รายงานการวิจัย

เรื่อง

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา

An Analysis of Relationship of Jātakamālā and Jātaka Appearing in Pāli and commentary

โดย

พระมหาโกมล กมโล (แก้วดึง), รศ.ดร.

วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766025

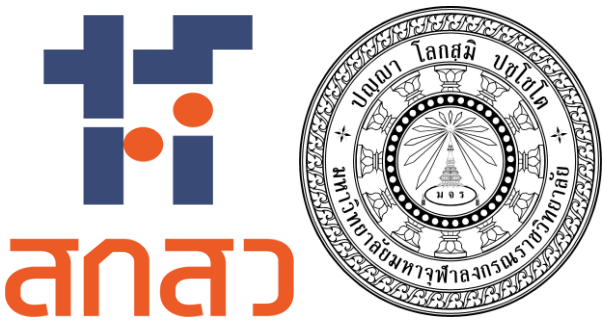

รายงานการวิจัย

เรื่อง

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา

An Analysis of Relationship of Jātakamālā and Jātaka Appearing in Pāli and commentary

โดย

พระมหาโกมล กมโล (แก้วดึง), รศ.ดร.

วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766025

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

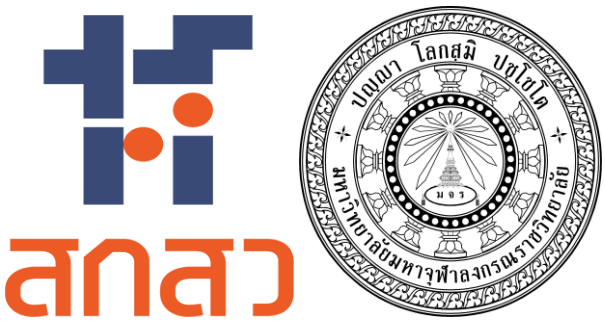

Research Report

An Analysis of Relationship of Jātakamālā and Jātaka Appearing in Pāli and commentary

By

PhramahaKomon Kamalo

Palisuksabuddhagosa Campus Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E. 2566

Research Project Funded

By Thailand Science Research and Innovation Fund

MCU RS 800766025

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา
ผู้วิจัย: พระมหาโกมล กมโล (แก้วดึง), รศ.ดร.
ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆสนครปฐม
ปีงบประมาณ: 2566
ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา” นี้ มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา 2) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์ 3) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม 4) เพื่อนำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม ผลการศึกษาพบว่า

1) ชาดกมาลามีความสัมพันธ์ในด้านเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับชาดกพระบาลี อรรถกถา กล่าวได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่อารยศูรน่าจะนำเนื้อหาในชาดกมาลามาจากชาดกพระบาลีนั่นเอง แต่เปลี่ยนแปลงการเน้นย้ำหลักธรรมคำสั่งสอนให้แตกต่างออกไป

2) ชาดก คือ เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำมาแสดงปรารภเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ส่วนชาดกมาลาเป็นผลงานอารยศูรซึ่งประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤต ท่านน่าจะมีชีวิตอยู่ในราวคริสต์ศักราชที่ 350–400

3) คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ คือ ความไพเราะของบทประพันธ์ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการตามรสความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน วรรณคดีบาลีสันสกฤตเรียกการประดับตกแต่งที่ทำให้บทกวีมีความไพเราะว่า “อลังการ” ในชาดกทั้ง 3 เรื่องมีความงามในด้านฉันทลักษณ์ และมีรสของอลังการที่เป็นเลิศ แม้แต่การวางตัวละคร การปรับปรุงแก้ไขคำให้มีรสของอลังการยังสามารถแสดงความสุนทรีย-รสออกมาได้อย่างสมบูรณ์

4) คุณค่าด้านสังคม คือหลักธรรมในชาดกที่ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี มีค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามีและเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ การประพฤติธรรมอาทิเช่น การให้ทาน การรักษาศีล การแสดงธรรม และการสวดมนต์ และหลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เพื่อมุ่งแสดงให้เห็นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการบำเพ็ญบารมีเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นให้พฤติกรรมของ

พระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้อ่านเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติพัฒนาตนและสังคมให้มีความสงบสุข

5) การนำองค์ความรู้ที่ได้ มาออกแบบพัฒนาคน อาทิเช่น พิษน้ำเมา ซึ่งโทษของการดื่มน้ำเมานั้นมีมากมายที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน การนำหลักธรรม คือการรักษาศีลอย่างจริงจัง เมื่อสมาทานแล้วตั้งใจรักษาตามสัจจวาจาที่ได้เปล่งออกไป และหนุนด้วยหลักธรรมสำคัญคือขันติ ซึ่งต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งโดยประพฤติปฏิบัติตามศีล สัจจะ และขันติที่สมาทานเอาไว้อย่างตั้งใจจริงย่อมสำเร็จผลตามปรารถนาได้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการออกแบบในการนำหลักธรรมดังกล่าวมาใช้ในการป้องกันและบำบัดเกี่ยวกับโรคสุราต่อไป

คำสำคัญ: ความสัมพันธ์; ชาดกมาลา; ชาดกในพระบาลีและอรรถกถา

ปณฺณา โลกสฺมิ ปชฺโชโต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มจร

Research Title: An Analysis of Relationship of Jātakamālā and Jātaka Appearing in Pāli and commentary

Researchers: PhramahaKomon Kamalo

Department: Mahachuralokornrajavidyalaya University Palisuksabuddhagosa Campus

Fiscal Year: 2566 / 2023

Research Scholarship Sponsor: Mahachuralokornrajavidyalaya University

Abstract

The research entitled "An Analysis of the Relationship of *Jātakamālā* and *Jātaka* Appearing in *Pāli* and commentary" aiming at 4 objectives; 1) to study the historical background of the *Jātakamālā* and *Jātaka*, 2) to analyze the literary value, 3) to analyze the social value, and 4) to utilize the acquired knowledge for the development of Buddhist academic works and society. The study's findings are as follows:

1) *Jātakamālā* is related in terms of content to *Jātaka* in the Pali Tipitaka and its commentaries. It is possible that Aryasura might have borrowed content from Jataka in the Tipitaka but with an emphasis on moral teaching.

2) Jataka refers to the past stories of the Buddha, presented to illustrate events happening in the present as the previous birth of the Buddha who accumulated the merits for complete enlightenment as the future Buddha, while *Jātakamālā* was the work of Aryasura, written in Sanskrit verses. He likely lived around AD 350-400.

3) The literary value lies in the poetic intricacy of the verses which evoke emotions and imagination of readers as words and language used by the composer create significant meanings that resonate with the readers. The embellishments in the Pali Jataka stories are described as "ornate." In all three Jatakas, there found beauty in terms of rhetoric, and a taste of elegance, even in character placement and refinement of words to completely evoke the aesthetic essence.

4) The social value involves the ethical principles found in Jataka which promote morality, and cultural values in Thai society. It includes virtues such as the

fidelity of wives to husbands, humility, confidence in Kamma, the existence of heaven, and hell, virtue performances such as generosity, precepts observing, moral teachings, and recitation were addressed, the virtues for perfection accumulation of the Bodhisatta were emphasized to highlight the Buddha's perfection performance focusing on the Bodhisatta's behavior as hero which encourages the readers to develop themselves and society for peace and happiness.

5) The application of acquired knowledge designed to develop people is, for example, the harm of alcohol consumption seen abundantly in the present, Dhamma performance such as precept observing with truthful utterance with supporting patience, requires a strong mind for accomplishing morality, truthfulness, and patience as observed intentionally, which results in the successful outcomes as wished. Any required organizations would implement these virtues to prevent and treat alcohol-related diseases etc.

Keywords: Relationship; *Jātakamālā; Jātaka* Appearing in Pāli and commentary

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จได้ด้วยดีด้วยความสำนึกในเมตตาธรรมพระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ อดีตรองอธิการบดี ผู้สถาปนาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ได้ประสิทธิประสาทความรู้ตั้งแต่ต้นและได้เคยส่งเสริมให้กำลังใจในการทำงานวิจัยของคณะผู้บริหาร คณาจารย์และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยมาโดยตลอด

ขอขอบคุณคณะผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่หลายฝ่ายทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ กล่าวคือ พระธรรมวชิรเมธี รองอธิการบดี พระธรรมวชิราจารย์ ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ พระราชรัตนมุนี นายสุรพล หยกฟ้าวิจิตร รองผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขต รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล และ ดร.ชัยชาญ ศรีหานู มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ซึ่งคณาจารย์เหล่านี้ได้เมตตาให้คำชี้แนะรูปแบบ วิธีการ และการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งในเชิงตรรกะ ตรวจสอบความถูกต้องและความสมเหตุสมผลจนทำให้งานนี้สำเร็จเรียบร้อยได้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ พระครูสุธีกัตติบัณฑิต, รศ.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และเจ้าหน้าที่ของสถาบันทุกท่านที่ได้บริหารจัดการเรื่องทุนสำหรับดำเนินงานและได้เชิญคณาจารย์ผู้ชำนาญการวิจัยมาให้ความรู้และฝึกอบรมวิธีการทำวิจัย จนทำให้ผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้ที่ได้จากการฝึกอบรมมาปรับปรุงงานวิจัยและเติมเต็มสิ่งที่บกพร่องให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ พระวรราช วรญญู รักษาการผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาลัย นางสาวชลิดา ประจำถิ่น นักจัดการงานทั่วไป นายสมบูรณ์ จารุณะ นางสาววรพร ลีปอพราน เจ้าหน้าที่ธุรการ ทุกท่านของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ได้ดำเนินการติดต่อประสานงานด้านต่าง ๆ จนทำให้งานวิจัยนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ นางสาวอรุณรัตน์ จูมจัตุรัส บรรณารักษ์ นางสาวณฐปวีร์ เปรมพัฒนพันธ์ บรรณารักษ์ และว่าที่ร้อยโท อุทัย ภูมิประมาณ นักวิชาการคอมพิวเตอร์ ทุกคน ที่ได้บริการให้ยืมเอกสาร หนังสือ ตำราประกอบการวิจัยด้วยไมตรีจิต ขอขอบพระคุณคณาอาจารย์ทั้งหลายทั้งที่อยู่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ส่วนกลางและวิทยาเขต ที่ได้แนะนำข้อมูล แหล่งค้นคว้าและวิธีการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย

คุณประโยชน์ที่เกิดจากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอบูชาพระคุณบิดามารดาและบุรพาจารย์ทุกท่านที่เลี้ยงดูอบรมสั่งสอนและให้ความรู้ทั้งโดยตรงโดยอ้อมด้วยความเคารพและศรัทธา

พระมหาโกมล กมโล (แก้วดึง), รศ.ดร.

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย ก

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ค

กิตติกรรมประกาศ จ

สารบัญ ฉ

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ ฌ

บทที่ 1 บทนำ 1

1.1 หลักการและเหตุผล 1

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย 4

1.3 คำถามการวิจัย 4

1.4 ขอบเขตของโครงการวิจัย 4

1.5 กรอบแนวความคิดของการวิจัย 5

1.6 ระเบียบวิธีวิจัยและวิธีการดำเนินงานวิจัย 5

1.7 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย 6

1.8 การทบทวนวรรณกรรม 7

1.9 ผลที่คาดว่าจะได้รับ 11

บทที่ 2 ประวัติความเป็นมาชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา 13

2.1 ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชาดก 13

2.1.1 ประวัติความเป็นมาของชาดก 13

2.1.2 ชาดกในฐานะเป็นชื่อคัมภีร์ และนวังคสัตถุศาสน์ 15

2.1.3 โครงสร้างชาดก 16

2.1.4 ที่มาของชาดก 19

2.1.5 ประวัติความเป็นมาคัมภีร์ชาดกมาลา 21

2.2 ความหมายของชาดก 26

2.2.1 ความหมายด้านศัพทศาสตร์ 26

2.2.2 ความหมายด้านคัมภีร์พระพุทธศาสนา 26

2.2.3 ความหมายด้านเอกสารงานวิจัยและอื่น ๆ 28

2.3 ปริวรรตและแปลสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันตวาทิชาดก 32

2.3.1 ปริวรรตและแปลสุปปารกชาดก (สุปารคชาดก) 32

2.3.2 ปริวรรตและแปลกุมภชาดก (กุมภชาดก) 57
2.3.3 ปริวรรตและแปลขันติวาทิชาดก (กษานติชาดก) 94
บทที่ 3 การสร้างคำ ฉันทลักษณ์ อลังการบาลีสันสกฤตในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา 122
3.1 ภาษาบาลีสันสกฤตในตระกูลอินโด-ยุโรเปียน 122
3.2 กระบวนการสร้างคำบาลีในชาดกพระบาลีและอรรถกถา 127
3.3 กระบวนการสร้างคำสันสกฤตในชาดกมาลา 277
3.4 ลักษณะของวรรณคดีบาลีสันสกฤต 473
3.4.1 ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีบาลีสันสกฤต 475
3.4.2 ลักษณะของฉันทลักษณ์ 475
3.4.3 คณะในฉันทลักษณ์ 476
3.5 อลังการในวรรณดีบาลีสันสกฤต 478
3.5.1 ลักษณะของบทประพันธ์ 478
3.5.2 ทฤษฎีทางวรรณคดี 479
บทที่ 4 วิเคราะห์บทบาลีสันสกฤต ฉันทลักษณ์ และอลังการในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา 515
4.1 เนื้อหาและคุณค่าของสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก 515
4.2 คุณค่าด้านวรรณศิลป์ 531
4.2.1 คัมภีร์ไวยากรณ์ 532
4.2.2 บทในคัมภีร์ไวยากรณ์ 534
4.2.3 ฉันทลักษณ์ 578
4.2.4 อลังการ 647
4.3 คุณค่าทางสังคม 694
4.3.1 ค่านิยมในสังคมไทย 694
4.3.2 ความเชื่อในสังคมไทย 695
4.3.3 การประพฤติธรรม 697
4.3.4 หลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ 699
4.4 ความสัมพันธ์ระหว่างชาดกมาลา ชาดกพระบาลี และอรรถกถา 711
4.4.1 ความสัมพันธ์ด้านองค์ประกอบ 712
4.4.2 ความสัมพันธ์ด้านการลำดับเนื้อเรื่อง 720
4.5 หลักธรรมที่ควรนำมาปฏิบัติเพื่อความสงบสุขของตน คนในสังคม

และประเทศชาติ 726

4.5.1 โทษของการดื่มน้ำเมา 726

4.5.2 อานิสงส์ของการไม่ดื่มน้ำมา 729

4.5.3 ประโยชน์ของสัจจะ 730

4.5.4 ประโยชน์ของขันติ 732

4.6 บทสรุป 734

4.6.1 ด้านไวยากรณ์ 735

4.6.2 ด้านฉันทลักษณ์ 735

4.6.3 ด้านอลังการ 738

4.6.4 ศิลปวรรณกรรมในชาดก 750

4.6.5 การสร้างบทกวีเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา 750

4.6.6 ภาพจินตนาการในชาดก 751

บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ 753

5.1 สรุปผลการวิจัย 753

5.1.1 ความสัมพันธ์ของชาดกและชาดกมาลา 753

5.1.2 เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา 758

5.1.3 เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์ 760

5.1.4 เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม 769

5.1.5 เพื่อนำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม 775

5.2 ข้อเสนอแนะ 782

บรรณานุกรม 784

ภาคผนวก 791

ประวัติผู้วิจัย 867

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้เขียนได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ 2500 และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ตามระบบอ้าง เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี. (บาลี) 9/19/29. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขนฺธวคฺคปาลิ พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ข้อ 19 หน้า 29 เป็นต้น ที.สี. (ไทย) 9/19/50. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ข้อ 19 หน้า 50 เป็นต้น

สำหรับ **อรรถกถา** อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี.อ. (บาลี) 1/20/20. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี สีลขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา เล่มที่ 1 ข้อ 13 หน้า 20 กรณีที่อรรถกถาเล่มใดไม่มีเลขข้อ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า ตัวอย่าง อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) 1/172 หมายถึง อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณี อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา เล่มที่ 1 หน้า 172 บางคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว ใช้วิธีการอ้างข้อ/หน้า ตัวอย่าง ขุ.ม.อ. (บาลี) 2/4. หมายถึง ขุทฺทกนิกาย สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา มหานิทฺเทสอฏฺฐกถา ข้อ 2 หน้า 4 เป็นต้น

ฎีกา อ้างอิงฎีกาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.ม.ฎีกา (บาลี) 1/3/5 หมายถึง ทีฆนิกาย นีลตฺถปฺปกาสินี มหาวคฺคฎีกา เล่มที่ 1 ข้อ 3 หน้า 5 บางคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว ใช้วิธีการอ้างข้อ/หน้า ตัวอย่าง วชิร.ฎีกา (บาลี) 5/23. หมายถึง วชิรพุทฺธิฎีกา ข้อ 5 หน้า 23 เป็นต้น บางกรณีใช้ ที.สี.ฎีกา (บาลี) 404 หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขนฺธวคฺคฎีกา หน้า 404

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิภงฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาลิ	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวัคคปาลิ	(ภาษาไทย)

พระสุตตันปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลักขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)

ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.สฬา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
องฺ.ปญฺจก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.อฏฺฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อัฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อุทานปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ชาตกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

ปกรณวิเสส

วิสุทฺธิ.	(บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ (ภาษาบาลี)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ.	(บาลี)	= วินยปิฎก สมนฺตปาสาทิกา ปาราชิกกณฺฑสมฺมาทิเสสาทิมหาวคฺคาทิอฏฺฐกถา
วิ.สงฺคห.	(บาลี)	= วินยปิฎก วินยสงฺคหอฏฺฐกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธัมมปทัฏฐกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	ชาตกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ชาตกอัฏฐกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทฺธ.อ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	มธุรตฺถวิลาสินี พุทฺธวํสอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฺธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	มธุรัตถวิลาสินี พุทธวังสอัฏฐกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.อ	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี จริยาปิฎกอัฏฐกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาปกรณวิเส

มิลินฺท.อ.	(บาลี)	=	มิลินฺทปญฺหปกรณ อฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตฺถ.ฏีกา.	(บาลี)	=	วินยปิฎก สารตฺถทีปนีฏีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.ฏีกา. (อภินว)	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สาธุวิลาสินี สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฏีกา	(ภาษาบาลี)

คัมภีร์สัททาวิเสส

อภิธาน.สูจิ	(บาลี	=	อภิธานปฺปทีปิกา และ อภิธานปฺปทีปิกาสูจิ	(ภาษาบาลี)
รูป.	(บาลี)	=	ปทรูปสิทฺธิ	(ภาษาบาลี)
นีติ.สุตฺต.	(บาลี)	=	สทฺทนีติ สุตฺตมาลา	(ภาษาบาลี)
นีติ.ปท.	(บาลี)	=	สทฺทนีติ ปทมาลา	(ภาษาบาลี)
นีติ.ธาตุ.	(บาลี)	=	สทฺทนีติ ธาตุมาลา	(ภาษาบาลี)
ธาตฺวตฺถ.นิ.	(ไทย)	=	ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ	(ภาษาไทย)

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

ภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาลำดับเริ่มแรกที่ใช้บันทึกหลักธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งพระโบราณาจารย์ได้รวบรวมไว้ เรียกว่าพระไตรปิฎก และคัมภีร์ที่อธิบายหลักธรรมเหล่านั้นที่เป็นคัมภีร์ปฐมภูมิล้วนประพันธ์ด้วยภาษาบาลีสันสกฤต หากผู้ศึกษาประสงค์จะศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง จำเป็นต้องเข้าใจหลักภาษาบาลีสันสกฤตซึ่งเรียกว่า ไวยากรณ์ เพราะถ้าเข้าใจหลักภาษาแล้วย่อมจะทำให้เข้าใจเนื้อหาของหลักธรรมได้อย่างถูกต้อง และคัมภีร์เหล่านี้มีทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองอันแสดงถึงภูมิความรู้ความสามารถด้านหลักภาษาของนักปราชญ์ผู้ประพันธ์อธิบายขยายความหลักธรรมดังกล่าว โดยเฉพาะบทประพันธ์ทางวรรณกรรมบาลีสันสกฤตที่เป็นมหากาพย์ของกวีแต่ละท่านนั้น มีความโดดเด่นทางการประพันธ์ที่แตกต่างกัน เนื่องจากบทประพันธ์ที่เป็นมหากาพย์นั้นมีทั้งที่เป็นบทร้อยแก้วและบทร้อยกรอง กวีบางท่านมีความเชี่ยวชาญเฉพาะบทประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้ว บางท่านมีความเชี่ยวชาญเฉพาะบทประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง สำหรับบางท่านมีความเชี่ยวชาญทั้งบทร้อยแก้วและบทร้อยกรอง

ความโดดเด่นในบทประพันธ์ที่สื่อถึงความสามารถของกวีแต่ละท่านเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดแรงจูงใจในการอ่าน ค้นคว้าและการประพันธ์งานอื่น ๆ ตามมา ทั้งยังก่อให้เกิดกวีรุ่นใหม่ ๆ ตามมาและเกิดวรรณกรรมบาลีสันสกฤตที่ดี ๆ อีกมากมาย

ชาดก เป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาล และพุทธสาวกได้ทรงจำสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ (ท่องจำโดยศึกษาเล่าเรียนจากอาจารย์โดยตรง) ก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงชาดกว่า **“อุปฺปนฺนาย อฏฺฐุปฺปตฺติยา ชาตกกถนฺ”**[1] แปลว่า “เมื่อเหตุต้นเรื่องเกิดขึ้น จึงตรัสชาดก”[2] พระฎีกาจารย์ได้ให้ความหมายชาดกว่า **“ชาตๆ ภูตๆ ปุราวุตฺถ ภควโต ปุพฺพจริตๆ กายติ กเถติ ปกาเสตีติ ชาตกนฺ**[3] แปลว่า ชาดก คือเรื่องที่เป็นเหตุตรัส กล่าวหรือประกาศ

---

[1] ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) 1-18/433.

[2] ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) 73/9/651.

[3] สารตฺถ.ฎีกา. (บาลี) 1/127.

บุรพจริยาของพระพุทธเจ้าที่เกิดมีหรือประพฤติในกาลก่อน” สรุปได้ว่า ชาดกคือเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยที่พระพุทธองค์ทรงยกนำมาแสดงให้สาวกฟัง เมื่อปรารภเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน (สมัยพุทธกาล) ที่สอดคล้องกับเรื่องราวในชาดกนั้น ๆ เป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ ในเวรัญชกัณฑ์ พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “...เราระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป และชีวประวัติ...”[4]

ชาดกมาลา (Jātaka-mālā)[5] นั้น เป็นชาดกที่รวบรวมเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าโดยแบ่งตาม “บารมีสิบทัศ” มีทานบารมีเป็นต้น รวม 34 เรื่อง ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับชาดกในคัมภีร์ขุททกนิกาย ตอนที่ว่าด้วย “ชาดก” และ “จริยาปิฎก” ต่างกันตรงที่รูปแบบเรื่องราว กล่าวคือ “ชาดกมาลา” นี้เป็นรูปแบบของ “ร้อยกรอง” และ “ร้อยแก้ว” ในการดำเนินเรื่องราว เป็นผลงานการประพันธ์ของท่าน “อารยศูร” (Āryaśūra) มีทั้งต้นฉบับสันสกฤตและฉบับแปลทิเบตที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน แม้ต้นฉบับจะเป็นภาษาสันสกฤตก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาและแนวหลักคำสอน โดยเฉพาะเรื่อง “บารมีสิบทัศ” แล้ว มีความใกล้เคียงกับพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมากกว่ามหายาน

มีพระบรมราชาธิบาย เรื่องนิบาตชาดก โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ว่า ชาดกเป็นเรื่องเก่าขึ้นต้นด้วย “อตีเต” ทุกแห่ง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมให้ชัดขึ้นโดยยกนิทานมาสาธกให้ความกระจ่างขึ้น การที่จะทรงสั่งสอนสาวกทั้งหลายให้เข้าใจง่ายนั้น บางครั้งต้องยกนิทานขึ้นเทียบให้เข้าใจได้ชัดเจนง่ายขึ้น ความเข้าใจของคนย่อมยากง่ายต่างกัน บางคนถ้าจะยกแต่ข้อธรรมมาสอนก็อาจไม่เข้าใจ นิทานอย่างชาดกยังมีในชาติอื่น ๆ ด้วย เช่น อาหรับ เปอร์เซีย นิทานอีสป มีเรื่องราวที่คล้ายคลึงเทียบเรื่องได้กับนิทานชาดกได้หลายเรื่อง นิทานชาดกมีธรรมหรือสุภาษิตที่เป็นความมุ่งหมายอยู่ในเรื่องราว ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ในชาดกยังมีเรื่องของการระลึกชาติได้ โดยพระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ คนโบราณแม้อยู่นอกพระพุทธศาสนาก็เชื่อเรื่องการระลึกชาติได้เหมือนกัน ท้ายที่สุดทรงแนะนำว่า ผู้ที่ตั้งใจอ่านหนังสือชาดก ให้อ่านด้วยวิธีตั้งวงพิจารณากว้าง ๆ ดังที่ได้อธิบายมาในพระราชนิพนธ์นี้ ผู้อ่านด้วยความตั้งใจจะรู้ถึงประโยชน์ และเกิดความรื่นรมย์ใจ เข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง ใช้วิจารณปัญญาวินิจฉัย

---

[4] วิ.มหา. (ไทย) 1/12/6.

[5] The jātaka-mālā, or Bodhisattvāvadāna-mālā. Edited by H. Kern. Boston: Published for Harvard University by Ginn, 1891.

ให้ชัดเจนถูกต้องตามความเป็นจริง[6]

โดยทั่วไป เรามักจะศึกษาชาดกกันในแง่มุมของศาสนา หรืออาจวิเคราะห์วิจารณ์ในเชิงปรัชญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านจริยศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากเป็นที่ทราบกันว่า ชาดกเป็นวรรณกรรมส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก การศึกษาชาดกจึงมักมุ่งประเด็นไปที่ศาสนาเป็นสำคัญ ดังนั้น ประเด็นศึกษาจึงมักอยู่ที่การศึกษาคติธรรมในการดำเนินชีวิต ได้ศึกษาชีวิตและจริยธรรมของพระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้ในอนาคต คำพูดที่ปรากฏในชาดกยังมีปริศนาชวนให้ขบคิด ทั้งที่อยู่ในรูปของสุภาษิต บทสนทนาและบทบรรยายเรื่องทั่วไป โดยมีชาดกเป็นเครื่องจูงใจและเป็นกุศโลบายนำร่องชวนให้น่าติดตาม

หากเราเปิดใจกว้างมองชาดกในแง่มุมอื่น ๆ นอกเหนือจากศาสนาและปรัชญาแล้ว เราจะพบว่าชาดกให้ความรู้แก่เรามากมายในหลายสาขาวิชา เช่น รัฐศาสตร์ การเมือง การปกครอง จิตวิทยา สังคมวิทยา การศึกษา วรรณกรรม ภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ เรื่องราวที่บันทึกอยู่ในชาดกได้บอกให้เรารู้ถึงระบบการเมืองการปกครองของอินเดียก่อนสมัยพุทธกาล สถาบันทางสังคม (social institution) วิถีชีวิต (folklore) วัฒนธรรม (culture) ปทัฏฐาน (norms) ทางสังคม สภาพและบทบาทของบุคคลในสังคมต่าง ๆ ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานและการอพยพตลอดจนพื้นที่อาณาเขตในยุคนั้น

การศึกษาชาดกมีหลากหลายวิธี หลายมุมมอง โดยเชื่อมโยงกับศาสตร์หลายสาขาวิชา ซึ่งจะทำให้มีความเป็นศาสตร์มากขึ้น โดยมีการสังเกตการณ์ วิเคราะห์จากข้อมูลจริงที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาที่เป็นต้นแบบแล้วนำกระบวนการในวิชาการต่าง ๆ มาอธิบาย ซึ่งเป็นระบบวิธีการศึกษาที่แน่นอนและมีความเป็นกลาง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาความสัมพันธ์ของชาดกมาลากับชาดกพระบาลี อรรถกถา ในประเด็นเหล่านี้คือ ด้านเนื้อหา ไวยากรณ์ คุณค่าด้านบทประพันธ์อลังการ และคุณค่าชาดกด้านค่านิยม ด้านความเชื่อ ด้านการประพฤติธรรม และด้านหลักธรรม

ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ชาดกมาลาที่สัมพันธ์สอดคล้องกับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา เพื่อให้เห็นความงดงามในด้านภาษาบาลีสันสกฤตที่ใช้ประพันธ์มหากาพย์อันจะเป็นประโยชน์ในทางวิชาการด้านภาษาบาลีสันสกฤตและพระพุทธศาสนาต่อไป

---

[6] ดูรายละเอียดใน พระบรมราชาธิบายเรื่อง นิบาตชาดก ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร-มหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ อ้างใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุทฺทกนิกาเย ชาตกปาฬิยา สวณฺณนาภูตา ชาตกฏฺฐกถา จตุตฺโถ ภาโค ติก-ปญฺจกนิปาตวณฺณนา, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535).

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยนี้มีเป้าหมายหลัก คือ สร้างองค์ความรู้ด้านภาษาบาลีสันสกฤตจากคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา โดยมีวัตถุประสงค์ย่อย ได้แก่

1.2.1 เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา

1.2.2 เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์

1.2.3 เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม

1.2.4 เพื่อนำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม

1.3 คำถามการวิจัย

1.3.1 ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลาเป็นอย่างไร

1.3.2 คุณค่าด้านวรรณศิลป์ที่เกี่ยวกับเนื้อหา หลักภาษาคือไวยากรณ์ บทประพันธ์ และอลังการของทั้งสองชาดกเป็นอย่างไร

1.3.3 คุณค่าด้านสังคมเกี่ยวกับชาดกที่มีอิทธิพลต่อค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรมอย่างไร

1.3.4 จะนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาชาดกไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและด้านสังคมอย่างไรบ้าง

1.4 ขอบเขตของโครงการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ มุ่งศึกษาหาองค์ความรู้ด้านเนื้อหา ด้านไวยากรณ์ ด้านบทประพันธ์ ด้านอลังการ คุณค่าของชาดกที่มีอิทธิพลต่อด้านศิลปวัฒนธรรม คตินิยมและหลักธรรม จากคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา โดยนำชาดกมาศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นดังกล่าว จำนวน 3 ชาดก คือ สุปปารกชาดก (สุปารคชาตกม) กุมภชาดก (กุมฺภชาตกม) และขันติวาทีชาดก (กฺษานฺติชาตกม) เป็นกรณีศึกษา

1.5 กรอบแนวความคิดของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีกรอบแนวคิด ดังนี้

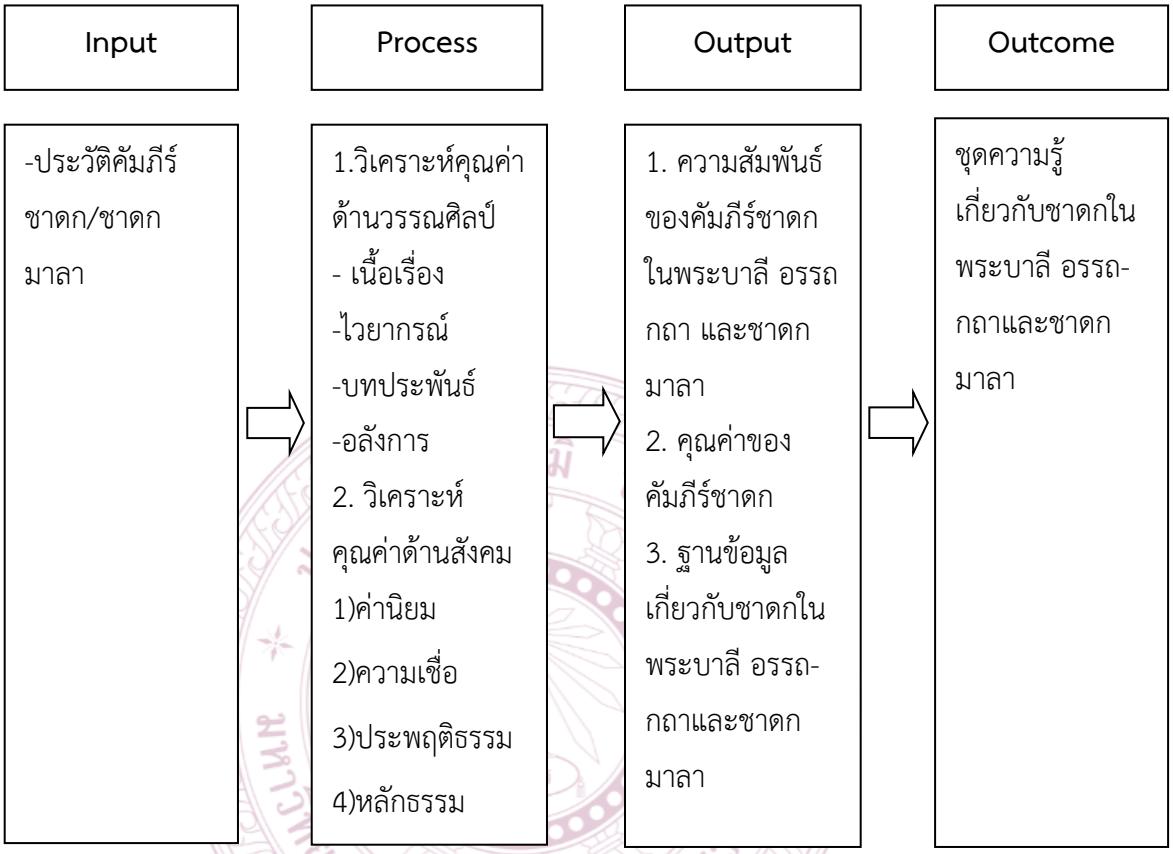

1.6. ระเบียบวิธีวิจัยและวิธีการดำเนินงานวิจัย

1.6.1 รูปแบบ/วิธีการวิจัย

สำหรับรูปแบบการวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา” ผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบหรือวิธีการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีแนวทางการศึกษาในการจัดเก็บข้อมูลมาเป็นองค์ความรู้ต่อไป

1.6.2 แผน/ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยมีแนวทางการศึกษาในการจัดเก็บข้อมูล ดังนี้

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ขั้นแรกศึกษาข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ (Primary Source) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) เป็นการศึกษา ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับด้านเนื้อหา ด้านไวยากรณ์ ด้านบทประพันธ์ ด้านอลังการ คุณค่าของชาดกที่มีอิทธิพลต่อด้านค่านิยม ด้านความเชื่อ ด้านการประพฤติธรรม และด้านหลักธรรม จากคัมภีร์

ชาดกและชาดกมาลา และฐานข้อมูลที่เป็นแหล่งสืบค้นงานวิจัย เพื่อใช้ในการวิจัย ทั้งนี้ใน 34 เรื่อง เลือก 3 เรื่องฝ่ายชาดกมาลา ฉบับ A STUDY OF THE JATAKAMALA OF ARYASHURA by Dr. K.K. MISHRA ค.ศ. 1977 มาปริวรรตและแปล โดยเทียบเคียงกับชาดกฝ่ายบาลี คือพระไตรปิฎก และอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และ พ.ศ. 2558 ผู้วิจัยได้จัดแบ่ง 3 ขั้นตอนย่อย คือ

1) รวบรวมเนื้อหาชาดกพระบาลี อรรถกถาและชาดกมาลา 3 ชาดก คือ สุปปารกชาดก (สุปารคชาตกมฺ) กุมภชาดก (กุมฺภชาตกมฺ) และขันติวาทีชาดก (กฺษานฺติชาตกมฺ) โดยรวบรวมข้อมูลจากวรรณกรรมต่าง ๆ เช่น หนังสือ งานวิจัย บทความ ข้อเขียน วารสาร บทวิจารณ์ เอกสารต่าง ๆ ทั้งที่เป็นภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม อาทิเช่น ชาดกมาลา, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, Jātaka-mālā, Buddhist Birth Stories เป็นต้น

2) จัดสร้างวิเคราะห์รากศัพท์ที่ประกอบด้วย ธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ ตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต บทประพันธ์และอลังการ วิเคราะห์คุณค่าของชาดกที่มีอิทธิพลต่อด้านค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรม

3) จัดทำชุดองค์ความรู้เกี่ยวกับชาดกในพระบาลี อรรถกถาและชาดกมาลา

1.6.3 การสรุปผลการวิจัย พร้อมทั้งเสนอแนะประเด็นเพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ทางวิชาการต่อไป

1.6.4 การเรียบเรียงเนื้อหาประวัติคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา รวมถึงเนื้อหา ไวยากรณ์ บทประพันธ์ อลังการ คุณค่าของชาดกที่มีอิทธิพลต่อด้านค่านิยม ด้านความเชื่อ ด้านการประพฤติธรรม และด้านหลักธรรมในชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเสนอเป็นรูปเล่ม

1.7 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

1.7.1 **ความสัมพันธ์** หมายถึง เนื้อหาของชาดกมาลาซึ่งในวิจัยนี้เลือก 3 เรื่องกับชาดกในพระบาลีและอรรถกถามีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน

1.7.2 **ชาดกมาลา** หมายถึง คัมภีร์ที่รวบรวมเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยแบ่งตาม “บารมีสิบทัศ” มีทานบารมีเป็นต้น รวม 34 เรื่อง เป็นผลงานการประพันธ์ของท่าน “อารยศูร” (Āryaśūra) เลือกมาเป็นกรณีศึกษา 3 เรื่อง คือ สุปารคชาตกมฺ กุมฺภชาตกมฺ และ กฺษานฺติชาตกมฺ

1.7.3 **พระบาลี** หมายถึง พระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนา กล่าวเฉพาะขุททกนิกาย ตอนว่าด้วย “ชาดก” กับ “จริยาปิฎก”

1.7.4 **อรรถกถา** หมายถึง คัมภีร์อธิบายขยายความพระบาลีที่เป็นคัมภีร์หลักเกี่ยวกับขุททกนิกาย ตอนว่าด้วย “ชาดก” กับ “จริยาปิฎก”

1.8 การทบทวนวรรณกรรม

งานเอกสารทางวิชาการและวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่องราวของ “ชาดก” ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ มากมาย อาทิเช่น

งานเอกสารทางวิชาการของสถาบันบันลือธรรม เรื่อง นิทานชาดกจากพระไตรปิฎก : พระเจ้า 500 ชาติ กล่าวถึงชาดกจากพระไตรปิฎกที่ได้รับการยกย่องและยอมรับจากพุทธศาสนิกชนทั้งหลายแล้วว่าเป็นชาดกนิทานที่เป็นตัวอย่างที่ดีที่บิดามารดา ครูบาอาจารย์ ใช้ในการอบรมและสั่งสอนบุตรธิดาและอนุศิษย์ให้ดำรงตนอยู่ในศีลในธรรม ให้รู้จักละชั่ว-ทำดี-รักษาจิตให้บริสุทธิ์[7]

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชาธิบายไว้ว่า “การจะสั่งสอนให้สาวกทั้งหลายเข้าใจได้ง่ายนั้น บางครั้งก็จะต้องยกนิทานขึ้นเทียบให้เข้าใจชัดเจนได้โดยง่าย พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโดยยกนิทานขึ้นเทียบย่อมจะมีได้เป็นแท้ ถึงพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นเจ้าหมู่คณะสืบ ๆ ต่อมานั้นเล่า ก็คงคิดหาอุบายที่จะสั่งสอนคนหนุ่ม ๆ เด็ก ๆ ให้ถูกกับสันดานคนในเวลานั้น ๆ เพื่อจะให้เข้าใจธรรมโดยชัดเจนโดยง่าย ความเข้าใจของคนย่อมยากง่ายต่าง ๆ กัน บางคนถ้าจะยกแต่ข้อธรรมมาสอนให้เข้าใจไม่อาจจะเข้าใจได้ ถ้าเล่านิทานเปรียบเทียบให้เนื้อความลงไปเข้ากันกับธรรมที่สอนอาจจะเข้าใจได้ง่าย นับว่าเป็นการหลีกจากทางซึ่งจะต้องใช้วาจาคุกคามเพราะเหตุที่ทำอย่างไรก็ไม่เข้าใจ”[8]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ให้ความหมายของคำว่า “นวังคสัตถุศาสน์” ในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” ว่า หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ 9 ประกอบด้วย (1) สุตตะ ได้แก่พระสูตรและพระวินัยที่แต่งเป็นร้อยแก้ว (prose), (2) เคยยะ ได้แก่ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายเอาพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะในสคาถวรรค สังยุตตนิกาย (discourse mixed with verse: songs), (3) เวยยากรณะ ได้แก่ความร้อยแก้วล้วน หมายถึง อภิธรรมทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถาและพระพุทธพจน์อื่น ๆ ที่ไม่จัดเข้าในองค์ 9 ข้อที่เหลือ (prose expositions), (4) คาถา ได้แก่ความร้อยกรองล้วน (verse) หมายเอาธรรมบท เถรีคาถาและคาถาในสุตตนิบาต, (5) อุทาน ได้แก่คาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยประกอบด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบด้วย รวมเป็น 82 สูตร (exclamations : psalms verse of uplift), (6) อิติวุตตะ ได้แก่พระสูตร 110 สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า

---

[7] ธรรมสภา. **นิทานชาดกจากพระไตรปิฎก: พระเจ้า 500 ชาติ**. (สถาบันบันลือธรรม เลขที่1/4-5 ถนนบรมราชนนี แขวงศายาธรรมสพน์ เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร 10170).

[8] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **“พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก”** ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2515), หน้า 19.

วุตฺติ เหตุ ภควตา (Thus said discourse), (7) ชาดก ได้แก่ ชาดก 547 เรื่อง เป็นต้น (birth story), (8) อัพภูตธรรม ได้แก่เรื่องอัศจรรย์ในพระสูตร ไม่มีทุกสูตร เช่น ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้อัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ยากในพระอานนท์” ดังนี้เป็นต้น (marvelous idea), (9) เวทัลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจถามต่อ ๆ ไป เช่น สัมมาทิฏฐิสูตร มหาเวทัลลสูตร เป็นต้น อนึ่ง คำว่า นวังคสัตถุศาสน์ นี้เป็นคำรุ่นคัมภีร์อปาทานและอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย บางทีเรียกว่า ชินสาสน์บ้าง พุทธวจนะบ้าง ส่วนในบาลีที่มาทั้งหลาย เรียก ธรรมบ้าง สุตะบ้าง การแบ่งพุทธพจน์เป็น 9 หมวดนี้ มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาลก่อนที่จะมีพระไตรปิฎกเป็นการจัดรูปแบบหรือการแบ่งหมวดหมู่ที่เก่าแก่มากเท่าที่มีหลักฐานปรากฏ[9]

พัฒน์ เพ็งผลา อธิบายถึงรากศัพท์ของคำว่า “ชาดก” ในหนังสือ “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก” ว่าชาดกเป็นภาษาบาลี มาจากรากคำว่า ชนฺ ธาตุ แปลว่า เกิด แปลง ชนฺ ธาตุ เป็น ชา ลง ต ปัจจัย ในกิริยากิตต์ ปัจจัยตัวนี้แปลว่า “แล้ว” ได้รูปคำเป็น ชาต แปลว่าเกิดแล้ว จากนั้นจึงลง ก ปัจจัย ซึ่งแปลว่า “ผู้” สำเร็จรูปเป็น ชาตก แปลว่า “ผู้เกิดแล้ว” บาลีออกเสียงเป็น ชา-ตะ-กะ เมื่อนำคำนี้มาออกเสียงเป็นภาษาไทย เราเปลี่ยน ต เป็น ด และให้พยัญชนะ ก เป็นตัวสะกดในแม่ กก เราออกเสียงเป็น ชาดก[10]

พัฒน์ เพ็งผลา อธิบายถึงจุดมุ่งหมายของ “ชาดก” ในหนังสือเรื่อง “ชาดกกับวรรณกรรมไทย” ไว้ดังนี้ (1) เป็นการแสดงการบำเพ็ญพระบารมีของพระพุทธเจ้า (2) เป็นอุปกรณ์ที่ช่วยในการสอนธรรมตามอุปนิสัยของผู้ฟัง (3) เป็นคติหรือเป็นตัวอย่างทางธรรมผู้ที่นิยมชมชอบชาดกเรื่องใด ย่อมยึดคุณธรรมของผู้นั้นเป็นแบบอย่างตามไปด้วย (4) ทำให้ศึกษาธรรมได้ด้วยความเพลิดเพลิน ธรรมที่ความลึกซึ้ง การศึกษาโดยมีเรื่องเล่าสนุกสนานประกอบทำให้ชวนที่จะติดตาม (5) เพื่อแก้ความสงสัยของพุทธศาสนิกชน ชาดกเป็นตัวอย่างนำมาเปรียบเทียบเพื่อแก้ปัญหาบางเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน[11]

พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ กล่าวถึง “นิกายโลโกตตรวาทิน” ในหนังสือ “พระพุทธ-ศาสนา มหายานในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถธรรม” ว่า นิกายนี้เป็นสาขาของนิกายมหาสังฆิกะได้เปลี่ยนแนวคิดหรือวิธีการเผยแพร่คำสอนดั้งเดิมจากอุดมคติของอรหันต์ไปสู่อุดมคติพุทธะ จึงได้แต่ง

---

[9] พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร: บ.เอส. อาร์. พริ้นติ้ง โปรดักส์ จก, 2551), หน้า 40-41.

[10] พัฒน์ เพ็งผลา. **การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก**. (กรุงเทพ-มหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530), หน้า 9.

[11] พัฒน์ เพ็งผลา. **ชาดกกับวรรณกรรมไทย**. (กรุงเทพมหานคร: คณะมนุษย์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530), หน้า 16-19.

คัมภีร์ขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 2 ชื่อว่ามหาวัสตุ เชิดชูพุทธภาวะ เช่น พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระ (เหนือโลก)[12]

งานรวบรวมคาถาชาดกและอรรถกถาชาดกของ **Fausböll** ในปี พ.ศ. 2420[13] งานแปลและวิจัยของ **T.W. Rhys Davids** ในปี พ.ศ. 2423[14] ซึ่งผลงานทั้ง 2 นี้นับเป็นงานวิจัยชิ้นต้น ๆ ของชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่กล่าวถึงการกำเนิดของชาดกของ **Egaku Mayeda** ในปี พ.ศ. 2507[15] สำหรับงานวิจัยที่กล่าวมาในข้างต้นนี้นับเป็น “การวิจัยเชิงคัมภีร์”[16]

อีกด้านหนึ่งของงานวิจัยเกี่ยวกับชาดก เป็นผลงานที่เกี่ยวข้องกับ “การวิจัยเชิงพุทธศิลป์”[17] ในยุคอินเดียโบราณ อาทิ ประติมากรรม ภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกที่สถูปภารหุต (Bharhut)

---

[12] พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ. **พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548), หน้า 5.

[13] **The Jātaka**. together with its Commentary, being Tales of the Anterior Births of Gotama Buddha vol.I-VI. 1877-1896. edited by V. Fausböll. London: PTS. (reprint. 1990-1991. Oxford: PTS)

[14] **Buddhist Birth Stories**. 1880. translated from V. Fausböll’s edition of the Pali Text by T. W. Rhys Davids. London: Trübner. (new andrevised edition by Mrs. Rhys Davids. 1924. London: Routledge)

[15] Egaku Mayeda. **Genshi-bukkyō-seiten-no-seiritsu-shi-kenkyū** (งานวิจัยประวัติการกำเนิดคัมภีร์พุทธศาสนายุคต้น), (Tokyo: Sankibo-busshorin, 1964), p. 735-740.

[16] สำหรับการวิจัยทางพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกได้ 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) การศึกษาวิจัยเชิงคัมภีร์ (Document Research) เป็นการศึกษาค้นคว้าโดยอาศัยแหล่งข้อมูลสำคัญ คือ คัมภีร์พระพุทธศาสนาของนิกายต่าง ๆ ที่ บันทึกด้วยภาษาที่ต่างกัน รวมถึงบันทึกประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง 2) การศึกษาวิจัยภาคสนาม (Field Research) เป็นการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยาโดยศึกษาความสัมพันธ์ของคำสอน หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนากับบุคคลหรือสังคมที่เกี่ยวข้อง นอกจากการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยาแล้ว ยังมีการศึกษาวิจัยเชิงพุทธศิลป์ ซึ่งเป็นการวิจัยโดยการนำหลักการศึกษาวิจัยเชิงโบราณคดีมาศึกษาหาความสัมพันธ์กับสิ่งที่ปรากฏในคัมภีร์ (พระมหาพงศ์ศักดิ์ ธานิโย, 2559: 5-10)

[17] ดูเชิงอรรถที่ 14

ของ **A. Cunningham** ในปี พ.ศ. 2422[18]

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่รวมเอา “การวิจัยเชิงคัมภีร์” และ “การวิจัยเชิงพุทธศิลป์” ไว้ด้วยกัน โดยเป็นงานวิจัยที่รวบรวมและศึกษาเปรียบเทียบเรื่องราวของชาดกที่ปรากฏในคัมภีร์สายจารีตต่าง ๆ รวมถึงภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกที่สถูปภารหุตและสาญจี ของ **Ryushō Hikata** ในปี พ.ศ. 2497[19] วิเคราะห์พุทธปรัชญาและพุทธศิลป์จากภาพจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องบาลีชาดกวัดเครือวัลย์วรวิหาร ของ**พระมหาอำพล บุดดาหาร** ในปี พ.ศ. 2546[20] งานวิจัยเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้หลักธรรมที่ปรากฏในชาดก ของ **ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภัค มหาวรากร** ในปี พ.ศ. 2561[21] งานวิจัยเกี่ยวกับการเปรียบเทียบเนื้อหา ลักษณะการเดินเรื่อง รูปแบบการประพันธ์ และอลังการ ของ สุภาพร พลายเล็ก ในปี พ.ศ. 2558[22]

Suman Chatterjee ทำวิจัยเรื่อง “A Critical Assessment of Saundarananda Kāvya” **เมื่อ พ.ศ. 2559 สรุปได้ว่า** เริ่มต้นที่บทนำกล่าวถึงพระอัศวโฆษ (Aśvaghosa) ว่าเป็นกวีและนักเขียนบทละครที่เก่าแก่ที่สุดของวรรณคดีคลาสสิก **และในแต่**บทกล่าวถึงเรื่อง “กาพย์” กล่าวถึงกาพย์ในสรรคทั้ง 18 มีอยู่แล้วในภาษาสันสกฤตดั้งเดิม เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและทรงชักชวนให้พระนันทะซึ่งเป็นพระอนุชาต่างมารดาให้ผนวชอย่างไม่เต็มใจ “เอกราชและการปกครอง” กล่าวถึงพระเจ้าศุทโธทนะว่าทรงเป็นผู้แข็งแกร่ง เด็ดเดี่ยว มีความรู้คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ฉลาดกล้าหาญ มีทักษะในการให้คำปรึกษาการควบคุมตัวเองอย่างมั่นคงและสง่างาม “สภาพสังคมที่ปรากฏในกาพย์เสานทรนันทะ” กล่าวถึงสภาพสังคมที่ปรากฏในเรื่องนี้เป็นแบบดั้งเดิมคือมีการแบ่ง

---

[18] Cunningham, Alexander. **The Stūpa of Bharhut**: A Buddhist Monument Ornamented with Numerous Sculptures Illustrative of Buddhist Legend and History in the Third Century B.C., (London: Allen, 1879), p. 48-82.

[19] Toyo Bunko. **Honshō-kyōrui-no-shisō-shiteki-kenkyū** (งานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ของแนวคิดในคัมภีร์ชาดกและคัมภีร์เทียบเคียง), Tokyo: Sankibo-busshorin, 1954), Abstract.

[20] พระมหาอำพล บุดดาหาร. **การศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญาและพุทธศิลป์จากภาพจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องบาลีชาดกวัดเครือวัลย์วรวิหาร**, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย: สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา, 2546).

[21] ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภัค มหาวรากร. **การประยุกต์ใช้หลักธรรมในชีวิตประจำวันจากทศชาติชาดก: กรณีศึกษาจากเรียงความของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนในสังกัดกรุงเทพมหานคร**, (กรุงเทพมหานคร: กุมภาพันธ์, 2561).

[22] สุภาพร พลายเล็ก. **มหาปกิชาตกมฺ (Mahākapi-jātakam): ลักษณะเนื้อหาและคุณค่าทางวรรณศิลป์**, วารสารวรรณวิทัศน์ ปีที่ 5, 2558).

ชนชั้นเรียกว่า วรรณะเป็น 4 คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร นักกวีผู้นี้ยังให้ความสำคัญกับกลุ่มสันยาสี และการสละชีวิตบำเพ็ญพรตมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ ทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีการบรรยายภาพการดำเนินชีวิตในสังคมของชาวกบิลพัสดุ์ ประเพณีการแต่งงาน อาหารและเครื่องดื่ม เป็นต้น “ปรัชญาในกาพย์ เสานทรนันทะ” กล่าวถึงปรัชญาโลกายัต (กลุ่มวัตถุนิยม) พระอัศวโฆษยังได้บรรยายเรื่องอริยสัจ 4 (สรรคที่ 16) แนวคิดเรื่องนรก สวรรค์ นิพพานและหลักกรรม ในตอนท้ายได้เน้นเรื่องญาณ หรือ ปรัชญา ความกรุณาต่อสรรพสัตว์เพื่อบรรลุพระนิพพาน และ “บทกวีและสุนทรียศาสตร์” อธิบายชีวิตการอภิเษกของพระนันทกุมารกับพระนางสุนทรี ในฐานะที่ได้รับการยกย่องว่ามีรสประณีตกว่างานก่อนคือพุทธจริตในมหากาพย์เสานทรนันทะนี้ บทละครตัวเอกคือพระพุทธเจ้า ท่านได้แต่งและประยุกต์อลังการหลากชนิด เช่น รส ภาวะ คุณะ อุปมา โทสะ เป็นต้น จนทำให้กลายเป็น “อลังการมหากาพย์” **สรุปว่า** การศึกษานี้เป็นแบบวิเคราะห์คัมภีร์ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาทางสังคมและปรัชญา ผู้แต่งมหากาพย์ได้แสดงประเด็นอื่นทางสังคมนอกจากเรื่องการบรรลุธรรม ตามหลักบทกวีเชิงกาพย์ที่ทำให้เนื้อเรื่องไพเราะ ชื่นใจเปรียบดังรสหวานใส่ในยาขมเพื่อให้น่าดื่มกิน ฉะนั้น[23]

จากการศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ทำให้ได้ทราบถึงชาดกที่มีประเด็นสำคัญในการศึกษาวิจัยทั้งด้านหลักภาษา บทประพันธ์ อลังการ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม และโบราณวัตถุ รวมถึงแนวทางการประพันธ์ของปราชญ์ในพระพุทธศาสนาที่มีความแตกฉานด้านหลักภาษาคือไวยากรณ์บาลีสันสกฤตอันสามารถนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยด้านภาษาและค้นคว้ารากศัพท์ที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤตโดยอ้างอิงสูตรคัมภีร์ไวยากรณ์แบบเก่า อาทิ เช่นคัมภีร์กัจจายนะ รูปสิทธิ โมคคัลลานะ สัททนีติ อัษฎาธยายี สิทธานตเกามุที ลฆุสิทธานตเกามุที เป็นต้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้านบทประพันธ์ อลังการ ศิลปวัฒนธรรม และหลักธรรมอันจะเกิดจากศึกษาวิจัยในชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาต่อไป

1.9 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.9.1 ได้ความรู้ด้านประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลาเป็นอย่างดี

---

[23] Suman Chatterjee. **A Critical Assessment of Saundarananda Kāvya**. (Callcuta: University of Calcutta, 2016), Abstract.

1.9.2 ได้ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าด้านวรรณศิลป์ในเนื้อหา หลักภาษาคือไวยากรณ์ บทประพันธ์ และอลังการที่ปรากฏในชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาด้วยภาษาบาลีสันสกฤตที่งดงาม

1.9.3 ตระหนักรู้คุณค่าด้านสังคมของคัมภีร์ชาดกเกี่ยวกับค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรมที่ปรากฏในชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษา

1.9.4 องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาชาดกเพื่อพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม

ปณฺฑา โลกสฺมิ ปชฺโชโต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มจร

บทที่ 2

ประวัติความเป็นมาชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา

ชาดก เป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาล และพุทธสาวกได้ทรงจำสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ (ท่องจำโดยศึกษาเล่าเรียนจากอาจารย์โดยตรง) ก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยที่พระพุทธองค์ทรงยกนำมาแสดงให้สาวกฟัง เมื่อปรารภเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน (สมัยพุทธกาล) ที่สอดคล้องกับเรื่องราวในชาดกนั้น ๆ เป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ ในเวรัญชกัณฑ์ พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “...เราระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป และชีวประวัติ...”[1] ดังนั้น ในเบื้องต้น จะได้กล่าวถึงความรู้เรื่องประวัติความเป็นมา ความหมาย และเนื้อหา ในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชาดก

2.1.1 ประวัติความเป็นมาของชาดก

ชาดกเป็นเรื่องเล่าเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งนิยมเล่าสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเชื่อว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาอธิบายเพื่อเสริมความให้ผู้ฟังเข้าใจหลักธรรมคำสอนได้ง่ายขึ้นดังที่กล่าวมาแล้ว

นอกจากนี้ ยังมีนักปราชญ์หลายท่านที่มีความเห็นว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล เช่น ยวาหรลาล เนห์รู มีความเห็นว่า ชาดกในรูปโฉมที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบันเกิดขึ้นหลังจากพระพุทธองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เชื่อกันว่าชาดกเป็นเรื่องที่พรรณนาถึงชีวิตของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน ๆ ชาดกได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในวรรณคดีพระพุทธ-ศาสนา แต่เป็นที่ประจักษ์แจ้งว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่ซึ่งเกิดขึ้นในอินเดียก่อนครั้งพุทธกาล และด้วยเหตุนี้จึงเป็นประโยชน์แก่เรามากในการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตชาวอินเดียในครั้งกระโน้น[2]

---

[1] วิ.มหา. (ไทย) 1/12/6.

[2] ยวาหรลาล เนห์รู. **พบถิ่นอินเดีย**. แปลโดย กรุณา กุศลาสัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศูนย์การพิมพ์, 2515), หน้า 395.

สำหรับประวัติความเป็นมาของชาดกนั้นเป็นการยากที่จะสืบสาวที่มาของชาดกแต่ละเรื่อง เนื่องจากชาดกมีมากมายถึง 547 เรื่อง เท่าที่ท่านผู้รู้ได้ประมวลที่มาของชาดกในพระไตรปิฎกไว้อย่างกว้าง ๆ พอสรุปได้ดังนี้

1) ชาดกในพระไตรปิฎกมาจากคัมภีร์ที่เก่าแก่กว่าคัมภีร์ชาดก ดังพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า “นันทิวิศาลชาดกซึ่งมาในโอมสวาทสิกขาบท คัมภีร์มหาวิภังค์พระวินัยซึ่งเป็นคัมภีร์เก่ากว่าคัมภีร์ชาดก”[3]

2) ชาดกในพระไตรปิฎกมาจากนิทานชาวบ้านที่พระอรรถกถาจารย์ยกมาเป็นตัวอย่างในการเทศนาสั่งสอนประชาชน นิทานชาวบ้านบางเรื่องถ่ายเทมาจากประเทศอื่น เล่าสืบกันมา เช่นเรื่องสุวัณณหังสชาดก ในเอกกนิบาตกับเรื่องห่านไข่เป็นทองในนิทานอีสป มีเรื่องตรงกันแต่เป็นการยากที่จะระบุว่าใครได้รับอิทธิพลจากใคร

3) ชาดกในพระไตรปิฎก มาจากเรื่องราวในประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารของบ้านเมืองยุคโบราณก่อนสมัยพุทธกาล เช่นเรื่อง ทีฆาวุกุมารผู้รวบรวมแคว้นกาสีและโกศลเข้าอยู่ในปกครองเดียวกันและเป็นมาจนถึงสมัยพุทธกาล

4) นิทานเปรียบเทียบเชิงสั่งสอนซึ่งพระพุทธเจ้าหรือสาวกได้ผูกเรื่องขึ้น เพื่อสั่งสอนธรรมโดยตรง[4]

ดังนั้น ชาดกในพระไตรปิฎกแท้ ๆ นั้นเป็นคาถาล้วนอยู่ในพระไตรปิฎก ด้วยเหตุที่ชาดกในพระไตรปิฎกเฉพาะข้อความภาษิตไม่ได้ระบุเหตุการณ์ว่าพระพุทธเจ้าตรัสที่ไหน และมีเนื้อความที่สมบูรณ์ว่าอย่างไร ในสมัยต่อมา พระอรรถกถาจารย์จึงได้แต่งอรรถกถาเป็นร้อยแก้วห่อหุ้มคาถาเอาไว้อีกชั้นหนึ่ง เพื่ออธิบายเนื้อเรื่องเพิ่มเติมว่า พระพุทธองค์ตรัสเรื่องนั้นที่ไหน ว่าด้วยเรื่องอะไร เพื่อทรงแสดงหลักธรรมอะไร และทรงแสดงแก่ใคร รวมทั้งบทสโมธาน คือบทสรุปว่า ผู้นั้น ผู้นี้ กลับชาติมาเกิดเป็นใคร ในสมัยพระพุทธเจ้า อรรถกถาดังกล่าวเรียกว่า “ชาตกัฏฐกถา” หรือ “อรรถกถาชาดก” ชาดกทุกเรื่องประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ 5 ส่วนซึ่งอยู่ในโครงสร้างของชาดก

สำหรับเรื่องพระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาชาดกนั้น ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่าใครเป็นคนแต่ง แต่โดยทั่วไปเชื่อกันว่าพระอรรถกถาจารย์ได้มีมาตั้งแต่สมัยเดิมแล้ว ต่อมาในช่วง พ.ศ. 965 เมื่อพระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี จึงได้รวบรวมอรรถกถาชาดกฉบับปัจจุบันขึ้นด้วย

---

[3] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **“พระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก”**. ในนิบาตชาดก เล่ม 10 ภาคผนวก, หน้า 11.

[4] เฉลิม มากนวล. **“การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป”**. (ปริญญานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2517), หน้า 21-22.

ถึงกระนั้น พุทธศาสนิกชนคนไทยส่วนมากและนักวิชาการบาลีต่างชาติบางคนเชื่อว่าพระพุทธโฆสาจารย์เป็นผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาชาดกราวปี พ.ศ. 965[5]

เนื่องจากชาดกในพระไตรปิฎกได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง เพราะนอกจากจะน่าอ่านน่าประทับใจชวนให้ติดตามแล้ว ยังให้หลักในการดำเนินชีวิต ให้ข้อคิดทางศีลธรรม จริยธรรมและคติธรรม เช่น ความเมตตา ความสามัคคี ความกตัญญูกตเวที ความมีสัจจะ และความเสียสละ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลต่องานศิลปวัฒนธรรมของชาติหลายแขนง และแต่ละชาติมักนิยมนำมาสร้างงานพุทธศิลป์ด้วย ดังจะเห็นได้จากประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนานิยมแกะสลักหรือวาดภาพเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกในพระไตรปิฎกไว้ตามผนังต่าง ๆ เช่น เมื่อคราวที่ท่านสมณะจีนฟาเหียนได้มาเยี่ยมลังกา ในคริสต์ศักราช 412 ได้พบรูปพระโพธิสัตว์ 500 รูป จากเรื่องชาดกในพระไตรปิฎก นอกจากนี้ท่านสมณะจีนอี้จิงก็ได้กล่าวไว้ว่า ได้พบสถูปที่สร้างถวายพระโพธิสัตว์ สิ่งเหล่านี้ปรากฏ ณ วัดที่มีชื่อเสียงของบุโรบุโดในชวา[6] นอกจากนี้ยังพบในประเทศเมียนม่าร์ และที่สุโขทัยก็ได้มีการค้นพบภาพสลักลายเส้นบนแผ่นหินชนวนเป็นจำนวนมากที่นำมาจากเรื่องชาดกในพระไตรปิฎก

2.1.2 ชาดกในฐานะเป็นชื่อคัมภีร์ และนวังคสัตถุศาสน์

ชาดก หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแบบหนึ่งใน 9 แบบ ที่เรียกว่านวังคสัตถุ-ศาสน์ มีความหมาย 3 นัย คือ

1) ชาดก คือเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ถือกำเนิดเป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง สัตว์เดรัจฉานบ้าง ได้ทรงพบปะผจญกับเหตุการณ์ดีบ้างชั่วบ้าง แต่ก็ได้ทรงพยายามทำความดี (คือบารมี 10) ติดต่อกันมากบ้างน้อยบ้างตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย มี 547 เรื่อง เรียกกันว่า พระเจ้า 500 ชาติ แท้จริงแล้ว มีชาตินับไม่ถ้วน แต่พระคันถรจนาจารย์รวบรวมไว้เพียง 547 ชาติ เท่านั้น ชาดกเป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ในอรรถกถาแสดงด้วยว่า ผู้นั้นผู้นี้กลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยพระพุทธเจ้า แต่ในบาลีพระไตรปิฎกกล่าวถึงเพียงบางเรื่อง เพราะฉะนั้นสาระสำคัญจึงอยู่ที่คุณงามความดีและอยู่ที่คติธรรมในชาดกนั้น ๆ

2) ชาดก หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแบบหนึ่งใน 9 แบบ ที่เรียกว่านวังค-สัตถุศาสน์ มีดังนี้

---

[5] รศ. พัฒน์ เพ็งผลา. **ชาดกกับวรรณกรรมไทย**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530), หน้า 32.

[6] ฐานิสร์ ชาครัตพงศ์. **"ความรู้เรื่องชาดก"**. อักษรสาร. พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่ศาสตราจารย์ 9 กันยายน 2515. (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 35.

(1) สุตฺตำ=สูตร ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ หรือ สุตตันตะ กล่าวง่าย ๆ คือ พระวินัยปิฎก คัมภีร์นิทเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย

(2) เคยฺยำ=เคยยะ ได้แก่ เนื้อความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายเอาพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย

(3) เวยฺยากรณำ=ไวยากรณ์ ได้แก่ เนื้อความร้อยแก้วล้วน หมายเอาพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ 8 ข้อที่เหลือ

(4) คาถา=คาถา ได้แก่ เนื้อความร้อยกรองล้วน หมายเอา ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

(5) อุทานำ=อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสหรคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณพร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร 82 สูตร

(6) อิติวุตฺตกำ=อิติวุตตกะ ได้แก่ พระสูตร 110 สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตฺตำ เหตำ ภควตา

(7) ชาตกำ=ชาดก ได้แก่ ชาดก 547 เรื่อง มี อปัณณกชาดก เป็นต้น

(8) อพฺภูตธมฺมำ=อัพภูตธรรม หรือเรื่องอัศจรรย์ ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออัศจรรย์ ไม่เคยมีมาก่อน เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี 4 อย่างนี้ หาได้ในอานนท์” ดังนี้เป็นต้น

(9) เวทลฺลำ=เวทัลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจถามต่อ ๆ ไป เช่น จูฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น

3) ชาดก หมายถึง คัมภีร์ 1 ใน 15 คัมภีร์ของขุททกนิกาย ในพระสุตตันตปิฎก คือ (1) ขุททกปาฐะ (2) ธรรมบท (3) อุทาน (4) อิติวุตตกะ (5) สุตตนิบาต (6) วิมานวัตถุ (7) เปตวัตถุ (8) เถรคาถา (9) เถรีคาถา (10) ชาดก (11) นิทเทส (12) ปฏิสัมภิทามัคค์ (13) อปทาน (14) พุทธวังสะ และ (15) จริยาปิฎก

2.1.3 โครงสร้างชาดก

ชาดกเป็นเรื่องเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ แสดงถึงความเป็นมาในพระชาติต่าง ๆ ที่ได้เกิดมาสร้างบารมีเอาไว้เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เราเรียกว่าพระเจ้า 500 ชาติ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ 27, 28 มีทั้งหมด 547 เรื่อง อาจมีเรื่องที่ซ้ำกันบ้างแต่คาถาจะต่างกัน หรือบางเรื่องยกมาเพียงคาถาเดียวจากเรื่องที่มีหลาย ๆ คาถา

ชาดกนั้นมีคัมภีร์หลักอยู่ 2 ส่วน คือคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ตามที่กล่าวแล้ว และคัมภีร์อรรถกถาขยายความเรื่องนี้อีก 10 เล่ม (ฉบับมหาจุฬา ฯ) นอกนั้นอาจปรากฏในพระวินัยปิฎก และ

พระสูตรส่วนอื่น ๆ หรือมีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทบ้าง การอ่านชาดกในพระไตรปิฎกโดยตรงเราจะได้ขุมทรัพย์ คือ ปัญญา เพราะเป็นการอ่านพระพุทธพจน์ที่ท่านบันทึกไว้ในรูปของคาถาร้อยกรอง แต่เราอาจจะไม่ทราบความเป็นมา แม้ได้ของดีแต่บางทีไม่รู้วิธีใช้ ก็อาจเกิดประโยชน์น้อย เหมือนคนได้ยารักษาโรคขนานดีมา แต่ไม่มีฉลากกำกับวิธีใช้มาให้ ย่อมไม่ค่อยโปร่งใจเท่าไรที่จะบริโภค ส่วนในอรรถกถาชาดกนั้น มีโครงสร้างที่ชัดเจน 5 ส่วน คือ

1) ปัจจุบันนิทาน เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่า คือ ปัจจุบันวัตถุ (story of the present time) กล่าวถึงเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ประทับอยู่ที่ไหน ทรงปรารภใคร เราจะทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นว่าใครทำอะไร ที่ไหน เรื่องอะไร เป็นส่วนต้นที่กล่าวถึงเหตุการณ์ปัจจุบันในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ และเหตุการณ์นั้น ๆ จะเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องในอดีตชาติ คือ ชาดก เพื่อทรงอธิบายว่าเหตุการณ์ดังกล่าวได้เคยเกิดขึ้นแล้วในอดีตชาติ ไม่ใช่เฉพาะปัจจุบันชาติเท่านั้น บุคคลที่ดำเนินเหตุการณ์ในส่วนนี้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้านั้นเอง เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้น บรรดาสาวกอื่น ๆ ต่างก็ถกเถียง มีข้อสงสัยในเหตุการณ์นั้น ๆ จึงชวนกันไปทูลพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงรู้ด้วยพระญาณจึงเสด็จไปที่ที่สาวกกำลังถกเถียงกันอยู่ก่อนที่บรรดาสาวกจะไปถึงที่ประทับ ดังตัวอย่างว่า

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภภิกษุผู้เลี้ยงมารดาให้เป็นมูลเหตุว่า ภิกษุ ได้ยินเขาว่าเธอเลี้ยงคฤหัสถ์จริง ๆ หรือ เธอตั้งอยู่ในทางที่ตถาคตเคยเดินมาแล้ว กิจที่บำรุงเลี้ยงบิดามารดาย่อมเป็นประเพณีวงศ์นักปราชญ์แต่ก่อน ๆ ย่อมสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่บิดามารดา ตรัสดังนี้ก็ดุษฎีภาพนิ่งอยู่ ภิกษุนั้นใคร่รู้จึงกราบทูลอาราธนา พระพุทธเจ้าจึงทรงนำชาดกมาตรัสเล่าต่อไป[7]

ปัจจุบันวัตถุนั้นจะมีทั้งนิบาตชาดก ในอรรถกถาชาดกแปลและชาดกนอกนิบาต แต่ในชาดกขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎกไม่มีส่วนที่เป็นปัจจุบันวัตถุ ทั้งนี้เพราะมุ่งหมายจะบันทึกเอาเฉพาะส่วนที่สำคัญ ๆ ของเรื่องเอาไว้นั้นเอง

2) อดีตนิทาน เป็นเรื่องชาดกโดยตรง เรื่องที่เคยเกิดมีมาในอดีต ทรงนำมาเล่าในที่ประชุมสงฆ์ให้รับทราบ บางเรื่องเป็นเรื่องทางประวัติศาสตร์ของชนชาติต่าง ๆ ในชมพูทวีป บางเรื่องเป็นนิทานท้องถิ่น บางเรื่องเป็นนิทานเทียบสุภาษิต เช่นคนพูดกับสัตว์ สัตว์พูดกับสัตว์ หรือเทวดาพูดกับคน แต่ทั้งหมดนั้นมุ่งสอนให้คนประกอบกรรมดี เหตุการณ์ในอดีต คือ อดีตวัตถุ (story of the past) องค์ประกอบนี้กล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน ซึ่งเรียกว่า พระโพธิสัตว์ หรือมหาสัตว์ (ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า) เป็นส่วนที่ต่อจากปัจจุบันวัตถุ เรื่องราวในชาติก่อนนี้พระพุทธเจ้าตรัสเล่าด้วยพระราชประสงค์จะแก้ข้อสงสัยของสาวกในเหตุการณ์ที่ปรากฏในปัจจุบัน

---

[7] กรมศิลปากร. **ปัญญาสชาดก ฉบับพระสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง**. (พระนคร: ศิลปะบรรณาคาร, 2499), หน้า 168.

วัตถุ อดีตวัตถุของชาดกที่เป็นนิบาตจะมีเนื้อเรื่องเหมือนกัน เพราะเป็นเนื้อเรื่องจากชาดกขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎกแหล่งเดียว จะต่างกันเฉพาะบทประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งและข้อปลีกย่อยเท่านั้น นิบาตชาดกในพระไตรปิฎกเป็นข้อความหรือคาถาโต้ตอบตั้งแต่เริ่มต้น คือ เริ่มจากอดีตวัตถุ และไม่มีส่วนปัจจุบันวัตถุ ดังตัวอย่างในเวสสันดรชาดกซึ่งจะต่างจากชาดกในคัมภีร์อื่น ๆ ที่มีองค์ประกอบของชาดกครบถ้วนเป็นส่วนใหญ่ ชาดกในอรรถกถาแปล มีปัจจุบันวัตถุนำ ตามด้วยอดีตวัตถุดังตัวอย่างในเรื่องเตมิยชาดก

3) คาถา เป็นพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่กล่าวแล้ว ท่านยกมาตั้งไว้ ซึ่งภาษิตบางเรื่องเป็นพระพุทธพจน์โดยตรง บางเรื่องเป็นฤๅษีภาษิต บางเรื่องเป็นเทวดาภาษิต แต่ก็ถือเป็นพระพุทธพจน์เพราะเป็นคำที่นำมาตรัสเล่าใหม่ คือข้อความของเรื่องชาดกแต่ละเรื่อง เมื่อก่อนข้อความในนิบาตชาดกเป็นบาลีทั้งหมดแต่งด้วยร้อยกรอง ต่อมามีการแปลเป็นภาษาไทย ยกข้อความหรือคาถามาแปลเป็นคาถา ๆ ไปและมีเลขกำกับคาถาไว้ข้างหน้า แต่ในอรรถกถาชาดก ปัญญาสชาดก ชาดกในคัมภีร์มหาวัสตุ และชาดกนอกนิบาตอื่น ๆ จะไม่มีการจัดลำดับคาถา ไม่มีหมายเลขกำกับ แต่จะเป็นข้อความต่อเนื่องกันไป บางคัมภีร์เมื่อแปลเป็นภาษาไทย จะแปลโดยการนำเอาคาถาบาลีตั้งไว้ก่อนพอให้เห็น แล้วแต่งด้วยภาษาไทยจนจบหรืออาจจะมีคาถาบาลีสั้น ๆ แทรกเป็นตอน ๆ ไปก็มี วรรณกรรมชาดกส่วนมาก โดยเฉพาะที่เป็นท้องถิ่นจะแต่งด้วยร้อยกรองติดต่อกันไม่มีคาถาบาลีแทรกปน

4) เวยยากรณภาษิต เป็นการอธิบายธรรมที่ปรากฏในคาถานั้น ๆ เพื่อให้เข้าใจง่าย เช่นคำว่า หิริโอตตัปปะ ความละอายชั่วกลัวบาป ท่านอธิบายว่า ละอายชั่วคือละอายต่อการทำทุจริตทางกาย วาจา ใจ มีเหตุเกิดจากเหตุภายใน คือนึกถึงตนเอง ชาติตระกูล ความรู้ความสามารถ ฐานะการศึกษา เป็นต้นแล้วไม่กล้าทำทุจริต ส่วนความกลัวบาปมีเหตุเกิดจากภายนอกคือกลัวว่าตนเองจะต้องติเตียนตนเอง กลัวสังคมติเตียน กลัวถูกจับกุมลงโทษ และกลัวว่าหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในทุคติ แล้วไม่กล้าทำความชั่ว[8] อรรถาธิบายคาถา คือ ไวยากรณ์ (short commentary in which the Gathas are explained word for word) หมายถึง การอธิบายศัพท์ในชาดก มีการแยกศัพท์ให้ความหมายศัพท์เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจ ลักษณะเช่นนี้มีเฉพาะในอรรถกถาชาดก ปัญญาสชาดก และชาดกมาลา ไม่พบว่ามีในนิบาตชาดกไวยากรณ์หรือการอธิบายศัพท์ในชาดก

5) สโมธาน เป็นการสรุปชาดก ให้เห็นว่าผู้ที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ เมื่อก่อนได้เคยทำกรรมที่ไม่ดีมาแล้วอย่างนี้ แม้ชาตินี้ก็ยังทำอยู่ ผลที่ได้คือทำให้ท่านผู้นั้นไม่กล้าทำความผิดซ้ำอีก หรือไม่ก็ได้บรรลุธรรมชั้นโสดาบันบุคคลขึ้นไป ความงามในชาดก ชาดกนั้นนำเสนอวิถีชีวิตของบุคคลในอดีตที่ผ่านมาแล้วไม่ต่ำกว่า 3,000 ปี ซึ่งก็ไม่ต่างไปจากยุคนี้ ยังตกอยู่ในอำนาจของความรัก ความ

---

[8] ขุ.ชา.เอกก.อ. (บาลี) 1/6/185-188.

ชัง ความโกรธ ความหลง หรือถ้าจะกล่าวให้ถูกต้องคนในยุคนี้ก็แทบจะไม่มีอะไรแตกต่างจากคนในอดีตแต่อย่างใด ในเรื่องความรัก ความชัง ความหลงและแนวการดำเนินชีวิต ผู้ที่พัฒนาตนเองได้ ห้ามตนจากความชั่วได้ย่อมประสบกับความเจริญ ส่วนผู้ที่อ่อนแอกว่า โง่เขลากว่า ก็ยังลำบากอยู่เสมอ ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข ส่วนผู้ประพฤติอธรรมย่อมอยู่เป็นทุกข์อยู่เสมอเช่นกัน สิ่งเหล่านี้เราหาได้ในชาดก บทสรุป คือ สโมธาน (connection) องค์ประกอบส่วนนี้บางทีเรียกว่าประชุมชาติ เป็นส่วนประกอบสุดท้ายของชาดก บอกว่าตัวละครในอดีตวัตถุ (เรื่อง) กลับชาติมาเกิดเป็นใครในปัจจุบัน การกลับชาติของตัวละครสำคัญของชาดกจะมีลักษณะคล้ายกันแต่ในบางชาติอาจมีแตกต่างกัน คือ ผู้ร้ายฝ่ายชาย ได้แก่ พระเทวทัต ผู้ร้ายฝ่ายหญิง คือ นางจิญจมาณวิกา พระอินทร์ คือ พระอนุรุทธะ ช้าง คือ พระกัสสปะ นางเอก คือ พระนางพิมพายโสธรา บิดาพระโพธิสัตว์ คือ พระเจ้าสุทโธทนะ มารดาพระโพธิสัตว์ คือ พระนางสิริมหามายา และพระโพธิสัตว์ คือพระพุทธเจ้า ดังปรากฏในเรื่องเตมิยชาดกและเรื่องอื่น ๆ

2.1.4 ที่มาของชาดก

ชาดกมีอยู่จำนวนมาก มิใช่มีอยู่เฉพาะในคัมภีร์ชาดก พระสุตตันตปิฎกเท่านั้น ชาดกบางเรื่องต่างออกไปจากชาดกในคัมภีร์ชาดกอย่างสิ้นเชิง การที่เกิดชาดกขึ้นมามากมายเช่นนี้ ทำให้พุทธศาสนิกชนได้รับรู้เรื่องชาดกหลากหลาย ทั้งชาดกเดิมที่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎก และชาดกที่ไม่มีในพระสุตตันตปิฎก ชาดกที่มีอยู่จำนวนมากเหล่านี้กำเนิดขึ้นได้ 3 ทาง คือ

1) พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้
2) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนานำเค้าเรื่องเดิมจากแหล่งต่าง ๆ มาแต่งใหม่
3) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาผูกเรื่องแต่งชาดกขึ้นมาเอง โดยไม่อาศัยเค้าโครงเรื่องจากที่อื่น

วรรณกรรมชาดกในส่วนที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณนั้น คือชาดกในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎกนั่นเอง ชาดกส่วนนี้บรรดาสาวกของพระพุทธองค์ได้จดจำกันมาตามลำดับ จนกระทั่งได้มีการสังคายนา และได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร สำหรับชาดกที่ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนานำเค้าโครงเรื่องมาแต่งใหม่นั้น มีอยู่จำนวนมาก ทั้งชาดกฝ่ายเถรวาทและมหายาน ทั้งที่เป็นวรรณกรรมแบบฉบับและวรรณกรรมท้องถิ่น ส่วนชาดกที่ผู้รู้ทางพระพุทธ-ศาสนา แต่งขึ้นมาเอง ตามพื้นฐานของความรู้และภูมิปัญญานั้นมีอยู่บ้าง แต่ไม่มากเหมือนชาดกที่นำเค้าเรื่องเดิมมาแต่ง

ชาดกที่ชัดเจนและเป็นแหล่งอ้างอิงเชิงปฐมภูมิ ที่เป็นแกนกลางในการศึกษาหาความรู้ คือ พระไตรปิฎก ในส่วนพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1[9] และพระสุตตันตปิฎก ขุททก-

[9] ขุ.ชา. (ไทย) 27/1/1.

นิกายชาดก ภาค 2[10] ซึ่งเป็นพระพุทธวจน์ เรื่องพระพุทธเจ้าส่วนนี้จะมีสิ่งที่เกี่ยวกับชาวชมพูทวีปหรือปัจจุบันเรียกว่าอินเดีย ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าเป็นชาวอินเดีย ทรงเจริญวัยขึ้นมาจากสังคมวัฒนธรรมอินเดีย ด้วยการสั่งสอนในส่วนที่เป็นธรรมะจากชาดกที่สภาพแวดล้อมแบบอินเดีย ชาดกนอกเหนือจากนี้คงหาต้นตอในการเกิดได้ยาก เพราะการเกิดเรื่องเล่าต่าง ๆ นั้นเกิดได้ใน 2 ลักษณะ คือ เกิดในที่หนึ่งแล้วกระจายไปยังอีกที่หนึ่ง เพราะมนุษย์มีการติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา และเกิดในเวลาเดียวกันหรือระยะเวลาใกล้เคียงกันในหลาย ๆ ที่ทั้งนี้มนุษย์ย่อมมีความรู้สึกนึกคิดไม่แตกต่างกันมากนัก แม้จะอยู่คนละซีกโลกก็ตาม

ชาดกจัดเป็นนิทานเช่นกัน แต่จะเน้นที่อดีตชาติของพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่า พระโพธิสัตว์ หรือ มหาสัตว์ ตัวละครที่เป็นพระโพธิสัตว์ หรือ มหาสัตว์ ในเรื่อง คือ ตัวเอกของเรื่อง ตัวเอกของเรื่องบางเรื่องเป็นสัตว์ บางเรื่องเป็นมนุษย์ที่ยากจนข้นแค้น บางเรื่องเป็นมนุษย์ในตระกูลสูง มียศถาบรรดาศักดิ์ ไม่ว่าจะถือกำเนิดในสภาพใด พระโพธิสัตว์ จะเป็นผู้เสียสละคอยช่วยเหลือสัตว์หรือเพื่อนมนุษย์ให้รอดพ้นจากทุกข์ภัยเสมอ แม้จะสิ้นชีวิตก็ตาม ชาดกบางเรื่อง เดิมทีอาจจะเป็นนิทานท้องถิ่นหนึ่ง ประเทศใดประเทศหนึ่งก็ได้ ต่อมามีการแพร่กระจายสู่กลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ผู้นับถือพระพุทธศาสนาที่มีความเฉลียวฉลาด ก็นำเอามาดัดแปลงแต่งเติมให้เป็นชาดก ด้วยการแต่งเน้นที่ตัวเอกว่าเป็นพระโพธิสัตว์ พร้อมกับมีการประชุมชาดก เพื่อให้เข้าลักษณะของเรื่อง ชาดกในคัมภีร์ชาดกในพระพุทธศาสนา วรรณคดีชาดกไทยมีอยู่ส่วนหนึ่ง ที่กำเนิดขึ้นในลักษณะนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาดกในปัญญาสชาดก ซึ่งเป็นชาดกนอกนิบาต (พาหิรกชาดก) ที่มีชื่อเสียงทางภาคเหนือของไทย

นิทาน หมายถึง เหตุ, ที่มา, ต้นเรื่อง, ความเป็นมาแต่เดิมหรือเรื่องเดิมที่เป็นมา[11] คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจำแนกนิทานออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่[12]

1) ทูเรนิทาน ตามศัพท์แปลว่า นิทานในที่ไกล หมายถึง นิทานที่เล่าประวัติความเป็นมาของพระโพธิสัตว์ นับตั้งแต่เริ่มตั้งความปรารถนาอย่างแน่วแน่ ณ เบื้องบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร กระทั่งถึงอัตภาพสุดท้ายก่อนที่จะได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า พระอรรถกถาจารย์ระบุชาติสุดท้ายคือเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร จุติจากอัตภาพนั้นแล้วไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ประวัติจากส่วนนี้ย้อนหลังไปทั้งหมดจัดเป็นทูเรนิทาน

อนึ่ง ทูเรนิทาน มักจะขึ้นต้นโดยระบุเวลาที่เป็นอดีตยาวนาน ข้ามภพข้ามชาติ นับเป็นกัปป์ หรืออสงไขย เช่น “ในที่สุดสี่อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัปนับแต่นี้ ได้มีนครหนึ่งนามว่า อมรวดี

---

[10] ขุ.ชา. (ไทย) 28/1/1.

[11] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 21, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2556), หน้า 166.

[12] ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/-/1.

ในนครนั้นมีพราหมณ์ชื่อสุเมธอาศัยอยู่ เขามีกำเนิดดี มีครรภ์อันบริสุทธิ์ ทั้งทางฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดานับได้เจ็ดชั่วตระกูลใครจะดูถูกมิได้ หาผู้ตำหนิมิได้เกี่ยวกับเรื่องเชื้อชาติ มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยผิวพรรณอันงามยิ่ง”[13]

2) อวิทูเรนิทาน ตามศัพท์แปลว่า นิทานในที่ไม่ไกลนัก กำหนดระยะเวลาตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติลงจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาประสูติลงในครรภ์พระมารดา กระทั่งถึงการตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณที่ใต้ต้นโพธิพฤกษ์

3) สันติเกนิทาน ตามศัพท์แปลว่า นิทานในที่ใกล้ กำหนดนับตั้งแต่ภายหลังตรัสรู้เป็นต้นไป นับระยะเวลาที่ทรงประกาศพระศาสนา 45 พรรษา กระทั่งถึงวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในอรรถกถาได้ขยายความเพิ่มเติมว่า พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ สถานที่ใด สถานที่แห่งนั้นรวมเรียกว่า สันติเกนิทานด้วยเช่นกัน[14]

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น เมื่อนำมาพิจารณาชาดกทั้ง 547 เรื่อง จะได้ข้อสรุปว่า ชาดกทั้งหมดจัดอยู่ในประเภททูเรนิทาน เพราะปรารภหรือกล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติต่าง ๆ ในอดีตอันไกลโพ้น

2.1.5 ประวัติความเป็นมาคัมภีร์ชาดกมาลา

อารยศูร (Ārya śūra) เป็นผู้ประพันธ์ชาดกมาลา ในคำนำของผู้แปลฉบับแรกสุด เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2478 กล่าวไว้ว่า “ชาดกมาลานี้เป็นคัมภีร์ชาดกฝ่ายมหายาน ประพันธ์เป็นกวีพากย์สันสกฤตอย่างไพเราะยิ่งนัก อารยศูรเป็นผู้ประพันธ์เมื่อประมาณก่อน พ.ศ. 1503 เพราะปรากฏว่าคัมภีร์ชาดกนี้ได้ถูกแปลเป็นภาษาจีนแล้วในระหว่าง พ.ศ. 1503-1671 ท่านอารยศูรผู้นี้กล่าวว่ามีนามเรียกหลายชื่อว่าเป็นคน ๆ เดียวกับอัศวโฆษผู้รจนาคัมภีร์ “พุทธจริต” เป็นคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียงในการประพันธ์ฝ่ายมหายาน และว่าท่านจินตกวีผู้นี้ทรงคุณธรรมเชี่ยวชาญแตกฉานในพระธรรมยิ่งนัก ได้รจนาคัมภีร์ต่าง ๆ หลายเรื่อง แต่ประพันธ์ชาดกมาลาได้ 34 เรื่องก็มรณภาพ ความพิสดารปรากฏในต้นฉบับภาษาอังกฤษนั้นแล้ว ท่านผู้สนใจจะขอดูได้ที่หอสมุดแห่งชาติ.....”และในคำนำ เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2496 ได้กล่าวไว้ว่า “อารยศูรผู้ประพันธ์ชาดกนี้จะเป็นใครเกิดเมื่อใด ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัด เท่าที่ปรากฏประมาณว่าคงจะมีชีวิตอยู่ก่อน พ.ศ. 977 เป็นผู้ทรงคุณธรรมสูง มีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา มีชื่อเสียงปรากฏไปถึงประเทศธิเบต.....” ต้นฉบับของ “ชาดกมาลา” ในปี พ.ศ. 2371 นายเบรียน เอช. ฮอดซ์สัน แห่งมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ได้สำเนามาจากภิกษุชาวปาตาน แห่งเนปาล เก็บรักษาไว้ที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยแห่งฟอร์ตวิลเลียม อีกสำเนาหนึ่งส่งไปให้ห้องสมุดที่ปารีส ต่อมา พ.ศ. 2418 ศาสตราจารย์เกอร์น ได้ตรวจแก้ แล้วจัดพิมพ์ใหม่เป็นภาษาสันสกฤตอย่างเรียบร้อยในปี พ.ศ. 2434 ศาสตราจารย์ จ.ส. สเปเยอร์ ได้แปลถ่ายเป็นภาษาอังกฤษ

---

[13] ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/-/1-5.

[14] ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/-/127-154.

เมื่อ พ.ศ. 2438 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 พระราชทานเงินสำหรับการพิมพ์หนังสือนี้พร้อม ๆ กับหนังสืออื่น ๆ จำนวน 5,000 ปอนด์ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ใน พ.ศ. 2438 เป็นหลักฐานหนึ่งที่แสดงถึงการเป็น **“ธรรมิกราช”** แห่งพระมหากษัตริย์ไทยผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งของปวงประชาราษฎร์พระองค์นี้[15]

อารยศูร (Ārya śūra) มีผลงานที่ปรากฏอยู่ 6 คัมภีร์ ประกอบด้วย ชาตกมาลา, สุภาษิตรตฺนกรณฺฑกกถา, ปารมิตาสมาส, ปฺรติโมกฺษสูตฺรปทฺธติ, โพธิสตฺตฺวชาตกธรฺมคณฺฑี และ สุปฏนิรฺเทศปริกถา[16]

สำหรับชาดกมาลา (Jatakamālā) มีจำนวนทั้งหมด 34 เรื่อง มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “โพธิสตฺตฺวาวทานมาลา” (Bodhisattvāvadānamālā)[17] ประกอบด้วย

ที่	ชาดกมาลา	คำแปล	ชาดกพระบาลี
1.	วฺยาฆฺรีชาตก	เสือแม่ลูกอ่อน	ไม่มี
2.	ศิวิชาตก	พระเจ้าสีวิ	สีวิราชชาตก, วีสตินิบาต
3.	กุลฺมาษปิณฺฑีชาตก	อานิสงส์การถวายขนมกุมมาส	กุมมาสปิณฺฑิชาตก, สัตตกนิบาต
4.	เศฺรษฺฐิชาตก	หลุมถ่านเพลิงไม้ตะเคียน	ขทิรงฺคารชาตก, เอกนิบาต
5.	อวิษหฺยเศฺรษฺฐิชาตก	เศรษฐีอวิษหยะ	วิสยหชาตก, จตุกกนิบาต
6.	ศศชาตก	กระต่ายบัณฑิต	สสปณฺฑิตชาตก, จตุกกนิบาต
7.	อคสฺตฺยชาตก	อคัสตยฤษี	อกิตฺติชาตก, เตรสนิบาต
8.	ไมตฺรีพลชาตก	พระเจ้าไมตรพล	ไม่มี
9.	วิศฺวนฺตรชาตก	พระเวสสันดร	เวสฺสนฺตรชาตก, มหานิบาต
10.	ยชฺญชาตก	การบูชายัญ	ไม่มี
11.	ศกฺรชาตก	พระอินทร์	กุลาวกชาตก, เอกนิบาต
12.	พฺราหฺมณชาตก	พราหมณ์	ไม่มี
13.	อุนฺมาทยนฺตีชาตก	นางอุนมาทยันตี	อุมฺมาทนฺตีชาตก, จัตตาฬีสนิบาต
14.	สุปารคชาตก	พ่อค้าสุปารค	สุปฺปารกชาตก, เอกาทสนิบาต
15.	มตฺสฺยชาตก	พญาปลา	มจฺฉชาตก, เอกนิบาต

[15] https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=dingtech&month=06-2012&date=03&group=11&gblog=20.

[16] Dr. K.K. MISHRA. **A STUDY OF THE JATAKAMALA of ARYASHURA**. (Research officer G.N. jha Kendriya Sanskrit Vidyapeetha Allahabad, 1977), p. 45.

[17] Dr. K.K. MISHRA. **A STUDY OF THE JATAKAMALA of ARYASHURA**, p. 45.

16.	วรฺตฺตกาโปตกชาตก	ลูกนกคุ่ม	วฏฏกชาตก, เอกนิบาต
17.	กุมฺภชาตก	หม้อพิเศษ	กุมฺภชาตก, ตึสตินิบาต
18.	อปุตฺรชาตก	ผู้ไร้บุตร	ไม่มี
19.	วิสชาตก	เหง้าบัวลองใจฤษี	ภิสชาตก, ปกิณณกนิบาต
20.	เศฺรษฺฐิชาตก	ผู้มีกัลยาณธรรม	กลฺยาณธมฺมชาตก, ทุกนิบาต
21.	จุฑฺฑโพธิชาตก	จุฑฑโพธิกุมาร	จูฬโพธิชาตก, ทสกนิบาต
22.	หํสชาตก	พญาหงส์ติดบ่วง	จูฬหังสชาตก, อสีตินิบาต
23.	มหาโพธิชาตก	โพธิกุมารโพธิสัตว์	มหาโพธิชาตก, ปัญญาสนิบาต
24.	มหากปิชาตก	พญาวานร	มหากปิชาตก, ตึสตินิบาต
25.	ศรภชาตก	ละมั่งผู้ทำคุณแก่พระราชา	สรภมิคชาตก, เตรสนิบาต
26.	รุรุชาตก	น้ำใจพญาเนื้อรุรุ	รุรุมิคราชชาตก, เตรสนิบาต
27.	มหากปิชาตก	พญาลิงโพธิสัตว์	กปิชาตก, สัตตกนิบาต
28.	กฺษานฺติชาตก	กษานติวาทินดาบส	ขนฺติวาทิชาตก, จตุกกนิบาต
29.	พฺรหฺมชาตก	ชาวพรหมโลก	ไม่มี
30.	หสฺติชาตก	ช้าง	ไม่มี
31.	สุตโสมชาตก	พระเจ้ามหาสุตโสม	มหาสุตโสมชาตก, อสีตินิบาต
32.	อโยคฺฤหชาตก	มหาสัตว์อโยคฤห์ราช	อโยฆรชาตก, วีสตินิบาต
33.	มหิษชาตก	ลิงกับกระบือ	มหิสชาตก, ติกนิบาต
34.	ศตปตฺนชาตก	ราชสีห์ไม่รู้คุณนกหัวขวาน	ชวสกุณชาตก, จตุกกนิบาต[18]

ชาดกมาลาเป็นคัมภีร์ประเภทอวทาน[19] ซึ่งเป็นคัมภีร์ประเภทชาดกในพระพุทธศาสนาที่มีการเล่าในแบบชาดก ชาดกมาลาประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤตในรูปแบบของกถาหรือที่

[18] อารยศูร. **ชาดกมาลา**. แปลและเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษของ จ.ส. สเปเยอร์ โดยหลวงรัชฎาการโกศล. (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2513), สารบาญ, Dr. K.K. MiSHRA, **A STUDY OF THE JATAKA-MALA of ARYASHURA**, p. 45.

[19] อวทาน เป็นเรื่องราวการบำเพ็ญคุณงามความดีของบุคคลต่าง ๆ และผลจากการบำเพ็ญคุณงามความดีเหล่านั้น เน้นเรื่องของพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญเรื่องราวมักนำมาจากพระวินัยปิฎก โดยบางครั้งก็กล่าวว่ารวมอยู่ในพระวินัยปิฎก ดู H. Dayal, **The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Literature** (Delhi: Motilal Banarsidass, 1975), p. 383.

เรียกว่า “จมฺปู” (Campū)[20] แม้ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า อารยศูร (อารฺยศูร) ผู้ประพันธ์ชาดกมาลาเป็นใครและเกิดเมื่อใด แต่จากหลักฐานที่ปรากฏ อารยศูรน่าจะมีชีวิตอยู่ตั้งแต่คริสต์ศักราชที่ 3 หรือ 4 เป็นต้นไป ที่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาสันสกฤตและประพันธ์ผลงานตามแบบไวยากรณ์ปาณินิ เช่น อัศวโฆษ, นาคารชุน, อารยเทา, อสังคะ, วสุพันธุ, อารยศูร, กเศเมนทระ และอีกหลายท่าน[21] หรือก่อนคริสต์ศักราชที่ 4[22] อารยศูรเป็นผู้ทรงคุณธรรม มีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา มีชื่อเสียงปรากฏไปถึงประเทศธิเบต เมื่อภิกษุอี้จิง (I-tsing) จาริกไปอินเดีย (ช่วง พ.ศ. 1214–1238) ก็ได้กล่าวอ้างถึงชาดกมาลาไว้[23] ภายในถ้ำอชันต้ามีการอธิบายเล่าเรื่องภาพจิตรกรรมด้วยบทร้อยกรองในชาดกมาลาของอารยศูร ซึ่งจารึกเหล่านี้สร้างในคริสต์ศักราชที่ 6[24] นอกจากนี้ ยังมีภาพสลักเรื่องราวจากชาดกมาลาปรากฏอยู่บนผนังด้านในของระเบียงชั้นที่ 1 ที่สถูปบูโรพุทโธ (Borobudur) บนเกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นสถูปในคติพุทธศาสนานิกายมหายานที่สร้างขึ้นในตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 14 หรือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15[25] นอกจากนั้นชาดกมาลายังมีผู้แปลเป็นภาษาจีนในคริสต์ศักราช 434 อีกด้วย ดังนั้น ชาดกมาลาคงจะประพันธ์ขึ้นก่อนเวลาเหล่านั้นซึ่งน่าจะอยู่ในราวคริสต์ศักราชที่ 350–400[26]

ตารนาถ (Tāranātha) นักประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาชาวธิเบตได้กล่าวว่า อารยศูร มีหลายชื่อ เช่น อศฺวโฆษ (Aśvaghoṣa) มาตฺริเกต (Mātriketa) ปิตฺริเกต (Pitriketa) ทุรฺทรฺษ (Durdarṣa) ธรฺมิกสุภูติ (Dharmika-subhūti) มติกิตฺร (Matikitra) อารยศูรอาจจะมีชีวิตอยู่ในสมัยพระเจ้ากนิษกะซึ่งเป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากสมัยหนึ่ง เนื่องจากทรงอุปถัมภ์นักปรัชญาที่เป็นพุทธศาสนิกชนจำนวนมาก[27] อารยศูรเสียชีวิต หลังจากเมื่อประพันธ์ชาดกมาลาครบ 34 เรื่อง

---

[20] จมฺปู (Campū) คือ รูปแบบงานนิพนธ์ประกอบด้วยบทประพันธ์ร้อยแก้วและร้อยกรอง ดู Monier Monier-Williams. **Sanskrit–English Dictionary**. 16th ed. (Oxford: Clarendon, 1997), p. 389., G. K. Nariman. **Literary History of Sanskrit Buddhism**. (Bombay: D. B. Taraporevala, 1920), p. 45.

[21] Dr. K.K. MISHRA. **A STUDY OF THE JATAKAMALA of ARYASHURA**. p. 40.

[22] P. L. Vaidya. **Jātakamālā**. (Bombay: The Mithila Institute, 1959), p. ix.

[23] อารยศูร. **ชาดกมาลา**. แปลและเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษของ จ.ส. สเปเยอร์ โดยหลวง-รัชฎาการโกศล. พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), หน้า ค.

[24] P. L. Vaidya. **Jātakamālā**. p. ix.

[25] Juhn Miksic, and Tranchini, Anita. (**Borobudur Golden Tales of The Buddhas**. Singapore: Periplus. 1996), p. 71.

[26] P. L. Vaidya. **Jātakamālā**. p. ix.

[27] F. Max Müller. **The Jātakamālā or GARKAND OF GIRTH-SIORIES**. (London: henry frowde Oxford University Fress Warehouse amen corner, e.c, 1895), p. xvi.

อารยศูรรวบรวมและเรียบเรียงชาดกมาลาขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์หลักคือการเผยแพร่พระพุทธศาสนา เป็นอุบายวิธีที่จะสอนศีลธรรมให้แก่ประชาชนทั่วไป[28] โดยอารยศูรประพันธ์ชาดกมาลาเพื่อเป็นเหมือนมาลาอันงดงามสักการบูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ดังเนื้อหาที่กล่าวไว้ในบทนมัสการในชาดกมาลาที่กล่าวว่า

“โอม ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ผู้ประเสริฐทุกพระองค์ ข้าพเจ้าขอบูชาพระจริยาวัตรอันน่าอัศจรรย์ในอดีตชาติของพระมุนีเจ้าซึ่งเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่เป็นสิริมงคลอันเป็นรากฐานแห่งคุณความดี เป็นวิถีแห่งเกียรติยศและเป็นสิ่งที่งดงามซึ่งใคร ๆ ก็ดูหมิ่นมิได้ด้วยพวงดอกไม้คือบทกวีของข้าพเจ้านี้ด้วยความภักดี”[29]

เนื้อหาของชาดกมาลามีลักษณะเหมือนกับชาดกในคัมภีร์พระไตรปิฎกจำนวน 28 เรื่อง หลวงรัชฎาการโกศล (2541, น. (จ)–(ฉ)) ผู้แปลชาดกมาลาเป็นภาษาไทย ได้กล่าวถึงข้อสังเกตใน “ชาดกมาลา” ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกับชาดกพระบาลีไว้ว่า

1. ไม่มีปรารภเรื่อง และไม่ได้อ้างว่าเป็นพุทธวจนะ แต่มีหัวข้อธรรมะ
2. ไม่แสดงการกลับชาติในตอนจบ แต่มีสรุปหลักธรรมะตามหัวข้อ
3. ชื่อบุคคลในเรื่องไม่พิสดาร บางทีก็ไม่กล่าวชื่อเสียด้วยซ้ำ
4. สำนวนโวหารไม่เหมือนชาดกพระบาลี ซึ่งอาจเป็นเพราะแต่งเป็นกาพย์และอ้างธรรมะซึ่งไม่มีในชาดกพระบาลีก็มี
5. ในจำนวน 34 เรื่องนั้น 7 เรื่องไม่มีในชาดกพระบาลี แต่มีเค้าเรื่องคล้ายกันและจุดประสงค์ที่จะแสดงธรรมและสรรเสริญพระพุทธเจ้าอย่างเดียวกัน

อนึ่ง ในชาดกมาลานี้ก็ยังมีเรื่องที่กล่าวถึงการสังคมของคนชั้นสูง กลาง และต่ำ การทำมาหากิน การแต่งกาย ความเชื่อถือและขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งมีอยู่ในสมัยที่แต่งหนังสือนั้น นับอย่างคร่าว ๆ ถึงเวลานี้ก็กว่า 900 ปี นับว่าเป็นโบราณคดีได้ส่วนหนึ่ง นักวิชาการหลายท่านกล่าวว่าชาดกมาลาเป็นวรรณคดีในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ในขณะที่ชาดกพระบาลีเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท[30] แต่ก็มีนักวิชาการบางท่านกล่าวว่า “ชาดกมาลา” ไม่ใช่วรรณคดีฝ่ายมหายาน แม้จะบันทึกด้วยภาษาสันสกฤตก็ตาม[31]

---

[28] F. Max Müller. **The Jātakamālā or GARKAND OF GIRTH-SIORIES**. p. xvi–xxviii.

[29] Om namaḥ śrīsarvabudhavodhisattvebhyaḥ||
Śrīmanti sadguṇaparigrahamaṅgalāni kīrtyāspadānyanavagītamanoharāṇi|
Pūrvaprajanmasu muneścaritādbhu tāni bhaktyā svakāvyakusumāñjalinārcayiṣye ||1|| (P. L. Vaidya. **Jātakamālā**. 1959, p. 1)

[30] F. Max Müller. **The Jātakamālā or GARKAND OF GIRTH-SIORIES**. p. xvi.

[31] อารยศูร. **ชาดกมาลา**. หน้า คำนำ.

2.2 ความหมายของชาดก

2.2.1 ความหมายด้านศัพทศาสตร์

ชาดกเป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาล และพุทธสาวกได้ทรงจำสืบ ๆ กันมาด้วยมุขปาฐะก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งสามารถอธิบายความเป็นมาของศัพท์ได้ดังนี้

1) **ชาดก** มาจาก ชาต (ชน ธาตุ ชนเน=เกิด + ต ปัจจัย) บทหน้า กุ/เก ธาตุ (สทฺเท =ออกเสียง-ร้อง-กล่าว) + อ ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น ชาตกำ (เป็นบทวิเสสนะของวัตถุ) แปลว่า แสดงเรื่องราวที่เกิดมาแล้ว[32] หรือเรื่องเล่าถึงความจริงในอดีต[33] หมายถึง กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของพระพุทธเจ้า

2) **ชาดก** มาจากรากศัพท์ (Root) ชนฺ ธาตุ แปลว่า “เกิด” เปลี่ยน นฺ ท้าย ชนฺ ธาตุ เป็น “อา” ด้วยสูตรว่า ชนาทีนมา ติมฺหิ จ[34] ลง “ต” ปัจจัยในกิริยากิต ด้วยสูตรว่า อตีเต ตตวนฺตุตาวี[35] “ต” ปัจจัยตัวนี้กำหนดให้แปลว่า “แล้ว” มีรูปคำเป็น “ชาต” แปลว่า เกิดแล้ว ก ปัจจัยต่อท้าย สำเร็จรูปเป็น “ชาตก” อ่านออกเสียงตามบาลีสันสกฤตว่า ชา-ตะ-กะ (Ja-ta-ka) แปลว่า “ผู้เกิดแล้ว” เมื่อใช้ในภาษาไทยออกเสียงเป็น “ชา-ดก” โดยเปลี่ยน “ต” เป็น “ด” และ “ก” เป็นตัวสะกดในแม่ กก[36] แต่ถ้านำมาใช้เป็นคำนาม หมายถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่รู้จักกันในนามชาดก

เพราะฉะนั้น คำว่า **ชาดก** (Jataka) จึงหมายถึง เรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ โดยมุ่งเฉพาะนิบาตชาดก ไม่รวมชาดกนอกนิบาตที่นักปราชญ์โบราณแต่งขึ้น โดยนำต้นเค้ามาจากนิทานพื้นบ้าน นิทานที่ได้รับฟังสืบ ๆ กันมา หรืออาจเป็นเรื่องที่ผู้รจนาได้คิดขึ้นมาเอง

2.2.2 ความหมายด้านคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คำว่า ชาดก ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความหมาย ดังนี้

---

[32] หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป.ธ. 9). **ธาตุปฺปทีปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี - ไทย แผนกธาตุ**. พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 88.

[33] พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติธาตุมาลา**. แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ. 9 และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆษ นครปฐม, 2546), หน้า 26.

[34] รูป. 619/448.

[35] รูป. 612/444.

[36] รศ. พัฒน์ เพ็งผลา. **ชาดกกับวรรณกรรมไทย**. หน้า 5.

1) ชาดก มีความหมายว่า “**อุปฺปนฺนาย อฏฺฐุปตฺติยา ชาตกกถนํ** แปลว่า กล่าวปรารภเหตุเมื่อเกิดเรื่องขึ้น”[37]

2) ชาดก มีความหมายว่า “**ชาตํ ภูตํ ปุราภูตํ ภควโต ปุพฺพจริยํ กายติ กเถติ ปกาเสตีติ ชาตกํ** แปลว่า กล่าว บอก หรือ ประกาศบุรพจริยาของพระพุทธเจ้าที่เกิดมี หรือประพฤติในกาลก่อน”[38]

3) ชาดก มีความหมายว่า “**ชาตํ ภูตํ ปุราภูตํ ภควโต ปุพฺพจริยํ กายติ กเถติ ปกาเสติ เอเตนาติ ชาตกํ** แปลว่า เรื่องที่เป็นเหตุตรัส กล่าว หรือ ประกาศบุรพจริยาของพระพุทธเจ้าที่เกิดมี หรือ ประพฤติในกาลก่อน”[39]

4) ชาดก มีความหมายว่า “**ชาตกํ นามาติ ชาตํ ภูตํ อตีตํ ภควโต จริยํ, ตํ กียติ กถียติ เอเตนาติ ชาตกํ. ชาตกปาฯิ หิ อิธ ชาตกนฺติ วุตฺตา** แปลว่า ข้อความที่ท่านกล่าวแสดงจริยวัตรของพระพุทธเจ้า ซึ่งเกิดมีแล้ว ล่วงไปแล้ว ในที่นี้ ท่านหมายเอาชาดกบาลี”[40]

5) ชาดก มีความหมายว่า “**ตตฺถ ชาตกนฺติ ชาตํ ภูตํ อตีตํ อตฺตโน จริตํ กายติ กเถติ ภควา เอเตนาติ ชาตกํ ชาตกปาฯิ หิ อิธ ชาตกนฺติ วุตฺตํ อญฺญตฺร ปน ชาตํ เอว ชาตกนฺติ คเหตพฺพา. ตถา หิ ชาตกสทฺโท ปริยตฺติยมฺปิ วตฺตติ** “**อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมนฺติอาทีสุ ชาติยมฺปิ วตฺตติ** “**ชาตกํ สโมธาเนสีติอาทีสุ** แปลว่า บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า **ชาตก** มีรูปวิเคราะห์ว่า เรื่องที่เป็นเหตุตรัสถึงความประพฤติของพระพุทธเจ้าเองที่เกิดมีในอดีต ก็พระบาลีชาดก เรียกว่าชาตก ในทีนี้ ส่วนที่อื่นถือเอารูปวิเคราะห์ว่า สิ่งที่เกิดมาแล้วนั่นเอง ชื่อว่า ชาตก (โดยลง ก ปัจจัยในอรรถสกัตถ์) จริงอย่างนั้น ชาตกศัพท์ ใช้ในความหมายว่า เทสนา เช่น อิติวุตฺตกํ (อิติวุตตกะ) ชาตกํ (เทสนา) อพฺภุตธมฺมํ (อัพภุตธรรม) ใช้ในความหมายชาติ เช่น ชาตกํ สโมธาเนสิ (ประชุมชาดก=เรื่องราวในอดีต)”[41]

---

[37] ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) 1-18/433.

[38] สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) 1/127.

[39] ที.สี.ฏีกา (อภินว) (บาลี) 1/158.

[40] ขุ.ชา.ฏีกา (บาลี) ฉบับ CD - ROM ธรรมทานของฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า 8.

[41] พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติธาตุมาลา**. หน้า 550-551.

2.2.3 ความหมายด้านเอกสารงานวิจัยและอื่น ๆ

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาดก หมายถึง เรื่องของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ[42]

ในสารานุกรมวรรณคดี ได้ขยายความเพิ่มเติมเอาไว้ว่า “ชาตก” มาจากภาษามคธแปลว่า “เกิดแล้ว” หมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เกิดมาแล้วในชาติก่อน ๆ ชาดกต่าง ๆ จะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ แสวงบุญเพิ่มพูนบารมีเพื่อหาทางหลุดพ้น นับตั้งแต่เป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นมนุษย์และเทวดา ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ[43]

ในสัททนีติธาตุมาลา ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชื่อว่า ชาดก เพราะเป็นเครื่องแสดงเรื่องราว (จริยวัตร) ของพระพุทธเจ้าที่เคยเกิดหรือปฏิบัติมาแล้ว[44]

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก หรือ ชาดก แปลว่า ผู้เกิดคือเล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิด ถือกำเนิดในชาติต่าง ๆ ได้พบปะผจญกับเหตุการณ์ดีบ้าง ชั่วบ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมากบ้าง น้อยบ้างตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย[45]

เปลื้อง ณ นคร ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาดก หมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน เป็นชื่อคำสอนหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา[46]

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาดก ได้แก่ ระเบียบคำที่ทรงแสดงถึงบุรพจริยา คือ ความประพฤติที่เคยทรงทำมาแต่ปางก่อน หรือธุรกิจที่เคยทรงทำมาแต่ชาติหนหลังรวมทั้งบุรพกิจของพระสาวกด้วย[47]

ฐานิสร์ ชาครัตพงศ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาดก เมื่อกล่าวตามมติของโบราณาจารย์และในแง่ที่เป็นวรรณคดีของพระพุทธศาสนา ได้แก่ เรื่องพระโพธิสัตว์ หรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงบทบาทความเป็นวีรบุรุษหรือบทบาทอื่น ๆ ฉะนั้น คำนี้อาจแปลความหมายได้

---

[42] ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, 2546), หน้า 359.

[43] ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และสงวน อั้นคง. **สารานุกรมวรรณคดี**. (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2505), หน้า 163.

[44] พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติธาตุมาลา**. หน้า 28.

[45] สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 614.

[46] เปลื้อง ณ นคร. **พจนะ - สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม 1**. (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2516), หน้า 164.

[47] พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี). **ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก**. (พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2513), หน้า 6.

ว่า เรื่องของพระโพธิสัตว์ แต่การแปลความหมายที่ใช้กันทั่วไปนั้นก็คือเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ ยังหมายถึงการรวบรวมชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาอีกด้วย[48]

ที.ดับบลิว ริส เดวิดส์ และวิลเลี่ยม สตีด (T.W. Rhys Davids and William Stede) ผู้เชี่ยวชาญภารตวิทยา ได้อธิบายคำว่าชาดกไว้ในพจนานุกรมคำศัพท์ภาษาบาลีไว้ว่า หมายถึงเรื่องราวของการเสวยพระชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้า และเป็นชื่อหนังสือเล่มหนึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งแต่งคำประพันธ์ (คาถา) ไว้ 547 เรื่อง และหมายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการเกิด ซึ่งพบได้ในคัมภีร์ดั้งเดิม และมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้าในลักษณะที่เป็นวีรบุรุษ[49]

คริสต์มาส ฮัมฟรีย์[50] ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาดก หมายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการเกิดของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผลงานของเถรวาทที่รวบรวมเรื่องในพระชาติปางก่อนของพระพุทธเจ้าซึ่งมีคุณค่ามากในทางคติชาวบ้านและพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องราวที่แสดงถึงนิทานคติธรรม

เจมส์ เฮสติง[51] ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาดก ในทางพระพุทธศาสนาและวรรณคดี หมายถึงเรื่องราวการเสวยพระชาติของพระโพธิสัตว์หรือพระชาติต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าในอดีตที่ได้แสดงบทบาทความเป็นวีรบุรุษ หรือบทบาทอื่น ๆ ดังนั้น คำว่า ชาดก อาจแปลความหมายได้ว่าเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ แต่ความหมายที่ใช้กันโดยทั่วไปหมายถึงเรื่องราวในพระชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้า

จากข้อมูลตามที่กล่าวมาข้างต้น คำว่า ชาดก จึงหมายถึงเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระพุทธองค์ทรงยกนำมาแสดงให้สาวกฟังโดยปรารภเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบันอันสอดคล้องกับเรื่องราวในชาดกนั้น ๆ ชาดกต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตปิฎก เป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้อย่างแม่นยำด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ แล้วทรงนำมาแสดงแก่ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ที่ทำให้ทรงแสดงชาดก หรือผู้ที่นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่กำลังถกเถียงกัน มากราบทูลให้ทรงทราบแล้วเป็นเหตุให้ทรงแสดงชาดก ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า เราตถาคต ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ 1 ชาติบ้าง 2 ชาติบ้าง 3 ชาติบ้าง 4 ชาติบ้าง 5 ชาติบ้าง 10 ชาติบ้าง 20 ชาติบ้าง 30 ชาติบ้าง 40 ชาติบ้าง

---

[48] ฐานิสร์ ชาครัตพงศ์. **“ความรู้เรื่องชาดก”** อักษรสาร, หน้า 30.

[49] T.W. Rhys Davids and William, Stede. **The Pali Text Society’s Pali – English Dictionary.** (London: Luzac and Company, 1966), p. 281.

[50] Christmas Humphreys. **A Popular Dictionary of Buddha**. (New York: The Citadel Press, 1954), p. 98. อ้างถึงใน เฉลิม มากนวล, **“การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป”** (ปริญญานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2517), หน้า 16.

[51] Jamea Hasting. **Encyclopedia of Religion and Ethics**. Vol 7 (New York: Chales Scribner’s Son, 1967), p. 194.

50 ชาติบ้าง 100 ชาติบ้าง 1,000 ชาติบ้าง หนึ่งแสนชาติบ้าง หลาย ๆ กัปบ้าง ระลึกได้ว่า ในชาติโน้นเราตถาคตมีชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้น ตายจากอัตภาพนั้นแล้วไปเกิดในภพโน้น เราตถาคตอยู่ในภพนั้นมีชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้น ตายจากอัตภาพนั้นแล้วมาเกิดในภพนี้ เราตถาคตระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปพร้อมทั้งชีวประวัติ[52]

ดังนั้น เรื่องราวที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงกับพุทธบริษัทต่าง ๆ จึงเป็นเรื่องจริงแท้แน่นอน และมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลแล้ว เป็นเรื่องจริงที่มีมาในอดีตที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงโดยทรงใช้บุพเพนิวาสานุสติญาณ มิใช่มาแต่งเพิ่มในภายหลัง เรื่องราวชาดกต่าง ๆ มีปรากฏอยู่ในชาตกปาลิและชาตกอัฏฐกถา ที่ปรากฏในชาตกปาลิหรือพระไตรปิฎกนั้น เป็นถ้อยคำโต้ตอบกันที่เราไม่ค่อยเข้าใจเหมือนในอรรถกถาชาดก

ชาดกในพระไตรปิฎกนั้นเป็นตัวแก่นของชาดก ได้แก่พระพุทธพจน์และคำโต้ตอบกันก็เป็นพระพุทธพจน์ไม่มีเรื่องเล่าประกอบเหมือนในอรรถกถาชาดก[53] ดังนั้น ผู้ศึกษาชาดกจะให้เข้าใจจริง ๆ นั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนเนื้อหาทั้งในชาดกและอรรถกถาชาดกประกอบกันไป เหมือนผู้ที่เรียนธรรมบทจำเป็นต้องศึกษาเรื่องราวทั้งในธรรมบทและอรรถกถาธรรมบทประกอบ[54]

ชาดกที่ปรากฏในคัมภีร์ชาตกปาลิก็มีหลายเรื่องที่มิได้ยกขึ้นเป็นชาดก[55] นอกจากนี้คำว่าชาดก ยังใช้ในความหมายว่าพระชาติเพื่อเชื่อมโยงกับเรื่องราวของพระพุทธองค์ในอดีตกับปัจจุบันที่เราเรียกกันโดยทั่วไปว่าการกลับชาติมาเกิด[56] เป็นชื่อของคัมภีร์หนึ่งในนวังคสัตถุศาสน์ อันหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ 9 คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธัมมะ เวทัลละ[57]

---

[52] วิ.มหา. (บาลี) 1/12/5., วิ.มหา. (ไทย) 1/12/6.

[53] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **“ประวัติ พัฒนาการและอิทธิพลของพระไตรปิฎก”**, พุทธจักร, ปีที่ 46 ฉบับที่ 9 (กันยายน 2535), หน้า 7-8.

[54] ชาตกภาณเกน สาฏฐกถำ ชาตกำ อุคฺคเหตพฺพำ, ตโต โอรำ น วฏฺฏติ. ธมฺมปทมฺปิ สห วตฺถุนา อุคฺคเหตุ วฏฺฏติ, วิ.อ. (บาลี) 2/318, วิ.สงฺคห. (บาลี) 190.

[55] รังษี สุทนต์. **อบรมบาลีก่อนสอบภาค 2**. โครงการอบรมบาลีก่อนสอบ ภาค 2 ปีที่ 6 ระหว่างวันที่ 28 มกราคม - 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 132-133.

[56] ชาตกสทฺโท ชาติยมฺปิ วตฺตติ ชาตกำ สโมธาเนสีติอาทีสุ, ขุ.ชา.ฏีกา. (บาลี) ฉบับ CD-ROM ธรรมทานของฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 8.

[57] ม.มู. (บาลี) 12/238/200., ม.มู. (ไทย) 12/238/252.

ชาดก[58] ซึ่งมีมาในพระไตรปิฎก ล้วนเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ตั้งแต่สุเมธดาบสได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทีปังกรว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต[59] จากชาตินั้นพระโพธิสัตว์ ได้เวียนว่ายตายเกิดบำเพ็ญบารมีหลายแสนชาติ ส่วนหนึ่งจัดเป็นชาดก ในพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ ชาดกจะอยู่ในเล่มที่ 27 และเล่มที่ 28 มีจำนวนทั้งสิ้น 547 เรื่อง พระองค์ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี 4 อสงไขย 1 แสนกัป[60]

เมื่อกล่าวโดยสรุป คำว่า **ชาดก** จึงมีความหมายที่ใช้กันทั่วไป 2 อย่าง

1) หมายถึง เกิด เช่น “ปรับอาบัติทุกกฏภิกษุผู้แสวงหามีดและขวานเพื่อจะตัดต้นไม้และเถาวัลย์ที่**เกิด** ณ ที่นั้น” (ตตฺถ **ชาตก**กฏฺฐลตาเฉทนตฺถํ วาสิผรสํ) หรือ “**ที่ขึ้นอยู่ที่นั้น** ได้แก่ ที่เกิดบนหม้อดินที่ฝังไว้นาน” (ตตฺถ **ชาตก**นฺติ จิรนิหิตาย กุมฺภิยา อุปริ **ชาตกํ**)

2) หมายถึง การบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้ (ชาตๆ ภูตๆ อตีตๆ ภควโต จริยๆ, ตๆ กียติ กถียติ เอเตนาติ **ชาตกๆ**)

ชาดก เป็นพระพุทธพจน์ประเภทที่ไม่ใช่พระสูตร เป็นคำสอนที่มีอิทธิพลต่อวิธีสอนธรรมในยุคต่อมา เป็นการสอนแบบเล่าเรื่องประกอบ เหมาะกับผู้ฟังทุกระดับ เป็นเทคนิคที่คงประสิทธิผลต่อผู้ฟังมาทุกยุคสมัย เพราะผู้สอนมีความรู้หลายด้าน รู้วิธีนำเสนอ มีวาทศิลป์ เชื่อมโยงให้คนฟังมองเห็นภาพลักษณ์ชวนให้น่าติดตาม

ชาดกเป็นเรื่องเล่า มีเหตุการณ์ข้ามภพข้ามชาติ ไม่ต่างกับวิธีสอนในจริยาปิฎก เล่าถึงการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ ในกลุ่มชาดกมีคัมภีร์ชาตกปาลิหรือชาดกภาษาบาลีเป็นต้นแบบ ต่อมามีอรรถกถาชาดก (ชาตกฏฐกถา) ชาดกมาลา (ชาดกของมหายาน) รวมทั้งชาดกในยุคต่อมา คือ ปัญญาสชาดก เล่าเรื่องข้ามสังสารวัฏเช่นเดียวกัน

สรุปได้ว่า ความหมายของชาดก หมายถึง เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงนำมาแสดงปรารภเหตุการณ์ในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งเรื่องราวชาดกต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องจริงที่พระพุทธองค์ทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ (ไม่ใช่เรื่องที่แต่งขึ้นในภายหลัง) เรื่องราวชาดกต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเป็นบทสนทนากันที่ถือว่าเป็นแก่นเรื่องที่สำคัญ ยากสำหรับผู้ที่มิได้ศึกษาอรรถกถาชาดกประกอบ

---

[58] ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) 27/91/88.

[59] ขุ.อป. (ไทย) 33/164/157.

[60] รังษี สุทนต์. **“เรียนพระไตรปิฎกจากพุทธศิลป์”** ตอน 5, พุทธจักร, ปีที่ 63 ฉบับที่ 4 (เมษายน 2552), หน้า 23-29.

2.3 ปริวรรต[61]และแปลสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันตวาทิชาดก

ชาดกเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เกิดมาแล้วในชาติก่อน ๆ ชาดกต่าง ๆ จะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ แสวงบุญเพิ่มพูนบารมีเพื่อหาทางหลุดพ้น นับตั้งแต่เป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นมนุษย์และเทวดา ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ จำนวน 547 เรื่อง จัดอยู่ในประเภททูเรนิทาน เพราะปรารภหรือกล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติต่าง ๆ ในอดีตอันไกลโพ้น ผู้วิจัยจะได้นำเนื้อหาและคำแปลสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก พร้อมทั้งชาดกมาลาเป็นคัมภีร์ประเภทอวทาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ประเภทชาดกในพระพุทธศาสนาที่มีการเล่าในแบบชาดก ชาดกมาลาประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี ผู้วิจัยจะได้ปริวรรตและแปลสุปารคชาดก กุมภชาดก และกษานติชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษา ตามลำดับดังนี้

2.3.1 ปริวรรตและแปลสุปปารกชาดก (สุปารคชาดก)

1) แปลสุปปารกชาดก (Suppāraka-jātaka) ว่าด้วยพ่อค้าสุปปารกะ[62] ในพระบาลี

[108] อุมฺมุชฺชนฺติ นิมุชฺชนฺติ มนุสฺสา ขุรนาสิกา
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยํ.

(พวกพ่อค้ากล่าวว่า)

[108] มนุษย์ทั้งหลายมีจมูกแหลม ย่อมโผล่ขึ้น ดำลง
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

[109] ภรุกจฺฉา[63] ปยาตานํ วาณิชานํ ธเนสินํ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย ขุรมาลีติ วุจฺจติ.

(พระโพธิสัตว์กล่าวว่า)

[109] เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า ขุรมาลี

[110] ยถา อคฺคีว สุริโยว[64] สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยํ.

---

[61] คำว่า ปริวรรต ในที่นี้ หมายถึงการปริวรรตอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทย เฉพาะชาดกมาลา.

[62] ขุ.ชา. (บาลี) 27/108-120/251-252. ขุ.ชา. (ไทย) 27/108-120/371-373.

[63] ฉ.ม. กุรุกจฺฉา. เอวมุปริปิ

[64] ก. อคฺคิ สุริโย จ

(พวกพ่อค้าถามพระโพธิสัตว์ว่า)

[110] ทะเลปรากฏเหมือนกองไฟและดวงอาทิตย์
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

[111] ภรุกจฺฉา ปยาตานำ วาณิชานำ ธเนสินำ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย อคฺคิมาลีติ วุจฺจติ.

(พระโพธิสัตว์กล่าวแก่พวกพ่อค้านั้นว่า)

[111] เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า อัคคิมาลี

[112] ยถา ทธิ ขีรญฺจ[65] สมฺทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกำ ตำ ปุจฺฉาม สมฺทฺโท กตโม อยำ.

(พวกพ่อค้าถามว่า)

[112] ทะเลปรากฏเหมือนนมส้มและนมสด
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

[113] ภรุกจฺฉา ปยาตานำ วาณิชานำ ธเนสินำ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย ทธิมาลีติ[66] วุจฺจติ.

(พระโพธิสัตว์ตอบว่า)

[113] เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า ทธิมาลี

[114] ยถา กุโส จ สสฺโส จ[67] สมฺทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกำ ตำ ปุจฺฉาม สมฺทฺโท กตโม อยำ.

(พวกพ่อค้าถามว่า)

[114] ทะเลปรากฏเหมือนหญ้าคาและข้าวกล้า
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

---

[65] ฉ.ม.สี. ทธีว ขีรำ. เอวมุปริปิ

[66] ม. ขีรมาลีติ

[67] ฉ.ม. กโสว สสฺโสว

[115] ภรุกจฺฉา ปยาตานํ วาณิชานํ ธเนสินํ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย กุสมาลีติ วุจฺจติ.

(พระโพธิสัตว์ตอบว่า)

[115] เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า กุสมาลี

[116] ยถา นโฬว เวฬุว สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยํ.

(พวกพ่อค้าถามว่า)

[116] ทะเลปรากฏเหมือนต้นอ้อและต้นไผ่
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

[117] ภรุกจฺฉา ปยาตานํ วาณิชานํ ธเนสินํ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย นฬมาลีติ วุจฺจติ.

(พระโพธิสัตว์ตอบว่า)

[117] เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า นฬมาลี

[118] มหพฺภโย ภึสนโก สทฺโท สุยฺยติมานุโส[68]
ยถา โสพฺภา ปปาโตว สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยํ.

(พวกพ่อค้าถามว่า)

[118] เสียงน่ากลัวมาก น่าสยดสยอง ฟังคล้ายเสียงของอมนุษย์
ทะเลปรากฏเหมือนเป็นหลุมเป็นบ่อ
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

[119] ภรุกจฺฉา ปยาตานํ วาณิชานํ ธเนสินํ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย พลวามุขีติ[69] วุจฺจติ.

---

[68] สี.อิ. สมุทฺโท สุยฺยตมานุโส

[69] ฉ.ม. พฬวามุขีติ, สี.อิ. วฬภามุขีติ

(พระโพธิสัตว์ตอบว่า)

[119] เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า พลวามุขี

[120] ยโต สรามิ อตฺตานำ ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตำ
นาภิชานามิ สญฺจิจฺจ เอกปาณมฺปิ หึสิตำ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถึ นาวา นิวตฺตตูติ.

[120] ตั้งแต่ข้าพเจ้ารู้เดียงสา ข้าพเจ้าจำตัวเองได้ว่า
ข้าพเจ้ายังไม่ได้รู้สึกว่าแกล้งเบียดเบียนสัตว์แม้สักตัวหนึ่งเลย
ด้วยสัจจวาจานี้ ขอเรือจงกลับโดยความสวัสดีเถิด

สุปฺปารกชาตกำ นวมำ.

สุปปารกชาดกที่ 9 จบ

2) แปลสุปปารกชาตกวัณณนา (463) พรรณนาชาดกว่าด้วยเรื่องพ่อค้าสุปปารกะ[70] ในอรรถกถา

อุมฺมุชฺชนฺติ นิมุชฺชนฺตีติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต ปญฺญาปารมึ อารพฺภ กเถสิ.

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงปรารภปัญญาบารมี ตรัสพระคาถานี้ว่า **ย่อมโผล่ขึ้นดำลง (อุมฺมุชฺชนฺติ นิมุชฺชนฺติ)** เป็นต้น

เอกทิวสญฺหิ สายณฺหสมเย ตถาคตสฺส ธมฺมำ เทเสตุ นิกฺขมนำ อาคมยมานา ภิกฺขู ธมฺมสภายำ นิสีทิตฺวา “อาวุโส อโห สตฺถา มหาปญฺโญ ปุถุปญฺโญ หาสปญฺโญ ชวนปญฺโญ ติกฺขปญฺโญ นิพฺเพธิก-ปญฺโญ ตตฺร ตตฺร อุปายปญฺญาย สมนฺนาคโต วิปุลาย ปถวีสมาย, มหาสมุทฺโท วิย คมฺภีราย, อากาโส วิย วิตฺถิณฺณาย, สกลชมฺพุทีปสฺมิญฺหิ อุฏฺฐิตปญฺโห ทสพลำ อติกฺกมิตฺวา คนฺตุ สมตฺโถ นาม นตฺถิ. ยถา มหาสมุทฺเท อุฏฺฐิตอูมิโย เวลำ นาติกฺกมนฺติ, เวลำ ปตฺวาว ภิชฺชนฺติ, เอวำ น โกจิ ปญฺโห ทสพลำ อติกฺกมติ, สตฺถุ ปาทมูลำ ปตฺวา ภิชฺชติ เอวา”ติ ทสพลสฺส มหาปญฺญาปารมึ วณฺเณสุ. สตฺถา อาคนฺตฺวา “กาย นุตฺถ ภิกฺขเว เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา”ติ ปุจฺฉิตฺวา “อิมาย นามา”ติ วุตฺเต “น ภิกฺขเว ตถาคโต อิทาเนว ปญฺญวา, ปุพฺเพปิ อปริปกฺเก ญาเณ ปญฺญวาเยว, อนฺโธ หุตฺวาปิ มหาสมุทฺเท อุทกสญฺญาย ‘อิมสฺมึ อิมสฺมึ สมุทฺเท อิทำ นาม อิทำ นาม รตน’นฺติ อญฺญาสี”ติ วตฺวา อตีตำ อาหริ.

ความย่อว่า วันหนึ่ง ในเวลาเย็น ภิกษุทั้งหลายนั่งรอคอยการเสด็จออกเพื่อแสดงธรรมของพระตถาคตที่ธรรมสภา พากันสรรเสริญมหาปัญญาปารมีของพระทศพลว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย น่า

[70] ขุ.ชา.อ. (บาลี) 6/108-120/60-68. ขุ.ชา.อ. (ไทย) 6/108-120/67-75.

อัศจรรย์ พระศาสดามีพระปัญญามาก มีพระปัญญาแน่นหนา มีพระปัญญาแจ่มใส มีพระปัญญาว่องไว มีพระปัญญาคมคาย มีพระปัญญาหลักแหลม ทรงประกอบด้วยอุบายปัญญาในกรณียกิจนั้น ๆ อันไพบูลย์ เสมอด้วยแผ่นดิน ล้ำลึกเหมือนมหาสมุทร กว้างขวางเหมือนอากาศ เพราะปัญหาที่ตั้งขึ้นชมพูทวีปทั้งสิ้นชื่อว่าสามารถไปก้าวล่วงพระทศพลไม่มี คลื่นที่ตั้งขึ้นในมหาสมุทรไม่ก้าวล่วงฝั่งไป พอถึงฝั่งแล้วก็แตกสลายไป ฉันใด ปัญหาทุกปัญหาไม่ก้าวล่วงพระทศพลไป ถึงบาทมูลของพระศาสดา ก็แตกกระจายไป ฉันนั้นนั้นแล” พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ” เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ด้วยเรื่องชื่อนี้ พระพุทธเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีปัญญา ในกาลบัดนี้เท่านั้นหามิได้ แม้ในกาลก่อน เมื่อญาณยังไม่แก่กล้า ก็มีปัญญาเหมือนกัน ถึงจะเป็นคนตาบอด ก็ยังรู้ว่า ‘ในสมุทรนี้นี้ ก็ยังมีรัตนะชื่อนี้ ชื่อนี้’ ด้วยสัญญาแห่งน้ำในมหาสมุทร” จึงทรงนำเรื่องในอดีตมาแสดงดังนี้

อตีเต กุรุรฏฺเฐ กุรุราชา นาม รชฺชํ กาเรสิ, ภรุกจฺฉํ นาม ปฏฺฏนคามโม อโหสิ. ตทา โพธิ-สตฺโต ภรุกจฺเฉ นิยามกเชฏฺฐกสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ ปาสาทิโก สุวณฺณวณฺโณ, “สุปฺปารกกุมาโร” ติสฺส นามํ กรึสุ. โส มหนฺเตน ปริวาเรน วฑฺฒนฺโต โสฬสวสฺสกาเลเยว นิยามกสิปฺเป นิปฺผตฺตึ ปตฺวา อปรภาเค ปิตุ อจฺจเยน นิยามกเชฏฺฐโก หุตฺวา นิยามกกมฺมํ อกาสิ, ปณฺฑิโต ญาณสมฺปนฺโน อโหสิ. เตน อารุฬฺหนาวาย พฺยาปตฺติ นาม นตฺถิ. ตสฺส อปรภาเค โลณชลปหฏานิ เทฺวปิ จกฺขูนิ นสฺสึสุ. โส ตโต ปฏฺฐาย นิยามกเชฏฺฐโก หุตฺวาปิ นิยามกกมฺมํ อกตฺวา “ราชานํ นิสฺสาย ชีวิสฺสามี”ติ ราชานํ อุปสงฺกมิ. อถ นํ ราชา อคฺฆาปนิยกมฺเม ฐเปสิ. โส ตโต ปฏฺฐาย รญฺโญ หตฺถิรตนอสฺสรตนมุตฺตสารมณิสาราทีนิ อคฺฆาเปสิ.

ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่ากุรุทรงครองราชสมบัติในแคว้นกุรุ เมืองท่าได้มีนามว่าภรุกัจฉะ ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุตรของหัวหน้าต้นหน ในเมืองท่าชื่อภรุกัจฉะ เป็นคนน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณดุจทองคำ ถูกขนานนามว่า “สุปปารกกุมาร” กุมารนั้นเจริญขึ้นด้วยบริวารเป็นอันมาก ถึงความสำเร็จในศิลปะต้นหน ในอายุกาลได้ 16 ปีเท่านั้น ในกาลต่อมาได้เป็นหัวหน้าต้นหน โดยกาลจากไปของบิดา กระทำงานต้นหนได้เป็นบัณฑิตถึงพร้อมด้วยญาณ เรือที่กุมารนั้นขับไป ชื่อว่าไม่มีความอัปปางเลย กาลต่อมา นัยน์ตาแม้ทั้ง 2 ของท่านถูกน้ำเค็มกระทบก็สูญเสียไป ตั้งแต่บัดนั้นมา ท่านแม้เป็นหัวหน้าต้นหนแต่ไม่ได้กระทำหน้าที่ต้นหน จึงเข้าไปเฝ้าพระราชาด้วยคิดว่า “เราจักอาศัยพระราชาเป็นอยู่” ครั้งนั้น พระราชาจึงทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งพนักงานตีราคา ตั้งแต่นั้นมา ท่านก็ตีราคาช้างแก้ว ม้าแก้ว ก้อนแก้วมุกดา และก้อนแก้วมณีเป็นต้น เพื่อพระราชา

อเถกทิวสํ “รญฺโญ มงฺคลหตฺถี ภวิสฺสตี”ติ กาฬปาสาณกูฏวณฺณํ เอกํ วารณํ อาเนสุ. ตํ ทิสฺวา ราชา “ปณฺฑิตสฺส ทสฺเสถา”ติ อาห. อถ นํ ตสฺส สนฺติกํ นยึสุ. โส หตฺเถน ตสฺส สรีรํ ปริมชฺชิตฺวา “นายํ มงฺคลหตฺถี ภวิตุ อนุจฺฉวิโก, ปาเทหิ วามนธาตุโก เอส, เอตญฺหิ มาตา วิชายมานา องฺเกน

สมฺปฏิจฺฉิตุ นาสกฺขิ, ตสฺมา ภูมิยํ ปติตฺวา ปจฺฉิมปาเทหิ วามนธาตุโก โหตี”ติ อาห. หตฺถึ คเหตฺวา อาคเต มนุสฺเส ปุจฺฉีสุ. เต “สจฺจํ ปณฺฑิโต กเถตี”ติ วทึสุ. ตํ การณํ ราชา สุตฺวา ตุฏฺโฐ ตสฺส อฏฺฐ กหาปเณ ทาเปสิ.

อยู่มาวันหนึ่ง พวกชาวเมืองจึงนำช้างเชือกหนึ่งมีสีดำเหมือนก้อนหินมา ด้วยคิดว่า “จักเป็นช้างมงคลของพระราชา” พระราชาทอดพระเนตรช้างเชือกนั้นแล้ว จึงตรัสว่า “พวกท่านจงแสดงแก่บัณฑิต” ลำดับนั้น พวกเขาจึงนำช้างเชือกนั้นไปสำนักของบัณฑิตนั้น ท่านเอามือลูบคลำร่างของช้างนั้น จึงกล่าวว่า “ช้างเชือกนี้ไม่สมควรจะเป็นช้างมงคล มันค่อมอยู่หน่อยหนึ่งด้วยเท้าหลังทั้ง 2” เพราะแม่ช้างเมื่อคลอดช้างนั้นไม่อาจจะเอาขารับไว้ เพราะเหตุนั้น มันตกไปที่ภาคพื้น เกิดเป็นช้างที่ค่อมไปด้วยเท้าหลังทั้ง 2 ชนทั้งหลายจึงถามพวกมนุษย์ที่นำช้างมา พวกเขากล่าวว่า “บัณฑิตกล่าวจริง” พระราชาสดับเหตุนั้นแล้วทรงพอพระทัย จึงทรงประทาน 8 กหาปณะแก่บัณฑิตนั้น

ปุเนกทิวสํ “รญฺโญ มงฺคลอสฺโส ภวิสฺสตี”ติ เอกํ อสฺสํ อานยึสุ. ตมฺปิ ราชา ปณฺฑิตสฺส สนฺติกํ เปเสสิ. โส ตมฺปิ หตฺเถน ปรามสิตฺวา “อยํ มงฺคลอสฺโส ภวิตุ น ยุตฺโต, เอตสฺส หิ ชาตทิวเสเยว มาตา มริ, ตสฺมา มาตุ ขีรํ อลภนฺโต น สมฺมา วฑฺฒิโต”ติ อาห. สาปิสฺส กถา สจฺจาว อโหสิ. ตมฺปิ สุตฺวา ราชา ตุสฺสิตฺวา อฏฺฐ กหาปเณ ทาเปสิ. อเถกทิวสํ “รญฺโญ มงฺคลรโถ ภวิสฺสตี”ติ รถํ อาหรึสุ. ตมฺปิ ราชา ตสฺส สนฺติกํ เปเสสิ. โส ตมฺปิ หตฺเถน ปรามสิตฺวา “อยํ รโถ สุสิรรุกฺเขน กโต, ตสฺมา รญฺโญ นานุจฺฉวิโก”ติ อาห. สาปิสฺส กถา สจฺจาว อโหสิ. ราชา ตมฺปิ สุตฺวา อฏฺเฐว กหาปเณ ทาเปสิ. อถสฺส มหคฺฆํ กมฺพลรตนํ อาหรึสุ. ตมฺปิ ตสฺเสว เปเสสิ. โส ตมฺปิ หตฺเถน ปรามสิตฺวา “อิมสฺส มูสิกจฺฉินฺนํ เอกฏฺฐานํ อตฺถี”ติ อาห. โสเธนฺตา ตํ ทิสฺวา รญฺโญ อาโรเจสุ. ราชา ตํ การณํ สุตฺวา ตุสฺสิตฺวา อฏฺเฐว กหาปเณ ทาเปสิ.

วันหนึ่ง ชนทั้งหลายนำม้าตัวหนึ่งมา ด้วยคิดว่า “จักเป็นม้ามงคลของพระราชา” พระราชาจึงส่งม้าแม้นั้นไปยังสำนักของบัณฑิต บัณฑิตนั้นใช้มือลูบคลำแม้ม้านั้น ก็กล่าวว่า “ม้าตัวนี้ไม่ควรเพื่อเป็นม้ามงคล เพราะในวันที่มันเกิดนั้นแล แม่ม้าก็ตายไป เพราะเหตุนั้น มันเมื่อไม่ได้น้ำนมของมารดา จึงไม่เจริญเท่าที่ควร” ถ้อยคำของบัณฑิตแม้นั้น ได้เป็นความจริงแล พระราชาทรงสดับถ้อยคำแม้นั้นแล้วพอพระทัย จึงทรงประทาน 8 กหาปณะ ต่อมาวันหนึ่ง ชนทั้งหลายนำรถมา ด้วยคิดว่า “จักเป็นรถมงคลของพระราชา” พระราชาก็ส่งรถแม้นั้นไปยังสำนักของบัณฑิตนั้น ท่านใช้มือลูบคลำรถแม้นั้นแล้ว กล่าวว่า “รถคนนี้สร้างด้วยไม้เป็นโพรง เพราะเหตุนั้น จึงไม่สมควรแก่พระราชา” ถ้อยคำแม้นั้นของท่านก็ได้เป็นความจริง พระราชาสดับถ้อยคำแม้นั้นแล้ว จึงทรงประทาน 8 กหาปณะเหมือนกัน ลำดับนั้น ชาวแว่นแคว้นได้นำผ้ารัตนกัมพลมีค่ามากมาถวายพระราชานั้น พระองค์ก็ส่งผ้านั้นไปให้แก่บัณฑิตนั้น บัณฑิตนั้นใช้มือลูบคลำผ้าแม้นั้น ก็กล่าวว่า “ผ้าผืนนี้มีอยู่ที่

หนึ่งที่หนูกัด” พวกเขาตรวจดูอยู่เห็นที่นั้นแล้ว กราบทูลพระราชา พระราชาสดับเหตุนั้นแล้วพอพระทัย จึงทรงประทาน 8 กหาปณะนั้นแล

โส จินฺเตสิ “อยํ ราชา เอวรูปานิปิ อจฺฉริยานิ ทิสฺวา อฏฺเฐว กหาปเณ ทาเปสิ, อิมสฺส ทาโย นฺหาปิตทาโย, นฺหาปิตชาติโก ภวิสฺสติ, กึ เม เอวรูเปน ราชุปฏฺฐาเนน, อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว คมิสฺสามี”ติ. โส ภรุกจฺฉปฏฺฐนเมว ปจฺจาคมิ. ตสฺมึ ตตฺถ วสนฺเต วาณิชา นาวํ สชฺเชตฺวา “กึ นิยามกึ กริสฺสามา”ติ มนฺเตสุ. “สุปฺปารกปณฺฑิเตน อารุฬฺหนาวา น พฺยาปชฺชติ, เอส ปณฺฑิโต อุปายกุสโล, อนฺโธ สมาโนปิ สุปฺปารกปณฺฑิโตว อุตฺตโม”ติ ตํ อุปสงฺกมิตฺวา “นิยามโก โน โหหี”ติ วตฺวา “ตาตา อหํ อนฺโธ, กถํ นิยามกกมฺมํ กริสฺสามี”ติ วุตฺเต “สามิ อนฺธาปิ ตุมฺเหเยว อมฺหากํ อุตฺตมา”ติ ปุนปฺปุนํ ยาจิยมาโน “สาธุ ตาตา ตุมฺเหหิ อาโรจิตสญฺญาย นิยามโก ภวิสฺสามี”ติ เตสํ นาวํ อภิรุหิ. เต นาวาย มหาสมุทฺทํ ปกฺขนฺทึสุ. นาวา สตฺต ทิวสานิ นิรุปทฺทวา อคมาสิ, ตโต อกาลวาตํ อุปฺปาติตํ อุปฺปชฺชิ, นาวา จตฺตาโร มาเส ปกติสมุทฺทปิฏฺเฐ วิจริตฺวา ขุรมาลีสมุทฺทํ นาม ปตฺตา. ตตฺถ มจฺฉา มนุสฺสสมาน-สรีรา ขุรนาสา อุทเก อุมฺมุชฺชนิมุชฺชํ กโรนฺติ. วาณิชา เต ทิสฺวา มหาสตฺตํ ตสฺส สมุทฺทสฺส นามํ ปุจฺฉนฺตา ปฐมํ คาถมาหํสุ:-

บัณฑิตนั้นคิดว่า “พระราชานี้ทรงเห็นเหตุอัศจรรย์เห็นปานนี้ ทรงประทาน 8 กหาปณะ รางวัลของพระราชานี้ จัดเป็นรางวัลของนายช่างกัลบก พระราชาจักเป็นเผ่าทางช่างกัลบก เราจะมีประโยชน์อะไร ด้วยการบำรุงของพระราชา เราจักไปยังที่อยู่ของตนนั้นแล” บัณฑิตนั้นจึงกลับไปยังเมืองท่าชื่อว่าภรุกัจฉะ เมื่อบัณฑิตนั้นอยู่ในที่นั้น พวกพ่อค้าจัดแจงเรือ ปรึกษากันว่า “พวกเราจักทำใครให้เป็นต้นหน” กล่าวว่า “เรือที่สุปปารกบัณฑิตขึ้นไปแล้วจะไม่อัปปางเลย บัณฑิตนั้นฉลาดในอุบาย สุปปารกบัณฑิตแลแม้เป็นคนบอดก็เป็นผู้สูงสุด” เข้าไปหาบัณฑิตนั้นแล้ว กล่าวว่า “ท่านจงเป็นต้นหนเพื่อพวกเราเถิด” เมื่อบัณฑิตกล่าวว่า “พ่อทั้งหลาย เราเป็นคนตาบอด จักกระทำหน้าที่ต้นหนได้อย่างไร” ก็กล่าวว่า “ข้าแต่นาย ท่านนั้นแลแม้ตาบอดก็เป็นผู้สูงสุดสำหรับพวกเรา” ถูกอ้อนวอนบ่อย ๆ ก็กล่าวว่า “ดีละ พ่อทั้งหลาย เราจักเป็นต้นหนตามสัญญาที่พวกท่านบอก” จึงขึ้นเรือของพ่อค้าเหล่านั้น พ่อค้าเหล่านั้นจึงแล่นเรือไปยังมหาสมุทร เรือแล่นไปไม่มีอันตรายตั้ง 7 วัน แต่นั้นลมไม่ใช่ฤดูกาลก็เกิดขึ้น เรือแล่นไปบนผิวน้ำมหาสมุทรตลอด 4 เดือน ถึงมหาสมุทรชื่อว่าขุรมาลี ฝูงปลาในสมุทรนั้นมีร่างเหมือนมนุษย์ จมูกคม ทำการดำผุดดำว่ายอยู่ในน้ำ พวกพ่อค้าเห็นปลาเหล่านั้น เมื่อถามชื่อปลานั้นกับพระโพธิสัตว์ จึงกล่าวคาถาที่ 1 ว่า

108. “อุมฺมุชฺชนฺติ นิมุชฺชนฺติ มนุสฺสา ขุรนาสิกา
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยนฺ”ติ.

[108] มนุษย์ทั้งหลายมีจมูกแหลม ย่อมโผล่ขึ้น ดำลง
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

เอวं เตหิ ปุฏฺโฐ มหาสตฺโต อตฺตโน นิยามกสุตฺเตน สํสนฺทิตฺวา ทุติยं คาถมาห:-

109. “ภรุกจฺฉา ปยาตานํ วาณิชานํ ธเนสินํ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย ขุรมาลีติ วุจฺจตี”ติ.

พระมหาสัตว์ถูกพวกนั้นถามแล้วอย่างนี้ เทียบกับสูตรต้นหนของตน จึงกล่าวคาถาที่ 2 ว่า

[109] เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า ขุรมาลี

ตตฺถ **ปยาตานนฺติ** ภรุกจฺฉปฏฺฐนา นิกฺขมิตฺวา คจฺฉนฺตานํ. **ธเนสินนฺติ** ตุมฺหากํ วาณิชานํ ธนํ ปริเยสนฺตานํ. **นาวาย วิปฺปนฏฺฐายาติ** ตาต ตุมฺหากํ อิมาย วิเทสํ ปกฺขนฺทนาวาย กมฺมการกํ ปกติสมุทฺทํ อติกฺกมิตฺวา สมฺปตฺโต อยํ สมุทฺโท “ขุรมาลี”ติ วุจฺจติ, เอวเมตํ ปณฺฑิตา กเถนฺตีติ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ออกไป (ปยาตานํ)** ความว่า ผู้ออกไปจากเมืองท่าชื่อว่า ภรุกัจฉะ คำว่า **แสวงหาทรัพย์ (ธเนสินํ)** ความว่า พวกท่านที่เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์ คำว่า **เมื่อเรือ... แล่นไปผิดทิศทาง (นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย)** ความว่า พ่อ สมุทรตอนนี้ที่ถึงพร้อม ก้าวล่วงสมุทรตามปกติ ที่บังคับเรือของพวกท่านแล่นไปผิดประเทศนี้ เขาเรียกว่า “ขุรมาลี” บัณฑิตทั้งหลายเรียกสมุทรนั้นอย่างนี้

ตสฺมึ ปน สมุทฺเท วชิรํ อุสฺสนฺนํ โหติ. มหาสตฺโต “สจาหํ ‘อยํ วชิรสมุทฺโท’ติ เอวํ เอเตสํ กเถสฺสามิ, โลเภน พหุ วชิรํ คณฺหิตฺวา นาวํ โอสีทาเปสฺสนฺตี”ติ เตสํ อนาจิกฺขิตฺวาว นาวํ ลคฺคาเปตฺวา อุปาเยเนกํ โยตฺตํ คเหตฺวา มจฺฉคหณนิยาเมน ชาลํ ขิปาเปตฺวา วชิรสารํ อุทฺธริตฺวา นาวายํ ปกฺขิปิตฺวา อญฺญํ อปฺปคฺฆภณฺฑํ ฉฑฺฑาเปสิ. นาวา ตํ สมุทฺทํ อติกฺกมิตฺวา ปุรโต อคฺคิมาลึ นาม คตา. โส ปชฺชลิตอคฺคิกฺขนฺโธ วิย มชฺฌนฺหิกสูริโย วิย จ โอภาสं มุญฺจนฺโต อฏฺฐาสิ. วาณิชา:-

110. “ยถา อคฺคีว สูริโยว สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยนฺ”ติ

คาถาย ตํ ปุจฺฉึสุ.

ก็ในสมุทรนั้น เพชรพอกพูนขึ้นมาก มหาสัตว์นั้นคิดว่า “ถ้าเราจักบอกแก่ชนเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ‘นี้เป็นสมุทรเพชร’ พวกเขาขนเอาเพชรจำนวนมากเพราะความโลภ ก็จักทำให้เรือจมลง” จึงไม่บอกแก่พวกเขา ให้จอดเรือแล้ว ถือเอาเชือกเส้นหนึ่งโดยอุบาย ให้ขึงข่ายโดยทำนองการจับปลา ขนเอาก้อนเพชรใส่เข้าไปในเรือ ให้ทิ้งสิ่งของที่มีค่าน้อยอย่างอื่น เรือข้ามสมุทรนั้นไปยังสมุทรข้างหน้าชื่อว่าอัคคิมาลี สมุทรนั้นตั้งเปล่งแสงจ้า เหมือนกองไฟที่ลุกโพลง และเหมือนดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงอยู่ พวกพ่อค้าจึงถามด้วยคาถาว่า

[110] ทะเลปรากฏเหมือนกองไฟและดวงอาทิตย์
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

มหาสตฺโตปิ เตสํ อนนฺตรคาถาย กเถสิ:-

111. “ภรุกจฺฉา ปยาตานํ วาณิชานํ ธเนสินํ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย อคฺคิมาลีติ วุจฺจตี”ติ.

แม้มหาสัตว์ก็กล่าวแก่พ่อค้าเหล่านั้น ด้วยคาถาต่อไปว่า

[111] “เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า อัคคิมาลี”

ตสฺมึ ปน สมุทฺเท สุวณฺณํ อุสฺสนฺนํ อโหสิ. มหาสตฺโต ปุริมนเยเนว ตโตปิ สุวณฺณํ คาหาเปตฺวา นาวายํ ปกฺขิปาเปสิ. นาวา ตมฺปิ สมุทฺทํ อติกฺกมิตฺวา ขีรํ วิย ทธึ วิย จ โอภาสนฺตํ ทธิมาลึ นาม สมุทฺทํ ปาปุณิ. วาณิชา:-

112. “ยถา ทธีว ขีรัว สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยนฺ”ติ

คาถาย ตสฺสปิ นามํ ปุจฺฉึสุ.

ก็ในสมุทรนั้น ทองคำพอกพูนขึ้นมาก มหาสัตว์ให้ขนเอาทองจากสมุทรแม้นั้น โดยนัยอันมีในก่อนนั้นแล ให้ใส่เข้าไปในเรือแล้ว เรือผ่านสมุทรแม้นั้นไป ก็ถึงสมุทรชื่อว่าทธิมาลี ที่เปล่งสีเหมือนนมโค และเหมือนนมส้ม พวกพ่อค้าจึงถามชื่อของสมุทรแม้นั้นด้วยคาถาว่า

[112] “ทะเลปรากฏเหมือนนมส้มและนมสด
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร”

มหาสตฺโต อนนฺตรคาถาย อาจิกฺขิ:-

113. “ภรุกจฺฉา ปยาตานํ วาณิชานํ ธเนสินํ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย ทธิมาลีติ วุจฺจตี”ติ.

พระมหาสัตว์จึงได้บอกด้วยคาถาต่อไปว่า

[113] “เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า ทธิมาลี”

ตสฺมึ ปน สมุทฺเท รชตํ อุสฺสนฺนํ อโหสิ. โส ตมฺปิ อุปาเยน คาหาเปตฺวา นาวายํ ปกฺขิปาเปสิ. นาวา ตมฺปิ สมุทฺทํ อติกฺกมิตฺวา นีลกุสติณํ วิย สมฺปนฺนสสฺสํ วิย จ โอภาสมานํ นีลวณฺณกุสมาลึ นาม สมุทฺทํ ปาปุณิ. วาณิชา:-

114. “ยถา กุโสว สสฺโสว สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยนฺ”ติ

คาถาย ตสฺสปิ นามํ ปุจฺฉึสุ.

ก็ในสมุทรนั้น เงินพอกพูนขึ้นมาก มหาสัตว์นั้นให้ขนเอาเงินแม้นั้น โดยอุบายแล้วให้ใส่เข้าไปในเรือ เรือข้ามสมุทรนั้นถึงสมุทรชื่อว่า “กุสมาลี” มีสีเขียว เปล่งแสงเหมือนหญ้าคาสีเขียว และเหมือนต้นกล้าที่สมบูรณ์ พวกพ่อค้าจึงถามชื่อสมุทรแม้นั้นด้วยคาถาว่า

[114] “ทะเลปรากฏเหมือนหญ้าคาและข้าวกล้า
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร”

โส อนนฺตรคาถาย อาจิกฺขิ:-

115. “ภรุกจฺฉา ปยาตานํ วาณิชานํ ธเนสินํ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย กุสมาลีติ วุจฺจตี”ติ.

พระมหาสัตว์นั้น จึงได้บอกด้วยคาถาต่อไปว่า

[115] “เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า กุสมาลี”

ตสฺมึ ปน สมุทฺเท นีลมณิรตนํ อุสฺสนฺนํ อโหสิ. โส ตมฺปิ อุปาเยเนว คาหาเปตฺวา นาวายํ ปกฺขิปาเปสิ. นาวา ตมฺปิ สมุทฺทํ อติกฺกมิตฺวา นฬวนํ วิย เวฬุวนํ วิย จ ขายมานํ นฬมาลึ นาม สมุทฺทํ ปาปุณิ. วาณิชา:-

116. “ยถา นโฬว เวฬูว สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยนฺ”ติ

คาถาย ตสฺสปิ นามํ ปุจฺฉึสุ.

ก็ในสมุทรนั้น แก้วมณีสีเขียวพอกพูนขึ้นมาก มหาสัตว์นั้นให้ขนเอาแก้วมณีสีเขียวแม้นั้น โดยอุบายนั้นแล ให้ใส่เข้าไปในเรือ เรือข้ามสมุทรแม้นั้นไป ถึงสมุทรชื่อว่า “นฬมาลี” ที่ปรากฏเหมือนป่าอ้อและป่าไผ่ พวกพ่อค้าจึงถามชื่อสมุทรแม้นั้นด้วยคาถาว่า

[116] “ทะเลปรากฏเหมือนต้นอ้อและต้นไผ่
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร”

มหาสตฺโต อนนฺตรคาถาย กเถสิ:-

117. “ภรุกจฺฉา ปยาตานํ วาณิชานํ ธเนสินํ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย นฬมาลีติ วุจฺจตี”ติ.

ตสฺมึ ปน สมุทฺเท มสารคลฺลํ เวฬุริยํ อุสฺสนฺนํ อโหสิ. โส ตมฺปิ อุปาเยน คาหาเปตฺวา นาวายํ ปกฺขิปาเปสิ.

มหาสัตว์จึงกล่าวด้วยคาถาต่อไปว่า

[117] “เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า นฬมาลี”

ก็ในสมุทรนั้น มรกต ไพฑูรย์ พอกพูนขึ้นมาก มหาสัตว์นั้นให้ขนเอามรกตและไพฑูรย์แม้นั้น โดยอุบายแล้วให้ใส่เข้าไปในเรือ

อปโร นโย:- **นโฬติ** วิจฺฉิกนโฬปิ กกฺกฏกนโฬปิ, โส รตฺตวณฺโณ โหติ. **เวฬูติ** ปน ปวาฬสฺเสตํ นามํ, โส จ สมุทฺโท ปวาฬุสฺสนฺโน รตฺโตภาโส อโหสิ, ตสฺมา “ยถา นโฬว เวฬุวา”ติ ปุจฺฉึสุ. มหาสตฺโต ตโต ปวาฬํ คาหาเปสีติ.

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **ไม้อ้อ (นโฬ)** ได้แก่ ไม้อ้อแมลงป่องก็ได้ ไม้อ้อปูก็ได้ ไม้อ้อนั้นมีสีแดงสด แต่คำว่า **เวฬุ** นี้ เป็นชื่อของแก้วประพาฬนั่นเอง เหตุนั้น พวกพ่อค้าจึงพากันถามว่า “เหมือนไม้อ้อและไม้ไผ่” พระมหาสัตว์ คงให้พวกนั้นขนแก้วประพาฬจากท้องทะเลตอนนั้น

วาณิชา นฬมาลึ อติกฺกนฺตา พลวามุขสมุทฺทํ นาม ปสฺสึสุ. ตตฺถ อุทกํ กฑฺฒิตฺวา กฑฺฒิตฺวา สพฺพโต ภาเคน อุคฺคจฺฉติ. ตสฺมึ สพฺพโต ภาเคน อุคฺคเต อุทกํ สพฺพโต ภาเคน ฉินฺนปปาตมหาโสพฺโภ วิย ปญฺญายติ, อูมิยา อุคฺคตาย เอกโต ปปาตสทิสํ โหติ, ภยชนโน สทฺโท อุปฺปชฺชติ โสตานิ ภินฺทนฺโต วิย หทยํ ผาเลนฺโต วิย จ. ตํ ทิสฺวา วาณิชา ภีตตสิตา:-

118. “มหพฺภโย ภึสนโก สทฺโท สุยฺยติมานุโส
ยถา โสพฺโภ ปปาโตว สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยนฺ”ติ

คาถาย ตสฺสปิ นามํ ปุจฺฉึสุ.

ตตฺถ **สุยฺยติมานุโสติ** สุยฺยติ อมานุโส สทฺโท.

พวกพ่อค้าก้าวล่วงสมุทรชื่อว่านฬมาสีแล้ว ได้เห็นสมุทรชื่อว่า “พลวามุข” น้ำในสมุทรนั้นเดือดพล่านพุ่งขึ้น เป็นพืดตลอดไป น้ำที่พุ่งขึ้นโดยเป็นพืดตลอดไปนั้นย่อมปรากฏเหมือนเหวใหญ่ มีแต่ขาดโดยส่วนตลอดไป เมื่อคลื่นพุ่งขึ้นก็เป็นเหมือนเหวติดต่อกันไป เสียงน่ากลัวก็เกิดขึ้น เหมือน

ทำลายหูทั้ง 2 ข้าง และเหมือนจะผ่าดวงหทัย พวกพ่อค้าเห็นสมุทรนั้นแล้ว สะดุ้งกลัว จึงถามชื่อสมุทรนั้นด้วยคาถาว่า

[118] “เสียงน่ากลัวมาก น่าสยดสยอง ฟังคล้ายเสียงของอมนุษย์
ทะเลปรากฏเหมือนเป็นหลุมเป็นบ่อ
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร”

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ฟังคล้ายเสียงของอมนุษย์ (สุยฺยติมานุโส)** ความว่า ฟังเหมือนเสียงอมนุษย์

119. “ภรุกจฺฉา ปยาตานํ วาณิชานํ ธเนสินํ
นาวาย วิปฺปนฏฺฐาย พลวามุขีติ วุจฺจตี”ติ.

พระโพธิสัตว์จึงบอกชื่อของสมุทรนั้นด้วยคาถาต่อไปว่า

[119] “เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์
ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง
ทะเลนี้เขาเรียกว่า พลวามุขี”

โพธิสตฺโต อนนฺตรคาถาย ตสฺส นามํ อาจิกฺขิตฺวา “ตาตา อิมํ พลวามุขสมุทฺทํ ปตฺวา นิวตฺติตุ สมตฺถา นาวา นาม นตฺถิ, อยํ สมุปตฺตนาวํ นิมุชฺชาเปตฺวา วินาสํ ปาเปตี”ติ อาห. ตญฺจ นาวํ สตฺต มนุสฺสสตานิ อภิรุหึสุ. เต สพฺเพ มรณภยภีตา เอกปฺปหาเรเนว อวีจิมฺหิ ปจฺจมานสตฺตา วิย อติการุญฺญํ รวํ มุญฺจึสุ. มหาสตฺโต “ธเปตฺวา มํ อญฺโญ เอเตสํ โสตฺถิภาวํ กาตุ สมตฺโถ นาม นตฺถิ, สจฺจกิริยาย เตสํ โสตฺถึ กริสฺสามี”ติ จินฺเตตฺวา เต อามนฺเตตฺวา อาห:- “ตาตา ขิปฺปํ มํ คนฺโธทเกน นฺหาเปตฺวา อหตวตฺถานิ นิวาสาเปตฺวา ปุณฺณปาตึ สชฺเชตฺวา นาวาย ธุเร ฐเปถา”ติ. เต เวเคน ตถา กรึสุ. มหาสตฺโต อุโภหิ หตฺเถหิ ปุณฺณปาตึ คเหตฺวา นาวาย ธุเร ฐิโต สจฺจกิริยํ กโรนฺโต โอสานคาถมาห:-

120. “ยโต สรามิ อตฺตานํ ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตํ
นาภิชานามิ สญฺจิจฺจ เอกปาณมฺปิ หึสิตํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถึ นาวา นิวตฺตตู”ติ.

พระโพธิสัตว์กล่าวว่า “พ่อทั้งหลาย ชื่อว่าเรือที่ถึงสมุทรชื่อว่า ‘พลวามุขี’ นี้แล้วสามารถเพื่อจะกลับไปไม่มี สมุทรนี้ให้เรือที่มาถึงแล้วจมลงไป ให้ถึงความพินาศ” ก็มนุษย์ประมาณ 700 คนขึ้นเรือลำนั้น มนุษย์เหล่านั้นทั้งหมดกลัวภัยคือความตาย เปล่งเสียงร้องที่น่าสงสารอย่างยิ่งพร้อมกันนั่นแล เหมือนพวกสัตว์ที่ถูกเผาไหม้ในอเวจี มหาสัตว์คิดว่า “เว้นเราเสียแล้ว คนอื่นชื่อว่าสามารถเพื่อกระทำสวัสดีแก่ชนเหล่านี้ไม่มี เราจักทำความสวัสดีแก่พวกเขา โดยสัจจกิริยา” จึงเรียกชนเหล่านั้นมาแล้ว กล่าวว่า “พ่อทั้งหลาย พวกเจ้าให้เราอาบน้ำหอม ให้นุ่งผ้าใหม่ จัดแจงถาดน้ำเต็ม วางไว้ที่ธูป

เรือเสร็จโดยพลันเถิด” พวกเขาได้กระทำเช่นนั้นโดยเร็ว มหาสัตว์เอามือทั้ง 2 ถือเอาถาดน้ำที่เต็ม ยืนอยู่ที่ธูปเรือ เมื่อกระทำสัจจกิริยา จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า

[120] “ตั้งแต่ข้าพเจ้ารู้เดียงสา ข้าพเจ้าจำตัวเองได้ว่า
ข้าพเจ้ายังไม่ได้รู้สึกว่าแกล้งเบียดเบียนสัตว์แม้สักตัวหนึ่งเลย
ด้วยสัจจวาจานี้ ขอเรือจงกลับโดยความสวัสดีเถิด”

ตตฺถ **ยโตติ** ยโต ปฏฺฐาย อหํ อตฺตานํ สรามิ, ยโต ปฏฺฐาย จมฺหิ วิญฺญุตํ ปตฺโตติ อตฺโถ. **เอกปาณมฺปิ หึสิตนฺติ** เอตฺถนฺตเร สญฺจิจฺจ เอกํ กุนฺถกิปิลฺลิกปาณมฺปิ หึสิตํ นาภิชานามิ. เทสนามตฺต-เมเวตํ, โพธิสตฺโต ปน ติณสลากมฺปิ อุปาทาย มยา ปรสนฺตกํ น คหิตปุพฺพํ, โลภวเสน ปรทารํ น โอโลกิตปุพฺพํ, มุสา น ภาสิตปุพฺพา, ติณฺคเคนาปิ มชฺชํ น ปิวิตปุพฺพนฺติ เอวํ ปญฺจสีลวเสน ปน สจฺจ-กิริยํ อกาสิ, กตฺวา จ ปน ปุณฺณปาติยา อุทกํ นาวาย ธุเร อภิสิญฺจิ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ตั้งแต่ (ยโต)** ความว่า ข้าพเจ้าจำตัวเองได้ตั้งแต่เมื่อใด และถึงความเป็นผู้รู้เดียงสาตั้งแต่เมื่อใด คำว่า **แกล้งเบียดเบียนสัตว์แม้สักตัวหนึ่งเลย (เอกปาณนมฺปิ หึสิตํ)** ความว่า ในระหว่างนี้ ข้าพเจ้าไม่รู้เลยว่าจงใจเบียดเบียนแม้สัตว์คือมดดำและมดแดงเพียงตัวเดียว คำนี้เป็นเพียงเทศนาเท่านั้น ก็พระโพธิสัตว์ได้กระทำสัจจกิริยาอีกด้วยสามารถศีล 5 อย่างนี้ว่า “เราไม่เคยถือเอาสิ่งของของผู้อื่น หมายเอาแม้เพียงเส้นหญ้า ไม่เคยจ้องมองภรรยาของคนอื่น ด้วยสามารถความโลภ ไม่เคยกล่าวเท็จ ไม่เคยดื่มน้ำเมา แม้ด้วยปลายหญ้า” ก็แลครั้นได้กระทำแล้ว ก็ได้ราดรดน้ำในถาดที่เต็มลงที่ธูปเรือ

จตฺตาโร มาเส วิเทสํ ปกฺขนฺทนาวา นิวตฺติตฺวา อิทฺธิมา วิย สจฺจานุภาเวน เอกทิวเสเนว ภรุกจฺฉปฏฺฏนํ อคมาสิ. คนฺตฺวา จ ปน ถเลปิ อฏฺฐุสภมตฺตํ ฐานํ ปกฺขนฺทิตฺวา นาวิกสฺส ฆรทฺวาเรเยว อฏฺฐาสิ. มหาสตฺโต เตสํ วาณิชานํ สุวณฺณรชตมณิปวาฬมุตฺตวชิรานิ ภาเชตฺวา อทาสิ. “เอตฺตเกหิ โว รตเนหิ อลํ, มา ปุน สมุทฺทํ ปวิสถา”ติ เตสํ โอวาทํ ทตฺวา ยาวชีวํ ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวปุรํ ปูเรสิ.

เรือที่แล่นไปผิดทิศทาง ตลอด 4 เดือน ได้กลับแล่นไปยังท่าชื่อว่า ภรุกัจฉะ เพียงวันเดียวเท่านั้น ด้วยอานุภาพสัจจะ เปรียบเหมือนท่านผู้มีฤทธิ์บันดาล ก็แลครั้นแล่นไปแล้ว ก็แล่นไปแม้บนบกได้ประมาณ 8 อุสภะ จอดที่ประตูบ้านของนายเรือนั้นแล มหาสัตว์ได้แบ่งทอง เงิน แก้วมณี แก้วประพาฬ แก้วมุกดา และเพชร ให้แก่พ่อค้าเหล่านั้น ให้โอวาทแก่พวกเขาว่า “ด้วยรัตนะประมาณเท่านี้ ก็เพียงพอแล้วสำหรับพวกท่าน พวกท่านอย่าเข้าไปยังสมุทรอีกเลย” กระทำบุญมีทานเป็นต้นตราบชั่วชีวิต ทำเทพบุรีให้บริบูรณ์แล้ว

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา “เอวํ ภิกฺขเว ปุพฺเพปิ ตถาคโต มหาปญฺโญเยวา”ติ วตฺวา ชาตกํ สโมธาเนสิ “ตทา ปริสา พุทฺธปริสา อเหสุ, สุปฺปารกปณฺฑิโต ปน อหเมว อโหสินฺ”ติ.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อนตถาคตก็มีปัญญามากอย่างนี้เหมือนกัน” ทรงประชุมชาดกว่า “พุทธบริษัทได้เป็นเหล่าบริษัทในครั้งนั้น ส่วนเราตถาคตนั้นเองได้เป็นสุปปารกบัณฑิต”

สุปฺปารกชาตกวณฺณนา นวมา.

สุปปารกชาตกวัณณนาที่ 9 จบ

3) ปริวรรตและแปลสุปารคชาดก (Supāraga-jātaka) ว่าด้วยพ่อค้าสุปารคะ[71] ในชาดกมาลา

ธรฺมาศฺรยํ สตฺยวจนมปฺยาปทำ นุทติ ปฺราเควา ตตฺผลมิติ ธรฺมานุวรฺตินา ภวิตวฺยมฺ | ตทฺยถา นุศฺรูยเต

การกล่าวซึ่งความสัตย์ตามภูมิธรรมเท่านั้น ยังสามารถกำจัดภัยพิบัติได้ จะกล่าวมากไปใยถึงผลอันพึงจะได้รับเพราะธรรมปฏิบัติ เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ชนทั้งหลายจึงสมควรปฏิบัติธรรมข้อนี้มีเรื่องดังจะวิสัชนาต่อไป

โพธิสตฺตฺวภูตะ กิล มหาสตฺตฺวะ ปรมนิปุณมติรฺเนาสารถิรฺพภูว | ธรฺมตา หฺเยษา โพธิ-สตฺตฺวานำ ปฺรกฺฤติเมธาวิตฺวาทฺยทฺภุต ยं ยं ศาสฺตฺราติศยं ชิชฺญาสนฺเต กลาวิเศษ์ วา ตสฺมินฺสฺตสฺมินฺนธิกตรา ภวนฺติ เมธาวิโน ชคตะ |

ในกาลเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์นั้น กล่าวกันว่า พระองค์ได้อุบัติเป็นต้นหนผู้มีความรู้ความสามารถในวิชานี้เป็นอย่างเยี่ยม ข้อนี้เป็นวิสัยของโพธิสัตว์โดยธรรมชาติจิตอันหลักแหลม ไม่ว่าจะศึกษาในวิชาหรือศิลปะอย่างใดก็ย่อมเรียนรู้ได้ดีเลิศยิ่งกว่าผู้ฉลาดที่สุดในโลก

อถ ส มหาตฺมา วิทิตชโยติรฺคติตฺวาทฺทิคฺวิภาเคษฺวสมฺมูฒมติะ ปริวิทิตนิยตาคนฺตุเกาตฺปาติกนิมิตฺตะ กาลากาลกฺรมกุศโล มีนโตยวรฺณเภามปฺรการศกุนิปรฺวตาทิภิศฺจิหฺไนะ สูปลกฺษิตสมุทฺรเทศะ สมฺฤติมานฺวิชิตตนฺทฺรีนิทฺระ ศีโตษฺณวรฺษาทิปริเขทสหิษฺณุปฺรมาที ธฺฤติมานาหรณาปหรณกุศลตฺวาทีปฺสิตं เทศ์ ปฺราปยิตา วณิชามาสีตฺ | ตสฺย ปรมสิทฺธยาตฺรตฺวาตฺสุปารค อิตฺเยว นาม พภูว | ตทฺยุษิตं จ ปตฺตนं สุปารคมิตเยวาขฺยาตมาสีตฺ | ยเทตรฺหิ สูปารคมิติ ชฺญายเต | โส’ปิ มงฺคลสมฺมตตฺวาทฺ วฺฤทฺธตฺเว’ปิ สำยาตฺริไกรฺยาตฺราสิทฺธิกาไมรฺวหนมภยรฺถนสตฺการปุระสรมาโรปฺยเต สฺม |

[71] P. L. Vaidya. **Jātakamālā**. p. 92-98.

โดยเหตุนั้น โพธิสัตว์จึงมีความรู้เชี่ยวชาญในวิชาการเดินเรือมาก โพธิสัตว์รู้แจ้งจัดเจนในวิถีโคจรของดวงดาวอันมีรัศมีต่าง ๆ ในนภากาศ อาจทราบภูมิพื้นท้องฟ้า ไม่มีหลง ชำนาญการพยากรณ์ ดาวฤกษ์ ดาวพระเคราะห์ และดาวประหลาดต่าง ๆ รู้กำหนดฤกษ์ดีหรือร้าย โดยพิจารณาลักษณะนานาประการ ตรวจดูพันธุ์มัจฉา สีของน้ำทะเล ชนิดของดิน นกต่าง ๆ หินต่าง ๆ โพธิสัตว์อาจบอกได้โดยถูกต้องซึ่งท้องทะเลตอนหนึ่งตอนใด นอกจากนี้ยังมีความระมัดระวังรักษาไม่ตกอยู่ในอำนาจความง่วงเหงาหาวนอน อาจอดทนต่อสู้ความเหน็ดเหนื่อย หนาว ร้อน ฝน และอื่น ๆ ทั้งละเอียดรอบคอบ และขยันขันแข็ง โดยความชำนาญในวิชาเดินเรือดังกล่าวแล้ว โพธิสัตว์จึงมีอาชีพรับจ้างนำเรือพาณิชย์ไปค้าทางทะเล เพราะการเดินเรือของโพธิสัตว์สำเร็จลุล่วงโดยดี จึงได้นามว่าสุปารคะ เมืองท่าซึ่งโพธิสัตว์ตั้งภูมิลำเนาอยู่นั้นก็มีชื่อว่าสุปารคะ แม้ในวัยชราก็ยังมีสมุทรพาณิชย์ผู้ปรารถนาความสวัสดีในการเดินเรือมาเชิญสุปารคะผู้เป็นที่นับถือว่าเป็นสวัสดิมงคล โดยวิงวอนขอร้องด้วยความเคารพยิ่งให้ลงกำปั่นไปด้วย

อถ กทาจิทฺภรุกจฺฉาทภิปฺรยาตาะ สุวรฺณภูมิวณิโช ยาตฺราสิทฺธิกามาะ สุปารคำ ปตฺตนมุเปตฺย ตำ มหาสตฺตฺวำ วหนาโรหณารฺถมภฺยรฺถยามาสุะ | ส ตานุวาจ

กาลครั้งหนึ่งมีพาณิชย์ผู้ทำการค้าขายกับสุวรรณภูมิมาจากเมืองภรุกัจฉะปรารถนาจะให้การเดินเรือมีความสวัสดี จึงแวะที่เมืองสุปารคะ ขอเชิญโพธิสัตว์ให้ลงเรือกำกับไปด้วย โพธิสัตว์กล่าวว่า

ชราชฺญยา สำหฺริยมาณทรฺศเน ศฺรมาภิปาไตะ ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤเตา |
สฺวเทหกฺฤตฺเย’ปฺยวสนฺนวิกฺรเม สหายตา กา ปริศงฺกฺยเต มยิ || 1 ||

“ท่านคิดว่าจะได้รับความช่วยเหลือจากข้าอย่างไร ความชราได้ครอบงำข้าเสียแล้ว ตาก็ฝ้าฟางไม่เห็นถนัด เพราะแต่ก่อน ๆ ได้ตรากตรำลำบากมาก ความคิดสติปัญญาก็อ่อนลง แม้ร่างกายก็รู้สึกว่ากำลังวังชาหายไปหมด”[72]

วณิช อูจุะ วิทิเตยมสฺมากำ ยุษฺมจฺฉรีราวสฺถา | สตฺยปิ จ วะ ปรากฺรมาสหตฺเว ไนว วยำ กรฺม-วินิโยเคน ยุษฺมานายาสยิตุมิจฺฉามะ | กึ ตรฺหิ ?

พ่อค้าพูดว่า “ข้าก็ทราบดีว่าร่างกายของท่านเป็นอย่างไร แต่ถึงรู้และคิดแล้วว่า ท่านไม่สามารถจะใช้กำลังกายทำงานได้ ข้าจึงมิได้คิดว่าจะให้ท่านลำบากหรือมอบหมายภารกิจให้แก่ท่าน เรามีความปรารถนาอย่างอื่นในตัวท่าน”

---

[72] อารยศูร. **ชาดกมาลา**. หน้า 169-179.

ตฺวตฺปาทปงฺกชสมาศฺรยสตฺกฺฤเตน
มงฺคลฺยตามุปคตา รชสา ตฺวิยำ เนาะ |
ทุรฺเค มหตฺยปิ จ โตยนิธาวมุษฺมินฺ
สฺวสฺติ วฺรเชทิติ ภวนฺตมุปาคตาะ สฺมะ || 2 ||

“อันว่าละอองธุลีซึ่งถูกเท้าคล้ายดอกสัตตบุษย์เหยียบย่ำแล้ว ย่อมจะเป็นสวัสดีมงคลแก่กำปั่นของเรา และอำนวยให้การเดินทางไปยังทะเลโน้นโดยสวัสดิภาพ แม้จะเผชิญกับอันตรายใหญ่หลวง เราเจตนาดังนี้จึงได้เชิญท่านไปด้วย”

อถ ส มหาตฺมา เตศามนุกมฺปยา ชราศิถิลศรีโร’ปิ ตทฺวหนมารุโรห | ตทธิโรหณาจฺจ ปฺรมุทิตมนสะ สรฺว เอว เต วณิโช พภูวุรนิยตมสฺมากมฺตฺตมา ยาตฺราสิทฺธิริติ | กฺรเมณ จาวชคาหิเร วิวิธ-มีนกุลวิจริตมนิภฤตชลกลกลาราวมนิลพวิลาสปฺรวิจลิตตรงฺคำ พหุวิธรตฺไนรฺภูมิวิเศไษรรฺปิตรงฺคำ เผนาวลีกุสุมทามวิจิตฺรมสุรพลภุชคภวนำ ทุราปปาตาลมปฺรเมยโตยำ มหาสมุทรมฺ |

แม้จะทุพพลภาพด้วยความชรา โพธิสัตว์ก็รับเชิญไปกับกำปั่นด้วยความกรุณา เมื่อไปลงเรือ พวกพ่อค้าทั้งหลายต่างพากันมีความปีติยินดียิ่งนัก เขาคิดกันว่า การเดินทางของเขาจะบรรลุผลสำเร็จโดยแน่แท้ ดังนั้น เขาจึงออกเดินทางไปในทะเลหลวง และได้มาถึงแดนนาคบริวารของยักษ์กล่าวคือบาดาลอันยากจะผ่านพ้นห้วงมหรรณพอันมหึมา ซึ่งเป็นที่อยู่ของมัจฉานานาพรรณ มีเสียงคลื่นครื้นครั่นไม่รู้จักสงบ ยามเมื่อมีวายุกำเริบ คลื่นก็คะนองเป็นลูกใหญ่ตามกำลังของวาโยธาตุ ท้องทะเลก็ดารดาษด้วยดินชนิดต่าง ๆ ซึ่งมีจินดามณีมีค่าซ่อนอยู่

อเถนฺทฺรนีลปฺรกราภินีลำ สูรฺยำศุตาปาทิว ขำ วิลีนมฺ |
สมนฺตโต’นฺตรฺหิตตีรเลขมคาธมมฺโภนิธิมธฺยมียุะ || 3 ||

ส่วนผิวน้ำเบื้องบนก็ประดับด้วยพวงบุบผานานาชนิด คือฟองคลื่น น้ำเป็นสีครามแก่ประดุจดังกองนิลแผ่อยู่บนผิว คล้ายกับว่าท้องฟ้าได้ถูกแสงอาทิตย์อันแรงกล้าเผาละลายลงมา ขณะนี้เรือได้มาพ้นฝั่งจนไม่แลเห็นตัว และอยู่ในมหาสมุทรอันลึกล้นคณนารอบทิศ

เตษำ ตตฺรานุปฺราปฺตานำ สายาหฺนสมเย มฺฤทูภูตกิรณจกฺรปฺรภาเว สวิตริ มหเทาตฺปาติกำ ปรมภีษณำ ปฺราทุรภูตฺ |

เย็นวันหนึ่ง ขณะเมื่อตะวันกำลังอ่อนแสง เรือกำลังอยู่กลางมหาสมุทร สิ่งมหัศจรรย์อันน่าสะพรึงกลัวได้บังเกิดขึ้น

วิภิทฺยมาโนรฺมิวิกีรฺณเผนศฺจณฺฑานิลาสฺผาลนภีมนาทะ |
ไนภฺฤตฺยนิรฺมุกฺตสมคฺรโตยะ กฺษเณน เราทฺระ สมภูตฺ สมุทฺระ || 4 ||

ณ บัดนั้น ทะเลได้กำเริบขึ้นมาทันที ลมสลาตันพัดมาอย่างแรง ทำให้บังเกิดเสียงน่ากลัว เพราะน้ำซัดสาดเป็นลูกคลื่นใหญ่ มีฟองขาว

อุตฺปาตวาตากลิไตรฺมหทฺภิสฺโตยสฺถไลรฺภีมรไยรฺภรฺมทฺภิะ |
ยุคานฺตกาลปฺรจลาจเลว ภูมิรฺพภูโวคฺรวปุะ สมุทฺระ || 5 ||

ลมสลาตันได้กวนให้ทะเลหวั่นไหว น้ำตั้งขึ้นเป็นก้อนมหึมาน่ากลัว แล้วกลิ้งไปโดยรวดเร็ว มหาสมุทรได้กลายสภาพเป็นที่น่าสะพรึงกลัวยิ่งนัก เปรียบประดุจดังพสุธากับบรรพตหวั่นไหวในคราวประลัยกัลป์

วิทฺยุลฺลโตทฺภาสุรโลลชิหฺวา นีลา ภุชงฺคา อิว ไนกศีรฺษาะ |
อาววฺรุราทิตฺยปถํ ปโยทาะ ปฺรสกฺตภีมสฺตนิตานฺนาทาะ || 6 ||

เมฆดำก้อนใหญ่อันมีอัสนีบาตแปลับปลาบประดุจดังว่าอสรพิษหลายศีรษะกำลังพ่นพิษได้กำบังดวงอาทิตย์เสียสิ้นแล้ว มีเสียงฟ้าฟาดเปรี้ยง ๆ ไม่หยุดหย่อน

ฆไนรฺฆไนราวฺฤตรศฺมิชาละ สูรฺยะ กฺรเมณาสฺตมุปารุโรห |
ทินานฺตลพฺธปฺรสรๆ สมนฺตาตฺตโม ฆนีภาวมิวาชคาม || 7 ||

พระอาทิตย์อันถูกเมฆดำกำบังแสงเสียแล้ว ก็ค่อย ๆ ตกต่ำลับไป ความมืดมนอนธการก็เข้ามาแทน และได้ทวีความมืดยิ่งขึ้นทุกทีรอบด้าน

ธาราศไรราจฺฉุริโตรฺมิจกฺเร มโหทธาวุตฺปตตีว โรษาตฺ |
ภีเตว เนารภฺยธิกๆ จกมฺเป วิษาทยนฺตี หฺฤทยานิ เตษามฺ || 8 ||
เต ตฺราสทีนาศฺจ วิษาทมูกา ธีราะ ปฺรตีการสสมฺภรมาศฺจ |
สฺวเทวตายาจนตตฺปราศฺจ ภาวานฺ ยถาสตฺตฺวคุณๆ วิววฺรุะ || 9 ||

คล้ายกับว่าทะเลมีความโกรธที่เม็ดฝนตกถูกผิวหน้าของมันดุจลูกธนู มันจึงกำเริบคนองยิ่งขึ้นจนกำปั่นสั่นสะเทือนไปทั้งลำ ประดุจจะมีความกลัว กระทำให้หัวใจผู้โดยสารเป็นทุกข์ร้อนแสดงให้เห็นลักษณะต่าง ๆ กันตามอุปนิสัย บางคนมีความทุกข์โศกยืนตะลึงพูดไม่ออกด้วยความกลัว บางคนมีมานะอดทนทำงานวุ่นเพื่อจะแก้ไขซึ่งอันตราย และบางคนก็มุ่งแต่สวดมนต์อ้อนวอนผู้ที่เขานับถือบูชา

อถ เต สำยาตฺริกาะ ปวนพลจลิตสลิลเวควศคยา นาวา ปริภฺรมฺยมาณา พหุภิรปฺยโหภิรฺ-ไนว กุตศฺจิตฺตีรํ ททฺฤศุรฺน จ ยเถปฺสิตานิ สมุทฺรจิหฺนานิ | อปูรฺไวเรว ตุ สมุทฺรจิหฺไนรภิวรฺธมานไว-มนสฺยา ภยวิษาทวฺยากุลตามุปชคฺมุะ | อไถตานฺ สุปารโค โพธิสตฺตฺโว วฺยวสฺถาปยนฺนุวาจ – อนาศฺจรฺยํ ขลุ มหาสมุทฺรมธฺยมวคาฒนานาเมาตฺปาติกกฺโษภปริกฺเลศะ | ตทลมตฺรภวตำ วิษาทานุวฺฤตฺตฺยา | กุตะ ?

ลมร้ายทำให้ทะเลกำเริบ เรือจึงแล่นไปตามกระแสน้ำ เขาไม่ได้เห็นแผ่นดินมาหลายวัน และไม่เห็นมีท่าทางที่ทะเลจะสงบ สิ่งที่เขาได้เห็นเป็นของใหม่ จึงทำให้เขามีความทุกข์ร้อนยิ่งขึ้น เขาหมดสติด้วยความกลัวและความเศร้า แต่โพธิสัตว์สุปารคะปลอบเอาใจว่า “ท่านทั้งหลายไม่ควรประหลาดใจในเหตุที่ทะเลปั่นป่วนใหญ่หลวงดังนี้ เวลานี้เรากำลังข้ามมหาสมุทรไม่ใช่หรือ ท่านทั้งหลายหาควรที่จะวิตกทุกข์ร้อนเกินไปไม่ เพราะเหตุใดหรือ”

นาปตฺปรฺตีการวิธิรฺวิษาทสฺตสฺมาทลํ ไทนฺยปริคฺรเหณ |
ไธรฺยาตฺตุ การฺยปรฺติปตฺติทกฺษาะ กฺฤจฺฉฺราณฺยกฺฤจฺฉฺเรณ สมฺตฺตรนฺติ || 10 ||
วิษาทไทนฺยํ วฺยวธูย ตสฺมาตฺการฺยาวกาศ์ กฺริยยา ภชธฺวํ |
ปฺราชฺญสฺย ไธรฺยชวลิตํ หิ เตชะ สรฺวารฺถสิทฺธิคฺรหณาคฺรหสฺตะ || 11 ||

“ก็เพราะว่าความหมดหวังไม่ทำให้สิ่งร้ายหายไปได้ ฉะนั้น จึงไม่ควรเศร้าใจ โดยความบากบั่น ผู้มีปัญญาย่อมกระทำสิ่งที่ควรทำ เพื่อข้ามพ้นอุปสรรคโดยไม่ยาก จะละเลิกความเศร้าและความหมดหวังเสียให้หมดสิ้น แล้วตั้งหน้าทำงาน และคอยหาโอกาสทำงานให้ได้ ความเพียรของผู้มีปัญญาอันประกอบด้วยสติมั่นคง ย่อมกำความสำเร็จทุกกรณีได้ ท่านทุกคนควรตั้งหน้าประกอบหน้าที่ของตน ๆ ให้เต็มกำลัง”

ตทฺยถาธิการาวหิตา ภวนฺตุ ภวนฺตะ | อิติ เต สำยาตฺริกาสฺเตน มหาตฺมนา ธีรีกฺฤตมนสะ กูลทรฺศโนตฺสุกมตยะ สมุทฺรมวโลกยนฺโต ททฺฤศุะ ปุรุษวิคฺรหานามุกฺตรูปฺยกวจานิโวนฺมชฺชโต นิมชฺชตศฺจ | สมฺยกฺ ไจษามากฺฤตินิมิตฺตมุปธารฺย สวิสฺมยาะ สุปารคาย นฺยเวทยนฺต – อปูรฺวํ ขลฺวิทมิห มหาสมุทฺเร จิหฺนมุปลภฺยเต | เอเต ขลุ

โดยประการณะนี้ พวกพาณิชย์จึงค่อยมีน้ำใจ เขาทั้งหลายใคร่จะเห็นฝั่ง มองลงไปในทะเลก็ได้เห็นสัตว์มีรูปกายเหมือนคน แต่เหมือนสวมเกราะเงินว่ายผุดดำอยู่บนผิวน้ำ เมื่อได้สังเกตรูปและลักษณะแน่นอนแล้ว จึงเล่าเหตุประหลาดนี้แก่สุปารคโพธิสัตว์พร้อมด้วยความพิศวง กล่าวว่า

อามุกฺตรูปฺยกวจา อิว ไทตฺยโยธา โฆเรกฺษณาะ ขุรนิกาศวิรูปโฆณาะ |
อุนฺมชฺชนาวตรณสฺผุรณปฺรสคาตฺ กฺรีฑามิวารฺณวชเล’นุภวนฺติ เก’ปิ || 12 ||

“แน่แล้ว ในมหาสมุทรนี้จะได้เห็นของประหลาดซึ่งไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน สัตว์เหล่านี้ความจริงก็คือทหารของยักษ์ สวมเกราะเงิน มีหน้าตาดุร้าย จมูกน่าเกลียดเหมือนกับสัตว์จตุบาท ดูเหมือนมันกำลังเล่นกันในน้ำ ว่ายผุดขึ้นดำลงไม่หยุดหย่อน”

สุปารค อุวาจ – ไนเต มานุษา อมานุษา วา | มีนาะ ขลฺเวเต / ยโต น เภตวฺยเมภฺยะ | กินฺตุ –

สุทูรมปกฺฤษฺฏาะ สฺมะ ปตฺตนทฺวิตยาทปิ |
ขุรมาลี สมุทฺโร’ยํ ตทฺยตฺวํ นิวรฺติตุมฺ || 13 ||

สุปารคะกล่าวว่า “นั่นไม่ใช่มนุษย์หรือยักษ์ แต่เป็นปลา จงอย่าได้หวาดกลัวมัน แต่เราก็ถูกพายุพัดพามาห่างท่าเรือทั้ง 2 แห่งมากแล้ว ทะเลนี้มีชื่อว่า “ขุระมาลิน” (คือมีกีบเป็นมาลัย) ฉะนั้น เราต้องพยายามกลับ”

จณฺฑเวควาหินา สลิลนิวเหไนกานฺตหเรณ จ ปาศฺจาตฺตฺเยน วายุนา สมากฺษิปฺตยา นาวา น เต สำยาตฺริกาะ เศกุรฺวินิวรฺติตุมฺ | อถาวคาหมานาะ กฺรเมณ รูปฺยปฺรภาวภาสิตมนีลเผนนิจยปาณฺฑุรมปรํ สมุทฺรมาโลกฺย สวิสฺมยาะ สุปารคมูจุะ –

แต่เขาก็ไม่สามารถกลับเรือได้ เพราะคลื่นใหญ่และลมจัดพัดพากำปั่นไปทางเดียว เมื่อเรือแล่นไกลต่อมา เขาได้แลเห็นทะเลอีกแห่งหนึ่ง อันมีแสงเลื่อมระยับเหมือนหิรัญรูจี มีฟองขาวอยู่บนยอดกระจ่างใส เมื่อได้เห็นสิ่งพิศวงดังนี้ เขาถามสุปารคะว่า

สฺวเผนมคฺไนริว โก’ยมมฺพุภิรฺมหารฺณวะ ศุกฺลทุกูลวานิว |
ทฺรวานิเวนฺโทะ กิรณานฺสมุทฺวหนฺสมนฺตโต หาส อิว ปฺรสรฺปติ || 14 ||

“มหาสมุทรนี้ชื่ออะไร ซึ่งดูเหมือนมีโขมพัสตร์ลาด และมีฟองฝอยคลุมคล้ายกับมีน้ำแสงจันทร์ลอยเผยโฉมหน้าแย้มสรวล”

สุปารค อุวาจ – กษฺฏมฺ | อติทูรํ ขลฺววคาหฺยเต |
กฺษีรารฺณว อิติ ขฺยาต อุทธิรฺทธิมาลฺยเสา |
กฺษมํ นาตะ ปรํ คนฺตุ ศกฺยเต เจนฺนิวรฺติตุ || 15 ||

สุปารคะกล่าวว่า “อนิจจา เรามาไกลเกินไปแล้ว มหาสมุทรนี้ชื่อว่า ทะธิมาลิน (คือมีน้ำนมข้นเป็นมาลัย) คือเกษียรสมุทร ถ้าสามารถจะกลับได้ก็ควรกลับ”

วณิช อูจุะ – น ขลุ ศกฺยเต วิลมฺพยิตุมปิ วหนำ กุต เอว สนฺนิวรฺตยิตุมติศีฆฺรวาหิตฺวาทฺว หนสฺย ปฺรติกูลตฺวาจฺจ มารุตสฺเยติ | อถ วฺยตีตฺย ตมปิ สมุทฺรำ สุวรฺณปฺรภานุรฺณฺชิตปฺรจโลรฺมิมาลมคฺนิชฺ วาลกปิลสลิลมปรำ สมุทฺรมาโลกฺย สวิสฺมยเกาตูหลาสฺเต วณิชะ สุปารคำ ปปฺรจฺฉะ

พ่อค้ากล่าวว่า “จะลดความเร็วของเรือก็ไม่ได้ แม้จะเปลี่ยนทางก็ไม่สำเร็จ กระแสน้ำพาเรือแล่นไปรวดเร็วยิ่งนัก ส่วนลมพัดไม่แรง”

เมื่อได้เข้าเกษียรสมุทรแล้ว ก็ได้เห็นมหาสมุทรอีกแห่งหนึ่งมีคลื่นลูกใหญ่เป็นสีทองคล้ายสีเปลวเพลิง เขามีความพิศวงและหลากใจจึงพูดกับสุปารคะว่า

พาลารฺกลกฺษฺมเยว กฺฤตางฺคราไคะ สมุนฺนมทฺภิะ สลิไลรนีไละ |
ชฺวลนฺมหานคฺนิริวาวภาติ โก นาม ตสฺมาจฺจ มหารฺณโว’ยมฺ || 16 ||

“ดูเหมือนลูกคลื่นใหญ่ถูกระบายด้วยแสงอาทิตย์อุทัย ดูประดุจกองเพลิงใหญ่อันโชติช่วง มหาสมุทรนี้มีนามว่าอย่างไร ทำไมจึงมีชื่ออย่างนั้น”

สุปารค อุวาจ

อคฺนิมาลีติ วิขฺยาตะ สมุทฺโร’ยำ ปฺรกาศเต |
อตีว ขลุ สาธุ สฺยานฺนิวรฺเตมหิ ยทฺยตะ || 17 ||

สุปารคะกล่าวว่า “มหาสมุทรนี้มีนามว่า อัคนีมาลิน (มีไฟเป็นมาลัย) ถ้าเรากลับเสียได้จะปลอดภัย”

อิติ ส มหาตฺมา นามมาตฺรมกถยตฺตสฺย สริตฺปเตรฺน โตยไวรฺณฺยการณำ ทีรฺฆทรฺศิตฺวาตฺ | อถ เต สำยาตฺริกาสฺตมปิ สมุทฺรมตีตฺย ปุษฺปราเคนฺทรนีลปฺรโภทฺโยติตสลิลำ ปริปกฺวกุศวนนิกาศวรฺณำ สมุทฺรมาโลกฺย เกาตูหลชาตาะ สุปารคำ ปปฺรจฺฉะ

เมื่อกล่าวดังนี้ โพธิสัตว์แม้จะรู้กาลไกล ก็เป็นแต่บอกชื่อมหาสมุทรเท่านั้น แต่มิได้เล่าถึงสาเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงสีน้ำในมหาสมุทร เมื่อได้พ้นทะเลอัคนีมาลินแล้ว ไม่ช้าพ่อค้าก็ได้สังเกตเห็นสีน้ำทะเลเปลี่ยนสีอีก ซึ่งคราวนี้มีลักษณะคล้ายสี่หญ้าคาแก่ (กุสะ) มีน้ำเป็นประกายด้วยรัศมีของบุษราคัมและนิล เขาถามโพธิสัตว์ด้วยความสงสัยว่า

ปริณตกุศปรฺณวรฺณโตยะ สลิลนิธิะ กตโม นฺวยำ วิภาติ |
สกุสุม อิว เผนภกฺติจิตฺไรรนิลชวากลิไตสฺตรงฺคภงฺไคะ || 18 ||

“ที่เราเห็นนี้เป็นมหาสมุทรชื่อใด น้ำสีหญ้าคาแก่ ยอดของคลื่นซึ่งถูกลมพัดกระพือนั้นมีฟองเป็นสีต่าง ๆ ทำให้ดูเหมือนคลุมด้วยดอกไม้สด”

สุปารค อุวาจ – โภะ สารฺถวาหา นิวรฺตนำ ปฺรติ ยตฺนะ กฺริยตำ |

น ขลฺวตะ กฺษมเต ปรำ คนฺตุมฺ |

สุปารคะกล่าวว่า “แน่ะท่านทั้งหลาย ท่านต้องพยายามที่สุดที่จะกลับให้ได้ เป็นการไม่สมควรจะเดินทางต่อไปแล้ว”

กุศมาลี สมุทฺโร’ยมตฺยงฺกศ อิว ทฺวิปะ |

ปฺรสหฺยาสหฺยสลิโล หรนฺหรติ โน รติมฺ || 19 ||

“ทะเลนี้มีนามว่า กุสะมาลิน (คือมีหญ้าคาเป็นมาลัย) ทะเลนี้จะพัดพาสรรพสิ่งทั้งหลายไปตามกำลังแรงของกระแสน้ำอันเชี่ยวเหมือนคชสารอันไม่กลัวปฏักและจะทำให้เราหมดความผาสุก”

อถ เต วาณิชกาะ ปเรณาปิ ยตฺเนน นิวรฺตยิตุมศกฺนุวนฺตสฺตมปิ สมุทฺรมตีตฺย วำศราค ไวฑูรฺยปฺรภาวฺยติกรหริตสลิลมยรำ สมุทฺรมาโลกฺย สุปารคมปฺฤจฺฉนฺ –

ฝ่ายพ่อค้านั้น แม้จะได้พยายามอย่างสุดกำลังสามารถ ก็มิอาจกลับเรือกำปั่นได้ ดังนั้น จึงได้แล่นข้ามทะเลนี้ต่อไปอีก และได้เห็นทะเลใหญ่อันมีน้ำสีเขียวคล้ายกับเกิดจากรัศมีของมรกตและไพฑูรย์ เขาจึงถามสุปารคะ

มรกตหริตปฺรไภรฺชไลรฺวหติ นวามิว ศาทฺวลศฺริยำ |

กุมุทรุจิรเผนภูษณะ สลิลนิธิะ กตโม’ยมีกฺษยเต || 20 ||

“ทะเลที่เห็นอยู่บัดนี้มีลักษณะแปลกอีก น้ำสีเขียวเหมือนมรกต เหมือนเป็นท้องทุ่งอันงามมีฟองคลื่นเหมือนดอกบัว ทะเลนี้มีนามว่ากระไร”

อถ ส มหาตฺมา เตน วณิคฺชนสฺย วฺยสโนปนิปาเตน ทหฺยมานหฺฤทโย ทีรฺฆมุษฺณมภินิศฺวสฺย ศไนรุวาจ –

เมื่อได้สดับดังนี้ โพธิสัตว์ผู้มีใจปวดร้าว เพราะทราบความดีว่ามหาภัยจะมาถึงแล้ว จึงถอนใจใหญ่แล้วกล่าวด้วยเสียงต่ำว่า

อติทูรมุเปตาะ สฺถ ทุะขมสฺมานฺนิวรฺติตุมฺ |

ปรฺยนฺต อิว โลกสฺย นลมาลฺเยษ สาคระ || 21 ||

“พวกท่านมาไกลเกินไปเสียแล้ว เห็นยากจะกลับไปจากที่นี่ได้ ทะเลนี้มีชื่อว่า นลมาลิน (คือมีอ้อเป็นมาลัย) เป็นที่สุดแห่งโลกพิภพ”

ตจฉรุตฺวา เต วาณิชกา วิษาโทปรฺุธยมานมนโส วิสฺรสฺยมานคาตฺโรตฺสาหา นิศฺวสิตมาตฺร ปรายณาสฺตตฺไรว นิเษทุะ | วฺยตีตฺย จ ตมปิ สมุทฺรำ สายาหฺนสมเย วิลมฺพมานรศฺมิมณฺฑเล สลิลนิธิมิว ปฺรเวษฺฏุกาเม ทิวสกเร สมุทฺวรฺตมานสฺเยว สลิลนิเธรศนีนามิว จ สมฺปตตำ เวณุวนานามิว จาคฺนิ-ปริคตานำ วิสฺผูฏตำ ตุมุลมติภีษณำ ศฺรุติหฺฤทยวิทารณำ สมุทฺรธฺวนิมศฺเราษฺะ | ศฺรุตฺวา จ สนฺตฺรา-สวศคาะ สฺผุรนฺมนสะ สหไสโวตฺถาย สมนฺตโต’นุวิโลกยนฺโต ททฺฤศุะ ปฺรปาต อิว ศฺวภฺร อิว จ มหติ ตมุทเกาฆฺ นิปตนฺตมฺ | ทฤษฺฏวา จ ปรมภยวิษาทวิหฺวลาะ สุปารคมฺเปตฺโยจุะ

พอได้ยินดังนี้ พวกพ่อค้าทั้งหลายพากันมีความทุกข์ยิ่งนัก จิตใจก็หมดกำลัง ร่างกายก็ไม่มีแรง เขาพากันนั่งเศร้าหมดปัญญา ไม่ทำอะไร ได้แต่ถอนใจใหญ่ เมื่อได้ข้ามพ้นทะเลนี้มาแล้ว พอเวลาเย็นจวนพระอาทิตย์จะลับหายไปในมหาสมุทร ก็มีเสียงดังลั่น ได้ยินถนัดแทบหูแตกและใจขาด เสียงนี้เกิดจากทะเล อุปมาเหมือนเสียงคลื่นที่คลั่งหรือเสียงฟ้าผ่าหลายแห่งพร้อม ๆ กัน หรือมิฉะนั้น ก็เปรียบเหมือนกอไผ่ถูกไฟไหม้แตกปะทุดังสนั่น เมื่อพวกพ่อค้าได้ยินเสียง เขาตกใจลุกขึ้นทันที ตัวสั่นด้วยความกลัวและตื่นเต้นโกลาหล เขาพิจารณาดูมหาสมุทร จึงเห็นว่าน้ำทะเลกำลังไหลตกหน้าผาหรือเหว ภาพอันน่าหวาดเสียวนี้ทำให้เต็มตื้นไปด้วยความกลัว เศร้า และหมดหวัง พวกเขาไปหาสุปารคะ กล่าวว่า

นิรฺภินฺทนฺนิว นะ ศฺรุตีะ ปฺรติภยศฺเจตำสิ มถฺนนฺนิว
กฺรุทฺธสฺเยว สริตฺปเตรฺธฺวนิรยำ ทูราทปิ ศฺรูยเต |
ภีเม ศฺวภฺร อิวารฺณวสฺย นิปตตฺเยตตฺสมคฺรำ ชลำ
ตตฺโก’สาวุทธิะ กิมตฺร จ ปรำ กฺฤตฺยำ ภวานฺมนฺยเต || 22 ||

“เราได้ยินเสียงสนั่นมาแต่ทิศโน้น เสียงอันแทงหูแทบจะแตกและแทงใจแทบจะสลาย ประดุจว่าแม่พระคงคากริ้วโกรธ ดูเหมือนน้ำในมหาสมุทรนี้กำลังจะตกเหวอันน่ากลัว โปรดแจ้งให้ทราบว่าทะเลนี้มีชื่ออะไร และเราจะทำอย่างไรดีเวลานี้”

อถ ส มหาตฺมา สสมฺภฺรมะ กษฺฏำ กษฺฏมิตฺยุกฺตฺวา สมุทฺรมาโลกยนฺนุวาจ –
ด้วยความตื่นเต้น โพธิสัตว์กล่าวว่า “อนิจจา อนิจจา” แล้วมองดูมหาสมุทรพูดว่า

ยตฺปฺราปฺย น นิวรฺตนฺเต มฺฤตฺโยรฺมุขมิวามุขมฺ |
อศิวำ สมุเปตาะ สฺถ ตเทตทฺวฺวามุขมฺ || 23 ||

“เรามาถึงที่อันตรายแล้ว ซึ่งไม่มีใครรอดกลับมาได้ นั่นคือทวารแห่งมัจจุคืออัศวมุข[73]”

[73] วฑวามุข ตามนิยายของฮินดูเป็นที่ต้องกองเพลิงใต้ทะเล หรือที่เรียกว่า สะดือทะเล.

ตทุปศฺรุตฺย เต วาณิชกา วฑวามุขมุเปตา วยมิติ ตฺยกฺตชีวิตาศา มรณภยวิกฺลวีภูตมนสะ

ได้ยินดังนั้น และทราบว่าเมื่อถึงอัศวมุขทวารแห่งมฤตยูแล้วก็หมดหวังที่จะมีชีวิตต่อไป พ่อค้าจึงมีความทุกข์ กลัวตายยิ่งนัก

สสฺวรำ รุรุทุะ เกจิทฺวิเลปุรถ จุกฺรุศุะ |
น กิญฺจิตฺปฺรตฺยปทฺยนฺต เกจิตฺตฺราสวิเจตสะ || 24 ||
วิเศษตะ เกจิทภิปฺรเณมุรฺเทเวนฺทฺรมารฺติปฺรหไตรฺมโนภิะ |
อาทิตฺยรุทฺรำศฺจ มรุทฺวสูศฺจ ปฺรเปทิเร สาครเมว จานฺเย || 25 ||
เชปุศฺจ มนฺตฺรานปเร วิจิตฺรานนฺเย ตุ เทวี° วิธิวตฺปฺรเณมุะ |
สุปารคำ เกจิทฺเปตฺย ตตฺตทฺวิเจษฺฏมานาะ กรุณำ วิเลปุะ || 26 ||

บางคนร้องไห้โฮ บางคนก็คร่ำครวญและตะโกน บางคนไม่ทำอะไรเลย เพราะตกตะลึง บางคนแม้ใจจะมีทุกข์ก็ยังบูชาเทพเจ้า มีพระอินทร์เป็นต้น บ้างก็บูชาพระอาทิตย์ รุทร มารุต วสุ และสาคร[74] บ้างก็สวดอ้อนวอนพึมพำ และบางคนก็บูชาพระมหาเทวี บ้างก็มาที่สุปารคะ โดยอาการและวิธีต่าง ๆ เขาได้คร่ำครวญอย่างน่าสงสารว่า

อาปทฺคตตฺราสหรสฺย นิตฺยำ ปรานุกมฺปาคุณสมฺภฺฤตสฺย |
อยำ ปฺรภาวาติศยสฺย ตสฺย ตวาภฺยุเปโต วินิโยคกาละ || 27 ||
อารฺตานนาถาญฺชรณาคตานฺนสฺตฺวำ ตฺราตุมาวรฺชย ธีร เจตะ |
อยำ หิ โกปาทฺวฑวามุเขน จิกีรฺษติ คฺราสมิวารฺณโว’สฺมานฺ || 28 ||
โนเปกฺษิตุ ยุกฺตมยำ ชนสฺเต วิปทฺยมานะ สลิเลาฒมธฺเย |
นาชฺญำ ตวาตฺเยติ มหาสมุทฺรสฺตทฺวารฺยตามปฺรศโม’ยมสฺย || 29 ||

“โดยการบำเพ็ญซึ่งความเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย ท่านผู้เคยช่วยอุปถัมภ์ผู้ต้องทุกข์ยากให้พ้นทุกข์ บัดนี้ เวลาได้มาถึงแล้วที่จะใช้พละอำนาจนั้น ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญา จงตกลงใจช่วยพวกเราผู้ตกอยู่ในห้วงภยันตราย ผู้หาที่พึ่งมิได้ ผู้ขอพึ่งบารมีของท่าน มหาสมุทรผู้พิโรธ กำลังจะกลืนพวกเราด้วยอัศวมุข เหมือนหนึ่งกลืนก้อนภัตตาหาร เป็นการมิสมควรที่ท่านจะปล่อยพวกเราให้ตายในคลื่นที่กลิ้งเป็นลูก ๆ มหาสมุทรย่อมฟังคำสั่งของท่าน ฉะนั้น ขอจงระงับความพิโรธของเขาเถิด”

อถ ส มหาตฺมา มหตฺยา กรุณยา สมาปิฑฺยมานหฺฤทยสฺตานฺวาณิชกานฺวฺยวสฺถาปยนฺนุวาจ – อสฺตฺยตฺราปิ นะ กศฺจิตฺปฺรตีการวิธิะ ปฺรติภาติ | ตตฺตาวตฺปฺรโยกฺษฺเย | ยโต มุหูรฺตำ ธีราสฺตาวทฺ ภวนฺตุ ภวนฺต อิติ | อถ เต วาณิชกา อสฺตฺยตฺราปิ กิล ปฺรตีการวิธิริตฺยาศยา สมุปสฺตมฺภิตไธรฺยาสฺตทวหิตมนสสฺ

[74] รุทร-พระอิศวร, มารุต-พระวายุ, วสุ-เทพบริวารของพระอินทร์, สาคร-เจ้าแห่งน้ำ

ตูษฺณี ̊พภูวุะ | อถ สุปารโค โพธิสตฺตฺว เอกำสมุตฺตราสงฺคำ กฺฤตฺวา ทกฺษิเณน ชานุมณฺฑเลนาธิษฺธาย นาวำ สมาวรฺชิตสรฺวภาวะ ปฺรณมฺย ตถาคเตภฺยสฺตานฺสำยาตฺริกานามนฺตฺรยเต สฺม – ศฺรฺณฺวนฺตฺวตฺร ภวนฺตะ สำยาตฺริกาะ สลิลนิธิวฺโยมาศฺรยาศฺจ เทววิเศษาะ |

โพธิสัตว์ตื่นเต้นด้วยความสงสาร จึงปลอบพวกพาณิชย์ให้คลายทุกข์ว่า “แม้บัดนี้ก็ยังมีหนทางที่จะแก้ไขได้ ข้าคิดได้แล้วและจะทำ แต่พวกท่านต้องบากบั่นสักพักหนึ่ง”

เมื่อพวกพาณิชย์ได้ยินดังนั้น ความหวังที่ยังมีทางแก้ไขให้รอดชีวิตได้ ทำให้เกิดกำลังใจ เขาตั้งใจฟังโพธิสัตว์โดยสงบเงียบ ส่วนสุปารคะเปลื้องผ้าตอนบนขึ้นเฉลียงบ่า คุกเข่าลงบนดาดฟ้าเรือกระทำนมัสการพระตถาคตเจ้า สำรวมจิตใจในการเคารพแล้ว กล่าวประกาศว่า “ข้าแต่ท่านนายสมุทรพาณิชย์ผู้มีเกียรติ และท่านอมรเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ในนภากาศ ขอจงเป็นพยานแก่ข้า”

สฺมรามิ ยต อาตฺมานำ ยตะ ปฺราปฺโต’สฺมิ วิชฺฌตามฺ |
นาภิชานามิ สญฺจินฺตฺย ปฺราณินำ หึสิตุ กฺวจิตฺ || 30 ||

“และจำเดิมแต่ข้ารู้สำนึกได้ถึงการกระทำ ข้าจำไม่ได้แม้จะได้นึกทบทวนว่า ข้าเคยกระทำอันตรายแก่สรรพสัตว์มีชีวิตทั้งหลายแม้แต่น้อย”

อเนน สตฺยวากฺเยน มม ปุณฺยพเลน จ |
วฺหวามุขมปฺราปฺย สฺวสฺติ เนารฺวินิวรฺตตามฺ || 31 ||

“โดยสัจวาจานี้ และกุศลที่ข้าได้สะสมมา ขอให้กำปั่นแล่นกลับไปได้โดยสวัสดิภาพไม่ตกปากม้า”

อถ ตสฺย มหาตฺมนะ สตฺยาธิษฺฐานพลาตฺปุณฺยเตชสา สห สลิลชเวน ส มารุโต วฺยาวรฺต-มานสฺตำ นาวำ นิวรฺตยามาส | นิวฺฤตฺตำ ตุ ตำ นาวมภิสมีกฺษฺย เต วาณิชกาะ ปรมวิสฺมยปฺรหรฺษทฺธต-มานสา นิวฺฤตฺตา เนาริติ ปฺรณามสภาชนปุระสรำ สุปารคาย นฺยเวทยนฺต | อถ ส มหาตฺมา ตานฺวาณิช กานุวาจ – สฺถิรีภวนฺตุ ภวนฺตะ | ศีฆฺรมาโรปฺยนฺตำ ศีตานิ | อิติ จ เตน สมาทิษฺฏาะ ปฺรโมทาทฺทฺภูต-พโลตฺสาหาสฺเต ตทธิกฺฤตาสฺตถา จกรุะ |

ด้วยสัตยาธิษฐานของโพธิสัตว์ และอำนาจแห่งกุศลกรรมอันประเสริฐ กระแสน้ำและลมก็กลับเปลี่ยนเป็นตรงข้าม ทำให้เรือแล่นกลับ พวกพาณิชย์ทั้งหลายเมื่อได้เห็นเรือกลับได้ ก็มีความปีติยินดียิ่งนัก พากันมากราบไหว้สุปารคะโดยความเคารพยิ่ง และบอกว่าเรือได้แล่นกลับแล้ว โพธิสัตว์จึงสั่งมิให้ตื่นเต้น และให้ชักใบขึ้นโดยเร็ว พวกลูกเรือมีหน้าที่ในการนี้ เมื่อรับคำสั่งดังนั้น และโดยความดีใจก็มีกำลังทำงานตามคำสั่ง

อถ มุทิตชนปฺรหาสนาทา ปฺรวิตตปาณฺฑุรศีตจารุปกฺษา |
สลิลนิธิคตา รราช สา เนารฺคตชลเท นภสีว ราชหำสี || 32 ||

ณ บัดนี้ กำปั่นอันมีใบขาวกางเต็มที่ มีเสียงสรวลเสเฮฮารื่นเริงของพวกลูกเรือ ได้แล่นลอยลำเสมือนนกโบกบินในท้องฟ้าปราศจากเมฆ

นิวฺฤตฺตายำ ตุ ตสฺยำ นาวฺยนุกูลสลิลมารุตายำ วิมานลีลยา สฺเวจฺฉไยว จาภิปฺรยาตายำ นาติศฺยามีภูตสนฺธฺยางฺคราคาสุ ปฺรวิตนฺยมานตโมวิตานาสฺวาลกฺษิตนกฺษตฺรภูษณาสุ ทิกฺษุ กิญฺจิทวเศษปฺรเภ ทิวสกรมารฺเค ปฺรวฺฤตฺตกฺษณทาธิกาเร สุปารคสฺตานฺวาณิชกานฺวาจโภะ สารฺถวาหา นลมาลิปฺรภฺฤติภฺโย ยถาทฺฤษฺเฏภฺยะ สมฺทฺเรภฺโย วาลุกาะ ปาษาณาศฺจ วหนมาโรปฺยนฺตำ ยาวตฺสหเต | เอวมิทำ ยานปาตฺรำ นิรฺฆาตภรีกฺรานฺตำ น จ ปารศฺวานิ ทาสฺยติ, มงฺคลสมฺมตาศฺไจเต วาลุกาปาษาณานิยตำ ลาภสิทฺธเย โว ภวิษฺยนฺตีติ | อถ เต สำยาตฺริกาะ สุปารคปฺเรมพหุมานาวรฺชิตมติภิรฺเทวตาภิรนุปฺรทรฺศิเตภฺยะ สฺถเลภฺย อาทาย วาลุกาปาษาณพุทฺธฺยา ไวฑูรฺยาทีนิ รตฺนานิ วหนมาโรปยามาสุะ | เตไนว ไจกราตฺเรณ สา เนารฺภรุกจฺฉมุปชคาม |

อาศัยลมและกระแสน้ำ กำปั่นได้แล่นกลับมาทางเก่าได้โดยสะดวก เหมือนเวชยันต์ราชรถแห่งสวรรค์พิภพลอยละลิ่วไปในนภากาศและแล่นได้เร็วดังใจหวัง ณ กาลเมื่อความมืดสนธยากำลังจะขยายคลุมไปทั่วทั้งใกล้และไกล พื้นเวหาไม่มีแสงตะวันใกล้โพล้เพล้จวนจะลับ กำลังจะมีดวงดาวเป็นเครื่องประดับ แสงสว่างแห่งทิวาวันกำลังอ่อนเหลือเล็กน้อยจวนจะเริ่มราตรีกาล ณ เวลานี้ โพธิสัตว์สุปารคะกล่าวกับพาณิชย์ว่า เมื่อขณะจะข้ามทะเลนลมาลิน และอื่น ๆ นั้น ท่านจงขนทรายและศิลาขึ้นมาจากท้องทะเล บรรทุกกำปั่นให้มากที่สุดที่จะบรรทุกได้ โดยวิธีนี้ แม้กำปั่นจะต้องลมสลาตันก็จะทำให้เรือหนักมั่นคง นอกจากนี้ ทรายและศิลาเป็นของมงคล คงจะทำให้ท่านได้รับประโยชน์เป็นกำไร พวกพาณิชย์ได้ถูกนำมาในทางที่ชอบโดยเทพยดา ผู้ที่มีความรักและนับถือโพธิสัตว์ ได้ขนสิ่งที่เขาเข้าใจว่าเป็นทรายและศิลาจากที่นั้นบรรทุกกำปั่น แต่ความจริง ทรายและศิลานั้นเป็นนิลและไพฑูรย์ในคืนเดียวกันนั้น กำปั่นก็มาถึงเมืองภรุกัจฉะ[75]

อถ ปฺรภาเต รชเตนฺทรนีลไวฑูรฺยเหมปฺรติปูรฺณเนากาะ |
สฺวเทศตีรานฺตมุปาคตาสฺเต ปฺรีตฺยา ตมานรฺจุรุทีรฺณหรฺษาะ || 33 ||

พอรุ่งสว่างก็ได้เห็นโดยความยินดีล้นพ้นว่า กำปั่นของเขาเต็มไปด้วยทรัพย์อันมีค่ายิ่งคือเงินทองและพลอยนิล และยิ่งกว่านั้น เขายังได้เห็นว่ามาถึงเมืองแล้ว มีความยินดีหาที่สุดมิได้ และพากันสรรเสริญผู้ช่วยชีวิตเขาเป็นอันมาก

---

[75] ในนิบาตชาดกเล่ม 11 หน้า 95 พลเรือตรี พระยาวินัยสุนทรผู้แปล อธิบายว่า ภรุกัจฉะ แปลไม่ได้ความ ควรเป็นมรุกัจฉะ แปลว่าท่าน้ำที่เป็นทรายและชุ่มชื้น.

ตเทวํ ธรฺมาศฺรยํ สตฺยวจนมปฺยาปทำ นุทติ ปฺราเควฺ ตตฺผลมิติ ธรฺมานุวรฺตินา ภวิตวฺยำ | กลฺยาณมิตฺราศฺรยวรฺเณ'ปิ วาจฺยเมวำ กลฺยาณมิตฺราศฺริตาะ ศฺเรยะ ปฺราปฺนุวนฺตีติ |

โดยวิธีนี้ การกล่าวสัจจะตามพระธรรมย่อมขจัดปัดเป่าภัยพิบัติให้หายไปได้ จะกล่าวมากไปใยถึงผลแห่งการปฏิบัติธรรม เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ บุคคลพึงรักษาไว้ซึ่งพระธรรม ในทำนองเดียวกัน เมื่อจะบรรยายถึงการสงเคราะห์ของกัลยาณมิตร ก็ควรกล่าวว่า "โดยวิธีนี้ ผู้ที่ได้อาศัยกัลยาณมิตรย่อมบรรลุถึงซึ่งความสุข"

|| อิติ สุปารคชาตกำ จตุรฺทสำ ||

สุปารคชาดก ที่ 14 จบเพียงเท่านี้

2.3.2 ปริวรรตและแปลกุมภชาดก (กุมภชาดก)

1) แปลกุมภชาดก (Kumbha-jātaka) ว่าด้วยหม้อพิเศษ[76] ในพระบาลี

[33] โก ปาตุราสี ติทิวา นภมฺหิ
โอภาสยำ สำวรึ จนฺทิมาว
คตฺเตหิ เต รสฺมิโย นิจฺฉรนฺติ
สเตรตา[77] วิชฺชุริวนฺตลิกฺเข.

(สรรพมิตตราชาทรงสนทนากับท้าวสักกะว่า)

[33] ท่านเป็นใคร มาจากสวรรค์ชั้นไตรทศหรือ
ปรากฏอยู่ในนภากาศเหมือนดวงจันทร์ส่องสว่างในยามรัตติกาล
รัศมีทั้งหลายแผ่ซ่านออกจากกายท่านดุจสายฟ้าที่แลบอยู่ในอากาศ

[34] โส ฉินฺนวาตำ กมสี อฆมฺหิ
เวหายสำ คจฺฉสิ ติฏฺฐสี จ
อิทฺธี นุ เต วตฺถุกตา สุภาวิตา
อนทฺธคูนำ มสิ[78] เทวตานำ.

[34] ท่านนั้นบันดาลเมฆที่ขาดลมให้ไปในอากาศได้
ทั้งเดินทั้งยืนในอากาศได้ ท่านได้บำเพ็ญฤทธิ์ของเทพ
ผู้ไม่ต้องเดินทางไกลด้วยเท้า ทำให้เป็นที่พึ่งท่านได้หรือ

---

[76] ขุ.ชา. (บาลี) 27/33-63/383-388., ขุ.ชา. (ไทย) 27/33-63/543-547.

[77] ก.สี.อิ. สเตริตา

[78] ฉ.ม. อปิ

[35] เวหายสํ กมมาคมฺม[79] ติฏฺฐสิ
กุมฺภํ กิณาถาติ ยเมตมตฺถํ
โก วา ตุวํ กิสฺส วาตาย กุมฺโภ
อกฺขาหิ เม พฺราหฺมณ เอตมตฺถํ.

[35] ท่านอาศัยอากาศก้าวเดินมาหยุดอยู่
กล่าวเนื้อความนั้นว่า ท่านจงซื้อหม้อ
พราหมณ์ ท่านเป็นใครหรือ หม้อของท่านนี้มีประโยชน์อะไร
ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้า

[36] น สปฺปิกุมฺโภ นปิ เตลกุมฺโภ
น ผาณิตสฺส น มธุสฺส กุมฺโภ
กุมฺภสฺส วชฺชานิ อนปฺปกานิ
โทเส พหู กุมฺภคเต สุณาถ.

(ท้าวสักกะแสดงโทษของสุราว่า)

[36] หม้อนี้มิใช่หม้อเนยใส มิใช่หม้อน้ำมัน
มิใช่หม้อน้ำอ้อย และมิใช่หม้อน้ำผึ้ง โทษของหม้อนี้มีมิใช่น้อย
พระองค์จงสดับโทษอย่างมากมายที่มีอยู่ในหม้อนี้

[37] คเหยฺย ยํ ปิตฺวา ปเต ปปาตํ
โสพฺภํ คุหํ จนฺทนิโยพิลลฺลํ
พหุปิ ภุญฺเชยฺย อโภชเนยฺยํ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[37] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วเดินโซเซพึงตกเหว ตกบ่อ
ตกถ้ำ ตกหลุมน้ำครำ และหลุมโสโครก
พึงบริโภคของที่ไม่ควรบริโภคได้มากมาย
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยน้ำสุราชนิดนั้น

[38] ยํ ปิตฺวา จิตฺตสฺมิมเนสมาโน
อาหิณฺฑตี โคริว ภกฺขสารี[80]

---

[79] ฉ.ม.อิ. คมฺมมาคมฺม

[80] ก.สี. ภกฺขสาทิ

อนาถมาโน อุปคายติ นจฺจติ จ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[38] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วไม่เป็นอิสระในจิต
เที่ยวเปะปะไปเหมือนโคกินกากสุรา
เป็นเหมือนคนอนาถา ร่วมวงขับร้องฟ้อนรำได้
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[39] ยํ เว ปิวิตฺวา อเจโลว นคฺโค
จเรยฺย คาเม วิสิขนฺตรานิ
สมฺมูฬฺหจิตฺโต อติเวลสายี
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[39] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วเปลือยกายเหมือนชีเปลือย
เที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในหมู่บ้าน
มีจิตฟั่นเฟือน มักนอนเลยเวลา
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[40] ยํ ปิตฺวา อุฏฺฐาย ปเวธมาโน
สีสญฺจ พาหุญฺจ ปจาลยนฺโต
โส นจฺจตี ทารุกฏฺฐลฺลโกว
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[40] บุคคลดื่มสุราชนิดใดลุกขึ้นแล้วตัวสั่น
โยกศีรษะและแกว่งแขนไปมา เขาฟ้อนรำเหมือนหุ่นยนต์
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[41] ยํ เว ปิวิตฺวา อคฺคิทฑฺฒา สยนฺติ
อโถ สิคาเลหิปิ ขาทิตาเส
พนฺธํ วธํ โภคชานิญฺจุเปนฺติ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[41] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วนอนหลับจนถูกไฟคลอก
กินของที่พวกสุนัขจิ้งจอกกัดกินเหลือเดนได้
ย่อมได้รับการจองจำ การถูกฆ่า และความเสื่อมจากโภคะ
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[42] ยํ ปิตฺวา ภาเสยฺย อาภาสเนยฺยํ
สภายมาสิโน อเปตวตฺโถ
สมฺมกฺขิโต[81] วนฺตคโต พฺยสนฺโน
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[42] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วพึงพูดสิ่งที่ไม่ควรพูด
นั่งพูดพร่ำอยู่ในสภา ปราศจากเสื้อผ้า
มีกายเลอะเทอะเปรอะเปื้อน จมอยู่ในกองอาเจียน ถึงความพินาศ
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[43] ยํ เว ปิวิตฺวา อุกฺกฏฺโฐ อาวิลกฺโข
มเมว สพฺพา ปถวีติ มญฺเญ[82]
น เม สโม จาตุรนฺโตปิ ราชา
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[43] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วอวดเก่ง มีนัยน์ตาขุ่นขวาง
สำคัญว่าแผ่นดินทั้งหมดเป็นของเราแต่ผู้เดียว
พระราชาแม้จะมีมหาสมุทรทั้ง 4 เป็นขอบเขตก็ไม่เสมอเหมือนเรา
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[44] มานาติมานา กลหานิ เปสุณี
ทุพฺพณฺณินี นคฺคยินี ปลายินี
โจรานฺ ธุตฺตาน คตี นิเกโต
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[44] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วเป็นคนถือตัวจัด
ก่อการทะเลาะวิวาท มีนิสัยส่อเสียด มีผิวพรรณทราม
มักเปลือยกาย หลบซ่อนอยู่เสมอ อยู่แบบโจร แบบนักเลง
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[45] อิทฺธานิ ผีตานิ กุลานิ อสฺสุ
อเนกสาหสฺสธนานิ โลเก

---

[81] สี. สมกฺขิโต

[82] สี. มญฺญติ

อุจฺฉินฺนทายชชกตานิมาย
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[45] ตระกูลทั้งหลายที่มั่งคั่งสมบูรณ์
มีทรัพย์ตั้งหลายพันพึงมีอยู่ในโลก
สุราชนิดนี้ทำให้ขาดจากความเป็นทายาทได้
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[46] ธญฺญํ ธนํ รชตํ ชาตรูปํ
เขตฺตํ ควํ ยตฺถ วินาสยนฺติ
อุจฺเฉทนี วิตฺตวตํ กุลานํ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[46] ข้าวเปลือก ทรัพย์สิน เงิน ทอง
ไร่นา โค กระบือในตระกูลใดย่อมพินาศไป
และความขาดสูญแห่งตระกูลที่มีทรัพย์เครื่องปลื้มใจ
ย่อมมีได้เพราะสุราชนิดใด
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[47] ยํ เว ปิตฺวา ทิตฺตรูโปว[83] โปโส
อกฺโกสติ มาตรํ ปิตรญฺจ
สสฺสุปิ คณฺเหยฺย อโถปิ สุณฺหํ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[47] บุรุษดื่มสุราชนิดใดแล้วเป็นเหมือนคนกักขฬะหยาบคาย
ด่าพ่อแม่ จับต้องแม้แม่ยายและลูกสะใภ้
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[48] ยํ เว ปิตฺวา ทิตฺตรูปาว นารี
อกฺโกสติ สสุรํ สามิกญฺจ
ทาสมฺปิ คเณฺห ปริจาริกมฺปิ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[48] นารีดื่มสุราชนิดใดแล้วเป็นเหมือนหญิงกักขฬะหยาบคาย

---

[83] สี. ทุฏฐรูโปว

ด่าพ่อผัว แม่ผัว และสามี จับต้องทาสและคนใช้ผู้ชาย
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[49] ยํ เว ปิวิตฺวาน[84] หเนยฺย โปโส
ธมฺเม ฐิตํ สมณํ พฺราหฺมณํ วา
คจฺเฉ อปายมฺปิ ตโตนิทานํ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.
[49] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้ว
พึงฆ่าสมณะและพราหมณ์ผู้ดำรงอยู่ในธรรม
เขาพึงไปสู่อบายเพราะกรรมนั้นเป็นเหตุ
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[50] ยํ เว ปิวิตฺวา ทุจฺจริตํ จรนฺติ
กาเยน วาจาย จ เจตสา จ
นิรยํ วชนฺติ ทุจฺจริตํ จริตฺวา
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.
[50] ชนทั้งหลายดื่มสุราชนิดใดแล้ว
ประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจ
เพราะประพฤติชั่ว พวกเขาย่อมตกนรก
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[51] ยํ ยาจมานา น ลภนฺติ ปุพฺเพ
พหุ หิรญฺญมฺปิ ปริจฺจชนฺตา
โส ตํ ปิวิตฺวา อลิกํ ภณาติ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.
[51] ชนทั้งหลายแม้บริจาคเงินจำนวนมาก
อ้อนวอนผู้ใดให้กล่าวเท็จไม่ได้ ในกาลก่อน
ผู้นั้นดื่มสุรานั้นแล้วก็พูดเหลาะแหละเหลวไหลได้
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[84] อิ. ยญฺจ ปิตฺวาน

[52] ยํ เว ปิตฺวา เปสเน เปสิยนฺโต
อจฺจายิเก กรณียมฺหิ ชาเต
อตฺถมฺปิ โส นปฺปชานาติ วุตฺโต
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[52] ในการรับใช้ คนดื่มสุราชนิดใดแล้วถูกเขาใช้ไป
เมื่อเกิดกรณียกิจรีบด่วน เขาแม้ถูกถามก็ไม่รู้เรื่อง
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[53] หิรีมนาปิ อหิรีกภาวํ
ปาตุ กโรนฺติ มทนาย[85] มตฺตา
ธีราปิ สนฺตา พหุกํ ภณนฺติ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[53] คนเมาทั้งหลายเพราะความเมามาย
แม้มีความละอายใจก็ทำความไม่ละอายให้ปรากฏได้
แม้เป็นคนดีมีปัญญาก็พูดมาก
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[54] ยํ เว ปิตฺวา เอกถูปา สยนฺติ
อนาสกา ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยํ
ทุพฺพณฺณิยํ อายสกฺยญฺจุเปนฺติ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[54] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วมักนอนสุมหัวกัน
อดข้าวปลาอาหาร นอนเป็นทุกข์อยู่บนพื้นดิน
ย่อมประสบกับความมีผิวพรรณทรามและการถูกติฉินนินทา
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[55] ยํ เว ปิตฺวา ปตฺตกฺขนฺธา สยนฺติ
คาโว กุฏฺฐหตาริว[86] น หิ วารุณิยา
เวโค นเรน สุสฺสโหริว

[85] อิ. มทิราย

[86] ฉ.ม. กุฏฺฐหตาว

ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[55] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วนอนคอตก
เหมือนโคที่ถูกเกราะซึ่งผูกไว้ที่คอตีกระทบ
ฤทธิ์สุราคล้ายกับทำคนให้มีความอดทนด้วยดีก็หาไม่
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[56] ยํ มนุสฺสา วิวชฺเชนฺติ สปฺปึ
โฆรวิสมิว ตํ โลเก วิสสมานํ
โก นโร ปาตุมรหติ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[56] มนุษย์ทั้งหลายย่อมเว้นสุราชนิดใดซึ่งเปรียบได้กับงูมีพิษร้าย
ใครเล่าควรจะดื่มสุราชนิดนั้นซึ่งเป็นเช่นกับยาพิษในโลก
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[57] ยํ เว ปิตฺวา อนฺธกเวณฺหปุตฺตา[87]
สมุทฺทตีเร ปริจารยนฺตา
อุปกฺกมุ มุสเลหญฺญมญฺญํ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[57] พวกโอรสของท้าวอันธกเวณหะเสวยสุราชนิดใดแล้ว
พาหญิงไปบำเรอใกล้ฝั่งสมุทร
ได้ใช้สากประหัตประหารกันและกัน
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[58] ยํ เว ปิตฺวา ปุพฺพเทวา ปมตฺตา
ติทิวา จุตา สสฺสติยา สมาย
ตํ ตาทิสํ มชฺชมิมํ นิรตฺถกํ
ชานํ มหาราช กถํ ปิเวยฺย.

[58] บุรพเทพ (คืออสูรทั้งหลาย) ดื่มสุราชนิดใดแล้วเมามาย
จุติจากสวรรค์ชั้นไตรทศ ยังสำคัญตนว่าเที่ยง
เป็นไปกับด้วยอสูรมายา พระมหาราช บุคคลเมื่อทราบ

[87] สี. อนุธกเวณฺหปุตฺตา

น้ำเมานี้ว่าไม่มีประโยชน์ จะพึงดื่มน้ำชนิดนั้นไปทำไม

[59] นยิมสฺมึ กุมฺภสฺมึ ทธิ วา มธุ วา
เอวํ อภิญฺญาย กิณาหิ ราช
เอวญฺหิมํ กุมฺภคตา มยา เต
อกฺขาตรูปํ ตว สพฺพมิตฺตา.

[59] พระมหาราช ในหม้อนี้ไม่มีนมส้มหรือน้ำผึ้งอยู่เลย
พระองค์ทรงทราบอย่างนี้แล้ว ขอทรงซื้อเถิด
พระเจ้าสรรพมิตร สิ่งของทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในหม้อนี้
ข้าพระองค์ได้กราบทูลพระองค์ตามความเป็นจริงอย่างนั้นแล้วแหละ

[60] น เม ปิตา วา อถวาปิ มาตา
เอตาทิโส ยาทิสโก ตุวํสิ
หิตานุกมฺปี ปรมตฺถกาโม
โสหํ กริสฺสํ วจนํ ตวชช.

(พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้วเห็นโทษของสุรา จึงทรงชมเชยท้าวสักกะว่า)

[60] ถึงบิดามารดาของข้าพเจ้าไม่เหมือนท่าน
ผู้ช่วยเหลือเกื้อกูลหวังประโยชน์สูงสุด
วันนี้ข้าพเจ้าจะเชื่อฟังคำของท่าน

[61] ททามิ เต คามวรานิ ปญฺจ
ทาสีสตํ สตฺต ควํสตานิ
อาชญฺญยุตฺเต จ รเถ ทส อิเม
อาจริโย โหสิ มมตฺถกาโม.

[61] ข้าพเจ้าจะให้บ้านส่วย 5 ตำบล
สาวใช้ 100 คน โค 700 ตัว
และรถเทียมม้าอาชาไนย 10 คันนี้แก่ท่าน
ท่านเป็นอาจารย์ผู้หวังประโยชน์แก่ข้าพเจ้า

[62] ตเว ทาสีสตมตฺถุ ราช
คามา จ คาโว จ ตเว โหนฺตุ
อาชญฺญยุตฺตา จ รถา ตเว

สกฺโกหมสฺมี ติทสานมินฺโท.

(ท้าวสักกะเมื่อจะให้พระราชารู้ว่าตนเป็นเทวดา จึงตรัสว่า)

[62] พระมหาราช ทาสหญิง 100 คน บ้านส่วย โคทั้งหลาย
และรถเทียมม้าอาชาไนยทั้งหลายของพระองค์
จงเป็นของพระองค์เถิด
ข้าพระองค์เป็นท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพชั้นไตรทศ

[63] มโสทนํ สปฺปิปายาสํ[88] ภุญฺช
ขาทสฺสุ จ ตฺวํ มธุมาสปูเว
เอวํ ตุวํ ธมฺมรโต ชนินฺท
อนินฺทิโต สคฺคมุเปหิ ฐานนฺติ.

[63] ขอพระองค์จงเสวยพระกระยาหารที่ปรุงด้วยเนื้อ
ข้าวปายาสที่ระคนด้วยเนยใส
และจงเสวยขนมกุมมาสที่ปรุงด้วยน้ำผึ้งเถิด
พระองค์ผู้จอมชน ขอพระองค์จงทรงยินดีในธรรม
อันใคร ๆ ไม่ติเตียนแล้ว เข้าถึงแดนสวรรค์เถิด

กุมฺภชาตกํ ทุติยํ.
กุมภชาดกที่ 2 จบ

2) แปลกุมภชาตกวัณณนา (512) พรรณนาชาดกว่าด้วยเรื่องหม้อพิเศษ[89] ในอรรถกถา

โก ปาตุราสีติ อิทํ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต วิสาขาย สหายิกา สุราปีตา ปญฺจสตา อิตฺถิโย อารพฺภ กเถสิ.

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงปรารภหญิงนักดื่มสุรา 500 คน ผู้เป็นสหายของนางวิสาขา ตรัสพระคาถาว่า **“ท่านเป็นใคร มาจากสวรรค์ชั้นไตรทศหรือ (โก ปาตุรสิ)”** ดังนี้

---

[88] สี. สปฺปิปายญฺจ

[89] ขุ.ชา.อ (บาลี) 7/33-63/152-163., ขุ.ชา.อ (ไทย) 7/33-63/213-226.

สาวตฺถิยํ กิร สุราฉเณ สงฺฆฏฺเฏ ตา ปญฺจสตา อิตฺถิโย สามิกานํ ฉเณ กีฬมานานํ ติกฺขตฺตุํ ปฏิยาเทตฺวา “ฉณํ กีฬิสฺสามา”ติ สพฺพาปิ วิสาขาย สนฺติกํ คนฺตฺวา “สหายิเก ฉณํ กีฬิสฺสามา”ติ วตฺวา “อยํ สุราฉโณ, น อหํ สุรํ ปิวิสฺสามี”ติ วุตฺเต “ตุมฺเห สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ทานํ เทถ, มยํ ฉณํ กริสฺสามา”ติ อาหํสุ. สา “สาธู”ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตา อุยฺโยเชตฺวา สตฺถารํ นิมนฺตาเปตฺวา มหาทานํ ปวตฺเตตฺวา พหุ คนฺธมาลํ อาทาย สายณฺหสมเย ธมฺมกถํ โสตุ ตาหิ ปริวุตา เชตวนํ อคมาสิ. ตา ปนิตฺถิโย สุรํ ปิวมานาว ตาย สทฺธึ คนฺตฺวา ทฺวารโกฏฺฐเก ฐตฺวา สุรํ ปิวิตฺวาว ตาย สทฺธึ สตฺถุ สนฺติกํ อคมํสุ. วิสาขา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, อิตราสุ เอกจฺจา สตฺถุ สนฺติเกเยว นจฺจึสุ, เอกจฺจา คายึสุ, เอกจฺจา หตฺถ-กุกฺกุจฺจปาทกุกฺกุจฺจานิ, เอกจฺจา กลหํ อกํสุ.

ได้ยินว่า เมื่อเขาประกาศเรื่องมหรสพสุราในกรุงสาวัตถี หญิง 500 คนนั้นจัดสุราเข้มไว้เพื่อพวกสามีที่ไปเล่นมหรสพ แล้วปรึกษากันว่า “เราทั้งหลายจักเล่นมหรสพบ้าง” จึงพากันไปยังสำนักของนางวิสาขาทั้งหมด กล่าวชักชวนว่า “สหาย เราไปเล่นมหรสพด้วยกัน” เมื่อนางวิสาขากล่าวปฏิเสธว่า “มหรสพนี้เป็นมหรสพสุรา เราจักไม่ดื่มสุราเลย” จึงพากันกล่าวว่า “ท่านจงถวายทานแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พวกเราจักเล่นมหรสพกัน” นางวิสาขารับว่า “ดีแล้ว” จึงส่งหญิงเหล่านั้นไปให้นิมนต์พระศาสดา บำเพ็ญมหาทานถึงเวลาเย็น ถือเอาพวงมาลัยหอมพวงใหญ่ แวดล้อมด้วยหญิงเหล่านั้น ไปยังพระเชตวันเพื่อสดับธรรมกถา ก็หญิงเหล่านั้นดื่มสุราไปพลางเดินไปกับนางวิสาขานั้น ยืนดื่มสุราที่ซุ้มประตูแล้วจึงได้ไปยังสำนักของพระศาสดาพร้อมกับนางวิสาขานั้น นางวิสาขาได้ถวายอภิวาทพระศาสดาแล้ว นั่งลง ณ ที่อันสมควร บรรดาหญิงเหล่านั้น บางพวกฟ้อนรำในสำนักของพระศาสดานั่นเอง บางพวกขับร้อง บางพวกก็คะนองมือคะนองเท้า บางพวกทะเลาะกัน

สตฺถา ตาสํ สํเวคชนนตฺถาย ภมุกโลมโต รํสี วิสฺสชฺเชสิ, อนฺธการติมิสา อโหสิ. ตา ภีตา อเหสุ มรณภยตชฺชิตา, เตน ตาสํ สุรา ชีริ. สตฺถา นิสินฺนปลฺลงฺเก อนฺตรหิโต สิเนรุมุทฺธนิ ฐตฺวา อุณฺณโลมโต รํสี วิสฺสชฺเชสิ, จนฺทสูริยสหสฺสุคฺคมนํ วิย อโหสิ. สตฺถา ตตฺถ ฐิโตว ตาสํ สํเวคชนนตฺถาย:-

“โก นุ หาโส กิมานนฺโท นิจฺจํ ปชฺชลิเต สติ
อนฺธกาเรน โอนทฺธา ปทีปํ น คเวสถา”ติ[90]

อิมํ คาถมาห. คาถาปริโยสาเน ตา ปญฺจสตาปิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหึสุ. สตฺถา อาคนฺตฺวา คนฺธกุฏิฉายาย พุทฺธาสเน นิสีทิ. อถ นํ วิสาขา วนฺทิตฺวา “ภนฺเต อิทํ หิโรตฺตปฺปเภทกํ สุราปานํ นาม กทา อุปฺปนฺนนฺ”ติ ปุจฺฉิ. โส ตสฺสา อาจิกฺขนฺโต อตีตํ อาหริ.

พระศาสดาทรงเปล่งพระรัศมีออกจากพระโขนงโดยประสงค์จะให้หญิงเหล่านั้นเกิดความสังเวช ได้เกิดมืดมัวไปทั่ว หญิงเหล่านั้นสะดุ้งตกใจกลัวถูกมรณภัยคุกคามแล้ว พวกนางจึงพากันสร่างสุราเพราะเหตุนั้น พระศาสดาทรงหายไป ณ บัลลังก์ที่ประทับแล้วทรงประทับยืนอยู่ ณ ยอดภูเขา

---

[90] ขุ.ธ. (บาลี) 25/146/43.

สิเนรุ เปล่งพระรัศมีออกจากพระอุณาโลม เป็นประดุจว่าได้มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นถึงพันดวง พระศาสดาประทับยืน ณ ที่นั้นนั่นเอง โดยประสงค์จะให้หญิงเหล่านั้นเกิดสังเวช จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“เมื่อโลกลุกเป็นไฟ[91]อยู่เป็นนิตย์
ทำไมจึงมัวเมาหัวเราะร่าเริงกันอยู่เล่า
เธอทั้งหลายถูกความมืด[92]ปกคลุมแล้ว
ไฉนไม่แสวงหาดวงประทีป[93]กันเล่า”[94]

ในเวลาจบคาถา หญิงทั้ง 500 คนนั้นพากันดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล พระศาสดาเสด็จมาแล้ว ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ใต้เงาพระคันธกุฎี ครั้งนั้น นางวิสาขาถวายอภิวาทพระพุทธองค์แล้วทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมดาว่าการดื่มสุรานี้ย่อมทำลายหิริและโอตตัปปะ เกิดขึ้นในกาลไหน เพคะ” เมื่อจะตรัสบอกแก่นาง ทรงนำเรื่องที่เป็นอดีตมาแสดงดังนี้

อตีเต พาราณสิยํ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชํ กาเรนฺเต เอโก กาสิรฏฺฐวาสี สุโร นาม วนจรโก ภณฺฑ-ปริเยสนตฺถาย หิมวนฺตํ อคมาสิ. ตตฺเถโก รุกฺโข อุคฺคนฺตฺวา โปริสมตฺเต ฐาเน ติธากปฺโป อโหสิ. ตสฺส ติณฺณํ กปฺปานํ อนฺตเร จาฏิปฺปมาโณ อาวาโฏ อโหสิ. โส เทเว วสฺสนฺเต อุทเกน ปูริโต, ตํ ปริวาเรตฺวา หรีตกี อามลกี มริจคจฺโฉ จ อโหสิ, เตสํ ปกฺกานิ ผลานิ ฉิชฺชิตฺวา ตตฺถ ปตนฺติ. ตสฺสาวิทูเร สยํชาตสาลิ ชาโต, ตโต สุวกา สาลิสีสานิ อาหริตฺวา ตสฺมึ รุกฺเข นิสีทิตฺวา ขาทนฺติ. เตสํ ขาทมานานํ สาลีปิ ตณฺฑุลาปิ ตตฺถ ปตนฺติ. อิติ ตํ อุทกํ สูริยสนฺตาเปน ปจฺจมานํ รสํ โลหิตวณฺณํ อโหสิ. นิทาฆสมเย ปิปาสิตา สกุณคณา อาคนฺตฺวา ตํ ปิวิตฺวา มตฺตา ปริวตฺติตฺวา รุกฺขมูเล ปตึสุ, ตสฺมึ โถกํ นิทฺทายิตฺวา วิกูชมานา ปกฺกมนฺติ. รุกฺขสุนขมกฺกฏาทีสุปิ เอเสว นโย. วนจรโก ตํ ทิสฺวา “สเจ อิทํ วิสํ ภเวยฺย, อิเม มเรยฺยุ, อิเม ปน โถกํ นิทฺทายิตฺวา ยถาสุขํ คจฺฉนฺติ, นยิทํ วิสนฺ”ติ สยํ ปิวิตฺวา มตฺโต หุตฺวา มํสํ ขาทิตฺวากาโม อโหสิ. ตโต อคฺคึ กตฺวา รุกฺขมูเล ปติเต ติตฺติรกุกฺกุฏาทโย มาเรตฺวา มํสํ องฺคาเร ปจิตฺวา เอเกน หตฺเถน นจฺจนฺโต เอเกน มํสํ ขาทนฺโต เอกาหทฺวีหํ ตตฺเถว อโหสิ.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พรานป่าชาวแคว้นกาสีคนหนึ่งนามว่า สุระ ได้ไปยังป่าหิมพานต์ เพื่อประสงค์แสวงหาของใช้ที่ป่าหิมพานต์นั้นมีต้นไม้ต้น

---

[91] โลกลุกเป็นไฟ หมายถึงโลกสันนิวาส (โลกคือหมู่สัตว์) ถูกไฟ 11 กอง คือ ราคะ โทสะ โมหะ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส แผดเผาอยู่เป็นนิตย์ (ขุ.ธ.อ. 5/85) และดู วิ.ม. (ไทย) 4/54/63, สํ.สฬา. (ไทย) 18/28/27 ประกอบ

[92] ความมืด หมายถึงอวิชชา (ขุ.ธ.อ. 5/85)

[93] ดวงประทีป หมายถึงแสงสว่างคือญาณ (ขุ.ธ.อ. 5/85)

[94] ขุ.ธ. (ไทย) 25/146/77.

หนึ่งเกิดขึ้น มีลักษณะเป็นสามแฉก ในที่สูงประมาณหนึ่งชั่วคน ในระหว่างสามแฉกของต้นไม้นั้น มีบ่อกว้างประมาณเท่าตุ่ม บ่อนั้นเต็มไปด้วยน้ำเมื่อฝนตก มีสมอไทย มะขามป้อม และกอพริกเกิดขึ้นล้อมรอบบ่อนั้น ผลอันสุกงอมของสมอไทยเป็นต้นนั้น ย่อมขาดหล่นลงในบ่อนั้น ในที่ไม่ไกลจากบ่อนั้นมีข้าวสาลีป่าเกิดขึ้น นกแขกเต้าทั้งหลายจากที่นั้น คาบรวงข้าวสาลีมาจับจิกกินที่ต้นไม้นั้น เมื่อพวกมันจิกกินอยู่ ข้าวสาลีบ้าง ข้าวสารบ้าง ย่อมตกลงในบ่อน้ำนั้น น้ำนั้นเมื่อถูกแสงอาทิตย์แผดเผา จึงกลายเป็นน้ำมีสีแดงมีรสเห็นด้วยประการฉะนี้ ฝูกนกทั้งหลายกระหายน้ำในฤดูร้อน ดื่มน้ำนั้นแล้วต่างพากันมึนเมากลิ้งตกลงที่โคนต้น หลับไปหน่อยหนึ่งที่โคนต้นไม้นั้น ก็พากันคูขันแล้วบินไป ในสุนัขป่าและลิงป่าเป็นต้น ก็มีนัยอย่างเดียวกันนี้ พรานป่าเห็นดังนั้น ก็คิดว่า “ถ้าน้ำนี้เป็นพิษ สัตว์เหล่านี้คงตาย แต่นี่พวกมันหลับไปหน่อยหนึ่งแล้วไปตามสบาย น้ำนี้คงไม่มีพิษแน่” เขาจึงลองดื่มเองก็เกิดมึนเมา และอยากกินเนื้อสัตว์ ลำดับนั้น เขาจึงก่อไฟแล้วฆ่านกที่พลัดตกที่โคนไม้ มีนกกระทาและไก่เป็นต้น ปิ้งเนื้อบนถ่านเพลิง มือหนึ่งฟ้อนรำ มือหนึ่งถือเนื้อกิน อยู่ในที่นั้นแหละสิ้นวันหนึ่งหรือสองวัน

ตโต ปน อวิทูเร เอโก วรุโณ นาม ตาปโส วสติ. วนจรโก อญฺญทาปิ ตสฺส สนฺติกํ คจฺฉติ. อถสฺส เอตทโหสิ “อิทํ ปานํ ตาปเสน สทฺธึ ปิวิสฺสามี”ติ. โส เอกํ เวฬุนาฬิกํ ปูเรตฺวา ปกฺกมิเสน สทฺธึ อาหริตฺวา ปณฺณสาลํ คนฺตฺวา “ภนฺเต อิมํ ปิวถา”ติ วตฺวา อุโภปิ มิสฺสํ ขาทนฺตา ปิวึสุ. อิติ สุเรน จ วรุเณน จ ทิฏฺฐตฺตา ตสฺส ปานสฺส “สุรา”ติ จ “วรุณา”ติ จ นามํ ชาตํ. เต อุโภปิ “อตฺเถโส อุปาโย”ติ เวฬุนาฬิโย ปูเรตฺวา กาเชนาทาย ปจฺจนฺตนครํ คนฺตฺวา “ปานการกา นาม อาคตา”ติ รญฺโญ อาโรจาเปสุ. ราชา เน ปกฺโกสาเปสิ, เต ตสฺส ปานํ อุปเนสุ. ราชา ทฺเว ตโย วาเร ปิวิตฺวา มชฺชิ, ตสฺส ตํ เอกาหทฺวีหมตฺตเมว อโหสิ. อถ เน “อญฺญมฺปิ อตฺถิ”ติ ปุจฺฉิ. “อตฺถิ เทวา”ติ. “กุหินฺ”ติ. “หิมวนฺเต เทวา”ติ. “เตน หิ อาเนถา”ติ. เต คนฺตฺวา เอกเทฺว วาเร อาเนตฺวา “นิพทฺธํ คนฺตุ น สกฺขิสฺสามา”ติ สพฺพสมฺภาเร สลฺลกฺเขตฺวา ตสฺส รุกฺขสฺส ตจํ อาทึ กตฺวา สพฺพสมฺภาเร ปกฺขิปิตฺวา นคเร สุรํ กรึสุ. นาครา สุรํ ปิวิตฺวา ปมาทํ อาปนฺนา ทุคฺคตา อเหสุ, นครํ สุญฺญํ วิย อโหสิ, เตน ปานการกา ตโต ปลายิตฺวา พาราณสึ คนฺตฺวา “ปานการกา อาคตา”ติ รญฺโญ อาโรจาเปสุ. ราชา เน ปกฺโกสาเปตฺวา ปริพฺพยํ อทาสิ. เต ตตฺถาปิ สุรํ อกํสุ, ตมฺปิ นครํ ตเถว วินสฺสิ, ตโต ปลายิตฺวา สาเกตํ สาเกตโต สาวตฺถึ อคมํสุ.

อนึ่ง ในที่ไม่ไกลจากที่นั้น มีดาบสรูปหนึ่งนามว่า วรุณะ อยู่อาศัย แม้ในกาลอื่น พรานป่าได้ไปยังสำนักของดาบสนั้น ครั้นแล้วเขาได้ฉุกคิดขึ้นดังนี้ว่า “เราจักดื่มน้ำนี้ร่วมกับดาบส” เขาจึงบรรจุน้ำเต็มกระบอกไม้ไผ่กระบอกหนึ่งแล้วนำไปยังบรรณศาลาพร้อมด้วยเนื้อย่าง พลางกล่าวว่า “พระคุณเจ้า เชิญดื่มน้ำนี้เถิด” แล้วทั้ง 2 คนต่างพากันกินเนื้อ ดื่มน้ำนั้น เพราะดังนั้น น้ำนั้นจึงมีชื่อว่า สุรา และ วารุณี เพราะความที่พรานสุระและดาบสวรุณะได้พบเห็น ทั้ง 2 คนนั้นเห็นว่า “อุบายนี้

ใช้ได้” จึงบรรจุน้ำเต็มกระบอกไม้ไผ่ แล้วหาบไปยังปัจจันตนคร ให้กราบทูลพระราชาว่า “มีช่างปรุงปานะมาเฝ้าแล้ว” พระราชาโปรดให้พวกเขาเข้ามาเฝ้า พวกเขาจึงน้อมถวายน้ำปานะแก่พระองค์ พระราชาทรงเสวยได้ 2-3 ครั้ง ก็ทรงมึนเมา น้ำนั้นเพียงพอสำหรับพระองค์ประมาณวันหนึ่งหรือสองวันเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงรับสั่งถามเขาว่า “ยังมีอีกไหม” เขากราบทูลว่า “ยังมีพระเจ้าข้า”

พระราชา “มีที่ไหน”

ดาบส “มีที่ป่าหิมพานต์ พระเจ้าข้า”

พระราชาทรงบัญชาว่า “ถ้าเช่นนั้น เจ้าทั้ง 2 จงไปนำเอามา” ชนทั้ง 2 นั้นไปนำมาคราว 2 คราวแล้วปรึกษากันว่า “พวกเราไม่อาจจะไปเอาเนืองนิตย์ได้” จึงกำหนดเครื่องทั้งปวงไว้ แล้วเอาเปลือกเป็นต้นของต้นไม้นั้นมาใส่ปนลงในเครื่องปรุงทุกอย่าง ทำสุราขึ้นในเมือง ชาวเมืองพากันดื่มสุราจนถึงความประมาทมัวเมาจึงยากจนเข็ญใจไปตาม ๆ กัน เมืองนั้นเป็นเสมือนเรือนร้างว่างผู้คน เพราะเหตุนั้น คนปรุงน้ำดื่มทั้ง 2 จึงหนีออกจากเมืองนั้นไปยังกรุงพาราณสี ให้กราบทูลพระราชาว่า “คนปรุงน้ำดื่มมาเฝ้าแล้ว พระเจ้าข้า” พระราชาโปรดให้พวกเขาเข้าเฝ้าแล้วพระราชทานเสบียงเลี้ยงชีพ พวกเขาก็ช่วยกันจัดการทำสุราขึ้นแม้ในกรุงพาราณสีนั้น ถึงเมืองนั้นก็พินาศไปเช่นนั้นเหมือนกัน เขาทั้ง 2 จึงพากันหนีออกจากเรือนนั้นไปยังเมืองสาเกต หนีออกจากเมืองสาเกตนั้น ไปยังกรุงสาวัตถี

ตทา สาวตฺถิยํ สพฺพมิตฺโต นาม ราชา อโหสิ. โส เตสํ สงฺคหํ กตฺวา “เกน โว อตฺโถ”ติ ปุจฺฉิตฺวา “สมฺภารมูเลน เจว สาลิปิฏฺเฐน จ ปญฺจหิ จาฏิสเตหิ จา”ติ วุตฺเต สพฺพํ ทาเปสิ. เต ปญฺจสุ จาฏิสเตสุ สุรํ สณฺฐาเปตฺวา มูสิกภเยน จาฏิรกฺขณตฺถาย เอเกกาย จาฏิยา สนฺติเก เอเกกํ พิฬารํ พนฺธึสุ. เต ปจฺจิตฺวา อุตฺตรณกาเล จาฏิกุจฺฉีสุ ปคฺฆรนฺตํ สุรํ ปิวิตฺวา มตฺตา นิทฺทายึสุ. มูสิกา อาคนฺตฺวา เตสํ กณฺณนาสิกทาฐิกนงฺคุฏฺเฐ ขาทิตฺวา อคมํสุ. “พิฬารา สุรํ ปิวิตฺวา มตา”ติ อายุตฺตกปุริสา รญฺโญ อาโรเจสุ. ราชา “วิสการกา เอเต ภวิสฺสนฺตี”ติ เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ ชนานํ สีสานิ ฉินฺทาเปสิ. เต “สุรํ เทว มธุรํ เทวา”ติ วิรวนฺตาว มรีสุ. ราชา เต มาราเปตฺวา “จาฏิโย ภินฺทถา”ติ อาณาเปสิ. พิฬาราปิ สุราย ชิณฺณาย อุฏฺฐหิตฺวา กิพนฺตา วิจรึสุ, เต ทิสฺวา รญฺโญ อาโรเจสุ. ราชา “สเจ วิสํ อสฺส, เอเต มเรยฺยุ, มธุเรเนว ภวิตพฺพํ, ปิวิสฺสามิ นนฺ”ติ นครํ อลงฺการาเปตฺวา ราชงฺคเณ มณฺฑปํ การาเปตฺวา อลงฺกตมณฺฑเป สมฺมสฺสิตเสตจฺฉตฺเต ราชปลฺลงฺเก นิสีทิตฺวา อมจฺจคณปริวุโต สุรํ ปาตุ อารภิ.

ครั้งนั้น ในกรุงสาวัตถี ได้มีพระราชาพระนามว่าสรรพมิตร ท้าวเธอทรงทำการสงเคราะห์แก่ชนเหล่านั้น แล้วตรัสถามว่า “พวกเจ้าต้องการสิ่งอะไรบ้าง” เมื่อพวกเขากราบทูลว่า “ต้องการรากไม้สำหรับปรุง แป้งข้าวสาลี และตุ่ม 500 ใบ พระเจ้าข้า” แล้วก็รับสั่งให้พระราชทานครบทุกอย่าง นายพรานสุระและดาบสวรุณะทั้ง 2 ปรุงสุราใส่ตุ่ม 500 ใบตั้งไว้ เพราะกลัวหนู จึงผูกแมวไว้ใกล้ตุ่มใบละหนึ่งตัวเพื่อเฝ้าตุ่ม ในเวลาที่สุราเดือดขึ้นล้นปากตุ่ม แมวเหล่านั้นพากันเลียกินสุราที่ไหลมาที่ข้างกระพุ้งตุ่มแล้วต่างมึนเมาสลบไสล พวกหนูได้มากัดกินหู จมูก หนวด และหางแมวเหล่านั้นแล้วก็

หลบหนีไป ฝ่ายบุรุษนายเสมียนสำคัญว่า “แมวกินสุราตาย” จึงพากันกราบทูลแด่พระราชา พระราชาทรงสำคัญว่า “คนพวกนี้คงปรุงยาพิษ” จึงโปรดให้ตัดศีรษะเสียทั้ง 2 คน ชนทั้ง 2 นั้นดื่มสุราแล้ว พร่ำทูลร้องขอว่า “ขอเดชะ สุรามีรสอร่อยพึลึก พระเจ้าข้า” จนตายไป ครั้นพระราชารับสั่งให้ประหารชีวิตคนทั้ง 2 นั้น มีพระบัญชาว่า “จงทำลายตุ่มเสีย” ฝ่ายพวกแมว เมื่อฤทธิ์สุราสร่างจากไป ก็ลุกขึ้นวิ่งเล่นได้ พวกราชบุรุษเห็นดังนั้น จึงกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชาทรงดำริว่า “ถ้าน้ำสุราเป็นยาพิษ แมวเหล่านี้คงตาย ชะรอยจะมีรสอร่อย เราจักลองดื่มมันดู” แล้วรับสั่งให้ประดับตกแต่งเมือง ให้สร้างประรำขึ้นที่หน้าพระลานเสร็จแล้วประทับนั่งบนราชบัลลังก์ซึ่งยกเศวตรฉัตรไว้ในประรำ แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เริ่มจะเสวยสุรา

ตทา สกฺโก เทวราชา “เก นุ โข มาตุปฏฺฐานาทีสุ อปฺปมตฺตา ตีณิ สุจริตานิ ปูเรนฺตี”ติ โลกํ โวโลเกนฺโต ตํ ราชานํ สุรํ ปาตุ นิสินฺนํ ทิสฺวา “สจายํ สุรํ ปิวิสฺสติ, สกลชมฺพุทีโป นสฺสิสฺสติ. ยถา น ปิวิสฺสติ, ตถา นํ กริสฺสามี”ติ เอกํ สุราปุณฺณํ กุมฺภํ หตฺถตเล ฐเปตฺวา พฺราหฺมณเวเสนาคนฺตฺวา รญฺโญ สมฺมุขฏฺฐาเน อากาเส ฐตฺวา “อิมํ กุมฺภํ กิณาถ, อิมํ กุมฺภํ กิณาถา”ติ อาห. สพฺพมิตฺตราชา ตํ ตถา วทนฺตํ อากาเส ฐิตํ ทิสฺวา “กุโต นุ โข พฺราหฺมโณ อาคจฺฉตี”ติ เตน สทฺธึ สลฺลปนฺโต ติสฺโส คาถา อภาสิ:-

33. “โก ปาตุราสี ติทิวา นภมฺหิ
โอภาสยํ สพฺพรี จนฺทิมาว
คตฺเตหิ เต รสฺมิโย นิจฺฉรนฺติ
สเตรตา วิชฺชุริวนฺตลิกฺเข.

34. โส ฉินฺนวาตํ กมสี อฆมฺหิ
เวหายสํ คจฺฉสิ ติฏฺฐสี จ
อิทฺธี นุ เต วตฺถุกตา สุภาวิตา
อนทฺธคูนํ อปิ เทวตานํ.

35. เวหายสํ คมฺมมาคมฺม ติฏฺฐสิ
กุมฺภํ กิณาถาติ ยเมตมตฺถํ
โก วา ตุวํ กิสฺส วา ตาย กุมฺโภ
อกฺขาหิ เม พฺราหฺมณ เอตมตฺถนฺ”ติ.

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงตรวจดูสัตว์โลกว่า “ชนเหล่าไหนหนอไม่ประมาทในการบำรุงบิดามารดาเป็นต้น บำเพ็ญสุจริต 3 ประการให้บริบูรณ์” ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าสรรพมิตรนั่นประทับนั่งเพื่อจะดื่มสุรา จึงทรงดำริว่า “ถ้าพระเจ้าสรรพมิตรนี้ จักดื่มสุรานั้น ชมพูทวีปทั้งสิ้นจักพินาศฉิบหาย เราจะต้องแก้ไขโดยประการที่ท้าวเธอจะงดดื่ม” แล้วทรงวางหม้อที่เต็มด้วยสุราใบหนึ่ง

ไว้บนฝ่าพระหัตถ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์ เสด็จมายืนอยู่ในอากาศ เฉพาะพระพักตร์พระราชาแล้วตรัสว่า “ท่านทั้งหลายจงซื้อหม้อใบนี้ ท่านทั้งหลายจงซื้อหม้อใบนี้” พระเจ้าสรรพมิตรทรงเห็นพราหมณ์นั้นยืนอยู่ในอากาศกล่าวอยู่อย่างนั้น จึงทรงดำริว่า “พราหมณ์มาจากที่ไหนหนอ” เมื่อจะเจรจากับพราหมณ์นั้น จึงได้ตรัสคาถา 3 คาถาว่า

[33] “ท่านเป็นใคร มาจากสวรรค์ชั้นไตรทศหรือ
ปรากฏอยู่ในนภากาศเหมือนดวงจันทร์ส่องสว่างในยามรัตติกาล
รัศมีทั้งหลายแผ่ซ่านออกจากกายท่าน ดุจสายฟ้าที่แลบอยู่ในอากาศ

[34] ท่านนั้นบันดาลเมฆที่ขาดลมให้ไปในอากาศได้
ทั้งเดินทั้งยืนในอากาศได้ ท่านได้บำเพ็ญฤทธิ์ของเทพ
ผู้ไม่ต้องเดินทางไกลด้วยเท้า ทำให้เป็นที่พึ่งท่านได้หรือ

[35] ท่านอาศัยอากาศก้าวเดินมาหยุดอยู่
กล่าวเนื้อความนั้นว่า ท่านจงซื้อหม้อ
พราหมณ์ ท่านเป็นใครหรือ หม้อของท่านนี้มีประโยชน์อะไร
ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้า”

ตตฺถ **โก ปาตุราสีติ** กุโต ปาตุภูโตสิ, กุโต อาคโตสีติ อตฺโถ. **ติทิวา นภมฺหีติ** กึ ตาวตึส-ภวนา อาคนฺตฺวา อิธ นภมฺหิ อากาเส ปากโฏ ชาโตสีติ ปุจฺฉติ. **สำวรินฺติ** รตฺตึ. **สเตรตาติ** เอวำนามิกา. **โสติ** โส ตฺวำ. **ฉินฺนวาตนฺติ** วลาหโกปิ ตาว วาเตน กมติ, ตสฺส ปน โสปิ วาโต นตฺถิ, เตเนวมาห. **กมสีติ** ปวตฺเตสิ. **อฆมฺหีติ** อปฺปฏิเฆ อากาเส. **วตฺถุกตาติ** วตฺถุ วิย ปติฏฺฐา วิย กตา. **อนทฺธคูนำ อปิ เทวตานนฺติ** ยา ปทสา อทฺธานำ อคมเนน อนทฺธคูนำ เทวตานำ อิทฺธิ, สา อปิ ตว สุภาวิตาติ ปุจฺฉติ. **เวหายสำ คมฺมมาคมฺมาติ** อากาเส ปวตฺตำ ปทวีติหารำ ปฏิจฺจ นิสฺสาย. **“ติฏฺฐสี”ติ** อิมสฺส “โก วา ตฺวนฺ” ติ อิมินา สมฺพนฺโธ, เอวำ ติฏฺฐมาโน โก วา ตฺวนฺติ อตฺโถ. **ยเมตมตฺถนฺติ** ยำ เอตำ วทสิ. อิมสฺส “กิสฺส วา ตายนฺ”ติ อิมินา สมฺพนฺโธ, ยำ เอตำ กุมฺภำ กิณาถาติ วทสิ, กิสฺส วา เต อยำ กุมฺโภติ อตฺโถ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ท่านเป็นใคร...ปรากฏอยู่ (โก ปาตุราสิ)** คือ ท่านปรากฏจากไหน อธิบายว่า ท่านมาจากที่ไหน ด้วยคำว่า **มาจากสวรรค์ชั้นไตรทศในท้องฟ้าหรือ...ในนภากาศ (ติทิวา นภมฺหิ)** นี้ พระราชาตรัสถามว่า “ท่านมาจากดาวดึงส์หรือ จึงปรากฏอยู่ในนภากาศ คือ ในอากาศนี้” คำว่า **ในยามรัตติกาล (สำวรี)** คือ ในราตรี คำว่า **(ดุจสายฟ้า) แลบ (สเตรตา)** ได้แก่ มีชื่อเหมือนอย่างนี้ คำว่า **นั้น (โส)** คือ ท่านนั้น คำว่า **ที่ขาดลม (ฉินฺนวาตำ)** ความว่า เมฆย่อมเคลื่อนไปด้วยลมก่อน แต่พราหมณ์นั้นไม่มีลมแม้ชนิดนั้น เพราะเหตุนั้น พระราชาจึงตรัสอย่างนี้ คำว่า **บันดาลให้ไป (กมสิ)** ได้แก่ ให้ดำเนินไป คำว่า **ในอากาศ (อฆมฺหิ)** ได้แก่ ในอากาศอันไม่มีอะไรกระทบ คำว่า **ทำให้เป็นที่พึ่งได้หรือ (วตฺถุกตา)** ความว่า ท่านกระทำให้เป็นเหมือนที่ตั้ง คือที่ประดิษฐาน ด้วย

คำว่า **ของเทพผู้ไม่ต้องเดินทางไกล (อนทฺธคูนํ อปิ เทวตานํ)** นี้ พระราชาตรัสถามว่า “ฤทธิ์ของพวกเทวดา ชื่อว่าไม่ต้องเดินทางไกล เพราะไม่ต้องไปทางไกลด้วยเท้าอย่างใด ฤทธิ์อย่างนั้น ท่านได้อบรมไว้บ้างหรือ” คำว่า **ท่านอาศัยอากาศก้าวเดินมา (เวหายสํ คมฺมมาคมฺม)** ความว่า ท่านอาศัยการย่างเท้าอันเป็นไปแล้ว ในอากาศหยุดอยู่ได้ คำว่า **อยู่นี้ (ติฏฺฐติ)** นี้พึงเชื่อมความกับคำว่า **หรือว่าท่านเป็นใคร (โก วา ตุวํ)** นี้ อธิบายว่า ท่านเป็นใครมายืนอยู่อย่างนี้ คำว่า **เนื้อความนั้นอันใด (ยเมตมตฺถํ)** ความว่า ท่านกล่าวคำนี้อันใด คำว่า **กล่าว (วทสิ)** นี้พึงเชื่อมความด้วยคำนี้ว่า หม้อของท่านนี้มีเพื่อประโยชน์อะไร” อธิบายว่า ท่านกล่าวข้อความอันใดนี้ว่า “จงซื้อหม้อ” หม้อของท่านนี้มีเพื่อประสงค์อะไรหรือ

ตโต สกฺโก “เตน หิ สุณาหี”ติ วตฺวา สุราย โทเส ทสฺเสนฺโต อาห:-

[36] “น สปฺปิกุมฺโภ นปิ เตลกุมฺโภ
น ผาณิตสฺส น มธุสฺส กุมฺโภ
กุมฺภสฺส วชฺชานิ อนปฺปกานิ
โทเส พหู กุมฺภคเต สุณาถ.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง” เมื่อจะแสดงโทษของสุรา จึงตรัสว่า

[36] “หม้อนี้มิใช่หม้อเนยใส มิใช่หม้อน้ำมัน
มิใช่หม้อน้ำอ้อย และมิใช่หม้อน้ำผึ้ง โทษของหม้อนี้มีมิใช่น้อย
พระองค์จงสดับโทษอย่างมากมายที่มีอยู่ในหม้อนี้

[37] คเหยฺย ยํ ปิตฺวา ปเต ปปาตํ
โสพฺภํ คุหํ จนฺทนิโยพิคลฺลํ
พหุปิ ภุญฺเชยฺย อโภชเนยฺยํ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[37] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วเดินโซเซพึงตกเหว ตกบ่อ
ตกถ้ำ ตกหลุมน้ำครำ และหลุมโสโครก
พึงบริโภคของที่ไม่ควรบริโภคได้มากมาย
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[38] ยํ ปิตฺวา จิตฺตสฺมิมเนสมาโน
อาหิณฺฑตี โคริว ภกฺขสารี

อนาถมาโน อุปคายติ นจฺจติ จ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[38] บุคคลอื่นดื่มสุราชนิดใดแล้วไม่เป็นอิสระในจิต
เที่ยวเปะปะในเหมือนโคกินกากสุรา
เป็นเหมือนคนอนาถา ร่วมวงขับร้องฟ้อนรำได้
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[39] ยํ เว ปิวิตฺวา อเจโลว นคฺโค
จเรยฺย คาเม วิสิขนฺตรานิ
สมฺมูฬฺหจิตฺโต อติเวลสายี
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[39] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้ว เปลือยกายเหมือนชีเปลือย
เที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในหมู่บ้าน
มีจิตฟั่นเฟือน มักนอนเลยเวลา
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[40] ยํ ปิตฺวา อุฏฺฐาย ปเวธมาโน
สีสญฺจ พาหุญฺจ ปจาลยนฺโต
โส นจฺจตี ทารุกฏฺฐลฺลโกว
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[40] บุคคลดื่มสุราชนิดใด ลุกขึ้นแล้วตัวสั่น
โยกศีรษะและแกว่งแขนไปมา เขาฟ้อนรำเหมือนหุ่นยนต์
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[41] ยํ เว ปิวิตฺวา อคฺคิทฑฺฒา สยนฺติ
อโถ สิคาเลหิปิ ขาทิตาเส
พนฺธํ วธํ โภคชานิญฺจุเปนฺติ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[41] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้ว นอนหลับจนถูกไฟครอก
กินของที่พวกสุนัขจิ้งจอกกัดกินเหลือเดนได้
ย่อมได้รับการจองจำ การถูกฆ่า และความเสื่อมจากโภคะ
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[42] ยṃ ปิตฺวา ภาเสยฺย อาภาสเนยฺยṃ
สภายมาสิโน อเปตวตฺโถ
สมฺมกฺขิโต วนฺตคโต พฺยสนฺโน
ตสฺสา ปุณฺณṃ กุมฺภมิมṃ กิณาถ.

[42] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วพึงพูดสิ่งที่ไม่ควรพูด
นั่งพูดพร่ำอยู่ในสภา ปราศจากเสื้อผ้า
มีกายเลอะเทอะเปรอะเปื้อน จมอยู่ในกองอาเจียนถึงความพินาศ
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[43] ยṃ เว ปิวิตฺวา อุกฺกฏฺโฐ อาวิลกฺโข
มเมว สพฺพา ปถวีติ มญฺเญ
น เม สโม จาตุรนฺโตปิ ราชา
ตสฺสา ปุณฺณṃ กุมฺภมิมṃ กิณาถ.

[43] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้ว อวดเก่ง มีนัยน์ตาขุ่นขวาง
สำคัญว่า แผ่นดินทั้งหมดเป็นของเราแต่ผู้เดียว
พระราชาแม้จะมีมหาสมุทรทั้ง 4 เป็นขอบเขตก็ไม่เสมอเหมือนเรา
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[44] มานาติมานา กลหานิ เปสุณี
ทุพฺพณฺณินี นคฺคยินี ปลายินี
โจรานฺ ธุตฺตาน คตี นิเกโต
ตสฺสา ปุณฺณṃ กุมฺภมิมṃ กิณาถ.

[44] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้ว เป็นคนถือตัวจัด
ก่อการทะเลาะวิวาท มีนิสัยส่อเสียด มีผิวพรรณทราม
มักเปลือยกาย หลบซ่อนอยู่เสมอ อยู่แบบโจร แบบนักเลง
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[45] อิทฺธานิ ผีตานิ กุลานิ อสฺสุ
อเนกสาหสฺสธนานิ โลเก
อุจฺฉินฺนทายชฺชกตานิมาย
ตสฺสา ปุณฺณṃ กุมฺภมิมṃ กิณาถ.

[45] ตระกูลทั้งหลายที่มั่งคั่งสมบูรณ์

มีทรัพย์ทั้งหลายพันพึงมีอยู่ในโลก
สุราชนิดนี้ทำให้ขาดจากความเป็นทายาทได้
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มไปด้วยสุราชนิดนั้น

[46] ธญฺญํ ธนํ รชตํ ชาตรูปํ
เขตฺตํ ควํ ยตฺถ วินาสยนฺติ
อุจฺเฉทนี วิตฺตวตํ กุลานํ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[46] ข้าวเปลือก ทรัพย์สิน เงิน ทอง
ไร่นา โค กระบือในตระกูลใด ย่อมพินาศไป
และความขาดสูญแห่งตระกูลที่มีทรัพย์เครื่องปลื้มใจ
ย่อมมีได้เพราะสุราชนิดใด
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[47] ยํ เว ปิตฺวา ทิตฺตรูโปว โปโส
อกฺโกสติ มาตรํ ปิตรญฺจ
สสฺสุปิ คณฺเหยฺย อโถปิ สุณฺหํ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[47] บุรุษดื่มสุราชนิดใดแล้วเป็นเหมือนคนกักขฬะหยาบคาย
ด่าพ่อแม่ จับต้องแม้แม่ยายและลูกสะใภ้
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[48] ยํ เว ปิตฺวา ทิตฺตรูปาว นารี
อกฺโกสติ สสุรํ สามิกญฺจ
ทาสมฺปิ คเณฺห ปริจาริกมฺปิ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

[48] นารีดื่มสุราชนิดใดแล้วเป็นเหมือนหญิงกักขฬะหยาบคาย
ด่าพ่อผัว แม่ผัวและสามี จับต้องทาสและคนใช้ผู้ชาย
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[49] ยํ เว ปิวิตฺวาน หเนยฺย โปโส
ธมฺเม จิตํ สมณํ พฺราหฺมณํ วา

คจฺเฉ อปายมฺปิ ตโตนิทานำ
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถ.

[49] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้ว
พึงฆ่าสมณะ และพราหมณ์ผู้ดำรงอยู่ในธรรม
เขาพึงไปสู่อบายเพราะกรรมนั้นเป็นเหตุ
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชิดนั้น

ยำ เว ปิวิตฺวา ทุจฺจริตำ จรนฺติ
กาเยน วาจาย จ เจตสา จ
นิรยำ วชนฺติ ทุจฺจริตำ จริตฺวา
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถ.

[50] ชนทั้งหลายดื่มสุราชนิดใดแล้ว
ประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจ
เพราะประพฤติชั่ว พวกเขาย่อมตกนรก
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

ยำ ยาจมานา น ลภนฺติ ปุพฺเพ
พหุ หิรญฺญมฺปิ ปริจฺจชนฺตา
โส ตำ ปิวิตฺวา อลิกำ ภณาติ
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถ.

[51] ชนทั้งหลายแม้บริจาคเงินจำนวนมาก
อ้อนวอนผู้ใดให้กล่าวเท็จไม่ได้ ในกาลก่อน
ผู้นั้นดื่มสุรานั้นแล้ว ก็พูดเหลาะแหละเหลวไหลได้
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

ยำ เว ปิตฺวา เปสเน เปสิยนฺโต
อจฺจายิเก กรณียมฺหิ ชาเต
อตฺถมฺปิ โส นปฺปชานาติ วุตฺโต
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถ.

[52] ในการรับใช้ คนดื่มสุราชนิดใดแล้วถูกเขาใช้ไป
เมื่อเกิดกรณียกิจรีบด่วน เขาแม้ถูกถามก็ไม่รู้เรื่องจริง
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มไปด้วยสุราชนิดนั้น

[53] หิรีมนาปิ อหิรีกภาวำ
ปาตุ กโรนฺติ มทนาย มตฺตา
ธีราปิ สนฺตา พหุกำ ภณนฺติ
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถ.

[53] คนเมาทั้งหลาย เพราะความเมามาย
แม้มีความละอายใจก็ทำความไม่ละอายให้ปรากฏได้
แม้เป็นคนดีมีปัญญาก็พูดมาก
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[54] ยำ เว ปิตฺวา เอกถูปา สยนฺติ
อนาสกา ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยำ
ทุพฺพณฺณิยำ อายสกฺยญฺจุเปนฺติ
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถ.

[54] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วมักนอนสุมหัวกัน
อดข้าวปลาอาหาร นอนเป็นทุกข์อยู่บนพื้นดิน
ย่อมประสบกับความมีผิวพรรณทรามและการถูกติฉินนินทา
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[55] ยำ เว ปิตฺวา ปตฺตกฺขนฺธา สยนฺติ
คาโว กุฏฺฐหตาริว น หิ วารุณิยา
เวโค นเรน สุสฺสโหริว
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถ.

[55] บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วนอนคอตก
เหมือนโคที่ถูกเกราะซึ่งผูกไว้ที่คอตีกระทบ
ฤทธิ์สุราคล้ายกับทำคนให้มีความอดทนด้วยดีก็หาไม่
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[56] ยำ มนุสฺสา วิวชฺเชนฺติ สปฺปำ
โฆรวิสมิว ตำ โลเก วิสสมานำ
โก นโร ปาตุมรหติ
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถ.

[56] มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเว้นสุราชนิดใดซึ่งเปรียบได้กับงูพิษร้าย

ใครเล่าควรจะดื่มสุราชนิดนั้นซึ่งเป็นเช่นกับยาพิษในโลก
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[57] ยำ เว ปิตฺวา อนฺธกเวณฺหปุตฺตา
สมุทฺทตีเร ปริจารยนฺตา
อุปกฺกมุ มุสเลหญฺญมญฺญำ
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถ.

[57] พวกโอรสของท้าวอันธกเวณหะเสวยสุราชนิดใดแล้ว
พาหญิงไปบำเรอใกล้ฝั่งสมุทร
ได้ใช้สากประหัตประหารกันและกัน
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

[58] ยำ เว ปิตฺวา ปุพฺพเทวา ปมตฺตา
ติทิวา จุตา สสฺสติยา สมาย
ตำ ตาทิสำ มชฺชมิมำ นิรตฺถกำ
ชานำ มหาราช กถำ ปิเวยฺย.

[58] บุพเทพ (คืออสูรทั้งหลาย) ดื่มสุราชนิดใดแล้วเมามาย
จุติจากสวรรค์ชั้นไตรทศ ยังสำคัญตนว่าเที่ยง
เป็นไปกับด้วยอสูรมายา พระมหาราช บุคคลเมื่อทราบ
น้ำเมาว่าไม่มีประโยชน์ จะพึงดื่มน้ำชนิดนั้นไปทำไม

[59] นยิมสฺมึ กุมฺภสฺมึ ทธิ วา มธุ วา
เอวำ อภิญฺญาย กิณาหิ ราช
เอวญฺหิมำ กุมฺภคตา มยา เต
อกฺขาตรูปำ ตว สพฺพมิตฺตา”ติ.

[59] พระมหาราช ในหม้อนี้ไม่มีนมส้มหรือน้ำผึ้งอยู่เลย
พระองค์ทรงทราบอย่างนี้แล้ว ขอทรงซื้อเถิด
พระเจ้าสรรพมิตร สิ่งของทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในหม้อนี้
ข้าพระองค์ได้กราบทูลพระองค์ตามความเป็นจริงอย่างนั้นแล้วแหละ”

ตตฺถ **วชฺชานีติ** อาทีนวา. **คเหยฺยาติ** คจฺฉนฺโต ปเท ปเท ปริวตฺเตยฺย. **ยำ ปิตฺวา ปเตติ** ยำ ปิวิตฺวา ปเตยฺย. **โสพฺภนฺติ** อาวาฏำ. **จนฺทนิโยพิคลฺลนฺติ** จนฺทนิกญฺจ โอพิคลฺลญฺจ. **อโภชเนยฺยนฺติ**

ภุญฺชิตุ อยุตฺตนฺ. **อเนสมาโนติ** อนิสฺสโร. **โคริวาติ** โคโณ วิย. **ภกฺขสาทีติ** ปุราณกสฏขาทโก, ยถา โส ตตฺถ ตตฺถ ภกฺขสํ ปริเยสนฺโต อาหิณฺฑติ, เอวํ อาหิณฺฑตีติ อตฺโถ. **อนาถมาโนติ** นิรวสฺสโย อนาโถ วิย. **อุปคายตีติ** อญฺญํ คายนฺตํ ทิสฺวา อุปคนฺตฺวา คายติ. **อเจโลวาติ** อเจลโก วิย. **วิสิขนฺตรานีติ** อนฺตร-วีถิโย. **อติเวลสายีติ** อติจิรมฺปิ นิทฺทนฺ โอกฺกเมยฺย. **“อติเวลจารี”ติปิ** ปาโฐ, อติเวลจารี หุตฺวา จเรยฺยาติ อตฺโถ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **โทษ (วชฺชานิ)** ได้แก่ ผลร้าย คำว่า **เดินโซเซ (คเหยฺย)** คือ เดินซวนเซไปทุกย่างเท้า คำว่า **ดื่มสุราชนิดใดแล้ว...พึงตก (ยํ ปิตฺวา ปเต)** คือ ดื่มสุราใดแล้วพึงตก คำว่า **บ่อ (โสพฺภนฺ)** คือ หลุม คำว่า **หลุมน้ำครำและหลุมโสโครก (จนฺทนิโจฬสิคลฺลนฺ)** คือ บ่อน้ำครำและบ่อน้ำโคลน คำว่า **ของที่ไม่ควรบริโภค (อโภชเนยฺยนฺ)** ได้แก่สิ่งอันไม่สมควรเพื่อบริโภค คำว่า **ไม่เป็นอิสระ (เนสมาโน)** คือ ไม่เป็นใหญ่ คำว่า **เหมือนโค (โคริว)** คือ เป็นประดุจโค คำว่า **กินกากสุรา (ภกฺขสาทิ)** คือกินกากเก่า ๆ อธิบายว่า เที่ยวไปเหมือนโคนั้นเที่ยวแสวงหาเหยื่อในที่นั้น ๆ คำว่า **เป็นคนอนาถา (อนาถมาโน)** คือ เหมือนคนอนาถาปราศจากที่พึ่ง คำว่า **ร่วมวงขับร้อง (อุปคายติ)** ความว่า เห็นผู้อื่นขับร้องแล้ว ย่อมเข้าไปคลอเคลียขับร้อง คำว่า **เปลือยกาย (อเจลโกว)** คือ เป็นประดุจกายที่เปลือย คำว่า **ตามตรอกซอกซอย (วิสิขนฺตรานิ)** คือ ระหว่างถนน คำว่า **มักนอนเลยเวลา (อติเวลสายี)** ได้แก่ หลับนานมากนัก พระบาลีว่า **อติเวลจารี** ก็มี อธิบายว่า ประพฤติเที่ยวเตร่เกินเวลา

ทารุกฏลฺลโก วาติ ทารุมยยนฺตรูปกนฺ วิย. **โภคชานิญฺจุ’เปนฺตีติ** โภคชานิญฺจ อุเปนฺติ, ปาณาติปาตาทีนิ กตฺวา ทณฺฑปีฬิตา ธนชานิญฺจ อญฺญญฺจ วธพนฺธนาทิทุกฺขนฺ ปาปุณนฺตีติ อตฺโถ. **วนฺต-คโตติ** อตฺตโน วนฺตสฺมึ คโต. **พฺยสนฺโนติ** พฺยสนาปนฺโน. **“วิสนฺโน”ติปิ** ปาโฐ, ตสฺมึ วนฺเต โอสนฺโนติ อตฺโถ. **อุกฺกฏฺโฐติ** อหนฺ มหาโยโธ, โก มยา สทิโส อตฺถีติ เอวนฺ อุกฺกสคโต หุตฺวา. **อาวิลกฺโขติ** รตฺตกฺโข. **สพฺพปฐวีติ** สพฺพา ปฐวี. **“สพฺพปุฐวี”ติปิ** ปาโฐ. **จาตุรนฺโตติ** จตุสมุทฺทปริยนฺตาย ปถวิยา อิสฺสโร. **มานาติมานาติ** มานการิกา. เสสปเทสุปิ เอเสว นโย. **คตีติ** นิพฺพตฺติ. **นิเกโตติ** นิวาโส. **ตสฺสา ปุณฺณนฺติ** ยา เอวรูปา, ตสฺสา ปุณฺณนฺ. **อิทฺธานีติ** สมิทฺธานิ. **ผีตานีติ** วตฺถาลงฺการกปฺปภณฺเฑหิ ปูปฺผิตานิ. **อุจฺจินฺนทายชฺชกตานีติ** อุจฺจินฺนทายาทานิ นิทฺธนานิ กตานิ. **ยตฺถ วินาสยนฺตีติ** ยนฺ นิสฺสาย ยตฺถ ปติฏฺฐิตา, เอวนฺ พหุมฺปิ ธนธญฺญาทิสาปเตยฺยนฺ นาสยนฺติ, กปณา โหนฺติ.

คำว่า **เหมือนหุ่นยนต์ (ทารุกลฺลโกว)** คือ เหมือนรูปหุ่นยนต์ที่ทำด้วยไม้ คำว่า **ย่อมได้รับความเสื่อมจากโภคะ (โภคชานิญฺจุเปนฺติ)** คือ และเข้าถึงความเสื่อมโภคสมบัติ อธิบายว่า กระทำกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นแล้ว ถูกอาชญาบีบคั้น ก็ย่อมถึงความเสื่อมทรัพย์และความทุกข์มีการประหารและจองจำเป็นต้นอย่างอื่น คำว่า **จมอยู่ในกองอาเจียน (วนฺตคโต)** คือ จมแล้วในกองอาเจียนของตน คำว่า **ถึงความพินาศ (พฺยสนฺโน)** คือ ถึงความย่อยยับ พระบาลีว่า **วิสนฺโน** ก็มี ความ

ว่า จมแล้วในอาเจียนนั้น คำว่า **อวดเก่ง (อุกฺกฏฺโฐ)** ความว่า เป็นคนอวดตัวอย่างนี้ว่า เราเป็นนักรบผู้ใหญ่ มีใครเล่าทัดเทียมเรา คำว่า **มีนัยน์ตาขุ่นขวาง (อาวิลกฺโข)** คือ มีนัยน์ตาแดง คำว่า **สพฺพปถวี** แยกเป็น **สพฺพา ปถวี** (แปลว่า แผ่นดินทั้งหลาย) พระบาลีว่า **สพฺพปุถุวี** ก็มี คำว่า **มีมหาสมุทรทั้ง 4 เป็นขอบเขต** (จาตุรนฺโต) คือ เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้ง 4 เป็นที่สุดโดยรอบ คำว่า **เป็นคนถือตัวจัด (มานาติมานา)** คือ ผู้กระทำมานะ แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้ คำว่า **หลบซ่อน (คติ)** คือ หลบสำเร็จ คำว่า **อยู่เสมอ (นิเกโต)** คืออยู่พำนัก คำว่า **ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น (ตสฺสา ปุณฺณ)** ความว่า สุราชนิดใดเป็นเช่นนี้ เต็มแล้วด้วยสุราชนิดนั้น คำว่า **มั่งคั่ง (อิทฺธานิ)** คือ มีความสำเร็จแล้ว คำว่า **สมบูรณ์ (ผีตานิ)** ได้แก่ เบิกบานด้วยเครื่องใช้สอยคือผ้าและเครื่องประดับ คำว่า **ทำให้ขาดจากความเป็นทายาทได้ (อุจฺฉินฺนทายชฺชกตานิ)** ได้แก่ กระทำให้มีทายาทขาดตอน คือให้ปราศจากทรัพย์ คำว่า **ในตระกูลใด ย่อมพินาศไป (ยตฺถ วินาสยนฺติ)** อธิบายว่า ชนทั้งหลายดำรงอยู่ในสกุลใด ย่อมทำสมบัติมีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้นแม้มากในสกุลนั้นให้พินาศไปอย่างนั้น คือเป็นคนกำพร้า เพราะอาศัยสุราใด

ทิตฺตรูโปติ ทปฺปิตรูโป. **คณฺเหยฺยาติ** ภริยสญฺญาย กิเลสวเสน หตฺเถ คณฺเหยฺย. **ทาสมฺปิ คณฺเหติ** อตฺตโน ทาสมฺปิ กิเลสวเสน “สามิโก เม”ติ คณฺเหยฺย. **ปิวิตฺวานาติ** ปิวิตฺวา. **ทุจฺจริตํ จริตฺวาติ** เอวํ ตีหิ ทฺวาเรหิ ทสวิธมฺปิ อกุสลํ กตฺวา. **ยํ ยาจมานาติ** ยํ ปุริสํ ปุพฺเพ สุรํ อปิวนฺตํ พหุ หิรญฺญํ ปริจฺจชนฺตา มุสาวาทํ กโรหีติ ยาจมานา น ลภนฺติ. **ปิตฺวาติ** ปิวิตฺวา ฐิโต. **นปฺปชานาติ วุตฺโตติ** “เกนฏฺเฐน อาคโตสี”ติ วุตฺโต สาสนสฺส ทุคฺคหิตตฺตา ตํ อตฺถํ น ชานาติ. **หิรีมนาปีติ** หิรียุตฺตจิตฺตาปิ. **เอกฉูปาติ** สูกรโปตกา วิย หีนชจฺเจหิปิ สทฺธึ เอกราสึ หุตฺวา. **อนาสกาติ** นิราหารา. **ถณฺฑิลทุกฺข-เสยฺยนฺติ** ภูมิยํ ทุกฺขเสยฺยํ สยนฺติ. **อายสกฺยนฺติ** ครหึ.

คำว่า **เป็นเหมือนคนกักขฬะหยาบคาย (ทิตฺตรูโป)** คือ มีลักษณะใจกระด้าง คำว่า **จับต้อง (คณฺเหยฺย)** ความว่า เป็นชายจับต้องฝ่ามือด้วยอำนาจกิเลสโดยสำคัญว่าเป็นภรรยา คำว่า **จับต้องทาส (ทาสมฺปิ คณฺเห)** ความว่า เป็นสตรีจับต้องทาสของตนด้วยอำนาจกิเลสว่า “เป็นสามีของเรา” คำว่า **ดื่ม (ปิวิตฺวาน)** คือ กลืนกิน คำว่า **ประพฤติชั่ว (ทุจฺจริตํ จริตฺวา)** ความว่า กระทำอกุศล 10 ประการ ทางทวาร 3 นี้ คำว่า **อ้อนวอนผู้ใด (ยํ ยาจมานา)** อธิบายว่า แม้พวกเขาบริจาคเงินเป็นอันมากวิงวอนผู้ใดเมื่อก่อนไม่ดื่มสุรา ให้พูดว่า “จงพูดเท็จเถิด” ก็ไม่ได้ คำว่า **ดื่ม (ปิวิตฺวา)** ได้แก่ ดื่มสุราแล้วยืนอยู่ คำว่า **แม้เขาซักถามก็ไม่รู้ (นปฺปชานาติ วุตฺโต)** ความว่า ผู้รับใช้ดื่มสุรานั้นแล้ว แม้เขากล่าวว่า “เจ้ามาด้วยประสงค์อะไร” ก็ไม่ทราบความประสงค์นั้น เพราะตัวรับข่าวมาไม่ดี คำว่า **แม้มีความละอาย (หิรีมนาปิ)** คือ แม้มีจิตประกอบด้วยความละอายใจ คำว่า **มักนอนสุมหัวกัน (เอกฉูปา)** คือ นอนร่วมหมู่กับพวกมีชาติเลว เหมือนลูกสุกรทั้งหลาย คำว่า **อดข้าวปลาอาหาร (อนา**

สกา) คือ ปราศจากอาหาร คำว่า **นอนเป็นทุกข์อยู่บนพื้นดิน (ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยํ)** คือ นอนอย่างลำบากเหนือพื้นดิน คำว่า **การถูกติฉินนินทา (อาสกฺยํ)** คือ ถูกติเตียน

ปตฺตขนฺธาติ ปติตกฺขนฺธา. **กูฏฺหตาวาติ** คีวาย พทฺเธน กูเฏน หตา คาโว วิย, ยถา ตา ติณํ อขาทนฺติโย ปานียํ อปิวนฺติโย สยนฺติ, ตถา สยนฺตีติ อตฺโถ. **โฆรวิสมิวาติ** โฆรวิสํ วิย. **วิสสมานนฺติ** วิสสทิสํ. **อนฺธกเวณฺหปุตฺตาติ** ทส ภาติกราชาโน. **อุปกฺกมุนฺติ** ปหรึสุ. **ปุพฺพเทวาติ** อสุรา. **ติทิวาติ** ตาวตึสเทวโลกา. **สสฺสติยาติ** สสฺสตา, ทีฆายุกภาเวน นิจฺจสมฺมตา เทวโลกาติ อตฺโถ. **สมายาติ** สทฺธึ อสุรมายาหิ. **ชานนฺติ** เอวํ “นิรตฺถกํ เอตนฺ”ติ วิชานนฺโต ตุมฺหาทิโส ปณฺฑิโต ปุริโส กถํ ปิเวยฺย. **กุมฺภ-คตา มยาติ** กุมฺภคตํ มยา, อยเมว วา ปาโฐ. **อกฺขาตรูปนฺติ** สภาวโต อกฺขาตํ.

คำว่า **คอตก (ปตฺตขนฺธา)** คือ มีคอตก คำว่า **เหมือนโคที่ถูกเกราะซึ่งผูกไว้ที่คอตีกระทบ (กูฏฺหตาว)** คือ เหมือนโคทั้งหลายถูกเกราะซึ่งผูกไว้ที่คอเบียดเบียน อธิบายว่า นอนเหมือนฝูงโคที่นอนไม่กินหญ้า ไม่ดื่มน้ำ คำว่า **เปรียบได้กับงูมีพิษร้าย (โฆรวิสมิว)** คือเป็นประดุจงูมีพิษร้าย คำว่า **เป็นเช่นกับยาพิษ (วิสสมานํ)** คือเหมือนกับยาพิษ คำว่า **พวกโอรสของพระเจ้าอันธกเวณหะ (อนฺธกเวณฺหปุตฺตา)** คือ พระราชาร่วมพี่น้อง 10 พระองค์ คำว่า **ประหัตประหาร (อุปกฺกมุ)** คือ เข่นฆ่ากันแล้ว คำว่า **บุพเทพ (ปุพฺพเทวา)** คือ พวกอสูร คำว่า **จากสวรรค์ชั้นไตรทศ (ติทิวา)** คือ จากเทวโลกชั้นดาวดึงส์ คำว่า **สำคัญตนว่าเที่ยง (สสฺสติยา)** ได้แก่ เป็นสัสสตทิฏฐิ อธิบายว่า เทวโลกที่สมมุติว่าเที่ยงเพราะเป็นโลกของเทพมีอายุยืน คำว่า **เป็นไปกับด้วยอสูรมายา (สมายา)** คือ พร้อมด้วยอสูรมายา คำว่า **เมื่อทราบ (ชานุ)** ความว่า บุรุษบัณฑิตเช่นท่าน เมื่อทราบชัดว่า “สุรานี้ไม่มีประโยชน์” อย่างนี้ จะพึงดื่มสุราทำอะไร คำว่า **สิ่งของทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในหม้อ ข้าพระองค์ได้กราบทูลแล้ว (กุมฺภคตา มยา)** ได้แก่ สิ่งของซึ่งอยู่ในหม้อ ข้าพระองค์กราบทูลแล้ว อีกนัยหนึ่ง พระบาลีว่า **กุมฺภคตํ มยา** ดังนี้ คำว่า **ข้าพระองค์ได้กราบทูลตามความเป็นจริง (อกฺขาตรูปํ)** ได้แก่ ข้าพเจ้าบอกแล้วตามความเป็นจริง

ตํ สุตฺวา ราชา สุราย อาทีนวํ ญตฺวา ตุฏฺโฐ สกฺกสฺส ถุตึ กโรนฺโต เทฺว คาถา อภาสิ:-

[60] “น เม ปิตา วา อถวาปิ มาตา
เอตาทิโส ยาทิสโก ตุวํสิ
หิตานุกมฺปี ปรมตฺถกาโม
โสหํ กริสฺสํ วจนํ ตว’ชฺช.

[61] ททามิ เต คามวรานิ ปญฺจ
ทาสีสตํ สตฺต ควสตานิ
อาชญฺญยุตฺเต จ รเถ ทส อิเม
อาจริโย โหสิ มมตฺถกาโม”ติ.

ครั้นทรงสดับเทวดำรัสนั้นแล้ว พระราชาก็ทรงรู้ถึงโทษของสุรา จึงทรงพอพระทัย เมื่อจะชมเชยท้าวสักกะ จึงทรงตรัส 2 คาถาว่า

[60] “ถึงบิดามารดาของข้าพเจ้าไม่เหมือนท่าน
ผู้ช่วยเหลือเกื้อกูลหวังประโยชน์สูงสุด
วันนี้ข้าพเจ้าจะเชื่อฟังคำของท่าน

[61] ข้าพเจ้าจะให้บ้านส่วย 5 ตำบล
สาวใช้ 100 คน โค 700 ตัว
และรถเทียมม้าอาชาไนย 10 คันนี้แก่ท่าน
ท่านเป็นอาจารย์ผู้หวังประโยชน์แก่ข้าพเจ้า”

ตตฺถ **คามวรานีติ** พฺราหฺมณ อาจริยสฺส นาม อาจริยภาโค อิจฺฉิตพฺโพ, สวจฺฉเร สวจฺฉเร สตสหสฺสุฏฺฐานเก ตุยฺหํ ปณฺจ คาเม ททามีติ วทติ. **ทส อิเมติ** อิเม ทส ปุรโต ฐิเต กณฺจนวิจิตฺเต รเถ ทสฺเสนฺโต เอวมาห.

บรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า **บ้านส่วย (คามวรานิ)** นี้ พระราชาตรัสว่า “แนะพราหมณ์ ขึ้นชื่อว่าอาจารย์พึงหวังทรัพย์อันเป็นส่วนสำหรับอาจารย์ เราให้บ้าน 5 ตำบลซึ่งมีส่วยเกิดขึ้นเป็นทรัพย์ตั้ง 500,000 ทุก ๆ ปี แก่ท่าน” ด้วยคำว่า **10 คันนี้ (ทส อิเม)** พระราชาเมื่อจะแสดงถึงรถ 10 คันอันวิจิตรด้วยทอง ซึ่งจอดไว้ข้างหน้านี้” จึงตรัสอย่างนี้

ตํ สุตฺวา สกฺโก เทวตฺตภาวํ ทสฺเสตฺวา อตฺตานํ ชานาเปนฺโต อากาเส ฐตฺวา เทฺว คาถา อภาสิ:-

[62] “ตเวว ทาสีสตมตฺถุ ราช
คามา จ คาโว จ ตเวว โหนฺตุ
อาชญฺญยุตฺตา จ รถา ตเวว
สกฺโกหมสฺมี ติทสานมินฺโท.

[63] มโสทนํ สปฺปิปายาสํ ภุญฺช
ขาทสฺสุ จ ตฺวํ มธุมาสปูเว
เอวํ ตุวํ ธมฺมรโต ชนินฺท
อนินฺทิโต สคฺคมุเปหิ ฐานนฺ”ติ.

ท้าวสักกเทวราชทรงสดับพระดำรัสนั้นแล้ว ทรงแสดงอัตภาพของเทพเมื่อจะให้พระราชารู้จักตน จึงประทับยืนในอากาศ ตรัสคาถา 2 คาถาว่า

[62] “พระมหาราช ทาสหญิง 500 คน บ้านส่วย โคทั้งหลาย
และรถเทียมม้าอาชาไนยทั้งหลายของพระองค์

จงเป็นของพระองค์เถิด
ข้าพระองค์เป็นท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพชั้นไตรทศ
[63] ขอพระองค์จงทรงเสวยพระกระยาหารที่ปรุงด้วยเนื้อ
ข้าวปายาสที่ระคนด้วยเนยใส
และจงเสวยขนมกุมมาสที่ปรุงด้วยน้ำผึ้งเถิด
พระองค์ผู้จอมชน ขอพระองค์ทรงยินดีในธรรม
อันใคร ๆ ไม่ติเตียนแล้ว เข้าถึงแดนสวรรค์เถิด”

ตตฺถ **เอวํ ตุวํ ธมฺมรโตติ** เอวํ ตฺวํ นานคฺครสโภชนํ ภุญฺชนฺโต สุราปานา วิรโต ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปหาย ติวิธสุจริตธมฺมรโต หุตฺวา เกนจิ อนินฺทิโต สคฺคฏฺฐานํ อุเปหีติ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ขอพระองค์ทรงยินดีในธรรมอย่างนี้ (เอวํ ตุวํ ธมฺมรโต)** อธิบายว่า ท่านจงบริโภค อาหารมีรสเลิศต่าง ๆ งดเว้นจากสุราบาน ละทุจริต 3 แล้วยินดีในธรรม คือ สุจริต 3 อย่าถูกใคร ๆ นินทา เข้าถึงแดนสวรรค์อย่างนั้นเถิด

อิติ สกฺโก ตสฺส โอวาทํ ทตฺวา สกฏฺฐานเมว คโต. โสปิ สุรํ อปิวิตฺวา สุราภาชนานิ ภินฺทาเปตฺวา สีลํ สมาทาย ทานํ ทตฺวา สคฺคปรายโณ อโหสิ. ชมฺพุทีเปปิ อนุกฺกเมน สุราปานํ เวปุลฺลปฺปตฺตํ ชาตํ.

ท้าวสักกเทวราช ครั้นโปรดประทานโอวาทแก่ท้าวเธอดังนี้แล้ว ก็เสด็จกลับเทวสถานของตนตามเดิม แม้พระราชานั้นไม่ทรงเสวยสุรา โปรดให้ทำลายภาชนะใส่สุราเสียแล้ว ได้ทรงสมาทานศีล บำเพ็ญทาน มุ่งทางสวรรค์ แม้ในชมพูทวีป ก็ได้มีการดื่มสุราเกิดขึ้นแพร่หลายแล้วโดยลำดับ

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา ชาตกํ สโมธาเนสิ “ตทา ราชา อานนฺโท อโหสิ, สกฺโก ปน อหเมว อโหสินฺ”ติ.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงจบแล้ว ทรงประชุมชาดกว่า “พระราชาในครั้งนั้นได้มาเป็นอานนท์ในบัดนี้ ส่วนเราตถาคตเองได้เป็นท้าวสักกะ”

กุมฺภชาตกวณฺณนา ทุติยา.
กุมภชาตกวัณณนาที่ 2 จบ

3) ปริวรรตและแปลกุมภชาดก (Kumbha-jātaka) ว่าด้วยหม้อ(ไห)พิเศษ[95] ในชาดกมาลา

อเนกโทโษปสฺฤษฏมติกษฏ์ มทฺยปานมิติ สาธวะ ปรมปฺยสฺมาทฺวารยนฺติ ปฺราเควาตฺมานมิติ | ตทฺยถานุศฺรูยเต –

การดื่มน้ำเมาเป็นกรรมชั่วมีโทษหลายอย่าง เมื่อใจคิดดังนี้แล้ว สัตบุรุษย่อมจะช่วยเหลือเพื่อนบ้านให้ห่างพ้นจากบาปนั้น และตัวเองก็ยิ่งกำจัดให้ห่างไกลออกไปมาก ดังมีเรื่องที่จะพรรณนาต่อไปนี้

โพธิสตฺตฺวะ กิล กรุณาติศยปริภาวิตมติะ ปรหิตสุโขปปาทนประ ปุณฺยำ ปฺรติปทมุทฺภาวยนฺทานทมสัยมาทิภิะ กทาจิจฺฉกรา เทวานามินฺทฺโร พภูว | ส ปฺรกรฺษิณามปิ หิวฺยานำ วิษยสุขานำ นิกามลาภี สนฺนปิ กรุณาวศคตฺวานฺไนว โลการฺถจรฺยาสมุทฺโยคศิถิลำ มนศฺจการ |

กาลครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์ โดยความบริสุทธิ์แห่งจิตเพราะความกรุณาอันยิ่งใหญ่ ตั้งใจจะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขให้แก่ผู้อื่น สำแดงซึ่งกุศลวัตรจริยาโดยบำเพ็ญทาน ความสงบ การข่มตน และอื่น ๆ ได้เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์จอมเทวพิภพ ในชาตินี้ แม้จะได้เสวยซึ่งโลกิยสุขอันยิ่งใหญ่ตามวิสัยของชาวสวรรค์ แต่ความเมตตากรุณายังคงมีอยู่ในดวงพระทัย ไม่ทำให้พระองค์หย่อนคลายซึ่งความพยายามในอันที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่โลก

ปฺราเยณ ลกฺษฺมีมทิโรปโยคาชฺชาครฺติ ไนวาตฺมหิเต’ปิ โลกะ |
สุเรนฺทฺรลกฺษฺมยาปิ ตุ นิรฺมโท’สาวภูตฺปรารฺเถษฺวปิ ชาครูกะ || 1 ||

โดยทั่วไป สัตว์ทั้งหลายเมื่อได้ดื่มน้ำองุ่นแห่งความมั่งคั่ง[96] ย่อมมีความประมาทแม้แต่ประโยชน์ของตนเองก็มิได้ยกเว้น ส่วนพระองค์ผู้ไม่เสพย่อมปราศจากความมึนเมา ซึ่งเกิดความสุขอย่างวิเศษอันพึงมีแก่ประมุขของเทพนิกร

อเนกตีวฺรวฺยสนาตฺเรษุ สตฺตฺเวษุ พนฺธุษฺวิว ชาตหารฺทะ |
ไธรฺยาตฺสฺวภาวชฺฌตยาศฺริตศฺจ นาเสา วิสสฺมาร ปรารฺถรฺจายามฺ || 2 ||

แต่การสอดส่องรักษาประโยชน์ของผู้อื่นนั้น พระองค์ก็ยังมีอยู่มากเสมอเช่นเดิม โดยความรักสัตว์ทั้งหลายเหมือนหนึ่งญาติ สัตว์ผู้ซึ่งถูกภัยพิบัติรบกวนบีฑา พระโพธิสัตว์จึงไม่ลืมรักษาประโยชน์ของผู้อื่น มีปณิธานอันมั่นคงหนักแน่นทั้งรู้จิตใจของพระองค์เองดีด้วย

---

[95] P. L. Vaidya. **Jātakamālā**. p. 104-109.

[96] ศ.จ. แมกซ์ มูลเลอร์อธิบายว่าน้ำลูกองุ่นมิใช่เป็นน้ำเมาของประชาชนอินเดีย จึงไม่มีศัพท์ว่าน้ำองุ่นในภาษาสันสกฤต ในปัจจุบันคำว่าน้ำองุ่นในสันสกฤตใช้คำแปลว่า “น้ำเมาอย่างแรง”

อถ กทาจิตฺส มหาตฺมา มนุษฺยโลกมวโลกยนฺนนุกมฺปาสมาวรฺชิเตน ไมตฺรสฺนิคฺเธน สฺวภาวมหตา จกฺษุษา ททรฺศ สรฺวมิตฺรํ นาม ราชานมกลฺยาณมิตฺรสำปรฺกโทษาตฺ สเปารชานปทำ มทฺยปานปฺรสงฺคาภิมุขมฺ | ตตฺร จาสฺยาโทษทรฺศิตามเวกฺษฺย มหาโทษตำ จ มทฺยปานสฺย ส มหาตฺมา มหตฺยา กรุณยา สมาปีฑฺยมานหฺฤทยศฺจินฺตามาเปเท | กษฺฏา พเตยมาปทาปติตา โลกสฺย |

กาลวันหนึ่ง ท้าวสักกเทวราชทอดพระเนตรดูหมู่มนุษย์ในโลกด้วยพระเนตรอันประเสริฐตามพระอัธยาศัย ทรงทัศนามนุษย์ตามลักษณะแห่งเมตตา ได้เห็นกษัตริย์องค์หนึ่งทรงนามว่า สารวมิตร[97] ผู้ที่ได้คบกับมิตรชั่ว มีปกติชอบเสพน้ำเมารวมทั้งราษฎรชาวเมืองและชาวชนบท ทรงเข้าพระทัยดีว่ากษัตริย์ผู้นี้ไม่ทราบว่าการดื่มน้ำเมาเป็นบาป และพระองค์เองทรงทราบว่าการเสพน้ำเมาเป็นบาปอันใหญ่ องค์อมรินทร์จึงมีความสงสารยิ่งนัก รำพึงว่า “เป็นที่น่าสงสารมาก ความทุกข์ได้เกิดขึ้นแก่ประชาชนเหล่านี้แล้ว”

ปฺรมุขสฺวาทุ ปานำ หิ โทษทรฺศนวิกฺลวานฺ |
ศฺเรยโส’ปหรตฺเยว รมณียมิวาปถมฺ || 3 ||

การดื่ม เหมือนมรรคาอันงาม แต่เป็นมรรคาที่ผิด เพราะแรกเสพก็อร่อย นำห่างเหไปจากความพ้นทุกข์ ซึ่งคนทั้งหลายไม่เห็นโทษอันจะพึงเกิด

ตตฺกิมตฺร ปฺราปฺตกาลำ สฺยาตฺ? ภวตุ ทฺฤษฏมฺ |
จะควรทำฉันใดดีในที่นี้ อ้า! คิดได้แล้ว

ปฺรธานภูตสฺย วิเจษฏิตานิ ชโน’นุกรฺตุ นิยตสฺวภาวะ |
อิตฺยตฺร ราไชว จิกิตฺสนียะ ศุภาศุภำ ตตฺปรภวำ หิ โลเก || 4 ||

คนทั้งหลายย่อมทำตามอย่างความประพฤติของหัวหน้าสูงสุด นี้เป็นนิสัยธรรมชาติ ฉะนั้นกษัตริย์เป็นบุคคลที่จะต้องแก้ไขก่อน เพราะจากองค์กษัตริย์นี้ ความดีหรือชั่วก็ย่อมจะมาถึงราษฎร”

อิติ วินิศฺจิตฺย ส

มหาสตฺตฺวสฺตปฺตกาญฺจนวรฺณมาปรุโษทฺครถิตชฏาวิฏปธรำ วลฺกลาชินสัวีตโมชสฺวิ พฺราหฺมำวปุรภินิรฺมาย สุราปูรฺณำ จ วามปารฺศฺวสฺถำ นาติพฺฤหนฺตำ กุมฺภำ สรฺวมิตฺรสฺย ราชฺญะ ปริษทิ สำนิษณฺณสฺย ปฺรสฺตาโวปนตาสุ ปฺรวฺฤตฺตาสุ สุราสวศีธุไมเรยมธุกถาสุ ปุรโต’นฺตริกฺเษ ปฺราทุรภูตฺ | วิสฺมยพหุมานาวรฺชิเตน จ ปฺราญฺชลินา เตน ชเนนาภฺยุถาย ปฺรตฺยรฺจฺยมานะ สชล อิว ชลธโร คมฺภีรมภิ ทนฺนุจฺไจรฺวาจ –

[97] แปลว่า มิตรของทุกคน

เมื่อได้ปลงพระทัยดังนี้แล้ว ท้าวสหัสนัยน์จึงแปลงพระองค์เป็นพราหมณ์รูปสง่า มีฉวีพรรณรายดุจชมพูนุช ขมวดมุ่นเกษาทำให้มีท่าทางขึงขัง ทรงภูษาคากรองเปลือกไม้และหนังละมั่ง มีไหขนาดกลางบรรจุสุราแขวนอยู่เบื้องซ้าย สำแดงพระกายปรากฏในนภากาศเฉพาะพระพักตร์พระเจ้าสารวมิตร ขณะที่ประทับอยู่ในท้องพระโรงท่ามกลางหมู่มุขอำมาตย์ราชบริพาร ผู้กำลังสนทนากันถึงเรื่องเสพสุรา อาสวะ, เมรัย และอื่น ๆ ขณะนั้น ผู้ที่ประชุมอยู่ก็ลุกขึ้นจากที่นั่งด้วยความประหลาดใจและเคารพประสานมือถวายสักการะโดยนอบน้อม ท้าวโกสีย์จึงตรัสด้วยพระสุรเสียงอันดังประดุจเสียงมหาเมฆอุ้มฝน

ปุษฺปมาลาหสฺตกณฺฐมิมํ ภริตมากณฺฐม์ |
อวตัสกฺฤตากุมฺภ์ กฺเรตุมิจฺฉติ กะ กุมฺภม์ || 5 ||

“จงดู ไหนี้มีเต็มถึงคอ มาลัยบานแย้มอยู่รอบ เป็นไหอันประเสริฐ ประดับดียิ่งนัก ผู้ใดจะซื้อไหนี้จากเรา”

สวลยมิว ปุษฺปมาลยา ปฺรวิตตยานิลกมฺปลีลยา |
กิสลยรจนาสมุตฺกฏ์ ฆฏมิมมิจฺฉติ กะ กฺรเยณ วะ || 6 ||

“เรามีไหประดับด้วยพวงมาลัยร้อยรอบเหมือนกำไลแกว่งไสวในสายลม จงดูมันตามภูมิเพียงใด ประดับด้วยดอกไม้อันละมุน ท่านผู้ใดเหล่านี้จะประสงค์ซื้อไว้บ้าง”

อไถนำ ส ราชา วิสฺมยาวรฺชิตเกาตูหละ สพหฺมานมีกฺษมาณะ กฺฤตาญฺชลิรฺวาจ –

พระราชาผู้มีความอยากรู้ ตื่นเต้นเพราะความพิศวง จ้องพระเนตรดูพระอินทร์โดยคารวะชูพระหัตถ์อันประณมแล้วตรัสว่า

ทีปฺตยา นวารฺก อิว จารุตยา ศศีว สำลกฺษยเส จ วปุษานฺยตโม มุนีนาม์ |
ตทฺวกฺตุมรฺหสิ ยถา วิทิโต’สิ โลเก สำภาวนา หิ คุณตสฺตฺวยิ โน วิจิตฺรา || 7 ||

“ด้วยรัศมีอันโอภาส ท่านได้ปรากฏแก่เราเหมือนหนึ่งดวงทินกรในยามเช้า ด้วยความสง่างามเหมือนศศิธร ด้วยวรกายเหมือนหนึ่งมุนี โปรดบอกแก่ข้าว่าท่านมีนามขนานว่าไฉนในโลกนี้ คุณสมบัติอันไพโรจน์ต่าง ๆ ของท่านทำให้ข้าไม่ทราบแน่ถึงตัวท่าน”

ศกฺร อุวาจ –

ปศฺจาทปิ ชฺฌาสฺยสิ โย’หมสฺมิ ฆฏ์ ตฺวิทำ กฺเรตุมิโต ฆฏสฺว |
น เจทฺ ภยำ เต ปรโลกทุ๎ขาทิไหว ตีวฺรวฺยสนาคมาทฺวา || 8 ||

ท้าวตรีเนตรตรัสว่า

“ภายหลังท่านก็รู้เองว่าข้าเป็นใคร แต่ว่าเวลานี้จงสนใจซื้อไหจากข้าเถิด ถ้าท่านไม่กลัวความทุกข์ในโลกหน้า หรือภัยพิบัติอันใหญ่หลวงซึ่งจะได้พบในโลกนี้”

ราโชวาจ – อปูรฺวะ ขลฺวยมตฺรภวตะ ปศฺย วิกฺรยารมฺภะ |

พระราชาตรัสว่า “เป็นความจริงแท้ทีเดียวว่า ข้ายังไม่เคยพบเห็นมาแต่ก่อน”

คุณสำวรฺณนำ นาม โทษาณำ จ นิคูหนมฺ |
ปฺรสิทฺธ อิติ โลกสฺย ปณฺยานำ วิกฺรยกฺรมะ || 9 ||
ยุกฺโต วานฺฤตภีรูนำ ตฺวทฺวิธานามยำ วิธิะ |
น หิ กฺฤจฺฉเร’ปิ สำตฺยกฺตุ สตฺยมิจฺฉนฺติ สาธวะ || 10 ||

“ซึ่งคนบอกขายของอย่างที่ท่านที่นับถือกระทำ ณ บัดนี้ วิธีบอกขายของธรรมดาที่มนุษย์กระทำนั้น ก็คือสำแดงแต่คุณความดี และปิดบังความไม่ดีของของที่จะขาย แต่กิริยาอาการที่ท่านกระทำนั้น เป็นการสมควรแก่บุคคลเช่นท่านผู้เกลียดความเท็จ นี้เป็นการแน่ เพราะผู้มีคุณธรรมย่อมไม่ละทิ้งสัจธรรมแม้ในยามทุกข์”

ตทาจกฺษว มหาภาค ปุรฺณะ กสฺย ฆโฏ นฺวยมฺ |
กิมฺ วา วินิมเย ปฺราปฺยมสฺมตฺตสตฺวาทฤไศรปิ || 11 ||

ฉะนั้น ขอท่านผู้ประเสริฐจงบอกแก่ข้าว่า ไหนี้บรรจุอะไร และเป็นของชนิดใด ที่ท่านผู้เป็นใหญ่ปรารถนาการแลกเปลี่ยนจากข้า”

ศกฺร อุวาจ – ศฺรูยตำ มหาราช

ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า

“ดูก่อนมหาปชาบดี

นายำ โตยทวิจฺยุตสฺย ปยสะ ปูรฺโณ น ตีรฺถามฺภสะ ไกณฺชลฺกสฺย สุคนฺธิโน น มธุนะ สรฺปิรฺ วิเศษสฺย วา |

น กฺษีรสฺย วิชฺฤมฺภมาณกุมุทวฺยภฺเรนฺทุปาทจฺฉเวะ |
ปูรฺณะ ปาปมยสฺย ยสฺย ตุ ฆฏสฺตสฺย ปฺรภาวำ ศฺฤณุ || 12 ||

“ไหนี้มิได้บรรจุด้วยน้ำอันมาจากเมฆหรือลำธารอันศักดิ์สิทธิ์ หรือบรรจุด้วยน้ำผึ้งอันกอปรด้วยละอองเกสรแห่งบุปผา หรือบรรจุด้วยเนย หรือนมสดอันมีสีเหมือนแสงจันทร์ทำให้สัตบงกชแย้มในคืนอันปราศจากเมฆ ไหนี้บรรจุน้ำร้าย จงฟังคุณสมบัติของมันดังนี้

ยตฺปีตฺวา มทโทษวิหฺวลตยา สฺวตนฺตฺรศฺจรนฺ
เทเศษฺวปฺรปเตษฺวปิ ปฺรปติโต มนฺทปฺรภาวสฺมฤติะ |
ภกฺษฺยาภกฺษฺยวิจารณาวิรหิตสฺตตฺตตฺสมาสฺวาทเยตฺ
ตตฺสำปูรฺณมิมำ คตำ กฺรยปถำ กฺรีณีต กุมฺภาธมมฺ || 13 ||

“ผู้ใดได้ดื่ม จะทำให้เขาบังคับตนมิได้ เพราะความมึนเมาเกิดขึ้น สติก็จะอ่อน แม้บนพื้นดินที่ราบเรียบเขาก็จะสะดุด เขาจะไม่สำนึกถึงความแตกต่างในอาการที่ควรและที่ห้าม เขาจะกินไม่ว่าอะไรที่หาได้ จงซื้อเถิด ไหแสนเลวนี้จะขาย”

อนีศะ สฺเว จิตฺเต วิจรติ ยยา สำหฺฤตมติ-
รฺทฺวิษำ หาสายามำ สมุปชนยฺเคาริว ชฑะ |
สโทมฒเย นฺฤตฺเยตฺสฺวมุขปฏฺเหนาปิ จ ยยา
กฺรยารฺหา เสยำ วะ ศุภวิรหิตา กุมฺภนิหิตา || 14 ||

“น้ำนี้มีอำนาจทำให้ท่านหมดความรู้สึกผิดชอบ ทำให้ท่านหมดอำนาจบังคับ ความคิดและความประพฤติเหมือนสัตว์ติรัจฉานอันดุ ทำให้ศัตรูของท่านหัวเราะเยาะเย้ยได้ น่าขอบใจที่มันทำให้ท่านเต้นรำทำท่าในที่ประชุมสโมสรโดยทำดนตรีปากประกอบด้วย เมื่อมีลักษณะดังนี้ จึงมีค่าควรที่ท่านจะซื้อไว้ ซึ่งน้ำในไหนี้ อันมิได้มีความดีอะไรแม้สักน้อย”

ปีตฺโวจิตามปิ ชหาติ ยถาตฺมลชฺชำ
นิรฺคฺรนฺถวทฺวสนสฺยมเขทมุกฺตะ |
ธีรำ จเรตฺปถิษุ เปารชนากุเลษุ
สา ปศฺยตามุปคตา นิหิตาตฺน กุมฺเภ || 15 ||

“ผู้มีหน้าบางขี้อาย เมื่อได้ดื่มแล้วก็หมดความละอาย และทำกับเครื่องนุ่งห่มโดยไม่ยากและไม่ยับยั้ง เขาจะเปลือยกายเดินถนนหลวงซึ่งเต็มไปด้วยฝูงคนอย่างองอาจเหมือนพวกนิครนถ์[98] น้ำซึ่งข้าบอกขายมีลักษณะดังนี้”

[98] นิครนถ์ เป็นนักพรตพวกหนึ่ง โดยมากในศาสนาเชน ผู้ท่องเที่ยวโดยเปลือยกาย

ยตฺปีตฺวา วมถุสมุทฺคตานฺนลิปฺตา
นิะศงฺไกะ ศฺวภิรวลิหฺยมานวกฺตฺราะ |
นิะสำชฺญา นฺฤปติถิษฺวปิ สฺวปนฺติ
ปฺรกฺษิปตำ กฺรยสุภคำ ตทตฺร กุมฺเภ || 16 ||

“การดื่มน้ำนี้จะทำให้คนนอนหลับสิ้นสติบนถนนหลวง มีร่างกายเปรอะเปื้อนด้วยอาหารที่สำรอก ซึ่งสุนัขกล้าเข้ามาเลียตามหน้า น้ำที่กรอกอยู่ในไหนี้มีลักษณะดังนี้ น่ารักที่จะซื้อไว้”

อุปยุชฺย ยนฺมทพลาทพลา วินิพนฺธเยทปิ ตเรา ปิตเรา |
คณเยจฺจ สา ธนปตึ น ปตึ ตทิทำ ฆเฏ วินิหิตำ นิหิตำ || 17 ||

“สตรีเมื่อได้เสพก็จะเกิดความมึนเมาถึงกับบังอาจมัดพ่อแม่เข้ากับต้นไม้ และไม่นับถือยำเกรงสามี แม้เขาจะมีทรัพย์มากเหมือนท้าวกุเวร สินค้าอันมีอยู่ในไหมีลักษณะดังนี้แล”

ยำ ปีตวนฺโต มทลุปฺตสำชฺญา วฺฤษฺณฺยนฺธกา วิสฺมฺฤตพนฺธุภาวาะ |
ปรสฺปรำ นิษฺปิปิษฺรฺคทาภิรุนฺมาทนี สา นิหิเตห กุมฺเภ || 18 ||

“โดยการดื่มซึ่งน้ำนี้ วฤษณาย และอันธากา[99] หมดสติ ไม่รู้ว่าเป็นพี่น้องกัน ประหารกันด้วยคทา น้ำอันทำให้วิกลจริตบรรจุอยู่ในนี้”

ยตฺร ปฺรสกฺตานิ กุลานิ เนศุรฺลกฺษมีนิเกตานฺยุทิโตทิตานิ |
อุจฺเฉทนี วิตฺตวตำ กุลานำ เสยำ ฆเฏ กฺรยฺยตยาธิรูฒา || 19 ||

“การเสพติดซึ่งน้ำนี้ทำให้สกุลสูงและมีเกียรติที่สุด อันเป็นที่ตั้งแห่งความรุ่งเรืองถึงแก่ความล่มจมพินาศ แม้สกุลที่มั่งคั่งก็ถึงซึ่งความฉิบหายเพราะน้ำนี้เหมือนกัน นี่แหละน้ำที่เสนอขาย”

อนิยตรุทิตสฺถิตวิหสิตวาคฺชฑคุรุนยโน คฺรหวศค อิว |
ปริภวภวนำ ภวติ จ นิยตำ ยทุปหตมติสฺตทิทมิห ฆเฏ || 20 ||

“น้ำนี้แหละที่ทำให้ลิ้นและเท้าไม่มีความสำรวม ทำให้การสะกดกลั้นการร้องไห้และหัวเราะหายไป ทำให้ดวงตาหนักและขุ่นมัวเหมือนหนึ่งผีสิง ทำให้จิตใจคนเสียไป ทำให้กลายเป็นคนที่น่ารังเกียจ”

ปฺรวยโส’ปิ ยทากุลเจตนาะ สฺวหิตมารฺคสมาศฺรยกาตราะ |
พหุ วทนฺตยสมีกฺษิตนิศฺจยำ กฺรยปเถน คตำ ตทิทำ ฆเฏ || 21 ||

[99] โอรสของท้าวอันธเวณฑ พาหญิงไปบำเรทที่ริมฝั่งสมุทร-อรรถกถาชาดก ส.อ.ส. เล่ม 14

“ในไหที่จะขายนั้น เป็นน้ำอันรบกวนสติของผู้มีอายุ ทำให้ขลาด ไม่เดินต่อไปในทางที่ดี ทำให้พูดมากโดยเปล่าประโยชน์และหยาบคาย”

ยสฺยา โทษาตฺปูรฺวเทวาะ ปฺรมตฺตา ลกฺษฺมีโมษ์ เทวราชาทวาปฺย |
ตฺราณาเปกฺษาสฺโตยราเศา มมชฺชุสฺตสฺยาะ ปูรฺณ์ กุมฺภเมตๆ วฺฤณีต || 22 ||

“น้ำนี้แหละ ที่เป็นเหตุให้เจ้าจอมสวรรค์คนเก่า[100] ผู้มีความประมาทต้องเสียซึ่งความเป็นใหญ่ให้แก่ท้าวสักกเทวราช ณ บัดนี้ แล้วตัวเลยจมมหาสมุทรในการแสวงหาการช่วยเหลือ น้ำนั้นแหละ มีบรรจุอยู่ในไหนี้”

พฺรูยาทสตฺยมปิ สตฺยมิว ปฺรตีตะ กุรฺยทการฺยมปิ การฺยมิว ปฺรหฺฤษฺฏะ |
ยสฺยา คุเณน สทสตฺสทสจฺจ วิทฺยาจฺฉาปสฺย มูรฺติริว สา นิหิเตห กุมฺเภ || 23 ||

“เชิญซื้อน้ำอันเปรียบเหมือนคำสาปแช่งได้มาสิงอยู่ในนี้ ผู้มีอำนาจอาจกล่าวคำเท็จอย่างมั่นใจเหมือนกับกล่าวคำสัตย์ และกระทำกริยาอันผิดด้วยความยินดีเหมือนหนึ่งว่าได้มีกำหนดไว้ให้ทำเช่นนั้น เป็นสิ่งที่ทำให้คนยึดถือของชั่วว่าเป็นของดี และของดีกลับกลายเป็นของชั่ว”

อนฺมาทวิทฺยำ วฺยสนปฺรติษฺฐำ สากฺษาทลกฺษฺมี˚ ชนนีมฆานามฺ |
อทฺไวตสิทฺธำ กลิปทฺธตึ ตำ กฺรีณีต โฆรำ มนสสฺตมิสฺตฺราม || 24 ||

“เชิญท่านซื้อน้ำเศกทำให้เกิดความบ้า เป็นสำนักแห่งภัยพิบัติที่เป็นที่อยู่อาศัยของเหตุร้าย เป็นแม่ของบาปทั้งหลาย เป็นทางแห่งอกุศลทางเดียวไม่มีคู่เปรียบ ทำให้ใจมัวหมองมืดน่ากลัวยิ่งนัก”

ปริมุษิตมติรฺยยา นิหนฺยาทปิ ปิตรๆ ชนนีมนาคสๆ วา |
อวิคณิตสุขายติรฺยตึ วา กฺรยวิธินา นฺฤป ตามิโต คฺฤหาณ || 25 ||

“โอ มหาราชะ จงซื้อไหน้ำนี้ไปจากข้า น้ำนี้ทำให้ความรู้สึกของคนหมดไป จนไม่เป็นห่วงถึงความสุขและอนาคตของตน เขาอาจตีบิดามารดาผู้ไม่รู้ไม่ชี้ หรือนักพรตผู้ไม่รู้ไม่ชี้ หรือนักพรตผู้ทรงธรรมก็ได้”

เอวัวิธๆ มทฺยมิทำ นเรนฺทร สุเรติ โลเก ปรถิตๆ สุราภ |
น ปกฺษปาโต’สฺติ คุเณษุ ยสฺย ส กฺเรตุมุทฺโยคมิทำ กโรตุ || 26 ||

---

[100] หมายถึงอสูรซึ่งเคยครองสวรรค์ แต่ถูกพระอินทร์ขับไล่แพ้หนีไป.

“ข้าแต่พระจอมประชา ผู้ทรงเกียรติเสมอด้วยอมรเทพเพราะความสง่างาม น้ำที่พวกมนุษย์เรียกว่า “สุรา” ผู้ใดไม่นิยมนับถือธรรม จงให้เขามาซื้อเถิด”

นิเษวฺย ยทฺทุศฺจริตปฺรสกฺตาะ ปตนฺติ ภีมานฺนรกปฺรปาตานฺ |
ติรฺยคฺคตึ ปฺเรตทริทฺรตำ จ โก นาม ตทฺทฺรษฏฺุมปิวฺยวสฺเยตฺ || 27 ||

“คนใดเมื่อได้เสพติดซึ่งน้ำนี้แล้ว ก็จะมีความเคยชินต่อความประพฤติชั่ว และในที่สุดก็จะตกลงสู่เหวนรกอันสะพรึงกลัว หรือมิฉะนั้นก็จะถึงซึ่งสภาพแห่งความเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือภาวะแห่งเปรต ใครบ้างที่จะมีแก่ใจแม้แต่จะมองดูน้ำนี้”

ลฆุรปิ จ วิปาโก มทฺยปานสฺย ยะ สฺยานฺมนุชคติคตานำ ศีลทฺฤษฏฺีะ ส หนฺติ |
ชฺวลิตทหนเราทเร เยน ภูโย’ปฺยวีเจา นิวสติ ปิตฺฤโลเก หีนติรฺยกฺษุ ไจว || 28 ||

“ผลของการดื่มน้ำเมาแม้จะเป็นการเล็กน้อย แต่ความชั่วนั้นจะทำลายซึ่งความประพฤติดีและความเข้าใจอันดีของผู้ที่จะเกิดมาเป็นมนุษย์ ยิ่งกว่านั้น มันยังนำไปสู่อเวจีมหานรกอันมีไฟเผาผลาญ หรือไม่ก็เกิดเป็นอสุรกาย หรือเป็นสัตว์เดรัจฉานอันเลวทราม”

ศีลำ นิมีลยติ หนฺติ ยศะ ปฺรสหฺย ลชฺชำ นิรสฺยติ มตึ มลินีกโรติ |
ยนฺนาม ปีตมุปหนฺติ คุณำศฺจ ตำสฺตำสฺตตฺปาตุมรฺหสิ กถำ นฺฤป มทฺยมทฺย || 29 ||

“กล่าวโดยสรุป การดื่มน้ำเมาทำลายคุณธรรมเสียสิ้น ทำให้เสียศีลธรรม ฆ่าคุณความดี ขับความละอายให้ปลาสนาการ ทำให้ใจมีมลทินโทษ ดูก่อนมหาราช ท่านจะยังปล่อยตัวให้เสพน้ำเมาเช่นนี้ต่อไปได้อย่างไร”

อถ สา ราชา ไตสฺตสฺย หฺฤทยคฺราหไกรฺเหตุมทฺภิรฺวโจภิรวคมิตมทฺยปานโทโษ มทฺย-ปฺรสงฺคาทปวฺฤตฺตาภิลาษะ ศกฺรมิตฺยุวาจ –

ด้วยถ้อยคำอันจูงใจของท้าวสักกเทวราช และเหตุผลที่หนักแน่น พระราชาทรงสำนึกถึงโทษแห่งการดื่มน้ำเมา จึงละความอยากที่จะได้น้ำนั้น กล่าวกับผู้แสดงว่า

สนิคฺธะ ปิตา วินยภกฺติคุณาทฺ คุรุรฺวา ยทฺวกฺตุมรฺหติ นยานยวินฺมุนิรฺวา |
ตาวตฺตฺวยา สฺวภิหิตำ หิตกามฺยยา เมตตฺกรฺมณา วิธิวทรฺจยิตุ ยติษฺเย || 30 ||

“เหมือนบิดาผู้อารีกล่าวแก่บุตร หรือเหมือนครูกล่าวแก่ศิษย์เพื่อบำเหน็จที่ปฏิบัติดีมีความรักใคร่ หรือเหมือนมุนีผู้รู้แจ้งซึ่งความแตกต่างในวิถีความชั่วของชีวิต ถ้อยคำอันชอบที่ท่านกล่าว

แก่ข้าด้วยความกรุณานั้น มีความสำคัญมากอยู่ เพราะเหตุนั้น ข้าจะสรรเสริญท่านด้วยการปฏิบัติอันสมควร”

อิทำ จ ตาวตฺสุภาษิตปฺรติปูชนมรฺหติ โน’ตฺรภวานฺ ปฺรติคฺรหีตุมฺ |

ข้าแต่ท่านที่เคารพ เพื่อเป็นการสนองวาทะอันชอบของท่าน ขอท่านจงโปรดรับเกียรติจากข้า

ททามิ เต คฺรามวรำศฺจ ปญฺจ ทาสีศตำ ปญฺจ ควำ ศตานิ |
สทศฺวยุกฺตำศฺจ รถานฺทเศมานฺหิตสฺย วกฺตา หิ คุรุรฺมมาสิ || 31 ||

“คือ ข้าขอยกชนบทอันดียิ่ง 5 ตำบลให้แก่ท่าน ทาสี 100 โคนม 500 กับรถ 10 คัน พร้อมด้วยม้าเทียมอันงามที่สุด ข้าขอยกท่านเป็นครูผู้กล่าวคำอันชอบ”

ยทฺวา มยานฺยตฺกรณียำ ตตฺสำเทศาทรฺหตฺยตฺรภวานฺภูโย’ปิ มามนุคฺราหีตุมฺ |

“หรือท่านจะมีความประสงค์อันใดที่จะให้ข้ากระทำแล้ว ขอท่านได้โปรดสั่งข้าเถิด”

ศกฺร อุวาจ –

อรฺโถ’สฺติ น คฺรามวราทินา เม สุราธิปำ มามภิคจฺฉ ราชนฺ |
สำปูชนียสฺตุ หิตสฺย วกฺตา วากฺปฺรครฺเหณ ปฺรติปนฺนมเยน || 32 ||
อยำ หิ ปนฺถา ยศสะ ศฺริยศฺจ ปรตฺร เสาขฺยสฺย จ ตสฺย ตสฺย |
อปาสฺย ตสฺมานฺมทิราปฺรสงฺคำ ธรฺมาศฺรยานฺมทฺวิษยำ ภชสฺว || 33 ||

ท้าวสักกโพธิสัตว์ตอบว่า

“ข้าไม่ต้องการชนบท หรือของอื่น จงรู้เถิดว่า ข้านี้คือองค์อมรินทร์ปิ่นพิภพสวรรค์ แต่ทว่า ผู้กล่าววาทะอันชอบ ควรจะได้รับการยกย่องบูชา โดยการถือเอาซึ่งวาทะนั้นแล้วปฏิบัติตาม นี้เป็นมรรคาอันจะนำไปสู่ความรุ่งเรืองและความสุข เพราะเมื่อตายไปแล้วก็ยังจะได้รับความสุขสบายต่าง ๆ อีกมาก ฉะนั้น จงเลิกทิ้งการดื่มน้ำเมา จงยึดมั่นอยู่ในธรรม แล้วท่านจะได้มีส่วนในสวรรค์ของข้า”

อิตฺยุกฺตฺวา ศกฺรสฺตตฺไรวานฺตรฺทเธ | ส จ ราชา สเปารชาปโท มทฺยปานาทฺวิรราม |

กล่าวดังนี้แล้ว ท้าวสักกะก็ปลาสนาการจากที่นั้น พระราชาและราษฎรทั้งหลายก็พากันละเลิกความประพฤติชั่วคือการดื่มน้ำเมาสิ้น

ตเทวมเนกโทโษปสฺฤษฺฏมติกษฺฏ์ มทฺยปานมิติ สาธวะ ปรมสฺมาทฺวารยนฺติ ปฺราเควาตฺมาน มิติ | เอวํ โลกหิตะ ปูรฺวชนฺมสฺวปิ ส ภควานิติ ตถาคตวรฺเณ'ปิ วาจฺยม์ |

ด้วยประการฉะนี้ สัตบุรุษเมื่อพิจารณาเห็นว่าการเสพน้ำเมาเป็นกรรมชั่ว มีโทษมากหลาย ย่อมจะป้องกันเพื่อนบ้านมิให้กระทำบาปอันนี้ สำหรับตัวเองก็จะไม่กระทำบาปมากยิ่งขึ้น เมื่อแสดงถึงพระตถาคต ควรยกความดังนี้ขึ้นอธิบายว่า "โดยประการฉะนี้ พระบรมศาสดาได้ทรงระวัง รักษาประโยชน์ของสัตว์โลกมาก่อนแล้วตั้งแต่ในอดีตชาติ"

|| อิติ กุมฺภชาตกำ สปฺตทศม์ ||
กุมภชาดก ที่ 17 จบเพียงเท่านี้

2.3.3 ปริวรรตและแปลขันติวาทิชาดก (กษานติชาดก)

1) แปลขันติวาทิชาดก (Khantivādi-jātaka) ว่าด้วยขันติวาทีดาบส[101] ในพระบาลี

[49] โย เต หตฺเถ จ ปาเท จ กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ
ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร มา รฏฺฐํ วินสฺส[102] อิทำ.

(เสนาบดีขอร้องดาบสโพธิสัตว์ไม่ให้โกรธว่า)

[49] ท่านมหาวีระ ผู้ใดสั่งให้ตัดมือ เท้า ใบหู และจมูกของท่าน
ท่านจงโกรธผู้นั้นเถิด อย่าให้แว่นแคว้นนี้พินาศเลย

[50] โย เม หตฺเถ จ ปาเท จ กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ
จิรำ ชีวตุ โส ราชา นหิ กุชฺฌนฺติ มาทิสา.

(ดาบสโพธิสัตว์กล่าวว่า)

[50] พระราชาพระองค์ใดรับสั่งให้ตัดมือ
เท้า ใบหู และจมูกของข้าพเจ้า
ขอให้พระราชาพระองค์นั้นจงมีพระชนมายุยิ่งยืนนาน
บัณฑิตทั้งหลายเช่นอาตมาไม่โกรธเคืองเลย

---

[101] ขุ.ชา. (บาลี) 27/49-52/102-103., ขุ.ชา. (ไทย) 27/49-52/166-167.

[102] ฉ. วินสา

[51] อหุ อตีตมทฺธาเน[103] สมโณ ขนฺติทีปโน
ตํ ขนฺติยาเยว ฐิตํ กาสิราชา อเฉทยิ.
[52] ตสฺส กมฺมผรุสสฺส วิปาโก กฏุโก อหุ
ยํ กาสิราชา เวเทสิ นิรยมฺหิ สมปฺปิโตติ.

(พระศาสดาได้ตรัส 2 พระคาถานี้ว่า)

[51] สมณะผู้ถึงสรรเสริญขันติมีในอดีตกาลนานมาแล้ว
พระเจ้ากาสีได้รับสั่งให้ประหารดาบสผู้ดำรงมั่นในขันติธรรมองค์นั้น
[52] พระเจ้ากาสีเบียดเสียดอยู่ในนรก
เสวยวิบากอันเผ็ดร้อนแห่งกรรมอันหยาบช้านั้น

ขนฺติวาทิชาตกํ ตติยํ.

ขันติวาทิชาดกที่ 3 จบ

2) แปลขันติวาทีชาตกวัณณนา (313) พรรณนาชาดกว่าด้วยเรื่องขันติวาทีดาบส[104] ในอรรถกถา

โย เต หตฺเถ จ ปาเท จาติ อิทํ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต เอกํ โกธนภิกฺขุ อารพฺภ กเถสิ.

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุผู้มักโกรธรูปหนึ่ง ตรัสพระคาถานี้ว่า **ผู้ใด(สั่งให้ตัด) มือ เท้า...ของท่าน (โย เต หตฺเถ จ ปาเท จ)** เป็นต้น

วตฺถุ เหฏฺฐา กถิตเมว. สตฺถา ปน ตํ ภิกฺขุ “กสฺมา ตฺวํ ภิกฺขุ อกฺโกธนสฺส พุทฺธสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา โกธํ กโรสิ, โปราณกปณฺฑิตา สรีเร ปหารสหสฺเส ปตนฺเต หตฺถปาทกณฺณนาสาสุ ฉิชฺชมานาสุ ปรสฺส โกธํ น กรึสู”ติ วตฺวา อตีตํ อาหริ.

เรื่องกล่าวไว้แล้วในหนหลัง แต่พระศาสดาตรัสกับภิกษุรูปนั้นว่า “ภิกษุ เพราะเหตุไร เธอบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากความโกรธ จึงกระทำความโกรธเล่า บัณฑิตแต่ปางก่อนทั้งหลาย เมื่อสรีรกายต้องประหารตั้งพันครั้ง เมื่อมือเท้าหูและจมูกขาดวิ่นไป ยังไม่ทำความโกรธต่อผู้อื่น” แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาแสดงดังนี้

อตีเต พาราณสิยํ กลาพุ นาม ราชา รชฺชํ กาเรสิ. ตทา โพธิสตฺโต อสีติโกฏิวิภเว พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา กุณฺฑลกุมาโร นาม มาณโว หุตฺวา วยปฺปตฺโต ตกฺกสิลํ คนฺตฺวา สพฺพสิปฺปานิ

---

[103] ฉ. อตีตมทฺธานํ

[104] ขุ.ชา.อ. (บาลี) 4/49-52/240-245., ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/49-52/265-269.

อุคฺคณฺหิตฺวา กุฏุมฺพํ สณฺฐเปตฺวา มาตาปิตูนํ อจฺจเยน ธนราสึ โอโลเกตฺวา “อิมํ ธนํ อุปฺปาเทตฺวา มม ญาตกา อคฺคเหตฺวาว คตา, มยา ปเนตํ คเหตฺวา คนฺตุ วฏฺฏตี”ติ สพฺพํ ธนํ วิเจยฺยทานวเสน โย ยํ อาหรติ, ตสฺส ตํ ทตฺวา หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา ปพฺพชิตฺวา ผลาผเลน ยาเปนฺโต จิรํ วสิตฺวา โลณมฺพิล-เสวนตฺถาย มนุสฺสปถํ อาคนฺตฺวา อนุปุพฺเพน พาราณสึ ปตฺวา ราชุยฺยาเน วสิตฺวา ปุนทิวเส นครภิกฺขาย จรนฺโต เสนาปติสฺส นิวาสนทฺวารํ สมฺปาปุณิ. เสนาปติ ตสฺส อิริยาปเถสุ ปสีทิตฺวา ฆรํ ปเวเสตฺวา อตฺตโน ปฏิยาทิตโภชนํ โภเชตฺวา ปฏิญฺญํ คเหตฺวา ตตฺเถว ราชุยฺยาเน วสาเปสิ.

ในอดีตกาล พระราชาพระนามกลาพุทรงครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ มีทรัพย์สมบัติประมาณ 80 โกฏิ เป็นมาณพชื่อว่า กุณฑลกุมาร ถึงความเจริญวัยแล้ว ก็ศึกษาจบศิลปศาสตร์ในกรุงตักกสิลา ปกครองทรัพย์มรดก ตรวจดูกองทรัพย์มรดกโดยสมัยที่มารดาบิดาล่วงลับไป พิจารณาเห็นทรัพย์สมบัติทั้งปวงว่า “ญาติทั้งหลายของเราสะสมทรัพย์นี้ให้เกิดขึ้น เอาไปไม่ได้ ส่วนเราควรเอาทรัพย์ไปให้ได้” จึงบริจาคทรัพย์นั้นบำเพ็ญทานแก่ผู้สมควรบริจาค แล้วเข้าไปยังป่าหิมพานต์บวช เลี้ยงอัตภาพด้วยผลไม้น้อยใหญ่ ยับยั้งอยู่สิ้นกาลนาน เพื่อจะเสพรสเค็มรสเปรี้ยว จึงมายังถิ่นมนุษย์ ถึงกรุงพาราณสีโดยลำดับ พักอยู่ในพระราชอุทยาน วันรุ่งขึ้น เที่ยวภิกขาจารในเมือง มาถึงประตูบ้านของเสนาบดี เสนาบดีเลื่อมใสในอิริยาบถของท่านโดยลำดับ ได้อาราธนาให้เข้าไปยังเรือน ให้ฉันโภชนาหารที่จัดเตรียมไว้สำหรับตน แล้วให้ถือปฏิญญาให้พำนักอยู่พระราชอุทยานนั้นเอง

อเถกทิวสํ กลาพุราชา สุรามทมตฺโต เฉกนาฏกปริวุโต มหนฺเตน ยเสน อุยฺยานํ คนฺตฺวา มงฺคลสิลาปฏเฏ สยนํ อตฺถราเปตฺวา เอกิสฺสา ปิยมนาปาย อิตฺถิยา องฺเก สยิ. คีตวาทิตนจฺเจสุ เฉกา นาฏกิตฺถิโย คีตาทีนิ ปโยเชสุ, สกฺกสฺส เทวรญฺโญ วิย มหาสมฺปตฺติ อโหสิ, ราชา นิทฺทํ โอกฺกมิ. อถ ตา อิตฺถิโย “ยสฺสตฺถาย มยํ คีตาทีนิ ปโยชยาม, โส นิทฺทํ อุปคโต, กึ โน คีตาทีหี”ติ วีณาทีนิ ตูริยานิ ตตฺถ ตตฺเถว ฉฑฺเฑตฺวา อุยฺยานํ ปกฺกนฺตา ปุปฺผผลปลฺลวาทีหิ ปโลภิยมานา อุยฺยาเน อภิรมึสุ. ตทา โพธิ-สตฺโต ตสฺมึ อุยฺยาเน สุปุปฺผิตสาลมูเล ปพฺพชฺชาสุเขน วีตินาเมนฺโต มตฺตวรวารโณ วิย นิสินฺโน โหติ. อถ ตา อิตฺถิโย อุยฺยาเน ปกฺกนฺตา จรมานา ตํ ทิสฺวา “เอถ อยฺยาโย เอกสฺมึ รุกฺขมูเล ปพฺพชิโต นิสินฺโน, ยาว ราชา น ปพุชฺฌติ, ตาวสฺส สนฺติเก กิญฺจิ สุณมานา นิสีทิสฺสามา”ติ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา “อมฺหากํ กเถตพฺพยุตฺตกํ กิญฺจิ กเถถา”ติ วทึสุ. โพธิสตฺโต ตาสํ ธมฺมํ กเถสิ. อถ สา อิตฺถี องฺกํ จาเลตฺวา ราชานํ ปโพเธสิ. ราชา ปพุทฺโธ ตา อปสฺสนฺโต “กหํ คตา วสลิโย”ติ อาห. เอตา มหาราช คนฺตฺวา เอกํ ตาปสํ ปริวาเรตฺวา นิสีทึสูติ. ราชา กุปิโต ขคฺคํ คเหตฺวา “สิกฺขาเปสฺสามิ นํ กูฏชฏิลนฺ”ติ เวเคน อคมาสิ.

ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้ากลาพุทรงมึนเมาน้ำจันฑ์ แวดล้อมไปด้วยนางบำเรอ เสด็จถึงพระราชอุทยาน ด้วยพระเกียรติยศยิ่งใหญ่ รับสั่งให้ลาดที่บรรทมเหนือแผ่นศิลามงคลอาสน์ ทรง

บรรทมเหนือตักของนารีที่ต้องพระทัยนางหนึ่ง เหล่าสตรีนักระบำผู้เชี่ยวชาญในการขับประโคมและฟ้อนรำ ก็ประกอบการขับร้องถวายเสียงเป็นต้น สมบัติของพระองค์เวลานั้น ดุจดังสมบัติแห่งท้าวสักกเทวราช พระองค์ถึงเสด็จหยั่งลงสู่นิทรา ครั้นนั้น สตรีเหล่านั้นพากันคิดว่า “เราทั้งหลายมาประกอบการขับร้องเป็นต้นเพื่อประโยชน์แก่ผู้ใด ผู้นั้นหลับเสียแล้ว จะมีประโยชน์อะไรเล่าด้วยการขับร้องเป็นต้นของพวกเรา” จึงต่างทิ้งเครื่องดนตรีมีพิณเป็นต้นไว้ ณ พื้นนั้น ๆ แล้วเลี่ยงไปยังพระราชอุทยาน สนุกสนานอภิรมณ์อยู่ด้วยดอกไม้ผลไม้และใบไม้อ่อนเป็นต้น ในกาลนั้น ณ โคนต้นรังซึ่งมีดอกบานสล้างในอุทยานนั้น พระโพธิสัตว์นั่งยับยั้งเพลินอยู่ด้วยสุขในบรรพชา คล้ายพญาหัตถีเมามันตัวประเสริฐ ลำดับนั้น สตรีเหล่านั้นเที่ยวสัญจรเลี่ยงไปถึงพระราชอุทยาน พบเธอแล้ว พากันกล่าวว่า “จงมานี่เถิด บรรพชิตผู้เป็นเจ้านั่งแล้วที่โคนไม้ ชั่วเวลาที่พระราชายังไม่ตื่นพระบรรทม เราทั้งหลายจักนั่งฟังเรื่องอะไร ๆ ในสำนักท่าน” แล้วพากันไปนมัสการนั่งล้อมเธอกล่าวว่า “ขอพระคุณเจ้าโปรดเล่าเรื่อง อะไร ๆ ที่ควรจะเล่าให้พวกดิฉันฟังเถิด เจ้าค่ะ” พระโพธิสัตว์จึงกล่าวธรรมแก่สตรีเหล่านั้น ต่อมา นางสนมคนโปรดนั้นขยับตัวทำให้พระราชาตื่นบรรทมขึ้นแล้ว พระราชาตื่นบรรทมไม่ทรงเห็นสตรีเหล่านั้น จึงตรัสถามว่า “พวกนางสารเลวไปไหนกัน” นางสนมคนโปรดกราบทูลว่า “ข้าแต่มหาราชเจ้า พวกเขาพากันไปนั่งแวดล้อมดาบสรูปหนึ่ง เพคะ” พระราชาทรงกริ้วแล้ว ฉวยพระขรรค์เสด็จไปโดยเร็ว โดยมุ่งหมายว่า “เราจักให้ชฎิลโกงรูปนั้นสำเหนียก”

อถ ตา อิตฺถิโย ราชานํ กุทฺธํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ตาสุ วลฺลภตรา คนฺตฺวา รญฺโญ หตฺถา อสึ คเหตฺวา ราชานํ วูปสเมสุ. โส อาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส สนฺติเก ฐตฺวา “กึวาที ตฺวํ สมณา”ติ ปุจฺฉิ. “ขนฺติวาที มหาราชา”ติ. “กา เอสา ขนฺติ นามา”ติ. “อกฺโกสนฺเตสุ ปริภาสนฺเตสุ ปหรนฺเตสุ อกุชฺฌนภาโว”ติ. ราชา “ปสฺสิสฺสามิ ทานิ เต ขนฺติยา อตฺถิภาวนฺ”ติ โจรฆาตกํ ปกฺโกสาเปสิ. โส อตฺตโน จาริตฺเตน ผรสุญฺจ กณฺฏกกสญฺจ อาทาย กาสาวนิวาสโน รตฺตมาลาธโร อาคนฺตฺวา ราชานํ วนฺทิตฺวา “กึ กโรมีติ อาห. อิมํ โจรํ ทุฏฺฐตาปสํ คเหตฺวา อากฑฺฒิตฺวา ภูมิยํ ปาเตตฺวา กณฺฏกกสํ คเหตฺวา ปุรโต จ ปจฺฉโต จ อุโภสุ ปสฺเสสุ จาติ จตูสุปิ ปสฺเสสุ เทฺว ปหารสหสฺสมสฺส เทหีติ. โส ตถา อกาสิ. โพธิสตฺตสฺส ฉวิ ภิชฺชิ, จมฺมํ ภิชฺชิ, มํสํ ฉิชฺชิ, โลหิตํ ปคฺฆรติ.

ครั้นนั้น สตรีเหล่านั้นเห็นพระราชาทรงกริ้วเสด็จดำเนินมา บรรดาสตรีเหล่านั้น นางผู้เป็นคนโปรดปรานคนหนึ่ง จึงไปแย่งพระแสงขรรค์จากพระหัตถ์ ให้พระราชาสงบระงับได้ ท้าวเธอก็เสด็จมาประทับยืนในสำนักพระโพธิสัตว์ ตรัสถามว่า “สมณะ ท่านสรรเสริญธรรมอะไร” พระโพธิสัตว์ทูลตอบว่า “สรรเสริญขันติ ถวายพระพร” พระราชาตรัสถามว่า “อะไรนั่นชื่อว่าขันติ” พระโพธิสัตว์ทูลตอบว่า “อาการที่ไม่โกรธ เมื่อเขาด่า เขาบริภาษ เขาทุบตี ชื่อว่าขันติ ถวายพระพร” พระราชามีพระดำรัสว่า “เราจักเห็นกัน ณ บัดนี้ว่า ท่านเป็นผู้มีขันติหรือไม่” แล้วรับสั่งให้ตามเพชฌฆาตมาเฝ้า นายเพชฌฆาตจึงถือขวานและหวายหนามนุ่งผ้าย้อมน้ำฝาดทัดดอกไม้สีแดง ตามธรรมเนียมของตน

เดินมาถึงถวายบังคมพระราชาแล้วทูลถามว่า “จะโปรดให้ทำอย่างไร พระเจ้าข้า” ทรงรับสั่งว่า “จงจับดาบสโกง ร้ายกาจรูปนี้ผลักให้ล้มเหนือภาคพื้น แล้วเอาหวายหนามเฆี่ยนข้างทั้งสี่ 2,000 ครั้ง คือ ข้างหน้า ข้างหลัง และสีข้างทั้งสอง” เขาก็ได้กระทำตามรับสั่ง พระโพธิสัตว์มีหนังขาด เนื้อฉีก โลหิตไหล

ปุน ราชา “กึวาที ตฺวนฺ”ติ อาห. “ขนฺติวาที มหาราช”. “ตฺวํ ปน มยฺหํ จมฺมนฺตเร ขนฺตี”ติ มญฺญสิ, นตฺถิ มยฺหํ จมฺมนฺตเร ขนฺติ, ตยา ปน ทฏฺฐุ อสกฺกุเณยฺเย หทยพฺภนฺตเร มม ขนฺติ ปติฏฺฐิตา มหาราชา”ติ. ปุน โจรฆาตโก “กึ กโรมี”ติ ปุจฺฉิ. “อิมสฺส กูฏชฏิลสฺส อุโภ หตฺเถ ฉินฺทา”ติ. โส ผรสุ คเหตฺวา คณฺฑิยํ ฐเปตฺวา หตฺเถ ฉินฺทิ. อถ นํ “ปาเท ฉินฺทา”ติ อาห, ปาเทปิ ฉินฺทิ. หตฺถปาทโกฏิหิ ฆฏฺจฉิทฺเทหิ ลาขารโส วิย โลหิตํ ปคฺฆรติ. ปุน ราชา “กึวาที”ติ ปุจฺฉิ. “ขนฺติวาที มหาราช, ตฺวํ ปน มยฺหํ หตฺถปาทโกฏิสุ ‘ขนฺติ อตฺถี’ติ มญฺญสิ, นตฺเถสา เอตฺถ, มยฺหํ หิ ขนฺติ คมฺภีรฏฺฐาเน หทยพฺภนฺตเร ปติฏฺฐิตา”ติ. โส “กณฺณนาสมสฺส ฉินฺทา”ติ อาห. อิตโร กณฺณนาสํ ฉินฺทิ, สกลสรีเร โลหิตํ อโหสิ. ปุน “กึวาที ตฺวนฺ”ติ ปุจฺฉิ. “มหาราช ขนฺติวาที นาม, มา โข ปน ตฺวํ ‘กณฺณนาสิกโกฏีสุ ปติฏฺฐิตา ขนฺตี’ติ มญฺญสิ, มม ขนฺติ คมฺภีเร หทยพฺภนฺตเร ปติฏฺฐิตา”ติ. ราชา “กูฏชฏิล ตว ขนฺตึ ตฺวเมว อุกฺขิปิตฺวา นิสีทา”ติ โพธิสตฺตสฺส หทยํ ปาเทน ปหริตฺวา ปกฺกามิ.

พระราชาตรัสถามต่อไปว่า “ท่านกล่าวสรรเสริญอะไร” พระดาบสโพธิสัตว์ทูลตอบว่า “กล่าวสรรเสริญขันติ ถวายพระพร แต่พระองค์คงเข้าพระทัยว่า ‘ขันติอยู่ในระหว่างหนังของอาตมา’ ขันติมิได้อยู่ในระหว่างหนังของอาตมา แต่ขันติของอาตมาอยู่ในภายในหทัย ซึ่งพระองค์ไม่อาจเห็นต่างหาก ถวายพระพร” เพชฌฆาตทูลถามต่อไปว่า “จะโปรดให้กระทำอย่างไร พระเจ้าข้า” ทรงรับสั่งว่า “จงตัดมือสองข้างของชฎิลโกงรูปนี้” เขาจึงจับขวานวางมือลงบนเขียง ตัดขาดออกไป ครั้นแล้ว ทรงรับสั่งกับเขาว่า “จงตัดเท้า” เขาก็ตัดเท้าตามรับสั่ง โลหิตไหลออกจากปลายมือและเท้าทั้งหลาย คล้ายกับน้ำคลั่งไหลออกจากหม้อรั่ว พระราชาตรัสถามต่อไปว่า “กล่าวสรรเสริญอะไร” ทูลตอบว่า “กล่าวสรรเสริญขันติ มหาบพิตร แต่พระองค์ทรงสำคัญว่า ‘ขันติอยู่ที่ปลายมือเท้าของอาตมาหรือ’ ขันตินี้หาอยู่ที่นั่นไม่ แท้จริง ขันติของอาตมาอยู่ในที่ลึกภายในหทัย” พระองค์จึงทรงบัญชาว่า “ตัดหูและจมูกของเขาเสีย” ฝ่ายเพชฌฆาตก็ตัดหูและจมูกขาดออกแล้ว ได้มีโลหิตไหลออกทั่วสรีรกาย ทรงรับสั่งถามต่อไปว่า “ท่านกล่าวสรรเสริญอะไร” พระโพธิสัตว์ตอบว่า “กล่าวสรรเสริญขันติถวายพระพร ก็พระองค์อย่าทรงสำคัญเลยว่า ‘ขันติอยู่ที่ปลายหูและจมูก’ ขันติของอาตมาอยู่ในส่วนลึกภายในทหัย” พระราชาตรัสว่า “ชฎิลโกง เจ้าจงนั่งประคองขันติของเจ้าไว้เถิด” แล้วทรงกระทืบหทัยของพระโพธิสัตว์แล้วเสด็จหลีกไป

ตสฺมึ คเต เสนาปติ โพธิสตฺตสฺส สรีรโต โลหิตํ ปุญฺฉิตฺวา หตฺถปาทกณฺณนาสโกฏฺโย สาฏกกณฺเณ กตฺวา โพธิสตฺตํ สณิกํ นิสีทาเปตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา “สเจ ภนฺเต ตุมฺเห กุชฺฌิตุกามา, ตุมฺเหสุ กตาปราธสฺส รญฺโญ กุชฺเฌยฺยาถ มา อญฺเญสนฺ”ติ ยาจนฺโต ปฐมํ คาถมาห:-

49. “โย เต หตฺเถ จ ปาเท จ กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ
ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร มา รฏฺฐ วินสา อิทนฺ”ติ.

ตตฺถ **มหาวีราติ** มหาวีริย. **มา รฏฺฐ วินสา อิทนฺติ** อิทํ นิรปราธํ กาสิรฏฺฐ มา วินาเสหีติ.

เมื่อท้าวเธอเสด็จไปแล้ว เสนาบดีจึงเช็ดโลหิตจากสรีรกายของพระโพธิสัตว์ ห่อปลายมือเท้า หูและจมูก ณ ชายผ้าห่ม ค่อย ๆ พยุงพระโพธิสัตว์ให้นั่งลงแล้วไหว้ นั่งอยู่ ณ ที่สมควร ขอร้องว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้า หากว่าท่านประสงค์จะโกรธ ก็พึงโกรธพระราชาผู้ทรงกระทำผิดในท่านเถิด อย่าโกรธผู้อื่นเลย” จึงกล่าวคาถาที่ 1 ว่า

[49] “ท่านมหาวีระ ผู้ใดสั่งให้ตัดมือ เท้า ใบหู และจมูกของท่าน
ท่านจงโกรธผู้นั้นเถิด อย่าให้แว่นแคว้นนี้พินาศเลย”

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ท่านมหาวีระ (มหาวีร)** คือ ท่านผู้มีความเพียรมาก คำว่า **อย่าให้แว่นแคว้นนี้พินาศเลย (มา รฏฺฐ วินสา อิทำ)** ความว่า จงอย่าทำแว่นแคว้นกาสีซึ่งไม่มีความผิดนี้ให้พินาศเสียเลย

ตำ สุตฺวา โพธิสตฺโต ทุติยำ คาถมาห:-

50. “โย เม หตฺเถ จ ปาเท จ กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ
จิรำ ชีวตุ โส ราชา น หิ กุชฺฌนฺติ มาทิสา”ติ.

ตตฺถ **มาทิสาติ** มม สทิสา ขนฺติพเลน สมนฺนาคตา ปณฺฑิตา “อยำ มำ อกฺโกสิ ปริภาสิ ปหริ ฉินฺทิ ภินฺที”ติ ตำ น กุชฺฌนฺติ.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ 2 ว่า

[50] “พระราชาพระองค์ใดรับสั่งให้ตัดมือ
เท้า ใบหู และจมูกของข้าพเจ้า
ขอให้พระราชาพระองค์นั้นจงมีพระชนมายุยิ่งยืนนาน
บัณฑิตทั้งหลายเช่นอาตมาไม่โกรธเคืองเลย”

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เช่นอาตมา (มาทิสา)** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายผู้เช่นเรา คือผู้ประกอบด้วยพลังขันติ ไม่โกรธว่า “ผู้นี้ด่าว่า บริภาษเรา ประหาร ตัดอวัยวะ ทำลายเรา”

รญฺโญ อุยฺยานา นิกฺขมนฺตสฺส โพธิสตฺตสฺส จกฺขุปถำ วิชหนกาเลเยว อยำ จตุนหุตาธิกา ทฺวิโย ชนสตสหสฺสพหลา มหาปถวี ขลิพทฺธสาฏโก วิย ผลิตา, อวีจิโต ชาลา นิกฺขมิตฺวา ราชานำ กุลทตฺติเยน รตฺตกมฺพเลน ปารุปนฺตี วิย คณฺหิ. โส อุยฺยานทฺวาเรเยว ปถวึ ปวิสิตฺวา อวีจิมหานิรเย ปติฏฺฐหิ.

โพธิสตฺโตปิ ตำ ทิวสเมว กาลมกาสิ. ราชปริสา จ นาครา จ คนฺธมาลาทีปธูมหตฺถา อาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส สรีรกิจฺจำ อกำสุ. เกจิ ปนาหุ “โพธิสตฺโต ปุน หิมวนฺตเมว คโต”ติ, ตำ อภูตำ.

51. “อหู อตีตมทฺธานำ สมโณ ขนฺติทีปโน
ตำ ขนฺติยาเยว ฐิตำ กาสิราชา อเฉทยิ.
52. ตสฺส กมฺมผรุสสฺส วิปาโก กฏุโก อหุ
ยำ กาสิราชา เวเทสิ นิรยมฺหิ สมปฺปิโต”ติ

อิมา เทฺว อภิสมฺพุทฺธคาถา.

ในเวลาที่พระราชาเสด็จออกจากพระราชอุทยาน ลับคลองจักษุพระโพธิสัตว์นั่นเอง แผ่นดินใหญ่นี้ที่หนามีประมาณ 240,000 โยชน์ก็แยกออก คล้ายดังผ้าเปลือยปริออก เปลวไฟพลุ่งออกจากนรกอเวจีเข้าหุ้มห่อพระราชา ดุจห่มด้วยผ้ากำพลแดงประจำสกุล ท้าวเธอก็จมเข้าไปยังแผ่นดินที่ประตูกพระราชอุทยานนั่นเอง แล้วดำรงอยู่ในอเวจีมหานรก พระโพธิสัตว์ได้ทำกาละในวันนั้นนั่นเอง พวกราชบุรุษและชาวเมืองทั้งหลายต่างพากันถือของหอมดอกไม้และธูปเทียน มากระทำฌาปนกิจสรีระของพระโพธิสัตว์ ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า “พระโพธิสัตว์กลับไปยังป่าหิมพานต์อีก” คำที่กล่าวนั้นไม่เป็นจริง

แม้ในเรื่องนี้ มีพระคาถา เมื่อพระศาสดาทรงบรรลุอภิสัมโพธิญาณตรัสไว้อยู่ 2 คาถาว่า

[51] “สมณะผู้ถึงสรรเสริญขันติมีในอดีตกาลนานมาแล้ว
พระเจ้ากาสีได้รับสั่งให้ประหารดาบสผู้ดำรงมั่นในขันติธรรมองค์นั้น
[52] พระเจ้ากาสีเบียดเสียดอยู่ในนรก
เสวยวิบากอันเผ็ดร้อนแห่งกรรมอันหยาบช้านั้น”

ตตฺถ **อตีตมทฺธานนฺติ** อตีเต อทฺธาเน. **ขนฺติทีปโนติ** อธิวาสนขนฺติสำวณฺณโน. **อเฉทยีติ** มาราเปสิ. เอกจฺเจ ปน “โพธิสตฺตสฺส ปุน หตฺถปาทกณฺณนาสา ฆฏิตา”ติ วทนฺติ, ตมฺปิ อภูตเมว. **สมปฺปิโตติ** ปติฏฺฐิโต.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ในอดีตกาลนามมาแล้ว (อตีตมทฺธานำ)** ได้แก่ ในกาลอันเป็นไปล่วงแล้ว คือในระยะกาลนาน คำว่า **ผู้สรรเสริญขันติ (ขนฺติทีปโน)** คือ ผู้สรรเสริญขันติเป็นเครื่องอดกลั้น คำว่า **ได้รับสั่งให้ประหาร (อเฉทยิ)** คือ ทำให้ตาย แต่พระเถระทั้งหลายบางพวกกล่าวว่า “มือเท้าใบหูและจมูกของพระโพธิสัตว์กลับติดต่อได้” แม้คำนั้น ก็ไม่จริงเช่นเดียวกัน คำว่า **เบียดเสียดอยู่ (สมปฺปิโต)** คือดำรงอยู่

สตฺถา อิมำ ธมฺมเทสนำ อาหริตฺวา สจฺจานิ ปกาเสตฺวา ชาตกำ สโมธาเนสิ, สจฺจปริโยสาเน โกธโน ภิกฺขุ อนาคามิผเล ปติฏฺฐหิ. อญฺเญ พหู โสตาปตฺติผลาทีนิ ปาปุณึสุ. ตทา กลาพุราชา เทวทตฺโต อโหสิ, เสนาปติ สาริปุตฺโต, ขนฺติวาที ตาปโส ปน อหเมว อโหสินฺติ.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย ประชุมชาดกว่า “ในเวลาสิ้นสุดสัจจะ ภิกษุผู้มักโกรธดำรงอยู่ในอนาคามิผล ภิกษุเหล่าอื่นจำนวนมาก บรรลุอริยผลมีโสดาปัตติผลเป็นต้น พระเจ้ากลาพุในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัต เสนาบดีได้เป็นสารีบุตร ส่วนเราตถาคตเองได้เป็นดาบส”

ขนฺติวาทีชาตกวณฺณนา ตติยา.
ขันติวาทิชาตกวัณณนาที่ 3 จบ

3) ปริวรรตและแปลกษานติชาดก (Kṣ**ānti-jātaka) ว่าด้วยฤษีชื่อว่ากษานติวาทิน[105] ในชาดกมาลา**

สาตฺมีภูตกฺษมาณำ ปรติสำขฺยานมหตำ นาวิษหฺยำ นาม กึจิทสฺติ | ตทฺยถานุศฺรูยเต –

อันที่จริงสำหรับบุคคลผู้ยึดมั่นในขันติธรรมอย่างเต็มเปี่ยม และรักษาความสงบระงับไว้อย่างดียิ่งนั้น ย่อมไม่มีสิ่งใดที่เขาจะอดทนมิได้ ข้อนี้มีอนุศาสนีดังต่อไปนี้

โพธิสตฺตวะ กิลาเนกโทษวฺยสโนปสฺฤษฏมรฺถกามปรฺธานตฺวาทเนาปศมิกำ ราคทฺเวษโมหามรฺษสำรฺมฺภมทมานมาตฺสรฺยาทิโทษรชสามาปาตำ ปาตนำ หฺรีธรฺมปริคฺรหสฺยายตน โลภาสทฺคฺราหสฺยกุการฺยสำพาธตฺวาตฺกฺฤษฺวกาศำ ธรฺมสฺยาเวตฺย คฺฤหวาสำ ปริคฺรหวิษยปริวรฺชนาจฺจ ตทฺโทษวิเวกสุขำ ปรฺวรฺชยามนุปศฺยนฺ ศีลศฺรุตปรฺศมวินยนิยมานสสฺตาปโส พภูว | ตมสฺขลิตสมาทานำ กฺษานฺติวรฺณวาทินำ ตทนุรูปธรมาขฺยานกรฺมำ วฺยตีตฺย สฺเว นามโคตฺเร กฺษานฺติวาทินมิตฺเยว โลกะ สฺวพุทฺธิปูรฺวกำ สำชฺเญ |

“กาลครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์อุบัติเป็นนักพรตผู้สละโลกแล้ว ท่านเห็นแจ้งว่า การมีชีวิตเป็นคฤหัสถ์มีโอกาสน้อยที่จะปฏิบัติธรรมะได้ เพราะเกี่ยวข้องกับธุรกิจอันไม่มีดีหลายอย่าง มีบาปและความชั่วมากล้ำกรายเสมอ ไม่เหมาะแก่การวิเวก เพราะหมายถึงการทำให้เกิดสารวัตถุ (ทรัพย์) และกามะ เป็นช่องทางให้เกิดอารมณ์เศร้าหมอง คือความรัก ความอาฆาต ความหลง ความริษยา ความโกรธ ความโลภ ความหยิ่ง ความเห็นแก่ตัว และอื่น ๆ ทำให้หมดละอาย และหมดความนับถือลัทธิศาสนา เป็นที่อาศัยของความละโมบและความใคร่อันชั่วช้า ท่านเข้าใจอีกทางหนึ่งว่า การเป็นผู้ไม่มีบ้าน (อนาคาริก) เป็นที่พึงใจ เพราะปราศจากซึ่งทรัพย์สมบัติอันเป็นวัตถุ และปราศจากสิ่งยั่วยวนต่าง ๆ ไม่มีสิ่งชั่วทั้งหลายมารบกวน คิดเห็นดังนี้ พระโพธิสัตว์จึงได้ออกบวชเป็นฤษี เด่นด้วยจริยาวัตร ความรู้ ความสงบแห่งจิต ความเจียมตัวและการข่มตนเอง โดยที่ชอบเทศน์เรื่องขันติ และสั่งสอนธรรมะตามหลักความอดกลั้นตามปฏิญญาที่กำหนดยึดถือ ชนทั้งหลายจึงไม่เรียกนามตัวและนามสกุล แต่เรียกชื่อตั้งขึ้นใหม่ว่า กศานติวาทิน คือผู้สอนขันติ”

---

[105] P. L. Vaidya. **Jātakamālā**. p. 189-199.

เอศวรฺยวิทฺยาตปสำ สมฺฤทฺธิรฺลพฺธปฺรยามศฺจ กลาสุ สงฺคะ |
ศรีรวากฺเจษฺฏิตวิกฺริยาศฺจ นามาปรำ สำชนยนฺติ ปุสามฺ || 1 ||

“การเด่นด้วยชื่อเสียงหรือวิชชา หรือตบะ การรักใคร่ในศิลปะ ร่างกาย ภาษา และความประพฤติ เป็นต้นเหตุให้มีการตั้งชื่อใหม่สำหรับบุรุษ”

ชานนฺ ส ตุ กฺษานฺติคุณปฺรภาวำ เตนาตฺมวลฺโลกมลำกริษฺยนฺ |
จการ ยตฺกฺษานฺติกถาะ ปฺรสกฺตำ ตตฺกฺษานฺติวาทีติ ตโต วิชชฺเญ || 2 ||

“สำหรับกรณีนี้ก็เป็นเช่นนั้น ชื่อจริงหายไป ชื่อใหม่กศานติวาทินเข้ามาแทน เพราะเป็นผู้รู้พละแห่งขันติ ปรารถนาจะให้มนุษย์ได้ประดับด้วยคุณธรรมนั้นเช่นตัวเอง จึงมักชอบสั่งสอนตามแนวนี้เสมอ”

สฺวภาวภูตา มหตี กฺษมา จ ปราปกาเรษฺววิการธีรา |
ตทรฺถยุกฺตาศฺจ กถาวิเศษาะ กีรฺตฺยา มุนีˆ ตำ ปฺรถยำพภูวุะ || 3 ||

“ความอดกลั้น อันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นนิสัยของพระฤษี แสดงให้ประจักษ์โดยความสงบ อันมิได้แปรเปลี่ยนแม้เมื่อถูกผู้อื่นทำร้าย รวมทั้งการเทศนาอันวิเศษในหลักธรรมข้อนี้ กระทำให้มีกิตติคุณว่าเป็นมุนี”

อถ ส มหาตฺมา ปฺรวิวิกฺตรมณียำ สมรฺตุสุลภปุษฺปผลำ ปทฺโมตฺปลาลำกฺฤตวิมลสลิลาษยมุทฺยานรมฺยโศภำ วนปฺรเทศมธฺยาสนาตฺตโปวนมงฺคลฺยตามานินาย |

สำนักของพระฤษีนั้นอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง เป็นที่สงัดวิเวก งามเหมือนอุทยาน มีผลและดอกไม้ตลอดฤดูกาล มีสระน้ำสะอาด ประดับด้วยบัวเขียวบัวขาว การที่พระฤษีพำนักอยู่ ณ ที่นี้ กระทำให้สถานที่นั้นเป็นอาศรมอันศักดิ์สิทธิ์

นิวสนฺติ หิ ยตฺไรว สนฺตะ สทฺคุณภูษณาะ |
ตนฺมงฺคลยำ มโนชฺญำ จ ตตฺตีรฺถำ ตตฺตโปวนมฺ || 4 ||

เพราะว่าที่ใดมีผู้ใจบุญทรงคุณธรรมวิเศษพำนักอาศัย ที่นั้นก็เป็นสถานที่ประเสริฐ เป็นฝั่งควรสักการะอันพึงใฝ่แสวง เป็นอาศรมสำหรับบำเพ็ญพรต

ส ตตฺร พหุมนฺยมานสฺตทธฺยุษิไตรฺเทวตาวิเศไษรภิคมฺยมานศฺจ ศฺเรโยภิลาษิณาคุณวตฺสเลน ชเนน กฺษานฺติปฺรติสำยุกฺตาภิะ ศฺรุติหฺฤทยลฺหาทินีภิรฺธรฺมฺยาภิะ กถาภิสตสฺย ชนกายสฺย ปรมนุคฺรหำ จการ |

เทพยดาทั้งหลายซึ่งสถิต ณ แถบนั้นต่างมาบูชา ชนทั้งหลายผู้ฝักใฝ่ในธรรมะ ปรารถนาจะให้พ้นทุกข์ก็พากันมาบูชาเนือง ๆ พระฤษีได้ต้อนรับบุคคลเหล่านั้นโดยสั่งสอนให้มีความอดกลั้นอันเป็นที่เจริญหูและเจริญใจแก่ผู้สดับตรับฟังเป็นอันมาก

อถ กทาจิตฺตตสฺตโย ราชา คฺราษฺมกาลปฺรภาวาทภิลษณียตรำ สลิลกฺรีฑำ ปฺรติ สมุตฺสุกมติรุทฺยานคุณาติศยนิเกตภูตำ ตำ วนปฺรเทศ์ สนฺตะปฺระ สมภิชคาม |

ณ กาลครั้งหนึ่งในวสันตฤดู พระราชาแห่งประเทศนั้นทรงใคร่เล่นสนุกในน้ำ อันเป็นสิ่งที่พึงปรารถนายิ่งในฤดูกาลอันอบอ้าว พระองค์พร้อมพระสนมกำนัลได้เสด็จประพาสป่า เพราะมีสิ่งเพลิดเพลินสนุกสนานเหมาะสมสำหรับเป็นพระราชอุทยานหลายประการ

ส ตทฺวนำ นนฺทนรมฺยโศภมากีรฺณมนฺตะปฺรสุนฺทรีภิะ |
อลจกาเรว จรนฺ วิลาสี วิภูติมตฺยา ลลิตานุวฺฤตฺตฺยา || 5 ||

ขณะที่พระราชาทรงซอกแซกเที่ยวไปตามหมู่ไม้งามด้วยพระสนมกำนัลแผ่กระจายไปทุกด้าน ทำให้ความงามเพิ่มยิ่งเหมือนนันทอุทยาน[106] ด้วยการเล่นกีฬาต่าง ๆ อันเจริญทัศนาของพระองค์เองและของราชบริพารผู้ร่าเริงสนุก

วิมานเทเศษุ ลตาคฺฤเหษุ ปุษฺปปฺรหาเสษุ มหีรุเหษุ |
โตเยษุ โจนฺมีลิตปงฺกเชษุ เรเม สฺวภาวาติษไยรฺวธูนาม || 6 ||

ในสุมทุมพุ่มไม้ใต้ร่มไม้ใหญ่อันมีดอกประดับประดุจยิ้มหรรษา และในสระน้ำซึ่งมีดอกบัวบาน พระราชาทรงเกษมสำราญด้วยการเล่นสนุกสนานอันไม่มีจำกัดของหมู่นารี

มาลฺยาสวสฺนานวิเลปนานำ สโมทคนฺธากุลิไตรฺทฺวิเรไผะ |
ททรฺศ กาสำจิทุโปหฺยมานา ชาตสฺมิตสฺตฺราสวิลาสโศภาะ || 7 ||

พระองค์ทรงยิ้มเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นนารีบางคนแสดงความหวาดกลัว มีดวงหน้าพึงพิศยามเมื่อถูกภมรตอมรังแก เพราะมันหอมกลิ่นเครื่องปรุงสำหรับสรงสนานและสำหรับจุณเจิมประกอบกับกลิ่นสุคนธชาติของมาลัยและเมรัย

ปฺรตฺยคฺรโศไภรปิ กรฺณปูไระ ปรฺยาปฺตมาลฺไยรปิ มูรฺธไชศฺจ |
ตฺฤปฺติรฺยถาสีตฺกุสุไมรฺน ตาสำ ตไถว นาสำ ลลิไตรฺนฺฤปสฺย || 8 ||

[106] อุทยานของพระอินทร์

แม้นารีเหล่านั้นจะมีดอกไม้อันงามทัดอยู่ที่หู ที่ผมก็มีช่อมาลาประดับอย่างมาก ถึงกระนั้นนางทั้งหลายก็ยังไม่อิ่มในการแสวงหาดอกไม้ ในทำนองเดียวกัน พระราชาก็ไม่ทรงอิ่มที่จะทอดทัศนาการบันเทิงเริงร่า เล่นสนุกของนารี

วิมานเทเศษุ วิษชฺยมานา วิลมฺพมานาะ กมลากเรษุ |
ททรฺศ ราชา ภฺรมรายมาณาะ ปุษฺปทฺรุเมษุ ปฺรมทากฺษิมาลาะ || 9 ||

พระองค์ทรงทอดพระเนตรนางพระกำนัลเป็นหมู่ ๆ คล้ายพวงมาลัย เดี๋ยวเกาะรอบร่มไม้ เดี๋ยวก็แล่นไปยังสระบัว บางทีก็ชุมนุมกันเหมือนภมรตามต้นไม้ที่มีดอก

มทปฺรคลฺภานฺยปิ โกกิลานำ รุตานิ นฺฤตฺยานิ จ พรฺหิณานามฺ |
ทฺวิเรผคีตานิ จ นาภิเรชุสฺตตฺรางฺคนาชลฺปิตนฺฤตฺตคีไตะ || 10 ||

แม้เสียงร้องละโมบอาหารของนกดุเหว่า การฟ้อนของมยุรา และเสียงหึ่งของผึ้งก็แพ้เสียงสรวลระริก การฟ้อนและการขับร้องของนารีเหล่านั้น

ปโยทธารสฺตนิไตรฺมฺฤทงฺไครุทีรฺณเกกาสฺตตพรฺหจกฺราะ |
นตา อิว สฺเวน กลคฺเณน จกฺรุรฺมยูราะ กฺษิติปสฺย เสวามฺ || 11 ||

เสียงเภรีในขบวนดังเพียงฟ้าลั่น ชวนให้มยุรีส่งเสียงร้องแล้วแผ่หางเป็นวงประดุจดังตัวละครถวายความเคารพแด่พระราชาโดยแสดงนาฏศิลป์

ส ตตฺร สานฺตะปุร อุทฺยนวนวิหารสุขำ ปฺรกามมนุภูว กฺรีฑาปฺรสงฺคปริเขทานฺมทปริษฺวงฺคาจฺจ ศฺรีมติ วิมานปฺรเทเศ มหารฺหศยนียวรคโต นิทฺราวศมุปชคาม | อถ ตา โยษิตะ ปฺรสฺตาวานฺตรคตมเวตฺย ราชานำ วนโศภาภิรากฺษิปฺยมาณหฺฤทยาสฺตทฺทรฺศนาวิตฺฤปฺตา ยถาปฺรีติกฺฤตสมวายาะ สมากุลภูษณตินาทสมฺมิศฺรกลปฺรลาปาะ สมนฺตตะ ปฺรสสฺรุะ |

เมื่อได้ทรงเกษมสำราญกับพระสนมกำนัล โดยทรงดำเนินไปตามหมู่ไม้คล้ายพระราชอุทยานจนเป็นที่พอพระทัยแล้ว ประกอบกับทรงรู้สึกเหนื่อย เพราะเพลิดเพลินมิได้พัก ทั้งความมึนเมาก็ครอบงำพระหฤทัย พระราชาจึงทอดพระองค์ลงบนพระที่ใต้ร่มไม้แล้วบรรทมหลับ

ฝ่ายพระสนมทั้งหลายเมื่อเห็นพระราชาไม่ทรงเล่นสนุกกับตน ทั้งยังไม่อิ่มใจในความงามของพนาลัย อันยังมีอีกมากมายทำให้หลงใหล จึงพากันออกไปจากที่นั้น โดยแยกกันเที่ยวไปเป็นหมู่ ๆ ตามใจชอบ ทำให้เสียงอาภรณ์เครื่องประดับกระทบกัน ระคนกับเสียงปราศรัยหยอกล้อแจจัน

ตาศฺจฺฉตฺรวาลวฺยชนสนาถฺไยะ ปฺเรษฺยาธฺวฺไตะ กาญฺจนภกฺติจิตฺไระ |
เอษฺวรฺยจิหฺไนรนุคมฺยมานาะ สฺตริยะ สฺวภาวานิภฺฤตำ วิเจรุะ || 12 ||

เขาเดินเที่ยวสนุกไปโดยไม่มีขอบเขตตามวิสัยสตรี มีเครื่องยศสำหรับราชอิสริยศักดิ์ เช่น กลดพัชนี ที่นั่งอันประดับด้วยสุวรรณาภรณ์ซึ่งนางทาสีเชิญตามไป

ตาะ ปฺราปฺย รูปาณิ มหีรุหานำ ปุษฺปาณิ จารูณิ จ ปลฺลวานิ |
ปฺเรษฺยาปฺรยตฺนานติปตฺย โลภาทาเลภิเร สฺเวน ปรากฺรเมณ || 13 ||

แม้นางทาสีทั้งหลายจะวิงวอนและขอร้อง พระสนมก็ยังไม่วายเด็ดดึงดอกไม้กิ่งไม้ที่อยู่ใกล้เพราะความคะนอง

มารฺโคปลพฺธานฺ กุสุมาภิรามานฺ คุลฺมำศฺจลตฺปลฺลวินศฺจ วฺฤกฺษานฺ |
ปรฺยาปฺตปุษฺปาภรณสฺรโช’ปิ โลภาทนาลุปฺย น ตา วฺยตียุะ || 14 ||

แม้จะมีดอกไม้ประดับอยู่มากแล้ว เช่นจัดเป็นอาภรณ์เครื่องประดับบ้าง เป็นพวงมาลัยบ้าง ก็ยังอดไม่ได้ที่จะเก็บดอกไม้ต่าง ๆ ที่อยู่ริมทางที่มีดอกงาม หรือกิ่งระย้าสวย ๆ เสียจนเกลี้ยง ทั้งนี้เพราะความโลภ

อถ ตา วนรมณียตยากฺษิปฺยมาณหฺฤทยา ราชโยษิตสฺตทฺวนมนุวิจรนฺตฺยะ กฺษานฺติวาทินา อาศฺรมปทมุปชคฺมุะ | วิทิตตปะปฺรภาวมาหาตฺมฺยาสฺตุ ตสฺย มุเนะ สฺตฺรีชนาธิกฺฤตา ราชฺโญ วาลฺลภฺยาทฺทุราสทตฺวาจฺจ ตาสำ ไนนาสฺตโต วารยิตุ ปฺรเสหิเร | อภิสำสฺการรมณียตรยา จาศฺรมปทศฺริยา สมากฺฤษฺยมาณา อิว ตา โยษิตะ ปฺรวิศฺยาศฺรมปทำ ททฺฤศุสฺตตรฺ ตำ มุนิวรำ ปฺรศมเสามฺยทรฺศนมติ-คามฺภีรฺยาติศยาทฺ ทุราสทมภิชวลนฺตมิว ตปะศริยา ธยานาภิโยคาทฺทุทารวิษยสำนิกรฺเษ’ปฺยกฺษุภิเตนฺทฺริย ไนภฺฤตฺยโศภำ สากฺษาทฺธรฺมมิว มงฺคลฺยำ ปุณฺยทรฺศนำ วฺฤกฺษมูเล พทฺธาสนมาสีนมฺ |

ขณะที่พระสนมทั้งหลายท่องเที่ยวไปในวนาลัยอันมีความงามจนเป็นที่เพลิดเพลินหลงใหลนั้น เขาได้เข้าไปถึงอาศรมของพระฤษีกศานติวาทิน หัวหน้าบริวารผู้ติดตามพระสนม แม้จะทราบตระหนักถึงอิทธิฤทธิ์และจิตใจอันสูงของพระมุนี ก็มิกล้าทัดทานห้ามปรามมิให้เข้าไปในเขตอาศรม เพราะเกรงว่าจะเป็นที่ขัดเคืองแก่พระสนม และพระราชาก็โปรดปรานพระสนมยิ่งนัก ดังนั้น พระสนมกำนัลจึงเข้าไปในเขตอาศรม คล้ายกับว่าได้ถูกชักชวนโดยความงามของบรรณศาลา ซึ่งผู้พำนักอาศัย ณ ที่นั้นก็ทรงอิทธิฤทธิ์พิเศษ ทำให้ทวีความงามยิ่งขึ้น เขาได้เห็นพระมุนีนั่งขัดสมาธิอยู่ใต้ร่มไม้เป็นทัศนียภาพอันเป็นสิริมงคลและบริสุทธิ์แก่จักษุ ความสงบทำให้เค้าหน้าอ่อนสุภาพ ความที่มีจิตมั่นทำให้เป็นที่น่าเกรงขาม ใบหน้าดูคล้ายกับว่ามีรัศมีแห่งตบะญาณประภัสสร และโดยที่ได้เจริญฌานเป็นนิตย์ จึงทำให้มีความสงบระงับ เป็นลักษณะแสดงว่าอายตนะมิได้ถูกรบกวน แม้จะมีอาภรณ์อันสูง

ล้ำแห่งสมาธิตั้งอยู่ในจิต กล่าวโดยสรุปก็เหมือนหนึ่งว่าพระมุนีนั้นเป็นองค์ที่ตั้งแห่งธรรมะ รัศมีแห่งตบะทำให้จิตของพระสนมกำนัลระงับลง

อถ ตา ราชสฺตริยสฺตสฺย ตปสฺเตชสากฺรานฺตสตฺตฺวาะ สำทรฺศนาเทว ตฺยกฺตวิภฺรมวิลาเสาทฺธตฺยา วินยนิภฺฤตมภิคมฺไยนำ ปรฺยุปาสำจกฺริเร | ส ตาสำ สฺวาคตาทิปฺริยวจนปุระสรมติถิชนมโนหรมุปจารวิธึ ปฺรวรฺตฺย ตตฺปริปฺรศฺโนปปาทิตปฺรสฺตาวาภิะ สฺตฺรีชนสุขคฺรหณารฺถาภิรฺทฺฤษฺฏานฺตวตีภิะ กถาภิรฺธรฺมาติถฺยมาสำ จการ |

การได้เห็นพระมุนีเท่านั้นก็ทำให้ความระเริงสนุกและความหยิ่งเหือดหายไปสิ้น นางเหล่านั้นเข้าไปหาพระมุนีด้วยกิริยาอ่อนน้อม นั่งล้อมรอบด้วยคารวะ ส่วนพระฤษีก็ปฏิสันถารตามธรรมเนียมต้อนรับ และกล่าวคำสุภาพเหมาะแก่อาคันตุกะ แล้วถือโอกาสที่นางทั้งหลายไต่ถาม แสดงการต้อนรับโดยให้โอวาทสั่งสอนธรรมะด้วยถ้อยคำซึ่งสตรีฟังเข้าใจได้ง่าย พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบการบรรยายด้วยว่า

อครฺหิตำ ชาติมวาปฺย มานูษีมนูนภาวำ ปฏุภิสฺตเถนฺทฺริไยะ |
อวศฺยมฺฤตฺยุรฺน กโรติ ยะ ศุภำ ปฺรมาทภากฺปฺรตฺยหเมษ วฌฺจยเต || 15 ||

“ผู้ใดได้เกิดมาเป็นมนุษย์ มีอินทรีย์และอวัยวะบริบูรณ์ใช้การได้ดี ไม่มีพิกลพิการ แต่ละเลยไม่กระทำความดีทุกวัน เพราะขาดความเอาใจใส่ ผู้นั้นจะไม่ถูกหลอกลวงดอกหรือ เขาไม่รู้หรือว่าจะต้องตาย”

กุเลน รูเปณ วโยคุเณน วา พลปฺรกรฺเษณ ธโนทเยน วา |
ปรตฺร นาปฺโนติ สุขานิ กศฺจน ปฺรทานศีลาทิคุไณรสำสฺกฺฤตะ || 16 ||

“บุคคลอาจมีโชคประเสริฐด้วยกำเนิด ด้วยรูปร่าง ด้วยวัย ด้วยอำนาจอันยิ่งใหญ่ หรือทรัพย์สมบัติ แต่จะไม่ได้สบความสุขสำราญในโลกหน้า เว้นเสียแต่จะได้ทำให้บริสุทธิ์ด้วยทาน ศีล และธรรมอื่น ๆ”

กุลาทิหีโน’ปิ หิ ปาปนิะสฺปฺฤหะ ปฺรทานศีลาทิคุณาภิปตฺติมานฺ |
ปรตฺร เสาขฺไยรภิสารฺยเต ธรุวำ ฆนาคเม สินฺธุชไลริวารฺณวะ || 17 ||

“เพราะโดยแท้จริงแล้ว ผู้ที่มิได้มีกำเนิดสูงและอื่น ๆ แต่เป็นผู้ชังความชั่ว ประพฤติแต่ความดีมีทาน ศีล และอื่น ๆ บุคคลเช่นนี้ย่อมจะได้รับความสุขทุกอย่างในกาลต่อไป เหมือนทะเลในฤดูฝนได้รับน้ำเพิ่มขึ้นจากแม่น้ำ”

กุลสฺย รูปสฺย วโยคุณสฺย วา พลปฺรกรฺษสฺย ธโนจฺฉรยสฺย วา |
อิหาปฺยลำการวิธิรฺคุณาทระ สมฺฤทฺธิสูไจว ตุ เหมมาลิกา || 18 ||

“สำหรับบุคคลผู้ประเสริฐด้วยชาติสกุล รูปร่าง วัย อำนาจ หรือทรัพย์สมบัติ การยึดมั่นในธรรมะเป็นอาภรณ์อันวิเศษที่สุดในโลกนี้ พวงมาลัยอันทำด้วยทองคำของเขานั้นเป็นแต่แสดงถึงความสมบูรณ์มั่งคั่งแห่งทรัพย์”

อลำกฺริยนฺเต กุสุไมรฺมหีรุหาสฺตฑิทฺคุไณสฺโตยวิลมฺพิโน ฆนาะ |
สรำสิ มตฺตภฺรมไระ สโรรุไหรฺคุไณรฺวิเศษาธิคไตสฺตุ เทหินะ || 19 ||

“ดอกไม้บานเป็นเครื่องประดับต้นไม้ให้งาม แสงฟ้าแลบเป็นเครื่องประดับกลุ่มเมฆฝน อุบลและกุมุทมีผึ้งเคล้าเป็นเครื่องประดับสระ แต่คุณธรรมอันได้อบรมถึงวิสุทธิแล้ว เป็นเครื่องประดับอันชอบสำหรับมนุษย์”

อโรคตายุรฺธนรูปชาติภิรฺนิกฺฤษฏมธฺโยตฺตมเภทจิตฺรตา |
ชนสฺย เจยำ น ขลุ สฺวภาวตะ ปราศฺรยาทฺวา ตริวิธา ตุ กรฺมณะ || 20 ||

“ความแตกต่างของมนุษย์ในเรื่องอนามัย อายุ รูปพรรณ ความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์และชาติกำเนิดนั้น จัดเป็น 3 ชั้น คือชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูง ทั้ง 3 ชั้นมิได้เป็นไปตามสภาวธรรม หรือมีเหตุภายนอกปรุงแต่ง แต่หากเป็นผลกรรมของมนุษย์นั้นเอง”

อเวตฺย ไจวำ นิยตำ ชคตฺสฺถิตึ ชลำ วินาศปฺรวนำ จ ชีวิตมฺ |
ชหีต ปาปาณิ ศุภกฺรมาศยาทยำ หิ ปนฺถา ยศเส สุขาย จ || 21 ||

“เมื่อทราบว่าเป็นกฎแห่งชีวิตของมนุษย์ และเมื่อคำนึงถึงความปรวนแปรบอบบางของชีวิตแล้ว ชนทั้งหลายจึงควรเว้นประกอบกรรมชั่ว มุ่งแต่จะประกอบกุศล เพราะทางนี้เท่านั้นที่จะเป็นวิถีนำไปสู่กิตติคุณและความสุข”

มนะปฺรโทษสฺตุ ปราตฺมโนรฺหิตำ วินิรฺทหนฺนคฺนิริว ปฺรวรฺตเน |
อตะ ปฺรยตฺเนน ส ปาปภีรุณา ชเนน วรฺชฺยะ ปฺรติปกฺษศฺศฺรยาตฺ || 22 ||

“ใจที่ชั่วจะลุกเหมือนไฟ เผาผลาญคุณความดีของตนเองและของเพื่อนที่อยู่ใกล้ ฉะนั้น ผู้เกรงกลัวทุจริต จึงควรระวังให้ห่างพ้นความชั่ว โดยอบรมให้เกิดสิ่งที่ตรงกันข้าม คือความดี”

ยถา สเมตฺย ชฺวลิโต’ปิ ปาวกสฺตฏานฺตสำสกฺตชลำ มหานทีมฺ |
ปฺรศานฺติมายาติมโนชฺวลสฺตถา ศฺริตสฺย โลกทฺวิตยกฺษมำ กฺษมามฺ || 23 ||

“เปรียบเหมือนไฟ แม้จะลุกไหม้ร้ายแรง ถ้าได้พบกับแม่น้ำใหญ่มีน้ำเต็มฝั่ง ไฟนั้นก็ย่อมดับ ฉันเดียวกับไฟที่ลุกอยู่ในใจคนก็จะดับได้โดยอาศัยขันติ ซึ่งจะรับใช้เขาต่อไปในภพนี้และภพหน้า”

อิติ กฺษานฺตฺยา ปาปํ ปริหรติ ตทฺเธตฺวภิภวาทฺ
อตศฺจายํ ไวรํ น ชนยติ ไมตฺรฺยาศฺรยพลาตฺ |
ปฺริยะ ปูชฺยศฺจาสฺมาทฺภวติ สุขภาเคว จ ตตะ
ปฺรยาตฺยนฺเต จ ทฺยำ สฺวคฺฤหมิว ปุณฺยาศฺรยคุณาตฺ || 24 ||

“ดังนั้น ขันติจึงมีคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่ ผู้อบรมขันติจะหลีกพ้นความชั่วเพราะได้ปราบมูลเหตุของมัน และเขาจะไม่ก่อให้เกิดศัตรูเพราะการเจริญเมตตา ฉะนั้น เขาจะเป็นบุคคลที่น่านับถือ มีชีวิตเป็นสุข และในที่สุดก็จะได้ขึ้นสวรรค์ง่ายเหมือนเข้าบ้าน ทั้งนี้ก็เพราะยึดมั่นในกุศลจริยาวัตร”

อปิ จ ภวตฺยะ กฺษานฺติรฺมาไมษา –
ดูก่อนนางผู้ทรงศักดิ์ ข้ากล่าวว่า ขันติ

ศุภสฺวภาวาติศยะ ปฺรสิทฺธะ ปุณฺเยน กีรฺตฺยา จ ปรา วิวฺฤทฺธิะ |
อโตยสำปรฺกกฺฤตา วิศุทฺธิสฺไตสฺไตรฺคุเณาไมศฺจ ปรา สมฺฤทฺธิะ || 25 ||

“ (ขันติ) นั้นเป็นที่เชิดชูยกย่องว่าเป็นกุศลกรรมอย่างสูง เป็นที่อบรมสูงสุด ได้มาด้วยบุญและคุณความดี เหมือนการกระทำให้บริสุทธิ์โดยมิต้องใช้น้ำ เหมือนสมบัติอันประเสริฐได้มาจากกระแสแห่งคุณธรรมต่าง ๆ หลายสาย”

ปโรปโรเธษุ สทานภิชฺญา วฺยวสฺถิตะ สตฺตฺววตำ มโนชฺญา |
คุณาภินิรฺวารฺติตจารุสำชฺญา กฺษเมติ โลการฺถการี กฺฤปาชฺญา || 26 ||

“เป็นที่สรรเสริญว่า ใจอันหนักแน่นมั่นคงของสัตบุรุษนั้นงดงามยิ่งนัก แม้จะถูกผู้อื่นทำร้ายก็มิได้หวั่นไหว มีคุณสมบัติสมชื่อว่ากศมา[107] เป็นคุณประโยชน์แก่มนุษยชาติ และมีความกรุณาสงสารรวมอยู่ด้วย”

อลำกฺริยา ศกฺติสมนฺวิตานำ ตโปธนานำ พลสปทคฺรฺยา |
วฺยาปาททาวานลวาริธารา ปฺเรตฺเยห จ กฺษานฺติรนรฺถศานฺติะ || 27 ||

[107] กศมา แปลอย่างเดียวกับกศานติ คือขันติ.

“ขันติธรรมเป็นอาภรณ์สำหรับผู้มีศักดานุภาพ เป็นพละอำนาจอันสุดยอดของนักพรต เพราะเหตุว่าขันตินั้นมีผลคล้ายห่าฝนดับไฟแห่งความชั่วที่ลุกโพลง จึงอาจเรียกได้ว่าเป็นผู้ดับโชคร้ายทั้งในปัจจุบันนี้ และภายหลังมรณกรรม”

กฺษมามเย วรฺมณิ สชฺชนานำ วิกุณฺจิตา ทุรฺชนวากฺยพาณาะ |
ปฺรายะ ปฺรศำสากุสุมตฺวเมตฺย ตาตฺกีรฺติมาลาวยวา ภวนฺติ || 28 ||

“สำหรับสัตบุรุษ ขันติเป็นเสื้อเกราะทำให้ลูกศรที่ยิงจากลิ้นทู่หมดคม โดยมากลูกศรเหล่านี้กลายเป็นมาลาแห่งคำสรรเสริญ อันอาจสอดเข้าในพวงมาลัยแห่งเกียรติยศได้”

หนฺตีติ ยา ธรฺมวิปกฺษมายำ ปฺราหุะ สุขำ จิว วิโมกฺษมายามฺ |
ตสฺมานฺน กุรฺยาตฺก อิว กฺษมายำ ปฺรยตฺนเมกานฺตหิตกฺษมายามฺ || 29 ||

“กล่าวกันว่าขันติเป็นผู้ประหารโมหะ ศัตรูของธรรมะ และเป็นเครื่องช่วยให้บรรลุถึงความพ้นทุกข์ได้อย่างสะดวก เมื่อเป็นดังนี้ใครบ้างจะไม่พยายามอย่างที่สุด เพื่อให้ได้ซึ่งขันติอันเป็นธรรมะนำไปสู่ความสุข”

อิติ ส มหาตฺมา ตาสำ ธรฺมาติฌยำ จการ |
ด้วยเทศนาอันเป็นหลักมั่นดังนี้ พระโพธิสัตว์ได้ต้อนรับเหล่านารีผู้เป็นแขก

อถ ส ราชา นิทฺรากฺลมวิโนทนาตฺปรติวิพุทฺธะ สาวเศษมทคุรุนยโน มทนานุวฺฤตฺตยา กุตฺร เทวฺย อิติ ศยนปาลิกาะ สภฺรูกเษปำ ปรฺยปฺฤจฺฉตฺ | เอตา เทว วนานฺตราณฺยุปโศภยมานาสฺตทฺวิภูตึ ปศฺยนฺตีติ โจปลภฺยศยนปาลิกาภฺยะ ส ราชา เทวีชนสฺย วิสฺรมฺภนิรฺยนฺตฺรณหสิตกถิตทฺรววิเจษฏิตทรฺศโนตฺสุกมติรุตฺถาย ศยนาทฺยุวติธฺฤตจฺฉตฺรวฺยชโนตฺตรียขงฺคะ สกณฺจุไกรฺเวตฺรทณฺฑปาณิภิรนฺตปุราวจไระ กฺฤตานุยาตฺรสฺตทฺวนมนุวิจจาร | ส ตตฺร ยุวติชนาไนภฺฤตฺยวิรจิตำ วิวิธกุสุมสฺตพกปลฺลวนิกปฺรปทฺธตึ ตามฺพูลรสราควิจิตฺรามนุสรัสตทาศฺรมปทมภิชคาม | ทฺฤษฺไฏว ตุ ส รา กฺษานฺติวาทินำ ตมฺฤษิวรำ เทวิชน ปริวฺฤตำ ปูรฺวไวรานุศยโทษานฺมทปริภฺรมิตสฺมฺฤติตฺวาทีรฺษยาปราภูตมติตฺวาจฺจ ปรำ โกปมุปชคาม | ปฺรติสำขยานพลไวกลฺยาจฺจ ภฺรษฏวินโยปจารเสาษฺฐวะ สำรมฺภปาปฺมาภิภวาทาปติตสฺเวทไววรฺณฺยเวปถุรฺ ภฺรูภงฺคชิหฺมวิวฺฤตฺตสฺถิราภิตามฺรนยโน วิรกฺตกานฺติลาวณฺยโศภะ ปฺรจลตฺกนกวลเยา ปริมฺฤทฺนนฺ สางฺคลิวิภูษเณา ปาณี ตมฺฤษิวรมธิกฺษิปฺสตตฺตทฺวาจ | หึโห

ระหว่างเวลานั้นพระราชาอิ่มพระบรรทมแล้วตื่นขึ้น ความอ่อนเพลียหายแล้ว แต่พระเนตรยังหนักซึมเซาไม่หายหมดทีเดียว โดยประสงค์จะทรงเล่นสนุกต่อไป จึงตรัสถามนางพนักงานเฝ้าพระที่ด้วยพระพักตร์บึ้งว่าพระสนมไปไหน นางพนักงานทูลว่า “มหาราชะ พระสนมกำลังเพิ่มความงามให้แก่พนาลัยแห่งอื่น กำลังเดินชมต่อไป”

เมื่อทรงทราบดังนี้ พระราชาใคร่ทรงเห็นพระสนมกำนัลกล่าวสัพยอกหยอกเย้าสรวลเสและทำอะไรต่าง ๆ จึงเสด็จจากพระที่ มีนางพนักงานเชิญกลด พระแส้ พระภูษา และพระแสงดาบ มีขันทีแห่งราชสำนักสวมเสื้อเกราะถือพลองตามเสด็จ พระราชาเสด็จพระดำเนินตามพระสนมกำนัลไปในป่า เป็นการง่ายที่จะติดตามทางเดินเพราะมีร่องรอยแห่งการระเริงเล่นอย่างเด็ก เช่น ดอกไม้ต่าง ๆ ช่อดอกไม้ กิ่ง ตกหล่นเกลื่อนกลาดทั่วไป นอกนั้นยังมีรอยแดงแห่งหมากพลูที่เคี้ยวบ้วนทิ้งไว้อีก

โดยประการดังนี้พระราชาก็ติดตามไปถึงอาศรม แต่พอได้ทัศนาพระฤษีกศานติวาทินนั่งอยู่ มีพระสนมกำนัลล้อมรอบ พระองค์ก็ทรงพระพิโรธ ทั้งนี้ เป็นเพราะพระฤษีนั้นเคยเป็นปฏิปักษ์ของพระองค์มาแต่ชาติก่อน เคยมีเรื่องแข่งดีกัน ประกอบทั้งขณะนั้นปัญญาก็มืนเมาและพระทัยก็ท่วมท้นด้วยริษยา โดยที่อำนาจการบังคับพระองค์เองมีน้อยมาก พระพักตร์ก็หมดอาย ลืมขนบธรรมเนียมและมารยาทอันสุภาพ ตกอยู่ในอำนาจแห่งโทสะ สีพระพักตร์แปรเปลี่ยน มีพระเสโทแตกเป็นเม็ดพระองค์สั่น พระขนงขมวดนิ่ว พระเนตรแดงก่ำกลิ้งไปมาและจ้องเขม็ง ความสง่าภาคภูมิหายหมด พระองค์บีบพระหัตถ์ทั้งสองถูไปมา รีดพระธำมรงค์ และสลัดพระพาหุรัด ตรัสบริภาษมหาฤษีด้วยผรุส-วาจาว่า “ฮะหา”

อสฺมตฺเตชะ ขลีกฺฤตฺย ปศฺยนฺนนฺตะปุราณิ นะ |
มุนิเวษปรติจฺฉนฺนะ โก’ยำ ไวตำสิกายเต || 30 ||

“อ้ายคนเลวผู้นี้เป็นใคร หมิ่นบรมเดชานุภาพเมียของกู อ้ายคนเจ้าเล่ห์ผู้ปลอมเป็นมุนีกระทำเหมือนพรานนก”

ตจฺฉฺรุตฺวา วรฺษวราะ สสำภฺรมาเวคา ราชนมูจุะ – เทว มา ไมวมฺ | จิรกาลสำภฺฤตวฺรตนิยม-ตโพภาวิตาตฺมา มุนิรยำ กฺษานฺติวาที นาเมติ | อุปหตาธฺยาศยตฺวาตฺตุ ส ราชา ตตฺเตษำ วจนมปฺรติ-คฺฤหฺณนฺนุวาจ – กษฏฺ โภะ

พวกขันทีมีความวิตกร้อนใจในอาการเช่นนี้ กราบทูลว่า “มหาราชะ ที่ตรัสดังนั้นหาควรไม่ พระมุนีรูปนี้ได้ชำระตนเองให้บริสุทธิ์ ด้วยปฏิญญา การข่มใจ และการบำเพ็ญเพียรมาตลอดชนมายุ มีนามว่ากศานติวาทิน” แต่พระราชามิได้ตริตรองตามที่ขันทีทูล เพราะจิตใจเสื่อมเสียเสียแล้ว ตรัสต่อไปว่า “เอ้า ถ้าเช่นนั้น”

จิราตฺปรภฺฤติ โกโล’ยเมวเมเตน วญฺจฺยเต |
กุหนาชิหฺมภาเวน ตาปสากุมฺภสาตฺมนา || 31 ||

“อ้ายคนเจ้ามารยาผู้นี้ก็ได้ตั้งตัวเป็นนักพรตผู้ประเสริฐ ล่อลวงประชาชนด้วยกลอุบายอย่างนี้มาช้านานแล้ว”

ตทยมสฺย ตาปสเนปถฺยาวจฺฉาทิตๆ มายศาจฺยสๆภฺฤตๆ กุหกสฺวภาวๆ ปฺรกษยามีตฺยุกฺตฺวา ปฺรติหารีหสฺตาทสิมาทาย หนฺตุมฺตฺปติตนิศฺจยสฺตมฺฤษิวรๆ สปตฺนวจภิชคาม | อถ ตา เทวฺยะ ปริชนนิเวทิตาภฺยคมนมาโลกฺย ราชานๆ กฺโรธสๆกฺษิปฺตเสามฺยภาวๆ วิตานีภูตหฺฤทยาะ สสๆภฺรมาเวคจฺฉฺจลนยนาะ สมฺตฺถายาภิวาทฺย จ ตมฺฤษิวรๆ สมฺทฺยตาฌฺชลิกฺฑฺมลาะ ศรนฺนลินฺย อิว สมฺทฺคไตกปงฺกชานนมฺกุลา ราชานมภิชคฺมุะ |

“เอาเถอะ ข้าจะเปิดโฉมหน้าอันแท้จริงให้ปรากฏ ถึงแม้มันจะหุ้มห่อร่างกายอย่างนักพรตและซ่อนเร้นปิดบังไว้ด้วยศิลปะแห่งเล่ห์กลและทำเป็นสมณะจอมปลอม” ตรัสดังนี้ พระองค์จับพระแสงดาบที่นางพนักงานเชิญตามมา เสด็จเข้าไปยังพระมหาฤษีโดยเร็ว มุ่งหมายจะฟาดฟันประดุจว่าเป็นศัตรูคู่แข่ง ส่วนพระสนมกำนัลได้ทราบก่อนจากบริวารว่า พระราชาเสด็จตามมาใกล้จะถึงแล้ว ครั้งได้เห็นพระพักตร์อันงามเปลี่ยนแปลงด้วยโทสะ ก็พากันวุ่นวาย มีหน้าแสดงความวิตกทุกข์ร้อน ลุกขึ้นจากที่นั่ง อำลาพระฤษีและออกไปรับเสด็จ เขายืนใกล้ล้อมรอบ กระพุ่มหัตถ์นบหน้า มีลักษณะประดุจหนึ่งกลุ่มบัวหลวงในฤดูใบไม้ร่วง ขณะที่ความสดชื่นกำลังเริ่มทำให้แย้มผลิจากดอกตูม

ตตฺตาสำ สมุทาจารลีลาวินยเสาษฺฐมฺ |
น ตสฺย ศมยามาส กฺโรธาคฺนิชฺวลิตๆ มนะ || 32 ||

แม้ความงามแห่งกิริยาท่าที ความสงบเสี่ยม และความสวยงามของนางพระสนมกำนัลก็มิอาจคลายความพิโรธที่เผาผลาญอยู่ในจิตใจ

ลพฺธตรปฺราณปฺรสราสฺตุ ตา เทวฺยะ สสๆรมฺภวิการสมุทาจารรูกฺษกฺรมำ สายุธมภิปตนฺตๆ ตมฺทีกฺษย ราชานๆ ตมฺฤษิวรๆ ปฺรติ วิวรฺติตาภินิวิสฺฏทฺฤษฺฏิ สมาวฺฤณฺวตฺย อูจุะ – เทว มา มา ขลุ สาหสๆ การฺษิะ | กฺษานฺติวาที ภควานยมิติ | ปฺรทุษฺฏภาวาตฺตุ ส ราชา สมาวรฺชิตภาวา นูนมเนเนมา อิติ สุษฺจุตรๆ โกปมุเปตฺย สฺผุฏรๆ ภฺรูภงฺไครสูยาสมาเวศตีกฺษฺไณสฺติรฺยคเวกฺษิไตสฺตตฺตาสำ ปฺรณยปฺราคลฺภฺยมวภรฺตฺสฺย สโรษมเวกฺษมาณะ สฺตฺรีชนาธิกฺฤตาณฺฉิระกมฺปาทากมฺปมานกุณฺฑลมุกฺฏวิฏปสฺตา โยษิโต’ภิวีกฺษมาณ อุวาจ –

พระสนมทั้งหลายเริ่มได้สติภายหลังการตกตะลึง เมื่อได้เห็นพระราชาแสดงอากัปกิริยาเปลี่ยนแปลง กำลังทรงพระแสงเสด็จตรงเข้าไปที่พระฤษีซึ่งถูกเพ่งด้วยพระเนตรอันอาฆาต เขาทั้งหลายจึงเข้าขวางทางและห้อมล้อมทูลวิงวอน “มหาราชะ ขอประทานได้โปรดระงับการกระทำอันหุนหันก่อน ขอประทานงดเสียเถิด บุรุษผู้นี้ คือพระฤษีกศานติวาทิน ผู้เป็นที่เคารพ” พระราชายิ่งทรงพระพิโรธ เพราะพระหฤทัยหฤโหด ทรงดำริว่า “แน่แล้ว นางเหล่านี้คงรักเข้าแล้ว” จึงตรัสติเตียนการไม่เกรงพระอาญาที่ทูลวิงวอน โดยทรงแสดงความไม่พอพระทัยเห็นได้ถนัด ขมวดพระขนงเพ่งหน้า

อย่างดุเหมือนความริษยาที่ครอบครองพระทัย แล้วผินพระพักตร์ไปทางขันที สั่นพระเศียรจนทำให้อุณหิสและกรรณิกาเคลื่อนไหว พลางตรัสและชำเลืองดูพระสนมกำนัล ว่า

วทตฺเยว กฺษมาเมษ น ตฺเวนำ ปฺรติปทฺยเต |
ตถา หิ โยษิตฺสำปฺรกตฺฤษฺณา น กฺษานฺตวานยมฺ || 33 ||

“ชายผู้นี้พูดถึงแต่ขันติ แต่ก็มิได้ปฏิบัติ ดังเช่นตัวเองก็ยังไม่พ้นความโลภในอันที่จะเกี่ยวข้องกับอิสตรี”

วาคนฺยถานฺไยว ศรีเรเจษฏา ทุษฺฏาศยำ ทุษฺฏาศยำ มานสมนฺยไถว |
ตโปวเน โก’ยมสัยตาตฺมา ทมฺภวฺรตาฑมฺพรธีรมาสฺเต || 34 ||

“ลิ้นของตัวก็ยังไม่ตรงกับการกระทำ ยิ่งใจอันร้ายก็ยิ่งไม่ตรงใหญ่ มันผู้ไม่มีเครื่องขัดขวางอายตนะ มาทำอะไรในป่า จึงแสร้งทำเล่ห์หลอกลวงว่าเป็นผู้มีปฏิญญา นุ่งห่มและนั่งอย่างผู้วิเศษ”

อถ ตา เทวฺยสฺตสฺมินฺ ราชนิ กฺโรธสำรมฺภกรฺกศหฺฤทเย ปฺรตฺยาหตปฺรณยาะ ปฺรชานานาศฺจตสฺย ราชฺญศฺจณฺฑตำ ทุรนุเนยตำ จ ไวมนสฺยไทนฺยากฺรานฺตมนสะ สฺตฺรีชนาธิกฺฤไตรฺภยวิษาทวฺยากุลิ-ไตรฺหสฺตสำชฺญาภิรปสารฺยมาณา วฺรีฑาวนตวทนาสฺตมฺฤษิวรฺยำ สมนุศาจนฺตฺยสฺตโต’ปจกฺรมุะ |

ส่วนพระสนมกำนัลเมื่อได้ถูกพระราชาบริภาษ แสดงความเหี้ยมโหดแล้ว ก็บังเกิดความทุกข์เศร้าโศก เพราะทราบถึงความร้ายกาจและความดึงดื้ออันไม่มีทางที่จะชักชวนให้กลับใจได้ ส่วนขันทีก็มีความตกใจเดือดร้อนเป็นทุกข์เช่นกัน จึงให้สัญญาณแก่พระสนมกำนัลด้วยมือให้หลบถอยไป ดังนั้น เขาทั้งหลายจึงถอยกลับ ก้มหน้าด้วยความอาย และเศร้าโศกถึงพระฤษีผู้วิเศษว่า

อสฺมนฺนิมิตฺตมปราธวิวรฺชิเต’ปิ
ทานฺเต ตปสฺวินิ คุณปฺรติเต’ปฺยมุษฺมินฺ |
โก เวตฺติ กามปิ วิวฺฤตฺย วิการลีลำ
เกนาปิ ยาสฺยปิ ปถา กฺษิติปสฺย โรษะ || 35 ||

“เราทั้งหลายเป็นต้นเหตุให้พระราชาพิโรธแก่ผู้ไม่มีบาป ปราบตนเอง และมีชื่อเสียงว่าศักดิ์สิทธิ์ ใครจะรู้ว่าที่สุดเป็นอย่างไร เพราะโทสะพระราชาคงจะกระทำสิ่งหนึ่ง ไม่อย่างนี้ก็อย่างอื่นอันไม่บังควรแก่พระฤษีผู้ทรงธรรม”

กฺษิตีศวฺฤตฺตึ ปฺรติลพฺธกีรฺตึ ตนุ มุเนรสฺย ตปสฺตนุ จ |
อมูนฺยนาคำสิ จ โน มนำสิ ตุลฺยำ หิ หนฺยาทปิ นาม ราชา || 36 ||

“คงจะทำลายพระราชจริยาวัตรอันนำมาซึ่งอิสริยศักดิ์ของพระองค์เอง คงประทุษร้ายร่างกายพระมุนี และตบะญาณของท่าน ทำให้จิตใจของเราผู้หาผิดมิได้พลอยเศร้าโศกไปด้วย”

อิติ ตาสุ เทวีษฺวนุโศจิตวินิะศฺวสิตมาตฺรปรายณาสฺวปยาตาสุ ส ราชา ตมฺฤษีวรำ สำตรฺชยนฺ โรษวศนฺนิษฺกฺฤษย ขงฺคำ สฺวยเมว จฺเฉตฺตุมุปจกฺรเม | นิรฺวิการธีรมสำภฺรานฺตสฺวสฺถเจษฺฏิตำ จ ตำ มหาสตฺตฺว มาสาทฺยมานมปฺยเวกฺษย สำรมฺภิตรเมนมุวาจ –

เมื่อได้รำพันทอดถอนใจใหญ่สงสารพระฤษีดังนี้ เพราะจะทำอะไรได้ก็จากไป พระราชาทรงพลุ่งพล่านดาลโทสะเสด็จเข้าไปที่พระฤษีนั่ง ทรงพระแสงดาบชักจากฝักเพื่อจะประหาร เมื่อพระฤษีโพธิสัตว์เห็นดังนี้ แม้จะถูกคุกคามก็สงบระงับนิ่งเฉย มีความมั่นหนักแน่น มิได้หวั่นไหวอย่างใด พระราชาจึงทรงพิโรธหนักขึ้น ตรัสว่า

ทาณฺฑาชินิกตาเนน ปรกรฺษำ คมิตา ยถา |
อุทฺวหนฺ กปฏาโฏปำ มุนิวนฺมามปีกฺษเต || 37 ||

“ช่างสามารถทำเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ได้สนิทจริง ๆ กล้ามองดูข้าเหมือนกับว่าเป็นมุนีแท้ ๆ แสร้งทำท่าทางสาไถยอย่างผึ่งผยอง”

อถ โพธิสตฺตฺวะ กฺษานฺติปริจยาทวิจลิตธฺฤติสฺเตนาสตฺการปฺรโยเคณ ตำ ราชานำ โรษสำรมฺภ วิรูปเจษฺฏิตำ ภฺรษฺฏวินโยปจารศฺริยำ วิสมฺฤตาตฺมหิตาหิตปถมาคตวิสฺมยะ กฺษณมภิวีกฺษย กรุณายมานะ สมุเนษฺยนฺนิยตมีทฺฤศำ กีจิทฺวาจ –

พระโพธิสัตว์มิได้หวั่นไหวอย่างใด เพราะเคยปฏิบัติความอดกลั้นจนชินแล้ว เข้าใจดีด้วยความหลากใจในท่าทางอันดุร้ายของพระราชาว่าเกิดจากโทสะ จนทำให้พระองค์ทรงกระทำสิ่งอันไม่ควร สละทิ้งความสุภาพ และมารยาทอันดีเสียสิ้นเชิง ไม่มีท่วงทีจะสำนึกได้ว่าดีชั่วเป็นอย่างไร มีความกรุณาสงสารพระราชามาก เพื่อปลอบใจจึงทูลว่า

ภาคฺยาปราธชนิโต’ปฺยปมานโยคะ
สำทฺฤษฺยเต ชคติ เตน น เม’ตฺร จินฺตา |
ทุะขำ ตุ เม ยทฺจิตาภิคเตสุ วฺฤตฺติ-
รฺวาจาปิ น ตฺวยิ มยา กฺริยเต ยถารฺหมฺ || 38 ||

“การได้ประสบอคารวะในโลกนี้มิใช่ของประหลาด เพราะอาจเป็นเวรและความผิด ฉะนั้นจึงไม่ถือสาอย่างไร แต่ที่อาตมาเสียใจมากก็คือไม่สามารถต้อนรับพระองค์แม้ด้วยวาจา เช่นผู้อื่นที่มายังสำนักของอาตมา”

อปิ จ มหาราช

“ข้าแต่มหาราช โปรดทรงฟัง”

อสตฺปฺรวฺฤตฺตานฺ ปถิ สํนิโยกฺษฺยตา ภวทฺวิธานำ ชคทรฺถการิณามฺ |

น ยุกฺตรูปำ สหสา ปฺรวรฺติตุ วิมรฺศมารฺโค’ปฺยนุคมฺยตำ ยตะ || 39 ||

“สำหรับพระองค์ผู้มีหน้าที่จัดการให้ผู้กระทำมิชอบ ดำเนินตามทางที่ถูกและทรงกระทำอย่างอื่นเพื่อประโยชน์ของมวลสัตว์ทั้งหลาย จึงมิควรที่จะกระทำการโดยความหุนหัน ควรทรงดำริพิจารณาตามวิถีทางก่อน”

อยุกฺตวตฺสาธฺวปิ กีจิทีกฺษฺยเต ปฺรกาศเต’สาธฺวปิ กีจิทนฺยถา |

น การฺยตตฺตฺวำ สหไสว ลกฺษฺยเต วิมรฺศมปฺราปฺย วิเศษเหตุภิะ || 40 ||

“บางทีของดีอาจเห็นเป็นชั่ว และโดยกลับกัน บางทีของชั่วกลับเห็นเป็นดี การที่จะกระทำสิ่งใดให้ถูกต้องนั้น จะรู้เห็นทันทีไม่ได้ ต้องสอบสวนในข้อขัดแย้งโดยชั่งเหตุผลตามหลักกรรมวิธีหลายประการ”

วิมฺฤศฺย การฺยำ ตฺววคมฺย ตตฺตฺวตะ ปฺรปทฺย ธรฺเมณ จ นีติวรฺตฺมนา |

มหานฺติ ธรฺมารฺถสุขานิ สาธยชนสฺย ไตเรว น หียเต นฺฤปะ || 41 ||

“พระราชาองค์ใดได้ทรงทราบชัดถึงแนวปฏิบัติอันถูกต้องภายหลังการพิจารณา และได้ทรงประกอบกิจนี้โดยทำนองคลองธรรมแล้ว พระราชาองค์นั้นย่อมยังธรรมะ อัตถะ และกามะให้เกิดมีแก่ประชาชน แล้วพระองค์เองก็จะได้ซึ่งความเจริญในคุณธรรมทั้งสามประการฉะนี้ด้วย”

วินีย ตสฺมาทติจาปลานฺมติ ยศสฺยเมวารฺหสิ กรฺม เสวิตุมฺ |

อภิปฺรถนฺเต หฺยภิลกฺษิตาตฺมนามทฺวิษฏปูรฺวสฺจริเตษฺวติกฺรมาะ || 42 ||

“เพราะเหตุนั้นพระองค์ควรทรงทำพระทัยให้บริสุทธิ์ปราศจากความหุนหัน และทรงตั้งมั่นที่จะปฏิบัติในทางเจริญกิตติคุณ แท้จริง การประพฤติล่วงละเมิดนั้นเป็นที่เสื่อมเสียมาก หากผู้ล่วงละเมิดนั้นเป็นบุคคลชั้นสูงผู้ไม่เคยกระทำเช่นนี้มาแต่กาลก่อน”

ตโปวเน ตฺวทฺภุชวีรฺยรกฺษิเต ปเรณ ยนฺนาม กฺฤตำ น มรฺษเยะ |

หิตกรฺโมนฺมาถิ ยทารฺยครฺหิตำ สฺวยำ มหีนาถ กถำ วฺยวสฺยสิ || 43 ||

“ในป่าสำหรับบำเพ็ญพรตเช่นนี้มีพระราชอำนาจคุ้มครองปกป้องอยู่ พระองค์ย่อมไม่ให้โทษแก่ผู้ใด ไม่ทรงกระทำสิ่งที่สัตบุรุษติเตียน เป็นผลร้ายทำลายกิตติคุณ ก็เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วสมควรหรือไฉนที่พระองค์จะทรงกระทำดังนี้”

สฺตฺริโย’ภิยาตา ยทิ เต มมาศฺรมํ ยทฺฤจฺฉยานฺตะปุรไรกฺษิภิะ สห |
วฺยติกฺรมสฺตตฺร จ โน ภเวตฺกิยานฺ รุษายเทวํ คมิโต’สิ วิกฺรยามฺ || 44 ||

“การที่พระสนมกำนัลอันมีบุรุษบริวารเป็นผู้พิทักษ์ บังเอิญมาสู่สำนักอาศรมนั้น เป็นความผิดของอาตมาข้อใด พระองค์จึงปล่อยให้โทสะเข้ามาเปลี่ยนแปลงพระองค์ได้”

อถาปฺยยํ สฺยาทปราธ เอว เม กฺษมา ตุ โศเภต ตถาปิ เต นฺฤป |
กฺษมา หิ ศกฺตสฺย ปรํ วิภูษณํ คุณานุรกฺษนิปูนตฺวสูจนาตฺ || 45 ||

“เอาละสมมุติว่าอาตมามีข้อบกพร่อง พระองค์ก็ควรมีความอดกลั้น เพราะขันติความอดกลั้นเป็นอาภรณ์พิเศษสำหรับผู้ทรงเดชานุภาพ แสดงถึงปัญญาหลักแหลมที่รักษาไว้ได้ซึ่งธรรมะอื่นอันมีในพระองค์”

กโปลโลลทฺยุตินีลกุณฺฑเล น เมาลิรตฺนทฺยุตยะ ปฺฤถคฺวิธาะ |
ตถาภฺยลงฺกรฺตุมลํ นฺฤปานฺยถา กฺษเมติ ไนนามวมนฺตุมรฺหสิ || 46 ||

“พระราชาไม่ทรงสง่างามเพราะทรงประดับกรรณิกาสีฟ้าแก่อันระย้าส่องแสงระยับกับพระปราง หรือมีมณีเพชรรัตน์ต่าง ๆ ประดับบนมงกุฎ แต่ทรงสง่างามเพราะมีขันติประดับ ขอจงพิจารณาอย่าทรงเพิกเฉยต่อคุณธรรมนั้น”

ตฺยชากฺษมำ นิตฺยมสหฺรยกฺษมำ กฺษมามิวารกฺษิตุมรฺหสิ กฺษมามฺ |
ตโปธเนษฺวภฺยุทิตา หิ วฺฤตฺตยะ กฺษิตีษฺวราณำ พหุมานเปศลาะ || 47 ||

“ขอจงทรงระงับการโกรธง่ายอันไม่ควรยึดถือ แต่ควรยึดถือมั่นในความอดกลั้นอย่างระมัดระวัง เหมือนดังว่าเป็นพระราชอาณาจักรแท้จริง กษัตริย์ผู้ทรงปฏิบัติดีแก่นักพรต ย่อมได้เสวยความสุข”

อิตฺยนุนียมาโน’ปิ ส ราชา เตน มุนิวเรณานารฺชโวปหตมติสฺตมนฺยไถวาภิศกมานะ ปุน-รฺวาจ –

แม้จะได้รับโอวาทตักเตือนจากพระฤษี พระราชาผู้มีพระทัยชั่วก็ยังไม่เชื่อและสงสัย ตรัสว่า

น ตาปสจฺฉทฺม พิภรฺติ เจทฺภวานฺ
สฺถิโต’สิ วา สฺเว นิยมวฺรเต ยทิ |
กฺษโมปเทศวฺยปเทษสฺคตำ
กิมรฺถมสฺมาทภยำ ปฺรยาจเส || 48 ||

“ถ้าแกไม่ใช่นักบวชจอมปลอม แต่เป็นผู้รักษาปฏิญญาข่มใจอันแท้จริงแล้ว มีเหตุผลกลใดแกจึงขอความคุ้มครองจากข้า เมื่อแสร้งทำเป็นสั่งสอนให้ข้าอดกลั้น”

โพธิสตฺตฺว อุวาจ – ศฺรูยตำ มหาราช ยทรฺโถ’ยำ มม ปฺรยตฺนะ |
พระโพธิสัตว์ทูลว่า “มหาราชะ โปรดทรงฟังเหตุที่อาตมาทูลให้ทรงอดกลั้น”

อนาคสำ ปฺรวฺรชิตมวธีทฺ พฺราหฺมณำ นฺฤปะ |
อิติ เต มตฺกฺฤเต มา ภูทฺยโศ วาจฺยวิชรฺชรมฺ || 49 ||

“อาตมาทูลเช่นนั้นก็เพื่อรักษาพระเกียรติคุณมิให้เสื่อม โดยถูกกล่าวโทษที่ทรงกระทำแก่อาตมา เมื่อมีผู้กล่าวว่าพระราชาองค์นี้ทรงฆ่านักพรตผู้ไม่มีผิด ผู้เป็นพราหมณ์”

มรฺตวฺยมิติ ภูตานามยำ ไนยมิโก วิธิะ |
อิติ เม น ภยำ ตสฺมาตฺสฺวำ วฺฤตฺตำ จนฺปศฺยตะ || 50 ||

“ความตายเป็นสิ่งที่ต้องมีแก่สัตว์ทั้งหลายโดยแน่นอน ฉะนั้น อาตมาจึงไม่กลัว และไม่มีเหตุที่จะพึงควรกลัว เมื่อได้ระลึกถึงความประพฤติของอาตมา”

สุโขทรฺกสฺย ธรฺมสฺย ปีฑา มา ภูตฺตไถว ตุ |
กฺษมามิตฺยวทำ ตุภฺยำ ศฺเรโยภิคมนกฺษมามฺ || 51 ||

“การที่อาตมากล่าวสรรเสริญขันติว่าเป็นเครื่องมืออันนำไปสู่ความพ้นทุกข์นั้น ก็กล่าวเพื่อประโยชน์ของพระองค์ว่าไม่ควรที่จะได้รับผลร้ายโดยการประหารธรรมะต้นเหตุแห่งความสุข”

คฺณานามากรตฺวาจฺจ โทษาณำ จ นิวารณาตฺ |
ปฺราภฺฤตาติศยปฺรีตฺยา กถยามิ กฺษมามหมฺ || 52 ||

“อาตมาสรรเสริญขันติก็เพราะขันติเป็นขุมแห่งคุณธรรม เป็นเกราะป้องกันความชั่ว เป็นบุญอันประเสริฐที่อาตมาถวายแด่พระองค์”

อถ ส ราชา สุนฺฤตานฺยปิ ตานฺยนาทฺฤตฺย ตสฺย มุเนรฺวจนกุสุมานิ สาสูยं ตมฺฤษิวรมฺวาจ – ทรกฺษฺยาม อิทานีˆ เต กฺษนฺตฺยนฺราคมิตฺยุกฺตฺวา นิวารณารฺถมิษทภิปฺรสาริตมภฺยุจฺฉริตปฺรตนุทีรฺฆางฺคลึ ตสฺย มุเนรฺทกฺษิณं ปาณีˆ นิศิเตนาสินา กมลมิว นาลเทศาทฺ วฺยโยชยตฺ |

พระราชามิได้ไยดีในวาทะสุภาพของพระฤษี พระองค์ตรัสประชดว่า “เดี๋ยวให้ข้าเห็นขันติของแกที” ตรัสแล้วก็ฟาดดาบฟันมือขวาของพระมุนีที่กำลังแสดงท่าห้ามปราม มีนิ้วงามและยาวขาดจากแขนเหมือนดอกบัวถูกตัดขาดจากก้าน

ฉินฺเน’คฺรหสฺเต’ปิ ตุ ตสฺย นาสีทฺทุะขं ตถา กฺษานฺติทฺฤฒวฺรตสฺย |
สุโขจิตสฺยาปฺรติการโฆรं เฉตฺตุรฺยถาคามิ สมีกฺษฺย ทุะขมฺ || 53 ||

พระโพธิสัตว์ก็มิได้มีทุกข์เวทนาแม้มือถูกตัดขาด ยึดมั่นอยู่ในความอดทน แต่กลับเกิดสงสารผู้ประทุษร้าย ผู้เคยเสพแต่ความสุข เพราะเห็นภัยพิบัติอันร้ายกาจ อันจะพึงมีและแก้ไขมิได้แก่ผู้นั้น

อถ โพธิสตฺตฺวะ กษฺฏมติกฺรานฺโต’ยं สฺวหิตมรฺยาทามปาตฺรีภูโต’นฺนยสฺเยติ ไวทฺย ปฺรตฺยาขฺยาตมานฺรมิไวนं สมนฺโศจฺสตฺษฺณีˆพภูว | อไถนं ส ราชา สˆตรฺชยนฺ ปุนรฺวาจ –

ดำริในใจว่า “อนาถนัก พระราชาได้ล่วงละเมิดขอบเขตแห่งความดีเสียแล้ว เป็นผู้ที่มีควรแก่โอวาท” พระฤษีมีใจสงสารพระราชาเหมือนสงสารคนไข้ผู้ซึ่งแพทย์ทอดอาลัย แต่พระราชายังตรัสขู่เข็ญต่อพระโพธิสัตว์นั้นว่า

เอวं จาจฺฉิทฺยมานสฺย นาศเมษฺยติ เต ตนุะ |
มุญฺจ ทมฺภวฺรตं เจทं ขลพุทฺธิปฺรลมฺภนมฺ || 54 ||

“ร่างกายของแกจะถูกตัดเป็นชิ้น ๆ จนกว่าจะตาย จงเลิกล้มการบำเพ็ญจอมปลอม และละทิ้งการล่อลวงเสีย”

โพธิสตฺตฺวสฺตฺวนฺนยากฺษมเมนं วิทิตฺวายं จ นามาสฺย นิรฺพนฺธ อิติ ไนนं กิจิทฺวาจ | อถ ส ราชา ตสฺย มหาตฺมโน ทฺวิตียं ปาณิภูเมา พาหุ กรฺณนาสं จรเณา ตไถว นิจกรฺต |

แต่พระโพธิสัตว์มิได้ตอบ เพราะทราบดีว่าพระราชาไม่ทรงฟังคำตักเตือน และมีนิสัยดึงดื้อ แล้วพระราชาก็ทรงตัดมือ แขน หู จมูก และเท้าทั้งสองของพระฤษีโดยอาการอย่างเดียวกับที่กระทำครั้งแรก

ปตติ ตุ นิศิเต’ปฺยเสา ศรีเร น มุนิวระ ส ศุโศจ โน จุโกป |
ปริวิทิตศรีรยนฺตฺรนิษฺธะ ปริจิตยา จ ชเน กฺษมานุวฺฤตฺตยา || 55 ||

แต่ถึงกระนั้น พระมหามุนีก็มิได้ทุกข์โศกหรือโกรธแค้น เมื่อดาบอันคมกระทบร่างกาย ปัญญาที่รู้ว่ากลไกแห่งสังขารจะต้องถึงซึ่งที่สุดเป็นแน่แท้แล้ว และการฝึกฝนอบรมในขันติธรรมจนเป็นสันดาน กระทำให้มีพละกำลังยิ่งนัก

คาตฺรจฺเฉเท’ปฺยกฺษตกฺษานฺติธีรํ จิตฺตํ ตสฺย ปฺเรกฺษมาณสฺย สาโธะ |
นาสีทฺ ทุะขํ ปฺรีติโยคานฺนฤปํ ตุ ภฺรษฺฏุ ธรฺมาทฺวิกฺษฺย สโตปมาป || 56 ||

โดยผลแห่งเมตตาที่อบรมมาจนชิน จิตของผู้ทรงคุณธรรมย่อมไม่เปิดทางให้ทุกข์โศกของตนเองไปถึงได้ แม้ในขณะที่แขนขาถูกตัดขาด จิตใจก็ไม่ได้หวั่นไหว แต่การที่รู้เห็นว่าพระราชาตกจากธรรมะเสียแล้วนั้น กระทำให้พระมุนีเศร้าใจเป็นทุกข์ร้อน

ปฺรติสโขยานมหตำ น ตถา กรุณาตฺมานามฺ |
พาธเต ทุะขมฺตฺปนฺนำ ปราเนว ยถาศฺรีตมฺ || 57 ||

แท้จริง ผู้มีเมตตายึดมั่นดำรงไว้ซึ่งความสงบระงับโดยตลอดนั้น ย่อมไม่เดือดร้อนในเวทนาที่เกิดขึ้นภายในตน แต่เป็นทุกข์ร้อนในความทุกข์ยากของผู้อื่น

โฆรำ ตุ ตตฺกรฺมะ นฺฤปะ ส กฺฤตฺวา สทฺโย ชฺวเรณานุคโต’คฺนิเนว |
วินิรฺคตศฺโจปวนานฺตเทศาทฺ คำ จาวทีรฺณำ สหสา วิเวศ || 58 ||

ส่วนพระราชาเมื่อได้กระทำทารุณกรรมแล้ว ก็บังเกิดโรคร้อนเร่าเหมือนไฟเผาขึ้นทันทีทันใด เมื่อออกไปจากเขตอาศรม ทันใดนั้นธรณีก็แยกแล้วกลืนพระองค์ลับไป

นิมคฺเน ตุ ตสฺมินฺ ราชนิ ภีมศพฺทมวทีรฺณายำ วหฺนิชฺวาลากุลายำ สมุทฺภูเต มหติ โกลาหเล สมนฺตตะ ปฺรกฺษุภิเต วฺยากุเล ราชกุเล ตสฺย ราชฺโญ’มาตฺยา ชานานาสฺตสฺย มุเนสฺตปะปฺรภาว-มาหาตฺมฺยำ ตตฺกฺฤตำ จ ราชฺโญ ธรณีตลนิมชฺชนำ มนฺยมานาะ ปุรายมฺฤษิวรสฺตสฺย ราชฺโญ โทษาตฺสรฺวมิทำ ชนปทำ นิรฺทหตีติ ชาตภยาศงฺกาะ สมภิคมฺย ตมฺฤษิวรมภิปฺรณมฺย กฺษมยมาณาะ กฺฤตาญฺชลโย วิชฺญา-ปยามาสุะ –

ภายหลังต่อมา พสุธาดลก็คำรณอย่างน่ากลัว มีแสงเพลิงพลุ่งขึ้นมาจากช่องที่แยก เหตุนี้กระทำให้เป็นที่ตระหนกตกใจกลัวทั่วไป ราชบริวารทั้งหลายก็พากันสนเท่ห์ตกใจ อำมาตย์ของพระราชาทราบดีถึงอำนาจตบะฌานของพระมุนีและสันนิษฐานว่าภัยพิบัติเกิดจากเหตุนั้น จึงพากัน

วิตกว่าพระฤษีอาจเผาผลาญพินาศหมดทั้งประเทศ โดยความวิตกดังนี้ อำมาตย์จึงเข้าไปหาพระฤษี กระทำความเคารพกระพุ่มมือวิงวอนว่า

อิมามวสฺถำ คมิโต’สิ เยน นฺฤเปเณ โมหาทติจาปเลน |
ศาปานลสฺเยนฺธนตำ ส เอว ปฺรยาตุ เต มา ปุรมสฺย กฺษากฺษีะ || 59 ||

“ขอให้พระราชาผู้มีใจลุ่มหลงที่ได้กระทำรุนแรงโดยหุนหันแก่ท่านถึงภาวะเช่นนี้ จงเป็นผู้รับคำสาปของท่านแต่ผู้เดียวเถิด โปรดอย่าผลาญพระนครเลย”

สฺตฺรีพาลวฺฤทฺธาตุรวิปฺรทีนานนาคโส นารฺหสิ ทคฺธุมตฺร |
ตตฺสาธุ เทศำ กฺษิติปสฺย ตสฺย สฺวำ ไจว ธรฺมำ คุณปกฺษ รกฺษ || 60 ||

“โปรดอย่าทำลายประชาชน สตรีและเด็ก คนชราและคนเจ็บไข้ พราหมณ์และคนจน เหตุเพราะพระราชาทำผิดผู้เดียว ท่านเป็นผู้รักนับถือธรรมะ ควรจักรักษาอาณาจักรของพระราชาและอาณาจักรธรรมะของท่านด้วย”

อไธตานฺ โพธิสตฺตฺวะ สมาศฺวาสยนฺนฺวาจ – มา ไภษฏ อายุษฺมนฺตะ |
พระโพธิสัตว์ปลอบใจอำมาตย์กล่าวว่า “อย่าวิตกเลยท่าน” และกล่าวว่า

สปาณิปาทมสินา กรฺณนาสมนาคสะ |
ฉินฺนวานฺ โย’ปิ ตาวนฺเม วเน นิวสต สตะ || 61 ||
กถำ ตสฺยาปิ ทุะขาย จินฺตเยทปิ มทฺวิธะ |
จิรำ ชีวตฺวเสา ราชา มา ไจนำ ปาปมาคมตฺ || 62 ||

“สำหรับพระราชาผู้ตัดแขน ขา หู จมูก กระทำให้อาตมาผู้เป็นนักพรต อยู่ในป่า หาความผิดมิได้ ต้องพิการทุพพลภาพดังนี้ บุคคลอย่างอาตมาจะทำร้าย หรือคิดร้ายได้ดังฤๅ ขอพระราชาองค์นั้นจงมีพระชนม์ยืนนาน และขออย่าได้ประสบภัยพิบัติเลย”

มรณวฺยาธิทุะขารฺเต โลภทฺเวษวศีกฺฤเต |
ทคฺเธ ทุศฺจริไตะ โศจฺเย กะ โกปำ กรฺตุมรฺหติ || 63 ||

“ผู้ตกอยู่ใต้ความทุกข์โศก ความตายและความเจ็บไข้ มีโลภะและโทสะครอบงำ ต้องเสวยทุกข์เพราะบาปกรรม ผู้นั้นเป็นบุคคลที่ควรสงสาร ใครหรือจะโกรธบุคคลเช่นนั้นได้”

สฺยาลฺลภฺยรูปสฺตุ ยทิ กฺรโม’ยํ มยฺเยว ปจฺเยต ตทสฺย ปาปมฺ |
ทุะขานุพนฺโธ หิ สุโขจิตานำ ภวตฺยทีรฺโฆ’ปฺยวิษาหฺยตีกฺษณะ || 64 ||

“ก็และหากว่าการกระทำดังว่า กล่าวคือการถือโทสะและการสาปแช่งพระราชา เป็นการน่ากระทำ เพื่อเร่งให้บาปกรรมของพระองค์ส่งผลเร็วเข้าแล้ว ผู้ที่จะเสียหายมากก็มิใช่ผู้อื่นใด นอกจากตัวอาตมาเอง บุคคลผู้เคยประสบแต่ความสุข เมื่อได้ประสบความทุกข์ แม้แต่เพียงชั่วระยะสั้น ก็รู้สึกเดือดร้อนและอดทนมิได้”

ตฺราตุ น ศกฺยสฺตุ มยา ยเทวำ วินิรฺทหนฺนาตฺมหิตำ ส ราชา |
อุตฺสฺฤชฺย ตามาตฺมคตามศกฺตึ ราชฺเญ กริษฺยามิ กิมิตฺยสูยามฺ || 65 ||

“แต่บัดนี้ เมื่ออาตมาไม่อาจป้องกันพระราชาผู้ทำลายความสุขของพระองค์เองด้วยอาการอย่างนี้แล้ว เหตุใดเล่าอาตมาจึงจะกลับมีความสามารถแล้วโกรธแค้นพระราชา”

ฤเต’ปิ ราชฺโญ มรณาทิทุะขำ ชาเตน สรฺเวณ นิเษวิตวฺยมฺ |
ชนฺไมว เตนาตฺร น มรฺษณียำ ตนฺนาสฺติ เจตฺกึ จ กุตศฺจ ทุะขมฺ || 66 ||

“แม้พระราชาไม่ทรงเกี่ยวข้อง ทุกคนที่เกิดมาก็ต้องประสบความทุกข์เนื่องจากมรณะ ฉะนั้น ในบรรดาความทุกข์ทั้งหลาย การเกิดอย่างเดียวเท่านั้น ที่เราควรขจัดขัดขวาง เพราะปฏิสนธินี้มิใช่หรือที่ทุกข์เกิดและมีอยู่”

กลฺปานนลฺปานฺ พหุธา วินษฺฏำ ศรีรกำ ชนฺมปรำปราสุ |
ชหฺยำ กถำ ตตฺปรลเย ติติกฺษำ ตฺฤณสฺย เหโตริว รตฺนชาตมฺ || 67 ||

“อาตมาได้เสียร่างกายอันไร้ค่านี้โดยอาการต่าง ๆ หลายชาติหลายกัลป์มาแล้ว อาตมาจะล้มเลิกความอดกลั้นเพราะถูกประหารซึ่งร่างกายได้ฉันใด มันจะไม่เหมือนละทิ้งเพชรน้ำที่หนึ่งเพราะเห็นแก่ฟางหรือ”

วเน วสนฺ ปรวฺรชิตปฺรติชฺญะ กฺษมาภิธายี นจิรานฺมริษฺยนฺ |
กิมกฺษมายำ ปฺรณยำ กริษฺเย ตทฺภิษฺฏ มา สฺวสฺติ จ โว’สฺตุ ยาตฺ || 68 ||

“อาตมาจะรู้สึกโกรธแค้นพยาบาทได้ไฉน เพื่อพำนักอยู่ในป่า ตั้งมั่นในปฏิญญาที่จะสละโลกียวิสัย เป็นผู้สั่งสอนขันติธรรม และไม่ช้าก็จะถึงแก่มรณะ ฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายอย่าวิตกกลัวอาตมาเลย ขอท่านทั้งหลายจงมีความสงบสุขเถิด”

อิติ ส มุนิวโร'นุศิษฺย ตานฺ สมมุปนีย จ สาธุศิษฺยตามฺ |
อวิจลิตธฺฤติะ กฺษมาศฺรยาตฺสมธิรุโรห ทิวำ กฺษมาศฺรยาตฺ || 69 ||

พระฤษีโพธิสัตว์ได้เทศนาสั่งสอนอำมาตย์ทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในธรรมะของสัตบุรุษ ส่วนท่านจอมมุนีผู้ยึดมั่นในขันติธรรมเป็นนิจ ไม่ไหวหวั่น ก็จะลาโลกนี้ไปสู่สวรรค์

ตเทวำ สาตฺมีภูตกฺษมาณำ ปฺรติสำขฺยานมหตำ นาวิษหฺยำ นามาสฺตีติ กฺษานฺติคุณสำวรฺณเน มุนิมุปนีย วาจฺยมฺ | จาปลากฺษานฺติโทษนิทรฺศเน ราชานมุปนีย กามาทินวกถายามปิ วาจฺยมฺ – เอวำ กามเหโตรฺทุศฺจริตมาเสวฺย วินิปาตภาคิโน ภวนฺตีติ | สำปทามนิตฺยตาสำทรฺศเน เจติ |

ดังนั้น ผู้ที่ได้อบรมบริบูรณ์ด้วยขันติธรรมและรักษาไว้ซึ่งความสงบระงับอย่างเคร่งครัดย่อมไม่มีสิ่งใดที่จะอดทนมิได้ ดังนั้น เมื่อจะบรรยายถึงขันติ ก็ควรยกพระมุนีขึ้นเป็นอุทาหรณ์ สำหรับโทษแห่งความพิโรธฉุนเฉียว ก็ควรยกพระราชาเป็นทัศนะอุทาหรณ์ เมื่อจะนำชาดกนี้มาแสดงถึงโทษแห่งกามราคะอันชั่วร้าย ควรกล่าวอ้างว่า “โดยประการฉะนี้ กามราคะย่อมชักจูงให้ติดนิสัยชั่ว อันจะนำไปสู่หายนะ” อนึ่ง ชาดกนี้อาจแสดงให้เห็นความไม่เที่ยงแห่งความเจริญรุ่งเรืองของวัตถุ

|| อิติ กฺษานฺติชาตกมษฏาวึศติตมมฺ ||
กษานติชาดก ที่ 28 จบเพียงเท่านี้

เมื่อได้ข้อมูลจากการปริวรรตและแปลชาดกทั้ง 3 เรื่องมาเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยจะได้ดำเนินการเลือกและสร้างคำศัพท์โดยอ้างอิงสูตรไวยากรณ์บาลีสันสกฤตอันเป็นขั้นตอนการทำรูปคำศัพท์แบบดั้งเดิมที่สำคัญและจำเป็นอย่างมากต่อการพัฒนาองค์ความรู้ให้คงอยู่กับภาษาบาลีสันสกฤตต่อไป

บทที่ 3

การสร้างคำ ฉันทลักษณ์ อลังการบาลีสันสกฤต ในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา

ชาดก เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวถึงเนื้อหาที่ได้ปริวรรตและแปลชาดกทั้ง 3 เรื่องมาเรียบร้อยแล้ว ในบทนี้ จะได้ดำเนินการเลือกและสร้างคำศัพท์โดยอ้างอิงสูตรไวยากรณ์บาลีสันสกฤตอันเป็นขั้นตอนการทำรูปคำศัพท์แบบดั้งเดิมที่สำคัญและจำเป็นอย่างมากต่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านภาษาบาลีสันสกฤต รวมถึงฉันทลักษณ์ และอลังการในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาด้วย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ภาษาบาลีสันสกฤตในตระกูลอินโด-ยุโรเปียน

ภาษาตระกูลอินโด-ยุโรเปียน (Indo-European) เป็นภาษาที่มีการแจกรูปอย่างเคร่งครัด ประโยคคำพูดในภาษาตระกูลนี้จะประกอบด้วยหน่วยคำที่เป็นอิสระเฉพาะคำ คือคำทุกคำในประโยคจะบ่งชี้ให้เห็นเนื้อหาของคำพูดที่สมบูรณ์ในตัวพร้อมกับบ่งชี้ให้เห็นว่า คำคำนั้นมีความสัมพันธ์กับคำอื่นในประโยคอย่างไร แม้ว่ากาลเวลาจะล่วงเลยมาอย่างยาวนาน ภาษาในตระกูลอินโด-ยุโรเปียนก็ยังได้รักษาลักษณะอันเป็นแก่นแท้เฉพาะตัวไว้เป็นจำนวนมาก ได้แก่ลักษณะดั้งเดิมด้านโครงสร้างเสียง โครงสร้างคำ ความสัมพันธ์ของคำในประโยค เป็นต้น[1] ภาษาบาลีสันสกฤตจัดอยู่ในภาษาตระกูลนี้ด้วย ภาษาสันสกฤตกำเนิดมาจากภาษาพระเวท ภาษาสันสกฤตมีคัมภีร์ไวยากรณ์ที่เก่าแก่และได้รับความนับถือมากที่สุดที่ตกทอดมาถึงยุคปัจจุบัน ได้แก่คัมภีร์ไวยากรณ์ปาณินิ ปาณินิเป็นนักเขียนไวยากรณ์สันสกฤตชาวอินเดียที่ได้รับความยอมรับนับถือจากนักไวยากรณ์เป็นอย่างมาก ได้รจนาคัมภีร์อัษฎาธยายีอยู่ในรูปของสูตร 3,997 สูตร[2] เป็นการอธิบายกระบวนการสร้างคำในภาษาสันสกฤตอย่างละเอียดลึกซึ้ง มีองค์ประกอบสำคัญ 3 อย่าง ได้แก่ สูตร คือ กฎ หรือข้อกำหนดที่บังคับให้ต้องมีการปฏิบัติตาม วุตติ คือ คำอธิบายขยายความกฎ และ อุทาหรณ์ คือ ตัวอย่างประกอบ

---

[1] Ghosh Batakrishna. **Linguistic Introduction to Sanskrit**. (Calcutta: Arunima Printing Works, 1937), p. 1-5.

[2] Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhā ntakaumudī**, (Vārānasī: visvavidyalaya, 1983), p. 27., บางท่านว่า 4,000 สูตร อ้างใน วิสุทธ์ บุษยกุล. **อักษรวิสุทธ์**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2542), หน้า 11.

ส่วนคัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลีที่ละเอียดบริบูรณ์ซึ่งบุรพาจารย์รจนาไว้ในอดีตมีองค์ประกอบสำคัญ 3 อย่าง ได้แก่ สูตร คือ กฎ หรือข้อกำหนดที่บังคับให้ต้องมีการปฏิบัติตาม วุตติ คือ คำอธิบายขยายความกฎ และ อุทาหรณ์ คือ ตัวอย่างประกอบ คัมภีร์ไวยากรณ์ที่รจนามาตั้งแต่โบราณกาลแล้วสาบสูญไปมีหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์นิรุตติปิฎกของพระมหากัจจายนะผู้เป็นมหาสาวก[3] คัมภีร์จูฬนิรุตติของพระยมก[4] คัมภีร์โพธิสัตตไวยากรณ์ (ไวยากรณ์ของพระโพธิสัตว์) มีสูตรแรกว่า นรวรวจโนปการานิ จตฺตาลีสกฺขรานิ (อักษรที่เกื้อกูลต่อพระพุทธพจน์ มี 40 ตัว) และคัมภีร์สัพพคุณากรไวยากรณ์ (ไวยากรณ์ของพระสัพพคุณากร) มีสูตรแรกว่า สิทฺธกมาทาทโย วณฺณกฺขรา ติตาลีส (เสียง อ เป็นเสียงแรก 43 เสียง ชื่อว่า อักษร ตามลำดับที่ปรากฏ) พบในคัมภีร์พุทธิปปสาทนี ซึ่งเป็นฎีกาของคัมภีร์ปทสาธนะ[5] ที่พระราหุละ พระเถระชาวสิงหลในสมัยพุทธ-ศตวรรษที่ 20 ได้รจนาไว้ คัมภีร์ไวยากรณ์ดังกล่าวสาบสูญไปตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 สาเหตุที่สาบสูญไปคงเป็นเพราะมีไวยากรณ์ฉบับอื่นที่ละเอียดบริบูรณ์กว่าของเดิม จึงไม่เป็นที่นิยมศึกษาแล้วสาบสูญไปตามกาลเวลา

คัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลีที่รจนาไว้ซึ่งเพียบพร้อมด้วยสูตร วุตติ และอุทาหรณ์ เป็นเอกเทศปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบันมีหลายคัมภีร์ โดยสรุปแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มคัมภีร์สายกัจจายนะ สายโมคคัลลานะ และสายสัททนีติ

ในการอธิบายสูตรแต่ละสูตรนั้น จะมีชื่อเฉพาะหรือสัญลักษณ์ทางไวยากรณ์ คัมภีร์ไวยากรณ์มีการนำอักษรมาใช้แทนความหมายอยู่มาก สาเหตุเพราะสูตรที่ใช้ท่องจำนั้นมีจำนวนมาก จำเป็นต้องใช้สัญลักษณ์มากตามสูตร ทั้งนี้เพื่อย่อถ้อยคำให้สั้นกะทัดรัดขึ้น เนื่องจากสมัยก่อนนั้นผู้เรียนต้องเล่าเรียนแบบมุขปาฐะ คือแบบท่องจำอันเป็นการใช้ความสามารถทั้งร่างกายและสติปัญญาในการศึกษาเล่าเรียนเป็นอย่างมากถึงจะประสบความสำเร็จได้

คำ หรือ บท เป็นหน่วยของภาษาที่สื่อถึงความหมายซึ่งประกอบด้วยพยางค์หนึ่งพยางค์หรือมากกว่า ในแต่ละคำจะมีรากศัพท์ของคำที่แสดงถึงความหมายและที่มาของคำนั้น ๆ โดยการนำคำหลายคำมาประกอบกันจะทำให้เกิดวาจกซึ่งใช้สื่อความหมายให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นไป มีส่วนประกอบที่สำคัญคือ ธาตุ (Root) ปัจจัย (Suffixes) และวิภักติ (Case/Mood)

กระบวนการสร้างคำ (Word Formation) เป็นวิธีการหรือขั้นตอนในการประกอบส่วนย่อย คือ ธาตุ (Root) ปัจจัย (Suffixes) วิภักติ (Declension) ทำให้เป็นบทต่าง ๆ มี นาม คุณนาม สมาส ตัทธิต กิต (กฤต) เป็นต้น เป็นคำหลักที่ประกอบเป็นประโยคต่าง ๆ ด้วยการอ้างอิงสูตรจาก

---

[3] พระอัคควังสะ. **สัททนีติปกรณ์ ปทมาลา**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2521), หน้า 276.

[4] เรื่องเดียวกัน, 226.

[5] พระราหุล. **พุทฺธิปฺปสาทนี**. (มัณฑเลย์: โรงพิมพ์ธนวตี, 2510), หน้า 38.

คัมภีร์กลุ่มไวยากรณ์ ซึ่งเป็นวิธีการแบบโบราณที่มีมาเป็น 1,000 ปี บทที่นำมาประกอบเป็นประโยคทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองนั้น เมื่อแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ตามการประกอบวิภัตติ (วิภักติ) แล้วมี 2 กลุ่ม คือ บทนามกับบทกริยา

สำหรับบทนาม โดยเฉพาะคำว่า “นาม” มีนิยามว่า คำที่น้อมนำความหมายเข้ามาหาหรือเข้าไปหาสิ่งที่เราพูดถึงซึ่งเรียกว่า ลิงคะ นามะ หรือปราติปทิกะ เป็นคำที่มีความหมายเหมือนกัน ดังมีข้อความว่า “ลิงฺคํ นามํ ปาฏิปทิกํ สทิสํ ลิงค์ นาม และปาฏิปทิกะ มีความหมายเหมือนกัน”[6] เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ คำทั้งสามนี้หมายถึงศัพท์เดิมที่มีความหมาย แต่ไม่ใช่ธาตุ ปัจจัย และวิภักติ ตามที่ท่านกล่าวไว้ว่า “อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ[7] (Arthavadadhāturapratyayaḥ prātipa-dikaṃ 1/2/45) แปลว่า “ศัพท์ที่มีความหมาย ซึ่งไม่ใช่ธาตุ ปัจจัย และศัพท์ลงท้ายด้วยปัจจัย ชื่อว่า ปราติปทิกะ” หมายถึงศัพท์เดิมที่ยังไม่ได้ประกอบวิภักติ เช่น มนุสฺส รชต เตชสฺ เคาตม กปิล สรสฺ เป็นต้น แบ่งเป็น 3 ลิงค์ คือ ปุงลิงค์ สตรีลิงค์ และนปุงสกลิงค์ ในภาษาบาลีมี 2 วจนะ คือ เอกวจนะ และพหุวจนะ ส่วนภาษาสันสกฤต มี 3 วจนะ คือ เอกวจนะ ทวิวจนะ และพหุวจนะ ซึ่งมีวิภัตติ (วิภักติ) ที่เป็นส่วนประกอบสำคัญในการสร้างเป็นบทนาม ตามปกติแล้วการเรียนการสอนภาษาบาลีสันสกฤตมักเขียนด้วยอักษรของประเทศนั้น ๆ สำหรับการเรียนการสอนภาษาสันสกฤตนั้นมักเขียนด้วยอักษรเทวนาครี (Devanāgarī) ทั้งนี้ ก็เพื่อฝึกฝนให้ผู้เรียนคุ้นชินกับตัวอักษรของภาษานั้นเอง แต่ในงานวิจัยนี้ ขอนำเสนอเป็นอักษรไทยเพื่อความสะดวกในการศึกษาของคนทั่วไปด้วย

ในภาษาบาลี วิภัตติ (Cases) คือการจำแนกแจกแจงความหมายของลิงค์มีใช้ในกรรมเป็นต้น และการประกอบเป็นฝ่ายเอกวจนะ หรือพหุวจนะเป็นต้น มี 14 (16) ตัว คือ

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	สิ	โย
อาลปน	สิ	โย
ทุติยา	อำ	โย
ตติยา	นา	หิ
ปญฺจมี	สฺมา	หิ
จตุตฺถี	ส	นำ
ฉฏฺฐี	ส	นำ
สตฺตมี	สฺมึ	สุ

[6] พระมหาคุณารักษ์ อภิวฑฺฒโน และคณะ. **คัมภีร์ปทรูปสิทธิแปลและอธิบาย (ไวยากรณ์บาลี) เล่ม 1**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อุษาการพิมพ์, 2536), หน้า 103.

[7] Kapiladeva Dviveḍī. **Laghusiddhāntakaumudī**. p. 37.

ส่วนวิภัตติ (วิภักติ) เดิมของคำนามในภาษาสันสกฤต ตามคัมภีร์ปาณินิมีรูปวิภัตติแบบดั้งเดิมตามสูตรที่ปรากฏว่า สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺงโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)

วิภกฺติ						
แบบดั้งเดิม มีอิตฺ หรืออนุพันธ์				**แบบปัจจุบัน ตัดอิตฺ หรืออนุพันธ์**		
เอกวจน	**ทฺวิวจน**	**พหุวจน**		**เอกวจน**	**ทฺวิวจน**	**พหุวจน**
สุ	เอา	ชสฺ	ปฺรถมา	สฺ	เอา	อะ
สุ	เอา	ชสฺ	สฺโพธน	สฺ	เอา	อะ
อมฺ	เอาฏฺ	ศสฺ	ทฺวิตียา	อมฺ	เอา	อะ
ฏา	ภฺยามฺ	ภิสฺ	ตฺฤตียา	อา	ภฺยามฺ	ภิะ
เง	ภฺยามฺ	ภฺยสฺ	จตุรฺถี	เอ	ภฺยามฺ	ภฺยะ
งสิ	ภฺยามฺ	ภฺยสฺ	ปญฺจมี	อะ	ภฺยามฺ	ภฺยะ
งสฺ	โอสฺ	อามฺ	ษษฺฐี	อะ	โอะ	อามฺ
งิ	โอสฺ	สุปฺ	สปฺตมี	อิ	โอะ	สุ

สำหรับภาษาสันสกฤตนั้น ยังแบ่งเฉพาะออกไปอีก เมื่อนำไปประกอบท้ายศัพท์แล้วยังมีแบ่งเป็นรูปแข็ง รูปกลาง และรูปอ่อนที่สุดซึ่งมีชื่อเรียกว่า (ก) ปัญจ-สถาน (Pañca-Sthāna) หรือ สรวนามสถาน (Sarvanāma-sthāna) คือ สุ, เอา, ชศ์, อมฺ เอา (ข) ปท-สถาน (Pada-Sthāna) คือ ภฺยามฺ, ภิสฺ, ภฺยามฺ, ภฺยสฺ, ภฺยามฺ, ภฺยสฺ, สุปฺ และ (ค) ภ-สถาน (Bha-Sthāna) คือ ศสฺ, ฏา, เง, งสิ, งสฺ, โอสฺ, อามฺ, งิ, โอสฺ

วิภกฺติ	**ปัจ-สฺถาน**			**ปท-สฺถาน**			**ภ-สฺถาน**		
	เอกวจน	ทฺวิวจน	พหุวจน	เอกวจน	ทฺวิวจน	พหุวจน	เอกวจน	ทฺวิวจน	พหุวจน
ปฺรถมา	สุ	เอา	ชสฺ						
ทฺวิตียา	อมฺ	เอาฏฺ							ศสฺ
ตฺฤตียา					ภฺยามฺ	ภิสฺ	ฏา		
จตุรฺถี					ภฺยามฺ	ภฺยสฺ	เง		
ปญฺจมี					ภฺยามฺ	ภฺยสฺ	งสิ		
ษษฺฐี							งสฺ	โอสฺ	อามฺ
สปฺตมี						สุปฺ	งิ	โอสฺ	

บทกริยา คือบทที่แสดงกิริยาอาการในประโยคต่าง ๆ ซึ่งมีส่วนประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ ธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ

ธาตุ (Dhātu) คือ รากศัพท์ซึ่งแสดงความหมายของศัพท์ มีสภาพทรงกิริยาไว้ ธาตุแต่ละตัวมีความหมายมาก บางตัวมีความหมายเปลี่ยนไปตามปัจจัยที่ลงประจำหมวดธาตุ บางตัวมีความหมายเปลี่ยนไปตามอุปสัคที่ประกอบอยู่ข้างหน้าธาตุเป็นต้น เป็นเหตุให้ธาตุแต่ละตัวมีความหมายมากดังที่กล่าวมา ภาษาบาลีมี 8 หมวด คือ 1) ภูวาทิคณะ 2) รุธาทิคณะ 3) ทิวาทิคณะ 4) สวาทิคณะ 5) กิยาทิคณะ 6) คหาทิคณะ 7) ตนาทิคณะ 8) จุราทิคณะ ส่วนภาษาสันสกฤตมี 10 หมวด คือ 1) ภวาทิคณะ 2) อทาทิคณะ 3) ชุโหตยาทิคณะ 4) ทิวาทิคณะ 5) สวาทิคณะ 6) ตุทาทิ-คณะ 7) รุธาทิคณะ 8) ตนาทิคณะ 9) กรยาทิคณะ 10) จุราทิคณะ

ธาตุทั้ง 8 และ 10 หมวด มีปัจจัยประจำหมวดธาตุ และมีหน้าที่ที่แตกต่างกันไปแต่ละหมวด[8]

วิภัตติของบทกริยาในภาษาบาลีมี 8 หมวด ประกอบด้วย 1) วฺตฺตมานา บอกปัจจุบันกาล แปลว่า อยู่, ย่อม, จะ 2) ปญฺจมี บอกความบังคับเป็นต้น แปลว่า จง, ขอจง, เถิด 3) สตฺตมี บอกความยอมตาม แปลว่า ควร, พึง 4) ปโรกฺขา บอกอดีตกาล แปลว่า แล้ว 5) หิยฺยตฺตนี บอกอดีตกาลที่ไม่ใช่วันนี้ แปลว่า แล้ว, ได้...แล้ว 6) อชฺชตนี บอกอดีตกาลของวันนี้ แปลว่า แล้ว, ได้...แล้ว 7) ภวิสฺสนฺตี บอกอนาคตกาล แปลว่า จัก 8) กาลาติปตฺติ บอกอนาคตของอดีต แปลว่า จัก...แล้ว, จัดได้...แล้ว

ส่วนวิภัติติของบทกริยาในภาษาสันสกฤตมี 10 ลการะ ประกอบด้วย 1) ลฏ-(วรฺตมาน กาล) บอกปัจจุบันกาล แปลว่า อยู่ ย่อม จะ 2) ลิฏ-(ปโรกฺษ อนทฺยตนภูต) บอกอดีตกาล แปลว่า แล้ว 3) ลุฏ-(อนทฺยตน ภวิษฺยตฺ) บอกอนาคตกาลที่ไม่ใช่วันนี้ แปลว่า จัก 4) ลฺฤฏ-(สามานฺย ภวิษฺยตฺ) บอกอนาคตกาล แปลว่า จัก 5) โลฏ-วิธิ (อาชฺญา) อาทิ บอกความบังคับเป็นต้น แปลว่า จง ขอจง เถิด 6) ลงฺ-อนทฺยตนภูตกาล บอกอดีตกาลที่ไม่ใช่วันนี้ แปลว่า ได้...แล้ว 7) วิธิลิงฺ-อาชฺญา บอกความยอมตาม แปลว่า ควร พึง 8) อาศีรฺลิงฺ-อาศีรฺวาท บอกความยอมตาม แปลว่า พึง 9) ลุงฺ-สามานฺย ภูต บอกอดีตกาลของวันนี้ แปลว่า ได้...แล้ว 10) ลฺฤงฺ-เหตุเหตุมทฺ ภูต หรือ ภวิษฺยตฺ บอกอนาคตของอดีต แปลว่า จัก...แล้ว

[8] Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhāntakaumudī**. p. 126-127.

สำหรับภาษาสันสกฤต มีรูปวิภัตติที่ปรากฏตามสูตรของปาณินิว่า ติปฺตสฺฌิ สิปฺถสฺถ มิพฺวสฺมสฺ ตาตาศฺฌ ถาสาถานฺธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)

ปรสฺไมปท			ปุรุษ	อาตฺมเนปท		
เอกวจน	ทฺวิวจน	พหุวจน		เอกวจน	ทฺวิวจน	พหุวจน
ติปฺ	ตสฺ	ฌิ	ปฺรถม ปุรุษ	ต	อาตามฺ	ฌ
สิปฺ	ถสฺ	ถ	มธฺยม ปุรุษ	ถาสฺ	อาถามฺ	ธฺวมฺ
มิปฺ	วสฺ	มสฺ	อุตฺตม ปุรุษ	อิฏ	วหิ	มหิงฺ

รูปวิภัตติตามสูตรปาณินินั้นมีชุดเดียว แต่จะเปลี่ยนไปตามลการะ ทั้ง 10 หมวดที่ประกอบในแต่ละกาลซึ่งเป็นรูปแบบดั้งเดิมตามที่แสดงไว้ในแต่ละสูตร จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้รูปวิภัตติแบบดั้งเดิมในกระบวนการสร้างคำทั้งที่เป็นบทนามและบทกริยาด้วยรูปวิภัตติดั้งเดิมเพื่อให้สอดคล้องกับสูตรที่นำมาอ้างอิงในการสร้างรูปคำในชาดกมาลานี้

คำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตซึ่งอยู่ในภาษาตระกูลอินโด-ยุโรเปียน (Indo-European) มีการประกอบด้วยหน่วยคำที่จะต้องนำมาผสมกันก่อนที่จะนำไปใช้ในประโยคต่าง ๆ วิธีการผสมคำต่าง ๆ ล้วนมีกระบวนการสร้างคำโดยอ้างอิงสูตรจากคัมภีร์ไวยากรณ์ไปตามลำดับ เริ่มจากคาถาหรือโศลก (śloka) ที่ 1 ในสุปปารกชาดก (สุปารคชาดก) ดังนี้

3.2 กระบวนการสร้างคำบาลีในชาดกพระบาลีและอรรถกถา

การนำคำศัพท์บาลีที่ปรากฏในชาดกพระบาลีและอรรถกถามาสร้างโดยอ้างอิงสูตรตามแนวคัมภีร์กลุ่มสัททาวิเสสมีกัจจายนะ ปทรูปสิทธิ เป็นต้น ผู้วิจัยจะอธิบายกระบวนการสร้างคำเฉพาะคำศัพท์บางคำในคาถาและท้องเรื่องของสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษา จำนวน 111 ศัพท์ ดังนี้

1. **มนุสฺสา**[9] ศัพท์เดิมมาจาก มนุสฺส (√มน โพธเน-รู้, คพฺเพ-โอ้อวด, อภฺยาสปูชาสุ-เกิดบ่อย ๆ, บูชา, ธารเณ-ทรงไว้[10] /มนุ โพธเน-รู้[11] + อุสฺส) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มน/มนุ	มน/มนุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)[12]
มนุ ~~อ~~/มนุ ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส

[9] สุปปารกชาดก คาถาที่ 108.

[10] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 305.

[11] รูป. หน้า 498.

[12] ตัวเลขชุดหน้า เป็นลำดับของสูตรกัจจายนะ ส่วนตัวเลขชุดหลัง เป็นลำดับของสูตรปทรูปสิทธิ.

		(521:425)
มนฺ/มนฺ + อุสฺส	ลง อุสฺส ปัจจัย	มนุปูรสุณาทีหิ อุสฺสนุสิสา (673:683)
มนฺ + อุสฺส	อุสฺส ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
มนฺ + อุสฺส	อุสฺส กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
มนุสฺส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **มนุสฺส**		
มนุสฺส	เป็นศัพท์กิต	
มนุสฺส	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
มนุสฺส มนุสฺส มนุสฺส	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
มนุสฺส	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
มนุสฺส + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
มนุสฺส + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
มนุสฺส + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
มนุสฺส + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
มนุสฺส + โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
มนุสฺสฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
มนุสฺสฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
มนุสฺสา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **มนุสฺสา**		

2. **ปุจฺฉาม**[13] ศัพท์เดิมมาจาก √ปุจฺฉ ปญฺหปฺปมาณิสุ-สอบถาม, ประมาณ-เทียบ[14] + อ + ม วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปุจฺฉ	ปุจฺฉ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปุจฺฉ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส

[13] สุปปารกชาดก คาถาที่ 108.

[14] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 249.

		(521:425)
ปุจฺฉฺ + ม	ม ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
ปุจฺฉฺ + ม	ลง ม วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
ปุจฺฉฺ + ม	ม ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
ปุจฺฉฺ + ม	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
ปุจฺฉฺ + ม	ม ชื่อว่า อุตตมบุรุษ พหุวจนะ	เทฺว เทฺว ปธมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ปุจฺฉฺ + ม	ลง ม อุตตมบุรุษ พหุวจนะ	อมฺเห อุตฺตโม (412:437)
ปุจฺฉฺ + อ + ม	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
ปุจฺฉฺ + อ>อา + ม	ทีฆะ อ เป็น อา	อกาโร ทีฆำ หิมิเมสุ (478:438)
ปุจฺฉาม	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปุจฺฉาม**

3. **สมุทฺโท**[15] ศัพท์เดิมมาจาก สมุทฺท (สำ + √อุทิ ตินฺตปสเว-เปียกชื้น, ไหลไป,[16] ปสวนเกฺลทเนสุ-การไหล, เปียก[17] + ท) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สำ + อุทิ	อุทิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สำ + อุทฺ ~~อิ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สำ + อุทฺ + ท	ลง ท ปัจจัย	รนฺชุทาทีหิ ธทิทฺทกิรา กฺวจิ ชทโลโป จ (661:671)
สำ + อุทฺ + ท	ท ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สำ + อุทฺ + ท	ท กิตปัจจัยในลงกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ส ◌ำ>มฺ + อุทฺ + ท	เปลี่ยนนิคหิต (◌ำ) เป็น มฺ	มทา สเร (34:52)
สมุทฺท	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

[15] สุปปารกชาดก คาถาที่ 108.

[16] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 30.

[17] รูป. หน้า 490.

สำเร็จรูปเป็น **สมุทฺท**

สมุทฺท	เป็นศัพท์กิต	
สมุทฺท	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
สมุทฺท	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สมุทฺท + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สมุทฺท + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สมุทฺท + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สมุทฺท + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
สมุทฺท + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
สมุทฺทฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สมุทฺทฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สมุทฺโท	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สมุทฺโท**

4. **วิหรนฺโต**[18] ศัพท์เดิมมาจาก วิหรนฺต (วิ + √หร วิหาเร-อยู่[19] + อ + อนฺต) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + หร	หร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วิ + หรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วิ + หรฺ + อนฺต	ลง อนฺต ปัจจัยในปัจจุบัน	วตฺตมาเน มานนฺตา (565:646)
วิ + หรฺ + อนฺต	อนฺต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วิ + หรฺ + อนฺต	อนฺต กิตปัจจัยในลงกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วิ + หรฺ + อ + อนฺต	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
วิ + หรฺ + ~~อ~~ + อนฺต	ลบ อ ปัจจัย ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)

[18] สุปปารกชาดก คาถาที่ 108 (อรรถกถา).

[19] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 490.

วิหรนฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วิหรนฺต**		
วิหรนฺต	เป็นศัพท์กิต	
วิหรนฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
วิหรนฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
วิหรนฺต + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วิหรนฺต + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วิหรนฺต + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วิหรนฺต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
วิหรนฺต + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
วิหรนฺตฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
วิหรนฺตฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วิหรนฺโต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วิหรนฺโต**		

5. **ทิสฺวา**[20] ศัพท์เดิมมาจาก ทิสฺวา (√ทิส เปกฺขเณ-เห็น[21] + ตฺวา) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทิส	ทิส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทิสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทิสฺ + ตฺวา	ลง ตฺวา ปัจจัย	ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานำ ตุนตฺวานตวา วา (564:640)
ทิสฺ + ตฺวา	ตฺวา ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทิสฺ + ตฺวา	ตฺวา ปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทิ~~สฺ~~ + ตฺวา>สฺวา	เปลี่ยน ตฺวา เป็น สฺวา, ลบ สฺ ท้าย	ทิสา สฺวาน สฺวานฺตโลโป จ

[20] สุปปารกชาดก คาถาที่ 108 (อรรถกถา).

[21] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 198.

(599:466)

สำเร็จรูปเป็น **ทิสฺวา**

ทิสฺวา	เป็นศัพท์กิต	
ทิสฺวา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ทิสฺวา	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ทิสฺวา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนิบาต	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ทิสฺวา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ทิสฺวา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ทิสฺวา + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ทิสฺวา + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังนิบาต	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **ทิสฺวา**

6. **ปณฺฑิโต**[22] ศัพท์เดิมมาจาก ปณฺฑิต (√ปณฺฑิ คตฺยำ-ไป, เวกลฺเล-พร่องไป, อุปปณฺฑสำหเต-พูดเยาะเย้ย, รวม[23] + ต, ปณฺฑา + √อิ คตฺยชฺฌนิจฺฉาสุ สทฺทหเน จ-ไป, สายธยาย, ปรารถนา, เชื่อถือ[24] + ต) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปณฺฑิ	ปณฺฑิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปณฺฑ ~~อิ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปณฺฑ + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606)
ปณฺฑ + ต	ต ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปณฺฑ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปณฺฑ + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ปณฺฑ + ต	ลงนิคหิตอาคมต้นธาตุ	นิคฺคหีตญฺจ (37:57)
ป ณ์>ณฺ ฑ + ต	เปลี่ยนนิคหิต (ณ์) เป็น ณฺ	วคฺคนฺตำ วา วคฺเค (31:49)
ปณฺฑ + อิ + ต	ลง อิ อาคม	ยถาคมมิกาโร (606:547)

[22] สุปปารกชาดก คาถาที่ 108 (อรรถกถา).

[23] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 232.

[24] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 21.

ปณฺฑิต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปณฺฑิต**		
ปณฺฑา + อิ	อิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปณฺฑา + อิ + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606)
ปณฺฑา + อิ + ต	ต ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปณฺฑา + อิ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปณฺฑา + อิ + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ปณฺฑฺ ~~อา~~ + อิ + ต	ลบสระ อา ท้าย ปณฺฑา	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปณฺฑิต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปณฺฑิต**		
ปณฺฑิต	เป็นศัพท์กิต	
ปณฺฑิต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ปณฺฑิต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ปณฺฑิต + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ปณฺฑิต + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ปณฺฑิต + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ปณฺฑิต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ปณฺฑิต + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
ปณฺฑิตฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปณฺฑิตฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปณฺฑิโต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปณฺฑิโต**		

7. **มงฺคลหตฺถี**[25] ศัพท์เดิมมาจาก มงฺคลหตฺถี (มงฺคล [√มคิ มงฺคลฺยสปฺปเน-ความเป็นมงคล, ไป-ถึง- บรรลุ[26] + อล, √มงฺค มงฺคลฺเย-ความเป็นมงคล[27] + อล] + หตฺถี [√หน คติยำ-ไป[28], √หส หสเน-หัวเราะ,[29] √หร หรเณ-นำไป[30] + ถ + อี ปัจจัยตัทธิต]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มงฺคล มาจาก มคิ + อล, มงฺค + อล มีวิธีทำดังนี้

มคิ	มคิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
มคฺ ~~อิ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
มคฺ + อล	ลง อล ปัจจัย	ปฏาทีหฺยลำ (665:675)
มคฺ + อล	อล ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
มำคฺ + อล	ลงนิคหิตอาคมที่ต้นธาตุ	นิคฺคหีตญฺจ (37:57)
ม ำ>ง คฺ + อล	เปลี่ยนนิคหิตเป็น งฺ	วคฺคนฺตำ วา วคฺเค (31:49)
มงฺคล	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **มงฺคล**

มงฺค	มงฺค ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
มงฺคฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
มงฺคฺ + อล	ลง อล ปัจจัย	ปฏาทีหฺยลำ (665:675)
มงฺคฺ + อล	อล ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
มงฺคล	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **มงฺคล**

หตฺถี มาจาก หน + ถ, หส + ถ, หร + ถ + = หตฺถ + อี มีวิธีทำดังนี้

หน/หส/หร	หน/หส/หร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
หน/หส/หรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)

---

[25] สุปปารกชาดก คาถาที่ 108 (อรรถกถา).

[26] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 299.

[27] รูป. หน้า 494.

[28] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 484.

[29] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 492.

[30] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 489.

หนฺ/หสฺ/หรฺ + ถ	ลง ถ ปัจจัย	สมาทีหิ ถมา (628:653)
หนฺ/หสฺ/หรฺ + ถ	ถ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
หนฺ/หสฺ/หรฺ + ถ	ถ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
~~หนฺ~~/~~หสฺ~~/~~หรฺ~~ + ถ	ลบ สฺ ท้ายธาตุ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ห + ตฺถ	ซ้อน ตฺ	วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา (29:42)

สำเร็จรูปเป็น **หตฺถ**

หตฺถ + อี	ลง อี อัสสัตถิตัทธิต	ทณฺฑาทิโต อิกอี (366:400)
หตฺถ อ + อี	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
หตฺถ ~~อ~~ + อี	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
หตฺถี	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **หตฺถี**

มงฺคลหตฺถี	เป็นศัพท์สมาส	
มงฺคลหตฺถี	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
มงฺคลหตฺถี	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
มงฺคลหตฺถี + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
มงฺคลหตฺถี + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
มงฺคลหตฺถี + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
มงฺคลหตฺถี + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
มงฺคลหตฺถี + ~~สิ~~	ลบ สิ วิภัตติทิ้ง	เสสโต โลปำ คสิปิ (220:74)

สำเร็จรูปเป็น **มงฺคลหตฺถี**

8. **วาณิชานำ**[31] ศัพท์เดิมมาจาก วาณิช (วาณ + √อช เขปคตีสุ-ขว้างไป, ไป[32] + อ) + นำ ฉัฏฐีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วาณ + อช	อช ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วาณ + อชฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วาณ + อชฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
วาณ + อชฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วาณ + อชฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วาณ + อชฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วาณฺ อ + อชฺ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
วาณฺ อ + อ>อิ ชฺ + อ	เปลี่ยน อ เป็น อิ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
วาณฺ ~~อ~~ + อิชฺ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วาณิช	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วาณิช**		
วาณิช	เป็นศัพท์กิต	
วาณิช	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
วาณิช	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
วาณิช + นำ	ลง นำ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วาณิช + นำ	นำ ชื่อว่า ฉัฏฐีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วาณิช + นำ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วาณิช + นำ	ลง นำ ฉัฏฐีวิภัตติในความเป็นเจ้าของ	สามิสฺมึ ฉฏฺฐี (301:92)
วาณิชฺ อ + นำ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)

[31] สุปปารกชาดก คาถาที่ 109.

[32] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 5.

วาณิช อ>อา + นำ	ทีฆะ อ เป็น อา	สุนำหิสุ จ (89:87)
วาณิชานำ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วาณิชานำ**

9. **นาวาย**[33] ศัพท์เดิมมาจาก นาวา (√นุ ถุติยำ-สรรเสริญ[34] + อ + อา) + สฺมึ สัตตมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นุ	นุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
นุ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
นุ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
นุ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
นุ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
นฺ อุ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
นฺ อุ>โอ + อ	วุทธิ อุ เป็น โอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
นฺ โอ>อาว + อ	เปลี่ยน โอ เป็น อาว	เต อาวายา การิเต (515:541)
นฺ อาวฺ อ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
นฺ อาวฺ ~~อ~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
นฺ อาวฺ + อ + อา	ลง อา ปัจจัยอิตถีลิงค์	อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย (237:176)
นฺ อาวฺ + ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
นาวา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **นาวา**

นาวา	เป็นศัพท์กิต	
นาวา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
นาวา	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
นาวา	กำหนดเป็นอิตถีลิงค์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)

[33] สุปปารกชาดก คาถาที่ 109.

[34] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 227.

นาวา + สฺมึ	ลง สฺมึ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
นาวา + สฺมึ	สฺมึ ชื่อว่า สัตตมีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
นาวา + สฺมึ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
นาวา + สฺมึ	ลง สฺมึ สัตตมีวิภัตติในสถานที่	โอกาเส สตฺตมี (302:94)
นาวา + สฺมึ	ตั้ง อา ชื่อว่า ฆ	อา โฆ (60:177)
นาวา + สฺมึ>อาย	เปลี่ยน สฺมึ เป็น อาย	ฆโต นาทีนำ (111:179)
นาวฺ อา + อาย	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
นาวฺ ~~อา~~ + อาย	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
นาวาน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **นาวาย**

10. **โหติ**[35] ศัพท์เดิมมาจาก √หู สตฺตายำ-มี, เป็น[36] + อ + ติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

หู	หู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
หู + ติ	ติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
หู + ติ	ลง ติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
หู + ติ	ติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
หู + ติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
หู + ติ	ติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
หู + ติ	ลง ติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)

[35] สุปปารกชาดก คาถาที่ 109 (อรรถกถา).

[36] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 500.

หู + อ + ติ	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
หฺ อู + อ + ติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
หฺ อู>โอ + อ + ติ	วุทธิ อู เป็น โอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
หฺ โอ + ~~อ~~ + ติ	ลบ อ ปัจจัย	โลปญฺเจตฺตมกาโร (510:487)
โหติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **โหติ**

11. **ยถา**[37] ศัพท์เดิมมาจาก ยถา + สิ วิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ยถา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ยถา	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
ยถา	กำหนดเป็นนิบาต	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
ยถา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนิบาต	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ยถา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ยถา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ยถา + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ยถา + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังนิบาต	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **ยถา**

12. **ปฏิทิสฺสติ**[38] ศัพท์เดิมมาจาก ปฏิ + √ทิส เปกฺขณหึสาอปฺปีติทานโพธเน-เพ่งดู, เบียดเบียน, เกลียดชัง, ให้, ให้รู้ (บอก, กล่าว)[39] + ย + เต วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปฏิ + ทิส	ทิส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปฏิ + ทิสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	เต ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม,

[37] สุปปารกชาดก คาถาที่ 110.

[38] สุปปารกชาดก คาถาที่ 110.

[39] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 146.

		เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	ลง เต วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	เต ชื่อว่าอัตตโนบท	ปราณฺยตฺตโนปทานิ (407:439)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	ลงอัตตโนบทในกัมมวาจก	อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ (453:444)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	เต ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	ลง เต ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
ปฏิ + ทิสฺ + ย + เต	ลง ย ปัจจัยในกรรมวาจก	ภาวกมฺเมสุ โย (440:445)
ปฏิ + ทิสฺ + ย + เต>ติ	เปลี่ยน เต เป็น ติ	อตฺตโปทานิ ปรสฺสปทตฺตํ (418:446)
ปฏิ + ทิสฺ + ~~ย~~ + ติ	ลบ ย ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ปฏิ + ทิสฺ>ทิสฺส + ติ	เปลี่ยน ทิสฺ เป็น ทิสฺส	ทิสสฺส ปสฺสทิสฺสทกฺขา วา (471:483)

สำเร็จรูปเป็น **ปฏิทิสฺสติ**

13. **ทธิ**[40] ศัพท์เดิมมาจาก ทธิ (√ธา ธารทานโปสเน-ทรงไว้, ให้, เลี้ยงดู[41] + อิ) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ธา	ธา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ธา + อิ	ลง อิ ปัจจัย	มุนาทีหิ จิ (669:679)
ธา + อิ	อิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อณฺเณ กิตฺ (546:562)
ธา + อิ	อิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ธาธา + อิ	ซ้อน ธา ธาตุ	กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานำ เทฺวภาโว (485:461)

[40] สุปปารกชาดก คาถาที่ 112.

[41] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 209.

ธาธา + อิ	ธา ที่ซ้อนมาชื่อว่าอัพภาส	ปุพฺโพพฺภาโส (459:462)
ธฺ อา ธฺ อา + อิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ธฺ อา>อ ธฺ อา + อิ	รัสสะ อา อัพภาส เป็น อ	รสฺโส (460:506)
ธฺ>ทฺ อ ธฺ อา + อิ	เปลี่ยน ธฺ อัพภาส เป็น ทฺ	ทุติยจตุตฺถานำ ปฐมตติยา (461:464)
ทฺ อ ธฺ ~~อา~~ + อิ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ทธิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ทธิ**		
ทธิ	เป็นศัพท์กิต	
ทธิ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ทธิ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ทธิ + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ทธิ + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ทธิ + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ทธิ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ทธิ + ~~สิ~~	ลบ สิ วิภัตติทิ้ง	เสสโต โลปำ คสิปิ (220:74)
สำเร็จรูปเป็น **ทธิ**		

14. **ขีรำ**[42] ศัพท์เดิมมาจาก ขีร (√ขี วเธ-ฆ่า, ขเย-สิ้นไป[43] + อีร) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ขี	ขี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ขี + อีร	ลง อีร ปัจจัย	ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ (571:624)
ขี + อีร	อีร ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ขฺ อี + อีร	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย

[42] สุปปารกชาดก คาถาที่ 112.

[43] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 82.

		(10:12)
ขฺ ~~อี~~ + อีร	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ขีร	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ขีร**		
ขีร	เป็นศัพท์กิต	
ขีร	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ขีร	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ขีร + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ขีร + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ขีร + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ขีร + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ขีร + สิ>อำ	เปลี่ยน สิ เป็น อำ	สึ (219:195)
ขีรฺ อ + อำ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ขีรฺ ~~อ~~ + อำ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ขีรำ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ขีรำ**		

15. **วุจฺจติ**[44] ศัพท์เดิมมาจาก √วจ กถเน-พูด, กล่าว, สนฺเทสเน-ชี้แจง[45] + ย + เต วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วจ	วจ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วจฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วจฺ + เต	เต ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห

[44] สุปปารกชาดก คาถาที่ 113.

[45] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 384.

		(423:426)
วจฺ + เต	ลง เต วัตตมานาในปัจจุบัน	วฏฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
วจฺ + เต	เต ชื่อว่าอัตตโนบท	ปราณฺยตฺตโนปทานิ (407:439)
วจฺ + เต	ลงอัตตโนบทในกัมมวาจก	อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ (453:444)
วจฺ + เต	เต ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
วจฺ + เต	ลง เต ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
วจฺ + ย + เต	ลง ย ปัจจัยในกรรมวาจก	ภาวกมฺเมสุ โย (440:445)
วจฺ + ย + เต>ติ	เปลี่ยน เต เป็น ติ	อตฺตโปทานิ ปรสฺสปทตฺตํ (418:446)
วฺ อ จฺ + ย + ติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
วฺ อ>อุ จฺ + ย + ติ	เปลี่ยน อ เป็น อุ	วจาวสวหาทีนมุกาโร วสฺส เย (487:478)
วฺ อุ จ+ย>จ + ติ	เปลี่ยน จฺย เป็น จ	ตสฺส จวคฺคยการวการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺส (441:447)
วฺ อุ จฺจ + ติ	ซ้อน จฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)

สำเร็จรูปเป็น **วุจฺจติ**

16. **กุโส**[46] ศัพท์เดิมมาจาก กุส (√กุส เฉทเน-ตัด, + อ, √กุ สทฺเท-ออกเสียง + ส, กุ + √สิ เฉทเน-ตัด + อ[47]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กุส	กุส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กุสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
กุสฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
กุสฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)

[46] สุปปารกชาดก คาถาที่ 114.

[47] อภิธาน.สูจิ. หน้า 369.

กุสฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
กุสฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
กุส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **กุส**		
กุ	กุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กุ + ส	ลง ส ปัจจัย	ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ (571:624)
กุ + ส	ส ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สำเร็จรูปเป็น **กุส**		
กุ + สิ	สิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กุ + สิ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
กุ + สิ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
กุ + สิ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
กุ + สิ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
กุ + สฺ อิ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
กุ + สฺ ~~อิ~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กุส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **กุส**		
กุส	เป็นศัพท์กิต	
กุส	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
กุส	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
กุส + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
กุส + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
กุส + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
กุส + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
กุส + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
กุสฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย

		(10:12)
กุสฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กุโส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กุโส**

17. **สสฺโส**[48] ศัพท์เดิมมาจาก สสฺส (√สส ปาณนสุสนโสปฺปหีสาปฺลเว-หายใจ, เหี่ยวแห้ง, นอนหลับ, เบียดเบียน, กระโดดหนีไปอย่างเร็ว[49] + ส, ส + √สี รุหเน-งอกขึ้น + อ[50]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สส	สส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สสฺ + ส	ลง ส ปัจจัย	ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ (571:624)
สสฺ + ส	ส ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)

สำเร็จรูปเป็น **สสฺส**

ส + สี	สี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ส + สี + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
ส + สี + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ส + สี + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ส + สี + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ส + สฺ อี + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ส + สฺ ~~อิ~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ส + สฺสฺ + อ	ซ้อน สฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)
สสฺส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สสฺส**

---

[48] สุปปารกชาดก คาถาที่ 114.

[49] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 446.

[50] อภิธาน.สูจิ. หน้า 869.

สสฺส	เป็นศัพท์กิต	
สสฺส	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
สสฺส	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สสฺส + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สสฺส + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สสฺส + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สสฺส + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
สสฺส + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
สสฺสฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สสฺสฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สสฺโส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สสฺโส**

18. **นโพ**[51] ศัพท์เดิมมาจาก นพ (นพ ภสฺสเน-พลัดตก-หล่น[52] + อ, √นี นยปาปุณ-นำไป, ถึง[53] + อล) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นพ	นพ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
นพฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
นพฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
นพฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
นพฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
นพ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **นพ**

นี	นี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)

[51] สุปปารกชาดก คาถาที่ 116.

[52] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 221.

[53] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 225.

นี + อล	ลง อล ปัจจัย	ปฏาทีหฺยลํ (665:675)
นี + อล	อล ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
นฺ อี + อล	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
นฺ ~~อี~~ + อล	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
นฺ + อ ล>ฬ	เปลี่ยน ลฺ เป็น ฬฺ	ปริภาสาว่า ลฬานมวิเสโส
นฬ	นำพยัญชนะประกอบกับสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **นฬ**		
นฬ	เป็นศัพท์กิต	
นฬ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
นฬ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
นฬ + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
นฬ + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
นฬ + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
นฬ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
นฬ + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
นฬฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
นฬฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
นโฬ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **นโฬ**		

19. **เวฬุ**[54] ศัพท์เดิมมาจาก เวฬุ (√วิ คมเน-ไป + ฬุ[55]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ	วิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)

[54] สุปปารกชาดก คาถาที่ 116.

[55] อภิธาน.สูจิ. หน้า 825.

วิ + ฆุ	ลง ฆุ ปัจจัย	ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ (571:624)
วิ + ฆุ	ฆุ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วฺ อิ + ฆุ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
วฺ อิ>เอ + ฆุ	วุทธิ อิ เป็น เอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
เวฆุ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **เวฆุ**

เวฆุ	เป็นศัพท์กิต	
เวฆุ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
เวฆุ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
เวฆุ + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
เวฆุ + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
เวฆุ + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
เวฆุ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
เวฆุ + ~~สิ~~	ลบ สิ วิภัตติทิ้ง	เสสโต โลปำ คสิปิ (220:74)

สำเร็จรูปเป็น **เวฆุ**

20. **ปปาโต**[56] ศัพท์เดิมมาจาก ปปาต (ป + √ปต อโธคมเน-ตกไปข้างล่าง[57] + ณ) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ป + ปต	ปต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ป + ปตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ป + ปตฺ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทิโต ณ (528:577)
ป + ปตฺ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ป + ปตฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ป + ปตฺ + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)

[56] สุปปารกชาดก คาถาที่ 118.

[57] อภิธาน.สูจิ. หน้า 600.

ป + ปฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
ป + ปฺ อ ตฺ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ป + ปฺ อ ตฺ + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลปิ (523:526)
ป + ปฺ อ>อา ตฺ + อ	วุทธิ อ เป็น อา	อสฺโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
ปปาต	นำพยัญชนะประกอบกับสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปปาต**		
ปปาต	เป็นศัพท์กิต	
ปปาต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ปปาต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ปปาต + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ปปาต + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ปปาต + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ปปาต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ปปาต + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
ปปาตฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปปาตฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปปาโต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปปาโต**		

21. **อหตวตฺถานิ**[58] ศัพท์เดิมมาจาก อหตวตฺถ (อหต [น + หต [√หร หาเร-นำไป[59] + ต]] + วตฺถ [√วส กนฺตินิวาสสูเท-ยินดี, อยู่, ให้ไหลออก, นติวาสนเฉเท-โน้มลง, อบกลิ่น, ตัด, วธจฺฉาท

[58] สุปปารกชาดก คาถาที่ 119 (อรรถกถา).

[59] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 489.

สิเนเหสุ-ฆ่า, นุ่งห่ม, ชอบใจ, รุเต- ร้อง-ขัน[60] + ถ, √วุ สำวรเณ-สำรวม, ระวัง[61] + ถ]) + โย ทุติยา วิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อหต มาจาก น + หต (หร + ต) มีวิธีทำดังนี้

หร	หร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
หรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
หรฺ + ต	ลง ต ปัจจัยในกรรม	ภาวกมฺเมสุ ต (556:622)
หรฺ + ต	ต ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ห ~~รฺ~~ + ต	ลบ รฺ ท้ายธาตุ	คมขนหนรมาทีนมนฺโต (586:600)

สำเร็จรูปเป็น **หต**

น + หต	เป็นศัพท์สมาส	
น>อ + หต	เปลี่ยน น เป็น อ	อตฺตำ นสฺส ตปฺปุริเส (333:344)

สำเร็จรูปเป็น **อหต**

วตฺถ มาจาก วส + ถ, วุ + ถ มีวิธีทำดังนี้

วส	วส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วสฺ + ถ	ลง ถ ปัจจัย	สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ (660:670)
วสฺ + ถ	ถ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วสฺ + ถ	ถ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ว~~สฺ~~ + ถ	ลบ สฺ ท้ายธาตุ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ว + ตฺถ	ซ้อน ตฺ	วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา (29:42)

สำเร็จรูปเป็น **วตฺถ**

---

[60] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 401.

[61] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 416.

วุ	วุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วุ + ถ	ลง ถ ปัจจัย	สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ (660:670)
วุ + ถ	ถ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญเญ กิตฺ (546:562)
วุ + ถ	ถ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วฺ อุ + ถ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
วฺ อุ>อตฺ + ถ	เปลี่ยน อุ เป็น อตฺ	สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ (660:670)
วตฺ + ถ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วตฺถ**		
อหตวตฺถ	เป็นศัพท์สมาส	
อหตวตฺถ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
อหตวตฺถ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
อหตวตฺถ + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อหตวตฺถ + โย	โย ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อหตวตฺถ + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อหตวตฺถ + โย	ลง โย ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
อหตวตฺถ + โย>นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจฺจำ (218:196)
อหตวตฺถฺ อ + นิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อหตวตฺถฺ อ>อา + นิ	ทีฆะ อ เป็น อา	โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆำ (88:147)
อหตวตฺถา นิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **อหตวตฺถานิ**		

22. **อตฺตานํ**[62] ศัพท์เดิมมาจาก อตฺต (√อต พนฺธคมนสาตจฺจปาปเนสุ-ผูกมัด, ไป, ไปติดต่อกัน + ต, √อท ภกฺขรกฺขเณ-กิน, รักษา[63] + มนฺ,[64] อา + √ธา อาโรเป-ยกขึ้น, ตั้งขึ้น[65] + ต) + อำ วิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อต	อต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อตฺ + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606)
อตฺ + ต	ต ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อตฺ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
อตฺ + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
สำเร็จรูปเป็น **อตฺต**		
อทฺ	อท ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อทฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อทฺ + มนฺ	ลง มนฺ ปัจจัย	ขฺยาทีหิ มนฺ ม จ โต วา (627:652)
อทฺ + มนฺ	มนฺ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อทฺ + ม~~นฺ~~	ลบ นฺ อนุพันธ์	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
อทฺ + ม>ต	เปลี่ยน ม เป็น ต	ขฺยาทีหิ มนฺ ม จ โต วา (627:652)
อ ทฺ>ตฺ + ต	เปลี่ยน ทฺ เป็น ตฺ	จ ศัพท์ ใน โธ ทสฺส จ (20:27)
สำเร็จรูปเป็น **อตฺต**		
อา + ธา	ธา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อา + ธา + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606)
อา + ธา + ต	ต ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)

[62] สุปปารกชาดก คาถาที่ 120.

[63] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 10.

[64] รูป. หน้า 480.

[65] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 209.

อา + ธา + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กฺตฺตริ กิตฺ (624:563)
อา + ธา + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
อา + ธฺ อา + ต	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อา + ธฺ>ตฺ อา + ต	เปลี่ยน ธฺ เป็น ตฺ	จ ศัพท์ ใน โธ ทสฺส จ (20:27)
อา>อ + ตฺ อ + ต	รัสสะ อา เป็น อ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)

สำเร็จรูปเป็น **อตฺต**

อตฺต	เป็นศัพท์กิต	
อตฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
อตฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
อตฺต + อํ	ลง อํ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อตฺต + อํ	อํ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อํ โย, นา หิ, ส นํ, สฺมา หิ, ส นํ, สฺมึ สุ (55:63)
อตฺต + อํ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อตฺต + อํ	ลง อํ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
อตฺต + อํ>อานํ	เปลี่ยน อํ เป็น อานํ	พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต อมานํ (188:115)
อตฺตฺ อ + อานํ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อตฺตฺ ~~อ~~ + อานํ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
อตฺตานํ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อตฺตานํ**

23. **อหํ**[66] ศัพท์เดิมมาจาก อมฺห + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อมฺห	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
อมฺห	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)

[66] สุปปารกชาดก คาถาที่ 120 (อรรถกถา).

อมฺห + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อมฺห + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อมฺห + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อมฺห + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
อมฺห+สิ>อหำ	เปลี่ยน อมฺห กับ สิ เป็น อหำ	ตฺวมหำ สิมฺหิ จ (140:232)

สำเร็จรูปเป็น **อหำ**

24. **อภิชานามิ**[67] ศัพท์เดิมมาจาก อภิ + √ญา มารณนิสานตุฏฺจิ-ฆ่า, การลับ(มีด), ความยินดี, เปรณฤตฺยาโลจเนสุ-ส่งไป, สรรเสริญ, แลดู, พุชฺฌเน-รู้[68] + นา + มิ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อภิ + ญา	ญา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อภิ + ญา + มิ	มิ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
อภิ + ญา + มิ	ลง มิ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
อภิ + ญา + มิ	มิ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
อภิ + ญา + มิ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
อภิ + ญา + มิ	มิ ชื่อว่า อุตตมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
อภิ + ญา + มิ	ลง มิ อุตตมบุรุษ เอกวจนะ	อมฺเห อุตฺตโม (412:437)
อภิ + ญา + นา + มิ	ลง นา ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	กิยาทิโต นา (449:513)
อภิ + ญา>ชา + นา+มิ	เปลี่ยน ญา เป็น ชา	ญาสฺส ชาชำนา (470:514)

สำเร็จรูปเป็น **อภิชานามิ**

[67] สุปปารกชาดก คาถาที่ 120.

[68] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 146.

25. **สจฺจวชฺเชน**[69] ศัพท์เดิมมาจาก สจฺจวชฺช (สจฺจ [√สต สาตจฺเจ-ไม่ขาด-ติดต่อ-ประจำ[70] + ย, √สร คติจินฺตาหึสาสุ-ไป, คิด, เบียดเบียน[71] + จ] + วชฺช [√วท วากฺยสนฺเทเส-กล่าว, สั่งเสีย + ณฺย][72]) + นา ตติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สจฺจ มาจาก สต + ย, สร + จ มีวิธีทำดังนี้

สต	สต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สตฺ + ย	ลง ย ปัจจัย	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
สตฺ + ย	ย ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ส ตฺ+ย>จ	เปลี่ยน ตฺย เป็น จ	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)[73]
ส + จฺจ	ซ้อน จฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)
สำเร็จรูปเป็น **สจฺจ**		
สร	สร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สรฺ + จ	ลง จ ปัจจัย	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
สรฺ + จ	จ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ส~~ร~~ฺ + จ	ลบ รฺ ท้ายธาตุ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ส + จฺจ	ซ้อน จฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)
สำเร็จรูปเป็น **สจฺจ**		

[69] สุปปารกชาดก คาถาที่ 120.

[70] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 429.

[71] อภิธาน.สูจิ. หน้า 838.

[72] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 393.

[73] รูป. หน้า 485.

วชฺช มาจาก วท + ณฺย มีวิธีทำดังนี้

วท	วท ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วทฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วทฺ + ณฺย	ลง ณฺย ปัจจัยในกรรม	ณฺโย จ (541:552)
วทฺ + ณฺย	ณฺย ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วทฺ + ณฺย	ณฺย ปัจจัย ชื่อว่ากิจจะ	เต กิจฺจา (545:548)
วทฺ + ณฺย	ณฺย กิจจปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
วทฺ + ~~ณฺ~~ย	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
ว ทฺ+ย>ชฺช	เปลี่ยน ทฺย เป็น ชฺช	วทมทคมุยุชครหาการาทีหิ ชชฺ มฺม คคฺ ยฺเหยฺยาคาโร วา (544:556)

สำเร็จรูปเป็น **วชฺช**

สจฺจวชฺช	เป็นศัพท์สมาส	
สจฺจวชฺช	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
สจฺจวชฺช	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สจฺจวชฺช + นา	ลง นา วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สจฺจวชฺช + นา	นา ชื่อว่า ตติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สจฺจวชฺช + นา	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สจฺจวชฺช + นา	ลง นา ตติยาวิภัตติในเครื่องมือ	กรเณ ตติยา (286:83)
สจฺจวชฺช + นา>เอน	เปลี่ยน นา เป็น เอน	อโต เนน (103:79)
สจฺจวชฺชฺ อ + เอน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สจฺจวชฺช ~~อ~~ + เอน	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สจฺจวชฺเชน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สจฺจวชฺเชน**

26. **ปญฺจสีลวเสน**[74] ศัพท์เดิมมาจาก ปญฺจสีลวส (ปญฺจ + สีล [√สิล อุญฺฉเน-รวบรวม-แสวงหา[75] + อ, √สีล สมาธิมฺหิ-ความตั้งมั่น, อุปธารเณ-ทรงไว้อย่างแรงกล้า[76] + อ, √สิ พนฺธเน-ผูก[77] + ล] + วส [√วส กนฺตินิวาสสูเท-ยินดี, อยู่, ให้ไหลออก, นติวาสนเฉเท-โน้มลง, อบกลิ่น, ตัด, วธจฺฉาทสิเนเหสุ-ฆ่า, นุ่งห่ม, ชอบใจ, รุเต- ร้อง-ขัน[78] + อ]) + นา วิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปญฺจสีล มาจาก ปญฺจ + สิล + อ, ปญฺจ + สีล + อ, ปญฺจ + สิ + ล มีวิธีทำดังนี้

ปญฺจ + สิล	สิล ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปญฺจ + สิลฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปญฺจ + สิลฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
ปญฺจ + สิลฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปญฺจ + สิลฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปญฺจ + สิลฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ปญฺจ + สฺ อิ ลฺ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปญฺจ + สฺ อิ>อี + ล	ทีฆะ อิ เป็น อี	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ปญฺจ + สีล	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปญฺจสีล**

ปญฺจ + สีล	สีล ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปญฺจ + สีลฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปญฺจ + สีลฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
ปญฺจ + สีลฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปญฺจ + สีลฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปญฺจ + สีลฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)

[74] สุปปารกชาดก คาถาที่ 120 (อรรถกถา).

[75] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 459.

[76] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 464-65.

[77] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 452.

[78] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 401.

ปญฺจ + สีล	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปญฺจสีล**		
ปญฺจ + สิ	สิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปญฺจ + สิ + ล	ลง ล ปัจจัย	อลกลสเลหิ ลยา (632:656)
ปญฺจ + สิ + ล	ล ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปญฺจ + สิ + ล	ล กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปญฺจ + สฺ อิ + ล	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปญฺจ + สฺ อิ>อี + ล	ทีฆะ อิ เป็น อี	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ปญฺจ + สีล	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปญฺจสีล**		
วส มาจาก วส + อ มีวิธีทำดังนี้		
วส	วส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วสฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
วสฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วสฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วสฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วส**		
ปญฺจสีลวส	เป็นศัพท์สมาส	
ปญฺจสีลวส	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ปญฺจสีลวส	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ปญฺจสีลวส + นา	ลง นา วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ปญฺจสีลวส + นา	นา ชื่อว่า ตติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ปญฺจสีลวส + นา	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)

ปญฺจสีลวส + นา	ลง นา ตติยาวิภัตติในเครื่องมือ	กรเณ ตติยา (286:83)
ปญฺจสีลวส + นา>เอน	เปลี่ยน นา เป็น เอน	อโต เนน (103:79)
ปญฺจสีลวสฺ อ + เอน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปญฺจสีลวสฺ ~~อ~~ + เอน	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปญฺจสีลวเสน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปญฺจสีลวเสน**

27. **กตฺวา**[79] ศัพท์เดิมมาจาก กตฺวา (√กร กรเณ-ทำ, วเธ-ฆ่า[80] + ตฺวา) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กร	กร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
กรฺ + ตฺวา	ลง ตฺวา ปัจจัย	ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานํ ตุนตฺวาน ตฺวา วา (564:640)
กรฺ + ตฺวา	ตฺวา ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
กรฺ + ตฺวา	ตฺวา กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
~~กรฺ~~ + ตฺวา	ลบ รฺ ท้าย กร ธาตุ	รกาโร จ (587:632)

สำเร็จรูปเป็น **กตฺวา**

กตฺวา	เป็นศัพท์กิต	
กตฺวา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
กตฺวา	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
กตฺวา	กำหนดเป็นอัพยยศัพท์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
กตฺวา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังอัพยยศัพท์	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
กตฺวา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
กตฺวา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
กตฺวา + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)

[79] สุปปารกชาดก คาถาที่ 120 (อรรถกถา).

[80] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 49.

กตฺวา + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังอัพยยศัพท์	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **กตฺวา**

28. **คนฺธกุฏิฉายาย**[81] ศัพท์เดิมมาจาก คนฺธกุฏิฉายา (คนฺธ [√คนฺธ สูจเฉทหึสเน-ประกาศ, ตัด, เบียดเบียน[82] + อ, √คมุ คตฺยตฺถ-ไป[83] + √ธา ธารทานโปสเน-ทรงไว้, ให้, เลี้ยงดู[84] + อ, √คมุ คตฺยตฺถ-ไป[85] + ก] + กุฏิ [√กุฏ เฉทปฺปวตฺตวกฺเก-ตัด, คด-โค้ง, ทาหาปฺปสาทเน-เร่าร้อน, ไม่สดใส[86] + อิ] + ฉายา [√ฉา ฉาทเน เฉทเน จ-ปกปิด, ตัด[87] + ย + อา]) + สฺมึ สัตตมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

คนฺธ มาจาก คนฺธ + อ, คมุ + ธา + อ, คมุ + ก มีวิธีทำดังนี้

คนฺธ	คนฺธ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คนฺธฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คนฺธฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
คนฺธฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คนฺธฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
คนฺธฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
คนฺธ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **คนฺธ**

คมุ + ธา	คมุ + ธา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คมฺ ~~อุ~~ + ธา	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คมฺ + ธา + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
คมฺ + ธา + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)

---

[81] กุมภชาดก คาถาที่ 33 (อรรถกถา).

[82] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 90.

[83] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 91.

[84] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 209.

[85] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 91.

[86] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 62.

[87] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 130.

คมฺ + ธา + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
คมฺ + ธา + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ค มฺ>ं + ธา + อ	เปลี่ยน มฺ เป็นนิคหิต (ं)	อโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหิ (82:149)
ค ं>นฺ + ธา + อ	เปลี่ยนนิคหิต (ं) เป็น นฺ	วคฺคนฺตํ วา วคฺเค (31:49)
คนฺ + ธฺ อา + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
คนฺ + ธฺ ~~อา~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
คนฺธ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **คนฺธ**		
คมุ	คมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คมฺ ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คมฺ + ก	ลง ก ปัจจัย	ขาทาคมานำ ขนฺธนฺธคนฺธา (664:674)
คมฺ + ก	ก ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คมฺ + กฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
คมฺ + ~~ก~~ อ	ลบ กฺ อนุพันธ์	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
คมฺ>คนฺธ + อ	เปลี่ยน คมฺ เป็น คนฺธ	ขาทาคมานำ ขนฺธนฺธคนฺธา (664:674)
คนฺธ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **คนฺธ**		
กุฏิ มาจาก กุฏ + อิ มีวิธีทำดังนี้		
กุฏ	กุฏ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กุฏ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
กุฏ + อิ	ลง อิ ปัจจัย	มุนาทีหิ จิ (669:679)
กุฏ + อิ	อิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)

กุฏ + อิ	อิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
กุฏิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กุฏิ**

ฉายา มาจาก ฉา + ย + อา มีวิธีทำดังนี้

ฉา	ฉา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ฉา + ย	ลง ย ปัจจัย	อลกลสเลหิ ลยา (632:656)
ฉา + ย	ย ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ฉา + ย	ย กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ฉาย + อา	ลง อา ปัจจัยอิตถีลิงค์	อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย (237:176)
ฉายฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ฉายฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ฉายา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ฉายา**

คนฺธกุฏิฉายา	เป็นศัพท์สมาส	
คนฺธกุฏิฉายา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
คนฺธกุฏิฉายา	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
คนฺธกุฏิฉายา	กำหนดเป็นอิตถีลิงค์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
คนฺธกุฏิฉายา + สฺมึ	ลง สฺมึ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
คนฺธกุฏิฉายา + สฺมึ	สฺมึ ชื่อว่า สัตตมีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
คนฺธกุฏิฉายา + สฺมึ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
คนฺธกุฏิฉายา + สฺมึ	ลง สฺมึ สัตตมีวิภัตติในสถานที่	โอกาเส สตฺตมี (302:94)
คนฺธกุฏิฉายา + สฺมึ	ตั้ง อา ชื่อว่า ฆ	อา โฆ (60:177)
คนฺธกุฏิฉายา+สฺมึ>อาย	เปลี่ยน สฺมึ เป็น อาย	ฆโต นาทีนำ (111:179)
คนฺธกุฏิฉายฺ อา + อาย	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
คนฺธกุฏิฉายฺ ~~อา~~ + อาย	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)

คนฺธกุฏฺฏิฉายาย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **คนฺธกุฏฺฏิฉายาย**

29. **มยํ**[88] ศัพท์เดิมมาจาก อมฺห + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อมฺห	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
อมฺห	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
อมฺห + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อมฺห + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อมฺห + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อมฺห + โย	ลง โย ปฐมา เพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
อมฺห+โย>มยํ	เปลี่ยน อมฺห กับ โย เป็น มยํ	มยํ โยมฺหิ ปฐเม (121:233)

สำเร็จรูปเป็น **มยํ**

30. **รุกฺขมูเล**[89] ศัพท์เดิมมาจาก รุกฺขมูล (รุกฺข [√รุกฺข วรเณ-ปิดกั้น, ผารุสฺเส-หยาบ[90] + อ, √รุห ชนเน-เกิด[91] + ข] + มูล [√มูล ปติฏฺฐายำ-ตั้ง-ดำรงอยู่, โรปนเฉทโสเธ-ปลูก, ตัด, ชำระ[92] + อ]) + สฺมึ สัตตมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

รุกฺข มาจาก รุกฺข + อ, รุห + ข มีวิธีทำดังนี้

รุกฺข	รุกฺข ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
รุกฺขฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
รุกฺขฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
รุกฺขฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
รุกฺขฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
รุกฺขฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
รุกฺข	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

---

[88] กุมภชาดก คาถาที่ 33 (อรรถกถา).

[89] กุมภชาดก คาถาที่ 33 (อรรถกถา).

[90] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 351.

[91] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 357.

[92] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 324.

สำเร็จรูปเป็น **รุกฺข**

รุห	รุห ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
รุหฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
รุหฺ + ข	ลง ข ปัจจัย	ติชคุปกิตมาเนหิ ขฉสา วา (433:528)
รุหฺ + ข	ข ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
รุหฺ + ข	ข กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
รุ หฺ>กฺ + ข	เปลี่ยน หฺ เป็น กฺ	โก เข จ (473:529)

สำเร็จรูปเป็น **รุกฺข**

มูล มาจาก มูล + อ มีวิธีทำดังนี้

มูล	วส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
มูลฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
มูลฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
มูลฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
มูลฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
มูลฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
มูล	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **มูล**

รุกฺขมูล	เป็นศัพท์สมาส	
รุกฺขมูล	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
รุกฺขมูล	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
รุกฺขมูล + สฺมึ	ลง สฺมึ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
รุกฺขมูล + สฺมึ	สฺมึ ชื่อว่า สัตตมีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
รุกฺขมูล + สฺมึ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
รุกฺขมูล + สฺมึ	ลง สฺมึ สัตตมีวิภัตติในสถานที่	โอกาเส สตฺตมี (302:94)
รุกฺขมูล + สฺมึ>เอ	เปลี่ยน สฺมึ เป็น เอ	สฺมาสฺมึนำ วา (108:90)
รุกฺขมูลฺ อ + เอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย

		(10:12)
รุกฺขมูลฺ ~~อ~~ + เอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
รุกฺขมูเล	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **รุกฺขมูเล**

31. **รสฺมิโย**[93] ศัพท์เดิมมาจาก รสฺมิ (√รส สทฺทหานีสุ-ทำเสียง, เสื่อม, อสฺสาทสิเนหเต-สบายใจ, ชอบใจ[94] + มิ) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

รส	รส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
รสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
รสฺ + มิ	ลง มิ ปัจจัย	กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโย (650:651)
รสฺ + มิ	มิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
รสฺ + มิ	มิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)

สำเร็จรูปเป็น **รสฺมิ**

รสฺมิ	เป็นศัพท์กิต	
รสฺมิ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
รสฺมิ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
รสฺมิ + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
รสฺมิ + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
รสฺมิ + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
รสฺมิ + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)

สำเร็จรูปเป็น **รสฺมิโย**

[93] กุมภชาดก คาถาที่ 33.

[94] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 344.

32. **นิจฺฉรนฺติ**[95] ศัพท์เดิมมาจาก นิ + √ฉร เฉทเน-ตัด[96] + อ + อนฺติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + ฉร	ฉร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
นิ + ฉร ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
นิ + ฉร + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
นิ + ฉร + อนฺติ	ลง อนฺติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
นิ + ฉร + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
นิ + ฉร + อนฺติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
นิ + ฉร + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ พหุวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
นิ + ฉร + อนฺติ	ลง อนฺติ ปฐมบุรุษ พหุวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
นิ + ฉร + อ + อนฺติ	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
นิ + จฺฉร + อ + อนฺติ	ซ้อน จ	วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา (29:42)
นิ + จฺฉร + ~~อ~~ + อนฺติ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
นิจฺฉรนฺติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **นิจฺฉรนฺติ**

33. **วิชฺชุ**[97] ศัพท์เดิมมาจาก วิชฺชุ (วิ + √ชุ ชเว จ คเต-เร็ว, ไป[98] + กฺวิ) + สิ ปฐมา วิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

---

[95] กุมภชาดก คาถาที่ 33.

[96] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 140.

[97] กุมภชาดก คาถาที่ 33.

[98] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 91.

วิ + ชุ	ชุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วิ + ชุ + ก̣วิ	ลง ก̣วิ ปัจจัย	ก̣วิ จ (530:584)
วิ + ชุ + ก̣วิ	ก̣วิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญเญ กิตฺ (546:562)
วิ + ชุ + ก̣วิ	ก̣วิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วิ + ชุ + ก̣วิ	ก̣วิ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วิ + ชุ + ~~ก̣วิ~~	ลบ ก̣วิ ปัจจัย	ก̣วิโลโป จ (639:585)
วิ + ชุชุ	ซ้อน ชุ	ปรเฑวภาโว ธาเน (28:40)

สำเร็จรูปเป็น **วิชุชุ**

วิชุชุ	เป็นศัพท์กิต	
วิชุชุ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
วิชุชุ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
วิชุชุ + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วิชุชุ + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อํ โย, นา หิ, ส นํ, สฺมา หิ, ส นํ, สฺมึ สุ (55:63)
วิชุชุ + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วิชุชุ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
วิชุชุ + ~~สิ~~	ลบ สิ วิภัตติทิ้ง	เสสโต โลปํ คสิปิ (220:74)

สำเร็จรูปเป็น **วิชุชุ**

34. **ฉินฺนวาตํ**[99] ศัพท์เดิมมาจาก ฉินฺนวาต (ฉินฺน [√ฉิทิ เฑวธากาเร, ฉิชฺชเน-การขาดไป[100] + ต] + วาต [√วา คติพนฺธนคนฺเธสุ-ไป, ผูก, ตัด[101] + กฺต, √วาต คติสุขเสวเนสุ-ไป, ให้เกิดสุข, เสพ[102] + อ]) + อํ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ฉินฺน มาจาก ฉิทิ + ต มีวิธีทำดังนี้

ฉิทิ	ฉิทิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ฉิทฺ ~~อิ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)

[99] กุมภชาดก คาถาที่ 34.

[100] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 130.

[101] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 405.

[102] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 406.

ฉิทฺ + ต	ลง ต ปัจจัยในกรรม	ภาวกมฺเมสุ ต (556:622)
ฉิทฺ + ต	ต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ฉิ ~~ทฺ~~ + ต>อินฺน	เปลี่ยน ต เป็น อินฺน และลบ ทฺ	ภิทาทิโต อินฺนอนฺนอีณา วา (582:631)
ฉฺ อิ + อินฺน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ฉฺ ~~อิ~~ + อินฺน	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ฉินฺน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ฉินฺน**

วาต มาจาก วา + กฺต, วาต + อ มีวิธีทำดังนี้

วา	วา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วา + กฺต	ลง กฺต ปัจจัยในอดีตกาล	กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโย (650:651)
วา + กฺต	กฺต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วา + กฺต	กฺต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วา + ~~กฺ~~ต	ลบ กฺ อนุพันธ์	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)

สำเร็จรูปเป็น **วาต**

วาต	วาต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วาตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วาตฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
วาตฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วาตฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วาตฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วาต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วาต**

ฉินฺนวาต	เป็นศัพท์สมาส	
ฉินฺนวาต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)

ฉินฺนวาต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ฉินฺนวาต	กำหนดเป็นปุงลิงค์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
ฉินฺนวาต + อำ	ลง อำ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ฉินฺนวาต + อำ	อำ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ฉินฺนวาต + อำ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ฉินฺนวาต + อำ	ลง อำ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
ฉินฺนวาตฺ อ + อำ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ฉินฺนวาตฺ ~~อ~~ + อำ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ฉินฺนวาตำ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ฉินฺนวาตำ**

35. **คจฺฉสิ**[103] ศัพท์เดิมมาจาก √คมุ คตฺยำ-ไป[104] + อ + สิ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

คมุ	คมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คมฺ ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คมฺ + สิ	สิ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
คมฺ + สิ	ลง สิ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
คมฺ + สิ	สิ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
คมฺ + สิ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
คมฺ + สิ	สิ ชื่อว่า มัธยมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา

[103] กุมภชาดก คาถาที่ 34.

[104] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 91.

		(408:431)
คมฺ + สิ	ลง สิ มัธยมบุรุษ เอกวจนะ	ตุมฺเห มชฺฌิโม (411:436)
คมฺ + อ + สิ	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
ค มฺ>จฺฉ + อ + สิ	เปลี่ยน มฺ เป็น จฺฉ	คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา สพฺพาสุ (476:442)
คจฺฉสิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **คจฺฉสิ**

36. **ติฏฺฐสิ**[105] ศัพท์เดิมมาจาก √ธา คตินิวตฺยำ-ถอยกลับ-หยุด-ยืน-ตั้งอยู่[106] + อ + สิ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ธา	ธา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ธา + สิ	สิ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
ธา + สิ	ลง สิ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
ธา + สิ	สิ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
ธา + สิ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
ธา + สิ	สิ ชื่อว่า มัธยมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ธา + สิ	ลง สิ มัธยมบุรุษ เอกวจนะ	ตุมฺเห มชฺฌิโม (411:436)
ธา + อ + สิ	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
ธา + ~~อ~~ + สิ	ลบ อ ปัจจัย	โลปญฺเจตฺตมกาโร (510:487)
ธา>ติฏฺฐ + สิ	เปลี่ยน ธา เป็น ติฏฺฐ	ธา ติฏฺโฐ (468:492)

สำเร็จรูปเป็น **ติฏฺฐสิ**

---

[105] กุมภชาดก คาถาที่ 34.

[106] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 148.

37. **วตฺถุกตา**[107] ศัพท์เดิมมาจาก วตฺถุกตา (วตฺถุ [√วส กนฺตินิวาสสูเท-ยินดี, อยู่, ให้ไหลออก, นติวาสนเฉเท-โน้มลง, อบกลิ่น, ตัด, วธจฺฉาทสิเนเหสุ-ฆ่า, นุ่งห่ม, ชอบใจ, รุเต- ร้อง-ขัน[108] + ตุ/รตฺถุ] + กต [√กร กรเณ-ทำ, วเธ-ฆ่า[109] + ต] + อา) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วตฺถุ มาจาก วส + ตุ/รตฺถุ มีวิธีทำดังนี้

วส	วส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วสฺ + ตุ	ลง ตุ ปัจจัย	หนาทีหิ ณุนุตโว (671:681)
วสฺ + ตุ	ตุ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วสฺ + ตฺ อุ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ว สฺ+ตฺ>ตฺถ อุ	เปลี่ยน สฺตุ เป็น ตฺถ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
วตฺถุ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วตฺถุ**		
วส	วส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วสฺ + รตฺถุ	ลง รตฺถุ ปัจจัย	สาสาทีหิ รตฺถุ (566:574)
วสฺ + รตฺถุ	รตฺถุ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วสฺ + รตฺถุ	รตฺถุ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วสฺ + รตฺถุ	รตฺถุ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วฺ อ สฺ + รฺ อตฺถุ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
วฺ อ ~~สฺ~~ + ~~ฑฺ~~ อตฺถุ	ลบ สฺ ท้ายธาตุและ รฺ อนุพันธ์	รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน (539:558)
วฺ ~~อ~~ + อตฺถุ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ

[107] กุมภชาดก คาถาที่ 34.

[108] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 401.

[109] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 49.

		สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วตฺถุ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วตฺถุ**

กตา มาจาก กร + ต + อา มีวิธีทำดังนี้

กร	กร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
กรฺ + ต	ลง ต ปัจจัยในกรรม	ภาวกมฺเมสุ ต (556:622)
กรฺ + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ก~~รฺ~~ + ต	ลบ รฺ ท้ายธาตุ	รกาโร จ (587:632)
กต + อา	ลง อา ปัจจัยอิตถีลิงค์	อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย (237:176)
กตฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
กตฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กตา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กตา**

วตฺถุกตา	เป็นศัพท์สมาส	
วตฺถุกตา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
วตฺถุกตา	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
วตฺถุกตา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วตฺถุกตา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วตฺถุกตา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วตฺถุกตา + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
วตฺถุกตา + สิ	ลบ สิ วิภัตติทิ้ง	เสสโต โลปำ คสิปิ (220:74)

สำเร็จรูปเป็น **วตฺถุกตา**

38. **สุภาวิตา**[110] ศัพท์เดิมมาจาก สุภาวิตา [สุ + √ภู สตฺตานำ-มี, เป็น[111] + เณ + ต + อา]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สุ + ภู	ภู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สุ + ภู + ต	ลง ต ปัจจัยในกรรม	ภาวกมฺเมสุ ต (556:622)
สุ + ภู + ต	ต ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สุ + ภู + เณ + ต	ลง เณ ปัจจัยและตั้งเป็นการิต	ธาตูหิ เณณยณาเปณาปยา การิตานิ เหตฺวตฺเถ (546:562)
สุ + ภฺ อู + ณฺ เอ + ต	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สุ + ภฺ อู + ~~ณฺ~~ เอ + ต	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
สุ + ภฺ อู>โอ + เอ + ต	วุทธิ อู เป็น โอ	อสฺโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
สุ + ภฺ โอ>อาว + เอ + ต	เปลี่ยน โอ เป็น อาว	เต อาวายา การิเต (515:541)
สุ + ภฺ อาวฺ อ + เอ + ต	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สุ + ภฺ อาวฺ ~~อ~~ + เอ + ต	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สุ + ภฺ อาวฺ + เอ + อิ + ต	ลง อิ อาคม หน้า ต ปัจจัย	อิวณฺณาคโม วา (442:448)
สุ + ภฺ อาวฺ + ~~เอ~~ + อิ + ต	ลบสระหน้า (เอ) ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สุภาวิต + อา	ลง อา ปัจจัยอิตถีลิงค์	อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย (237:176)
สุภาวิตฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สุภาวิตฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สุภาวิตา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สุภาวิตา**

สุภาวิตา	เป็นศัพท์กิต	
สุภาวิตา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)

[110] กุมภชาดก คาถาที่ 34.

[111] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 293.

สุภาวิตา	ตั้งเป็นนาม	จ-ศัพท์ ใน ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเวตุนาทีสุ จ (601:334)
สุภาวิตา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สุภาวิตา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สุภาวิตา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สุภาวิตา + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
สุภาวิตา + สิ	ลบ สิ วิภัตติทิ้ง	เสสโต โลปำ คสิปิ (220:74)

สำเร็จรูปเป็น **สุภาวิตา**

39. **เทวตานำ**[112] ศัพท์เดิมมาจาก เทวตา (√ทิวุ กีฬาวิชิคีสาพฺยวหารชุติติถุติคติกนฺติ สตฺตีสุ-เล่น, ต้องการจะเอาชนะ, ค้าขาย, สว่าง, สรรเสริญ, ไป, ยินดี, สามารถ, ปีฬาปริกูชเน-เบียดเบียน, ร้องคำราม[113] + อ + ตา) + นำ ฉัฏฐีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทิวุ	ทิวุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทิว ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทิว + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
ทิว + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทิว + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทิว + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทฺ อิ ว + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ทฺ อิ>เอ ว + อ	วุทธิ อิ เป็น เอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
เทว	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **เทว**

เทว + ตา	ลง ตา ปัจจัยในความหมาย สมูหะ	คามชนพนฺธุสหายาทีหิ ตา (355:380)

สำเร็จรูปเป็น **เทวตา**

---

[112] กุมภชาดก คาถาที่ 34.

[113] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 197.

เทวตา	เป็นศัพท์ตัทธิต	
เทวตา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
เทวตา	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
เทวตา + นำ	ลง นำ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
เทวตา + นำ	นำ ชื่อว่า ฉัฏฐีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
เทวตา + นำ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
เทวตา + นำ	ลง นำ ฉัฏฐีวิภัตติในความเป็นเจ้าของ	สามิสฺมึ ฉฏฺฐี (301:92)

สำเร็จรูปเป็น **เทวตานำ**

40. **ปทสา**[114] ศัพท์เดิมมาจาก ปท (√ปท คตฺยำ-ไป, ถิเร-มั่นคง[115] + อ) + นา ตติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปท	ปท ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปทฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปทฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
ปทฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญเญ กิตฺ (546:562)
ปทฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปทฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ปท	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปท**

ปท	เป็นศัพท์กิต	
ปท	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ปท	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ปท + นา	ลง นา วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ปท + นา	นา ชื่อว่า ตติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)

[114] กุมภชาดก คาถาที่ 35 (อรรถกถา).

[115] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า235.

ปท + นา	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ปท + นา	ลง นา ตติยาวิภัตติในเครื่องมือ	กรเณ ตติยา (286:83)
ปท + นา>อา	เปลี่ยน นา เป็น อา	มโนคณาทิโต สฺมึนานมิอา (181:95)
ปท + สฺ + อา	ลง สฺ อาคม	ส สเร วาคโม (184:96)
ปทสา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปทสา**

41. **อาคมฺม**[116] ศัพท์เดิมมาจาก อาคมฺม (อา √คมุ คตฺยำ-ไป[117] + ตฺวา) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อา + คมุ	คมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อา + คม ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อา + คม + ตฺวา	ลง ตฺวา ปัจจัย	ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานำ ตุนตฺวาน ตฺวา วา (564:640)
อา + คม + ตฺวา	ตฺวา ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อา + คม + ตฺวา	ตฺวา กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
อา + ค~~ม~~ + ตฺวา>มฺม	เปลี่ยน ตฺวา เป็น มฺม, ลบ ม ท้ายธาตุ	มหทเภหิ มฺมยฺหชฺชพฺภทฺธา จ (600:645)

สำเร็จรูปเป็น **อาคมฺม**

อาคมฺม	เป็นศัพท์กิต	
อาคมฺม	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
อาคมฺม	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
อาคมฺม	กำหนดเป็นอัพยยศัพท์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
อาคมฺม + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังอัพยยศัพท์	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อาคมฺม + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อาคมฺม + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อาคมฺม + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)

[116] กุมภชาดก คาถาที่ 35.

[117] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 91.

อาคมฺม + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังอัพยยศัพท์	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **อาคมฺม**

42. **กิณาถ**[118] ศัพท์เดิมมาจาก √กี ทพฺพวินิมเย-แลกเปลี่ยน-ซื้อขาย[119] + นา + ถ ปัญจมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กี	กี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กี + ถ	ถ ชื่อว่า ปัญจมี	ปญฺจมี ตุ อนฺตุ, หิ ถ, มิ ม, ตำ อนฺตำ, สฺสุ วฺโห, เอ อามเส (424:450)
กี + ถ	ลง ถ ปัญจมีในการสั่ง	อาณตฺยาสิฏฺเฐนุตฺตกาเล ปญฺจมี (415:451)
กี + ถ	ถ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
กี + ถ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
กี + ถ	ถ ชื่อว่า มัธยมบุรุษ พหุวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
กี + ถ	ลง ถ มัธยมบุรุษ พหุวจนะ	ตุมฺเห มชฺฌิโม (411:436)
กี + นา + ถ	ลง นา ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	กิยาทิโต นา (449:513)
กฺ อี + นฺ อา + ถ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
กฺ อี>อิ + นฺ>ณฺ อา+ถ	รัสสะ อี เป็น อิ, เปลี่ยน นฺ เป็น ณฺ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
กิณาถ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กิณาถ**

[118] กุมภชาดก คาถาที่ 35.

[119] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 59.

43. **กุมฺโภ**[120] ศัพท์เดิมมาจาก กุมฺภ (ก + √ภู สตฺตานำ-มี, เป็น[121] + อ, ก + √อุมฺภ ปูรเณ-ทำให้เต็ม[122] + อ) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ก + ภู	ภู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ก + ภู + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
ก + ภู + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ก + ภู + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ก + ภู + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
กฺ อ + ภฺ อู + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
กฺ อ>อุ + ภฺ อู + อ	เปลี่ยน อ เป็น อุ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
กฺ อุ + ภฺ ~~อู~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กฺ อุ ◌ं + ภฺ + อ	ลงนิคหิต (◌ं) อาคม	นิคฺคหีตญฺจ (37:57)
กฺ อุ ◌ं>ม + ภฺ + อ	เปลี่ยนนิคหิต (◌ं) เป็น มฺ	วคฺคนฺตำ วา วคฺเค (31:49)
กุมฺภ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **กุมฺภ**		
ก + อุมฺภ	อุมฺภ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ก + อุมฺภฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ก + อุมฺภฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
ก + อุมฺภฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ก + อุมฺภฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ก + อุมฺภฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
กฺ อ + อุมฺภฺ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
กฺ ~~อ~~ + อุมฺภฺ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ

[120] กุมภชาดก คาถาที่ 35.

[121] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 293.

[122] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 31.

		สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กุมฺภ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **กุมฺภ**		
กุมฺภ	เป็นศัพท์กิต	
กุมฺภ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
กุมฺภ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
กุมฺภ + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
กุมฺภ + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
กุมฺภ + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
กุมฺภ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
กุมฺภ + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
กุมฺภ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
กุมฺภ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กุมฺโภ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **กุมฺโภ**		

44. **วา**[123] ศัพท์เดิมมาจาก วา + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
วา	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
วา	กำหนดเป็นนิบาต	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
วา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนิบาต	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วา + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
วา + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังนิบาต	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ

[123] กุมภชาดก คาถาที่ 35.

จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **วา**

45. **วชฺชานิ**[124] ศัพท์เดิมมาจาก วชฺช (√วท วากฺยสนฺเทเส-กล่าว, สั่งเสีย[125] + ณฺย) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วท	วท ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วทฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วทฺ + ณฺย	ลง ณฺย ปัจจัยในกรรม	ณฺโย จ (541:552)
วทฺ + ณฺย	ณฺย ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วทฺ + ณฺย	ณฺย ปัจจัย ชื่อว่ากิจจะ	เต กิจฺจา (545:548)
วทฺ + ณฺย	ณฺย กิจจปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
วทฺ + ~~ณฺ~~ย	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
ว ทฺ+ย>ชฺช	เปลี่ยน ทฺย เป็น ชฺช	วทมทคมุยุชครหาการาทีหิ ชชฺมฺม คคฺ ยฺเหยฺยาคาโร วา (544:556)

สำเร็จรูปเป็น **วชฺช**

วชฺช	เป็นศัพท์กิต	
วชฺช	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
วชฺช	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเวตุนาทีสุ จ (601:334)
วชฺช + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วชฺช + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วชฺช + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วชฺช + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
วชฺช + โย>นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจฺจำ (218:196)
วชฺชฺ อ + นิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)

[124] กุมภชาดก คาถาที่ 36.

[125] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 393.

วชฺชฺ อ>อา + นิ	ทีฆะ อ เป็น อา	โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆำ (88:147)
วชฺชานิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
	สำเร็จรูปเป็น **วชฺชานิ**	

46. **โทเส**[126] ศัพท์เดิมมาจาก โทส (√ทุส อปฺปีติวิกเต-ไม่พอใจ, เปลี่ยนไป[127] + ณ) + โย ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทุส	ทุส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทุสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทุสฺ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทิโต ณ (528:577)
ทุสฺ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทุสฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทุสฺ + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทุสฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตำ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
ท อุ สฺ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ท อุ สฺ + ~~ณ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
ท อุ>โอ สฺ + อ	วุทธิ อุ เป็น โอ	อสโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
โทส	นำพยัญชนะประกอบกับสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
	สำเร็จรูปเป็น **โทส**	
โทส	เป็นศัพท์กิต	
โทส	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
โทส	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
โทส + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
โทส + โย	โย ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)

[126] กุมภชาดก คาถาที่ 36.

[127] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 203.

โทส + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
โทส + โย	ลง โย ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
โทส + โย>เอ	เปลี่ยน โย เป็น เอ	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
โทสฺ อ + เอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
โทสฺ ~~อ~~ + เอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
โทเส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **โทเส**

47. **คเหยฺย**[128] ศัพท์เดิมมาจาก √คห ปคฺคเร-ไหลออก-ซึมออก-หยดออก[129] + อ + เอยฺย สัตตมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

คห	คห ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คหฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คหฺ + เอยฺย	เอยฺย ชื่อว่า สัตตมี	สตฺตมี เอยฺย เอยฺยุ, เอยฺยาสิ เอยฺยาถ, เอยฺยามิ เอยฺยาม, เอถ เอรุ, เอโถ เอยฺยาวฺโห, เอยฺยํ เอยฺยามฺเห (425:453)
คหฺ + เอยฺย	ลง เอยฺย สัตตมีวิภัตติในการอนุมัติฯ	อนุมติปริกปฺปตฺเถสุ สตฺตมี (416:454)
คหฺ + เอยฺย	เอยฺย ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
คหฺ + เอยฺย	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทํ (456:430)
คหฺ + เอยฺย	เอยฺย ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปจมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
คหฺ + เอยฺย	ลง เอยฺย ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
คหฺ + อ + เอยฺย	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)

[128] กุมภชาดก คาถาที่ 37.

[129] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 96.

คฬฺ + ~~ย~~ + เอยฺย	ลบ อ ปัจจัย	โลปญฺเจตฺตมกาโร (510:487)
คเฬยฺย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **คเฬยฺย**

48. **พหุ**[130] ศัพท์เดิมมาจาก พหุ (√พห วุทฺธิมฺหิ-เจริญ[131] + อุ, √พึห วุทฺธิมฺหิ-เจริญ + อุ) + อำ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

พห	พห ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
พหฺ ~~ย~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
พหฺ + อุ	ลง อุ ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
พหฺ + อุ	อุ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
พหฺ + อุ	อุ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
พหุ	นำพยัญชนะประกอบสระหน้า	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **พหุ**

พึห	พึห ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
พึหฺ ~~ย~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
พึหฺ + อุ	ลง อุ ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
พึหฺ + อุ	อุ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
พึหฺ + อุ	อุ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
พ ~~(ึ หฺ)~~ หฺ + อุ	ลบนิคคหิต (ึ หฺ)	กฺวจิ โลปำ (38:53)
พหุ	นำพยัญชนะประกอบสระหน้า	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **พหุ**

พหุ	เป็นศัพท์กิต	
พหุ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)

---

[130] กุมภชาดก คาถาที่ 37.

[131] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 272.

พหุ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
พหุ + อำ	ลง อำ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
พหุ + อำ	อำ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
พหุ + อำ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
พหุ + อำ	ลง อำ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
พหุ + อำ	อุ ที่ หุ ในนปุงสกลิงค์ ชื่อว่า ล	อิวณฺณุวณฺณา ฌลา (58:29)
พหุ + อำ>ำ	เปลี่ยน อำ เป็น นิคคหิต (ำ)	อโม นิคฺคหีตำ ฌลเปหิ (82:149)
พหุำ	นำพยัญชนะประกอบสระหน้า	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **พหุำ**

49. **อาหิณฺฑติ**[132] ศัพท์เดิมมาจาก อา + √หิฑิ คติอนาทเร-ไป, ไม่เอื้อเฟื้อ[133] + อ + ติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อา + หิฑิ	หิฑิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อา + หิฑฺ ~~อิ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อา + หิฑฺ + ติ	ติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
อา + หิฑฺ + ติ	ลง ติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
อา + หิฑฺ + ติ	ติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
อา + หิฑฺ + ติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
อา + หิฑฺ + ติ	ติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
อา + หิฑฺ + ติ	ลง ติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)

[132] กุมภาชาดก คาถาที่ 38.

[133] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 495.

อา + หิฑฺ + อ + ติ	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
อา + หฺ อิ ฑฺ + อ + ติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อา + หฺ อิ ◌ं ฑฺ + อ+ติ	ลงนิคหิต (◌ं) อาคม	นิคฺคหีตญฺจ (37:57)
อา+หฺ อิ ◌ं>ณฺ ฑฺ+อ+ติ	เปลี่ยนนิคหิต (◌ं) เป็น ณฺ	วคฺคนฺตํ วา วคฺเค (31:49)
อาหิณฺฑติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อาหิณฺฑติ**

50. **จิตฺตสฺมึ**[134] ศัพท์เดิมมาจาก จิตฺต (√จินฺต ชานเน-รู้[135] + ต, √จิ จเย-สั่งสม[136] + ต, √จิตฺต จิตฺตีกรณทสฺสนเลขาพฺภุเตสุ-ทำให้วิจิตร, เห็น, เขียน, อัศจรรย์[137] + อ, √จิต สญฺเจตเน-กระตุ้นเตือน, โวหารุสฺสาเห-ซื้อขาย, อุตสาหะ[138] + ตกฺ) + สฺมึ สัตตมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

จินฺต	จินฺต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
จินฺตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
จินฺตฺ + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606) หรือ ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ (656:666)
จินฺตฺ + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
จินฺตฺ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
จินฺต + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
จิ~~นฺต~~ + ตฺต	ลบ นฺตฺ และ ซ้อน ตฺ	คุปาทีนญฺจ (580:630)

สำเร็จรูปเป็น **จิตฺต**

จิ	จิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
จิ + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606) หรือ ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ (656:666)
จิ + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
จิ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)

---

[134] กุมภชาดก คาถาที่ 38.

[135] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 119.

[136] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 117.

[137] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 119.

[138] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 119.

จิ + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
จิ + ตฺต	ซ้อน ตฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)
สำเร็จรูปเป็น **จิตฺต**		
จิตฺต	จิตฺต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
จิตฺตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
จิตฺตฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
จิตฺตฺ + อ	อ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
จิตฺตฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
จิตฺตฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
จิตฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **จิตฺต**		
จิต	จิต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
จิตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
จิตฺ + ตกฺ	ลง ตกฺ ปัจจัย	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
จิตฺ + ตกฺ	ตกฺ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
จิตฺ + ~~ต~~กฺ	ลบ กฺ อนุพันธ์	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
สำเร็จรูปเป็น **จิตฺต**		
จิตฺต	เป็นศัพท์กิต	
จิตฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
จิตฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
จิตฺต + สฺมึ	ลง สฺมึ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
จิตฺต + สฺมึ	สฺมึ ชื่อว่า สัตตมีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
จิตฺต + สฺมึ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
จิตฺต + สฺมึ	ลง สฺมึ สัตตมีวิภัตติในสถานที่	โอกาเส สตฺตมี (302:94)

สำเร็จรูปเป็น **จิตฺตสฺมึ**

51. **โค**[139] ศัพท์เดิมมาจาก ค/โค (√คมุ คตฺยำ-ไป[140] + กฺวิ/ร/โร[141]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

คมุ	คมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คม ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คม + กฺวิ	ลง กฺวิ ปัจจัย	กฺวิ จ (530:584)
คม + กฺวิ	กฺวิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คม + กฺวิ	กฺวิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
คม + กฺวิ	กฺวิ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ค~~ม~~ + กฺวิ	ลบ ม ท้ายธาตุ	ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ (615:586)
ค + ~~กฺวิ~~	ลบ กฺวิ ปัจจัย	กฺวิโลโป จ (639:585)

สำเร็จรูปเป็น **ค**

คมุ	คมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คม ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คม + ร	ลง ร ปัจจัย	สำหนญฺญาย วา โร โฆ (538:595)
คม + ร	ร ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คม + ร	ร กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
คม + ร	ร ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
คม + รฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ค~~ม~~ + ~~รฺ~~อ	ลบ รฺ ปัจจัย พร้อม มฺ ท้ายธาตุ	รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน (539:558)
คฺ อ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)

---

[139] กุมภชาดก คาถาที่ 38.

[140] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 91.

[141] อภิธาน.สูจิ. หน้า 408. นีติ.สุตฺต. หน้า 1029.

คฺ ~~อ~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ค	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
	สำเร็จรูปเป็น **ค**	
คมุ	คมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คมฺ ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คมฺ + โร	ลง โร ปัจจัย	คมิโต โร โอทนฺโต.[142]
คมฺ + โร	โร ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คมฺ + โร	โร กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
คมฺ + รฺ โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ค~~มฺ~~ + ~~รฺ~~ โอ	ลบ รฺ ปัจจัย พร้อม ม ท้ายธาตุ	รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน (539:558)
คฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
คฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
โค	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
	สำเร็จรูปเป็น **โค**	
ค	เป็นศัพท์กิต	
ค	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ค	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ค + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ค + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ค + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ค + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ค + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
คฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย

[142] นีติ.สุตฺต. หน้า 1029 ลง โร ปัจจัย ท้ายคมุ ธาตุ ด้วยสูตร คมิโต โร โอทนฺโต.

(10:12)

คฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
โค	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **โค**

ถ้าสำเร็จรูปมาจาก คมุ + โร = โค เมื่อลง สิ วิภัตติแล้ว ให้ลบ สิ ทิ้ง ด้วยสูตร เสสโต โลปิ คสิปิ (220:74)

52. **อุปคายติ**[143] ศัพท์เดิมมาจาก อุป + √เค สทฺเท-ส่งเสียง-ออกเสียง[144] + อ + ติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุป + เค	เค ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อุป + เค + ติ	ติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
อุป + เค + ติ	ลง ติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
อุป + เค + ติ	ติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
อุป + เค + ติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทํ (456:430)
อุป + เค + ติ	ติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
อุป + เค + ติ	ลง ติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
อุป + เค + อ + ติ	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
อุป + คฺ เอ + อ + ติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อุป + คฺ เอ>อาย+อ+ติ	เปลี่ยน เอ เป็น อาย	เต อาวายา การิเต (515:541)
อุป + คฺ อายฺ อ+อ+ติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)

[143] กุมภชาดก คาถาที่ 38.

[144] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 103.

อุป + คฺ อายฺ ~~อ~~+อ+ติ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
อุปคายติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อุปคายติ**

53. **นจฺจติ**[145] ศัพท์เดิมมาจาก √นจฺจ นจฺจเน-ฟ้อนรำ[146] + อ + ติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นจฺจ	นจฺจ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
นจฺจฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
นจฺจฺ + ติ	ติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
นจฺจฺ + ติ	ลง ติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
นจฺจฺ + ติ	ติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
นจฺจฺ + ติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทํ (456:430)
นจฺจฺ + ติ	ติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปจมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
นจฺจฺ + ติ	ลง ติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปถโม (410:432)
นจฺจฺ + อ + ติ	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
นจฺจติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **นจฺจติ**

[145] กุมภชาดก คาถาที่ 38.

[146] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 207.

54. **คาเม**[147] ศัพท์เดิมมาจาก คาม (√คส อทเน-กิน[148] + ม, √คา สทฺทคติโถมนชาติสุ-ทำเสียง, ไป, สรรเสริญ, เกิด[149] + ม) + สฺมึ สัตตมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

คส	คส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คสฺ + ม	ลง ม ปัจจัย	สมาทีหิ ถมา (628:653)
คสฺ + ม	ม ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คสฺ + ม	ม กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
คฺ อ สฺ + ม	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
คฺ อ>อา สฺ + ม	วุทธิ อ เป็น อา	อญฺเญสุ จ (485:434)
คฺ อา ~~สฺ~~ + ม	ลบ สฺ ท้ายธาตุ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
คาม	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **คาม**		
คา	คา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คา + ม	ลง ม ปัจจัย	สมาทีหิ ถมา (628:653)
คา + ม	ม ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คา + ม	ม กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
สำเร็จรูปเป็น **คาม**		
คาม	เป็นศัพท์กิต	
คาม	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
คาม	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
คาม + สฺมึ	ลง สฺมึ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
คาม + สฺมึ	สฺมึ ชื่อว่า สัตตมีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)

[147] กุมภชาดก คาถาที่ 39.

[148] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 94.

[149] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 96.

คาม + สฺมึ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
คาม + สฺมึ	ลง สฺมึ สัตตมีวิภัตติในสถานที่	โอกาเส สตฺตมี (302:94)
คาม + สฺมึ>เอ	เปลี่ยน สฺมึ เป็น เอ	สฺมาสฺมึนำ วา (108:90)
คามฺ อ + เอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
คามฺ ~~อ~~ + เอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
คาเม	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **คาเม**

55. **สมฺมุขฺหจิตฺโต**[150] ศัพท์เดิมมาจาก สมฺมุขฺหจิตฺต (สมฺมุขฺห [สำ + มุห เวจิตฺเต-หลง[151] + ต] + จิตฺต [√จินฺต ชานเน-รู้[152] + ต, √จิ จเย-สั่งสม[153] + ต, √จิตฺต จิตฺตีกรณทสฺสนเลขาพฺภุเตสุ-ทำให้วิจิตร, เห็น, เขียน, อัศจรรย์[154] + อ, √จิต สญฺเจตเน-กระตุ้นเตือน, โวหารุสฺสาเห-ซื้อขาย, อุตสาหะ[155] + ตกฺ]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สมฺมุขฺห มาจาก สำ + มุห + ต มีวิธีทำดังนี้

สำ + มุห	มุห ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สำ + มุหฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สำ + มุหฺ + ต	ลง ต ปัจจัย	อตีเต ตตวนฺตุตาวี (555:612)
สำ + มุหฺ + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สำ + มุหฺ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
สำ + มฺ อุ หฺ + ต	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สำ + มฺ อุ หฺ>ลฺ + ต>ห	เปลี่ยน ตฺ เป็น หฺ, หฺ ท้ายธาตุเป็น ลฺ	หนฺเตหิ โห หสฺส โล วา อทหนหานำ (529:621)

---

[150] กุมภชาดก คาถาที่ 39.

[151] รูป. หน้า 449.

[152] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 119.

[153] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 117.

[154] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 119.

[155] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 119.

สं + ม อุ>อู ลฺ + ห	ทีฆะ อุ เป็น อู	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ส ◌ं>ม + ม อู ลฺ + ห	เปลี่ยนนิคหิต (◌ं) เป็น ม	วคฺคนฺตํ วา วคฺเค (31:49)
สม + ม อู ลฺ>ฬ + ห	เปลี่ยน ลฺ เป็น ฬ	ปริภาสาว่า ลฬานมวิเสโส
สมฺมูฬฺห	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สมฺมูฬฺห**

จิตฺต มาจาก จินฺต + ต, จิ + ต, จิตฺต + อ, จิต + ตกฺ มีวิธีทำดังนี้

จินฺต	จินฺต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
จินฺตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
จินฺตฺ + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606) หรือ ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ (656:666)
จินฺตฺ + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
จินฺตฺ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
จินฺต + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
จิ~~นฺต~~ + ตฺต	ลบ นฺตฺ และ ซ้อน ตฺ	คุปาทีนญฺจ (580:630)

สำเร็จรูปเป็น **จิตฺต**

จิ	จิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
จิ + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606) หรือ ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ (656:666)
จิ + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
จิ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
จิ + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
จิ + ตฺต	ซ้อน ตฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)

สำเร็จรูปเป็น **จิตฺต**

จิตฺต	จิตฺต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
จิตฺตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
จิตฺตฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
จิตฺตฺ + อ	อ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)

จิตฺตฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
จิตฺตฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
จิตฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **จิตฺต**		
จิต	จิต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
จิตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
จิตฺ + ตกฺ	ลง ตกฺ ปัจจัย	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
จิตฺ + ตกฺ	ตกฺ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
จิตฺ + ต~~กฺ~~	ลบ กฺ อนุพันธ์	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
สำเร็จรูปเป็น **จิตฺต**		
สมฺมุฬฺหจิตฺต	เป็นศัพท์สมาส	
สมฺมุฬฺหจิตฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
สมฺมุฬฺหจิตฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สมฺมุฬฺหจิตฺต + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สมฺมุฬฺหจิตฺต + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สมฺมุฬฺหจิตฺต + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สมฺมุฬฺหจิตฺต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
สมฺมุฬฺหจิตฺต + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
สมฺมุฬฺหจิตฺตฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สมฺมุฬฺหจิตฺตฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สมฺมุฬฺหจิตฺโต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **สมฺมุฬฺหจิตฺโต**		

56. **ปจาลยนฺโต**[156] ศัพท์เดิมมาจาก ปจาลยนฺต (ป + √จล กมฺปวิลาสคตีสุ-หวั่นไหว, งดงาม, ไป, โปสเน-เลี้ยงดู[157] + ณย + อนฺต) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ป + จล	จล ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ป + จลฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ป + จลฺ + อนฺต	ลง อนฺต ปัจจัย	วตฺตมาเน มานนฺตา (565:646)
ป + จลฺ + อนฺต	อนฺต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ป + จลฺ + อนฺต	อนฺต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ป + จลฺ + ณย + อนฺต	ลง ณย ปัจจัยและตั้งเป็นการิต	ธาตูหิ เณณยณาเปณาปยา การิตานิ เหตฺวตฺเถ (546:562)
ป + จฺ อลฺ+ณฺ อยฺย+อนฺต	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ป + จฺ อลฺ+~~ณฺ~~ อยฺย+อนฺต	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
ป + จฺ อ>อาลฺ+อยฺย+อนฺต	วุทธิ อ เป็น อา	อสฺโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
ป + จฺ อาลฺ+อยฺ~~ย~~+อนฺต	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปจาลยนฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปจาลยนฺต**		
ปจาลยนฺต	เป็นศัพท์กิต	
ปจาลยนฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ปจาลยนฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ปจาลยนฺต + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ปจาลยนฺต + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ปจาลยนฺต + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ปจาลยนฺต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ปจาลยนฺต + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)

[156] กุมภชาดก คาถาที่ 40.

[157] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 116.

ปจาลยนฺตฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปจาลยนฺตฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปจาลยนฺโต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปจาลยนฺโต**

57. **สยนฺติ**[158] ศัพท์เดิมมาจาก √สี สเย-นอน[159] + อ + อนฺติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สี	สี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สี + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
สี + อนฺติ	ลง อนฺติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
สี + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
สี + อนฺติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทํ (456:430)
สี + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ พหุวจนะ	เทฺว เทฺว ปธมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
สี + อนฺติ	ลง อนฺติ ปฐมบุรุษ พหุวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปธโม (410:432)
สี + อ + อนฺติ	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
สฺ อี + อ + อนฺติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
สฺ อี>เอ + อ + อนฺติ	วุทธิ อี เป็น เอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
สฺ เอ>อย + อ + อนฺติ	เปลี่ยน เอ เป็น อย	เอ อย (514:491)
สฺ อย + ~~อ~~ + อนฺติ	ลบ อ ปัจจัย	โลปญฺเจตฺตมกาโร (510:487)
สฺ อยฺ อ + อนฺติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย

[158] กุมภชาดก คาถาที่ 41.

[159] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 462.

		(10:12)
สฺ อยฺ ~~อ~~ + อนฺติ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สยนฺติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สยนฺติ**

58. **อเปตวตฺโถ**[160] ศัพท์เดิมมาจาก อเปตวตฺถ (อเปต [อป + √อิ คติยำ-ไป[161] + ต] + วตฺถ [√วส กนฺตินิวาสสูเท-ยินดี, อยู่, ให้ไหลออก, นติวาสนเฉเท-โน้มลง, อบกลิ่น, ตัด, วธจฺฉาทสิเนเห สุ-ฆ่า, นุ่งห่ม, ชอบใจ, รุเต- ร้อง-ขัน[162] + ถ, √วุ สำวรเณ-สำรวม, ระวัง[163] + ถ]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อเปต มาจาก อป + อิ + ต มีวิธีทำดังนี้

อป + อิ	อิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อป + อิ + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606)
อป + อิ + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อป + อิ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
อป + อิ + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
อป + อิ>เอ + ต	วุทธิ อิ เป็น เอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
อปฺ อ + เอ + ต	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อปฺ ~~อ~~ + เอ + ต	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
อเปต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อเปต**

วตฺถ มาจาก วส + ถ, วุ + ถ มีวิธีทำดังนี้

วส	วส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)

[160] กุมภชาดก คาถาที่ 42.

[161] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 21.

[162] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 401.

[163] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 416.

วสฺ + ถ	ลง ถ ปัจจัย	สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ (660:670)
วสฺ + ถ	ถ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วสฺ + ถ	ถ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วส + ถ	ลบ สฺ ท้ายธาตุ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ว + ตฺถ	ซ้อน ตฺ	วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา (29:42)
	สำเร็จรูปเป็น **วตฺถ**	
วุ	วุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วุ + ถ	ลง ถ ปัจจัย	สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ (660:670)
วุ + ถ	ถ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วุ + ถ	ถ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ว อุ + ถ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ว อุ>อตฺ + ถ	เปลี่ยน อุ เป็น อตฺ	สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ (660:670)
วตฺ + ถ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
	สำเร็จรูปเป็น **วตฺถ**	
อเปตวตฺถ	เป็นศัพท์สมาส	
อเปตวตฺถ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
อเปตวตฺถ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
อเปตวตฺถ + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อเปตวตฺถ + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อเปตวตฺถ + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อเปตวตฺถ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
อเปตวตฺถ + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)

อเปตวตฺถ ฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
อเปตวตฺถ ฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
อเปตวตฺโถ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อเปตวตฺโถ**

59. **ภาเสยฺย**[164] ศัพท์เดิมมาจาก √ภาส กถาชุเต-กล่าว, รุ่งเรือง[165] + อ + เอยฺย สัตตมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ภาส	ภาส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ภาสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ภาสฺ + เอยฺย	เอยฺย ชื่อว่า สัตตมี	สตฺตมี เอยฺย เอยฺยุ, เอยฺยาสิ เอยฺยาถ, เอยฺยามิ เอยฺยาม, เอถ เอรำ, เอโถ เอยฺยาวฺโห, เอยฺยำ เอยฺยามฺเห (425:453)
ภาสฺ + เอยฺย	ลง เอยฺย สัตตมีวิภัตติในการอนุมัติฯ	อนุมติปริกปฺปตฺเถสุ สตฺตมี (416:454)
ภาสฺ + เอยฺย	เอยฺย ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
ภาสฺ + เอยฺย	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
ภาสฺ + เอยฺย	เอยฺย ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ภาสฺ + เอยฺย	ลง เอยฺย ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
ภาสฺ + อ + เอยฺย	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
ภาสฺ + ~~อ~~ + เอยฺย	ลบ อ ปัจจัย	โลปญฺเจตฺตมกาโร (510:487)
ภาเสยฺย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น ***ภาเสยฺย***

---

[164] กุมภชาดก คาถาที่ 42.

[165] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 288.

60. **วนฺตคโต**[166] ศัพท์เดิมมาจาก วนฺตคต (วนฺต [√วมุ อุคฺคิรเณ-คายออก[167] + ต] + คต [√คมุ คตฺยตฺถ-ไป[168] + ต]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วนฺต มาจาก วมุ + ต มีวิธีทำดังนี้

วมุ	วมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วม ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วม + ต	ลง ต ปัจจัยในกรรม	ภาวกมฺเมสุ ต (556:622)
วม + ต	ต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ว~~ม~~ + ต>นฺต	เปลี่ยน ต เป็น นฺต, ลบ ม ท้ายธาตุ	ปกฺกมาทีหิ นฺโต จ (584:618)

สำเร็จรูปเป็น **วนฺต**

คต มาจาก คมุ + ต มีวิธีทำดังนี้

คมุ	คมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คม ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คม + ต	ลง ต ปัจจัย	อตีเต ตตวนฺตุตาวี (555:612)
คม + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คม + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ค~~ม~~ + ต	ลบ ม ท้ายธาตุ	คมขนหนรมาทีนมนฺโต (586:600)

สำเร็จรูปเป็น **คต**

วนฺตคต	เป็นศัพท์สมาส	
วนฺตคต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
วนฺตคต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
วนฺตคต + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วนฺตคต + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วนฺตคต + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)

---

[166] กุมภชาดก คาถาที่ 42.

[167] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 397.

[168] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 91.

วนฺตคต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
วนฺตคต + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
วนฺตคตฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
วนฺตคตฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วนฺตคโต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วนฺตคโต**

61. **อุกฺกฏฺโฐ**[169] ศัพท์เดิมมาจาก อุกฺกฏฺฐ (อุ + √กส วิเลขสฑฺฒีสนคตีสุ-ขีดเขียน, เปล่งเสียง, เบียดเบียน, ไป[170] + ต) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุ + กส	กส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อุ + กสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อุ + กสฺ + ต	ลง ต ปัจจัย	อตีเต ตตวนฺตุตาวี (555:612)
อุ + กสฺ + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อุ + กสฺ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
อุ + ก สฺ+ต>ฏฺฐ	เปลี่ยน สฺต เป็น ฏฺฐ	สาทิสนฺตปุจฺฉภนฺชหำสาทีหิ ฏฺโฐ (573:626)
อุ + กฺก + ฏฺฐ	ซ้อน กฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)

สำเร็จรูปเป็น **อุกฺกฏฺฐ**

อุกฺกฏฺฐ	เป็นศัพท์กิต	
อุกฺกฏฺฐ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
อุกฺกฏฺฐ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
อุกฺกฏฺฐ + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อุกฺกฏฺฐ + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อุกฺกฏฺฐ + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)

[169] กุมภชาดก คาถาที่ 43.

[170] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 52.

อุกฺกฏฺฐ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
อุกฺกฏฺฐ + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
อุกฺกฏฺฐ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อุกฺกฏฺฐ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
อุกฺกฏฺโฐ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อุกฺกฏฺโฐ**

62. **กลหานิ**[171] ศัพท์เดิมมาจาก กลห [√กล สทฺเท-เปล่งเสียง, เขปคตีสุ-สิ้นไป, ไป, คณเน-นับ[172] + ห) + โย ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กล	กล ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กล + ห	ลง ห ปัจจัย	ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ (571:624)
กล + ห	ห ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)

สำเร็จรูปเป็น **กลห**

กลห	เป็นศัพท์กิต	
กลห	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
กลห	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
กลห + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
กลห + โย	โย ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
กลห + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
กลห + โย	ลง โย ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
กลห + โย>นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจฺจำ (218:196)
กลหฺ อ + นิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
กลหฺ อ>อา + นิ	ทีฆะ อ เป็น อา	โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆำ

[171] กุมภชาดก คาถาที่ 44.

[172] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 50.

		(88:147)
กลหานิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **กลหานิ**		

63. **เปสุณี**[173] ศัพท์เดิมมาจาก เปสุณี (√ปิสุ สจุณฺณเน-การบด, √ปิสิ อวยเว-ส่วน[174] + อุน, ปิย + สุณฺย + √กร กรเณ-ทำ, วเธ-ฆ่า[175] + ยุ + อี อัสสัตถิตัทธิต) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปิสุ/ปิสิ	ปิสุ/ปิสิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปิสฺ/ปิสฺ ~~อุ,อิ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปิสฺ/ปิสฺ + อุน	ลง อุน ปัจจัย	ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ (391:423)
ปิสฺ/ปิสฺ + อุน	อุน ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปฺ อิ สฺ/ปฺ อิ สฺ + อุน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปฺอิ>เอสฺ/ปฺอิ>เอสฺ+อุน	วุทธิ อิ เป็น เอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
ปฺเอสฺ/ปฺเอสฺ + อุ น>ณ	เปลี่ยน นฺ เป็น ณฺ	รหาทิโต ณ (549:550)
เปสุณ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **เปสุณ**		
ปิย + สุณฺย + กร	กร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปิย + สุณฺย + กรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปิย + สุณฺย + กรฺ + ยุ	ลง ยุ ปัจจัยในกัตตา	กตฺตุกรณปเทเสสุ จ (548:597)
ปิย + สุณฺย + กรฺ + ยุ	ยุ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปิย+สุณฺย+กรฺ+ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวูนํ (622:570)
ปิย+สุณฺย+กรฺ+อน>ณ	เปลี่ น นฺ เป็น ณฺ	รหาทิโต ณ (549:550)
ปิ~~ย~~+สุ~~ณฺย~~+~~กรฺ~~+~~อ~~ณ	ลบ ย, ณฺย, กรฺ, อ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ

[173] กุมภชาดก คาถาที่ 44.

[174] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 429.

[175] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 49.

		(517:488)
ปฺ อิ + สุ + ณ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปฺ อิ>เอ + สุ + ณ	วุทธิ อิ เป็น เอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
เปสุณ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **เปสุณ**		
เปสุณ + อี	ลง อี อัสสัตถิตัทธิต	ทณฺฑาทิโต อิกอี (366:400)
เปสุณฺ อ + อี	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
เปสุณฺ ~~อ~~ + อี	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
เปสุณี	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **เปสุณี**		
เปสุณี	เป็นศัพท์ตัทธิต	
เปสุณี	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
เปสุณี	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
เปสุณี + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
เปสุณี + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
เปสุณี + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
เปสุณี + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
เปสุณี + ~~สิ~~	ลบ สิ วิภัตติทิ้ง	เสสโต โลปำ คสิปิ (220:74)
สำเร็จรูปเป็น **เปสุณี**		

64. **อุจฺฉินฺนทายชฺชกตานิ**[176] ศัพท์เดิมมาจาก อุจฺฉินฺนทายชฺชกต (อุจฺฉินฺน [อุ + √ฉิทิ เทฺวธากาเร, ฉิชฺชเน-การขาดไป[177] + ต] + ทายชฺช [ทาย [ทา อวขณฺฑเน-ตัด, เฉทเน-ตัด + ณ[178]] +

[176] กุมภชาดก คาถาที่ 45.

[177] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 130.

[178] อภิธานฺ.สูจิ. หน้า 511.

อา + √ทา ทานโสธนสุทฺธเฉทรกฺขาปลายนุปตาเป-ให้, ชำระ, หมดจด, รักษา, หนีไป, เดือดร้อน[179] + อ + ณฺย ภาวตัทธิต] + กต [√กร กรเณ-ทำ, วเธ-ฆ่า[180] + ต]) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุจฺฉินฺน มาจาก อุ + ฉิทิ + ต มีวิธีทำดังนี้

อุ + ฉิทิ	ฉิทิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อุ + ฉิทฺ ~~อิ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อุ + ฉิทฺ + ต	ลง ต ปัจจัยในกรรม	ภาวกมฺเมสุ ต (556:622)
อุ + ฉิทฺ + ต	ต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อุ + ฉิ ~~ท~~ + ต>อินฺน	เปลี่ยน ต เป็น อินฺน และลบ ทฺ	ภิทาทิโต อินฺนอนฺนอีณา วา (582:631)
อุ + ฉฺ อิ + อินฺน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อุ + ฉฺ ~~อิ~~ + อินฺน	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
อุ + จฺฉฺ + อินฺน	ซ้อน จฺ	วคฺเค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมา (29:42)
อุจฺฉินฺน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อุจฺฉินฺน**

ทายชฺช มาจาก ทาย (ทา + ณ) + อา + ทา + อ + ณฺย มีวิธีทำดังนี้

ทา	ทา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทา + ณ	ลง ณ ปัจจัย	ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ (524:561)
ทา + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทา + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทา + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทา + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
ทฺ อา + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)

[179] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 191.

[180] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 49.

ทฺ อา + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
ทฺ อา>อาย + อ	เปลี่ยน อา เป็น อาย	อาการนฺตานมาโย (593:564)
ทฺ อายฺ อ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ทฺ อายฺ ~~อ~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ทาย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ทาย**		
ทาย + อา + ทา	ทา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทาย + อา + ทา + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
ทาย + อา + ทา + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทาย + อา + ทา + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทาย + อา + ทา + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทายฺ อ+อา+ทฺ อา+อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ทายฺ ~~อ~~+อา+ทฺ ~~อา~~+อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ทายาท	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ทายาท**		
ทายาท + ณฺย	ลง ณฺย ปัจจัยในภาวตัทธิต	ณฺย ตฺตตา ภาเว ตุ (360:387)
ทายฺ อา ทฺ อ + ณฺย	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ทายฺ อา ทฺ อ + ~~ณฺ~~ ย	ลบ ณฺ อนุพันธ์	เตสำ โณ โลปำ (396:363)
ทายฺ อา ทฺ ~~อ~~ + ย	ลบสระ อ หน้า ย	อวณฺโณ เย โลปญฺจ (261:369)
ทายฺ อา ทฺย>ชฺช	เปลี่ยน ทฺย เป็น ชฺช	ยวตำ ตลนทการตฺตำ พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺตำ (269:41)
ทายฺ อา>อ ชฺช	รัสสะ อา เป็น อ	กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ (403:354)
ทายชฺช	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ทายชฺช**		

กต มาจาก กร + ต มีวิธีทำดังนี้

กร	กร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
กรฺ + ต	ลง ต ปัจจัยในกรรม	ภาวกมฺเมสุ ต (556:622)
กรฺ + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
~~กรฺ~~ + ต	ลบ รฺ ท้ายธาตุ	รกาโร จ (587:632)

สำเร็จรูปเป็น **กต**

อุจฺฉินฺนทายชฺชกต	เป็นศัพท์สมาส	
อุจฺฉินฺนทายชฺชกต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
อุจฺฉินฺนทายชฺชกต อุจฺฉินฺนทายชฺชกต		
อุจฺฉินฺนทายชฺชกต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
อุจฺฉินฺนทายชฺชกต	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
อุจฺฉินฺนทายชฺชกต + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อุจฺฉินฺนทายชฺชกต + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อุจฺฉินฺนทายชฺชกต + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อุจฺฉินฺนทายชฺชกต + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
อุจฺฉินฺนทายชฺชกต+โย>นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจฺจำ (218:196)
อุจฺฉินฺนทายชฺชกตฺ อ + นิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
อุจฺฉินฺนทายชฺชกตฺอ>อา+นิ	ทีฆะ อ เป็น อา	โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆำ (88:147)
อุจฺฉินฺนทายชฺชกตานิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อุจฺฉินฺนทายชฺชกตานิ**

65. **ธญฺญ**[181] ศัพท์เดิมมาจาก ธญฺญ (√ธน สทฺทธญฺเญสุ-ทำเสียง, ถึงพร้อมด้วยภูมิปัญญาและสิริ[182] + ย) + อ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ธน	ธน ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)

[181] กุมภชาดก คาถาที่ 46.

[182] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 207.

ธนฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ธนฺ + ย	ลง ย ปัจจัย	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
ธนฺ + ย	ย ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ธ นฺ+ย>ญฺญ	เปลี่ยน นฺย เป็น ญฺญ	ยวตๆ ตลนทการตฺตๆ พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺตๆ (269:41)

สำเร็จรูปเป็น **ธญฺญ**

ธญฺญ	เป็นศัพท์กิต	
ธญฺญ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตๆ หิ (52:60)
ธญฺญ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามๆวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ธญฺญ + อๆ	ลง อๆ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ธญฺญ + อๆ	อๆ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อๆ โย, นา หิ, ส นๆ, สฺมา หิ, ส นๆ, สฺมึ สุ (55:63)
ธญฺญ + อๆ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ธญฺญ + อๆ	ลง อๆ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
ธญฺญ อ + อๆ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรๆ สเรน วิโยชเย (10:12)
ธญฺญ ~~อ~~ + อๆ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ธญฺญๆ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรๆ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ธญฺญๆ**

66. **รชตๆ**[183] ศัพท์เดิมมาจาก รชต (√รญฺช ราเค-กำหนัด[184] + อต) + อๆ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

รญฺช	รญฺช ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
รญฺช ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)

[183] กุมภชาดก คาถาที่ 46.

[184] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 341.

รญฺชฺ + อต	ลง อต ปัจจัย	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
รญฺชฺ + อต	อต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ร ~~ญฺ~~ ชฺ + อต	ลบ ญฺ	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
รชต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **รชต**

รชต	เป็นศัพท์กิต	
รชต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
รชต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
รชต + อํ	ลง อํ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
รชต + อํ	อํ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อํ โย, นา หิ, ส นํ, สฺมา หิ, ส นํ, สฺมึ สุ (55:63)
รชต + อํ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
รชต + อํ	ลง อํ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
รชตฺ อ + อํ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
รชตฺ ~~อ~~ + อํ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
รชตํ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **รชตํ**

67. **โปโส**[185] ศัพท์เดิมมาจาก โปส (√ปูร ทานปูรเณ-ให้, เต็ม-ทำให้เต็ม[186]+ อิส) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปูร	ปูร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปูรฺ ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปูรฺ + อิส	ลง อิส ปัจจัย	มนุปูรสุณาทีหิ อุสฺสนุสิสา

[185] กุมภชาดก คาถาที่ 47.

[186] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 258.

		(673:683)
ปูรฺ + อิส	อิส ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปูรฺ + อิส	อิส กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปฺ อู รฺ + อิส	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปฺ อู>โอ รฺ + อิส	วุทธิ อู เป็น โอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
ปฺ โอ ~~รฺ~~ + ~~อิ~~ส	ลบ รฺ ท้ายธาตุ และ อิ ของ อิส	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
โปส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง สำเร็จรูปเป็น **โปส**	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
โปส	เป็นศัพท์กิต	
โปส	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
โปส	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
โปส + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
โปส + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
โปส + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
โปส + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
โปส + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
โปสฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
โปสฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
โปโส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง สำเร็จรูปเป็น **โปโส**	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

68. **อกฺโกสติ**[187] ศัพท์เดิมมาจาก อา + √กุส โรทนาวฺหานเฉทภูทานสญฺจยปูรณจฺฉาทากฺโกเสสุ-ร้องไห้, ร้องเรียก, ตัด, มี, ให้, สั่งสม, ให้เต็ม, ปกปิ, ด่าว่า, อาลิงฺเค-กอด, ปกาสเน-ประกาศ[188] + อ + ติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อา + กุส	กุส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อา + กุสฺ ~~ฮ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อา + กุสฺ + ติ	ติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
อา + กุสฺ + ติ	ลง ติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
อา + กุสฺ + ติ	ติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
อา + กุส + ติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
อา + กุสฺ + ติ	ติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
อา + กุสฺ + ติ	ลง ติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
อา + กุสฺ + อ + ติ	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
อา + กฺ อุ สฺ + อ + ติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
อา+ กฺ อุ>โอ สฺ+อ+ติ	วุทธิ อุ เป็น โอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
อา + กฺกฺ โอ สฺ +อ+ติ	ซ้อน กฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)
อา>อ +กฺกฺ โอ สฺ+อ+ติ	รัสสะ อา เป็น อ	รสฺสำ (26:38)
อกฺโกสติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อกฺโกสติ**

[187] กุมภชาดก คาถาที่ 47.

[188] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 68.

69. **สสฺสุ**[189] ศัพท์เดิมมาจาก สสฺสุ (√สส ปาณนสุสนโสปฺปหีสาปฺลเว-หายใจ, เหี่ยวแห้ง, นอนหลับ, เบียดเบียน, กระโดดหนีไปอย่างเร็ว[190] + สุ) + อำ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สส	สส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สสฺ + สุ	ลง สุ ปัจจัย	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
สสฺ + สุ	สุ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)

สำเร็จรูปเป็น **สสฺสุ**

สสฺสุ	เป็นศัพท์กิต	
สสฺสุ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
สสฺสุ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สสฺสุ + อำ	ลง อำ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สสฺสุ + อำ	อำ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สสฺสุ + อำ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สสฺสุ + อำ	ลง อำ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
สสฺสุ + อำ	อุ ที่ หุ ในนปุงสกลิงค์ ชื่อว่า ล	อิวณฺณุวณฺณา ฌลา (58:29)
สสฺสุ + อำ>ำ	เปลี่ยน อำ เป็น นิคคหิต (ำ)	อโม นิคฺคหีตำ ฌลเปหิ (82:149)
สสฺสุำ	นำพยัญชนะประกอบสระหน้า	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สสฺสุำ**

70. **สสฺสุรำ**[191] ศัพท์เดิมมาจาก สสฺสุร (√สส ปาณนสุสนโสปฺปหีสาปฺลเว-หายใจ, เหี่ยวแห้ง, นอนหลับ, เบียดเบียน, กระโดดหนีไปอย่างเร็ว[192] + อุร) + อำ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สส	สส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)

[189] กุมภชาดก คาถาที่ 47.

[190] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 446.

[191] กุมภชาดก คาถาที่ 48.

[192] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 446.

สสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สสฺ + อุร	ลง อุร ปัจจัย	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
สสฺ + อุร	อุร ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สสุร	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **สสุร**		
สสุร	เป็นศัพท์กิต	
สสุร	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
สสุร	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สสุร + อำ	ลง อำ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สสุร + อำ	อำ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สสุร + อำ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สสุร + อำ	ลง อำ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
สสุรฺ อ + อำ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สสุรฺ ~~อ~~ + อำ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สสุรำ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **สสุรำ**		

71. **อปายำ**[193] ศัพท์เดิมมาจาก อปาย (อป + √อิ คตฺยชฺฌยนิจฺฉาสุ สทฺทหเน จ-ไป, สาธยาย, ปรารถนา, เชื่อถือ[194] + ณ) + อำ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อป + อิ	อิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อป + อิ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทิโต ณ (528:577)
อป + อิ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อป + อิ + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)

[193] กุมภชาดก คาถาที่ 49.

[194] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 21.

อป + อิ + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
อป + อิ + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
อปฺ อ + อิ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อปฺ อ + อิ + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลปี (523:526)
อปฺ อ + อิ>เอ + อ	วุทธิ อิ เป็น เอ	อสฺโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
อปฺ อ + เอ>อาย + อ	เปลี่ยน เอ เป็น อาย	เต อาวายา การิเต (515:541)
อปฺ อ + อายฺ อ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อปฺ ~~อ~~ + อายฺ ~~อ~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
อปาย	นำพยัญชนะประกอบกับสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **อปาย**		
อปาย	เป็นศัพท์กิต	
อปาย	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
อปาย	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
อปาย + อำ	ลง อำ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อปาย + อำ	อำ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อปาย + อำ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อปาย + อำ	ลง อำ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
อปายฺ อ + อำ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อปายฺ ~~อ~~ + อำ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
อปายำ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **อปายำ**		

72. **ตโตนิทานํ**[195] ศัพท์เดิมมาจาก ตโตนิทาน (ตโต [ต + โต] + นิทาน [นิ + √ทา ทานโสธนสุทฺธเฉทรกฺขาปลายนุปตาเป-ให้, ชำระ, หมดจด, รักษา, หนีไป, เดือดร้อน[196] + ยุ]) + อำ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ตโต มาจาก ต + โต วิธีทำดังนี้

ต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ต	ตั้งเป็นลิงค์	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
ต	กำหนดเป็นปุงลิงค์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
ต + โต	ลง โต ปัจจัยในปัญจมีวิภัตติ	กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ (248:260)
ต + โต	โต ปัจจัย ชื่อว่าวิภัตติ	ตฺวาทโย วิภตฺติสญฺญาโย (247:261)

สำเร็จรูปเป็น **ตโต**

นิทาน มาจาก นิ + ทา + ยุ มีวิธีทำดังนี้

นิ + ทา	ทา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
นิ + ทา + ยุ	ลง ยุ ปัจจัยในภาวะ	นนฺทาทีหิ ยุ (547:596)
นิ + ทา + ยุ	ยุ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
นิ + ทา + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวูนํ (622:570)
นิ + ทฺ อา + อน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
นิ + ทฺ ~~อา~~ + อน	ลบสระหน้า	สรา สเร โลปํ (12:13)
นิ + ทฺ + อ>อา น	ทีฆะ อ เป็น อา	ทีฆํ (15:17)
นิทาน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **นิทาน**

ตโตนิทาน	เป็นศัพท์สมาส	
ตโตนิทาน	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ตโตนิทาน	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ตโตนิทาน + อำ	ลง อำ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ตโตนิทาน + อำ	อำ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)

[195] กุมภชาดก คาถาที่ 49.

[196] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 191.

ตโตนิทาน + อำ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ตโตนิทาน + อำ	ลง อำ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
ตโตนิทานฺ อ + อำ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ตโตนิทานฺ ~~อ~~ + อำ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ตโตนิทานำ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ตโตนิทานำ**

73. **ทุจฺจริตำ**[197] ศัพท์เดิมมาจาก ทุจฺจริต (ทุ + √จร คตฺยาจารภกฺเข-ไป, ประพฤติ, กิน, อสำสยสำสเย-ไม่สงสัย, สงสัย[198] + อิ + ต) + อำ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทุ + จร	จร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทุ + จรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทุ + จรฺ + ต	ลง ต ปัจจัยในกรรม	ภาวกมฺเมสุ ต (556:622)
ทุ + จรฺ + ต	ต ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทุ + จรฺ + อิ + ต	ลง อิ อาคม หน้า ต ปัจจัย	อิวณฺณาคโม วา (442:448)
ทุ + จฺจรฺ + อิ + ต	ซ้อน จฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)
ทุจฺจริต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ทุจฺจริต**

ทุจฺจริต	เป็นศัพท์กิต	
ทุจฺจริต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ทุจฺจริต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ทุจฺจริต + อำ	ลง อำ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ทุจฺจริต + อำ	อำ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ทุจฺจริต + อำ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ทุจฺจริต + อำ	ลง อำ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)

[197] กุมภชาดก คาถาที่ 50.

[198] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 115.

ทุจฺจริตฺ อ + อํ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ทุจฺจริตฺ ~~อ~~ + อํ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ทุจฺจริตํ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ทุจฺจริตํ**

74. **กาเยน**[199] ศัพท์เดิมมาจาก กาย (กุ + √อิ คตฺยชฺฌยนิจฺฉาสุ สทฺทหเน จ-ไป, สาธยาย, ปรารถนา, เชื่อถือ[200] + ณ) + นา ตติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กุ + อิ	อิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กุ + อิ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทิโต ณ (528:577)
กุ + อิ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
กุ + อิ + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
กุ + อิ + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
กุ + อิ + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
กฺ อุ + อิ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
กฺ อุ + อิ + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
กฺ อุ + อิ>เอ + อ	วุทธิ อิ เป็น เอ	อสฺโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
กฺ อุ + เอ>อาย + อ	เปลี่ยน เอ เป็น อาย	เต อาวายา การิเต (515:541)
กฺ อุ + อายฺ อ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
กฺ ~~อุ~~ + อายฺ ~~อ~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กาย	นำพยัญชนะประกอบกับสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กาย**

กาย	เป็นศัพท์กิต	
กาย	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)

[199] กุมภชาดก คาถาที่ 50.

[200] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 21.

กาย	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
กาย + นา	ลง นา วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
กาย + นา	นา ชื่อว่า ตติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
กาย + นา	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
กาย + นา	ลง นา ตติยาวิภัตติในเครื่องมือ	กรเณ ตติยา (286:83)
กาย + นา>เอน	เปลี่ยน นา เป็น เอน	อโต เนน (103:79)
กายฺ อ + เอน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
กายฺ ~~อ~~ + เอน	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กาเยน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กาเยน**

75. **วาจาย**[201] ศัพท์เดิมมาจาก วาจา (√วจ กถเน-พูด, กล่าว, สนฺเทสเน-ชี้แจง[202] + อ + อา) + นา ตติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วจ	วจ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วจฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วจฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
วจฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วจฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วจฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วฺ อ จฺ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
วฺ อ>อา จฺ + อ	วุทธิ อ เป็น อา	อญฺเญสุ จ (485:434)
วฺ อา จฺ + อ + อา	ลง อา ปัจจัยอิตถีลิงค์	อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย (237:176)
วฺ อา จฺ + ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ

[201] กุมภชาดก คาถาที่ 50.

[202] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 384.

		สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วาจา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วาจา**		
วาจา	เป็นศัพท์กิต	
วาจา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
วาจา	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
วาจา + นา	ลง นา วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วาจา + นา	นา ชื่อว่า ตติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วาจา + นา	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วาจา + นา	ลง นา ตติยาวิภัตติในเครื่องมือ	กรเณ ตติยา (286:83)
วาจา + นา>อาย	เปลี่ยน นา เป็น อาย	มฺโต นาทีนำ (111:179)
วาจฺ อา + อาย	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
วาจฺ ~~อา~~ + อาย	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วาจาย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วาจาย**		

76. **ยาจมานา**[203] ศัพท์เดิมมาจาก ยาจมาน (√ยาจ ยาเจ-ขอ-อ้อนวอน[204] + อ + มาน) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ยาจ	ยาจ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ยาจฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ยาจฺ + มาน	ลง มาน ปัจจัยในปัจจุบัน	วตฺตมาเน มานนฺตา (565:646)
ยาจฺ + มาน	มาน ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ยาจฺ + มาน	มาน กิตปัจจัยในลงกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ยาจฺ + อ + มาน	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)

[203] กุมภชาดก คาถาที่ 51.

[204] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 334.

ยาจมาน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ยาจมาน**		
ยาจมาน	เป็นศัพท์กิต	
ยาจมาน	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ยาจมาน ยาจมาน		
ยาจมาน	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ยาจมาน	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
ยาจมาน + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ยาจมาน + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ยาจมาน + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ยาจมาน + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ยาจมาน + โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
ยาจมานฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ยาจมานฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ยาจมานา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ยาจมานา**		

77. **ปริจฺจชนฺตา**[205] ศัพท์เดิมมาจาก ปริจฺจชนฺต (ปริ + √จช จาเค-สละ-แบ่งปัน[206] + อ + อนฺต) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปริ + จช	จช ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปริ + จชฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปริ + จชฺ + อนฺต	ลง อนฺต ปัจจัยในปัจจุบัน	วตฺตมาเน มานนฺตา (565:646)
ปริ + จชฺ + อนฺต	อนฺต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปริ + จชฺ + อนฺต	อนฺต กิตปัจจัยในลงกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)

[205] กุมภชาดก คาถาที่ 51.

[206] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 112.

ปริ + จชฺ + อ + อนฺต	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
ปริ + จชฺ + ~~อ~~ + อนฺต	ลบ อ ปัจจัย ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปริ + จฺจชฺ + อนฺต	ซ้อน จฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)
ปริจฺจชนฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปริจฺจชนฺต**		
ปริจฺจชนฺต	เป็นศัพท์กิต	
ปริจฺจชนฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตๆ หิ (52:60)
ปริจฺจชนฺต ปริจฺจชนฺต		
ปริจฺจชนฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามๆวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ปริจฺจชนฺต	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
ปริจฺจชนฺต + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ปริจฺจชนฺต + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อๆ โย, นา หิ, ส นๆ, สฺมา หิ, ส นๆ, สฺมึ สุ (55:63)
ปริจฺจชนฺต + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ปริจฺจชนฺต + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ปริจฺจชนฺต + โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
ปริจฺจชนฺตฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรๆ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปริจฺจชนฺตฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปริจฺจชนฺตา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปริจฺจชนฺตา**		

78. **เปสิยนฺโต**[207] ศัพท์เดิมมาจาก เปสิยนฺต (√ปิส จุณฺเณ-ทำให้เป็นผง-บด, คเต-ไป, พลปาณหึสาเปสนนิเกตทาเน-มีกำลัง, หายใจ, เบียดเบียน, ส่งไป, อยู่, ให้[208] + อิ + ย + มาน) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปิส	ปิส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)

[207] กุมภชาดก คาถาที่ 52.

[208] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 245.

ปิสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปิสฺ + มาน	ลง มาน ปัจจัยในปัจจุบัน	วตฺตมาเน มานนฺตา (565:646)
ปิสฺ + มาน	มาน ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปิสฺ + มาน	มาน กิตปัจจัยในลงกัมมวาจก	อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ (453:444)
ปิสฺ + ย + มาน	ลง ย ปัจจัยในกรรมวาจก	ภาวกมฺเมสุ โย (440:445)
ปิสฺ + อิ + ย + มาน	ลง อิ อาคม	อิวณฺณาคโม วา (442:448)
ปฺอิสฺ+อิ+ยฺอ+มาน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปฺอิ>เอ สฺ+อิ+ยฺอ+มาน	วุทธิ อิ เป็น เอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
ปฺเอสฺ+อิ+ยฺอ+มาน>อนฺต	เปลี่ยน มาน เป็น อนฺต	อตฺตโปทานิ ปรสฺสปทตฺตํ (418:446)
ปฺ เอ สฺ + อิ + ยฺ ~~อ~~ + อนฺต	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
เปสิยนฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง สำเร็จรูปเป็น **เปสิยนฺต**	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
เปสิยนฺต	เป็นศัพท์กิต	
เปสิยนฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
เปสิยนฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
เปสิยนฺต + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
เปสิยนฺต + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
เปสิยนฺต + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
เปสิยนฺต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
เปสิยนฺต + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
เปสิยนฺตฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
เปสิยนฺตฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)

เปสิยนฺโต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **เปสิยนฺโต**

79. **นปฺปชานาติ**[209] ศัพท์เดิมมาจาก น + ป + √ญา มารณนิสานตุฏฺฐิ-ฆ่า, การลับ (มีด), ความยินดี, เปรณฤตฺยาโลจเนสุ-ส่งไป, สรรเสริญ, แลดู, พุชฺฌเน-รู้[210] + นา + ติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ป + ญา	ญา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ป + ญา + ติ	ติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
ป + ญา + ติ	ลง ติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
ป + ญา + ติ	ติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
ป + ญา + ติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทํ (456:430)
ป + ญา + ติ	ติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปจมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ป + ญา + ติ	ลง ติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
ป + ญา + นา + ติ	ลง นา ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	กิยาทิโต นา (449:513)
ป + ญา>ชา + นา + ติ	เปลี่ยน ญา เป็น ชา	ญาสฺส ชาชำนา (470:514)

สำเร็จรูปเป็น **ปชานาติ**

น + ปชานาติ		
น + ปฺปชานาติ	ซ้อน ปฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)

สำเร็จรูปเป็น **นปฺปชานาติ**

---

[209] กุมภชาดก คาถาที่ 52.

[210] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 146.

80. **หิรีมนาปิ**[211] ศัพท์เดิมมาจาก หิรีมน (หิริ [√หิริ/หิรี ลชฺชเน-ละอาย[212] + อิ] + มน [√มน โพธเน-รู้, คพฺเพ-โอ้อวด, อภฺยาสปูชาสุ-เกิดบ่อย ๆ, บูชา, ธารเณ-ทรงไว้[213] + อ, √มา มานมฺหิ-รัก, สทฺเท-ออกเสียง[214] + ยุ] + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

หิริ มาจาก หิริ/หิรี + อิ มีวิธีทำดังนี้

หิริ/หิรี	หิริ/หิรี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
หิร/หิร ~~อิ,อี~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
หิร + อิ	ลง อิ ปัจจัย	มุนาทีหิ จิ (669:679)
หิร + อิ	อิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
หิร + อิ	อิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
หิริ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **หิริ**

มน มาจาก มน + อ, มา + ยุ มีวิธีทำดังนี้

มน	มน ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
มน ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
มน + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
มน + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
มน + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
มน + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
มน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **มน**

มา	มา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
มา + ยุ	ลง ยุ ปัจจัย	สทฺทกุธจลมณฺฑตฺถรุจาทีหิ ยุ (533:591)
มา + ยุ	ยุ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
มา + ยุ	ยุ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)

---

[211] กุมภชาดก คาถาที่ 53.

[212] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 495.

[213] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 305.

[214] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 305.

มา + ยุ	ยุ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
มา + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวูนํ (622:570)
มฺ อา + อน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
มฺ ~~อา~~ + อน	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
มน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **มน**		
หิริ + มน	เป็นศัพท์สมาส	
หิรฺ อิ + มน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
หิรฺ อิ>อี + มน	ทีฆะ อิ เป็น อี กลางศัพท์สมาส	กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานํ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ (403:354)
หิรีมน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
หิรีมน	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
หิรีมน หิรีมน หิรีมน	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
หิรีมน	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
หิรีมน + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
หิรีมน + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
หิรีมน + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
หิรีมน + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
หิรีมน + โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
หิรีมนฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
หิรีมนฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
หิรีมนา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **หิรีมนา**		
หิรีมนา + อปิ		

หิรีมนฺ อา + อปิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
หิรีมนฺ ~~อา~~ + อปิ	ลบสระหน้า	สรา สเร โลปํ (12:13)
หิรีมนฺ + อ>อา ปิ	ทีฆะ อ เป็น อา	ทีฆํ (15:17)
หิรีมนาปิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **หิรีมนาปิ**

81. **กโรนฺติ**[215] ศัพท์เดิมมาจาก √กร กรเณ-ทำ, วเธ-ฆ่า[216] + โอ + อนฺติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กร	กร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
กรฺ + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
กรฺ + อนฺติ	ลง อนฺติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
กรฺ + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
กรฺ + อนฺติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
กรฺ + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ พหุวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
กรฺ + อนฺติ	ลง อนฺติ ปฐมบุรุษ พหุวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
กรฺ + โอ + อนฺติ	ลง โอ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ตนาทิโต โอยิรา (451:520)
กรฺ + โอ + ~~อ~~นฺติ	ลบ อ สระหลัง	วา ปโร อสรูปา (13:15)
กโรนฺติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กโรนฺติ**

---

[215] กุมภชาดก คาถาที่ 53.

[216] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 49.

82. **สนฺตา**[217] ศัพท์เดิมมาจาก สนฺต (√สมุ อุปสมตโปกรณเขเท-เข้าไปสงบ, ทำความเพียร, ลำบาก, สทฺเท-ออกเสียง[218] + ต, สุ + อนฺต [√อม คติปีฬาโรคภตฺติสทฺทโภชเนสุ-ไป, เบียดเบียน, เป็นโรค, ภักดี, ออกเสียง, บริโภค[219] + ต]) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สมุ	สมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สม ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สม + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606)
สม + ต	ต ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สม + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
สม + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
สม + ต>นฺต	เปลี่ยน ต เป็น นฺต, ลบ ม ท้ายธาตุ	ปกฺกมาทีหิ นฺโต จ (584:618)
สำเร็จรูปเป็น **สนฺต**		
อม	อม ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อม ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อม + ต	ลง ต ปัจจัย	พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ (557:606)
อม + ต	ต ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อม + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
อม + ต	ต ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
อม + ต>นฺต	เปลี่ยน ต เป็น นฺต, ลบ ม ท้ายธาตุ	ปกฺกมาทีหิ นฺโต จ (584:618)
สำเร็จรูปเป็น **อนฺต**		
สุ + อนฺต		
สฺ อุ + อนฺต	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
สฺ ~~อุ~~ + อนฺต	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สนฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

[217] กุมภชาดก คาถาที่ 53.

[218] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 440.

[219] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 14.

สำเร็จรูปเป็น **สนฺต**

สนฺต	เป็นศัพท์กิต	
สนฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
สนฺต สนฺต สนฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สนฺต	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
สนฺต + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สนฺต + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สนฺต + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สนฺต + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
สนฺต + โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
สนฺตฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สนฺตฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สนฺตา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สนฺตา**

83. **ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยำ**[220] ศัพท์เดิมมาจาก ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยา (ถณฺฑิล (ภูมิ-แผ่นดิน) + ทุกฺข [ทุ + √ขมุ ขนฺติยำ-อดทน[221] + กฺวิ, ทุ [กุจฺฉิต/กิจฺฉ] + ข [√ขณ วเธ-ฆ่า, วิทารเณ-ทำลาย[222] + กฺวิ], ทฺวิ + √ขนุ วิทารเณ-ทำลาย[223] + อ, ทุ + √ขาท ภกฺขเณ-กิน[224] + กฺวิ, √ทุกฺข ทุกฺขเณ-ยากลำบาก[225] + อ] + เสยฺยา [√สี สเย-นอน[226] + ณฺย + อา]) + อำ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

---

[220] กุมภชาดก คาถาที่ 54.

[221] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 76.

[222] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 73.

[223] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 75.

[224] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 78.

[225] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 202.

[226] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 462.

ถณฺฑิลทุกฺข มาจาก ถณฺฑิล + ทุ + ขมุ + กฺวิ, ทุ [กุจฺฉิต/กิจฺฉ] + ข [ขณ + กฺวิ], ทฺวิ + ขนุ + อ, ทุ + ขาท + กฺวิ, ทุกฺข + อ มีวิธีทำดังนี้

ทุ + ขมุ	ขมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทุ + ขม ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทุ + ขม + กฺวิ	ลง กฺวิ ปัจจัย	กฺวิ จ (530:584)
ทุ + ขม + กฺวิ	กฺวิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทุ + ขม + กฺวิ	กฺวิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทุ + ขม + กฺวิ	กฺวิ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทุ + ข~~ม~~ + กฺวิ	ลบพยัญชนะท้ายธาตุ	ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ (615:586)
ทุ + ข + ~~กฺวิ~~	ลบ กฺวิ ปัจจัย	กฺวิโลโป จ (639:585)
ทุ + กฺ ข	ซ้อน กฺ	วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา (29:42)

สำเร็จรูปเป็น **ทุกฺข**

ทุ + ขณ	ขณ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทุ + ขณ	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทุ + ขณ + กฺวิ	ลง กฺวิ ปัจจัย	กฺวิ จ (530:584)
ทุ + ขณ + กฺวิ	กฺวิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทุ + ขณ + กฺวิ	กฺวิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทุ + ขณ + กฺวิ	กฺวิ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทุ + ข~~ณ~~ + กฺวิ	ลบพยัญชนะท้ายธาตุ	ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ (615:586)
ทุ + ข + ~~กฺวิ~~	ลบ กฺวิ ปัจจัย	กฺวิโลโป จ (639:585)
ทุ + กฺ ข	ซ้อน กฺ	วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา (29:42)

สำเร็จรูปเป็น **ทุกฺข**

ทฺวิ + ขนุ	ขนุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทฺวิ + ขน	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)

ทฺวิ + ขนฺ + กฺวิ	ลง กฺวิ ปัจจัย	กฺวิ จ (530:584)
ทฺวิ + ขนฺ + กฺวิ	กฺวิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทฺวิ + ขนฺ + กฺวิ	กฺวิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทฺวิ + ขนฺ + กฺวิ	กฺวิ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทฺวิ>ทุ + ขนฺ + กฺวิ	เปลี่ยน ทฺวิ เป็น ทุ	จ-ศัพท์ ใน ติเย ทุตาปิ จ (386:410)
ทุ + ข~~นฺ~~ + กฺวิ	ลบพยัญชนะท้ายธาตุ	ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ (615:586)
ทุ + ข + ~~กฺวิ~~	ลบ กฺวิ ปัจจัย	กฺวิโลโป จ (639:585)
ทุ + กฺ ข	ซ้อน กฺ	วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา (29:42)
สำเร็จรูปเป็น **ทุกฺข**		
ทุ + ขาท	ขาท ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทุ + ขาทฺ	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทุ + ขาทฺ + กฺวิ	ลง กฺวิ ปัจจัย	กฺวิ จ (530:584)
ทุ + ขาทฺ + กฺวิ	กฺวิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทุ + ขาทฺ + กฺวิ	กฺวิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทุ + ขาทฺ + กฺวิ	กฺวิ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทุ + ขา~~ทฺ~~ + กฺวิ	ลบพยัญชนะท้ายธาตุ	ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ (615:586)
ทุ + ขา + ~~กฺวิ~~	ลบ กฺวิ ปัจจัย	กฺวิโลโป จ (639:585)
ทุ + ขฺ อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ทุ + ขฺ อา>อ	รัสสะ อา เป็น อ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ทุ + กฺ ขฺ อ	ซ้อน กฺ	วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา (29:42)
ทุ + ข	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ทุกฺข**		

ทุกฺข	ทุกฺข ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทุกฺขฺ	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทุกฺขฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
ทุกฺขฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทุกฺขฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทุกฺขฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทุกฺข	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ทุกฺข**

เสยฺยา มาจาก สี + ณฺย + อา มีวิธีทำดังนี้

สี	สี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สี + ณฺย	ลง ณฺย ปัจจัยในภาวะ	ณฺโย จ (541:552)
สี + ณฺย	ณฺย ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
สี + ณฺย	ณฺย ปัจจัย ชื่อว่ากิจจะ	เต กิจฺจา (545:548)
สี + ณฺย	ณฺย กิจจปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
สฺ อี + ณฺย	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
สฺ อี>เอ + ณฺย	วุทธิ อี เป็น เอ	วุทฺธาทิสรสฺส วา สโยคนฺตสฺส สเณ จ (400:364)
สฺ เอ + ~~ณฺ~~ย	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปิ (523:526)
สฺ เอ + ยฺย	ซ้อน ยฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)
เสยฺย + อา	ลง อา ปัจจัยอิตถีลิงค์	อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย (237:176)
เสยฺยฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
เสยฺยฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
เสยฺยา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **เสยฺยา**

ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยา	เป็นศัพท์สมาส	
ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยา	ตั้งเป็นนาม	จ-ศัพท์ใน ตทฺธิตสมาสกิตกา

		นามวา ตเวตุนาทีสุ จ (601:334)
ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยา	กำหนดเป็นอิตถีลิงค์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยา + อำ	ลง อำ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยา + อำ	อำ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยา + อำ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยา + อำ	ลง อำ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยฺอา+อำ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยฺ~~อา~~+อำ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยำ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยำ**

84. **หีนชจฺเจหิ**[227] ศัพท์เดิมมาจาก หีนชจฺจ (หีน [√หา คติจาคปริหานิยำ-ไป, สละ, เสื่อม[228] + ต] + ชจฺจ [ชาติ [ชน สทฺทมฺหิ-ส่งเสียง, ชนเน-เกิด[229] + ติ] + ณ อัสสัตถิตัทธิต]) + หิ ตติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

หีน มาจาก หา + ต มีวิธีทำดังนี้

หา	หา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
หา + ต	ลง ต ปัจจัย	อตีเต ตตวนฺตุตาวี (555:612)
หา + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
หา + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
หา + ต>อีณ	เปลี่ยน ต เป็น อีณ	ภิทาทิโต อินฺนอนฺนอีณา วา (582:631)
หฺ อา + อีณ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
หฺ ~~อา~~ + อีณ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ

[227] กุมภชาดก คาถาที่ 54 (อรรถกถา).

[228] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 493.

[229] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 134.

		สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
หฺ + อี ณ>น	เปลี่ยน ณฺ เป็น นฺ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
หีน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **หีน**

ชจฺจ มาจาก ชาติ (ชน + ติ) + ณ มีวิธีทำดังนี้

ชน	ชน ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ชนฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ชนฺ + ติ	ลง ติ ปัจจัย	อิตฺถิยมติยโว วา (553:599)
ชนฺ + ติ	ติ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ช นฺ>อา + ติ	เปลี่ยน นฺ เป็น อา	ชนาทีนมา ติมฺหิ จ (585:619)
ชฺ อ อา + ติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ชฺ ~~อ~~ อา + ติ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ชาติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ชาติ**

ชาติ + ณ	ลง ณ อัสสัตถิตัทธิต	สทฺธาทิโต ณ (370:405)
ชาตฺ อิ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ชาตฺ อิ + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	เตสำ โณ โลปำ (396:363)
ชา ตฺ อิ>ย + อ	เปลี่ยน อิ เป็น ย	อิวณฺโณ ยำ นวา (21:21)
ชา ตฺย>จฺจ + อ	เปลี่ยน ตฺย เป็น จฺจ	ยวตำ ตลนทการตฺตำ พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺตำ (269:41)
ชฺ อา จฺจ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ชฺ อา>อ จฺจ + อ	รัสสะ อา เป็น อ	กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ (403:354)
ชจฺจ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ชจฺจ**

หีนชจฺจ	เป็นศัพท์สมาส	
หีนชจฺจ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
หีนชจฺจ หีนชจฺจ		
หีนชจฺจ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
หีนชจฺจ	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
หีนชจฺจ + หิ	ลง หิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
หีนชจฺจ + หิ	หิ ชื่อว่า ตติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
หีนชจฺจ + หิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
หีนชจฺจ + หิ	ลง หิ ตติยาวิภัตติในเครื่องมือ	กรเณ ตติยา (286:83)
หีนชจฺจ อ + หิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
หีนชจฺจ อ>เอ + หิ	เปลี่ยน อ เป็น เอ	สุหิสฺวกาโร เอ (101:80)
หีนชจฺเจหิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **หีนชจฺเจหิ**

85. **อนฺธกเวณฺหปุตฺตา**[230] ศัพท์เดิมมาจาก อนฺธกเวณฺหปุตฺต (อนฺธก [√อม คติปีฬา โรคภฺตฺติ สทฺทโภชเนสุ-ไป, เบียดเบียน, เป็นโรค, ความภักดี, ทำเสียง, บริโภค[231] + ก] + เวณฺหปุตฺต [เวณฺห + √ปุ/ปู โสเธ-ชำระ-ทำให้บริสุทธิ์[232], ปูรเณ-เต็ม-ทำให้เต็ม[233]) + ต, √ปุส โปสเน-เลี้ยงดู[234] + ต, √ปูร ปูรเณ-เต็ม-ทำให้เต็ม[235] + ต]) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อนฺธก มาจาก อม + ก มีวิธีทำดังนี้

อมฺ	อมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อมฺ ~~ธ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส

---

[230] กุมภชาดก คาถาที่ 57.

[231] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 14.

[232] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 249, 256.

[233] อภิธานฺ.สูจิ. หน้า 638.

[234] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 254.

[235] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 258.

		(521:425)
อมฺ + ก	ลง ก ปัจจัย	ขาทาคมานำ ขนฺธนฺธคนฺธา (664:674)
อมฺ + ก	ก ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อมฺ>อนฺธ + ก	เปลี่ยน อมฺ เป็น อนฺธ	ขาทาคมานำ ขนฺธนฺธคนฺธา (664:674)

สำเร็จรูปเป็น **อนฺธก**

เวณฺหปุตฺต มาจาก เวณฺห + ปุ/ปู + ต, ปุส + ต + ปูร + ต มีวิธีทำดังนี้

ปุ/ปู	ปุ/ปู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปุ/ปู + ต	ลง ต ปัจจัย	ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ (656:666)
ปุ/ปู + ต	ต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปุ/ปู + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปุ/ปฺ อู + ต	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปุ/ปฺ อู>อุ + ต	รัสสะ อู เป็น อุ	กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ (403:354)
ปุ/ปุ + ต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
ปุ + ตฺต	ซ้อน ตฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)

สำเร็จรูปเป็น **ปุตฺต**

ปุส/ปูร	ปุส/ปูร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปุสฺ/ปูรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปุสฺ/ปูรฺ + ต	ลง ต ปัจจัย	ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ (656:666)
ปุสฺ/ปูรฺ + ต	ต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปุสฺ/ปูรฺ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปุสฺ/ปฺ อู รฺ + ต	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปุสฺ/ปฺ อู>อุ รฺ + ต	รัสสะ อู เป็น อุ	กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ (403:354)
ปุ~~สฺ~~/ปฺ อุ ~~รฺ~~ + ตฺต	ลบ สฺ/รฺ ท้ายธาตุ แล้วซ้อน ตฺ	คุปาทีนญฺจ (580:630)
ปุ/ปุ + ตฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปุตฺต**

อนฺธกเวณฺหปุตฺต	เป็นศัพท์สมาส	
อนฺธกเวณฺหปุตฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
อนฺธกเวณฺหปุตฺต อนฺธกเวณฺหปุตฺต		
อนฺธกเวณฺหปุตฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
อนฺธกเวณฺหปุตฺต	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
อนฺธกเวณฺหปุตฺต + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อนฺธกเวณฺหปุตฺต + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อนฺธกเวณฺหปุตฺต + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อนฺธกเวณฺหปุตฺต + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
อนฺธกเวณฺหปุตฺต+โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
อนฺธกเวณฺหปุตฺตอ+อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
อนฺธกเวณฺหปุตฺตอ+อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
อนฺธกเวณฺหปุตฺตา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อนฺธกเวณฺหปุตฺตา**

86. **ปุพฺพเทวา**[236] ศัพท์เดิมมาจาก ปุพฺพเทว (ปุพฺพ [√ปุพฺพ ปูรเณ-เต็ม-ให้เต็ม, นิเกตเน-ที่อยู่[237] + อ] + เทว [√ทิวุ กีฬาวิชิคีสาพฺยวหารชุติติฤติคติกนฺติสตฺตีสุ-เล่น, ต้องการจะเอาชนะ, ค้าขาย, สว่าง, สรรเสริญ, ไป, ยินดี, สามารถ, ปีฬาปริกูชเน-เบียดเบียน, ร้องคำราม[238] + อ]) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปุพฺพ มาจาก ปุพฺพ + อ มีวิธีทำดังนี้

ปุพฺพ	ปุพฺพ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปุพฺพ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)

[236] กุมภชาดก คาถาที่ 58.

[237] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 253.

[238] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 197.

ปุพฺพฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
ปุพฺพฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปุพฺพฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปุพฺพฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ปุพฺพ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปุพฺพ**

เทว มาจาก ทิวุ + อ มีวิธีทำดังนี้

ทิวุ	ทิวุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทิวฺ ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทิวฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
ทิวฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทิวฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทิวฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทฺ อิ วฺ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ทฺ อิ>เอ วฺ + อ	วุทธิ อิ เป็น เอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
เทว	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **เทว**

ปุพฺพเทว	เป็นศัพท์สมาส	
ปุพฺพเทว	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตๆ หิ (52:60)
ปุพฺพเทว ปุพฺพเทว		
ปุพฺพเทว	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามๆวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ปุพฺพเทว	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
ปุพฺพเทว + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ปุพฺพเทว + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อๆ โย, นา หิ, ส นๆ, สฺมา หิ, ส นๆ, สฺมึ สุ (55:63)
ปุพฺพเทว + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ปุพฺพเทว + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ปุพฺพเทว + โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)

ปุพฺพเทวฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปุพฺพเทวฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปุพฺพเทวา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปุพฺพเทวา**

87. **ปมตฺตา**[239] ศัพท์เดิมมาจาก ปมตฺต (ป + √มท อุมฺมาเท-บ้า, มัวเมา, คพฺพเทนฺเย-โอ้อวด, เหน็ดเหนื่อย, ติตฺติยํ-อิ่มใจ[240] + ต]) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ป + มท	มท ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ป + มทฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ป + มทฺ + ต	ลง ต ปัจจัย	อตีเต ตตวนฺตุตาวี (555:612)
ป + มทฺ + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ป + มทฺ + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ป + ม~~ทฺ~~ + ตฺต	ลบ ทฺ ท้ายธาตุและซ้อน ตฺ	คุปาทีนญฺจ (580:630)

สำเร็จรูปเป็น **ปมตฺต**

ปมตฺต	เป็นศัพท์กิต	
ปมตฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ปมตฺต ปมตฺต ปมตฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ปมตฺต	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
ปมตฺต + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ปมตฺต + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ปมตฺต + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ปมตฺต + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ปมตฺต + โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
ปมตฺตฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย

[239] กุมภชาดก คาถาที่ 58.

[240] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 304.

		(10:12)
ปมตฺตุ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปมตฺตา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปมตฺตา**

88. **มชฺชํ**[241] ศัพท์เดิมมาจาก มชฺช (มท + อุมฺมาเท=มัวเมา-ประมาท, คพฺพเทนฺเย-โอ้อวด, ลำบาก, ติตฺติยํ-อิ่มใจ[242] + ณฺย) + อํ ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มท	มท ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
มทฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
มทฺ + ณฺย	ลง ณฺย ปัจจัยในกรรม	ณฺโย จ (541:552)
มทฺ + ณฺย	ณฺย ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
มทฺ + ณฺย	ณฺย ปัจจัย ชื่อว่ากิจจะ	เต กิจฺจา (545:548)
มทฺ + ณฺย	ณฺย กิจจปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
มทฺ + ~~ณฺ~~ย	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลปิ (523:526)
ม ทฺ+ย>ชฺช	เปลี่ยน ทฺย เป็น ชฺช	วทมทคมุยุชครหาการาทีหิ ชชฺ มฺม คคฺ ยฺเหยฺยาคาโร วา (544:556)

สำเร็จรูปเป็น **มชฺช**

มชฺช	เป็นศัพท์กิต	
มชฺช	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
มชฺช	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
มชฺช + อํ	ลง อํ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
มชฺช + อํ	อํ ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อํ โย, นา หิ, ส นํ, สฺมา หิ, ส นํ, สฺมึ สุ (55:63)
มชฺช + อํ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
มชฺช + อํ	ลง อํ ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)

[241] กุมภชาดก คาถาที่ 58.

[242] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 304.

มชฺช อ + อำ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
มชฺช ~~อ~~ + อำ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
มชฺชำ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **มชฺชำ**

89. **ชานำ**[243] ศัพท์เดิมมาจาก ชานนฺต (√ญา มารณนิสานตุฏฺฐิ-ฆ่า, การลับ(มีด), ยินดี, เปรณฤตฺยาโลจเนสุ-ส่งไป, สรรเสริญ, แลดู, พุชฺฌเน-รู้[244] + นา + อนฺต) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ญา	ญา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ญา + อนฺต	ลง อนฺต ปัจจัย	วตฺตมาเน มานนฺตา (565:646)
ญา + อนฺต	อนฺต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ญา + อนฺต	อนฺต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ญา + นา + อนฺต	ลง นา ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	กิยาทิโต นา (449:513)
ญา>ชา + นา + อนฺต	เปลี่ยน ญา เป็น ชา	ญาสฺส ชาชำนา (470:514)
ชา + นฺ อา + อนฺต	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ชา + นฺ ~~อา~~ + อนฺต	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ชานนฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ชานนฺต**

ชานนฺต	เป็นศัพท์กิต	
ชานนฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ชานนฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ชานนฺต + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ชานนฺต + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)

[243] กุมภชาดก คาถาที่ 58.

[244] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 146.

ชานนฺต + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ชานนฺต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ชาน นฺต>อำ + สิ	เปลี่ยน นฺต เป็น อำ	สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนำ นฺตสทฺโท อำ (186:107)
ชานฺ อ อำ + สิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ชานฺ ~~อ~~ อำ + สิ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ชานฺ อำ + ~~สิ~~	ลบ สิ วิภัตติทิ้ง	เสสโต โลปำ คสิปิ (220:74)
ชานำ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ชานำ**

90. **เทวโลกา**[245] ศัพท์เดิมมาจาก เทวโลก (เทว [√ทิวุ กีฬาวิชิคีสาพฺยวหารชุติติฬุติคติกนฺติสตฺตีสุ-เล่น, ต้องการจะเอาชนะ, ค้าขาย, สว่าง, สรรเสริญ, ไป, ยินดี, สามารถ, ปีฬาปริกูชเน-เบียดเบียน, ร้องคำราม[246] + อ]) + โลก [√ลุช นสฺสเน-พินาศ-สลาย[247] + ณ, √ลุจ วินา-เส-พินาศ-สลาย + ณ, √โลก ปติฏฺฐายำ-ยืน-ตั้งอยู่ + อ]) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

เทว มาจาก ทิวุ + อ มีวิธีทำดังนี้

ทิวุ	ทิวุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทิวฺ ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทิวฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
ทิวฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทิวฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทิวฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ทฺ อิ วฺ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ทฺ อิ>เอ วฺ + อ	วุทธิ อิ เป็น เอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
เทว	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

---

[245] กุมภชาดก คาถาที่ 58 (อรรถกถา).

[246] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 197.

[247] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 375.

สำเร็จรูปเป็น **เทว**

โลก มาจาก ลุช + ณ, ลุจ + ณ, โลก + อ มีวิธีทำดังนี้

ลุช	ลุช ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ลุชฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ลุชฺ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทิโต ณ (528:577)
ลุชฺ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ลุชฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ลุชฺ + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ลุชฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
ลฺ อุ ชฺ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ลฺ อุ>โอ ชฺ + ณฺ อ	วุทธิ อุ เป็น โอ	อสฺโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
ลฺ โอ ชฺ + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลปํ (523:526)
ลฺ โอ ชฺ>กฺ + อ	เปลี่ยน ชฺ เป็น กฺ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
โลก	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **โลก**

ลุจ	ลุจ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ลุจฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ลุจฺ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทิโต ณ (528:577)
ลุจฺ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ลุจฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ลุจฺ + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ลุจฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
ลฺ อุ จฺ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ลฺ อุ>โอ จฺ + ณฺ อ	วุทธิ อุ เป็น โอ	อสฺโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต

		(483:527)
ลฺ โอ จฺ + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
ลฺ โอ จฺ>กฺ + อ	เปลี่ยน จฺ เป็น กฺ	กคา จชานำ (623:554)
โลก	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **โลก**		
โลก	โลกฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
โลกฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
โลกฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
โลกฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
โลกฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
โลกฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
โลก	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **โลก**		
เทวโลก	เป็นศัพท์สมาส	
เทวโลก	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
เทวโลก เทวโลก		
เทวโลก	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
เทวโลก	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
เทวโลก + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
เทวโลก + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
เทวโลก + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
เทวโลก + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
เทวโลก + โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
เทวโลกฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
เทวโลกฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
เทวโลกา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **เทวโลกา**

91. **ฌตฺวา**[248] ศัพท์เดิมมาจาก ฌตฺวา (√ฌา มารนิสานตุฏฺฐิ-ฆ่า, การลับ(มีด), ยินดี, เปรณฤตฺยาโลจเนสุ-ส่งไป, สรรเสริญ, แลดู, พุชฺฌเน-รู้[249] + ตฺวา) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ฌา	ฌา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ฌา + ตฺวา	ลง ตฺวา ปัจจัย	ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานำ ตุนตฺวาน ตฺวา วา (564:640)
ฌา + ตฺวา	ตฺวา ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ฌา + ตฺวา	ตฺวา กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ฌฺ อา + ตฺวา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ฌฺ อา>อ + ตฺวา	รัสสะ อา เป็น อ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ฌตฺวา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ฌตฺวา**

ฌตฺวา	เป็นศัพท์กิต	
ฌตฺวา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ฌตฺวา	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
ฌตฺวา	กำหนดเป็นอัพยยศัพท์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
ฌตฺวา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังอัพยยศัพท์	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ฌตฺวา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ฌตฺวา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ฌตฺวา + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ฌตฺวา + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังอัพยยศัพท์	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **ฌตฺวา**

---

[248] กุมภชาดก คาถาที่ 60 (อรรถกถา).

[249] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 146.

92. **ปิตา**[250] ศัพท์เดิมมาจาก ปิตุ (√ปา ปานรกฺขภุญฺชนปูรปาปุณเน-ดื่ม, รักษา, บริโภค, ให้เต็ม, ถึง[251] + ริตุ, √ปี ตปฺปเน-อิ่มใจ, ปีติปาเณ-ยินดี, ดื่ม, สุเภ-งาม[252]) + ตุ) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปา + ริตุ	ลง ริตุ ปัจจัย	ปาทิโต ริตุ (567:575)
ปา + ริตุ	ริตุ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปา + ริตุ	ริตุ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปา + ริตุ	ริตุ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ปฺ อา + ร อิตุ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปฺ อา + ~~ร~~ อิตุ	ลบ ร อนุพันธ์	รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน (539:558)
ปฺ ~~อา~~ + อิตุ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ปิตุ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปิตุ**		
ปี	ปี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปี + ตุ	ลง ตุ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
ปี + ตุ	ตุ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปี + ตุ	ตุ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปี + ตุ	ตุ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ปฺ อี + ตุ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปฺ อี>อิ + ตุ	รัสสะ อี เป็น อิ	กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ (403:354)
ปิตุ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ปิตุ**		
ปิตุ	เป็นศัพท์กิต	
ปิตุ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)

[250] กุมภชาดก คาถาที่ 60.

[251] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 241.

[252] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 247.

ปิตุ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ปิตุ + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ปิตุ + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ปิตุ + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ปิตุ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ปิตฺ อุ + สิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปิตฺ อุ>อา + ~~สิ~~	เปลี่ยน อุ เป็น อา และลบ สิ ทิ้ง	สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป จ (199:158)
ปิตา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปิตา**

93. **มาตา**[253] ศัพท์เดิมมาจาก มาตุ (√มาน วิจาเร-พิจารณา, ปูชายำ-บูชา, เปมเน-รัก[254] + ราตุ, √ปา ปานรกฺขภุญฺชนปูรปาปุณเน-ดื่ม, รักษา, บริโภค, ให้เต็ม, ถึง[255] + ตุ) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มาน	มาน ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
มานฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
มานฺ + ราตุ	ลง ราตุ ปัจจัย	มานาทีหิ ราตุ (568:576)
มานฺ + ราตุ	ราตุ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
มานฺ + ราตุ	ราตุ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
มานฺ + ราตุ	ราตุ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
มฺ อา นฺ + รฺ อาตุ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
มฺ อา ~~นฺ~~ + ~~รฺ~~ อาตุ	ลบ รฺ พร้อม นฺ ท้ายธาตุ	รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน (539:558)
มฺ ~~อา~~ + อาตุ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ

[253] กุมภชาดก คาถาที่ 60.

[254] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 311.

[255] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 241.

		สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
มาตุ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **มาตุ**		
ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปา + ตุ	ลง ตุ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
ปา + ตุ	ตุ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปา + ตุ	ตุ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปา + ตุ	ตุ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ปฺ อา + ตุ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปฺ>มฺ อา + ตุ	เปลี่ยน ปฺ เป็น มฺ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
สำเร็จรูปเป็น **มาตุ**		
มาตุ	เป็นศัพท์กิต	
มาตุ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
มาตุ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
มาตุ + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
มาตุ + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
มาตุ + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
มาตุ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
มาตฺ อุ + สิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
มาตฺ อุ>อา + ~~สิ~~	เปลี่ยน อุ เป็น อา และลบ สิ ทิ้ง	สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป จ (199:158)
มาตา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **มาตา**		

94. **ธมฺมรโต**[256] ศัพท์เดิมมาจาก ธมฺมรต (ธมฺม [√ธร ธารเณ-ทรงไว้, จิตฺยวธสเน-ตั้งอยู่, พินาศ,[257] √ธุ จาเล-ให้หวั่นไหว, กำจัด, คติถิเร-ไป, มั่นคง[258] + รมฺม] + รต [รมุ กีฬายำ-เล่น[259] + ต]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ธมฺม มาจาก ธร + รมฺม, ธุ + รมฺม มีวิธีทำดังนี้

ธร	ธร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ธรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ธรฺ + รมฺม	ลง รมฺม ปัจจัย	ธราทีหิ รมฺโม (531:589)
ธรฺ + รมฺม	รมฺม ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ธรฺ + รมฺม	รมฺม กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ธรฺ + รมฺม	รมฺม ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ธฺ อ รฺ + รฺ อมฺม	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ธฺ อ ~~รฺ~~ + ~~รฺ~~ อมฺม	ลบ รฺ ท้ายธาตุ และ รฺ อนุพันธ์	รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน (539:558)
ธฺ ~~อ~~ + อมฺม	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ธมฺม	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ธมฺม**

ธุ	ธุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ธุ + รมฺม	ลง รมฺม ปัจจัย	ธราทีหิ รมฺโม (531:589)
ธุ + รมฺม	รมฺม ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ธุ + รมฺม	รมฺม กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ธุ + รมฺม	รมฺม ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ธฺ อุ + รฺ อมฺม	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ธฺ อุ + ~~รฺ~~ อมฺม	ลบ รฺ อนุพันธ์	รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน (539:558)
ธฺ ~~อุ~~ + อมฺม	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ

---

[256] กุมภชาดก คาถาที่ 63.

[257] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 208.

[258] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 213.

[259] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 344.

		สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ธมฺม	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ธมฺม**

รต มาจาก รมุ + ต มีวิธีทำดังนี้

รมุ	รมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
รม ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
รม + ต	ลง ต ปัจจัย	อตีเต ตตวนฺตุตาวี (555:612)
รม + ต	ต ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
รม + ต	ต กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ร~~ม~~ + ต	ลบ ม ท้ายธาตุ	คมขนหนรมาทีนมนฺโต (586:600)

สำเร็จรูปเป็น **รต**

ธมฺมรต	เป็นศัพท์สมาส	
ธมฺมรต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ธมฺมรต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ธมฺมรต + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ธมฺมรต + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ธมฺมรต + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ธมฺมรต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ธมฺมรต + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
ธมฺมรตฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ธมฺมรตฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ธมฺมรโต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ธมฺมรโต**

95. **ปหาย**[260] ศัพท์เดิมมาจาก ปหาย (ป + √หา คติจาคหนฺยำ-ไป, สละ, เสื่อม[261] + ตฺวา) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ป + หา	หา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ป + หา + ตฺวา	ลง ตฺวา ปัจจัย	ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานำ ตุน ตฺวานตวา วา (564:640)
ป + หา + ตฺวา	ตฺวา ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ป + หา + ตฺวา	ตฺวา กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ป + หา + ตฺวา>ย	เปลี่ยน ตฺวา เป็น ย	สพฺเพหิ ตุนาทีนำ โย (597:641)

สำเร็จรูปเป็น **ปหาย**

ปหาย	เป็นศัพท์กิต	
ปหาย	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ปหาย	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
ปหาย	กำหนดเป็นอัพยยศัพท์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
ปหาย + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังอัพยยศัพท์	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ปหาย + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ปหาย + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ปหาย + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ปหาย + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังอัพยยศัพท์	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **ปหาย**

96. **สุราปานา**[262] ศัพท์เดิมมาจาก สุราปาน (สุรา [√สุ อภิสเว-ไหลออก, ปิวเน-ดื่ม + ร[263] + อา] + ปาน [(√ปา ปานรกฺขภุญฺชนปูรปาปุณเน-ดื่ม, รักษา, บริโภค, ให้เต็ม, ถึง[264] + ยุ]) + สฺมา ปัญจมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สุรา มาจาก สุ + ร + อา มีวิธีทำดังนี้

---

[260] กุมภชาดก คาถาที่ 63 (อรรถกถา).

[261] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 493.

[262] กุมภชาดก คาถาที่ 63 (อรรถกถา).

[263] อภิธาน.สูจิ. หน้า 907.

[264] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 241.

สุ	สุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สุ + ร	ลง ร ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
สุ + ร	ร ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สุ + ร	ร กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
สุร + อา	ลง อา ปัจจัยอิตถีลิงค์	อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย (237:176)
สุร์ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สุร์ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สุรา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สุรา**

ปาน มาจาก ปา + ยุ มีวิธีทำดังนี้

ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปา + ยุ	ลง ยุ ปัจจัยในภาวะ	นนฺทาทีหิ ยุ (547:596)
ปา + ยุ	ยุ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปา + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวูนำ (622:570)
ปฺ อา + อน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปฺ ~~อา~~ + อน	ลบสระหน้า	สรา สเร โลปำ (12:13)
ปฺ + อ>อา น	ทีฆะ อ เป็น อา	ทีฆำ (15:17)
ปาน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปาน**

สุราปาน	เป็นศัพท์สมาส	
สุราปาน	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
สุราปาน	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สุราปาน + สฺมา	ลง สฺมา วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สุราปาน + สฺมา	สฺมา ชื่อว่า ปัญจมีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)

สุราปาน + สฺมา	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สุราปาน + สฺมา	ลง สฺมา ปัญจมีวิภัตติในการออกไป	อปาทาน ปญฺจมี (295:89)
สุราปาน + สฺมา>อา	เปลี่ยน สฺมา เป็น อา	สฺมาสฺมึนำ วา (108:90)
สุราปานฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สุราปานฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สุราปานา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สุราปานา**

97. **โย**[265] ศัพท์เดิมมาจาก ย + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ย	เป็นศัพท์สัพพนาม	
ย	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ย	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ย + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ย + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ย + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ย + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ย + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
ยฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ยฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
โย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **โย**

[265] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 49.

98. **มหาวีร**[266] ศัพท์เดิมมาจาก มหาวีร (มหา [√มห วุทฺธยำ-เจริญ, ปูชายำ-บูชา[267] + อนฺต] + วีร [√วีร สูรตฺเต-กล้าหาญ[268] + อ, √วี คติยำ-ไป[269] + ร, วิ + √อีร กมฺปเน-หวั่นไหว[270] + ณ]) + สิ ปฐมาวิภัตติ (อาลปนะ) มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มหา มาจาก มห + อนฺต ดังนี้

มห	มห ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
มหฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
มหฺ + อนฺต	ลง อนฺต ปัจจัยในปัจจุบัน	วตฺตมาเน มานนฺตา (565:646)
มหฺ + อนฺต	อนฺต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
มหฺ + อนฺต	อนฺต กิตปัจจัยในลงกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
มหฺ + อ + อนฺต	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
มหฺ + ~~อ~~ + อนฺต	ลบ อ ปัจจัย ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
มหนฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **มหนฺต**

วีร มาจาก วีร + อ, วี + ร, วิ + อีร + ณ มีวิธีทำดังนี้

วีร	วีร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วีรฺ	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วีรฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
วีรฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วีรฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วีรฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วีร	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วีร**

วี	วี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)

---

[266] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 49.

[267] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 309.

[268] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 415.

[269] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 414.

[270] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 26.

วี + ร	ลง ร ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
วี + ร	ร ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วี + ร	ร กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)

สำเร็จรูปเป็น **วีร**

วีร ศัพท์เป็นปัญจมีพหุพพีหิสมาส มาจาก วิ + อีร [อีร + ณ] ดังนี้

อีร	อีร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อีร ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อีร์ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทิโต ณ (528:577)
อีร์ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อีร์ + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
อีร์ + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
อีร์ + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตำ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
อีร์ + ณ์ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
อีร์ + ~~ณ์~~ อ	ลบ ณ์ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
อีร	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อีร**

วิ + อีร	เป็นศัพท์สมาส	
ว์ อิ + อีร	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ว์ ~~อิ~~ + อีร	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วีร	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วีร**

มหนฺต + วีร	เป็นศัพท์สมาส	
มหนฺต>มหา + วีร	เปลี่ยน มหนฺต เป็น มหา	มหตำ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท (330:340)
มหาวีร	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)

มหาวีร	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
มหาวีร + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
มหาวีร + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
มหาวีร + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
มหาวีร + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อร้องเรียก	อาลปเน จ (285:70)
มหาวีร + สิ	สิ อาลปนะ ชื่อว่า ค	อาลปเน สิ คสญฺโญ (57:71)
มหาวีรฺ อ + สิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
มหาวีรฺ อ>อา + สิ	เปลี่ยน อ เป็น อา เพราะ ค	อการปิตาทฺยนฺตานมา (244:72)
มหาวีรฺ อา>อ + สิ	รัสสะ อา เป็น อ เพราะ ค	อากาโร วา (246:73)
มหาวีรฺ อ + ~~สิ~~	ลบ สิ อาลปนะที่ชื่อว่า ค	เสสโต โลปำ คสิปิ (220:74)
มหาวีร	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **มหาวีร**

99. **มหาวีริย**[271] ศัพท์เดิมมาจาก มหาวีริย (มหา [√มห วุทฺธยำ-เจริญ, ปูชายำ-บูชา[272] + อนฺต] + วีร [√วีร สูรตฺเต-กล้าหาญ[273] + อ, √วี คติยำ-ไป[274] + ร, วิ + √อีร กมฺปเน-หวั่นไหว[275] + ณ] + อิย) + สิ ปฐมาวิภัตติ (อาลปนะ)

มหา มาจาก มห + อนฺต ดังนี้

มห	มห ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
มหฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
มหฺ + อนฺต	ลง อนฺต ปัจจัยในปัจจุบัน	วตฺตมาเน มานนฺตา (565:646)
มหฺ + อนฺต	อนฺต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
มหฺ + อนฺต	อนฺต กิตปัจจัยในลงกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)

[271] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 49 (อรรถกถา).

[272] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 309.

[273] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 415.

[274] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 414.

[275] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 26.

มหฺ + อ + อนฺต	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
มหฺ + ~~อ~~ + อนฺต	ลบ อ ปัจจัย ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
มหนฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **มหนฺต**

วีริย มาจาก วีร (วีร + อ, วี + ร, วิ + อีร + ณ) + อิย มีวิธีทำดังนี้

วีร	วีร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วีรฺ	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วีรฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
วีรฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วีรฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วีรฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วีร	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วีร**

วี	วี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วี + ร	ลง ร ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
วี + ร	ร ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วี + ร	ร กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)

สำเร็จรูปเป็น **วีร**

วีร ศัพท์เป็นปัญจมีพหุพพีหิสมาส มาจาก วิ + อีร [อีร + ณ] ดังนี้

อีร	อีร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อีรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อีรฺ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทิโต ณ (528:577)
อีรฺ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อีรฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
อีรฺ + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
อีรฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตำ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)

อีรฺ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
อีรฺ + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
อีร	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **อีร**		
วิ + อีร	เป็นศัพท์สมาส	
วฺ อิ + อีร	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
วฺ ~~อิ~~ + อีร	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วีร	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วีร**		
วีริย ศัพท์เป็นสังสัฏฐาทิอเนกัตถตัทธิต มาจากศัพท์ว่า วีร + อิย ดังนี้		
วีร + อิย	ลง อิย ปัจจัย	ชาตาทีนมิมิยา จ (353:378)
วี รฺ อ + อิย	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
วีรฺ ~~อ~~ + อิย	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วีริย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วีริย**		
มหนฺต + วีริย	เป็นศัพท์สมาส	
มหนฺต>มหา + วีริย	เปลี่ยน มหนฺต เป็น มหา	มหตำ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท (330:340)
มหาวีริย	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
มหาวีริย	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
มหาวีริย + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
มหาวีริย + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
มหาวีริย + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
มหาวีริย + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อร้องเรียก	อาลปเน จ (285:70)

มหาวีริย + สิ	สิ อาลปนะ ชื่อว่า ค	อาลปเน สิ คสญฺโญ (57:71)
มหาวีริย อ + สิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
มหาวีริย อ>อา + สิ	เปลี่ยน อ เป็น อา เพราะ ค	อการปิตาทฺยนฺตานมา (244:72)
มหาวีริย อา>อ + สิ	รัสสะ อา เป็น อ เพราะ ค	อากาโร วา (246:73)
มหาวีริย อ + ~~สิ~~	ลบ สิ อาลปนะที่ชื่อว่า ค	เสสโต โลปำ คสิปิ (220:74)
มหาวีริย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **มหาวีริย**

100. **กาสาวนิวาสโน**[276] ศัพท์เดิมมาจาก กาสาวนิวาสน (กสาว [ก + √สิ เสวายำ-เสพ[277] + อว, ก + √สุ สวเน-ฟัง, สนฺทนชนนนิสฺสเรสุ-ไหลไป, ให้เกิดขึ้น, เป็นใหญ่[278] + เณ + ณ] + นิวาสน [นิ + √วส กนฺตินิวาสสูเท-ยินดี, อยู่, ให้ไหลออก, นติวาสนเฉเท-โน้มลง, อบกลิ่น, ตัด, วธจฺฉาทสิเนเหสุ-ฆ่า, นุ่งห่ม, ชอบใจ, รุเต- ร้อง-ขัน[279] + ยุ]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กสาว มาจาก ก + สิ + อว, ก + สุ + เณ + ณ มีวิธีทำดังนี้

ก + สิ	สิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ก + สิ + อว	ลง อว ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ก + สิ + อว	อว ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อณฺเณ กิตฺ (546:562)
ก + สฺ อิ + อว	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ก + สฺ ~~อิ~~ + อว	ลบสระหน้า	สรา สเร โลปำ (12:13)
ก + สฺ + อ>อา ว	ทีฆะ อ เป็น อา	ทีฆำ (15:17)
กสาว	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กสาว**

ก + สุ	สุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ก + สุ + เณ	ลง เณ ปัจจัย	จุราทิโต เณณยา (452:525)

---

[276] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 49 (อรรถกถา).

[277] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 452.

[278] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 466.

[279] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 401.

ก + สุ + เณ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทิโต ณ (528:577)
ก + สุ + เณ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อณฺเณ กิตฺ (546:562)
ก + สุ + เณ + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ก + สุ + เณ + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ก + สุ + เณ + ณ	เณ, ณ ปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
ก + สฺอุ + ณฺเอ + ณฺอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ก + สฺอุ + ~~ณฺ~~เอ + ~~ณฺ~~อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
ก + สฺ อุ>โอ + เอ + อ	วุทธิ อุ เป็น โอ	อส์โยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
ก + สฺ โอ>อาว+เอ+อ	เปลี่ยน โอ เป็น อาว	เต อาวายา การิเต (515:541)
ก + สฺอาวฺอ + เอ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ก + สฺอาวฺ ~~อ~~+เอ+อ	ลบ อ หน้า เอ	สรา สเร โลปำ (12:13)
ก + สฺ อาวฺ + ~~เอ~~ + อ	ลบ เอ ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กสาว	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กสาว**

กาสาว ศัพท์เป็นสังสัฏฐาทิอเนกัตถตัทธิต มาจากศัพท์ว่า กสาว + ณ ดังนี้

กสาว + ณ	ลง ณ ปัจจัย	ณ ราคา เตน รตฺตำ ตสฺเสท มณฺฑตฺเถสุ จ (352:376)
กฺ อ สาวฺ อ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
กฺ อ>อา สาวฺ อ + ณฺ อ	วุทธิ อ เป็น อา	วุทฺธาทิสรสฺส วาส์โยคนฺตสฺส สเณ จ (400:364)
กฺ อา สาวฺ อ + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	เตสำ โณ โลปำ (396:363)
กฺ อา สาวฺ ~~อ~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กาสาว	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กาสาว**

นิวาสน มาจาก นิ + วส + ยุ มีวิธีทำดังนี้

นิ + วส	วส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
นิ + วสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
นิ + วสฺ + ยุ	ลง ยุ ปัจจัยในกัตตา	กตฺตุกรณปเทเสสุ จ (548:597)
นิ + วสฺ + ยุ	ยุ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
นิ + วสฺ + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวูนํ (622:570)
นิ + วฺ อ สฺ + อน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
นิ + วฺ อ>อา สฺ + อน	วุทธิ อ เป็น อา	อญฺเญสุ จ (485:434)
นิวาสน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **นิวาสน**

กาสาวนิวาสน	เป็นศัพท์สมาส	
กาสาวนิวาสน	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
กาสาวนิวาสน	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
กาสาวนิวาสน + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
กาสาวนิวาสน + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
กาสาวนิวาสน + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
กาสาวนิวาสน + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
กาสาวนิวาสน + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
กาสาวนิวาสนฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
กาสาวนิวาสนฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กาสาวนิวาสโน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กาสาวนิวาสโน**

101. **วิเจยฺยทานวเสน**[280] ศัพท์เดิมมาจาก วิเจยฺยทานวส (วิเจยฺย [วิ + √จิ จเย-สั่งสม[281] + ณฺย] + ทาน [√ทา ทาเน-ให้, อาทาเน-ถือ-ยึดถือ, ขณฺฑเน-ขาด-เป็นท่อน, สมาทาเน-สมาทาน-ถือมั่น, หพฺยทาเน-การบูชาเทวดา, กุจฺฉิตคมเน-ไปอย่างน่าเกลียด, นิทฺทาย-ความง่วง-ความหลับ, สุชฺฌเน-ทำให้บริสุทธิ์-ความชำระ) [282] + ยุ] + วส [√วส กนฺตินิวาสสูเท-ยินดี, อยู่, ให้ไหลออก, นติวาสนเฉเท-โน้มลง, อบกลิ่น, ตัด, วธจฺฉาทสิเนเหสุ-ฆ่า, นุ่งห่ม, ชอบใจ, รุเต- ร้อง-ขัน[283] + อ]) + นา ตติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิเจยฺย มาจาก วิ + จิ + ณฺย มีวิธีทำดังนี้

วิ + จิ	สี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วิ + จิ + ณฺย	ลง ณฺย ปัจจัยในภาวะ	ณฺโย จ (541:552)
วิ + จิ + ณฺย	ณฺย ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วิ + จิ + ณฺย	ณฺย ปัจจัย ชื่อว่ากิจจะ	เต กิจฺจา (545:548)
วิ + จิ + ณฺย	ณฺย กิจจปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
วิ + จฺ อิ + ณฺย	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
วิ + จฺ อิ>เอ + ณฺย	วุทธิ อี เป็น เอ	วุทฺธาทิสรสฺส วา สโยคนฺตสฺส สเณ จ (400:364)
วิ + จฺ เอ + ~~ณฺย~~	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลปิ (523:526)
วิ + จฺ เอ + ยฺย	ซ้อน ยฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)
วิเจยฺย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วิเจยฺย**

ทาน มาจาก ทา + ยุ มีวิธีทำดังนี้

ทา	ทา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทา + ยุ	ลง ยุ ปัจจัยในภาวะ	นนฺทาทีหิ ยุ (547:596)
ทา + ยุ	ยุ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทา + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวูนํ (622:570)
ทฺ อา + อน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)

---

[280] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 49 (อรรถกถา).

[281] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 117.

[282] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 191.

[283] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 401.

ทฺ ~~อา~~ + อน	ลบสระหน้า	สรา สเร โลปำ (12:13)
ทฺ + อ>อา น	ทีฆะ อ เป็น อา	ทีฆำ (15:17)
ทาน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ทาน**

วส มาจาก วส + อ มีวิธีทำดังนี้

วส	วส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วสฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (527:568)
วสฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วสฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วสฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
วส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วส**

วิเจยฺยทานวส	เป็นศัพท์สมาส	
วิเจยฺยทานวส	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
วิเจยฺยทานวส	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
วิเจยฺยทานวส + นา	ลง นา วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วิเจยฺยทานวส + นา	นา ชื่อว่า ตติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วิเจยฺยทานวส + นา	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วิเจยฺยทานวส + นา	ลง นา ตติยาวิภัตติในเครื่องมือ	กรเณ ตติยา (286:83)
วิเจยฺยทานวส+นา>เอน	เปลี่ยน นา เป็น เอน	อโต เนน (103:79)
วิเจยฺยทานวสฺอ + เอน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
วิเจยฺยทานวสฺ~~อ~~ + เอน	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วิเจยฺยทานวเสน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วิเจยฺยทานวเสน**

102. **ตสฺส**[284] ศัพท์เดิมมาจาก ต + ส มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ต	เป็นศัพท์สัพพนาม	
ต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
ต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ต + ส	ลง ส วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ต + ส	ส ชื่อว่า ฉัฏฐีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ต + ส	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ต + ส	ลง ส ฉัฏฐีวิภัตติในความเป็นเจ้าของ	สามิสฺมึ ฉฏฺฐี (301:92)
ต + สฺส	ลง สฺ อาคม	สาคโม เส (61:86)

สำเร็จรูปเป็น **ตสฺส**

103. **สพฺพสิปฺปานิ**[285] ศัพท์เดิมมาจาก สพฺพสิปฺป (สพฺพ [√สร คติยำ-ไป + พ, √สพฺพ คติมฺหิ-ไป + อ][286] + สิปฺป [√สิ สเย-นอน + ป, √สปฺป คมเน-ไป + อ, √สิ เสวายำ-เสพ, ศึกษา, เล่าเรียน + ปฺป] [287]) + โย ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สพฺพ มาจาก สร + พ, สพฺพ + อ ดังนี้

สร	สร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สรฺ + พ	ลง พ ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
สรฺ + พ	พ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สรฺ>พฺ + พ	เปลี่ยน รฺ เป็น พฺ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)

[284] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 49.

[285] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 49 (อรรถกถา).

[286] อภิธาน.สูจิ. หน้า 853.

[287] อภิธาน.สูจิ. หน้า 888.

สำเร็จรูปเป็น **สพฺพ**

สพฺพ	สพฺพ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สพฺพ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สพฺพ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
สพฺพ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สพฺพ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
สพฺพ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
สพฺพ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สพฺพ**

สิปฺป มาจาก สิ + ป, สปฺป + อ, สิ + ปฺป ดังนี้

สิ	สิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สิ + ป	ลง ป ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
สิ + ป	ป ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สิ + ปฺป	ซ้อน ปฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)

สำเร็จรูปเป็น **สิปฺป**

สปฺป	สปฺป ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สปฺป ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สปฺป + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
สปฺป + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สปฺป + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
สปฺป + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
สฺ อ ปฺป + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สฺ อ>อิ ปฺป + อ	เปลี่ยน อ ต้นธาตุเป็น อิ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
สิปฺป	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สิปฺป**

สิ	สิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สิ + ปฺป	ลง ปฺป ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
สิ + ปฺป	ปฺป ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)

สำเร็จรูปเป็น **สิปฺป**

สพฺพสิปฺป	เป็นศัพท์สมาส	
สพฺพสิปฺป	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
สพฺพสิปฺป	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สพฺพสิปฺป + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สพฺพสิปฺป + โย	โย ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สพฺพสิปฺป + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สพฺพสิปฺป + โย	ลง โย ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
สพฺพสิปฺป + โย>นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจฺจำ (218:196)
สพฺพสิปฺป อ + นิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สพฺพสิปฺป อ>อา + นิ	ทีฆะ อ เป็น อา	โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆำ (88:147)
สพฺพสิปฺปานิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สพฺพสิปฺปานิ**

104. **เฉทยิ**[288] ศัพท์เดิมมาจาก √ฉิทิ เทฺวธากาเร, ฉิชฺชเน-การขาดไป[289] + ณย + อี อัชชตนีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ฉิทิ	ฉิทิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ฉิทฺ ~~อิ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)

[288] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 49.

[289] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 130.

ฉิฑฺ + อี	อี ชื่อว่า อัชชตนี	อชฺชตนี อี อุ, โอ ตฺถ, อึ มฺหา, อา อู, เส วหฺ, อ มฺเห (428:468)
ฉิฑฺ + อี	ลง อี อัชชตนีในอดีตกาลวันนี้	สมีเปชฺชตนี (419:469)
ฉิฑฺ + อี	อี ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนฺ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
ฉิฑฺ + อี	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
ฉิฑฺ + อี	อี ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ฉิฑฺ + อี	ลง อี ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
ฉิฑฺ + อ + อี	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
ฉิฑฺ + ณย + อ + อี	ลง ณย ปัจจัยและตั้งเป็นการิต	ธาตูหิ เณณยณาเปณาปยา การิตานิ เหตฺวตฺเถ (546:562)
ฉฺ อิ ทฺ + ณฺ อย + อ + อี	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ฉฺ อิ ทฺ + ~~ณฺ~~ อย + อ + อี	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
ฉฺ อิ>เอ ทฺ + อย + อ + อี	วุทธิ อิ เป็น เอ	อสโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
ฉฺ เอ ทฺ + อย + ~~อ~~ + อี	ลบ อ ปัจจัย	โลปญฺเจตฺตมกาโร (510:487)
ฉฺ เอ ทฺ + อยฺ อ + อี	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ฉฺ เอ ทฺ + อยฺ ~~อ~~ + อี	ลบสระ อ	สรา สเร โลปำ (12:13)
ฉฺ เอ ทฺ + อยฺ + อี>อิ	รัสสะ อี เป็น อิ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
เฉทยิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **เฉทยิ**

105. **กุชฺณนฺติ**[290] ศัพท์เดิมมาจาก √กุธ โกปเน-โกรธ[291] + ย + อนฺติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กุธ	กุธ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กุธฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
กุธฺ + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
กุธฺ + อนฺติ	ลง อนฺติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
กุธฺ + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
กุธฺ + อนฺติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
กุธฺ + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ พหุวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
กุธฺ + อนฺติ	ลง อนฺติ ปฐมบุรุษ พหุวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
กุธฺ + ย + อนฺติ	ลง ย ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ทิวาทิโต โย (447:510)
กุ ธฺ+ย>ฌ + อนฺติ	เปลี่ยน ธฺย เป็น ฌ	ตถา กตฺตริ จ (444:511)
กุ ฌฺ อ + อนฺติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
กุ ฌฺ ~~อ~~ + อนฺติ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กุ ชฺฌฺ + อนฺติ	ซ้อน ชฺ	วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา (29:42)
กุชฺฌนฺติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กุชฺฌนฺติ**

---

[290] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 50.

[291] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 65.

106. **สมโณ**[292] ศัพท์เดิมมาจาก สมณ (√สมุ อุปสมตโปกรณเขเท-เข้าไปสงบ, ทำความเพียร, ลำบาก, สทฺเท-ออกเสียง[293] + ยุ, √สมุ + เณ + ยุ]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สมุ	สมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สม ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สม + ยุ	ลง ยุ ปัจจัยในกัตตา	กตฺตุกรณปเทเสสุ จ (548:597)
สม + ยุ	ยุ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สม + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวูนํ (622:570)
สม + อ น>ณ	เปลี่ น นฺ เป็น ณฺ	รหาทิโต ณ (549:550)
สมณ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **สมณ**		
สมุ	สมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สม ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สม + เณ	ลง เณ ปัจจัยและตั้งเป็นการิต	ธาตูหิ เณณยณาเปณาปยา การิตานิ เหตฺวตฺเถ (546:562)
สม + เณ + ยุ	ลง ยุ ปัจจัย	กตฺตุกรณปเทเสสุ จ (548:597)
สม + เณ + ยุ	ยุ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สม + ณฺ เอ + ยุ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
สม + ~~ณฺ~~ เอ + ยุ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
สม + เอ + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวูนำ (622:570)
สม + ~~เอ~~ + อน	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สม + อ น>ณ	เปลี่ น นฺ เป็น ณฺ	รหาทิโต ณ (549:550)
สมณ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **สมณ**		
สมณ	เป็นศัพท์กิต	

[292] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 51.

[293] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 440.

สมณ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
สมณ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สมณ + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สมณ + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สมณ + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สมณ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
สมณ + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
สมณ์ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สมณ์ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สมโณ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สมโณ**

107. **กมฺมผรุสสฺส**[294] ศัพท์เดิมมาจาก กมฺมผรุส (กมฺม [√กร กรเณ-ทำ, วเธ-ฆ่า[295] + รมฺม] + ผรุส [ปร + √อุส วธรุชาสุ-ฆ่า, เสียดแทง, ทาเห-เร่าร้อน[296] + อ]) + ส ฉัฏฐีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กมฺม มาจาก กร + รมฺม มีวิธีทำดังนี้

กร	กร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
กรฺ + รมฺม	ลง รมฺม ปัจจัย	ธราทีหิ รมฺโม (531:589)
กรฺ + รมฺม	รมฺม ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
กรฺ + รมฺม	รมฺม กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
กรฺ + รมฺม	รมฺม ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
กฺ อ รฺ + รฺ อมฺม	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย

[294] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 52.

[295] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 49.

[296] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 32.

		(10:12)
กฺ อ ~~รฺ~~ + ~~รฺ~~ อมฺม	ลบ รฺ ท้ายธาตุ พร้อม รฺ	รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน (539:558)
กฺ ~~อ~~ + อมฺม	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
กมฺม	นำพยัญชนะประกอบกับสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กมฺม**

ผรุส มาจาก ปร + อุส + อ มีวิธีทำดังนี้

ปร + อุส	อุส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปร + อุสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปร + อุสฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
ปร + อุสฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ปร + อุสฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ปร + อุสฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
ปฺ อ รฺ อ + อุสฺ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ปฺ>ผฺ อ รฺ อ + อุสฺ + อ	เปลี่ยน ป ต้นธาตุเป็น ผฺ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ผฺ อ รฺ ~~อ~~ + อุสฺ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ผรุส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ผรุส**

กมฺมผรุส	เป็นศัพท์สมาส	
กมฺมผรุส	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
กมฺมผรุส	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
กมฺมผรุส + ส	ลง ส วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
กมฺมผรุส + ส	ส ชื่อว่า ฉัฏฐีวิภัตติ	สิ โย, อํ โย, นา หิ, ส นํ, สฺมา หิ, ส นํ, สฺมึ สุ (55:63)
กมฺมผรุส + ส	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)

กมฺมผรุส + ส	ลง ส ฉัฏฐีวิภัตติในความเป็นเจ้าของ	สามิสฺมึ ฉฏฺฐี (301:92)
กมฺมผรุส + สฺส	ลง สฺ อาคม	สาคโม เส (61:86)

สำเร็จรูปเป็น **กมฺมผรุสสฺส**

108. **วิปาโก**[297] ศัพท์เดิมมาจาก วิปาก (วิ + √ปจ ปาเก-หุง-ต้ม, ปากพฺยตฺตการิเย-หุง, ทำให้ปรากฏ[298] + ณ) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + ปจ	ปจ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วิ + ปจฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วิ + ปจฺ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	ภาเว จ (529:580)
วิ + ปจฺ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วิ + ปจฺ + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
วิ + ปฺ อ จฺ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
วิ + ปฺ อ จฺ + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลปี (523:526)
วิ + ปฺ อ>อา จฺ + อ	วุทธิ อ เป็น อา	อสโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
วิ + ปฺ อา จฺ>กฺ + อ	เปลี่ยน จฺ เป็น กฺ	กคา จชานํ (623:554)
วิปาก	นำพยัญชนะประกอบกับสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วิปาก**

วิปาก	เป็นศัพท์กิต	
วิปาก	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
วิปาก	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
วิปาก + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วิปาก + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วิปาก + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วิปาก + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)

[297] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 52.

[298] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 229.

วิปาก + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
วิปากฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
วิปากฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วิปาโก	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วิปาโก**

109. **นิรยมฺหิ**[299] ศัพท์เดิมมาจาก นิรย (นิ + √อย คมเน-ไป[300] + อ, นิ + √ริ สทฺเท-ออกเสียง[301] + ณ) + สฺมึ สัตตมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + อย	อย ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
นิ + อยฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
นิ + อยฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
นิ + อยฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
นิ + อยฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
นิ + อยฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
นิ + รฺ อยฺ + อ	ลง รฺ อาคม	ยวมฑนตรลา จาคมา (35:34)
นิรย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **นิรย**

นิ + ริ + ณ		
นิ + ริ	ริ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
นิ + ริ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทิโต ณ (528:577)
นิ + ริ + ณ	ณ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
นิ + ริ + ณ	ณ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
นิ + ริ + ณ	ณ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
นิ + ริ + ณ	ณ กิตปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย	การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (621:553)
นิ + รฺ อิ + ณฺ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย

---

[299] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 52.

[300] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 15.

[301] อภิธาน.สูจิ. หน้า 748.

(10:12)

นิ + รฺ อิ + ~~ณฺ~~ อ	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
นิ + รฺ อิ>เอ + อ	วุทธิ อิ เป็น เอ	อส์โยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
นิ + รฺ เอ>อย + อ	เปลี่ยน เอ เป็น อย	เอ อย (514:491)
นิ + รฺ อยฺ อ + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
นิ + รฺ อยฺ ~~อ~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
นิรย	นำพยัญชนะประกอบกับสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **นิรย**

นิรย	เป็นศัพท์กิต	
นิรย	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
นิรย	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
นิรย + สฺมึ	ลง สฺมึ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
นิรย + สฺมึ	สฺมึ ชื่อว่า สัตตมีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
นิรย + สฺมึ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
นิรย + สฺมึ	ลง สฺมึ สัตตมีวิภัตติในสถานที่	โอกาเส สตฺตมี (302:94)
นิรย + สฺมึ>มฺหิ	เปลี่ยน สฺมึ เป็น มฺหิ	สฺมาหิสฺมึนำ มฺหาภิมฺหิ วา (99:81)

สำเร็จรูปเป็น **นิรยมฺหิ**

110. **อธิวาสนขนฺติสำวณฺณโน**[302] ศัพท์เดิมมาจาก อธิวาสนขนฺติสำวณฺณน (อธิวาสน [อธิ + √วส กนฺตินิวาสสูเท-ยินดี, อยู่, ให้ไหลออก, นติวาสนเฉเท-โน้มลง, อบกลิ่น, ตัด, วธจฺฉาทสิเนเหสุ-ฆ่า, นุ่งห่ม, ชอบใจ, รุเต- ร้อง-ขัน[303] + ยุ] + ขนฺติ [√ขมุ ขนฺติยำ-อดทน,[304] อวทารเณ-ผ่า-ขุด-เจาะ[305]

[302] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 52 (อรรถกถา).

[303] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 401.

[304] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 76.

[305] อภิธาน.สูจิ. หน้า 385.

+ ติ] + สंวณฺณน [สं + √วณฺณ ถุติวิตฺถารสุกฺกาทฺยุยฺยุตฺติทีปเน-สรรเสริญ, ขยาย, ทำให้เป็นสีขาว เป็นต้น, พยายาม, แสดง[306] + ยุ]) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อธิวาสน มาจาก อธิ + วส + ยุ มีวิธีทำดังนี้

อธิ + วส	วส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อธิ + วสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
อธิ + วสฺ + ยุ	ลง ยุ ปัจจัยในกัตตา	กตฺตุกรณปเทเสสุ จ (548:597)
อธิ + วสฺ + ยุ	ยุ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อธิ + วสฺ + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวูนํ (622:570)
อธิ + วฺ อ สฺ + อน	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อธิ + วฺ อ>อา สฺ + อน	วุทธิ อ เป็น อา	อญฺเญสุ จ (485:434)
อธิวาสน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อธิวาสน**

ขนฺติ มาจาก ขมุ + ติ มีวิธีทำดังนี้

ขมุ	ขมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ขมฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ขมฺ + ติ	ลง ติ ปัจจัย	อิตฺถิยมติยโว วา (553:599)
ขมฺ + ติ	ติ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ข ~~ม~~ + ติ>นฺติ	เปลี่ยน ติ เป็น นฺติ, ลบ มฺ ท้ายธาตุ	จ-ศัพท์ใน ปกฺกมาทีหิ นฺโต จ (584:618)

สำเร็จรูปเป็น **ขนฺติ**

สंวณฺณน มาจาก สं + วณฺณ + ยุ มีวิธีทำดังนี้

สं + วณฺณ	วณฺณ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สं + วณฺณฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สं + วณฺณฺ + ยุ	ลง ยุ ปัจจัยในกัตตา	กตฺตุกรณปเทเสสุ จ (548:597)
สं + วณฺณฺ + ยุ	ยุ ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
สं + วณฺณฺ + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวูนํ (622:570)

[306] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 390.

สวณฺณน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **สวณฺณน**		
สวณฺณน	เป็นศัพท์กิต	
สวณฺณน	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
สวณฺณน	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สวณฺณน + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สวณฺณน + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สวณฺณน + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สวณฺณน + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
สวณฺณน + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
สวณฺณนฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สวณฺณนฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สวณฺณโน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **สวณฺณโน**		

111. **สจฺจานิ**[307] ศัพท์เดิมมาจาก สจฺจ (√สต สาตจฺเจ-ไม่ขาด, ติดต่อ, ประจำ[308] + ย, √สร คติสติจินฺตาหีสาสุ-ไป, ระลึกได้, คิด, เบียดเบียน[309] + จ) + โย ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สต	สต ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สตฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สตฺ + ย	ลง ย ปัจจัย	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
สตฺ + ย	ย ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)

[307] ขันติวาทิชาดก คาถาที่ 52 (อรรถกถา).

[308] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 429.

[309] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 442.

ส ฏ+ย>จ	เปลี่ยน ฏย เป็น จ	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)[310]
ส + จฺจ	ซ้อน จฺ	ปรเฏวภาโว ธาเน (28:40)
สำเร็จรูปเป็น **สจฺจ**		
สร	สร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สร ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
สร + จ	ลง จ ปัจจัย	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต (638:660)
สร + จ	จ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
~~สร~~ + จ	ลบ ร ท้ายธาตุ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ส + จฺจ	ซ้อน จฺ	ปรเฏวภาโว ธาเน (28:40)
สำเร็จรูปเป็น **สจฺจ**		
สจฺจ	เป็นศัพท์กิต	
สจฺจ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
สจฺจ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
สจฺจ + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
สจฺจ + โย	โย ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
สจฺจ + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
สจฺจ + โย	ลง โย ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
สจฺจ + โย>นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจฺจำ (218:196)
สจฺจ อ + นิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สจฺจ อ>อา + นิ	ทีฆะ อ เป็น อา	โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆำ (88:147)
สจฺจานิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

[310] รูป. หน้า 485.

สำเร็จรูปเป็น **สจฺจานิ**

การสร้างคำศัพท์บาลีที่ปรากฏในชาดกพระบาลีและอรรถกถาโดยอ้างอิงสูตรตามแนวคัมภีร์กลุ่มสัททาวิเสสมีกัจจายนะ ปทรูปสิทธิ เป็นต้น ผู้วิจัยได้เลือกมาเป็นกรณีศึกษาจากชาดกทั้งสามเรื่องจำนวน 111 คำศัพท์มีคำว่า มนุสฺสา เป็นอาทิ ซึ่งมีความละเอียดทุกขั้นตอนของกระบวนการสร้างคำก่อนที่จะมาเป็นบท ๆ หนึ่งที่จะนำมาประกอบเป็นคาถาได้ เป็นการฝึกฝนความคิดอย่างเป็นระบบระเบียบให้กับผู้ศึกษาวิจัยได้เป็นอย่างดี

3.3 กระบวนการสร้างคำสันสกฤตในชาดกมาลา

การนำคำศัพท์สันสกฤตที่ปรากฏในชาดกมาลามาสร้างโดยอ้างอิงสูตรตามแนวคัมภีร์อัษฏาธยายีของปาณินิ ผู้วิจัยจะอธิบายกระบวนการสร้างคำเฉพาะคำศัพท์บางคำในโศลก (śloka) ของสุปารคชาดก กุมภชาดก และกษานติชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษา จำนวน 191 ศัพท์ ดังนี้

1. **ชราชฺฌยา**[311] ศัพท์เดิมมาจาก ชราชฺฌา (ชรา [√ชฺฤษฺ + องฺ + ฏาปฺ][312] + อาชฺฌา [อางฺ + √ชฺฌา + องฺ + ฏาปฺ])[313] + ฏา มีวิธีทำรูปดังนี้

ชรา มาจาก ชฺฤษฺ + องฺ + ฏาปฺ มีวิธีทำดังนี้

ชฺฤษฺ	ชฺฤษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)[314]
ชฺฤษฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ชฺฤษฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ชฺฤษฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ชฺฤษฺ + องฺ	องฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ชฺฤษฺ + องฺ	ลง องฺ ปรัตยยะ	ษิทฺภิทาทิภฺโย’งฺ (3-3-104)
ชฺฤษฺ + องฺ	ษฺ ชื่อว่าอิตฺ[315]	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ชฺฤษฺ + องฺ	งฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ชฺฤษฺ + อ~~งฺ~~	ลบ ษฺ และ งฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

---

[311] สุปารคชาดก คาถาที่ 1.

[312] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDAKALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 517.

[313] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDAKALPADRUMA**. Vol. II, 255.

[314] ตัวเลขใน (1-3-1) คือการอ้างอิงสูตรในคัมภีร์ปาณินิ ตามลำดับอัธยายะ ปาทะ และสูตร เช่น (1-3-1) คือ เลข 1 หมายถึง อัธยายะที่ 1, เลข 3 หมายถึง ปาทะที่ 3 และ เลข 1 (ตัวท้าย) หมายถึง ลำดับสูตรที่ 1

[315] อิตฺ (It) หรืออนุพันธ์ (Anubandha) คือสระหรือพยัญชนะที่มาร่วมกับวิภักติ ปัจจัย เป็นต้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์ทางไวยากรณ์ แต่ไม่มีความหมายพิเศษอย่างอื่นใด ส่วนมากแล้วจะถูกลบทิ้งไป

ช ฤ>อรฺ + อ	ฤ เป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	ฤทฺฤโศ’งิ คุณะ (7-4-16)
ชรฺ + อ + ฏาปฺ	ลง ฏาปฺ สตรีปรัตยยะ	อชาทฺยตษฺฏาปฺ (4-1-4)
ชรฺ + อ + ฏาปฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ชรฺ + อ + ฏาปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ชรฺ + อ + ~~ฏ~~ อา ~~ปฺ~~	ลบ ฏ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ชรฺ + อ+อา>อา	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **ชรา**

อาชฺญา มาจาก อางฺ + ชฺญา + องฺ + ฏาปฺ มีวิธีทำดังนี้

อางฺ + ชฺญา	ชฺญา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อางฺ + ชฺญา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อางฺ + ชฺญา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อางฺ + ชฺญา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อางฺ + ชฺญา + องฺ	องฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อางฺ + ชฺญา + องฺ	ลง องฺ ปรัตยยะ	อาตศฺโจปสรฺเค (3-3-106)
อางฺ + ชฺญา + องฺ	งฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อา~~งฺ~~ + ชฺญา + อ~~งฺ~~	ลบ งฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อาชฺญา + อ + ฏาปฺ	ลง ฏาปฺ สตรีปรัตยยะ	อชาทฺยตษฺฏาปฺ (4-1-4)
อาชฺญา + อ + ฏาปฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อาชฺญา + อ + ฏาปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อาชฺญา + อ + ~~ฏ~~อา~~ปฺ~~	ลบ ฏ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อาชฺญา + ~~อ~~ + อา	ลบ อ (องฺ) ปรัตยยะ	อโต โลปะ (6-4-48)
อาชฺญ อา+อา>อา	เปลี่ยน อา กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **อาชฺญา**

ชรา + อาชฺญา	เป็นศัพท์สมาส	
ชรฺ อา+อา>อา ชฺญา	เปลี่ยน อา กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)
ชราชฺญา	เป็นปราติปทิกะ[316] (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ชราชฺญา + ฏา	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ชราชฺญา + ฏา	ฏา ชื่อว่า ตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ

[316] ปราติปทิกะ (Prātipadika) คือรูปศัพท์ที่มีความหมาย แต่ยังไม่สำเร็จเป็นบทที่จะนำไปประกอบประโยคต่าง ๆ ได้ เพราะยังไม่ประกอบวิภักตินาม

		งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ชราชฺญา + ฏา	ฏา ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ชราชฺญา + ฏา	ลง ฏา ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ชราชฺญา + ฏา	ฏา ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ชราชฺญา + ฏา	ฏ ของ ฏา ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ชราชฺญา + อา	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ชราชฺญ อา>เอ + อา	เปลี่ยน อา ท้าย ชราชฺญา เป็น เอ	อาเงิ จาปะ (7-3-105)
ชราชฺญ เอ>อยฺ + อา	เปลี่ยน เอ เป็น อยฺ	เอโจ’ยวายาวะ (6-1-78)
ชราชฺญยา	ตั้งเป็นบท	สุปฺติงนฺตำ ปทมฺ (1-4-14)

สำเร็จรูปเป็น **ชราชฺญยา**

สูตร **สุปฺติงนฺตำ ปทมฺ** (1-4-14) เป็นสูตรที่แสดงถึงศัพท์ที่จะนำไปใช้ในประโยคได้นั้น จะต้องประกอบด้วยวิภักติทั้งของคำนามและคำกริยาเพื่อทำให้เป็นบทจึงจะสามารถนำไปใช้ได้ ในภาษาสันสกฤต ศัพท์ทุกศัพท์จะต้องลงวิภักติต่อท้ายเสมอ เมื่อลงมาแล้วจะเปลี่ยนแปลงเป็นเช่นไรก็เป็นไปตามวิธีการของหลักไวยากรณ์ ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ ขอกล่าวถึงสูตรนี้ไว้เฉพาะบทแรกคือ **ชราชฺญยา** เท่านั้น สำหรับบทอื่น ๆ ก็มีวิธีการดุจเดียวกัน

2. **สำหฺริยมาณทรฺศเน**[317] ศัพท์เดิมมาจาก สำหฺริยมาณ (สำ + √หฺฤญฺ + ยกฺ + ลฏฺ) + ทรฺศน (√ทฺฤศฺ + ลฺยุฏฺ)[318] + งิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สำหฺริยมาณ มาจาก สำ + หฺฤญฺ + ยกฺ + ลฏฺ มีวิธีทำดังนี้

สำ + หฺฤญฺ	หฺฤญฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สำ + หฺฤญฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สำ + หฺฤญฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สำ + หฺฤญฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัมมวาจก	ตโยเรว กฺฤตฺยกฺตขลรฺถาะ (3-4-70)
สำ + หฺฤญฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ปรัตยยะ	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
สำ + หฺฤญฺ + ลฏฺ>ศานจฺ	เปลี่ยน ลฏฺ เป็น ศานจฺ	ลฏฺะ ศตฺฤศานจาวปฺรถมา สมานาธิกรเณ (3-2-124)

[317] สุปารคชาดก คาถาที่ 1.

[318] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, 689.

สำ+หฤญ+ยกฺ+ศานจฺ	ลง ยกฺ ปรัตยยะ	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
สำ+หฤญ+ยกฺ+ศานจฺ	ญ และ จฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สำ+หฤญ+ยกฺ+ศานจฺ	กฺ และ ศ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สำ+หฤ~~ญ~~+ย~~กฺ~~+ศ์อาน~~จฺ~~	ลบ ญ, จ, ศ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำ+หฤ+ย+มุกฺ+อาน	ลง มุกฺ อาคม	อาเน มุกฺ (7-2-82)
สำ+หฤ+ย+มุกฺ+อาน	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สำ+หฤ+ย+มุกฺ+อาน	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สำ+หฤ+ย+ม ~~อุกฺ~~ +อาน	ลบ อุ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำ+หฺ ฤ>ริ+ย+ม+อาน	เปลี่ยน ฤ เป็น ริ	ริงฺ ศยคฺลิงฺกฺษุ (7-4-28)
สำ+หฺริ+ย+ม+อา น>ณ	เปลี่ยน นฺ เป็น ณฺ	อฏกุปฺวางฺนุมฺวฺยวาเย’ปิ (8-4-2)

สำเร็จรูปเป็น **สำหฺริยมาณ**

ทรฺศน มาจาก ทฺฤศฺ + ลฺยุฏ มีวิธีทำดังนี้

ทฺฤศฺ	ทฺฤศฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ทฺฤศฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ทฺฤศฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ทฺฤศฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ทฺฤศฺ + ลฺยุฏ	ลฺยุฏ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ทฺฤศฺ + ลฺยุฏ	ลง ลฺยุฏ ปรัตยยะ	ลฺยุฏ จ (3-3-115)
ทฺฤศฺ + ลฺยุฏ	ลฺ ของ ลฺยุฏ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ทฺฤศฺ + ลฺยุฏ	ฏ ของ ลฺยุฏ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ทฺฤศฺ + ~~ลฺยุฏ~~	ลบ ลฺ และ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ทฺ ฤ>อรฺ ศฺ + ยุ	ฤ เป็นขั้นคุณ อรฺ	ฤทฺฤโศ’งิ คุณะ (7-4-16)
ทรฺศฺ + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	ยุโวรนาเกา (7-1-1)

สำเร็จรูปเป็น **ทรฺศน**

สำหฺริยมาณ + ทรฺศน	เป็นศัพท์สมาส	
สำหฺริยมาณทรฺศน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สำหฺริยมาณทรฺศน + งิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สำหฺริยมาณทรฺศน + งิ	งิ ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สำหฺริยมาณทรฺศน + งิ	งิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)

สꣳหฺริยมาณทรฺศน + ङि	ลง ङि ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สꣳหฺริยมาณทรฺศน + ङि	ङि ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สꣳหฺริยมาณทรฺศน + ङि	ङ् ของ ङि วิภักติ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สꣳหฺริยมาณทรฺศน + ~~ङ्~~ อิ	ลบ ङ् ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สꣳหฺริยฯทรฺศนฺ อ+อิ>เอ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ (ङि) เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **สꣳหฺริยมาณทรฺศเน**

3. **ศฺรมาภิปาไตะ**[319] ศัพท์เดิมมาจาก ศฺรม (√ศฺรมฺ + ฆฺญ)[320] + อภิปาต (อภิ + √ปตฺ + ฆฺญ)[321] + ภิสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ศฺรม มาจาก ศฺรมฺ + ฆฺญ มีวิธีทำดังนี้

ศฺรมฺ	ศฺรมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ศฺรมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ศฺรมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ศฺรมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ศฺรมฺ + ฆฺญ	ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ศฺรมฺ + ฆฺญ	ลง ฆฺญ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)
ศฺรมฺ + ฆฺญ	ฆฺ ของ ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ศฺรมฺ + ฆฺญ	ญ ของ ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ศฺรมฺ + ~~ฆฺ~~ อ ~~ญ~~	ลบ ฆฺ และ ญ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ศฺรม**

อภิปาต มาจาก อภิ + ปตฺ + ฆฺญ มีวิธีทำดังนี้

อภิ + ปตฺ	ปตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อภิ + ปตฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อภิ + ปตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อภิ + ปตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อภิ + ปตฺ + ฆฺญ	ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อภิ + ปตฺ + ฆฺญ	ลง ฆฺญ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)

---

[319] สุปารคชาดก คาถาที่ 1.

[320] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V. หน้า 154.

[321] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III. หน้า 107.

อภิ + ปตฺ + ฆญ	ฆ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตฑิเต (1-3-8)
อภิ + ปตฺ + ฆญ	ญ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อภิ + ปตฺ + ~~ฆ~~ อ ~~ญ~~	ลบ ฆ และ ญ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อภิ + ป>ปา ตฺ + อ	อ ที่ ป เป็นขั้นวฤทธิ คือ อ เป็น อา	อโจญฺณิติ (7-2-115)
อภิ + ปาตฺ + อ		

สำเร็จรูปเป็น **อภิปาต**

ศฺรม + อภิปาต		
ศฺรมฺ อ+อ>อา ภิปาต	เปลี่ยน อ กับ อ เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **ศฺรมาภิปาต**

ศฺรมาภิปาต ศฺรมาภิปาต ศฺรมาภิปาต		
	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ศฺรมาภิปาต	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
ศฺรมาภิปาต + ภิสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ศฺรมาภิปาต + ภิสฺ	ภิสฺ ชื่อว่าตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ศฺรมาภิปาต + ภิสฺ	ภิสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ศฺรมาภิปาต + ภิสฺ	ลง ภิสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
ศฺรมาภิปาต + ภิสฺ	ภิสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ศฺรมาภิปาต + ภิสฺ>ไอสฺ	เปลี่ยน ภิสฺ วิภักติ เป็น ไอสฺ	อโต ภิส ไอสฺ (7-1-9)
ศฺรมาภิปาตฺอ+ไอ>ไอ สฺ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อ กับ ไอ เป็น ไอ	วฤทฺธิเรจิ (6-1-88)
ศฺรมาภิปาตฺ + ไอ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ศฺรมาภิปาตฺ + ไอ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิกฯ (1-3-2)
ศฺรมาภิปาตฺ + ไอ รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ศฺรมาภิปาตฺ + ไอ รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
ศฺรมาภิปาตฺ + ไอ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺฯ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **ศฺรมาภิปาไตะ**

4. **ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤเตา**[322] ศัพท์เดิมมาจาก ปฺรตนูกฺฤต (ปฺรตฺนู + กฺฤต [√ฑุกฺฤญ์ + กฺต][323]) + สฺมฺฤติ (√สฺมฺฤ + กฺตินฺ)[324] + งิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปฺรตฺนูกฺฤต มาจาก ปฺรตฺนู + ฑุกฺฤญ์ + กฺต มีวิธีทำดังนี้

ปฺรตฺนู + ฑุกฺฤญ์	ฑุกฺฤญ์ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปฺรตฺนู + ฑุกฺฤญ์	ญ์ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ปฺรตฺนู + ฑุกฺฤญ์	ฑุ ชื่อว่าอิตฺ	อาทิรฺญิฏุฑวะ (1-3-5)
ปฺรตฺนู + ~~ฑุ~~กฺฤ~~ญ~~	ลบ ฑุ และ ญ์ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺรตฺนู + กฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปฺรตฺนู + กฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปฺรตฺนู + กฺฤ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปฺรตฺนู + กฺฤ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
ปฺรตฺนู + กฺฤ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฺฐา	นิษฺฐา (3-2-102)
ปฺรตฺนู + กฺฤ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฺฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺฐา (1-1-26)
ปฺรตฺนู + กฺฤ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปฺรตฺนู + กฺฤ + ~~กฺ~~ต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ปฺรตฺนูกฺฤต**

สฺมฺฤติ มาจาก สฺมฺฤ + กฺตินฺ มีวิธีทำดังนี้

สฺมฺฤ	สฺมฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สฺมฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สฺมฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สฺมฺฤ + กฺตินฺ	กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
สฺมฺฤ + กฺตินฺ	ลง กฺตินฺ ปรัตยยะ	สฺตฺริยำ กฺตินฺ (3-3-94)
สฺมฺฤ + กฺตินฺ	กฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สฺมฺฤ + กฺตินฺ	นฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
สฺมฺฤ + ~~กฺ~~ติ~~น~~	ลบ กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **สฺมฺฤติ**

ปฺรตฺนูกฺฤตสฺมฺฤติ	เป็นศัพท์สมาส
ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤติ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์) กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)

---

[322] สุปารคชาดก คาถาที่ 1.

[323] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, 734.

[324] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 463.

ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤติ + งิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	ง฻ยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤติ + งิ	งิ ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ ง฻โสสามฺง฻โยสฺสุปฺ (4-1-2)
ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤติ + งิ	งิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤติ + งิ	ลง งิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤติ + งิ	งิ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤติ + งิ	อิ ท้าย ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤติ ชื่อว่า ฆิ	เศโษ ฆฺยสขิ (1-4-7)
ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤตฺ อิ>อ + งิ>เอา	เปลี่ยน อิ ชื่อ ฆิ เป็น อ, งิ เป็น เอา	อจฺจ เฆะ (7-3-119)
ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤตฺ อ+เอา>เอา	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อ กับ เอา เป็น เอา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)

สำเร็จรูปเป็น **ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤเตา**

5. **สฺวเทหกฺฤตฺเยปิ**[325] ศัพท์เดิมมาจาก สฺว (√สฺวน + ฑ)[326] + เทห (√ทิหฺ + อจฺ)[327] + กฺฤติ (√กฺฤ + กฺตินฺ)[328] + เง + อปิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สฺว มาจาก สฺวน + ฑ มีวิธีทำดังนี้

สฺวน	สฺวน ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สฺวน + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สฺวน + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สฺวน + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
สฺวน + ฑ	ฑ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
สฺวน + ฑ	ลง ฑ ปรัตยยะ	อุปสรฺเค จ สำชฺญายามฺ (3-2-99)
สฺวน + ฑ	ฑฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สฺวน + ~~ฑ~~ อ	ลบ ฑฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺวนฺ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

[325] สุปารคชาดก คาถาที่ 1.

[326] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, 467.

[327] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, 749.

[328] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, 176.

สฺวน + อ	ลบ น ท้ายธาตุ	อนฺทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)
สฺวฺ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **สฺว**

เทห มาจาก ทิหฺ + อจฺ มีวิธีทำดังนี้

ทิหฺ	ทิหฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ทิหฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ทิหฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ทิหฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ทิหฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
ทิหฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ทิหฺ + อ~~จ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ทฺ อิ>เอ หฺ + อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **เทห**

กฺฤติ มาจาก กฺฤ + กฺตินฺ มีวิธีทำดังนี้

กฺฤ	กฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กฺฤ + กฺตินฺ	กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กฺฤ + กฺตินฺ	ลง กฺตินฺ ปรัตยยะ	สฺตฺริยำ กฺตินฺ (3-3-94)
กฺฤ + กฺตินฺ	กฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กฺฤ + กฺตินฺ	นฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
กฺฤ + ~~กฺติน~~	ลบ กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **กฺฤติ**

สฺวเทหกฺฤติ	เป็นศัพท์สมาส	
สฺวเทหกฺฤติ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สฺวเทหกฺฤติ + เง	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สฺวเทหกฺฤติ + เง	เง ชื่อว่า จตุรถีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ

		ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ
		งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สฺวเทหกฺฤติ + เง	เง ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สฺวเทหกฺฤติ + เง	ลง เง ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สฺวเทหกฺฤติ + เง	เง ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สฺวเทหกฺฤติ + เง	ง ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สฺวเทหกฺฤติ + ~~ง~~ เอ	ลบ ง ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺวเทหกฺฤตฺ อิ>ย + เอ	เปลี่ยน อิ เป็น ย	อิโก ยณจิ (6-1-77)

สำเร็จรูปเป็น **สฺวเทหกฺฤตฺเย**

6. **อวสนฺนวิกฺรเม**[329] ศัพท์เดิมมาจาก อวสนฺน (อว + √สทฺ + กฺต)[330] + วิกฺรม (วิ + √กฺรมู + อจ)[331] + งิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อวสนฺน มาจาก อว + สทฺ + กฺต มีวิธีทำดังนี้

อว + สทฺ	สทฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อว + สทฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อว + สทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อว + สทฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อว + สทฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
อว + สทฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺธา (3-2-102)
อว + สทฺ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺธา (1-1-26)
อว + สทฺ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อว + สทฺ + ~~กฺต~~	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อว + ส ทฺ>นฺ + ต>น	เปลี่ยน ทฺ เป็น นฺ, ตฺ เป็น นฺ	รทาภฺยามฺ นิษฺธาโต น ปูรฺวสฺย จ ทะ (8-2-42)

สำเร็จรูปเป็น **อวสนฺน**

วิกฺรม มาจาก วิ + กฺรมู + อจ มีวิธีทำดังนี้

วิ + กฺรมู	กฺรมู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)

---

[329] สุปารคชาดก คาถาที่ 1.

[330] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 129.

[331] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. VI, หน้า 373.

วิ + กฺรมู + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
วิ + กฺรมู + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วิ + กฺรมู + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
วิ + กฺรมู + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
วิ + กฺรมู + อจฺ	อู ของ กฺรมู ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิ + กฺรมู + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
วิ + กฺรม ~~ู~~ + อ~~จ~~	ลบ อู และ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **วิกฺรม**

คำว่า อวสนฺนวิกฺรเม เป็นศัพท์สมาส มีกระบวนการสร้างคำเหมือน สหฺริยมาณทรฺศเน (2)[332] แต่ในโศลก เมื่อนำบทว่า สฺวเทหกฺฤตฺเย + อปิ + อวสนฺนวิกฺรเม มาสนธิกัน จะได้รูปเป็น **สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปฺยวสนฺนวิกฺรเม** โดยมีวิธีการสนธิ ดังนี้

สฺวเทหกฺฤตฺเย + อปิ + อวสนฺนวิกฺรเม

สฺวเทหกฺฤตฺยฺ เอ+อ>เอ ปิ	เปลี่ยน เอ กับ อ เป็น เอ ตามตัวหน้า	เองะ ปทานฺตาทติ (6-1-109)

สฺวเทหกฺฤตฺยฺ เอ ปิ

สำเร็จรูปเป็น **สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปิ**

สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปิ + อวสนฺนวิกฺรเม

สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปฺ อิ>ยฺ + อวสนฺนวิกฺรเม	เปลี่ยน อิ เป็น ยฺ	อิโก ยณจิ (6-1-77)

สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปฺ ยฺ + อวสนฺนวิกฺรเม

สำเร็จรูปเป็น **สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปฺยวสนฺนวิกฺรเม**

7. **สหายตา**[333] ศัพท์เดิมมาจาก สหายตา (สห + √อย + อจฺ + ตลฺ + ฏาปฺ)[334] + ชสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สห + อย	อย ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สห + อย + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สห + อย + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)

---

[332] ตัวเลขที่อยู่ใน (-) ของบทแต่ละบท เป็นการอ้างถึงกระบวนการสร้างคำที่เหมือนกันกับบทที่ผ่านมา ซึ่งดำเนินการมาตามลำดับสูตร เพื่อให้ย้อนไปดูรายละเอียดในการสร้างคำเหมือนกัน

[333] สุปารคชาดก คาถาที่ 1.

[334] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 317.

สห + อย + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
สห + อย + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
สห + อย + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สห + อย + ~~อจ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สห + อ>อา ย + อ	อ ต้นธาตุ เป็นขั้นวฤทธิ คือเป็น อา	อโจฺณณิติ (7-2-115)
สหฺ อ+อา>อา ย + อ	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)
สหฺ อา + ยฺ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
สหาย + ตลฺ	ลง ตลฺ ปัจจัยในตัทธิต	คฺรามชนพนฺธุสหาเยภฺยสฺตลฺ (4-2-43)
สหาย + ตลฺ	ลฺ ของ ตลฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สหาย + ~~ตล~~	ลบ ลฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สหาย + ต + ฏาปฺ	ลง ฏาปฺ สตรีปรัตยยะ	อชาทฺยตษฺฏาปฺ (4-1-4)
สหาย + ต + ฏาปฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สหาย + ต + ฏาปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
สหาย + ต + ~~ฏอาป~~	ลบ ฏ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สหาย + ตฺ อ+อา>อา	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)
สำเร็จรูปเป็น **สหายตา**		
สหายตา	เป็นศัพท์ตัทธิต	
สหายตา	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สหายตา + ชสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สหายตา + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สหายตา + ชสฺ	ชสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สหายตา + ชสฺ	ลง ชสฺ ปรัตยยะ ในฐานะหลายอย่าง	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สหายตา + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สหายตา + ชสฺ	ชฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สหายตา + อสฺ	ลบ ชฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สหายตฺ อา+อ>อา สฺ	เปลี่ยน อา กับ อ เป็น อา	อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สหายตฺ อา สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
สหายตฺ อา รุ อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ		อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สหายตฺ อา รุ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สหายตฺ อา รฺ รฺ ชื่อว่าอวสาน		วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
สหายตฺ อา รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **สหายตาะ**

8. **กา**[335] ศัพท์เดิมมาจาก กิมฺ (√กุ + งิมิ)[336] + ฏาปฺ + สุ มีวิธีทำรูปดังนี้

กุ	กุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กุ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กุ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กุ + งิมิ	งิมิ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กุ + งิมิ	ลง งิมิ ปรัตยยะ	กายเตรฺงฺมิะ (4.159 อุณาทิ)
กุ + งิมิ	อุ ของ กุ และ อิ ของ มิ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กุ + งิมิ	งฺ ของ งิมิ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
~~กฺอุ~~ + ~~งฺ~~อิมฺ~~อิ~~	ลบ อุ, งฺ และ อิ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **กิมฺ**

กิมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
กิมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กิมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กิมฺ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กิมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กิมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กิมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กิมฺ>ก + สุ	เปลี่ยน กิมฺ เป็น ก	กิมะ กะ (7-2-103)
ก + ฏาปฺ + สุ	ลง ฏาปฺ สตรีปรัตยยะ	อชาทฺยตษฺฏาปฺ (4-1-4)

[335] สุปารคชาดก คาถาที่ 1.

[336] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 127.

ก + ฏาปฺ + สุ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ก + ฏาปฺ + สุ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ก + ฏ~~าป~~ + สุ	ลบ ฏ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺ อ+อา>อา + สุ	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)
กฺ อา + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กฺ อา + สฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺ อา + สฺ	ลบ สฺ ทิ้ง	หลฺงยาพฺภฺโย ทีรฺฆาตฺ สุติสฺยปฤกฺตำ หลฺ (6-1-68)

สำเร็จรูปเป็น **กา**

9. **ปริศงฺกฺยเต**[337] ศัพท์เดิมมาจาก ปริ + ศงฺกฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปริ + ศงฺกฺ	ศงฺกฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปริ + ศงฺกฺ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
ปริ + ศงฺกฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ปริ + ศงฺกฺ + ลฏ>ต	ใช้ ต แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ปริ + ศงฺกฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ปริ + ศงฺกฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ปริ + ศงฺกฺ + ต>เต	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
ปริ + ศงฺกฺ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
ปริ + ศงฺกฺ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปริ + ศงฺกฺ + ย + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ปริศงฺกฺยเต**

[337] สุปารคชาดก คาถาที่ 1.

10. **มยิ**[338] ศัพท์เดิมมาจาก อสฺมทฺ (√อสฺ + มทิกฺ)[339] + งิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อสฺ	อสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อสฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อสฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อสฺ + มทิกฺ	มทิกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อสฺ + มทิกฺ	ลง มทิกฺ ปรัตยยะ	ยุษฺยสิภฺยำ มทิกฺ (1.139 อุณาทิ)
อสฺ + มทิกฺ	อิ ของ มทิกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อสฺ + มทิกฺ	กฺ ของ มทิกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อสฺ + มทฺ~~อิกฺ~~	ลบ อิ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อสฺมทฺ**

อสฺมทฺ	เป็นศัพท์กฤต	
อสฺมทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อสฺมทฺ + งิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อสฺมทฺ + งิ	งิ ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฏษฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อสฺมทฺ + งิ	งิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อสฺมทฺ + งิ	ลง งิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อสฺมทฺ + งิ	งิ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อสฺมทฺ + งิ	อสฺมทฺ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
อสฺมฺ>ม อทฺ + งิ	เปลี่ยน อสฺมฺ ของ อสฺมทฺ เป็น ม	ตฺวมาเวกวจเน (7-2-97)
มฺ อ+อ>อ ทฺ + งิ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
มฺ อ ทฺ + งิ	งฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
มฺ อ ทฺ + ~~งฺ~~ อิ	ลบ งฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มฺ อ ทฺ>ยฺ + อิ	เปลี่ยน ทฺ เป็น ยฺ	โย’จิ (7-2-89)
มฺ อ ยฺ อิ		

สำเร็จรูปเป็น **มยิ**

---

[338] สุปารคชาดก คาถาที่ 1.

[339] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 156.

11. **มงฺคลฺยตำ**[340] ศัพท์เดิมมาจาก มงฺคลฺยตา (√มงฺคลฺ + ยตฺ + ตลฺ + ฏาปฺ)[341] + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มงฺคลฺ	มงฺคลฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
มงฺคลฺ + ณฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่าณฺฤตฺ	ณฺฤทติงฺ (3-1-93)
มงฺคลฺ + ณฺฤตฺ	ลง ณฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
มงฺคลฺ + ยตฺ	ยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าณฺฤตฺ	ณฺฤตฺยาะ (3-1-95)
มงฺคลฺ + ยตฺ	ลง ยตฺ ปรัตยยะ	อโจ ยตฺ (3-1-97)
มงฺคลฺ + ยตฺ	ตฺ ของ ยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
มงฺคลฺ + ย~~ตฺ~~	ลบ ตฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **มงฺคลฺย**		
มงฺคลฺย + ตลฺ	ลง ตลฺ ปัจจัยในตัทธิต	คฺรามชนพนฺธุสหาเยภฺยสฺตลฺ (4-2-43)
มงฺคลฺย + ตลฺ	ลฺ ของ ตลฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
มงฺคลฺย + ต~~ลฺ~~	ลบ ลฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มงฺคลฺย + ต + ฏาปฺ	ลง ฏาปฺ สตรีปรัตยยะ	อชาทฺยตษฺฏาปฺ (4-1-4)
มงฺคลฺย + ต + ฏาปฺ	ฏฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
มงฺคลฺย + ต + ฏาปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
มงฺคลฺย + ต + ~~ฏฺอาปฺ~~	ลบ ฏฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มงฺคลฺย + ตฺ อ+อา>อา	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)
สำเร็จรูปเป็น **มงฺคลฺยตา**		
มงฺคลฺยตา	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
มงฺคลฺยตา + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
มงฺคลฺยตา + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
มงฺคลฺยตา + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
มงฺคลฺยตา + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
มงฺคลฺยตา + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)

[340] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[341] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 566.

มงฺคลฺยตฺ อา+อ>อา ม	เปลี่ยน อา กับ อ เป็น อา	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)

สำเร็จรูปเป็น **มงฺคลฺยตามฺ**

12. **อุปคตา**[342] ศัพท์เดิมมาจาก อุปคตา (อุป + คมฺ + กฺต + ฏาปฺ)[343] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุป + คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อุป + คมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อุป + คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อุป + คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อุป + คมฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อุป + คมฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
อุป + คมฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺธา (3-2-102)
อุป + คมฺ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺธา (1-1-26)
อุป + คมฺ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อุป + คมฺ + ~~กฺต~~	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุป + ค~~ม~~ + ต	ลบ ม ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)
อุปคต + ฏาปฺ	ลง ฏาปฺ สตรีปรัตยยะ	อชาทฺยตษฺฏาปฺ (4-1-4)
อุปคต + ฏาปฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อุปคต + ฏาปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อุปคต + ~~ฏ~~อา~~ป~~	ลบ ฏ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุปคตฺ อ+อา>อา	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **อุปคตา**

อุปคตา	เป็นศัพท์กฤต	
อุปคตา	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อุปคตา + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อุปคตา + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ

[342] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[343] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 251.

		งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อุปคตา + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อุปคตา + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อุปคตา + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อุปคตา + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อุปคตา + สฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุปคตา + ~~สฺ~~	ลบ สฺ วิภักติ	หลฺงยาพฺภฺโย ทีรฺฆาตฺ สุติสฺยปฤกฺตำ หลฺ (6-1-68)

สำเร็จรูปเป็น **อุปคตา**

13. **รชสา**[344] ศัพท์เดิมมาจาก ศัพท์เดิมมาจาก รชสฺ (√รญฺชฺ + อสุนฺ) + ฏา มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

รญฺชฺ	รญฺชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
รญฺชฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
รญฺชฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
รญฺชฺ + อสุนฺ	อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
รญฺชฺ + อสุนฺ	ลง อสุนฺ ปรัตยยะ	ภูรญฺชิภฺยำ กิตฺ (4.218 อุณาทิ)
รญฺชฺ + อสุนฺ	อุ ของ อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
รญฺชฺ + อสุนฺ	นฺ ของ อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
รชฺ + อสฺ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ร~~ญฺ~~ชฺ + อสฺ	ลบ ญฺ ของ รญฺชฺ ธาตุ	อนิทิตำ หล อุปธายาะ กฺงิติ (6-4-26)

สำเร็จรูปเป็น **รชสฺ**

รชสฺ	เป็นศัพท์กฤต	
รชสฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
รชสฺ + ฏา	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
รชสฺ + ฏา	ฏา ชื่อว่าตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)

[344] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

รชสฺ + ฏา	ฏา ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
รชสฺ + ฏา	ลง ฏา ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
รชสฺ + ฏา	ฏา ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
รชสฺ + ฏา	ฏ ของ ฏา วิภักติ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
รชสฺ + อา	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **รชสา**

14. **ตุ**[345] ศัพท์เดิมมาจาก ตุ + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ตุ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
ตุ	เป็นอัพยยะ	สฺวราทินิปาตมวฺยยมฺ (1-1-37)
ตุ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ตุ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ตุ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ตุ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ตุ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ตุ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **ตุ**

15. **เนาะ**[346] ศัพท์เดิมมาจาก เนา (ณุท + เฆา)[347] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ณุท	ณุท ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ณุท + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ณุท + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ณุท + เฆา	เฆา ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)

[345] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[346] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[347] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 928.

ณุท + เฆา	ลง เฆา ปรัตยยะ	คฺลานุทิฺยำ เฆาะ (2.65 อุณาทิ)
ณุท + เฆา	ฆฺ ของ เฆา ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ณุท + ~~ฆฺ~~ เอา	ลบ ฆฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ณ>นฺ อุท + เอา	เปลี่ยน ณ เป็น นฺ	โณ นะ (6-1-65)
นฺ ~~อุท~~ + เอา	ลบ อุ และ ท ท้ายธาตุ	สุโป ธาตุปฺราติปทิกโยะ (2-4-71)

สำเร็จรูปเป็น **เนา**

เนา	เป็นศัพท์กฤต	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
เนา	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
เนา + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
เนา + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
เนา + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
เนา + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
เนา + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
เนา + สุ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
เนา + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
เนา + สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
เนา + รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
เนา + รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
เนา + รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
เนา + รฺ>-ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)
เนา ะ		

สำเร็จรูป **เนาะ**

16. **ทุรฺเค**[348] ศัพท์เดิมมาจาก ทุรฺค (ทุรฺ + คมฺ + ฆ)[349] + ง มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทุรฺ + คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ทุรฺ + คมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ทุรฺ + คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ทุรฺ + คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ทุรฺ + คมฺ + ฆ	ฆ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ทุรฺ + คมฺ + ฆ	ลง ฆ ปรัตยยะ	อุปสรฺเค จ สꣳชฺญายามฺ (3-2-99)
ทุรฺ + คมฺ + ฆ	ฆฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ทุรฺ + คมฺ + ~~ฆ~~ อ	ลบ ฆฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ทุรฺ + ค~~ม~~ + อ	ลบ มฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ญลิ กฺงิติ (6-4-37)
ทุรฺ + คฺ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
ทุรฺค	เป็นศัพท์กฤต	
ทุรฺค	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ทุรฺค + ง	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ทุรฺค + ง	ง ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺงโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ทุรฺค + ง	ง ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ทุรฺค + ง	ลง ง ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ทุรฺค + ง	ง ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ทุรฺค + ง	งฺ ของ ง วิภักติ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ทุรฺค + อิ	ลบ งฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ทุรฺคฺ อ+อิ>เอ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ (ง) เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)
ทุรฺคฺ เอ		

สำเร็จรูปเป็น **ทุรฺเค**

---

[348] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[349] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 726.

17. **มหตฺยปิ**[350] ศัพท์เดิมมาจาก มหตฺ (มหฺ + ศตฺฤ [อติ])[351] + งิ + อปิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มหฺ	มหฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
มหฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
มหฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
มหฺ + ศตฺฤ	ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
มหฺ + ศตฺฤ	ลง ศตฺฤ ปรัตยยะ	วรฺตฺตมาเน ปฺรษฏฺพหนฺมหชฺช คจฺฉตฺฤวจฺจ (2.85 อุณาทิ)
มหฺ + ศตฺฤ	ศฺ ของ ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
มหฺ + ศตฺฤ	ฤ ของ ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
มหฺ + ~~ศฺ~~ อตฺ ~~ฤ~~	ลบ ศฺ และ ฤ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มหฺ + ศปฺ + อตฺ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
มหฺ + ศปฺ + อตฺ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
มหฺ + ศปฺ + อตฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
มหฺ + ~~ศฺอปฺ~~ + อตฺ	ลบ ศฺและ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มหฺ + อ+อ>อ ตฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
สำเร็จรูปเป็น **มหตฺ**		
มหตฺ	เป็นศัพท์กฤต	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
มหตฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
มหตฺ + งิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
มหตฺ + งิ	งิ ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
มหตฺ + งิ	งิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
มหตฺ + งิ	ลง งิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
มหตฺ + งิ	งิ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
มหตฺ + งิ	งฺ ของ งิ วิภักติ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)

[350] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[351] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 652.

มหตฺ + อิ	ลบ ง ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **มหติ**

ในโศลก เมื่อนำบทว่า มหติ + อปิ มาสนธิกัน จะได้รูปเป็น **มหตฺยปิ** โดยมีวิธีการสนธิดังนี้

มหติ + อปิ

มหตฺ อิ>ยฺ + อปิ	เปลี่ยน อิ เป็น ยฺ	อิโก ยณจิ (6-1-77)

สำเร็จรูปเป็น **มหตฺยปิ**

18. **โตยนิเธา**[352] ศัพท์เดิมมาจาก โตยนิธิ (โตย [√ตุ + ยตฺ][353] + นิธิ [นิ + √ธา + กิ][354]) + งิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

โตย มาจาก ตุ + ยตฺ มีวิธีทำดังนี้

ตุ	ตุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ตุ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ตุ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ตุ + ยตฺ	ยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ตุ + ยตฺ	ลง ยตฺ ปรัตยยะ	อโจ ยตฺ (3-1-97)
ตุ + ยตฺ	ตฺ ของ ยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ตุ + ย~~ตฺ~~	ลบ ตฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ตฺ อุ>โอ + ย	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อุ เป็น โอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **โตย**

นิธิ มาจาก นิ + ธา + กิ มีวิธีทำดังนี้

นิ + ธา	ธา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + ธา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
นิ + ธา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นิ + ธา + กิ	กิ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
นิ + ธา + กิ	ลง กิ ปรัตยยะ	อุปสรฺเค โฆะ กิะ (3-3-92)
นิ + ธา + กิ	กฺ ของ กิ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)

---

[352] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[353] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 650.

[354] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 882.

นิ + ธา + อิ ~~ก~~	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + ธฺ ~~อา~~ + อิ	ลบ อา ของ ธา ธาตุ	อาโต โลป อิฏิ จ (6-4-64)

สำเร็จรูปเป็น **นิธิ**

โตยนิธิ	เป็นศัพท์สมาส	
โตยนิธิ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
โตยนิธิ + งิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
โตยนิธิ + งิ	งิ ชื่อว่า สัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
โตยนิธิ + งิ	งิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
โตยนิธิ + งิ	ลง งิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
โตยนิธิ + งิ	งิ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
โตยนิธิ + งิ	อิ ท้าย โตยนิธิ ชื่อว่า ฆิ	เศโษ ฆฺยสขิ (1-4-7)
โตยนิธฺ อิ>อ + งิ>เอา	เปลี่ยน อิ ที่ชื่อ ฆิ เป็น อ และเปลี่ยน งิ เป็น เอา	อจฺจ เฆะ (7-3-119)
โตยนิธฺ อ + เอา		
โตยนิธฺ อ+เอา>เอา	ทำเป็นขั้นวฤทธิ[355]คือ อ กับ เอา เป็น เอา	วฤทฺธิเรจิ (6-1-88)
โตยนิธฺ เอา		

สำเร็จรูปเป็น **โตยนิเธา**

19. **อมฺษมิน์ (อมฺษมิสฺ)**[356] ศัพท์เดิมมาจาก อทสฺ (น + ทสฺ [√ทสฺ + กฺวิปฺ])[357] + งิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทสฺ	ทสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ทสฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ทสฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ทสฺ + กฺวิปฺ	กฺวิปฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ทสฺ + กฺวิปฺ	ลง กฺวิปฺ ปรัตยยะ	กฺวิปฺ จ (3-2-76)

[355] วฤทธิ คือ การเปลี่ยนสระเป็นขั้นวฤทธิ คือเป็น อา, ไอ, เอา, อารฺ และ อาลฺ

[356] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[357] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 32.

ทสฺ + กฺวิปฺ	กฺ ของ กฺวิปฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ทสฺ + กฺวิปฺ	อิ ของ กฺวิปฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ทสฺ + กฺวิปฺ	ปฺ ของ กฺวิปฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ทสฺ + ~~กฺ~~ ว ~~อิปฺ~~	ลบ กฺ, อิ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ทสฺ + ว	ลบ ว ที่เหลือ	เวรปฺฤกฺตสฺย (6-1-67)
สำเร็จรูปเป็น **ทสฺ**		
น + ทสฺ	เป็นนญฺสมาส (ตตฺปุรุษสมาส)	
~~น~~ อ + ทสฺ	ลบ นฺ ทิ้ง	นโลโป นญะ (6-3-73)
สำเร็จรูปเป็น **อทสฺ**		
อทสฺ	เป็นศัพท์สมาส	
อทสฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อทสฺ + งิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อทสฺ + งิ	งิ ชื่อว่าปัญจมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อทสฺ + งิ	งิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อทสฺ + งิ	ลง งิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อทสฺ + งิ	งิ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อทสฺ + งิ	ตทฺ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
อท สฺ>อ + งิ	เปลี่ยน สฺ ท้าย อทสฺ เป็น อ	ตฺยาทาทีนามะ (7-2-102)
อทฺ อ+อ>อ + งิ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
อ ทฺ>มฺ อ>อุ + งิ	เปลี่ยน ทฺ เป็น มฺ และ อ เป็น อุ	อทโส’เสรฺทาทุ โท มะ (8-2-80)
อ มฺ อุ + งิ>สฺมินฺ	เปลี่ยน งิ เป็น สฺมินฺ	งสิงโยะ สฺมาตฺสฺมิเนา (7-1-15)
อ มฺ อุ + สฺ>ษฺ มินฺ	เปลี่ยน สฺ เป็น ษฺ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)
สำเร็จรูปเป็น **อมุษฺมินฺ**		

20. **สฺวสฺติ**[358] ศัพท์เดิมมาจาก สฺวสฺติ (สุ + √อสฺ + กฺตินฺ)[359] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

[358] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[359] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 489.

สุ + อสฺ	อสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สุ + อสฺ + กฺวฺตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺวฺตฺ	กฺวฺทติงฺ (3-1-93)
สุ + อสฺ + กฺวฺตฺ	ลง กฺวฺตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สุ + อสฺ + กฺตินฺ	กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺวฺตฺ	กฺวฺตฺยาะ (3-1-95)
สุ + อสฺ + กฺตินฺ	ลง กฺตินฺ ปรัตยยะ	สฺตฺริยำ กฺตินฺ (3-3-94)
สุ + อสฺ + กฺตินฺ	กฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สุ + อสฺ + กฺตินฺ	นฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
สุ + อสฺ + ~~กฺตินฺ~~	ลบ กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺ อุ>วฺ + อสฺ + ติ	เปลี่ยน อุ เป็น วฺ	อิโก ยณจิ (6-1-77)

สำเร็จรูปเป็น **สฺวสฺติ**

สฺวสฺติ	เป็นศัพท์กฺวฺตฺ	
สฺวสฺติ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺวฺตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สฺวสฺติ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สฺวสฺติ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรฺณมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สฺวสฺติ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สฺวสฺติ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สฺวสฺติ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สฺวสฺติ + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สฺวสฺติ + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺวสฺติ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ ท้ายบท เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
สฺวสฺติ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สฺวสฺติ รุ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺวสฺติ รฺ>-ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)
สฺวสฺติ ะ		

สำเร็จรูปเป็น **สฺวสฺติะ**

21. **วฺรเชตฺ**[360] ศัพท์เดิมมาจาก √วฺรชฺ + ศปฺ + ติปฺ วิภักติ หมวด วิธิลิงฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วฺรชฺ	วฺรชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วฺรชฺ + วิธิลิงฺ	ลง วิธิลิงฺ ในการสั่งเป็นต้น	วิธินิมนฺตฺรณามนฺตฺรณาธีษฺฏ สมฺปฺรศฺนปฺรารฺถเนษุ ลิงฺ (3-3-161)
วฺรชฺ + วิธิลิงฺ	วิธิลิงฺ เป็นฝ่ายปรัสไมบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
วฺรชฺ + วิธิลิงฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน วิธิลิงฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
วฺรชฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ปตฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
วฺรชฺ + ศปฺ + ติปฺ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
วฺรชฺ + ศปฺ + ติปฺ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วฺรชฺ + ศปฺ + ติปฺ	ปฺ และ ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
วฺรชฺ + ~~ศฺอ~~~~ปฺ~~ + ติ~~ปฺ~~	ลบ ศฺ, ปฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วฺรชฺ + อ + ยาสุฏฺ + ติ	ลง ยาสุฏฺ อาคม	ยาสุฏฺ ปรสฺไมปเทษูทาตฺโต งิจฺจ (3-4-103)
วฺรชฺ + อ + ยาสุฏฺ + ติ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วฺรชฺ + อ + ยาสุฏฺ + ติ	ฏฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
วฺรชฺ + อ + ยาส~~อุฏฺ~~ + ติ	ลบ อุ และ ฏฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วฺรชฺ + อ + ยาสฺ>อิยฺ + ติ	เปลี่ยน ยาสฺ เป็น อิยฺ	อโต เยยะ (7-2-80)
วฺรชฺ + อ + อิ> เอ ยฺ + ติ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
วฺรชฺ + เอ ~~ยฺ~~ + ติ	ลบ ยฺ เมื่อ วลฺ (คือ ตฺ) อยู่หลัง	โลโป วฺโยรฺวลิ (6-1-66)
วฺรชฺ + เอ + ตฺ ~~อิ~~	ลบ อิ ที่ ติ	อิตฺศฺจ (3-4-100)
วฺรชฺ เอ ตฺ		

สำเร็จรูปเป็น **วฺรเชตฺ**

[360] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

22. **ภวนฺตำ**[361] ศัพท์เดิมมาจาก ภวตฺ (√ภา + ฑวตุ, √ภู + ศตฺฤ)[362] + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

ภา	ภา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ภา + กฺฤต	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ภา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ภา + ฑวตุ	ฑวตุ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ภา + ฑวตุ	ลง ฑวตุ ปรัตยยะ	ภาเตรฺฑวตุปฺ (1.63 อุณาทิ)
ภา + ฑวตุ	ฑฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ภา + ฑวตุ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ภา + ~~ฑ~~ อวตฺ ~~อุ~~	ลบ ฑฺ และ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ภฺ ~~อา~~ + อวตฺ	ลบ อา ท้ายธาตุ	อาโต โลป อิฏิ จ (6-4-64)
สำเร็จรูปเป็น **ภวตฺ**		
ภวตฺ	เป็นศัพท์กฤต	
ภวตฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ภวตฺ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ภวตฺ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺงโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ภวตฺ + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ภวตฺ + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ภวตฺ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ภว นุมฺ ตฺ + อมฺ	ลง นุมฺ อาคม	อุคิทจำ สรฺวนามสฺถาเน'ธาโตะ (7-1-70)
ภว นุมฺ ตฺ + อมฺ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ภว นุมฺ ตฺ + อมฺ	มฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ภว นฺ ~~อุมฺ~~ ตฺ + อมฺ	ลบ อุ และ มฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ภวนฺตฺ + อ มฺ> ◌ं	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (◌ं)	

[361] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[362] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 488., Kapiladeva Dvivedī. Laghusiddhāntakaumudī. หน้า 103.

	เมื่อมี ก฻ (หล) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

ภวนฺตฺ อ ◌ं

สำเร็จรูปเป็น **ภวนฺตं**

23. **อุปาคตาะ**[363] ศัพท์เดิมมาจาก อุปคต (อุป + คม฻ + ก฻ต)[364] + ชสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุป + คม฻	คม฻ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อุป + คม฻ + ก฻ฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่าก฻ฤตฺ	ก฻ฤทติง฻ (3-1-93)
อุป + คม฻ + ก฻ฤตฺ	ลง ก฻ฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อุป + คม฻ + ก฻ฤตฺ	ลง ก฻ฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ ก฻ฤตฺ (3-4-67)
อุป + คม฻ + ก฻ต	ก฻ต ปรัตยยะ ชื่อว่าก฻ฤตฺ	ก฻ฤตฺยาะ (3-1-95)
อุป + คม฻ + ก฻ต	ก฻ต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
อุป + คม฻ + ก฻ต	ก฻ต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺฐา (3-2-102)
อุป + คม฻ + ก฻ต	ลง ก฻ต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	ก฻ตก฻ตวตู นิษฺฐา (1-1-26)
อุป + คม฻ + ก฻ต	ก฻ ของ ก฻ต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศก฻วตทฺธิเต (1-3-8)
อุป + คม฻ + ~~ก฻~~ต	ลบ ก฻ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุป + ค~~ม฻~~ + ต	ลบ ม฻ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ ก฻งิติ (6-4-37)

สำเร็จรูปเป็น **อุปคต**

อุปคต	เป็นศัพท์กฤต	
อุปคต อุปคต อุปคต	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	ก฻ฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อุปคต	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภก฻เตา (1-2-64)
อุปคต + ชสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	ง฻ยาปฺ฻ปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อุปคต + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏ๎ฉษฺฏาภ฻ยาม฻ ภิสฺเงภ฻ยำ ภ฻ยสฺ๎งสิภ฻ยาม฻ภ฻ยสฺ ง฻โสสาม฻ง฻โยสฺสุปฺ (4-1-2)
อุปคต + ชสฺ	ชสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)

[363] สุปารคชาดก คาถาที่ 2.

[364] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 251.

อุปคต + ชสฺ	ลง ชสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
อุปคต + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อุปคต + ชสฺ	ชฺ ของ ชสฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อุปคต + ~~ช~~ อสฺ	ลบ ชฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุปคตฺ อ+อ>อา สฺ	เปลี่ยน อ กับ อ เป็น อา	ปฺรถมโยะ ปูรฺวสวรฺณะ (6-1-102)
อุปคตฺ อา สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
อุปคตฺ อา รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อุปคตฺ อา รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุปคตฺ อา รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
อุปคตฺ อา รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **อุปคตาะ**

24. **ขุ**[365] ศัพท์เดิมมาจาก ข [√ขนฺ + ฑ][366]) + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ขนฺ	ขนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ขนฺ + กฺวฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺวฺ	กฺวฺทติงฺ (3-1-93)
ขนฺ + กฺวฺ	ลง กฺวฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ขนฺ + กฺวฺ	ลง กฺวฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺวฺ (3-4-67)
ขนฺ + ฑ	ฑ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺวฺ	กฺวฺตฺยาะ (3-1-95)
ขนฺ + ฑ	ลง ฑ ปรัตยยะ	ขโน ฆ จ (3-3-125)
ขนฺ + ฑ	ฑฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ขนฺ + ~~ฑฺ~~ อ	ลบ ฑฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ข~~นฺ~~ + อ	ลบ นฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ญลิ กฺงิติ (6-4-37)
ขฺ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **ข**

ข	เป็นศัพท์กฺวฺ

[365] สุปารคชาดก คาถาที่ 3.

[366] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 267.

ข	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ข + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ข + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ข + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ข + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ข + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ข + สุ>อมฺ	เปลี่ยน สุ วิภักติ เป็น อมฺ	อโตมฺ (7-1-24)
ขฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ กับ อ ของ อมฺ (สุ) เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
ขฺ + อ มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ꣳ)	
	เมื่อมี วฺ (หลฺ) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **ขꣳ**

25. **อคาธꣳ**[367] ศัพท์เดิมมาจาก ศัพท์เดิมมาจาก อคาธ (น + คาธ [√คาธ + ฆฺญฺ][368]) + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

คาธ	คาธ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
คาธ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
คาธ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
คาธ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
คาธ + ฆฺญฺ	ฆฺญฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
คาธ + ฆฺญฺ	ลง ฆฺญฺ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)
คาธ + ฆฺญฺ	ฆฺ ของ ฆฺญฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
คาธ + ฆฺญฺ	ญฺ ของ ฆฺญฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
คาธ + ~~ฆฺ~~ อ ~~ญฺ~~	ลบ ฆฺ และ ญฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
คาธฺ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **คาธ**

น + คาธ	เป็นนญฺสมาส (ตตฺปุรุษสมาส)

[367] สุปารคชาดก คาถาที่ 3.

[368] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 322.

น̱ อ + คาธ	ลบ น̱ ทิ้ง	นโลโป นญะ (6-3-73)
สำเร็จรูปเป็น **อคาธ**		
อคาธ	เป็นศัพท์สมาส	
อคาธ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อคาธ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อคาธ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อคาธ + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อคาธ + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อคาธ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อคาธฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ ที่ ถ กับ อ ที่ อมฺ เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
อคาธ มฺ> ◌ं	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (◌ं)	
	เมื่อมี ปฺ (หล) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)
สำเร็จรูปเป็น **อคาธं**		

26. **วิภิทฺยมานะ**[369] ศัพท์เดิมมาจาก วิภิทฺยมาน (วิ + √ภิทีรฺ + ยกฺ + ลฏฺ)[370] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + ภิทีรฺ	ภิทีรฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + ภิทีรฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
วิ + ภิทีรฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วิ + ภิทีรฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัมมวาจก	ตโยเรว กฺฤตฺยกฺตขลรฺถาะ (3-4-70)
วิ + ภิทีรฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ปรัตยยะ	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
วิ + ภิทีรฺ + ลฏฺ>ศานจฺ	เปลี่ยน ลฏฺ เป็น ศานจฺ	ลฏฺะ ศตฺฤศานจาวปฺรถมา สมานาธิกรเณ (3-2-124)
วิ + ภิทีรฺ + ยกฺ + ศานจฺ	ลง ยกฺ ปรัตยยะ	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
วิ + ภิทีรฺ + ยกฺ + ศานจฺ	อี ของ ภิทีรฺ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)

[369] สุปารคชาดก คาถาที่ 4.

[370] ดูเทียบใน Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 412.

วิ + ภิทีรฺ + ยกฺ + ศานจฺ	รฺ ของ ภิทีรฺ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
วิ + ภิทีรฺ + ยกฺ + ศานจฺ	กฺ และ ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วิ + ภิทีรฺ + ยกฺ + ศานจฺ	จฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
วิ+ภิทฺ ~~อีรฺ~~+ย~~กฺ~~+~~ศ~~าน~~จฺ~~	ลบ อี, รฺ, กฺ, ศฺ, จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ+ภิทฺ+ย+มุกฺ+อาน	ลง มุกฺ อาคม	อาเน มุกฺ (7-2-82)
วิ+ภิทฺ+ย+มุกฺ+อาน	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิ+ภิทฺ+ย+มุกฺ+อาน	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วิ+ภิทฺ+ย+มฺ ~~อุกฺ~~+อาน	ลบ อุ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **วิภิทฺยมาน**

วิภิทฺยมาน	เป็นศัพท์กฤต	
วิภิทฺยมาน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
วิภิทฺยมาน + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
วิภิทฺยมาน + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
วิภิทฺยมาน + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
วิภิทฺยมาน + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
วิภิทฺยมาน + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
วิภิทฺยมาน + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิภิทฺยมาน + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิภิทฺยมาน สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
วิภิทฺยมาน รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิภิทฺยมาน รุ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิภิทฺยมาน รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
วิภิทฺยมาน รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **วิภิทฺยมานะ**

27. **กฺษเณน**[371] ศัพท์เดิมมาจาก กฺษณ (√กฺษณฺ + อจ)[372] + ฏา มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺษณฺ	กฺษณฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺษณฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กฺษณฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กฺษณฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กฺษณฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
กฺษณฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺษณฺ + อ~~จ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **กฺษณ**

กฺษณ	เป็นศัพท์กฤต	
กฺษณ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กฺษณ + ฏา	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กฺษณ + ฏา	ฏา ชื่อว่าตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กฺษณ + ฏา	ฏา ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กฺษณ + ฏา	ลง ฏา ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กฺษณ + ฏา	ฏา ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กฺษณ + ฏา>อิน	เปลี่ยน ฏา วิภักติ เป็น อิน	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)
กฺษณ อ+อิ>เอ น	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **กฺษเณน**

28. **สมภูตฺ**[373] ศัพท์เดิมมาจาก สมฺ + อฏฺ (อ) อาคม + ภู ธาตุ + จฺวิ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลุงฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สมฺ + ภู	ภู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)

[371] สุปารคชาดก คาถาที่ 4.

[372] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 224.

[373] สุปารคชาดก คาถาที่ 4.

สมฺ + ภู + ลุงฺ	ลง ลุงฺ ในอดีตกาล	ลุงฺ (3-2-110)
สมฺ + ภู + ลุงฺ	ลุงฺ เป็นฝ่ายปรัสไมบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
สมฺ + ภู + ลุงฺ	ลง ปรัสไมบท ในกัตตุวาจก	เศษาตฺ กรฺตริ ปรสฺไมปทมฺ (1-3-78)
สมฺ + ภู + ลุงฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลุงฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
สมฺ + ภู + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
สมฺ + ภู + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
สมฺ + ภู + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
สมฺ + ภู + ติ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สมฺ + ภู + จฺลิ + ติ	ลง จฺลิ ปัจจัย	จฺลิ ลุงิ (3-1-43)
สมฺ+อฏ+ภู+จฺลิ+ติ	ลง อฏ (อ) อาคม เมื่อมี ลุงฺ อยู่หลัง	ลุงฺลงฺลฺลุงฺกฺษวฑฺทาตฺตะ (6-4-71)
สมฺ+อฏ+ภู+จฺลิ+ติ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สมฺ+อ~~ฏ~~+ภู+จฺลิ+ติ	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สมฺ+อ+ภู+จฺลิ>สิจฺ+ติ	เปลี่ยน จฺลิ เป็น สิจฺ	จฺเละ สิจฺ (3-1-44)
สมฺ+อ+ภู+สิจฺ+ติ	อิ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สมฺ+อ+ภู+สิจฺ+ติ	จฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สมฺ+อ+ภู+สฺ ~~อิจฺ~~+ติ	ลบ อิ และ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สมฺ+อ+ภู+~~สฺ~~+ติ	ลบ สฺ (สิจฺ)	คาติสฺถาธฺปาภูภฺยะ สิจะ ปรสฺไมปเทษุ (2-4-77)
สมฺ+อ+ภู+ตฺ ~~อิ~~	ลบ อิ ที่ ติ	อิตศฺจ (3-4-100)

สำเร็จรูปเป็น **สมภูตฺ**

29. **อากลิไตะ**[374] ศัพท์เดิมมาจาก อากลิต (อางฺ + √กลฺ + อิฏ + กฺต)[375] + ภิสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

[374] สุปารคชาดก คาถาที่ 5.

[375] ดูเทียบใน Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 161.

อาง์ + กลฺ	กลฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อาง์ + กลฺ + กฺวฺตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺวฺตฺ	กฺวฺทติงฺ (3-1-93)
อาง์ + กลฺ + กฺวฺตฺ	ลง กฺวฺตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อาง์ + กลฺ + กฺวฺตฺ	ลง กฺวฺตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺวฺตฺ (3-4-67)
อาง์ + กลฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺวฺตฺ	กฺวฺตฺยาะ (3-1-95)
อาง์ + กลฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
อาง์ + กลฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺธา (3-2-102)
อาง์ + กลฺ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺธา (1-1-26)
อาง์ + กลฺ + กฺต	ง์ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อาง์ + กลฺ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อา~~ง์~~ + กลฺ + ~~กฺ~~ต	ลบ ง์ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อา + กลฺ + อิฏ + ต	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
อา + กลฺ + อิฏ + ต	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อา + กลฺ + อิ~~ฏ~~ + ต	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **อากลิต**		
อากลิต	เป็นศัพท์กฺวฺตฺ	
อากลิต อากลิต อากลิต	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺวฺตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อากลิต	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
อากลิต + ภิสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อากลิต + ภิสฺ	ภิสฺ ชื่อว่าตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อากลิต + ภิสฺ	ภิสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อากลิต + ภิสฺ	ลง ภิสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
อากลิต + ภิสฺ	ภิสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อากลิต + ไอสฺ	เปลี่ยน ภิสฺ วิภักติ เป็น ไอสฺ	อโต ภิส ไอสฺ (7-1-9)
อากลิตฺ อ + ไอ>ไอ สฺ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อ กับ ไอ เป็น ไอ	วฤทฺธิเรจิ (6-1-88)
อากลิตฺ + ไอ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมฺชุโษ รุะ (8-2-66)
อากลิตฺ + ไอ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)

อากลิตฺ + ไอ รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อากลิตฺ + ไอ รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
อากลิตฺ + ไอ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **อากลิไตะ**

30. **มหทฺภิะ**[376] ศัพท์เดิมมาจาก มหตฺ (√มหฺ + ศตฺฤ [อติ])[377] + ภิสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มหฺ	มหฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
มหฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
มหฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
มหฺ + ศตฺฤ	ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
มหฺ + ศตฺฤ	ลง ศตฺฤ ปรัตยยะ	วรฺตฺตมาเน ปฺฤษทฺพฺฤหนฺมหชฺช คจฺฉตฺฤวจฺจ (2.85 อุณาทิ)
มหฺ + ศตฺฤ	ศฺ ของ ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
มหฺ + ศตฺฤ	ฤ ของ ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
มหฺ + ~~ศฺ~~ อตฺ ~~ฤ~~	ลบ ศฺ และ ฤ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มหฺ + ศปฺ + อตฺ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
มหฺ + ศปฺ + อตฺ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
มหฺ + ศปฺ + อตฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
มหฺ + ~~ศฺอ~~~~ปฺ~~ + อตฺ	ลบ ศฺและ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มหฺ + อ+อ>อ ตฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97

สำเร็จรูปเป็น **มหตฺ**

มหตฺ	เป็นศัพท์กฤต	
มหตฺ มหตฺ มหตฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
มหตฺ	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
มหตฺ + ภิสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
มหตฺ + ภิสฺ	ภิสฺ ชื่อว่า ตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ

[376] สุปารคชาดก คาถาที่ 5.

[377] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 652.

		งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
มหตฺ + ภิสฺ	ภิสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
มหตฺ + ภิสฺ	ลง ภิสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
มหตฺ + ภิสฺ	ภิสฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
มหตฺ + ภิสฺ	ตโปภฺฤตฺ ชื่อว่า ปทะ	สฺวาทิษฺวสรฺวนามสฺถาเน (1-4-17)
มห ตฺ>ทฺ + ภิสฺ	เปลี่ยน ตฺ ท้าย ตโปภฺฤตฺ เป็น ทฺ	ฌลำ ชโศ'นฺเต (8-2-39)
มหทฺ + ภิ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
มหทฺ + ภิ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
มหทฺ + ภิ รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มหทฺ + ภิ รฺ	รฺ ชื่อว่า อวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
มหทฺ + ภิ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **มหทฺภิะ**

31. **พภูว**[378] ศัพท์เดิมมาจาก ภู ธาตุ + ติปฺ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ภู	ภู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ภู + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏ (3-2-115)
ภู + ลิฏ	ลิฏ เป็นฝ่ายปรัสไมบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
ภู + ลิฏ	ลง ปรัสไมบท ในกัตตุวาจก	เศษาตฺ กรฺตริ ปรสฺไมปทมฺ (1-3-78)
ภู + ลิฏ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ภู + ติปฺ>ณลฺ	เปลี่ยน ติปฺ เป็น ณลฺ	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺ-ถลถุสณลฺวมาะ (4-3-82)
ภู + ณลฺ	ณลฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ภู + ณลฺ	ณลฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)

[378] สุปารคชาดก คาถาที่ 5.

ภู + ณลฺ	ณฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ภู + ณลฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ภู + อ	ลบ ณฺ และ ลฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ภู + วุกฺ + อ	ลง วุกฺ อาคม เมื่อมี ลิฏ (ณลฺ) อยู่หลัง	ภุโว วุคฺลุงฺลิโฏะ (6-4-88)
ภูวุกฺ + อ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ภูวุกฺ + อ	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ภูว~~ุกฺ~~ + อ	ลบ อุ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ภูภูวฺ + อ	ซ้อนธาตุเป็นสอง เมื่อ ลิฏ (ณลฺ) อยู่หลัง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย (6-1-8)
ภูภูวฺ + อ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ[379]	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
ภุภูวฺ + อ	รัสสะ[380] อู ของอัภยาสะ เป็น อุ	หฺรสฺวะ (7-4-59)
ภภูวฺ + อ	อุ ของอัภยาสะเป็น อ เมื่อ ลิฏ (อ) อยู่หลัง	ภวเตระ (7-7-73)
ภ>พ ภูวฺ + อ	เปลี่ยน ภ ของอัภยาสะ เป็น พ	อภฺยาเส จรฺ จ (8-4-54)
พ ภูวฺ อ		

สำเร็จรูปเป็น **พภูว**

32. **อุคฺรวปุะ**[381] ศัพท์เดิมมาจาก อุคฺร (√อุจฺ + รนฺ)[382] + วปฺ ธาตุ + ณิ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุจฺ	อุจฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อุจฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อุจฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อุจฺ + รนฺ	รนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อุจฺ + รนฺ	ลง รนฺ ปรัตยยะ	ฤชฺเรนฺทฺราคฺรวชฺรวิปรฺกุพฺรจุพฺร กฺษุรขุรภทฺโรคฺรเภรเภลศุกฺรศุกฺล เคารวนฺเรรามาลาะ (2.29 อุณาทิ)
อุจฺ + รนฺ	นฺ ของ รนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)

[379] อัภยาสะ (Abhyāsa) คือ การซ้อนพยางค์ตัวหน้าของธาตุทั้งสระและพยัญชนะเพิ่มขึ้นมาอีกหนึ่งพยางค์

[380] รัสสะ คือ การทำสระเสียงยาวให้เป็นเสียงสั้น (อา>อ, อี>อิ, อู>อุ, ฤๅ>ฤ)

[381] สุปารคชาดก คาถาที่ 5.

[382] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 218.

อุจ + ร ~~ส~~	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุ จ>กฺ + ร	เปลี่ยน จ เป็น กฺ	จโชะ กุ ฆิณฺยโตะ (7-3-52)
อุ กฺ>คฺ + ร	เปลี่ยน กฺ เป็น คฺ	ณลำ ชโศ'นฺเต (8-2-39)

สำเร็จรูปเป็น **อุคฺร**

อุคฺร + วปฺ	อาปฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อุคฺร + วปฺ + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเข ลิฏ (3-2-115)
อุคฺร + วปฺ + ลิฏ	ลิฏ เป็นฝ่ายปรัสไมบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
อุคฺร + วปฺ + ลิฏ	ลง ปรัสไมบท ในกัตตุวาจก	เศษาตฺ กรฺตริ ปรสฺไมปทมฺ (1-3-78)
อุคฺร + วปฺ + ลิฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำณถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
อุคฺร + วปฺ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อุคฺร + วปฺ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อุคฺร + วปฺ + ณิ>อุสฺ	เปลี่ยน ณิ เป็น อุสฺ	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺ-ถลถุสณลฺวมาะ (4-3-82)
อุคฺร + วปฺ + อุ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
อุคฺร + วปฺ + อุ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อุคฺร + วปฺ + อุ รุ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุคฺร + วปฺ + อุ รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
อุคฺร + วปฺ + อุ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **อุคฺรวปุะ**

33. **อาวฺรุะ**[383] ศัพท์เดิมมาจาก อางฺ + วฺฤ ธาตุ + ณิ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อางฺ + วฺฤ	วฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อางฺ + วฺฤ + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเข ลิฏ (3-2-115)
อางฺ + วฺฤ + ลิฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา

[383] สุปารคชาดก คาถาที่ 5.

		ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
อางฺ + วฺฤ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อางฺ + วฺฤ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อางฺ + วฺฤ + ณิ>อุสฺ	เปลี่ยน ณิ เป็น อุสฺ	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺ-ถลถุสณลฺวมาะ (4-3-82)
อางฺ + วฺฤวฺฤ + อุสฺ	ซ้อนธาตุเป็นสอง เมื่อ ลิฏ อยู่หลัง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย (6-1-8)
อางฺ + วฺฤวฺฤ + อุสฺ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
อางฺ + วฺฤ>อรฺ วฺฤ + อุสฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
อางฺ + วฺ อ ~~รฺ~~ วฺฤ + อุสฺ	ลบ รฺ ของอัภยาสะ	หลาทิ เศษะ (7-4-600)
อางฺ + วฺ อ วฺ ฤ>รฺ + อุสฺ	เปลี่ยน ฤ เป็น รฺ เมื่อสระอยู่หลัง	อิโก ยณจิ (6-1-77)
อางฺ + วฺ อ วฺรฺ + อุ สฺ>รฺ	เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ	สมฺชุโษ รุะ (8-2-66)
อางฺ + วฺ อ วฺรฺ + อุ รฺ	ง ของ อางฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อางฺ + วฺ อ วฺรฺ + อุ รฺ	อุ ของ รฺ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อา~~งฺ~~ + วฺ อ วฺรฺ + อุ รฺ ~~อุ~~	ลบ งฺ และ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อา + วฺ อ วฺรฺ + อุ รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
อา + วฺ อ วฺรฺ + อุ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **อาวฺรุะ**

34. **อาทิตฺยปถ**ำ[384] ศัพท์เดิมมาจาก อาทิตฺยปถ (อาทิตฺย [อาทิตฺย [อทิติ + ณฺย] + ณฺย][385] + ปถ [√ปถฺ + ก] [386]) + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

อทิติ + ณฺย	ลง ณฺย ตัทธิตปรัตยยะ	ทิตฺยทิตฺยาทิตฺยปตฺยุตฺตรปทาณฺ ณฺยะ (4-1-85)
อทิติ + ณฺย	ณฺ ของ ณฺย ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อทิติ + ~~ณฺ~~ย	ลบ ณฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[384] สุปารคชาดก คาถาที่ 6.

[385] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 175.

[386] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 29.

อ>อา ทิติ + ย	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ อ เป็น อา	วทวฺรชหลนฺตสฺยาจะ (7-2-3)
อาทิตฺ ~~อิ~~ + ย	ลบ อิ ที่ ติ	สุโป ธาตุปฺราติปทิกโยะ (2-4-71)
อาทิตฺย + ณฺย	ลง ณฺย ตัทธิตปรัตยยะ	ทิตฺยทิตฺยาทิตฺยปตฺยุตฺตรปทาณฺณฺยะ (4-1-85)
อาทิตฺย + ณฺย	ณฺ ของ ณฺย ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อาทิตฺย + ~~ณฺย~~	ลบ ณฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อาทิตฺ~~ย~~ + ย	ลบ ย ข้างหน้าออกไป	หโล ยมำ ยมิ โลปะ (8-4-64)
สำเร็จรูปเป็น **อาทิตฺย**		
ปถฺ	ปถฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปถ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปถ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปถ + ก	ก ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปถ + ก	ลง ก ปรัตยยะ	กฺฤทาธารารฺจิกลิภฺยะ กะ (3.40 อุณาทิ)
ปถ + ก	กฺ ของ ก ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ปถ + ~~ก~~ อ	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปถฺ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
สำเร็จรูปเป็น **ปถ**		
อาทิตฺยปถ	เป็นศัพท์สมาส	
อาทิตฺยปถ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อาทิตฺยปถ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อาทิตฺยปถ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฎาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อาทิตฺยปถ + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อาทิตฺยปถ + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อาทิตฺยปถ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)

อาทิตฺยปฤ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ ที่ ถ กับ อ ที่ อมฺ เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
อาทิตฺยปถ มฺ> ◌ं	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (◌ं)	
	เมื่อมี ป฻ (หล) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **อาทิตฺยปถं**

35. **สูรฺยะ**[387] ศัพท์เดิมมาจาก สูรฺย (√สฺฤ + กฺยป฻, ษู + รุฏ฻ + กฺยป฻)[388] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สฺฤ	สฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สฺฤ + กฺยป฻	กฺยป฻ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
สฺฤ + กฺยป฻	ลง กฺยป฻ ปรัตยยะ	ราชสูยสูรฺยมฺฤโษทฺยรุจฺย กุปฺยกฺฤษฺฏปจฺยาวฺยฤยาะ (3-1-114)
สฺฤ + กฺยป฻	กฺ และ ป฻ ของ กฺยป฻ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
สฺฤ + ~~ก฻~~ ย ~~ป฻~~	ลบ กฺ และ ป฻ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺ ฤ>อรฺ + ย	ทำเป็นขั้นคุณ คือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
สฺ อ>อู รฺ + ย	เปลี่ยน อ ที่ อรฺ เป็น อู	

สำเร็จรูปเป็น **สูรฺย**

ษู	ษู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ษู + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ษู + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ษู + กฺยป฻	กฺยป฻ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ษู + กฺยป฻	ลง กฺยป฻ ปรัตยยะ	ราชสูยสูรฺยมฺฤโษทฺยรุจฺย กุปฺยกฺฤษฺฏปจฺยาวฺยฤยาะ (3-1-114)
ษู + รุฏ฻ + กฺยป฻	ลง รุฏ฻ อาคม	
ษู + รุฏ฻ + กฺยป฻	อุ ของ รุฏ฻ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)

[387] สุปารคชาดก คาถาที่ 7.

[388] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 396.

ษู + รุฏ์ + กฺยปฺ	ฏ์ ของ รุฏ์ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	จุฏ์ (1-3-7)
ษู + รุฏ์ + กฺยปฺ	กฺ และ ปฺ ของ กฺยปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ษู + รฺ ~~จุฏ์~~ + ~~ก~~ ย ~~ป~~	ลบ อุ, ฏ์, กฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ษฺ>สฺ อู + รฺ + ย	เปลี่ยน ษฺ เป็น สฺ	ธาตฺวาเทะ ษะ สะ (6-1-64)

สำเร็จรูปเป็น **สูรฺย**

สูรฺย	เป็นศัพท์กฤต	
สูรฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สูรฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สูรฺย + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏ์ฉษฏ์าภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สูรฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สูรฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สูรฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สูรฺย + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สูรฺย + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สูรฺย สฺ>รฺ	เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ	สมฺชุโษ รุะ (8-2-66)
สูรฺย รฺ	อุ ของ รฺ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สูรฺย รฺ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สูรฺย รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
สูรฺย รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **สูรฺยะ**

36. **กฺรเมณ**[389] ศัพท์เดิมมาจาก กฺรม (√กฺรมฺ + ฆญฺ)[390] + ฏา มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺรมฺ	กฺรมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺรมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กฺรมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)

[389] สุปารคชาดก คาถาที่ 7.

[390] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 214.

กฺรมฺ + ฆญ	ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กฺรมฺ + ฆญ	ลง ฆญ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)
กฺรมฺ + ฆญ	ฆ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กฺรมฺ + ฆญ	ญ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺรมฺ + ~~ฆ~~ อ ~~ญ~~	ลบ ฆ และ ญ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **กฺรม**		
กฺรม	เป็นศัพท์กฤต	
กฺรม	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กฺรม + ฏา	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กฺรม + ฏา	ฏา ชื่อว่าตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กฺรม + ฏา	ฏา ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กฺรม + ฏา	ลง ฏา ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กฺรม + ฏา	ฏา ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กฺรม + ฏา>อิน	เปลี่ยน ฏา วิภักติ เป็น อิน	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)
กฺรมฺ อ+อิ>เอ น	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)
กฺรม + เอ น>ณ	เปลี่ยน นฺ เป็น ณฺ	อฏฺกุปฺวางฺนุมฺวฺยวาเย'ปิ (8-4-2)
สำเร็จรูปเป็น **กฺรเมณ**		

37. **อุปารุโรห**[391] ศัพท์เดิมมาจาก อุปฺ + อางฺ + รุหฺ ธาตุ + ติปฺ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุปฺ + อางฺ + รุหฺ	รุหฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อุปฺ + อางฺ + รุหฺ	งฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อุปฺ + อา~~งฺ~~ + รุหฺ	ลบ งฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุปฺ + อา + รุหฺ + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏ (3-2-115)
อุปฺ+อา+รุหฺ+ลิฏ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)

[391] สุปารคชาดก คาถาที่ 7.

อุปฺ+อา+รุหฺ+ติปฺ>ณลฺ	เปลี่ยน ติปฺ เป็น ณลฺ	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺ-ถลถุสณลฺวมาะ (4-3-82)
อุปฺ+อา+รุหฺ+ณลฺ	ณลฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อุปฺ+อา+รุหฺ+ณลฺ	ณลฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อุปฺ+อา+รุหฺ+ณลฺ	ณฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อุปฺ+อา+รุหฺ+ณลฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อุปฺ+อา+รุหฺ+~~ณฺอลฺ~~	ลบ ณฺ และ ลฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุปฺ+อา+รุรุหฺ+อ	ซ้อนธาตุเป็นสอง เมื่อ ลิฏ(ณลฺ)อยู่หลัง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย (6-1-8)
อุปฺ+อา+รุรฺ อุ>โอ หฺ+อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อุ เป็น โอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **อุปารุโรห**

38. **สมนฺตาตฺ**[392] ศัพท์เดิมมาจาก สมนฺตาตฺ + ฏา เป็นกลุ่มประเภทคำอัพยยศัพท์ เมื่อลงวิภักติแล้ว ให้ลบทิ้ง ด้วยสูตร อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82) เหมือน ตุ (14) ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

39. **อาชคาม**[393] ศัพท์เดิมมาจาก อางฺ + คมฺ ธาตุ + ติปฺ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อางฺ + คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อางฺ + คมฺ + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏ (3-2-115)
อางฺ + คมฺ + ลิฏ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
อางฺ + คมฺ + ติปฺ>ณลฺ	เปลี่ยน ติปฺ เป็น ณลฺ	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺ-ถลถุสณลฺวมาะ (4-3-82)
อางฺ + คมฺ + ณลฺ	ณลฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อางฺ + คมฺ + ณลฺ	ณลฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-

[392] สุปารคชาดก คาถาที่ 7.

[393] สุปารคชาดก คาถาที่ 7.

		พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อางฺ + คมฺ + ณลฺ	งฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อางฺ + คมฺ + ณลฺ	ณฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อางฺ + คมฺ + ณลฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อา~~งฺ~~ + คมฺ + ~~ณ~~ฺ อ ~~ล~~ฺ	ลบ ง, ณ และ ล ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อา + คคมฺ + อ	ซ้อนธาตุเป็นสอง เมื่อ ลิฏ(ณลฺ)อยู่หลัง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย(6-1-8)
อา + คคมฺ + อ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
อา + คคมฺ + อ	อ ที่ ค ของธาตุ ชื่อว่าอุปธา	อโล'นฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
อา + คคฺ อ>อา มฺ + อ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อ อุปธา เป็น อา	อต อุปธายาะ (7-2-116)
อา + ค>ช คฺ อา มฺ + อ	เปลี่ยน คฺ เป็น ชฺ	กุโหศฺจุะ (7-4-62)

สำเร็จรูปเป็น **อาชคาม**

40. **โรษาตฺ**[394] ศัพท์เดิมมาจาก โรษ (√รุษ + ฆญ)[395] + งสิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

รุษ	รุษ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
รุษ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
รุษ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
รุษ + ฆญ	ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
รุษ + ฆญ	ลง ฆญ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)
รุษ + ฆญ	ฆ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
รุษ + ฆญ	ญ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
รุษ + ~~ฆ~~ อ ~~ญ~~	ลบ ฆ และ ญ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
รฺ อุ>โอ ษ + อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อุ เป็น โอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **โรษ**

โรษ	เป็นศัพท์กฤต	
โรษ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
โรษ + งสิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
โรษ + งสิ	งสิ ชื่อว่า ปัญจมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ

[394] สุปารคชาดก คาถาที่ 8.

[395] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 189.

		ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
โรษ + งสิ	งสิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
โรษ + งสิ	ลง งสิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
โรษ + งสิ	งสิ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
โรษ + งสิ>อาตฺ	เปลี่ยน งสิ วิภักติ เป็น อาตฺ	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)
โรษฺ อ+อา>อา ตฺ	ทีฆะ อ ท้าย โรษ กับ อา ของ อาตฺ เป็น อา	อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **โรษาตฺ**

41. **จกมฺเป**[396] ศัพท์เดิมมาจาก กมฺปฺ ธาตุ + ต วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กมฺปฺ	กมฺปฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กมฺปฺ + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏ (3-2-115)
กมฺปฺ + ลิฏ	ลิฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
กมฺปฺ + ลิฏ>ต	ใช้ ต แทน ลิฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
กมฺปฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
กมฺปฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
กมฺปฺ + ต>เอศฺ	เปลี่ยน ต เป็น เอศฺ (เอ)	ลิฏสฺตฌโยเรศิเรจฺ (3-4-81)
กมฺปฺ + เอศฺ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กมฺปฺ + เอ	ลบ ศฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กมฺกมฺปฺ + เอ	ซ้อนธาตุเป็นสอง เมื่อ ลิฏ อยู่หลัง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย (6-1-8)
กมฺกมฺปฺ + เอ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
กมฺกมฺปฺ + เอ	ลบ มฺ ของอัภยาสะ	หลาทิ เศษะ (7-4-600)

[396] สุปารคชาดก คาถาที่ 8.

กฺ>จฺ อ กมฺปฺ + เอ	เปลี่ยน กฺ ของอัภยาสะ เป็น จฺ	กุโหศฺจุ: (7/4/62)

สำเร็จรูปเป็น **จกมฺเป**

42. **หฺฤทยานิ**[397] ศัพท์เดิมมาจาก หฺฤทย (√หฺฤ + ทุกฺ + กยนฺ)[398] + ศสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

หฺฤ	หฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
หฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
หฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
หฺฤ + กยนฺ	กยนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
หฺฤ + ทุกฺ + กยนฺ	ลง กยนฺ ปรัตยยะและ ทุกฺ อาคม	วฺฤหฺโระ ษฺกฺทุเกา จ (4.101 อุณาทิ)
หฺฤ + ทุกฺ + กยนฺ	อุ ของ ทุกฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
หฺฤ + ทุกฺ + กยนฺ	กฺ ของ ทุกฺ, กยนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
หฺฤ + ทุกฺ + กยนฺ	นฺ ของ กยนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
หฺฤ + ท~~ฺอุกฺ~~ + ~~กฺ~~ อย ~~นฺ~~	ลบ อุกฺ, กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **หฺฤทย**

หฺฤทย	เป็นศัพท์กฤต	
หฺฤทย หฺฤทย หฺฤทย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
หฺฤทย	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
หฺฤทย + ศสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
หฺฤทย + ศสฺ	ศสฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
หฺฤทย + ศสฺ	ศสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
หฺฤทย + ศสฺ	ลง ศสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
หฺฤทย + ศสฺ	ศสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
หฺฤทย + ศสฺ>ศิ	เปลี่ยน ศสฺ วิภักติ เป็น ศิ	ชสฺศโส ศิะ (7-1-20)
หฺฤทย + ศิ	ศิ ชื่อว่าสรวนามสถานะ	ศิ สรฺวนามสฺถานมฺ (1-1-42)

[397] สุปารคชาดก คาถาที่ 8.

[398] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 545.

หฺฤทย + ศิ	ศฺ ของ ศิ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
หฺฤทย + ศิ>อิ	ลบ ศฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
หฺฤทย + นุมฺ + อิ	ลง นุมฺ อาคม	นปุสกสฺย ฌลจะ (7-1-72)
หฺฤทย + นุมฺ + อิ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
หฺฤทย + นุมฺ + อิ	มฺ ท้าย นุมฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
หฺฤทย + นฺ + อิ	ลบ อุ และ มฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
หฺฤทย + นฺ + อิ	อ ท้าย หฺฤทย ชื่อว่าอุปธา	อโลนฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
หฺฤทยฺ อ>อา + นฺ + อิ	ทีฆะ อ ที่ชื่อว่าอุปธา เป็น อา	สรฺวนามสฺถาเน จาสมฺพุทฺเธา (6-4-8)

สำเร็จรูปเป็น **หฺฤทยานิ**

43. **เตษามฺ**[399] ศัพท์เดิมมาจาก ตทฺ + อามฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ตทฺ ตทฺ ตทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
ตทฺ	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
ตทฺ + อามฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ตทฺ + อามฺ	อามฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ตทฺ + อามฺ	อามฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ตทฺ + อามฺ	ลง อามฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
ตทฺ + อามฺ	อามฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ตทฺ + อามฺ	ตทฺ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
ต ทฺ>อ + อามฺ	เปลี่ยน ทฺ ท้าย ตทฺ เป็น อ	ตฺยาทาทีนามะ (7-2-102)
ตฺ อ+อ>อ + อามฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
ตฺ อ + สุฏฺ + อามฺ	ลง สุฏฺ อาคม หน้า อามฺ วิภักติ	อามิ สรฺวนามฺนะ สุฏฺ (7-1-52)
ตฺ อ + สุฏฺ + อามฺ	ฏฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ตฺ อ + สุฏฺ + อามฺ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)

[399] สุปารคชาดก คาถาที่ 8.

ตฺ อ + สฺ ~~ฉฏิ~~ + อามฺ	ลบ อุ และ ฏิ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ตฺ อ>เอ + สฺ + อามฺ	เปลี่ยน อ ท้าย ต เป็น เอ	พหุวจเน ฌลฺเยตฺ (7-3-103)
ตฺ เอ + สฺ>ษฺ + อามฺ	เปลี่ยน สฺ เป็น ษฺ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)

สำเร็จรูปเป็น **เตษามฺ**

44. **เต**[400] ศัพท์เดิมมาจาก ตทฺ + ชสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

ตทฺ ตทฺ ตทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
ตทฺ	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
ตทฺ + ชสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ตทฺ + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าปรฉมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ตทฺ + ชสฺ	ชสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ตทฺ + ชสฺ	ลง ชสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
ตทฺ + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ตทฺ + ชสฺ	ตทฺ ชื่อว่า สรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
ต ทฺ>อ + ชสฺ	เปลี่ยน ทฺ ท้าย ตทฺ เป็น อ	ตฺยาทาทีนามะ (7-2-102)
ตฺ อ+อ>อ + ชสฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ(ทฺ) เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
ตฺ อ + ชสฺ	เปลี่ยน ชสฺ เป็น ศี	ชสะ ศี (7-1-17)
ตฺ อ + ศี	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ตฺ อ + อี	ลบ ศฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ตฺ อ + อี>เอ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อี เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **เต**

45. **ธีราะ**[401] ศัพท์เดิมมาจาก ธีร (ฑุธาญฺ + กฺรนฺ, ธิ + รา + ก, ธิ + อีร + อณฺ)[402] + ชสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

---

[400] สุปารคชาดก คาถาที่ 9.

[401] สุปารคชาดก คาถาที่ 9.

[402] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 798.

ฑุธาณฺ	ฑุธาณฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ฑุธาณฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ฑุธาณฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ฑุธาณฺ + กฺรนฺ	กฺรนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ฑุธาณฺ + กฺรนฺ	ลง กฺรนฺ ปรัตยยะ	สุสูธาคฺฤธิภฺยะ กฺรนฺ (2.25 อุณาทิ)
ฑุธาณฺ + กฺรนฺ	ฑฺ และ ณฺ ของ ฑุธาณฺ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ฑุธาณฺ + กฺรนฺ	กฺ ของ กรนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ฑุธาณฺ + กฺรนฺ	นฺ ของ กฺรนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
~~ฑุ~~ ธา ~~ณ~~ + ~~ก~~ ร ~~น~~	ลบ ฑฺ, อุ, ณฺ, กฺ, นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ธฺ อา>อี + ร	เปลี่ยน อา ของ ธา เป็น อี	ฆุมาสฺถาคาปาชหาติสำ หลิ (6-4-66)

สำเร็จรูปเป็น **ธีร**

ธีร	เป็นศัพท์กฤต	
ธีร ธีร ธีร	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ธีร	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
ธีร + ชสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ธีร + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ธีร + ชสฺ	ชสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ธีร + ชสฺ	ลง ชสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
ธีร + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ธีร + ชสฺ	ชฺ ของ ชสฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ธีร + ~~ช~~ อสฺ	ลบ ชฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ธีรฺ อ+อ>อา สฺ	เปลี่ยน อ กับ อ เป็น อา	ปฺรถมโยะ ปูรฺวสวรฺณะ (6-1-102)
ธีรฺ อา สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ธีรฺ อา รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ธีรฺ อา รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

ธีรฺ อา รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
ธีรฺ อา รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **ธีราะ**

46. **วิวฺรุะ**[403] ศัพท์เดิมมาจาก ว + วฺฤ ธาตุ + ณิ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + วฺฤ	วฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + วฺฤ + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏ (3-2-115)
วิ + วฺฤ + ลิฏ	ลิฏ เป็นฝ่ายปรัสไมบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
วิ + วฺฤ + ลิฏ	ลง ปรัสไมบท ในกัตตุวาจก	เศษาตฺ กรฺตริ ปรสฺไมปทมฺ (1-3-78)
วิ + วฺฤ + ลิฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำณถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
วิ + วฺฤ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
วิ + วฺฤ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
วิ + วฺฤ + ณิ>อุสฺ	เปลี่ยน ณิ เป็น อุสฺ	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺ-ถลถุสณลฺวมาะ (4-3-82)
วิ + วฺฤวฺฤ + อุสฺ	ซ้อนธาตุเป็นสอง เมื่อ ลิฏ อยู่หลัง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย (6-1-8)
วิ + วฺฤวฺฤ + อุสฺ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
วิ + วฺฤ>อรฺ วฺฤ + อุสฺ	เปลี่ยน ฤ ของอัภยาสะ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
วิ + วฺ อรฺ วฺฤ + อุสฺ	ลบ รฺ ของอัภยาสะ	หลาทิ เศษะ (7-4-600)
วิ + วฺ อ วฺ ฤ>รฺ + อุสฺ	เปลี่ยน ฤ เป็น รฺ เมื่อสระอยู่หลัง	อิโก ยณจิ
วิ วฺ อ วฺ รฺ + อุ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
วิ วฺ อ วฺ รฺ + อุ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิ วฺ อ วฺ รฺ + อุ รุ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ วฺ อ วฺ รฺ + อุ รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)

[403] สุปารคชาดก คาถาที่ 9.

วิ วฺ อ วฺ รฺ + อุ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **วิววฺรุ**ะ

47. **ตสฺมาตฺ**[404] ศัพท์เดิมมาจาก ตทฺ + งสิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ตทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
ตทฺ + งสิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ตทฺ + งสิ	งสิ ชื่อว่าปัญจมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ตทฺ + งสิ	งสิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ตทฺ + งสิ	ลง งสิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ตทฺ + งสิ	งสิ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ตทฺ + งสิ	ตทฺ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
ต ทฺ>อ + งสิ	เปลี่ยน ทฺ ท้าย ตทฺ เป็น อ	ตฺยาทาทีนามะ (7-2-102)
ตฺ อ+อ>อ + งสิ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
ตฺ อ + งสิ>สฺมาตฺ	เปลี่ยน งสิ เป็น สฺมาตฺ	งสิงโยะ สฺมาตฺสฺมิเนา (7-1-15)

สำเร็จรูปเป็น **ตสฺมาตฺ**

48. **สมฺตฺตรนฺติ**[405] ศัพท์เดิมมาจาก สมฺ + อุตฺ + ตฺฤ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ณิ วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สมฺ + อุตฺ + ตฺฤ	ตฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สมฺ + อุตฺ + ตฺฤ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
สมฺ + อุตฺ + ตฺฤ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
สมฺ+อุตฺ+ตฺฤ+ลฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
สมฺ + อุตฺ + ตฺฤ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-

[404] สุปารคชาดก คาถาที่ 10.

[405] สุปารคชาดก คาถาที่ 10.

		มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
สมฺ + อุตฺ + ตฺฤ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
สมฺ+อุตฺ+ตฺฤ+ศปฺ+ณิ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
สมฺ+อุตฺ+ตฺฤ+ศปฺ+ณิ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สมฺ+อุตฺ+ตฺฤ+ศปฺ+ณิ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
สมฺ+อุตฺ+ตฺฤ+~~ศ~~อ~~ปฺ~~+ณิ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สมฺ+อุตฺ+ตฺฤ>อรฺ+อ+ณิ	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
สมฺ+อุตฺ+ตฺ อรฺ+อ+ณิ>อนฺติ	เปลี่ยน ณิ เป็น อนฺติ	โณนฺตะ (7-1-3)
สมฺ+อุตฺ+ตฺ อรฺ+ อ+อ>อ นฺติ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **สมฺุตฺตรนฺติ**

49. **ภชธฺวมฺ**[406] ศัพท์เดิมมาจาก ภชฺ ธาตุ + ศปฺ + ธฺวมฺ วิภักติ หมวด โลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ภชฺ	ภชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ภชฺ + โลฏ	ลง โลฏ ในการบังคับ	โลฏ จ (3-3-167)
ภชฺ + โลฏ	โลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ภชฺ + โลฏ>ธฺวมฺ	ใช้ ธฺวมฺ แทน โลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ภชฺ + ธฺวมฺ	ธฺวมฺ เป็น มัธยมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ภชฺ + ธฺวมฺ	ธฺวมฺ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ภชฺ + ศปฺ + ธฺวมฺ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
ภชฺ + ศปฺ + ธฺวมฺ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ภชฺ + ศปฺ + ธฺวมฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ภชฺ + ~~ศ~~ อ ~~ปฺ~~ + ธฺวมฺ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ภชฺ + อ + ธฺว มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ เป็น อนุสวาระ (ꣳ)	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

[406] สุปารคชาดก คาถาที่ 11.

สำเร็จรูปเป็น **ภชธฺวํ**

50. **ปฺราชฺญสฺย**[407] ศัพท์เดิมมาจาก ปฺราชฺญ (ปฺร + √ชฺญา + ก)[408] + งสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

ปฺร + ชฺญา	ชฺญา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปฺร + ชฺญา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปฺร + ชฺญา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปฺร + ชฺญา + ก	ก ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปฺร + ชฺญา + ก	ลง ก ปรัตยยะ	อิคุปธชฺญาปรีกิรฺ กะ (3-1-135)
ปฺร + ชฺญา + ก	กฺ ของ ก ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปฺร + ชฺญา + ~~กฺ~~ อ	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺร + ชฺญ ~~อา~~ + อ	ลบ อา ของ ชฺญา ธาตุ	อาโต โลป อิฏิ จ (6-4-64)
ปฺรชฺญ + อณฺ	ลง อณฺ ปรัตยยะในตัทธิต	ปฺรชฺญาทิภฺยศฺจ (5-4-38)
ปฺรฺ อ>อา ชฺญ + อณฺ	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ อ เป็น อา	ตทฺธิเตษฺวจามาเทะ (7-2-117)
ปฺรฺ อา ชฺญ + อณฺ	ณฺ ของ อณฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ปฺรฺ อา ชฺญ + อ~~ณฺ~~	ลบ ณฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺราชฺญ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **ปฺราชฺญ**

ปฺราชฺญ	เป็นศัพท์ตัทธิต	
ปฺราชฺญ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ปฺราชฺญ + งสฺ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปฺราชฺญ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ปฺราชฺญ + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปฺราชฺญ + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ปฺราชฺญ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)

[407] สุปารคชาดก คาถาที่ 11.

[408] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 309.

ปฺราชฺญ + งสฺ>สฺย	เปลี่ยน งสฺ วิภักติ เป็น สฺย	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)
สำเร็จรูปเป็น **ปฺราชฺญสฺย**		

51. **เตชะ**[409] ศัพท์เดิมมาจาก เตชสฺ (ติช + อสุน)[410] + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

ติช	ติช ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ติช + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ติช + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ติช + อสุนฺ	อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ติช + อสุนฺ	ลง อสุนฺ ปรัตยยะ	สรฺวธาตุภฺโย'สุนฺ (4.190 อุณาทิ)
ติช + อสุนฺ	อุ ของ อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ติช + อสุนฺ	นฺ ของ อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ติช + อสฺ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ตฺ อิ>เอ ช + อสฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
ตฺ เอ ชฺ อ + อ>อ สฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
สำเร็จรูปเป็น **เตชสฺ**		
เตชสฺ	เป็นศัพท์กฤต	
เตชสฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
เตชสฺ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
เตชสฺ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า ทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฏษฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
เตชสฺ + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
เตชสฺ + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
เตชสฺ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
เตชสฺ	ลบ อมฺ วิภักติ	สฺวโมรฺนปุสกาตฺ (7-1-23)
เตช สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)

[409] สุปารคชาดก คาถาที่ 11.

[410] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 646.

เตช รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
เตช รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
เตช รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
เตช รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **เตชะ**

52. **อนุภวนฺติ**[411] ศัพท์เดิมมาจาก อนุ + ภู ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ณิ วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อนุ + ภู	ภู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อนุ + ภู + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
อนุ + ภู + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
อนุ + ภู + ลฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำณถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
อนุ + ภู + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อนุ + ภู + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อนุ + ภู + ศปฺ + ณิ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
อนุ + ภู + ศปฺ + ณิ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อนุ + ภู + ศปฺ + ณิ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อนุ + ภู + อ + ณิ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อนุ + ภฺอู>โอ + อ+ณิ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อู เป็น โอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
อนุ+ภฺโอ>อวฺ+อ+ณิ	เปลี่ยน โอ เป็น อวฺ	เอโจ'ยวายาวะ (6-1-78)
อนุ+ภฺ อวฺ+อ+ณิ>อนฺติ	เปลี่ยน ณิ เป็น อนฺติ	โฌนฺตะ (7-1-3)
อนุ+ภฺ อวฺ+อ+อ>อ นฺติ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **อนุภวนฺติ**

[411] สุปารคชาดก คาถาที่ 12.

53. **เก**[412] ศัพท์เดิมมาจาก กิมฺ + ชสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กิมฺ กิมฺ กิมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
กิมฺ	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
กิมฺ + ชสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กิมฺ + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กิมฺ + ชสฺ	ชสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กิมฺ + ชสฺ	ลง ชสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
กิมฺ + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กิมฺ + ชสฺ	กิมฺ ชื่อว่า สรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
กิมฺ>ก + ชสฺ	เปลี่ยน กิมฺ เป็น ก	กิมะ กะ (7-2-103)
กฺ อ + ชสฺ	เปลี่ยน ชสฺ เป็น ศี	ชสะ ศี (7-1-17)
กฺ อ + ศี	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กฺ อ + อี	ลบ ศฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺ อ+อี>เอ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อี เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **เก**

54. **อยำ**[413] ศัพท์เดิมมาจาก อิทมฺ (√อินฺทฺ + กมินฺ) + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

อินฺทฺ	อินฺทฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อินฺทฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อินฺทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อินฺทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อินฺทฺ + กมินฺ	กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อิ~~นฺ~~ทฺ + กมินฺ	ลง กมินฺ ปรัตยยะและลบ นฺ ของธาตุ	อินฺเทะ กมินฺ นโลปศฺจ (4.158 อุณาทิ)
อิทฺ + กมินฺ	กฺ ของ กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)

[412] สุปารคชาดก คาถาที่ 12.

[413] สุปารคชาดก คาถาที่ 13.

อิทฺ + กมินฺ	อิ ของ กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อิทฺ + กมินฺ	นฺ ของ กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิต	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อิทฺ + ~~ก~~ อมฺ ~~อินฺ~~	ลบ ก, อิ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อิทมฺ**

อิทมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
อิทมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อิทมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อิทมฺ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฎาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อิทมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อิทมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อิทมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อิทมฺ + สุ	อิทมฺ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
อิทฺ>อยฺ อมฺ + สุ	เปลี่ยน อิทฺ เป็น อยฺ	อิโท’ยฺ ปุสิ (7-2-111)
อยฺ อมฺ + สุ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อยฺ อมฺ + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อยฺ อมฺ	ลบ สฺ วิภักติ	หลฺงยาพฺภฺโย ทีรฺฆาตฺ สุติสฺยปฤกฺตำ หลฺ (6-1-68)
อยฺ อ มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ เป็น อนุสวาระ (ꣳ)	โม’นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **อยꣳ**

55. **ตตฺ**[414] ศัพท์เดิมมาจาก ตทฺ + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ตทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
ตทฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ตทฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฎาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)

[414] สุปารคชาดก คาถาที่ 13.

ตṇ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ตṇ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ตṇ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ตṇ + สุ	ตṇ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
ตṇ + สุ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ตṇ + สุ>สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ตṇ + สฺ	ลบ สฺ วิภักติ	สฺวโมรฺนปุสกาตฺ (7-1-23)
ตṇ		

สำเร็จรูปเป็น **ตṇ**

ตตฺ	เปลี่ยน ṇ ท้าย ตṇ เป็น ตฺ ได้บ้าง	วา’วสาเน (8-4-56)

56. **ยตธฺวำ**[415] ศัพท์เดิมมาจาก ยตฺ ธาตุ + ศปฺ + ธฺวมฺ วิภักติ หมวด โลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ยตฺ	ยตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ยตฺ + โลฏ	ลง โลฏ ในการบังคับ	โลฏ จ (3-3-167)
ยตฺ + โลฏ	โลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ยตฺ + โลฏ>ธฺวมฺ	ใช้ ธฺวมฺ แทน โลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ยตฺ + ธฺวมฺ	ธฺวมฺ เป็น มัธยมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ยตฺ + ธฺวมฺ	ธฺวมฺ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ยตฺ + ศปฺ + ธฺวมฺ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
ยตฺ + ศปฺ + ธฺวมฺ	ศ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ยตฺ + ศปฺ + ธฺวมฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ยตฺ + ~~ศ~~ อ ~~ปฺ~~ + ธฺวมฺ	ลบ ศ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ยตฺ + อ + ธฺว มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ เป็น อนุสวาระ (ꣳ)	โม’นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **ยตธฺวำ**

[415] สุปารคชาดก คาถาที่ 13.

57. **นิวรฺติตุมฺ**[416] ศัพท์เดิมมาจาก นิ + วฺฤตฺ ธาตุ + อิฏ (อิ) อาคม + ตุมุนฺ (ตุมฺ) ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + วฺฤตฺ	วฺฤตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + วฺฤตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมุนฺ	ลง ตุมุนฺ ปัจจัย	ตุมุนฺณฺวุเลา กฺริยายำ กฺริยารฺถายามฺ (3-3-10)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมุนฺ	อุ ที่ มุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมุนฺ	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมฺ ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + วฺฤ>อรฺ ตฺ + ตุมฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	ฤตศฺจ สโยคาเทรฺคุณะ (7-4-10)
นิ + วรฺตฺ + อิฏ + ตุมฺ	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
นิ + วรฺตฺ + อิฏ + ตุมฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
นิ + วรฺตฺ + อิ ~~ฏ~~ + ตุมฺ	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **นิวรฺติตุมฺ**		
นิวรฺติตุมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
นิวรฺติตุมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
นิวรฺติตุมฺ	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรฐมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
นิวรฺติตุมฺ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)
สำเร็จรูปเป็น **นิวรฺติตุมฺ**		

[416] สุปารคชาดก คาถาที่ 13.

58. **โก**[417] ศัพท์เดิมมาจาก กิมฺ (√กุ + งิมิ)[418] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กุ	กุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กุ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กุ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กุ + งิมิ	งิมิ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กุ + งิมิ	ลง งิมิ ปรัตยยะ	กายเตรฺงฺมิะ (4.159 อุณาทิ)
กุ + งิมิ	อุ ของ กุ และ อิ ของ มิ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กุ + งิมิ	งฺ ของ งิมิ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
~~กฺอุ~~ + ~~งฺอิมฺอิ~~	ลบ อุ, งฺ และ อิ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
	สำเร็จรูปเป็น **กิมฺ**	
กิมฺ	เป็นศัพท์กฺฤตฺ	
กิมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กิมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
กิมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กิมฺ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรฌมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กิมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กิมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กิมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กิมฺ>ก + สุ	เปลี่ยน กิมฺ เป็น ก	กิมะ กะ (7-2-103)
ก + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ก + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ก สฺ>รฺ	เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ก รฺ	อุ ของ รฺ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ก รฺ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[417] สุปารคชาดก คาถาที่ 14.

[418] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 127.

ก ร̣	ร̣ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานม̣ (1-4-110)
ก ร̣>ะ	เปลี่ยน ร̣ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)
ก ะ>สฺ	เปลี่ยนวิสรคะ (-ะ) เป็น สฺ	
	เมื่อมี ย̣ (ขร̣) อยู่หลัง	วิสรฺชนียสฺย สะ (8-3-35)
ก สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ก รุ>อุ	เปลี่ยน รุ เป็น อุ เมื่อมี ย̣ (หศ̣) อยู่หลัง	หศิ จ (6-1-114)
ก̣ อ+อุ>โอ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อุ เป็น โอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **โก**

59. **อม̣พุภิะ**[419] ศัพท์เดิมมาจาก อม̣พุ (√อม̣ + พุก̣ อาคม + กุ)[420] + ภิสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อม̣	อม̣ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อม̣ + ก̣ฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่าก̣ฤตฺ	ก̣ฤทติง̣ (3-1-93)
อม̣ + ก̣ฤตฺ	ลง ก̣ฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อม̣ + กุ	กุ ปรัตยยะ ชื่อว่าก̣ฤตฺ	ก̣ฤตฺยาะ (3-1-95)
อม̣ + พุก̣ + กุ	ลง กุ ปรัตยยะ และ พุก̣ อาคม	อรฺชิทฺฤศิกม̣ยมิปิสิพาธาม̣ฤชิปศิตุก̣ธุก̣ทีรฺฆหการศฺจ (1.27 อุณาทิ)
อม̣ + พุก̣ + กุ	อุ ของ พุก̣ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อม̣ + พุก̣ + กุ	ก̣ ของ พุก̣ และ กุ ชื่อว่าอิตฺ	ลศก̣วตทฺธิเต (1-3-8)
อม̣ + พ~~ุก̣~~ + ~~ก̣~~ อุ	ลบ อุ, ก̣ และ ก̣ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อม̣พุ**

อม̣พุ	เป็นศัพท์กฤต	
อม̣พุ อม̣พุ อม̣พุ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	ก̣ฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อม̣พุ	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภก̣เตา (1-2-64)
อม̣พุ + ภิสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	ง̣ยาป̣ป̣ราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อม̣พุ + ภิสฺ	ภิสฺ ชื่อว่าตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏ̣ฉษฏ̣าภ̣ยาม̣

---

[419] สุปารคชาดก คาถาที่ 14.

[420] โสมเลขา, **อุณาทิโกษะ**, (อุปป̣ราจาร̣ยะ, สัสก̣ฤต-วิภาคาธยก̣ษศฺจ หริยาณาป̣ระเทศียภิวานีนครสฺถราชกียสฺนาตโกตฺตรมหาวิทยาลยีเย, 2014), หน้า 29.

		ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ
		งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อมฺพุ + ภิสฺ	ภิสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อมฺพุ + ภิสฺ	ลง ภิสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
อมฺพุ + ภิสฺ	ภิสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อมฺพุ + ภิ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
อมฺพุ + ภิ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ(1-3-2)
อมฺพุ + ภิ รุ	ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อมฺพุ + ภิ รฺ	รฺ ชื่อว่า อวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
อมฺพุ + ภิ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **อมฺพุภิะ**

60. **อเสา**[421] ศัพท์เดิมมาจาก อทสฺ (น + ทสฺ [√ทสฺ + กฺวิปฺ])[422] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทสฺ	ทสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ทสฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ทสฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ทสฺ + กฺวิปฺ	กฺวิปฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ทสฺ + กฺวิปฺ	ลง กฺวิปฺ ปรัตยยะ	กฺวิปฺ จ (3-2-76)
ทสฺ + กฺวิปฺ	กฺ ของ กฺวิปฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ทสฺ + กฺวิปฺ	อิ ของ กฺวิปฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ทสฺ + กฺวิปฺ	ปฺ ของ กฺวิปฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ทสฺ + ~~กฺ~~ ว ~~อิปฺ~~	ลบ กฺ, อิ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ทสฺ + ว	ลบ ว ที่เหลือ	เวรปฺฤกฺตสฺย (6-1-67)

สำเร็จรูปเป็น **ทสฺ**

น + ทสฺ	เป็นนญฺสมาส (ตตฺปุรุษสมาส)
~~นฺ~~ อ + ทสฺ	ลบ นฺ ทิ้ง นโลโป นญะ (6-3-73)

สำเร็จรูปเป็น **อทสฺ**

อทสฺ เป็นศัพท์สมาส

---

[421] สุปารคชาดก คาถาที่ 15.

[422] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 32.

อทสฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อทสฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อทสฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อทสฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อทสฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อทสฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อทสฺ + สุ	อทสฺ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
อท สฺ>เอา + ~~สุ~~	เปลี่ยน สฺ เป็น เอา และลบ สุ	อทส เอา สุโลปศฺจ (7-2-107)
อทฺ อ+เอา>เอา	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อ+เอา เป็น เอา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)
อ ทฺ>สฺ เอา	เปลี่ยน ทฺ เป็น สฺ	ตโทะ สะ สาวนนฺตฺยโยะ (7-2-106)

สำเร็จรูปเป็น **อเสา**

61. **คนฺตุ** ศัพท์เดิมมาจาก คมฺ ธาตุ + ตุมุนฺ (ตุมฺ) ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
คมฺ + ตุมุนฺ	ลง ตุมุนฺ ปัจจัย	ตุมุนฺณฺวุเลา กฺริยายำ กฺริยารฺถายามฺ (3-3-10)
คมฺ + ตุมุนฺ	อุ ที่ มุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
คมฺ + ตุมุนฺ	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
คมฺ + ตุมฺ ~~อุน~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ค มฺ>ं + ตุมฺ	เปลี่ยน มฺ เป็นอนุสวาระ (ं)	นศฺจาปทานฺตสฺย ฌลิ (8-3-24)
ค ं>นฺ + ตุมฺ	เปลี่ยนอนุสาวระ (ं) เป็น นฺ	อนุสฺวารสฺย ยยิ ปรสวรฺณะ (8-4-58)

สำเร็จรูปเป็น **คนฺตุมฺ**

คนฺตุมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
คนฺตุมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)

คนฺตุมฺ	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
คนฺตุมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
คนฺตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
คนฺตุมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
คนฺตุมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
คนฺตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
คนฺตุมฺ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)
คนฺตุ มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ เป็นอนุสวาระ (ꣳ)	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **คนฺตุꣳ**

62. **ศกฺยเต**[423] ศัพท์เดิมมาจาก ศกฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ศกฺ	ศกฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ศกฺ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
ศกฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ศกฺ + ลฏ>ต	ใช้ ต แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ศกฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ศกฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ศกฺ + ตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
ศกฺ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
ศกฺ + ยกฺ + เต	ก ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ศกฺ + ย + เต	ลบ ก ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[423] สุปารคชาดก คาถาที่ 15.

สำเร็จรูปเป็น **ศกฺยเต**

63. **อวภาติ**[424] ศัพท์เดิมมาจาก อว + ภา ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อว + ภา	ภา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อว + ภา + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
อว + ภา + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
อว + ภา + ลฏ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
อว + ภา + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อว + ภา + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อว + ภา + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อว + ภา + ~~ติปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อว + ภา + ศปฺ + ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
อว + ภา + ศปฺ + ติ	ศ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อว + ภา + ศปฺ + ติ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อว + ภา + ~~ศอปฺ~~ + ติ	ลบ ศ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อว +ภฺ อา+อ>อา + ติ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อา กับ อ เป็น อา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)

สำเร็จรูปเป็น **อวภาติ**

64. **สาธุ**[425] ศัพท์เดิมมาจาก สาธฺ (√สาธฺ + อุณฺ)[426] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สาธฺ	สาธฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สาธฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สาธฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สาธฺ + อุณฺ	อุณฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)

[424] สุปารคชาดก คาถาที่ 16.

[425] สุปารคชาดก คาถาที่ 17.

[426] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 329.

สาธฺ + อุณฺ	ลง อุณฺ ปรัตยยะ	กฺฤวาปาชิมิสฺวทิสาธฺยศูภฺย อุณฺ (1.1 อุณาทิ)
สาธฺ + อุณฺ	ณฺ ของ อุณฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สาธฺ + อุ ~~ณฺ~~	ลบ ณฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **สาธุ**

สาธุ	เป็นศัพท์กฤต	
สาธุ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สาธุ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สาธุ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สาธุ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สาธุ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สาธุ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สาธุ + สุ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สาธุ + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สาธุ + สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
สาธุ + รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สาธุ + รุ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สาธุ + รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
สาธุ + รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **สาธุะ**

65. **สฺยาตฺ** ศัพท์เดิมมาจาก อสฺ ธาตุ + ติปฺ วิภักติ หมวด อาศีรฺลิงฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อสฺ	อสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อสฺ+ อาศีรฺลิงฺ	ลง อาศีรฺลิงฺ บอกความยอมตาม	อาศิษิ ลิงฺโลเฏา (3-3-173)
อสฺ + อาศีรฺลิงฺ	อาศีรฺลิงฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
อสฺ + อาศีรฺลิงฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ

		(3-4-78)
อสฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อสฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อสฺ + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อสฺ + ติ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อสฺ + ยาสุฏฺ + ติ	ลง ยาสุฏฺ อาคม	ยาสุฏฺ ปรสฺไมปเทษฺวาตฺโต งิจฺจ (3-4-103)
อสฺ + ยาสุฏฺ + ติ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อสฺ + ยาสุฏฺ + ติ	ฏฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อสฺ + ยาส~~อุฏฺ~~ + ติ	ลบ อุ และ ฏฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อสฺ + ยาสฺ + ตฺ ~~อิ~~	ลบ อิ ที่ ติ	ลบ อิ ที่ ติ อิตฺศฺจ (3-4-100)
~~อ~~ สฺ + ยาสฺ + ตฺ	ลบ อ ต้นธาตุ	ศฺนโสรลฺโลปะ (6-4-111)
สฺ + ยา ~~สฺ~~ + ตฺ	ลบ สฺ ของ ยาสฺ (ยาสุฏฺ)	สฺโกะ สโ์ยคาทฺโยรนฺเต จ (8-2-29)

สำเร็จรูปเป็น **สฺยาตฺ**

66. **วิภาติ**[427] ศัพท์เดิมมาจาก วิ + ภา ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + ภา	ภา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + ภา + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
วิ + ภา + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
วิ + ภา + ลฏฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำณถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
วิ + ภา + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
วิ + ภา + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)

[427] สุปารคชาดก คาถาที่ 18.

วิ + ภา + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
วิ + ภา + ติ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ + ภา + ศปฺ + ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
วิ + ภา + ศปฺ + ติ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วิ + ภา + ศปฺ + ติ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
วิ + ภา + ~~ศอปฺ~~ + ติ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ +ภฺ อา+อ>อา + ติ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อา กับ อ เป็น อา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)

สำเร็จรูปเป็น **วิภาติ**

67. **สลิลนิธิะ** ศัพท์เดิมมาจาก สลิลนิธิ (สลิล [√สลฺ + อิลจฺ][428] + นิธิ [นิ + √ธา + กิ][429]) + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สลิล มาจาก สลฺ + อิลจฺ มีวิธีทำดังนี้

สลฺ	สลฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สลฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สลฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สลฺ + อิลจฺ	อิลจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
สลฺ + อิลจฺ	ลง อิลจฺ ปรัตยยะ	สลิกลฺยนิมหิภฑิภณฺฑิศณฺฑิปิณฺฑิตุณฺฑิกุกิภูภฺย อิลจฺ (1.54 อุณาทิ)
สลฺ + อิลจฺ	จฺ ของ อิลจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สลฺ + อิล~~จฺ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **สลิล**

นิธิ มาจาก นิ + ธา + กิ มีวิธีทำดังนี้

นิ + ธา	ธา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + ธา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
นิ + ธา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นิ + ธา + กิ	กิ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
นิ + ธา + กิ	ลง กิ ปรัตยยะ	อุปสรฺเค โฆะ กิะ (3-3-92)
นิ + ธา + กิ	กฺ ของ กิ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)

[428] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 310.

[429] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 882.

นิ + ธา + อิ ก๎	ลบ ก๎ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + ธฺ ~~อา~~ + อิ	ลบ อา ของ ธา ธาตุ	อาโต โลป อิฏิ จ (6-4-64)

สำเร็จรูปเป็น **นิธิ**

สลิลนิธิ	เป็นศัพท์สมาส	
สลิลนิธิ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สลิลนิธิ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สลิลนิธิ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สลิลนิธิ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สลิลนิธิ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สลิลนิธิ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สลิลนิธิ + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สลิลนิธิ + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สลิลนิธิ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ ท้ายบท เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
สลิลนิธิ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สลิลนิธิ รุ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สลิลนิธิ รฺ>-ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **สลิลนิธิะ**

68. **อีกฺษยเต**[430] ศัพท์เดิมมาจาก อีกฺษฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อีกฺษฺ	อีกฺษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อีกฺษฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
อีกฺษฺ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
อีกฺษฺ + ลฏฺ>ต	ใช้ ต แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
อีกฺษฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-

[430] สุปารคชาดก คาถาที่ 20.

		มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อีกฺษฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อีกฺษฺ + ตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
อีกฺษฺ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
อีกฺษฺ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อีกฺษฺ + ย + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อีกฺษฺยเต**

69. **ทุะขฺ**[431] ศัพท์เดิมมาจาก ทุะข (ทุรฺ + ขนฺ + ฑ)[432] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทุรฺ + ขนฺ	ขนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ทุรฺ + ขนฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ทุรฺ + ขนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ทุรฺ + ขนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ทุรฺ + ขนฺ + ฑ	ฑ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ทุรฺ + ขนฺ + ฑ	ลง ฑ ปรัตยยะ	อุปสรฺเค จ สำชฺญายามฺ (3-2-99)
ทุรฺ + ขนฺ + ฑ	ฑ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ทุรฺ + ขนฺ + ~~ฑ~~ อ	ลบ ฑ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ทุรฺ + ข~~นฺ~~ + อ	ลบ นฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ญลิ กฺงิติ (6-4-37)
ทุรฺ + ขฺ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
ทุ รฺ>-ะ + ข	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **ทุะข**

ทุะข	เป็นศัพท์กฤต	
ทุะข	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ทุะข + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)

---

[431] สุปารคชาดก คาถาที่ 21.

[432] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 723.

ทุะข + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ทุะข + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ทุะข + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ทุะข + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ทุะข + สุ>อมฺ	เปลี่ยน สุ วิภักติ เป็น อมฺ	อโตมฺ (7-1-24)
ทุะขฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ กับ อ ของ อมฺ (สุ) เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
ทุะขฺ + อ มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ꣳ) เมื่อมี วฺ (หลฺ) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **ทุะขꣳ**

70. **อสฺมาตฺ**[433] ศัพท์เดิมมาจาก อิทมฺ (√อิณฺ + กมินฺ) + งสิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อินฺทฺ	อินฺทฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อินฺทฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อินฺทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อินฺทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อินฺทฺ + กมินฺ	กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อิ~~นฺ~~ทฺ + กมินฺ	ลง กมินฺ ปรัตยยะและลบ นฺ ของธาตุ	อินฺเทะ กมินฺ นโลปศฺจ (4.158 อุณาทิ)
อิทฺ + กมินฺ	กฺ ของ กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อิทฺ + กมินฺ	อิ ของ กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อิทฺ + กมินฺ	นฺ ของ กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิต	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อิทฺ + ~~ก~~ อมฺ ~~อินฺ~~	ลบ กฺ, อิ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อิทมฺ**

อิทมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
อิทมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อิทมฺ + งสิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)

[433] สุปารคชาดก คาถาที่ 21.

อิทม् + งสิ	งสิ ชื่อว่าปัญจมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อิทม् + งสิ	งสิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อิทม् + งสิ	ลง งสิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อิทม् + งสิ	งสิ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อิทม् + งสิ	อิทม् ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
อิท ม्>อ + งสิ	เปลี่ยน ม् ท้าย อิทม् เป็น อ	ตฺยาทาทีนามะ (7-2-102)
อิทฺ อ+อ>อ + งสิ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
~~อิท~~ อ + งสิ	ลบ อิทฺ ทิ้ง	หลิ โลปะ (7-2-113)
อ + งสิ>สฺมาตฺ	เปลี่ยน งสิ เป็น สฺมาตฺ	งสิงโยะ สฺมาตฺสฺมิเนา (7-1-15)

สำเร็จรูปเป็น **อสฺมาตฺ**

71. **โลกสฺย**[434] ศัพท์เดิมมาจาก โลก (โลกฺ + ฆญ)[435] + งสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

โลกฺ	โลกฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
โลกฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
โลกฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
โลกฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
โลกฺ + ฆญ	ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
โลกฺ + ฆญ	ลง ฆญ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)
โลกฺ + ฆญ	ฆ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
โลกฺ + ฆญ	ญ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
โลกฺ + ~~ฆ~~ อ ~~ญ~~	ลบ ฆ และ ญ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **โลก**

โลก	เป็นศัพท์กฤต	
โลก	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
โลก + งสฺ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
โลก + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฏาภฺยามฺ

[434] สุปารคชาดก คาถาที่ 21.

[435] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 231.

		ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
โลก + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
โลก + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
โลก + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
โลก + งสฺ>สฺย	เปลี่ยน งสฺ วิภักติ เป็น สฺย	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)

สำเร็จรูปเป็น **โลกสฺย**

72. **เอษ**[436] ศัพท์เดิมมาจาก เอตทฺ (√อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ)[437] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

อิณฺ	อิณฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อิณฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อิณฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อิณฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อิณฺ + อทิ	อทิ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ	ลง อทิ ปรัตยยะและ ตุฏฺ อาคม	เอเตสฺตุฏฺ จ (1.133 อุณาทิ)
อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ	อุ ของ ตุฏฺ, อิ ของ อทิ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ	ฏ ของ ตุฏฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อิณฺ + ตฺ ~~ตุฏฺ~~ + อทฺ ~~อิ~~	ลบ อุ, ฏ และ อิ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อิ~~ณ~~ + ตฺ + อทฺ	ลบ ณฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ณลิ กฺงิติ (6-4-37)
อิ>เอ + ตฺ + อทฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **เอตทฺ**

เอตทฺ	เป็นศัพท์กฤต	
เอตทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
เอตทฺ + สุ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)

[436] สุปารคชาดก คาถาที่ 21.

[437] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 298.

เอตฑ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
เอตฑ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
เอตฑ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ฑฺวเยกโยรฺฑฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
เอตฑ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
เอตฑ + สุ	เอตฑ ชื่อว่าสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
เอตฑ + สุ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
เอตฑ + สุ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
เอต ฑ>อ + สุ	เปลี่ยน ฑ ท้าย เอตฑ เป็น อ	ตฺยทาทีนามะ (7-2-102)
เอตฺ อ + อ>อ + สุ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ (ฑ) เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
เอ ตฺ>สฺ อ + สุ	เปลี่ยน ตฺ เป็น สฺ	ตโทะ สะ สาวนนฺตฺยโยะ (7-2-106)
เอสฺ อ + สฺ>รฺ	เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
เอสฺ อ + รฺ	อุ ของ รฺ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
เอสฺ อ + รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
เอสฺ อ + รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
เอสฺ อ + รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)
เอ สฺ>ษฺ อ + ะ	เปลี่ยน สฺ ของปรัตยยะ เป็น ษฺ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)

สำเร็จรูปเป็น **เอษะ**

73. **สาคระ**[438] ศัพท์เดิมมาจาก สาคร (√สคร + อณฺ)[439] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

สคร	สคร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สคร + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สคร + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สคร + อณฺ	อณฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
สคร + อณฺ	ลง อณฺ ปรัตยยะ	กรฺมณฺยณฺ (3-2-1)

[438] สุปารคชาดก คาถาที่ 21.

[439] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 324.

สคร + อณฺ	ณฺ ของ อณฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สคร + อ ~~ณฺ~~	ลบ ณฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺ อ>อา คร + อ	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ อ เป็น อา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)
สฺ อา ครฺ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **สาคร**

สาคร	เป็นศัพท์กฤต	
สาคร	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สาคร + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สาคร + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สาคร + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สาคร + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สาคร + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สาคร + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สาคร + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สาคร สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
สาคร รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สาคร รุ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สาคร รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
สาคร รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **สาคระ**

74. **ศฺรุยเต**[440] ศัพท์เดิมมาจาก ศรุ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ศฺรุ	ศฺรุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ศฺรุ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
ศฺรุ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)

[440] สุปารคชาดก คาถาที่ 22.

ศฺรุ + ลฏ>ต	ใช้ ฌ แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ศฺรุ + ต	ฌ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ศฺรุ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ศฺรุ + ตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
ศฺรุ + ยกฺ + เต	ลง ย ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
ศฺรุ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ศฺรุ + ย + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ศฺ รุ>รู + ย + เต	ทีฆะ อุ ที่ รุ เป็น อู	อกฺฤตฺสารฺวธาตุกโยรฺทีรฺฆะ (7-4-25)

สำเร็จรูปเป็น **ศฺรูยเต**

75. **นิปตติ**[441] ศัพท์เดิมมาจาก นิ + ปตฺ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + ปตฺ	ปตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + ปตฺ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
นิ + ปตฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
นิ + ปตฺ + ลฏ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
นิ + ปตฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
นิ + ปตฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
นิ + ปตฺ + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
นิ + ปตฺ + ติ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[441] สุปารคชาดก คาถาที่ 22.

นิ + ปตฺ + ศปฺ + ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
นิ + ปตฺ + ศปฺ + ติ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
นิ + ปตฺ + ศปฺ + ติ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
นิ + ปตฺ + ~~ศฺอปฺ~~ + ติ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **นิปตติ**

76. **เอตตฺ**[442] ศัพท์เดิมมาจาก เอตทฺ (√อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ)[443] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

อิณฺ	อิณฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อิณฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อิณฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อิณฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อิณฺ + อทิ	อทิ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ	ลง อทิ ปรัตยยะและ ตุฏฺ อาคม	เอเตสฺตุฏฺ จ (1.133 อุณาทิ)
อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ	อุ ของ ตุฏฺ, อิ ของ อทิ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ	ฏฺ ของ ตุฏฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อิณฺ + ตฺ ~~อุฏฺ~~ + อทฺ ~~อิ~~	ลบ อุ, ฏฺ และ อิ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อิ~~ณฺ~~ + ตฺ + อทฺ	ลบ ณฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)
อิ>เอ + ตฺ + อทฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **เอตทฺ**

เอตทฺ	เป็นศัพท์กฤต	
เอตทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
เอตทฺ + สุ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
เอตทฺ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺงโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)

[442] สุปารคชาดก คาถาที่ 22.

[443] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 298.

เอตทฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
เอตทฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
เอตทฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
เอตทฺ + สุ	เอตทฺ ชื่อว่าสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
เอตทฺ + สุ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
เอตทฺ + สุ>สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
เอตทฺ + สฺ	ลบ สฺ วิภักติ	สฺวโมรฺนปุสกาตฺ (7-1-23)
สำเร็จรูปเป็น **เอตทฺ**		
เอตตฺ	เปลี่ยน ทฺ ท้าย ตทฺ เป็น ตฺ ได้บ้าง	วา'วสาเน (8-4-56)

77. **ชลꣳ**[444] ศัพท์เดิมมาจาก ชล (√ชลฺ + อจ)[445]+ สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ชลฺ	ชลฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ชลฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ชลฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ชลฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ชลฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
ชลฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ชลฺ + อ~~จฺ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **ชล**		
ชล	เป็นศัพท์กฤต	
ชล	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ชล + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ชล + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ชล + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ชล + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน

[444] สุปารคชาดก คาถาที่ 22.

[445] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 519.

		(1-4-22)
ชล + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ชล + สุ>อมฺ	เปลี่ยน สุ วิภักติ เป็น อมฺ	อโตมฺ (7-1-24)
ชลฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ กับ อ ของ อมฺ (สุ) เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
ชลฺ + อ มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ꣳ)	
	เมื่อมี ว฻ (หลฺ) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **ชลꣳ**

78. **กิมฺ**[446] ศัพท์เดิมมาจาก กิมฺ + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

กิมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กิมฺ + สุ	กิมฺ ชื่อว่าสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
กิมฺ + สุ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กิมฺ + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กิมฺ	ลบ สฺ วิภักติ	สฺวโมรฺนปุสกาตฺ (7-1-23)
กิมฺ		

สำเร็จรูปเป็น **กิมฺ**

79. **อตฺร**[447] ศัพท์เดิมมาจาก เอตทฺ (√อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ)[448] + สปฺตมีวิภกฺติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

อิณฺ	อิณฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อิณฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อิณฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อิณฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อิณฺ + อทิ	อทิ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ	ลง อทิ ปรัตยยะและ ตุฏฺ อาคม	เอเตสฺตุฏฺ จ (1.133 อุณาทิ)
อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ	อุ ของ ตุฏฺ, อิ ของ อทิ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อิณฺ + ตุฏฺ + อทิ	ฏฺ ของ ตุฏฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อิณฺ + ตฺ ~~ตุฏฺ~~ + อทฺ ~~อิ~~	ลบ อุ, ฏฺ และ อิ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[446] สุปารคชาดก คาถาที่ 22.

[447] สุปารคชาดก คาถาที่ 22.

[448] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 298.

อิ~~ณ~~ + ตฺ + อทฺ	ลบ ณ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)
อิ>เอ + ตฺ + อทฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **เอตทฺ**

เอตทฺ	เป็นศัพท์กฤต	
เอตทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
เอตทฺ	เอตทฺ ศัพท์ เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
เอตทฺ + สปฺตมี	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ(4-1-1)
เอตทฺ + สปฺตมี>ตฺรลฺ	ใช้ ตฺรลฺ ปัจจัยแทนสัปตมีมีวิภักติ	สปฺตมฺยาสฺตฺรลฺ (5-3-10)
เอตทฺ + ตฺรลฺ	ล ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
เอตทฺ + ตฺร	ลบ ลฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
เอตทฺ>อนฺ + ตฺร	เปลี่ยน เอตทฺ เป็น อนฺ	อนฺ (5-3-5)
อนฺ + ตฺร	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อ + ตฺร	ลบ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อตฺร**

80. **มนฺยเต**[449] ศัพท์เดิมมาจาก มนฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มนฺ	มนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
มนฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
มนฺ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
มนฺ + ลฏฺ>ต	ใช้ ต แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
มนฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
มนฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)

[449] สุปารคชาดก คาถาที่ 22.

มนฺ + ตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
มนฺ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
มนฺ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
มนฺ + ย~~กฺ~~ + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **มนฺยเต**

81. **นิวรฺตนฺเต**[450] ศัพท์เดิมมาจาก นิ + วฺฤตฺ ธาตุ + ฌ วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + วฺฤตฺ	วฺฤตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + วฺฤตฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
นิ + วฺฤตฺ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
นิ + วฺฤตฺ + ลฏฺ>ฌ	ใช้ ฌ แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
นิ + วฺฤตฺ + ฌ	ฌ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
นิ + วฺฤตฺ + ฌ	ฌ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
นิ + วฺฤตฺ + ฌ>อนฺต	ฌ เป็น อนฺต	โฌ'นฺตะ (7-1-3)
นิ + วฺฤตฺ + อนฺตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
นิ + วฺ ฤ>อรฺ ตฺ+อนฺเต	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	ฤตศฺจ สโยคาเทรฺคุณะ (7-4-10)

สำเร็จรูปเป็น **นิวรฺตนฺเต**

82. **อามฺขมฺ**[451] ศัพท์เดิมมาจาก อามฺข (อางฺ + √ขนฺ + อจฺ)[452] + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อางฺ + ขนฺ	ขนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)

[450] สุปารคชาดก คาถาที่ 23.

[451] สุปารคชาดก คาถาที่ 23.

[452] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 734.

อาง̣ + ขน̣ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติง̣ (3-1-93)
อาง̣ + ขน̣ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อาง̣ + ขน̣ + อจ̣	อจ̣ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อาง̣ + มุฏ̣ + ขน̣ + อจ̣	ลง อจ̣ ปรัตยยะและ มุฏ̣ อาคม	ฑิตฺ ขเนรฺมุฏ̣ โจทาตฺตะ (5.20 อุณาทิ)
อาง̣ + มุฏ̣ + ขน̣ + อจ̣	ง̣ ของ อาง̣ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อาง̣ + มุฏ̣ + ขน̣ + อจ̣	ฏ̣ และ จ̣ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อา~~ง̣~~ + มุ~~ฏ̣~~ + ขน̣ + อ~~จ̣~~	ลบ ง, ฏ̣ และ จ̣ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อา + มุ + ข~~น̣~~ + อ	ลบ น̣ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)
อา + มุ + ข̣ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
สำเร็จรูปเป็น **อามุข**		
อามุข	เป็นศัพท์กฤต	
อามุข	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อามุข + อม̣	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	ง̣ยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อามุข + อม̣	อม̣ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยาม̣ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยาม̣ภฺยสฺ ง̣โสสาม̣ง̣โยสฺสุปฺ (4-1-2)
อามุข + อม̣	อม̣ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อามุข + อม̣	ลง อม̣ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อามุข + อม̣	อม̣ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อามุข̣ อ+อ>อ ม̣	เปลี่ยน อ ที่ ข กับ อ ที่ อม̣ เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
สำเร็จรูปเป็น **อามุขม̣**		

83. **รุรุทุะ**[453] ศัพท์เดิมมาจาก รุทฺ ธาตุ + ณิ วิภักติ หมวด ลิฏ̣ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

รุทฺ	รุทฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
รุทฺ + ลิฏ̣	ลง ลิฏ̣ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏ̣ (3-2-115)

[453] สุปารคชาดก คาถาที่ 24.

รุทฺ + ลิฏ	ลิฏ เป็นฝ่ายปรัสไมบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
รุทฺ + ลิฏ	ลง ปรัสไมบท ในกัตตุวาจก	เศษาตฺ กรฺตริ ปรสฺไมปทมฺ (1-3-78)
รุทฺ + ลิฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำณถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
รุทฺ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
รุทฺ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
รุทฺ + ณิ>อุสฺ	เปลี่ยน ณิ เป็น อุสฺ	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺ-ถลถุสณลฺวมาะ (4-3-82)
รุรุทฺ + อุสฺ	ซ้อนธาตุเป็นสอง เมื่อ ลิฏ อยู่หลัง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย (6-1-8)
รุรุทฺ + อุสฺ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
รุรุทฺ + อุ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
รุรุทฺ + อุ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
รุรุทฺ + อุ รุ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
รุรุทฺ + อุ รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
รุรุทฺ + อุ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **รุรุทุะ**

84. **เกจิตฺ**[454] ศัพท์เดิมมาจาก เกจิตฺ + ชสฺ เป็นกลุ่มประเภทคำอัพยยศัพท์ เมื่อลงวิภักติแล้ว ให้ลบทิ้ง ด้วยสูตร อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82) เหมือน ตุ (14) ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

85. **วิเลปุะ**[455] ศัพท์เดิมมาจาก วิ + ลปฺ ธาตุ + ณิ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + ลปฺ	ลปฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + ลปฺ + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏ (3-2-115)
วิ + ลปฺ + ลิฏ	ลิฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)

[454] สุปารคชาดก คาถาที่ 24.

[455] สุปารคชาดก คาถาที่ 26.

วิ + ลปฺ + ลิฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
วิ + ลปฺ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
วิ + ลปฺ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
วิ + ลปฺ + ณิ>อุสฺ	เปลี่ยน ณิ เป็น อุสฺ (อุะ)	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺถล ถุสณลฺวมาะ (3-4-82)
วิ + ลฺ อ>เอ ปฺ + อุสฺ	เปลี่ยน อ เป็น เอ	ตฺฤผลภชตฺรปศฺจ (6-4-122)
วิ + ลฺ เอ ปฺ + อุ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
วิ + ลฺ เอ ปฺ + อุ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิ + ลฺ เอ ปฺ + อุ ร ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ + ลฺ เอ ปฺ + อุ รฺ	รฺ ชื่อว่า อวสาน	วิราโมวสานมฺ (1-4-110)
วิ + ลฺ เอ ปฺ + อุ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **วิเลปุะ**

86. **อภิปฺรเณมุะ**[456] ศัพท์เดิมมาจาก อภิ + ปฺร + นมฺ ธาตุ + ณิ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อภิ+ปฺร+นมฺ	นมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อภิ+ปฺร+นมฺ+ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏ (3-2-115)
อภิ+ปฺร+นมฺ+ลิฏ	ลิฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
อภิ+ปฺร+นมฺ+ลิฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
อภิ+ปฺร+นมฺ+ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อภิ+ปฺร+นมฺ+ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อภิ+ปฺร+นมฺ+ ณิ>อุสฺ	เปลี่ยน ณิ เป็น อุสฺ (อุะ)	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺถล

[456] สุปารคชาดก คาถาที่ 25.

		ถุสฌลฺวมาะ (3-4-82)
อภิ+ปฺร+นฺ อ>เอ มฺ+อุสฺ	เปลี่ยน อ เป็น เอ	ฏฺฐาผลภชฏฺรปศฺจ (6-4-122)
อภิ+ปฺร+นฺ เอ มฺ+อุ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
อภิ+ปฺร+นฺ เอ มฺ+อุ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อภิ+ปฺร+นฺ เอ มฺ+อุ ร ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อภิ+ปฺร+นฺ เอ มฺ+อุ รฺ	รฺ ชื่อว่า อวสาน	วิราโมวสานมฺ (1-4-110)
อภิ+ปฺร+นฺ เอ มฺ+อุ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)
อภิ+ปฺร+นฺ>ณฺ เอ มฺ+อุะ	เปลี่ยน นฺ เป็น ณฺ	อฏฺกุปฺวางฺนุมฺวฺยวาเย’ปิ (8-4-2)

สำเร็จรูปเป็น **อภิปฺรเณมุะ**

87. **เชปุะ**[457] ศัพท์เดิมมาจาก ชปฺ ธาตุ + ณิ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ชปฺ	ชปฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ชปฺ + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏ (3-2-115)
ชปฺ + ลิฏ	ลิฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ชปฺ + ลิฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำณถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ชปฺ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ชปฺ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ชปฺ + ณิ>อุสฺ	เปลี่ยน ณิ เป็น อุสฺ (อุะ)	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺถล ถุสฌลฺวมาะ (3-4-82)
ชฺ อ>เอ ปฺ + อุสฺ	เปลี่ยน อ เป็น เอ	ฏฺฐาผลภชฏฺรปศฺจ (6-4-122)
ชฺ เอ ปฺ + อุ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ชฺ เอ ปฺ + อุ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ชฺ เอ ปฺ + อุ ร ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ชฺ เอ ปฺ + อุ รฺ	รฺ ชื่อว่า อวสาน	วิราโมวสานมฺ (1-4-110)

[457] สุปารคชาดก คาถาที่ 26.

ชฺ เอ ปฺ + อุ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **เชปุะ**

88. **ปฺรเณมฺุะ**[458] ศัพท์เดิมมาจาก ปฺร + นมฺ ธาตุ + ณิ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปฺร + นมฺ	นมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปฺร + นมฺ + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเข ลิฏ (3-2-115)
ปฺร + นมฺ + ลิฏ	ลิฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ปฺร + นมฺ + ลิฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำณถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ปฺร + นมฺ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ปฺร + นมฺ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ปฺร + นมฺ + ณิ>อุสฺ	เปลี่ยน ณิ เป็น อุสฺ (อุะ)	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺถล ถุสณลฺวมาะ (3-4-82)
ปฺร + นฺ อ>เอ มฺ + อุสฺ	เปลี่ยน อ เป็น เอ	ตฺฤผลภชตฺรปศฺจ (6-4-122)
ปฺร + นฺ เอ มฺ + อุ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ปฺร + นฺ เอ มฺ + อุ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ปฺร + นฺ เอ มฺ + อุ รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺร + นฺ เอ มฺ + อุ รฺ	รฺ ชื่อว่า อวสาน	วิราโมวสานมฺ (1-4-110)
ปฺร + นฺ เอ มฺ + อุ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)
ปฺร + นฺ>ณฺ เอ มฺ + อุะ	เปลี่ยน นฺ เป็น ณฺ	อฏกุปฺวางฺนุมฺวฺยวาเย'ปิ (8-4-2)

สำเร็จรูปเป็น **ปฺรเณมฺุะ**

89. **ตสฺย**[459] ศัพท์เดิมมาจาก ตทฺ + งสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ตทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ

[458] สุปารคชาดก คาถาที่ 26.

[459] สุปารคชาดก คาถาที่ 27.

		ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
ตทฺ + งสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ตทฺ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่า ษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ตทฺ + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ตทฺ + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ตทฺ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ตทฺ + งสฺ	ตทฺ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
ต ทฺ>อ + งสฺ	เปลี่ยน ทฺ ท้าย ตทฺ เป็น อ	ตฺยาทาทีนามะ (7-2-102)
ตฺ อ + อ>อ + งสฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ (ทฺ) เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
ตฺ อ + งสฺ>สฺย	เปลี่ยน งสฺ วิภักติ เป็น สฺย	ฎางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)

สำเร็จรูปเป็น **ตสฺย**

90. **ตฺวำ**[460] ศัพท์เดิมมาจาก ยุษฺมทฺ (√ยุษฺ + มทิกฺ)[461] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ยุษฺ	ยุษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ยุษฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ยุษฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ยุษฺ + มทิกฺ	มทิกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ยุษฺ + มทิกฺ	ลง มทิกฺ ปรัตยยะ	ยุษฺยสิภฺยำ มทิกฺ (1.139 อุณาทิ)
ยุษฺ + มทิกฺ	อิ ของ มทิกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ยุษฺ + มทิกฺ	กฺ ของ มทิกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ยุษฺ + มทฺ~~อิกฺ~~	ลบ อิ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ยุษฺมทฺ**

ยุษฺมทฺ	เป็นศัพท์กฤต	
ยุษฺมทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ยุษฺมทฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)

---

[460] สุปารคชาดก คาถาที่ 28.

[461] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 49.

ยุษฺมทฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ยุษฺมทฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ยุษฺมทฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ยุษฺมทฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ยุษฺมทฺ + สุ	อสฺมทฺ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
ยุษฺม>ตฺว อทฺ + สุ	เปลี่ยน ยุษฺมฺ ของ ยุษฺมทฺ เป็น ตฺว	ตฺวาเหา เสา (7-2-94)
ตฺวฺ อ+อ>อ ทฺ + สุ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
ตฺวฺ ~~อ ทฺ~~ + สุ	ลบ อทฺ ท้าย ตฺวฺ ทิ้ง	เศเษ โลปะ (7-2-90)
ตฺวฺ + สุ>อมฺ	เปลี่ยน สุ เป็น อมฺ	เง ปฺรถมโยรมฺ (7-1-28)
ตฺวฺ + อ มฺ> ตฺวำ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (◌ำ)	
	เมื่อมี ตฺ (หล) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **ตฺวำ**

91. **อุเปกฺษิตุ**[462] ศัพท์เดิมมาจาก อุป + อีกฺษ ธาตุ + อิฏ (อิ) อาคม + ตุมุนฺ (ตุมฺ) ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุป + อีกฺษ	อีกฺษ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อุป + อีกฺษ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อุป + อีกฺษ + ตุมุนฺ	ลง ตุมุนฺ ปัจจัย	ตุมุนฺณฺวุเลา กฺริยายำ กฺริยารฺถายามฺ (3-3-10)
อุป + อีกฺษ + ตุมุนฺ	อุ ที่ มุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อุป + อีกฺษ + ตุมุนฺ	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อุป + อีกฺษ + ตุมฺ ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อุปฺ อ+อี>เอ กฺษ + ตุมฺ	ทำขั้นคุณคือ อ กับ อี เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
อุปฺ+เอกฺษ+อิฏ+ตุมฺ	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
อุปฺ+เอกฺษ+อิฏ+ตุมฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)

[462] สุปารคชาดก คาถาที่ 29.

อุปฺ+เอกฺษ+อิ ~~ฏ~~+ตุมฺ	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **อุเปกฺษิตุมฺ**		
อุเปกฺษิตุมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
อุเปกฺษิตุมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อุเปกฺษิตุมฺ	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
อุเปกฺษิตุมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อุเปกฺษิตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อุเปกฺษิตุมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อุเปกฺษิตุมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อุเปกฺษิตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อุเปกฺษิตุมฺ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)
สำเร็จรูปเป็น **อุเปกฺษิตุมฺ**		

92. **ชนะ** ศัพท์เดิมมาจาก ชน (√ชนฺ + อจฺ)[463]+ สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ชนฺ	ชนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ชนฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ชนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ชนฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ชนฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
ชนฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ชนฺ + ~~อจ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **ชน**		
ชน	เป็นศัพท์กฤต	
ชน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ชน + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ชน + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ

[463] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 505.

		ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ชน + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ชน + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ชน + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ชน + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ชน + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ชน + สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ชน รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ชน รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ชน รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
ชน รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **ชนะ**

93. **อสฺย**[464] ศัพท์เดิมมาจาก อิทมฺ (√อิณฺ + กมินฺ) + งสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อินฺทฺ	อินฺทฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อินฺทฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อินฺทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อินฺทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อินฺทฺ + กมินฺ	กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อิ~~นฺ~~ทฺ + กมินฺ	ลง กมินฺ ปรัตยยะและลบ นฺ ของธาตุ	อินฺเทะ กมินฺ นโลปศฺจ (4.158 อุณาทิ)
อิทฺ + กมินฺ	กฺ ของ กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อิทฺ + กมินฺ	อิ ของ กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อิทฺ + กมินฺ	นฺ ของ กมินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิต	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อิทฺ + ~~ก~~ อมฺ ~~อิน~~	ลบ กฺ, อิ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อิทมฺ**

อิทมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
อิทมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)

[464] สุปารคชาดก คาถาที่ 29.

อิทมฺ + งสฺ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อิทมฺ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่า ษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาฏฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อิทมฺ + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อิทมฺ + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อิทมฺ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อิทมฺ + งสฺ	อิทมฺ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
อิท มฺ>อ + งสฺ	เปลี่ยน มฺ เป็น อ	ตฺยาทาทีนามะ (7-2-102)
อิทฺ อ+อ>อ + งสฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
อิทฺ อ + งสฺ	ลบ อิทฺ	หลิ โลปะ (7-2-113)
อ + งสฺ>สฺย	เปลี่ยน งสฺ เป็น สฺย	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)

สำเร็จรูป **อสฺย**

94. **อสฺมิ** ศัพท์เดิมมาจาก อสฺ ธาตุ + มิ วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อสฺ	อสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อสฺ+ ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
อสฺ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
อสฺ + ลฏฺ>มิปฺ	ใช้ มิปฺ แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
อสฺ + มิปฺ	มิปฺ เป็น อุตตมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อสฺ + มิปฺ	มิปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อสฺ + มิปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อสฺ + มิ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อสฺมิ**

95. **สญฺจินฺตฺย**[465] ศัพท์เดิมมาจาก สมฺ + จินฺตฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สมฺ + จินฺตฺ	จินฺตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สมฺ + จินฺตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สมฺ + จินฺตฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
สมฺ + จินฺตฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา เป็น ลฺยปฺ	สมาเส'นญฺปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
สมฺ + จินฺตฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สมฺ + จินฺตฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
สมฺ + จินฺตฺ + ~~ลฺยปฺ~~	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ส มฺ> ◌ं + จินฺตฺ + ย	เปลี่ยน มฺ เป็นอนุสวาระ (◌ं)	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)
ส ◌ं>ญ + จินฺตฺ + ย	เปลี่ยนอนุสาวระ (◌ं) เป็น ญ	อนุสฺวารสฺย ยยิ ปรสวรฺณะ (8-4-58)

สำเร็จรูปเป็น **สญฺจินฺตฺย**

สญฺจินฺตฺย	เป็นศัพท์กฤต	
สญฺจินฺตฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สญฺจินฺตฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
สญฺจินฺตฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สญฺจินฺตฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **สญฺจินฺตฺย**

96. **หึสิตุ**[466] ศัพท์เดิมมาจาก หึสฺ ธาตุ + อิฏ (อิ) อาคม + ตุมุนฺ (ตุมฺ) ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

หึสฺ	หึสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
หึสฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
หึสฺ + ตุมุนฺ	ลง ตุมุนฺ ปัจจัย	ตุมุนฺณฺวุเลา กฺริยายำ กฺริยารฺถายามฺ (3-3-10)
หึสฺ + ตุมุนฺ	อุ ที่ มุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)

[465] สุปารคชาดก คาถาที่ 30.

[466] สุปารคชาดก คาถาที่ 30.

หึสฺ + ตุมฺนฺ	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
หึสฺ + ตุมฺ ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
หึสฺ + อิฏ + ตุมฺ	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
หึสฺ + อิฏ + ตุมฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
หึสฺ + อิ ~~ฏ~~ + ตุมฺ	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **หึสิตุมฺ**

หึสิตุมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
หึสิตุมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
หึสิตุมฺ	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
หึสิตุมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
หึสิตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
หึสิตุมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
หึสิตุมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
หึสิตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
หึสิตุมฺ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)
หึสิตุ มฺ> ◌ं	เปลี่ยน มฺ เป็นอนุสวาระ (◌ं)	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **หึสิตุ◌ं**

97. **สตฺยวากฺเยน**[467] ศัพท์เดิมมาจาก สตฺยวากฺย (สตฺย [√สตฺ + ยตฺ][468]+ วากฺย [√วจฺ + ณฺยตฺ][469]) + ฏา มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สตฺย มาจาก สตฺ + ยตฺ มีวิธีทำดังนี้

สตฺ	สตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สตฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)

---

[467] สุปารคชาดก คาถาที่ 31.

[468] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 225.

[469] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 318.

สตฺ + ยตฺ	ยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
สตฺ + ยตฺ	ลง ยตฺ ปรัตยยะ	ศกิสโหศฺจ (3-1-99)
สตฺ + ยตฺ	ตฺ ของ ยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สตฺ + ย ~~ตฺ~~	ลบ ตฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **สตฺย**

วากฺย มาจาก วจฺ + ณฺยตฺ มีวิธีทำดังนี้

วจฺ	วจฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วจฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
วจฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วจฺ + ณฺยตฺ	ณฺยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
วจฺ + ณฺยตฺ	ลง ณฺยตฺ ปรัตยยะ	ฤหโลรฺณฺยตฺ (3-1-124)
วจฺ + ณฺยตฺ	ณฺ ของ ณฺยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
วจฺ + ณฺยตฺ	ตฺ ของ ณฺยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วจฺ + ~~ณ~~ ย ~~ตฺ~~	ลบ ณ และ ตฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วฺ อ>อา จฺ + ย	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ อ เป็น อา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)
วฺ อา จฺ>กฺ + ย	เปลี่ยน จฺ เป็น กฺ	จโชะ กุ ฆิณฺยโตะ (7-3-52)

สำเร็จรูปเป็น **วากฺย**

สตฺยวากฺย	เป็นศัพท์สมาส	
สตฺยวากฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สตฺยวากฺย + ฏา	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สตฺยวากฺย + ฏา	ฏา ชื่อว่าตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺงโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สตฺยวากฺย + ฏา	ฏา ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สตฺยวากฺย + ฏา	ลง ฏา ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สตฺยวากฺย + ฏา	ฏา ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สตฺยวากฺย + ฏา>อิน	เปลี่ยน ฏา วิภักติ เป็น อิน	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)
สตฺยวากฺย อ+อิ>เอ น	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **สตฺยวากฺเยน**

98. **มม**[470] ศัพท์เดิมมาจาก อสฺมทฺ (√อสฺ + มทิกฺ)[471] + งสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อสฺ	อสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อสฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อสฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อสฺ + มทิกฺ	มทิกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อสฺ + มทิกฺ	ลง มทิกฺ ปรัตยยะ	ยุษฺยสิภฺยำ มทิกฺ (1.139 อุณาทิ)
อสฺ + มทิกฺ	อิ ของ มทิกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อสฺ + มทิกฺ	กฺ ของ มทิกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อสฺ + มทฺ~~อิกฺ~~	ลบ อิ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อสฺมทฺ**

อสฺมทฺ	เป็นศัพท์กฺฤตฺ	
อสฺมทฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อสฺมทฺ + งสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อสฺมทฺ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฏษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อสฺมทฺ + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อสฺมทฺ + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อสฺมทฺ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อสฺมทฺ + งสฺ	อสฺมทฺ ศัพท์เป็นสรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ (1-1-27)
อสฺมฺ>มม อทฺ + งสฺ	เปลี่ยน อสฺมฺ ของ อสฺมทฺ เป็น มม	ตวมเมา งสิ (7-2-96)
มมฺ อ+อ>อ ทฺ + งสฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
มมฺ อ ทฺ + งสฺ>อศฺ	เปลี่ยน งสฺ เป็น อศฺ	ยุษฺมทสฺมทฺภฺยำ งโส'ศฺ (7-1-27)
มมฺ อ ทฺ + อศฺ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
มมฺ อ ทฺ + อ~~ศฺ~~	ลบ ศฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มมฺ ~~อ ทฺ~~ + อ	ลบ อทฺ ท้าย มม ทิ้ง	เศเษ โลปะ (7-2-90)

สำเร็จรูปเป็น **มม**

---

[470] สุปารคชาดก คาถาที่ 31.

[471] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 156.

99. **อปฺราปฺย**[472] ศัพท์เดิมมาจาก อปฺร + อาปฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อปฺร + อาปฺ	อาปฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อปฺร + อาปฺ + กฺตฺ	ลง กฺตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อปฺร + อาปฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
อปฺร + อาปฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา เป็น ลฺยปฺ	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
อปฺร + อาปฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อปฺร + อาปฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อปฺร + อาปฺ + ~~ลฺย~~~~ปฺ~~	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อปฺรฺ อ + อา>อา ปฺ + ย	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)
สำเร็จรูปเป็น **อปฺราปฺย**		
อปฺราปฺย	เป็นศัพท์กฺตฺ	
อปฺราปฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อปฺราปฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
อปฺราปฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อปฺราปฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อปฺราปฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อปฺราปฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อปฺราปฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อปฺราปฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)
สำเร็จรูปเป็น **อปฺราปฺย**		

100. **รราช**[473] ศัพท์เดิมมาจาก ราชฺ ธาตุ + ติปฺ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

---

[472] สุปารคชาดก คาถาที่ 31.

[473] สุปารคชาดก คาถาที่ 32.

ราชฺ	ราชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ราชฺ + ลิฏฺ	ลง ลิฏฺ ในอดีตกาล	ปโรกฺเข ลิฏฺ (3-2-115)
ราชฺ + ลิฏฺ	ลิฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
ราชฺ + ลิฏฺ	ลง ปรัสไมบท ในกัตตุวาจก	เศษาตฺ กรฺตริ ปรสฺไมปทมฺ (1-3-78)
ราชฺ + ลิฏฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลิฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ราชฺ + ติปฺ>ณลฺ	เปลี่ยน ติปฺ เป็น ณลฺ	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺ-ถลถุสณลฺวมาะ (4-3-82)
ราชฺ + ณลฺ	ณลฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ราชฺ + ณลฺ	ณลฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ราชฺ + ณลฺ	ณฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ราชฺ + ณลฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ราชฺ + ~~ณฺอลฺ~~	ลบ ณฺ และ ลฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ราราชฺ + อ	ซ้อนธาตุเป็นสอง เมื่อ ลิฏฺ (ณลฺ) อยู่หลัง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย (6-1-8)
ราราชฺ + อ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
รราชฺ + อ	รัสสะ อา ของอัภยาสะ เป็น อ	หฺรสฺวะ (7-4-59)

สำเร็จรูปเป็น **รราช**

101. **ชาครฺติ**[474] ศัพท์เดิมมาจาก ชาคฺฤ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ชาคฺฤ	ชาคฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ชาคฺฤ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
ชาคฺฤ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
ชาคฺฤ + ลฏฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)

[474] กุมภชาดก คาถาที่ 1.

ชาคฺฤ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ชาคฺฤ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ชาคฺฤ + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ชาคฺฤ + ติ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ชาคฺฤ + ศปฺ + ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
ชาคฺ ฤ>อรฺ + ศปฺ + ติ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
ชาคฺ อรฺ + ~~ศปฺ~~ + ติ	ลบ ศปฺ ปรัตยยะ	อทิปฺรภฺฤติภฺยะ ศปะ (2-4-72)

สำเร็จรูปเป็น **ชาครฺติ**

102. **อาตฺมหิเต**[475] ศัพท์เดิมมาจาก อาตฺมหิต (อาตฺม (นฺ) [√อตฺ + มนิณฺ][476] + หิต [√หิ/ธา + กฺต][477]) + งิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อาตฺมนฺ มาจาก อตฺ + มนิณฺ มีวิธีทำดังนี้

อตฺ	อตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อตฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อตฺ + มนิณฺ	มนิณฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อตฺ + มนิณฺ	ลง มนิณฺ ปรัตยยะ	สาติภฺยำ มนินฺมนิเณา (4.154 อุณาทิ)
อตฺ + มนิณฺ	อิ ของ มนิณฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อตฺ + มนิณฺ	ณฺ ของ มนิณฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อตฺ + มนฺ ~~อิณฺ~~	ลบ อิ และ ณฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อตฺ + มนฺ	อ ชื่อว่าอุปธา[478]	อโลนฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
อ>อา ตฺ + มนฺ	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ อ เป็น อา	อต อุปธายาะ (7-2-116)

[475] กุมภชาดก คาถาที่ 1.

[476] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 172.

[477] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 537.

[478] อุปธา (Upadhā) คือ สระตัวหน้าก่อนอักษรตัวท้ายสุด

สำเร็จรูปเป็น **อาตฺมนฺ**

หิต มาจาก ธา + กฺต มีวิธีทำดังนี้

ธา	ธา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ธา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ธา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ธา + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ธา + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
ธา + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺธา (3-2-102)
ธา + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺธา (1-1-26)
ธา + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ธา + ~~กฺ~~ต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ธา>หิ + ต	เปลี่ยน ธา เป็น หิ	ทธาเตรฺหิะ (7-4-42)

สำเร็จรูปเป็น **หิต**

อาตฺมนฺหิต	เป็นศัพท์สมาส	
อาตฺม ~~น~~ หิต	ลบ นฺ ของ อาตฺมนฺ	นศฺจาปทานฺตสฺย ฌลิ (8-3-24)
		อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)
อาตฺมหิต	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อาตฺมหิต + งิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อาตฺมหิต + งิ	งิ ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยาม์ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยาม์ภฺยสฺงโสสาม์งฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อาตฺมหิต + งิ	งิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อาตฺมหิต + งิ	ลง งิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อาตฺมหิต + งิ	งิ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อาตฺมหิต + งิ	ง์ ของ งิ วิภักติ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อาตฺมหิต + อิ	ลบ ง์ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อาตฺมหิตฺ อ+อิ>เอ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ (งิ) เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **อาตฺมหิเต**

103. **นิรฺมโท**[479] ศัพท์เดิมมาจาก นิรฺมท (นิรฺ + √มทฺ + อจ)[480] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิรฺ + มทฺ	มทฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิรฺ + มทฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
นิรฺ + มทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นิรฺ + มทฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
นิรฺ + มทฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
นิรฺ + มทฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
นิรฺ + มทฺ + อ~~จ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **นิรฺมท**

นิรฺมท	เป็นศัพท์กฤต	
นิรฺมท	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
นิรฺมท + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
นิรฺมท + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
นิรฺมท + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
นิรฺมท + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
นิรฺมท + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
นิรฺมท + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
นิรฺมท + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิรฺมท + สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
นิรฺมท รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
นิรฺมท รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิรฺมท รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
นิรฺมท รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **นิรฺมทะ**

---

[479] กุมฺภชาดก คาถาที่ 1.

[480] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 224.

นิรฺมท ะ>สฺ + สาว-	เปลี่ยนวิสรคะ (-ะ) เป็น สฺ	
	เมื่อมี สฺ (ขรฺ) อยู่หลัง	วิสรฺชนียสฺย สะ (8-3-35)
นิรฺมท สฺ>รุ + สาว-	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมฺชุโษ รุะ (8-2-66)
นิรฺมท รุ>อุ + สาว-	เปลี่ยน รุ เป็น อุ เมื่อมี สฺ (หศฺ) อยู่หลัง	หศิ จ (6-1-114)
นิรฺมทฺ อ+อุ>โอ + สาว-	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อุ เป็น โอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **นิรฺมโท สาว-**

104. **สตฺตฺเวษุ**[481] ศัพท์เดิมมาจาก สตฺตฺว (√สตฺ + ตฺว)[482] + สุปฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สตฺ	สตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สตฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สตฺ + ตฺว	ตฺว ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
สตฺ + ตฺว	ลง ตฺว ปรัตยยะ	

สำเร็จรูปเป็น **สตฺตฺว**

สตฺตฺว	เป็นศัพท์กฺฤต	
สตฺตฺว สตฺตฺว สตฺตฺว	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สตฺตฺว	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
สตฺตฺว + สุปฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สตฺตฺว + สุปฺ	สุปฺ ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สตฺตฺว + สุปฺ	สุปฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สตฺตฺว + สุปฺ	ลง สุปฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
สตฺตฺว + สุปฺ	สุปฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สตฺตฺว + สุปฺ	ปฺ ท้าย สุปฺ วิภักติ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
สตฺตฺว + สุ	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สตฺตฺวฺ อ>เอ + สุ	เปลี่ยน อ ท้าย สตฺตฺว เป็น เอ	พหุวจเน ฌลฺเยตฺ (7-3-103)

[481] กุมฺภชาดก คาถาที่ 2.

[482] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 172.

สตฺตฺวฺ เอ สุ>ษุ	เปลี่ยน สฺ ของปรัตยยะ เป็น ษ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)

สำเร็จรูปเป็น **สตฺตฺเวษุ**

105. **ชาตหารฺทะ**[483] ศัพท์เดิมมาจาก ชาตหารฺท (ชาต [√ชนฺ + กฺต][484] + หารฺท (√หฺฤทฺ + อณฺ)[485] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ชาต มาจาก ชนฺ + กฺต มีวิธีทำดังนี้

ชนฺ	ชนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ชนฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ชนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ชนฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ชนฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
ชนฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺฐา (3-2-102)
ชนฺ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺฐา (1-1-26)
ชนฺ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ชนฺ + ~~กฺ~~ต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ช นฺ>อา + ต	เปลี่ยน นฺ เป็น อา	เย วิภาษา (6-4-43)
ชฺ อ+อา>อา + ต	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ อ กับ อา เป็น อา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)

สำเร็จรูปเป็น **ชาต**

หารฺท มาจาก หฺฤทฺ + อณฺ มีวิธีทำดังนี้

หฺฤทฺ	หฺฤทฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
หฺฤทฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
หฺฤทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
หฺฤทฺ + อณฺ	อณฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
หฺฤทฺ + อณฺ	ลง อณฺ ปรัตยยะ	กรฺมณฺยณฺ (3-2-1)
หฺฤทฺ + อณฺ	ณฺ ของ อณฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
หฺฤทฺ + อ ~~ณ~~	ลบ ณฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
หฺฤทฺ + อ	ฤ ชื่อว่าอุปธา	อโลนฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)

[483] กุมภชาดก คาถาที่ 2.

[484] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 529.

[485] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 532.

หฺ ฤ>อารฺ ทฺ + อ	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ ฤ เป็น อารฺ	อต อุปธายาะ (7-2-116)
สำเร็จรูปเป็น **หารฺท**		
ชาตหารฺท	เป็นศัพท์สมาส	
ชาตหารฺท	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ชาตหารฺท + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ชาตหารฺท + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ชาตหารฺท + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ชาตหารฺท + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ชาตหารฺท + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ชาตหารฺท + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ชาตหารฺท + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ชาตหารฺท สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ชาตหารฺท รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ชาตหารฺท รุ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ชาตหารฺท รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
ชาตหารฺท รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)
สำเร็จรูปเป็น **ชาตหารฺทะ**		

106. **ปานฺ**[486] ศัพท์เดิมมาจาก ปาน (√ปา + ยุจฺ)[487] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปา + ยุจฺ	ยุจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปา + ยุจฺ	ลง ยุจฺ ปรัตยยะ	อาโต ยุจฺ (3-3-128)
ปา + ยุจฺ	จฺ ของ ยุจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏุ (1-3-7)
ปา + ยุ~~จฺ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[486] กุมฺภชาดก คาถาที่ 3.

[487] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 529.

ปา + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	ยุโวรนาเกา (7-1-1)
ปฺ อา+อ>อา น	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ อา กับ อ เป็น อา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)

สำเร็จรูปเป็น **ปาน**

ปาน	เป็นศัพท์กฤต	
ปาน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ปาน + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปาน + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฎาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ปาน + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปาน + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ปาน + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ปาน + สุ>อมฺ	เปลี่ยน สุ วิภักติ เป็น อมฺ	อโตมฺ (7-1-24)
ปานฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ กับ อ ของ อมฺ (สุ) เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
ปานฺ + อ มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ꣳ) เมื่อมี หฺ (หล) อยู่หลัง	โม’นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **ปานꣳ**

107. **ปหรติ**[488] ศัพท์เดิมมาจาก ป + หฺฤ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ป + หฺฤ	หฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ป + หฺฤ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
ป + หฺฤ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
ป + หฺฤ + ลฏฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ป + หฺฤ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ป + หฺฤ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-

[488] กุมภชาดก คาถาที่ 3.

		พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ป + หฺฤ + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ป + หฺฤ + ติ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ป + หฺฤ + ศปฺ + ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
ป + หฺฤ + ศปฺ + ติ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ป + หฺฤ + ศปฺ + ติ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ป + หฺฤ + ~~ศฺอปฺ~~ + ติ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ป + หฺ ฤ>อรฺ + อ + ติ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **ปหรติ**

108. **ปฺรธานภูตสฺย**[489] ศัพท์เดิมมาจาก ปฺรธานภูต (ปฺรธาน [ปฺร + √ธา + ยุจฺ][490] + ภูต [√ภู + กฺต][491]) + งสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปฺรธาน มาจาก ปฺร + ธา + ยุจฺ มีวิธีทำดังนี้

ปฺร + ธา	ธา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปฺร + ธา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปฺร + ธา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปฺร + ธา + ยุจฺ	ยุจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปฺร + ธา + ยุจฺ	ลง ยุจฺ ปรัตยยะ	อาโต ยุจฺ (3-3-128)
ปฺร + ธา + ยุจฺ	จฺ ของ ยุจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏุ (1-3-7)
ปฺร + ธา + ยุ~~จฺ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺร + ธา + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	ยุโวรนาเกา (7-1-1)
ปฺร + ธฺ อา+อ>อา น	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ อา กับ อ เป็น อา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)

สำเร็จรูปเป็น **ปฺรธาน**

ภูต มาจาก ภู + กฺต มีวิธีทำดังนี้

ภู	ภู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ภู + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ภู + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)

---

[489] กุมภชาดก คาถาที่ 4.

[490] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 276.

[491] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 529.

ภู + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ภู + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
ภู + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺฐา (3-2-102)
ภู + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺฐา (1-1-26)
ภู + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ภู + ~~กฺ~~ต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ภูต**

ปฺรธานภูต	เป็นศัพท์กฤต	
ปฺรธานภูต	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ปฺรธานภูต + งสฺ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปฺรธานภูต + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ปฺรธานภูต + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปฺรธานภูต + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ปฺรธานภูต + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ปฺรธานภูต + งสฺ>สฺย	เปลี่ยน งสฺ วิภักติ เป็น สฺย	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)

สำเร็จรูปเป็น **ปฺรธานภูตสฺย**

109. **อนุกรฺตุ**[492] ศัพท์เดิมมาจาก อนุ + กฺฤ ธาตุ + ตุมุนฺ (ตุม) ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อนุ + กฺฤ	กฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อนุ + กฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อนุ + กฺฤ + ตุมุนฺ	ลง ตุมุนฺ ปัจจัย	ตุมุนฺณฺวุเลา กฺริยายำ กฺริยารฺถายามฺ (3-3-10)
อนุ + กฺฤ + ตุมุนฺ	อุ ที่ มุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อนุ + กฺฤ + ตุมุนฺ	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อนุ + กฺฤ + ตุมฺ ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อนุ + กฺ ฤ>อรฺ + ตุมฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	ฤตศฺจ สโยคาเทรฺคุณะ (7-4-10)

[492] กุมภชาดก คาถาที่ 4.

สำเร็จรูปเป็น **อนุกรฺตุมฺ**

อนุกรฺตุมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
อนุกรฺตุมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อนุกรฺตุมฺ	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
อนุกรฺตุมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อนุกรฺตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อนุกรฺตุมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อนุกรฺตุมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อนุกรฺตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อนุกรฺตุมฺ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)
อนุกรฺตุ มฺ> ◌ं	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (◌ं) เมื่อมี น (หลฺ) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **อนุกรฺตุ◌ं**

110. **อิจฺฉติ**[493] ศัพท์เดิมมาจาก อิษ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อิษ	อิษ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อิษ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
อิษ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
อิษ + ลฏฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
อิษ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อิษ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)

[493] กุมภชาดก คาถาที่ 5.

อิษ + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อิษ + ติ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อิษ + ศปฺ + ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
อิษ + ศปฺ + ติ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อิษ + ศปฺ + ติ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อิษ + ~~ศฺอปฺ~~ + ติ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อิ ษ>ฉฺ + อ + ติ	เปลี่ยน ษ เป็น ฉ	อิษุคมิยมำ ฉะ (7-3-77)
อิ ตุกฺ ฉ + อ + ติ	ลง ตุกฺ อาคม	เฉ จ (6-1-73)
อิ ตุกฺ ฉ + อ + ติ	อุ ของ ตุกฺ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อิ ตุกฺ ฉ + อ + ติ	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อิ ต ~~อุกฺ~~ ฉ + อ + ติ	ลบ อุ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อิ ตฺ>จฺ ฉ + อ + ติ	เปลี่ยน ตฺ เป็น จฺ	สฺโตะ ศฺจุนา ศฺจุ (8-4-40)

สำเร็จรูปเป็น **อิจฺฉติ**

111. **กุมฺภมฺ**[494] ศัพท์เดิมมาจาก กุมฺภ (กุ + √อุนฺภฺ + อจฺ)[495] + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กุ + อุนฺภฺ	อุนฺภฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กุ + อุนฺภฺ + กฺตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺตฺ	กฺตฺวาตินฺ (3-1-93)
กุ + อุนฺภฺ + กฺตฺ	ลง กฺตฺตปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กุ + อุนฺภฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺตฺ	กฺตฺยาะ (3-1-95)
กุ + อุนฺภฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
กุ + อุนฺภฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กุ + อุนฺภฺ + อ~~จฺ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กุ + อุ นฺ>ं ภฺ + อ	เปลี่ยน นฺ เป็น อนุสวาระ (ं)	นศฺจาปทานฺตสฺย ฌลิ (8-3-24)
กุ + อุ ं>มฺ ภฺ + อ	เปลี่ยนอนุสาวระ (ं) เป็น มฺ	อนุสฺวารสฺย ยยิ ปรสวรฺณะ (8-4-58)
กฺ อุ+อุ>อุ มฺภฺ + อ	เปลี่ยน อุ กับ อุ เป็น อุ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)

สำเร็จรูปเป็น **กุมฺภ**

---

[494] กุมฺภชาดก คาถาที่ 5.

[495] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 147.

กุมฺภ	เป็นศัพท์กฤต	
กุมฺภ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กุมฺภ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กุมฺภ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฎาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กุมฺภ + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กุมฺภ + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กุมฺภ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กุมฺภฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ ที่ ข กับ อ ที่ อมฺ เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)

สำเร็จรูปเป็น **กุมฺภมฺ**

112. **ฆฏมฺ**[496] ศัพท์เดิมมาจาก ฆฏ (√ฆฏ + ฆ)[497] + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ฆฏ	ฆฏ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ฆฏ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ฆฏ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ฆฏ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ฆฏ + ฆ	ฆ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ฆฏ + ฆ	ลง ฆ ปรัตยยะ	อุปสรฺเค จ สำชฺญายามฺ (3-2-99)
ฆฏ + ฆ	ฆฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ฆฏ + ~~ฆ~~ อ	ลบ ฆฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ฆฏ**

ฆฏ	เป็นศัพท์กฤต	
ฆฏ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ฆฏ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ฆฏ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฎาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)

[496] กุมฺภชาดก คาถาที่ 6.

[497] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 387.

ฆฏ + อม̣	อม̣ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ฆฏ + อม̣	ลง อม̣ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ฆฏ + อม̣	อม̣ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ฆฏ อ+อ>อ ม̣	เปลี่ยน อ ที่ ข กับ อ ที่ อม̣ เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)

สำเร็จรูปเป็น **ฆฏม̣**

113. **ชฺญาสฺยลิ**[498] ศัพท์เดิมมาจาก ชฺญา ธาตุ + สฺย ปัจจัย + สิปฺ วิภักติ หมวด ลฺฤฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ชฺญา	ชฺญา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ชฺญา + ลฺฤฏ	ลง ลฺฤฏ ในอนาคตกาล	ลฺฤฏ เศเษ จ (3-3-13)
ชฺญา + ลฺฤฏ>สิปฺ	ใช้ สิปฺ แทน ลฺฤฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ชฺญา + สิปฺ	สิปฺ เป็น มัธยมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ชฺญา + สิปฺ	สิปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ชฺญา + สฺย + สิปฺ	ลง สฺย ปัจจัย	สฺยตาสี ลฺฤลุโฏ๎ะ (3-1-33)
ชฺญา + สฺย+ สิปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ชฺญา + สฺย + ~~สิปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ชฺญาสฺยติ**

114. **ภยำ**[499] ศัพท์เดิมมาจาก ภย (√ภี + อจฺ)[500] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ภี	ภี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ภี + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ภี + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ภี + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)

[498] กุมภชาดก คาถาที่ 8.

[499] กุมภชาดก คาถาที่ 8.

[500] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 224.

ภี + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	เอรจฺ (3-3-56)
ภี + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ภี + อ~~จ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ภฺ อี>เอ + อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อี เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
ภฺ เอ>อยฺ + อ	เปลี่ยน เอ เป็น อยฺ	เอโจ'ยวายาวะ (6-1-78)

สำเร็จรูปเป็น **ภย**

ภย	เป็นศัพท์กฤต	
ภย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ภย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ภย + สุ	สุ ชื่อว่า ปรฐมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ภย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ภย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ภย + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ภย + สุ>อมฺ	เปลี่ยน สุ วิภักติ เป็น อมฺ	อโตมฺ (7-1-24)
ภยฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ กับ อ ของ อมฺ (สุ) เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
ภยฺ + อ มฺ>ं	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ं)	
	เมื่อมี ตฺ (ฌลฺ) อยู่หลัง	นศฺจาปทานฺตสฺย ฌลิ (8-3-24)

สำเร็จรูปเป็น **ภยं**

115. **ปฺรสิทฺธ**[501] ศัพท์เดิมมาจาก ปฺรสิทฺธ (ปฺร + √สิธฺ + กฺต)[502] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปฺร + สิธฺ	สิธฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปฺร + สิธฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปฺร + สิธฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปฺร + สิธฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)

[501] กุมภชาดก คาถาที่ 9.

[502] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 349.

ปฺร + สิธฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
ปฺร + สิธฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺธา (3-2-102)
ปฺร + สิธฺ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺธา (1-1-26)
ปฺร + สิธฺ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปฺร + สิธฺ + ~~กฺ~~ต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺร + สิธฺ + ต>ธ	เปลี่ยน ตฺ เป็น ธฺ	ฌษสฺตโถรฺโธ’ธะ (8-2-40)
ปฺร + สิ ธฺ>ทฺ + ธ	เปลี่ยน ธฺ เป็น ทฺ	ฌลำ ชศฺ ฌศิ
สำเร็จรูปเป็น **ปฺรสิทฺธ**		
ปฺรสิทฺธ	เป็นศัพท์กฤต	
ปฺรสิทฺธ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ปฺรสิทฺธ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปฺรสิทฺธ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ปฺรสิทฺธ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปฺรสิทฺธ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ปฺรสิทฺธ + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ปฺรสิทฺธ + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ปฺรสิทฺธ + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺรสิทฺธ + สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ปฺรสิทฺธ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ปฺรสิทฺธ รุ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺรสิทฺธ รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
ปฺรสิทฺธ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)
สำเร็จรูปเป็น **ปฺรสิทฺธะ**		

116. **ยุกฺโต**[503] ศัพท์เดิมมาจาก ยุกฺต [√ยุชฺ + กฺต][504] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ยุชฺ	ยุชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)

[503] กุมฺภชาดก คาถาที่ 10.

[504] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 42.

ยุชฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ยุชฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ยุชฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ยุชฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
ยุชฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺฐา (3-2-102)
ยุชฺ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺฐา (1-1-26)
ยุชฺ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ยุชฺ + ~~กฺ~~ต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ยุ ชฺ>คฺ + ต	เปลี่ยน ชฺ เป็น คฺ	โจะ กุะ (8-2-30)
ยุ คฺ>กฺ + ต	เปลี่ยน คฺ เป็น กฺ	ขริ จ (8-4-55)

สำเร็จรูปเป็น **ยุกฺต**

ยุกฺต	เป็นศัพท์กฺฤต	
ยุกฺต	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ยุกฺต + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ยุกฺต + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ยุกฺต + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ยุกฺต + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ยุกฺต + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ยุกฺต + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ยุกฺต + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ยุกฺต + สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ยุกฺต รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ยุกฺต รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ยุกฺต รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
ยุกฺต รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **ยุกฺตะ**

ยุกฺต ะ>สฺ + วานฺ-	เปลี่ยนวิสรคะ (-ะ) เป็น สฺ เมื่อมี วฺ (ขรฺ) อยู่หลัง	วิสรฺชนียสฺย สะ (8-3-35)

ยุกฺต สฺ>รุ + วานฺ-	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโฆ รุะ (8-2-66)
ยุกฺต รุ>อุ + วานฺ-	เปลี่ยน รุ เป็น อุ เมื่อมี วฺ (หศฺ) อยู่หลัง	หศิ จ (6-1-114)
ยุกฺตฺ อ+อุ>โอ + วานฺ-	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อุ เป็น โอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **ยุกฺโต วานฺ-**

117. **ปีตฺวา**[505] ศัพท์เดิมมาจาก ปา ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปา + กฺฤตฺ	ปัจจัย ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัยในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ปา + กฺตฺวา	กฺตฺวา ปัจจัย ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปา + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
ปา + กฺตฺวา	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปา + ตฺวา	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺ อา>อี + ตฺวา	เปลี่ยน อา ที่ ปา เป็น อี	ฆุมาสฺถาคาปาชหาติสำ หลิ (6-4-66)

สำเร็จรูปเป็น **ปีตฺวา**

ปีตฺวา	เป็นศัพท์กฺฤตฺ	
ปีตฺวา	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ปีตฺวา	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
ปีตฺวา	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
ปีตฺวา + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปีตฺวา + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ปีตฺวา + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปีตฺวา + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)

[505] กุมภชาดก คาถาที่ 13.

ปีตฺวา + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ปีตฺวา + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **ปีตฺวา**

118. **เทเศษุ**[506] ศัพท์เดิมมาจาก เทศ (√ทิศฺ + ฆญ)[507] สุปฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทิศฺ	ทิศฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ทิศฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ทิศฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ทิศฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ทิศฺ + ฆญ	ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ทิศฺ + ฆญ	ลง ฆญ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)
ทิศฺ + ฆญ	ฆ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ทิศฺ + ฆญ	ญ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ทิศฺ + ~~ฆ~~ อ ~~ญ~~	ลบ ฆ และ ญ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ทฺ อิ>เอ ศฺ + อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **เทศ**

เทศ	เป็นศัพท์กฤต	
เทศ เทศ เทศ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
เทศ	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
เทศ + สุปฺ	ลงปรัตยยะหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
เทศ + สุปฺ	สุปฺ ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
เทศ + สุปฺ	สุปฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
เทศ + สุปฺ	ลง สุปฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
เทศ + สุปฺ	สุปฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)

[506] กุมฺภชาดก คาถาที่ 13.

[507] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II. หน้า 747.

เทศ + สุปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
เทศ + สุ	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
เทศฺ อ>เอ + สุ	เปลี่ยน อ ท้าย เทศ เป็น เอ	พหุวจเน ฌลฺเยตฺ (7-3-103)
เทศฺ เอ สุ>ษุ	เปลี่ยน สฺ ของปรัตยยะ เป็น ษ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)

สำเร็จรูปเป็น **เทเศษุ**

119. **สำหฺฤตมติะ**[508] ศัพท์เดิมมาจาก สำฤตมติ (สำหฺฤต [สมฺ + √หฺฤ + กฺต] + มติ (√มนฺ + กฺตินฺ)[509] + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สำหฺฤต มาจาก สมฺ + หฺฤ + กฺต มีวิธีทำดังนี้

สมฺ + หฺฤ	หฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สมฺ + หฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สมฺ + หฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สมฺ + หฺฤ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
สมฺ + หฺฤ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
สมฺ + หฺฤ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺฐา (3-2-102)
สมฺ + หฺฤ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺฐา (1-1-26)
สมฺ + หฺฤ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สมฺ + หฺฤ + ~~กฺต~~	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ส มฺ>ꣳ + หฺฤ + ต	เปลี่ยน มฺ เป็นอนุสวาระ (ꣳ)	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **สำหฺฤต**

มติ มาจาก มนฺ + กฺตินฺ มีวิธีทำดังนี้

มนฺ	มนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
มนฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
มนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
มนฺ + กฺตินฺ	กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
มนฺ + กฺตินฺ	ลง กฺตินฺ ปรัตยยะ	สฺตฺริยำ กฺตินฺ (3-3-94)
มนฺ + กฺตินฺ	กฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
มนฺ + กฺตินฺ	นฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
มนฺ + ~~กฺตินฺ~~	ลบ กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

---

[508] กุมฺภชาดก คาถาที่ 14.

[509] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 580.

ม ~~นฺ~~ + ติ	ลบ นฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)

สำเร็จรูปเป็น **มติ**

สํหฺฤตมติ	เป็นศัพท์สมาส	
สํหฺฤตมติ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สํหฺฤตมติ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สํหฺฤตมติ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺงโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สํหฺฤตมติ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สํหฺฤตมติ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สํหฺฤตมติ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สํหฺฤตมติ + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สํหฺฤตมติ + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สํหฺฤตมติ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ ท้ายบท เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
สํหฺฤตมติ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สํหฺฤตมติ รุ>รฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สํหฺฤตมติ รฺ>-ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **สํหฺฤตมติะ**

120. **ชหาติ**[510] ศัพท์เดิมมาจาก หา ธาตุ + ติปฺ วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

หา	หา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
หา + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
หา + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
หา + ลฏฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)

[510] กุมภชาดก คาถาที่ 15.

หา + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
หา + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
หา + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
หา + ติ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
หา + ศปฺ + ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
หา + ศปฺ + ติ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
หา + ศปฺ + ติ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
หา + ~~ศฺอปฺ~~ + ติ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
หาหา + อ + ติ	ซ้อนธาตุเป็นสอง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย (6-1-8)
หาหา + อ + ติ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
หฺ อา>อ หา + อ + ติ	รัสสะ อา ของอัภยาสะ เป็น อ	หฺรสฺวะ (7-4-59)
หฺ>ชฺ อ หา + อ + ติ	เปลี่ยน หฺ เป็น ชฺ	กุโหศฺจุะ (7-4-62)
ชฺ อ หฺ อา+อ>อา + ติ	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ อา กับ อ เป็น อา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)
สำเร็จรูปเป็น **ชหาติ**		

121. **จเรตฺ**[511] ศัพท์เดิมมาจาก จรฺ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด วิธิลิงฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

จรฺ	จรฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
จรฺ + วิธิลิงฺ	ลง วิธิลิงฺ ในการสั่งเป็นต้น	วิธินิมนฺตฺรณามนฺตฺรณาธีษฺฏ สมฺปฺรศฺนปฺรารฺถเนษุ ลิงฺ (3-3-161)
จรฺ + วิธิลิงฺ	วิธิลิงฺ เป็นฝ่ายปรัสไมบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
จรฺ + วิธิลิงฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน วิธิลิงฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
จรฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
จรฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-

[511] กุมภชาดก คาถาที่ 15.

		พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
จรฺ + ศปฺ + ติปฺ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
จรฺ + ศปฺ + ติปฺ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
จรฺ + ศปฺ + ติปฺ	ปฺ และ ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
จรฺ + อ + ติ	ลบ ศ, ป และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
จรฺ + อ + ยาสุฏฺ + ติ	ลง ยาสุฏฺ อาคม	ยาสุฏฺ ปรสฺไมปเทษฺวาตฺโต งิจฺจ (3-4-103)
จรฺ + อ + ยาสุฏฺ + ติ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
จรฺ + อ + ยาสุฏฺ + ติ	ฏฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
จรฺ + อ + ยาสฺ + ติ	ลบ อุ และ ฏฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
จรฺ + อ + ยาสฺ>อิยฺ + ติ	เปลี่ยน ยาสฺ เป็น อิยฺ	อโต เยยะ (7-2-80)
จรฺ + อ+อิ> เอ ยฺ + ติ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
จรฺ + เอ ~~ยฺ~~ + ติ	ลบ ยฺ เมื่อ วลฺ (คือ ต) อยู่หลัง	โลโป วฺโยรฺวลิ (6-1-66)
จรฺ + เอ + ตฺ ~~อิ~~	ลบ อิ ที่ ติ	อิตฺศฺจ (3-4-100)

สำเร็จรูปเป็น **จเรตฺ**

122. **ปถิษฺ**[512] ศัพท์เดิมมาจาก ปถินฺ (ปตฺ + อินิ)[513] + สุปฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปตฺ	ปตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปตฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ปตฺ + อินิ	อินิ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปตฺ + อินิ	ลง อินิ ปรัตยยะ	คเมรินิะ (4.6 อุณาทิ)
ป ตฺ>ถฺ + อินิ	เปลี่ยน ตฺ เป็น ถฺ	ปตะ ถ จ (4.12 อุณาทิ)
ปถฺ + อินิ	อิ ของ นิ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ปถฺ + อินฺ ~~อิ~~	ลบ อิ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ปถินฺ**

ปถินฺ	เป็นศัพท์กฤต

[512] กุมฺภาดก คาถาที่ 15.

[513] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 29.

ปถิน ปถิน ปถิน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ปถิน	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
ปถิน + สุ	ลงปรัตยยะหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปถิน + สุ	สุ ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุ (4-1-2)
ปถิน + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปถิน + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
ปถิน + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ปถิน + สุ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ปถิน + สุ	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปถิ + สุ	ลบ นฺ ท้าย ปถิน ทิ้ง	น โลปะ ปฺราติปทิกานฺตสฺย (8-2-7)
ปถิ + สฺ>ษ อุ	เปลี่ยน สฺ เป็น ษ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)

สำเร็จรูปเป็น **ปถิษุ**

123. **สฺวปนฺติ**[514] ศัพท์เดิมมาจาก สฺวปฺ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ณิ วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สฺวปฺ	สฺวปฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สฺวปฺ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
สฺวปฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
สฺวปฺ + ลฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำณถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
สฺวปฺ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
สฺวปฺ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
สฺวปฺ + ศปฺ + ณิ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)

[514] กุมภชาดก คาถาที่ 16.

สฺวปฺ + ศปฺ + ณิ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สฺวปฺ + ศปฺ + ณิ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
สฺวปฺ + อ + ณิ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺวปฺ + อ + ณิ>อนฺติ	เปลี่ยน ณิ เป็น อนฺติ	โฌนฺตะ (7-1-3)
สฺวปฺ + อ+อ>อ นฺติ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **สฺวปนฺติ**

124. **อุปยุชฺย**[515] ศัพท์เดิมมาจาก อุป + ยุชฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุป + ยุชฺ	ยุชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อุป + ยุชฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวาปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อุป + ยุชฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
อุป + ยุชฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา (ตฺวา) เป็น ลฺยปฺ (ย)	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
อุป + ยุชฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อุป + ยุชฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อุป + ยุชฺ + ย	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อุปยุชฺย**

อุปยุชฺย	เป็นศัพท์กฤต	
อุปยุชฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อุปยุชฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
อุปยุชฺย	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
อุปยุชฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	ง่ยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อุปยุชฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฎาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺง่โยสฺสุปฺ (4-1-2)
อุปยุชฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อุปยุชฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)

[515] กุมภชาดก คาถาที่ 17.

อุปยุชย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อุปยุชย + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **อุปยุชย**

125. **ปิตเรา**[516] ศัพท์เดิมมาจาก ปิตฺฤ (ปา + ตฺฤนฺ)[517] + เอาฏ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ปา + ตฺฤนฺ	ตฺฤนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปา + ตฺฤนฺ	ลง ตฺฤนฺ ปรัตยยะ	นปฺตฺฤเนษฺฏฺฤตฺวษฺฏฺฤโหตฺฤ โปตฺฤภราตฺฤชามาตฺฤมาตฺฤ ปิตฺฤทุหิตฺฤ (2.97 อุณาทิ)
ปา + ตฺฤนฺ	นฺ ของ ตฺฤนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ปา + ตฺฤ ~~นฺ~~	ลบ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺ อา>อิ + ตฺฤ	เปลี่ยน อา เป็น อิ	ธาโตราการสฺเยตฺวมฺ ()

สำเร็จรูปเป็น **ปิตฺฤ**

ปิตฺฤ	เป็นศัพท์กฤต	
มาตฺฤ ปิตฺฤ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ปิตฺฤ	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
ปิตฺฤ + เอาฏ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปิตฺฤ + เอาฏ	เอาฏ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ปิตฺฤ + เอาฏ	เอาฏ ปรัตยยะ เป็นทวิวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปิตฺฤ + เอาฏ	ลง เอาฏ ปรัตยยะ ในฐานะสองอย่าง	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)

[516] กุมภชาดก คาถาที่ 17.

[517] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 143.

ปิตฺฤ + เอาฏ	เอาฏ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ปิตฺฤ + เอาฏ	ฏ ของ เอาฏ วิภักติ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ปิตฺฤ + เอา~~ฏ~~	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปิตฺ ฤ>อรฺ + เอา	ทำเป็นขั้นคุณ คือ ฤ เป็น อรฺ	ฤโต งิสรฺวนามสฺถานโยะ (7-3-110)

สำเร็จรูปเป็น **ปิตเรา**

126. **ธนปตี**[518] ศัพท์เดิมมาจาก ธนปติ (ธน [√ธนฺ + อจฺ][519]+ ปติ [√ปา + ฑติ][520] + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ธน มาจาก ธนฺ + อจฺ มีวิธีทำดังนี้

ธนฺ	ธนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ธนฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ธนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ธนฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ธนฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
ธนฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ธนฺ + อ~~จ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ธน**

ปติ มาจาก ปา + ฑติ มีวิธีทำดังนี้

ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปา + ฑติ	ฑติ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปา + ฑติ	ลง ฑติ ปรัตยยะ	ปาเตรฺฑติะ (4.58 อุณาทิ)
ปา + ฑติ	ฑฺ ของ ฑติ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ปา + ~~ฑ~~ อติ	ลบ ฑฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปา + อติ	อา ที่ ปา ธาตุ ชื่อว่า ฏิ	อโจ'นฺตฺยาทิ ฏิ (1-1-64)

---

[518] กุมภชาดก คาถาที่ 17.

[519] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 776.

[520] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 23.

ปฺ ~~อา~~ + อติ	ลบ อา ที่ชื่อว่า ฏิ	ภสฺย เฏรฺโลปะ (7-1-88)
สำเร็จรูปเป็น **ปติ**		
ธนปติ	เป็นศัพท์สมาส	
ธนปติ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ธนปติ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ธนปติ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ธนปติ + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ธนปติ + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ธนปติ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ธนปตฺ อิ+อ>อิ มฺ	เปลี่ยน อิ ที่ ปติ กับ อ ที่ อมฺ เป็น อิ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
ธนปตฺ + อิ มฺ> ◌ं	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (◌ं)	
	เมื่อมี น (หล) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)
สำเร็จรูปเป็น **ธนปตึ**		

127. **กุลานิ**[521] ศัพท์เดิมมาจาก กุล (กุลฺ + ก)[522] + ชสฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

กุลฺ	กุลฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กุลฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กุลฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กุลฺ + ก	ก ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กุลฺ + ก	ลง ก ปรัตยยะ	กฺฤทาธารารฺจิกลิภฺยะ กะ (3.40 อุณาทิ)
กุลฺ + ก	กฺ ของ ก ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
กุลฺ + ~~กฺ~~ อ	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **กุล**		
กุล	เป็นศัพท์กฤต	

[521] กุมภชาดก คาถาที่ 19.

[522] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 152.

กุล กุล กุล	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กุล	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
กุล + ชสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กุล + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กุล + ชสฺ	ชสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กุล + ชสฺ	ลง ชสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
กุล + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กุล + ชสฺ>ศิ	เปลี่ยน ชสฺ วิภักติ เป็น ศิ	ชสฺศโส ศิะ (7-1-20)
กุล + ศิ	ศฺ ของ ศิ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กุล + ~~ศฺ~~ อิ	ลบ ศฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กุล + อิ	ตั้ง อิ (ศิ) ชื่อว่า สรวนามสถานะ	ศิ สรฺวนามสฺถานมฺ (1-1-42)
กุล + นุมฺ + อิ	ลง นุมฺ อาคม	นปุสกสฺย ฌลจะ (7-1-72)
กุล + นุมฺ + อิ	อุ ของ นุมฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กุล + นุมฺ + อิ	มฺ ของ นุมฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
กุล + นฺ ~~อุมฺ~~ + อิ	ลบ อุ และ มฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กุล + นฺ + อิ	ตั้ง อ ท้าย กุล ชื่อว่าอุปธา	อโลนฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
กุลฺ อ>อา + นฺ + อิ	ทีฆะ อ ที่ชื่อว่า อุปธา เป็น อา	สรฺวนามสฺถาเน จาสมฺพุทฺเธา (6-4-8)

สำเร็จรูปเป็น **กุลานิ**

128. **นิเษวฺย**[523] ศัพท์เดิมมาจาก นิ + สิวฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + สิวฺ	สิวฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + สิวฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นิ + สิวฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)

[523] กุมภชาดก คาถาที่ 27.

นิ + สิวฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา (ตฺวา) เป็น ลฺยปฺ (ย)	สมาเส'นญฺปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
นิ + สิวฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
นิ + สิวฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
นิ + สิวฺ + ย	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + สฺ อิ>เอ วฺ + ย	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
นิ + สฺ>ษฺ เอ วฺ + ย	เปลี่ยน สฺ เป็น ษฺ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)

สำเร็จรูปเป็น **นิเษวฺย**

นิเษวฺย	เป็นศัพท์กฤต	
นิเษวฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
นิเษวฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
นิเษวฺย	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
นิเษวฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
นิเษวฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
นิเษวฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
นิเษวฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
นิเษวฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
นิเษวฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **นิเษวฺย**

129. **ปตนฺติ**[524] ศัพท์เดิมมาจาก ปตฺ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ณิ วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปตฺ	ปตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปตฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
ปตฺ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
ปตฺ + ลฏฺ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา

[524] กุมภชาดก คาถาที่ 27.

		ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ปตฺ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ปตฺ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ปตฺ + ศปฺ + ณิ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
ปตฺ + ศปฺ + ณิ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปตฺ + ศปฺ + ณิ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ปตฺ + อ + ณิ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปตฺ + อ + ณิ>อนฺติ	เปลี่ยน ณิ เป็น อนฺติ	โฌนฺตะ (7-1-3)
ปตฺ + อ+อ>อ นฺติ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **ปตนฺติ**

130. **มทฺยปานสฺย**[525] ศัพท์เดิมมาจาก มทฺยปาน (มทฺย [√มทฺ + ยตฺ][526] + ปาน [√ปา + ยุจฺ][527]) + งสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มทฺย มาจาก มทฺ + ยตฺ มีวิธีทำดังนี้

มทฺ	มทฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
มทฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
มทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
มทฺ + ยตฺ	ยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
มทฺ + ยตฺ	ลง ยตฺ ปรัตยยะ	คทมทจรยมศฺจานุปสรฺเค (3-1-100)
มทฺ + ยตฺ	ตฺ ของ ยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
มทฺ + ย~~ตฺ~~	ลบ ตฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **มทฺย**

ปาน มาจาก ปา + ยุจฺ มีวิธีทำดังนี้

ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)

---

[525] กุมภชาดก คาถาที่ 28.

[526] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 591.

[527] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 529.

ปา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปา + ยุจฺ	ยุจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปา + ยุจฺ	ลง ยุจฺ ปรัตยยะ	อาโต ยุจฺ (3-3-128)
ปา + ยุจฺ	จฺ ของ ยุจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ปา + ยุ~~จฺ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปา + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	ยุโวรนาเกา (7-1-1)
ปฺ อา+อ>อา น	ทำเป็นขั้นวฤทธิ คือ อา กับ อ เป็น อา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)
สำเร็จรูปเป็น **ปาน**		
มทฺยปาน	เป็นศัพท์สมาส	
มทฺยปาน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
มทฺยปาน + งสฺ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
มทฺยปาน + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
มทฺยปาน + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
มทฺยปาน + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
มทฺยปาน + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
มทฺยปาน + งสฺ>สฺย	เปลี่ยน งสฺ วิภักติ เป็น สฺย	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)
สำเร็จรูปเป็น **มทฺยปานสฺย**		

131. **มนุชคติคตานำ**[528] ศัพท์เดิมมาจาก มนุชคติคต (มนุช [√มนฺ + อุ[529] > มนุ + √ชนฺ + ฑ][530]+ คติ [√คมฺ + กฺตินฺ][531] + คต [√คมฺ + กฺต][532]) + อามฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มนุช มาจาก มนุ (มนฺ + อุ) + ชนฺ + ฑ มีวิธีทำดังนี้

มนฺ	มนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)

[528] กุมภชาดก คาถาที่ 28.

[529] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 611.

[530] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 613.

[531] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 298.

[532] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 298.

มนฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
มนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
มนฺ + อุ	อุ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
มนฺ + อุ	ลง อุ ปรัตยยะ	ศฺฤาสฺวฺฤสฺนิหิตฺรปฺยสิวสิหนิกฺลิทิพนฺธิมนิภฺยศฺจ (1.10 อุณาทิ)

สำเร็จรูปเป็น **มนุ**

มนุ + ชนฺ	ชนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
มนุ + ชนฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
มนุ + ชนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
มนุ + ชนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
มนุ + ชนฺ + ฑ	ฑ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
มนุ + ชนฺ + ฑ	ลง ฑ ปรัตยยะ	อุปสรฺเค จ สำชฺญายามฺ (3-2-99)
มนุ + ชนฺ + ฑ	ฑฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
มนุ + ชนฺ + ~~ฑ~~ อ	ลบ ฑฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มนุ + ช~~นฺ~~ + อ	ลบ นฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาทีนามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)
มนุ + ชฺ อ+อ>อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **มนุช**

คติ มาจาก คมฺ + กฺตินฺ มีวิธีทำดังนี้

คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
คมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
คมฺ + กฺตินฺ	กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
คมฺ + กฺตินฺ	ลง กฺตินฺ ปรัตยยะ	สฺตฺริยำ กฺตินฺ (3-3-94)
คมฺ + กฺตินฺ	กฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
คมฺ + กฺตินฺ	นฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
คมฺ + ~~กฺตินฺ~~	ลบ กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ค~~มฺ~~ + ติ	ลบ มฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาทีนามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)

สำเร็จรูปเป็น **คติ**

คต มาจาก คมฺ + กฺต มีวิธีทำดังนี้

คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
คมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
คมฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
คมฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
คมฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺธา (3-2-102)
คมฺ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺธา (1-1-26)
คมฺ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
คมฺ + ~~กฺ~~ต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ค~~มฺ~~ + ต	ลบ มฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)

สำเร็จรูปเป็น **คต**

มนุชคติคต	เป็นศัพท์สมาส	
มนุชคติคต มนุชคติคต		
มนุชคติคต	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
มนุชคติคต	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
มนุชคติคต + อามฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
มนุชคติคต + อามฺ	อามฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
มนุชคติคต + อามฺ	อามฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
มนุชคติคต + อามฺ	ลง อามฺ ปรัตยยะในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
มนุชคติคต + อามฺ	อามฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
มนุชคติคต+นุฏ+อามฺ	ลง นุฏ อาคม	หฺรสฺวนทฺยาโป นุฏ (7-1-54)
มนุชคติคต+นุฏ+อามฺ	อุ ของ นุฏ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
มนุชคติคต+นุฏ+อามฺ	ฏ ของ นุฏ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)

มนุชคติคต + นฺ + อามฺ	ลบ อุ และ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มนุชคติคตฺ อ>อา+นฺ+อามฺ	ทีฆะ อ เป็น อา	นามิ (6-4-3)
มนุชคติคตฺอา+นฺ+อา มฺ> ◌ं	เปลี่ยน มฺ เป็นอนุสวาระ (◌ं)	
	เมื่อมี สฺ (หลฺ) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **มนุชคติคตานำ**

132. **ศีลำ**[533] ศัพท์เดิมมาจาก ศีล (√ศี + ลกฺ[534], √ศีล + อจฺ)[535] + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ศีล มาจาก ศี + ลกฺ มีวิธีทำดังนี้

ศี	ศี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ศี + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ศี + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ศี + ลกฺ	ลกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ศี + ลกฺ	ลง ลกฺ ปรัตยยะ	ศีโฑ ธุกฺลคฺวลญฺวาลนะ (4.39 อุณาทิ)
ศี + ลกฺ	กฺ ของ ลกฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ศี + ล~~กฺ~~	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ศีล**

ศีล มาจาก ศีลฺ + อจฺ มีวิธีทำดังนี้

ศีลฺ	ศีลฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ศีลฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ศีลฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ศีลฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ศีลฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
ศีลฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ศีลฺ + อ~~จฺ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ศีล**

---

[533] กุมภชาดก คาถาที่ 29.

[534] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 112.

[535] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 113.

ศีล	เป็นศัพท์กฤต	
ศีล	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ศีล + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ศีล + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ศีล + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ศีล + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ศีล + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ศีลฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ ที่ ข กับ อ ที่ อมฺ เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)

สำเร็จรูปเป็น **ศีลมฺ**

133. **นิมีลยติ**[536] ศัพท์เดิมมาจาก นิ + มีลฺ ธาตุ + ณิจฺ ปัจจัย + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + มีลฺ	มีลฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + มีลฺ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
นิ + มีลฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
นิ + มีลฺ + ลฏ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
นิ + มีลฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
นิ + มีลฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
นิ + มีลฺ + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
นิ + มีลฺ + ติ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + มีลฺ + ณิจฺ + ติ	ลง ณิจฺ (อิ) วิกรณปัจจัย	สตฺยาปปาศรูปวีณาตูลศฺโลก เสนาโลมตฺวจวรฺมวรฺณจูรฺณ จุราทิภโย ณิจฺ (3-1-25)

[536] กุมภชาดก คาถาที่ 29.

นิ + มีล̣ + ณิจ̣ + ติ	ณ̣ และ จ̣ ของ ณิจ̣ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
นิ + มีล̣ + ~~ณ̣~~ อิ ~~จ̣~~ + ติ	ลบ ณ̣ และ จ̣ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + มีล̣ +อิ+ศปฺ+ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
นิ + มีล̣ +อิ+ศปฺ+ติ	ศ̣ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
นิ + มีล̣ +อิ+ศปฺ+ติ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
นิ + มีล̣ +อิ+~~ศอปฺ~~+ติ	ลบ ศ̣ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ+มีล̣+อิ>เอ+อ+ติ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
นิ+มีล̣+เอ>อย̣+อ+ติ	เปลี่ยน เอ เป็น อย̣	เอโจ’ยวายาวะ (6-1-78)

สำเร็จรูปเป็น **นิมีลยติ**

134. **วกฺตา**[537] ศัพท์เดิมมาจาก วกฺตฺฤ (วจฺ + ตฺฤนฺ) + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วจฺ	วจฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วจฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
วจฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วจฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
วจฺ + ตฺฤนฺ	ตฺฤนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
วจฺ + ตฺฤนฺ	ลง ตฺฤนฺ ปรัตยยะ	นปฺตฺฤเนษฺฏฺฤตฺวษฺฏฺฤโหตฺฤ โปตฺฤภฺราตฺฤชามาตฺฤมาตฺฤ ปิตฺฤทุหิตฺฤ (2.97 อุณาทิ)
วจฺ + ตฺฤนฺ	นฺ ของ ตฺฤนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
วจฺ + ตฺฤ ~~นฺ~~	ลบ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ว จฺ>กฺ + ตฺฤ	เปลี่ยน จฺ เป็น กฺ	จโชะ กุ ฆิณฺยโตะ (7-3-52)

สำเร็จรูปเป็น **วกฺตฺฤ**

วกฺตฺฤ	เป็นศัพท์กฤต	
วกฺตฺฤ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
วกฺตฺฤ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
วกฺตฺฤ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ

[537] กุมภชาดก คาถาที่ 31.

		งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
วกฺตฺฤ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
วกฺตฺฤ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
วกฺตฺฤ + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
วกฺตฺ ฤ>อนงฺ + สุ	เปลี่ยน ฤ ท้าย วกฺตฺฤ เป็น อนงฺ	ฤทุศนสฺ ปุรุทฺโส'เนหสำ จ (7-1-94)
วกฺตฺ อนงฺ + สุ	อ ที่ น และ อุ ที่ สุ ชื่อว่าอิต	อุปเทเศ'ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วกฺตฺ อนงฺ + สุ	งฺ ชื่อว่า อิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วกฺตฺ อนฺ ~~องฺ~~ + สฺ ~~อุ~~	ลบ อ, งฺ และ อุ ที่ชื่อว่า อิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9
วกฺตนฺ + สฺ	ตั้ง อ ที่ ต ชื่อว่า อุปธา	อโลนฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
วกฺตฺ อ>อา นฺ + สฺ	ทีฆะ อ ที่ชื่อว่า อุปธา เป็น อา	อปฺ ตฺฤนฺ ตฺฤจฺ สฺวสฺฤ นปฺตฺฤ เนษฺฏฺฤ ตฺวษฺฏฺฤ กฺษตฺตฺฤ โหตฺฤ โปตฺฤ ปฺรศาสฺตฺฤนามฺ (6-4-11)
วกฺตฺ อานฺ + ~~สฺ~~	ลบ สฺ ทิ้ง	หลฺงยาพฺภฺโย ทีรฺฆาตฺ สุติสฺยปฤกฺตำ หลฺ (6-1-68)
วกฺตฺ อา~~นฺ~~	ลบ นฺ ท้ายบท	น โลปะ ปฺราติปทิกานฺตสฺย (8-2-7)

สำเร็จรูปเป็น **วกฺตา**

135. ***ภชสฺว***[538] ศัพท์เดิมมาจาก ภชฺ ธาตุ + ศปฺ + สฺว วิภักติ หมวด โลฏฺ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ภชฺ	ภชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ภชฺ + โลฏฺ	ลง โลฏฺ ในการบังคับ	โลฏฺ จ (3-3-167)
ภชฺ + โลฏฺ	โลฏฺ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ภชฺ + โลฏฺ>สฺว	ใช้ สฺว แทน โลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ภชฺ + สฺว	สฺว เป็น มัธยมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-

[538] กุมภชาดก คาถาที่ 33.

		มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ภชฺ + สฺว	สฺว เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหฺวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ภชฺ + ศปฺ + สฺว	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
ภชฺ + ศปฺ + สฺว	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ภชฺ + ศปฺ + สฺว	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ภชฺ + ~~ศฺ~~ อ ~~ปฺ~~ + สฺว	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ภชสฺว**

136. **ปุ๎สาม**[539] ศัพท์เดิมมาจาก ปุ๎ส (√ปา + ฑุมฺสุนฺ[540]) + อามฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ปา + ฑุมฺสุนฺ	ฑุมฺสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปา + ฑุมฺสุนฺ	ลง ฑุมฺสุนฺ ปรัตยยะ	ปาเตรฺฑุมฺสุนฺ (4.179 อุณาทิ)
ปา + ฑุมฺสุนฺ	อา ที่ ปา ธาตุ ชื่อว่า ฏิ	อโจ’นฺตฺยาทิ ฏิ (1-1-64)
ปฺ ~~อา~~ + ฑุมฺสุนฺ	ลบ อา ที่ชื่อว่า ฏิ	ภสฺย เฏรฺโลปะ (7-1-88)
ปฺ + ฑุมฺสุนฺ	ฑฺ ของ ฑุมฺสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ปฺ + ฑุมฺสุนฺ	อุ ของ ฑุมฺสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ปฺ + ฑุมฺสุนฺ	นฺ ของ ฑุมฺสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปฺ + ~~ฑ~~ อุมฺสฺ ~~อุนฺ~~	ลบ ฑฺ, อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปุ มฺ>ꣳ สฺ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ꣳ) เมื่อมี สฺ (หลฺ) อยู่หลัง	โม’นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **ปุ๎สฺ**

ปุ๎สฺ	เป็นศัพท์สมาส	
ปุ๎สฺ ปุ๎สฺ ปุ๎สฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ปุ๎สฺ	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ

---

[539] กษานติชาดก คาถาที่ 1.

[540] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 172.

		เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
ปุ๎ส + อาม๎	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	ง๎ยาป๎ปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปุ๎ส + อาม๎	อาม๎ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏ๎ฉษฏ๎าภ๎ยาม๎ ภิสฺเงภ๎ยำ ภ๎ยสฺ๎งสิภ๎ยาม๎ภ๎ยสฺ๎ งโสสาม๎ง๎โยสฺสุป๎ (4-1-2)
ปุ๎ส + อาม๎	อาม๎ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปุ๎ส + อาม๎	ลง อาม๎ ปรัตยยะในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนม๎ (1-4-21)
ปุ๎ส + อาม๎	อาม๎ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)

สำเร็จรูปเป็น **ปุ๎สาม๎**

137. **สำชนยนฺติ**[541] ศัพท์เดิมมาจาก สม๎ + ชน๎ ธาตุ + ณิจ๎ ปัจจัย + ศป๎ ปัจจัย + ณิ วิภักติ หมวด ลฏ๎ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สม๎ + ชน๎	ชน๎ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สม๎ + ชน๎ + ลฏ๎	ลง ลฏ๎ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ๎ (3-2-123)
สม๎ + ชน๎ + ลฏ๎	ลฏ๎ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทม๎ (1-4-99)
สม๎ + ชน๎ + ลฏ๎>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลฏ๎	ติป๎ตสฺ๎ณิสิป๎ถสฺถมิพ๎วสฺ๎มสฺตา ตำ๎ณถาสาถำ๎ธ๎วมิฑ๎วหิมหิง๎ (3-4-78)
สม๎ + ชน๎ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ป๎รถม-มธ๎ยโมตฺตมาะ (1-4-101)
สม๎ + ชน๎ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
สม๎ + ชน๎ + ณิจ๎ + ณิ	ลง ณิจ๎ (อิ) วิกรณปัจจัย	สตฺยาปปาศรูปวีณาตูลศฺโลก เสนาโลมตฺวจวรฺมวรฺณจูรฺณ จุราทิภโย ณิจ๎ (3-1-25)
สม๎ + ชน๎ + ณิจ๎ + ณิ	ณ๎, จ๎ ของ ณิจ๎ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏ๎ (1-3-7)
สม๎+ชน๎+ ~~ณ๎~~ อิ ~~จ๎~~ + ณิ	ลบ ณ๎ และ จ๎ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สม๎+ชน๎+อิ+ศป๎+ณิ	ลง ศป๎ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศป๎ (3-1-68)
สม๎+ชน๎+อิ+ศป๎+ณิ	ศ๎ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สม๎+ชน๎+อิ+ศป๎+ณิ	ป๎ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยม๎ (1-3-3)

[541] กษานติชาดก คาถาที่ 1.

สมฺ+ชนฺ+อิ+~~ศฺอป์~~+ณิ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สมฺ+ชนฺ+อิ>เอ+อ+ณิ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
สมฺ+ชนฺ+เอ>อยฺ+อ+ณิ	เปลี่ยน เอ เป็น อยฺ	เอโจ’ยวายาวะ (6-1-78)
สมฺ+ชนฺ+อยฺ+อ+ณิ>อนฺติ	เปลี่ยน ณิ เป็น อนฺติ	โณนฺตะ (7-1-3)
สมฺ+ชนฺ+อยฺ+อ+อ>อ นฺติ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
สฺ มฺ>ꣳ+ชนฺ+อยฺ+อนฺติ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ꣳ)	
	เมื่อมี ชฺ (ฌล) อยู่หลัง	นศฺจาปทานฺตสฺย ฌลิ (8-3-24)

สำเร็จรูปเป็น **สꣳชนยนฺติ**

138. **กฺษานฺติคุณปฺรภาวꣳ**[542] ศัพท์เดิมมาจาก กฺษานฺติคุณปฺรภาว (กฺษานฺติ [กฺษมูษฺ + กฺตินฺ][543] + คุณ [คุณฺ + ฆญฺ] [544] + ปฺรภาว [ปฺร + ภู + ฆญฺ][545]) + อมฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺษานฺติ มาจาก กฺษมูษฺ + กฺตินฺ มีวิธีทำดังนี้

กฺษมูษฺ	กฺษมูษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺษมูษฺ	อู ของ กฺษมูษฺ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กฺษมูษฺ	ษฺ ท้าย กฺษมูษฺ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
กฺษมฺ ~~อูษฺ~~	ลบ อู และ ษฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กฺษมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กฺษมฺ + กฺตินฺ	กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กฺษมฺ + กฺตินฺ	ลง กฺตินฺ ปรัตยยะ	สฺตฺริยำ กฺตินฺ (3-3-94)
กฺษมฺ + กฺตินฺ	กฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กฺษมฺ + กฺตินฺ	นฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
กฺษมฺ + ~~กฺตินฺ~~	ลบ กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษมฺ + ติ	อ ที่ ษ ของธาตุ ชื่อว่าอุปธา	อโล’นฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)

[542] กษานฺติชาดก คาถาที่ 2.

[543] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 231.

[544] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 335.

[545] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 282.

กฺษฺ อ>อา มฺ + ติ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อ อุปธา เป็น อา	อต อุปธายาะ (7-2-116)
กฺษฺ อา มฺ>ꣳ + ติ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ꣳ)	
	เมื่อมี ต (ฌลฺ) อยู่หลัง	นศฺจาปทานฺตสฺย ฌลิ (8-3-24)
กฺษฺ อา ꣳ>นฺ + ติ	เปลี่ยน อนุสวาระ (ꣳ) เป็น นฺ	อนุสฺวารสฺย ยยิ ปรสวรฺณะ (8-4-58)

สำเร็จรูปเป็น **กฺษานฺติ**

คุณ มาจาก คุณ + ฆฺญ มีวิธีทำดังนี้

คุณ	คุณ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
คุณ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
คุณ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
คุณ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
คุณ + ฆฺญ	ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
คุณ + ฆฺญ	ลง ฆฺญ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)
คุณ + ฆฺญ	ฆฺ ของ ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
คุณ + ฆฺญ	ญ ของ ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
คุณ + ~~ฆฺ~~ อ ~~ญ~~	ลบ ฆฺ และ ญ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **คุณ**

ปฺรภาว มาจาก ปฺร + ภู + ฆฺญ มีวิธีทำดังนี้

ปฺร + ภู	ภู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปฺร + ภู + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปฺร + ภู + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปฺร + ภู + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ปฺร + ภู + ฆฺญ	ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปฺร + ภู + ฆฺญ	ลง ฆฺญ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)
ปฺร + ภู + ฆฺญ	ฆฺ ของ ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปฺร + ภู + ฆฺญ	ญ ของ ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ปฺร + ภู + ~~ฆฺ~~ อ ~~ญ~~	ลบ ฆฺ และ ญ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺร + ภฺ อู>โอ + อ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อู เป็น โอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
ปฺร + ภฺ โอ>อาวฺ + อ	เปลี่ยน โอ เป็น อาวฺ	เอโจ’ยวายาวะ (6-1-78)

สำเร็จรูปเป็น **ปฺรภาว**

กฺษานฺติคุณปฺรภาว	เป็นศัพท์สมาส	
กฺษานฺติคุณปฺรภาว	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กฺษานฺติคุณปฺรภาว + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กฺษานฺติคุณปฺรภาว + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กฺษานฺติคุณปฺรภาว + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กฺษานฺติคุณปฺรภาว + อมฺ	ลง อมฺ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กฺษานฺติคุณปฺรภาว + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กฺษานฺติคุณปฺรภาวฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ กับ อ เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
กฺษานฺติคุณปฺรภาวฺ + อ ม>ꣳ	เปลี่ยน มฺ เป็นอนุสวาระ (ꣳ) เมื่อมี ตฺ (ฌลฺ) อยู่หลัง	นศฺจาปทานฺตสฺย ฌลิ (8-3-24)

สำเร็จรูปเป็น **กฺษานฺติคุณปฺรภาวꣳ**

139. **จการ**[546] ศัพท์เดิมมาจาก กฺฤ ธาตุ + ติปฺ วิภักติ หมวด ลิฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺฤ	กฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺฤ + ลิฏ	ลง ลิฏ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏ (3-2-115)
กฺฤ + ลิฏ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
กฺฤ + ติปฺ>ณลฺ	เปลี่ยน ติปฺ เป็น ณลฺ	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺ-ถลถุสณลฺวมาะ (4-3-82)
กฺฤ + ณลฺ	ณลฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
กฺฤ + ณลฺ	ณลฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
กฺฤ + ณลฺ	ณฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺฤ + ณลฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)

[546] กษานติชาดก คาถาที่ 2.

กฺฤ + อ	ลบ ณฺ และ ลฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺฤกฺฤ + อ	ซ้อนธาตุเป็นสอง เมื่อ ลิฏ อยู่หลัง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย (6-1-8)
กฺฤกฺฤ + อ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
กฺ ฤ>อรฺ กฺฤ + อ	เปลี่ยน ฤ ของอัภยาสะ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
กฺ อรฺ กฺฤ + อ	ลบ รฺ ของอัภยาสะ	หลาทิ เศษะ (7-4-600)
กฺ>จฺ อ กฺฤ + อ	เปลี่ยน กฺ ของอัภยาสะ เป็น จฺ	กุโหศฺจุ: (7/4/62)
จฺ อ กฺ ฤ>อรฺ + อ	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
จกรฺ + อ	อ ที่ ก ของธาตุ ชื่อว่าอุปธา	อโล'นฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
จกฺ อ>อา รฺ + อ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อ อุปธา เป็น อา	อต อุปธายาะ (7-2-116)

สำเร็จรูปเป็น **จการ**

140. **กฺษมา**[547] ศัพท์เดิมมาจาก กฺษมา (√กฺษมฺ + อจฺ + ฏาปฺ)[548] + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺษมฺ (กฺษมูษฺ)	กฺษมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺษมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กฺษมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กฺษมฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กฺษมฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
กฺษมฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺษมฺ + อ~~จ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษมฺ + อ + ฏาปฺ	ลง ฏาปฺ ปรัตยยะ	อชาทฺยตษฺฏาปฺ (4-1-4)
กฺษมฺ + อ + ฏาปฺ	ฏฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺษมฺ + อ + ฏาปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
กฺษมฺ + อ + ~~ฏ~~ อา ~~ป~~	ลบ ฏฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[547] กษานติชาดก คาถาที่ 3.

[548] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 229.

กฺษมฺ + อ+อา>อา	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **กฺษมา**

กฺษมา	เป็นศัพท์กฤต	
กฺษมา	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กฺษมา + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กฺษมา + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กฺษมา + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กฺษมา + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กฺษมา + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กฺษมา + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กฺษมา + สฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษมา + ~~สฺ~~	ลบ สฺ วิภักติ	หลฺงยาพฺภฺโย ทีรฺฆาตฺ สุติสฺยปฤกฺตำ หลฺ (6-1-68)

สำเร็จรูปเป็น **กฺษมา**

141. **กีรฺตฺยา**[549] ศัพท์เดิมมาจาก กีรฺติ (กฺฤตฺ + กฺตินฺ[550]) + งสฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺฤตฺ	กฺฤตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺฤตฺ	ตฺ ท้าย กฺฤตฺ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
กฺฤ~~ตฺ~~	ลบ ตฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กฺฤ + กฺตินฺ	กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กฺฤ + กฺตินฺ	ลง กฺตินฺ ปรัตยยะ	สฺตฺริยำ กฺตินฺ (3-3-94)
กฺฤ + กฺตินฺ	กฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กฺฤ + กฺตินฺ	นฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)

[549] กษานติชาดก คาถาที่ 3.

[550] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 132.

กฺฤ + ~~กฺติน~~	ลบ กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺ ฤ>อิรฺ + ติ	เปลี่ยน ฤ เป็น อิรฺ	ฤต อิทฺธาโตะ (7-1-100)
กิรฺ + ติ	อิ ที่ กิ ของธาตุ ชื่อว่าอุปธา	อโล'นฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
กฺ อิ>อี รฺ + ติ	ทีฆะ อิ อุปธา เป็น อี	หลิ จ (8-2-77)

สำเร็จรูปเป็น **กีรฺติ**

กีรฺติ	เป็นศัพท์กฤต	
กีรฺติ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กีรฺติ + งสฺ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กีรฺติ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กีรฺติ + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กีรฺติ + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กีรฺติ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กีรฺติ + งสฺ	ตั้ง อิ ท้าย กีรฺติ ชื่อว่า นที	งิติ หฺรสฺวศฺจ (1-4-6)
กีรฺติ + งสฺ	ง ของ งสฺ วิภักติ ชื่อว่า อิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กีรฺติ + ~~งฺ~~ อสฺ	ลบ งฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กีรฺติ + อาฏฺ + อสฺ	ลง อาฏฺ อาคม	อาฌฺนทฺยาะ (7-3-112)
กีรฺติ + อาฏฺ + อสฺ	ฏฺ ของ อาฏฺ ชื่อว่า อิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กีรฺติ + อา~~ฏฺ~~ + อสฺ	ลบ ฏฺ ที่ชื่อว่า อิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กีรฺติ + อา+อ>อา สฺ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อา กับ อ เป็น อา	อาฏฺศฺจ (6-1-90)
กีรฺตฺ อิ>ย์ + อา + สฺ	เปลี่ยน อิ ท้าย กีรฺติ เป็น ย์	อิโก ยณจิ (6-1-77)
กีรฺตฺย์ + อา + สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สสชุโษ รุะ (8-2-66)
กีรฺตฺย์ + อา + รุ	อุ ของ สุ ชื่อว่า อิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กีรฺตฺย์ + อา + รุ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กีรฺตฺย์ + อา + รฺ	รฺ ชื่อว่า อวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
กีรฺตฺย์ + อา + รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ(8-3-15)
กีรฺตฺย์ + อา + ~~ะ~~	ลบวิสรฺคะ (ะ)	เอตตฺโทะ สุโลโป'โกร นญฺสมาเส หลิ (6-1-132)

สำเร็จรูปเป็น **กีรฺตฺยา**

142. **นิวสนฺติ**[551] ศัพท์เดิมมาจาก นิ + วสฺ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ณิ วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + วสฺ	วสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + วสฺ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
นิ + วสฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
นิ + วสฺ + ลฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำณถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
นิ + วสฺ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
นิ + วสฺ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
นิ + วสฺ + ศปฺ + ณิ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
นิ + วสฺ + ศปฺ + ณิ	ศ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
นิ + วสฺ + ศปฺ + ณิ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
นิ + วสฺ + ~~ศ~~ อ ~~ป~~ + ณิ	ลบ ศ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + วสฺ + อ + ณิ>อนฺติ	เปลี่ยน ณิ เป็น อนฺติ	โณนฺตะ (7-1-3)
นิ + วสฺ + อ+อ>อ นฺติ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **นิวสนฺติ**

143. **มงฺคลฺยำ**[552] ศัพท์เดิมมาจาก มงฺคลฺย (√มงฺคลฺ + ยตฺ)[553] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มงฺคลฺ	มงฺคลฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
มงฺคลฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
มงฺคลฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
มงฺคลฺ + ยตฺ	ยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)

---

[551] กษานติชาดก คาถาที่ 4.

[552] กษานติชาดก คาถาที่ 4.

[553] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 566.

มงฺคลฺ + ยตฺ	ลง ยตฺ ปรัตยยะ	อโจ ยตฺ (3-1-97)
มงฺคลฺ + ยตฺ	ตฺ ของ ยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
มงฺคลฺ + ย~~ตฺ~~	ลบ ตฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **มงฺคลฺย**

มงฺคลฺย	เป็นศัพท์กฤต	
มงฺคลฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
มงฺคลฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
มงฺคลฺย + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
มงฺคลฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
มงฺคลฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
มงฺคลฺย + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
มงฺคลฺย + สุ>อมฺ	เปลี่ยน สุ วิภักติ เป็น อมฺ	อโตมฺ (7-1-24)
มงฺคลฺย อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ กับ อ ของ อมฺ (สุ) เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
มงฺคลฺย + อ มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ꣳ)	
	เมื่อมี มฺ (หล) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **มงฺคลฺยꣳ**

144. **ททรฺศ**[554] ศัพท์เดิมมาจาก ทฺฤศฺ ธาตุ + ติปฺ วิภักติ หมวด ลิฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทฺฤศฺ	ทฺฤศฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ทฺฤศฺ + ลิฏฺ	ลง ลิฏฺ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏฺ (3-2-115)
ทฺฤศฺ + ลิฏฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลิฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ทฺฤศฺ + ติปฺ>ณลฺ	เปลี่ยน ติปฺ เป็น ณลฺ	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺ-ถลถุสณลฺวมาะ (4-3-82)
ทฺฤศฺ + ณลฺ	ณลฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-

[554] กษานติชาดก คาถาที่ 7.

		มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ทฺฤศฺ + ณลฺ	ณลฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหฺวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ทฺฤศฺ + ณลฺ	ณฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ทฺฤศฺ + ณลฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ทฺฤศฺ + ~~ณฺ~~ อ ~~ลฺ~~	ลบ ณฺ และ ลฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ทฺฤทฺฤศฺ + อ	ซ้อนธาตุเป็นสอง เมื่อมี ลิฏ อยู่หลัง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย (6-1-8)
ทฺฤทฺฤศฺ + อ	ตัวที่ซ้อนมา เรียกว่าอัภยาสะ	ปูรฺโว’ภฺยาสะ (6-1-4)
ทฺ ฤ>อรฺ ทฺ ฤ>อรฺ ศฺ + อ	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
ทฺ ~~อรฺ~~ ทฺ อรฺ ศฺ + อ	ลบ รฺ ของอัภยาสะ	หลาทิ เศษะ (7-4-600)

สำเร็จรูปเป็น **ททรฺศ**

145. **ลลิไตะ**[555] ศัพท์เดิมมาจาก ลลิต (√ลลฺ + อิฏ + กฺต[556]) + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ลลฺ	ลลฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ลลฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ลลฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ลลฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ลลฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ลลฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
ลลฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺธา (3-2-102)
ลลฺ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺธา (1-1-26)
ลลฺ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ลลฺ + ~~กฺต~~	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ลลฺ + อิฏ + ต	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
ลลฺ + อิฏ + ต	ฏ ของ อิฏ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ลลฺ + อิ ~~ฏ~~ + ต	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[555] กษานติชาดก คาถาที่ 8.

[556] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 208.

สำเร็จรูปเป็น **ลลิต**

ลลิต	เป็นศัพท์กฤต	
ลลิต ลลิต ลลิต	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ลลิต	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
ลลิต + ภิสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ลลิต + ภิสฺ	ภิสฺ ชื่อว่าตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ลลิต + ภิสฺ	ภิสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ลลิต + ภิสฺ	ลง ภิสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
ลลิต + ภิสฺ	ภิสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ลลิต + ภิสฺ>ไอสฺ	เปลี่ยน ภิสฺ วิภักติ เป็น ไอสฺ	อโต ภิส ไอสฺ (7-1-9)
ลลิตฺ อ+ไอ>ไอ สฺ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อ กับ ไอ เป็น ไอ	วฤทฺธิเรจิ (6-1-88)
ลลิตฺ + ไอ สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ลลิตฺ + ไอ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิกฯ (1-3-2)
ลลิตฺ + ไอ รฺ ~~รุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ลลิตฺ + ไอ รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
ลลิตฺ + ไอ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺฯ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **ลลิไตะ**

146. **นฺฤปสฺย**[557] ศัพท์เดิมมาจาก นฺฤป (นฺฤ + √ปา + ก]][558]+ งสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

นฺฤ + ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นฺฤ + ปา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
นฺฤ + ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นฺฤ + ปา + ก	ก ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
นฺฤ + ปา + ก	ลง ก ปรัตยยะ	อาโต'นุปสรฺเค กะ (3-2-3)
นฺฤ + ปา + ก	กฺ ของ ก ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)

[557] กษานติชาดก คาถาที่ 8.

[558] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 919.

นฺฤ + ปา + ~~ก~~ อ	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นฺฤ + ปา + อ	อา ที่ ปา ธาตุ ชื่อว่า ฏิ	อโจ'นฺตฺยาทิ ฏิ (1-1-64)
นฺฤ + ปฺ ~~อา~~ + อ	ลบ อา ที่ชื่อว่า ฏิ	ภสฺย เฏรฺโลปะ (7-1-88)

สำเร็จรูปเป็น **นฺฤป**

นฺฤป	เป็นศัพท์กฤต	
นฺฤป	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
นฺฤป + งสฺ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
นฺฤป + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
นฺฤป + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
นฺฤป + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
นฺฤป + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
นฺฤป + งสฺ>สฺย	เปลี่ยน งสฺ วิภักติ เป็น สฺย	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)

สำเร็จรูปเป็น **นฺฤปสฺย**

147. **วิษฺยมานา**[559] ศัพท์เดิมมาจาก วิษฺยมาน (วิ + √สฺชฺ + ยกฺ + ลฏฺ)[560] + ชสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + สฺชฺ	สฺชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + สฺชฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
วิ + สฺชฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วิ + สฺชฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัมมวาจก	ตโยเรว กฺฤตฺยกฺตขลรฺถาะ (3-4-70)
วิ + สฺชฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ปรัตยยะ	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
วิ + สฺชฺ + ลฏฺ>ศานจฺ	เปลี่ยน ลฏฺ เป็น ศานจฺ	ลฏฺะ ศตฺฤศานจาวปฺรถมา สมานาธิกรเณ (3-2-124)
วิ + สฺชฺ + ยกฺ + ศานจฺ	ลง ยกฺ ปรัตยยะ	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
วิ + สฺชฺ + ยกฺ + ศานจฺ	กฺ และ ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)

[559] กษานติชาดก คาถาที่ 9.

[560] ดูเทียบใน Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 412.

วิ + สชฺ + ยกฺ + ศานจฺ	จฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
วิ + สชฺ + ย ~~กฺ~~ + ~~ศ~~ อาน ~~จฺ~~	ลบ กฺ, ศฺ และ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ + สชฺ + ย + มุกฺ + อาน	ลง มุกฺ อาคม	อาเน มุกฺ (7-2-82)
วิ + สชฺ + ย + มุกฺ + อาน	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิ + สชฺ + ย + มุกฺ + อาน	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วิ + สชฺ + ย + ม ~~อุกฺ~~ + อาน	ลบ อุ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ + สฺ>ษฺ อชฺ + ย + ม + อาน	เปลี่ยน สฺ เป็น ษฺ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)

สำเร็จรูปเป็น **วิษชฺยมาน**

วิษชฺยมาน	เป็นศัพท์กฤต	
วิษชฺยมาน วิษชฺยมาน		
วิษชฺยมาน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
วิษชฺยมาน	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ชสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ลง ชสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ชฺ ของ ชสฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
วิษชฺยมาน + ~~ช~~ อสฺ	ลบ ชฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิษชฺยมานฺ อ+อ>อา สฺ	เปลี่ยน อ กับ อ เป็น อา	ปฺรถมโยะ ปูรฺวสวรฺณะ (6-1-102)
วิษชฺยมานฺ อา สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
วิษชฺยมานฺ อา รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิษชฺยมานฺ อา รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิษชฺยมานฺ อา รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
วิษชฺยมานฺ อา รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)
วิษชฺยมานฺ อา –ะ	ลบวิสรคะ (ะ)	ลบวิสรฺคะ (ะ)เอตตฺโทะ สุโลโป’ โกรนฌสมาเส หลิ (6-1-132)

สำเร็จรูปเป็น **วิษชฺยมานา**

148. **ราชา**[561] ศัพท์เดิมมาจาก ราชนฺ (√ราชฺฤ + กนินฺ)[562] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

ราชฺฤ	ราชฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ราชฺฤ	ฤ ท้าย ราชฺฤ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ราชฺ~~ฤ~~	ลบ ฤ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ราชฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ราชฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ราชฺ + กนินฺ	กนินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ราชฺ + กนินฺ	ลง กนินฺ ปรัตยยะ	กนินฺ ยุวฺฤษิตกฺษิราชิธนฺวิทฺยุปฺรติทิวะ (1.156 อุณาทิ)
ราชฺ + กนินฺ	กฺ และ นฺ ของ กนินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ราชฺ + กนินฺ	อิ ของ กนินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ราชฺ + ~~ก~~ อนฺ ~~อิน~~	ลบ กฺ, อิ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ราชนฺ**

ราชนฺ	เป็นศัพท์กฤต	
ราชนฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ราชนฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ราชนฺ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺงโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ราชนฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ราชนฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ราชนฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ราชนฺ + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ราชนฺ + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ราชนฺ + สฺ	อ ที่ ช ชื่อว่าอุปธา	อโลนฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา(1-1-65)

[561] กษานติชาดก คาถาที่ 9.

[562] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 126.

ราชานฺ + สฺ	ทีฆะ อ ที่ชื่อว่าอุปธา เป็น อา	สรฺวนามสฺถาเน จาสมฺพุทฺเธา (6-4-8)
ราชานฺ	ลบ สฺ (สุ) วิภักติ	หลฺงยาพฺภฺโย ทีรฺฆาตฺ สุติสฺยปฤกฺตๆ หลฺ (6-1-68)
ราชา~~นฺ~~	ลบ นฺ ตัวท้าย	น โลปะ ปฺราติปทิกานฺตสฺย (8-2-7)

สำเร็จรูปเป็น **ราชา**

149. **มยูราะ**[563] ศัพท์เดิมมาจาก มยูร (√มีณฺ + อูรนฺ)[564] + ชสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

มีณฺ	มีณฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
มีณฺ	ณฺ ท้าย มีณฺ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
มี~~ณฺ~~	ลบ ณฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มี + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
มี + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
มี + อูรนฺ	อูรนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
มี + อูรนฺ	ลง อูรนฺ ปรัตยยะ	มีนาเตรูรนฺ (1.67 อุณาทิ)
มี + อูรนฺ	นฺ ของ อูรนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
มี + อูร ~~นฺ~~	ลบ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มฺ อี>เอ + อูร	ทำเป็นขั้นคุณคือ อี เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
มฺ เอ>อยฺ + อูร	เปลี่ยน เอ เป็น อยฺ	เอโจ’ยวายาวะ (6-1-78)

สำเร็จรูปเป็น **มยูร**

มยูร	เป็นศัพท์กฤต	
มยูร มยูร มยูร	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
มยูร	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
มยูร + ชสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
มยูร + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ

[563] กษานติชาดก คาถาที่ 11.

[564] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 634.

		ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ
		งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
มยูร + ชสฺ	ชสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
มยูร + ชสฺ	ลง ชสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
มยูร + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
มยูร + ชสฺ	ชฺ ของ ชสฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
มยูร + ~~ช~~ อสฺ	ลบ ชฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มยูรฺ อ+อ>อา สฺ	เปลี่ยน อ กับ อ เป็น อา	ปฺรถมโยะ ปูรฺวสวรฺณะ (6-1-102)
มยูรฺ อา สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
มยูรฺ อา รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
มยูรฺ อา รุ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มยูรฺ อา รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
มยูรฺ อา รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **มยูราะ**

150. **อนุคมฺยมานะ**[565] ศัพท์เดิมมาจาก อนุคมฺยมาน (อนุ + √คมฺ + ยกฺ + ลฏ)[566] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อนุ + คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อนุ + คมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อนุ + คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อนุ + คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัมมวาจก	ตโยเรว กฺฤตฺยกฺตขลรฺถาะ (3-4-70)
อนุ + คมฺ + ลฏ	ลง ลฏ ปรัตยยะ	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
อนุ + คมฺ + ลฏ>ศานจฺ	เปลี่ยน ลฏ เป็น ศานจฺ	ลฏะ ศตฺฤศานจาวปฺรถมา สมานาธิกรเณ (3-2-124)
อนุ + คมฺ + ยกฺ + ศานจฺ	ลง ยกฺ ปรัตยยะ	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
อนุ + คมฺ + ยกฺ + ศานจฺ	กฺ และ ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อนุ + คมฺ + ยกฺ + ศานจฺ	จฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)

[565] กษานติชาดก คาถาที่ 11.

[566] ดูเทียบใน Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 412.

อนุ + คมฺ + ย ~~กฺ~~ + ~~ศ~~ อาน ~~จฺ~~	ลบ กฺ, ศฺ และ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อนุ + คมฺ + ย + มุกฺ + อาน	ลง มุกฺ อาคม	อาเน มุกฺ (7-2-82)
อนุ + คมฺ + ย + มุกฺ + อาน	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อนุ + คมฺ + ย + มุกฺ + อาน	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อนุ + คมฺ + ย + ม ~~อุกฺ~~ + อาน	ลบ อุ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อนุคมฺยมาน**

อนุคมฺยมาน	เป็นศัพท์กฤต	
อนุคมฺยมาน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อนุคมฺยมาน + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อนุคมฺยมาน + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อนุคมฺยมาน + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อนุคมฺยมาน + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อนุคมฺยมาน + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อนุคมฺยมาน + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อนุคมฺยมาน + สุ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อนุคมฺยมาน + สฺ>รฺ	เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ	สมชุโษ รุ (8-2-66)
อนุคมฺยมาน รฺ	อุ ของ รฺ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
อนุคมฺยมาน รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อนุคมฺยมาน รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
อนุคมฺยมาน รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **อนุคมฺยมานะ**

151. **วิเจรุะ**[567] ศัพท์เดิมมาจาก วิ + จรฺ ธาตุ + ณิ วิภักติ หมวด ลิฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + จรฺ	จรฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + จรฺ + ลิฏฺ	ลง ลิฏฺ ในอดีตกาล	ปโรกฺเษ ลิฏฺ (3-2-115)
วิ + จรฺ + ลิฏฺ	ลิฏฺ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)

[567] กษานติชาดก คาถาที่ 12.

วิ + จรฺ + ลิฏ>ณิ	ใช้ ณิ แทน ลิฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
วิ + จรฺ + ณิ	ณิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
วิ + จรฺ + ณิ	ณิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
วิ + จรฺ + ณิ>อุสฺ	เปลี่ยน ณิ เป็น อุสฺ (อุะ)	ปรสฺไมปทานำ ณลตุสุสฺถล ถุสณลฺวมาะ (3-4-82)
วิ + จฺ อ>เอ รฺ + อุสฺ	เปลี่ยน อ เป็น เอ	ตฺฤผลภชตฺรปศฺจ (6-4-122)
วิ + จฺ เอ รฺ + อุ สฺ>รฺ	เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
วิ + จฺ เอ รฺ + อุ รฺ	อุ ของ รฺ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิ + จฺ เอ รฺ + อุ รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ + จฺ เอ รฺ + อุ รฺ	รฺ ชื่อว่า อวสาน	วิราโมวสานมฺ (1-4-110)
วิ + จฺ เอ รฺ + อุ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **วิเจรุะ**

152. **ปุษฺปาณิ**[568] ศัพท์เดิมมาจาก ปุษฺป (√ปุษฺปฺ + อจ)[569] + ศสฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

ปุษฺปฺ	ปุษฺปฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปุษฺปฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปุษฺปฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปุษฺปฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปุษฺปฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
ปุษฺปฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ปุษฺปฺ + ~~อจฺ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ปุษฺป**

ปุษฺป	เป็นศัพท์กฤต

[568] กษานติชาดก คาถาที่ 13.

[569] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 214.

ปุษฺป ปุษฺป ปุษฺป	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ปุษฺป	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
ปุษฺป + ศสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปุษฺป + ศสฺ	ศสฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ปุษฺป + ศฺสฺ	ศสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปุษฺป + ศสฺ	ลง ศสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
ปุษฺป + ศสฺ	ศสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ปุษฺป + ศสฺ>ศิ	เปลี่ยน ศสฺ วิภักติ เป็น ศิ	ชสฺศโส ศิะ (7-1-20)
ปุษฺป + ศิ	ศฺ ของ ศิ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปุษฺป + ~~ศฺ~~ อิ	ลบ ศฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปุษฺป + อิ	ตั้ง อิ (ศิ) ชื่อว่า สรวนามสถานะ	ศิ สรฺวนามสฺถานมฺ (1-1-42)
ปุษฺป + นุมฺ + อิ	ลง นุมฺ อาคม	นปุสกสฺย ฌลจะ (7-1-72)
ปุษฺป + นุมฺ + อิ	อุ ของ นุมฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ปุษฺป + นุมฺ + อิ	มฺ ของ นุมฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ปุษฺป + นฺ ~~อุมฺ~~ + อิ	ลบ อุ และ มฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปุษฺป + นฺ + อิ	ตั้ง อ ท้าย ปุษฺป ชื่อว่าอุปธา	อโลนฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
ปุษฺปฺ อ>อา + นฺ + อิ	ทีฆะ อ ที่ชื่อว่า อุปธา เป็น อา	สรฺวนามสฺถาเน จาสมฺพุทฺเธา (6-4-8)
ปุษฺปฺ อา + นฺ>ณฺ + อิ	เปลี่ยน นฺ เป็น ณฺ	อฏฺกุปฺวางฺนุมฺวฺยวาเย'ปิ (8-4-2)

สำเร็จรูปเป็น **ปุษฺปาณิ**

153. **ศุภ์**[570] ศัพท์เดิมมาจาก ศุภ (√ศุภฺ + ก)[571] + อมฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

ศุภฺ	ศุภฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ศุภฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)

[570] กษานติชาดก คาถาที่ 15.

[571] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 123.

ศุภฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ศุภฺ + ก	ก ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ศุภฺ + ก	ลง ก ปรัตยยะ	กฺฤทาธารารฺจิกลิภฺยะ กะ (3.40 อุณาทิ)
ศุภฺ + ก	กฺ ของ ก ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ศุภฺ + ~~ก~~ อ	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ศุภ**

ศุภ	เป็นศัพท์กฤต	
ศุภ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ศุภ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ศุภ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฏษฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ศุภ + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ศุภ + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ศุภ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ศุภฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ ที่ ภ กับ อ ที่ อมฺ เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
ศุภฺ + อ มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ เป็นอนุสวาระ (ꣳ)	
	เมื่อมี ปฺ (ฌลฺ) อยู่หลัง	นศฺจาปทานฺตสฺย ฌลิ (8-3-24)

สำเร็จรูปเป็น **ศุภꣳ**

154. **วฌฺจฺยเต**[572] ศัพท์เดิมมาจาก วฌฺจฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วฌฺจฺ	วฌฺจฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วฌฺจฺ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
วฌฺจฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
วฌฺจฺ + ลฏ>ต	ใช้ ต แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)

[572] กษานติชาดก คาถาที่ 15.

วณฺจฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
วณฺจฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
วณฺจฺ + ตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
วณฺจฺ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
วณฺจฺ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วณฺจฺ + ย~~กฺ~~ + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **วณฺจฺยเต**

155. **สุขานิ**[573] ศัพท์เดิมมาจาก สุข (√สุขฺ + อจฺ)[574] + ศสฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

สุขฺ	สุขฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สุขฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
สุขฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สุขฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
สุขฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
สุขฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สุขฺ + อ~~จฺ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **สุข**

สุข	เป็นศัพท์กฤต	
สุข สุข สุข	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สุข	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
สุข + ศสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สุข + ศสฺ	ศสฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ

[573] กษานติชาดก คาถาที่ 16.

[574] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 303.

		งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สุข + ศฺส	ศส ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สุข + ศส	ลง ศส ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
สุข + ศส	ศส ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สุข + ศส>ศิ	เปลี่ยน ศส วิภักติ เป็น ศิ	ชสฺศโส ศิะ (7-1-20)
สุข + ศิ	ศฺ ของ ศิ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สุข + ~~ศฺ~~ อิ	ลบ ศฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สุข + อิ	ตั้ง อิ (ศิ) ชื่อว่า สรวนามสถานะ	ศิ สรฺวนามสฺถานมฺ (1-1-42)
สุข + นุมฺ + อิ	ลง นุมฺ อาคม	นปุสกสฺย ฌลจะ (7-1-72)
สุข + นุมฺ + อิ	อุ ของ นุมฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สุข + นุมฺ + อิ	มฺ ของ นุมฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
สุข + นฺ ~~อุมฺ~~ + อิ	ลบ อุ และ มฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สุข + นฺ + อิ	ตั้ง อ ท้าย สุข ชื่อว่าอุปธา	อโลนฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
สุขฺ อ>อา + นฺ + อิ	ทีฆะ อ ที่ชื่อว่า อุปธา เป็น อา	สรฺวนามสฺถาเน จาสมฺพุทฺเธา (6-4-8)

สำเร็จรูปเป็น **สุขานิ**

156. **ชคตฺสฺถิตี**[575] ศัพท์เดิมมาจาก ชคตฺสฺถิติ (ชคตฺ [√คมฺ + ศตฺฤ][576] + สฺถิติ [√สฺถา + กตินฺ] [577]) + อมฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ชคตฺ มาจาก คมฺ + ศตฺฤ มีวิธีทำดังนี้

คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
คมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
คมฺ + ศตฺฤ	ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
คมฺ + ศตฺฤ	ลง ศตฺฤ ปรัตยยะ	วรฺตฺตมาเน ปฺรษฺฏพฺฤหนฺมหชฺช คจฺฉตฺฤวจฺจ (2.85 อุณาทิ)
คมฺ + ศตฺฤ	ศฺ ของ ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)

[575] กษานติชาดก คาถาที่ 21.

[576] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 497.

[577] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 449.

คมฺ + ศตฺฤ	ฤ ของ ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
คมฺ + ~~ศ~~ อตฺ ~~ฤ~~	ลบ ศ และ ฤ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
คมฺ + ศปฺ + อตฺ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
คมฺ + ศปฺ + อตฺ	ศ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
คมฺ + ศปฺ + อตฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
คมฺ + ~~ศ~~อ~~ปฺ~~ + อตฺ	ลบ ศและ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
คมฺ + อ+อ>อ ตฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
คคมฺ + อตฺ	ซ้อนธาตุเป็นสอง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย(6-1-8)
คคมฺ + อตฺ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
ค>ช คมฺ + อตฺ	เปลี่ยน คฺ เป็น ชฺ	กุโหศฺจุะ (7-4-62)
ชค~~มฺ~~ + อตฺ	ลบ มฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)
ชคฺ อ+อ>อ ตฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **ชคตฺ**

สฺถิติ มาจาก สฺถา + กฺตินฺ มีวิธีทำดังนี้

สฺถา	สฺถา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สฺถา + กฺตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺตฺ	กฺตฺทติงฺ (3-1-93)
สฺถา + กฺตฺ	ลง กฺตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สฺถา + กฺตินฺ	กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺตฺ	กฺตฺยาะ (3-1-95)
สฺถา + กฺตินฺ	ลง กฺตินฺ ปรัตยยะ	สฺตฺริยำ กฺตินฺ (3-3-94)
สฺถา + กฺตินฺ	กฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สฺถา + กฺตินฺ	นฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
สฺถา + ~~กฺตินฺ~~	ลบ กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺถา + อิฏฺ + ติ	ลง อิฏฺ (อิ) อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
สฺถา + อิฏฺ + ติ	ฏฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สฺถา + อิ + ติ	ลบ ฏฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺถฺ ~~อา~~ + อิ + ติ	ลบ อา ของ สฺถา ธาตุ	อาโต โลป อิฏิ จ (6-4-64)

สำเร็จรูปเป็น **สถิติ**

ชคตฺสฺถิติ เป็นศัพท์สมาส

ชคตฺสฺถิติ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ชคตฺสฺถิติ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ชคตฺสฺถิติ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ชคตฺสฺถิติ + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ชคตฺสฺถิติ + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ชคตฺสฺถิติ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ชคตฺสฺถิตฺ อิ+อ>อิ มฺ	เปลี่ยน อิ ที่ ติ กับ อ ที่ อมฺ เป็น อิ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
ชคตฺสฺถิตฺ + อิ มฺ> ं	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ं)	
	เมื่อมี ช (หล) อยู่หลัง	โม’นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **ชคตฺสฺถิตี**

157. **มนะปฺรโทษะ**[578] ศัพท์เดิมมาจาก มนะปฺรโทษ (มนสฺ [√มนฺ + อสุนฺ][579] + ปฺรโทษ [ปฺร + √ทุษฺ + ฆญฺ][580]) + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มนสฺ มาจาก มนฺ + อสุนฺ มีวิธีทำดังนี้

มนฺ	มนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
มนฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
มนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
มนฺ + อสุนฺ	อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
มนฺ + อสุนฺ	ลง อสุนฺ ปรัตยยะ	สรฺวธาตุภฺโย’สุนฺ (4.190 อุณาทิ)
มนฺ + อสุนฺ	อุ ของ อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
มนฺ + อสุนฺ	นฺ ของ อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
มนฺ + อสฺ~~อุน~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **มนสฺ**

ปฺรโทษ มาจาก ปฺร + ทุษฺ + ฆญฺ มีวิธีทำดังนี้

---

[578] กษานติชาดก คาถาที่ 22.

[579] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 606.

[580] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 753.

ปฺร + ทุษ	ทุษ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปฺร + ทุษ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปฺร + ทุษ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปฺร + ทุษ + ฆฺญ	ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปฺร + ทุษ + ฆฺญ	ลง ฆฺญ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)
ปฺร + ทุษ + ฆฺญ	ฆฺ ของ ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปฺร + ทุษ + ฆฺญ	ญฺ ของ ฆฺญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ปฺร + ทุษ + ~~ฆฺ~~ อ ~~ญ~~	ลบ ฆฺ และ ญฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺร + ทฺ อุ>โอ ษฺ + อ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อุ เป็น โอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **ปฺรโทษ**

มน สฺ>รุ + ปฺรโทษ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
มน รุ + ปฺรโทษ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
มน รฺ ~~อุ~~ + ปฺรโทษ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มน รฺ + ปฺรโทษ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
มน รฺ>ะ + ปฺรโทษ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **มนะปฺรโทษ**

มนะปฺรโทษ	เป็นศัพท์กฤต	
มนะปฺรโทษ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
มนะปฺรโทษ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
มนะปฺรโทษ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
มนะปฺรโทษ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
มนะปฺรโทษ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
มนะปฺรโทษ + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
มนะปฺรโทษ + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ'ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
มนะปฺรโทษ + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มนะปฺรโทษ + สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
มนะปฺรโทษ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)

มนะปฺรโทษ รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มนะปฺรโทษ รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
มนะปฺรโทษ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **มนะปฺรโทษะ**

158. **กฺษานฺตฺยา**[581] ศัพท์เดิมมาจาก กฺษานฺติ (กฺษมูษฺ + กฺตินฺ[582]) + งสฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺษมูษฺ	กฺษมูษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺษมูษฺ	อู ของ กฺษมูษฺ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กฺษมูษฺ	ษฺ ท้าย กฺษมูษฺ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
กฺษมฺ ~~อูษฺ~~	ลบ อู และ ษฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กฺษมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กฺษมฺ + กฺตินฺ	กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กฺษมฺ + กฺตินฺ	ลง กฺตินฺ ปรัตยยะ	สฺตฺริยำ กฺตินฺ (3-3-94)
กฺษมฺ + กฺตินฺ	กฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กฺษมฺ + กฺตินฺ	นฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
กฺษมฺ + ~~กฺตินฺ~~	ลบ กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษมฺ + ติ	อ ที่ ษ ของธาตุ ชื่อว่าอุปธา	อโล’นฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
กฺษ อ>อา มฺ + ติ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อ อุปธา เป็น อา	อต อุปธายาะ (7-2-116)
กฺษ อา มฺ>ं + ติ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ं)	
	เมื่อมี ตฺ (ฌลฺ) อยู่หลัง	นศฺจาปทานฺตสฺย ฌลิ (8-3-24)
กฺษ อา ं>นฺ + ติ	เปลี่ยน อนุสวาระ (ं) เป็น นฺ	อนุสฺวารสฺย ยยิ ปรสวรฺณะ (8-4-58)

สำเร็จรูปเป็น **กฺษานฺติ**

กฺษานฺติ	เป็นศัพท์กฤต	
กฺษานฺติ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กฺษานฺติ + งสฺ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)

---

[581] กษานติชาดก คาถาที่ 24.

[582] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 231.

กฺษานฺติ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กฺษานฺติ + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กฺษานฺติ + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กฺษานฺติ + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กฺษานฺติ + งสฺ	ตั้ง อิ ท้าย กฺษานฺติ ชื่อว่า นที	งิติ หฺรสฺวศฺจ (1-4-6)
กฺษานฺติ + งสฺ	ง ของ งสฺ วิภักติ ชื่อว่า อิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กฺษานฺติ + ~~ฺ~~ อสฺ	ลบ ง ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษานฺติ + อาฏฺ + อสฺ	ลง อาฏฺ อาคม	อาณฺนทฺยาะ (7-3-112)
กฺษานฺติ + อาฏฺ + อสฺ	ฏฺ ของ อาฏฺ ชื่อว่า อิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺษานฺติ + อา~~ฏ~~ + อสฺ	ลบ ฏฺ ที่ชื่อว่า อิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษานฺติ + อา+อ>อา สฺ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อา กับ อ เป็น อา	อาฏฺศฺจ (6-1-90)
กฺษานฺตฺ อิ>ยฺ + อา + สฺ	เปลี่ยน อิ ท้าย กฺษานฺติ เป็น ยฺ	อิโก ยณฺจิ (6-1-77)
กฺษานฺตฺยฺ + อา + สฺ>รฺ	เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ	สสชุโษ รุะ (8-2-66)
กฺษานฺตฺยฺ + อา + รฺ	อุ ของ สฺ ชื่อว่า อิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กฺษานฺตฺยฺ + อา + รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่า อิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษานฺตฺยฺ + อา + รฺ	รฺ ชื่อว่า อวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
กฺษานฺตฺยฺ + อา + รฺ>-ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ(8-3-15)
กฺษานฺตฺยฺ + อา + ~~-ะ~~	ลบวิสรฺคะ (ะ)	เอตตฺโทะ สุโลโป’โกร นญฺสมาเส หลิ (6-1-132)

สำเร็จรูปเป็น **กฺษานฺตฺยา**

159. **ปุณฺเยน**[583] ศัพท์เดิมมาจาก ปุณฺย (ปู + ยตฺ[584]) + ฏา วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปู	ปู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปู + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปู + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)

[583] กษานติชาดก คาถาที่ 25.

[584] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. III, หน้า 165.

ปู + ยฑฺ	ยฑฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปฺ อู>อุ + ณุกฺ + ยฑฺ	ลง ยฑฺ ปรัตยยะ รัสสะ อู ของ ปู ธาตุ เป็น อุ และ ลง ณุกฺ อาคม	ปูโฌ ยณฺ ณุคฺฆรสฺวศฺจ (5.-15)
ปฺ อุ + ณุกฺ + ยฑฺ	อุ ของ ณุกฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ปฺ อุ + ณุกฺ + ยฑฺ	กฺ ของ ณุกฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ปฺ อุ + ณุกฺ + ยฑฺ	ตฺ ของ ยฑฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ปฺ อุ + ณ ~~อุกฺ~~ + ย ~~ฑ~~	ลบ อุ, ณ และ ตฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ปุณฺย**

ปุณฺย	เป็นศัพท์กฤต	
ปุณฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ปุณฺย + ฏา	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปุณฺย + ฏา	ฏา ชื่อว่าตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ปุณฺย + ฏา	ฏา ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปุณฺย + ฏา	ลง ฏา ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ปุณฺย + ฏา	ฏา ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ปุณฺย + ฏา>อิน	เปลี่ยน ฏา วิภักติ เป็น อิน	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)
ปุณฺย อ+อิ>เอ น	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **ปุณฺเยน**

160. **วิวฺฤทฺธิะ**[585] ศัพท์เดิมมาจาก วิวฺฤทฺธิ (วิ + √วฺฤธฺ + กฺตินฺ)[586] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + วฺฤธฺ	วฺฤธฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + วฺฤธฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
วิ + วฺฤธฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วิ + วฺฤธฺ + กฺตินฺ	กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
วิ + วฺฤธฺ + กฺตินฺ	ลง กฺตินฺ ปรัตยยะ	สฺตฺริยำ กฺตินฺ (3-3-94)

[585] กษานติชาดก คาถาที่ 25.

[586] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 481.

วิ + วฺฤธฺ + กฺตินฺ	กฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตฑิเต (1-3-8)
วิ + วฺฤธฺ + กฺตินฺ	นฺ ของ กฺตินฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
วิ + วฺฤธฺ + ~~กฺติน~~	ลบ กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ + วฺฤธฺ + ตฺ>ธฺ อิ	เปลี่ยน ตฺ เป็น ธฺ	ฌษฏฺตโถรฺโธ’ธะ (8-2-40)
วิ + วฺฤ ธฺ>ทฺ + ธฺ อิ	เปลี่ยน ธฺ เป็น ทฺ	ฌลำ ชศฺ ฌศิ

สำเร็จรูปเป็น **วิวฺฤทฺธิ**

วิวฺฤทฺธิ	เป็นศัพท์กฤต	
วิวฺฤทฺธิ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
วิวฺฤทฺธิ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
วิวฺฤทฺธิ + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
วิวฺฤทฺธิ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
วิวฺฤทฺธิ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
วิวฺฤทฺธิ + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
วิวฺฤทฺธิ + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิวฺฤทฺธิ + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิวฺฤทฺธิ + สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุ’ะ (8-2-66)
วิวฺฤทฺธิ รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิวฺฤทฺธิ รุ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิวฺฤทฺธิ รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
วิวฺฤทฺธิ รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **วิวฺฤทฺธิะ**

161. **ภวนฺติ**[587] ศัพท์เดิมมาจาก ภู ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ฌิ วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ภู	ภู ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ภู + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
ภู + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)

[587] กษานติชาดก คาถาที่ 28.

ภู + ลฏ>ฌิ	ใช้ ฌิ แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ภู + ฌิ	ฌิ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ภู + ฌิ	ฌิ เป็น พหุวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ภู + ศปฺ + ฌิ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
ภู + ศปฺ + ฌิ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ภู + ศปฺ + ฌิ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ภู + อ + ฌิ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ภฺ อู>โอ + อ + ฌิ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อู เป็น โอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
ภฺ โอ>อวฺ + อ + ฌิ	เปลี่ยน โอ เป็น อวฺ	เอโจ’ยวายาวะ (6-1-78)
ภฺ อวฺ + อ + ฌิ>อนฺติ	เปลี่ยน ฌิ เป็น อนฺติ	โฌนฺตะ (7-1-3)
ภฺ อวฺ + อ+อ>อ นฺติ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)

สำเร็จรูปเป็น **ภวนฺติ**

162. **ปฺรติปทฺยเต**[588] ศัพท์เดิมมาจาก ปฺรติ + ปทฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปฺรติ + ปทฺ	ปทฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปฺรติ + ปทฺ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
ปฺรติ + ปทฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ปฺรติ + ปทฺ + ลฏ>ต	ใช้ ต แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ปฺรติ + ปทฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ปฺรติ + ปทฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)

[588] กษานติชาดก คาถาที่ 33.

ปฺรติ + ปทฺ + ตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
ปฺรติ + ปทฺ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
ปฺรติ + ปทฺ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปฺรติ + ปทฺ + ย~~ก~~ + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ปฺรติปทฺยเต**

163. **วิวฺฤตฺย**[589] ศัพท์เดิมมาจาก วิ + วฺฤตฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + วฺฤตฺ	วฺฤตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + วฺฤตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วิ + วฺฤตฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
วิ + วฺฤตฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา (ตฺวา) เป็น ลฺยปฺ (ย)	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
วิ + วฺฤตฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วิ + วฺฤตฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
วิ + วฺฤตฺ + ย	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **วิวฺฤตฺย**

วิวฺฤตฺย	เป็นศัพท์กฤต	
วิวฺฤตฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
วิวฺฤตฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
วิวฺฤตฺย	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
วิวฺฤตฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
วิวฺฤตฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
วิวฺฤตฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
วิวฺฤตฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)

[589] กษานติชาดก คาถาที่ 35.

วิวฺฤตฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
วิวฺฤตฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **วิวฺฤตฺย**

164. **ตนุ̐**[590] ศัพท์เดิมมาจาก ตนุ (√ตนฺ + อุ)[591] + อมฺ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ตนฺ	ตนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ตนฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ตนฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ตนฺ + อุ	อุ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ตนฺ + อุ	ลง อุ ปรัตยยะ	ภฺฤมฺฤศีงฺตฺฤจริตฺสริตนิธนิมิมสฺชิภฺย อุะ (1.7 อุณาทิ)

สำเร็จรูปเป็น **ตนุ**

ตนุ	เป็นศัพท์กฤต	
ตนุ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ตนุ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ตนุ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺงโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ตนุ + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ตนุ + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ตนุ + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ตนฺ อุ+อ>อุ มฺ	เปลี่ยน อุ ที่ นุ กับ อ ที่ อมฺ เป็น อุ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
ตนฺ + อุ มฺ> ◌ं	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (◌ं) เมื่อมี มฺ (หล) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **ตนุ̐**

[590] กษานติชาดก คาถาที่ 36.

[591] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 583.

165. **สṁทฺฤษฺยเต**[592] ศัพท์เดิมมาจาก สมฺ + ทฺฤษฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สมฺ + ทฺฤษฺ	ทฺฤษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สมฺ + ทฺฤษฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
สมฺ + ทฺฤษฺ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
สมฺ + ทฺฤษฺ + ลฏฺ>ต	ใช้ ต แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
สมฺ + ทฺฤษฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
สมฺ + ทฺฤษฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
สมฺ + ทฺฤษฺ + ต อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
สมฺ + ทฺฤษฺ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
สมฺ + ทฺฤษฺ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สมฺ + ทฺฤษฺ + ย~~กฺ~~ + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ส มฺ>ꣳ + ทฺฤษฺ+ย+เต	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ꣳ) เมื่อมี ทฺ (หล) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **สṁทฺฤษฺยเต**

166. **ชคติ**[593] ศัพท์เดิมมาจาก ชคตฺ (√คมฺ + ศตฺฤ[594]) + งิ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
คมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
คมฺ + ศตฺฤ	ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
คมฺ + ศตฺฤ	ลง ศตฺฤ ปรัตยยะ	วรฺตฺตมาเน ปฺฤษทฺพฺฤหนฺมหชฺช

[592] กษานติชาดก คาถาที่ 38.

[593] กษานติชาดก คาถาที่ 38.

[594] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 497.

		คจฉตฺถวจฺจ (2.85 อุณาทิ)
คมฺ + ศตฺฤ	ศฺ ของ ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
คมฺ + ศตฺฤ	ฤ ของ ศตฺฤ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
คมฺ + ~~ศฺ~~ อตฺ ~~ฤ~~	ลบ ศฺ และ ฤ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
คมฺ + ศปฺ + อตฺ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
คมฺ + ศปฺ + อตฺ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
คมฺ + ศปฺ + อตฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
คมฺ + ~~ศฺอปฺ~~ + อตฺ	ลบ ศฺและ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
คมฺ + อ+อ>อ ตฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
คคมฺ + อตฺ	ซ้อนธาตุเป็นสอง	ลิฏิ ธาโตรนภฺยาสสฺย(6-1-8)
คคมฺ + อตฺ	ตัวที่ซ้อนมา ชื่อว่าอัภยาสะ	ปูรฺโวภฺยาสะ (6-1-4)
ค>ช คมฺ + อตฺ	เปลี่ยน คฺ เป็น ชฺ	กุโหศฺจุะ (7-4-62)
ชค~~มฺ~~ + อตฺ	ลบ มฺ ท้ายธาตุ	อนุทาตฺโตปเทศวนติตโนตฺยาที-นามนุนาสิกโลโป ฌลิ กฺงิติ (6-4-37)
ชคฺ อ+อ>อ ตฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อ เป็น อ	อโต คุเณ (6-1-97)
สำเร็จรูปเป็น **ชคตฺ**		
ชคตฺ	เป็นศัพท์กฤต	
ชคตฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ชคตฺ + งิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ชคตฺ + งิ	งิ ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺงโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ชคตฺ + งิ	งิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ชคตฺ + งิ	ลง งิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ชคตฺ + งิ	งิ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ชคตฺ + งิ	งฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ชคตฺ + งิ>อิ	ลบ งฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **ชคติ**		

167. **กฺริยเต**[595] ศัพท์เดิมมาจาก กฺฤ ธาตุ + อิฏ อาคม + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺฤ	กฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺฤ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
กฺฤ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
กฺฤ + ลฏ>ต	ใช้ ต แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
กฺฤ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
กฺฤ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
กฺฤ + ตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
กฺฤ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
กฺฤ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กฺฤ + ย~~กฺ~~ + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺฤ + อิฏ + ย + เต	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
กฺฤ + อิฏ + ย + เต	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺฤ + อิ~~ฏ~~ + ย + เต	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺ ฤ>รฺ + อิ + ย + เต	เปลี่ยน ฤ เป็น รฺ เมื่อสระอยู่หลัง	อิโก ยณจิ (6-1-77)

สำเร็จรูปเป็น **กฺริยเต**

168. **ลกฺษฺยเต**[596] ศัพท์เดิมมาจาก ลกฺษฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ลกฺษฺ	ลกฺษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ลกฺษฺ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
ลกฺษฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)

[595] กษานติชาดก คาถาที่ 38.

[596] กษานติชาดก คาถาที่ 40.

ลกฺษ + ลฏ>ต	ใช้ ต แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ลกฺษ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ลกฺษ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ลกฺษ + ตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
ลกฺษ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
ลกฺษ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ลกฺษ + ย~~กฺ~~ + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ลกฺษฺยเต**

169. **วิมฺฤศฺย**[597] ศัพท์เดิมมาจาก วิ + มฺฤศฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + มฺฤศฺ	มฺฤศฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + มฺฤศฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วิ + มฺฤศฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
วิ + มฺฤศฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา (ตฺวา) เป็น ลฺยปฺ (ย)	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
วิ + มฺฤศฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วิ + มฺฤศฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
วิ + มฺฤศฺ + ย	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **วิมฺฤศฺย**

วิมฺฤศฺย	เป็นศัพท์กฤต	
วิมฺฤศฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
วิมฺฤศฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
วิมฺฤศฺย	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)

[597] กษานติชาดก คาถาที่ 41.

วิมฺฤศฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
วิมฺฤศฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฎาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
วิมฺฤศฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
วิมฺฤศฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
วิมฺฤศฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
วิมฺฤศฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **วิมฺฤศฺย**

170. **อวคมฺย**[598] ศัพท์เดิมมาจาก อว + คมฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อว + คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อว + คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อว + คมฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
อว + คมฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา (ตฺวา) เป็น ลฺยปฺ (ย)	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
อว + คมฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อว + คมฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อว + คมฺ + ย	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อวคมฺย**

อวคมฺย	เป็นศัพท์กฤต	
อวคมฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อวคมฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
อวคมฺย	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
อวคมฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อวคมฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺฎาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ

[598] กษานติชาดก คาถาที่ 41.

		งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อวคมฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อวคมฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อวคมฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อวคมฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **อวคมฺย**

171. **หียเต**[599] ศัพท์เดิมมาจาก หา ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

หา	หา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
หา + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
หา + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
หา + ลฏ>ต	ใช้ ต แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
หา + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
หา + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
หา + ต>เต	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
หา + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
หา + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
หา + ย + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
มฺ อา>อี + ย + เต	เปลี่ยน อา ที่ หา ธาตุ เป็น อี	ฌฺมาสฺถาคาปาชหาติสำ หลิ (6-4-66)

สำเร็จรูปเป็น **หียเต**

[599] กษานติชาดก คาถาที่ 41.

172. **เสวิตุมฺ**[600] ศัพท์เดิมมาจาก สิวฺ ธาตุ + อิฏ (อิ) อาคม + ตุมุนฺ (ตุมฺ) ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สิวฺ	สิวฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สิวฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สิวฺ + ตุมุนฺ	ลง ตุมุนฺ ปัจจัย	ตุมุนฺณฺวุเลา กฺริยายำ กฺริยารฺถายามฺ (3-3-10)
สิวฺ + ตุมุนฺ	อุ ที่ มุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
สิวฺ + ตุมุนฺ	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
สิวฺ + ตุมฺ ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สิวฺ + อิฏ + ตุมฺ	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
สิวฺ + อิฏ + ตุมฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
สิวฺ + อิ ~~ฏ~~ + ตุมฺ	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สฺ อิ>เอ วฺ + อิ + ตุมฺ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
สำเร็จรูปเป็น **เสวิตุมฺ**		
เสวิตุมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
เสวิตุมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
เสวิตุมฺ	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
เสวิตุมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
เสวิตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
เสวิตุมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
เสวิตุมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
เสวิตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
เสวิตุมฺ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)
สำเร็จรูปเป็น **เสวิตุมฺ**		

[600] กษานติชาดก คาถาที่ 42.

173. **ตโปวเน**[601] ศัพท์เดิมมาจาก ตโปวน (ตปสฺ [√ตปฺ + อสุนฺ][602] + วน [วนฺ + ฆ][603]) + งิ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ตปสฺ มาจาก ตปฺ + อสุนฺ มีวิธีทำดังนี้

ตปฺ	ตปฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ตปฺ + ณฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่าณฺฤตฺ	ณฺฤทติงฺ (3-1-93)
ตปฺ + ณฺฤตฺ	ลง ณฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ตปฺ + อสุนฺ	อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าณฺฤตฺ	ณฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ตปฺ + อสุนฺ	ลง อสุนฺ ปรัตยยะ	สรฺวธาตุภฺโย'สุนฺ (4.190 อุณาทิ)
ตปฺ + อสุนฺ	อุ ของ อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ตปฺ + อสุนฺ	นฺ ของ อสุนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
ตปฺ + อสฺ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
	สำเร็จรูปเป็น **ตปสฺ**	

วน มาจาก วนฺ + ฆ มีวิธีทำดังนี้

วนฺ	วนฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วนฺ + ณฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่าณฺฤตฺ	ณฺฤทติงฺ (3-1-93)
วนฺ + ณฺฤตฺ	ลง ณฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วนฺ + ฆ	ฆ ปรัตยยะ ชื่อว่าณฺฤตฺ	ณฺฤตฺยาะ (3-1-95)
วนฺ + ฆ	ลง ฆ ปรัตยยะ	ปุสิ สญฺญายำ ฆะ ปฺราเยณ (3-3-118)
วนฺ + ฆ	ฆฺ ของ ฆ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศณฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วนฺ + ~~ฆฺ~~ อ	ลบ ฆฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
	สำเร็จรูปเป็น **วน**	

ตป สฺ>รุ + วน	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ตป รุ>อุ + วน	เปลี่ยน รุ เป็น อุ เมื่อมี วฺ (หศฺ) อยู่หลัง	หศิ จ (6-1-114)
ตปฺ อ+อุ>โอ + วน	เปลี่ยน อ กับ อุ เป็น โอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)
	สำเร็จรูปเป็น **ตโปวน**	
ตโปวน	เป็นศัพท์สมาส	

---

[601] กษานติชาดก คาถาที่ 43.

[602] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 587.

[603] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 261.

ตโปวน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ตโปวน + งิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ตโปวน + งิ	งิ ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ตโปวน + งิ	งิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ตโปวน + งิ	ลง งิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ตโปวน + งิ	งิ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ตโปวน + งิ	ง ของ งิ วิภักติ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ตโปวน + ~~ง~~ อิ	ลบ ง ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ตโปวน อ+อิ>เอ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **ตโปวเน**

174. **อาศฺรมำ**[604] ศัพท์เดิมมาจาก อาศฺรม (อาง + √ศฺรมฺ + ฆญ)[605] + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อาง + ศฺรมฺ	ศฺรมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อาง + ศฺรมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อาง + ศฺรมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อาง + ศฺรมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อาง + ศฺรมฺ + ฆญ	ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อาง + ศฺรมฺ + ฆญ	ลง ฆญ ปรัตยยะ	หลศฺจ (3-3-121)
อาง + ศฺรมฺ + ฆญ	ง และ ฆ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อาง + ศฺรมฺ + ฆญ	ญ ของ ฆญ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อา~~ง~~ + ศฺรมฺ + ~~ฆ~~ อ ~~ญ~~	ลบ ฆ และ ญ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อาศฺรม**

อาศฺรม	เป็นศัพท์กฤต	
อาศฺรม	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อาศฺรม + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)

[604] กษานติชาดก คาถาที่ 44.

[605] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V. หน้า 154.

อาศฺรม + อมฺ	อมฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อาศฺรม + อมฺ	อมฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อาศฺรม + อมฺ	ลง อมฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อาศฺรม + อมฺ	อมฺ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อาศฺรมฺ อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ ที่ ม กับ อ ที่ อมฺ เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
อาศฺรมฺ + อ มฺ>ꣳ	เปลี่ยน มฺ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ꣳ) เมื่อมี ยฺ (หล) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **อาศฺรมꣳ**

175. **วิภูษณꣳ**[606] ศัพท์เดิมมาจาก วิภูษณ (วิ + √ภูษฺ + ลฺยุฏฺ)[607] + อมฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + ภูษฺ	ภูษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + ภูษฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
วิ + ภูษฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วิ + ภูษฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
วิ + ภูษฺ + ลฺยุฏฺ	ลฺยุฏฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
วิ + ภูษฺ + ลฺยุฏฺ	ลง ลฺยุฏฺ ปรัตยยะ	ลฺยุฏฺ จ (3-3-115)
วิ + ภูษฺ + ลฺยุฏฺ	ลฺ ของ ลฺยุฏฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วิ + ภูษฺ + ลฺยุฏฺ	ฏฺ ของ ลฺยุฏฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
วิ + ภูษฺ + ~~ลฺยุฏฺ~~	ลบ ลฺ และ ฏฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ + ภูษฺ + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	ยุโวรนาเกา (7-1-1)
วิ + ภูษฺ + อ น>ณ	เปลี่ยน นฺ เป็น ณฺ	อฏฺกุปฺวางฺนุมฺวฺยวาเย'ปิ (8-4-2)

สำเร็จรูปเป็น **วิภูษณ**

วิภูษณ	เป็นศัพท์กฤต	
วิภูษณ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
วิภูษณ + อมฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)

[606] กษานติชาดก คาถาที่ 45.

[607] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 413.

วิภูษณ + อม̣	อม̣ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยาม̣ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยาม̣ภฺยสฺ งโสสาม̣งฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
วิภูษณ + อม̣	อม̣ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
วิภูษณ + อม̣	ลง อม̣ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
วิภูษณ + อม̣	อม̣ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
วิภูษณ̣ อ+อ>อ ม̣	เปลี่ยน อ ที่ ม กับ อ ที่ อม̣ เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)
วิภูษณ̣ + อ ม̣>ं	เปลี่ยน ม̣ ท้ายบท เป็นอนุสวาระ (ं) เมื่อมี คฺ (หล) อยู่หลัง	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **วิภูษณ̣ं**

176. **ธรฺมสฺย**[608] ศัพท์เดิมมาจาก ธรฺม (ธฺฤ + มนฺ)[609] + งสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

ธฺฤ	ธฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ธฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ธฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ธฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ธฺฤ + มนฺ	มนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ธฺฤ + มนฺ	ลง มนฺ ปรัตยยะ	อารฺตฺติสฺตุสฺหุสฺฤธฺฤกฺษิกฺษุภายา วาปทิยกฺษินีภฺโย มนฺ (1.140 อุณาทิ)
ธฺฤ + มนฺ	นฺ ของ มนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยม̣ (1-3-3)
ธฺฤ + ม ~~นฺ~~	ลบ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ธฺ ฤ>อรฺ + ม	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **ธรฺม**

ธรฺม	เป็นศัพท์กฤต	
ธรฺม	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ธรฺม + งสฺ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)

[608] กษานติชาดก คาถาที่ 51.

[609] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 783.

ธรฺม + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ธรฺม + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ธรฺม + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ธรฺม + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ธรฺม + งสฺ>สฺย	เปลี่ยน งสฺ วิภักติ เป็น สฺย	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)

สำเร็จรูปเป็น **ธรฺมสฺย**

177. **นิวารณาตฺ**[610] ศัพท์เดิมมาจาก นิวารณ (นิ + √วฺฤ + ลฺยุฏ)[611] + งสิ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + วฺฤ	วฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + วฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
นิ + วฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นิ + วฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
นิ + วฺฤ + ลฺยุฏ	ลฺยุฏ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
นิ + วฺฤ + ลฺยุฏ	ลง ลฺยุฏ ปรัตยยะ	ลฺยุฏ จ (3-3-115)
นิ + วฺฤ + ลฺยุฏ	ลฺ ของ ลฺยุฏ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
นิ + วฺฤ + ลฺยุฏ	ฏ ของ ลฺยุฏ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
นิ + วฺฤ + ~~ลฺยุฏ~~	ลบ ลฺ และ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + วฺฤ + ยุ>อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	ยุโวรนาเกา (7-1-1)
นิ + วฺฤ + อ น>ณ	เปลี่ยน นฺ เป็น ณฺ	อฏกุปฺวางฺนุมฺวฺยวาเย'ปิ (8-4-2)
นิ + วฺ ฤ>อารฺ + อณ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ ฤ เป็น อารฺ	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)

สำเร็จรูปเป็น **นิวารณ**

นิวารณ	เป็นศัพท์กฤต	
นิวารณ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
นิวารณ + งสิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
นิวารณ + งสิ	งสิ ชื่อว่า ปัญจมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ

[610] กษานติชาดก คาถาที่ 52.

[611] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. II, หน้า 899.

		ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
นิวารณ + งสิ	งสิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
นิวารณ + งสิ	ลง งสิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
นิวารณ + งสิ	งสิ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
นิวารณ + งสิ>อาตฺ	เปลี่ยน งสิ วิภักติ เป็น อาตฺ	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)
นิวารณฺ อ+อา>อา ตฺ	ทีฆะ อ ท้าย นิวารณ กับ อา ของ อาตฺ เป็น อา	อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **นิวารณาตฺ**

178. **สมีกฺษฺย**[612] ศัพท์เดิมมาจาก สมฺ + อีกฺษฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สมฺ + อีกฺษฺ	อีกฺษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สมฺ + อีกฺษฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สมฺ + อีกฺษฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
สมฺ + อีกฺษฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา (ตฺวา) เป็น ลฺยปฺ (ย)	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
สมฺ + อีกฺษฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สมฺ + อีกฺษฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
สมฺ + อีกฺษฺ + ย	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **สมีกฺษฺย**

สมีกฺษฺย	เป็นศัพท์กฤต	
สมีกฺษฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สมีกฺษฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
สมีกฺษฺย	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
สมีกฺษฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
สมีกฺษฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ

[612] กษานติชาดก คาถาที่ 53.

		ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
สมีกฺษฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
สมีกฺษฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
สมีกฺษฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สมีกฺษฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **สมีกฺษฺย**

179. **ฉิทฺยมานสฺย**[613] ศัพท์เดิมมาจาก ฉิทฺยมาน (√ฉิทฺ + ยกฺ + ลฏ)[614] + งสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ฉิทฺ	ฉิทฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ฉิทฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ฉิทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ฉิทฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัมมวาจก	ตโยเรว กฺฤตฺยกฺตขลรฺถาะ (3-4-70)
ฉิทฺ + ลฏ	ลง ลฏ ปรัตยยะ	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
ฉิทฺ + ลฏ>ศานจฺ	เปลี่ยน ลฏ เป็น ศานจฺ	ลฏะ ศตฺฤศานจาวปฺรถมา สมานาธิกรเณ (3-2-124)
ฉิทฺ + ยกฺ + ศานจฺ	ลง ยก ปรัตยยะ	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
ฉิทฺ + ยกฺ + ศานจฺ	กฺ และ ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ฉิทฺ + ยกฺ + ศานจฺ	จฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ฉิทฺ + ย~~กฺ~~ + ~~ศ~~านจ~~ฺ~~	ลบ ก, ศ, จ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ฉิทฺ + ย + มุกฺ + อาน	ลง มุกฺ อาคม	อาเน มุกฺ (7-2-82)
ฉิทฺ + ย + มุกฺ + อาน	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ฉิทฺ + ย + มุกฺ + อาน	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ฉิทฺ + ย + ม ~~อุกฺ~~ + อาน	ลบ อุ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ฉิทฺยมาน**

ฉิทฺยมาน	เป็นศัพท์กฤต

---

[613] กษานติชาดก คาถาที่ 54.

[614] ดูเทียบใน Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 412.

ฉิทฺยมาน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ฉิทฺยมาน + งสฺ	ลงปรัตยยะ(วิภักติ) ลงหลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ฉิทฺยมาน + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าษัษฐีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ฉิทฺยมาน + งสฺ	งสฺ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ฉิทฺยมาน + งสฺ	ลง งสฺ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ฉิทฺยมาน + งสฺ	งสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ฉิทฺยมาน + งสฺ>สฺย	เปลี่ยน งสฺ วิภักติ เป็น สฺย	ฏางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)

สำเร็จรูปเป็น **ฉิทฺยมานสฺย**

180. **ปตติ**[615] ศัพท์เดิมมาจาก ปตฺ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปตฺ	ปตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปตฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
ปตฺ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
ปตฺ + ลฏฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ปตฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ปตฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ปตฺ + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ปตฺ + ติ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปตฺ + ศปฺ + ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
ปตฺ + ศปฺ + ติ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปตฺ + ศปฺ + ติ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ปตฺ + ~~ศฺอปฺ~~ + ติ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[615] กษานติชาดก คาถาที่ 55.

สำเร็จรูปเป็น **ปตติ**

181. **ศรีเร**[616] ศัพท์เดิมมาจาก ศรีร (ศฺฤ + อีรนฺ)[617] + ง วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ศฺฤ	ศฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ศฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ศฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ศฺฤ + อีรนฺ	อีรนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ศฺฤ + อีรนฺ	ลง อีรนฺ ปรัตยยะ	กฺฤาศฺฤาปฺฤาฏิปฏิเศาฏิภฺย อีรนฺ (4.31 อุณาทิ)
ศฺฤ + อีรนฺ	นฺ ของ อีรนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ศฺฤ + อีร~~นฺ~~	ลบ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ศฺ ฤ>อรฺ + อีร	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **ศรีร**

ศรีร	เป็นศัพท์กฺฤต	
ศรีร	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ศรีร + ง	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ศรีร + ง	ง ชื่อว่าสัปตมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ศรีร + ง	ง ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ศรีร + ง	ลง ง ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ศรีร + ง	ง ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ศรีร + ง	งฺ ของ ง วิภักติ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ศรีร + ~~ฺ~~ อิ	ลบ งฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ศรีรฺ อ+อิ>เอ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **ศรีเร**

---

[616] กษานติชาดก คาถาที่ 55.

[617] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 30.

182. **กฺฤตฺวา**[618] ศัพท์เดิมมาจาก กฺฤ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺฤ	กฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺฤ + กฺฤตฺ	ปัจจัย ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัยในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
กฺฤ + กฺตฺวา	กฺตฺวา ปัจจัย ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กฺฤ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
กฺฤ + กฺตฺวา	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กฺฤ + ตฺวา	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **กฺฤตฺวา**		
กฺฤตฺวา	เป็นศัพท์กฺฤตฺ	
กฺฤตฺวา	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กฺฤตฺวา	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
กฺฤตฺวา	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
กฺฤตฺวา + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กฺฤตฺวา + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กฺฤตฺวา + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กฺฤตฺวา + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กฺฤตฺวา + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กฺฤตฺวา + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)
สำเร็จรูปเป็น **กฺฤตฺวา**		

[618] กษานติชาดก คาถาที่ 58.

183. **คมิโต**[619] ศัพท์เดิมมาจาก คมิต (√คมฺ + อิฏ + กฺต)[620] + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
คมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
คมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
คมฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
คมฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะใช้ในอดีตกาล	ภูเต (3-2-84)
คมฺ + กฺต	กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่านิษฐา	นิษฺฐา (3-2-102)
คมฺ + กฺต	ลง กฺต ปรัตยยะที่ชื่อว่านิษฐา	กฺตกฺตวตู นิษฺฐา (1-1-26)
คมฺ + กฺต	กฺ ของ กฺต ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
คมฺ + ~~กฺต~~	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
คมฺ + อิฏ + ต	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
คมฺ + อิฏ + ต	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
คมฺ + อิ~~ฏ~~ + ต	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **คมิต**		
คมิต	เป็นศัพท์กฤต	
คมิต	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
คมิต + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
คมิต + สุ	สุ ชื่อว่า ปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
คมิต + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
คมิต + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
คมิต + สุ	สุ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
คมิต + สุ	อุ ของ สุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
คมิต + สฺ	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[619] กษานติชาดก คาถาที่ 59.

[620] ดูเทียบใน Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 161.

คมิต + สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโฆ รุะ (8-2-66)
คมิต รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
คมิต รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
คมิต รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม'วสานมฺ (1-4-110)
คมิต รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **คมิตะ**

คมิต ะ>สฺ + สิ-	เปลี่ยนวิสรคะ (-ะ) เป็น สฺ เมื่อมี สฺ (ขรฺ) อยู่หลัง	วิสรฺชนียสฺย สะ (8-3-35)
คมิต สฺ>รุ + สิ-	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโฆ รุะ (8-2-66)
คมิต รุ>อุ + สิ-	เปลี่ยน รุ เป็น อุ เมื่อมี สฺ (หศฺ) อยู่หลัง	หศิ จ (6-1-114)
คมิตฺ อ+อุ>โอ + สิ-	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อ กับ อุ เป็น โอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)

สำเร็จรูปเป็น **คมิโต สิ-**

184. **อาคมตฺ**[621] ศัพท์เดิมมาจาก อา + อฏ (อ) อาคม + คมฺ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลุงฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อา + คมฺ	คมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อา + คมฺ + ลุงฺ	ลง ลุงฺ ในอดีตกาล	ลุงฺ (3-2-110)
อา + คมฺ + ลุงฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลุงฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
อา + คมฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
อา + คมฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
อา + คมฺ + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อา + คมฺ + ติ	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อา + คมฺ + ศปฺ + ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
อา + คมฺ + ศปฺ + ติ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อา + คมฺ + ศปฺ + ติ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อา + คมฺ + อ + ติ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[621] กษานติชาดก คาถาที่ 62.

อา + อฏ + คมฺ +อ+ติ	ลง อฏ (อ) อาคม เมื่อมี ลุงฺ อยู่หลัง	ลุงฺลงฺลฺลุงฺกฺษวฑฺทาตฺตะ (6-4-71)
อา + อฏ + คมฺ +อ+ติ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อา + อ + คมฺ +อ+ติ	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อา+อ+คมฺ+อ+ตฺ ~~อิ~~	ลบ อิ ที่ ติ	อิตศฺจ (3-4-100)
อา+อ>อา + คมฺ+อ+ตฺ	ทำเป็นขั้นวฤทธิคือ อา กับ อ เป็น อา	วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)
สำเร็จรูปเป็น **อาคมตฺ**		

185. **กรฺตุมฺ**[622] ศัพท์เดิมมาจาก กฺฤ ธาตุ + ตุมุนฺ (ตุมฺ) ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺฤ	กฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กฺฤ + ตุมุนฺ	ลง ตุมุนฺ ปัจจัย	ตุมุนฺณฺวุเลา กฺริยายำ กฺริยารฺถายามฺ (3-3-10)
กฺฤ + ตุมุนฺ	อุ ที่ มุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
กฺฤ + ตุมุนฺ	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
กฺฤ + ตุมฺ ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺ ฤ>อรฺ + ตุมฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	ฤตศฺจ สฺโยคาเทรฺคุณะ (7-4-10)
สำเร็จรูปเป็น **กรฺตุมฺ**		
กรฺตุมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
กรฺตุมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กรฺตุมฺ	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
กรฺตุมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กรฺตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กรฺตุมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กรฺตุมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
กรฺตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)

[622] กษานติชาดก คาถาที่ 63.

กรฺตุมฺ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **กรฺตุมฺ**

186. **อุตฺสฺฤชฺย**[623] ศัพท์เดิมมาจาก อุตฺ + สฺฤชฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุตฺ + สฺฤชฺ	สฺฤชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อุตฺ + สฺฤชฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อุตฺ + สฺฤชฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
อุตฺ + สฺฤชฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา (ตฺวา) เป็น ลฺยปฺ (ย)	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
อุตฺ + สฺฤชฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อุตฺ + สฺฤชฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อุตฺ + สฺฤชฺ + ย	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อุตฺสฺฤชฺย**

อุตฺสฺฤชฺย	เป็นศัพท์กฤต	
อุตฺสฺฤชฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อุตฺสฺฤชฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
อุตฺสฺฤชฺย	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
อุตฺสฺฤชฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อุตฺสฺฤชฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อุตฺสฺฤชฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อุตฺสฺฤชฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อุตฺสฺฤชฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อุตฺสฺฤชฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **อุตฺสฺฤชฺย**

---

[623] กษานติชาดก คาถาที่ 65.

187. **กริษฺยามิ**[624] ศัพท์เดิมมาจาก กฺฤ ธาตุ + อิฏ (อิ) อาคม + สฺย ปัจจัย + มิปฺ วิภักติ หมวด ลฺฤฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺฤ	กฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺฤ + ลฺฤฏ	ลง ลฺฤฏ ในอนาคตกาล	ลฺฤฏ เศเษ จ (3-3-13)
กฺฤ + ลฺฤฏ>มิปฺ	ใช้ มิปฺ แทน ลฺฤฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตาตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
กฺฤ + มิปฺ	มิปฺ เป็น อุตตมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
กฺฤ + มิปฺ	มิปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
กฺฤ + มิปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
กฺฤ + มิ~~ปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺฤ + สฺย + มิ	ลง สฺย ปัจจัย	สฺยตาสี ลฺฤลุโฏ (3-1-33)
กฺฤ + อิฏ + สฺย + มิ	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
กฺฤ + อิฏ + สฺย + มิ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺฤ + อิ + สฺย + มิ	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺ ฤ>อรฺ + อิ + สฺย + มิ	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
กฺ อรฺ + อิ + สฺ>ษฺ ย + มิ	เปลี่ยน สฺ เป็น ษฺ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)
กฺ อรฺ + อิ + ษฺย อ>อา + มิ	ทีฆะ อ เป็น อา	อโต ทีรฺโฆ ยญิ (7-3-101)

สำเร็จรูปเป็น **กริษฺยามิ**

188. **นิเษวิตวฺยมฺ**[625] ศัพท์เดิมมาจาก นิ + สิวฺ ธาตุ + อิฏ (อิ) อาคม + ตวฺยตฺ ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + สิวฺ	สิวฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + สิวฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นิ + สิวฺ + ตวฺยตฺ	ลง ตวฺยตฺ ปัจจัย	ตวฺยตฺตวฺยานียระ (3-1-96)

---

[624] กษานติชาดก คาถาที่ 65.

[625] กษานติชาดก คาถาที่ 66.

นิ + สิวฺ + ตวฺยตฺ	ตฺ ท้าย ตวฺยตฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
นิ + สิวฺ + ตวฺย~~ตฺ~~	ลบ ตฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + สฺ อิ>เอ วฺ + ตวฺย	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
นิ + สฺ>ษฺ เอ วฺ + ตวฺย	เปลี่ยน สฺ เป็น ษฺ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)
นิ + เษวฺ + อิฏฺ + ตวฺย	ลง อิฏฺ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
นิ + เษวฺ + อิฏฺ + ตวฺย	ฏฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
นิ + เษวฺ + อิ~~ฏฺ~~ + ตวฺย	ลบ ฏฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **นิเษวิตวฺย**

นิเษวิตวฺย	เป็นศัพท์กฤตฺ	
นิเษวิตวฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
นิเษวิตวฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
นิเษวิตวฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
นิเษวิตวฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
นิเษวิตวฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
นิเษวิตวฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
นิเษวิตวฺย + สุ>อมฺ	เปลี่ยน สุ วิภักติ เป็น อมฺ	อโตมฺ (7-1-24)
นิเษวิตวฺย อ+อ>อ มฺ	เปลี่ยน อ กับ อ ของ อมฺ (สุ) เป็น อ	อมิ ปูรฺวะ (6-1-107)

สำเร็จรูปเป็น **นิเษวิตวฺยมฺ**

189. **อนุศิษฺย**[626] ศัพท์เดิมมาจาก อนุ + ศาสฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อนุ + ศาสฺ	ศาสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อนุ + ศาสฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อนุ + ศาสฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลฺขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)

[626] กษานติชาดก คาถาที่ 69.

อนุ + ศาสฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา (ตฺวา) เป็น ลฺยปฺ (ย)	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
อนุ + ศาสฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อนุ + ศาสฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อนุ + ศาสฺ + ย	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อนุ + ศฺ อา>อิ สฺ + ย	เปลี่ยน อา ของ ศาสฺ ธาตุเป็น อิ	ศาส อิทงฺหโล (6-4-38)
อนุ + ศฺ อิ สฺ>ษฺ + ย	เปลี่ยน สฺ เป็น ษฺ	อาเทศปฺรตฺยยโย (8-3-59)

สำเร็จรูปเป็น **อนุศิษฺย**

อนุศิษฺย	เป็นศัพท์กฤต	
อนุศิษฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อนุศิษฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
อนุศิษฺย	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
อนุศิษฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อนุศิษฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฺฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อนุศิษฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อนุศิษฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อนุศิษฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อนุศิษฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **อนุศิษฺย**

190. **อุปนีย**[627] ศัพท์เดิมมาจาก อุป + นี ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อุป + นี	นี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อุป + นี + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อุป + นี + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
อุป + นี + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา (ตฺวา) เป็น ลฺยปฺ (ย)	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ

[627] กษานติชาดก คาถาที่ 69.

		(7-1-37)
อุป + นี + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อุป + นี + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อุป + นี + ย	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **อุปนีย**

อุปนีย	เป็นศัพท์กฤต	
อุปนีย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อุปนีย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
อุปนีย	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
อุปนีย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อุปนีย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อุปนีย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อุปนีย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อุปนีย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อุปนีย + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **อุปนีย**

191. **กฺษมาศฺรยาตฺ**[628] ศัพท์เดิมมาจาก กฺษมาศฺรย (กฺษมา [√กฺษมฺ + อจฺ + ฏาปฺ][629] + อาศฺรย [อางฺ + ศฺริ + อจฺ][630]) + งสิ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺษมา มาจาก กฺษมฺ + อจฺ + ฏาปฺ มีวิธีทำดังนี้

กฺษมฺ (กฺษมูษฺ)	กฺษมฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺษมฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
กฺษมฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
กฺษมฺ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
กฺษมฺ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย

---

[628] กษานติชาดก คาถาที่ 69.

[629] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 229.

[630] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 195.

		ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
กฺษมฺ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺษมฺ + อ~~จฺ~~	ลบ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษมฺ + อ + ฏาปฺ	ลง ฏาปฺ ปรัตยยะ	อชาทฺยตษฺฏาปฺ (4-1-4)
กฺษมฺ + อ + ฏาปฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺษมฺ + อ + ฏาปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
กฺษมฺ + อ + ~~ฏ~~ อา ~~ป~~	ลบ ฏ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺษมฺ + อ+อา>อา	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **กฺษมา**

อาศฺรย มาจาก อางฺ + ศฺริ + อจฺ มีวิธีทำดังนี้

อางฺ + ศฺริ	ศฺริ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อางฺ + ศฺริ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อางฺ + ศฺริ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อางฺ + ศฺริ + อจฺ	อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อางฺ + ศฺริ + อจฺ	ลง อจฺ ปรัตยยะ	นนฺทิคฺรหิปจาทิภฺโย ลฺยุณินฺยจะ (3-1-134)
อางฺ + ศฺริ + อจฺ	งฺ ของ อางฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อางฺ + ศฺริ + อจฺ	จฺ ของ อจฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อา~~งฺ~~ + ศฺริ + อ~~จฺ~~	ลบ งฺ และ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อา + ศฺรฺ อิ>เอ + อ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อิ เป็น เอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)
อา + ศฺรฺ เอ>อยฺ + อ	เปลี่ยน เอ เป็น อยฺ	เอโจ’ยวายาวะ (6-1-78)

สำเร็จรูปเป็น **อาศฺรย**

กฺษมา + อาศฺรย	เป็นศัพท์สมาส	
กฺษมฺ อา+อา>อา ศฺรย	เปลี่ยน อา กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)
กฺษมาศฺรย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
กฺษมาศฺรย + งสิ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
กฺษมาศฺรย + งสิ	งสิ ชื่อว่า ปัญจมีปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
กฺษมาศฺรย + งสิ	งสิ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
กฺษมาศฺรย + งสิ	ลง งสิ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน

		(1-4-22)
กฺษมาศฺรย + งสิ	งสิ ชื่อว่า วิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
กฺษมาศฺรย + งสิ>อาตฺ	เปลี่ยน งสิ วิภักติ เป็น อาตฺ	ฎางสิงสามินาตฺสฺยาะ (7-1-12)
กฺษมาศฺรยฺ อ+อา>อา ตฺ	ทีฆะ อ ท้าย กฺษมาศฺรย กับ อา ของ อาตฺ เป็น อา	อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **กฺษมาศฺรยาตฺ**

การสร้างคำศัพท์สันสกฤตที่ปรากฏในชาดกมาลาโดยอ้างอิงสูตรตามแนวคัมภีร์ปาณินิ ผู้วิจัยได้เลือกมาเป็นกรณีศึกษาจากชาดกทั้งสามเรื่องจำนวน 191 คำศัพท์มีคำว่า ชราชฺญยา เป็นอาทิ ซึ่งมีความละเอียดทุกขั้นตอนของกระบวนการสร้างคำก่อนที่จะมาเป็นบท ๆ หนึ่งที่จะนำมาประกอบเป็นโศลกได้ ทำให้สามารถสร้างความคิดอย่างเป็นระบบในใจของผู้ศึกษาวิจัยเองได้ ทั้งนี้ เพราะภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่มีระบบ มีหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนแน่นอนอย่างยิ่ง

3.4 ลักษณะของวรรณคดีบาลีสันสกฤต

วรรณคดีบาลีสันสกฤตมีประวัติศาสตร์ยาวนานหลายพันปี ตั้งแต่ชาวอารยันอพยพจากเอเชียกลางมาตั้งหลักปักฐานทางตะวันตกเฉียงเหนือของอนุทวีปอินเดีย และเริ่มขยายดินแดนจากทางตะวัตตกบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุไปจรดฝั่งตะวันออกบริเวณลุ่มแม่น้ำคงคา[631] โดยเฉพาะวรรณคดีสันสกฤตนั้นแบ่งอย่างกว้าง ๆ ได้ 4 ประเภท คือ อาคม ศาสตร์ อิติหาสะ และ กาวยะ[632] ซึ่งล้วนรวมเป็นวรรณคดีบาลีสันสกฤตที่ปรากฏใช้ในคัมภีร์ทางศาสนาปรัชญาจนถึงปัจจุบัน ในงานวิจัยนี้ ขอกล่าวโดยย่อดังนี้

อาคม คือ วรรณคดีสันสกฤตที่เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา โดยทั่วไปแล้วหมายถึงวรรณคดีในสมัยพระเวทซึ่งมีลักษณะเป็นบทสวด ได้แก่ คัมภีร์พระเวททั้ง 4 คัมภีร์ คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอถรรพเวท และคัมภีร์ที่เป็นส่วนประกอบของพระเวท ซึ่งพระเวทจะประกอบด้วยส่วนที่เรียกว่า สังหิตา คือการรวบรวมบทสวดในการประกอบพิธีต่าง ๆ พราหมณะ คืออรรถกถาของพระเวท อารัณยกะ คือคัมภีร์ลึกลับที่ไม่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธี และ อุปนิษัท คือส่วนสุดท้ายของพระเวทซึ่งเป็นธรรมลึกซึ้งและปรัชญาขั้นสูง

---

[631] มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**. (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), หน้า 1.

[632] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะหวรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. (กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), หน้า 9.

ศาสตร์ คือ วรรณคดีสันสกฤตที่เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากการวางกฎเกณฑ์เพื่อทำความเข้าใจพระเวทให้ลึกซึ้ง ส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะคัมภีร์ความรู้ต่าง ๆ เช่น ไวยากรณ์ศาสตร์ เป็นหลักเกณฑ์ที่ทำให้เข้าใจไวยากรณ์ภาษาพระเวทเพื่อการอ่านความหมายของพระเวทได้อย่างถูกต้อง ฉันทศาสตร์ เป็นฉันทลักษณะต่าง ๆ ของพระเวทที่จะทำให้เข้าใจการอ่านพระเวทที่อยู่ในรูปแบบร้องกรอง เป็นต้น

อิติหาสะ คือ วรรณคดีสันสกฤตที่อิงประวัติศาสตร์ กล่าวคือเป็นเรื่องราวที่เชื่อกันว่าเกิดขึ้นจริง ๆ ประพันธ์ขึ้นเพื่อสดุดีวีรกรรมของวีรบุรุษ เช่น มหาภารตะ เป็นเรื่องสงครามอันยิ่งใหญ่ของผู้สืบสกุลของภรต[633] คือ พี่น้องตระกูลปาณฑพและเการพ ซึ่งทั้งสองตระกูลสืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์ภรต พระโอรสของพระนางศกุนตลา เป็นต้น

กาวยะ คือ วรรณคดีสันสกฤตที่มีวรรณศิลป์ มีการเลือกสรรถ้อยคำอย่างดีเพื่อก่อให้เกิดอารมณ์สุนทรีย์ เช่น เมฆทูต ของกาลิทาส เป็นต้น

สำหรับกาวยะ นักวรรณคดีสันสกฤตสันนิษฐานว่าน่าจะมีมาแล้วช้านานก่อนที่จะมีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร[634] แต่กาวยะที่ถือกันว่าเป็นกาวยะเรื่องแรกนั้น ได้แก่ รามายณะ ประพันธ์ขึ้นในสมัยพุทธกาล จึงได้ชื่อว่า “อาทิกาวยะ (กาวยะเรื่องแรก” ผู้ประพันธ์คือฤาษีวาลมีกิ จึงได้ชื่อว่า “อาทิกวี (กวีคนแรก)” ด้วย[635]

กาวยะมีรูปแบบเป็นบทกวี เช่น เมฆทูต บทละคร เช่น ศกุนตลา นิทาน เช่น ปัญจตันตระ หรือนิยาย เช่น กาทัมพรี[636] และเนื่องมาจากความหลากหลายของรูปแบบกาวยะ นักปราชญ์หลายท่านจึงได้พยายามแบ่งกาวยะออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ศรัพยกาวยะ คือกาวยะเพื่อการฟัง และทฤศยกาวยะ คือกาวยะเพื่อการดู นอกจากนี้ ศรัพยกาวยะ ยังแบ่งย่อยได้อีกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ปัทยะ หมายถึง ร้อยกรอง คัทยะ หมายถึง ร้อยแก้ว และ จัมปู หมายถึง ร้อยกรองและร้อยแก้วรวมกัน และจากกาวยะทั้ง 3 ประเภทที่กล่าวมาแล้วนั้น แต่ละกาวยะก็ยังสามารถแบ่งย่อยออกไปได้อีกหลายประเภท เช่น ปัทยะ ร้อยกรอง แบ่งออกเป็น มหากาวยะ และ ขัณฑกาวยะ เป็นต้น[637] ซึ่งปัทยะที่เป็นบทร้อยกรองก็มีลักษณะของฉันท์แต่ละประเภทแตกต่างกันไป

---

[633] A.A. Macdonell. **A History of Sanskrit Literature**. (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971), p. 2.

[634] พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ์. **วรรณคดีนานาชาติ**. (กรุงเทพมหานคร: นำรุงสาส์น, 2528), หน้า 74.

[635] จำลอง สารพัดนึก. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1**. (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), หน้า 55.

[636] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 10.

[637] จำลอง สารพัดนึก. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1**. หน้า 63-64.

3.4.1 ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีบาลีสันสกฤต

คัมภีร์ฉันทลักษณ์ที่ว่าด้วยระเบียบการประพันธ์บทร้อยกรอง เช่น ปิงคลฉันทสูตร ของฤาษีปิงคละ เป็นคัมภีร์ฉันท์สันสกฤตซึ่งเก่าแก่ที่สุด โดยเหตุที่คัมภีร์ปิงคลฉันทสูตรแสดงกฎเกณฑ์ไว้เป็นสูตรสำหรับท่องจำ แม้จะมีคัมภีร์อธิบายความแล้วก็ยังเรียนรู้และทรงจำได้ยาก จึงมีปราชญ์รุ่นหลังแต่งฉันท์สันสกฤตไว้เป็นจำนวนมากในลักษณะของร้อยกรองเพื่อให้จำง่าย คัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมาก คือ วฤตตรัตนากรและฉันโทมัญชรี ท่านศรีเกทารภัตตะได้แต่งโดยประมวลความส่วนใหญ่จากปิงคลฉันทสูตรมาแต่งเป็นคาถา รวมถึงคัมภีร์วุตโตทัยเป็นคัมภีร์ที่แสดงรูปแบบคำประพันธ์ภาษาบาลี ว่าด้วยกฎระเบียบในการวางศัพท์ที่เป็นครุ (คุรุ) และลหุ (ลฆุ) เป็นแบบต่าง ๆ ในการประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง ก็ได้อาศัยคัมภีร์วฤตตรัตนากรเป็นหลัก และเป็นฉันทลักษณ์บาลีฉบับแรกที่เป็นที่นิยมศึกษาท่องจำกันมาก ข้อความในคัมภีร์ฉันท์บาลีสันสกฤตส่วนใหญ่เป็นทั้งสูตรและตัวอย่างในคาถาเดียวกัน มีคาถาทั้งหมด 136 บท แสดงหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ประกอบด้วยคาถา 2 ประเภท คือ 1) มาตราพฤติ มีทั้งหมด 26 คาถา 2) วรรณพฤติ มีทั้งหมด 82 คาถา

3.4.2 ลักษณะของฉันทลักษณ์

หลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เรียกว่า ปัชชะ (ปัทยะ Padya) ประกอบด้วยคาถาหรือโศลก 2 ประเภท คือ

1) **มาตราพฤติ** คือ โศลกที่นับมาตรา แต่งโดยกำหนดมาตราในแต่ละบาทของโศลก

2) **วรรณพฤติ** คือ โศลกที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ในแต่ละบาทโศลก

คำว่า **มาตรา** ในมาตราพฤติ หมายเอามาตราของสระเท่านั้น แม้จะประกอบกับพยัญชนะก็ให้นับเฉพาะสระ โดยนับตามสระสั้นและสระยาว คือ สระสั้น นับเป็น 1 มาตรา, สระยาว นับเป็น 2 มาตรา เช่น คำว่า กปิโล นับเป็น 1 1 2 มาตราตามเสียงสระ

คำว่า **พยางค์** ในวรรณพฤติ หมายเอาพยางค์หนึ่ง ๆ ซึ่งอาจเป็นสระล้วน ๆ หรือสระที่ประกอบกับพยัญชนะ ถ้าเป็นพยางค์ที่มี 1 มาตราหรือ 1 มาตราครึ่ง ถือว่าเป็นสระสั้น ถ้าเป็นพยางค์ที่มี 2 มาตราหรือ 2 มาตราครึ่ง ถือว่าเป็นสระยาว

คำว่า **ฉันท์** คือ การกำหนดจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทของคาถา ส่วน คาถา คือการกำหนดจำนวนครุ (คุรุ) ลหุ (ลฆุ) เป็นแบบต่าง ๆ ตามกฎเกณฑ์ของฉันท์นั้น ๆ ดังนั้น ฉันท์จึงเป็นเหตุให้เกิดคาถา ส่วนคาถาเป็นผลของฉันท์ ดังมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น

พระอัคควังสะเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา สูตรที่ 157 ว่า

วณฺณนิยโม ฉนฺโท ครุลหุนิยโม ภเว วุตฺติ.[638]

การกำหนดจำนวนพยางค์ ชื่อ ฉันท์, การกำหนดจำนวนครุและลหุ ชื่อว่าโศลก

---

[638] พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติ สุตตมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**. แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, 2545), หน้า 133.

ส่วนในคัมภีร์พาลาวตารกล่าวว่า

อกฺขรนิยโม ฉนฺทำ คุรุลฆุนิยโม ภเว วุตฺติ
ทีโฆ สโยคาทิปุพฺโพ รสฺโส จ ครุ ลหุ ตุ รสฺโส.[639]

การกำหนดพยางค์ ชื่อว่าฉันท์ ส่วนการกำหนดครุลหุ ชื่อว่าคาถา, สระยาว และสระสั้นต้นสังโยคเป็นต้น ชื่อว่า ครุ, ส่วนสระสั้น ชื่อว่าลหุ

แม้คัมภีร์ฉันทวุตติปทีป คาถาที่ 3 ก็กล่าวความต่างกันระหว่างฉันท์กับคาถาไว้ว่า

เอกปาทกฺขรานำว นิยโม ฉนฺทลกฺขณำ
จตุปฺปาทกฺขรานำ ตุ นิยโม วุตติลกฺขณำ.

การกำหนดพยางค์ในบาทหนึ่ง ๆ เป็นลักษณะของฉันท์ ส่วนการกำหนดครุลหุในบาททั้ง 4 เป็นลักษณะของคาถา

ฉะนั้น ลักษณะของฉันท์ คือการกำหนดพยางค์ในคาถาแต่ละบาทว่ามีพยางค์เท่าไรตั้งแต่ฉันท์ที่มี 1 พยางค์เป็นต้นไป

3.4.3 คณะในฉันทลักษณ์ กลุ่มคำที่ท่านกำหนดด้วยครุและลหุ นับเป็นองค์ประกอบย่อยของบาทที่เป็นหนึ่งในสี่ของคาถา คณะฉันท์ในคาถาวรรณพฤติมีครุและลหุ คณะละ 3 พยางค์ มีเหตุ 3 อย่าง คือ

1) สภาพของพระศิวะที่มีอยู่ในอาตมันมี 3 อย่างคือ สัตตวะ (ความจริงคือสุข), รชะ (มลทินคือทุกข์), ตมะ (ความหลงคือโมหะ) ท่านจึงจัดคณะฉันท์ให้มี 3 พยางค์ตามสภาพของพระศิวะ

2) เสียงสระมี 3 ระดับ คือ อุทาตตะ (เสียงสูง), อนุทาตตะ (เสียงต่ำ), สวริตะ (เสียงกลาง) คณะจึงมี 3 พยางค์ตามเสียงเหล่านี้

3) ตามโวหารในพระวินัย คำว่า “คณะ” หมายถึงภิกษุจำนวน 3 รูป ต่างจากคำว่า “สงฆ์” ที่หมายถึง 4 รูปขึ้นไป เมื่อเรียกว่าคณะ ก็หมายถึงอักษร 3 พยางค์[640]

ดังนั้น คณะฉันท์ในคาถาวรรณพฤติจึงมี 8 คณะ ส่วนคณะฉันท์ในคาถามาตราพฤติกำหนดด้วยคณะที่มี 4 มาตรา มี 5 คณะ คณะในคาถาวรรณพฤติทั้ง 8 นั้นมีลักษณะดังต่อไปนี้ (หมายเลข 2 = ครุ, 1 = ลหุ, อักษรย่อ ค = ครุ, ล = ลหุ)

1) ม คณะ มีครุล้วน 2 2 2
2) น คณะ มีลหุล้วน 1 1 1
3) ภ คณะ มีครุหน้า 2 1 1

---

[639] พระธรรมกิตติมหาเถระ. **พาลาวตาโร**. (ลำปาง: โรงพิมพ์จิตวัฒนาการพิมพ์, 2541), หน้า 11.

[640] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ซีเอไอเซ็นเตอร์ จำกัด, 2551), หน้า 13-14.

4) ย คณะ มีลหุหน้า 1 2 2

5) ช คณะ มีครุกลาง 1 2 1

6) ส คณะ มีครุหลัง 1 1 2

7) ร คณะ มีลหุกลาง 2 1 2

8) ต คณะ มีลหุหลัง 2 2 1

ส่วนวิธีกำหนดครุ ลหุ นั้น ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์วุตโตทัย คาถาที่ 7 ว่า

สโยคาทิ จ ทีโฆ จ นิคฺคหีตปโร จ โย

ครุ วงฺโก ปาทนฺโต วา รสฺโสญฺโญ มตฺติโก ลหุ[641]

อักษรต้นของสังโยค, สระยาวและอักษรที่มีนิคหิตอยู่หลัง ชื่อว่า ครุ อักษรท้ายบาทของคาถาที่ใช้เป็นรูปงอ ชื่อว่า ครุ บ้าง, สระสั้นที่มีหนึ่งมาตราอื่นจากครุ ที่ใช้เป็นรูปตรง ชื่อว่า ลหุ

ฉะนั้น ในคาถาจึงมีครุ หรือ เสียงหนัก 4 ประเภท คือ

1) สังโยคาทิครุ ครุที่อยู่หน้าพยัญชนะสังโยค คือพยัญชนะที่ไม่มีสระคั่น ได้แก่ สระสั้น หรือมีพยัญชนะประกอบร่วมกับสระสั้น เช่น กตฺวา, ทิสฺวา, สุตฺวา เป็นต้น

2) ทีฆครุ ครุที่เป็นสระยาว หรือพยัญชนะที่ประกอบกับสระยาว เช่น กา กี กู เก โก เป็นต้น

3) นิคคหีตปรครุ ครุที่มีนิคหิตอยู่หลัง คือสระสั้นหรือพยัญชนะที่ประกอบด้วยนิคคหิต เช่น กำ กี กุ เป็นต้น

4) ปาทันตครุ ครุที่อยู่ท้ายบาทของคาถา คือสระสั้น ที่ประกอบกับพยัญชนะอยู่ท้ายบาทของคาถา ปาทันตครุนี้ถือว่าเป็นครุพิเศษ มีใช้เฉพาะในคาถาเท่านั้น, และในคาถาวรรณพฤติ อยู่ท้ายบาทของคาถาทั้ง 4 ส่วนในคาถามาตราพฤติอยู่ท้ายเฉพาะบาทคู่ คือบาทที่ 2 และบาทที่ 4 เท่านั้น แตกต่างจากครุประเภทอื่น 3 อย่างที่มีใช้ทั้งในคาถาและนอกคาถา

ฉันท์กลุ่มมาตราพฤติ

มาตราพฤติ[642] คือคาถาที่นับมาตราเป็นหลักในการประพันธ์ คาถาประเภทนี้ มีกำหนดนับมาตราเฉพาะ 4 มาตราเท่านั้น และคณะที่มี 4 มาตราก็มี 5 คณะ คือ

1) ภ คณะ 2 1 1

2) ช คณะ 1 2 1

3) ส คณะ 1 1 2

4) สัพพคุรุคณะ 2 2

---

[641] เรื่องเดียวกัน, 24-25.

[642] เรื่องเดียวกัน, 22-23.

5) สัพพลฆุคณะ 1 1 1 1

3.5 อลังการในวรรณดีบาลีสันสกฤต

ในการสร้างสรรค์งานวรรณศิลป์นั้น นักประพันธ์จะต้องคำนึงถึงผลทางอารมณ์ที่ควรจะเกิดแก่ผู้อ่านด้วย มิใช่เพียงแต่เป็นการประพันธ์เพื่อระบายอารมณ์สะเทือนใจออกมาเท่านั้น นักวิจารณ์ที่มีชื่อเสียงของคนอินเดียหลาย ๆ ท่านถือว่าการประพันธ์วรรณคดีมิใช่การสร้างสรรค์งานตามลำพังผู้เดียว แต่เป็นกิจกรรมร่วมกันของนักประพันธ์และผู้อ่าน นักประพันธ์จะต้องวางตัวเป็นกลาง มีใจเป็นธรรม มีความรู้ มีเมตตา และคำนึงถึงปฏิกิริยาของผู้อื่นด้วย ก่อนอื่นต้องมีความรู้ความเข้าใจกฎเกณฑ์และลักษณะของบทประพันธ์

3.5.1 ลักษณะของบทประพันธ์

คำว่า **บทประพันธ์** มาจากคำศัพท์บาลีว่า ปท + ปพนฺธ, ปท แปลว่า บท หรือข้อความ, ปพนฺธ แปลว่า เรียบเรียง หรือเกี่ยวเนื่องกัน รวมกันจึงได้ความหมายว่า บทหรือข้อความที่เรียบเรียงขึ้น หรือเกี่ยวเนื่องกัน หมายถึง คำและความหมายที่สัมพันธ์กัน ดังที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์อลังการว่า

พนฺโธ จ นาม สทฺทตฺถา สหิตา โทสวชฺชิตา
ปชฺชคชฺชวิมิสฺสานำ เภเทนายำ ติธา ภเว[643]

คำและความหมายที่สัมพันธ์กัน ปราศจากโทษ ชื่อว่าบทประพันธ์ มี 3 อย่าง โดยจำแนกเป็นร้อยกรอง, ร้อยแก้วและบทประพันธ์ผสม

ท่านแสดงลักษณะของบทประพันธ์ 2 ประการ คือ

1. มีคำและความหมายในพากย์สัมพันธ์กัน เช่น พุทฺธำ วนฺทามิ สาทรำ (ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระพุทธเจ้าโดยเคารพ) ทั้งสามคำนี้สัมพันธ์กันโดย พุทฺธำ เป็นกรรม, วนฺทามิ เป็นกิริยาคุมพากย์ และสาทรำ เป็นกิริยาวิเสสนะ

2. ปราศจากโทษของคำและความหมาย คือสอดคล้องกันตามความประสงค์

บทประพันธ์ จำแนกออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. ปัชชะ (ปทฺย) ร้อยกรอง หรือคาถา เช่น มงคลสูตรเป็นต้นที่แต่งด้วยคาถาล้วน ๆ แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

1.1) มุตตกะ บทร้อยกรองที่จบความในคาถาเดียว หรือมีเพียง 4 บาทเท่านั้น เช่น คาถาในหมวดเอกกนิบาตของชาดก เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น

1.2) กุลกะ บทร้อยกรองที่ไม่จบความเพียงคาถาเดียว ต้องมี 2 ถึง 5 คาถา เช่น คาถาในหมวดปัญจกนิบาตของชาดก เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น

---

[643]พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, 2546), คำนำ หน้า 14.

1.3) โกสะ บทร้อยกรองที่มีคาถาตั้งแต่ 6 บทขึ้นไป มีการพรรณนาต่าง ๆ ผสมกัน มีกิริยาคุมพากย์ต่างกัน เช่น คาถาในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เอกักขรโกศและอมรโกศเป็นต้น

1.4) สังฆาตะ บทร้อยกรองที่มีคาถาตั้งแต่ 6 บทขึ้นไปและมีกิริยาคุมพากย์ต่างกัน เหมือนโกสะ แต่แสดงเรื่องราวรวมกัน เช่น คาถาในคัมภีร์เมฆทูต หมวดฉักกนิบาตของชาดกเป็นต้น

2. คัชชะ (คทฺย) ร้อยแก้ว ความเรียง เรียกว่าจุณณิยะบ้าง เช่น สามัญญผลสูตรเป็นต้นที่ไม่มีคาถา แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1) อาขยายิกะ เรื่องราวจริงที่แต่งกล่าวถึงเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ชีวประวัติเป็นต้น

2.2) กถา เรื่องที่แต่งจากจินตนาการ เช่น นวนิยาย นิทานพื้นบ้าน เป็นต้น

3. วิมิสสะ (จมฺปู) บทประพันธ์ที่ผสมกันทั้งร้อยกรองและร้อยแก้วรวมกัน เช่น ธชัคคสูตรเป็นต้น

บทประพันธ์แต่ละประเภทล้วนมีความสัมพันธ์กันในด้านคำและความหมาย ทำให้เกิดทฤษฎีทางวรรณคดีโดยเฉพาะวรรณคดีบาลีสันสกฤต

3.5.2 ทฤษฎีทางวรรณคดี

อลังการ หมายถึงอาภรณ์เครื่องประดับตกแต่งบทประพันธ์โดยใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายละเอียดลึกซึ้งอันจะมีผลต่อผู้อ่าน การอ่านมีความสำคัญมากเพราะจะช่วยส่งเสริมให้ผู้อ่านมีความรู้เพิ่มขึ้น ถ้าผู้อ่านสามารถจับใจความสำคัญหรือสาระของเรื่องนั้น ๆ ได้ ก็จะทำเข้าใจเนื้อหาสำคัญของเรื่อง เป็นการเพิ่มอรรถรสในการอ่านมากยิ่งขึ้น สำหรับหนังสือที่อ่านกันอยู่ในปัจจุบันนี้มีหลากหลาย ทั้งบันเทิงคดีและสารคดี คำว่า วรรณคดีและวรรณกรรม เป็นคำที่ผู้อ่านได้ยินกันมาก เพื่อเป็นการปูพื้นให้เข้าใจคำดังกล่าวจึงขอยกข้อความจากการใช้ภาษามาอธิบาย คือ

คำว่า “วรรณคดี” มีความหมายที่ใช้กันทั่วไป 2 ประการ คือ ความหมายแรก ได้แก่เรื่องที่แต่งเรียบเรียงออกมาเป็นหนังสือ หรือนัยหนึ่งหมายถึงหนังสือทั่วไปนั่นเอง แต่มีความหมายว่าเป็นหนังสือเก่า ถือเป็นมรดกสืบทอดกันมาแต่โบราณ ส่วนความหมายที่ 2 มีความหมายคล้ายคลึงกับคำ “กวีนิพนธ์” คือถือว่าเป็นหนังสือที่ได้รับยกย่องแล้วจากกลุ่มคนที่นับว่าเป็นคนชั้นนำในวงการหนังสือ มีนัยลึกลงไปอีกว่าคุณค่าสูงส่งเข้าขั้นวรรณศิลป์ ถือเป็นแบบอย่างว่าดีควรยกย่องเชิดชูกันต่อ ๆ ไป

ส่วนคำว่า “วรรณกรรม” เป็นคำที่เกิดหลังคำวรรณคดี หมายถึงหนังสือหรือเอกสารที่ได้ประกอบขึ้นโดยมีชั้นเชิงทางศิลป์ มักเรียบเรียงขึ้นด้วยความพยายามที่จะสื่อสารประการต่าง ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่า รูปแบบลักษณะงานเขียนในปัจจุบันส่วนใหญ่ถือว่าเป็นวรรณกรรมทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสั้น นวนิยาย ร้อยกรองบทความ บทวิจารณ์ สารคดี[644]

---

[644] อิงอร สุพันธุ์วณิช. **วรรณกรรมวิจารณ์**. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พริ้นท์ จำกัด, 2547), หน้า 1.

ทฤษฎีทางวรรณคดีบาลีสันสกฤต เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการประพันธ์วรรณคดีบาลีสันสกฤต เมื่อกวีประพันธ์วรรณคดีขึ้นมา ย่อมมีการวิเคราะห์ หรือวิจารณ์ผลงานของตนเองและผลงานของผู้อื่น รวมถึงข้อแนะนำอันเหมาะสมกับรูปแบบและลักษณะของงาน จุดเด่น จุดดีของผลงานนั้น ๆ ความคิดเห็นหรือทรรศนะเหล่านี้ของกวี ได้รับการพัฒนามาเป็นทฤษฎีทางวรรณคดีบาลีสันสกฤตเพื่อตัดสินว่า วรรณคดีนั้นมีความงดงามทางด้านวรรณศิลป์และมีคุณค่าเพียงใด ทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหรือบางทฤษฎีอาจถูกลบล้างไปตามระยะเวลาและความเหมาะสม ศ.ดร กุสุมา รักษมณี ได้เขียนหนังสือเรื่อง การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต โดยเฉพาะทฤษฎีทางวรรณคดีสันสกฤตที่ได้รับการยอมรับว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการประพันธ์วรรณคดี สรุปความจากหนังสือเล่มนี้มีจำนวน 8 ทฤษฎี ได้แก่

1. ทฤษฎีอลังการ ว่าด้วยความงามในการประพันธ์ คือการใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกซึ้ง ให้เป็นประหนึ่งอาภรณ์ของบทประพันธ์

2. ทฤษฎีรส ว่าด้วยอารมณ์ของผู้อ่าน คือปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่นักประพันธ์ถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี

3. ทฤษฎีคุณ ว่าด้วยลักษณะเด่นของการประพันธ์ คือลักษณะที่ดีเด่นในบทประพันธ์ นักวรรณคดีทฤษฎีคุณ มีความเห็นว่า คุณเป็นสิ่งที่เชิดชูให้บทประพันธ์มีคุณค่ามากขึ้น

4. ทฤษฎีรีติ ว่าด้วยลีลาในการประพันธ์ คือลีลาแตกต่างกันไปตามความนิยมของนักประพันธ์ในการใช้จำนวนพยางค์ จำนวนถ้อยคำ ความยากและจำนวนของคำในสมาส

5. ทฤษฎีธวนิ ว่าด้วยความหมายแฝงในการประพันธ์ คือพลังความหมายของคำในบทประพันธ์ วรรณคดีจะทำให้ผู้อ่านเกิดรสได้จะต้องใช้ถ้อยคำที่มี ธวนิ นักทฤษฎีธวนิจึงถือว่า “ธวนิคือวิญญาณของการประพันธ์”

6. ทฤษฎีวโกรกติ ว่าด้วยภาษาในการประพันธ์ คือการใช้ภาษาในบทประพันธ์ให้ต่างไปจากภาษาธรรมดา

7. ทฤษฎีอนุมิติ ว่าด้วยการอนุมานความหมายในการประพันธ์ คือ ทฤษฎีที่เชื่อว่าความหมายในบทประพันธ์เกิดจากการอนุมาน

8. ทฤษฎีเอาจิตยะ ว่าด้วยความเหมาะสมในการประพันธ์ คือความเหมาะสมต่าง ๆ ในบทประพันธ์ เช่น ถ้อยคำ ความหมาย เสียงของคำ จังหวะ ลีลา ฯลฯ

ทฤษฎีทั้ง 8 ทฤษฎี เรียกรวมกันว่า อลังการศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาวรรณคดีศึกษาของสันสกฤตที่มีมาแต่โบราณ ทฤษฎีที่กล่าวมาแต่ละทฤษฎีไม่ได้แยกจากกันโดยเด็ดขาด อาจมีลักษณะร่วมกัน ซึ่งเป็นความเหลื่อมล้ำกันอยู่ของงานในวรรณคดีสันสกฤต งานในวรรณคดีสันสกฤตให้ความสำคัญในเรื่องมิติของความสัมพันธ์ การทำให้เกิดการพัฒนาผลงานที่ดีที่สุดออกมา จึงทำโดยเอาผลงานเป็นตัวตั้งแล้วนำทฤษฎีลงไปวิเคราะห์ ผลงานชิ้นหนึ่งจึงมีทฤษฎีรองรับมากกว่าหนึ่งทฤษฎี

ขึ้นอยู่กับมุมมองของผู้วิเคราะห์ด้วย ดังนั้นในการศึกษาชาดก ในพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา จึงต้องศึกษาว่า มีทฤษฎีใดบ้างที่เหมาะสมในการวิเคราะห์ชาดกดังกล่าว ซึ่งทฤษฎีทั้ง 8 ทฤษฎีที่กล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้เลือกวิเคราะห์ 2 ทฤษฎีคือ ทฤษฎีอลังการ และทฤษฎีรส เพราะทฤษฎีอลังการเน้นการศึกษาถึงการตกแต่งบทประพันธ์ของนักประพันธ์ ส่วนทฤษฎีรส เน้นการศึกษาถึงปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้อ่าน ซึ่งทั้งสองทฤษฎีจะทำให้เข้าใจถึงความสามารถในเชิงการประพันธ์ของนักประพันธ์ ความสัมพันธ์ของนักประพันธ์กับผลงานที่ประพันธ์และผู้อ่าน ทฤษฎีอลังการและทฤษฎีรส มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.5.2.1 ทฤษฎีอลังการ

อลังการ หมายถึง เครื่องประดับตกแต่งบทประพันธ์ให้มีความงดงาม ไพเราะ ได้แก่การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะ และโวหารที่มีความหมายลึกซึ้ง อลังการมี 2 ประเภท คือ สัททาลังการ (ศพฺทาลงฺการ ตกแต่งทางเสียง) เป็นวิธีตกแต่งคำประพันธ์ให้มีเสียงที่ไพเราะ และอัตถาลังการ (อรฺถาลงฺการ ตกแต่งทางความหมาย) เป็นวิธีตกแต่งคำประพันธ์ด้วยกลวิธีที่ทำให้ความหมายเด่นชัดและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

คัมภีร์อลังการมีจำนวนมากน้อยแตกต่างกันไปในแต่ละเล่มขึ้นอยู่กับการแบ่งอย่างหยาบไปถึงละเอียด ในระยะแรกนิยมแบ่งอย่างกว้าง ๆ จึงมีจำนวนน้อยกว่าในระยะหลัง ๆ แต่อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า อลังการไม่เคยห่างหายไปจากวรรณคดีบาลีสันสกฤต วาคภฏะ ได้อธิบายความสำคัญของอลังการไว้ในอลังการศาสตร์ว่า “อลังการ อันไม่มีอยู่แล้วไซร้ คำประพันธ์แม้ที่ปราศจากโทษทั้งหลาย และประกอบไปด้วยคุณทั้งหลาย ก็ยังไม่สง่า เหมือนรูปร่างหญิงอันสักแต่ปราศจากลักษณะที่ชั่ว และกอบด้วยลักษณะที่ดีแต่เท่านั้น ก็ยังไม่สง่าฉะนั้น”

ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกคัมภีร์อลังการศาสตร์ของ วาคภฏะ ซึ่งแปลโดย ป.ส. ศาสตรี (2485) มาเป็นหลักในการวิเคราะห์ชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษา เนื่องจากมีการแจกแจงจำนวนสัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) และ อรรถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) ไม่มากหรือน้อยจนเกินไป นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้คัมภีร์อลังการอื่น ๆ ในการวิเคราะห์ร่วมด้วย ได้แก่ นาฏยศาสตร์ ของภรตมุนี กาวยาลังการ ของภามหะ สุโพธาลังการ ของพระสังฆรักขิตะ และได้นำคำอธิบายอลังการต่าง ๆ ของกุสุมา รักษมณี (2534) มาเปรียบเทียบร่วมกันด้วย

ทฤษฎีอลังการแบ่งเป็น 2 ประเภทนั้นมีจำนวนมากมาย ขอยกมาพอสังเขป ดังนี้

คำว่า อลังการ มาจาก อลมฺ + กฺฤ ธาตุ + ฆญ ปัจจัย แปลว่า การประดับตกแต่งหรือเครื่องประดับซึ่งหมายถึงเครื่องประดับทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม[645]

---

[645] จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. **“อลังการ” ในคีตวรรณกรรม**. (กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), หน้า 8.

คำว่า **อลังการ**[646] วิเคราะห์ว่า **อลงฺกโรนฺติ อตฺตภาวมเนนาติ อลงฺกาโร** หรือ **อลงฺกโรนฺติ พนฺธสรีรมเนนาติ อลงฺกาโร** อลังการคือเครื่องตกแต่งบทประพันธ์ ตามที่แสดงไว้ในคัมภีร์สุโพธา-ลังการ ปริจเฉทที่ 1 คาถาที่ 13 ว่า

ทฺวิปฺปการา อลงฺการา ตตฺถ สทฺทตฺถเภทโต
สทฺทตฺถา พนฺธนามาว ตำสชฺชิตตทาวลี

อลังการ มี 2 ประการ โดยจำแนกตามศัพท์และความหมาย, ศัพท์ และ
ความหมายของศัพท์ที่เรียงตกแต่งแล้วตามอลังการนั้นได้นามว่าบทประพันธ์

ดังนั้น อลังการ จึงจำแนกเป็น 2 ประเภท โดยถือเอาศัพท์และความหมายของศัพท์เป็นเกณฑ์ คือ

1) สัททาลังการ[647] (ศพฺทาลงฺการ ตกแต่งทางเสียง) ทำให้เสียงในบทประพันธ์มีความไพเราะงดงาม เพื่อใช้ประดับคาถาให้สมบูรณ์ด้วยพยัญชนะ (สพยญฺชนำ) มีเสียงไพเราะเพราะพริ้งชวนฟังน่าจับใจแก่ผู้ฟัง มีรูปวิเคราะห์ว่า **สทฺเท อลงฺกโรนฺติ สมฺภูสยนฺตีติ สทฺทาลงฺการา** อลังการที่ตกแต่งเสียง ชื่อว่าสัททาลังการ มี 10 ประเภท อลังการทางเสียงที่สำคัญ ได้แก่

1.1) ยมก (Yamaka)

อลังการศาสตร์ของวาคภฏฺะ ได้ให้คำจำกัดความว่า “ยมก คือการกล่าวซ้ำ ซึ่งบาท คำ หรือตัวอักษรของคำไว้ติด ๆ กัน หรือไม่ติด ๆ กัน ณ ที่เบื้องต้น ตอนกลาง หรือเบื้องปลาย (ของบท หรือบาท) และให้ความหมายต่างกัน”[648]

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวว่า “ยมกเกิดจากอักษรหลายพยางค์ซ้ำกัน จำแนกเป็น อัพยเปตะ พยเปตะ และยมกอื่น อนึ่ง ยมกนั้นมีในต้นบาท กลางบาทและท้ายบาท

ยมก คือ บทซ้ำที่มีอรรถต่างกัน ท่านแสดงข้อความนี้ด้วยคำว่า อาวุตฺตาเนกวณฺณชำ (เกิดจากอักษรหลายพยางค์ซ้ำกัน) เช่น

สุชนาสุชนา สพฺเพ คุเณนาปิ วิเวกิโน
วิเวกำ น สมายนฺติ อวิเวกิชนนฺติเก.

คนดีและคนไม่ดีทั้งมวล แม้ต่างกันโดยคุณธรรม ย่อมไม่ถึงความต่างกัน
ในสำนักของชนผู้ไม่รู้จักแจกแจง

ตัวอย่างนี้ มีความหมายว่า คนดีและคนไม่ดี เป็นผู้ต่างกันโดยคุณธรรมภายใน ไม่ปรากฏให้เห็นด้วยมังสจักษุ ความต่างกันของคุณธรรมนั้นไม่ประจักษ์แก่คนที่ไม่รู้จักจำแนกว่าอะไร

---

[646] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 21.

[647] เรื่องเดียวกัน, 230-232.

[648] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. แปลโดย ป.ส.ศาสตรี, ม.ป.ท., 2504. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพคุณหญิงริ้ว เกษตรหิรัญรักษ์ 23 พฤศจิกายน 2504), หน้า 18.

เป็นโทษที่ควรเว้น อะไรเป็นคุณที่ควรบำเพ็ญ ซึ่งคำที่เป็นยมกคือ สุชนาสุชนา = สุชนา + อสุชนา คำแรกหมายสัตบุรุษคนดี คำหลังหมายถึงอสัตบุรุษคนไม่ดี[649]

กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า ยมก คือ การเล่นคำโดยใช้คำที่มีเสียงเหมือนกันทุกพยางค์หรือบางพยางค์ แต่สื่อความหมายต่างกันในคำประพันธ์วรรคเดียวกันหรือบทเดียวกัน[650]

1.2) อนุปปาส (อนุปฺราส Anuprāsa)

วาคภฏฺะ ได้ให้คำจำกัดความว่า “การใช้ซ้ำซึ่งอักษรอันมีเสียงคล้าย ๆ กันนั้น ชื่ออนุปฺราสะ”[651]

ส่วน พระสังฆรักขิตะกล่าวถึง อนุปปาสะ (อนุปราส) จัดอยู่ในมธุรตาคุณ แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) ปทาสัตติ มีเสียงคล้องจองกัน คือประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน กรณ์ และมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้ชิดกัน เช่น

ยถา เอโส’ภสมฺโพธึ สมฺปตฺโต มุนิปุงฺคโว
ตทา ปภฺติ ธมฺมสฺส โลเก ชาโต มหุสฺสโว.

พระมุนีผู้ประเสริฐพระองค์นั้นทรงบรรลุพระอภิสัมโพธิญาณ ในกาลใด
จำเดิมแต่กาลนั้น ความเจริญอันใหญ่หลวงแห่งพระธรรมเกิดขึ้นแล้วในโลก

ตัวอย่างนี้ มีอักษรที่มีฐาน กรณ์ และมาตราเหมือนกันอยู่ใกล้กัน กล่าวคือ

ก) คำว่า ยทา เอโสภิสมฺโพธึ มีสระเสียงยาว คือ ทา, เอ, โส, อักษรตาลุฐาน คือ ย, เอ และธนิตอักษร คือ ภิ, ธึ อยู่ใกล้กัน

ข) คำว่า สมฺปตฺโต มุนิปุงฺคโว มีอักษรทันตฐาน คือ ส, ตฺโต, นิ, อักษรโอฏฐฐาน คือ มฺป, มุ, ปุ และสระเสียงยาว คือ โต โว อยู่ใกล้กัน

ค) คำว่า ตทา ปภฺติ ธมฺมสฺส มีอักษรทันตฐาน คือ ต, ทา, ติ, ธ, สฺส และธนิตอักษร คือ ภุ, ธ อยู่ใกล้กัน

ง) คำว่า โลเก ชาโต มหุสฺสโว มีอักษรทันตฐาน คือ โต, สฺส และสระเสียงยาว คือ โล, เก, ชา, โต, โว อยู่ใกล้กัน

2) อนุปปาสะ กล่าวซ้ำเสียง คือออกเสียงซ้ำกันบ่อย ๆ นั่นเอง การกล่าวซ้ำเสียงนี้ส่งผลให้เกิดความเพราะพริ้งยิ่งนัก เช่น

---

[649] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 42.

[650] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 25.

[651] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 17.

ปสฺสติ ปสฺโส ปสฺสนฺตำ อปสฺสนฺตญฺจ ปสฺสติ
อปสฺสนฺโต อปสฺสนฺตำ ปสฺสนฺตญฺจ น ปสฺสติ
ผู้เห็นธรรมย่อมเห็นทั้งผู้เห็นธรรมและผู้ไม่เห็นธรรม ผู้ไม่เห็นธรรม
ย่อมไม่เห็นทั้งผู้ไม่เห็นธรรม และผู้เห็นธรรม

ตัวอย่างนี้ มีเสียง สฺส ซ้ำกัน 9 แห่งใน ปสฺสติ เป็นต้น จึงประดับด้วยอนุปปาสมธุรตาคุณ[652]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า อนุปปาส (อนุปราส) คือ การเล่นเสียงโดยการใช้ซ้ำเสียงพยัญชนะในคำประพันธ์วรรคเดียวกัน (อาจเป็นพยัญชนะเดี่ยวหรือพยัญชนะซ้อนก็ได้) ส่วนใหญ่มีเสียงสระต่างกัน[653]

2) อัตถาลังการ[654] (อรฺถาลงฺการ ตกแต่งทางความหมาย) เป็นวิธีการประพันธ์ที่เพิ่มความหมายที่ลึกซึ้งและเด่นชัดให้แก่บทประพันธ์ โดยใช้โวหารแบบต่าง ๆ มาเปรียบเทียบหรือแฝงนัยแทนการกล่าวอย่างตรงไปตรงมา เพื่อใช้ประดับคาถาให้สมบูรณ์ด้วยอรรถะ (สาตฺถ) ให้มีคุณสมบัติคือประกอบด้วยความหมายเป็นที่พอใจของผู้ฟัง มีรูปวิเคราะห์ว่า **อลงฺกโรนฺติ พนฺธ์ เอเตหีติ อลงฺการา, อตฺถสฺส อลงฺการา อตฺถาลงฺการา** อัตถาลังการ คือ ตกแต่งความหมาย มี 2 ประเภท คือ

2.1) สภาวุตติ คือ กล่าวโดยตรง ตามสภาวะของเนื้อหาเรื่องราว อันได้แก่

ชาติ (ประเภทเดียวกัน) เช่น คน, นกเป็นต้น
คุณ (ลักษณะ) เช่น ลักษณะของการสัมผัสเป็นต้น
กิริยา (อาการ) เช่น การชนะเป็นต้น
ทัพพะ (รูปธรรมคือบุคคล, สิ่งของ) เช่น พระโพธิสัตว์เป็นต้น

2.2) วังกวุตติ กล่าวโดยอ้อมคือพูดเชิงอุปมาเปรียบเทียบเป็นต้น มี 35 ประเภท อลังการทางความหมายประเภทที่ 2 มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) อุปมา (อุปมา Upamā)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “อุปมา คือลักษณะที่กล่าวความเหมือนระหว่างอุปมานและอุปไมย ด้วยใช้ ปรฺตฺยย และ อวฺยย คำที่มีความหมายว่า เหมือนกันเป็นต้น และสมาส” เช่น

“ใบหน้าของหญิงสาว คนมีคิ้วเหมือนธนูกามเทพนั้น เหมือนดวงจันทร์ ตาทั้งคู่เหมือนดอกนีลุบลคู่หนึ่ง ริมฝีปากเยาะเย้ยลูกตำลึงสุก”[655]

---

[652] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 255.

[653] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 25-26.

[654] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 342-356.

[655] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 24.

ตัวอย่างนี้ อุปมาน คือ สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ ได้แก่ ดวงจันทร์ ธนูกามเทพ และดอกนีลุบล ส่วนอุปไมย คือสิ่งที่นำไปเปรียบเทียบ ได้แก่ ใบหน้า คิ้ว และตา

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวว่า “ความเป็นสภาพเสมอกันระหว่างอุปมาน (ตัวเปรียบ) กับอุปไมย (สิ่งที่รับเปรียบ) ชื่อว่าอุปมา”

อุปมา แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1) สัททคัมมา รู้ด้วยศัพท์ คือ มีศัพท์ระบุอุปมาปรากฏ เช่น อิว วา ตุลฺย เป็นต้น

2) อัตถคัมมา รู้ด้วยอรรถ คือ ไม่มีระบุศัพท์อุปมา แต่ความหมายระบุว่าเป็นอุปมา

3) วากยัตถวิสยา มีความเป็นพากย์เป็นวิสัย คือ ไม่มีศัพท์ระบุอุปมา ไม่มีความบ่งว่าเป็นอุปมา แต่เมื่อรวมความเข้าทั้งประโยคแล้วก็รู้ได้ว่าเป็นอุปมา[656]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า อุปมา คือการนำสิ่งที่กวีต้องการแสดงลักษณะเด่นไปเปรียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่นนั้นเป็นที่รู้จักหรือเป็นที่ยอมรับกันแล้ว โดยมีคำที่มีความหมายทำนองว่า เหมือน คล้าย เป็นคำแสดงความเปรียบเทียบ เช่น ดวงหน้านางนวลกระจ่างดุจดวงจันทร์ เป็นต้น[657]

2) รูปกะ (รูปก Rūpaka)

วาคภฏะ ให้คำจำกัดความว่า “รูปกะ คือ อลังการที่กล่าวอุปมาและอุปไมยเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวกัน เพราะมีลักษณะเหมือนกัน จะกล่าวคำที่หมายถึงอุปมาและอุปไมยรวมเข้าเป็นสมาสหรือไม่รวมก็ได้ จะกล่าวลักษณะเพียงส่วนเดียวหรือทั้งหมดก็ได้” เช่น

“นางปีศาจคือเวลากลางคืน มีผมอันสยายแล้วคือความมืด มีสร้อยลูกประคำอันแล้วด้วยกระดูกคือดาว และมีเสียงคำรามใหญ่ คือ เสียงนกเค้าแมว ได้เดินออกจากที่แห่ง”[658]

ตัวอย่างนี้ อุปมา คือ นางปีศาจ ผม สร้อย ลูกประคำอันร้อยด้วยกระดูกและเสียงคำรามใหญ่ อุปไมย คือ เวลากลางคืน ความมืด ดาว และเสียงนกเค้าแมว

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวว่า “อุปมาที่มีความต่างกันถูกปกปิดไว้ เพราะยกขึ้นสู่ความไม่ต่างกันแห่งอุปมานะและอุปไมย ท่านเรียกว่า รูปกะ”

คาถานี้กล่าวว่า รูปกะ คือ การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของอุปมานะและอุปไมย หมายความว่า รูปกะนั้นก็คืออุปมานั่นเอง แต่เป็นเรื่องปกปิดความต่างกันโดยยกเอาแต่ความไม่ต่างกันของวัตถุที่เป็นอุปมานะและอุปไมยขึ้นกล่าวไว้ก็เป็นที่เข้าใจกันดี[659]

---

[656] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 364.

[657] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 26.

[658] วาคภฏะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 25.

[659] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 430.

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า “รูปกะ คือ การเปรียบเทียบทำนองเดียวกับอุปมา แต่กล่าวเสียใหม่ว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ความหมายจึงลึกซึ้งกว่าอุปมา” เช่น ดวงหน้าของนางคือดวงจันทร์ เพราะมิใช่เพียงแต่ดวงหน้าเหมือนดวงจันทร์เท่านั้น แต่เป็นดวงจันทร์เลยทีเดียว จึงสามารถแทนที่ดวงจันทร์ได้[660]

3) อุปมารูปกะ (อุปมารูปก Upamārūpaka)

กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า อุปมารูปกะ คือ การเปรียบเทียบโดยใช้ถ้อยคำเหมือนรูปกะ แต่มิได้หมายถึงความลึกซึ้งเท่ากับรูปกะที่ว่าสิ่งหนึ่งอาจแทนอีกสิ่งหนึ่งได้ เพียงแต่ต้องการเปรียบเช่นเดียวกับอุปมาว่า อุปไมย (สิ่งที่กวีต้องการกล่าวถึง) มีลักษณะเหมือนอุปมาน (สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบ) เท่านั้น เช่น

“พระบาทของพระวิษณุคือไม้หลาสำหรับวัดวิวัฒนาการของสวรรค์”

ตัวอย่างนี้ กวีมิได้ต้องการจะกล่าวว่าพระบาทของพระวิษณุเป็นไม้หลา หรือแทนที่ไม้หลาได้ เพราะสองสิ่งนี้มิได้มีศักดิ์ศรีเสมอกัน กวีเพียงแต่เทียบว่าพระบาทของพระวิษณุเป็นเกณฑ์ใช้วัดความเปลี่ยนแปลงของสวรรค์ เช่นเดียวกับไม้หลาที่เป็นเกณฑ์วัดสิ่งต่าง ๆ[661]

4) อุปเมโยปมา (อุปเมโยปมา Upameyopamā)

ภามหะ ให้คำจำกัดความว่า “อุปเมโยปมา คือ การกล่าวอุปมานและอุปไมยเปรียบเทียบสลับกันไปมา” เช่น

“ใบหน้าของเธอซึ่งมีกลิ่นหอมและงดงามดูเหมือนกับดอกบัว และดอกบัวก็เหมือนกับใบหน้าของเธอ”[662]

ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า อุปเมโยปมา คือ การเปรียบเทียบแบบอุปมา 2 ทาง นอกจาก ก เหมือน ข แล้ว ในทางกลับกัน ข ก็เหมือน ก ด้วย เช่น

“ดวงหน้าของนางเหมือนดวงจันทร์
และดวงจันทร์ก็เหมือนดวงหน้านาง”[663]

5) อนันวยะ (อนนฺวย Ananvaya)

ภามหะ ให้คำจำกัดความว่า “การกล่าวว่าสิ่งนั้นมีลักษณะคล้ายกันกับสิ่งนั้นเอง เพราะสิ่งที่กล่าวนั้น ไม่มีสิ่งใดที่จะมีลักษณะคล้ายกันได้” เช่น

---

[660] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะหวรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 26.

[661] เรื่องเดียวกัน, 26-27.

[662] Bhāmaha. **Kāvyālaṅkāra**. (Translated by P.V. Naganatha Sastry. Delhi: Motilal Banarsidass, 1991), p. 69.

[663] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะหวรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 27.

“ใบหน้าของเธอที่มีแหวนคือริมฝีปากสีแดง ความสว่างของฟันและคุณสมบัติของดวงตาทั้งคู่ที่เหมือนดอกบัวสีน้ำเงิน อาจพูดได้ว่าเปรียบเหมือนกับใบหน้าของเธอนั่นเอง”[664]

ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า อนันวยะ คือ การเปรียบเทียบทำนองเดียวกับอุปมา แต่เทียบสิ่งหนึ่งกับตัวของมันเอง เพราะไม่มีสิ่งใดที่คู่ควรพอที่จะนำมาเปรียบด้วยได้อุปมานและอุปไมยจึงเป็นสิ่งเดียวกัน เช่น

“ดวงหน้าของนางเปรียบได้กับดวงหน้าของนางเท่านั้น”[665]

6) วยติเรก (วฺยติเรก vyatireka)

วาคภฏฺ ให้คำจำกัดความว่า “ระหว่างสองสิ่งอันเหมือนกันด้วยลักษณะอะไรอย่าง 1 สิ่งหนึ่งมีแสดงเป็นที่เด่นกว่ากันในอลังการใด อลังการอันนั้นชื่อว่า “วฺยติเรก” เช่น

“จะว่าพระเจ้าชัยสิงห์กับราชสีห์ มีเดชเหมือนกันก็เอาเถอะ แต่ทหารของศัตรูได้หนีการทำสงครามกับฝ่ายหนึ่งแล้ว ก็รีบเข้าป่าโดยไม่เกรงกลัวอีกฝ่ายหนึ่ง”[666]

ตัวอย่างนี้ เปรียบพระเจ้าชัยสิงห์เท่าเทียมกับราชสีห์ในเรื่องเดช แต่พระเจ้าชัยสิงห์มีเดชเหนือกว่าราชสีห์ เพราะศัตรูเกรงกลัวพระองค์แต่ไม่เกรงกลัวราชสีห์ ศัตรูได้พากันหนีการทำสงครามกับพระองค์เข้าไปในป่าของราชสีห์

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวว่า เมื่อความเสมอกันแห่งวัตถุถูกกล่าวไว้หรืออนุมานรู้การจำแนก (ความต่างกัน) ชื่อว่าพยติเรกะ”

พยติเรกะ คือ การแสดงความพิเศษ หมายความว่า มีวัตถุสองสิ่งทัดเทียมกัน เมื่อกล่าวถึงความเสมอกันของวัตถุเหล่านั้นไว้โดยตรงหรือให้อนุมานรู้เองแล้ว ได้แสดงความต่างกันของวัตถุอย่างหนึ่งหรือสองอย่าง[667]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า วยติเรก คือ การเปรียบเทียบสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกันแต่ยกให้สิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง อาจเป็นอุปไมยเหนือกว่าอุปมาน หรือในทางกลับกันก็ได้ เช่น

“ดวงหน้าของนางงามผุดผ่องทุกเวลา แต่ดวงจันทร์งามเฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น”[668]

---

[664] Bhāmaha.**Kāvyālaṅkāra**. p. 69.

[665] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 27.

[666] วาคภฏฺ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 31.

[667] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 490.

[668] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 27.

ตัวอย่างนี้ เปรียบว่าดวงจันทร์กับดวงหน้านางมีความงดงามเหมือนกัน แต่ดวงหน้านางเหนือกว่าดวงจันทร์ตรงที่มีความงดงามอยู่ตลอดเวลา แต่ดวงจันทร์งดงามเฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น

7) ประติวัสตูปมา (ปรฺติวสฺตูปมา Partivastūpamā)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ในอลังการอันใด ปรากฏว่าสิ่งหนึ่งเหมือนกันกับอีกสิ่งหนึ่ง ถึงแม้ไม่ได้ใช้คำว่า “เช่น, เหมือน” เป็นต้น อลังการอันนั้นเป็น “ปรฺติวสฺตูปมา” เช่น

“(พระเนมินาถ) พระองค์เดียว ได้เป็นที่น่าอัศจรรย์ในยทุวงศ์ ถึงแม้ว่าในวงศ์นั้นได้มีวีรบุรุษเป็นจำนวนมาก กลีบในดอกลำเจียกจะมีกลิ่นหอมได้ทั้งหมดหรือ”[669]

ตัวอย่างนี้ ได้เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเหมือนกันกับสิ่งหนึ่ง ในที่นี้ เปรียบเทียบพระเนมินาถเหมือนกันกับกลีบดอกลำเจียกที่มีกลิ่นหอม โดยกลีบดอกลำเจียกไม่ได้มีกลิ่นหอมทุกกลีบในดอกเดียวกันเหมือนกับวีรบุรุษในยทุวงศ์ที่มีเป็นจำนวนมากแต่มีคุณสมบัติน่าอัศจรรย์นั้น มีเพียงพระเนมินาถ

ส่วน ภามหะ กล่าวว่า “ประโยคคู่ขนานที่เปรียบเทียบความเหมือนกันของความหมายของประโยคโดยไม่ใช้คำเปรียบเทียบ เรียกว่า ประติวัสตูปมา ซึ่งเป็นความเหมือนกันของสิ่งนั้น ๆ โดยคุณลักษณะ”[670]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า ประติวัสตูปมา คือ การเปรียบเทียบด้วยข้อความ 2 ประโยค ในลักษณะคู่ขนานกัน เพื่อแสดงให้เห็นความเหมือนกันของอุปมานกับอุปไมย แม้ว่าจะไม่ปรากฏคำว่าเหมือนหรือคล้าย ผู้ฟังก็หมายรู้ได้ด้วยการอนุมาน เช่น

“ดวงจันทร์เป็นเลิศในสวรรค์ ดวงหน้าของนางเป็นเลิศในโลก”[671]

ตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นถึงความเหมือนกันของดวงจันทร์และดวงหน้าของนางต่างก็มีความเป็นเลิศในแต่ละดินแดนเช่นเดียวกัน โดยไม่ใช้คำเปรียบว่า “เหมือน”

8) อุตปเรกษา (อุตฺปเรกฺษา Utprekṣā)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “การสมมติขึ้นกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งนั้น เมื่อประกอบไปด้วยคำ เช่น ประหนึ่งว่า เป็นต้น เป็นอลังการ ชื่อ อุตฺปเรกฺษา”[672] เช่น

---

669 วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 26.

670 Bhāmaha.**Kāvyālaṅkāra**. p. 32.

671 กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 27.

672 วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 28.

“หน่อแสงพระจันทร์ อันแผ่ออกไป ตามท้องฟ้านิดหน่อย ปรากฏประหนึ่งว่าเป็นฟันของยักษ์ คือ ความมืดอันได้กลืนโลกเข้าไปแล้ว หัวเราะด้วยความพอใจ”

ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า อุตเปรกษา คือ การกล่าวโดยแสดงจินตนาการให้เกินจริงว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะประหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เช่น

“ไฟทำตัวประหนึ่งเป็นดอกทองกวาวแดงฉานอยู่บนยอดไม้
มองลงมาว่าป่าไหม้ไปแล้วเท่าใด”[673]

ตัวอย่างนี้ แสดงจินตนาการว่า ไฟมีลักษณะประหนึ่งเป็นดอกทองกวาวอยู่บนยอดไม้มองลงมาว่าฟไหม้ป่าไปแล้วเท่าใด

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อธิบายไว้ว่า “จินตนาการแบบกวีที่มองเห็นวัตถุอย่างหนึ่งเป็นวัตถุอีกอย่างหนึ่งเนื่องจากวัตถุสองอย่างนั้นมีลักษณะร่วมกัน”[674]

9) อติศยะ (อติศย Atiśaya) หรือ **อติศโยกติ** (อติศโยกฺติ Atiśayokti)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “การกล่าวสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้เพื่อแสดงความประเสริฐของวัตถุต่าง ๆ นั้น นักปราชญ์ว่าเป็นอลังการ ชื่อ “อติศยะ” เช่น

“ข้าแต่พระราชา การบรรทมของพระนารายณ์สิ้นสุดลง เพราะเสียงน่ากลัวอันเกิดแต่การประทบกันระวางยอดภูเขาอันกลิ้งอยู่ในมหาสมุทรทั้งหลาย ที่มีคลื่นอันการถอนใจของบรรดาหญิงฝ่ายศัตรูอันพระองค์ได้สังหารแล้วนั้น พัดให้นูนขึ้นสูง”[675]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงศัตรูจำนวนมหาศาลที่พระราชาได้ทรงสังหารแล้ว แม้จะมีเป็นจำนวนมากแต่ไม่อาจมากเท่ากับที่กล่าวอย่างไม่น่าเป็นไปได้

ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า “อติศโยกติ” คือ การกล่าวให้เกินจริงด้วยวิธีการเดียวกับอุตเปรกษา แต่ไม่ใช้คำว่าประหนึ่ง (iva) เช่น

“จงอวดผิวเรืองรองของนางเถิด
ทองจะหมองลงทันที
จงเงยหน้าขึ้นมาเถิด
ท้องฟ้าจะมีดวงจันทร์ถึงสองดวง”[676]

ตัวอย่างนี้ เป็นการกล่าวชมความงามของผิวพรรณและใบหน้าของนางว่ามีความงดงามมาก ผิวพรรณเปล่งปลั่ง เรืองรอง จนทำให้ทองหมอง และใบหน้าก็เทียบเท่ากับพระจันทร์อีก

---

[673] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 27.

[674] จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. **“อลังการ” ใน คีตวรรณกรรม**. หน้า 11.

[675] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 30.

[676] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 27-28.

หนึ่งดวง ซึ่งเป็นการกล่าวที่เกินความจริงอย่างมาก เพราะผิวพรรณของคน ไม่มีทางที่จะเปล่งปลั่งสุกสว่างไปกว่าทองคำได้ และพระจันทร์ไม่อาจมีสองดวงได้เช่นเดียวกัน

10) ตุลยโยคิตา (ตุลฺยโยคิตา Tulyayogitā)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “จะให้อุปมาได้ระดับกับอุปไมย จึงกล่าวการกระทำอันสิ่งทั้งคู่ก็ทำอยู่เหมือน ๆ กัน และพร้อมกัน ๆ นั้น ในอลังการใด อลังการอันนั้น คือ “ตุลฺยโยคิตา” เช่น

“ความเป็นใหญ่ของท่านและของพระอาทิตย์ปรากฏขึ้นในโลกนี้ เพื่อประโยชน์ทำให้หนทางที่ดีอันความมืดได้ลบแล้วนั้น กลับชัดเจน”[677]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงความเป็นใหญ่ก็เหมือนกับการขึ้นของพระอาทิตย์ พระอาทิตย์ขจัดความมืดและทำให้ผู้คนเห็นทางเดินได้ชัดเจน ในที่นี้ ความมืด หมายถึง ความไม่รู้และหนทางเดิน ก็หมายถึง แบบแผนอันดีงามในการปฏิบัติตาม เพราะฉะนั้นความเป็นใหญ่ของบุคคลผู้มีประโยชน์นั้นก็ย่อมทำให้ความรู้ไม่หายไปและผู้อื่นก็จะได้แบบแผนอันดีงามในการปฏิบัติตามจากผู้นั้น

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวว่า “การเรียบเรียงบทประพันธ์ที่ยกสิ่งสองสิ่งมาเทียบเคียงกัน แล้วกล่าวเคียงคู่กันไป ทั้งนี้เพื่อการสรรเสริญหรือตำหนิก็ได้ ท่านเรียกว่า ตุลยโยคิตา” เช่น

“โลกได้รับความปลาบปลื้มแล้ว ได้รับความพร้อมของแสงสว่างแล้วด้วยทั้งสองอย่างนี้ คือดวงสุรีย์และพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งกำจัดความมืด”[678]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงดวงอาทิตย์กำจัดความมืดในธรรมชาติ พระผู้มีพระภาคเจ้ากำจัดความมืดในใจ ชาวโลกจึงปลาบปลื้มแสงสว่างทั้งจากดวงอาทิตย์และพระผู้มีพระภาคเจ้า

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า ตุลยโยคิตา คือ การเปรียบเทียบให้เห็นว่าของสองสิ่ง (หรือมากกว่านั้น) มีคุณลักษณ์หรือการกระทำที่ส่งผลได้เหมือนกัน แต่มีนัยว่าสิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง เช่น

“ใครเล่าที่ได้สัมผัสความนุ่มละมุนของผิวนางแล้ว

จะไม่รู้สึกว่ามะลิ รัศมีจันทร์ และผิวหยวกกล้วยกระด้างเกินไป”[679]

ตัวอย่างนี้ ได้แก่ ดอกมะลิ รัศมีจันทร์ และผิวหยวกกล้วย กวีต้องการจะปรียบเทียบว่าผิวนางนุ่มละมุนเหมือนสิ่งเหล่านี้ เมื่อสัมผัสจะรู้สึกเนียนมือหรือเมื่อมองดูจะรู้สึกนวลตาแต่กวีต้องการจะเปรียบเทียบผิวนาง ยกให้เหนือกว่าสิ่งเหล่านี้

---

[677] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 28.

[678] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 605-606.

[679] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 28.

11) สมาโสกติ (สมาโสกฺติ Samāsokti)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “อยากจะกล่าวถึงสิ่งหนึ่งแต่ไปพูดถึงสิ่งๆหนึ่งอันมีลักษณะเหมือน ๆ กัน จึงสามารถทำให้นึกถึงสิ่งที่หมายนั้น เรียกว่า สมาโสกฺติะ หรือ อนฺโยกติะ เช่น

“ผึ้งหนุ่มผู้ติดใจต้นบัว ไม่คิดถึงกิ่งมะม่วง ไม่ไปสู่ “ชาติ” ไม่เกาะลำเจียก ทำแต่ร้องอย่างเดียว”[680]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงเรื่องของแมลงผึ้งตัวผู้ที่ติดใจแต่บัวจนไม่นึกถึงพืชชนิดอื่น ๆ ในที่นี้กวีหมายถึงชายหนุ่มผู้มีความรักและลุ่มหลงแต่ภรรยาของตนเพียงผู้เดียว จนไม่สนใจหรือใส่ใจหญิงคนอื่น ๆ

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวถึง สมาสวุตติ ซึ่งตรงกับ สมาโสกติ ไว้ว่า “สมาสวุตติ อลังการ คือ การกล่าวอุปมาน โดยย่อ แต่มุ่งให้หมายถึงอุปไมย” และยังได้อธิบายต่อไปอีกว่า “เหมือนการชมคนสวยว่าดอกไม้ที่ทัดหูสวย หรือวันนี้แต่งตัวสวย หรือชื่อเพราะ เป็นต้น ก็สื่อว่าชมคน การกล่าวในลักษณะนี้เป็นการไม่พูดถึงวัตถุที่ใจมุ่งจะกล่าว แต่กล่าวออกมาด้วยการเปรียบเทียบชมเชย ก็เป็นที่ทราบกันว่าหมายความถึงสิ่งใด”[681]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า สมาโสกติ คือ การเปรียบเทียบโดยกล่าวถึงสิ่งหนึ่ง แต่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมิอาจกล่าวออกมาได้ตรง ๆ เช่น

“ยอดอโศกไหวระริก เมื่อหมู่ภมรดุดน้ำหวานจากเกสร”[682]

ตัวอย่างนี้ กวีกล่าวถึงต้นอโศก แต่หมายถึง หญิงสาวและภมร หมายถึงชายหนุ่ม

12) ภรานติมาน (ภฺรานฺติมานฺ Bhrāntimān)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ในอลังการอันใด มีการตัดสินเอาว่าสิ่ง ๆ หนึ่งเป็นสิ่งอีกสิ่งหนึ่งอันมีลักษณะคล้ายกัน อลังการอันนั้นเป็น ภฺรานฺติมานฺ” เช่น

“หมู่แมลงภู่โผลงที่ใบหน้าด้วยสำคัญว่าเป็นดอกบัวทอง โผลงที่ตาด้วยสำคัญว่าเป็นดอกนีลุบลและโผลงที่ (ปากอันกำลัง) ยิ้มด้วยสำคัญว่าเป็นดอกกุมุท”[683]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงแมลงภู่ทั้งหลายไปอยู่ที่ใบหน้า เพราะเข้าใจว่าเป็นดอกบัวทองไปอยู่ที่ตาเพราะเข้าใจว่าเป็นดอกนีลุบล และไปอยู่ที่ปากที่กำลังยิ้มเพราะเข้าใจว่าเป็นดอกกุมุท จึงเข้าไปดอมดมเพราะสำคัญว่าเป็นดอกไม้ แสดงให้เห็นว่าส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมีความงดงามเหมือนกับดอกไม้ชนิดต่าง ๆ

---

[680] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 28.

[681] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 531.

[682] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 28.

[683] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 26.

13) สโหกติ (สโหกฺติ Sahokti)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ที่กล่าวว่า เหตุและผลเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันเพื่อแสดงความสามารถของ “พระเอก” นั้น เป็นอลังการชื่อ สโหกฺติะ” เช่น

“ผู้ประกอบด้วยศรีผู้นั้น ฉวยเกาทัณฑ์ขึ้นพร้อมด้วยเกียรติของศัตรูทั้งหลาย โค้งเกาทัณฑ์พร้อมด้วยความทะนงของศัตรู และดึงสายธนูเข้ามาพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติของศัตรู”[684]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงการรบ โดยปกติแล้วต้องรบชนะเสียก่อน แล้วจึงได้ทำลายเกียรติความทะนงของศัตรูและทรัพย์สมบัติของศัตรู แต่ในที่นี้ กวีต้องการแสดงว่าคนผู้นี้มีความสามารถมาก แม้แต่การเตรียมรบแต่ละขั้นตอนก็ทำให้เกิดผลอย่างหนึ่งอย่างใดแก่ศัตรูพร้อม ๆ กัน

ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า สโหกติ คือ การกล่าวด้วยถ้อยคำเพียงคำเดียวถึงการกระทำของสิ่ง 2 สิ่งที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน เช่น

“ความรักเบ่งบานพร้อมกับดอกบัว”[685]

ตัวอย่างนี้ คำว่า เบ่งบาน เป็นถ้อยคำเพียงคำเดียวที่บอกลักษณะของดอกบัวที่บานพร้อมกับความรักที่เพิ่มพูนขึ้นพร้อม ๆ กัน

14) เศลษะ (ศฺเลษ Śleṣ)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ที่พูดประโยค ๆ เดียว แต่อาศัยการแปลคำทั้งหลายตามที่มันปรากฏอยู่นั้นเอง หรือ (แยกออกไว้ให้เป็น) คนละอย่างกัน หมายความไปหลายอย่างนั้นท่านว่าเป็น อลังการชื่อ ศฺเลษะ”[686]

ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า เศลษะ หรือ ศลิษฏะ คือ การเล่นคำด้วยการใช้คำเดียวที่มี 2 ความหมาย อาจเป็นคำพ้องรูปและพ้องเสียง เช่น กษิติ แปลว่า แผ่นดิน ก็ได้ แปลว่า การทำลาย ก็ได้ มาตา แปลว่า มารดา ก็ได้ แปลว่า ผู้สร้าง ผู้ให้กำเนิด ก็ได้ หรืออาจเป็นคำที่มีสองความหมาย เพราะการแบ่งคำต่างไป เช่น กุปิตา แปลว่า โกรธ แต่ กุ-ปิตา แปลว่า บิดาแห่งโลก และ อน-อันต แปลว่า ไม่สิ้นสุด แต่ อ-นันต แปลว่า ไม่ก้มหัว ตัวอย่าง เช่น

พระวิษณุตรัสแก่พระลักษมีว่า	“เทวี นางกำลังโกรธ (กุปิตา)”
พระนางทูลว่า	“พระองค์ต่างหาก กุปิตา (เป็นบิดาแห่งโลก)”
พระวิษณุ :	“นางเป็นมารดา (มาตา) ของสัตว์โลก”
พระลักษมี :	“มิได้ พระองค์ต่างหากเป็นมาตา (ผู้ให้กำเนิด) ซึ่งไม่มีใครทัดเทียม”

---

[684] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 32.

[685] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 28.

[686] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 33.

พระวิษณุ : “นางเป็นผู้ไม่สิ้นสุด (อนันตา) ในการโต้เถียง”

พระลักษมี : “พระองค์ทรงเป็นอนันตา (ผู้ไม่ก้มหัวให้ใคร)”[687]

นักวรรณคดีสันสกฤตบางท่าน เช่น มัมมฏะ เกศวมิศร ได้จัดเศลษะเป็นอลังการทางเสียง ส่วน วาคภฏะ ชยเทวะ และคนอื่น ๆ ได้จัดไว้เป็นอลังการทางความหมาย แต่ วิศวนาถ จัดเศลษะไว้ทั้งอลังการทางเสียงและอลังการทางความหมาย

15) ทีปกะ (ทีปก Dīpaka)

วาคภฏะ ให้คำจำกัดความว่า “ในอลังการอันใด ความหมายของประโยค (หลายประโยค) สัมพันธ์กันอยู่กับความหมายของคำ ๆ เดียว (หรือแปลโดยอีกนัย 1 สัมพันธ์กันอยู่กับคำต่าง ๆ อันหมายความอย่างเดียวกัน) อันอยู่ตอนต้น ตอนกลาง หรือตอนปลาย (บท) อลังการอันนั้นชื่อว่าทีปกมฺ”

วาคภฏะ แบ่งทีปกะ เป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) ความหมายของประโยคหลายประโยคสัมพันธ์กันอยู่กับความหมายของคำ ๆ เดียว หรือกริยาตัวเดียว อุทาหรณ์ เช่น

“ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เกียรติของท่านอันทำ (ผู้ฟัง) ให้บริสุทธิ์นั้น พวกคนธรรพได้กล่าวสรรเสริญบ่อย ๆ ในสวรรค์ และพวกกินนร (ได้กล่าวสรรเสริญบ่อย ๆ) ในถ้ำของเขาหลวงทั้งหลาย”

ตัวอย่างนี้ คำว่า “ได้กล่าวสรรเสริญบ่อย ๆ” เป็นกริยาเพียงตัวเดียว แต่ใช้กับประโยคแรกและประโยคหลัง ในที่นี้ ใช้เป็นกริยาตัวเดียว โดยมีประธานทั้งสองตัว คือ พวกคนธรรพและพวกกินนร

2) ความหมายของประโยคหลายประโยคสัมพันธ์กับคำต่าง ๆ ที่มีความหมายอย่างเดียวกัน อุทาหรณ์ เช่น

วิราชนฺเต ตมิสฺราณิ ทฺโยตนฺเต ทิวิ ตารกาะ

วิภานฺติ กุมุทศฺเรณฺยะ โศภนฺเต นิศิ ทีปกาะ

“ในเวลาค่ำ ความมืดปรากฏอย่างงาม ดาวทั้งหลายปรากฏอย่างงามบนฟ้า บรรดาแถวดอกกุมุทปรากฏอย่างงามและประทีปทั้งหลายปรากฏอย่างงาม[688]

ตัวอย่างนี้ มีคำกริยาหลายคำ ได้แก่ วิราชนฺเต, ทฺโยตนฺเต, วิภานฺติ และ โศภนฺเต แต่ทุกคำมีความหมายว่า “ปรากฏอย่างงาม”ซึ่งเป็นความหมายอย่างเดียวกัน

ส่วน พระสังฆรักขิตะ จำแนก ทีปกะ เป็น 2 แบบ คือ จำแนกตามรูปศัพท์และจำแนกตามวิสัย

---

[687] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 29.

[688] วาคภฏะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 30.

ทีปกะที่จำแนกตามรูปศัพท์ มี 3 ประเภท ได้แก่

1) กิริยาทีปกะ คือ มีกิริยาเพียงแห่งเดียว แต่มีความหมายแก่ทุกประโยค

2) ชาติทีปกะ คือ มีชาติ (กลุ่มเดียวกัน) เพียงแห่งเดียว แต่มีความหมายแห่ทุกประโยค

3) คุณทีปกะ คือ มีคุณลักษณะเพียงแห่งเดียว แต่มีความหมายแก่ทุกประโยค

ทีปกะที่จำแนกตามวิสัย มี 3 ประเภท ได้แก่

1) อาทิวิสยทีปกะ คือ ทีปกะที่อยู่เบื้องต้น

2) มัชฌวิสยทีปกะ คือ ทีปกะที่อยู่เบื้องกลาง

3) อันตวิสยทีปกะ คือ ทีปกะที่อยู่เบื้องปลาย

หากนำทีปกะที่จำแนกตามรูปศัพท์และที่จำแนกตามวิสัยมาแจกแจงร่วมกันจะได้ทีปกะทั้งหมด 9 ประเภท และทีปกะที่นอกเหนือจาก 9 ประเภทนี้ จะเป็นทีปกะพิเศษ เรียกว่า มาลาทีปกะ คือ ทีปกะที่มีลำดับแห่งพากย์หลังต้องมองหาบทก่อนสืบต่อกันเป็นสายลูกโซ่ กล่าวคือคำในประโยคแรกมีความหมายต่อประโยคถัดไป และคำทั้งในประโยคแรกและประโยคถัดมามีความหมายต่อประโยคต่อไปเรื่อย ๆ[689]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า ทีปกะ คือ การกล่าวด้วย ข้อความที่มีส่วนขยายเพียงหนึ่ง แต่มีกริยาหลาย ๆ ตัว หรือมีกริยาเพียงตัวเดียว แต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง เช่น

“เขาบันดาลให้ทะเลสาบมีฝูงหงส์ ต้นไม้มีดอกไม้ ดอกบัวมีฝูงภมร ฯลฯ”

ตัวอย่างนี้ มีคำกริยา “บันดาลให้” เป็นกริยาหลักของประโยค ทะเลสาบมีฝูงหงส์ ต้นไม้มีดอกไม้ และ ดอกบัวมีฝูงภมร ทุกประโยคมีความสัมพันธ์กับกริยา “บันดาลให้”[690]

16) ยถาสังขยะ (ยถาสงฺขย Yathāsaṅkhaya)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ฝ่ายอลังการอันใด เหล่าสิ่งที่กล่าว มีเรื่องร้อยกรองขึ้นไว้ตามลำดับของมัน อลังการอันนั้นชื่อ ยถาสงฺขยมฺ” เช่น

“เราคิดว่าสายบัว ใบไม้อ่อนและดอกบัว ได้แพ้แขนอันนิ่มนวลทั้งคู่ ความสง่าของเท้าอันเสมือนดอกบัว และใบหน้าอันงดงามนั้น (โดยลำดับ) แล้วปองร้าย จึงมาเพิ่มความเดือนร้อนให้แก่กายในยามวิบัติ คือ ยามพรากคู่”[691]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงสายบัวที่นำมาเปรียบกับแขน ใบไม้อ่อนที่นำมาเปรียบกับเท้าและดอกบัวที่นำมาเปรียบกับใบหน้าตามลำดับ

---

[689] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 458.

[690] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 29.

[691] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 31.

ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า ยถาสังขยะ คือ การกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ โดยใช้ลำดับเดียวกับที่เคยกล่าวถึงไว้แล้วในคำประพันธ์บทเดียวกัน เช่น

“พระองค์สถิตอยู่ในใจของบุคคล 3 จำพวก :

ศัตรู นักปราชญ์ สตรี

ด้วยความกล้าหาญ ความถ่อมพระองค์ ความสง่างาม

ทรงกำราบให้สยบเพราะความทุกข์ทรมาน ความจงรัก และความหลงใหล”[692]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงพระราชาว่า พระองค์ชนะใจศัตรู นักปราชญ์และสตรี ทำให้ศัตรูมีความทุกข์ทรมานด้วยความกล้าหาญ ทำให้นักปราชญ์มีความจงรักภักดีด้วยความถ่อมพระองค์ ทำให้สตรีมีความหลงใหลด้วยความสง่างามของพระองค์

17) อรรถานตรันยาสะ (อรฺถานฺตรนฺยาส Arthāntaranyāsa)

วาคภฏะ ให้คำจำกัดความว่า “การแทรกเรื่องอื่นเข้ามาอ้างเป็นหลักฐาน เพื่อให้เห็นจริงตามที่ได้กล่าวไว้ก่อนแล้วนั้น เป็นอลงการชื่อ อรฺถานฺตรนฺยาสะ นั่นเป็นสองอย่างโดยที่ใช้คำพูดอันมีความหมายสองแง่ หรือไม่มีความหมายสองแง่” เช่น

“เนื่องจากการดื่มเหล้า ตาของพวกหญิงอัน (ตามธรรมดา) งามเหมือนดอกนีลุบล ได้กลายเป็นสีแดง การพูดก็ผิดปกติไป สุรานุภาพเป็นอันเหลือที่จะคาดรู้ล่วงหน้าว่าจะแสดงออกมาประการใด มิใช่หรือ”[693]

ตัวอย่างนี้ เป็นการแทรกเรื่องอื่นเข้ามาอ้างเป็นหลักฐานโดยใช้คำที่มีความหมายสองแง่ คือ คำว่า “สุรานุภาพ” แปลว่า อานุภาพของเหล้า มาจากคำว่า สุรา + อนุภาว ซึ่งแปลได้อีกอย่างว่า อานุภาพของเทวดา เพราะทั้งอานุภาพของเหล้าและอานุภาพของเทวดา ไม่สามารถคาดเดาหรือรู้ล่วงหน้าได้ว่าจะเป็นอย่างไร

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวถึง อัตถันตรนยาสะ ซึ่งตรงกับ อรรถาตรันยาส ว่า “อลังการใดยังความแห่งพากย์อื่นให้สำเร็จ อลังการนั้นพึงทราบว่า อัตถันตรนยาสะ”

อัตถันตรนยาสะ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ สัพพพยาปี คือ คลุมความไว้ทั้งหมด และ วิเสสัฏฐะ คือ ตั้งอยู่เฉพาะเรื่อง แต่ละประเภทแบ่งออกไปอีก 2 ประเภท ได้แก่ มี หิ ศัพท์ประกอบร่วมในพากย์ และ ไม่มี หิ ศัพท์ ประกอบร่วมในพากย์ ดังนั้น อัตถันตรนยาสะ จึงมีด้วยกันทั้งหมด 4 ประเภท ดังนี้

---

[692] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 29.

[693] วาคภฏะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 29.

1) หิรหิตสัพพพยาปี คือ คลุมความทั้งหมดโดยไม่มี หิ ศัพท์ เช่น

“ดูเถิด แม้ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นั้นที่เกี่ยวเนื่องกับความเจริญแก่ชาวโลก ก็จักถึงความดับสูญไป ใครเล่าจะพ้นกฎธรรมชาติได้”

2) หิสหิตสัพพยาปี คือ คลุมความทั้งหมดโดยมี หิ ศัพท์ เช่น

“แม้พระจอมมุนีพระองค์นั้น ผู้เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มีความชำนาญ (ในการเข้าฌานเป็นต้น) ก็ยังเสด็จดับขันธ์ โดยแท้จริงแล้ว สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงแท้ถาวร”

3) หิรหิตวิเสสัฏฐะ คือ กล่าวเฉพาะเรื่องโดยไม่มี หิ ศัพท์ เช่น

“เมฆฝนย่อมกำจัดความร้อนแก่ชนทั้งหลาย การได้รับอัตภาพของท่านผู้ประเสริฐย่อมมีเพื่อดับทุกข์ของผู้อื่นมิใช่หรือ”

4) หิสหิตวิเสสัฏฐะ คือ กล่าวเฉพาะเรื่องโดยมี หิ ศัพท์ เช่น

“ข้าแต่พระชินเจ้า ริมพระโอษฐ์ทั้งคู่ของพระองค์แดงงาม ย่อมยังใจให้อิ่มเอิบ ความจริงสิ่งที่ประกอบด้วยการย้อมจะย้อมสิ่งอื่นที่มาประจวบกันได้”[694]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า อรรถาตรันยาสะ คือ การหาหลักฐานมายืนยันสิ่งที่กล่าวถึง อาจป็นการยกหลักทั่วไปมาสนับสนุนกรณีเฉพาะ หรือยกกรณีเฉพาะมาสนับสนุนหลักทั่วไปก็ได้ หลักทั่วไปที่นิยมยกมาอ้างมักเป็นคำพังเพยหรือสุภาษิต เช่น

“คนโง่เท่านั้นที่ปรารถนาสิ่งที่เกินไขว่คว้า ใครบ้างนอกจากเด็กน้อยจะหลงคว้าดวงจันทร์ในสระน้ำ”[695]

ตัวอย่างนี้ ประโยคในวรรคแรกเป็นหลักทั่วไป ประโยคในวรรคหลังเป็นกรณีเฉพาะที่ยกมายืนยันคำกล่าวประโยคในวรรคแรก

18) นิทรรศนะ (นิทรฺศน Nidarśana)

ภามหะ ให้คำจำกัดความว่า “นิทรรศนะ” ว่า “เมื่อจะอธิบายการกระทำบางอย่างโดยเฉพาะเปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้คนรู้กันอยู่แล้ว” เช่น

“เมื่อดวงอาทิตย์ฉายแสง เงาย่อมเกิดขึ้น เมื่อสอนผู้คนให้ร่ำรวยเพิ่มขึ้น ก็มักจะนำไปสู่การล่มสลาย”[696]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงแสงของดวงอาทิตย์ที่ทำให้เกิดเงา ซึ่งผู้คนโดยทั่วไปย่อมรู้กันอยู่แล้วนำมาเปรียบเทียบกับการร่ำรวยเพิ่มขึ้น ซึ่งอำนาจของเงินอาจนำไปสู่ความเลวร้ายต่าง ๆ จนกระทั่งเกิดการล่มสลายของสังคม

---

[694] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 480.

[695] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 30.

[696] Bhāmaha.**Kāvyālaṅkāra**. p. 66.

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวถึง นิทัสสนะ ในบาลี ซึ่งตรงกับ นิทรรศนะในสันสกฤตว่า “การแสดงผลที่เกิดจากเหตุอันใดอันหนึ่งก่อนแล้ว ยังกล่าวถึงผลอีกอย่างหนึ่งที่เกิดต่อจากผลเดิม ความหมายก็คือ กล่าวถึงผล 2 อย่างที่เกิดจากเหตุเดียวกันนั่นเอง เหมือนการยิงปืนนัดเดียวได้นกสองตัวพร้อมกัน”[697] ซึ่งมีความหมายแตกต่างกัน

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า นิทรรศนะ คือ การเปรียบเทียบสิ่งใดสิ่งหนึ่งกับการกระทำหรือสิ่งที่เป็นอุทาหรณ์ เช่น

“เพราะความปรารถนาเพียงเพื่อเสวยสุขในโลกนี้
ฉันจึงใช้ชีวิตอย่างเปล่าประโยชน์
ฉันได้ขายดวงมณีไปเสียแล้วด้วยราคาของกระจก”[698]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงการขายดวงมณีด้วยราคาของกระจก คือ อุทาหรณ์ซึ่งนำมาเปรียบเทียบให้เห็นว่า การใช้ชีวิตอยู่อย่างเปล่าประโยชน์เป็นการลดคุณค่าของชีวิต

19) วิเศโษกติ (วิเศโสกฺติ Viśeṣokti)

ภามหะ ให้คำจำกัดความไว้ว่า “ความต้องการจะแสดงความเป็นเลิศ โดยการบรรยายถึงเหตุแห่งคุณสมบัติที่ดีของสิ่งหนึ่ง แม้จะปราศจากปัจจัยของสิ่งนั้น”[699]

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวถึง วิเสสะ ซึ่งตรงกับ วิเศโษกติ ว่า “ การแสดงความวิเศษโดยพูดถึงความบกพร่อง หมายความว่า บทปรพันธ์ที่มุ่งจะแสดงถึงความพิเศษ แต่กลับกล่าวถึงความบกพร่อง ถือเอาความบกพร่องเป็นเครื่องส่องความพิเศษ เป็นวิเสสาลังการ”

วิเสสะ แบ่งตามประเภทของสิ่งที่บกพร่องเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1) ทัพพวิเสสวุตติ คือ การกล่าวถึงความพิเศษโดยการปฏิเสธวัตถุ เช่น

“พลรถ พลช้าง พลม้า และพลเดินท้า ไม่มีเลย สตรีทั้งหลายชนะไตรโลกได้ด้วยการชม้ายมอง”

จากตัวอย่างแสดงความพิเศษของสตรีที่ชนะไตรโลกได้ โดยปฏิเสธวัตถุคือกองพลต่าง ๆ

2) กิริยาวิเสสวุตติ คือ การกล่าวถึงความพิเศษโยการปฏิเสธกิริยา เช่น

“พระขนงมิได้ขมวด ริมพระโอษฐ์มิได้ขยับ ทั้งพระเนตรก็ไม่แสดงเรื่อ แต่พระองค์ทรงชนะไพร่พลของข้าศึกได้”

---

[697] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 608.

[698] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 30.

[699] Bhāmaha.**Kāvyālaṅkāra**. p. 62-63.

จากตัวอย่างแสดงถึงความพิเศษในการเอาชนะไพร่พลของข้าศึกโดยปฏิเสธการทำกิริยาทั้งหมด คือ การขมวดคิ้ว การขยับริมฝีปาก และการแดงของนัยน์ตา

3) ชาติวิเสสวุตติ คือ การกล่าวถึงความพิเศษโดยการปฏิเสธชาติ (ประเภทเดียวกัน) เช่น

“รัศมีแผ่ไปในทิศทั้งหลายย่อมไม่มี แสงสว่างแผ่คลุมโลกก็ไม่มี แม้กระนั้น สุภาษิตของสาธุชนย่อมกำจัดความมืดคือโมหะเสียสิ้น”

จากตัวอย่างแสดงถึงว่าสุภาษิตไม่ได้เป็นประเภทเดียวกันกับรัศมีหรือแสงสว่าง แต่กระนั้นก็ยังกำจัดความมืดบอดได้

4) คุณวิเสสวุตติ คือ การกล่าวถึงความพิเศษโดยการปฏิเสธคุณลักษณะ เช่น

“อาวุธของกามเทพมิได้แข็งกระด้าง ทั้งไม่คม ถึงกระนั้น พระกามเทพก็เอาชนะไตรโลกได้”

จากตัวอย่างจะพบว่าได้กล่าวปฏิเสธคุณลักษณะของอาวุธที่ควรจะแข็งและคม แต่ก็ยังสามารถเอาชนะสามโลกได้ด้วยอาวุธนั้น เป็นการกล่าวถึงความพิเศษของอาวุธของกามเทพ[700]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า วิเศโสกติ คือ การกล่าวถึงสาเหตุ แต่ไม่มีผลที่ควรจะมีเพื่อแสดงลักษณะพิเศษของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น

“ความรักเท่านั้นที่พิชิตไตรโลกได้
แม้จะถูกพระศิวะทำลายร่าง แต่พลังไม่ถูกทำลาย”

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงความรัก (กามเทพ) ถูกพระศิวะเผาร่างมอดไหม้ จนไม่มีร่างได้ชื่อว่า ผู้ไม่มีร่าง (อนงค์) แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีพลังมหาศาลจนสามารถเอาชนะโลกทั้งสามได้ ในคำกล่าวนี้มีเหตุคือ ร่างของกามเทพถูกทำลาย ผลที่ควรจะมี คือพลังถูกทำลายไปด้วย แต่กลับไม่เป็นเช่นนั้น ลักษณะพิเศษที่แสดง คือ อานุภาพของความรัก[701]

20) วิภาวนา (วิภาวนา Vibhāvanā)

วาคภฏะ ให้คำจำกัดความว่า “ในอลังการอันใด มีผลปรากฏปราศจากเหตุ อลังการอันนั้นชื่อว่า วิภาวนา เพราะแสดงถึงคุณอันประเสริฐมาแต่กำเนิด” เช่น

“ขอบรรดาพระชินเจ้า ผู้เป็นนักปราชญ์ ทั้ง ๆ ไม่ได้รับการศึกษา เป็นเจ้าเป็นนายชั้นสูงสุด ทั้ง ๆ ไม่ได้มีทรัพย์ และรูปงาม ทั้งๆ ไม่มีเครื่องประดับ จงปกป้องสูท่านทั้งหลาย”[702]

---

[700] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 561.

[701] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 30.

[702] วาคภฏะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 29-30.

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวว่า “การแสดงเหตุอื่นจากเหตุที่ประจักษ์ชัด หมายความว่า ความข้อใดที่จะรู้ได้ด้วยเหตุที่ประจักษ์แก่ชาวโลกทั่วไป ท่านผู้แต่งได้ปฏิเสธเหตุนั้น แล้วแสดงเหตุอื่นที่ไม่ประจักษ์แทน หรือแสดงผลที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่การแสดงเช่นนั้นกลับทำให้ความข้อนั้นชัดเจนขึ้น การแต่งข้อความนั้นด้วยวิธีนี้ เรียกว่า วิภาวนา”

วิภาวนา แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) การณันตรวิภาวนา คือ การแสดงเหตุอื่น เช่น

“ข้าแต่พระชินเจ้า พระเนตรของพระองค์ดำขลับมิใช่หยอดยา ริมพระโอษฐ์แดงเรื่อมิใช่ย้อมสี และพระขนงก็โก่งงามมิใช่ดัดไว้”

ตัวอย่างนี้ ปฏิเสธเหตุที่เข้าใจกันว่า นัยน์ตาต้องหยอดยาจึงจะดำ ริมฝีปากต้องทาสีจึงจะแดงเรื่อ และคิ้วต้องดัดจึงจะโก่ง ทำให้เข้าใจได้ว่าความดำของนัยน์ตา ความแดงของริมฝีปาก ความโก่งของคิ้ว เกิดจากเหตุอื่น คือ กุศลกรรมที่สร้างสมไว้ในชาติก่อน เพราะคนทั่วไปทราบว่าผลย่อมเกิดแต่เหตุเสมอในทางพระพุทธศาสนา

2) สาภาวิกัตตวิภาวนา คือ การแสดงความเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น

“ถึงจะมีการคบหาทรชน ความเป็นทรชนก็มิได้มีในใจของบรรดาสาธุชน ซึ่งมีสภาพไร้มลทินเป็นแน”

ตัวอย่างนี้ ไม่ได้กล่าวถึงเหตุที่ปราศจากมลทิน คงกล่าวถึงการปราศจากมลทินโดยสภาพตามธรรมชาติ คือ สาธุชนมีใจที่ดีอยู่แล้ว แม้คบทรชน ความเป็นทรชนก็ไม่มีในใจ[703]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า วิภาวนา คือ การกล่าวถึงผลทั้ง ๆ ที่ไม่มีสาเหตุเพื่อแสดงลักษณะพิเศษของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น กวีกล่าวถึงหญิงสาวว่า

“แบบบางทั้งที่มิได้ตรากตรำ
ตื่นตระหนกทั้งที่ปราศจากสิ่งน่ากลัว
สวยงามทั้งที่ปราศจากอลังการ”[704]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงรูปร่างที่แบบบาง อาการตื่นตระหนก และความสวยงามเป็นผลที่เกิดโดยไม่มีสาเหตุ ซึ่งน่าจะเป็นการตรากตรำ สิ่งน่ากลัว และอลังการ ตามลำดับ ลักษณะพิเศษที่แสดงคือความสาวของนาง เพราะยังสาวอยู่รูปร่างจึงแบบบาง แววตาท่าทางจึงตื่นตระหนกและความสวยงามจึงมีตามธรรมชาติ

---

[703] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 501.

[704] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 30-31.

21) วิโรธ (วิโรธ Virodha)

วาคภฏะ ให้คำจำกัดความว่า “ประโยคที่พอได้ยินก็ฟังพิรุธ (แต่ภายหลัง) ปรากฏว่าที่แท้ไม่พิรุธดังนี้ ท่านว่าเป็นอลังการชื่อ วิโรธะ ความพิรุธนั้น มีเนื่องมาแต่ศัพท์บ้าง อรรถบ้าง” เช่น

“ในเมื่อพระองค์ได้ประทับบนสิงหาสน์ เศียรของพวกอรินทร์ก็ถูกกดลงไป เมื่อทรงยิงลูกศรออกไปเป็นแถวในการสงคราม พระเกียรติก็ไปสู่ที่สุดทิศทั้งหลาย”[705]

ตัวอย่างนี้ ก็ฟังพิรุธว่าเมื่อประทับบนสิงหาสน์ทำไมเศียรของศัตรูถูกกดเมื่อยิงลูกศรออกไป ทำไมพระเกียรติจึงไปสู่ที่สุดทิศทั้งหลาย แต่หากเข้าใจว่าการที่เศียรถูกกดและพระเกียรติไปสู่ที่สุดทิศทั้งหลายเป็นผลโดยอ้อมจากการประทับสิงหาสน์และยิงลูกศรไม่ใช่ผลโดยตรงก็จะไม่เกิดความพิรุธ

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวถึง วิโรธิตา ซึ่งตรงกับ วิโรธ ว่า “ การแสดงความเกี่ยวข้องกันระหว่างบทที่มีข้อความขัดแย้งกัน โดยคุณลักษณะหรือกิริยาเป็นต้น แต่มุ่งหมายเพื่อจะเชิดชูอย่างสูง” เช่น

“พระคุณทั้งหลายของพระผู้เป็นญาติมิตรอันเลิศของชาวโลก แม้จะมีสภาพอ่อนหวานก็ทำร้ายใจของผู้ฝักใฝ่ในบาป”[706]

ตัวอย่างนี้ พระพุทธคุณมีความอ่อนหวานย่อมยังให้เกิดความปีติยินดี ไม่ควรจะทำร้ายจิตใจ แต่ในที่นี้ พระพุทธคุณกับทำร้ายจิตใจ เป็นเพราะจิตใจนั้นเป็นจิตใจของคนบาปหยาบช้า

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า วิโรธ คือการกล่าวถึงลักษณะหรือการกระทำของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ขัดแย้งกับที่ควรเป็นตามธรรมชาติ เช่น

“ลมที่พัดจากยอดเขามัลยะเป็นไฟป่า
แสงจันทร์ร้อนแรง เสียงหึ่ง ๆ ของภมรทำให้หัวใจสลาย”

ตัวอย่างนี้ กวีกล่าวถึงลม แสงจันทร์ และเสียงของภมรทั้งหลาย มีลักษณะของการกระทำที่ขัดแย้งกับธรรมชาติ ลมที่พัดมาจากยอดเขามัลยะควรจะให้ลมเย็นที่พัดพากลิ่นของดอกไม้โชยมา แสงจันทร์ที่นวลเย็นตาแต่กลับร้อนแรง เสียงร้องหึ่ง ๆ ของภมรที่ดังเบา ๆ กลับทำให้หัวใจแตกสลายได้ เพราะการต้องพรากจากผู้เป็นที่รัก สิ่งต่าง ๆ จึงเปลี่ยนไปในทางตรงกันข้าม[707]

---

[705] วาคภฏะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 32.

[706] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 638.

[707] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 31.

22) ปรยาโยกติ (ปรฺยาโยกฺติ Paryāyokti) หรือ **ปรรยาโยกตะ** (ปรฺยาโยกฺต Paryāyokta)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ถ้าหากสิ่งที่ต้องการกล่าวจะปรากฏจากข้อความอันไม่ได้ร้อยกรองไว้เป็นเรื่องสิ่งนั้น (โดยตรง) เป็นอลังการชื่อ ปรฺยาโยกฺติะ” เช่น

“ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ในการสงครามใหญ่ ๆ ฝูงม้าในทัพของท่านและพวกหญิงฝ่ายศัตรูชิงดีกัน คือ ฝ่ายหนึ่งได้ใช้กีบคุ้ยฝุ่นให้กระจายออกไปและอีกฝ่ายหนึ่งได้ใช้น้ำตารวบฝุ่นเหล่านั้น”[708]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงฝูงม้าในกองทัพและหญิงฝ่ายศัตรูเกิดการชิงดีชิงเด่นกัน แต่สิ่งที่กวีต้องการสื่อ คือ การให้เข้าใจและตระหนักถึงพระบรมเดชานุภาพของพระราชาที่กวีต้องการสดุดีว่าประเสริฐอย่างยิ่ง

ส่วน ภามหะ กล่าวว่า “ปรยาโยกติ เป็นการกล่าวถึงความนึกคิดที่ต่างออกไปจากปกติ”[709]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า ปรรยาโยกตะ คือ การกล่าวโดยอ้อม แสดงเจตนาหนึ่งแต่มีเจตนาอื่น (ซึ่งมักเป็นเจตนาไม่ดี) แฝงอยู่ เช่น

“เราจะไม่กินอาหารนี้จนกว่าพราหมณ์จะได้กินก่อน”

ตัวอย่างนี้ อาจทำให้มีผู้เข้าใจว่า ผู้กล่าวคำพูดนี้เป็นคนใจบุญและอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ยอมกินอาหารก่อนนักบวช แต่ที่จริงแล้วแฝงเจตนาอื่น คือ ผู้พูดต้องการทดสอบว่าอาหารนั้นมียาพิษปนอยู่หรือไม่[710]

23) อปรัสตุตประศังสา (อปฺรสฺตุตปฺรศํสา Aprastutapraśaṅsā)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ในอลังการอันใด กล่าวสรรเสริญ แม้สิ่งที่เขาไม่สรรเสริญกัน นักปราชญ์ว่า อลังการอันนั้นคือ “อปฺรสฺตุตปฺรศํสา” เช่น

“ในโลกนี้ มีคน (จำพวก) เดียวเท่านั้น อยู่เย็นเป็นสุข คือคนขอทาน ผู้สำราญอยู่ตามอำเภอใจ นอนตามอำเภอใจ พูดตามอำเภอใจ ไม่กลัวเจ้า ไม่กลัวโจร”[711]

ตัวอย่างนี้ กวีกล่าวสรรเสริญชีวิตของคนขอทานว่ามีความสุขเพียงใด ซึ่งโดยปกติผู้คนโดยทั่วไปคงไม่สรรเสริญความเป็นขอทาน

---

[708] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 31.

[709] Bhāmaha.**Kāvyālaṅkāra**. p. 56.

[710] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 31.

[711] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 34.

ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า อปรัสตุตประศังสา คือ การกล่าวสรรเสริญโดยอ้อม สิ่งที่ต้องการสรรเสริญมิได้ถูกเอ่ยถึง แต่เป็นที่เข้าใจว่าเป็นต้นเหตุของคำกล่าวนั้น เช่น

“เมื่อสีดาปรากฏร่าง ดวงจันทร์ดูราวลูบไล้ด้วยอัญชัน
นัยน์ตานางเนื้อทรายไม่มีชีวิตชีวา ทองดูหมองคล้ำ
กิ่งปะการังเหมือนรุ่งอรุณที่หมองมัว เสียงนกโกลิกาก็แหบเครือ
รำแพนหางกลับกลายเป็นจุดด้อยของนกยูง”

ตัวอย่างนี้ กวีกล่าวสรรเสริญความงามของนางสีดาแต่มิได้กล่าวชมตรง ๆ หากแต่กล่าวว่าเมื่อสีดาปรากฏตัวทำให้ทุกอย่างที่เคยงดงามและไพเราะด้อยค่าลงไป[712]

24) วยาชัสตุติ (วฺยาชสฺตุติ Vyājastuti)

พระสังฆรักขิตะกล่าวความหมายของ พยาชวัณณนะ ซึ่งตรงกับคำว่า วยาชัสตุติ ว่า “กวีกระทำการสดุดีเหมือนตำหนิอยู่ในอลังการใด อลังการนั้น ชื่อว่าพยาชวัณณนะ (สรรเสริญโดยปริยาย) คุณทั้งหลายที่ปรากฏคล้ายกับเป็นโทษย่อมถึงการวางไว้ในอลังการนี้ เช่น

“ข้าแต่พระนาถะ พระองค์ทรงสามารถเพื่อยังกุวลัยทั้งมวลให้สั่นคลอนได้ยิ่งนัก ข้าพระองค์ทั้งหลายจะกล่าวความพิเศษแห่งพระคุณของพระองค์ด้วยเหตุเพียงนั้นกระไรได้”

ตัวอย่างนี้ เป็นการถวายสดุดีแด่พระคุณของพระพุทธเจ้า โดยประกอบศัพท์ที่เป็นโทษ คือ กุวลย ที่มีความหมาย 2 นัยคือ ดอกอุบล หรือ ปฐพี พระคุณของพระพุทธเจ้าหากจะมีเพียงทำให้ดอกอุบลสั่นคลอนแล้ว จะน่าอัศจรรย์อะไรได้ ดังนั้น ความหมายที่แท้จริงของ กุวลย ศัพท์จึงหมายถึง ปฐพี แต่ประกอบศัพท์ที่มีความหมายเป็น 2 นัยไว จึงดูเสมือนว่าจะเป็นโทษไป[713]

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า วยาชัสตุติ คือ การกล่าวสรรเสริญที่มีเจตนาแท้จริงเป็นการติเตียน หรือกล่าวติเตียนที่มีเจตนาแท้จริงเป็นสรรเสริญ เช่น

“นี้คือคำสดุดีอย่างสูงส่งสำหรับเจ้า”

“เมฆเอ๋ย เจ้าช่วยเหลือพญายมอย่างดีในการสังหารคนพเนจร”

ตัวอย่างนี้ เป็นคำกล่าวนี้สรรเสริญเมฆที่ช่วยเหลือพญายม แต่แท้จริงกวีติเตียนที่เมฆไม่ปรากฏตัว ทำให้คนพเนจรซึ่งพลัดพรากจากคนรัก และปรารถนาจะได้เห็นกลุ่มเมฆเพื่อจะฝากสารไปถึงนางอันเป็นที่รัก ต้องผิดหวังและระทมทุกข์จนตรอมใจตาย[714]

---

[712] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 31-32.

[713] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 557.

[714] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 32.

25) อากเษปะ (อากฺเษป Ākṣepa)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “อลังการอันใด กล่าวหรือให้เข้าใจการปฏิเสธ ปราชญ์เรียกอลังการอันนั้นว่า “อากฺเษปะ” เช่น

“ผู้ใดชอบไปอยู่ในนรก ผู้นั้นจงคอยแต่จะเบียดเบียน พูดเท็จและขโมยเถิด”[715]

ตัวอย่างนี้ ต้องการให้เข้าใจว่าเป็นการปฏิเสธ โดยต้องการบอกว่า หากไม่ชอบไปอยู่ในนรก ก็จงอย่าเบียดเบียน พูดเท็จและขโมย

ส่วน พระสังฆรักขิตะ กล่าวถึง อักเขปะ ที่ตรงกับ อากเษป ว่า “การกล่าวปฏิเสธ แต่มีความหมายสดุดี หมายความว่า เมื่อต้องการจะกล่าวถึงความพิเศษของผู้ใดผู้หนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ไม่กล่าวไปตามนั้น กลับกล่าวเสียในเชิงปฏิเสธ ถ้าเล็งความในด้านกลับแล้วจึงทราบว่าแสดงความพิเศษไว้

อักเขปะ แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1) อตีตักเขปะ คือ ปฏิเสธอดีต เช่น

“กามเทพย่อมเอาชนะโลกทั้งปวงด้วยเบญจบุปผาอันเปรียบดั่งศรปักใจ ข้อนั้นสมควรอย่างไรกัน สมควรโดยแท้ เพราะอำนาจของวัตถุกามวิจิตรยิ่งนัก”

ตัวอย่างนี้ เป็นการกล่าวปฏิเสธว่ากามเทพเอาชนะโลกด้วยเบญจบุปผาหรือกามคุณ 5 ย่อมไม่สมควร เพื่อจะแสดงความพิเศษว่าอำนาจของวัตถุกามวิจิตรยิ่ง ซึ่งเป็นการกล่าวถึงเรื่องกามเทพที่ผ่านมาแล้ว

2) วัตตมานักเขปะ คือ ปฏิเสธปัจจุบัน เช่น

“เธอผู้มีเสียงอ่อนหวาน เหตุใดจึงทัดทรงดอกอุบลไว้ที่ริมหู เธอสำคัญว่าหางตายังไม่พอเพียงในการประดับกระนั้นหรือ”

ตัวอย่างนี้ เป็นการกล่าวปฏิเสธการทัดดอกอุบล เพื่อจะแสดงความพิเศษว่าหางตางดงามเหมือนดอกอุบล

3) อนาคตักเขปะ คือ ปฏิเสธอนาคต เช่น

“ที่รัก ฉันขอกล่าวความจริง เธอจักไม่ได้เห็นฉันด้วยจักษุสีแดงอ่อนประดุจครั่งอันติดมาจากการจุมพิตของหญิงอื่น”

ตัวอย่างนี้ เป็นการปฏิเสธการไม่ได้เห็นที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เพื่อแสดงความพิเศษว่าชายคนรักจะไม่นอกใจไปมีหญิงอื่น[716]

---

[715] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 27.

[716] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 471.

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า อากเษปะ คือ การกล่าวปฏิเสธแต่เจตนาที่แท้จริงมิใช่การปฏิเสธ เช่น

“ฉันมิใช่แม่สื่อหรอก ไม่ใช่หน้าที่ของฉันที่จะบอกว่านางรักท่าน”

ตัวอย่างนี้ ผู้พูดปฏิเสธว่าตนมิได้ทำหน้าที่เป็นแม่สื่อ แต่แท้จริงแล้วต้องการจะสื่อความในใจของหญิงสาวให้แก่ชายหนุ่ม[717]

26) อปหนุติ (อปหฺนุติ Apahnuti)

วาคภฏะ ให้คำจำกัดความว่า “ฝ่ายอลังการอันใด ในชั้นต้น ปฏิเสธว่าสิ่ง ๆ หนึ่งไม่เป็นสิ่งนั้นแล้ว กล่าวยืนยันว่า มันเป็นสิ่งอีกสิ่งหนึ่งอันมีลักษณะเหมือนกัน (กับสิ่งที่ได้ปฏิเสธแล้ว) อลังการอันนั้นคือ “อปหฺนุติ” เช่น

“นี่ไม่ใช่ความมืดในเวลากลางคืน อันเข็มคมแทงไม่เข้า และอันทำให้ตาบอด แต่เป็นฝุ่นที่ทัพของกามเทพอันออกเดินทางเวลาพลบค่ำได้คุ้ยขึ้น”[718]

ตัวอย่างนี้ ในตอนแรกปฏิเสธว่าไม่ใช่เวลากลางคืนที่เข็มแทงไม่เข้าและตามืดบอดแต่ภายหลังบอกว่าเป็นเวลากลางคืนเพราะบอกว่าเป็นฝุ่นที่ทัพกามเทพออกเดินทางได้คุ้ยขึ้นกามเทพออกเดินทางในเวลากลางคืนเพราะเวลากลางคืนคนรักจะนึกถึงกัน

ส่วน ภามหะ กล่าวว่า “เป็นการเปรียบเทียบที่คลุมเครือเล็กน้อย เพราะเป็นการปฏิเสธ ที่เรียกว่า การปฏิเสธ เพราะว่า อปหนุติ เป็นการปฏิเสธความหมายที่มีอยู่” เช่น

“นี่ไม่ใช่ฝูงผึ้งที่ฮัมเพลงอย่างไม่หยุดหย่อนเพราะถูกมอมเมา (ด้วยน้ำหวาน) แต่เป็นเสียงของคันธนูของกามเทพที่ถูกเสียดสีอย่างเต็มที่”[719]

ตัวอย่างนี้ เป็นการเปรียบเทียบเสียงฝูงผึ้งว่าเป็นเสียงของคันธนูของกามเทพเสียดสี แต่เปรียบเทียบโดยการปฏิเสธ เพราะบรรยากาศในฤดูใบไม้ผลิอย่างการที่ผึ้งบินกันไปมาเต็มไปหมดทำให้ผู้คนเกิดความรักตามมาได้โดยง่าย จึงเปรียบกับเสียงเสียดสีของคันธนูกามเทพที่แผลงศรไปให้คนรักกัน

และ กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า อปหนุติ คือ การกล่าวแสดงจินตนาการโดยปฏิเสธความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งนั้นเสีย เช่น

“นี่คือดวงจันทร์ไม่ใช่ดวงหน้าของนางดอก”[720]

---

[717] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 32.

[718] วาคภฏะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 27.

[719] Bhāmaha.**Kāvyālaṅkāra**. p. 62.

[720] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 32.

27) ชาติ (ชาติ Jāti) หรือ **สวภาโวกติ** (สวภาโวกฺติ Savabhāvokti)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ชาติ คือ การพรรณนาสภาพของบุคคลหรือของธรรมชาติ นับว่างามเป็นพิเศษ ณ ที่กล่าวถึงคนชั้นต่ำ คนมีความกลัวและเด็กเป็นต้น” เช่น

“หญิงชาวดง คนงามด้วยสายรัดเอวทำอย่างหนาทึบด้วยขนหางนกยูงและผ้าห่มทำด้วยเปลือกไม้ “ภูรฺชะ” อันเป็นสีต่าง ๆ และมีสร้อยคอร้อยขึ้นด้วยเมล็ดตะกล่ำ เดินเยื้องกรายเล่นอยู่ในป่า”[721]

ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า สวภาโวกติ (ชาติ) คือ การกล่าวถึงสิ่งใด สิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ โดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้าไปแทรกมากนัก อาจมีการใช้ภาพพจน์บ้างเล็กน้อย มักเป็นบทพรรณนาสัตว์หรือต้นไม้ เช่น

“นกกระเต็นบินเหินขึ้นฟ้า กระพือปีกขึ้นลง
มองเล็งลงมา ชั่วพริบตา ก็โฉบลงในน้ำ
แล้วโผกลับขึ้นไปพร้อมกับปลาในกรงเล็บ”[722]

28) สาระ (สาร Sāra)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ที่ตัดสินว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นของแก่นสาร แล้วกล่าวจาระไนอีกต่อไปตามแต่จะทำได้ว่า สิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นของแก่นสารยิ่ง ๆ ขึ้นไปดังนี้ ท่านว่าเป็นอลังการชื่อ “สารมฺ” เช่น

“ในสังสารวัฏฏ์ ความเป็นมนุษย์เป็นของแก่นสาร ส่วนความเป็นมนุษย์ การมีสกุลดีเป็นของแก่นสาร ส่วนการมีสกุลดี ความเป็นผู้มีธรรมเป็นของแก่นสาร และส่วนความเป็นผู้มีธรรมการมีใจกรุณาเป็นของแก่นสาร”[723]

29) สมุจจยะ (สมุจฺจย Samuccaya)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ที่กล่าวสิ่งอันประเสริฐ หรือ เลวทรามหลายสิ่งไว้ในแห่งเดียวกันนั้น ท่านว่าเป็นอลังการชื่อ สมุจฺจยะ”

สมุจจยะ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) กล่าวถึงสิ่งอันประเสริฐหลายสิ่งไว้ด้วยกัน เช่น

“นครอณหิลฺลปาฏลมฺ พระราชาผู้เป็นโอรสพระเจ้ากรรณเทพ (คือพระเจ้าชัยสิงห์) และช้างชื่อศรีกลศเป็น (ของประเสริฐเหมือน) แก้วมณีในโลกนี้”

---

[721] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 23.

[722] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 32.

[723] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 27.

2) กล่าวถึงสิ่งอันเลวทรามหลายสิ่งไว้ด้วยกัน เช่น

“บุคคลผู้อยู่ในคาม มีผู้ที่ไม่รู้ผิดไม่รู้ชอบเป็นผู้นำ มีหญิงอันเป็นที่ตั้งแห่งเดียวของความคดโกงทั้งหลายเป็นภรรยา ป่วยเป็นนิตย์ และอยู่ในบังคับของผู้อื่นนั้น ถึงว่ามีชีวิตก็เท่ากับคนตาย”[724]

พระสังฆรักขิตะ ให้คำจำกัดความ สหวุตติ ซึ่งตรงกับ สมุจจยะ ว่า “กล่าวถึงภาวะร่วมกันแห่งกิริยาและคุณลักษณะ พึงทราบว่า สหวุตติ”

สหวุตติ แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) กิริยาสหวุตติ กล่าวร่วมกันแห่งกิริยา เช่น

“รัศมีแห่งพระนขาของพระศาสดาย่อมรุ่งโรจน์เสมอกับแสงจันทร์ พระเพ็ญพักตร์ของพระศาสดานั้นก็งามเสมอกับดวงจันทร์”

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึง ชลนฺติ (รุ่งโรจน์) เป็นกิริยาร่วมของรัศมีแห่งพระนขาและแสงจันทร์ และ วิชมฺภติ (งาม) เป็นกิริยาร่วมของพระพักตร์และดวงจันทร์

2) คุณสหวุตติ กล่าวร่วมกันแห่งคุณลักษณะ เช่น

“บาปหม่นหมองไปพร้อมกับใจของทุรชน ทิศทั้งหลายสว่างไสวดีพร้อมกับใจของสาธุชน เพราะการเสด็จอุบัติแห่งพระชินเจ้า”

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงคุณลักษณะคือความเศร้าหมองและความหมดจด ท่านกล่าวไว้ร่วมกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ใจของทุรชนและบาปมาร่วมกันหม่นหมอง ใจของคนดีกับทิศทั้งหลายมาร่วมกันสว่างไสว[725]

30) สังศยะ (สํศย Saṁśaya)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ที่แสดงความคิดว่า สิ่งนี้จะเป็นสิ่งนี้หรือสิ่งนี้ เพราะมีลักษณะเหมือนกันทั้งนั้น เป็นอลังการชื่อ “สํศยะ” ได้อาศัยเหตุผลแก้ข้อสงสัยลงไปแล้ว ก็เรียกว่านิศฺจยานฺตะ (คือ ข้อสงสัยอันมีการตัดสินเป็นอวสาน)” เช่น

“ได้เห็นพระแสงดาบอันอยู่ในพระหัตถ์นั้นแล้ว พวกกวีเกิดมีความคิดต่าง ๆ กันว่าดาบเล่มนี้จะเป็นผมของราชลักษมีของศัตรู หรือว่าจะเป็นควันของไฟ คือพระเดช”[726]

ตัวอย่างนี้ เมื่อกวีเห็นพระแสงดาบในพระหัตถ์ก็เกิดความคิดต่าง ๆ กันว่า เป็นผมของศัตรูบ้าง เป็นควันไฟบ้าง แต่ไม่ได้ตัดสินว่าเป็นสิ่งใดกันแน่ (ตามธรรมเนียมปฏิบัติของผู้รบชนะ จะ

---

[724] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 34.

[725] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 634.

[726] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 27.

เหนี่ยวเอาผมมวยของเชลยไปอยู่ในอำนาจของตน ส่วนควันไฟ คือ พระเดช ในที่นี้ หมายความว่า การถือดาบอยู่ในมือย่อมมีเดชอยู่ในตน)

ส่วน สังศยะ ที่มีการตัดสิน เรียกว่า นิศฺจยานฺตะ เช่น

“ถ้าพระองค์นี้เป็นพระอินทร์ ทำไมไม่มีพระเนตร์หนึ่งพัน ถ้าเป็นพระนารายณ์ ทำไมพระองค์ไม่ทรงมีสี่กร อ้อนึกได้แล้ว พระองค์ผู้ทรงมีไก่กล้าอยู่เบื้องบนธุชของราชรถนี้ คือ พระเจ้าชัยสิงห์ โอรสพระเจ้าศรีกรรณเทพ มาประทับอยู่แถวหน้าในการสงคราม”

ตัวอย่างนี้ กวีนึกสงสัยว่าพระองค์นี้เป็นพระอินทร์บ้าง เป็นพระนารายณ์บ้าง แต่สุดท้ายก็ตันสินว่าคือ พระเจ้าชัยสิงห์ พระราชโอรสของพระเจ้าศรีกรรณเทพ แสดงให้เห็นว่าพระองค์มีความงาม หรือ ความเก่งกล้าสามารถเหมือนพระอินทร์หรือพระนารายณ์

31) สมาหิตะ (สมาหิต Samāhita)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ในอลังการอันใด การกระทำที่กล่าว บังเอิญเพิ่มมีหตุอื่นมาแต่ต้นด้วย อลังการอันนั้นคือ “สมาหิตมฺ” เช่น

“เวลาค่ำ ครั้นหญิงผู้มีมานะ นึกอยากจะไปสู่ที่อยู่ของคู่รัก นกยูงบนตึก อันเสียงดังสนั่นของเมฆฝนได้ปลุกให้ตื่นแล้ว ก็ได้ร้องขึ้นทันที”[727]

ตัวอย่างนี้ หญิงสาวนึกอยากจะไปหาคนรักเป็นการกระทำขั้นต้น แล้วก็มีเหตุบังเอิญเพิ่มขึ้นมาคือ เมื่อนึกอยากจะไปหาคนรัก นกยูงก็ร้องขึ้นทันที ซึ่งเสียงร้องของนกยูงก็เป็นเหตุให้คิดถึงคนรัก เพราะนกยูงจะร้องเมื่อเห็นเมฆฝน ฤดูฝนเป็นฤดูที่คนจะคิดถึงคนรักเช่นเดียวกับฤดูใบไม้ผลิ

ส่วน พระสังฆรักขิตะกล่าวว่า “การที่ผู้ปรารภจะทำกิจอันใดอันหนึ่งได้รับสิ่งสนับสนุนอื่นที่ทำกิจให้สำเร็จอีกด้วยอำนาจแห่งบุญนั้น กวีทั้งหลายกล่าวว่า สมาหิตะ” เช่น

“มหาปฐพีนี้คำรามร้องก้องสนั่นเป็นสิ่งเกื้อหนุนต่อพระศาสดาพระองค์นั้น ผู้มีพระทัยมุ่งมั่นกำราบข้าศึกคือพระยามาร”

ตัวอย่างนี้ การปรารภจะกำราบพระยามารของพระศาสดา ได้รับสิ่งเกื้อหนุนคือการคำรามก้องของมหาปฐพี ซึ่งเกิดจากอำนาจบุญบันดาล โดยที่พระศาสนามิต้องทรงกระทำการอันใดให้เกิดขึ้นเลย[728]

32) ปริวฤตติ (ปริวฺฤตฺติ Parivṛtti)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “ที่กล่าวการแลกเปลี่ยนสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งอันสมกันหรือไม่สมกันนั้น เป็นอลังการชื่อ “ปริวฺฤตฺติะ” เช่น

---

[727] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 31.

[728] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 552.

“พระราชาองค์ใดได้ประทานการประหรณ์แล้ว ทรงรวบเอาชีวิตของศัตรูในการสงคราม องค์นั้นก็ทรงได้รับเครื่องประดับของสตรีฝ่ายศัตรูเหล่านั้น และประทานความทุกข์แก่เขาไปพร้อม ๆ กัน”[729]

ตัวอย่างนี้ เป็นการแลกเปลี่ยนอันไม่เหมือนกันและไม่สมกัน เพราะพระราชาพระราชทานของที่ไม่ดีให้แก่ศัตรูคือความทุกข์ และรับเอาของที่ดีคือเครื่องประดับของสตรีฝ่ายศัตรู

ส่วน ภามหะ กล่าวว่า “เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่ดีกว่าที่ได้รับจากการเสียสละสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ผู้อื่น” เช่น

“เพราะการกระจายความมั่งคั่งของเขาไปยังผู้ที่ขาดแคลน เขาจึงได้รับความมั่งคั่งในชื่อเสียง” [730]

ตัวอย่างนี้ เป็นการเสียสละความมั่งคั่งในทรัพย์สินเงินทองให้ผู้อื่น จึงได้รับความมั่งคั่งในชื่อเสียงเป็นการตอบแทน

และ พระสังฆรักขิตะ กล่าวถึง ปวิวุตติ ซึ่งตรงกับ ปริวฤตติ ว่า “ปริวุตติอลังการ คือ การแลกเปลี่ยน หมายความว่า การได้รับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่พิเศษซึ่งตนต้องการด้วยการให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ไม่สำคัญ ถ้าไม่มีการให้มาก่อน ก็ไม่มีการได้รับ” เช่น

“พระองค์ได้ประทานการรบพุ่งด้วยศาสตราด้วยพระพาหาของพระองค์แล้วทรงนำเกียรติยศอันหมดจดดุจดอกบัวกุมุทซึ่งสั่งสมมานานของกษัตริย์เหล่านั้นไป”[731]

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงการให้ซึ่งการรบแล้วได้รับเกียรติยศจากกษัตริย์ผู้พ่ายแพ้ไปแทน

33) เหตุ (เหตุ Hetu)

วาคภฏะ ให้คำจำกัดความว่า “กล่าวถึงใครที่ทำการอันใด ก็แสดงเหตุผลประกอบไปด้วยว่า ผู้นั้นน่าจะทำเช่นนั้นได้ดังนี้ นักปราชญ์ว่าเป็นอลังการชื่อ เหตุะ” เช่น

“พระจันทร์ผู้เป็นพี่น้องกับพิษ ลมอันพัดมาแต่ทิศพญายม และต้นไม้อันมีใบผลิออกแล้ว (แปลโดยอีกนัย 1 ว่า ต้นไม้อันเกิดต้องการกินเนื้อขึ้นแล้ว) สามสิ่งนี้ย่อมฆ่าคนเดินทาง”[732]

ตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นว่า พระจันทร์ฆ่าคนได้เพราะเกิดจากการกวนเกษียรสมุทรพร้อมกับพิษ เหตุที่ลมพัดมาจากทิศพญายมคือ ทิศใต้ฆ่าคน คือ คร่าวิญญาณได้ ต้นไม้ที่ผลิใบฆ่าคนได้เพราะต้องการกินเนื้อ ดังนั้นต้นไม้ที่ต้องการกินเนื้อย่อมฆ่านักเดินทางที่มาพักใต้ต้นไม้ได้

---

[729] วาคภฏะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 31.

[730] Bhāmaha.**Kāvyālaṅkāra**. p. 68.

[731] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 641.

[732] วาคภฏะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 30.

พระสังฆรักขิตะ กล่าวถึง “เหตุ มี 2 ประเภท คือ ชนกเหตุ และ ญาปกเหตุ การกล่าวเหตุเหล่านั้นเป็นพิเศษ ปรากฏแล้วโดยความเป็นอลังการ”

เหตุ 2 ประเภท ได้แก่

1) ชนกเหตุ เหตุให้เกิด คือก่อให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ตามสภาพ เช่น พีชโต องฺกุโร ชาติ (หน่อย่อมเกิดเพราะเมล็ด) มีตัวอย่างว่า

“ลมจากเทือกเขามลัยที่พัดยอดอ่อนแห่งไม้จันทร์ให้หวั่นไหวนี้ ย่อมยังความปีติโสมนัสให้บังเกิดแก่ชนทั้งปวง”

ตัวอย่างนี้ กล่าวถึงการก่อให้เกิดความปีติโสมนัสที่ยังไม่เกิดขึ้นจึงประดับด้วยเหตุอลังการ ภาวกิจชนกเหตุ

2) ญาปกเหตุ เหตุบอกให้รู้ คือเหตุที่ทำให้รู้ว่ามีสิ่งใด ๆ อยู่ เช่น ธูมโต อคฺคิ อตฺถีติ ญายติ (ย่อมรู้ว่าไฟมีอยู่เพราะควัน) มีตัวอย่างว่า

“ข้าแต่พระจอมมุนี พระหทัยของพระองค์สลัดบาปแล้ว ข้อนี้รู้ได้ด้วยพระพักตร์ที่งดงามดั่งดวงจันทร์ (เหตุนี้) ชื่อว่าญาปกเหตุ ที่มีกิริยาการเกิดขึ้น”

ตัวอย่างนี้ ความงดงามพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าเป็นญาปกเหตุ คือบอกให้ทราบว่าพระหทัยต้องปราศจากบาปจึงผุดผ่องเช่นนั้น เป็นภาวกิจญาปกเหตุ หมายถึง เหตุให้รู้สภาพคือการรู้ได้ดีว่าพระทัยสลัดลาปแล้ว และทำกิริยาการรู้ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นแก่ผู้พบเห็นพระพักตร์นั้น[733]

34) อนุมานะ (อนุมาน Anumāna)

วาคภฏฺะ ให้คำจำกัดความว่า “อลังการอันใด บังเกิดความรู้ถึง “เจ้าของเครื่องหมาย” อันอยู่ในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ด้วยอาศัย “เครื่องหมาย” อันประจักษ์อลังการอันนั้น ชื่ออนุมานมฺ”[734]

อนุมานะ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1) อนุมานะถึงเจ้าของเครื่องหมายในอดีต เช่น

“แม่น้ำทั้งหลาย ได้เกิดขึ้นจากน้ำอัน (พระเนมิฯ) ผู้เป็นเจ้าได้สรงในเวลา (ประสูติ) เป็นแน่ ถ้าไม่เช่นนั้น ไฉนบุคคลได้อาบในแม่น้ำเหล่านี้แล้วบริสุทธิ์ขึ้น”

ตัวอย่างนี้ เป็นการอนุมานเกี่ยวกับเจ้าของเครื่องหมายในอดีตว่า น้ำสรงของพระเนมิฯ ทำให้คนที่ใช้น้ำสรงอาบต่อ ๆ มา นั้นมีความบริสุทธิ์ขึ้น ดังนั้นแม่น้ำที่ทำให้ผู้อาบมีความบริสุทธิ์คงจะเกิดจากน้ำสรงพระเนมิฯ นั่นเอง

---

[733] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 508.

[734] วาคภฏฺะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 26.

2) อนุมานะถึงเจ้าของเครื่องหมายในอนาคต เช่น

“เพื่อนเอ๋ย มีแสงสว่างปรากฏขาวทางทิศตะวันออกเมื่อใด เราคิดว่า พระจันทร์ผู้ทรชนจักได้โผล่ขึ้นเมื่อนั้น”

ตัวอย่างนี้ เป็นการอนุมานเกี่ยวกับเจ้าของเครื่องหมายในอนาคตว่า เมื่อเห็นแสงสว่างสีขาวพระจันทร์ย่อมจะต้องโผล่ตามมาในอนาคตซึ่งเป็นการคาดการณ์ล่วงหน้าเพราะผู้กล่าวไม่กล้าที่จะมองดูเพราะเมื่อเห็นพระจันทร์จะยิ่งทำให้เพิ่มความคิดถึงคนรักมากขึ้น

3) อนุมานะถึงเจ้าของเครื่องหมายในปัจจุบัน เช่น

“พระจันทร์ผู้แพ้ความงามของใบหน้า ได้เป็นทาสของหญิงคนนี้ ถ้ามิฉะนั้น ทำไมจึงไปข่มเหงดอกบัวอันมีความผิดเพียงแต่ได้ขโมยความงามของตาของนาง”

ตัวอย่างนี้ เป็นการอนุมานเกี่ยวกับเจ้าของเครื่องหมายในปัจจุบันว่า เพราะข้าทาสย่อมเข้าข้างเจ้านายของตนเสมอ เหตุนี้พระจันทร์จึงเป็นข้าทาสของเธอด้วย ไปข่มเหงดอกบัวซึ่งงดงามเหมือนตาของนาง (จึงโทษว่าดอกบัวขโมยความงามของตาของนางไป โดยการทำให้ดอกบัวหุบโดยปกติดอกบัวบานในตอนเช้า และหุบในตอนเย็น)

35) สังกระ (สงฺกร Saṅkara)

วาคภฏะ ให้คำจำกัดความว่า “การรจนาอลังการเหล่าที่กล่าวแล้วไว้รวมกันหลายอย่าง ชื่อ “สงฺกระ” เช่น

“บุคคลชื่อ โสม ผู้นั้น ได้มีนักปราชญ์ชื่อ ศรีวาคภฏะ เป็นบุตรเหมือนอย่างพระจันทร์ผู้เป็นประหนึ่งไข่มุก อันติดอยู่กับเปลือกหอยคือพรหมาณฑ มีกองแสงสว่างคือพระพุธเป็นบุตร”[735]

ตัวอย่างนี้ เป็นอลังการหลายชนิดพร้อมกัน ได้แก่ รูปกะ (อันติดอยู่กับเปลือกหอยคือพรหมาณฑ) อุปมา (เป็นบุตรเหมือนอย่างพระจันทร์) เศลษะ (มีกองแสงสว่างคือพระพุธเป็นบุตร และชาติ (บุคคลชื่อ โสม ผู้นั้น ได้มีนักปราชญ์ชื่อ ศรีวาคภฏะเป็นบุตร)

3.5.2.2 ทฤษฎีรส

ทฤษฎีรส คือ ปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี วรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจแล้วถ่ายทอดออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์ต่าง ๆ ที่แสดงไว้ในผลงานเรียกว่า ภาวะ มี 9 ภาวะ คือ

1) รติ-ความรัก

2) หาสะ-ความขบขัน

3) โศกะ-ความทุกข์โศก

4) โกรธะ-ความโกรธ

---

[735] วาคภฏะ. **อลังการศาสตร์**. หน้า 27.

5) อุตสาหะ-ความมุ่งมั่น

6) ภยะ-ความน่ากลัว

7) ชุคุปสา-ความน่ารังเกียจ

8) วิสมยะ-ความน่าพิศวง

9) ศมะ-ความสงบ[736]

วาคภฏะ ผู้เขียนตำราอลังการศาสตร์ กล่าวถึงรสวรรณคดีสันสกฤตไว้ในปริเฉทที่ 5 สรุปได้ว่า อาหารถึงแม้ว่าสุกดี ถ้าขาดเกลือแล้ว อาหารไม่อร่อยฉันใด กาพย์ปราศจาก “รส” ก็ไม่อร่อยฉันนั้น รส ประกอบด้วย สถายีภาวะ (สฺถายีภาว) วิภาวะ (วิภาว) อนุภาวะ (อนุภาว) สาตตวิกะ (สาตฺตวิก) และ วยภิจารี (วฺยภิจารี) ซึ่งส่งเสริมให้เด่นขึ้น นักปราชญ์กล่าวว่า รส มี 9 อย่าง คือ ศฤงคาร (ศฺฤงฺคาร) เราทระ (เราทฺร) วีระ (วีร) กรุณา (กรุณา) พีภัตสะ (พีภตฺส) หาสยะ (หาสฺย) อัทภุต (อทฺภุต) ภยานกะ (ภยานก) และ ศานตะ (ศานฺต)

กุสุมา รักษมณี ได้กล่าวรสวรรณคดีสันสกฤตไว้ สรุปได้ว่าการเกิดรสทั้ง 9 มีภาวะต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบ ดังนี้[737]

1) สิงคารรส (ศฤงคารรส Śringārarasa-ความซาบซึ้งในความรัก) เกิดจากความรัก 2 ประเภท คือ ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัมโภคะ) และความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน (วิประลัมภะ) ความรักแบบสัมโภคะนั้นมีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ในบ้านเรือนหรือสถานที่ที่สวยงาม การอยู่ในฤดูกาลที่เอื้อต่อการแสดงความรัก การแต่งตัวงดงาม การลูบทาด้วยของหอมและประดับด้วยมาลัย การเที่ยวชมสวนหรือเล่นสนุกสนาน การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดง ผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ พูดจาอ่อนหวาน จริตกิริยาแช่มช้อย ชม้ายชายตา ยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น ส่วนความรักแบบวิประลัมภะนั้นมีเหตุของภาวะ คือ การพลัดพรากจากกัน การแสดงผลของภาวะ ได้แก่ ท่าทางหมดอาลัยตายอยาก สงสัย วิตกกังวล กระสับกระส่าย พร่ำรำพัน เป็นต้น

2) รุททรส (เราทรรส Raudrarasa-ความแค้นเคือง) เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธตัวละครผู้มีความโกรธเป็นเจ้าเรือน มักได้แก่ รากษส ทานพ คนฉุนเฉียว เป็นต้น อาจมีภาวะเสริม คือ ความตื่นตระหนก ความแค้น ความหวั่นไหว ฯลฯ วิภาวะของความโกรธ ได้แก่ การพูดใส่ความ พูดให้เจ็บใจ ดูหมิ่น กล่าวเท็จ อาฆาตจองเวร กล่าวคำหยาบ ข่มขู่ อิจฉาริษยา ทะเลาะทุ่มเถียง ต่อสู้ ฯลฯ อนุภาวะของความโกรธ ได้แก่ การเฆี่ยน ตัด ตี ฉีก บีบ ขว้าง ทำให้เลือดตก ฯลฯ และอาจมีปฏิกิริยา คือ เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น เสียงเปลี่ยน เป็นต้น เนื่องจากความโกรธนั้นมีหลายอย่างได้แก่ ความโกรธที่เกิดจากศัตรู เกิดจากผู้ใหญ่ เกิดจากเพื่อนรัก เกิดจากคนรับใช้ และเกิดขึ้นเอง การแสดงความ

---

[736] อิงอร สุพันธุ์วณิช. **วรรณกรรมวิจารณ์**. หน้า 18-19.

[737] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. หน้า 109-113.

โกรธจึงมีต่างกันไปด้วย เช่น เมื่อผู้ใหญ่ทำให้โกรธ ผู้แสดงพึงก้มหน้าเล็กน้อย มีน้ำตาคลอเบ้า อัดอั้นตันใจ ฯลฯ แต่เมื่อคนรับใช้ทำให้โกรธ อาจชี้นิ้ว ตวาด ถลึงตา ฯลฯ

3) วีรรส (Vīrarasa-ความชื่นชมในความกล้าหาญ) เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณ์ของคนชั้นสูง ความกล้าหาญมี 3 อย่าง คือ กล้าให้ (ทานวีระ) กล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่ (ธรรมวีระ) และกล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริม คือ ความมั่นคง ความพินิจพิเคราะห์ ความจองหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ วิภาวะ ของความมุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพละกำลัง ฯลฯ อนุภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ท่าทีมั่นคง เฉลียวฉลาดในการงาน เข้มแข็ง ขะมักเขม้น พูดจาแข็งขัน เป็นต้น

4) กรุณารส (การุณยรส Kāruṇyarasa-ความสงสาร) เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความทุกข์โศก ซึ่งมี 3 อย่าง คือความทุกข์โศกที่เกิดจากความอยุติธรรม เกิดจากความเสื่อมทรัพย์ และเกิดจากเหตุวิบัติ โดยอาจมีภาวะเสริมคือความไม่แยแส ความเหนื่อยอ่อน ความวิตก ความโหยหา ความตื่นตระหนก ความหลง ความอ่อนเพลีย ความสิ้นหวัง ความอับจน ความป่วยไข้ ความเฉยชา ความบ้าคลั่ง ความสิ้นสติ ความพรั่นพรึง ความเกียจคร้าน ความตาย ฯลฯ วิภาวะของความทุกข์โศก คือ การพลัดพรากจากคนรักโดยไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน ทรัพย์สมบัติเสียหาย ถูกแช่งด่า ถูกฆ่า ถูกลงโทษ กักขังจองจำ ถูกจองเวร ประสบเคราะห์กรรม ตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้น อนุภาวะของความทุกข์โศกพึงแสดงออกด้วยการร้องไห้คร่ำครวญ แต่การร้องไห้นั้นเป็นลักษณะของคนชั้นต่ำและสตรีเท่านั้น สำหรับคนชั้นสูงและชั้นกลางเมื่อประสบทุกข์โศกจะต้องกลั้นไว้ในใจไม่ร้องไห้คร่ำครวญ นอกจากนั้นอาจมีอนุภาวะอื่น เช่น การทอดถอนใจ ทุ่มทอดตัว ตีอกชกหัว ฯลฯ หรือมีปฏิกิริยา (สาตตวิกภาวะ) เช่น นิ่งตะลึงงัน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน น้ำตาไหล เสียงเปลี่ยน เป็นต้น

5) พีภัจฉรส (พีภัตสรส Pībhatsarasa-ความเบื่อ รำคาญ ขยะแขยง) เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อน่ารังเกียจ ซึ่งมี 2 ประเภท คือ เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือด และสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก เช่น อุจจาระ หนอน อาจมีภาวะเสริม คือ ความสิ้นสติ ความตื่นตระหนก ความหลง ความป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น วิภาวะของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ ได้แก่ สิ่งที่ไม่สบอารมณ์หรือไม่ต้องประสงค์ สิ่งชวนสลดใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ คือ การทำท่าทางขยะแขยง นิ่วหน้า อาเจียน ถ่มน้ำลาย ตัวสั่น เป็นต้น

6) หัสสรส (หาสยรส Hāsyarasa-ความสนุกสนาน) เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความขบขัน นาฏยศาสตร์แบ่งความขบขันออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น หมายถึง การพูดหรือทำให้ผู้อื่นขบขันซึ่งส่วนมากมักจะเป็นไปโดยตนเองไม่รู้ตัว และความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง รู้สึกขันตนเองหรือขันผู้อื่น วิภาวะของความขบขัน ได้แก่ การแต่งตัวแปลก ๆ เช่น ชายแต่งตัวอย่างหญิง สวมเสื้อผ้ารุ่มร่ามรุงรัง แต่งตัวผิดกาลเทศะ หรือแต่งตัวมากเกินไป ฯลฯ การทำท่าแปลก ๆ เช่น

เดินงก ๆ เงิ่น ๆ ล้มลุกคลุกคลาน หรือทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซ้ำ ๆ ซาก ๆ ฯลฯ การพูดแปลก ๆ เช่น พูดผิด ๆ ถูก ๆ พูดรัวจนฟังไม่ได้ศัพท์ พูดด้วยสำเนียงต่างไปจากคนส่วนใหญ่หรือพูดซ้ำซาก ฯลฯ อนุภาวะ ได้แก่ การยิ้มหรือหัวเราะ ซึ่งนาฏยศาสตร์กล่าวไว้ 6 ลักษณะ คือ ยิ้มน้อย ๆ ไม่เห็นไรฟัน และแย้มปากพอเห็นไรฟัน เป็นลักษณะของคนชั้นสูง หัวเราะเบา ๆ และหัวเราะเฮฮาเป็นลักษณะของคนชั้นกลาง หัวเราะงอหายและหัวเราะท้องคัดท้องแข็งเป็นลักษณะของสามัญชนทั่วไป วยภิจาริภาวะ ซึ่งเป็นภาวะเสริมของความขบขัน ได้แก่ ความเสแสร้ง ความเกียจคร้าน หรือความง่วงงุน ความริษยา เป็นต้น บางภาวะเช่นความรุนแรง อาจเป็นตัวแปรได้ รสที่ควรจะเกิดจากภาวะขบขันจึงไม่ใช่หัสสรส แต่กลายเป็นคนกรุณารสเพราะความสงสารผู้ถูกกระทำ

7) อัพภุตรส (อัทภุตรส Adphutarasa- ความอัศจรรย์ใจ) เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความน่าพิศวง มี 2 ประเภทคือ เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์ หรืออภินิหาร และเกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์ อาจมีภาวะเสริม คือ ความตื่นตระหนก ความหวั่นไหว ความยินดี ความบ้าคลั่ง ความมั่นคง เป็นต้น วิภาวะของความน่าพิศวง ได้แก่ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การได้รับสิ่งที่ปรารถนา การไปเที่ยวในสถานที่ที่งดงาม น่ารื่นรมย์ เช่น อุทยาน วิหาร การเห็นสิ่งที่เป็นมายา หรือมีเวทมนตร์ ฯลฯ อนุภาวะของความน่าพิศวง คือ การทำท่าประหลาดใจ หรืออุทานด้วยความแปลกใจ เป็นต้น อาจมีปฏิกิริยา เช่น การนิ่งตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก น้ำตาไหล ฯลฯ

8) ภยานกรส (Phayānakarasa-ความเกรงกลัว) เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ เกิดจากการหลอกลวง เกิดจากการลงโทษ และเกิดจากการข่มขู่ อาจมีภาวะเสริม คือ ความสงสัย ความหลง ความอับจน ความตื่นตระหนก ความเฉยชา ความพรั่นพรึง ความสิ้นสติ ความตาย ฯลฯ วิภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การได้ยินเสียงผิดปกติ การเห็นภูผีปีศาจ หรือสัตว์ร้าย การอยู่คนเดียว การไปในป่าเปลี่ยวรกร้าง การทำผิด ฯลฯ อนุภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การวิ่งหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อาการตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล หรือ เป็นลม

9) สันตรส (ศานตรส Śāntarasa-ความสงบใจ) เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความสงบ สันตรสเป็นความรู้สึกไม่ทุกข์ ไม่สุข ไม่เกลียด ไม่ริษยา ประกอบด้วยความตั้งมั่นแห่งใจที่กั้นกระแสญาณอินทรีย์ทั้ง 5 (คือการรับรู้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย) และกั้นกระแสกรรมอินทรีย์ทั้ง 5 (คือ มือ เท้า ปาก ท้อง อวัยวะสืบพันธุ์ ซึ่งเป็นอินทรีย์ที่กระทำ) สันตรสจึงเป็นความสุขและประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง สันตรสประกอบด้วยเหตุแห่งเนื้อความตัตวญาณ (รู้ความจริงอันถ่องแท้) ซึ่งเกิดในโมกษะ และในการตรัสรู้อาตมัน ที่สั่งสอนกันเพื่อประโยชน์สุดท้ายคือนิพพาน ความสงบซึ่งเป็นสถายีภาวะของสันตรส อาจมีภาวะเสริมคือ ความไม่แยแส ความระลึกได้ ความมั่นคง เป็นต้น วิภาวะของความสงบได้แก่ การรู้ความจริงอันถ่องแท้ การพ้นจากราคะ การมีจิตบริสุทธิ์ ฯลฯ อนุภาวะของความสงบ คือ การข่มอินทรีย์ การประพฤติตามวินัย การเพ่งสมาธิ การแสดงความเมตตาปรานีต่อผู้อื่น เป็นต้น

รสวรรณคดีที่กล่าวมาทั้งหมด 9 รสนั้น สิงคารรส (ศฤงคารรส) จัดเป็นวิการะรูป หรือ วิกฤตรูป หมายถึง รูปที่เปลี่ยนแปลงได้ เช่น จากความรักกลายเป็นความเกลียดชัง เป็นต้น ส่วน สันตรส เป็น ปรกติรูป หมายถึง รูปที่เป็นพื้นธรรมดา ไม่เปลี่ยนแปลง จึงสงบ ไม่เปลี่ยนเป็นรสอื่น วิการะรูปเกิดจากปรกติรูป โดยวิการะรูปนั้นก็แฝงตัวอยู่ในปรกติรูปนั่นเอง กล่าวคือ สิงคารรส (ศฤงคารรส) หรือ รสอื่น ๆ จะเกิดขึ้นเมื่ออาศัยปัจจัยเหตุการณ์ต่าง ๆ ของตนเกิดขึ้นจากสันตรส เมื่อยังไม่พบปัจจัยเหตุการณ์ใดก็ยังคงแฝงตัวอยู่ในสันตรสนั่นเอง จึงเกิดความเห็นว่า สันตรส เป็นบ่อเกิดแห่งรสอื่นและไม่นับรวมเป็นรส

ผู้ที่มีการศึกษามาอย่างดีจากครูอาจารย์ จึงจะสามารถแยกแยะรสต่าง ๆ ได้เหมือนคนตาดีมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ทั้งความรู้ที่ได้ศึกษามาอย่างดีก็จะส่งผลให้ประพฤติตนเป็นคนดีในการบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวม[738] ดังนั้น การอ่านวรรณคดีต่าง ๆ ของผู้ที่มีความรู้ดีจึงจะทำให้ผู้อ่านได้รับรู้ภาวะที่กวีแสดงไว้แล้วก็จะเกิดอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะนั้นเรียกว่า รส มี 9 รส ประกอบด้วย สิงคารรส (ศฤงคารรส-ความซาบซึ้งในความรัก) เป็นต้นซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดของแต่ละรสพร้อมทั้งตัวอย่างประกอบในการอธิบายรสือลังการต่อไปข้างหน้า

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[738] พระคันธสาราภิวงศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. หน้า 9.

บทที่ 4

วิเคราะห์บทบาลีสันสกฤต ฉันทลักษณ์ และอลังการ ในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา

ชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา เป็นเรื่องราวด้านสื่อสนับสนุนการเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นนามธรรมให้มองเห็นเป็นรูปธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น ในบทนี้จึงยกประเด็นในการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและคุณค่าของสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก คุณค่าด้านวรรณศิลป์ อันว่าด้วยการสร้างคำศัพท์ทางไวยากรณ์ บทประพันธ์ฉันทลักษณ์ อลังการในชาดก คุณค่าด้านสังคมในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา อันว่าด้วยค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรม รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 เนื้อหาและคุณค่าของสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก

สุปปารกชาดก (สุปารคชาดก) กุมภชาดก (กุมภชาดก) และขันติวาทิชาดก (กษานติชาดก) เป็นชาดกที่มีสาระสำคัญกล่าวถึงทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี เมตตาบารมี ซึ่งเป็นพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อผู้ทุกอย่าง โดยแสดงให้เห็นถึงความกรุณาและการเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น มุ่งปลดเปลื้องความทุกข์ของผู้อื่นด้วยความเต็มใจ โดยเห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นมากกว่าประโยชน์ของตนเองและให้ความสำคัญกับความเดือดร้อนของผู้อื่นมากกว่าความทุกข์ร้อนของตนเอง ดังข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวว่า “แต่การสอดส่องรักษาประโยชน์ของผู้อื่นนั้น พระองค์ก็ยังมีอยู่มากเสมอเช่นเดิม โดยความรักสัตว์ทั้งหลายเหมือนหนึ่งญาติ สัตว์ผู้ซึ่งถูกภัยพิบัติรบกวนบีฑา พระโพธิสัตว์จึงไม่ลืมรักษาประโยชน์ของผู้อื่น มีปณิธานอันมั่นคงหนักแน่นทั้งรู้จิตใจของพระองค์เองดีด้วย”[1] ชาดกทั้ง 3 เรื่องนี้เป็นเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคตซึ่งจัดอยู่ในพุทธการกธรรม

---

[1] อเนกตีวฺรวฺยสนาตฺเรษุ สตฺตฺเวษุ พนฺธุษฺวิว ชาตหารฺทะ |
ไธรฺยาตฺสฺวภาวชฺฌตยาศฺริตศฺจ นาเสา วิสฺมาร ปรารฺถรฺจายาม || 2 || (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 294)

ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า มี 10 ประการคือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เป็นธรรมทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ธรรม 10 ประการเหล่านี้แลเป็นพุทธการกธรรม[2]

แม้พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญศีลบารมี แต่บารมีด้านอื่น ๆ ย่อมเป็นปัจจัยให้สำเร็จด้วย เป็นคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ประพฤติเพื่อโพธิญาณต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์โดยชอบเช่นกัน ทั้งนี้จะมีลักษณะของบารมีที่บำเพ็ญในแต่ละชาติ ปรากฏได้อย่างเด่นชัดแตกต่างกันไป กล่าวคือ ในชาติที่บำเพ็ญศีลบารมีนั้น ความบริสุทธิ์ของศีลโดยไม่ปราศจากความเศร้าหมองมีตัณหาเป็นต้นย่อมเกิดไม่ได้ถ้าขาดปัญญา เพราะเมื่อเว้นปัญญาเสียแล้วทัศนสมบัติย่อมมีไม่ได้ ขาดทิฏฐิสัมปทาแล้ว ศีลสัมปทาก็มีไม่ได้ ผู้ปราศจากศีลสัมปทาและทิฏฐิสัมปทา สมาธิสัมปทาก็มีไม่ได้ อนึ่ง พึงพิจารณาขันติบารมีอันเป็นความอดทนอดกลั้น เมื่อมีความโกรธอันเป็นข้าศึกทำลายคุณธรรมมีศีลเป็นต้น หรือเว้นสัจจะเสียแล้ว ศีลก็มีไม่ได้ ความสำเร็จแห่งการตั้งใจสมาทานโพธิสมภารทั้งปวงให้บริบูรณ์ ย่อมสำเร็จด้วยอานุภาพแห่งอุเบกขา ด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ ดังนั้น ผู้มีจิตใจไม่ตั้งมั่นแล้วไม่สามารถแม้เพียงทำประโยชน์ตนให้สำเร็จได้ จึงไม่ต้องพูดถึงประโยชน์ผู้อื่นที่ถึงขั้นอุกฤษฏ์เป็นต้น เพราะเหตุนี้ พระโพธิสัตว์จึงทรงเฝ้าสร้างสมบารมีอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณนานถึง 20 อสงไขย กับแสนมหากัปตลอดระยะเวลาอันยาวนานนี้ พระโพธิสัตว์ต้องท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ทรงสู้อุตส่าห์สร้างบารมีด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่เด็ดเดี่ยว ทรงมุ่งมั่นต่อพระโพธิญาณ

ในการบำเพ็ญบารมีดังกล่าวนี้ต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ และบำเพ็ญโดยลำดับให้มั่นคง ซึ่งเริ่มตั้งแต่ทานบารมี เป็นต้นไป ดังปรากฏในอรรถกถาจริยาปิฎกว่า ในบารมีเหล่านั้น ทานมีอุปการะมากแก่ศีลและทำได้ง่าย เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวทานนั้นไว้ในเบื้องต้น ทานอันศีลกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวศีลไว้ในลำดับของทาน ศีลอันเนกขัมมะกำหนด เนกขัมมะอันปัญญากำหนด ปัญญาอันวิริยะกำหนด วิริยะอันขันติกำหนด ขันติอันสัจจะกำหนด สัจจะอันอธิษฐานะกำหนด อธิษฐานะอันเมตตากำหนด เมตตาอันอุเบกขากำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวอุเบกขาในลำดับแห่งเมตตา[3] ในเบื้องต้น ขอกล่าวถึงความหมายของคำว่า บารมี ดังนี้

คำว่า ปารมี มาจาก ปร ธาตุ มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า คติยํ แปลว่า ไป หรือ ถึง เช่นคำว่า กุสลานิ อนุปุพฺเพน อคฺคาย ปเรนฺติ กุศลทั้งหลายไปหรือเป็นไปเพื่อธรรมอันเลิศ (พระอรหันต์) โดยลำดับ และยังกล่าวอีกว่า ปารมี มาจาก ปาร แปลว่า ถึงพร้อม เสร็จ ความสำเร็จ ฝั่ง ฝั่งโน้น พระนิพพาน ดังนั้น ปารมี ในที่นี้จึงหมายถึง ปฏิปทาเป็นเครื่องนำไปสู่ฝั่งอื่น (คือพระนิพพาน)

---

[2] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) -/-/398-399.

[3] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) -/-/399.

คำว่า บารมี มาจาก ปรม แปลว่า เป็นเลิศ ยอดเยี่ยม ดังนั้น ปารมี จึงหมายถึง ความเป็นเลิศ ความยอดเยี่ยม หรือความบริบูรณ์เต็มเปี่ยม

ในพระไตรปิฎกให้ความหมายของคำว่า “บารมี” หมายถึง ถึงฝั่งได้ อธิบายว่า ผู้ใดประสงค์จะไปสู่ฝั่ง ผู้นั้นก็ชื่อว่า ผู้ถึงฝั่งได้ ผู้ใดกำลังไปสู่ฝั่ง ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ถึงฝั่งได้ ผู้ใดไปถึงฝั่งแล้ว ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ถึงฝั่งได้ ดังที่ปรากฏในขุททกนิกาย มหานิทเทส กามสุตตนิทเทสว่า “ภิกษุทั้งหลาย คำว่า พราหมณ์ ผู้ข้ามได้แล้ว ถึงฝั่งแล้ว ยืนอยู่บนบก นี้เป็นชื่อของพระอรหันต์ พระอรหันต์นั้นถึงฝั่งได้ด้วยความรู้ยิ่ง ถึงฝั่งได้ด้วยความกำหนดรู้ ถึงฝั่งได้ด้วยการละ ถึงฝั่งได้ด้วยการเจริญภาวนา ถึงฝั่งได้ด้วยการทำให้แจ้ง ถึงฝั่งได้ด้วยการเข้าสมาบัติ ถึงฝั่งได้ด้วยความรู้ยิ่งธรรมทั้งปวง ถึงฝั่งได้ด้วยการเจริญอริยมรรค 4 ถึงฝั่งได้ด้วยการทำให้แจ้งนิโรธ ถึงฝั่งได้ด้วยการเข้าสมาบัติ 8 พระอรหันต์นั้น ถึงความชำนาญบรรลุบารมีในอริยศีล ถึงความชำนาญบรรลุบารมีในอริยสมาธิ ถึงความชำนาญบรรลุบารมีในอริยปัญญา ถึงความชำนาญบรรลุบารมีในอริยวิมุติ”[4]

คำว่า บารมี หมายถึง ผู้ถึงฝั่ง หรือความเป็นเลิศในความรู้ มีอภิญญาเป็นที่สุด และมีอภิญญาเป็นบารมี ไม่ได้จำกัดว่าเป็นคุณธรรมเฉพาะแต่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ถ้าเป็นความหมายในทางพระพุทธศาสนา ท่านหมายถึงกรณีพระสาวกบำเพ็ญเพียรเพื่อระงับดับกิเลสบรรลุเป็นพระอรหันต์ ส่วนความเป็นเลิศในลัทธิอื่น จะหมายถึงความเป็นเลิศในความรู้นั้น ๆ ซึ่งในมัชฌิมนิกายให้ความหมายคำว่า “บารมี” คือ ความเป็นเลิศ เป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิฏฐธรรม (ทิฏฐธมฺมาภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตา) ดังข้อความในสังคารวสูตร พระพุทธเจ้าตรัสตอบสังคารวมาณพว่า “ภารทวาชะ เรากล่าวความต่างกันแห่งสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีบารมีขั้นสุดท้ายเพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน แม้จะอภิญญาอาทิพรหมจรรย์ได้ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้ฟังตามกันมา เพราะการฟังตามกันมานั้นจึงเป็นผู้มีบารมีขั้นสุดท้าย เพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน จึงอภิญญาอาทิพรหมจรรย์ เหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรเพท อนึ่ง มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้มีบารมีขั้นสุดท้าย เพราะรู้ยิ่งในปัจจุบันจึงอภิญญาอาทิพรหมจรรย์เพราะเพียงแต่ความเชื่ออย่างเดียว เปรียบเหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นนักตรรกะเป็นนักอภิปรัชญา มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งรู้ธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยฟังมาก่อน มีบารมีขั้นสุดท้าย เพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน จึงอภิญญาอาทิพรหมจรรย์ ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดรู้ธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยฟังมาก่อน มีบารมีขั้นสุดท้ายเพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน จึงอภิญญาอาทิพรหมจรรย์ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น เราก็คนหนึ่ง ภารทวาชะ ข้อนี้ พึงรู้ได้ด้วยบรรยายแม้นี้ เปรียบเหมือนสมณพราหมณ์เหล่าใด รู้ธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน มีบารมีขั้นสุดท้ายเพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน จึงอภิญญาอาทิพรหมจรรย์ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้นเราก็คนหนึ่ง”[5]

---

[4] ขุ.ม. (ไทย) 29/6/25-26.

[5] ม.ม. (ไทย) 13/474/599-600.

ข้อความที่ยกมา เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ทรงตอบคำถามของสังคารวมาณพที่ได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า ในบรรดาสมณพราหมณ์ที่ได้เข้าถึง “บารมี” หรือที่สุดแห่งอภิญญาในปัจจุบันและรู้เฉพาะหนทางแห่งความบริสุทธิ์ในเบื้องต้นนั้น พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในจำพวกใด ในสมัยพุทธกาลนั้น มีนักบวชหลายจำพวกที่ต่างพยายามค้นหาธรรมสูงสุดและต่างอ้างว่าได้บรรลุธรรมเป็นเลิศกันทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าทรงจำแนกประเภทของพราหมณ์ที่ถึงความเป็นเลิศออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) พวกที่ถึงความเป็นเลิศเพราะฟังตามกันมา (2) พวกที่ถึงความเป็นเลิศเพราะความเชื่อ และ (3) พวกที่ถึงความเป็นเลิศด้วยปัญญาของตนเองและพระพุทธเจ้าทรงรับรององค์เองว่าเป็นพวกที่ 3

คำว่า “บารมี” ยังมีใช้ในความหมายว่า ความสิ้นกิเลสหลุดพ้นถึงพระนิพพานเป็นที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมี[6] ซึ่งเป็นความหมายเฉพาะในทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่สกุลุทายิปริพาชกผู้กราบทูลว่า พระสาวกต่างนับถือพระสมณโคดม เช่นนี้เป็นเพราะเหตุใด พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงเหตุที่สาวกสักการะ เคารพ นับถือ บูชา เพราะได้บรรลุจุดหมายสูงสุดในการบำเพ็ญธรรม ดังปรากฏในมัชฌิมนิกาย มหาสกุลุทายิสูตรว่า ได้บอกข้อปฏิบัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของเราผู้ปฏิบัติตาม เพราะเจริญสติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 วิโมกข์ 8 อภิภายตนะ 8 กสิณายตนะ 10 สาวกเราเป็นอันมากจึงได้บรรลุที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมีอยู่[7]

ในขุทกกนิกาย อปทาน ได้กล่าวถึงคำว่า “บารมี” ในลักษณะที่เป็นหลักธรรมที่ควรประพฤติเพื่อจะได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณอันเป็นอุดมคติสูงสุดของพระโพธิสัตว์ว่า เราให้ทานที่ควรให้แล้ว บำเพ็ญศีลบารมีอย่างเต็มเปี่ยม สำเร็จเนกขัมมบารมีแล้ว บรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด เราสอบถามบัณฑิตทั้งหลาย (บำเพ็ญปัญญาบารมีแล้ว) บำเพ็ญวิริยบารมีแล้ว สำเร็จขันติบารมีแล้วบรรลุโพธิญาณอันสูงสุด เราบำเพ็ญอธิษฐานบารมีแล้ว บำเพ็ญสัจจบารมีแล้วสำเร็จเมตตาบารมีแล้ว บรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด เรามีใจสม่ำเสมอในอารมณ์ทั้งปวงคือทั้งในลาภ ในความเสื่อมลาภ ในความสุข ในความทุกข์ ในการนับถือและในการถูกดูหมิ่น (บำเพ็ญอุเบกขาบารมีแล้ว) บรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด[8]

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่า บารมี หมายถึง ระดับชั้นของภูมิธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของผู้ที่บำเพ็ญความดีมาโดยตลอด เพื่อข้ามพ้นจากโลกีย์วิสัย และในการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ เพื่อบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณนั้น มีอยู่ 10 ประการดังที่กล่าวมามีปรากฏในอยู่ในชาดกทั้ง 3 เรื่อง ในเบื้องต้นขอกล่าวตามหัวข้อ 8 ประเด็น ดังต่อไปนี้

---

[6] ที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมี ในที่นี้ หมายถึงพระอรหัตตผลอันมีอภิญญาเป็นที่สุด และมีอภิญญาบารมี (ม.ม.อ. 2/247/177) อ้างใน ม.ม. (ไทย) 13/247/291.

[7] ม.ม. (ไทย) 13/243-250/288-298.

[8] ขุ.อป. (ไทย) 32/74-77/11-12.

1) เนื้อเรื่อง

1.1) สุปปารกชาดก (สุปารคชาดก) กล่าวว่าในสมัยที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรของต้นหน ได้ชื่อว่าสุปปารกกุมาร เมื่อสุปปารกกุมารอายุได้ 16 ปีก็สำเร็จการศึกษาวิชาต้นหน ครั้นบิดาสิ้นชีวิตได้เป็นนายต้นหนใหญ่แทน สุปปารกะเป็นคนมีความรู้และรอบคอบมาก เรือที่มีสุปปารกะเป็นต้นหนไม่เคยอับปาง ต่อมาสุปปารกะตาบอดสนิททั้งสองข้างเพราะถูกน้ำเค็ม ไม่อาจทำหน้าที่ต้นหนได้ จึงไปรับราชการอยู่กับพระราชาในตำแหน่งเจ้าพนักงานตีราคาวัตถุอันมีค่า เช่น ช้างแก้ว แก้วมณี ผ้ารัตกัมพล เป็นต้น ครั้งใดที่มีผู้นำของมีค่าที่ตนคิดว่าเป็นมงคลมาถวาย พระราชาก็จะมีรับสั่งให้นำของมีค่าเหล่านั้นไปให้สุปปารกะตรวจสอบ เมื่อสุปปารกะลูบคลำสิ่งนั้น ๆ แล้วก็สามารถวิจารณ์ข้อตำหนิอันไม่เป็นมงคลได้อย่างถูกต้องทุกครั้ง แต่ละครั้งพระราชาจะประทานรางวัลให้เพียง 8 กหาปณะ สุปปารกะเห็นว่ารางวัลน้อยนิดเพียงเท่านี้ไม่เหมาะสมแก่ตนจึงกลับไปอยู่ที่ตำบลท่าเรือดังเดิม

ต่อมาพวกพ่อค้าพากันไปอ้อนวอนเชิญให้สุปปารกะทำหน้าที่เป็นต้นหนเรือกำปั่นของพวกตน สุปปารกะใจอ่อนยอมรับคำเชิญ เรือเดินทางไปในมหาสมุทรโดยสวัสดิภาพเป็นเวลา 4 เดือน ผ่านมหาสมุทรต่าง ๆ เช่น มหาสมุทรขุรมาลีซึ่งมีปลามีทรวงอกและมีจมูกคล้ายมนุษย์และมีเพชรเกิดขึ้นในมหาสมุทรนี้ มหาสมุทรอัคคิมาลีซึ่งมีน้ำเป็นประกายราวกับดวงอาทิตย์ที่เปล่งรัศมีในเวลาเที่ยงวันและมีทองคำเกิดขึ้นในมหาสมุทรนี้ ฯลฯ สุปปารกะก็ให้ใช้ตาข่ายหย่อนลงไปในน้ำคล้ายกับวิธีจับปลากวาดเอาของมีค่าเหล่านั้นขึ้นเรือมาพอประมาณ แล้วให้ทิ้งของมีค่าน้อยในเรือลงไปในมหาสมุทร

ครั้นเดินทางมาถึงมหาสมุทรที่ชื่อพลวามุขซึ่งน้ำทะเลปั่นป่วน ระลอกคลื่นซัดรุนแรงเสียงดังสะท้านราวกับทะเลบ้า สุปปารกะบอกแก่พ่อค้าว่า เรือกำปั่นลำใดมาถึงมหาสมุทรนี้จะอับปางทุกลำ ผู้คนในเรือ 700 คนรู้ต่างก็พากันกลัวตาย ร้องไห้คร่ำครวญเหมือนสัตว์ที่ตกอยู่ในนรกอเวจี สุปปารกะจึงคิดจะช่วยให้ทุกคนพ้นภัยด้วยอำนาจแห่งสัตยาธิษฐานและอำนาจแห่งเบญจศีลที่สุปปารกะยึดมั่นทำให้เรือสามารถแล่นกลับไปถึงท่าเรือภรุกัจฉะได้ภายในเวลาวันเดียว สุปปารกะแบ่งแก้วมณีที่ได้มาแก่บรรดาพ่อค้าโดยทั่วหน้า พร้อมทั้งสั่งสอนให้รู้จักพอเพียงมิให้นำเรือออกมหาสมุทรอีก ส่วนสุปปารกะก็บำเพ็ญบุญทำทานจนสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในเทวโลก

1.2) กุมภชาดก (กุมภชาดก) กล่าวว่าในสมัยที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกเทวราช มีพรานป่าผู้หนึ่งชื่อสุระเดินทางไปล่าสัตว์ในป่าหิมพานต์ ในป่านั้นมีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ปลายลำต้นแตกเป็นค่าคบใหญ่ 3 ค่าคบ เกิดเป็นโพรงลึกคล้ายตุ่มน้ำ เมื่อฝนตกน้ำฝนก็ตกลงไปเต็มโพรงนั้น รอบ ๆ โพรงไม้มีต้นสมอ ต้นมะขามป้อม และเถาพริกไทย เมื่อผลสุกก็ร่วงลงไปในโพรง และยังมีรวงข้าวสาลีที่นกแขกเต้าคาบมากิน แล้วเมล็ดข้าวหลุดร่วงลงไปในโพรง เมื่อถูกแสงแดดเผา น้ำในโพรงไม้ก็มีรสมีสี ฝูงนกที่กระหายน้ำและบินมากินน้ำในโพรงต่างก็ม่อยหลับ พลัดตกจากต้นไม้ ครั้น

รู้สึกตัวก็เปล่งเสียงร้องอย่างร่าเริง สัตว์ต่าง ๆ ที่กินน้ำในโพรงนั้นต่างก็มีอาการเช่นเดียวกัน พรานป่าสุระสังเกตเห็นก็คิดว่าหากน้ำในโพรงไม้มีพิษ สัตว์เหล่านั้นคงตายแล้ว แต่กลับมีอาการร่าเริงกว่าเดิม พรานสุระลองดื่มก็รู้สึกมึนเมาอยากกินเนื้อสัตว์ จึงจับนกมาย่างกินพลางลุกขึ้นร่ายรำด้วยความสนุกสนาน แล้วเดินไปชวนดาบสชื่อวรุณะซึ่งอยู่ในบริเวณนั้นให้ดื่มน้ำในโพรงและกินเนื้อสัตว์ย่างอย่างสำราญใจ ทั้งสองเอากระบอกไม้ไผ่มาใส่น้ำนั้นหิ้วไปถึงปัจจันตนคร เมื่อถวายให้พระราชาทรงดื่มก็เป็นที่พอพระทัยมาก น้ำนั้นต่อมาเรียกกันว่าสุราบ้าง วารุณีบ้าง เพราะนายพรานป่าชื่อสุระและดาบสชื่อวรุณะเป็นผู้พบเห็น พระราชาเสวยได้เพียง 2-3 วัน น้ำสุราที่ทั้งสองตักไปก็หมดลง พระองค์จึงตรัสสั่งให้พรานป่ากับดาบสไปนำสุราจากป่าหิมพานต์มาเพิ่มเติม หลังจากขนสุรามาได้ 2-3 ครั้ง ทั้งสองคนก็คิดกันว่าคงจะลำบากที่ต้องเดินทางหลายเที่ยว จึงจดจำส่วนผสมทั้งปวงแล้วเก็บเอาเปลือกไม้ ผลไม้ ฯลฯ เข้าไปทำสุราในพระนคร ตั้งแต่นั้นมา ชาวเมืองก็พากันดื่มสุราเมามายจนประสบความทุกข์ยาก เมืองปัจจันตนครก็เหมือนเป็นเมืองร้าง พรานป่ากับดาบสจึงพากันไปเมืองพาราณสี แล้วทำสุราถวายพระเจ้าพรหมทัต ในไม่ช้าเมืองพาราณสีก็เกิดวิบัติเช่นกัน จากเมืองพาราณสีทั้งสองคนไปยังเมืองสาเกต เมื่อเมืองสาเกตวิบัติก็ไปยังเมืองสาวัตถี

พระเจ้าสัพพมิตรแห่งเมืองสาวัตถีโปรดให้พรานป่าและดาบสทำสุราถวาย ทั้งสองคนใส่สุราลงในตุ่ม 500 ใบ เพื่อมิให้หนูลงไปในตุ่มจึงจับแมวมาผูกไว้ที่ตุ่มแต่ละใบ แมวเหล่านั้นพากันกินสุราในตุ่มจนเมาหมดสติไป พระเจ้าสัพพมิตรเข้าพระทัยว่าแมวตายเพราะกินสุราซึ่งเป็นยาพิษจึงให้จับพรานป่ากับดาบสประหารชีวิต แต่ต่อมาเมื่อสร่างเมา แมวเหล่านั้นก็ลุกขึ้นวิ่งเล่นได้ พระราชาทรงเห็นว่าน้ำสุรามิใช่ยาพิษและคงจะมีรสอร่อยก็ทรงคิดจะลองเสวย

ท้าวสักกเทวราช (พระอินทร์) ทรงเห็นเช่นนั้นก็ทรงรำพึงว่า “หากพระราชาได้เสวยสุราต่อไปทั้งชมพูทวีปก็จะพินาศ”[9] จึงเสด็จลงมาจากเทวโลก จำแลงร่างเป็นพราหมณ์ถือหม้อสุรายืนอยู่กลางอากาศตรงหน้าพระเจ้าสัพพมิตรแล้วทรงแจกแจงโทษอเนกประการของน้ำสุราในหม้อนั้น เช่น ผู้ใดได้ดื่มเข้าไปแล้วจะกลายเป็นคนกักขฬะหยาบช้าด่าพ่อแม่ได้ พูดคำที่ไม่ควรพูด เดินเปลือยกาย มีใจฮึกเหิม ก่อการทะเลาะวิวาท ฯลฯ เมื่อพระเจ้าสัพพมิตรทรงรู้โทษของสุราเช่นนั้นก็ได้พระสติ มิได้เสวยสุราดังที่ตั้งพระทัยแต่แรก ทรงสั่งให้ทำลายภาชนะสุราเสียให้สิ้น แต่ครั้นพระองค์สิ้นพระชนม์ไปเกิดในสวรรค์แล้ว การดื่มสุราก็เกิดแพร่หลายไปในชมพูทวีปต่อมา

1.3) ขันติวาทิชาดก (กษานติชาดก) กล่าวว่าในสมัยที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่อกุณฑลกุมาร มีสมบัติมากมาย เมื่อโตขึ้นได้ไปศึกษาที่เมืองตักสิลา แล้วกลับมาครอบครองทรัพย์ทั้งหมด เมื่อมารดาบิดาเสียชีวิต กุณฑลกุมารบริจาคสมบัติแล้วออกบวชในป่าหิมพานต์ วันหนึ่งมาที่เมืองพาราณสีพักอยู่ในอุทยาน และเที่ยวจาริกไปจนถึงบ้านของเสนาบดีผู้หนึ่ง เสนาบดีผู้นั้นเลื่อมใสจึงเชิญเข้าไปในเรือนให้บริโภคอาหารของตนและให้อาศัยอยู่ในอุทยาน

---

[9] สจายํ สุรํ ปิวิสฺสติ, สกลชมฺพุทีโป นสฺสิสฺสติ. (ขุ.ชา.อ (บาลี) 7/33/155)

วันหนึ่งพระเจ้ากลาปุเมาน้ำจัณฑ์แล้วไปประพาสอุทยานพร้อมพระสนมทั้งหลาย ทอดพระเนตรนางสนมฟ้อนรำแล้วบรรทมหลับไป เหล่านางสนมเห็นว่าพระเจ้ากลาปุบรรทมหลับจึงเข้าไปเดินเล่นในอุทยาน ได้พบกุณฑลดาบสจึงชวนกันขอฟังธรรม เมื่อพระเจ้ากลาปุตื่นขึ้นรู้ว่าพวกนางสนมไปเฝ้าดาบสตนหนึ่งในอุทยาน ก็คว้าพระขรรค์หมายจะไปตัดศีรษะพระดาบส เมื่อไปถึงนางสนมคนโปรดก็เข้าแย่งพระขรรค์ไปจากพระหัตถ์ พระเจ้ากลาปุตรัสถามกุณฑลดาบสว่านับถืออะไร ดาบสตอบว่านับถือขันติคือความไม่โกรธเมื่อเขาด่าหรือประหารตน

พระเจ้ากลาปุมีพระประสงค์ที่จะเห็นขันติของกุณฑลดาบสจึงให้ตามเพชฌฆาตมาทรมานดาบสด้วยการเฆี่ยน 2,000 ครั้ง ทั้งด้านหน้า ด้านหลัง ด้านซ้าย และด้านขวา เมื่อพระดาบสยังคงยืนยันว่ามีขันติอยู่ในใจ ไม่ได้อยู่ที่ผิวหนัง จึงทรงสั่งให้ตัดมือ ตัดเท้า ตัดหู และตัดจมูก แล้วทรงถามย้ำอยู่หลายครั้งว่านับถืออะไร ดาบสก็ตอบเหมือนเดิม พระเจ้ากลาปุได้สดับดังนั้นก็กริ้วมาก ยกพระบาทกระทืบยอดอกของพระดาบสโพธิสัตว์แล้วเสด็จไป เมื่อถึงประตูอุทยานพื้นดินได้แยกออกราวกับผ้าขาด พระเจ้ากลาปุก็ถูกธรณีสูบลงสู่อเวจีมหานรก

จากการศึกษาเรื่องสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันตวาทิชาดกในพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ทำให้เห็นถึงองคประกอบของชาดกทั้ง 3 เรื่องว่ามีลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

2) การตั้งชื่อเรื่อง ลักษณะการตั้งชื่อเรื่องชาดก โดยส่วนมากนำชื่อพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ มาตั้งชื่อชาดก เช่น สุปปารกชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นต้นหนชื่อสุปปารกะ บางชาดกใช้ภาชนะสิ่งของที่กล่าวถึงในเรื่องนั้น ๆ มาตั้งชื่อชาดก เช่น กุมภชาดก กล่าวถึงหม้อหรือไห (กุมฺภ) สำหรับใส่สุราในเรื่อง บางชาดกใช้หัวข้อธรรมที่ปรากฏในเรื่องนั้น ๆ มาตั้งชื่อชาดก เช่น ขันติวาทิชาดก กล่าวถึงธรรมคือขันติ ความอดทนที่พระดาบสได้ประพฤติปฏิบัติอยู่

การตั้งชื่อเรื่องตามตัวละครจึงเป็นการชี้ให้ผู้อ่านสนใจให้ความสำคัญกับสุปปารกโพธิสัตว์หม้อใส่สุรา และธรรมคือขันติ ในฐานะเป็นหัวใจสำคัญของเรื่องและเห็นถึงโพธิสัตว์จริยาของพระโพธิสัตว์ พึงสรรเสริญยกย่องพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นยิ่งกว่าความทุกข์ร้อนของตนเอง และถือปฏิบัติตามคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์สั่งสอนและประพฤติตามแบบอย่างที่ดีงามของพระโพธิสัตว์

3) การเปิดเรื่อง ชาดกทั้ง 3 เรื่อง เป็นชาดกที่เปิดเรื่องด้วยสาระสำคัญที่ต้องการนำเสนอให้เห็นถึงคุณสมบัติของบุคคลที่จะได้รับการยกย่องเป็น “สัตบุรุษ” ว่าจะต้องเป็นผู้เสียสละประโยชน์สุขของตน และอดทนต่อความทุกข์ร้อนกายใจที่ประสบ เพื่อช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์โศก ดังคำสอนที่ใช้ในการเปิดเรื่องว่า “พระโพธิสัตว์ โดยความบริสุทธิ์แห่งจิตเพราะความกรุณาอันยิ่งใหญ่ตั้งใจจะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขให้แก่ผู้อื่น สำแดงซึ่งกุศลวัตรจริยาโดยบำเพ็ญทาน ความสงบการข่มตน และอื่น ๆ ได้เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์จอมเทวพิภพ ในชาตินี้ แม้จะได้เสวยซึ่งโลกิยสุขอันยิ่งใหญ่ตามวิสัยของชาวสวรรค์ แต่ความเมตตากรุณายังคงมีอยู่ในดวงพระทัย ไม่ทำให้พระองค์

หย่อนคลายซึ่งความพยายามในอันที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่โลก”[10] การเปิดเรื่องในชาดกทั้ง 3 เรื่องจึงเป็นการมุ่งชี้ให้เห็นความกรุณาเสียสละของบุคคลที่เรียกว่า “สัตบุรุษ (santaḥ)” อันหมายถึงคนดีน่าเคารพนับถือ มีคุณธรรมประพฤติอยู่ในศีลธรรมซึ่งในชาดกทั้ง 3 เรื่องหมายถึงสุปปารกะ ท้าวสักกเทวราช และขันติวาทิดาบสโพธิสัตว์นั่นเอง โดยกล่าวว่าคนดีหรือสัตบุรุษนั้นจะต้องเป็นผู้ที่เห็นประโยชน์สุขของคนอื่นยิ่งกว่าประโยชน์สุขของตนเอง

การเปิดเรื่องจึงเป็นการบอกกล่าวถึงคุณลักษณะของบุคคลที่พึงได้รับการยกย่องสรรเสริญ คือพระโพธิสัตว์ คุณลักษณะดังกล่าวประกอบด้วย ทานบารมี คือการเสียสละทรัพย์สมบัติเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น การให้อภัยเมื่อถูกทำร้าย และการให้ “ธรรมทาน” คือสอนให้รู้จักพอเพียง โทษของการดื่มสุราเป็นอเนกประการ และขันติรวมถึงหลักธรรมตามหลักความอดกลั้น ศีลบารมี คือการประพฤติดีงามสุจริตเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น โดยไม่กระทำชั่วแม้จะถูกทำร้ายถึงปางตาย ปัญญาบารมี คือมีปัญญาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการนำพ่อค้าให้พ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ ขันติบารมี คือความอดทนอดกลั้นต่อความยากลำบากกายและใจที่ได้รับเมื่อช่วยเหลือผู้อื่นและถูกทรมานจนถึงปางตาย สัจจบารมี คือกล่าวความจริงที่มีอยู่ในตัวจริง ๆ อำนาจของสัจจวาจา ย่อมทำให้เจ้าของสัจจะรอดพ้นจากภยันตรายต่าง ๆ ได้ และยังสามารถช่วยให้คนอื่นรอดพ้นจากภยันตรายได้ด้วย และเมตตาบารมี คือความรัก ความเยื่อใยที่มีต่อกัน เป็นคุณธรรมที่ทำให้สัตว์โลกเพื่อคุณ ทำให้เกิดความรักความปรารถนาดี ความสุขแก่พ่อ ชาวเมืองและโลก

4) การดำเนินเรื่อง ชาดกทั้ง 3 เรื่องมีวิธีการดำเนินเรื่องตามลำดับเวลาของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

สุปปารกชาดกได้กลาวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่สุปปารกโพธิสัตว์สำเร็จการศึกษาวิชาต้นหนแล้วได้เป็นนายต้นหนใหญ่ ต่อมาก็ตาบอดไม่อาจทำหน้าที่ต้นหนได้ จึงรับราชการในตำแหน่งเจ้าพนักงานตีราคาวัตถุที่มีค่า แต่ว่าได้รางวัลน้อยนิดไม่เหมาะสมกับความรู้ความสามารถจึงกลับไปอยู่ที่ตำบลท่าเรือดังเดิม ต่อมาพวกพ่อค้าพากันอ้อนวอนเชิญให้สุปปารกโพธิสัตว์ทำหน้าที่เป็นต้นหนเรือกำปั่นจึงยอมรับคำเชิญ เรือเดินทางไปในมหาสมุทรโดยสวัสดิภาพเป็นเวลา 4 เดือน ผ่านมหาสมุทรต่าง ๆ จนมาถึงมหาสมุทรที่ชื่อพลวามุขซึ่งน้ำทะเลปั่นป่วน ระลอกคลื่นซัดรุนแรงเสียงดังสะท้านหวั่นไหว สุปปารกโพธิสัตว์บอกกับพวกพ่อค้าว่า เรือกำปั่นลำใดมาถึงมหาสมุทรนี้จะอับปางทุกลำ เป็นเหตุทำให้คนในเรือ 700 คนรู้ต่างก็พากันกลัวตาย สุปปารกะจึงคิดจะช่วยให้ทุกคนได้พ้นภัย

กุมภชาดกได้กล่าวเหตุการณ์ตั้งแต่พรานป่าผู้หนึ่งชื่อสุระเดินทางไปล่าสัตว์ในป่าหิมพานต์มีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ปลายลำต้นแตกเป็นค่าคบใหญ่ 3 ค่าคบ เกิดเป็นโพรงลึกคล้ายตุ่มน้ำ เป็นที่หมัก

---

[10] โพธิสตฺตฺวะ กิล กรุณาติศยปริภาวิตมติะ ปรหิตสุโขปปาทนประ ปุณฺยำ ปรติปทมุทฺภาวยนฺทาน ทมสัยมาทิภิะ กทาจิจฺฉกฺรา เทวานามินฺทฺโร พภูว | ส ปฺรกรฺษิณามปิ ทิวฺยานำ วิษยสุขานำ นิกามลาภี สนฺนปิ กรุณาวศคตฺวานฺไนว โลการฺถจรฺยาสมุทฺโยคศิถิลำ มนศฺจการ | (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 294)

ผลสมอ มะขามป้อม และเถาพริกไทยที่สุกแล้วรวมถึงเมล็ดข้าวที่นกคาบมากินก็หลุดร่วงลงไปในโพรง เมื่อถูกแสงแดดเผา ทำให้กลายเป็นน้ำสุรา พรานป่าสุระสังเกตเห็นอาการที่สัตว์เหล่านั้นดื่มแล้วมีอาการร่าเริง ลองดื่มก็รู้สึกมึนเมาอยากกินเนื้อสัตว์ จึงจับนกมาย่างกินพลางลุกขึ้นร่ายรำด้วยความสนุกสนาน แล้วเดินไปชวนดาบสชื่อวรุณะซึ่งอยู่ในบริเวณนั้นให้ดื่มน้ำในโพรงและกินเนื้อสัตว์ย่างอย่างสำราญใจ ทั้งสองเอากระบอกไม้ไผ่ใส่น้ำสุราหิ้วไปตามเมืองต่าง ๆ มีเมืองปัจจันตนคร พาราณสี สาเกต และจดจำส่วนผสมทั้งปวงนำมาทำสุราในเมืองนั้น ทำให้ชาวเมืองที่ดื่มสุราเมามายจนประสบความทุกข์ยาก ทั้งสองคนจึงพากันไปยังเมืองสาวัตถี พระเจ้าสัพพมิตรโปรดให้พรานป่าและดาบสทำสุราถวาย ทั้งสองคนใส่สุราลงในตุ่ม 500 ใบ เพื่อมิให้หนูลงไปในตุ่มจึงจับแมวมาผูกไว้ที่ตุ่มแต่ละใบ แมวเหล่านั้นพากันกินสุราในตุ่มจนเมาหมดสติไป พระเจ้าสัพพมิตรเข้าพระทัยว่าแมวตายเพราะกินสุราซึ่งเป็นยาพิษจึงให้จับพรานป่ากับดาบสประหารชีวิต แต่ต่อมาเมื่อสร่างเมา แมวเหล่านั้นก็ลุกขึ้นวิ่งเล่นได้ พระราชาทรงเห็นว่าน้ำสุรามิใช่ยาพิษและคงจะมีรสอร่อยก็ทรงคิดจะลองเสวย ท้าวสักกเทวราชทรงเห็นเช่นนั้นก็ทรงรำพึงว่า หากพระราชาได้เสวยสุรา ต่อไปทั้งชมพูทวีปก็จะพินาศ จึงเสด็จลงมาเพื่อกล่าวถึงโทษของสุรา ทำให้พระเจ้าสัพพมิตรได้พระสติ มิได้เสวยสุราดังที่ตั้งพระทัยแต่แรก

ขันติวาทิชาดกได้กล่าวเหตุการณ์ตั้งแต่กุณฑลโพธิสัตว์บริจาคสมบัติแล้วออกบวชในป่าหิมพานต์แล้วได้เข้าไปยังเมืองพาราณสีพักอยู่ในอุทยาน พระเจ้ากลาปุเมาน้ำจัณฑ์แล้วไปประพาสอุทยานพร้อมพระสนมทั้งหลาย ทอด พระเนตรนางสนมฟ้อนรำแล้วบรรทมหลับไป เหล่านางสนมเห็นว่าพระเจ้ากลาปุบรรทมหลับจึงเข้าไปเดินเล่นในอุทยาน ได้พบกุณฑลดาบสจึงชวนกันขอฟังธรรม เมื่อพระเจ้ากลาปุตื่นขึ้นรู้ว่าพวกนางสนมไปเฝ้าดาบสตนหนึ่งในอุทยาน ก็คว้าพระขรรค์หมายจะไปตัดศีรษะดาบส เมื่อไปถึงนางสนมคนโปรดก็เข้าแย่งพระขรรค์ไปจากพระหัตถ์ พระเจ้ากลาปุตรัสถามกุณฑลดาบสว่านับถืออะไร ดาบสตอบว่านับถือขันติคือความไม่โกรธเมื่อเขาด่าหรือประหารตน พระเจ้ากลาปุมีพระประสงค์ที่จะเห็นขันติของกุณฑลดาบสจึงให้ตามเพชฌฆาตมาทรมานดาบสด้วยการเฆี่ยน 2,000 ครั้ง ทั้งด้านหน้า ด้านหลัง ด้านซ้าย และด้านขวา เมื่อดาบสยังคงยืนยันว่ามีขันติอยู่ในใจ ไม่ได้อยู่ที่ผิวหนัง จึงทรงสั่งให้ตัดมือ ตัดเท้า ตัดหู และตัดจมูก แล้วทรงถามย้ำอยู่หลายครั้งว่านับถืออะไร ดาบสก็ตอบเหมือนเดิม พระเจ้ากลาปุได้สดับดังนั้นก็กริ้วมาก ยกพระบาทกระทืบยอดอกของดาบสโพธิสัตว์แล้วเสด็จไป เมื่อถึงประตูอุทยาน พื้นดินได้แยกออกราวกับผ้าขาด พระเจ้ากลาปุก็ถูกธรณีสูบลงสู่อเวจีมหานรก การดำเนินเรื่องตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะที่ไม่ซับซ้อนทำให้ชาดกเรื่องเหล่านี้อาจเข้าใจง่าย สามารถติดตามเรื่องได้ต่อเนื่อง

5) ประเด็นปญหา สุปปารกชาดกแสดงให้เห็นประเด็นปัญหาของตัวละคร กล่าวคือพวกพ่อค้าได้เชิญให้สุปปารกโพธิสัตว์เป็นต้นหนเรือกำปั่นของพวกตน แล้วเดินเรือไปในมหาสมุทรโดยสวัสดิภาพตลอด 7 วัน แต่เกิดเหตุการณ์ที่คาดไม่ถึง มีพายุโหมกระหน่ำทำให้เรือแล่นผิดทิศทางเป็นเวลา 4 เดือน โดยผ่านมหาสมุทรต่าง ๆ เช่น มหาสมุทรขุรมาลี มหาสมุทรอัคคิมาลี ฯลฯ สุปปารกะก็

ให้ใช้ตาข่ายหย่อนลงไปในน้ำคล้ายกับวิธีจับปลากวาดเอาของมีค่าเหล่านั้นขึ้นเรือมาพอประมาณ เมื่อเดินทางมาถึงมหาสมุทรที่ชื่อพลวามุขซึ่งน้ำทะเลปั่นป่วน ระลอกคลื่นซัดรุนแรงเสียงดังสะท้านราวกับทะเลบ้า สุปปารกะบอกแก่พ่อค้าว่า เรือกำปั่นลำใดมาถึงมหาสมุทรนี้จะอับปางทุกลำ ผู้คนในเรือ 700 คนรู้ต่างก็พากันกลัวตาย ร้องไห้คร่ำครวญเหมือนสัตว์ที่ตกอยู่ในนรกอเวจี สุปปารกะจึงคิดจะช่วยให้ทุกคนพ้นภัยด้วยอำนาจแห่งสัตยาธิษฐานและอำนาจแห่งเบญจศีลที่สุปปารกะยึดมั่นทำให้เรือสามารถแล่นกลับไปถึงท่าเรือภรุกัจฉะได้ภายในเวลาวันเดียว สุปปารกะแบ่งแก้วมณีที่ได้มาแก่บรรดาพ่อค้าโดยทั่วหน้า พร้อมทั้งสั่งสอนให้รู้จักพอเพียงมิให้นำเรือออกมหาสมุทรอีก ประเด็นปัญหานี้แสดงให้เห็นว่าสัตบุรุษแม้จะอยู่ในสภาวะที่มีภัยอันตราย ก็เป็นผู้มีคุณธรรมมีจิตใจที่สูงส่งพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่นโดยใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น และจากประเด็นปัญหานี้ก็นับเป็นส่วนสำคัญที่แสดงให้เห็นผลแห่งคำสัตย์และการรักษาศีลของพระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญมาซึ่งมีอานุภาพช่วยเหลือพ่อค้าและคนในเรือให้รอดพ้นจากภัยอันตรายได้อันแสดงถึงสุปปารกโพธิสัตว์ผู้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตา

กุมภชาดกแสดงให้เห็นประเด็นปัญหาของตัวละคร กล่าวคือพรานป่าชื่อสุระและดาบสชื่อวรุณะได้นำน้ำสุราให้พระราชาและชาวเมืองต่าง ๆ ดื่มเมามายจนประสบความทุกข์ยาก ทำให้เมืองต่าง ๆ เหมือนเป็นเมืองร้าง พรานป่ากับดาบสจึงพากันไปเมืองสาวัตถี ซึ่งพระเจ้าสัพพมิตรก็ทรงคิดจะลองเสวย ท้าวสักกเทวราชทรงเห็นเช่นนั้นก็ทรงรำพึงว่า หากพระราชาได้เสวยสุรา ต่อไปทั้งชมพูทวีปก็จะพินาศ จึงเสด็จลงมากล่าวถึงโทษน้ำสุราเป็นอเนกประการ ทำให้พระเจ้าสัพพมิตรทรงรู้โทษของสุราแล้วได้พระสติ จึงมิได้เสวยสุราดังที่ตั้งพระทัยแต่แรก ประเด็นปัญหานี้แสดงให้เห็นว่าสัตบุรุษแม้จะได้เสวยโลกิยสุขอันยิ่งใหญ่ตามวิสัยของเทวดาบนสวรรค์ แต่ความเมตตากรุณายังคงมีอยู่ในดวงพระทัยไม่ทำให้พระองค์หย่อนคลายความพยายามในอันที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่โลก

ขันติวาทิชาดกแสดงให้เห็นประเด็นปัญหาของตัวละคร กล่าวคือพระเจ้ากลาปุเมาน้ำจัณฑ์แล้วไปประพาสอุทยานพร้อมพระสนมทั้งหลาย ทอดพระเนตรนางสนมฟ้อนรำแล้วบรรทมหลับไป เมื่อทรงตื่นขึ้นทรงรู้ว่าพวกนางสนมไปเฝ้าดาบสตนหนึ่งในอุทยาน ก็กริ้วแล้วคว้าพระขรรค์หมายจะไปตัดศีรษะดาบส ตรัสถามดาบสว่านับถืออะไร ดาบสตอบว่านับถือขันติคือความไม่โกรธเมื่อเขาด่าหรือประหารตน ทำให้พระเจ้ากลาปุมีพระประสงค์ที่จะเห็นขันติของกุณฑลดาบสจึงให้ตามเพชฌฆาตมาทรมานดาบสด้วยการเฆี่ยน ตัดมือ ตัดเท้า ตัดหู และตัดจมูก แล้วทรงถามย้ำอยู่หลายครั้งว่านับถืออะไร ดาบสก็ตอบเหมือนเดิมโดยมิได้มีใจโกรธแค้นดังเช่นปุถุชนทั่วไปเมื่อถูกทำราย เป็นเหตุทำให้กริ้วมาก จึงยกพระบาทกระทืบยอดอกของดาบสโพธิสัตว์แล้วเสด็จไป เมื่อถึงประตูอุทยานพื้นดินได้แยกออกสูบลงสู่อเวจีมหานรก และจากประเด็นปัญหานี้ก็นับเป็นส่วนสำคัญที่แสดงให้เห็นผลแห่งกรรมที่พระเจ้ากลาปุได้รับหลังจากทำร้ายต่อผู้บำเพ็ญขันติธรรมและแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมที่

แตกต่างกันของพระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินแต่มีจิตใจโหดเหี้ยมและทำร้ายต่อผู้ทรงศีล และพระโพธิสัตว์ผู้มีจิตใจเมตตากรุณาต่อผู้ที่ทำร้ายตน

6) จุดสนใจที่สำคัญของเรื่อง สุปปารกชาดก เมื่อสุปปารกโพธิสัตว์เลือกที่จะช่วยเหลือพวกพ่อค้าและคนเรือผู้รู้เรื่องราวที่จะเกิดขึ้นจึงกลัวตาย ร้องไห้คร่ำครวญเหมือนสัตว์ที่ตกอยู่ในนรกอเวจี พระโพธิสัตว์คิดว่า “เว้นเราเสียแล้ว คนอื่นชื่อว่าสามารถเพื่อกระทำสวัสดีแก่ชนเหล่านี้ไม่มี เราจักทำความสวัสดีแก่พวกเขา โดยสัจจกิริยา”[11] และได้ปลอบใจว่า “ท่านทั้งหลายไม่ควรประหลาดใจในเหตุที่ทะเลปั่นป่วนใหญ่หลวงดังนี้ เวลานี้เรากำลังข้ามมหาสมุทรไม่ใช่หรือ ท่านทั้งหลายหาควรที่จะวิตกทุกข์ร้อนเกินไปไม่ เพราะเหตุใดหรือ” และว่า “ก็เพราะว่าความหมดหวังไม่ทำให้สิ่งร้ายหายไปได้ ฉะนั้น จึงไม่ควรเศร้าใจ โดยความบากบั่น ผู้มีปัญญาย่อมกระทำสิ่งที่ควรทำ เพื่อข้ามพ้นอุปสรรคโดยไม่ยาก จะละเลิกความเศร้าและความหมดหวังเสียให้หมดสิ้น แล้วตั้งหน้าทำงาน และคอยหาโอกาสทำงานให้ได้ ความเพียรของผู้มีปัญญาอันประกอบด้วยสติมั่นคง ย่อมกำความสำเร็จทุกกรณีได้ ท่านทุกคนควรตั้งหน้าประกอบหน้าที่ของตน ๆ ให้เต็มกำลัง”[12] ดังนี้แล้วจึงได้ช่วยเหลือให้สามารถรอดพ้นจากภัยอันตรายได้นั้น อีกนัยหนึ่งคือเนื้อหาของโอวาทได้กล่าวถึงความสิ้นหวังไม่ได้ทำให้สิ่งเลวร้อยดีขึ้นมา การทำหน้าที่ของตนเองต่างหากที่ยังมีโอกาสรอดพ้นจากภัยอันตรายได้ นับเป็นจุดสนใจที่สำคัญของเรื่อง ซึ่งนอกเหนือจากการแสดงให้เห็นเมตตาบารมี ศีลบารมี และสัจจบารมีแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมสำคัญคือปัญญาบารมีซึ่งเป็นสาระสำคัญของชาดกเรื่องนี้ โดยนำเสนอคุณธรรมอันแสดงให้เห็นพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ที่ประกอบด้วยปัญญาในการแก้ไขปัญหามาใช้ในการเปิดเรื่องและปิดเครื่อง มุ่งเน้นให้เห็นการบำเพ็ญเมตตาบารมีคือเกิดความสงสารต้องการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ศีลบารมีคือการเป็นผู้ประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม สัจจะบารมีคือการกล่าวความจริงที่มีอยู่ในตัวจริง ๆ มาเป็นพลัง และปัญญาบารมีคือการแก้ไขปัญหาโดยหาวิธีการที่ทำให้คนอื่นพ้นจากภัยอันตราย การให้ความสำคัญกับหลักธรรมอันเป็นสาระสำคัญดังที่กล่าวเน้นย้ำไว้ทั้งตอนต้นและตอนท้ายของเรื่องจึงเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เห็นความเป็นผู้มีคุณธรรมของสุปปารกโพธิสัตว์

---

[11] มหาสตฺโต “ธเปตฺวา มํ อญฺโญ เอเตสํ โสตฺถิภาวํ กาตุ สมตฺโถ นาม นตฺถิ, สจฺจกิริยาย เตสํ โสตฺถึ กริสฺสามี”ติ จินฺเตตฺวา (ขุ.ชา.อ. (บาลี) 6/119/67)

[12] อไถตานฺ สุปารโค โพธิสตฺตฺโว วฺยวสฺถาปยนฺนุวาจ – อนาศฺจรฺยํ ขลุ มหาสมุทฺรมธฺยมวคาฒานาเมาตฺปาติกฦโษภปริกฺเลศะ | ตทลมตฺรภวตำ วิษาทานุวฺฒตฺยา | กุตะ ?

นาปตฺปรตีการวิธิรฺวิษาทสฺตสฺมาทลํ ไทนฺยปริคฺรเหณ |

ไธรฺยาตตุ การฺยปฺรติปตฺติทกฺษาะ กฺฤจฺฉราณฺยกฺฤจฺเรณ สมฺตฺตรนฺติ || 10 ||

วิษาทไทนฺยํ วฺยวธูย ตสฺมาตฺการฺยาวกาศ กฺริยา ภชธฺวํ |

ปฺราชฺญสฺย ไธรฺยชวลิตๆ หิ เตชะ สรฺวารฺถสิทฺธิคฺรหณาคฺรหสฺตะ || 11 || (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 288)

กุมภชาดก เมื่อท้าวสักกเทวราชโพธิสัตว์ทรงเห็นความทุกข์ร้อนของชาวเมืองต่าง ๆ ที่ดื่มน้ำเมาจนเมามาย ซึ่งยังมีอีกเมืองหนึ่งที่พระราชากำลังจะทรงลองเสวยอยู่ จึงทรงคิดว่า “ถ้าพระเจ้าสรรพมิตรนี้ จักดื่มสุรานั้น ชมพูทวีปทั้งสิ้นจักพินาศฉิบหาย เราจะต้องแก้ไขโดยประการที่ท้าวเธอจะงดดื่ม”[13] ดังนี้แล้วจึงได้ตรัสถึงโทษของน้ำเมาเป็นอเนกประการ โดยสรุปคือ การดื่มน้ำเมาทำลายคุณธรรม ทำให้เสียศีลธรรม ฆ่าคุณความดี ขับความละอายให้ปลาสนาการ ทำให้ใจมีมลทิน แล้วช่วยเหลือให้สามารถรอดพ้นจากความทุกข์ได้นั้น นับเป็นจุดสนใจที่สำคัญของเรื่อง ซึ่งนอกเหนือจากการแสดงให้เห็นเมตตาบารมีแล้วยังแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมสำคัญคือทานบารมี การให้ “ธรรมทาน” ที่เป็นสาระสำคัญของชาดกเรื่องนี้ โดยนำเสนอคุณธรรมอันแสดงให้เห็นค่ากรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์มาใช้ในการเปิดเรื่องและปิดเครื่อง มุ่งเน้นให้เห็นการบำเพ็ญเมตตาบารมีคือเกิดความสงสารต้องการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ทานบารมีคือมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ การให้ความสำคัญกับหลักธรรมอันเป็นสาระสำคัญดังที่กล่าวเน้นย้ำไว้ในตอนต้นและตอนท้ายของเรื่องจึงเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เห็นความเป็นผู้มีคุณธรรมของท้าวสักกเทวราชโพธิสัตว์

ขันติวาทิชาดก เมื่อกุณฑลดาบสโพธิสัตว์พิจารณาเห็นทรัพย์สมบัติที่ญาติสะสมไว้หลังจากตายไปแล้วก็เอาไปด้วยไม่ได้ ท่านเห็นแจ้งว่า การมีชีวิตเป็นคฤหัสถ์มีโอกาสน้อยที่จะปฏิบัติธรรมได้ เพราะเกี่ยวข้องกับธุรกิจอันไม่มีดีหลายอย่าง มีบาปและความชั่วมากล้ำกรายเสมอ ไม่เหมาะแก่การวิเวก เพราะหมายถึงการทำให้เกิดทรัพย์ต่าง ๆ นั้น เป็นช่องทางให้เกิดอารมณ์เศร้าหมอง คือ ความรัก ความอาฆาต ความหลง ความริษยา ความโกรธ ความโลภ ความหยิ่ง ความเห็นแก่ตัว และอื่น ๆ ทำให้หมดละอาย และเป็นที่อาศัยของความละโมบและความใคร่อันชั่วช้า ท่านเข้าใจอีกทางหนึ่งว่า การเป็นผู้ไม่มีบ้าน เป็นที่พึงใจ เพราะปราศจากซึ่งทรัพย์สมบัติอันเป็นวัตถุ และปราศจากสิ่งยั่วยวนต่าง ๆ ไม่มีสิ่งชั่วทั้งหลายมารบกวน คิดเห็นดังนี้ จึงบริจาคทานและออกบวชเป็นดาบส เด่นด้วยจริยาวัตร ความรู้ ความสงบแห่งจิต ความเจียมตัวและการข่มตนเอง โดยที่ชอบเทศน์เรื่องขันติความอดทนอดกลั้นเป็นสำคัญ ประชาชนจึงขนานนามใหม่ว่า ขันติวาที (กษานติวาทิน) คือผู้สอนขันติ นับเป็นจุดสนใจที่สำคัญของเรื่อง ซึ่งนอกเหนือจากการแสดงให้เห็นทานบารมี ศีลบารมีและเมตตาบารมีแล้วยังแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมสำคัญคือขันติบารมีซึ่งเป็นสาระสำคัญของชาดกเรื่องนี้ โดยนำเสนอคุณธรรมอันแสดงให้เห็นพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธศาสนาใช้ในการเปิดเรื่องและปิดเรื่อง มุ่งเน้นให้เห็นการบำเพ็ญทานบารมีคือบริจาคทรัพย์และสอนทำนำปฏิบัติมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ศีลบารมีคือการเป็นผู้ประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดีงามเป็นแบบแผนที่ดี จากคุณธรรมความดีซึ่งจะเป็นเหตุให้ประสบความทุกข์ในภายภาคหน้า และขันติบารมีคือความอดทนต่อความทุกข์กายและใจเมื่อถูกทำร้ายจากพระราชาที่รับสั่งให้ทรมานและทรงกระทำเอง พระมหามุนีก็

---

[13] สจายํ สุรํ ปิวิสฺสติ, สกลชมฺพุทีโป นสฺสิสฺสติ. ยถา น ปิวิสฺสติ, ตถา นํ กริสฺสามี”ติ (ขุ.ชา.อ (บาลี) 7/33/155)

ไม่ได้ทุกข์โศกหรือโกรธแค้น เมื่อถูกทรมาน ปัญญาที่รู้ว่ากลไกแห่งสังขารจะต้องถึงซึ่งที่สุดเป็นแน่แท้แล้ว และการฝึกฝนอบรมในขันติธรรมจนเป็นสันดานทำให้มีพละกำลังยิ่งนัก โดยผลแห่งเมตตาที่อบรมมาจนชิน จิตของผู้ทรงคุณธรรมย่อมไม่เปิดทางให้ทุกข์โศกของตนเองไปถึงได้ แม้ในขณะที่แขนขาถูกตัดขาด จิตใจก็ไม่ได้หวั่นไหว แต่การที่รู้เห็นว่าพระราชาตกจากคุณธรรมความดีเสียแล้วนั้น ทำให้พระมหามุนีเศร้าใจเป็นทุกข์ร้อน การให้ความสำคัญกับหลักธรรมอันเป็นสาระสำคัญดังที่กล่าวเน้นย้ำไว้ทั้งตอนต้นและตอนท้ายของเรื่องจึงเป็นส่วนเชื่อมต่อไม่เห็นความเป็นผู้มีคุณธรรมของกุณฑลดาบสโพธิสัตว์

สภาวะภายในใจของตัวละครเป็นส่วนสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงคุณธรรมของตัวละคร ขอกล่าวโดยภาพรวม กล่าวคือ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทันคาดคิด ดังพายุที่พัดพาให้เรือแล่นไปผิดทาง ทำให้เกิดความกลัว ตัวละครคือพ่อค้า การคบมิตรไม่ดีที่เชิญชวนให้ลิ้มชิมดื่มน้ำเมา ตัวละครคือพระราชาและชาวเมือง การไร้ซึ่งคุณธรรมในจิตใจของมนุษย์ซึ่งแม้จะมีชาติกำเนิดที่สูงส่ง หากแต่ถ้าไม่ได้มีใจที่มีคุณธรรม จิตใจที่เต็มไปด้วยกิเลสก็จะทำให้ประพฤติผิดคิดไม่ดี ชีวิตได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อน ตัวละครคือพระราชาพระองค์หนึ่ง จึงแสดงให้เห็นถึงโทษของความกลัว การคบมิตรไม่ดี และการประพฤติผิดเป็นสำคัญ ในขณะที่สุปปาระ ท้าวสักกเทวราช และกุณฑลดาบสโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ โดยเฉพาะการบำเพ็ญทานบารมี คือการเสียสละทรัพย์สมบัติเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น การให้อภัยเมื่อถูกทำร้าย และการให้ “ธรรมทาน” คือสอนให้รู้จักพอเพียง โทษของของน้ำเมาเป็นอเนกประการ และขันติความอดทนอดกลั้นรวมถึงทำตามหลักความอดกลั้น ศีลบารมี คือการประพฤติดีงามสุจริตเป็นแบบอย่างที่ดีเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่กระทำชั่วแม้จะถูกทำร้ายถึงความตาย ปัญญาบารมี คือมีปัญญาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการนำพ่อค้าให้พ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ ขันติบารมี คือความอดทนอดกลั้นต่อความยากลำบากกายและใจที่ได้รับเมื่อช่วยเหลือผู้อื่นและถูกทรมานจนถึงปางตาย สัจจบารมี คือกล่าวความจริงที่มีอยู่ในตัวจริง ๆ ทำให้เจ้าของสัจจะรอดพ้นจากภยันตรายต่าง ๆ ได้ และยังสามารถช่วยให้คนอื่นรอดพ้นจากภยันตรายได้ด้วย และเมตตาบารมี คือความรัก ความเยื่อใยที่มีต่อกัน เห็นประโยชน์ของผู้อื่นเป็นสำคัญ เป็นคุณธรรมที่ทำให้สัตว์โลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรักความปรารถนาดี ความสุขแก่พ่อค้า ชาวเมือง และโลก ซึ่งได้แสดงให้เห็นคุณธรรมอันเป็นเลิศของพระโพธิสัตว์ซึ่งมิได้มีความลังเลใจแต่อย่างใดในการจะช่วยเหลือสัตว์โลกผู้เดือดร้อนนั้น ๆ เพื่อให้สามารถช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์ได้จนสำเร็จ การแสดงให้เห็นถึงความเมตตากรุณาของพระโพธิสัตว์และแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเป็นบุคคลที่มีคุณธรรมอันยอดเยี่ยมในด้านทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี และเมตตาบารมี มีจิตใจที่สูงส่งด้วยคุณธรรมที่มากกว่าซึ่งสามารถควบคุมเอาชนะกิเลสต่าง ๆ ภายในใจได้เป็นอย่างดี

7) การเปิดเรื่อง ชาดกทั้ง 3 เรื่องมีการนำคุณธรรมอันเป็นหัวใจสำคัญของเรื่องที่ใช้ในการเปิดเรื่องมากล่าวย้ำอีกครั้ง ซึ่งเป็นการเน้นให้ผู้อ่านเห็นถึงความสำคัญของการปฏิบัติคุณธรรมในข้อดังกล่าว การเปิดเรื่อง โดยเน้นย้ำถึงคุณธรรมอีกครั้งจึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับคุณธรรมของผู้ที่ได้ชื่อว่า “สัตบุรุษ-คนดี” หรือ “กัลยาณมิตร” ซึ่งก็คือพระโพธิสัตว์ อันแสดงให้เห็นถึงพระกรุณาในการบำเพ็ญทานบารมีช่วยเหลือผู้อื่น เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลบารมีประพฤติตนถูกต้องเหมาะสมตามครรลองคลองธรรม เป็นผู้มีปัญญาบารมีใช้ปัญญาเพื่อหาวิธีการช่วยเหลือผู้อื่น เป็นผู้มีขันติบารมีอดทนอดกลั้นต่อความทุกข์กายและใจเมื่อถูกทำร้าย เป็นผู้มีสัจจบารมีใช้ความสัตย์จริงที่มีอยู่ในตัวเป็นพลังในการช่วยเหลือผู้อื่น และเป็นผู้มีเมตตาบารมีอันเป็นคุณธรรมหลักที่ทำให้เกิดความสงสารต้องการที่จะให้สัตว์โลกได้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง การกล่าวถึงความเป็นผู้มีคุณธรรมที่ได้รับการยกย่องดังกล่าวเมื่อปิดเรื่องอีกครั้งจึงเป็นการเน้นย้ำถึงสาระสำคัญของเรื่องให้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนั้นดังกล่าวสรุปถึงคุณธรรมหลักที่มุ่งนำเสนอในเรื่องสุปปารกชาดกก็คือเรื่องสัจจะ ศีล และกัลยาณมิตร ดังข้อความว่า “โดยวิธีนี้ การกล่าวสัจจะตามพระธรรมย่อมขจัดปัดเป่าภัยพิบัติให้หายไปได้ จะกล่าวมากไปใยถึงผลแห่งการปฏิบัติธรรม เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ บุคคลพึงรักษาไว้ซึ่งพระธรรม ในทำนองเดียวกัน เมื่อจะบรรยายถึงการสงเคราะห์ของกัลยาณมิตร ก็ควรกล่าวว่า “โดยวิธีนี้ ผู้ที่ได้อาศัยกัลยาณมิตรย่อมบรรลุถึงซึ่งความสุข”[14] เรื่องกุมภชาดกก็คือเรื่องเมตตาที่ระวังรักษาประโยชน์ผู้อื่นและโทษของการดื่มน้ำเมา ดังข้อความว่า “ด้วยประการฉะนี้ สัตบุรุษเมื่อพิจารณาเห็นว่าการเสพน้ำเมาเป็นกรรมชั่ว มีโทษมากหลายย่อมจะป้องกันเพื่อนบ้านมิให้กระทำบาปอันนี้ สำหรับตัวเองก็จะไม่กระทำบาปมากยิ่งขึ้น เมื่อแสดงถึงพระตถาคต ควรยกความดังนี้ขึ้นอธิบายว่า “โดยประการฉะนี้ พระบรมศาสดาได้ทรงระวัง รักษาประโยชน์ของสัตว์โลกมาก่อนแล้วตั้งแต่ในอดีตชาติ”[15] และเรื่องขันติวาทิชาดกก็คือเรื่องความอดทนอดกลั้น และความโกรธ รวมถึงกามราคะ ดังข้อความว่า “ดังนั้น ผู้ที่ได้อบรมบริบูรณ์ด้วยขันติธรรมและรักษาไว้ซึ่งความสงบระงับอย่างเคร่งครัด ย่อมไม่มีสิ่งใดที่จะอดทนมิได้ ดังนั้น เมื่อจะบรรยายถึงขันติ ก็ควรยกพระมุนีขึ้นเป็นอุทาหรณ์ สำหรับโทษแห่งความพิโรธฉุนเฉียว ก็ควรยกพระราชาเป็นทัศนะอุทาหรณ์ เมื่อจะนำชาดกนี้มาแสดงถึงโทษแห่งกามราคะ

---

[14] ตเทวํ ธรฺมาศฺรยํ สตฺยวจนมปฺยาปทำ นุทติ ปฺราเคว ตตฺผลมิติ ธรฺมานุวรฺตินา ภวิตวฺยํ | กลฺยาณ-มิตฺราศฺรยวรฺเณ’ปิ วาจฺยเมวํ กลฺยาณมิตฺราศฺริตาะ ศฺเรยะ ปฺราปฺนุวนฺตีติ | (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 291)

[15] ตเทวมเนกโทโษปสฺฤษฏมิกษฏ์ มทฺยปานมิติ สาธวะ ปรมสฺมาทฺวารยนฺติ ปฺราเควาตฺมานมิติ | เอวำ โลกหิตะ ปูรฺวชนฺมสฺวปิ ส ภควานิติ ตถาคตวรฺเณ’ปิ วาจฺยมฺ | (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 297)

อันชั่วร้าย ควรกล่าวอ้างว่า “โดยประการฉะนี้ กามราคะย่อมชักจูงให้ติดนิสัยชั่ว อันจะนำไปสู่หายนะ” อนึ่ง ชาดกนี้อาจแสดงให้เห็นความไม่เที่ยงแห่งความเจริญรุ่งเรืองของวัตถุ”[16]

8) สาระสำคัญและแนวคิดหลัก ชาดกทั้ง 3 เรื่องมุ่งนำเสนอสาระสำคัญและแนวคิดหลักเรื่องโพธิจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ ผู้มีพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ทำหน้าที่ช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์ โดยยอมเสียสละประโยชน์สุขของตนเพื่อผู้อื่น ชาดกทั้ง 3 เรื่องนี้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ผู้เป็นสัตบุรุษคนดีซึ่งแสดงให้เห็นการเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลบารมีเป็นพื้นฐาน คือเป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบตั้งอยู่ในศีลธรรม กำจัดกิเลสคือความทุกข์เดือดร้อนกายใจตนเองเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น แสดงให้เห็นการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ โดยแสดงถึงการให้ “อภัยทาน” ไม่คิดโกรธแค้นต่อบุคคลผู้ทำร้ายตน ดังข้อความว่า “สำหรับพระราชาผู้ตัดแขน ขา หู จมูก กระทำให้อาตมาผู้เป็นนักพรต อยู่ในป่า หาความผิดมิได้ ต้องพิการทุพพลภาพดังนี้ บุคคลอย่างอาตมาจะทำร้าย หรือคิดร้ายได้ดังฤๅ ขอพระราชาองค์นั้นจงมีพระชนม์ยืนนาน และขออย่าได้ประสบภัยพิบัติเลย”[17] รวมทั้งการให้ธรรมะ ที่เรียกว่า “ธรรมทาน” ซึ่งนับเป็นทานสูงสุดเพื่อปลอบใจพ่อค้าวาณิชผู้สิ้นหวังและกลัวตายกันให้เกิดกำลังใจและมุมานะบากบั่นในการทำหน้าที่ของตน ๆ ดังข้อความว่า “ก็เพราะว่าความหมดหวังไม่ทำให้สิ่งร้ายหายไปได้ ฉะนั้น จึงไม่ควรเศร้าใจ โดยความบากบั่น ผู้มีปัญญาย่อมกระทำสิ่งที่ควรทำ เพื่อข้ามพ้นอุปสรรคโดยไม่ยาก จะละเลิกความเศร้าและความหมดหวังเสียให้หมดสิ้น แล้วตั้งหน้าทำงานและคอยหาโอกาสทำงานให้ได้ ความเพียรของผู้มีปัญญาอันประกอบด้วยสติมั่นคง ย่อมกำความสำเร็จทุกกรณีได้ ท่านทุกคนควรตั้งหน้าประกอบหน้าที่ของตน ๆ ให้เต็มกำลัง”[18] และแสดงธรรมเพื่อให้เห็นโทษของการดื่มน้ำเมา ดังข้อความว่า “ผลของการดื่มน้ำเมาแม้จะเป็นการเล็กน้อย แต่ความชั่วนั้นจะทำลายซึ่งความประพฤติดีและความเข้าใจอันดีของผู้ที่จะเกิดมาเป็นมนุษย์ยิ่งกว่านั้น มันยังนำไปสู่อเวจีมหานรกอันมีไฟเผาผลาญ หรือไม่ก็เกิดเป็นอสุรกาย หรือเป็นสัตว์

---

[16] ตเทวํ สาตฺมีภูตกฺษมาณำ ปฺรติสำขฺยานมหตำ นาวิษหฺยำ นามาสฺตีติ กฺษานฺติคุณสำวรฺณเน มุนิมุปนีย วาจฺยมฺ | จาปลากฺษานฺติโทษนิทรฺศเน ราชานมุปนีย กามาทินวกถายามปิ วาจฺยมฺ – เอวำ กามเหโตรฺทุศฺจริตมาเสวฺย วินิปาตภาคิโน ภวนฺตีติ | สำปทามนิตฺยตาสำทรฺศเน เจติ | (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 354)

[17] สปาณิปาทมสินา กรฺณนาสมนาคสะ |
ฉินฺนวานฺ โย’ปิ ตาวนฺเม วเน นิวสต สตะ || 61 ||
กถำ ตสฺยาปิ ทุะขาย จินฺตเยทปิ มทฺวิธะ |
จิรำ ชีวตฺวเสา ราชา มา ไจนำ ปาปมาคมตฺ || 62 || (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 354)

[18] นาปตฺปฺรตีการวิธิรฺวิษาทสฺตสฺมาทลำ ไทนฺยปริครเหณ |
ไธรฺยาตตฺ การฺยปฺรติปตฺติทกฺษาะ กฺฤจฺฉฺราณฺยกฺฤจฺฉฺเรณ สมฺตฺตรนฺติ || 10 ||
วิษาทไทนฺยำ วฺยวธูย ตสฺมาตฺการฺยาวกาศำ กฺริยยา ภชธฺวำ |
ปฺราชฺณสฺย ไธรฺยชวลิตำ หิ เตชะ สรฺวารฺถสิทฺธิครฺหณาครหสฺตะ || 11 || (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 288)

เดรัจฉานอันเลวทราม”[19] และเพื่อเตือนสติให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมความดี ดังข้อความว่า “การที่อาตมากล่าวสรรเสริญขันติว่าเป็นเครื่องมืออันนำไปสู่ความพ้นทุกข์นั้น ก็กล่าวเพื่อประโยชน์ของพระองค์ว่าไม่ควรที่จะได้รับผลร้ายโดยการประหารธรรมะต้นเหตุแห่งความสุข”[20]

นอกจากนี้ชาดกทั้ง 3 เรื่องยังมุ่งเน้นแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งรักษาประโยชน์ของสัตว์โลก ดังข้อความว่า “แต่การสอดส่องรักษาประโยชน์ของผู้อื่นนั้น พระองค์ก็ยังมีอยู่มากเสมอเช่นเดิม โดยความรักสัตว์ทั้งหลายเหมือนหนึ่งญาติ สัตว์ผู้ซึ่งถูกภัยพิบัติรบกวนบีฑา พระโพธิสัตว์จึงไม่ลืมรักษาประโยชน์ของผู้อื่น มีปณิธานอันมั่นคงหนักแน่นทั้งรู้จิตใจของพระองค์เองดีด้วย”[21] โดยไม่วิตกทุกข์ร้อนในความเดือดร้อนของตนเองมากกว่าความทุกข์ร้อนถึงการที่ผู้อื่นจะต้องประสบ เป็นการย้ำให้เห็นถึงสิ่งที่เป็นหัวใจสำคัญของเรื่อง นั่นคือเพื่อบริษัทผู้มีคุณธรรมมันน่ายกย่องสรรเสริญเป็นผู้ตั้งอยู่ในทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี และเมตตาบารมี โดยเน้นย้ำแนวคิดหลักไว้ทั้งในส่วนของการเปิดเรื่อง จุดสนใจที่สำคัญของเรื่อง บทสนทนา การปิดเรื่อง การวางโครงเรื่อง และประเด็นปัญหา

นอกจากสาระสำคัญที่มุ่งเน้นถึงพระกรุณาของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ แล้ว สาระสำคัญอีกประการหนึ่งที่ผู้ประพันธ์มุ่งถ่ายทอดถึงผู้อ่านก็คือผลของกรรมชั่ว คือโทษของการดื่มน้ำเมาทำให้พระราชาและประชาราษฎร์ได้รับทุกข์ ดังข้อความว่า “กาลวันหนึ่ง ท้าวสักกเทวราชทอดพระเนตรดูหมู่มนุษย์ในโลกด้วยพระเนตรอันประเสริฐตามพระอัธยาศัย ทรงทัศนามนุษย์ตามลักษณะแห่งเมตตา ได้เห็นกษัตริย์องค์หนึ่งทรงนามว่า สัพพมิตร (สารวมิตร) ผู้ที่ได้คบกับมิตรชั่ว มีปกติชอบเสพน้ำเมารวมทั้งราษฎรชาวเมืองและชาวชนบท ทรงเข้าพระทัยดีว่ากษัตริย์ผู้นี้ไม่ทราบว่าการดื่มน้ำเมาเป็นบาป และพระองค์เองทรงทราบว่าการเสพน้ำเมาเป็นบาปอันใหญ่ องค์อมรินทร์จึงมีความสงสารยิ่งนัก รำพึงว่า “เป็นที่น่าสงสารมาก ความทุกข์ได้เกิดขึ้นแก่ประชาชนเหล่านี้แล้ว” และโทษของความพิโรธฉุนเฉียวของพระราชาที่ได้รับสั่งให้ทรมานและทรงทำเองด้วย ได้รับผลกรรมถูกแผ่นดินสูบ ดังข้อความว่า “ส่วนพระราชาเมื่อได้กระทำทารุณกรรมแล้ว ก็บังเกิดโรคร้อนเร่าเหมือนไฟเผาขึ้นทันทีทันใด เมื่อออกไปจากเขตอาศรม ทันใดนั้นธรณีก็แยกแล้วกลืนพระองค์ลับไป” ดังนั้น สาระ

---

[19] ลฆุรปิ จ วิปาโก มทฺยปานสฺย ยะ สฺยา-
นฺมนุชคติคตานำ ศีลทฺฤษฏิ๎ะ ส หนฺติ |
ชฺวลิตทหนเราทฺเร เยน ภูโย’ปฺยวีเจา
นิวสติ ปิตฺฤโลเก หีนติรฺยกฺษุ ไจว || 28 || (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 297)

[20] สุโขทรฺกสฺย ธรฺมสฺย ปีฑา มา ภูตฺตไถว ตุ |
กฺษมามิตฺยวทำ ตุภฺยำ ศฺเรโยภิคมนกฺษมามฺ || 51 || (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 353)

[21] อเนกตีวฺรวฺยสนาตฺเรษุ สตฺตฺเวษุ พนฺธุษฺวิว ชาตหารฺทะ |
ไธรฺยาตฺสฺวภาวชฺฌตยาศฺริตศฺจ นาเสา วิสสฺมาร ปรารฺถรฺจายามฺ || 2 || (ชาตกมาลา, 1977, หน้า 354)

สำคัญของชาดกทั้ง 3 เรื่อง นอกจากจะมุ่งเน้นแสดงให้เห็นพระกรุณาของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสรรพสัตว์ โดยการแสดงให้เห็นทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี และเมตตาบารมี เพื่อเป็นการยกย่องและสรรเสริญพระโพธิสัตว์แล้ว ยังมุ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผลกรรมชั่วอีกประการหนึ่งด้วย

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบต่าง ๆ ของชาดกทั้ง 3 เรื่องแสดงให้เห็นถึงการมุ่งเน้นสั่งสอนธรรมะไว้อย่างชัดเจน โดยอาจกล่าวได้ว่าในบทประพันธ์มุ่งเน้นถึงหลักธรรมคำสอนหลายแห่ง นอกจากจะนำเสนอธรรมะไว้ในส่วนเปิดและปิดเครื่องดังที่กล่าวมาแล้ว ยังให้ตัวละครในเรื่องสั่งสอนถึงหลักธรรมอันเป็นสาระสำคัญของเรื่องดังกล่าวไว้ด้วย

ลักษณะของการบอกเล่าและการยกตัวอย่างการแสดงให้เห็นถึงพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ในการเสียสละประโยชน์สุขส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นของพระโพธิสัตว์และผลกรรมจากการกระทำชั่วต่อผู้ทรงศีล จึงเป็นการเน้นย้ำสาระธรรมที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจหลักธรรมได้ง่ายและชัดเจน ทั้งจากการบอกเล่าโดยตรงและได้รับผ่านความสนุกสนานของชาดกอันทำให้เข้าใจและจดจำหลักธรรมได้ดียิ่งขึ้น นอกจากจะกล่าวถึงโทษของการประพฤติชั่วดังการวาดภาพความทุกข์ทรมานให้เป็นที่เกรงกลัวต่อผู้อ่านแล้ว ยังได้กล่าวอ้างถึงประโยชน์ของการประพฤติตามหลักธรรมโดยมีพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีด้วย ซึ่งนับเป็นการเพิ่มน้ำหนักการเน้นย้ำสารให้มีความหนักแน่นและชัดเจนยิ่งขึ้น

4.2 คุณค่าด้านวรรณศิลป์

คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ คือความไพเราะของบทประพันธ์ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการตามรสความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน วรรณคดีบาลีสันสกฤตเรียกการประดับตกแต่งที่ทำให้บทกวีมีความไพเราะว่า “อลังการ” คือการใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกซึ้งให้เป็นประหนึ่งอาภรณ์ของบทประพันธ์ ทั้งนี้ คำศัพท์ที่ประกอบเป็นบทประพันธ์ล้วนริเริ่มมาจากหลักไวยากรณ์ทางภาษา โดยใช้สูตรต่าง ๆ ในคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสันสกฤตมาประกอบรูปศัพท์ต่าง ๆ ทั้งบทนามและบทกริยาเพื่อนำมาร้อยเรียงเป็นประโยคคำพูด เมื่อนำส่วนประกอบต่าง ๆ มารวมกันตามสูตรไวยากรณ์บาลีสันสกฤตแล้ว จึงเกิดเป็นบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น ผลงานที่ปรากฏทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองล้วนมาจากการประกอบรูปศัพท์ตามขั้นตอนการทำตัวของสูตรไวยากรณ์ ชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเป็นหนึ่งในผลงานที่ได้ประพันธ์เป็นบทร้อยกรองเป็นไปตามสูตรไวยากรณ์บาลีสันสกฤตซึ่งได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 อย่างละเอียดแล้ว ในที่นี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์เกี่ยวกับไวยากรณ์ ฉันทลักษณ์ และอลังการไปตามลำดับ โดยเฉพาะคัมภีร์ไวยากรณ์นั้น ขอเน้นเฉพาะคัมภีร์อัษฏาธยายีของปาณินิ ซึ่งเป็นคัมภีร์ต้นแบบของไวยากรณ์ทั้งภาษาบาลีและสันสกฤตในยุคต่อมา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.2.1 คัมภีร์ไวยากรณ์

คัมภีร์ไวยากรณ์จัดเป็นคู่มือสำคัญในการสร้างคำศัพท์เพื่อก่อให้เกิดเป็นวรรณศิลป์ โดยเฉพาะคัมภีร์ไวยากรณ์อัษฎาธยายีของปาณินิ ได้รับการยอมรับในระดับสากลเกี่ยวกับการวิเคราะห์ภาษาสันสกฤตอย่างลึกซึ้ง มีสูตรเป็นกฎอธิบายโครงสร้างของคำอย่างชัดเจน เป็นการศึกษาและอธิบายตามที่ได้สังเกตเห็นจริง มิได้แต่งขึ้นตามความเชื่อส่วนตัวหรือแต่งขึ้นตามหลักปรัชญา จึงได้รับยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์เล่มแรกที่ศึกษาภาษาในแนววิทยาศาสตร์และวิเคราะห์ภาษาได้สมบูรณ์ที่สุด นอกจากนี้ ลักษณะเฉพาะของภาษาสันสกฤตยังดึงดูดทำให้เกิดความสนใจได้อย่างมาก เนื่องจากได้แสดงถึงความสมบูรณ์ของการอธิบายที่ครอบคลุมทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน ในสมัยของปาณินิและข้อมูลที่เป็นลักษณะเฉพาะมักจะเกี่ยวกับการใช้คำศัพท์ต่าง ๆ ในคัมภีร์พระเวท ภูมิภาค และแม้กระทั่งการใช้ในสังคมภาษา[22] นักภาษาศาสตร์ต่างประทับใจในความกระชับที่น่าทึ่งและความสอดคล้องของไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตที่ปาณินิได้แต่งไว้ รวมถึงศัพท์เฉพาะที่ท่านได้คิดสร้างสรรค์ และในระบบภาษาที่ซับซ้อนท่านก็ใช้สูตรควบคุมและเชื่อมสัมพันธ์กับสูตรได้อย่างละเอียด ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของทฤษฎีภาษาศาสตร์สมัยใหม่

แนวคิดด้านศัพท์เฉพาะจำนวนมากที่มีความสำคัญต่อความเข้าใจที่ลึกซึ้งของระบบภาษา แม้ว่าข้อความของไวยากรณ์อาจจะถูกรวบรวมรักษาไว้อย่างดี แต่ก็ต้องมีการอธิบายขยายความ สูตรบางอย่างที่กำหนดว่า การใช้กฎไม่ได้ระบุไว้ในหลักไวยากรณ์และจะต้องทำการอนุมาน การเขียนอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยเสนอความคิดสร้างสรรค์ คำวิจารณ์และเหตุผลของคำศัพท์ตามสูตรของปาณินิ งานวิจัยสมัยใหม่ได้นำหลักการนี้กับการสร้างหลักความคิดทางไวยากรณ์ปาณินิด้านประวัติศาสตร์กับทัศนะการกำหนดโครงสร้างของไวยากรณ์ผ่านการวิเคราะห์โดยใช้ภาษาสันสกฤตเพื่อช่วยตัดสินประเด็นขัดแย้งในการอธิบายขยายความเกี่ยวกับจุดประสงค์ของสูตรและรวบรวมคำแนะนำเพิ่มเติมจากสัทศาสตร์ พิธีกรรมและหลักการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นไปไม่ได้ที่จะไม่มีความขัดแย้งในด้านความคิด

ความเป็นจริง คือ ปาณินิได้ศึกษาภาษาสันสกฤตโดยใช้ความเรียบง่ายเป็นหลักการวิเคราะห์ มีข้อพิสูจน์บางอย่างที่ควรพิจารณา คือ บางสูตรในคัมภีร์อัษฎาธยายีสะท้อนถึงสิ่งที่อาจมองว่าเป็นการทำให้เข้าใจง่าย ๆ เพียงอย่างเดียว แต่ไม่ตรงกับลักษณะทั่วไปที่มีนัยสำคัญทางภาษา อุทาหรณ์ เช่น คำอธิบายของสูตรมักจะถูกเลือกเพื่อเพิ่มการตัดพยางค์ระหว่างคำให้ได้มากที่สุด เนื้อหาสำคัญเกือบทั้งหมดอยู่ที่นั่น แต่ก็มีบางคำที่เพิ่มเข้าใหม่ นั่นคือกฎการสนธิ แต่ก็นับว่ามีความ

---

[22] Whitney's attempt to discredit Pāṇini on matters of fact was almost unanimously repudiated by Sanskritists (Bühler 1894, von Schroeder 1895, Thieme 1935). The better we come to understand Pāṇini's rules, the more their accuracy is vindicated (see e.g. Kiparsky 1979:13.)

สอดคล้องกับหลายภาษาในตระกูลอินโด-ยุโรเปียนด้วยกัน ไวยากรณ์ปาณินิมีองค์ประกอบสำคัญอยู่ 4 ประการ คือ อัษฏาธยายี ศิวสูตร ธาตุปาฐะ และคณปาฐะ

1) อัษฏาธยายี (Aṣṭādhyāyī)

คัมภีร์อัษฏาธยายี เป็นส่วนประกอบที่สำคัญถือเป็นหัวใจหลักของไวยากรณ์สันสกฤตปาณินิ[23] โดยปาณินิได้บรรยายถึงไวยากรณ์ของภาษาสันสกฤตแบบแผนอย่างสมบูรณ์ และยังกล่าวถึงข้อยกเว้นอันเป็นลักษณะในภาษาสันสกฤตก่อนยุคแบบแผนว่าด้วยสูตรหรือกฎทางไวยากรณ์ ประกอบด้วย 8 บท มีทั้งหมด 3,997 สูตร สำหรับประกอบรูปศัพท์ต่าง ๆ ทั้งบทนามและบทกริยา คัมภีร์อัษฏาธยายีถือเป็นเอกสารทางด้านหลักภาษาและกฎไวยากรณ์ที่เก่าแก่ที่สุด ซึ่งปาณินียังกล่าวอ้างถึงคัมภีร์และอาจารย์ที่ชำนาญด้านคัมภีร์อยู่ก่อน เช่น อุณาทิศูตระ และที่อ้างถึงพระเวท เช่น นิรุกตะ นิฆัณฏุ และ ศิกษา

ลักษณะสำคัญของการสร้างหลักหรือกฎทางไวยากรณ์เป็นการรวมทั้งด้านสัทวิทยา สัณฐาน และธาตุ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเป็นมาตรฐานทางด้านภาษา[24] ทั้งด้านโครงสร้าง ความหมาย วากยสัมพันธ์ของประโยค ซึ่งถือเป็นพื้นฐานของหลักไวยากรณ์ในฐานะเป็นเวทางคะ ลักษณะของโครงสร้างภาษาที่ปรากฏในอัษฏาธยายีมีลักษณะเด่นชัดโดยตัวเอง ไม่เหมือนกลุ่มภาษากรีกหรือละติน แต่ใช้หลักอภิปรัชญาทางภาษามาเป็นหลักในการสร้างกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์สันสกฤตของปาณินิ

2) ศิวสูตร (Śiva Sūtra)

มเหศวรสูตร (Maheśvara Sūtra) หรือ ศิวสูตร (Śiva Sūtra) ว่าด้วยสูตรที่ประกอบด้วยอักษรที่เป็นสัญลักษณ์เฉพาะเพื่อเป็นเครื่องหมายทางไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า อณ์ หมายถึงสระ อ อิ อุ สูตรว่า เอโอง์ หมายถึง สระ เอ และ โอ ดังนี้ เป็นต้น มีทั้งหมด 14 บทที่จัดระบบสัทวิทยาของสันสกฤตซึ่งถูกอ้างอิงในการสร้างหลักเกณฑ์ทางไวยากรณ์สันสกฤตของปาณินิ นิยมเรียกว่า ศิวสูตร เชื่อว่าปาณินิได้รับการถ่ายทอดจากองค์พระศิวะโดยตรง ประกอบด้วย 1) อ อิ อุ ณ์ 2) ฤ ฦ ก์ 3) เอ โอ ง์ 4) ไอ เอา จ์ 5) ห ย ว ร ฏ์ 6) ล ณ์ 7) ญ ม ง ณ น ม์ 8) ฌ ภ ญ์ 9) ฆ ฒ ธ ษ์ 10) ช พ ค ฑ ท ศ์ 11) ข ผ ฉ ฐ ถ จ ฏ ต ว์ 12) ก ป ย์ 13) ศ ษ ส ร์ 14) ห ล์

แต่ละบทประกอบด้วยศัพท์ของไวยากรณ์สันสกฤต คือ สระและพยัญชนะ ทำให้ปาณินิใช้นำมาอ้างศัพท์ที่มีปรัตยาหาระ ปรัตยาหาระคืออักษรเดี่ยว เช่น อล์ มาจากหน่วยเสียงทุกหน่วยในกลุ่มนั้น เพราะประกอบด้วยหน่วยเสียงของบทที่ 1 (อ) กับอิตหรืออนุพันธะที่อยู่สุดท้ายคือ ล์ ยกตัวอย่างเช่น อจ์ หมายถึง สระ กล่าวคือหน่วยเสียงทุกหน่วยก่อนอิตหรืออนุพันธะ จ์ ได้แก่สระ อ

---

[23] Locjtfeld, James G. **The Illustrated Encyclopedia of Hinduism: A-M**. (TNew York: The Rosen Publishing Group, 2002), p. 64–65.

[24] Locjtfeld, James G. **The Illustrated Encyclopedia of Hinduism: A-M**. 213–215.

อิ อุ ฤ ฦ เอ โอ ไอ เอา และตัวอย่างว่า หลฺ หมายถึง พยัญชนะทุกตัว รวมทั้ง 14 บทมีทั้งหมด 281 ปรัตยาหาระ แต่ปาณินิใช้เพียง 42 แบบ ยกตัวอย่าง ในอัษฏาธยายี 6-1-77 คือ อิโก ยณจิ คือ (1) อิกฺ หมายถึงสระ อ อุ ฤ ฦ (2) อิกะ คือ อิกฺ ที่ประกอบษัษฐีวิภักติแสดงความเป็นเจ้าของที่จะต้องถูกแทนที่ ดังนั้น จึงหมายถึง ในรูปของ อิ อุ ฤ ฦ (3) ยณฺ หมายถึง อัฑฒสระ คือ ยฺ วฺ รฺ ลฺ ที่ประกอบ ปรถมาวิภักติที่จะต้องนำไปแทนที่ ดังนั้น อิกะ ยณฺ จึงหมายถึง ยฺ วฺ รฺ ลฺ แทนที่ของ อิ อุ ฤ ฦ (4) อจฺ หมายถึงสระทั้งหมด (5) อจิ คือ อจฺ ที่ประกอบสัปตมีวิภักติที่เป็นตัวเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น จึงหมายถึงก่อนสระทั้งหมด สรุปความของสูตรว่า อิโก ยณจิ แปลว่า เมื่อมีสระทั้งหมดตามหลัง เปลี่ยน อิ อุ ฤ และ ฦ เป็น ยฺ วฺ รฺ และ ลฺ ตามลำดับ

3) ธาตุปาฐะ (Dhātupāṭha)

ธาตุปาฐะ (Dhātupāṭha) ว่าด้วยธาตุต่าง ๆ ที่แสดงถึงความหมายพื้นฐานหรือความหมายหลักของคำ โดยจัดลำดับคำที่ประกอบด้วยรากศัพท์ (ธาตุ) ประมาณ 2,000 ธาตุ พร้อมกับการจัดเป็นคณะและมีปัจจัยเป็นเครื่องหมายของแต่ละคณะ ซึ่งมี 10 คณะคือ ภวาทิคณะ อทาทิคณะ ชุโหตยาทิคณะ ทิวาทิคณะ สวาทิคณะ ตุทาทิคณะ รุธาทิคณะ ตนาทิคณะ กรยาทิคณะ และจุราทิคณะ

4) คณปาฐะ (Gaṇapāṭha)

คณปาฐะ (Gaṇapāṭha) ว่าด้วยบทนามต่าง ๆ ที่เป็นคำศัพท์ซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่จะต้องแจกรูปศัพท์ตามคณะของคำนามด้วยสูตรเฉพาะของแต่ละคณะ

อนึ่ง ในการวิเคราะห์บทบาลีสันสกฤต ฉันทลักษณ์ และอลังการนั้น จะนำมากล่าวเฉพาะคาถาบางคาถาในชาดกเป็นกรณีศึกษาเท่านั้นโดยจะนำเสนอเป็นประเด็น ๆ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.2.2 บทในคัมภีร์ไวยากรณ์

คัมภีร์ไวยากรณ์กล่าวถึงเนื้อหาของหลักภาษา เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว มีส่วนประกอบที่เป็นหลักเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ และปรากฏในสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก ดังต่อไปนี้

1) บทสนธิ

สนธิ คือ เสียงสองเสียงที่ไม่มีเสียงอื่นคั่นอยู่ระหว่างกลางตามคำจำกัดความของปาณินิว่า ประ สำนิกรฺษะ สำหิตา (1-4-109) แปลว่า การใกล้ชิดอย่างยิ่งของอักษรทั้งหลาย ชื่อว่า สนฺนิธิ (การสนธิ) หมายความว่า เมื่อสระสองเสียงมาพบกันจะมีการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น การนำศัพท์ตั้งแต่ 2 ศัพท์ขึ้นไปมาเชื่อมเสียงให้กลมกลืนกัน เป็นวิธีการต่อศัพท์และอักษรให้เนื่องกันตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต โดยการสนธิทั้งภายใน คือการเปลี่ยนเสียงที่เกิดขึ้นภายในคำเดียวกัน ทั้งภายนอก คือการเปลี่ยนเสียงที่เกิดจากการเชื่อมศัพท์ 2 ศัพท์ที่ใกล้ชิดกัน มี 3 ประเภท คือ

(1) สระสนธิ (อจฺสนฺธิ) หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยสระหน้าของบทหลังเป็นเหตุ คือการต่อสระเข้ากับสระด้วยกัน เช่น อิว + อภวตฺ สนธิกันจะได้รูปเป็น อิวาภวตฺ

(2) พยัญชนะสนธิ (หลฺสนฺธิ) หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นเหตุ คือการต่อพยัญชนะเข้ากับพยัญชนะด้วยกัน กล่าวอย่างกว้าง ๆ คือการเปลี่ยนฐานกรณ์ และเปลี่ยนคุณภาพ เช่น อศิศฺริยตฺ + ยะ สนธิกันจะได้รูปเป็น อศิศฺริยฺยะ

(3) วิสรคสนธิ (วิสรฺคสนฺธิ) หมายถึงการสนธิที่มีการเปลี่ยนวิสรคะตามหลักไวยากรณ์ของปาณินิ มีเปลี่ยนวิสรคะเป็น สฺ เป็นต้น เช่น ยะ + จ สนธิกันจะได้รูปเป็น ยศฺจ

เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว การทำสนธิ มีจุดประสงค์ 3 ประการ คือ

(1) ย่นอักษรให้น้อยลง

(2) เป็นอุปการะในการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน

(3) ทำให้คำพูดสละสลวย เกิดการกลมกลืนของเสียง

ในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลามีการสนธิทั้ง 3 ประเภทอยู่มากซึ่งมีกระบวนการในการสนธิด้วยสูตรไวยากรณ์บาลีสันสกฤต รายละเอียดปรากฏตามที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ในที่นี้ขอนำมากล่าวไว้เป็นกรณีศึกษาบางบท ดังนี้

ศฺรมาภิปาไตะ มาจาก ศฺรม + อภิปาไตะ มีการสนธิ ดังนี้

ศฺรม + อภิปาไตะ

ศฺรมฺ อ+อ>อา ภิปาไตะ เปลี่ยน อ กับ อ เป็น อา อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **ศฺรมาภิปาไตะ**

สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปฺยวสนฺนวิกฺรเม มาจาก สฺวเทหกฺฤตฺเย + อปิ + อวสนฺนวิกฺรเม มีการสนธิดังนี้

สฺวเทหกฺฤตฺเย + อปิ + อวสนฺนวิกฺรเม

สฺวเทหกฺฤตฺยฺ เอ+อ>เอ ปิ เปลี่ยน เอ กับ อ เป็น เอ ตามตัวหน้า เองะ ปทานฺตาทติ (6-1-109)

สฺวเทหกฺฤตฺยฺ เอ ปิ

สำเร็จรูปเป็น **สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปิ**

สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปิ + อวสนฺนวิกฺรเม

สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปฺ อิ>ยฺ + อวสนฺนวิกฺรเม เปลี่ยน อิ เป็น ยฺ อิโก ยณจิ (6-1-77)

สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปฺ ยฺ + อวสนฺนวิกฺรเม

สำเร็จรูปเป็น **สฺวเทหกฺฤตฺเย'ปฺยวสนฺนวิกฺรเม**

มหตฺยปิ มาจาก มหติ + อปิ มีวิธีการสนธิ ดังนี้

มหติ + อปิ

มหตฺ อิ>ย฻ + อปิ เปลี่ยน อิ เป็น ย฻ อิโก ยณจิ (6-1-77)

สำเร็จรูปเป็น **มหตฺยปิ**

จากการศึกษาวิเคราะห์บทสนธิในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลานั้น ปรากฏว่า การสนธิในภาษาบาลีสันสกฤต นอกจากเพื่อประโยชน์ทางด้านฉันทลักษณ์โดยอ้างสูตรในการเปลี่ยนแปลงตามที่กล่าวมาแล้ว ในเรื่องของพยางค์แยกเป็น 2 ประเภทคือ พยางค์เสียงเบา (ลหุ) และเสียงหนัก (ครุ) ซึ่งพยางค์เสียงหนัก (ครุ) นั้น มีสระเสียงยาว หรือสระเสียงสั้นที่มีพยัญชนะสองตัวขึ้นไปตามหลังสระเสียงสั้นนั้น ส่วนวิสรคะและอนุสวาระถือเหมือนเป็นพยัญชนะ 1 ตัว ดังนั้น เมื่อประกอบกับสระเสียงสั้นจึงถือว่าเป็นเสียงหนัก (ครุ)

การเปลี่ยนเสียงสระและพยัญชนะในภาษาสันสกฤตมีมากมาย สำหรับการเปลี่ยนเสียงสระที่จะพบเสมอคือการเปลี่ยนเป็นขั้นคุณ (Guṇa) และวฤทธิ (Vṛddhi) การเปลี่ยนนี้จะพบเสมอในการสนธิและในการนำปัจจัยมาประกอบเข้ากับธาตุหรือคำนาม เมื่อกล่าวอย่างกว้าง ๆ พอสรุปได้ดังนี้

(1) สระธรรมดา พบกันระหว่างคู่ตัวเอง จะได้สระเสียงยาวเพียงหนึ่งเสียง เช่น อ + อ = อา, อา + อ = อา, อิ + อิ = อี, อี + อิ = อี, อุ + อุ = อู และ อู + อุ = อู เช่น ก + อา = กา (8), สหายตา + อสฺ = สหายตาะ (7), อติ + อิว = อตีว, อคฺนิมาลี + อิติ = อคฺนิมาลีติ[25] เป็นต้น วิธีการนี้ใช้สูตรเดียวกันคือสูตร อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

(2) อ, อา เป็นตัวตั้ง และสระธรรมดาอื่น ๆ เป็นตัวบวก จะได้ผลลัพธ์เป็นสระขั้นคุณที่ตรงกับตัวบวกเพียงหนึ่งเสียง เช่น อ/อา + อิ = เอ, อ/อา + อุ = โอ, อ/อา + ฤ = อรฺ ดังในบทว่า สหฺริยมาณทรฺศน + อิ (ง) = สหฺริยมาณทรฺศเน (2), ก + อุ = โก, เป็นต้น วิธีการนี้ใช้สูตร อาทฺคุณะ (6-1-87)

(3) อ, อา เป็นตัวตั้ง สระ เอ, ไอ, โอ, เอา เป็นตัวบวก จะได้ผลลัพธ์เป็นสระขั้นวฤทธิที่ตรงกับตัวบวกเพียงหนึ่งเสียง เช่น อ/อา + เอ = ไอ, อ/อา + ไอ = ไอ, อ/อา + โอ = เอา, อ/อา + เอา = เอา, อ/อา + ฤ = อารฺ ดังในบทว่า ศฺรมาภิปาต + ไอะ = ศฺรมาภิปาไตะ (3), ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤต + เอา = ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤเตา (4), ตถา + เอว = ตไถว[26] เป็นต้น วิธีการนี้ใช้สูตร วฺฤทฺธิเรจิ (6-1-88)

(4) ถ้าสระที่เป็นตัวตั้งและตัวบวกอยู่นอกเกณฑ์ 3 ข้อที่กล่าวมาให้เปลี่ยนสระที่เป็นตัวตั้งเป็นพยัญชนะกึ่งสระ เช่น อิ + อ = ย฻ + อ = ย, อุ + อ = ว฻ + อ = ว, เอ + อ = อย฻ + อ = อย, เอา + อิ = อาว฻ + อิ = อาวิ, ฤ + อุ = รฺ + อุ = รุ ดังในคำว่า สฺวเทหกฺฤติ + เอ = สฺวเทหกฺฤตฺเย (5), สุ + อสฺติ = สฺวสฺติ (20), อาวฺฤ + อุะ = อาวฺรุะ (33), เป็นต้น วิธีการนี้ใช้สูตร อิโก ยณจิ (6-1-77)

---

[25] สุปารคชาดก คาถาที่ 17.

[26] กษานติชาดก คาถาที่ 8.

(5) เอ, โอ เป็นตัวตั้ง อ เป็นตัวบวกจะไม่ทำตามข้อ 4 แต่ทั้ง เอ และ โอ จะกลืนเสียง อ หายไป จึงต้องทำเครื่องหมายแทนเสียง อ ที่หายไปนั้นไว้ ในอักษรเทวนาครี เครื่องหมายนี้มีรูปเป็น S เรียกว่า อวคฺรห (Avagraha) เช่น เก + อปิ = เก'ปิ **केऽपि**[27], มุนิวโร + อนุศิษฺย = มุนิวโร'นุศิษฺย **मुनिवरोऽनुशिष्य**[28] เป็นต้น ตัวอย่างทั้งหมดเหล่านี้ สามารถย้อนดูกระบวนการสร้างคำตามสูตรกัจจายนะและปาณินิได้ในบทที่ 3 ตามตัวเลขที่อ้างอิงไว้ในวงเล็บ () และทำเชิงอรรถไว้

(6) อี, อู, เอ ที่อยู่ท้ายบทนามหรือบทกริยา ทวิวจนะ ไม่มีการทำสนธิใด ๆ ทั้งสิ้น[29]

2) บทนาม

นาม คือ บทที่สื่อให้เข้าถึงความหมาย หรือให้ความหมายเข้ามาหาตัวบท ได้แก่ คำที่สำหรับใช้เรียกคน สัตว์ สถานที่ และสิ่งของต่าง ๆ เป็นต้น เมื่อว่าโดยเพศ มี 3 ประเภท คือ

(1) ปุงลิงค์ คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศชาย เช่น ปณฺฑิต, มงฺคลหตฺถี, วาณิช, กุส, สสฺส, นฬ, ปปาต, กุมฺภ, กาย, สมณ, เวฬุ, ปิตุ, ปฺราชฺญ, เตช, เคาตม, กปิล, ศิษฺย, ราชปุตฺร, มุนิ, สาธุ, มฺฤทุ, ภู, โค เป็นต้น

(2) อิตถีลิงค์ (สตรีลิงค์) คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศหญิง เช่น นาวา, ฉายา, เทวตา, วาจา, กุฏิ, รสฺมิ, วิชฺชุ, วตฺถุ, มาตุ, อาชฺญา, กฺษมา, กฺริยา, มายา, สฺมฺฤติ, สฺวสฺติ, กีรฺติ, สิทฺธิ, ศานฺติ, คติ, ธี, กาศี เป็นต้น

(3) นปุงสกลิงค์ คือ นามที่สมมุติว่า ไม่ใช่ทั้งเพศชายและเพศหญิง เช่น ขีร, อหตวตฺถ, วชฺช, มูล, กลห, สิปฺป, สจฺจ, ทรฺศน, กฺรม, หฺฤทย, ปุษฺป ปุณฺย, ธน, เกฺษตฺร, จนฺทน, ชฺญาน, อายตน เป็นต้น

ในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ปรากฏคำนามในเพศทั้ง 3 นี้ เป็นจำนวนมากที่เป็นการันต์ คือศัพท์ที่ลงท้ายด้วยอักษรทั้งที่เป็นสระและพยัญชนะ เช่น ปณฺฑิต, มงฺคลหตฺถี, วาณิช, กุส, สสฺส, นฬ, ปปาต, กุมฺภ, กาย, สมณ, ปิตุ, ปฺราชฺญ, เตช, ข, กฺษณ, อาทิตฺยปถ, สูรฺย, กุล, มทฺยปาน, ศีล, ธรฺม, นิวารณ, ศรีร, กฺษมา, โตยนิธิ, ธนปติ, กฺษานฺติ, เวฬุ, ตนุ, เนา, ปิตฺฤ, รชส, ภวตฺ, ชคตฺ, ปถินฺ, ราชนฺ เป็นต้น รายละเอียดปรากฏตามที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ในที่นี้ขอนำมากล่าวไว้เป็นกรณีศึกษาบางบท ดังนี้

ธีราะ ศัพท์เดิมมาจาก ธีร (ฑุธาญ์ + กฺรนฺ, ธิ + รา + ก, ธิ + อีร + อณ์)[30] + ชสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

---

[27] สุปารคชาดก คาถาที่ 12.

[28] กษานติชาดก คาถาที่ 69.

[29] Edward Delavan Perry. **A Sanskrit Primer**. Fourth Edition, (New York and London Columbia University Press, 1936), p. 26-28.

[30] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. I, หน้า 798.

ฑุธาณฺ	ฑุธาณฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ฑุธาณฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ฑุธาณฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ฑุธาณฺ + กฺรนฺ	กฺรนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ฑุธาณฺ + กฺรนฺ	ลง กฺรนฺ ปรัตยยะ	สุสูธาคฺฤธิภฺยะ กฺรนฺ (2.25 อุณาทิ)
ฑุธาณฺ + กฺรนฺ	ฑฺ และ ณฺ ของ ฑุธาณฺ ธาตุ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ฑุธาณฺ + กฺรนฺ	กฺ ของ กรนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ฑุธาณฺ + กฺรนฺ	นฺ ของ กฺรนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
~~ฑุ~~ ธา ~~ณ~~ + ~~ก~~ ร ~~น~~	ลบ ฑฺ, อุ, ณฺ, กฺ, นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ธฺ อา>อี + ร	เปลี่ยน อา ของ ธา เป็น อี	ฆุมาสฺถาคาปาชหาติสำ หลิ (6-4-66)

สำเร็จรูปเป็น **ธีร**

ธีร	เป็นศัพท์กฤต	
ธีร ธีร ธีร	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
ธีร	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
ธีร + ชสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ธีร + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ธีร + ชสฺ	ชสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ธีร + ชสฺ	ลง ชสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
ธีร + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ธีร + ชสฺ	ชฺ ของ ชสฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ธีร + ~~ช~~ อสฺ	ลบ ชฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ธีรฺ อ+อ>อา สฺ	เปลี่ยน อ กับ อ เป็น อา	ปฺรถมโยะ ปูรฺวสวรฺณะ (6-1-102)
ธีรฺ อา สฺ>รุ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
ธีรฺ อา รุ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
ธีรฺ อา รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

ธีรฺ อา รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
ธีรฺ อา รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)

สำเร็จรูปเป็น **ธีราะ**

คนฺธกุฏิฉายาย ศัพท์เดิมมาจาก คนฺธกุฏิฉายา (คนฺธ [√คนฺธ สูจเฉทหึสเน-ประกาศ, ตัด, เบียดเบียน[31] + อ, √คมุ คตฺยำ-ไป[32] + √ธา ธารทานโปสเน-ทรงไว้, ให้, เลี้ยงดู[33] + อ, √คมุ คตฺยำ-ไป[34] + ก] + กุฏิ [√กุฏ เฉทปฺปวตฺตวกฺเก-ตัด, คด-โค้ง, ทาหาปฺปสาทเน-เร่าร้อน, ไม่สดใส[35] + อิ] + ฉายา [√ฉา ฉาทเน เฉทเน จ-ปกปิด, ตัด[36] + ย + อา]) + สฺมึ สัตตมีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

คนฺธ มาจาก คนฺธ + อ, คมุ + ธา + อ, คมุ + ก มีวิธีทำดังนี้

คนฺธ	คนฺธ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คนฺธฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คนฺธฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
คนฺธฺ + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คนฺธฺ + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
คนฺธฺ + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)
คนฺธ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **คนฺธ**

คมุ + ธา	คมุ + ธา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คมฺ ~~อุ~~ + ธา	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คมฺ + ธา + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (527:568)
คมฺ + ธา + อ	อ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คมฺ + ธา + อ	อ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
คมฺ + ธา + อ	อ ปัจจัยใช้ในกาลทั้งสาม	ณาทโย เตกาลิกา (550:546)

---

[31] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 90.

[32] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 91.

[33] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 209.

[34] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 91.

[35] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 62.

[36] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 130.

ค ม̥>ं̊ + ธา + อ	เปลี่ยน ม̥ เป็นนิคหิต (ं̊)	อโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหิ (82:149)
ค ं̊>น̥ + ธา + อ	เปลี่ยนนิคหิต (ं̊) เป็น น̥	วคฺคนฺตํ วา วคฺเค (31:49)
คน̥ + ธ̥ อา + อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
คน̥ + ธ̥ ~~อา~~ + อ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
คน̥ธ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **คน̥ธ**		
คม̥	คม̥ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
คม̥ ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
คม̥ + ก	ลง ก ปัจจัย	ขาทาคมานำ ขน̥ธน̥ธคน̥ธา (664:674)
คม̥ + ก	ก ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
คม̥ + ก̥ อ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
คม̥ + ~~ก̥~~ อ	ลบ ก̥ อนุพันธ์	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆ วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
คม̥>คน̥ธ + อ	เปลี่ยน คม̥ เป็น คน̥ธ	ขาทาคมานำ ขน̥ธน̥ธคน̥ธา (664:674)
คน̥ธ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **คน̥ธ**		

กุฏิ มาจาก กุฏ + อิ มีวิธีทำดังนี้

กุฏ	กุฏ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กุฏ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
กุฏ + อิ	ลง อิ ปัจจัย	มุนาทีหิ จิ (669:679)
กุฏ + อิ	อิ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
กุฏ + อิ	อิ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
กุฏิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **กุฏิ**

ฉายา มาจาก ฉา + ย + อา มีวิธีทำดังนี้

ฉา	ฉา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ฉา + ย	ลง ย ปัจจัย	อลกลสเลหิ ลยา (632:656)
ฉา + ย	ย ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญเญ กิตฺ (546:562)
ฉา + ย	ย กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ฉาย + อา	ลง อา ปัจจัยอิตถีลิงค์	อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย (237:176)
ฉายฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
ฉายฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ฉายา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ฉายา**

คนฺธกุฏิฉายา	เป็นศัพท์สมาส	
คนฺธกุฏิฉายา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
คนฺธกุฏิฉายา	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
คนฺธกุฏิฉายา	กำหนดเป็นอิตถีลิงค์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
คนฺธกุฏิฉายา + สฺมึ	ลง สฺมึ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
คนฺธกุฏิฉายา + สฺมึ	สฺมึ ชื่อว่า สัตตมีวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
คนฺธกุฏิฉายา + สฺมึ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
คนฺธกุฏิฉายา + สฺมึ	ลง สฺมึ สัตตมีวิภัตติในสถานที่	โอกาเส สตฺตมี (302:94)
คนฺธกุฏิฉายา + สฺมึ	ตั้ง อา ชื่อว่า ฆ	อา โฆ (60:177)
คนฺธกุฏิฉายา+สฺมึ>อาย	เปลี่ยน สฺมึ เป็น อาย	ฆโต นาทีนำ (111:179)
คนฺธกุฏิฉายฺ อา + อาย	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
คนฺธกุฏิฉายฺ ~~อา~~ + อาย	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
คนฺธกุฏิฉายาย	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **คนฺธกุฏิฉายาย**

อหตวตฺถานิ ศัพท์เดิมมาจาก อหตวตฺถ (อหต [น + หต [√หร หาเร-นำไป[37] + ต]] + วตฺถ [√วส กนฺตินิวาสสูเท-ยินดี, อยู่, ให้ไหลออก, นติวาสนเฉเท-โน้มลง, อบกลิ่น, ตัด, วธจฺฉาทสิเนเหสุ-ฆ่า, นุ่งห่ม, ชอบใจ, รุเต- ร้อง-ขัน[38] + ถ, √วุ สำวรเณ-สำรวม, ระวัง[39] + ถ]) + โย ทุติยาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อหต มาจาก น + หต (หร + ต) มีวิธีทำดังนี้

หร	หร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
หรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
หรฺ + ต	ลง ต ปัจจัยในกรรม	ภาวกมฺเมสุ ต (556:622)
หรฺ + ต	ต ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ห ~~รฺ~~ + ต	ลบ รฺ ท้ายธาตุ	คมขนหนรมาทีนมนฺโต (586:600)

สำเร็จรูปเป็น **หต**

น + หต	เป็นศัพท์สมาส	
น>อ + หต	เปลี่ยน น เป็น อ	อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส (333:344)

สำเร็จรูปเป็น **อหต**

วตฺถ มาจาก วส + ถ, วุ + ถ มีวิธีทำดังนี้

วส	วส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วสฺ + ถ	ลง ถ ปัจจัย	สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ (660:670)
วสฺ + ถ	ถ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วสฺ + ถ	ถ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ว ~~สฺ~~ + ถ	ลบ สฺ ท้ายธาตุ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ว + ตฺถ	ซ้อน ตฺ	วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา

[37] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 489.

[38] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 401.

[39] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 416.

(29:42)

สำเร็จรูปเป็น **วตฺถ**

วุ	วุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วุ + ถ	ลง ถ ปัจจัย	สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ (660:670)
วุ + ถ	ถ ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วุ + ถ	ถ กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วฺ อุ + ถ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
วฺ อุ>อตฺ + ถ	เปลี่ยน อุ เป็น อตฺ	สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ (660:670)
วตฺ + ถ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **วตฺถ**

อหตวตฺถ	เป็นศัพท์สมาส	
อหตวตฺถ	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
อหตวตฺถ	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
อหตวตฺถ + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อหตวตฺถ + โย	โย ชื่อว่า ทุติยาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อหตวตฺถ + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อหตวตฺถ + โย	ลง โย ทุติยาวิภัตติในกรรม	กมฺมตฺเถ ทุติยา (297:76)
อหตวตฺถ + โย>นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจฺจำ (218:196)
อหตวตฺถฺ อ + นิ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (10:12)
อหตวตฺถฺ อ>อา + นิ	ทีฆะ อ เป็น อา	โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆำ (88:147)
อหตวตฺถา นิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **อหตวตฺถานิ**

หฺฤทยานิ ศัพท์เดิมมาจาก หฺฤทย (√หฺฤ + ทุกฺ + กยนฺ)[40] + ศสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรอย่างนี้

หฺฤ	หฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
หฺฤ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
หฺฤ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
หฺฤ + กยนฺ	กยนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
หฺฤ + ทุกฺ + กยนฺ	ลง กยนฺ ปรัตยยะและ ทุกฺ อาคม	วฺฤหฺโระ ษฺกฺทุเกา จ (4.101 อุณาทิ)
หฺฤ + ทุกฺ + กยนฺ	อุ ของ ทุกฺ อาคม ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
หฺฤ + ทุกฺ + กยนฺ	กฺ ของ ทุกฺ, กยนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
หฺฤ + ทุกฺ + กยนฺ	นฺ ของ กยนฺ ปรัตยยะ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตยมฺ (1-3-3)
หฺฤ + ท~~ฺกฺ~~ + ~~กฺ~~ อย ~~น~~	ลบ อุกฺ, กฺ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **หฺฤทย**		
หฺฤทย	เป็นศัพท์กฤต	
หฺฤทย หฺฤทย หฺฤทย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
หฺฤทย	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
หฺฤทย + ศสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
หฺฤทย + ศสฺ	ศสฺ ชื่อว่าทวิตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
หฺฤทย + ศสฺ	ศสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
หฺฤทย + ศสฺ	ลง ศสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
หฺฤทย + ศสฺ	ศสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
หฺฤทย + ศสฺ>ศิ	เปลี่ยน ศสฺ วิภักติ เป็น ศิ	ชสฺศโส ศิะ (7-1-20)
หฺฤทย + ศิ	ศิ ชื่อว่าสรวนามสถานะ	ศิ สรฺวนามสฺถานมฺ (1-1-42)
หฺฤทย + ศิ	ศฺ ของ ศิ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
หฺฤทย + ศิ>อิ	ลบ ศฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
หฺฤทย + นุมฺ + อิ	ลง นุมฺ อาคม	นปุสกสฺย ฌลจะ (7-1-72)
หฺฤทย + นุมฺ + อิ	อุ ของ รุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)

[40] Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. V, หน้า 545.

หฺฤทย + นุมฺ + อิ	มฺ ท้าย นุมฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
หฺฤทย + นฺ + อิ	ลบ อุ และ มฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
หฺฤทย + นฺ + อิ	อ ท้าย หฺฤทย ชื่อว่าอุปธา	อโลนฺตฺยาตฺ ปูรฺว อุปธา (1-1-65)
หฺฤทยฺ อ>อา + นฺ + อิ	ทีฆะ อ ที่ชื่อว่าอุปธา เป็น อา	สรฺวนามสฺถาเน จาสมฺพุทฺเธา (6-4-8)

สำเร็จรูปเป็น **หฺฤทยานิ**

บทนามในที่นี้หมายรวมเอาบทที่ประกอบวิภัตตินามทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นตัวนามเอง คุณนาม สรรพนาม อัพยยศัพท์ สมาส ตัทธิต และกิต (กฤต) ซึ่งรวมเรียกว่า บทนาม อันปรากฏอยู่ในชาดกเหล่านี้ การแจกคำนามและคุณนามมีส่วนที่ตรงกันอย่างมาก จึงไม่แจกแยกจากกัน ส่วนการแจกสรรพนามและสังขยา (จำนวนนับ) จะต่างไปจากการแจกคำนามมากพอสมควร การแจกบทนามภาษาบาลีแบ่งออกเป็น 2 วจนะ คือ เอกวจนะ และพหุวจนะ ส่วนภาษาสันสกฤตแบ่งออกเป็น 3 วจนะ คือ เอกวจนะ ทวิวจนะ และพหุวจนะ และเพศของบทนามก็แบ่งออกเป็น 3 คือ ปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ (สตรีลิงค์) และนปุงสกลิงค์ เหมือนกันทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต

สำหรับบทนามในภาษาสันสกฤตแบ่งได้อย่างกว้าง ๆ เป็น 2 กลุ่มคือ อชันตะ (กลุ่มที่ลงท้ายด้วยสระ) และหลันตะ (กลุ่มที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะ) สำหรับกลุ่มอชันตะ ได้แก่ ศัพท์ที่ลงท้ายด้วยสระทุกสระในภาษาสันสกฤต ซึ่งเหมือนกับภาษาบาลี ส่วนหลันตะ ในภาษาสันสกฤต นิยมใช้เป็นสระการันต์ในภาษาบาลี อาตฺมนฺ เป็น อตฺต ราชนฺ เป็น ราช เป็นต้น ดังนั้น ในภาษาบาลีจึงไม่มีพยัญชนะการันต์

การแจกบทนามในภาษาบาลีไม่ยากและซับซ้อนมากนักขอละไว้ในฐานะที่พอเข้าใจ ผู้วิจัยจะขออธิบายเฉพาะในภาษาสันสกฤต คือในภาษาสันสกฤตนั้นมีการแจกบทนามที่ซับซ้อนมาก วิภัตติที่นำมาประกอบมีทั้งอ่อนและแข็ง สำหรับศัพท์เดิมของบทนามที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะ (หลันตะ) และที่ลงท้ายด้วย ฤ เมื่อนำไปแจกรูป ศัพท์เดิมนั้นจะแบ่งออกเป็น 2 รูป คือ รูปอ่อน (weak) และรูปแข็ง (strong) บ้าง แบ่งเป็น 3 รูป คือ รูปอ่อนที่สุด (weakest) รูปกลาง (middle) และรูปแข็ง (strong) บ้าง การมีรูปอ่อน รูปแข็ง เกิดมาจากการเปลี่ยนที่ของเสียงเน้นหนัก (accent) ในคำนั้น ๆ[41]

การแจกบทนามในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ (สตรีลิงค์) วิภัตติแข็ง คือ ปรถมา เอกวจนะ ทวิวจนะ พหุวจนะ และทวิตียา เอกวจนะ และทวิวจนะ เรียกว่า ปัญจ-สถาน (Pañca-Sathāna) ที่เหลือเป็นวิภัตติอ่อน ในกรณีที่บทนามมีรูปที่จะแจกต่างกัน 3 รูป วิภัตติต่อไปนี้จัดเป็นวิภัตติที่อ่อนที่สุด คือ ทวิตียา พหุวจนะ ตฤตียา จตุรถี ปัญจมี ษัษฐี และสัปตมี เอกวจนะ ษัษฐี และสัปตมี

[41] Edward Delavan Perry. **A Sanskrit Primer**. Fourth Edition, p. 22.

ทวิวจนะ และษัษฐี พหุวจนะ เรียกว่า ภ-สถาน (Bh-Sathāna) และวิภัตติต่อไปนี้จัดเป็นวิภัตติกลาง คือ ตฤตียา จตุรถี ปัญจมี ทวิวจนะ ตฤตียา จตุรถี ปัญจมี และสัปตมี พหุวจนะ เรียกว่า ปท-สถาน (Pada-Sathāna)

การแจกบทนามในนปุงสกลิงค์ วิภัตติแข็ง คือ ปรถมา และทวิตียา พหุวจนะ ในกรณีที่คำนามมี 3 รูป วิภัตติกลาง คือ ปรถมา และทวิตียา เอกวจนะ วิภัตติอ่อนที่สุด คือ ปรถมา และทวิตียา ทวิวจนะ ที่เหลือให้ถือตามการแจกบทนามในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

ในการแจกบทนามตามที่กล่าวมานั้นมีปรากฏในชาดกที่เป็นกรณีศึกษาเป็นจำนวนมาก และได้แจกแจงตามกระบวนการอ้างอิงสูตรกัจจายนะและปาณินิอย่างละเอียดในบทที่ 3 แล้ว ดังนั้นในที่นี้ ขอกล่าวเฉพาะในฝ่ายภาษาสันสกฤตที่นำมากล่าวเป็นกรณีศึกษาเฉพาะบางกฎ ดังนี้

การเปลี่ยนเสียงของ สฺ และ รฺ สำหรับ สฺ เป็นเสียงอโฆษะ แต่เมื่อไปอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องการเสียงโฆษะ ตัว สฺ จะต้องเปลี่ยนเป็นเสียง รฺ เช่น ภูมิะ + พภูโวคฺรวปุะ = ภูมิรฺพภูโวคฺรวปุะ[42] ในทางกลับกัน ตัว รฺ เป็นเสียงโฆษะ เมื่อไปอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องการเสียงอโฆษะ จะต้องเปลี่ยนไปเป็น ศฺ, ษฺ, สฺ ตามความจำเป็น เช่น อาทิตฺยรุทรำะ + จ = อาทิตฺยรุทฺรำศฺจ,[43] เชปุะ + จ = เชปุศฺจ[44]

ตามปกติแล้ว สฺ เมื่ออยู่หลังโฆษะที่เป็นทั้งสระและพยัญชนะ จะต้องเปลี่ยนเป็นเสียงโฆษะ คือเป็น รฺ เช่น เนาะ + คตชลเท = เนารฺคตชลเท[45] แต่มีข้อยกเว้น 2 ข้อคือ

(1) เมื่อ อา อยู่หน้า สฺ เช่น สลิลนิธิคตาสฺ (สลิลนิธิคตาะ) ในกรณีนี้ให้ลบ สฺ เช่น สลิลนิธิคตาสฺ + รราช = สลิลนิธิคตา รราช[46]

(2) เมื่อ อ อยู่หน้า สฺ เช่น ฆฏสฺ ในกรณีนี้มีการเปลี่ยนแปลง 3 ประการ คือ

(ก) เมื่ออยู่หน้าพยัญชนะโฆษะให้เปลี่ยน อสฺ เป็น โอ เช่น ฆฏะ + นฺวยมฺ = ฆโฏ นฺวยมฺ[47]

(ข) เมื่ออยู่หน้า อ ให้เปลี่ยน อสฺ เป็น โอ แล้ว โอ จะกลืนเสียง อ ที่ตามมา เพื่อแทนเสียง อ ที่หายไป ให้ใช้เครื่องหมาย อวคฺรห (S) แทน เช่น ปฺรวยสสฺ + อปิ = ปฺรวยโส’ปิ **प्रवयसोऽपि**[48]

---

[42] สุปารคชาดก คาถาที่ 5.

[43] สุปารคชาดก คาถาที่ 25.

[44] สุปารคชาดก คาถาที่ 26.

[45] สุปารคชาดก คาถาที่ 32.

[46] สุปารคชาดก คาถาที่ 32.

[47] กุมภชาดก คาถาที่ 11.

[48] กุมภชาดก คาถาที่ 21.

(ค) เมื่ออยู่หน้าสระอื่นให้ลบ สฺ เช่น ภุชงฺคาสฺ + อิว = ภุชงฺคา อิว,[49] นตาสฺ + อิว = นตา อิว[50] เป็นต้น

กระบวนการเหล่านี้เป็นการทำให้ง่ายสำหรับการศึกษาไวยากรณ์สันสกฤแบบสมัยใหม่ ซึ่งไม่ละเอียดเหมือนกระบวนการอ้างอิงสูตรของปาณินิ ดังตัวอย่างที่ยกมาในแต่ละข้อ ขอนำเฉพาะข้อ (ข) ว่า ปฺรวยโส'ปิ มากล่าวเป็นกรณีศึกษา คือ ถ้าดำเนินการตามสูตรปาณินิ จะมีขั้นตอนดังนี้

บทว่า ปฺรวยสะ + อปิ = **ปฺรวยโส'ปิ** โดยมีวิธีการ ดังนี้

ปฺรวยสะ + อปิ

ปฺรวยส ะ>สฺ + อปิ	เปลี่ยนวิสรคะ (-ะ) เป็น สฺ	วิสรฺชนียสฺย สะ (8-3-35)
ปฺรวยส สฺ>รุ + อปิ	เปลี่ยน สฺ เป็น รุ	สมฺชุโษ รุะ (8-2-66)
ปฺรวยส รุ>อุ + อปิ	เปลี่ยน รุ เป็น อุ เมื่อมี อ อยู่หลัง	อโต โรรปฺลุตาทปฺลุเต (6-1-113)
ปฺรวยสฺ อ+อุ>โอ + อปิ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อุ เป็น โอ	อาทฺคุณะ (6-1-87)
ปฺรวยสฺ โอ + อ>โอ ปิ	เปลี่ยน โอ กับ อ เป็น โอ	เองะ ปทานฺตาทติ (6-1-109)

ปฺรวยสฺ โอ ปิ

สำเร็จรูปเป็น **ปฺรวยโส'ปิ**

ส่วน รฺ ที่มีมาแต่เดิมหรือที่เกิดจากการเปลี่ยนเสียง สฺ เมื่อไปอยู่หน้า รฺ จะต้องลบ รฺ ตัวหน้าแล้วชดเชยด้วยการทำสระที่อยู่หน้า รฺ ที่ถูกลบนั้นให้เป็นเสียงยาว[51] เช่น ชคฺมุะ + ราชปุตฺรา = ชคฺมู ราชปุตฺรา

จากกระบวนการสร้างคำตามสูตรปาณินิที่นำมากล่าวนี้ จะเห็นว่า ผลลัพธ์ของบทที่จะนำไปใช้ในประโยคต่าง ๆ นั้น มีความเหมือนกันทั้งคัมภีร์แบบเก่าและแบบใหม่ แต่ขั้นตอนและความละเอียดลึกซึ้งในการสร้างคำแตกต่างกันอย่างมาก ดังนั้น การศึกษาไวยากรณ์แบบเก่ามีไวยากรณ์ปาณินิเป็นต้น จึงเป็นการบ่มเพาะอุปนิสัยและพัฒนาวิธีการทำงานของผู้ศึกษาวิจัยให้มีความละเอียดรอบคอบอย่างมาก

3) บทอัพยยศัพท์

อัพยยศัพท์ คือ ศัพท์ที่ประกอบวิภัตตินามเพื่อให้ผ่านกระบวนการของการเป็นบทตามหลักภาษาแล้วลบทิ้งไป เพราะไม่มีการเสียรูปศัพท์ไป เนื่องจากมีความคงที่ในเรื่องของลิงค์ วจนะ และวิภัตติทั้งปวง ยกเว้นการทำสนธิ สมาส และตัทธิต

---

[49] สุปารคชาดก คาถาที่ 6.

[50] กษานติชาดก คาถาที่ 11.

[51] Edward Delavan Perry. **A Sanskrit Primer**. Fourth Edition, p. 33-34.

ในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา แสดงไว้ว่า

สทิสๆ ตีสุ ลิงฺเคสุ สพฺพาสุ จ วิภตฺติสุ
วจเนสุ จ สพฺเพสุ ยๆ น เพฺยติ ตทพฺยยๆ[52]

บทใด มีรูปเหมือนกันทั้งสามลิงค์ เหมือนกันทุกวิภัตติ และเหมือนกันทุกวจนะไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น บทนั้นชื่อว่าอัพยยะ

อัพยยศัพท์ มี 6 ประเภท คือ

(1) อุปสัค คือคำที่เติมไว้ข้างหน้าคำอื่น เพื่อให้คำนั้นเกิดความสละสลวย หรือมีความหมายแปลกออกไปจากเดิม เป็นคำที่ใช้เติมหน้ากริยา ทำให้กริยามีความหมายเปลี่ยนไปจากเดิม ใช้มากในภาษาบาลีสันสกฤต พอ ๆ กับภาษากรีก[53] หรือประกอบหน้าคำนาม เพื่อขยายคำนามบ้างเป็นบางครั้ง และเป็นคำที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูป ไม่ว่าจะโดยลิงค์ทั้ง 3 หรือวิภัตติทั้งปวง

คัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา อธิบายว่า

ธาตฺวตฺถๆ พาธเต โกจิ โกจิ ตมนุวตฺตเต
ตเมวณฺโณ วิเสเสติ อุปสคฺคคตี ติธา.[54]

อุปสัค หรือที่เรียกว่าคติ จำแนกออกเป็น 3 ประเภท คือ

(ก) ธาตวัตถพาธกะ คือ อุปสัคที่เบียดเบียนความหมายของธาตุ คือทำให้ความหมายของธาตุมีความหมายตรงกันข้าม เช่น คจฺฉติ-ย่อมไป อาคจฺฉติ-ย่อมมา ชยติ-ย่อมชนะ ปราชยติ-ย่อมแพ้ เป็นต้น

(ข) ธาตวัตถานุวัตตกะ คืออุปสัคที่คล้อยตามความหมายของธาตุ หมายความว่าไม่ทำให้ความหมายของธาตุเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น คจฺฉติ-ย่อมไป อนุคจฺฉติ-ย่อมไปตาม เสติ-ย่อมนอน อธิเสติ-ย่อมนอนทับ เป็นต้น

(ค) ธาตวัตถวิเสสกะ คืออุปสัคที่ทำให้ความหมายของธาตุแปลกออกไปจากเดิม แต่ไม่ถึงกับตรงกันข้าม เช่น ภวติ ย่อมมี, อนุภวติ ย่อมเสวย เป็นต้น

(2) นิบาต คือคำที่ตั้งอยู่ข้างหน้า ท่ามกลาง และท้ายคำอื่น และเป็นคำที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปไม่ว่าจะโดยลิงค์ทั้ง 3 หรือวิภัตติทั้งปวง มี จ, วา, หิ, ห, เอว, กจฺจิตฺ, ยาวตฺ, ตาวตฺ เป็นต้น

---

[52] พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติ สุตตมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**. แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, 2545), หน้า 1278.

[53] Edward Delavan Perry. **A Sanskrit Primer**. Fourth Edition, p. 21.

[54] พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติ สุตตมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**. หน้า 1224.

(3) อัพยยีภาวสมาส (อวยยีภาวสมาส) คือสมาสที่มีอัพยยศัพท์ (อุปสัคและนิบาต) อยู่หน้าและเป็นประธาน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพราะลิงค์ วจนะ และวิภัตติทั้งปวง

(4) อัพยยตัทธิต คือตัทธิตที่เป็นอัพยยศัพท์ หมายถึง ตัทธิตที่มีรูปศัพท์คงที่ไม่เปลี่ยนรูปตามลิงค์และวิภัตติแต่อย่างใด เช่น คำว่า ยถา, ตถา เป็นอัพยยตัทธิต ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปไปตามประเภทของลิงค์และวิภัตติ

(5) ปัจจัยใช้แทนวิภัตติ มี ตสิ̣ (ตะ), ตฺรสิ̣ (ตฺร), ห, อตฺ (อ), ธา, ทา, รฺหิ̣ (รฺหิ), ถาลฺ (ถา), ถมฺ (ถมฺ) ปัจจัยเป็นต้น

(6) อัพยยปัจจัยกิต (กฤต) คือ ปัจจัยกิตที่เป็นอัพยยศัพท์มี ณมุ̣ (อมฺ), กตฺวา (ตฺวา), โตสุนฺ (โตะ), กสุนฺ (อะ) เป็นต้น มีรูปเหมือนกันในลิงค์ วจนะ และวิภัตติทั้งปวง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์ไปตามลิงค์ วจนะ และวิภัตติ

ในชาดกทั้ง 3 เรื่อง ปรากฏบทอัพยยศัพท์อยู่หลายแห่ง รายละเอียดปรากฏตามที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ในที่นี้ขอนำมากล่าวไว้เป็นกรณีศึกษาบางบท ดังนี้

บทว่า **วา** ศัพท์เดิมมาจาก วา + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
วา	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
วา	กำหนดเป็นนิบาต	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
วา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนิบาต	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วา + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
วา + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังนิบาต	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **วา**

บทว่า **ยถา** ศัพท์เดิมมาจาก ยถา + สิ วิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ยถา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ยถา	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
ยถา	กำหนดเป็นนิบาต	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
ยถา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนิบาต	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ยถา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ,

		ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ยถา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ยถา + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ยถา + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังนิบาต	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **ยถา**

บทว่า **กตฺวา** ศัพท์เดิมมาจาก กตฺวา (√กร กรเณ-ทำ, วเธ-ฆ่า[55] + ตฺวา) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กร	กร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
กรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
กรฺ + ตฺวา	ลง ตฺวา ปัจจัย	ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานำ ตุนตฺวาน ตฺวา วา (564:640)
กรฺ + ตฺวา	ตฺวา ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
กรฺ + ตฺวา	ตฺวา กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
~~กรฺ~~ + ตฺวา	ลบ รฺ ท้าย กร ธาตุ	รกาโร จ (587:632)

สำเร็จรูปเป็น **กตฺวา**

กตฺวา	เป็นศัพท์กิต	
กตฺวา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
กตฺวา	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
กตฺวา	กำหนดเป็นอัพยยศัพท์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
กตฺวา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังอัพยยศัพท์	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
กตฺวา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
กตฺวา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
กตฺวา + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
กตฺวา + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังอัพยยศัพท์	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **กตฺวา**

[55] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 49.

บทว่า **ตุ** ศัพท์เดิมมาจาก ตุ + สุ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ตุ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	อรฺถวทธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ (1-2-45)
ตุ	เป็นอัพยยะ	สฺวราทินิปาตมวฺยยมฺ (1-1-37)
ตุ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ตุ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ตุ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ตุ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ตุ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ตุ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **ตุ**

บทว่า **นิวรฺติตุมฺ** ศัพท์เดิมมาจาก นิ + วฺฤตฺ ธาตุ + อิฏ (อิ) อาคม + ตุมุนฺ (ตุมฺ) ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + วฺฤตฺ	วฺฤตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + วฺฤตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมุนฺ	ลง ตุมุนฺ ปัจจัย	ตุมุนฺณฺวุเลา กฺริยายำ กฺริยารฺถายามฺ (3-3-10)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมุนฺ	อุ ที่ มุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมุนฺ	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมฺ ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + วฺฤ>อรฺ ตฺ + ตุมฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	ฤตศฺจ สโยคาเทรฺคุณะ (7-4-10)
นิ + วรฺตฺ + อิฏ + ตุมฺ	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
นิ + วรฺตฺ + อิฏ + ตุมฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
นิ + วรฺตฺ + อิ ~~ฏ~~ + ตุมฺ	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **นิวรฺติตุมฺ**

นิวรฺติตุมฺ	เป็นศัพท์กฤต

นิวรฺติตุมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
นิวรฺติตุมฺ	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
นิวรฺติตุมฺ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **นิวรฺติตุมฺ**

บทว่า **สญฺจินฺตฺย** ศัพท์เดิมมาจาก สมฺ + จินฺตฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สมฺ + จินฺตฺ	จินฺตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
สมฺ + จินฺตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
สมฺ + จินฺตฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
สมฺ + จินฺตฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา เป็น ลฺยปฺ	สมาเส'นญฺปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
สมฺ + จินฺตฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
สมฺ + จินฺตฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
สมฺ + จินฺตฺ + ~~ลฺย~~~~ปฺ~~	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ส มฺ> ◌ं + จินฺตฺ + ย	เปลี่ยน มฺ เป็นอนุสวาระ (◌ं)	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)
ส ◌ं>ญฺ + จินฺตฺ + ย	เปลี่ยนอนุสาวระ (◌ं) เป็น ญฺ	อนุสฺวารสฺย ยยิ ปรสวรฺณะ (8-4-58)

สำเร็จรูปเป็น **สญฺจินฺตฺย**

สญฺจินฺตฺย	เป็นศัพท์กฤต	
สญฺจินฺตฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
สญฺจินฺตฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)

สญฺจินฺตฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
สญฺจินฺตฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **สญฺจินฺตฺย**

บทว่า **หึสิตุ̎** ศัพท์เดิมมาจาก หึสฺ ธาตุ + อิฏ (อิ) อาคม + ตุมุนฺ (ตุมฺ) ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

หึสฺ	หึสฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
หึสฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
หึสฺ + ตุมุนฺ	ลง ตุมุนฺ ปัจจัย	ตุมุนฺณฺวุเลา กฺริยายำ กฺริยารฺถายามฺ (3-3-10)
หึสฺ + ตุมุนฺ	อุ ที่ มฺ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
หึสฺ + ตุมุนฺ	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
หึสฺ + ตุมฺ ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
หึสฺ + อิฏ + ตุมฺ	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
หึสฺ + อิฏ + ตุมฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
หึสฺ + อิ ~~ฏ~~ + ตุมฺ	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **หึสิตุมฺ**

หึสิตุมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
หึสิตุมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
หึสิตุมฺ	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
หึสิตุมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
หึสิตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
หึสิตุมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
หึสิตุมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
หึสิตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
หึสิตุมฺ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)
หึสิตุ มฺ> ◌ं	เปลี่ยน มฺ เป็นอนุสวาระ (◌ं)	โม'นุสฺวาระ (8-3-23)

สำเร็จรูปเป็น **หีสิตุ๋**

บทอัพยยศัพท์ทั้งหมดที่มีคำจำกัดความตามสูตรปาณินิว่า **สฺวราทินิปาตมวฺยยมฺ** (1-1-37) แปลว่า นิบาตมี สฺวร เป็นต้น ชื่อว่าอัพยยะ, **ตทฺธิตศฺจา'สรฺววิภกฺติะ** (1-1-38) แปลว่า ตัทธิที่ลงวิภักติทุกตัว ไม่ได้ชื่อว่าอัพยยะด้วย, **กฤนฺเมชนฺตะ** (1-1-39) แปลว่า ศัพท์ที่มีกฤตปัจจัยอยู่ท้ายอันมี มฺ และ เอจฺ ปรัตยาหาระเป็นที่สุด ชื่อว่าอัพยยะ, **กฺตฺวา-โตสุนฺ-กสุนะ** (1-1-40) แปลว่า ศัพท์ที่ลง กฺตฺวา, โตสุนฺ และ กสุนฺ ปัจจัย ชื่อว่าอัพยยะ และสูตรว่า **อวฺยยีภาวศฺจ** (1-1-41) แปลว่า อัพยยีภาวสมาส ชื่ออัพยยะ ด้วย

บทอัพยยศัพท์ทั้งหมดต้องลงวิภัตตินามตามหน้าที่ที่ประกอบใช้ในประโยคนั้น ๆ แต่ก่อนที่จะนำไปใช้ในประโยคนั้น ๆ ต้องลบวิภัตตินาม ในภาษาบาลีใช้สูตรกัจจายนะว่า สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282) แปลว่า ลบวิภัตติทั้งหมดที่อยู่หลัง อาวุโส ศัพท์, อุปสัค และนิบาต เป็นต้นด้วย ส่วนภาษาสันสกฤตใช้สูตรปาณินิว่า **อวฺยาทาปฺสุปะ** (2-4-82) แปลว่า ลบ อาปฺ ปรัตยยะและวิภักตินามท้ายอัพยยศัพท์ ทั้งนี้ เพื่อให้ครบกระบวนการตามขั้นตอนก่อนที่จะนำไปใช้ ศัพท์ทุกศัพท์ทั้งบทนามและบทกริยาต้องประกอบวิภัตติ จึงจะเป็นบทที่สมบูรณ์ตามคำจำกัดความสูตรปาณินิว่า **สุปฺติงนฺตํ ปทมฺ** (1-4-14) แปลว่า ศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภักติแจกนาม และวิภักติแจกกิริยา ชื่อว่าปทะ (บท) และข้อความในปทรูปสิทธิว่า **วิภตฺยนฺตํ ปทำ**[56] แปลว่า ศัพท์ที่มีวิภัตติอยู่ท้าย ชื่อว่า ปทะ (บท) ดังนั้น บททุกบทที่ปรากฏใช้ในคัมภีร์ต่าง ๆ ที่เป็นภาษาบาลีสันสกฤตจึงต้องประกอบวิภัตติเสมอ

4) บทสมาส

สมาส[57] คือการนำศัพท์ตั้งแต่ 2 ศัพท์ขึ้นไปมาต่อกัน ให้เป็นศัพท์เดียวกันตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต (สมสนำ สมาสะ การย่อ ชื่อว่าสมาส)[58]

สมาสนั้น กล่าวโดยกิจ มี 2 ประเภท คือ

(1) ลุตตสมาส (ลุปตสมาส) คือ สมาสที่มีการย่อโดยมีการลบวิภัตติของบทหน้า เช่น รณฺโญ ปุริโส ราชปุริโส บุรุษของพระราชา, ราชฺญะ ปุตฺระ ราชปุตฺระ โอรสของพระราชา เป็นต้น

(2) อลุตตสมาส (อลุปตสมาส) คือ สมาสที่มีการย่อโดยไม่มีการลบวิภัตติของบทหน้า เช่น มนสิ กรณำ มนสิกาโร ชื่อว่ามนสิการ เพราะทำไว้ในใจ, ทีปำ กโรตีติ ทีปงฺกระ ชื่อว่า ทีปังกร เพราะทำที่พึ่ง เป็นต้น

---

[56] พระพุทธัปปิยเถระ. **ปทรูปสิทฺธิ**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2543), หน้า 8.

[57] พระคันธสาราภิวงศ์. **สังวรรณนามัญชรี**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักอักษร, 2545), หน้า 28.

[58] Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhāntakaumudī**. p. 326.

กล่าวโดยสภาวะ มี 2 ประเภท คือ

(1) นิตยสมาส คือ สมาสที่มีการย่อแน่นอน ปรากฏเป็นรูปสมาสเท่านั้นไม่ปรากฏเป็นอย่างอื่น เช่น กุมฺภ กโรตีติ กุมฺภกาโร,[59] กุมฺภ กโรตีติ กุมฺภการะ[60] ชื่อว่า กุมภการ เพราะทำหม้อ เป็นต้น

(2) อนิตยสมาส คือ สมาสที่มีการย่อไม่แน่นอน ปรากฏเป็นได้ทั้งในรูปสมาสและไม่ใช่สมาส เช่น รญฺโญ ปุริโส หรือ ราชปุริโส บุรุษของพระราชา, ราชฺญะ ปุตฺระ หรือ ราชปุตฺระ โอรสของพระราชา เป็นต้น

กล่าวโดยชื่อ มี 6 ประเภท คือ

(1) อัพยยีภาวสมาส (อวยยีภาวสมาส Avyayībhāvasamāsa) สมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตเป็นบทหน้า และเป็นประธาน เช่น ภิกฺขาย สมิทฺธีติ สุภิกฺขํ ความสมบูรณ์แห่งอาหาร เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าสุภิกขะ, คงฺคาย สมีเป วตฺตตีติ อุปคงฺคํ ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้แห่งแม่น้ำคงคา ชื่อว่าอุปคังคะ, วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ ยถาวุฑฺฒํ ลำดับแห่งผู้เจริญทั้งหลาย ชื่อว่ายถาวุฑฒะ,[61] กฺณฺหสฺย สมีปมฺ อุปกฺณฺหมฺ ที่ใกล้แห่งพระกฤษณะ ชื่อว่าอุปกฤษณะ, กฺษตฺราณำ สำปตฺติะ สกฺษตฺรมฺ ความสำเร็จของชายชาตินักรบทั้งหลาย ชื่อว่าสกษัตระ, วิปาศายาะ อภิมุขมฺ ปรฺติวิปาศมฺ[62] ข้างหน้าแห่งแม่น้ำวิปาศะ ชื่อว่าปรติวิปาศะ เป็นต้น

(2) กัมมธารยสมาส (กรมธารยสมาส Karmadhārayasamāsa) สมาสที่มีบทหน้าขยายบทหลัง และมีบทหลังเป็นประธาน เช่น ขตฺติยา จ สา กญฺญา จาติ ขตฺติยกญฺญา สาวน้อยผู้เป็นกษัตริย์ ชื่อว่าขัตติยกัญญา, รตฺตา จ สา ลตา จาติ รตฺตลตา เถาวัลย์แดง ชื่อว่ารัตตลตา,[63] เทวปูชกะ พฺราหฺมณะ เทวพฺราหฺมณะ พราหมณ์ผู้บูชาเทพ ชื่อว่าเทวพราหมณะ, กุตฺสิตะ ปุรุษะ กุปุรุษะ บุรุษผู้ต่ำช้า ชื่อว่ากุปุรุษะ, โศภนะ ปุรุษะ สุปุรุษะ[64] บุรุษผู้สง่างาม ชื่อว่าสุปุรุษะ เป็นต้น

(3) ทิคุสมาส (ทวิคุสมาส Dvigusamāsa) สมาสที่มีบทหน้าเป็นสังขยาที่แสดงจำนวนบทหลังเป็นนามทั่วไป เช่น ตโย โลกา ติโลกำ โลกทั้งหลาย 3 ชื่อว่าติโลกะ[65] ปญฺจานำ คว้ำ ปญฺจควมฺ[66] วัวทั้งหลาย 5 ตัว ชื่อว่าปัญจควะ

---

[59] พระพุทธัปปิยเถระ. **ปทรูปสิทฺธิ**. หน้า 412.

[60] Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhāntakaumudī**. p. 342.

[61] พระพุทธัปปิยเถระ. **ปทรูปสิทฺธิ**. หน้า 220-221.

[62] Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhāntakaumudī**. p. 331-333.

[63] พระพุทธัปปิยเถระ. **ปทรูปสิทฺธิ**. หน้า 226.

[64] Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhāntakaumudī**. p. 340-341.

[65] พระพุทธัปปิยเถระ. **ปทรูปสิทฺธิ**. หน้า 233.

[66] Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhāntakaumudī**. p. 339.

(4) ตัปปุริสสมาส (ตัตปุรุษสมาส Tatpuruṣasamāsa) สมาสที่มีบทหน้าประกอบด้วยวิภัตตินาม 6 ประเภท มีทุติยาวิภัตติเป็นต้น และมีบทหลังเป็นประธาน เช่น สรณํ คโต สรณคโต ผู้ถึงแล้ว ซึ่งสรณะ ชื่อว่าสรณคตะ, ธมฺมํ นิสฺสิโต ผู้อาศัยแล้ว ซึ่งธรรม ชื่อว่าธัมมนิสสิตะ,[67] กฺฤษฺณํศฺริตะ กฺฤษฺณศฺริตะ ผู้สรรเสริญซึ่งพระกฤษณะ ชื่อว่ากฤษณศริตะ, หริณา ตฺราตะ หริตฺราตะ ผู้ที่พระหริคุ้มครองรักษา ชื่อว่าหริตราตะ, ยูปาย ทารุ ยูปทารุ ไม้เพื่อเสายัญ ชื่อว่า ยูปทารุ, สฺโตกาตฺ มุกฺตะ สฺโตกานฺมุกฺตะ ผู้พ้นแล้วจากน้ำหยดหนึ่ง ชื่อว่าสโตกานมุกตะ, ราชฺญะ ปุรุษะ ราชปุรุษะ บุรุษของพระราชา ชื่อว่าราชปุรุษะ, อกฺเษษุ เศาณฺฑะ อกฺษเศาณฺฑะ[68] ผู้มัวเมาในลูกสกาทั้งหลาย ชื่อว่าอักษเศาณฑะ

(5) พหุพพีหิสมาส (พหุวรีหิสมาส Bahuvrīhisamāsa) สมาสที่มีความหมายเป็นบทอื่นคือ ย ต ศัพท์ เป็นต้น และระบุถึงเป็นประธาน เช่น อภิรฺูหา วาณิชา ยํ นาวํ สา อภิรฺูหวาณิชา, นาวา พ่อค้าทั้งหลาย ขึ้นแล้ว สู่เรือใด มีอยู่ เรือนั้น ชื่อว่าอภิรฺูหวาณิชะ, ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยน โสยํ ชิตินฺทฺริโย อินทรีย์ทั้งหลาย อันสมณะใด ชนะแล้ว มีอยู่ สมณะนั้น ชื่อว่าชิตินทริยะ,[69] ปฺราปฺตมฺ อุทกํ ยํ สะ ปฺราปฺโตทกะ น้ำไหลไปสู่ที่ใด ที่นั้น ชื่อว่าปราปโตทกะ, อุปหฺฤตะ ปศุะ ยสฺไม สะ อุปหฺฤตปศุะ สัตว์เลี้ยงอันบุคคลนำเข้าไปแล้ว เพื่อบุคคลใด บุคคลนั้น ชื่อว่าอุปหฺฤตปศุ, ปีตมฺ อมฺพรํ ยสฺย สะ ปีตามฺพระ ท้องฟ้าของบุคคลใด ถูกดื่มแล้ว บุคคลนั้น ชื่อว่าปีตามพร[70] เป็นต้น

(6) ทวันทสมาส (ทวันทวสมาส Dvandvasamāsa) สมาสที่มีบททั้งสองเป็นประธานและในรูปวิเคราะห์ มี จ ศัพท์อยู่ด้วย เช่น เทโว จ มนุสฺโส จ เทวมนุสฺสา เทวดาด้วย มนุษย์ด้วย ชื่อว่าเทวมนุสสา, สาริปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา พระสารีบุตรด้วย พระโมคคัลลานะด้วย ชื่อว่าสาริปุตตโมคคัลลานา,[71] อีศศฺจ กฺฤษฺณศฺจ อีศกฺฤษเณา พระอีศวรด้วย พระกฤษณะด้วย ชื่อว่าอีศกฤษเณา, มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตเรา มารดาด้วย บิดาด้วย ชื่อว่ามาตาปิตเรา, ปาณี จ ปาเทา จ ปาณิปาทมฺ[72] มือทั้งหลายด้วย เท้าทั้งหลายด้วย ชื่อว่าปาณิปาทะ

กล่าวโดยจุดประสงค์ มี 3 คือ

(1) ทำพากย์ในภาษาบาลีสันสกฤตให้สละสลวยและขจัดความรุงรังด้วยวิภัตติ

(2) ทำศัพท์ให้น้อยลง คงความไว้เท่าเดิม

(3) ทำนามนามให้กลายเป็นคุณนามและเปลี่ยนลิงค์ได้

---

[67] พระพุทธัปปิยเถระ. **ปทรูปสิทฺธิ**. หน้า 235.

[68] Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhāntakaumudī**. p. 334-337.

[69] พระพุทธัปปิยเถระ. **ปทรูปสิทฺธิ**. หน้า 245.

[70] Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhāntakaumudī**. p. 347.

[71] พระพุทธัปปิยเถระ. **ปทรูปสิทฺธิ**. หน้า 255.

[72] Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhāntakaumudī**. p. 352-353.

ในชาดกทั้ง 3 เรื่อง ปรากฏบทสมาสอยู่หลายแห่ง ในที่นี้ขอนำมากล่าวไว้เป็นกรณีศึกษาบางบท ดังนี้

บทว่า อหตวตฺถานิ-ซึ่งผ้าใหม่ทั้งหลาย เป็นกัมมธารยสมาส

บทว่า สจฺจวชฺเชน-ด้วยวาจาสัตย์ เป็นกัมมธารยสมาส

บทว่า ปญฺจสีลวเสน-ด้วยอำนาจแห่งศีล 5 เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาส มีทิคุสมาสอยู่ภายใน

บทว่า คนธกุฏิฉายาย-ใต้เงาแห่งพระคันธกุฎี เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาส มีกัมมธารยสมาสอยู่ภายใน

บทว่า รุกฺขมูเล-ที่โคนแห่งต้นไม้ เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาส

บทว่า สมฺมูฬฺหจิตฺโต-มีจิตฟั่นเฟือน เป็นฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส

บทว่า ชราชฺณยา-มีความชราครอบงำแล้ว เป็นตติยาพหุพพีหิสมาส

บทว่า โตยนิเธา-ในท้องแห่งน้ำ (ทะเล) เป็นฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส

บทว่า อาทิตฺยปถํ-ซึ่งทางแห่งพระอาทิตย์ เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาส

บทว่า ปุณฺยพเลน-ด้วยกำลังแห่งบุญ เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาส

บทว่า อาตฺมหิเต-ในประโยชน์ของตน เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาส

บทว่า ธนปตึ-ซึ่งเจ้าของทรัพย์ (มีทรัพย์มาก) เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาส

บทว่า มทฺยปานสฺย-แห่งการดื่มซึ่งน้ำเมา เป็นทุติยาตัปปุริสสมาส

บทว่า ตโปวเน-ในป่าแห่งการบำเพ็ญตบะ เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาส

บทว่า กฺษมาศฺรยาตฺ-ผู้ยึดมั่นในขันติธรรม เป็นสัตตมีตัปปุริสสมาส

5) บทตัทธิต

ตัทธิต คือการเชื่อมคำนามกับปัจจัย เป็นการสร้างคำใหม่เพื่อให้กระชับกว่าการใช้นามล้วน ๆ หรือปัจจัยที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ความย่อ เป็นได้ทุกวิภัตติ และเป็นอัพยยศัพท์

ตัทธิตนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะทั่วไป มีอยู่ลักษณะอย่างเดียว คือใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป เมื่อว่าโดยลักษณะเฉพาะ มีหลายประเภท เช่น

(1) สาธารณตัทธิต ตัทธิตที่มีรูปศัพท์เป็นได้ทั้ง 3 ลิงค์ และใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป

(2) อปัจจตัทธิต (อปัตยาธิการตัทธิต) ตัทธิตที่ใช้ปัจจัยแทนศัพท์ว่า อปจฺจ (อปตฺย) ลูกหลาน, เชื้อสาย, เหล่ากอ เป็นต้น

(3) รักตาทยรถกตัทธิต ตัทธิตที่ใช้ปัจจัยแทนศัพท์ รกฺต (ย้อม) เป็นต้น

ในชาดกทั้ง 3 เรื่อง ปรากฏบทตัทธิตอยู่หลายแห่ง ในที่นี้ขอนำมากล่าวไว้เป็นกรณีศึกษาบางบท ดังนี้

บทว่า เทวตา-คณะแห่งเทพ เป็นสมูหตัทธิต

บทว่า เปสุณี-มีนิสัยส่อเสียด เป็นอัสสัตถิตัทธิต

บทว่า สหายตา-คณะแห่งเพื่อน เป็นสมูหตัทธิต

บทว่า ปราชญสฺย-แห่งปัญญา เป็นสวารถิกตัทธิต

6) บทกริยาคุมพากย์

บทกริยา คือบทที่เชื่อมธาตุ วิภัตติ ปัจจัยนำมารวมกันสำเร็จเป็นบทที่แสดงกริยาหรือศัพท์ที่กล่าวกริยา เพื่อใช้เป็นกริยาคุมพากย์

ในชาดกทั้ง 3 เรื่อง ปรากฏบทกริยาคุมพากย์อยู่หลายแห่ง ซึ่งมีกระบวนการสร้างอย่างละเอียดตามที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ในที่นี้ขอนำมากล่าวไว้เป็นกรณีศึกษาบางบท ดังนี้

บทว่า **ปุจฺฉาม** ศัพท์เดิมมาจาก √ปุจฉ ปฌหปฺปมาณิสุ-สอบถาม, ประมาณ-เทียบ[73] + อ + ม วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปุจฺฉ	ปุจฺฉ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปุจฺฉ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปุจฺฉ + ม	ม ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
ปุจฺฉ + ม	ลง ม วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
ปุจฺฉ + ม	ม ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
ปุจฺฉ + ม	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
ปุจฺฉ + ม	ม ชื่อว่า อุตตมบุรุษ พหุวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ปุจฺฉ + ม	ลง ม อุตตมบุรุษ พหุวจนะ	อมฺเห อุตฺตโม (412:437)
ปุจฺฉ + อ + ม	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
ปุจฺฉ + อ>อา + ม	ทีฆะ อ เป็น อา	อกาโร ทีฆำ หิมิเมสุ (478:438)
ปุจฺฉาม	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปุจฺฉาม**

[73] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 249.

บทว่า **ปฏิทิสฺสติ** ศัพท์เดิมมาจาก ปฏิ + √ทิส เปกฺขณหึสาอปฺปีติทานโพธเน-เพ่งดู, เบียดเบียน, เกลียดชัง, ให้, ให้รู้ (บอก, กล่าว)[74] + ย + เต วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปฏิ + ทิส	ทิส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปฏิ + ทิสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	เต ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	ลง เต วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	เต ชื่อว่าอัตตโนบท	ปราณฺยตฺตโนปทานิ (407:439)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	ลงอัตตโนบทในกัมมวาจก	อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ (453:444)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	เต ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ปฏิ + ทิสฺ + เต	ลง เต ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
ปฏิ + ทิสฺ + ย + เต	ลง ย ปัจจัยในกรรมวาจก	ภาวกมฺเมสุ โย (440:445)
ปฏิ + ทิสฺ + ย + เต>ติ	เปลี่ยน เต เป็น ติ	อตฺตโปทานิ ปรสฺสปทตฺตํ (418:446)
ปฏิ + ทิสฺ + ~~ย~~ + ติ	ลบ ย ปัจจัย	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
ปฏิ + ทิส>ทิสฺส + ติ	เปลี่ยน ทิสฺ เป็น ทิสฺส	ทิสสฺส ปสฺสทิสฺสทกฺขา วา (471:483)

สำเร็จรูปเป็น **ปฏิทิสฺสติ**

[74] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 146.

บทว่า **สยนฺติ** ศัพท์เดิมมาจาก √สี สเย-นอน[75] + อ + อนฺติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

สี	สี ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
สี + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
สี + อนฺติ	ลง อนฺติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
สี + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺสปทานิ (406:429)
สี + อนฺติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
สี + อนฺติ	อนฺติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ พหุวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
สี + อนฺติ	ลง อนฺติ ปฐมบุรุษ พหุวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
สี + อ + อนฺติ	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
สฺ อี + อ + อนฺติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สฺ อี>เอ + อ + อนฺติ	วุทธิ อี เป็น เอ	อญฺเญสุ จ (485:434)
สฺ เอ>อย + อ + อนฺติ	เปลี่ยน เอ เป็น อย	เอ อย (514:491)
สฺ อย + ~~อ~~ + อนฺติ	ลบ อ ปัจจัย	โลปญฺเจตฺตมกาโร (510:487)
สฺ อยฺ อ + อนฺติ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
สฺ อยฺ ~~อ~~ + อนฺติ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
สยนฺติ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **สยนฺติ**

[75] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 462.

บทว่า **นปฺปชานาติ** ศัพท์เดิมมาจาก น + ป + √ญา มารณนิสานตุฏฺฐิ-ฆ่า, การลับ(มีด), ความยินดี, เปรณฤตฺยาโลจเนสุ-ส่งไป, สรรเสริญ, แลดู, พุชฺฌเน-รู้[76] + นา + ติ วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ป + ญา	ญา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ป + ญา + ติ	ติ ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
ป + ญา + ติ	ลง ติ วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
ป + ญา + ติ	ติ ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
ป + ญา + ติ	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
ป + ญา + ติ	ติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ป + ญา + ติ	ลง ติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
ป + ญา + นา + ติ	ลง นา ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	กิยาทิโต นา (449:513)
ป + ญา>ชา + นา + ติ	เปลี่ยน ญา เป็น ชา	ญาสฺส ชาชำนา (470:514)

สำเร็จรูปเป็น **ปชานาติ**

น + ปชานาติ		
น + ปฺปชานาติ	ซ้อน ปฺ	ปรเทฺวภาโว ธาเน (28:40)

สำเร็จรูปเป็น **นปฺปชานาติ**

บทว่า **เฉทยิ** ศัพท์เดิมมาจาก √ฉิทิ เทฺวธากาเร, ฉิชฺชเน-การขาดไป[77] + ณย + อี อัชชตนีวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ฉิทิ	ฉิทิ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ฉิทฺ ~~อิ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ฉิทฺ + อี	อี ชื่อว่า อัชชตนี	อชฺชตนี อี อุำ, โอ ตฺถ, อึ มฺหา,

[76] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 146.

[77] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 130.

		อา อู, เส วหำ, อำ มฺเห (428:468)
ฉิทฺ + อี	ลง อี อัชชตนีในอดีตกาลวันนี้	สมีเปชฺชตนี (419:469)
ฉิทฺ + อี	อี ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
ฉิทฺ + อี	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทำ (456:430)
ฉิทฺ + อี	อี ชื่อว่า ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ฉิทฺ + อี	ลง อี ปฐมบุรุษ เอกวจนะ	นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม (410:432)
ฉิทฺ + อ + อี	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
ฉิทฺ + ณย + อ + อี	ลง ณย ปัจจัยและตั้งเป็นการิต	ธาตูหิ เณณยณาเปณาปยา การิตานิ เหตฺวตฺเถ (546:562)
ฉฺ อิ ทฺ + ณฺ อย + อ + อี	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ฉฺ อิ ทฺ + ~~ณฺ~~ อย + อ + อี	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานำ โณ โลปำ (523:526)
ฉฺ อิ>เอ ทฺ + อย + อ + อี	วุทธิ อิ เป็น เอ	อสโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต (483:527)
ฉฺ เอ ทฺ + อย + ~~อ~~ + อี	ลบ อ ปัจจัย	โลปญฺเจตฺตมกาโร (510:487)
ฉฺ เอ ทฺ + อยฺ อ + อี	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ฉฺ เอ ทฺ + อยฺ ~~อ~~ + อี	ลบสระ อ	สรา สเร โลปำ (12:13)
ฉฺ เอ ทฺ + อยฺ + อี>อิ	รัสสะ อี เป็น อิ	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (517:488)
เฉทยิ	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **เฉทยิ**

บทว่า **ปริศงฺกฺยเต** ศัพท์เดิมมาจาก ปริ + ศงฺกฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปริ + ศงฺกฺ	ศงฺกฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปริ + ศงฺกฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)

ปริ + ศงฺกฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ปริ + ศงฺกฺ + ลฏ>ต	ใช้ ต แทน ลฏ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ปริ + ศงฺกฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ปริ + ศงฺกฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ปริ + ศงฺกฺ + ต>เต	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
ปริ + ศงฺกฺ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
ปริ + ศงฺกฺ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปริ + ศงฺกฺ + ย + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ปริศงฺกฺยเต**

บทว่า **วฺรเชตฺ** ศัพท์เดิมมาจาก √วฺรชฺ + ศปฺ + ติปฺ วิภักติ หมวด วิธิลิงฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วฺรชฺ	วฺรชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วฺรชฺ + วิธิลิงฺ	ลง วิธิลิงฺ ในการสั่งเป็นต้น	วิธินิมนฺตฺรณามนฺตฺรณาธีษฺฏ สมฺปฺรศฺนปฺรารฺถเนษุ ลิงฺ (3-3-161)
วฺรชฺ + วิธิลิงฺ	วิธิลิงฺ เป็นฝ่ายปรัสไมบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
วฺรชฺ + วิธิลิงฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน วิธิลิงฺ	ติปฺตสฺณิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
วฺรชฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ปตฺ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
วฺรชฺ + ศปฺ + ติปฺ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
วฺรชฺ + ศปฺ + ติปฺ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)

วฺรชฺ + ศปฺ + ติปฺ	ปฺ และ ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
วฺรชฺ + ~~ศฺอ ป~~ + ติ~~ป~~	ลบ ศฺ, ปฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วฺรชฺ + อ + ยาสุฏฺ + ติ	ลง ยาสุฏฺ อาคม	ยาสุฏฺ ปรสฺไมปเทษฺวทาตฺโต งิจฺจ (3-4-103)
วฺรชฺ + อ + ยาสุฏฺ + ติ	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วฺรชฺ + อ + ยาสุฏฺ + ติ	ฏฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
วฺรชฺ + อ + ยาส~~อุฏฺ~~ + ติ	ลบ อุ และ ฏฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วฺรชฺ + อ + ยาสฺ>อิยฺ + ติ	เปลี่ยน ยาสฺ เป็น อิยฺ	อโต เยยะ (7-2-80)
วฺรชฺ + อ + อิ> เอ ยฺ + ติ	ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
วฺรชฺ + เอ ~~ยฺ~~ + ติ	ลบ ยฺ เมื่อ วลฺ (คือ ตฺ) อยู่หลัง	โลโป วฺโยรฺวลิ (6-1-66)
วฺรชฺ + เอ + ตฺ ~~อิ~~	ลบ อิ ที่ ติ	อิตฺศฺจ (3-4-100)
วฺรชฺ เอ ตฺ		

สำเร็จรูปเป็น **วฺรเชตฺ**

บทว่า **ปหรติ** ศัพท์เดิมมาจาก ป + หฺฤ ธาตุ + ศปฺ ปัจจัย + ติปฺ วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ป + หฺฤ	หฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ป + หฺฤ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
ป + หฺฤ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายปรัสไมทบท	ละ ปรสฺไมปทมฺ (1-4-99)
ป + หฺฤ + ลฏฺ>ติปฺ	ใช้ ติปฺ แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ป + หฺฤ + ติปฺ	ติปฺ เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ป + หฺฤ + ติปฺ	ติปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ป + หฺฤ + ติปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ป + หฺฤ + ติ~~ป~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ป + หฺฤ + ศปฺ + ติ	ลง ศปฺ (อ) วิกรณปัจจัย	กรฺตริ ศปฺ (3-1-68)
ป + หฺฤ + ศปฺ + ติ	ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)

ป + หฺฤ + ศปฺ + ติ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ป + หฺฤ + ~~ศฺอป~~ + ติ	ลบ ศฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ป + หฺ ฤ>อรฺ + อ + ติ	ทำเป็นขั้นคุณ คือ ฤ เป็น อรฺ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)

สำเร็จรูปเป็น **ปหรติ**

บทว่า **ชฺญาสฺยสิ** ศัพท์เดิมมาจาก ชฺญา ธาตุ + สฺย ปัจจัย + สิปฺ วิภักติ หมวด ลฺฤฏฺ ฝ่ายปรัสไมบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ชฺญา	ชฺญา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ชฺญา + ลฺฤฏฺ	ลง ลฺฤฏฺ ในอนาคตกาล	ลฺฤฏฺ เศเษ จ (3-3-13)
ชฺญา + ลฺฤฏฺ>สิปฺ	ใช้ สิปฺ แทน ลฺฤฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ชฺญา + สิปฺ	สิปฺ เป็น มัธยมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ชฺญา + สิปฺ	สิปฺ เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ชฺญา + สฺย + สิปฺ	ลง สฺย ปัจจัย	สฺยตาสี ลฺฤลุโฏฺะ (3-1-33)
ชฺญา + สฺย+ สิปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ชฺญา + สฺย + ~~สิปฺ~~	ลบ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ชฺญาสฺยติ**

บทว่า **กฺริยเต** ศัพท์เดิมมาจาก กฺฤ ธาตุ + อิฏฺ อาคม + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

กฺฤ	กฺฤ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
กฺฤ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
กฺฤ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
กฺฤ + ลฏฺ>ต	ใช้ ต แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
กฺฤ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-

		มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
กฺฤ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
กฺฤ + ตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
กฺฤ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
กฺฤ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
กฺฤ + ย~~ก~~ + เต	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺฤ + อิฏ + ย + เต	ลง อิฏ อาคม	อารฺธธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทะ (7-2-35)
กฺฤ + อิฏ + ย + เต	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
กฺฤ + อิ~~ฏ~~ + ย + เต	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
กฺ ฤ>รฺ + อิ + ย + เต	เปลี่ยน ฤ เป็น รฺ เมื่อสระอยู่หลัง	อิโก ยณจิ (6-1-77)

สำเร็จรูปเป็น **กฺริยเต**

บทว่า **ลกฺษฺยเต** ศัพท์เดิมมาจาก ลกฺษฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ลกฺษฺ	ลกฺษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ลกฺษฺ + ลฏ	ลง ลฏ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
ลกฺษฺ + ลฏ	ลฏ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ลกฺษฺ + ลฏ>ต	ใช้ ต แทน ลฏ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ลกฺษฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ลกฺษฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ลกฺษฺ + ตฺ อ>เอ	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
ลกฺษฺ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
ลกฺษฺ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)

ลกฺษ + ย~~ก~~ฺ + เต ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ ตสฺย โลปะ (1-3-9)

สำเร็จรูปเป็น **ลกฺษฺยเต**

บทกริยา ก่อนอื่นควรทราบว่า ธาตุ หมายถึง รากที่เป็นต้นตอของคำต่าง ๆ ทั้งที่เป็นบทกริยาและบทนาม หมายถึงรูปก่อนที่จะนำ วิภัตติ ปัจจัย ทั้งของกริยาและนามมาประกอบ เมื่อนำมาประกอบกันแล้วจะทำให้เกิดเป็นบทกริยาและบทนาม เพื่อนำไปใช้ในประโยคต่อไป

บทกริยาในภาษาสันสกฤตมีความคล้ายกับบทกริยาในภาษากรีกมากที่สุด เป็นกริยาที่มีระบบการบ่งบอกกาลเวลาที่มีการพัฒนาอย่างมาก ภาษาสันสกฤตสมัยพระเวท บทกริยาจะมีระบบมากพอ ๆ กับบทกริยาในภาษากรีก แต่ในภาษาสันกฤตคลาสสิก ระบบกริยาได้ถูกตัดออกเป็นจำนวนมาก[78]

การแจกบทกริยามีอยู่ใน 2 บท คือ ปรัสสบท (ปรัสไมบท) และ อัตตโนบท (อาตมเนบท) ยังมีบทกริยากรรมวาจกรวมอยู่ด้วย รูปกริยาที่แจกในอัตตโนบท (อาตมเนบท) อาจจะใช้เป็นทั้งกรรมวาจกและกัตตุวาจก เนื่องจากกริยามีการแจกในสองบท ในภาษาสันสกฤต ธาตุซึ่งเป็นรากที่ใช้การแจกกริยาจึงแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ ปรัสไมปที แจกได้เฉพาะในปรัสไมบท อาตมเนปที แจกได้เฉพาะในอาตมเนบท และอุภยปที แจกได้ทั้งสองบท

บทกริยาที่ปรากฏในชาดกทั้ง 3 เรื่อง มีทั้งสองบท คือ ปรัสสบท (ปรัสไมบท) และ อัตตโนบท (อาตมเนบท) เป็นกรรตุวาจก เช่น ปุจฺฉาม, โหติ, อภิชานามิ, นิจฺฉรนฺติ, คจฺฉสิ, ติฏฺฐสิ, กิณาถ, คเหยฺย, อาหิณฺฑติ, อุปคายติ, นจฺจติ, สยนฺติ, ภาเสยฺย, อกฺโกสติ, กโรนฺติ, กุชฺฌนฺติ วฺรเชตฺ, สมภูตฺ, พภูว, อาววฺรุ, อุปารุโรห, อาชคาม, จกมฺเป, วิววฺรุ, สมุตฺตรนฺติ, ภชถฺวํ, อนุภวนฺติ, ยตถฺวํ, อวภาติ, นิวสนฺติ, ททรฺศ, วิเจรุ, กริษฺยามิ เป็นต้น และกรรมวาจก เช่น ปฏิทิสฺสติ, วุจฺจติ, ปริศงฺกฺยเต, ศกฺยเต, อีกฺษฺยเต, ศฺรูยเต, มนฺยเต, วณฺจฺยเต, ปฺรติปทฺยเต, สหฺฤษฺยเต, ลกฺษฺยเต, กฺริยเต เป็นต้น

จากข้อมูลที่ผู้วิจัยได้นำเสนอ จะเห็นได้ว่ากระบวนการในการสร้างคำให้สำเร็จในแต่ละขั้นตอนนั้น ต้องใช้ความรู้ความสามารถในศาสตร์สาขาที่เกี่ยวกับเรื่องไวยากรณ์เป็นอย่างมาก

7) บทกิต (กฤต)

กิต (กฤต) คือบทเชื่อมธาตุกับปัจจัย เพื่อสร้างบทที่ทำหน้าที่เป็นผู้กระทำกิริยาเป็นต้น หมายความว่า เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งสร้างขึ้นมาโดยการนำเอาธาตุกับปัจจัยมาประกอบกัน

ในชาดกทั้ง 3 เรื่อง ปรากฏบทกิตทั้งที่ใช้เป็นบทนามและบทกริยาอยู่หลายแห่ง รายละเอียดปรากฏตามที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ในที่นี้ขอนำมาเฉพาะบทกริยากิตมากล่าวไว้เป็นกรณีศึกษาบางบท ดังนี้

---

[78] Edward Delavan Perry. **A Sanskrit Primer**. Fourth Edition, p. 14-15.

บทว่า **วิหรนฺโต** ศัพท์เดิมมาจาก วิหรนฺต (วิ + √หร วิหาเร-อยู่[79] + อ + อนฺต) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + หร	หร ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
วิ + หรฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
วิ + หรฺ + อนฺต	ลง อนฺต ปัจจัยในปัจจุบัน	วตฺตมาเน มานนฺตา (565:646)
วิ + หรฺ + อนฺต	อนฺต ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
วิ + หรฺ + อนฺต	อนฺต กิตปัจจัยในลงกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
วิ + หรฺ + อ + อนฺต	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
วิ + หรฺ + ~~อ~~ + อนฺต	ลบ อ ปัจจัย ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วิหรนฺต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วิหรนฺต**		
วิหรนฺต	เป็นศัพท์กิต	
วิหรนฺต	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
วิหรนฺต	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
วิหรนฺต + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
วิหรนฺต + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
วิหรนฺต + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
วิหรนฺต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
วิหรนฺต + สิ>โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส (104:66)
วิหรนฺตฺ อ + โอ	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
วิหรนฺตฺ ~~อ~~ + โอ	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
วิหรนฺโต	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **วิหรนฺโต**		

[79] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 490.

บทว่า **ทิสฺวา** ศัพท์เดิมมาจาก ทิสฺวา (√ทิส เปกฺขเณ-เห็น[80] + ตฺวา) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ทิส	ทิส ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ทิสฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ทิสฺ + ตฺวา	ลง ตฺวา ปัจจัย	ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานำ ตุน ตฺวานตวา วา (564:640)
ทิสฺ + ตฺวา	ตฺวา ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ทิสฺ + ตฺวา	ตฺวา ปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ทิ~~สฺ~~ + ตฺวา>สฺวา	เปลี่ยน ตฺวา เป็น สฺวา, ลบ สฺ ท้าย	ทิสา สฺวาน สฺวานฺตโลโป จ (599:466)

สำเร็จรูปเป็น **ทิสฺวา**

ทิสฺวา	เป็นศัพท์กิต	
ทิสฺวา	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ทิสฺวา	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ทิสฺวา + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังนิบาต	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ทิสฺวา + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ทิสฺวา + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ทิสฺวา + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ทิสฺวา + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังนิบาต	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **ทิสฺวา**

บทว่า **อาคมฺม** ศัพท์เดิมมาจาก อาคมฺม (อา √คมุ คตฺยำ-ไป[81] + ตฺวา) + สิ ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อา + คมุ	คมุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
อา + คมฺ ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส

[80] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 198.

[81] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 91.

		(521:425)
อา + คมฺ + ตฺวา	ลง ตฺวา ปัจจัย	ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานํ ตุนตฺวาน ตฺวา วา (564:640)
อา + คมฺ + ตฺวา	ตฺวา ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
อา + คมฺ + ตฺวา	ตฺวา กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
อา + ~~คมฺ~~ + ตฺวา>มฺม	เปลี่ยน ตฺวา เป็น มฺม, ลบ มฺ ท้ายธาตุ	มหทเภหิ มฺมยฺหชฆพฺภทฺธา จ (600:645)

สำเร็จรูปเป็น **อาคมฺม**

อาคมฺม	เป็นศัพท์กิต	
อาคมฺม	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
อาคมฺม	ตั้งเป็นนาม	ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (53:61)
อาคมฺม	กำหนดเป็นอัพยยศัพท์	ปรสมญฺญา ปโยเค (9:11)
อาคมฺม + สิ	ลง สิ วิภัตติ หลังอัพยยศัพท์	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
อาคมฺม + สิ	สิ ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
อาคมฺม + สิ	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
อาคมฺม + สิ	ลง สิ ปฐมาเพื่อบอกให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
อาคมฺม + ~~สิ~~	ลบ สิ หลังอัพยยศัพท์	สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (221:282)

สำเร็จรูปเป็น **อาคมฺม**

บทว่า **ยาจมานา** ศัพท์เดิมมาจาก ยาจมาน (√ยาจ ยาเจ-ขอ-อ้อนวอน[82] + อ + มาน) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ยาจ	ยาจ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ยาจฺ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ยาจฺ + มาน	ลง มาน ปัจจัยในปัจจุบัน	วตฺตมาเน มานนฺตา (565:646)
ยาจฺ + มาน	มาน ปัจจัย ชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
ยาจฺ + มาน	มาน กิตปัจจัยในลงกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
ยาจฺ + อ + มาน	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)

[82] ธาตฺวตฺถ.นิ. หน้า 334.

ยาจมาน	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ยาจมาน**		
ยาจมาน	เป็นศัพท์กิต	
ยาจมาน	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตำ หิ (52:60)
ยาจมาน ยาจมาน		
ยาจมาน	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
ยาจมาน	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
ยาจมาน + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
ยาจมาน + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
ยาจมาน + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
ยาจมาน + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
ยาจมาน + โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
ยาจมานฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
ยาจมานฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)
ยาจมานา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรำ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **ยาจมานา**		

บทว่า **นิวรฺติตุมฺ** ศัพท์เดิมมาจาก นิ + วฺฤตฺ ธาตุ + อิฏ (อิ) อาคม + ตุมุนฺ (ตุมฺ) ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + วฺฤตฺ	วฺฤตฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + วฺฤตฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมุนฺ	ลง ตุมุนฺ ปัจจัย	ตุมุนฺณฺวุเลา กฺริยายำ กฺริยารฺถายามฺ (3-3-10)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมุนฺ	อุ ที่ มุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมุนฺ	นฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
นิ + วฺฤตฺ + ตุมฺ ~~อุนฺ~~	ลบ อุ และ นฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + วฺฤ>อรฺ ตฺ + ตุมฺ	ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	ฤตศฺจ สโยคาเทรฺคุณะ (7-4-10)

นิ + วรฺตฺ + อิฏ + ตุมฺ	ลง อิฏ อาคม	อารฺธาตุกสฺเยฑฺ วลาเทาะ (7-2-35)
นิ + วรฺตฺ + อิฏ + ตุมฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
นิ + วรฺตฺ + อิ ~~ฏ~~ + ตุมฺ	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **นิวรฺติตุมฺ**		
นิวรฺติตุมฺ	เป็นศัพท์กฤต	
นิวรฺติตุมฺ	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
นิวรฺติตุมฺ	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
นิวรฺติตุมฺ + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
นิวรฺติตุมฺ + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)
สำเร็จรูปเป็น **นิวรฺติตุมฺ**		

บทว่า **อปฺราปฺย** ศัพท์เดิมมาจาก อปฺร + อาปฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

อปฺร + อาปฺ	อาปฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อปฺร + อาปฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อปฺร + อาปฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
อปฺร + อาปฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา เป็น ลฺยปฺ	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
อปฺร + อาปฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อปฺร + อาปฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อปฺร + อาปฺ + ~~ลฺย~~~~ปฺ~~	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อปฺรฺ อ + อา>อา ปฺ + ย	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **อปฺราปฺย**

อปฺราปฺย	เป็นศัพท์กฤต	
อปฺราปฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
อปฺราปฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
อปฺราปฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
อปฺราปฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
อปฺราปฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
อปฺราปฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
อปฺราปฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
อปฺราปฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **อปฺราปฺย**

บทว่า **ปีตฺวา** ศัพท์เดิมมาจาก ปา ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปา	ปา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปา + กฺฤตฺ	ปัจจัย ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ปา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัยในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
ปา + กฺตฺวา	กฺตฺวา ปัจจัย ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ปา + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลฺขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
ปา + กฺตฺวา	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ปา + ตฺวา	ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ปฺ อา>อี + ตฺวา	เปลี่ยน อา ที่ ปา เป็น อี	ฆฺมาสฺถาคาปาชหาติสำ หลิ (6-4-66)

สำเร็จรูปเป็น **ปีตฺวา**

ปีตฺวา	เป็นศัพท์กฤต	
ปีตฺวา	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)

ปีตฺวา	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)
ปีตฺวา	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
ปีตฺวา + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ปีตฺวา + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ปีตฺวา + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ปีตฺวา + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ปีตฺวา + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ปีตฺวา + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **ปีตฺวา**

บทว่า **นิเษวฺย** ศัพท์เดิมมาจาก นิ + สิวฺ ธาตุ + กฺตฺวา ปัจจัย + สุ วิภักติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

นิ + สิวฺ	สิวฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
นิ + สิวฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปัจจัย หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
นิ + สิวฺ + กฺตฺวา	ลง กฺตฺวา ปัจจัย	อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18)
นิ + สิวฺ + กฺตฺวา>ลฺยปฺ	เปลี่ยน กฺตฺวา (ตฺวา) เป็น ลฺยปฺ (ย)	สมาเส'นญปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37)
นิ + สิวฺ + ลฺยปฺ	ลฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
นิ + สิวฺ + ลฺยปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
นิ + สิวฺ + ย	ลบ ลฺ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
นิ + สฺ อิ>เอ วฺ + ย	ทำเป็นขั้นคุณ คือ อิ เป็น เอ	สารฺวธาตุการฺธธาตุกโยะ (7-3-84)
นิ + สฺ>ษฺ เอ วฺ + ย	เปลี่ยน สฺ เป็น ษฺ	อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)

สำเร็จรูปเป็น **นิเษวฺย**

นิเษวฺย	เป็นศัพท์กฤต	
นิเษวฺย	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
นิเษวฺย	เป็นอัพยยศัพท์	กฺฤนฺเมชนฺตะ (1-1-39)

นิเษวฺย	มี กฺตฺวา ปัจจัยอยู่เป็นอัพยยศัพท์	กฺตฺวาโตสุนฺกสุนะ (1-1-40)
นิเษวฺย + สุ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
นิเษวฺย + สุ	สุ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
นิเษวฺย + สุ	สุ ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
นิเษวฺย + สุ	ลง สุ ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
นิเษวฺย + สุ	สุ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
นิเษวฺย + ~~สุ~~	ลบ สุ วิภักติ เมื่ออยู่หลังอัพยยศัพท์	อวฺยาทาปฺสุปะ (2-4-82)

สำเร็จรูปเป็น **นิเษวฺย**

บทว่า **วิษชฺยมานา** ศัพท์เดิมมาจาก วิษชฺยมาน (วิ + √สชฺ + ยกฺ + ลฏ)[83] + ชสฺ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

วิ + สชฺ	สชฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
วิ + สชฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
วิ + สชฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
วิ + สชฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัมมวาจก	ตโยเรว กฺฤตฺยกฺตขลรฺถาะ (3-4-70)
วิ + สชฺ + ลฏ	ลง ลฏ ปรัตยยะ	วรฺตมาเน ลฏ (3-2-123)
วิ + สชฺ + ลฏ>ศานจฺ	เปลี่ยน ลฏ เป็น ศานจฺ	ลฏะ ศตฺฤศานจาวปฺรถมา สมานาธิกรเณ (3-2-124)
วิ + สชฺ + ยกฺ + ศานจฺ	ลง ยกฺ ปรัตยยะ	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
วิ + สชฺ + ยกฺ + ศานจฺ	กฺ และ ศฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วิ + สชฺ + ยกฺ + ศานจฺ	จฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
วิ + สชฺ + ย ~~กฺ~~ + ~~ศ~~ อาน ~~จ~~	ลบ กฺ, ศฺ และ จฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิ + สชฺ + ย + มุกฺ + อาน	ลง มุกฺ อาคม	อาเน มุกฺ (7-2-82)
วิ + สชฺ + ย + มุกฺ + อาน	อุ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศ’ชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิ + สชฺ + ย + มุกฺ + อาน	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
วิ + สชฺ + ย + ม ~~อุกฺ~~ + อาน	ลบ อุ และ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)

[83] ดูเทียบใน Rājārādhākāntadeva. **ŚABDA-KALPADRUMA**. Vol. IV, หน้า 412.

วิ + สฺ>ษฺ อชฺ + ย + มฺ + อาน เปลี่ยน สฺ เป็น ษฺ		อาเทศปฺรตฺยยโยะ (8-3-59)
สำเร็จรูปเป็น **วิษชฺยมาน**		
วิษชฺยมาน	เป็นศัพท์กฤต	
วิษชฺยมาน วิษชฺยมาน		
วิษชฺยมาน	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)
วิษชฺยมาน	ทำเป็นเอกเศษ (รวมเป็นหนึ่ง)	สรูปาณาเมกเศษ เอกวิภกฺเตา (1-2-64)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปฺราติปทิกาตฺ (4-1-1)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าปรถมาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏฺาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ชสฺ ปรัตยยะ เป็นพหุวจนะ	สุปะ (1-4-103)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ลง ชสฺ ปรัตยยะ ในฐานะมากอย่าง	พหุษุ พหุวจนมฺ (1-4-21)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ชสฺ ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
วิษชฺยมาน + ชสฺ	ชฺ ของ ชสฺ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
วิษชฺยมาน + ~~ช~~ อสฺ	ลบ ชฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิษชฺยมานฺ อ+อ>อา สฺ	เปลี่ยน อ กับ อ เป็น อา	ปฺรถมโยะ ปูรฺวสวรฺณะ (6-1-102)
วิษชฺยมานฺ อา สฺ>รฺ	เปลี่ยน สฺ เป็น รฺ	สมชุโษ รุะ (8-2-66)
วิษชฺยมานฺ อา รฺ	อุ ของ รฺ ชื่อว่าอิตฺ	อุปเทเศชนุนาสิก อิตฺ (1-3-2)
วิษชฺยมานฺ อา รฺ ~~อุ~~	ลบ อุ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
วิษชฺยมานฺ อา รฺ	รฺ ชื่อว่าอวสาน	วิราโม’วสานมฺ (1-4-110)
วิษชฺยมานฺ อา รฺ>ะ	เปลี่ยน รฺ เป็น วิสรฺคะ (ะ)	ขรวสานโยรฺวิสรฺชนียะ (8-3-15)
วิษชฺยมานฺ อา –ะ	ลบวิสรคะ (ะ)	ลบวิสรฺคะ (ะ)เอตตฺโทะ สุโลโป’ โกรนฌสมาเส หลิ (6-1-132)
สำเร็จรูปเป็น **วิษชฺยมานา**		

บทกริยากิตเป็นประเภทกริยาในระหว่างคือกริยาที่มีการกระทำที่ไม่สำเร็จบริบูรณ์ ยังมีการกระทำอย่างอื่นต่อไป มีปรากฏในชาดกทั้ง 3 เรื่อง อีกหลายบท มีกระบวนการสร้างตามที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3

กริยากิตในภาษาสันสกฤตที่ประกอบด้วย อตฺ ปัจจัย ซึ่งทำให้ธาตุกลายเป็นกริยาในปัจจุบันกาลและอนาคตกาล เฉพาะกลุ่มที่เป็นคุณนาม จะมี 2 รูป คือ รูปอ่อน เป็น อตฺ และรูปแข็ง เป็น อนฺตฺ ถ้าเป็นสตรีลิงค์ เป็น อนฺตี

ในชาดกทั้ง 3 เรื่องเหล่านี้ กริยากิตที่ปรากฏใช้มากในชาดกเหล่านี้ คือ กริยากิตที่ประกอบด้วย กฺตฺวา (ตฺวา) ปัจจัย ลงด้วยสูตร อลำขลฺโวะ ปฺรติเษธโยะ ปฺราจำ กฺตฺวา (3-4-18) เช่น ปีตฺวา, กฺฤตฺวา เป็นต้น และที่เปลี่ยนเป็น ย ด้วยสูตร สมาเส'นญฺปูรฺเว กฺตฺเว ลฺยปฺ (7-1-37) เช่น อปฺราปฺย, อุปยุชฺย, นิเษวฺย, วิวฺฤตฺย, วิมฺฤศฺย, อวคมฺย, สมีกฺษฺย, อนุศิษฺย, อุปนีย เป็นต้น

สรุป คือ การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างคำในชาดกทั้ง 3 เรื่องตามสูตรกัจจายนะและปาณินิ มีความละเอียดลึกซึ้งด้านหลักไวยากรณ์อย่างมาก ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจก่อนว่า เดิมทีเดียว ภาษาเป็นภาษาพูด เป็นภาษาที่เกิดก่อนจะมีหลักไวยากรณ์ หลักไวยากรณ์เปรียบเหมือนประตูห้อง ส่วนตัวภาษาเปรียบเหมือนตัวห้อง ถึงจะมีหลักไวยากรณ์ละเอียดสักปานใด ตัวภาษาก็ยังมีรายละเอียดปลีกย่อยอีกมาก ทั้งนี้เพราะเกิดจากการนำไปใช้นั่นเอง ภาษาบาลีสันสกฤตก็เป็นภาษาหนึ่งที่นับว่ามีความละเอียดลึกซึ้งและได้ผ่านการปรับปรุงแก้ไขมาเป็นอย่างดีทั้งในด้านเสียง อักษร และหลักไวยากรณ์เอง

จากการศึกษากระบวนการสร้างคำในชาดกทั้ง 3 ตามที่กล่าวมา ทำให้สามารถสร้างความคิดอย่างเป็นระบบในใจของผู้วิจัยเองได้ ทั้งนี้ เพราะภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาที่มีระบบ มีหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนแน่นอนอย่างยิ่ง หลาย ๆ ครั้ง ที่ผู้วิจัยมีประสบการณ์ในการประกอบบทตามกระบวนการอ้างสูตรกัจจายนะและปาณินิเป็นเหตุให้ต้องย้อนกลับไปคิดทบทวนอย่างละเอียดรอบคอบ เพราะสูตรกัจจายนะและปาณินิมีกฎเกณฑ์รายละเอียดปลีกย่อยอีกมาก สังเกตจากตัวอย่างในคาถาต่าง ๆ ของชาดกที่ได้แสดงขั้นตอนการสร้างคำโดยอ้างอิงสูตรตามที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 และนำมากล่าวไว้ตอนต้นนี้ จะเห็นถึงความละเอียดทุกขั้นตอนของกระบวนการสร้างคำก่อนที่จะมาเป็นบท ๆ หนึ่งที่จะนำมาประกอบเป็นคาถาได้ ดังนั้น การศึกษาภาษาบาลีสันสกฤตในชาดกโดยอ้างอิงสูตรจากกัจจายนะและปาณินิจึงเป็นการฝึกฝนความคิดอย่างเป็นระบบระเบียบให้กับผู้ศึกษาวิจัยได้เป็นอย่างดี เนื่องจากผลลัพธ์อย่างเดียวกันแต่สภาพบริบทต่างกันก็ต้องใช้สูตรที่ต่างกัน ดังนี้เป็นต้น ขอนำอุทาหรณ์ของสูตรที่ทำเป็นขั้นคุณ มาเป็นกรณีศึกษา ดังนี้

สูตรการทำขั้นคุณ คือการเปลี่ยนสระเป็น อ, เอ, โอ, อรฺ และ อลฺ โดยอ้างสูตรดังนี้

1) อาทฺคุณะ (6-1-87) แปลว่า เมื่อสระอยู่หลังจากอวรณะ ให้เอาตัวแทนที่เป็นคุณตัวเดียวไปแทนที่ข้างหน้าและข้างหลัง เช่น **อุเปนฺทฺระ** มีวิธีทำรูปอย่างนี้

อุป + อินฺทฺระ

อุปฺ อ+อิ>เอ นฺทฺระ ทำเป็นขั้นคุณคือ อ กับ อิ เป็น เอ อาทฺคุณะ (6-1-87)

2) สาṛวธาตุการṛธธาตุกโยะ (7-3-84) แปลว่า เมื่อมีธาตุหมวดสาṛวธาตุกะ และอาṛธธาตุกะ อยู่หลัง ทำเป็นขั้นคุณสระส่วนท้ายที่เป็น อิกฺ (อิ, อี, อุ, อู, ฤ, ฤๅ, ฦ) เช่น ภวติ

ภู + ศปฺ (อ) + ติ

ภฺ อู>โอ + ศปฺ (อ) + ติ ทำเป็นขั้นคุณคือ อู เป็น โอ สาṛวธาตุการṛธธาตุกโยะ (7-3-84)

3) ปุคนฺตลฆูปธสฺย จ (7-3-86) แปลว่า ทำเป็นขั้นคุณ อิกฺ (อิ, อี, อุ, อู, ฤ, ฤๅ, ฦ) ของส่วนประกอบที่เป็นส่วนท้ายของ ปุกฺ และสระเสียงสั้นที่ชื่อว่าอุปธา ทั้งที่เป็นหมวดสาṛวธาตุกะ และอาṛธธาตุกะ เช่น เสธติ

สิธฺ + ศปฺ (อ) + ติ

สฺ อิ>เอ ธฺ + ศปฺ (อ) + ติ ทำเป็นขั้นคุณคือ อิ เป็น เอ ปุคนฺตลฆูปธสฺย จ (7-3-86)

4) ฤตศฺจ สฺโยคาเทṛคุณะ (7-8-10) แปลว่า เปลี่ยนธาตุที่ลงท้ายด้วย ฤ ซึ่งเป็นสระเสียงสั้น ที่มีสังโยคอยู่เบื้องต้นเป็นขั้นคุณ คือ เป็น อṛ เช่น หฺวรติ

หฺวฺฤ + ศปฺ (อ) + ติ

หฺวฺ ฤ>อṛ + ศปฺ (อ) + ติ ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อṛ ฤตศฺจ สฺโยคาเทṛคุณะ (7-8-10)

5) **คุโณ'ṛติสฺโยคาทฺโยะ** (7-4-29) แปลว่า เปลี่ยน ฤ ธาตุ และ ฤ ของธาตุซึ่งเป็นสระเสียงสั้นที่มีสังโยคอยู่เบื้องต้น เป็นขั้นคุณ คือ เป็น อṛ เมื่อ ยกฺ และ หมวด อาศีṛลิงฺ ฝ่ายอาṛธธาตุกะที่ขึ้นต้นด้วย ยกฺ (ย) อยู่หลัง เช่น หฺวṛยาตฺ

หฺวฺฤ + ยาสฺ + ติ

หฺวฺ ฤ>อṛ + ยาสฺ + ติ ทำเป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อṛ คุโณ'ṛติสฺโยคาทฺโยะ (7-4-29)

จากตัวอย่างที่นำมาเป็นกรณีศึกษา จะเห็นได้ว่าขั้นตอนการสร้างบทแต่ละบทนั้นล้วนมีกระบวนการในการอ้างอิงสูตรแตกต่างกัน ทั้งที่มีผลลัพธ์อย่างเดียวกัน อาทิเช่นการทำเป็นขั้นคุณ ฤ เป็น อṛ เมื่อมีวิภัตติ ปัจจัยแตกต่างกันก็ใช้สูตรในการอ้างอิงแตกต่างกัน

4.2.3 ฉันทลักษณ์

ชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาเป็นวรรณคดีบาลีสันสกฤตซึ่งประพันธ์ด้วยภาษาบาลีสันสกฤต ในรูปแบบของร้อยแก้ว (Prose) โดยมีร้อยกรอง (Verse) ที่เรียกว่าคาถาแทรกผสมอยู่ด้วย คาถาคือบทร้อยกรองในภาษาบาลีสันสกฤตนิยมเรียกกันว่า ฉันท์ อันเป็นเหตุให้เกิดคาถา ส่วนคาถาเป็นผลของฉันท์ ฉันท์ 1 บทประกอบด้วยหน่วยนับซึ่งเรียกว่าบาท จำนวน 4 บาท แต่ละบาทมีการกำหนดกลุ่มพยางค์แตกต่างกันออกไปเรียกว่า คณะ (gaṇa) หนึ่งคณะมี 3 พยางค์ แต่ละกลุ่มพยางค์มีกำหนดพยางค์เสียงหนัก ครุ (คุรุ) ในงานวิจัยนี้ ขอใช้สัญลักษณ์ 2 แทนเสียงหนัก (ครุ) และพยางค์เสียงเบา (ลหุ) ใช้สัญลักษณ์ 1 แทนเสียงเบา (ลหุ) สลับกันไป ฉันท์แต่ละชนิดมีข้อกำหนดในการใช้คณะแตกต่างกันออกไป

ผู้วิจัยขอใช้เรียกฉันท์ต่าง ๆ ในชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาว่า คาถา แบบทั่ว ๆ ไป โดยใช้ศัพท์ที่เรียกแต่ละคาถาเขียนแบบภาษาบาลีเป็นหลักแต่ใช้ศัพท์ที่เป็นภาษาสันสกฤตในวงเล็บกำกับไว้

เนื่องจากคาถาชนิดหนึ่ง ๆ มีการกำหนดใช้คณะฉันท์และข้อบังคับจำนวนพยางค์ของแต่ละบาทต่างกันออกไป ดังนั้น ในภาษาสันสกฤตจึงอาจมีจำนวนมากถึง 600 ชนิด[84] ซึ่งคำประพันธ์ในส่วนที่เป็นร้อยกรองในสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดกของชาดกพระบาลี จำนวน 48 บท ประกอบด้วยคาถา 6 ประเภท และชาดกมาลา จำนวน 135 บท ประกอบด้วยคาถา 21 ประเภท รวมจำนวนทั้งสิ้น 183 บท ประกอบด้วยคาถา 23 ประเภท โดยแบ่งฉันท์ประเภทต่าง ๆ จำนวน 9 ฉันท์ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 สรุปการใช้รูปแบบคาถาในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาเรื่องสุปปารกชาดก (สุปารคชาดก)

คาถาที่	**ชาดกพระบาลี อรรถกถา**	**ชาดกมาลา**
	สุปปารกชาดก	**สุปารคชาดก**
1 [108]	ตติยมการวิปุลา	วังสัฏฐะ (วังศสถ)
2 [109]	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)	วสันตติลกะ
3 [110]	ปฐมสการ ตติยมการวิปุลา	อุปชาติ
4 [111]	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)	อุปชาติ
5 [112]	ตติยมการวิปุลา	อุปชาติ
6 [113]	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)	อุปชาติ
7 [114]	ตติยมการวิปุลา	อุปชาติ
8 [115]	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)	อุปชาติ
9 [116]	ตติยมการวิปุลา	อุปชาติ
10 [117]	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)	อุปชาติ
11 [118]	ปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา	อุปชาติ
12 [119]	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)	วสันตติลกะ
13 [120]	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
14	-	วังสัฏฐะ (วังศสถ)
15	-	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)

[84] Les Morgan. **Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech**. (n.p.: Mahodara Press, 2011), p. 33.

16	-	อุปชาติ
17	-	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
18	-	ปุปผิตัคคา (ปุษฺปิตาคฺรา)
19	-	ตติยนการวิปุลา
20	-	อปรวัตตะ (อปรวกฺร)
21	-	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
22	-	สัททูลวิกกีฬิตะ (ศารฺทูลวิกฺรีฑิต)
23	-	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
24	-	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
25	-	อุปชาติ
26	-	อุปชาติ
27	-	อุปชาติ
28	-	อุปชาติ
29	-	อุปชาติ
30	-	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
31	-	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
32	-	ปุปผิตัคคา (ปุษฺปิตาคฺรา)
33	-	อุปชาติ

ตารางที่ 2 สรุปการใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาเรื่อง กุมภชาดก (กุมภชาดก)

คาถาที่	**ชาดกพระบาลี อรรถกถา**	**ชาดกมาลา**
	กุมภชาดก	**กุมภชาดก**
1 [33]	อุปชาติ	อุปชาติ
2 [34]	อุปชาติ	อุปชาติ
3 [35]	อุปชาติ	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
4 [36]	อุปชาติ	อุปชาติ
5 [37]	อุปชาติ	วัตตะ (วกฺตร)
6 [38]	อุปชาติ	อปรวัตตะ (อปรวกฺร)
7 [39]	อุปชาติ	วสันตติลกะ

8 [40]	อุปชาติ	อุปชาติ
9 [41]	อุปชาติ	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
10 [42]	อุปชาติ	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
11 [43]	อุปชาติ	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
12 [44]	อุปชาติ	สัททูลวิกกีฬิตะ (ศารฺทูลวิกฺรีฑิต)
13 [45]	อุปชาติ	สัททูลวิกกีฬิตะ (ศารฺทูลวิกฺรีฑิต)
14 [46]	อุปชาติ	สิขริณี (ศิขริณี)
15 [47]	อุปชาติ	วสันตติลกะ
16 [48]	อุปชาติ	ปหัสสิณี (ปฺรหรฺษิณี)
17 [49]	อุปชาติ	ปมิตักขรา (ปฺรมิตากฺษรา)
18 [50]	อุปชาติ	อุปชาติ
19 [51]	อุปชาติ	อุปชาติ
20 [52]	อุปชาติ	ปหรณกลิกา (ปฺรหรณกลิกา)
21 [53]	อุปชาติ	ทุตวิลัมพิตะ (ทฺรุตวิลมฺพิต)
22 [54]	อุปชาติ	สาลินี (ศาลินี)
23 [55]	อุปชาติ	วสันตติลกะ
24 [56]	อุปชาติ	อินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺร)
25 [57]	อุปชาติ	ปุปผิตัคคา (ปุษฺปิตาคฺรา)
26 [58]	อุปชาติ	อุปชาติ
27 [59]	อุปชาติ	อุปชาติ
28 [60]	อุปชาติ	มาลินี
29 [61]	อุปชาติ	วสันตติลกะ
30 [62]	อุปชาติ	วสันตติลกะ
31 [63]	อุปชาติ	อุปชาติ
32	-	อุปชาติ
33	-	อุปชาติ

ตารางที่ 3 สรุปการใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาเรื่อง ขันติวาทิชาดกชาดก (กษานติชาดก)

คาถาที่	ชาดกพระบาลี อรรถกถา	ชาดกมาลา
	ขันติวาทิชาดก	กษานติชาดก
1 [49]	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)	อุปชาติ
2 [50]	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)	อุปชาติ
3 [51]	ตติยภการวิปุลา	อุปชาติ
4 [52]	ปฐมสการ ตติยมการวิปุลา	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
5	-	อุปชาติ
6	-	อุปชาติ
7	-	อุปชาติ
8	-	อุปชาติ
9	-	อุปชาติ
10	-	อุปชาติ
11	-	อุปชาติ
12	-	อุปชาติ
13	-	อุปชาติ
14	-	อุปชาติ
15	-	วังสัฏฐะ (วังศสฺถ)
16	-	วังสัฏฐะ (วังศสฺถ)
17	-	วังสัฏฐะ (วังศสฺถ)
18	-	วังสัฏฐะ (วังศสฺถ)
19	-	วังสัฏฐะ (วังศสฺถ)
20	-	วังสัฏฐะ (วังศสฺถ)
21	-	วังสัฏฐะ (วังศสฺถ)
22	-	วังสัฏฐะ (วังศสฺถ)
23	-	วังสัฏฐะ (วังศสฺถ)
24	-	สิขริณี (ศิขริณี)
25	-	อุปชาติ
26	-	อุปชาติ

27	-	อุปชาติ
28	-	อุปชาติ
29	-	อุปชาติ
30	-	ปัถยาวัตตะ (ปฤยาวกฺฑฺร)
31	-	ปัถยาวัตตะ (ปฤยาวกฺฑฺร)
32	-	ปัถยาวัตตะ (ปฤยาวกฺฑฺร)
33	-	ตติยมการวิปุลา
34	-	อุปชาติ
35	-	วสันตติลกะ
36	-	อุปชาติ
37	-	ปัถยาวัตตะ (ปฤยาวกฺฑฺร)
38	-	วสันตติลกะ
39	-	วังสัฏฐะ (วำศสฺถ)
40	-	วังสัฏฐะ (วำศสฺถ)
41	-	วังสัฏฐะ (วำศสฺถ)
42	-	วังสัฏฐะ (วำศสฺถ)
43	-	วังสัฏฐะ (วำศสฺถ)
44	-	วังสัฏฐะ (วำศสฺถ)
45	-	วังสัฏฐะ (วำศสฺถ)
46	-	วังสัฏฐะ (วำศสฺถ)
47	-	วังสัฏฐะ (วำศสฺถ)
48	-	วังสัฏฐะ (วำศสฺถ)
49	-	ปฐมภการวิปุลา
50	-	ปัถยาวัตตะ (ปฤยาวกฺฑฺร)
51	-	ปัถยาวัตตะ (ปฤยาวกฺฑฺร)
52	-	ปัถยาวัตตะ (ปฤยาวกฺฑฺร)
53	-	อุปชาติ
54	-	ปัถยาวัตตะ (ปฤยาวกฺฑฺร)
55	-	ปุปผิตัคคา (ปุษฺปิตาคฺรา)
56	-	สาลินี (ศาลินี)

57	-	วัตตะ (วกฺตร)
58	-	อุปชาติ
59	-	อุปชาติ
60	-	อุปชาติ
61	-	ปฐมมการ จตุตถมการวิปุลา
62	-	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
63	-	ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร)
64	-	อุปชาติ
65	-	อุปชาติ
66	-	อุปชาติ
67	-	อุปชาติ
68	-	อุปชาติ
69	-	อุปชาติ

ทั้งนี้ มีการใช้คาถาแต่ละประเภท เรียงลำดับจากการใช้มากไปหาน้อย ดังนี้

1. อุปชาติ (Upajāti) มีจำนวน 88 บท เป็นคาถาที่ใช้มากที่สุดในสามเรื่องนี้ มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 11 พยางค์ และเป็นคาถาที่ผสมกันระหว่างคาถาตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป ส่วนใหญ่นิยมผสมกันระหว่างอินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) กับอุเปนทวชิระ (อุเปนฺทฺรวชฺรา Upendravajrā)[85] หรือเป็นคาถาที่ผสมคาถาหลายประเภทซึ่งมีพยางค์ไม่เท่ากันในแต่ละคาถาก็เรียกว่า อุปชาติ ได้

ตามนัยแรก อุปชาติเป็นคาถาผสมระหว่างอินทวชิระกับอุเปนทวชิระเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับคาถาอื่น ส่วนนัยหลัง คาถานี้เป็นคาถาผสมระหว่างคาถาหลายประเภทในฉันท์วรรณพฤติที่มีพยางค์เท่ากันและต่างกัน ดังนั้น อุปชาตินี้จึงมีประเภทมากมายนับไม่ถ้วน

ลักษณะของอุปชาติ คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

อนนฺตโรทีริตลกฺษฺมภาเชา ปาเทา ยทียาวุปชาตยสฺตาะ.[86]

แปลว่า “คาถาที่มีบาทอันเข้าถึงลักษณะของอินทวชิระ และอุเปนทวชิระที่กล่าวติดกับคาถานี้ ชื่อว่าอุปชาติ”

---

[85] Charles Philip Brown. **Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained**. p. 115.

[86] เกทารภัฏฏะ. **วุตโตทัย**. (พาราณสี: โรงพิมพ์เจาขัมภาสันสกฤต, 1927), 3/30.

อิตฺถ์ กิลานฺยาสฺวปิ มิศฺริตาสุ สมรนฺติ ชาติษฺวิทเมว นาม.[87]

แปลว่า “บัณฑิตทั้งหลายระลึกอยู่ว่า เมื่อคาถาชนิดอื่น ๆ จากนั้นผสมกัน ก็เป็นอุปชาติโดยแท้”

อินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) คือ คาถาที่ประกอบด้วย ต ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ในบาททั้ง 4 คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

สฺยาทินฺทฺรวชฺรา ยทิ เตา ชเคา คะ.[88]

แปลว่า “คาถาที่มี ต คณะ 2 คณะ, ช คณะ และครุ 2 ตัว ชื่อว่าอินทวชิระ”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

อินฺทาทิกา ตา วชิรา ชคาโค.[89]

แปลว่า “คาถาที่มี ต ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ ชื่อว่าอินทวชิระ”

ลักษณะของอินทวชิระ

มีคณะ 3 คณะ คือ ต, ต, ช คณะ และครุ 2 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท ดังที่แสดงไว้ในตารางแสดง คือ

อินทวชิรคาถา มี 11 พยางค์				
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
ต	ต	ช	ค	ค
2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2

อุเปนทวชิระ (อุเปนฺทฺรวชฺรา Upendravajrā) คือ คาถาที่ประกอบด้วย ช ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ในบาททั้ง 4 คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

อุเปนฺทฺรวชฺรา ชตชาสฺตโต เคา.[90]

แปลว่า “คาถาที่มี ช คณะ, ต คณะ, ช คณะ และครุ 2 ตัว ชื่อว่า อุเปนทวชิระ”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

---

[87] เรื่องเดียวกัน, 3/31.

[88] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/28.

[89] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ซีเอไอเซ็นเตอร์ จำกัด, 2551), หน้า 190.

[90] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/29.

อุปาทิกา สาว ชตา ชคา โค.[91]

แปลว่า “คาถาที่มี ช ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ ชื่อว่าอุเปนทวชิระ”

ลักษณะของอุเปนทวชิระ

มีคณะ 3 คณะ คือ ช, ต, ช คณะ และคุรุ 2 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท ดังที่แสดงไว้ในตาราง คือ

อุเปนทวชิรคาถา มี 11 พยางค์				
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
ช	ต	ช	ค	ค
1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2

อุปชาตินัยแรก คือ คาถาผสมกันระหว่างอินทวชิระกับอุเปนทวชิระ มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

น เม ปิตา วา อถวาปิ มาตา
เอตาทิโส ยาทิสโก ตุวัสิ
หิตานุกมฺปี ปรมตฺถกาโม
โสหำ กริสฺสำ วจนำ ตวชช.

กุมภชาดก (พระบาลี) คาถาที่ 60

บาทที่	พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
1	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	น เม ปิ	ตา วา อ	ถ วา ปิ	มา	ตา
2	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	เอ ตา ทิ	โส ยา ทิ	ส โก ตุ	วำ	**สิ**

[91] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 192.

3	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	หิ ตา นุ	กมฺ ปี ป	ร มตฺ ถ	กา	โม
4	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	โส หำ ก	ริสฺ สำ ว	จ นำ ต	วชฺ	**ช**

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) ประเภทอุปชาติ ผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 และที่ 3 ของคาถานี้ เป็นอุเปนทวชิระ ส่วนบาทที่ 2 และที่ 4 เป็นอินทวชิระ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างอุเปนทวชิระและอินทวชิระในบาททั้ง 4

พยางค์ว่า สิ ท้ายบาทที่ 2 และพยางค์ ช ท้ายบาทที่ 4 จัดเป็นปาทันตครุ คือสระสั้น ที่ประกอบกับพยัญชนะอยู่ท้ายบาท จัดเป็นครุพิเศษมีใช้เฉพาะในคาถาเท่านั้น

ตเวว ทาสีสตมตฺถุ ราช
คามา จ คาโว จ ตเวว โหนฺตุ
อาชญฺญยุตฺตา จ รถา ตเวว
สกฺโกหมสฺมี ติทสานมินฺโท.

กุมภชาดก (พระบาลี) คาถาที่ 62

บาทที่	พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
1	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	ต เว ว	ทา สี ส	ต มตฺ ถุ	รา	**ช**
2	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	คา มา จ	คา โว จ	ต เว ว	โหนฺ	**ตุ**

3	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	อา ชญ์ ญ	ยุตฺ ตา จ	ร ถา ต	เว	**ว**
4	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	สกฺ โก ห	มสฺ มี ติ	ท สา น	มินฺ	โท

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) ประเภทอุปชาติ ผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 และที่ 3 ของคาถานี้ เป็นอุเปนทวชิระ ส่วนบาทที่ 2 และที่ 4 เป็นอินทวชิระ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างอุเปนทวชิระและอินทวชิระในบาททั้ง 4

พยางค์ว่า ช ท้ายบาทที่ 1, พยางค์ว่า ตุ ท้ายบาทที่ 2 และพยางค์ ว ท้ายบาทที่ 3 จัดเป็นปาทันตครุ คือสระสั้น ที่ประกอบกับพยัญชนะอยู่ท้ายบาท จัดเป็นครุพิเศษมีใช้เฉพาะในคาถาเท่านั้น

วิภิทฺยมาโนรฺมิวิกีรฺณเผนศฺจณฺฑานิลาสฺผาลนภีมนาทะ |
ไนภฺฤตฺยนิรฺมุกฺตสมครฺโตยะ กฺษเณน เราทฺระ สมภูตฺ สมุทฺระ || 4 ||
สุปารคชาดก (ชาดกมาลา) คาถาที่ 4

บาทที่	พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
1	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	วิ ภิทฺ ย	มา โนรฺ มิ	วิ กีรฺ ณ	เผ	นศฺ
2	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	จณฺ ฑา นิ	ลาสฺ ผา ล	น ภี ม	นา	ทะ
3	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค

	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	ไน ภฺฤตฺ ย	นิรฺ มุกฺ ต	ส มคฺ ร	โต	ยะ
4	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	กฺษ เณ น	เราทฺ ระ ส	ม ภูตฺ ส	มุทฺ	ระ

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฏุภฺ Triṣṭuph) ประเภทอุปชาติ ผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 และที่ 4 ของคาถานี้ เป็นอุเปนทวชิระ ส่วนบาทที่ 2 และที่ 3 เป็นอินทวชิระ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างอุเปนทวชิระและอินทวชิระในบาททั้ง 4

นิเษวฺย ยทฺทุศฺจริตปฺรสกฺตาะ ปตนฺติ ภีมานฺนรกปฺรปาตานฺ |
ติรฺยคฺคตึ ปฺเรตทริทฺรตำ จ โก นาม ตทฺทฺรษฏุมปีวฺยวสฺเยตฺ || 27 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) คาถาที่ 27

บาทที่	พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
1	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	นิ เษวฺ ย	ยทฺ ทุศฺ จ	ร ตปฺ ร	สกฺ	ตาะ
2	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	ป ตนฺ ติ	ภี มานฺ น	ร กปฺ ร	ปา	ตานฺ
3	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	ติรฺ ยคฺ ค	ตึ ปฺเร ต	ท ริทฺ ร	ตำ	จ
4	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค

	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	โก นา ม	ตทฺ ทฺรษฺ ฏฺ	ม ปิวฺ ย	วสฺ	เยตฺ

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) ประเภทอุปชาติ ผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 และที่ 2 ของคาถานี้ เป็นอุเปนทวชิระ ส่วนบาทที่ 3 และที่ 4 เป็นอินทวชิระ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างอุเปนทวชิระและอินทวชิระในบาททั้ง 4

ชา นนฺ ส ตุ กฺษานฺติคุณปฺรภาวํ เตนาตฺมวลฺโลกมลํกริษฺยนฺ |
จการ ยตฺกฺษานฺติกถาะ ปฺรสกฺตํ ตตฺกฺษานฺติวาทีติ ตโต วิชชฺเญ || 2 ||
กษานติชาดก (ชาดกมาลา) คาถาที่ 2

บาทที่	พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
1	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	ชา นนฺ ส	ตุกฺ ษานฺ ติ	คุ ณปฺ ร	ภา	วํ
2	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	เต นาตฺ ม	วลฺ โล ก	ม ลํ ก	ริษฺ	ยนฺ
3	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	จ กา ร	ยตฺ กฺษานฺ ติ	ก ถาะ ปฺร	สกฺ	ตๆ
4	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	ตตฺ กฺษานฺ ติ	วา ที ติ	ต โต วิ	ชชฺ	เญ

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) ประเภทอุปชาติ ผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 ที่ 2 และที่ 4 ของคาถานี้ เป็นอินทวชิระ ส่วนบาทที่ 3 เป็นอุเปนทวชิระ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างอุเปนทวชิระและอินทวชิระในบาททั้ง 4

อุปชาตินัยหลัง คือคาถาผสมระหว่างคาถาหลายชนิดในฉันท์วรรณพฤติที่มีพยางค์เท่ากันและต่างกัน ซึ่งจะกล่าวเฉพาะคาถาที่ต่างออกไปจากที่กล่าวแล้ว พร้อมยกตัวอย่างจากชาดกที่เป็นกรณีศึกษามากล่าวดังต่อไปนี้

วิธวังกมาลา (วิธฺวงฺกมาลา Vidhvangkamālā) คือ คาถาที่ประกอบด้วย ต 3 คณะ และ ครุ 2 พยางค์ในบาททั้ง 4 คัมภีร์ฉันโทมัญชรีกล่าวว่า

วิธฺวงฺกมาลา ภเว ตา ตคา โค.

แปลว่า “คาถาที่มี ต คณะ 3 คณะ, และครุ 2 ตัว ชื่อว่าวิธวังกมาลา”

คัมภีร์ฉันโทมัญชรีภาษามคธกล่าวว่า

วิธฺวงฺกมาลา ตโย ตา ครุ เทฺว.[92]

แปลว่า “คาถาที่มี ต ต ต คณะ และครุ 2 พยางค์ ชื่อว่าวิธวังกมาลา”

ลักษณะของวิธวังกมาลา

มีคณะ 3 คณะ คือ ต, ต, ต คณะ และครุ 2 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท ดังที่แสดงไว้ในตารางแสดง คือ

วิธวังกมาลาคาถา มี 11 พยางค์				
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
ต	ต	ต	ค	ค
2 2 1	2 2 1	2 2 1	2	2

โก ปาตุราสี ติทิวา นภมฺหิ
โอภาสยํ สพฺพา จนฺทิมาว
คตฺเตหิ เต รสฺมิโย นิจฺฉรนฺติ
สเตรตา วิชฺชุริวนฺตลิกฺเข.

กุมภชาดก (พระบาลี) คาถาที่ 33

[92] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 218.

บาทที่	พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
1	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	โก ปา ตุ	รา สี ติ	ทิ วา น	ภมฺ	**หิ**
2	**วิธวังกมาลา**				
	ต	ต	ต	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	2 2 1	2	2
	โอ ภา ส	ยํ สํ ว	รึ จนฺ ทิ	มา	**ว**
3	**วิธวังกมาลา**				
	ต	ต	ต	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	2 2 1	2	2
	คตฺ เต หิ	เต รสฺ มิ	โย นิจฺ ฉ	รนฺ	**ติ**
4	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	ส เต ร	ตา วิชฺ ชุ	ร วนฺ ต	ลิกฺ	เข

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) ประเภทอุปชาติ ผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 ของคาถานี้ เป็นอินทวชิระ บาทที่ 2 และที่ 3 เป็นวิธวังกมาลา ส่วนบาทที่ 4 เป็นอุเปนท-วชิระ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างอินทวชิระ วิธวังกมาลา และอุเปนทวชิระในบาททั้ง 4

พยางค์ว่า หิ ท้ายบาทที่ 1, พยางค์ว่า ว ท้ายบาทที่ 2 และพยางค์ ติ ท้ายบาทที่ 3 จัดเป็นปาทันตครุ คือสระสั้น ที่ประกอบกับพยัญชนะอยู่ท้ายบาท จัดเป็นครุพิเศษมีใช้เฉพาะในคาถาเท่านั้น

อินทวังสะ (อินฺทฺรวํศา Indravaṃśā) คือ คาถาที่ประกอบด้วย ต 2 คณะ, ช คณะ, และ ร คณะ ในบาททั้ง 4 คัมภีร์วุตตรัตนากรกล่าวว่า

สฺยาทินฺทฺรวํศา ตตไช รสํยุไตะ.[93]

[93] เกทารภัฏฏะ. **วุตตรัตนากร**. 3/48.

แปลว่า “คาถาที่มี ต คณะ 2 คณะ และ ช คณะ ที่ประกอบด้วย ร คณะ ชื่อว่าอินทวังสะ”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

สา อินฺทวํสา ขลุ ยตฺถ ตา ชรา.[94]

แปลว่า “คาถาที่มี ต ต ช และ ร คณะ ชื่อว่าอินทวังสะ”

ลักษณะของอินทวังสะ

มีคณะ 4 คณะ คือ ต, ต, ช, และ ร คณะ เรียงลำดับกันไปในทุกบาท ดังที่แสดงไว้ในตาราง คือ

อินทวังสคาถา มี 12 พยางค์			
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
ต	ต	ช	ร
2 2 1	2 2 1	1 2 1	2 1 2

โส ฉินฺนวาตํ กมสี อฆมฺหิ
เวหายสํ คจฺฉสิ ติฏฺฐสี จ
อิทฺธี นุ เต วตฺถุกตา สุภาวิตา
อนทฺธคูนํ มสิ เทวตานํ.

กุมภชาดก (พระบาลี) คาถาที่ 34

บาทที่	พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
1	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	โส ฉินฺ น	วา ตำ ก	ม สี อ	ฆมฺ	**หิ**
2	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	เว หา ย	สำ คจฺ ฉ	สิ ติฏฺ ฐ	สี	**จ**

[94] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 220.

3	**อินทวังสะ**				
	ต	ต	ช	ร (12)	
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2 1 2	
	อิทฺ ธี นุ	เต วตฺ ถุ	ก ตา สุ	ภา วิ ตา	
4	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	อ นทฺ ธ	คู นำ ม	สิ เท ว	ตา	นำ

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) และชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) ประเภทอุปชาติผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 และที่ 2 ของคาถานี้ เป็นอินทวชิระ บาทที่ 3 เป็นอินทวังสะ ส่วนบาทที่ 4 เป็นอุเปนทวชิระ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างอินทวชิระ อินทวังสะ และอุเปนท-วชิระในบาททั้ง 4

พยางค์ว่า หิ ท้ายบาทที่ 1 และพยางค์ว่า จ ท้ายบาทที่ 2 จัดเป็นปาทันตครุ คือสระสั้น ที่ประกอบกับพยัญชนะอยู่ท้ายบาท จัดเป็นครุพิเศษมีใช้เฉพาะในคาถาเท่านั้น

ภัททิกา (ภทฺริกา Phadrikā) คือ คาถาที่ประกอบด้วย น 2 คณะ, ร คณะ, และครุ 1 พยางค์ ในบาททั้ง 4 คัมภีร์วุตฺตรัตนากรกล่าวว่า

นนรลคุรุภิศฺจ ภทฺริกา.[95]

แปลว่า “คาถาที่มี น คณะ 2 คณะ, ร คณะ ลหุ 1 พยางค์และครุ 1 พยางค์ ชื่อว่าภัททิกา”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

นนรลหุครูหิ ภทฺทิกา.[96]

แปลว่า “คาถาที่มี น น ร คณะ ลหุ และครุ ชื่อว่าภัททิกา”

ลักษณะของภัททิกา

มีคณะ 3 คณะ คือ น, น, ร, ลหุ 1 พยางค์และครุ 1 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท ดังที่แสดงไว้ในตาราง คือ

[95] เกทารภัฏฏะ. **วุตฺตรัตนากร**. 3/41.

[96] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 216.

ภัททิกาคาถา มี 11 พยางค์			
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11
น	น	ร	ล ค
1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2

มาลตี (Mālatī)) คือ คาถาที่ประกอบด้วย น คณะ, ช 2 คณะ และ ร คณะ ในบาททั้ง 4 คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

ภวติ นชาวถ มาลตี ชเรา.[97]

แปลว่า “คาถาที่มี น คณะ, ช คณะ 2 คณะ และ ร คณะ ชื่อว่ามาลตี”

ลักษณะของมาลตี

มีคณะ 4 คณะ คือ น, ช, ช, และ ร เรียงลำดับกันไปในทุกบาท ดังที่แสดงไว้ในตาราง คือ

มาลตีคาถา มี 12 พยางค์			
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
น	ช	ช	ร
1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2

อิติ ส มุนิวโร’นุศิษฺย ตานฺ สมมุปนีย จ สาธุศิษฺยตามฺ |
อวิจลิตธฺฤติะ กฺษมาศฺรยาตฺสมธิรุโรห ทิวำ กฺษมาศฺรยาตฺ || 69 ||

กษานติชาดก (ชาดกมาลา) คาถาที่ 69

บาทที่	พยางค์			
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
1	**ภัททิกา**			
	น	น	ร	ล ค
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2
	อิ ติ ส	มุ นิ ว	โร นุ ศิษฺ	ย ตานฺ
2	**มาลตี**			
	น	ช	ช	ร

[97] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/66.

	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2
	ส ม มฺ	ป นี ย	จ สา ธุ	ศิษฺ ย ตามฺ
3	**ภัททิกา**			
	น	น	ร	ล ค
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2
	อ วิ จ	ลิ ต ธฺ	ติะ กฺษ มาศฺ	ร ยาตฺ
4	**มาลตี**			
	น	ช	ช	ร
	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2
	ส ม ธิ	รุ โร ห	ทิ วำ กฺษ	มาศฺ ร ยาตฺ

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) และชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) ประเภทอุปชาติผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 และที่ 3 ของคาถานี้ เป็นภัททิกา บาทที่ 2 และบาทที่ 4 เป็นมาลตี คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างภัททิกา และมาลตีในบาททั้ง 4

2. ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร Pathyāvaktra) มีจำนวน 32 บท เป็นคาถาที่อยู่ในอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฺฏุภฺ anuṣṭubh) ซึ่งเป็นฉันท์ที่มีหลายรูปแบบ รูปแบบที่ใช้กันมาก คือรูปแบบที่มีการกำหนดพยางค์ครุและลหุ 1 บาทมี 8 พยางค์ 4 บาทนับเป็น 1 บท ปกติพยางค์ที่ 5 ของทุกบาทควรเป็นลหุ พยางค์ที่ 6 ควรเป็นครุ พยางค์ที่ 7 จะเป็นครุหรือลหุก็ได้สลับกันไป[98] แต่อย่างไรก็ตาม พยางค์ที่ 7 นี้ ในบาทคี่ (บาทที่ 1 กับบาทที่ 3) นิยมครุ ในบาทคู่ (บาทที่ 2 กับบาทที่ 4) นิยมลหุ ส่วนพยางค์อื่นนอกจากนี้จะเป็นครุหรือลหุก็ได้ ในที่นี้ จะแยกกล่าวเฉพาะคาถาที่เป็นปัถยาวัตตะ มีจำนวน 32 บท

ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร Pathyāvaktra) คือ คาถาที่ประกอบด้วย ย, ช, ย, ช คณะในบาททั้ง 4 ท้าย 4 พยางค์แรก ซึ่งลักษณะของปัถยาวัตตะ คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

ยุโชรฺเชน สริทฺภรฺตฺตุ ปถฺยาวกฺตฺรำ ปฺรกีรฺติตมฺ.[99]

แปลว่า “คาถาที่มี ช คณะ ท้ายพยางค์ที่ 4 ในบาทคู่ เรียกว่า ปัถยาวัตตะ”

คัมภีร์ปิงคลฉันโทสูตรได้กล่าวถึงเรื่องนี้เช่นกันว่า

---

[98] V. S. Apte. **The Practical Sanskrit-English Dictionary**. p. 1036.

[99] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 2/22.

ปฏฺยา ยุโช ช. จตุรฺถาทิติ วรฺตฺตเต. ยตฺร วกฺตฺเร ยุชะ ปาทสฺย จตุรฺถาทกฺษราทูรฺทฺธํ ชการะ ปฺรยุชฺยเต, ตทฺวกฺตฺรํ ปฏฺยา นาม. ยสฺยาปวาทะ.[100]

แปลว่า “บทว่า จตุรฺถาทฺ (ท้ายพยางค์ที่ 4) ย่อมติดตามมา ท่านประกอบ ช อักษรถัดจากพยางค์ที่ 4 ของบาทคู่ไว้ในวัตตคาถาใด วัตตคาถานั้นชื่อว่า ปัถยาวัตตะ สูตรนี้ห้าม ย คณะ”

แม้คัมภีร์ฉันโทมัญชรีก็กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

ยุโชศฺจตุรฺถโต เชน ปฏฺยาวกฺตฺรํ ปฺรกีรฺติตม.[101]

แปลว่า “คาถาที่มี ช คณะท้าย 4 พยางค์ในบาทคู่ ท่านเรียกว่า ปัถยาวัตตะ”

ลักษณะของปัถยาวัตตะ คือ

1) มีครุหรือลหุ อยู่พยางค์ที่ 1 และ 8 ของแต่ละบาท

2) มีคณะ 6 คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ 2 3 4 เว้น 2 คณะคือ ส, น คณะ แต่บางครั้งก็มี 2 คณะนี้ปรากฏใช้อยู่เหมือนกัน

3) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคี่ คือบาทที่ 1 และ 3

4) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคู่ คือบาทที่ 2 และ 4

การเว้น ส และ น คณะทั้งสอง เพราะคณะที่อยู่พยางค์ที่ 2 3 4 ของทุกบาท ชื่อว่า สวามินีคณะ (คณะแม่บ้าน) โดยมีคติว่า ส คณะถือว่าเป็นอธิกเวรีคณะ คือคณะที่มีศัตรูมาก ส่วน น คณะก็เป็นอธิกมิตตคณะ คือคณะที่มีเพื่อนมาก เพราะเหตุที่แม่บ้านซึ่งมีศัตรูมากหรือมีเพื่อนมากย่อมจะอยู่ไม่เป็นสุข ดังนั้น จึงควรเว้น ส และ น คณะทั้งสอง

แต่บางครั้งก็ต้องประกอบเป็น ส หรือ น คณะ ในพยางค์ที่ 2 3 4 ซึ่งเกิดจากความจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ถ้าเราจะแต่งคาถาเองควรหลีกเลี่ยงคณะที่ท่านปฏิเสธไว้ เพื่อให้ถูกต้องตามระเบียบที่บัญญัติไว้ในฉันทลักษณ์ที่ท่านกำหนดไว้

ตารางแสดงปัถยาวัตตะ

<table>
<tr><td colspan="4">บาทคี่ คือบาทที่ 1, 3</td><td colspan="4">บาทคู่ คือบาทที่ 2, 4</td></tr>
<tr><td colspan="4">พยางค์</td><td colspan="4">พยางค์</td></tr>
<tr><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td></tr>
<tr><td rowspan="2">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="2">ย คณะอยู่
บาทที่ 1</td><td rowspan="2">ค/ล</td><td rowspan="2">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="2">ช คณะอยู่
บาทที่ 2</td><td rowspan="2">ค/ล</td></tr>
<tr><td>ย</td><td>ย</td></tr>
</table>

[100] ปิงคละ. **ปิงคลฉันทสูตร**. (กัลกัตตา: โรงพิมพ์ลลิตะ, 2380), 5/15.

[101] คังคาทาสะ. **ฉันโทมัญชรี**. พิมพ์ครั้งที่ 6, (กัลกัตตา: โรงพิมพ์กัลกัตตา, 2353), 4/6.

	ร				ร		
	ต	ย คณะอยู่ บาทที่ 3			ต	ช คณะอยู่ บาทที่ 4	
	ช				ช		
	ภ				ภ		
2	6	1	2	2	6	1	2

ปัถยาวัตตะ มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ภรุกจฺฉา ปยาตานำ วาณิชานำ ธเนสินำ
นาวาย วิปปนฏฺฐาย ขุรมาลีติ วุจฺจติ.
สุปปารคชาดก (พระบาลี) 109

ครึ่งคาถาแรก							
พยางค์				พยางค์			
1	2 3 4	5 6 7	8	1	2 3 4	5 6 7	8
ล	ย	**ย**	ค	ค	ย	**ช**	ค
1 ภ	1 2 2 รุ กจฺ ฉา	**1 2 2** **ป ยา ตา**	2 นำ	2 วา	1 2 2 นิ ชา นำ	**1 2 1** **ธ เน สิ**	2 นำ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ร	**ย**	ล	ล	ย	**ช**	ล
2 นา	2 1 2 วา ย วิปฺ	**1 2 2** **ป นฏฺ ฐา**	1 ย	1 ขุ	1 2 2 ร ม าลี	**1 2 1** **ติ วุจฺ จ**	1 ติ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภทปัถยาวัตตะ มี ย, ช, ย, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ ป ยา ตา (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ธ เน สิ (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ป นฏฺ ฐา (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ติ วุจฺ จ (1 2 1)

ยโต สรามิ อตฺตานำ ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตำ
นาภิชานามิ สญฺจิจฺจ เอกปาณมฺปิ หึสิตำ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถึ นาวา นิวตฺตตุ.
สุปปารคชาดก (พระบาลี) 120

ครึ่งคาถาแรก							
พยางค์				พยางค์			
1	2 3 4	5 6 7	8	1	2 3 4	5 6 7	8
ล	ร	**ย**	ค	ล	ย	**ช**	ค
1 ย	2 1 2 โต ส รา	**1 2 2** **มิ อตฺ ตา**	2 นำ	1 ย	1 2 2 โต ปตฺโตสฺ	**1 2 1** **มิ วิญ ญุ**	2 ตำ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ย	**ย**	ล	ค	ย	**ช**	ค
2 นา	1 2 2 ภิ ชา นา	**1 2 2** **มิ สญ จิจฺ**	1 จ	2 เอ	1 2 2 ก ปา ณมฺ	**1 2 1** **ปิ หึ สิ**	2 ตำ
ครึ่งคาถาแรก (1 คาถาครึ่ง)							
ค	ร	**ย**	ล	ค	ม	**ช**	ล
2 เอ	2 1 2 เต น สจฺ	**1 2 2** **จ วชฺเช**	1 น	2 โสตฺ	2 2 2 ถึ นา วา	**1 2 1** **นิ วตฺ ต**	1 ตุ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภทปัถยาวัตตะ มี ย, ช, ย, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ มิ อตฺ ตา (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ มิ วิญ ญุ (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ มิ สญ จิจฺ (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ปิ หึ สิ (1 2 1)

ครึ่งคาถาแรก (1 คาถาครึ่ง)

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ จ วชฺ เช (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ นิ วตฺ ต (1 2 1)

โย เต หตฺเถ จ ปาเท จ กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ
ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร มา รฏฺฐํ วินสา อิทำ.
ขันติวาทิชาดก (พระบาลี) 49

ครึ่งคาถาแรก							
พยางค์				พยางค์			
1	2 3 4	5 6 7	8	1	2 3 4	5 6 7	8
ค	ม	**ย**	ล	ค	ย	**ช**	ล
2 โย	2 2 2 เต หตฺ เถ	**1 2 2** **จ ปา เท**	1 จ	2 กณฺ	1 2 2 ณ นา สญฺ	**1 2 1** **จ เฉ ท**	1 ยิ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ช	**ย**	ล	ค	ต	**ช**	ค
2 ตสฺ	1 2 1 ส กุชฺ ฌ	**1 2 2** **ม หา วี**	1 ร	2 มา	2 2 1 รฏฺ ฐำ วิ	**1 2 1** **น สา อิ**	2 ทำ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ปัถยาวัตตะ** มี ย, ช, ย, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ จ ปา เท (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ จ เฉ ท (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ม หา วี (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ น สา อิ (1 2 1)

โย เม หตฺเถ จ ปาเท จ กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ
จิรำ ชีวตุ โส ราชา นหิ กุชฺฌนฺติ มาทิสา.
ขันติวาทิชาดก (พระบาลี) 50

ครึ่งคาถาแรก							
พยางค์				พยางค์			
1	2 3 4	5 6 7	8	1	2 3 4	5 6 7	8
ค	ม	**ย**	ล	ค	ย	**ช**	ล
2 โย	2 2 2 เม หตฺ เถ	**1 2 2** **จ ปา เท**	1 จ	2 กณฺ	1 2 2 ณ นา สญฺ	**1 2 1** **จ เฉ ท**	1 ยิ
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ต	**ย**	ค	ล	ย	**ช**	ค
1 จิ	2 2 1 รำ ชี ว	**1 2 2** **ตุ โส รา**	2 ชา	1 น	1 2 2 หิ กุชฺ ณนฺ	**1 2 1** **ติ มา ทิ**	2 สา

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ปัถยาวัตตะ** มี ย, ช, ย, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ จ ปา เท (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ จ เฉ ท (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ตุ โส รา (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ติ มา ทิ (1 2 1)

กฺษีรารฺณว อิติ ขฺยาต อุทธิรฺทธิมาลฺยเสา **|**

กฺษมำ นาตะ ปรำ คนฺตุ ศกฺยเต เจนฺนิวรฺติตุ **||** 15 **||**

สุปารคชาดก (ชาดกมาลา) 15

ครึ่งคาถาแรก							
พยางค์				พยางค์			
1	2 3 4	5 6 7	8	1	2 3 4	5 6 7	8
ค	ภ	**ย**	ล	ล	ช	**ช**	ค
2 กฺษี	2 1 1 รารฺ ณ ว	**1 2 2** **อิ ติขฺ ยา**	1 ต	1 อุ	1 2 1 ท ธิรฺ ท	**1 2 1** **ธิ มาลฺ ย**	2 เสา
ครึ่งคาถาหลัง							

ล	ม	**ย**	ค	ค	ย	**ช**	ค
1	2 2 2	**1 2 2**	2	2	1 2 2	**1 2 1**	2
กฺษ	มำ นา ตะ	**ป รำ คนฺ**	ตุ๋	ศกฺ	ย เต เจนฺ	**นิ วรฺ ติ**	ตุ๋

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ปัถยาวัตตะ** มี ย, ช, ย, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ อิ ติขฺ ยา (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ธิ มาลฺ ย (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ป รำ คนฺ (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ นิ วรฺ ติ (1 2 1)

ปรมุขสฺวาทุ ปานำ หิ โทษทรฺศนวิกฺลวานฺ |
ศเรยโส’ปหรตฺเยว รมณียมิวาปถมฺ || 3 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 3

ครึ่งคาถาแรก							
พยางค์				พยางค์			
1	2 3 4	5 6 7	8	1	2 3 4	5 6 7	8
ล	ย	**ย**	ล	ค	ช	**ช**	ค
1	1 2 2	**1 2 2**	1	2	1 2 1	**1 2 1**	2
ปฺร	มุ ขสฺ วา	**ทุ ปา นำ**	หิ	โท	ษ ทรฺ ศ	**น วิกฺ ล**	วานฺ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ช	**ย**	ล	ล	ช	**ช**	ค
2	1 2 1	**1 2 2**	1	1	1 2 1	**1 2 1**	2
ศฺเร	ย โส ป	**ห รตฺ เย**	ว	ร	ม ณี ย	**มิ วา ป**	ถมฺ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ปัถยาวัตตะ** มี ย, ช, ย, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ ทุ ปา นำ (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ น วิกฺ ล (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ห รตฺ เย (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ มิ วา ป (1 2 1)

นิวสนฺติ หิ ยตฺไรว / สนฺตะ สทฺคุณภูษณาะ |

ตนฺมงฺคลฺยำ มโนชฺญำ จ / ตตฺตีรฺถำ ตตฺตโปวนมฺ || 4 ||

กษานติชาดก (ชาดกมาลา) 4

ครึ่งคาถาแรก							
พยางค์				พยางค์			
1	2 3 4	5 6 7	8	1	2 3 4	5 6 7	8
ค	ภ	**ย**	ล	ล	ช	**ช**	ค
2 นิ	2 1 1 ว สนฺ ติ	**1 2 2** **หิ ยตฺ ไย**	1 ว	1 สนฺ	1 2 1 ตะ สทฺ คุ	**1 2 1** **ณ ภู ษ**	2 ณาะ
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ม	**ย**	ค	ค	ย	**ช**	ค
1 ตนฺ	2 2 2 มงฺ คลฺ ยำ	**1 2 2** **ม โนชฺ ญำ**	2 จ	2 ตตฺ	1 2 2 ตีรฺ ถำ ตตฺ	**1 2 1** **ต โป ว**	2 นมฺ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ปัถยาวัตตะ** มี ย, ช, ย, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ หิ ยตฺ ไร (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ณ ภู ษ (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ม โนชฺ ญำ (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ต โป ว (1 2 1)

3. วังสัฏฐะ (วꣳศสฺถ vaṃśastha) มีจำนวน 21 บท เป็นคาถาที่อยู่ในชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 12 พยางค์ ประกอบด้วย ช, ต, ช และ ร คณะ

วังสัฏฐะ คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

ชเตา ตุ วꣳศสฺถมุทีริตꣳ ชรา.[102]

แปลว่า “คาถาที่มี ช คณะ, ต คณะ, ช คณะ และ ร คณะ ชื่อว่าวังสัฏฐะ”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

วทนฺติ วꣳสฏฺฐมิทꣳ ชตา ชรา.[103]

แปลว่า “คาถาที่มี ช คณะ, ต คณะ, ช คณะ และ ร คณะ ท่านเรียกว่าวังสัฏฐะ”

ลักษณะของวังสัฏฐะ

มีคณะ 4 คณะ คือ ช, ต, ช และ ร คณะ เรียงลำดับกันไปในทุกบาท ดังที่แสดงไว้ในตาราง คือ

วังสัฏฐคาถา มี 12 พยางค์			
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
ช	ต	ช	ร
1 2 1	2 2 1	1 2 1	2 1 2

วังสัฏฐะ มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ชราชฺญยา สꣳหฺริยมาณทรฺศเน ศฺรมาภิปาไตะ ปฺรตนูกฺฤตสฺมฺฤเตา |
สฺวเทหกฺฤตฺเย’ปฺยวสนฺนวิกฺรเม สหายตา กา ปริศงฺกฺยเต มยิ || 1 ||

สุปารคชาดก (ชาดกมาลา) 1

บาทที่	**วังสัฏฐคาถา**			
	12 พยางค์			
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
	ช	ต	ช	ร
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2 1 2
1	ช ราชฺ ญ	ยา สꣳ หฺริ	ย มา ณ	ทรฺ ศ เน

[102] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/46.

[103] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 218.

2	ศฺร มา ภิ	ปา ไตะ ปฺร	ต นู กฺฤ	ตสฺ มฺฤ เตา
3	สฺว เท ห	กฺฤตฺ เย ปฺย	ว สนฺ น	วิกฺ ร เม
4	ส หา ย	ตา กา ป	ริ ศงฺ กฺย	เต ม **ยิ**

คาถานี้เป็นชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ ประเภท**วังสัฏฐะ** มี ช, ต, ช, ร คณะเรียงลำดับไปในทุกบาท

พยางค์ว่า ยิ ท้ายบาทที่ 4 จัดเป็นปาทันตครุ

อครฺหิตำ ชาติมวาปฺย มานุษีมนูนภาวำ ปฏฺภิสฺตเถนฺทฺริไยะ |
อวศฺยมฺฤตฺยุรฺน กโรติ ยะ ศุภำ ปฺรมาทภากฺปฺรตฺยหเมษ วณฺจยเต || 15 ||
กษานติชาดก (ชาดกมาลา) 15

บาทที่	**วังสัฏฐคาถา**			
	12 พยางค์			
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
	ช	ต	ช	ร
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2 1 2
1	อ ครฺ หิ	ตำ ชา ติ	ม วาปฺ ย	มา นุ ษี
2	ม นู น	ภา วำ ป	ฏฺ ภิสฺ ต	เถนฺ ทฺริ ไยะ
3	อ วศฺ ย	มฺฤตฺ ยุรฺ น	ก โร ติ	ยะ ศุ ภำ
4	ปฺร มา ท	ภากฺ ปรตฺ ย	ห เม ษ	วณฺจ ย เต

คาถานี้เป็นชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ ประเภท**วังสัฏฐะ** มี ช, ต, ช, ร คณะเรียงลำดับไปในทุกบาท

กุเลน รูเปณ วโยคุเณน วา พลปฺรกรฺเษณ ธโนทเยน วา |
ปรตฺร นาปฺโนติ สุขานิ กศฺจน ปฺรทานศีลาทิคุไณรสำสฺกฺฤตะ || 16 ||
กษานติชาดก (ชาดกมาลา) 16

บาทที่	วังสัฏฐคาถา			
	12 พยางค์			
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
	ช	ต	ช	ร
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2 1 2
1	กุ เล น	รู เป น	ว โย คุ	เณ น วา
2	พ ลปฺ ร	กรฺ เษ ณ	ธ โน ท	เย น วา
3	ป รตฺ ร	นาปฺ โน ติ	สุ ขา นิ	กศฺ จ **น**
4	ปฺร ทา น	ศี ลา ทิ	คุ ไณ ร	สำสฺ กฺฤ ตะ

คาถานี้เป็นชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ ประเภท**วังสัฏฐะ** มี ช, ต, ช, ร คณะเรียงลำดับไปในทุกบาท

พยางค์ว่า น ท้ายบาทที่ 3 จัดเป็นปาทันตครุ

4. วสันตติลกา (วสนฺตติลกา Vasantatilakā) มีจำนวน 9 บท เป็นคาถาที่อยู่ในสักกรีฉันท์ (ศกฺวรี Śakvarī) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 14 พยางค์ ประกอบด้วย ต, ภ, ช, ช คณะ และครุ 2 พยางค์ในบาททั้ง 4

วสันตติล คัมภีร์วุตฺตรัตนากรกล่าวว่า

อุกฺตา วสนฺตติลกา ตภชา ชเคา คะ.[104]

แปลว่า “คาถาที่มี ต คณะ, ภ คณะ, ช คณะ 2 คณะ และครุ 2 พยางค์ ชื่อว่าวสันตติลกา”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

วุตฺตา วสนฺตติลกา ตภชา ชคา โค.[105]

แปลว่า “คาถาที่มี ต ภ ช ช คณะ และครุ 2 พยางค์ ท่านกล่าวว่า วสันตติลกา”

ลักษณะของวสันตติลกา

มีคณะ 4 คณะ คือ ต, ภ, ช, ช คณะ และครุ 2 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท

---

[104] เกทารภัฏฏะ. **วุตฺตรัตนากร**. 3/79.

[105] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 218.

ตารางแสดงวสันตติลกา

วสันตติลกาคาถา					
14 พยางค์					
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13	14
ต	ต	ช	ช	ค	ค
2 2 1	2 2 1	1 2 1	1 2 1	2	2

วสันตติลกา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตฺวตฺปาทปงฺกชสมาศฺรยสตฺกฺฤเตน
มงฺคลยตามุปคตา รชสา ตฺวิยำ เนาะ |
ทุรฺเค มหตฺยปิ จ โตยนิธาวมุษฺมิน
สวสฺติ วรเชทิติ ภวนฺตมุปาคตาะ สฺมะ || 2 ||

สุปารคชาดก (ชาดกมาลา) 2

บาทที่	**วสันตติลกาคาถา**					
	14 พยางค์					
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13	14
	ต	ภ	ช	ช	ค	ค
	2 2 1	2 1 1	1 2 1	1 2 1	2	2
1	ตฺวตฺ ปา ท	ปงฺ ก ช	ส มาศฺ ร	ย สตฺ กฺฤ	เต	**น**
2	มงฺ คลฺ ย	ตา มุ ป	ค ตา ร	ช สา ตฺวิ	ยำ	เนาะ
3	ทุรฺ เค ม	หตฺ ย ปิ	จ โต ย	นิ ธา ว	มุษฺ	มิน
4	สฺวสฺ ติว ร	เช ทิ ติ	ภ วนฺ ต	มุ ปา ค	ตาะ	สฺมะ

คาถานี้เป็นสักกรีฉันท์ (ศกฺวรี śakvarī) 14 พยางค์ ประเภท**วสันตติลกา** มี ต, ภ, ช, ช คณะ และครุ 2 พยางค์ท้าย

พยางค์ว่า น ท้ายบาทที่ 1 จัดเป็นปาทันตครุ

ทีปฺตฺยา นวารฺก อิว จารุตยา ศศีว สลกฺษฺยเส จ วปุษานฺยตโม มุนีนามฺ |
ตทฺวกฺตุมรฺหสิ ยถา วิทิโต’สิ โลเก สภาวนา หิ คุณตสฺตฺวยิ โน วิจิตฺรา || 7 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 7

บาทที่	วสันตติลกาคาถา					
	14 พยางค์					
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13	14
	ต	ภ	ช	ช	ค	ค
	2 2 1	2 1 1	1 2 1	1 2 1	2	2
1	ทีปฺตฺ ยา น	วารฺ ก อิ	ว จา รุ	ต ยา ศ	ศี	**ว**
2	สํ ลกฺษ ย	เส จ ว	ปุ ษานฺ ย	ต โม มุ	นี	นามฺ
3	ตทฺ วกฺ ตุ	มรฺ ห สิ	ย ถา วิ	ทิ โต สิ	โล	เก
4	สํ ภา ว	นา หิ คุ	ณ ตสฺตฺ ว	ยิ โน วิ	จิตฺ	รา

คาถานี้เป็นสักกรีฉันท์ (ศกฺวรี Śakvarī) 14 พยางค์ ประเภท**วสันตติลกา** มี ต, ภ, ช, ช คณะ และครุ 2 พยางค์ท้าย
พยางค์ว่า ว ท้ายบาทที่ 1 จัดเป็นปาทันตครุ

อสฺมนฺนิมิตฺตมปราธวิวรฺชิเต’ปิ
ทานฺเต ตปสฺวินิ คุณปฺรติเต’ปฺยมุษฺมินฺ |
โก เวตฺติ กามปิ วิวฺฤตฺย วิการลีลำ
เกนาปิ ยาสฺยปิ ปถา กฺษิติปสฺย โรษะ || 35 ||
กษานติชาดก (ชาดกมาลา) 35

บาทที่	วสันตติลกาคาถา					
	14 พยางค์					
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13	14
	ต	ภ	ช	ช	ค	ค
	2 2 1	2 1 1	1 2 1	1 2 1	2	2
1	อสฺ มนฺ นิ	มิตฺ ต ม	ป รา ธ	วิ วรฺ ชิ	เต	**ปิ**
2	ทานฺ เต ต	ปสฺ วิ นิ	คุ ณปฺ ร	ติ เต ปฺย	มุษฺ	มินฺ

3	โก เวตฺ ติ	กา ม ปิ	วิ วฺฤตฺ ย	วิ กา ร	ลี	ลำ
4	เก นา ปิ	ยาสฺ ย ปิ	ป ถา กฺษิ	ติ ปสฺ ย	โร	ษะ

คาถานี้เป็นสักกรีฉันท์ (ศกฺวรี Śakvarī) 14 พยางค์ ประเภท**วสันตติลกา** มี ต, ภ, ช, ช คณะ และครุ 2 พยางค์ท้าย

พยางค์ว่า ปิ ท้ายบาทที่ 1 จัดเป็นปาทันตครุ

5. ตติยมการวิปุลา (ตฺฤตียมการวิปุลา Tṛtīyamakāravipulā) มีจำนวน 5 บท เป็นคาถาที่อยู่ในอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ anuṣṭubh) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 8 พยางค์ ประกอบด้วย ย, ช, ม, ช คณะท้าย 4 พยางค์แรกในบาททั้ง 4

มการวิปุลามีใช้น้อยมากในวรรณกรรมสันสกฤต แต่ในวรรณกรรมบาลีมีปรากฏใช้อยู่มาก คัมภีร์วฤตตรัตนากรและปิงคลฉันทสูตรมิได้กล่าวถึงมวิปุลาไว้ แม้ในนารายณภัฏฏฎีกาก็กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

มวิปุลา ตุ กวิปฺรโยคาภาวานฺนาสฺติ.[106]

แปลว่า “ส่วนมวิปุลาไม่มีปรากฏ เพราะไม่มีอุทาหรณ์ของกวี”

ลักษณะของตติยมการวิปุลา ที่ปรากฏในวรรณกรรมบาลี

1) มีครุหรือลหุ อยู่พยางค์ที่ 1 และ 8 ของแต่ละบาท

2) มีคณะ 6 คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ 2 3 4 เว้น 2 คณะคือ ส, น คณะ แต่บางครั้งก็มี 2 คณะนี้ปรากฏใช้อยู่เหมือนกัน

3) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคี่ คือบาทที่ 1

4) มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคี่ คือบาทที่ 3

5) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคู่ คือบาทที่ 2 และ 4

ตารางแสดงตติยมการวิปุลา

บาทคี่ คือบาทที่ 1, 3				บาทคู่ คือบาทที่ 2, 4			
พยางค์				พยางค์			
1	2 3 4	5 6 7	8	1	2 3 4	5 6 7	8
ค/ล	ม	ย คณะอยู่	ค/ล	ค/ล	ม	ช คณะอยู่	ค/ล

[106] ภัฏฏนารายณะ. **วฤตตรัตนากรฎีกา**. (พาราณสี: โรงพิมพ์นิรณยสาคร, 2433), 2/30.

	ย	บาทที่ 1			ย	บาทที่ 2	
	ร				ร		
	ต	**ม คณะอยู่ บาทที่ 3**			ต	ช คณะอยู่ บาทที่ 4	
	ช				ช		
	ภ				ภ		
2	6	2	2	2	6	1	2

ตติยมการวิปุลาคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อุมฺมุชฺชนฺติ นิมุชฺชนฺติ มนุสฺสา ขุรนาสิกา
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยํ.
สุปปารคชาดก (พระบาลี) 108

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ต	**ย**	ล	ล	ต	**ช**	ค
2 อุมฺ	2 2 1 มุชฺ ชนฺ ติ	**1 2 2** **นิ มุชฺ ชนฺ**	1 ติ	1 ม	2 2 1 นุสฺ สา ขุ	**1 2 1** **ร นา สิ**	2 กา
ครึ่งโศลกหลัง							
ค	ร	**ม**	ล	ล	ต	**ช**	ค
2 สุปฺ	2 1 2 ปา ร กำ	**2 2 2** **ตำ ปุจฺ ฉา**	1 ม	1 ส	2 2 1 มุทฺ โท ก	**1 2 1** **ต โม อ**	2 ยำ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฺฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ตติยมการวิปุลา** มี ย, ช, ม, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ นิ มุชฺ ชนฺ (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ร นา สิ (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ตำ ปุจฺ ฉา (2 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ต โม อ (1 2 1)

ยถา ทธิ จ ขีรญฺจ สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตำ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยำ.
สุปปารคชาดก (พระบาลี) 112

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ภ	**ย**	ล	ล	ต	**ช**	ล
1 ย	2 1 1 ถา ท ธิ	**1 2 2** **จ ขี รญ**	1 จ	1 ส	2 2 1 มุทฺ โท ป	**1 2 1** **ฏิ ทิสฺ ส**	1 ติ
ครึ่งโศลกหลัง							
ค	ร	**ม**	ล	ล	ต	**ช**	ค
2 สุปฺ	2 1 2 ปา ร กำ	**2 2 2** **ตำ ปุจฺ ฉา**	1 ม	1 ส	2 2 1 มุทฺ โท ก	**1 2 1** **ต โม อ**	2 ยำ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ตติยมการวิปุลา** มี ย, ช, ม, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ จ ขี รญฺ (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ฏิ ทิสฺ ส (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ตำ ปุจฺ ฉา (2 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ต โม อ (1 2 1)

วทตฺเยว กฺษมาเมษ น ตฺเวนำ ปฺรติปทฺยเต |
ตถา หิ โยษิตฺสำปฺรกตฺฤษฺณา น กฺษานฺตวานยมฺ || 33 ||
กษานติชาดก (ชาดกมาลา) 16

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ต	**ย**	ล	ค	ต	**ช**	ค
1 ว	2 2 1 ทตฺ เย ว	**1 2 2** **กฺษ มา เม**	1 ษ	2 นตฺ	2 2 1 เว นำ ปฺร	**1 2 1** **ติ ปทฺ ย**	2 เต
ครึ่งโศลกหลัง							

ล	ร	**ม**	ล	ค	ม	**ช**	ค
1 ต	2 1 2 ถา หิ โย	**2 2 2** **ษิตฺ สำ ปรฺ**	1 ก	2 ตฺฤษฺ	2 2 2 ณานกฺษานฺ	**1 2 1** **ต วา น**	2 ยมฺ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ตติยมการวิปุลา** มี ย, ช, ม, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ กฺษ มา เม (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ติ ปทฺ ย (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ษิตฺ สำ ปรฺ (2 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ต วา น (1 2 1)

6. ปุปผิตัคคา (ปุษฺปิตาคฺรา Puṣpitāgrā) มีจำนวน 4 บท เป็นคาถาที่อยู่ในชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ และอติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์ ประเภทอุปชาติ เป็นฉันท์ที่มีกำหนดจำนวนพยางค์คือบาทที่ 1 และ 3 มี 12 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 4 คณะได้แก่ น, น, ร, ย คณะ และบาทที่ 2 และ 4 มี 13 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 5 คณะได้แก่ น, ช, ช, ร คณะ และพยางค์สุดท้ายบังคับเสียงครุ[107]

ปุปผิตัคคา คัมภีร์วุตตรัตนากรกล่าวว่า

อยุชิ นยุคเรผโต ยกาโร ชิ จ นเชา ชรคาศฺจ ปุษฺปิตาคฺรา.[108]

แปลว่า “คาถาที่มี น คณะ 2 คณะ, ร คณะ และ ย คณะ ในบาทคี่ ส่วนในบาทคู่มี น คณะ, ช คณะ 2 คณะ, ร คณะ และครุ ชื่อว่าปุปผิตัคคา”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

วิสมมุปคตา นนา รยา เจ, นชชรคา สมเก จ ปุปฺผิตคฺคา.[109]

แปลว่า “คาถาที่มี น น ร ย คณะ เข้าถึงวิสมบาท ส่วนในสมบาท มี น ช ช ร คณะ และครุ ชื่อว่าปุปผิตัคคา”

ลักษณะของปุปผิตัคคา

---

[107] Charles Philip Brown. **Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained**. p. 126.

[108] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 4/10.

[109] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 297.

1) บาทที่ 1 และ 3 ประกอบด้วย น, น, ร และ ย คณะ

2) บาทที่ 2 และ 4 ประกอบด้วย น, ช, ช, ร คณะ และครุ

ตารางแสดงปุปผิตัคคา

บาทที่	**ปุปผิตัคคาคาถา**				
	12 และ 13 พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13
1/3	น	น	ร	ย	
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2 2	
2/4	น	ช	ช	ร	ค
	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2	2

ปุปผิตัคคา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปริณตกุศปรฺณวรฺณโตยะ สลิลนิธิะ กตโม นฺวยำ วิภาติ |

สกุสุม อิว เผนภกฺติจิตฺไรรนิลชวากลิไตสฺตรงฺคภงฺไคะ || 18 ||

สุปารคชาดก (ชาดกมาลา) 18

บาทที่	**ปุปผิตัคคาคาถา**				
	12 และ 13 พยางค์				
1	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13
	น	น	ร	ย	
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2 2	
	ป ริ ณ	ต กุ ศ	ปรฺ ณ วรฺ	ณ โต ยะ	
2	น	ช	ช	ร	ค
	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2	2
	ส ลิ ล	นิ ธิะ ก	ต โม นฺว	ยำ วิ ภา	**ติ**
3	น	น	ร	ย	
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2 2	
	ส กุ สุ	ม อิ ว	เผ น ภกฺ	ติ จิตฺ ไร	
4	น	ช	ช	ร	ค

	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2	2
	ร นิ ล	ช วา ก	ลิ ไตสฺ ต	รงฺ ค ภงฺ	ไคะ

คาถานี้เป็นชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ คือบาทที่ 1 และ 3 มี 4 คณะได้แก่ น, น, ร, ย คณะ และเป็นอติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์ คือบาทที่ 2 และ 4 มี 5 คณะได้แก่ น, ช, ช, ร คณะ และพยางค์ท้ายเป็นครุ 1 พยางค์ จัดเป็นประเภทอุปชาติอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า **ปุปผิตัคคา**

พยางค์ว่า ติ ท้ายบาทที่ 2 จัดเป็นปาทันตครุ

ปริมุษิตมติรฺยยา นิหนฺยาทปิ ปิตรํ ชนนีมนาคสํ วา **|**
อวิคณิตสุขายติรฺยตึ วา กฺรยวิธินา นฺฤป ตามิโต คฺฤหาณ || 25 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 25

บาทที่	**ปุปผิตัคคาคาถา**				
	12 และ 13 พยางค์				
1	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13
	น	น	ร	ย	
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2 2	
	ป ริ มุ	ษิ ต ม	ติรฺ ย ยา	นิ หนฺ ยา	
2	น	ช	ช	ร	ค
	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2	2
	ท ปิ ปิ	ต รํ ช	น นี ม	นา ค สํ	วา
3	น	น	ร	ย	
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2 2	
	อ วิ ค	ณิ ต สุ	ขา ย ติรฺ	ย ตึ วา	
4	น	ช	ช	ร	ค
	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2	2
	กฺร ย วิ	ธิ นา นฺฤ	ป ตา มิ	โต คฺฤ หา	**ณ**

คาถานี้เป็นชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ คือบาทที่ 1 และ 3 มี 4 คณะได้แก่ น, น, ร, ย คณะ และเป็นอติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์คือบาทที่ 2 และ 4 มี 5 คณะได้แก่

น, ช, ช, ร คณะ และพยางค์ท้ายเป็นครุ 1 พยางค์ จัดเป็นประเภทอุปชาติอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า **ปุปผิตัคคา**

พยางค์ว่า ณ ท้ายบาทที่ 4 จัดเป็นปาทันตครุ

ปตติ ตุ นิศิเต’ปฺยเสา ศรีเร น มุนิวระ ส ศุโศจ โน จุโกป |
ปริวิทิตศรีรยนฺตฺรนิษฺฐะ ปริจิตยา จ ชเน กฺษมานุวฺฤตฺตยา || 55 ||
กษานติชาดก (ชาดกมาลา) 55

บาทที่	**ปุปผิตัคคาคาถา**				
	12 และ 13 พยางค์				
1	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13
	น	น	ร	ย	
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2 2	
	ป ต ติ	ตุ นิ ศิ	เต ปฺย เสา	ศ รี เร	
2	น	ช	ช	ร	ค
	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2	2
	น มุ นิ	ว ระ ส	ศุ โศ จ	โน จุ โก	**ป**
3	น	น	ร	ย	
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2 2	
	ป ริ วิ	ทิ ต ศ	รี ร ยนฺตฺ	ร นิษฺ ฐะ	
4	น	ช	ช	ร	ค
	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2	2
	ป ริ จิ	ต ยา จ	ช เน กฺษ	มา นุ วฺฤตฺ	ตฺยา

คาถานี้เป็นชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ คือบาทที่ 1 และ 3 มี 4 คณะได้แก่ น, น, ร, ย คณะ และเป็นอติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์คือบาทที่ 2 และ 4 มี 5 คณะได้แก่ น, ช, ช, ร คณะ และพยางค์ท้ายเป็นครุ 1 พยางค์ จัดเป็นประเภทอุปชาติอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า **ปุปผิตัคคา**

พยางค์ว่า ป ท้ายบาทที่ 2 จัดเป็นปาทันตครุ

7. สัททูลวิกกีฬิตะ (ศารฺทูลวิกฺรีฑิตะ **Śārdūlavikrīḍita**) มีจำนวน 3 บท เป็นคาถาที่อยู่ในอติธิติฉันท์ (อติธฺฤติ Atidhṛti) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 19 พยางค์ 18 พยางค์แรก

บังคับคณะฉันท์ 6 คณะได้แก่ ม คณะ ส คณะ ช คณะ ส คณะ ต คณะ และ ต คณะ พยางค์สุดท้ายบังคับเสียงครุ[110] ในบาททั้ง 4

สัททูลวิกกีฬิตะ คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

สูรฺยาศฺไวรฺมสชสฺตตาะ สคุรวะ ศารฺทูลวิกฺรีฑิตมฺ.[111]

แปลว่า “คาถาที่มี ม คณะ, ส คณะ, ช คณะ, ส คณะ, ต คณะ 2 คณะ และครุ 1 พยางค์ มีจังหวะหยุด 12 และ 7 พยางค์ ชื่อว่าสัททูลวิกกีฬิตะ”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

อกฺกสฺเสหิ ยติ มฺสชา สตตคา, สทฺทูลวิกฺกีฬิตํ.[112]

แปลว่า “คาถาที่มี ม ส ช ส ต ต คณะ และครุ 1 พยางค์ มีจังหวะหยุด 12 และ 7 พยางค์ ชื่อว่าสัททูลวิกกีฬิตะ”

ลักษณะของสัททูลวิกกีฬิตะ

มีคณะ 6 คณะ คือ ม, ส, ช, ส, ต, ต คณะ และครุ 1 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท

ตารางแสดงสัททูลวิกกีฬิตะ

สัททูลวิกกีฬิตคาถา มี 19 พยางค์						
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13 14 15	16 17 18	19
ม	ส	ช	ส	ต	ต	ค
2 2 2	1 1 2	1 2 1	1 1 2	2 2 1	2 2 1	2

สัททูลวิกกีฬิตะ มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นิรฺภินฺทนฺนิว นะ ศฺรุตีะ ปฺรติภยศฺเจตำสิ มถฺนนฺนิว
กฺรุทฺธสฺเยว สริตฺปเตรฺธฺวนิรยำ ทูราทปิ ศฺรูยเต |
ภีเม ศฺวภฺร อิวารฺณวสฺย นิปตตฺเยตตฺสมคฺรำ ชลำ
ตตฺโก’สาวุทธิะ กิมตฺร จ ปรำ กฺฤตฺยำ ภวานฺมนฺยเต || 22 ||

---

[110] Les Morgan. **Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech**. p. 157.

[111] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/101.

[112] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 268.

สุปารคชาดก (ชาดกมาลา) 22

บาทที่	สัททูลวิกกีฬิตคาถา						
	19 พยางค์						
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13 14 15	16 17 18	19
	ม	ส	ช	ส	ต	ต	ค
	2 2 2	1 1 2	1 2 1	1 1 2	2 2 1	2 2 1	2
1	นิร์ ภินฺ ทนฺ	นิ ว นะ	ศฺรุ ตีะ ปฺร	ติ ภ ยศฺ	เจ ตำ สิ	มถฺ นนฺ นิ	**ว**
2	กฺรุทฺ ธสฺ เย	ว ส ริตฺ	ป เตรฺธ์ ว	นิ ร ยำ	ทู รา ท	ปีศฺ รู ย	เต
3	ภี เม ศฺวภฺ	ร อิ วารฺ	ณ วสฺ ย	นิ ป ตตฺ	เย ตตฺ ส	มคฺ รำ ช	ลำ
4	ตตฺ โก สา	วุ ท ธิะ	กิ มตฺ ร	จ ป รำ	กฺฤตฺ ยำ ภ	วานฺ มนฺ ย	เต

คาถานี้เป็นอติธิติฉันท์ (อติธฺฤติ Atidhṛti) 19 พยางค์ ประเภท**สัททูลวิกกีฬิตะ** มี ม, ส, ช, ส, ต, ต คณะ และครุ 1 พยางค์ท้าย

พยางค์ว่า ว ท้ายบาทที่ 1 จัดเป็นปาทันตครุ

น กฺษีรสฺย วิชฺฤมฺภมาณกุมุทวยภฺเรนฺทุปาทจฺฉเวะ |
ปูรฺณะ ปาปมยสฺย ยสฺย ตุ ฆฏสฺตสฺย ปรฺภาวำ ศฺฤณุ || 12 ||

กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 12

บาทที่	สัททูลวิกกีฬิตคาถา						
	19 พยางค์						
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13 14 15	16 17 18	19
	ม	ส	ช	ส	ต	ต	ค
	2 2 2	1 1 2	1 2 1	1 1 2	2 2 1	2 2 1	2
1	นกฺ ษี รสฺ	ย วิ ชฺฤมฺ	ภ มา ณ	กุ มุ ทวฺ	ยภฺ เรนฺ ทุ	ปา ทจฺ ฉ	เวะ
2	ปูรฺ ณะ ปา	ป ม ยสฺ	ย ยสฺ ย	ตุ ฆ ฏสฺ	ตสฺ ยปฺ ร	ภา วำ ศฺฤ	**ณุ**

คาถานี้เป็นอติธิติฉันท์ (อติธฺฤติ Atidhṛti) 19 พยางค์ ประเภท**สัททูลวิกกีฬิตะ** มี ม, ส, ช, ส, ต, ต คณะ และครุ 1 พยางค์ท้าย

พยางค์ว่า ณุ ท้ายบาทที่ 2 จัดเป็นปาทันตครุ

8. ปฐมสการ ตติยมการวิปุลา (ปฺรถมสการ ตฺฤตียมการวิปุลา Prathamasakāra Tṛtīyamakāravipulā) จำนวน 2 บท เป็นคาถาที่อยู่ในอนุฏฺฐุภาฉันท์ (อนุษฺฏุภฺ anuṣṭubh) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 8 พยางค์ ประกอบด้วย ส ช ม ช คณะท้าย 4 พยางค์แรกในบาททั้ง 4

สำหรับคาถาประเภทวิปุลา มีความเห็นต่างกันเฉพาะในบาทคู่ คือ บาทที่ 2 และ 4 ส่วนบาทคี่ คือบาทที่ 1 และ 3 คือ ต้องมี ภ คณะ เป็นต้น อยู่ท้าย 4 พยางค์แรก มีอธิบายดังต่อไปนี้ คือ

ตามมติของคัมภีร์มฤตสัญชีวนี ปริจเฉทที่ 5 สูตรที่ 19 ให้ความเห็นว่า ถ้าเป็น ภการวิปุลา จะต้องมี ภ คณะ อยู่ท้าย 4 พยางค์แรกในบาทคี่ และพยางค์ที่ 7 ในบาทคู่เป็นลหุ หมายความว่า พยางค์ที่ 7 ในบาทคู่ คือ บาทที่ 2 และ 4 เป็นลหุ คือเป็นหนึ่งในคณะ 4 คณะมี ต (2 2 1), ช (1 2 1), ภ (2 1 1) และ น (1 1 1) คณะ

อีกมติหนึ่ง ตามคัมภีร์วฤตตรัตนากรปัญชิกา (อธิบายปริจเฉทที่ 2 คาถา 27) มีความเห็นว่า ถ้าเป็น ภการวิปุลา จะต้องมี ภ คณะอยู่ท้าย 4 พยางค์แรกในบาททั้งหมด ตามความเห็นนี้ พยางค์ที่ 5 6 7 จะต้องเป็น ภ คณะเท่านั้น ภการวิปุลา จึงมีรูปที่พยางค์ที่ 5 6 7 เป็น ภ, ภ, ภ, ภ คณะ ถ้าเป็น รการวิปุลาก็มีรูปคณะที่พยางค์ที่ 5 6 7 เป็น ร, ร, ร, ร คณะเป็นต้น

และอีกมติหนึ่ง ตามคัมภีร์ฉันโทภารตี[113] ได้กล่าวไว้ว่า ภการวิปุลาเป็นต้นนี้จัดอยู่ในกลุ่มวัตต (วกฺตฺร vaktra) เรียกว่า วิปุลาวัตตะ และภการวิปุลาเป็นต้นก็เกิดจากการเปลี่ยน ย คณะในบาทคี่ของปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร Pathyāvaktra) มาเป็น ภ คณะเป็นต้น หมายความว่า ภการวิปุลาเป็นต้น มี ช คณะท้าย 4 พยางค์แรกในบาทคู่เหมือนปัถยาวัตตะ ส่วนในบาทคี่ มีคณะ 6 คณะแทนที่ ย คณะ อันได้แก่ ม, ร, ต, ภ, ส, น คณะ ดังนั้น วิปุลาวัตตะ จึงมีชื่อว่า มการวิปุลาวัตตะ, รการวิปุลาวัตตะ, ตการวิปุลาวัตตะ, ภการวิปุลาวัตตะ, สการวิปุลาวัตตะ และ นการวิปุลาวัตตะ ตามสมควรแก่คณะในพยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคี่เหล่านั้น

ปฐมสการ ตติยมการวิปุลา จัดเป็นกลุ่มสังกิณณวิปุลามีถึง 42 ประเภท คัมภีร์อมฤตสัญชีวนี (ปริจเฉท 5 สูตร 19) กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ดังนี้

สกิณฺณา จ วิปุลาปการา ทิสฺสนฺเต...อิจฺจาทโย วิปุลาวิกปฺปา สกิณฺณา จานุโกฏฺโฐ กพฺเพสุ ทิสฺสนฺเต.

แปลว่า “อนึ่ง คาถาประเภทวิปุลาที่ผสมกันย่อมปรากฏ...วิปุลาคาถาต่าง ๆ และสังกิณณวิปุลามีอาทิที่กล่าวมานี้ ย่อมปรากฏเป็นบางส่วนในกวีนิพนธ์”[114]

ลักษณะของปฐมสการ ตติยมการวิปุลา

1) มีครุหรือลหุ อยู่พยางค์ที่ 1 และ 8 ของแต่ละบาท

---

[113] พระโกวิทะ. **ฉันโทภารตี**. (มันดเลย์: โรงพิพมพ์มันดลาภุมมิปิฏกัต, 2481), หน้า 116.

[114] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 340-341.

2) มีคณะ 6 คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ 2 3 4 เว้น 2 คณะคือ ส, น คณะ แต่บางครั้งก็มี 2 คณะนี้ปรากฏใช้อยู่เหมือนกัน

3) มี ส คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1

4) มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3

5) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 และ 4

ตารางแสดงปฐมสการ ตติยมการวิปุลา

<table>
<tr><td colspan="4">บาทคี่ คือบาทที่ 1, 3</td><td colspan="4">บาทคู่ คือบาทที่ 2, 4</td></tr>
<tr><td colspan="4">พยางค์</td><td colspan="4">พยางค์</td></tr>
<tr><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td></tr>
<tr><td rowspan="6">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="3">ส คณะอยู่
บาทที่ 1</td><td rowspan="6">ค/ล</td><td rowspan="6">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="3">ช คณะอยู่
บาทที่ 2</td><td rowspan="6">ค/ล</td></tr>
<tr><td>ย</td><td>ย</td></tr>
<tr><td>ร</td><td>ร</td></tr>
<tr><td>ต</td><td rowspan="3">ม คณะอยู่
บาทที่ 3</td><td>ต</td><td rowspan="3">ช คณะอยู่
บาทที่ 4</td></tr>
<tr><td>ช</td><td>ช</td></tr>
<tr><td>ภ</td><td>ภ</td></tr>
<tr><td>2</td><td>6</td><td>1</td><td>2</td><td>2</td><td>6</td><td>1</td><td>2</td></tr>
</table>

ปฐมสการ ตติยมการวิปุลา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ยถา อคฺคิ สุริโยว
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม

สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สมุทฺโท กตโม อยํ.
สุปปารคชาดก (พระบาลี) 110

<table>
<tr><td colspan="8">ครึ่งคาถาแรก</td></tr>
<tr><td colspan="4">พยางค์</td><td colspan="4">พยางค์</td></tr>
<tr><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td></tr>
<tr><td>ล</td><td>ต</td><td>ส</td><td>ล</td><td>ล</td><td>ต</td><td>ช</td><td>ล</td></tr>
<tr><td>1</td><td>2 2 1</td><td>1 1 2</td><td>1</td><td>1</td><td>2 2 1</td><td>1 2 1</td><td>1</td></tr>
</table>

ย	ถา อคฺ คิ	**สุ ริ โย**	ว	ส	มุทฺ โท ป	**ฏิ ทิสฺ ส**	ติ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ร	**ม**	ล	ล	ต	**ช**	ค
2 สุปฺ	2 1 2 ปา ร กำ	**2 2 2** **ตำ ปุจฺ ฉา**	1 ม	1 ส	2 2 1 มุทฺ โท ก	**1 2 1** **ต โม อ**	2 ยำ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ปฐมสการ ตติยม การวิปุลา** มี ส, ช, ม, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ส คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ สุ ริ โย (1 1 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ฏิ ทิสฺ ส (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ตำ ปุจฺ ฉา (2 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ต โม อ (1 2 1)

9. อปรวัตตะ (อปรวกฺตฺร Aparavaktra) มีจำนวน 2 บท เป็นคาถาที่อยู่ในติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ และชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ เป็นฉันท์ที่มีกำหนดจำนวนพยางค์คือบาทที่ 1 และ 3 มี 11 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 3 คณะได้แก่ น, น, ร คณะ, ลหุ และครุ และบาทที่ 2 และ 4 มี 12 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 4 คณะได้แก่ น, ช, ช และ ร คณะ

อปรวัตตะ คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

อยุชิ นนรลา คุรุ: สเม- นฺชมปรวกฺตฺรมิทำ ตโต ชเรา.[115]

แปลว่า “คาถาที่มี น คณะ 2 คณะ, น คณะ ลหุ และครุ ในวิสมบาท ส่วนในสมบาทมี น คณะ, ช คณะ 2 คณะ, ร คณะ และครุ ชื่อว่าอปรวัตตะ”

คัมภีร์วัตโตทัยกล่าวว่า

ยทิ นนรลคา นชา ชรา, ยทิ จ ตทาปรวตฺตมิจฺฉติ.[116]

แปลว่า “คาถาที่มี น น ร คณะ ลหุ และครุ ในวิสมบาท ส่วนในสมบาท มี น ช ช ร คณะ ท่านปรารถนาว่า อปรวัตตะ”

ลักษณะของอปรวัตตะ

1) บาทที่ 1 และ 3 ประกอบด้วย น, น, ร คณะ ลหุ และครุ

---

[115] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 4/9.

[116] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 295.

2) บาทที่ 2 และ 4 ประกอบด้วย น, ช, ช และ ร คณะ

ตารางแสดงอปรวัตตะ

บาทที่	**อปรวัตตคาถา**			
	11 และ 12 พยางค์			
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
1/3	น	น	ร	ล ค
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2
2/4	น	ช	ช	ร
	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2

อปรวัตตคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

มรกตหริตปฺรไภรฺชไลรฺวหติ นวามิว ศาทฺวลศฺริยํ |
กุมุทรุจิรเผนภูษณะ สลิลนิธิะ กตโม’ยมีกฺษฺยเต || 20 ||
สุปารคชาดก (ชาดกมาลา) 20

บาทที่	**อปรวัตตคาถา**			
	11 และ 12 พยางค์			
1	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
	น	น	ร	ล ค
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2
	ม ร ก	ต ห ริ	ตปฺ ร ไภรฺ	ช ไลรฺ
2	น	ช	ช	ร
	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2
	ว ห ติ	น วา มิ	ว ศาทฺ ว	ลศฺ ริ ยํ
3	น	น	ร	ล ค
	1 1 1	1 1 1	2 1 2	1 2

	กุ มุ ท	รุ จิ ร	เผ น ภู	ษ ณะ
4	น	ช	ช	ร
	1 1 1	1 2 1	1 2 1	2 1 2
	ส ลิ ล	นิ ธิะ ก	ต โม ย	มีกฺษ ย เต

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ คือบาทที่ 1 และ 3 มี 3 คณะ ได้แก่ น, น, ร คณะ ลหุ และครุ และชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ คือบาทที่ 2 และ 4 มี 4 คณะได้แก่ น, ช, ช และ ร คณะ เรียกว่า **อปรวัตตคาถา**

10. วัตตะ (วกฺตฺร vaktra) มีจำนวน 2 บท เป็นคาถาที่อยู่ในอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฺฏุภฺ anuṣṭubh) มีการกำหนดพยางค์ครุและลหุ 1 บาทมี 8 พยางค์ 4 บาทนับเป็น 1 บท

วัตตะ คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

วกฺตรํ นาทฺยานฺนเสา สฺยาตามพฺเธรฺโย’นุษฺฏุภิ ขฺยาตมฺ.[117]

แปลว่า “คาถาที่มี ย คณะ ท้ายพยางค์ที่ 4 และไม่มี น คณะ ส คณะ ท้ายพยางค์แรก ชื่อว่า วัตตะ ปรากฏในอนุฏฐุภาฉันท์”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

นฏฺฐกฺขเรสุ ปาเทสุ สนาทิมฺหา โย’ณฺณวา วตฺตมฺ.[118]

แปลว่า “คาถาที่มี ย คณะท้าย 4 ไม่มี ส น คณะ ท้ายพยางค์แรก ในบาทที่มี 8 พยางค์ ชื่อว่า วัตตะ”

ลักษณะของวัตตะ

1) มีครุหรือลหุ อยู่พยางค์ที่ 1 และ 8 ของแต่ละบาท

2) มีคณะ 6 คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ 2 3 4 เว้น 2 คณะคือ ส, น คณะ แต่บางครั้งก็มี 2 คณะนี้ปรากฏใช้อยู่เหมือนกัน

3) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาททั้งหมด

---

[117] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 2/21.

[118] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 305.

ตารางแสดงวัตตะ

<table>
<tr><td colspan="4">บาทคี่ คือบาทที่ 1, 3</td><td colspan="4">บาทคู่ คือบาทที่ 2, 4</td></tr>
<tr><td colspan="4">พยางค์</td><td colspan="4">พยางค์</td></tr>
<tr><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td></tr>
<tr><td rowspan="6">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="3">ย คณะอยู่ บาทที่ 1</td><td rowspan="6">ค/ล</td><td rowspan="6">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="3">ย คณะอยู่ บาทที่ 2</td><td rowspan="6">ค/ล</td></tr>
<tr><td>ย</td><td>ย</td></tr>
<tr><td>ร</td><td>ร</td></tr>
<tr><td>ต</td><td rowspan="3">ย คณะอยู่ บาทที่ 3</td><td>ต</td><td rowspan="3">ย คณะอยู่ บาทที่ 4</td></tr>
<tr><td>ช</td><td>ช</td></tr>
<tr><td>ภ</td><td>ภ</td></tr>
<tr><td>2</td><td>6</td><td>1</td><td>2</td><td>2</td><td>6</td><td>1</td><td>2</td></tr>
</table>

วัตตะ มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปุษฺปมาลาหสตฺกณฺฐมิมํ ภริตมากณฺฐม์ |
อวตัสกฺฤตากุมฺภ์ กฺเรตุมิจฺฉติ กะ กุมฺภม์ || 5 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 5

<table>
<tr><td colspan="8">ครึ่งคาถาแรก</td></tr>
<tr><td colspan="4">พยางค์</td><td colspan="4">พยางค์</td></tr>
<tr><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td></tr>
<tr><td>ค</td><td>ย</td><td>ย</td><td>ล</td><td>ล</td><td>ภ</td><td>ย</td><td>ค</td></tr>
<tr><td>2
ปุษ</td><td>1 2 2
ป มา ลา</td><td>1 2 2
ห สตฺ กณฺ</td><td>1
ธ</td><td>1
มิ</td><td>2 1 1
มำ ภ ริ</td><td>1 2 2
ต มา กณฺ</td><td>2
ธม์</td></tr>
<tr><td colspan="8">ครึ่งคาถาหลัง</td></tr>
<tr><td>ล</td><td>ช</td><td>ย</td><td>ค</td><td>ค</td><td>ช</td><td>ย</td><td>ค</td></tr>
<tr><td>1
อ</td><td>1 2 1
ว ตำ ส</td><td>1 2 2
กฺฤ ตา กุมฺ</td><td>2
ภำ</td><td>2
กฺเร</td><td>1 2 1
ตุ มิจฺ ฉ</td><td>1 2 2
ติ กะ กุมฺ</td><td>2
ภม์</td></tr>
</table>

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**วัตตะ** มี ย, ย, ย, ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ ห สตฺ กณฺ (1 2 2)

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ต มา กณฺ (1 2 2)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ กฺฤ ตา กุมฺ (1 2 2)

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ติ กะ กุมฺ (1 2 2)

11. สิขริณี (ศิขริณี Śikhariṇī) จำนวน 2 บท เป็นคาถาที่อยู่ในอัจจัฏฐิฉันท์ (อตฺยษฏิ atyaṣṭi) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 17 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 5 คณะได้แก่ ย คณะ ม คณะ น คณะ ส คณะ ภ คณะ สองพยางค์สุดท้ายบังคับเสียงลหุและครุ[119] ในบาททั้ง 4

สิขริณี คัมภีร์วุตตรัตนากรกล่าวว่า

รไส รุทฺโรศฺฉินฺนา ยมนสภลา คะ ศิขริณี.[120]

แปลว่า “คาถาที่มี ย คณะ, ม คณะ, น คณะ, ส คณะ, ภ คณะ, ลหุ และครุ มีจังหวะหยุด 6 และ 11 พยางค์ ชื่อว่าสิขริณี”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

ยมา โน โส ภลฺคา, รสหรวิรามา สิขริณี.[121]

แปลว่า “คาถาที่มี ย ม น ส ภ คณะ ลหุและครุ มีจังหวะหยุด 6 และ 11 พยางค์ ชื่อว่าสิขริณี”

ลักษณะของสิขริณี

มีคณะ 5 คณะ คือ ย, ม, น, ส, ภ คณะ ลหุ 1 พยางค์และครุ 1 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท

---

[119] Charles Philip Brown. **Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained**. p. 148.

[120] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/93.

[121] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 268.

ตารางแสดงสิขริณี

สิขริณีคาถา					
17 พยางค์					
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13 14 15	16 17
ย	ม	น	ส	ภ	ล ค
1 2 2	2 2 2	1 1 1	1 1 2	2 1 1	1 2

สิขริณี มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อนีศะ สเว จิตฺเต วิจรติ ยยา สṁหฺฤตมติ-
รฺทฺวิษำ หาสายามṁ สมุปชนยงฺเคาริว ชฑะ |
สโทมธฺเย นฺฤตเยตสวมฺขปฏเหนาปิ จ ยยา
กรฺยารฺหา เสยṁ วะ ศุภวิรหิตา กุมฺภนิหิตา || 14 ||

กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 14

บาทที่	**สิขริณีคาถา**					
	17 พยางค์					
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13 14 15	16 17
	ย	ม	น	ส	ภ	ล ค
	1 2 2	2 2 2	1 1 1	1 1 2	2 1 1	1 2
1	อ นี ศะ	สฺเว จิตฺ เต	วิ จ ร	ติ ย ยา	สṁ หฺฤ ต	ม **ติ**
2	รฺทฺวิ ษำ หา	สา ยา มṁ	ส มุ ป	ช น ยงฺ	เคา ริ ว	ช ฑะ
3	ส โท มธฺ	เย นฺฤตฺ เยตฺ	สฺว มุ ข	ป ฏ เห	นา ปิ จ	ย ยา
4	กฺร ยารฺ หา	เส ยṁ วะ	ศุ ภ วิ	ร หิ ตา	กุมฺ ภ นิ	หิ ตา

คาถานี้เป็นในอัจจัฏฐิฉันท์ (อตฺยษฏิ atyaṣṭi) 17 พยางค์ ประเภท**สิขริณี** มี ย, ม, น, ส, ภ คณะ ลหุ 1 พยางค์และครุ 1 พยางค์ท้าย

พยางค์ว่า ติ ท้ายบาทที่ 1 จัดเป็นปาทันตครุ

12. สาลินี (ศาลินี Śālinī) มีจำนวน 2 บท เป็นคาถาที่อยู่ในติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 11 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ได้แก่ ม คณะ ต คณะ ต คณะ สองพยางค์สุดท้ายเป็นเสียงครุ[122]

สาลินี คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

ศาลินฺยุกฺตา มฺเตา ตเภา โค’พฺธิโลไกะ.[123]

แปลว่า “คาถาที่มี ม คณะ, ต คณะ 2 คณะ และครุ 2 พยางค์ มีจังหวะหยุด 4 และ 7 พยางค์ ชื่อว่าสาลินี”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

เวทสฺเสหิ มฺตา ตฺคคา สาลินี สา.[124]

แปลว่า “คาถาที่มี ม ต ต คณะ และครุ 2 พยางค์ มีจังหวะหยุด 4 และ 7 พยางค์นั้น ชื่อว่าสาลินี”

ลักษณะของสาลินี

มีคณะ 3 คณะ คือ ม, ต, ต คณะ และครุ 2 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท

ตารางแสดงสาลินี

สาลินีคาถา			
11 พยางค์			
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11
ม	ต	ต	ค ค
2 2 2	2 2 1	2 2 1	2 2

สาลินีคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คาตฺรจฺเฉเท’ปฺยกฺษตกฺษานฺติธีรํ จิตฺตํ ตสฺย ปฺเรกฺษมาณสฺย สาโธะ |
นาสีทฺ ทุะขํ ปฺรีติโยคานฺนฺฤปั ตุ ภฺรษฏฺ ธรฺมาทฺวิกฺษฺย สตาปมาป || 56 ||
กษานติชาดก (ชาดกมาลา) 56

---

[122] Charles Philip Brown. **Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained**. p. 108.

[123] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/34.

[124] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 207.

บาทที่	**สาลินีคาถา**			
	11 พยางค์			
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11
	ม	ต	ต	ค ค
	2 2 2	2 2 1	2 2 1	2 2
1	คาตฺ รจฺ เฉ	เท ปฺยกฺ ษ	ตกฺ ษานฺ ติ	ธี รำ
2	จิตฺ ตำ ตสฺ	ยปฺ เรกฺ ษ	มา ณสฺ ย	สา โธะ
3	นา สีทฺ ทุะ	ขำ ปฺรี ติ	โย คานฺ นฺฤ	ปำ **ตุ**
4	ภฺรษฺ ฏฺ ธรฺ	มา ทฺวิกฺษ ย	สำ ตา ป	มา **ป**

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ ประเภท**สาลินี** มี ม, ต, ต คณะ และครุ 2 พยางค์ท้าย

พยางค์ว่า ตุ ท้ายบาทที่ 3 และพยางค์ว่า ป ท้ายบาทที่ 4 จัดเป็นปาทันตครุ

13. ปฐมภการวิปุลา (ปฺรถมภการวิปุลา Prathamabhakāravipulā) เป็นคาถาที่อยู่ในอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฺฏุภฺ anuṣṭubh) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 8 พยางค์ ประกอบด้วย ภ ช ย ช คณะท้าย 4 พยางค์แรกในบาททั้ง 4

ภการวิปุลา คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

เภนาพฺธิโต ภาทฺวิปุลา.[125]

แปลว่า “คาถาที่มี ภ คณะ ท้ายพยางค์ที่ 4 ชื่อว่าภวิปุลา”

คัมภีร์ปิงคลฉันโทสูตรได้กล่าวถึงเรื่องนี้เช่นกันว่า

ภฺเรา นฺเตา จ. อยุกฺปาเท ยทา จตุรฺถาทกฺษราตฺ ปรโต ยการำ พาธิตฺวา ภการเรผนการ ตการา วิกลฺเปน ภวนฺติ, ตทา อเสา วิปุลา นาม.[126]

แปลว่า “ภ, ร, น และ ต คณะอีกด้วย ชื่อว่าวิปุลา เมื่อใด ภ, ร, น และ ต อักษรย่อม มีได้บ้างโดยห้าม ย อักษรที่อยู่ท้ายพยางค์ที่ 4 ในบาทคี่ เมื่อนั้น คาถานั้น ชื่อว่าวิปุลา”

ข้อความข้างต้นกล่าวถึงวิปุลา 4 ประเภท คือ ภการวิปุลา รการวิปุลา นการวิปุลา และ ตการวิปุลา

---

[125] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 2/27.

[126] ปิงคละ. **ปิงคลฉันทสูตร**. 5/20.

อย่างไรก็ตาม ภการวิปุลาเป็นต้นเป็นคาถาที่ประกอบด้วย ภ, ช, ภ, ช คณะท้าย 4 พยางค์แรกในบาททั้ง 4 แต่ถ้าบาทที่ 1 มี ภ คณะท้าย 4 พยางค์แรก ส่วนบาทที่ 3 มี ย คณะท้าย 4 พยางค์แรก คาถาดังกล่าว ชื่อว่าปฐมภการวิปุลา (ปฺรถมภการวิปุลา) ถ้าบาทที่ 1 มี ย คณะท้าย 4 พยางค์แรก ส่วนบาทที่ 3 มี ภ คณะท้าย 4 พยางค์แรก คาถาดังกล่าว ชื่อว่าตติยภการวิปุลา (ตฺฤตีย ภการวิปุลา) ดังคำอธิบายของปิงคลฉันโทสูตรชื่อมฤตสัญชีวนี กล่าวว่า

อยุช อิติ ชาติปกฺเษ ทฺวโยรปิ ปาทโยรฺ คฺรหณมฺ, วฺยกฺติปกฺเษ ปุนเรกสฺย, เอกปกฺเษ ปุนะ ปฺรถมสฺย ตฺฤตียสฺย วา.[127]

แปลว่า “คำว่า อยุช หมายเอาบาททั้ง 2 ในฝ่ายชาติ (บาทคี่คู่, บาทที่ 1 และที่ 3) แต่ในฝ่ายวยักติ (บาทคี่เดี่ยว) ถือเอาบาทหนึ่งอีก คือ บาทที่ 1 หรือบาทที่ 3 อีกในฝ่ายบาทเดี่ยว”

แม้ฎีกาของวฤตตรัตนากรชื่อนารายณภัฏฏฎีกาก็กล่าวว่า

ตตฺราปฺยยุกฺปาทสฺย ชาติปรตฺเว ทฺวโยรปฺยยุโชรฺ ภคณาทิโยคะ, อวฺยกฺติปรตฺเว ตฺวนฺยต-รางฺคีกาเรณาปิ ลกฺษณารฺถํ ตตฺวิโรเธ ตฺฤตีเย วา ภคณาทิโยคะ.[128]

แปลว่า “แม้ในคาถาดังกล่าว การประกอบ ภ คณะเป็นต้นย่อมมีในบาทคี่ทั้งสอง เมื่อบาทคี่มีชาติ (บาทคี่คู่) เป็นประธาน แต่เมื่อมีวยักติ (บาทคี่เดี่ยว) เป็นประธาน การประกอบ ภ คณะเป็นต้นย่อมมีในบาทที่ 3 หรือในบาทที่ 1 อันตรงกันข้ามกับบาทที่ 3 นั้น เพื่อเป็นเครื่องหมายโดยกระทำคณะหนึ่งให้เป็นองค์ประกอบ”

ลักษณะของปรถมภการวิปุลา

1) มีครุหรือลหุ อยู่พยางค์ที่ 1 และ 8 ของแต่ละบาท

2) มีคณะ 6 คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ 2 3 4 เว้น 2 คณะคือ ส, น คณะ แต่บางครั้งก็มี 2 คณะนี้ปรากฏใช้อยู่เหมือนกัน

3) มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคี่ คือบาทที่ 1

4) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคี่ คือบาทที่ 3

5) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคู่ คือบาทที่ 2 และ 4

---

[127] เรื่องเดียวกัน, 5/20.

[128] ภัฏฏนารายณะ. **วฤตตรัตนากรฎีกา**. 2/30.

ตารางแสดงปฐมภการวิปุลา

<table>
<tr><td colspan="4">บาทคี่ คือบาทที่ 1, 3</td><td colspan="4">บาทคู่ คือบาทที่ 2, 4</td></tr>
<tr><td colspan="4">พยางค์</td><td colspan="4">พยางค์</td></tr>
<tr><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td></tr>
<tr><td rowspan="6">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="3">ภ คณะอยู่ บาทที่ 1</td><td rowspan="6">ค/ล</td><td rowspan="6">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="3">ช คณะอยู่ บาทที่ 2</td><td rowspan="6">ค/ล</td></tr>
<tr><td>ย</td><td>ย</td></tr>
<tr><td>ร</td><td>ร</td></tr>
<tr><td>ต</td><td rowspan="3">ย คณะอยู่ บาทที่ 3</td><td>ต</td><td rowspan="3">ช คณะอยู่ บาทที่ 4</td></tr>
<tr><td>ช</td><td>ช</td></tr>
<tr><td>ภ</td><td>ภ</td></tr>
<tr><td>2</td><td>6</td><td>2</td><td>2</td><td>2</td><td>6</td><td>1</td><td>2</td></tr>
</table>

ปฐมภการวิปุลาคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อนาคสๅ ปฺรวฺรชิตมวธีทฺ พฺราหฺมณๅ นฺฤปะ |
อิติ เต มตฺกฺฤเต มา ภูทฺยโศ วาจฺยวิชฺรฺชรมฺ || 49 ||
กษานติชาดก (ชาดกมาลา) 49

<table>
<tr><td colspan="8">ครึ่งคาถาแรก</td></tr>
<tr><td>ล</td><td>ร</td><td>ภ</td><td>ล</td><td>ล</td><td>ย</td><td>ช</td><td>ค</td></tr>
<tr><td>1
อ</td><td>2 1 2
นา ค สๅ</td><td>2 1 1
ปฺรวฺ ร ชิ</td><td>1
ต</td><td>1
ม</td><td>1 2 2
ว ธีทฺ พฺราหฺ</td><td>1 2 1
ม ณๅ นฺฤ</td><td>2
ปะ</td></tr>
<tr><td colspan="8">ครึ่งคาถาหลัง</td></tr>
<tr><td>ล</td><td>ย</td><td>ย</td><td>ค</td><td>ล</td><td>ต</td><td>ช</td><td>ค</td></tr>
<tr><td>1
อิ</td><td>1 2 2
ติ เต มตฺ</td><td>1 2 2
กฺฤ เต มา</td><td>2
ภูทฺ</td><td>1
ย</td><td>2 2 1
โศ วาจฺ ย</td><td>1 2 1
วิ ชรฺ ช</td><td>2
รมฺ</td></tr>
</table>

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ปฐมภการวิปุลา** มี ภ, ช, ย, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ ปรวฺ ร ชิ (2 1 1)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ม ณ นฺ (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ จ กฺ เต มา (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ วิ ชรฺ ช (1 2 1)

14. ปฐมนการ จตุตถนการวิปุลา (ปฺรถมนการ จตุรฺถนการวิปุลา Prathamanakāra Caturthanakāravipulā) จำนวน 1 บท เป็นคาถาที่อยู่ในอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฺฏุภฺ anuṣṭubh) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 8 พยางค์ ประกอบด้วย น ช น ช คณะท้าย 4 พยางค์แรกในบาททั้ง 4

นการวิปุลา คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

โน’มฺพุเธศฺเจนฺนวิปุลา.[129]

แปลว่า “คาถาที่มี น คณะ ท้ายพยางค์ที่ 4 ชื่อว่านวิปุลา”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

โนณฺณวา เจ นวิปุลา.[130]

แปลว่า “คาถาที่มี น คณะ ท้าย 4 พยางค์แรกในวิสมบาท (และมี ช คณะท้าย 4 พยางค์ในสมบาท) ชื่อว่านการวิปุลา”

ปฐมนการ จตุตถนการวิปุลา จัดเป็นกลุ่มสังกิณณวิปุลามีถึง 42 ประเภท คัมภีร์อมฤต-สัญชีวนี (ปริจเฉท 5 สูตร 19) กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ดังนี้

สกิณฺณา จ วิปุลาปการา ทิสฺสนฺเต...อิจฺจาทโย วิปุลาวิกปฺปา สกิณฺณา จานุโกฏิโสกพฺเพสุ ทิสฺสนฺเต.

แปลว่า “อนึ่ง คาถาประเภทวิปุลาที่ผสมกันย่อมปรากฏ...วิปุลาคาถาต่าง ๆ และสังกิณณวิปุลามีอาทิที่กล่าวมานี้ ย่อมปรากฏเป็นบางส่วนในกวีนิพนธ์”[131]

ลักษณะของปฐมนการ จตุตถนการวิปุลา

1) มีครุหรือลหุ อยู่พยางค์ที่ 1 และ 8 ของแต่ละบาท

2) มีคณะ 6 คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ 2 3 4 เว้น 2 คณะคือ ส, น คณะ แต่บางครั้งก็มี 2 คณะนี้ปรากฏใช้อยู่เหมือนกัน

---

[129] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 2/29.

[130] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 333.

[131] เรื่องเดียวกัน, 340-341.

3) มี น คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1

4) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2

5) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3

6) มี น คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4

ตารางแสดงปฐมนการ จตุตถนการวิปุลา

<table>
<tr><td colspan="4">บาทคี่ คือบาทที่ 1, 3</td><td colspan="4">บาทคู่ คือบาทที่ 2, 4</td></tr>
<tr><td colspan="4">พยางค์</td><td colspan="4">พยางค์</td></tr>
<tr><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td></tr>
<tr><td rowspan="6">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="3">น คณะอยู่
บาทที่ 1</td><td rowspan="6">ค/ล</td><td rowspan="6">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="3">ช คณะอยู่
บาทที่ 2</td><td rowspan="6">ค/ล</td></tr>
<tr><td>ย</td><td>ย</td></tr>
<tr><td>ร</td><td>ร</td></tr>
<tr><td>ต</td><td rowspan="3">ย คณะอยู่
บาทที่ 3</td><td>ต</td><td rowspan="3">น คณะอยู่
บาทที่ 4</td></tr>
<tr><td>ช</td><td>ช</td></tr>
<tr><td>ภ</td><td>ภ</td></tr>
<tr><td>2</td><td>6</td><td>1</td><td>2</td><td>2</td><td>6</td><td>1</td><td>2</td></tr>
</table>

ปฐมนการ จตุตถนการวิปุลา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สปาณิปาทมสินา กรฺณนาสมนาคสะ |

ฉินฺนวานฺ โย’ปิ ตาวนฺเม วเน นิวสต สตะ || 61 ||

กษานติชาดก (ชาดกมาลา) 61

<table>
<tr><td colspan="8">ครึ่งคาถาแรก</td></tr>
<tr><td colspan="4">พยางค์</td><td colspan="4">พยางค์</td></tr>
<tr><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td></tr>
<tr><td>ล</td><td>ร</td><td>น</td><td>ค</td><td>ค</td><td>ช</td><td>ช</td><td>ค</td></tr>
<tr><td>1
ส</td><td>2 1 2
ปา ณิ ปา</td><td>1 1 1
ท ม สิ</td><td>2
นา</td><td>2
กรฺ</td><td>1 2 1
ณ นา ส</td><td>1 2 1
ม นา ค</td><td>2
สะ</td></tr>
<tr><td colspan="8">ครึ่งคาถาหลัง</td></tr>
<tr><td>ค</td><td>ย</td><td>ย</td><td>ค</td><td>ล</td><td>ภ</td><td>น</td><td>ค</td></tr>
</table>

2	1 2 2	**1 2 2**	2	1	2 1 1	**1 1 1**	2
ฉินฺ	น วานฺ โย	**ปิ ตา วนฺ**	เม	ว	เน นิ ว	**ส ต ส**	ตะ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ปฐมนการ จตุตถ-นการวิปุลา** มี น, ช, ย, น คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี น คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ ท ม สิ (1 1 1)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ม นา ค (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ปิ ตา วนฺ (1 2 2)

มี น คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ส ต ส (1 1 1)

15. ปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา (ปฺรถมภการ ปญฺจมีมการวิปุลา Prathamabhakāra Pañcamīmakāravipulā) จำนวน 1 บท เป็นคาถาที่อยู่ในอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ anuṣṭubh) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 8 พยางค์ ประกอบด้วย ภ ช ย ช ม ช คณะท้าย 4 พยางค์แรกในบาททั้ง 6

ภการวิปุลา คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

เภนาพฺธิโต ภาทฺวิปุลา.[132]

แปลว่า “คาถาที่มี ภ คณะ ท้ายพยางค์ที่ 4 ชื่อว่าภวิปุลา”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

เภนณฺณวา ภพฺพิปุลา.[133]

แปลว่า “คาถาที่มี ภ คณะ ท้าย 4 พยางค์แรกในวิสมบาท (และมี ช คณะท้าย 4 พยางค์ในสมบาท) ชื่อว่าภการวิปุลา”

มการวิปุลามีใช้น้อยมากในวรรณกรรมสันสกฤต แต่ในวรรณกรรมบาลีมีปรากฏใช้อยู่มาก คัมภีร์วฤตตรัตนากรและปิงคลฉันทสูตรมิได้กล่าวถึงมวิปุลาไว้ แม้ในนารายณภัฏฏฎีกาก็กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

มวิปุลา ตุ กวิปฺรโยคาภาวานฺนาสฺติ.[134]

แปลว่า “ส่วนมวิปุลาไม่มีปรากฏ เพราะไม่มีอุทาหรณ์ของกวี”

---

[132] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 2/27.

[133] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 327.

[134] ภัฏฏนารายณะ. **วฤตตรัตนากรฎีกา**. 2/30.

ปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา จัดเป็นกลุ่มสังกิณณวิปุลามีถึง 42 ประเภท คัมภีร์อมฤต-สัญชีวนี (ปริจเฉท 5 สูตร 19) กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ดังนี้

สกิณฺณา จ วิปุลาปการา ทิสฺสนฺเต...อิจฺจาทโย วิปุลาวิกปฺปา สกิณฺณา จานุโกฏฺโสกพฺเพสุ ทิสฺสนฺเต.

แปลว่า “อนึ่ง คาถาประเภทวิปุลาที่ผสมกันย่อมปรากฏ...วิปุลาคาถาต่าง ๆ และสังกิณณวิปุลามีอาทิที่กล่าวมานี้ ย่อมปรากฏเป็นบางส่วนในกวีนิพนธ์”[135]

ลักษณะของปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา

1) มีครุหรือลหุ อยู่พยางค์ที่ 1 และ 8 ของแต่ละบาท

2) มีคณะ 6 คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ 2 3 4 เว้น 2 คณะคือ ส, น คณะ แต่บางครั้งก็มี 2 คณะนี้ปรากฏใช้อยู่เหมือนกัน

3) มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1

4) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2

5) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3

6) มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 5

7) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 และ 6

ตารางแสดงปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา

<table>
<tr><th colspan="5">บาทคี่ คือบาทที่ 1, 3, 5</th><th colspan="4">บาทคู่ คือบาทที่ 2, 4, 6</th></tr>
<tr><th colspan="5">พยางค์</th><th colspan="4">พยางค์</th></tr>
<tr><td>1</td><td>2 3 4</td><td colspan="2">5 6 7</td><td>8</td><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td></tr>
<tr><td rowspan="4">ค/ล</td><td rowspan="4">ม
ย
ร
ต
ช
ภ</td><td colspan="2">ภ คณะอยู่ บาทที่ 1</td><td rowspan="4">ค/ล</td><td rowspan="4">ค/ล</td><td rowspan="4">ม
ย
ร
ต
ช
ภ</td><td>ช คณะอยู่ บาทที่ 2</td><td rowspan="4">ค/ล</td></tr>
<tr><td colspan="2">ย คณะอยู่ บาทที่ 3</td><td>ช คณะอยู่ บาทที่ 4</td></tr>
<tr><td colspan="2">ม คณะอยู่ บาทที่ 5</td><td>ช คณะอยู่ บาทที่ 6</td></tr>
<tr><td>2</td><td>6</td><td colspan="2">1</td><td>2</td><td>2</td><td>6</td><td>1</td><td>2</td></tr>
</table>

[135] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 340-341.

ปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

มหพฺภโย ภึสนโก สทฺโท สุยฺยติมานุโส
ยถา โสพฺโภ ปปาโตว สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยํ.
สุปปารคชาดก (พระบาลี) 118

บาทที่ 1 และ 2							
8 พยางค์				**8 พยางค์**			
1	2 3 4	5 6 7	8	1	2 3 4	5 6 7	8
ล	ร	**ภ**	ค	ค	ต	**ช**	ค
1 ม	2 1 2 หพฺ ภ โย	**2 1 1** **ภึ ส น**	2 โก	2 สทฺ	2 2 1 โท สุยฺ ย	**1 2 1** **ติ มา นุ**	2 โส
บาทที่ 3 และ 4							
ล	ม	**ย**	ล	ล	ต	**ช**	ล
1 ย	2 2 2 ถา โสพฺ โภ	**1 2 2** **ป ปา โต**	1 ว	1 ส	2 2 1 มุทฺ โท ป	**1 2 1** **ฏิ ทิสฺ ส**	1 ติ
บาทที่ 5 และ 6							
ค	ร	**ม**	ล	ล	ต	**ช**	ค
2 สุปฺ	2 1 2 ปา ร กํ	**2 2 2** **ตํ ปุจฺ ฉา**	1 ม	1 ส	2 2 1 มุทฺ โท ก	**1 2 1** **ต โม อ**	2 ยํ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา** มี ภ, ช, ย, ช, ม, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

บาทที่ 1 และ 2

มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ ภึ ส น (2 1 1)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ติ มา นุ (1 2 1)

บาทที่ 3 และ 4

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ป ปา โต (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ฏิ ทิสฺ ส (1 2 1)

บาทที่ 5 และ 6

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 5 คือ ตำ ปุจฺ ฉา (2 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 6 คือ ต โม อ (1 2 1)

16. ตติยภการวิปุลา (ตฺฤตียภการวิปุลา Tṛtīyaphakāravipulā) เป็นคาถาที่อยู่ในอนุฏฺฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ anuṣṭubh) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 8 พยางค์ ประกอบด้วย ย ช ภ ช คณะท้าย 4 พยางค์แรกในบาททั้ง 4

ลักษณะของตติยภการวิปุลา

1) มีครุหรือลหุ อยู่พยางค์ที่ 1 และ 8 ของแต่ละบาท

2) มีคณะ 6 คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ 2 3 4 เว้น 2 คณะคือ ส, น คณะ แต่บางครั้งก็มี 2 คณะนี้ปรากฏใช้อยู่เหมือนกัน

3) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคี่ คือบาทที่ 1

4) มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคี่ คือบาทที่ 3

5) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคู่ คือบาทที่ 2 และ 4

ตารางแสดงตติยภการวิปุลา

<table>
<tr><th colspan="4">บาทคี่ คือบาทที่ 1, 3</th><th colspan="4">บาทคู่ คือบาทที่ 2, 4</th></tr>
<tr><th colspan="4">8 พยางค์</th><th colspan="4">8 พยางค์</th></tr>
<tr><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td><td>1</td><td>2 3 4</td><td>5 6 7</td><td>8</td></tr>
<tr><td rowspan="6">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="3">ย คณะอยู่
บาทที่ 1</td><td rowspan="6">ค/ล</td><td rowspan="6">ค/ล</td><td>ม</td><td rowspan="3">ช คณะอยู่
บาทที่ 2</td><td rowspan="6">ค/ล</td></tr>
<tr><td>ย</td><td>ย</td></tr>
<tr><td>ร</td><td>ร</td></tr>
<tr><td>ต</td><td rowspan="3">ภ คณะอยู่
บาทที่ 3</td><td>ต</td><td rowspan="3">ช คณะอยู่
บาทที่ 4</td></tr>
<tr><td>ช</td><td>ช</td></tr>
<tr><td>ภ</td><td>ภ</td></tr>
<tr><td>2</td><td>6</td><td>2</td><td>2</td><td>2</td><td>6</td><td>1</td><td>2</td></tr>
</table>

ตติยภการวิปุลาคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อหุ อตีตมทฺธาเน สมโณ ขนฺติทีปโน
ตำ ขนฺติยาเยว ฐิตำ กาสิราชา อเฉทยิ.
ขันติวาทิชาดก (พระบาลี) 51

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ส	**ย**	ค	ล	ย	**ช**	ค
1 อ	1 1 2 หุ อ ตี	**1 2 2** **ต มทฺ ธา**	2 เน	1 ส	1 2 2 ม โณ ขนฺ	**1 2 1** **ติ ทีป**	2 โน
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ร	**ภ**	ค	ค	ย	**ช**	ล
2 ตำ	2 1 2 ขนฺ ติ ยา	**2 1 1** **เย ว ฐิ**	2 ตำ	2 กา	1 2 2 สิ รา ชา	**1 2 1** **อ เฉ ท**	1 ยิ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ตติยภการวิปุลา** มี ย, ช, ภ, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ ต มทฺ ธา (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ ติ ทีป (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ เย ว ฐิ (2 1 1)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ อ เฉ ท (1 2 1)

17. ตติยนการวิปุลา (ตฺฤตียนการวิปุลา Tṛtīyanakāravipulā) เป็นคาถาที่อยู่ในอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ anuṣṭubh) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 8 พยางค์ ประกอบด้วย ย ช น ช คณะท้าย 4 พยางค์แรกในบาททั้ง 4

ลักษณะของตติยนการวิปุลา

1) มีครุหรือลหุ อยู่พยางค์ที่ 1 และ 8 ของแต่ละบาท

2) มีคณะ 6 คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ 2 3 4 เว้น 2 คณะคือ ส, น คณะ แต่บางครั้งก็มี 2 คณะนี้ปรากฏใช้อยู่เหมือนกัน

3) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคี่ คือบาทที่ 1

4) มี น คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคี่ คือบาทที่ 3

5) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทคู่ คือบาทที่ 2 และ 4

ตารางแสดงตติยนการวิปุลา

บาทคี่ คือบาทที่ 1, 3				**บาทคู่ คือบาทที่ 2, 4**			
8 พยางค์				**8 พยางค์**			
1	2 3 4	5 6 7	8	1	2 3 4	5 6 7	8
ค/ล	ม ย ร ต ช ภ	ย คณะอยู่บาทที่ 1 **น คณะอยู่บาทที่ 3**	ค/ล	ค/ล	ม ย ร ต ช ภ	ช คณะอยู่บาทที่ 2 ช คณะอยู่บาทที่ 4	ค/ล
2	6	2	2	2	6	1	2

ตติยนการวิปุลาคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กุศมาลี สมุทฺโร’ยมตฺยงฺกศ อิว ทฺวิปะ |
ปฺรสหฺยาสหฺยสลิโล หรนฺหรติ โน รติมฺ || 19 ||
สุปารคชาดก (ชาดกมาลา) 19

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ย	**ย**	ล	ค	ภ	**ช**	ค
1 กุ	1 2 2 ศ มา ลี	**1 2 2** **ส มุทฺ โร**	1 ย	2 มตฺ	2 1 1 ยงฺ ก ศ	**1 2 1** **อิ วทฺ วิ**	2 ปะ
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ม	**น**	ค	ล	ภ	**ช**	ค
1 ปฺร	2 2 2 สหฺ ยา สหฺ	**1 1 1** **ย ส ลิ**	2 โล	1 ห	2 1 1 รนฺ ห ร	**1 2 1** **ติ โน ร**	2 ติมฺ

คาถานี้เป็นอนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฺฏุภฺ Anuṣṭuph) 8 พยางค์ ประเภท**ตติยนการวิปุลา** มี ย, ช, น, ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 1 คือ ส มุทฺ โร (1 2 2)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 2 คือ อิ วทฺ วิ (1 2 1)

ครึ่งคาถาหลัง

มี น คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 3 คือ ย ส ลิ (1 1 1)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ 5 6 7 ในบาทที่ 4 คือ ติ โน ร (1 2 1)

18. ปหัสสิณี (ปฺรหรฺษิณี Praharṣiṇī) มีจำนวน 1 บท เป็นคาถาที่อยู่ในอติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) เป็นฉันท์ที่มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 13 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 4 คณะได้แก่ ม คณะ น คณะ ช คณะ ร คณะ และพยางค์สุดท้ายบังคับเสียงครุ[136] ในบาททั้ง 4

ปหัสสิณี มีสูตรกล่าวไว้ในคัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

มฺเนา ชฺเรา คสฺตฺริทศยติะ ปฺรหรฺษิณี'ยมฺ.[137]

แปลว่า "คาถาที่มี ม คณะ, น คณะ, ช คณะ, ร คณะ และครุ มีจังหวะหยุด 3 และ 10 พยางค์ ชื่อว่า ปหัสสิณี"

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

มฺนา ชฺรา โค ติทสยติปฺปหสฺสิณี สา.[138]

แปลว่า "คาถาที่มี ม น ช ร คณะ และครุ มีจังหวะหยุด 3 และ 10 พยางค์นั้น ชื่อว่า ปหัสสิณี"

ลักษณะของปหัสสิณี

มีคณะ 4 คณะ คือ ม, น, ช, ร คณะ และครุ 1 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท

---

[136] Charles Philip Brown. **Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained**. p. 121.

[137] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/70.

[138] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 240.

ตารางแสดงปหัสสิณี

ปหัสสิณีคาถา				
13 พยางค์				
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13
ม	น	ช	ร	ค
2 2 2	1 1 1	1 2 1	2 1 2	2

ปหัสสิณีคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ยตฺปีตฺวา วมถุสมุทฺคตานฺนลิปฺตา
นิะศงไกะ ศฺวภิรวลิหฺยมานวกฺตฺราะ |
นิะสำชฺฌา นฺฤปติปถิษฺวปิ สฺวปนฺติ
ปฺรกฺษิปฺตำ กฺรยสุภคำ ตทตฺร กุมฺเภ || 16 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 16

บาทที่	ปหัสสิณีคาถา				
	13 พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13
	ม	น	ช	ร	ค
	2 2 2	1 1 1	1 2 1	2 1 2	2
1	ยตฺ ปีตฺ วา	ว ม ถุ	ส มุทฺ ค	ตานฺ น ลิปฺ	ตา
2	นิะ ศง ไกะ	ศฺว ภิ ร	ว ลิหฺ ย	มา น วกฺตฺ	ราะ
3	นิะ สำ ชฺฌา	นฺฤ ป ติ	ป ถิษฺ ว	ปิสฺ ว ปนฺ	**ติ**
4	ปฺรกฺ ษิปฺ ตำ	กฺร ย สุ	ภ คำ ต	ทตฺ ร กุมฺ	เภ

คาถานี้เป็นอติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์คือ มี 4 คณะได้แก่ ม น ช ร คณะ และครุ ชื่อว่า**ปหัสสิณี**

พยางค์ว่า ติ ท้ายบาทที่ 3 จัดเป็นปาทันตครุ

19. ปมิตักขรา (ปฺรมิตากฺษรา Pramitākṣarā) มีจำนวน 1 บท เป็นคาถาที่อยู่ในชคตีฉันท์ (ชคตี AtiJagatī) เป็นฉันท์ที่มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 12 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 4 คณะได้แก่ ส คณะ ช คณะ ส คณะ และ ส คณะ ในบาททั้ง 4

ปมิตักขรา คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

ปฺรมิตากฺษรา สชสไสรุทิตา.[139]

แปลว่า “คาถาที่มี ส คณะ, ช คณะ, ส คณะ, ส คณะ ชื่อว่าปมิตักขรา”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

ปมิตกฺขรา สชสเสหุทิตา.[140]

แปลว่า “คาถาที่มี ส ช ส ส คณะ ท่านเรียกว่าปมิตักขรา”

ลักษณะของปมิตักขรา

มีคณะ 4 คณะ คือ ส, ช, ส, ส คณะ เรียงลำดับกันไปในทุกบาท

ตารางแสดงปมิตักขรา

ปมิตักขราคาถา			
12 พยางค์			
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
ส	ช	ส	ส
1 1 2	1 2 1	1 1 2	1 1 2

ปมิตักขราคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อุปยุชฺย ยนฺมทพลาทพลา วินิพนฺธเยทปิ ตเรา ปิตเรา |
คณเยจฺจ สา ธนปตึ น ปตึ ตทิทำ ฆเฏ วินิหิตำ นิหิตำ || 17 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 17

---

[139] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/60.

[140] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 240.

บาทที่	ปมิตักขราคาถา			
	12 พยางค์			
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
	ส	ช	ส	ส
	1 1 2	1 2 1	1 1 2	1 1 2
1	อุ ป ยุชฺ	ย ยนฺ ม	ท พ ลา	ท พ ลา
2	วิ นิ พนฺ	ธ เย ท	ปิ ต เรา	ปิ ต เรา
3	ค ณ เยจฺ	จ สา ธ	น ป ตึ	น ป ตึ
4	ต ทิ ทำ	ฆ เฏ วิ	นิ หิ ตำ	นิ หิ ตำ

คาถานี้เป็นชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์คือ มี 4 คณะได้แก่ ส ช ส ส คณะ ชื่อว่า **ปมิตักขราคาถา**

20. ปหรณกลิกา (ปฺรหรณกลิกา Praharaṇakalikā) มีจำนวน 1 บท เป็นคาถาที่อยู่ในสักกรีฉันท์ (ศกฺวรี Śakvarī) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 14 พยางค์ ประกอบด้วย น, น, ภ, น คณะ ลหุ 1 พยางค์ และครุ 1 พยางค์ในบาททั้ง 4

ปหรณกลิกา คัมภีร์วุตตรัตนากรกล่าวว่า

นนภนลฆุไคะ ปฺรหรณกลิกา.[141]

แปลว่า “คาถาที่มี น 2 คณะ ภ คณะ น คณะ ลหุ และครุ ชื่อว่าปหรณกลิกา”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

นนภนลคิติปฺปหรณกลิกา.[142]

แปลว่า “คาถาที่มี น น ภ น คณะ ลหุ และครุ มีจังหวะหยุดที่กล่าวมาแล้ว ชื่อว่าปหรณกลิกา”

ลักษณะของปหรณกลิกา

มีคณะ 4 คณะ คือ น, น, ภ, น คณะ ลหุ 1 พยางค์ และครุ 1 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท

---

[141] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/78.

[142] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 247.

ตารางแสดงปหรณกลิกา

ปหรณกลิกาคาถา					
14 พยางค์					
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13	14
น	น	ภ	น	ล	ค
1 1 1	1 1 1	2 1 1	1 1 1	1	2

ปหรณกลิกาคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อนิยตรุทิตสธิตวิหสิตวาคฺชฑคุรุนยโน คฺรหวศค อิว |
ปริภวภวนำ ภวติ จ นิยตำ ยทุปหตมติสฺตทิทมิห ฆเฏ || 20 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 20

บาทที่	ปหรณกลิกาคาถา					
	14 พยางค์					
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13	14
	น	น	ภ	น	ล	ค
	1 1 1	1 1 1	2 1 1	1 1 1	1	2
1	อ นิ ย	ต รุ ทิ	ตสฺ ธิ ต	วิ ห สิ	ต	วาคฺ
2	ช ฑ คุ	รุ น ย	โน คฺร ห	ว ศ ค	อิ	**ว**
3	ป ริ ภ	ว ภ ว	นำ ภ ว	ติ จ นิ	ย	ตำ
4	ย ทุ ป	ห ต ม	ติสฺ ต ทิ	ท มิ ห	ฆ	เฏ

คาถานี้เป็นสักกรีฉันท์ (ศกฺวรี Śakvarī) 14 พยางค์ ประเภท**ปหรณกลิกา** มี น, น, ภ, น คณะ ลหุ 1 พยางค์ และครุ 1 พยางค์ท้าย

พยางค์ว่า ว ท้ายบาทที่ 2 จัดเป็นปาทันตครุ

21. ทุตวิลัมพิตะ (ทฺรุตวิลมฺพิต Drutavilampita) มีจำนวน 1 บท เป็นคาถาที่อยู่ในชคตีฉันท์ (ชคตี AtiJagatī) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 12 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 4 คณะได้แก่ น คณะ ภ คณะ ภ คณะ และ ร คณะ ในบาททั้ง 4

ทุตวิลัมพิตะ คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

ทฺรุตวิลมฺพิตมาห นเภา ภเรา.[143]

แปลว่า “คาถาที่มี น คณะ, ภ คณะ 2 คณะ และ ร คณะ ชื่อว่าทุตวิลัมพิตะ”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

ทุตวิลมฺพิตมาห นภา ภรา.[144]

แปลว่า “คาถาที่มี น ภ ภ ร คณะ ท่านกล่าวว่าทุตวิลัมพิตะ”

ลักษณะของทุตวิลัมพิตะ

มีคณะ 4 คณะ คือ น, ภ, ภ, ร คณะ เรียงลำดับกันไปในทุกบาท

ตารางแสดงทุตวิลัมพิตะ

ทุตวิลัมพิตคาถา			
12 พยางค์			
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12
น	ภ	ภ	ร
1 1 1	2 1 1	2 1 1	2 1 2

ทุตวิลัมพิตคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปฺรวยโส’ปิ ยทากุลเจตนาะ สฺวหิตมารฺคสมาศฺรยกาตราะ |
พหุ วทนฺตฺยสมีกฺษิตนิศฺจยํ กฺรยปเถน คตๆ ตทิทๆ ฆเฏ || 21 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 21

บาทที่	**ทุตวิลัมพิตคาถา**			
	12 พยางค์			
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12

[143] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/49.

[144] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 240.

	น	ภ	ภ	ร
	1 1 1	2 1 1	2 1 1	2 1 2
1	ปฺร ว ย	โส ปิ ย	ทา กุ ล	เจ ต นาะ
2	สฺว หิ ต	มารฺ ค ส	มาศฺ ร ย	กา ต ราะ
3	พ หุ ว	ทนฺตฺ ย ส	มีกฺ ษิ ต	นิศฺ จ ยํ
4	กฺร ย ป	เถ น ค	ตำ ต ทิ	ทำ ฆ เฏ

คาถานี้เป็นชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ มี 4 คณะได้แก่ น ภ ภ ร คณะ ชื่อว่า **ทุตวิลัมพิตคาถา**

22. อินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) มี 1 บท เป็นคาถาที่อยู่ในติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 11 พยางค์ ประกอบด้วย ต ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ในบาททั้ง 4

อินทวชิระ คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

สฺยาทินฺทฺรวชฺรา ยทิ เตา ชเคา คะ.[145]

แปลว่า “คาถาที่มี ต คณะ 2 คณะ, ช คณะ และครุ 2 ตัว ชื่อว่าอินทวชิระ”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

อินฺทาทิกา ตา วชิรา ชคาโค.[146]

แปลว่า “คาถาที่มี ต ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ ชื่อว่าอินทวชิระ”

ลักษณะของอินทวชิระ

มีคณะ 3 คณะ คือ ต, ต, ช คณะ และครุ 2 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท

ตารางแสดงอินทวชิระ

อินทวชิรคาถา มี 11 พยางค์				
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
ต	ต	ช	ค	ค
2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2

[145] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/28.

[146] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 190.

อินทวชิรคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อุนฺมาทวิทฺยำ วฺยสนปฺรติษฺฐำ สากฺษาทลกฺษฺมีˆ ชนนีมฆานามฺ |
อทฺไวตสิทฺธำ กลิปทฺธตึ ตำ กฺรีณีต โฆรำ มนสสฺตมิสฺตฺรามฺ || 24 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 24

บาทที่	**อินทวชิรคาถา**				
	11 พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
1	อุนฺ มา ท	วิทฺ ยำ วฺย	ส นปฺ ร	ติษฺ	ฐำ
2	สากฺ ษา ท	ลกฺษฺ มีˆ ช	น นี ม	ฆา	นามฺ
3	อทฺ ไว ต	สิทฺ ธำ ก	ลิ ปทฺ ธ	ตึ	ตำ
4	กฺรี ณี ต	โฆ รำ ม	น สสฺ ต	มิสฺตฺ	รามฺ

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) ประเภท**อินทวชิระ** มี 3 คณะ คือ ต, ต, ช คณะ และครุ 2 พยางค์ท้าย

23. มาลินี (มาลินี mālinī) มีจำนวน 1 บท เป็นคาถาที่อยู่ในอติสักกรีฉันท์ (อติศกฺวรี Atiśakvarī) 15 พยางค์ มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 15 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 5 คณะ ได้แก่ น คณะ น คณะ ม คณะ ย คณะ และ ย คณะ[147]

มาลินี คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

นนมยยยุเตยำ มาลินี โภคิโตรฺกะ.[148]

แปลว่า “คาถาที่มี น 2 คณะ ม คณะ และ ย คณะ 2 คณะ มีจังหวะหยุด 8 และ 7 พยางค์ ชื่อว่ามาลินี”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

---

[147] Charles Philip Brown. **Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained**. p. 138.

[148] เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. 3/87.

นนมยยยุตายं มาลินี โภคิสีหิ.[149]

แปลว่า “คาถาที่มี น น ม ย ย คณะ มีจังหวะหยุด 8 และ 7 พยางค์ ชื่อว่ามาลินี”

ลักษณะของมาลินี

มีคณะ 5 คณะ คือ น, น, ม, ย, ย คณะ เรียงลำดับกันไปในทุกบาท

ตารางแสดงมาลินี

มาลินีคาถา				
15 พยางค์				
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13 14 15
น	น	ม	ย	ย
1 1 1	1 1 1	2 2 2	1 2 2	1 2 2

มาลินีคาถา มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ลฆุรปิ จ วิปาโก มทยปานสฺย ยะ สฺยานฺมนุชคติคตานำ ศีลทฺฤษฏีะ ส หนฺติ |
ชฺวลิตทหนเราทฺเร เยน ภูโย’ปฺยวีเจา นิวสติ ปิตฺฤโลเก หีนติรฺยกฺษุ ไจว || 28 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) 28

บาทที่	**มาลินีคาถา**				
	15 พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10 11 12	13 14 15
	น	น	ม	ย	ย
	1 1 1	1 1 1	2 2 2	1 2 2	1 2 2
1	ล ฆุ ร	ปิ จ วิ	ปา โก มทฺ	ย ปา นสฺ	ย ยะ สฺยา
2	นฺม นุ ช	ค ติ ค	ตา นำ ศี	ล ทฺฤษ ฏีะ	ส หนฺ **ติ**
3	ชฺว ลิ ต	ท ห น	เราทฺ เร เย	น ภู โย	ปฺย วี เจา
4	นิ ว ส	ติ ปิ ตฺฤ	โล เก หี	น ติรฺ ยกฺ	ษุ ไจ **ว**

[149] พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. หน้า 254.

คาถานี้เป็นอติสักกรีฉันท์ (อตฺศกฺวรี Atiśakvarī) 15 พยางค์ ประเภท**มาลินี** มี น, น, ม, ย, ย คณะ

พยางค์ว่า ติ ท้ายบาทที่ 2 และ พยางค์ว่า ว ท้ายบาทที่ 4 จัดเป็นปาทันตครุ

4.2.4 อลังการ

วรรณคดีนั้นมีหลากหลายประเภท เฉพาะเนื้อหาของบทประพันธ์ที่มีส่วนต่อการเกิดรสได้ คือวรรณคดีพระพุทธศาสนา วรรณคดีพิธีกรรม วรรณคดีสดุดี วรรณคดีนิราศ และวรรณคดีบันเทิง ในงานวิจัยนี้เน้นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น จึงขอกล่าวเฉพาะวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีจุดประสงค์เพื่อเชิญชวนผู้อ่านให้เข้าถึงคำสอนของพระพุทธศาสนาตามเป้าหมายหลักคือมรรค ผล นิพพาน วรรณคดีพระพุทธศาสนาจึงอาจแบ่งออกเป็นหลายประเภทตามจุดประสงค์ ดังนี้

1. **วรรณคดีพระพุทธศาสนาที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อแสดงเรื่องที่เป็นนามธรรมคือความดีและความชั่วให้ปรากฏเป็นรูปธรรม** เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย จึงต้องมีการกำหนดเวลา ขนาด หรือจำนวนเป็นตัวเลข ให้เป็นรูปลักษณ์ที่ชัดเจนขึ้น เช่น บทพรรณนานรกในไตรภูมิพระร่วง เมื่อบรรยายภาพนรกที่น่ากลัว ผู้อ่านก็จะเกิดความกลัวต่อบาป ผู้อ่านที่ได้รับภยานกรสจากบทพรรณนานรกก็จะหาทางเลี่ยงไม่ยอมทำบาป เพราะกลัวตกนรก หรือเมื่อกวีพรรณนาเปรตผู้รับกรรมจากการนำเอาอาหารที่เหลือเดนไปถวายพระสงฆ์ ผู้อ่านก็จะเกิดพิภัตสรส เป็นต้น นันโทปนันทสูตรคำหลวง เป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นว่า ทิฐิเป็นอธรรมที่พึงสลัดทิ้ง ผู้แต่งก็จะแสดงความพิศวง ความรู้สึกอัศจรรย์ใจเกิดอัทภูตรสซึ่งเหนือกว่าฝ่ายอธรรมเป็นต้น

2. **วรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงความดีงามของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา** เรื่องมหาชาติคำหลวง ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีในพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ กวีได้แสดงให้เห็นความอุตสาหะของพระเวสสันดรทั้งการบำเพ็ญธรรม และการบำเพ็ญทาน พระเวสสันดรมีพระทัยมุ่งมั่นในการบำเพ็ญธรรมตลอดเวลา เมื่อมีความอุตสาหะก็ย่อมบรรลุผลได้ การที่จะมีความอุตสาหะบำเพ็ญธรรมที่เป็นของยากก็จะต้องมีจิตใจที่สงบและบริสุทธิ์เสียก่อน เรื่องนี้จึงประกอบไปด้วย วีรรสและศานติรส

3. **วรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มุ่งแสดงความสูงส่งของพระพุทธศาสนา** เรื่องปฐมสมโพธิกถา แสดงภาวะน่าพิศวงว่า เมื่อพระมหากษัตริย์จะเสด็จปฏิสนธิในพระครรภ์พระมารดานั้น ได้เกิดบุพนิมิต 32 ประการ ผู้อ่านที่มีศรัทธาเป็นพื้นฐานได้รับรู้ความน่าพิศวงตามที่กวีพรรณนา ก็ย่อมจะเกิดความอัศจรรย์ใจ ประทับใจ เกิดเป็นอัทภุตรส[150]

---

[150] อิงอร สุพันธุ์วณิช. **วรรณกรรมวิจารณ์**. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พริ้นท์ จำกัด, 2547), หน้า 20.

อลังการ คือ การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะ และโวหารที่มีความหมายลึกซึ้ง จึงน่าจะเป็นส่วนสำคัญที่ผู้ประพันธ์มักจะใช้ในงานประพันธ์ของตน การใช้ภาษากวีนิพนธ์ที่ประดับด้วยอลังการจนต่างไปจากภาษาธรรมดา น่าจะมีความประสงค์ในการใช้ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อแสดงความสามารถของตน

ผู้ประพันธ์เป็นผู้ที่มีอารมณ์และโสตประสาทอ่อนไหวมากกว่าบุคคลธรรมดา จึงต้องสรรหาคำที่พิเศษ สามารถแสดงความสามารถของตนให้ปรากฏเด่นชัดออกมา ดังจะเห็นได้จากกวีไทยที่นิยมเล่นคำที่มีความหมายต่างกัน แต่มีเสียงเหมือนกัน เช่น ต้องดุจเทพี พี่ต้อง คำแรกหมายถึงต้นไม้ ต้อง คำที่ 2 หมายถึง แตะต้อง เป็นต้น

2. เพื่อแสดงความคิดหรืออารมณ์ที่ลึกซึ้ง

อารมณ์ที่ลึกซึ้งนี้อาจจะเป็นอารมณ์รัก เช่น

อากาศเป็นสมุดแสน เป็นลาน เล่าฤๅ
ดินดั่งหมึกละลายธาน ทั่วท้อง
เมรุจดจานปาน ปากไก่ ก็ดี
จารึกรักเรียนร้าง ร่ำแล้วฤๅหลอ
(นิราศกรุงเก่า)

3. เพื่อเลี่ยงการกล่าวตรง ๆ

บางครั้งผู้ประพันธ์จงใจใช้ภาษาอลังการเพื่อเลี่ยงการกล่าวออกมาตรง ๆ เช่น

กษัตริย์พฤกษา ปวงประชาชนรากไม้
จะยืนต้นอย่างไร เมื่อรากน้อยใหญ่ถูกทำลาย

บทประพันธ์นี้เป็นการเตือนพระมหากษัตริย์โดยอ้อม เพราะไม่อาจพูดตรง ๆ ได้[151]

จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าวรรณคดีสันสกฤตนั้นมีอลังการ 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ สัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) ซึ่งประกอบด้วยรส 10 รส และ อัตถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) ที่ปรากฏในวรรณคดี เฉพาะในงานวิจัยนี้ ขอนำมากล่าวเฉพาะที่ปรากฏในชาดก ส่วนอัตถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) ในวรรณคดีบาลีสันสกฤตมีเป็นจำนวนมาก แต่จะนำมากล่าวเฉพาะที่มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเท่านั้น

อลังการที่ปรากฏในชาดก พระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ที่นำมาเป็นกรณีศึกษานี้เพียบพร้อมด้วยสัททาลังการ (ศัพทาลังการ) 10 ประการ และอัตถาลังการ (อรถาลังการ) 2 ประเภท ดังที่ผู้วิจัยจะนำมาเสนอตามลำดับ โดยจะนำข้อความจากคัมภีร์กาวยาทรรศะมาอธิบายอลังการแต่

---

[151] อิงอร สุพันธุ์วณิช. **วรรณกรรมวิจารณ์**. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พริ้นท์ จำกัด, 2547), หน้า 26-28.

ละอย่างโดยสังเขป อีกทั้งจะนำข้อความจากชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลานี้ที่ประดับด้วยอลังการนั้น ๆ มาแสดงพอเป็นตัวอย่างตามสมควร

1. สัททาลังการ (ศัพทาลังการ ตกแต่งทางเสียง) มี 10 ประเภท คือ

1) ปสาทคุณ (ปฺรสาท Prasādaguṇa) คือ รสคำแจ่มกระจ่าง หมายความว่า มีเนื้อความชัดเจน และอ่านเข้าใจง่าย ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

ปฺรสาทวตฺ ปฺรสิทฺธารฺถ- มินฺโทรินฺทีวรทฺยุติ
ลกฺษฺม ลกฺษฺมี ตโนตีติ ปฺรตีติสุภคำ วจะ.[152]

“ถ้อยคำที่มีเนื้อความชัดเจน เข้าใจง่าย ประกอบด้วยปรสาทคุณ ดังคำว่า อินฺโทรินฺทีวรทฺยุติ ลกฺษฺม ลกฺษฺมี ตโนติ (รอยกระต่ายคล้ายดอกบัวเขียว ย่อมกระจายสิริแห่งดวงจันทร์”

คาถานี้หมายความว่า ถ้อยคำที่มีเนื้อความชัดเจน เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อนเหมือนบทที่มีความหมายหลายอย่างในศัพท์เดียว จัดเป็นปรสาทคุณ จะเห็นได้ว่า ในอุทาหรณ์ข้างต้น คำว่า อินฺทุ (ดวงจันทร์), อินฺทีวร (ดอกบัวเขียว), ทฺยุติ (สิริ) มีเนื้อความชัดเจนทำให้เข้าใจเนื้อความได้ง่าย

วฺยุตฺปนฺนมิติ เคาฑีไยรฺ นาติรูฒ’มปีษฺยเต
ยถานตฺยรฺชุนาพฺชนฺม- สทฤกฺษางฺโก วลกฺษคฺะ.[153]

“กวีเคาฑะประสงค์เอาว่า บทประพันธ์ที่ประกอบด้วยอันวัตถศัพท์ แม้จะไม่ปรากฏชัดเจนก็ประกอบด้วยปรสาทคุณ ดังอุทาหรณ์ว่า อนตฺยรฺชุนาพฺชนฺม- สทฤกฺษางฺโก วลกฺษคฺะ (ดวงจันทร์ที่มีสีขาวมีรอยกระต่ายคล้ายดอกบัวเขียว อันไม่ขาวมากนัก”

คาถานี้แสดงลักษณะของปสาทคุณ (ปรสาทคุณ) ตามความเห็นของกวีเคาฑะ (Gauḍa) ว่า แม้บางศัพท์อาจมีเนื้อความไม่ปรากฏชัดเจน คือ มีความหมายอื่นแย้งก็ตาม แต่ก็จัดเป็นปสาทคุณ (ปรสาทคุณ) ได้ เพราะประกอบด้วยศัพท์ที่มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ (อันวัตถศัพท์) เพราะทำให้เกิดความวิจิตรแห่งบทประพันธ์ด้วยการวางลำดับบทไว้อย่างมั่นคง

ตัวอย่างในเรื่องนี้ คือ คำว่า อรฺชุน ปรากฏชัดเจนในความหมายว่า พระอรชุน ไม่ปรากฏชัดเจนในความหมายว่า ขาว จัดว่าเป็นวิรุทธัตถันตรโทษ เช่นเดียวกันนี้ แม้คำว่า อพฺชนฺม ก็ไม่ปรากฏ

---

[152] ทัณฑิน. **กาวยาทรรศะ**. (ปูนา: โรงพิมพ์ภันดาร์การ์, 2513), 1/45.

[153] เรื่องเดียวกัน, 1/46.

ชัดเจนในความหมายว่า ดอกบัว คำว่า สทฤกฺษ ก็เป็นศัพท์ที่อาจเพิ่มเข้ามาแปลได้ด้วยความเป็นอุปมาคัพภพหุวรีหิสมาส (พหุวรีหิสมาสที่มีอุปมาเป็นท้อง) โดยไม่ต้องเขียนไว้โดยตรง แต่การเขียนโดยตรงเช่นนี้จัดเป็นอธิกปทตาโทษ (โทษมีบทเกิน) นอกจากนั้น คำว่า วลกฺษ ก็เป็นอัปปยุตตโทษ (โทษไม่ควรประกอบ) ดังนั้น แม้บทเหล่านี้จะประกอบด้วยโทษหลายประการ ก็เป็นที่พึงพอใจของกวีเคาฑะ เพราะมีการวางลำดับบทไว้อย่างมั่นคง

ตัวอย่างของปสาทคุณ (ปรสาทคุณ) ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

อุมฺมุชฺชนฺติ นิมุชฺชนฺติ มนุสฺสา ขุรนาสิกา
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยํ.

(พวกพ่อค้ากล่าวว่า)

มนุษย์ทั้งหลายมีจมูกแหลม ย่อมโผล่ขึ้น ดำลง
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

ในคาถาที่เป็นตัวอย่าง บททุกบทแนบชิดกันเหมือนประโยคร้อยแก้วทั่วไปและปราศจากพยากิณณโทษ (โทษสับสน) คือวางบทไว้สับสนไม่เป็นระเบียบ

2) โอชคุณ (Ojaguṇa) คือ ความซาบซึ้งตรึงใจ กล่าวคือ การผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสยาว ๆ ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

โอชะ สมาสภูยสฺตฺว- เมตทฺ คทฺยสฺย ชีวิตมฺ
ปทฺเยปฺยทากฺษิณาตฺยานา- มิทเมกํ ปรายณมฺ.[154]

“ความมีบทสมาสมาก ชื่อว่า โอชคุณ โอชคุณนี้เป็นชีวิตของร้อยแก้ว
โอชคุณนี้เป็นที่อาศัยสำคัญประการหนึ่งแม้ในร้อยกรอง [ตามความเห็น]
ของชาวเคาฑะผู้มิใช่ชาวใต้

บทประพันธ์ที่ผูกบทนามสองบทหรือสามบทเป็นต้นไปเป็นสมาส ย่อมประกอบด้วยโอชคุณ คุณประเภทนี้มีได้ทั้งในคัชชะ (คทฺย ร้อยแก้ว) และ ปัชชะ (ปทฺย ร้อยกรอง) ข้อนี้เป็นที่ยอมรับของกวีทั้งสองสำนัก คือ กวีเคาฑะ (Gauḍa) และไวทรภะ (Vaidarbha) แต่กวีไวทรภะกล่าวว่า

[154] เรื่องเดียวกัน, 1/80.

เป็นชีวิตของร้อยแก้ว ส่วนกวีเคาฑะที่เน้นระเบียบอันเคร่งครัดของบทประพันธ์กล่าวว่าเป็นที่อาศัยสำคัญของร้อยแก้วและร้อยกรอง

ตทฺคุรูณำ ลฆูนาญฺจ พาหุลฺยาลฺปตฺวมิศฺรไณะ
อุจฺจาวจปฺรการำ ตทฺ- ทฺฤศฺยมาขฺยายิกาทิษุ.[155]

"โอชคุณนั้นมีอเนกประการด้วยความมีมากบ้าง น้อยบ้าง หรือระคนกันบ้าง ของอักษรเสียงแข็ง (ธนิต) และอักษรเสียงอ่อน (สิถิล) พึงตรวจดูในคัมภีร์อาขยายิกาเป็นต้น"

คาถานี้กล่าวว่า โอชคุณมีอเนกประการโดยจำแนกได้ดังนี้ คือ

1) โอชคุณที่มีมหาปราณอักษรคือธนิตมาก
2) โอชคุณที่มีอัลปปราณอักษรคือสิถิลมาก
3) โอชคุณที่มีอักษรทั้งสองอย่างระคนกัน

ตัวอย่างของโอชคุณดังกล่าวปรากฏในร้อยแก้วคือคัมภีร์อาขยายิกาเป็นต้น อาทิ ศัพท์ในอาขฺยายิกาทิษุ (ในคัมภีร์อาขยายิกาเป็นต้น) หมายถึง จัมปู (บทประพันธ์ผสมร้อยแก้วกับร้อยกรอง) และวิรุทะ (บทประพันธ์ผสมร้อยแก้วกับร้อยกรองซึ่งกล่าวสรรเสริญพระราชา)

อสฺตมสฺตกปรฺยยสฺต- สมสฺตารฺกำศุสำสฺตรา
ปีนสฺตนสฺถิตาตามฺร- กมฺรวสฺเตฺรว วารุณี.[156]

"ทิศตะวันตกที่ปกคลุมด้วยแสงสุริยา อันทอดลงที่ภูเขาอัสดง ย่อมงดงามประดุจสตรีผู้นุ่งห่มผ้าสวยงามสีแดงอ่อนมีอกชูชัน"

คาถานี้แสดงตัวอย่างของโอชคุณในร้อยกรองตามความเห็นของกวีเคาฑะ จะเห็นได้ว่าตัวอย่างข้างต้นเต็มไปด้วยบทสมาสในบทอุปมานะและอุปไมยทั้งสองฝ่าย

อิติ ปทฺเย'ปิ เปารสฺตฺยา พนฺธนฺตฺโยชสฺวินีรฺคิระ
อนฺเย ตฺวนากุลำ หฺฤทฺย- มิจฺฉนฺตฺโยโช คิรำ ยถา.[157]

"กวีเคาฑะชาวตะวันออกมักผูกศัพท์ที่มีโอชคุณแม้ในร้อยกรองตามที่กล่าวมาแล้ว

---

[155] เรื่องเดียวกัน, 1/81.

[156] เรื่องเดียวกัน, 1/82.

[157] เรื่องเดียวกัน, 1/83.

แต่กวีเหล่าอื่นประสงค์เอาบทประพันธ์ที่ไม่สับสน และน่าพึงพอใจว่าเป็นโอชคุณ ดังตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไป”

ตามความเห็นของกวีเคาฑะชาวตะวันออก โอชคุณต้องประกอบด้วยบทสมาสยาว ๆ และประกอบใช้ในร้อยกรองอีกด้วย แต่กวีเหล่าอื่นเห็นว่า โอชคุณจะมีบทสมาสยาวก็ตาม สั้นก็ตาม หรือไม่มีก็ตาม ถ้าน่าพึงพอใจด้วยความเข้าใจง่ายไม่สับสน ก็นับเข้าในโอชคุณได้

ปโยธรตโฏฺตสงฺค- ลคฺนสนฺธฺยาตาปำศุกา
กสฺย กามาตุรำ เจโต วารุณี น กริษฺยติ.[158]

“ทิศตะวันตกที่แสงสนธยาคือผ้าสไบอันมาถึงกลีบเมฆแห่งเนินอก จักไม่กระทำจิตของใครให้กระสับกระส่ายด้วยราคะหรือไร”

ในตัวอย่างข้างต้น ครึ่งคาถาแรกแม้จะมีบทสมาสหลายบทเชื่อมกัน ก็เข้าใจง่ายไม่สับสน ในครึ่งคาถาหลังแม้จะมีบทสมาสบทเดียว คือ กามาตุรมฺ ก็ไม่ทำให้บทประพันธ์เสื่อมจากโอชคุณ เพราะมีเนื้อความเข้าใจง่ายไม่สับสน

ตัวอย่างของโอชคุณ ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

อเถนฺทฺรนีลปฺรกราภินีลำ สูรฺยำศุตาปาทิว ขำ วิลีนมฺ |
สมนฺตโต’นฺตรฺหิตตีรเลขมคาธมมฺโภนิธิมฺธฺยมียุะ || 3 ||

ส่วนผิวน้ำเบื้องบนก็ประดับด้วยพวงบุบผานานาชนิด คือฟองคลื่น น้ำเป็นสีครามแก่ประดุจดังกองนิลแผ่อยู่บนผิว คล้ายกับว่าท้องฟ้าได้ถูกแสงอาทิตย์อันแรงกล้าเผาละลายลงมา ขณะนี้เรือได้มาพ้นฝั่งจนไม่แลเห็นตัว และอยู่ในมหาสมุทรอันลึกล้นคณนารอบทิศ

คาถานี้เป็นตัวอย่างของโอชคุณ จะเห็นได้ว่าบทสมาสมีอยู่ในบาททั้งสี่ของคาถานี้ คือ บทว่า อินฺทฺรนีลปฺรกราภินีลำ ในบาทที่ 1, บทว่า สูรฺยำศุตาปาตฺ ในบาทที่ 2, บทว่า อนฺตรฺหิตตีรเลขมฺ ในบาทที่ 3 และบทว่า อมฺโภนิธิมฺธฺยมฺ ในบาทที่ 4 จึงเป็นโอชคุณ

3) มธุรตาคุณ (มธุวฺรตาคุณ Madhuvratāguṇa) คือ การมีเสียงอ่อนหวาน กล่าวคือประกอบศฤงคารรสเป็นต้นไว้ในบทประพันธ์ หรือประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ์ และ

[158] เรื่องเดียวกัน, 1/84.

มาตราเหมือนกันไว้ใกล้กัน หรือกล่าวซ้ำเสียงในพากย์ส่งผลให้มีเสียงคล้องจองกัน ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

มธุรं รสวทฺ วาจิ วสฺตุนฺยปิ รสสฺถิติะ
เยน มาทฺยนฺติ ธีมนฺโต มธุเนว มธุวฺรตา.[159]

“บทประพันธ์ที่มีรส [อันมีศฤงคารรสเป็นต้น] ประกอบด้วยมธุวรตาคุณ การดำรงอยู่แห่งรสย่อมมีในบทประพันธ์และเรื่องราว ซึ่งทำให้ผู้มีปัญญาลุ่มหลง ประดุจแมลงภู่ลุ่มหลงด้วยมธุรสฉะนั้น”

มธุวรตาคุณเป็นบทประพันธ์ที่ประกอบด้วยศฤงคารรสเป็นต้น ซึ่งแวดล้อมด้วยภาวะ วิภาวะ และอนุภาวะตามสมควร บทประพันธ์ดังกล่าวทำให้ผู้มีปัญญาลุ่มหลง เหมือนแมงภู่ลุ่มหลงน้ำผึ้งอันหอมหวาน

ยยา กยาจิตฺ ศฺรุตฺยา ยตฺ สมาน’มนุภูยเต
ตทฺรูปา หิ ปทาสกฺติะ สานุปฺราสา รสาวหา.[160]

“ความคล้องจอง [ของอักษร] ย่อมเป็นที่รู้ได้ด้วยการสาธยายอย่างใดอย่างหนึ่ง การมีเสียงคล้องจองกันที่มีวิธีอันแสดงรสได้ ซึ่งมีลักษณะเช่นนั้น ย่อมก่อให้เกิดอรรถรส”

คาถานี้กล่าวถึงมธุรตาคุณ (มธุวรตาคุณ) ประเภทปทาสักติอนุปราสะ (Padāsakti Anuprāsa) คือ การมีเสียงคล้องจองกันด้วยการมีบทฐานเดียวกันอยู่ใกล้กัน ท่านจะกล่าวตัวอย่างในคาถาต่อไป

เอษ ราชา ยทา ลกฺษฺมี ปฺราปฺตวานฺ พฺราหฺมณปฺริยะ
ตตะ ปฺรภฺฤติ ธรฺมสฺย โลเก’สฺมินฺนฺตฺสโว’ภวตฺ.[161]

“พระราชาผู้เป็นที่ชื่นชมของพราหมณ์พระองค์นี้ ทรงบรรลุสิริสมบัติในกาลใด จำเดิมแต่กาลนั้น ความเจริญแห่งธรรมได้มีแล้วในโลกนี้”

---

[159] เรื่องเดียวกัน, 1/51.

[160] เรื่องเดียวกัน, 1/52.

[161] เรื่องเดียวกัน, 1/53.

คาถานี้กล่าวถึงเรื่องที่พระราชาทรงปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ด้วยทศพิธราชธรรม จะเห็นได้ว่า คาถาที่เป็นตัวอย่างนี้มีอักษรที่มีฐานเหมือนกันอยู่ใกล้กัน เช่น ในบาทที่ 1 มีมุทธฐาน (มูรธันยฐาน) อยู่ใกล้กัน คือ ษฺ และ ร, ตาลุฐาน (ตาลัพยฐาน) คือ ช และ ย, ทันตฐาน (ทันตยฐาน) คือ ท และ ล, และมุทธฐาน (มูรธันยฐาน) คือ ษฺ และ ร ดังนี้เป็นต้น

อิตีทำ นาทฺถตำ เคาไฑรนุปฺราสสฺตุ ตตฺปฺริยะ
อนุปฺราสาทปิ ปฺราโย ไวทรฺไภริทมีษยเต.[162]

“กวีเคาฑะไม่ยกย่องคาถาข้างต้นนี้ แต่การกล่าวซ้ำอักษรเป็นที่พึงพอใจของกวีเหล่านั้น ส่วนกวีไวทรภะประสงค์เอาคาถาข้างต้นนี้มากกว่าการกล่าวซ้ำอักษร”

กวีทั้งสองสำนักมีความเห็นไม่ตรงกันในเรื่องมธุรตาคุณ (มธุวรตาคุณ) นี้ คือ กวีเคาฑะเห็นว่า ปทาสักติมธุวรตาคุณที่มีเสียงคล้องจองกันไม่อาจก่อให้เกิดรสทางวรรณคดีได้ จึงยกย่องอนุปราสมธุวรตาคุณที่เป็นการกล่าวซ้ำเสียง ส่วนกวีไวทรภะยกย่องปทาสักติมธุวรตาคุณมากกว่าอนุปราสมธุวรตาคุณ

วรฺณาวฺฤตฺติ’รนุปฺราสะ ปาเทษุ จ ปเทษุ จ
ปูรฺวานุภาวสำสฺการ- โพธินี ยทฺยทูรตา.[163]

“ถ้าอักษรที่แสดงการดำริที่เกิดจากการรับฟังอักษรที่กล่าวมาก่อนอยู่ใกล้กัน การกล่าวอักษรซ้ำกันในบาทคาถาและบท [มีบทนามหรืออาขยาตเป็นต้นที่มีในบาทคาถา] ชื่อว่า อนุปราสคุณ”

คาถานี้กล่าวถึงมธุรตาคุณ (มธุวรตาคุณ) ประเภทที่ 2 ชื่อว่า วรณาวฤตติ (วรฺณาวฺฤตฺติ) คือ การกล่าวซ้ำเสียง กล่าวคือออกเสียงซ้ำกันบ่อย ๆ นั่นเอง การกล่าวซ้ำเสียงนี้ส่งผลให้เกิดความเพราะพริ้งยิ่งนัก การกล่าวซ้ำเสียงเช่นนี้มีได้ทั้งในบาทคาถา ทั้งในบทที่ประกอบในบาทคาถา ดังตัวอย่างที่ท่านผู้แต่งจะนำเสนอต่อไป

---

[162] เรื่องเดียวกัน, 1/54.

[163] เรื่องเดียวกัน, 1/55.

จนฺทเร ศรนฺนิโศตฺตเส กุนฺทสฺตวกสนฺนิเภ
อินฺทรนีลนิภ์ ลกฺษฺม สนฺทธาตฺยลินะ ศฺริยม.[164]

“รอยกระต่ายคล้ายแก้วอินทนิล ซึ่งปรากฏในดวงจันทร์อันเสมอเหมือนพวงดอกคล้า และประดุจเทริดดอกไม้แห่งราตรีฤดูสารท ย่อมทรงสิริของแมลงภู่ไว้ด้วยดี”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของมธุรตาคุณ (มธุวรตาคุณ) ประเภทที่ 2 ซึ่งเรียกว่า วรณาวฤตติอนุปราสะ คือ การกล่าวซ้ำเสียง หมายถึง ศ 2 พยางค์ในบาทที่ 1, ก และ น 2 พยางค์ในบาทที่ 2, น และ ล 2 พยางค์ในบาทที่ 3 ส่วนในบาทที่ 4 มีเสียงทันตยฐานเหมือนกัน คือ ท และ ธ, ต และ น ดังนั้น สามบาทแรกจึงเป็นตัวอย่างของการกล่าวซ้ำเสียง ส่วนบาทที่ 4 เป็นตัวอย่างของการมีเสียงคล้องจองกัน

จารุ จานฺทรมสํ ภีรุ พิมฺพ์ ปศฺไยตทมฺพเร
มนฺมโน มนฺมถากฺรานฺตๆ นิรฺทยๆ หนฺตุมุทฺยตม.[165]

“แน่ะเธอผู้ขลาดกลัว ขอเธอจงแหงนดูพระจันทร์เพ็ญนั่นอันงดงามบนท้องฟ้า ซึ่งพยายามจะรังแกจิตของฉันที่ถูกราคะบีบคั้นอย่างไร้ความปรานี”

ในคาถาข้างต้น บาทที่ 1 มีเสียงคล้องจองกัน คือ เสียง จา และ รุ บาทที่ 2 มีเสียงซ้ำกัน คือ เสียง มฺพ 2 แห่ง และบาทที่ 3 คือ มนฺธ กับ มนฺม บาทที่ 4 มีเสียงคล้องจองกัน คือ เสียง ท และ ต ซึ่งมีฐานเหมือนกัน แต่มีสระต่างกัน นอกจากนั้น คาถานี้ยังประกอบด้วยศฤงคารรสประเภทวิปปลัมภะ คือ ความรักในขณะพลัดพราก จึงก่อให้เกิดมธุวรตาคุณในฝ่ายศัพท์และอรรถทั้งสองอย่าง

อิตฺยนุปฺราส’มิจฺฉนฺติ นาติทูรานฺตรศฺรุติมฺ
น ตุ รามามุขามฺโภช- สทฺฤศศฺจนฺทฺรมา อิติ.[166]

“กวีทั้งหลายชมเชยอนุปราสคุณที่มีเสียงไม่ห่างไม่ถูกคั่นไกลนักอย่างนี้ แต่ไม่ชมเชยอนุปราสคุณที่มีเสียงห่างกันมากว่า รามามุขามโภชสทฤศะ จนฺทฺรมา (ดวงจันทร์เหมือนบัวคือใบหน้าของหญิงสาว)”

---

[164] เรื่องเดียวกัน, 1/56.

[165] เรื่องเดียวกัน, 1/57.

[166] เรื่องเดียวกัน, 1/58.

ในตัวอย่างข้างต้น คำว่า มา ใน รามา และ จนฺทิมา แม้เป็นเสียงซ้ำกัน ก็อยู่ห่างกันเกินไป กวีจึงไม่ชมเชยอนุปราสคุณในลักษณะเช่นนี้

สฺวระ ขระ ขละ กานฺตะ กายะ โกปศฺจ นะ กฺฤศะ
จฺยุโต มาโน'ธิโก ราโค โมโห ชาโต'สโว คตาะ.[167]

"ความรำลึกถึงรุนแรงยิ่ง ที่รักช่างใจดำนัก สรีระและความโกรธของฉัน
เหี่ยวแห้งแล้ว ความถือตัวหมดสิ้นแล้ว ความรักเพิ่มพูน ความสับสนบังเกิด
ชีวิตของฉันเกือบจะละลายหายไป"

คาถานี้เป็นคำกล่าวของภรรยาที่ตัดพ้อสามีผู้ทอดทิ้งตนไป ในบาทที่ 1 มี ร อักษร 2 พยางค์ใน สฺวระ และ ขร, ข อักษร 2 พยางค์ใน ขระ และ ขละ ในบาทที่ 2 มี ก อักษร 3 พยางค์ใน กา, โก และ กฺฤ ในบาทที่ 3 และที่ 4 มี ต อักษร 3 พยางค์ใน ยุโต, ชาโต และ คตาะ

อย่างไรก็ตาม คาถานี้มีเสียงวิสรรชนีย์ที่นับว่าเป็นเสียงกระด้างในครึ่งคาถาแรก ส่งผลให้ไม่เกิดวิปปลัมภศฤงคารรสหรือวิปปโยคศฤงคารรส คือ ความรักในเวลาพลัดพราก

อิตฺยาทิ พนฺธปารุษฺยํ ไศถิลฺยญฺจ นิยจฺฉติ
อโต ไนวมนุปฺราสํ ทากฺษิณาตฺยาะ ปฺรยุญฺชเต.[168]

"คาถามีอย่างนี้เป็นต้นแสดงความกระด้างและความมีเสียงอ่อนในบทประพันธ์
ดังนั้น ชาวใต้ไวทรภะจึงไม่ประกอบใช้อนุปราสคุณที่มีโทษเช่นนี้"

ครึ่งคาถาแรกของคาถาก่อนมีเสียงวิสรรชนีย์มาก ส่งผลให้เกิดเสียงกระด้างในบทประพันธ์ นอกจากนั้น ครึ่งคาถาหลังก็มีแต่อักษรสิถิลที่เป็นเสียงอ่อน ส่งผลให้จังหวะเสียงไม่สม่ำเสมอกัน ดังนั้น ชาวใต้ไวทรภะจึงไม่นิยมใช้อนุปราสคุณ คือ การกล่าวอักษรซ้ำกัน ในลักษณะดังกล่าว ทั้งนี้ เพราะไม่มีมธุรตาคุณ (มธุวรตาคุณ) นั่นเอง

ตัวอย่างของมธุรตาคุณ (มธุวรตาคุณ) ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

อหุ อตีตมทฺธาเน สมโณ ขนฺติทีปโน
ตํ ขนฺติยาเยว จิตฺ กาสิราชา อเฉทยิ.

---

[167] เรื่องเดียวกัน, 1/59.

[168] เรื่องเดียวกัน, 1/60.

สมณะผู้ถึงสรรเสริญขันติมีในอดีตกาลนานมาแล้ว
พระเจ้ากาสีได้รับสั่งให้ประหารดาบสผู้ดำรงมั่นในขันติธรรมองค์นั้น

คาถาที่เป็นตัวอย่างนี้มีอักษรที่มีฐาน (สถาน) เหมือนกันอยู่ใกล้กัน เช่น
ก. ในบาทที่ 1 มีทันตฐานอยู่ใกล้กัน คือ ต, ท, ธ, น อักษรใน ตีตมทฺธาเน
ข. ในบาทที่ 2 มีทันตฐานอยู่ใกล้กัน คือ น, ต, ท อักษรใน นฺติทีปโน
ค. ในบาทที่ 3 มีทันตฐานอยู่ใกล้กัน คือ ต, น อักษรใน ตำ, นฺติ, ตำ
ฆ. ในบาทที่ 4 มีตาลุฐานอยู่ใกล้กัน คือ ช, ฉ, ย อักษรใน ชา, เฉทยิ

4) สมตาคุณ (Samatāguṇa) คือ การมีเสียงสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก, พยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมากหรือพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งที่มีฐานเดียวกัน ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

สมำ พนฺเธษฺววิษมำ เต มฺฤทุสฺผุฏมธฺยมาะ
พนฺธา มฺฤทุสฺผุโฏนฺมิศฺร- วรฺณวินฺยาสโยนยะ.[169]

“ความมีเสียงสม่ำเสมอกันในบทประพันธ์ ชื่อว่า สมตาคุณ บทประพันธ์ที่ประกอบด้วย สมตาคุณเหล่านั้นแบ่งออกเป็น [สามประเภท คือ] มฤทุ-พันธะ, สผุฏพันธะและมัธยมพันธะซึ่งมีสาเหตุคือการประกอบอักษรเสียงอ่อน อักษรเสียงแข็ง และอักษรเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง”

ตามข้อความข้างต้น สมตาคุณเป็นรสคำที่มีเสียงสม่ำเสมอในจังหวะสูง (อุปกฺรม) และจังหวะต่ำ (อุปสำหาร) แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1) มฤทุพันธะ (Mṛdubandha) คือ บทประพันธ์ที่ประกอบอักษรเสียงอ่อน คือ วรรคอักษร 20 เสียงยกเว้น ฏ วรรค, สังโยคที่ประกอบกับพยัญชนะตัวท้ายวรรค ลฆุอักษรที่ 1 ที่ 3 ของวรรค และ ร, ณ ที่ประกอบร่วมกับสระเสียงสั้น

2) สผุฏพันธะ (Sphuṭabandha) คือ บทประพันธ์ที่ประกอบอักษรเสียงแข็ง คือ สระเสียงยาว, พยัญชนะ ฏ วรรค 5 เสียง, อักษรที่ 1 และที่ 3 ของวรรคที่ซ้อนหน้าอักษรที่ 1 และ 3 ของวรรค, อักษรที่ 2 และที่ 4 ของวรรค และตาลัพยะ ศ พร้อมด้วยมูรธันยะ ษ อักษร

3) มัธยมพันธะ (Madhyamabandha) คือ บทประพันธ์ที่ประกอบอักษรเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง

[169] เรื่องเดียวกัน, 1/47.

ท่านจะแสดงตัวอย่างของมฤทุพันธะเป็นต้นตามลำดับในคาถาต่อไป

โกกิลาลาปวาจาโล มาไมติ มลยานิละ
อุจฺฉลจฺฉีกราจฺฉาจฺฉ- นิรฺฌรามฺภะกโณกฺษิตะ.[170]

“ลมจากเทือกเขามลัยอันส่งเสียงเซ็งแซ่ด้วยเสียงของนักการเวก รำเพยพัดมาถึงเราอยู่ ลมจากเทือกเขามลัยที่ประพรมด้วยละอองน้ำตก อันใสสะอาดยิ่งมีหยาดน้ำพัดกระจายรอบด้านรำเพยพัดมาถึงเราอยู่”

ครึ่งคาถาแรกเป็นตัวอย่างของมฤทุพันธะ คือ บทประพันธ์ที่ประกอบอักษรเสียงอ่อน จะเห็นได้ว่า ท่านผู้แต่งเริ่มต้นใช้มฤทุอักษรด้วยคำว่า โกกิลาลาป เป็นต้นไปจนถึงคำสุดท้ายว่า มลยานิละ ครึ่งคาถาหลังเป็นตัวอย่างของสผุฏพันธะ คือ บทประพันธ์ที่ประกอบอักษรเสียงแข็ง จะเห็นได้ว่า ท่านผู้แต่งเริ่มต้นใช้สผุฏอักษรด้วยคำว่า อุจฺฉลจฺฉีกรา เป็นต้นไปจนถึงคำสุดท้ายว่า นิรฺฌรามฺภะกโณกฺษิตะ

จนฺทนปฺรณโยทฺคนฺธิรฺมนฺโท มลยมารุตะ
สฺปรฺธเต รุทฺธมทฺไธรฺยโย วรรามามุขานิไละ.[171]

“ลมอ่อนจากเทือกเขามลัยอันมีกลิ่นหอมอบอวลเพราะระคนด้วยจันทน์ กำราบความมั่นคงของเราแล้ว ย่อมแข่งขันกับลมจากโอษฐ์ของหญิงงาม”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของมัธยมพันธะ คือ บทประพันธ์ที่ประกอบอักษรเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง จะเห็นได้ว่า มีเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งอยู่ในบาททั้ง 4 โดยทั่วไป

อิตฺยานาโลจฺย ไวษมฺยมรฺถาลงฺการฑมฺพเรา
อเปกฺษมาณา ววฺฤเธ เปารสฺตฺยา กาวฺยปทฺธติะ.[172]

“ลำดับบทประพันธ์ที่มุ่งสู่เนื้อความและความงามแห่งอลังการ [มีอุปมาลังการเป็นต้น] โดยมิได้เน้นถึงความมีเสียงไม่สม่ำเสมอกัน ดำเนินไปในกวีเคาฑะชาวตะวันออก ย่อมงดงาม”

---

[170] เรื่องเดียวกัน, 1/48.

[171] เรื่องเดียวกัน, 1/49.

[172] เรื่องเดียวกัน, 1/50.

แม้กวีไวทรภะชาวใต้จะเน้นอักษรเสียงอ่อน เสียงแข็ง และเสียงผสมตามที่กล่าวมาแล้ว แต่กวีเคาฑะชาวตะวันออกเน้นเนื้อความและความงามแห่งอลังการมีอุปมาลังการเป็นต้น กล่าวคือ ถ้ามีเนื้อความอ่อนโยนนุ่มนวล ก็จัดเป็นมฤทุพันธะ ถ้ามีเนื้อความหยาบไม่นุ่มนวล ก็จัดเป็นสผุฏพันธะ หรือ วิกฏพันธะ หรือถ้ามีเนื้อความทั้งสองอย่างนั้นผสมกัน ก็จัดเป็นมัธยมพันธะ

ตัวอย่างของสมตาคุณ ประเภทมฤทุพันธะในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

สฺมรามิ ยต อาตฺมานำ ยตะ ปฺราปฺโต’สฺมิ วิชฺญตามฺ |
นาภิชานามิ สญฺจินฺตฺย ปฺราณินำ หึสิตุ กฺวจิตฺ || 30 ||

“และจำเดิมแต่ข้ารู้สำนึกได้ถึงการกระทำ ข้าจำไม่ได้แม้จะได้นึกทบทวนว่า ข้าเคยกระทำอันตรายแก่สรรพสัตว์มีชีวิตทั้งหลายแม้แต่น้อย”

คาถานี้เป็นบทประพันธ์ที่ประกอบอักษรเสียงอ่อน จะเห็นได้ว่า ท่านผู้แต่งเริ่มต้นใช้มฤทุอักษรด้วยคำว่า สฺมรามิ เป็นต้นไปจนถึงคำสุดท้ายว่า หึสิตุ กฺวจิตฺ ดังนั้น จึงเป็นมฤทุสมตาคุณ

ตัวอย่างของสมตาคุณ ประเภทสผุฏพันธะในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

โก ปาตุราสี ติทิวา นภมฺหิ
โอภาสยำ สำวรี จนฺทิมาว
คตฺเตหิ เต รสฺมิโย นิจฺฉรนฺติ
สเตรตา วิชฺชุริวนฺตลิกฺเข.

(สรรพมิตตราชาทรงสนทนากับท้าวสักกะว่า)

ท่านเป็นใคร มาจากสวรรค์ชั้นไตรทศหรือ
ปรากฏอยู่ในนภากาศเหมือนดวงจันทร์ส่องสว่างในยามรัตติกาล
รัศมีทั้งหลายแผ่ซ่านออกจากกายท่านดุจสายฟ้าที่แลบอยู่ในอากาศ

คาถานี้เป็นตัวอย่างของสผุฏพันธะ คือ บทประพันธ์ที่ประกอบอักษรเสียงแข็ง จะเห็นได้ว่าท่านผู้แต่งประกอบใช้สผุฏอักษรในบาททั้ง 4 คือ สระเสียงยาวว่า โก, ปา, ราสี, วา และสังโยคว่า ภมฺ ในบาทที่ 1, สระเสียงยาวว่า โอภา, มา และสังโยคว่า จนฺ ในบาทที่ 2, สระเสียงยาวว่า เต, เต, โย และสังโยคว่า คตฺ, รสฺ, นิจฺ, รนฺ ในบาทที่ 3, สระเสียงยาวว่า เต, ตา, เข และสังโยคว่า วิชฺ, วนฺ, ลิกฺ ในบาทที่ 4 ดังนั้น จึงเป็นสผุฏสมตาคุณ

ตัวอย่างของสมตาคุณ ประเภทมัธยมพันธะในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

อสฺมนฺนิมิตฺตมปราธวิวรฺชิเต’ปิ
ทานฺเต ตปสฺวินิ คุณปฺรติเต’ปฺยมุษฺมิน์ |
โก เวตฺติ กามปิ วิวฺฤตฺย วิการลีลำ
เกนาปิ ยาสฺยปิ ปถา กฺษิติปสฺย โรษะ || 35 ||

“เราทั้งหลายเป็นต้นเหตุให้พระราชาพิโรธแก่ผู้ไม่มีบาป ปราบตนเอง และมีชื่อเสียงว่าศักดิ์สิทธิ์ ใครจะรู้ว่าที่สุดเป็นอย่างไร เพราะโทสะพระราชาคงจะกระทำสิ่งหนึ่ง ไม่อย่างนี้ก็อย่างอื่นอันไม่บังควรแก่พระฤษีผู้ทรงธรรม”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของมัธยมพันธะ คือ บทประพันธ์ที่ประกอบอักษรเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง จะเห็นได้ว่า มีเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งอยู่ในบาททั้ง 4 โดยทั่วไป กล่าวคือ ในบาทที่ 1 และที่ 2 มีธนิตอักษรคือ ธฺ ใน อปราธ และ ษฺ ใน อมุษฺมิน์ แต่ในบาทที่ 3 ไม่มีเสียงธนิตอักษร มีเพียงสระเสียงยาวและพยัญชนะสังโยคเพื่อให้มีเสียงแข็ง และในบาทที่ 4 มีธนิตอักษรคือ ถฺ ใน ปถา และ ษฺ ใน กฺษิติปสฺย และ โรษะ จึงเป็นมัธยมสมตาคุณ

5) สุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ Sukumāratāguṇa) คือ การมีเสียงนุ่มนวลชดช้อย โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าธนิตอักษรและไม่มีอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ, สมาส และสังโยคที่ประกอบบทไว้ไม่ดี หรือเป็นความนุ่มนวลด้วยการประกอบคำที่สละสลวย โดยหลีกเลี่ยงจากความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

อนิษฺฐุรากฺษรปฺรายำ สุกุมาร’มิเหษฺยเต
พนฺธไศถิลฺยโทษสฺตุ ทรฺศิตะ สรฺวโกมเล.[173]

“สุกุมารตาคุณที่มีเสียงไม่กระด้างเป็นอันมาก กวีประสงค์เอาในที่นี้ เพราะเราได้แสดงโทษคือความมีเสียงอ่อนแห่งบทประพันธ์ในบทกวีที่มีเสียงอ่อนล้วน ๆ”

สุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) เป็นคุณที่มีเสียงอ่อนเป็นอันมาก โดยมีเสียงแข็งแทรกอยู่บ้างเล็กน้อย ย่อมจะเป็นที่ชื่นชมของกวี เหมือนพวงไข่มุกที่มีแก้วทับทิมเรียงรายอยู่บ้างในบางแห่ง ย่อมงามตระการน่าชื่นชม ที่จริงแล้ว บทกวีที่มีเสียงอ่อนล้วน ๆ ย่อมเป็นโทษที่ไม่น่าปรารถนา เพราะมีเสียงอ่อนอย่างเดียวนั่นเอง

[173] เรื่องเดียวกัน, 1/69.

มณฺฑลีกฺฤตฺย พรฺหาณิ กณฺไฐรฺมธุรคีติภิะ
กลาปินะ ปฺรนฺฤตฺยนฺติ กาเล ชีมูตมาลินี.[174]

“นกยูงรำแพนหางร่ายรำอยู่ มีลำคอเปล่งเสียงขันขานอันไพเราะ ในเวลาฝนตก มีเมฆเป็นมาลัย”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของสุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) จะเห็นได้ว่า คาถานี้ประกอบด้วยอักษรเสียงอ่อนเป็นอันมาก คือ ม และ ก เป็นต้นในบาททั้ง 4 แต่มีเสียงแข็ง คือ ฑ และ ร เป็นต้นแทรกอยู่บ้าง จึงก่อให้เกิด สุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) และหลีกเลี่ยงจากโทษที่มีอักษรเสียงอ่อนล้วน ๆ

อิตฺยนูรฺชิต เอวารฺโถ นาลงฺกาโรปิ ตาทฺฤศะ
สุกุมารตไย ไวต- ทาโรหติ สตำ มนะ.[175]

“เนื้อความที่กล่าวมานี้มิได้ไพเราะมากนัก เพราะแม้อลังการเช่นนั้นก็ไม่มี ถึงอย่างนั้น คาถานั้นย่อมทำให้ใจของสาธุชนสับสนด้วยความมีสุกุมารตาคุณ”

คาถานี้กล่าวถึงความเห็นของอาจารย์โภชราชะที่เห็นว่า สุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) ไม่เพียงแต่มีเสียงนุ่มนวลชดช้อยตามที่กล่าวมาแล้ว แต่ยังต้องประกอบด้วยอัตถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) คือสมาสวฤตติอลังการ ซึ่งกล่าวอุปมานะโดยย่อ แต่มุ่งให้หมายถึงอุปไมยอีกด้วย จึงจะนับว่าเป็นสุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) อย่างแท้จริง มิฉะนั้นก็ไม่อาจนับว่าเป็นบทกวีได้ด้วยความมีเสียงนุ่มนวลชดช้อยเท่านั้น

ทีปฺตมิตฺยปไรรฺภูมฺนา กฺฤจฺโฉฺรทฺยมปิ พธฺยเต
นฺยกฺเษณ กฺษยิตะ ปกฺษะ กฺษตฺริยาณำ กฺษณาทิติ.[176]

“กวีเคาฑะอื่นเห็นว่า บทประพันธ์ที่ออกเสียงยาก ย่อมงดงามในรสทั้งหลาย จึงแต่งบทประพันธ์ที่ออกเสียงยากเช่นนั้นไว้โดยมาก ดังตัวอย่างว่า พระเจ้าธตรฐผู้บอดได้กำจัดหมู่กษัตริย์ทั้งหลายโดยพลัน”

คาถานี้กล่าวถึงความเห็นของกวีเคาฑะที่ไม่ยอมรับสุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) ในรสีอลังการ มีวีรรส เป็นต้น กล่าวคือ กวีเคาฑะเหล่านั้นไม่ยอมรับว่าเป็นสุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ)

---

[174] เรื่องเดียวกัน, 1/70.

[175] เรื่องเดียวกัน, 1/71.

[176] เรื่องเดียวกัน, 1/72.

ด้วยการประกอบใช้อักษรเสียงแข็งในบทประพันธ์ที่แสดงวีรรสเป็นต้น ดังนั้น ตัวอย่างที่ประกอบอักษรเสียงแข็งไว้ในวีรรสเป็นต้นจึงพ้นไปจากสุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) แต่เป็นบทกวีที่งดงามได้แม้เราทรรส (ความแค้นเคือง) และพีภัตสรส (ความเบื่อระอาชิงชัง) เป็นต้นก็เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม กวีไวทรภะยอมรับตัวอย่างดังกล่าวว่าเป็นสุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) อีกด้วย

ตัวอย่างของสุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

อนาคสำ ปฺรวฺรชิตมวธีทฺ พฺราหฺมณำ นฺฤปะ |
อิติ เต มตฺกฺฤเต มา ภูทฺยโศ วาจฺยวิชรฺชรมฺ || 49 ||

“อาตมาทูลเช่นนั้นก็เพื่อรักษาพระเกียรติคุณมิให้เสื่อม โดยถูกกล่าวโทษที่ทรงกระทำแก่อาตมา เมื่อมีผู้กล่าวว่าพระราชาองค์นี้ทรงฆ่านักพรตผู้ไม่มีผิด ผู้เป็นพราหมณ์”

คาถานี้ประกอบด้วยอักษรเสียงอ่อนเป็นอันมาก ในบาททั้ง 4 แต่มีเสียงแข็ง คือ ธฺ อักษรแทรกอยู่ในบาทที่ 2 และ ศฺ อักษรแทรกอยู่ในบาทที่ 4 จึงก่อให้เกิดสุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) และหลีกเลี่ยงจากโทษที่มีอักษรเสียงอ่อนล้วน ๆ

6) สิเลสคุณ (ศฺลิษฺฏคุณ Śliṣṭaguṇa) คือ การมีเสียงกลมกลืนกันด้วยอักษรเสียงอ่อน คือ สระเสียงสั้น, อักษรที่ 1 ที่ 3 ที่ 5 ของวรรคทั้งห้า และ ย ร ล ว ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

ศฺลิษฺฏมสฺปฺฤษฺฏไศถิลฺย- มลฺปปฺราณกษโรตฺตรำ
ศิถิลำ มาลตีมาลา โลลาลิกลิลา ยถา.[177]

“บทประพันธ์ที่มีอักษรสิถิลซึ่งได้ชื่อว่า อัลปปราณ และแม้จะมีเสียงอ่อนก็มีเสียงอ่อนไม่ปรากฏชัดเจนชื่อว่า สิเลสคุณ (ศลิษฏคุณ) ดังตัวอย่างว่า มาลตีมาลาโลลา-ลิกลิลา (ดอกมะลิเต็มไปด้วยแมลงภู่ที่ลุ่มหลง)

คำว่า ปราณ (Prāṇa) ในคาถานี้ คือลมหายใจออกที่เกิดจากการพยายามเปล่งเสียง อัลป-ปราณ (Alpaprāṇa) คือ อักษรที่มีลมน้อย หมายถึง สระเสียงสั้น อักษรที่ 1 ที่ 3 และที่ 5 ของวรรคทั้งห้า และ ย ร ล ว ทั้งหมดนี้ชื่อว่า อัลปปราณ

[177] เรื่องเดียวกัน, 1/43.

อนุปฺราสธิยา เคาไฑสฺ ตทิษฺฏํ พนฺธเคารวาตฺ
ไวทรฺไภรฺมาลตีทาม ลงฺฆิตํ ภฺรมไรริติ.[178]

“กวีเคาฑะประสงค์เอาตัวอย่างดังกล่าว เพราะทำให้เข้าใจการกล่าวซ้ำเสียง และมีคุรุภาพแห่งบทประพันธ์ ส่วนกวีไวทรภะประสงค์เอาตัวอย่างว่า มาลตีทาม ลงฺฆิตํ ภฺรมไระ (แมลงภู่วูว่อนพวงดอกมะลิ)”

สรุปความว่า กวีเคาฑะประสงค์เอาตัวอย่างที่กล่าวไว้ในคาถาก่อนว่า มาลตีมาลา โลลา-ลิกลิลา (ดอกมะลิเต็มไปด้วยแมลงภู่ที่ลุ่มหลง) ซึ่งมีอักษรเสียงอ่อนล้วน ๆ แต่มีสระเสียงยาวประกอบร่วม ส่วนกวีไวทรภะประสงค์เอาตัวอย่างว่า มาลตีทาม ลงฺฆิตํ ภฺรมไระ (แมลงภู่วูว่อนพวงดอกมะลิ) ซึ่งมีธนิตอักษร 2 เสียง คือ ฆ ใน ลงฺฆิตํ และ ภ ใน ภฺรมไระ ประกอบร่วม

ตัวอย่างของสิเลสคุณ (ศลิษฏคุณ) ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

นิวสนฺติ หิ ยตฺไรว สนฺตะ สทฺคุณภูษณาะ |
ตนฺมงฺคลฺยํ มโนชฺญ์ จ ตตฺตีรฺถ์ ตตฺตโปวนม์ || 4 ||

เพราะว่าที่ใดมีผู้ใจบุญทรงคุณธรรมวิเศษพำนักอาศัย ที่นั้นก็เป็นสถานที่ประเสริฐ เป็นฝั่งควรสักการะอันพึงใฝ่แสวง เป็นอาศรมสำหรับบำเพ็ญพรต

คาถานี้ประกอบด้วยอักษรเสียงอ่อนเป็นอันมากในบาททั้ง 4 แต่มีเสียงแข็ง คือ ษฺ อักษรใน สทฺคุณภูษณาะ แทรกอยู่ในบาทที่ 2 และ ถ อักษรใน ตตฺตีรฺถ์ แทรกอยู่ในบาทที่ 4 จึงเป็นสิเลสคุณ (ศลิษฏคุณ)

7) อุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ Udāratvaguṇa) คือ การแสดงคุณธรรมอันสูงส่งน่าอัศจรรย์ เช่น ความเสียสละ เป็นต้น หรือการประกอบบทวิเสสนะที่น่าชมเชย ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

อุตฺกฺฤษฺวานฺ คุณะ กศฺจิตฺ ยสฺมินฺนฺกฺเต ปฺรตียเต
ตทฺทาราหฺวยํ เตน สนาถา กาวฺยปทฺธติะ.[179]

---

[178] เรื่องเดียวกัน, 1/44.

[179] เรื่องเดียวกัน, 1/76.

“เมื่อบุคคลกล่าวบทประพันธ์ใด คุณธรรมอันสูงส่งอันใดอันหนึ่ง ย่อมปรากฏ
บทประพันธ์นั้นชื่อว่าประกอบด้วยอุทารตาคุณ ลำดับแห่งบทประพันธ์ย่อมทรง
สง่าด้วยอุทารตาคุณนั้น”

คาถานี้กล่าวถึงลักษณะของอุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ) ว่า อุทารตาคุณ คือ การแสดงคุณธรรมอันสูงส่งน่าอัศจรรย์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การพลีชีพเป็นทาน การยอมสละชีพเพื่อรักษาศีล ความเพียรกล้าจนไม่คำนึงถึงชีวิต เป็นต้น บทประพันธ์ที่เพียบพร้อมด้วยอุทารตาคุณนี้ ย่อมจะทรงความสง่างามน่าชื่นชมกว่าบทประพันธ์ทั่วไป อุทารตาคุณที่กล่าวถึงในที่นี้ดำรงอยู่ในเนื้อความ ส่วนอุทารตาคุณที่ดำรงอยู่ในศัพท์เป็นความสละสลวยของบทในพากย์

อรฺถินำ กฺฤปณา ทฺฤษฏฺวสฺตฺวนฺมุเข ปติตา สกฺฤตฺ
ตทาวสฺถา ปุนรฺเทว นานฺยสฺย มุขมีกฺษเต.[180]
“ข้าแต่สมมุติเทพ ดวงตาที่ยากไร้ของยาจกได้ประสบกับพระพักตร์ของพระองค์
เพียงครั้งเดียว ระยะเวลานั้นย่อมจะไม่แลดูพักตร์ของผู้อื่นอีกเลย”

คาถานี้กล่าวถึงคุณธรรมอันสูงส่งยิ่งในการบริจาคทานของพระราชาว่า เมื่อบรรดาเหล่ายาจกได้เห็นพระพักตร์ที่เปี่ยมด้วยความการุญแล้ว ย่อมไม่แลดูพักตร์ของผู้อื่นอีก เพราะพวกเขาได้รับสิ่งที่ตนต้องการจากพระราชานั้นแล้ว

อิติ ตฺยาคสฺย วากฺเย’สฺมิน นฺตฺกรฺษะ สาธุ ลกฺษฺยเต
อเนไนว ปถานฺยตฺร สมานนฺยาย’มูหฺยตามฺ.[181]
“ความยิ่งยวดของการบริจาค บุคคลย่อมทราบได้เป็นอย่างดีในพากย์นี้
ผู้มีปัญญาจงตรวจดูกาพย์ที่มีแนวทางเสมอกับนัยนี้เถิด”

ตัวอย่างข้างต้นกล่าวเชิญชวนให้ผู้มีปัญญาคิดแต่งกาพย์ที่มีแนวทางอันแสดงความยิ่งยวดในการบริจาคทานของพระราชาตามที่กล่าวไว้นี้

---

[180] เรื่องเดียวกัน, 1/77.

[181] เรื่องเดียวกัน, 1/78.

ศฺลายฺไยรฺ วิเศษไณรฺยุกฺต- มุทารำ ไกศฺจิทิษฺยเต
ยถา ลีลามฺพุชกฺรีฑา- สโร เหมางฺคทาทยะ.[182]

“กวีบางท่านประสงค์เอาบทประพันธ์ที่ประกอบด้วยบทวิเสสนะที่น่าชมเชย ว่าเป็นอุทารตาคุณ เช่น ลีลามฺพุช (ดอกบัวงาม) กฺรีฑาสรสฺ (สระเล่นน้ำ) เหมางฺคท (กำไลทอง)”

อุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ) ที่กล่าวไว้แล้วในคาถาก่อน หมายถึง การกล่าวถึงคุณธรรมอันสูงส่ง ตามนัยนี้ คำว่า อุทาร ใช้ในความหมายว่า “สูงส่ง” มีอุทารตาคุณอีกประเภทหนึ่งที่เกี่ยวกับการใช้บทวิเสสนะมาขยายความเพื่อแสดงการชมเชย ตามนัยหลังนี้ใช้ในความหมายว่า “ชมเชย”

อุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ) ตามนัยหลังเป็นความเห็นของกวีบางท่านที่เห็นว่า การประกอบใช้บทวิเสสนะเพื่อชมเชยวิเสสยะให้สูงส่งย่อมยังจิตของผู้อ่านผู้ชมให้รื่นรมย์ด้วยคุณอันสูงส่งเช่นเดียวกัน อนึ่ง ท่านประกอบใช้บทว่า ศฺลายฺไยรฺ (น่าชมเชย) เป็นต้นเป็นพหูพจน์เพื่อแสดงว่า การมีบทวิเสสนะ 1 หรือ 2 บท ไม่นับว่าเป็นอุทารตาคุณในเรื่องนี้ ต้องประกอบด้วยบทวิเสสนะตั้งแต่ 3 บทขึ้นไป จึงจะนับว่าเป็นอุทารตาคุณ

ท่านแสดงตัวอย่างของอุทารตาคุณตามนัยนี้ว่า ลีลามฺพุช (ดอกบัวงาม) คำว่า ลีลา (งาม) เป็นบทวิเสสนะชมเชยดอกบัว คำว่า กฺรีฑา (เล่น) เป็นบทวิเสสนะชมเชยสระ ส่วนคำว่า เหมางฺคท แปลว่า “กำไลทอง” โดยคำว่า เหม (ทอง) เป็นบทวิเสสนะชมเชยกำไลเท้าคือ องฺคท

ตัวอย่างของอุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ) ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

สฺวภาวภูตา มหตี กฺษมา จ ปราปกาเรษฺววิการธีรา |
ตทรฺถยุกฺตาศฺจ กถาวิเศษาะ กีรฺตฺยา มุนีꣳ ตำ ปฺรถยำพภูวุะ || 3 ||

“ความอดกลั้น อันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นนิสัยของพระฤษี แสดงให้ประจักษ์โดยความสงบ อันมิได้แปรเปลี่ยนแม้เมื่อถูกผู้อื่นทำร้าย รวมทั้งการเทศนาอันวิเศษในหลักธรรมข้อนี้ กระทำให้มีกิตติคุณว่าเป็นมุนี”

คาถานี้ประกอบด้วยวิเสสนะที่น่าชมเชย คือบทว่า สฺวภาวภูตา มหตี กฺษมา จ ปราปกาเรษฺววิการธีรา (ความอดกลั้น อันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นนิสัยของพระฤษี แสดงให้ประจักษ์โดยความสงบอันมิได้แปรเปลี่ยนแม้เมื่อถูกผู้อื่นทำร้าย) และ ตทรฺถยุกฺตาศฺจ กถาวิเศษาะ กีรฺตฺยา มุนีꣳ ตำ ปฺรถยำพภูวุะ (รวมทั้งการเทศนาอันวิเศษในหลักธรรมข้อนี้ กระทำให้มีกิตติคุณว่าเป็นมุนี) จึงเป็นอุทารตาคุณที่มีบทวิเสสนะที่ชมเชยพระฤษี

---

[182] เรื่องเดียวกัน, 1/79.

8) กันติคุณ (กานติคุณ Kāntiguṇa) คือ รสคำที่น่าพึงพอใจ กล่าวคือ ไม่พูดเกินความจริง โดยสื่อความหมายตรงกับภาวะที่เป็นไปได้ ไม่เกินเลยจากความเป็นจริง ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

กานฺตำ สรฺวชคตฺกานฺตำ เลากิการฺถานติกฺรมาตฺ
ตจฺจ วารฺตฺตาภิธาเนษุ วรฺณนาสฺวปิ ทฺฤศฺยเต.[183]

"บทประพันธ์อันเป็นที่พึงใจของชนทั้งปวง เพราะไม่พ้นไปจากเนื้อความที่ปรากฏในโลก ชื่อว่ากันติคุณ (กานติคุณ) บทประพันธ์นั้นปรากฏในการกล่าวถึงเรื่องที่มีจริง และในการกล่าวพรรณนา [บุคคลสิ่งของ]"

บทประพันธ์ที่ไม่พ้นไปจากเนื้อความที่ปรากฏในโลก โดยกล่าวถึงเรื่องที่มีอยู่จริงในโลก ย่อมเป็นที่พึงพอใจของคนทั่วไป จึงเป็นกันติคุณ (กานติคุณ) ส่วนบทประพันธ์ที่ผิดไปจากเนื้อความที่ชาวโลกทั่วไปรับรู้กัน ย่อมไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจแก่ผู้ฟัง ดังนั้น กันติคุณ (กานติคุณ) นี้จึงดำรงอยู่ในเนื้อความ พบในการกล่าวถึงเรื่องที่มีจริง เช่น การไต่ถามสารทุกข์สุกดิบ การสนทนาปราศัย และในการกล่าวพรรณนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

คฤหาณิ นาม ตาเนฺยว ตโปราศิรฺ ภวาทฺฤศะ
สมฺภาวยติ ยาเนฺยว ปาวไนะ ปาทปำสุภิะ.[184]

"บุคคลเช่นท่านผู้บำเพ็ญตบะสูงส่ง ย่อมชำระเรือนเหล่าใดด้วยบาทธุลี อันทำให้หมดจด เรือนเหล่านั้นเป็นเรือนอันน่ายกย่อง"

คาถานี้แสดงตัวอย่างของกันติคุณที่กล่าวถึงเรื่องที่มีจริง ตามข้อความในคาถา ผู้พูดกล่าวยกย่องนักบวชผู้บำเพ็ญตบะสูงส่งว่าทำให้เรือนหมดจดได้ด้วยบาทธุลีของตน การกล่าวเช่นนี้เป็นเรื่องที่มีจริงตามความเข้าใจของชาวโลกผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ว่านักบวชผู้ทรงตบะที่มาสู่เรือนย่อมทำให้เรือนหมดจดน่ายกย่อง

อนโยรนวทฺยางฺคิ สฺตนโยรฺ ชฺฤมฺภมาณโยะ
อวกาโศ น ปรฺยฺยาปฺตสฺตว พาหุลตานฺตเร.[185]

---

[183] เรื่องเดียวกัน, 1/85.

[184] เรื่องเดียวกัน, 1/86.

[185] เรื่องเดียวกัน, 1/87.

“แน่ะเธอผู้มีอวัยวะงาม ช่องว่างของถันทั้งสองข้างเหล่านี้ของเธอ ไม่เพียงพอ
ในอกระหว่างแขนเลย”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของกันติคุณที่กล่าวพรรณนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามธรรมเนียมที่มีจริงในโลก โดยกล่าวถึงถันทั้งสองข้างว่าใหญ่กว่าอก ทำให้อกไม่เพียงพอจะรับถันทั้งสองข้างได้ การกล่าวถึงความใหญ่ของถันในลักษณะนี้เป็นสิ่งที่มีจริงในโลก เพราะถันของหญิงอินเดียจำนวนมากมีขนาดเช่นนั้น จึงเป็นกันติคุณ

อิติ สมฺภาวฺยเมไวตทฺวิเศษาขฺยานสꣳสฺกฤตมฺ
กานฺตꣳ ภวติ สรฺวสฺย โลกยาตฺรานุวรฺตินะ[186]
“ข้อความที่กล่าวไว้ด้วยคาถาสองบทนี้ควรมีได้ เนื้อความดังกล่าว
ถูกปรุงแต่งด้วยบทวิเสสนะที่แสดงความอุกฤษฎ์ จึงเป็นที่ชอบใจ
ของสรรพชนผู้คล้อยตามธรรมเนียมในโลก”

คาถานี้กล่าวรวมถึงกันติคุณที่ได้แสดงไว้ในสองคาถาก่อนว่า เนื้อความที่นับว่าเป็นกันติคุณนั้นต้องเป็นสิ่งที่มีปรากฏอยู่จริงในโลก ไม่ใช่จินตนาการเพ้อฝันที่ไม่มีจริง อีกทั้งยังต้องประกอบด้วยบทขยายที่แสดงความยิ่งยวดอย่างใดอย่างหนึ่ง มิฉะนั้น ก็ไม่จัดเป็นกันติคุณ ดังคำว่า สูรฺยฺโย’สฺตꣳ ยาติ (ดวงอาทิตย์อัสดงคต), เคาะ เศเต (วัวขาว) ซึ่งแม้จะเป็นเรื่องที่มีจริงในโลก ก็ไม่นับว่าเป็นกันติคุณ

โลกาตีต อิวาตฺยรฺถ- มธฺยาโรปฺย วิวกฺษิตะ
โย’รฺถสฺเตนาติตุษฺยนฺติ วิทคฺธา เนตเร ชนาะ.[187]
“เนื้อความใดถูกยกขึ้นกล่าวไว้ในสิ่งที่ยิ่งยวดเกินไป คล้ายกับพ้นไป
จาก [ธรรมเนียมของ] โลก กวีชาวเคาฑะชอบใจเนื้อความนั้น แต่กวี
ชาวไวทรภะอื่นไม่ชอบใจ”

กวีชาวเคาฑะชอบใจกันติคุณที่กล่าวถึงความยิ่งยวดซึ่งคล้ายกับพ้นไปจากธรรมเนียมอันเป็นที่ประจักษ์ของชาวโลก แต่กวีชาวไวทรภะไม่ชอบใจกันติคุณดังกล่าว เพราะเห็นว่ากันติคุณควรกล่าวถึงสิ่งที่มีจริงในโลก

---

[186] เรื่องเดียวกัน, 1/88.

[187] เรื่องเดียวกัน, 1/89.

เทวาธิษฺณยมิวาราธฺย- มทฺยปฺรภฺฤติ โน คฺฤหมฺ
ยุษฺมตฺปาทรชะปาต- เธาตนิะเศษกิลฺพิษมฺ.[188]
“ตั้งแต่วันนี้ไป เรือนของพวกเราได้ถูกล้างบาปทุกอย่างด้วยละอองธุลี
ที่ตกไปจากเท้าของท่าน จัดเป็นสิ่งที่น่าเคารพบูชาดุจดั่งเทวาลัย”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของกันติคุณที่กล่าวถึงเรื่องราวที่ผิดไปจากธรรมเนียมของโลก กล่าวคือ การที่เรือนเป็นสิ่งหมดจดจากบาปได้ด้วยการกระทบกับธุลีจากเท้าของนักบวชผู้ประเสริฐ เป็นสิ่งที่พราหมณ์รับรู้กัน แต่การที่เรือนนั้นน่าเคารพบูชาดุจเทวาลัย เป็นเรื่องที่ผิดไปจากธรรมเนียมของชาวโลก

อลฺปำ นิรฺมิตมากาศ- มนาโลจฺไยว เวธสา
อิทเมวัวิธำ ภาวิ ภวตฺยาะ สฺตนชฆฺมภณมฺ.[189]
“พระพรหมทรงเนรมิตท้องฟ้าให้คับแคบ เพราะมิได้ใส่ใจถึงการขยายตัว
แห่งถันเช่นนี้ที่จะบังเกิดขึ้นของเธอ”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของกันติคุณที่กล่าวพรรณนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งผิดไปจากธรรมเนียมของโลก กล่าวคือ ถันของสตรีทั่วไปมักมีขนาดเท่าผลมะตูมหรือผลทับทิม การกล่าวพรรณนาถึงถันของสตรีว่าใหญ่มากจนกระทั่งท้องฟ้าคับแคบ เป็นการกล่าวที่ผิดไปจากธรรมเนียมของโลก

อิทมตฺยุกฺติริตฺยุกฺต- เมตทฺ เคาโฑปลาลิตมฺ
ปฺรสฺถานำ ปฺรากฺปฺรณีตนฺตุ สารมนฺยสฺย วรฺตฺมนะ.[190]
“กวีทั้งหลายกล่าวว่า บทประพันธ์ที่กล่าวมานี้เป็นคำพูดเกินไป กวีชาวเคาฑะ
ชอบใจบทประพันธ์ประเภทนี้ แต่บทประพันธ์ที่ได้กล่าวไว้เป็นเบื้องแรก ซึ่งดำรง
อยู่ [ในธรรมเนียมของชาวโลก] เป็นแก่นสารของแนวนิพนธ์อื่นจากกวีชาวเคาฑะ”

คาถาที่ 90-91 ข้างต้นไม่จัดว่าเป็นกันติคุณตามความเห็นของกวีชาวไวทรภะ แต่จัดเป็นกันติคุณตามความเห็นของกวีชาวเคาฑะ สรุปความว่า กวีชาวเคาฑะชอบบทประพันธ์ที่พ้นไปจากธรรมเนียมของชาวโลก ส่วนกวีชาวไวทรภะชอบบทประพันธ์ที่สอดคล้องกับธรรมเนียมของชาวโลก

---

[188] เรื่องเดียวกัน, 1/90.

[189] เรื่องเดียวกัน, 1/91.

[190] เรื่องเดียวกัน, 1/92.

ตัวอย่างของกันติคุณ (กานติคุณ) ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

อาปทฺคตตฺราสหรสฺย นิตฺยํ ปรานุกมฺปาคุณสมฺภฺฤตสฺย |
อยํ ปฺรภาวาติศยสฺย ตสฺย ตวาภฺยุเปโต วินิโยคกาละ || 27 ||
อารฺตานนาถาณฺฉรณาคตานฺนสฺตฺวํ ตฺราตุมาวรฺชย ธีร เจตะ |
อยํ หิ โกปาทฺวฑวามุเขน จิกีรฺษติ คฺราสมิวารฺณโว’สฺมานฺ || 28 ||
โนเปกฺษิตุ ยุกฺตมยํ ชนสฺเต วิปทฺยมานะ สลิเลาฒมธฺเย |
นาชฺญำ ตวาตฺเยติ มหาสมุทฺรสฺตทฺวารฺยตามปฺรศโม’ยมสฺย || 29 ||

“โดยการบำเพ็ญซึ่งความเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย ท่านผู้เคยช่วยอุปถัมภ์ผู้ต้องทุกข์ยากให้พ้นทุกข์ บัดนี้ เวลาได้มาถึงแล้วที่จะใช้พละอำนาจนั้น ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญา จงตกลงใจช่วยพวกเราผู้ตกอยู่ในห้วงภยันตราย ผู้หาที่พึ่งมิได้ ผู้ขอพึ่งบารมีของท่าน มหาสมุทรผู้พิโรธ กำลังจะกลืนพวกเราด้วยอัศวมุข เหมือนหนึ่งกลืนก้อนภัตตาหาร เป็นการมิสมควรที่ท่านจะปล่อยพวกเราให้ตายในคลื่นที่กลิ้งเป็นลูก ๆ มหาสมุทรย่อมฟังคำสั่งของท่าน ฉะนั้น ขอจงระงับความพิโรธของเขาเถิด”

คาถาเหล่านี้เป็นตัวอย่างของกันติคุณที่กล่าวพรรณนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยพ้นไปจากธรรมเนียมของชาวโลก กล่าวคือ พวกพ่อค้าได้พรรณนาถึงคุณงามความดีของสุปปารกโพธิสัตว์ที่ประกอบด้วยเมตตากรุณา มีพลังอำนาจ ที่จะช่วยพวกเขาให้พ้นจากความพิโรธของมหาสมุทร จึงเป็นกันติคุณที่พ้นไปจากธรรมเนียมของชาวโลก

อีกตัวอย่างหนึ่งของกันติคุณในเรื่องนี้ คือคาถาว่า

อลกฺริยนฺเต กุสุไมรฺมหีรุหาสฺตฑิทฺคุไณสฺโตยวิลมฺพิโน ฆนาะ |
สรำสิ มตฺตภฺรมไระ สโรรุไหรฺคุไณรฺวิเศษาธิคไตสฺตุ เทหินะ || 19 ||

“ดอกไม้บานเป็นเครื่องประดับต้นไม้ให้งาม แสงฟ้าแลบเป็นเครื่องประดับกลุ่มเมฆฝน อุบลและกุมุทมีผึ้งเคล้าเป็นเครื่องประดับสระ แต่คุณธรรมอันได้อบรมถึงวิสุทธิแล้ว เป็นเครื่องประดับอันชอบสำหรับมนุษย์”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของกันติคุณที่กล่าวพรรณนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามธรรมเนียมที่มีจริงในโลก จะเห็นได้ว่า ดอกไม้บานเป็นเครื่องประดับต้นไม้ แสงฟ้าแลบเป็นเครื่องประดับเมฆฝน อุบลและกุมุทที่มีผึ้งเคล้าคลอเป็นเครื่องประดับสระ และคุณธรรมที่ได้อบรมถึงความหมดจดแล้ว เป็น

เครื่องประดับของคน ที่ท่านผู้แต่งพรรณนาไว้คาถานี้ เป็นสิ่งที่มีจริงในโลก จึงเป็นกันตคุณที่ดำรงอยู่ในธรรมเนียมของชาวโลก

9) อัตถพยัตติคุณ (อรถวยักติคุณ Arthavyaktiguṇa) คือ ความเป็นไปแจ่มแจ้งของเนื้อความ กล่าวคือ มีความหมายชัดเจน ไม่กำกวมก่อให้เกิดความสงสัย ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

อรฺถวฺยกฺติ รเนยตฺว- อรฺถสฺย หริโณทฺธฺฤตา
ภูะ ขุรกฺษุณฺณนาคาสฺฤคฺ- โลหิตา ทุทเธริติ.[191]

“การที่เนื้อความไม่ถูกนำเข้ามาเพิ่ม ชื่อว่า อรถวยักติคุณ ดังตัวอย่างว่า แผ่นดินถูกพระนารายณ์ [ที่แปลงเป็นสุกร] ขุดขุ้ยออกจากสาครอันแดงด้วยเลือดของนาคที่ถูกกระแทกด้วยกีบเท้า”

บทต่าง ๆ ในคาถานี้แสดงข้อความโดยตรง ไม่มีบทที่นำเพิ่มเข้ามาแปล จึงมีความหมายชัดเจนไม่กำกวม จัดเป็น อัตถพยัตติคุณ (อรถวยักติคุณ) อัตถพยัตติคุณดังกล่าวนี้ดำรงอยู่ในศัพท์เพราะนับเข้าในสัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) ส่วนอัตถพยัตติคุณที่ดำรงอยู่ในความหมาย นับเข้าในสภาววฤตติอลังการ ท่านผู้แต่งคัมภีร์กาวยาทรรศะจึงไม่จำแนกคุณประเภทนี้เป็นอัตถพยัตติคุณโดยเสียงและอัตถพยัตติคุณโดยความหมาย เหมือนที่มีจำแนกไว้ในอลังการศาสตร์บางฉบับ

มหี มหาวราเหณ โลหิตาทุทฺธฺโตทเธะ
อิตียตฺเยว นิรฺทิษฺเฏ เนยตฺว’มฺรคาสฺฤชะ.[192]

“มหาสุกร [แปลงจากพระนารายณ์] ช่วยนำแผ่นดินขึ้นมาจากสาครอันแดงฉาน เมื่อบทประพันธ์เช่นนี้ถูกแสดงไว้ การนำ [บทอื่น] มากล่าวไว้ว่า อุรคาสฤชะ (เพราะเลือดของพญานาค)”

คาถานี้แสดงตัวอย่างของบทประพันธ์ที่เป็นเนยยัตถโทษ (โทษเพิ่มบทอื่นเข้ามา) หมายความว่า ข้อความจะชัดเจนได้ก็ต่อเมื่อต้องเพิ่มบทอื่นเข้ามา เช่น ในตัวอย่างข้างต้น ประโยคนี้ความยังไม่เต็ม ฟังแล้วต้องนึกว่าทำไมสาครจึงแดงฉาน ทำให้ข้อความไม่สมบูรณ์ ดังนั้น ประโยคนี้จึง

---

[191] เรื่องเดียวกัน, 1/73.

[192] เรื่องเดียวกัน, 1/74.

เป็นเนยยัตถโทษ ในกรณีตรงกันข้าม ถ้านำบทอื่นเข้ามา คือแสดงเหตุที่มีสีขาวว่าสาครแดงฉานเพราะเลือดของพญานาค ก็เป็นที่เข้าใจ ไม่เป็นเนยยัตถโทษ

เนทฺฤศ พหุ มนฺยนฺเต มารฺคโยรุภโยรปิ
น หิ ปฺรีติะ สุภคา ศพฺทนฺยายวิลงฺฆินี.[193]
"กวีทั้งหลายได้ชมเชยบทประพันธ์เช่นนี้ในแนวประพันธ์ทั้งสองฝ่าย
เพราะการรับรู้ที่ข้ามศัพท์และความเหมาะสมเป็นเรื่องเข้าใจได้ยาก"

คาถานี้มีข้อความต่อเนื่องกับคาถาก่อนว่า กวีทั้งหลายไม่ชมเชยบทประพันธ์เช่นนี้ในแนวประพันธ์ทั้งสองฝ่ายคือ ฝ่ายเคาฑะและไวทรภะ ทั้งนี้เพราะการเข้าใจความของเรื่องราวนั้น ๆ ควรจะรู้กันได้ด้วยคำหรือความเหมาะสมตามฐานะ ถ้าผู้แต่งเก็บคำนั้นไว้ในใจของตน ไม่แสดงออกมา ผู้อื่นก็เข้าใจความไม่ได้

ตัวอย่างของอัตถพยัตติคุณ (อรถวยักติคุณ) ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

ธณฺณ์ ธนำ รชตำ ชาตรูปำ
เขตฺตำ ควำ ยตฺถ วินาสยนฺติ
อุจฺเฉทนี วิตฺตวตำ กุลานำ
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถ.
ข้าวเปลือก ทรัพย์สิน เงิน ทอง
ไร่นา โค กระบือในตระกูลใด ย่อมพินาศไป
และความขาดสูญแห่งตระกูลที่มีทรัพย์เครื่องปลื้มใจ
ย่อมมีได้เพราะสุราชนิดใด
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

บทต่าง ๆ ในคาถานี้แสดงข้อความโดยตรง ไม่มีบทที่นำเพิ่มเข้ามาแปล จึงมีความหมายชัดเจนไม่กำกวม จัดเป็นอัตถพยัตติคุณ (อรถวยักติคุณ)

10) สมาธิคุณ (Samādhiguṇa) คือ รสคำที่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีจริงให้เหมือนมีจริง เช่น กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต หรือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีรูปให้เหมือนมีรูป เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้มีภาพพจน์ชัดเจน ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

[193] เรื่องเดียวกัน, 1/75.

อนฺยธรฺมสฺตโต’นฺยตฺร โลกสีมานุโรธินา
สมฺยคาธียเต ยตฺร ส สมาธิะ สฺมฤโต ยถา.[194]

“สภาพของสิ่ง [ที่มีจริง] อื่น ย่อมถูกยกขึ้นไว้ในสิ่ง [ที่ไม่มีจริง] อื่นจากนั้น อย่างเหมาะสม โดยคล้อยตามความเข้าใจของชาวโลก อลังการทางเสียงนี้ เรียกว่า สมาธิ ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้”

ตามคำอธิบายในคาถานี้ สมาธิคุณ คือ การยกเอาสภาพปกติของสิ่งที่มีจริงไปใส่ไว้ในสิ่งที่ไม่มีจริง แต่การยกเอาไปใส่ไว้นั้นเป็นไปโดยชอบ คือไม่ผิดไปจากที่ชาวโลกใช้และเข้าใจกัน ความหมายนี้ก็คือพูดถึงสิ่งที่ไม่มีจริงให้เหมือนมีจริง เช่น พูดถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิตหรือพูดถึงสิ่งที่ไม่มีรูปให้เหมือนมีรูป เป็นต้น ท่านจะกล่าวถึงประเภทของสมาธิคุณในคาถาต่อไป

กุมุทานิ นิมีลนฺติ กมลานฺยุนฺมิษนฺติ จ
อิติ เนตฺรกฺริยาธฺยาสาล ลพฺธา ตทฺวาจินี ศฺรุติะ.[195]

“ดอกกุมุทหุบเข้า ดอกกมลแย้มบาน บทกริยา [คือ นิมีลนฺติ (ยุบเข้า) และ อุนฺมิษนฺติ (แย้มบาน)] ที่แสดงกิริยาของจักษุนั้น ย่อมมีได้ เพราะยกกิริยาของจักษุไว้ [ในดอกกุมุทและดอกกมล]”

ดอกกุมุทเป็นดอกบัวที่หุบเข้าในเวลากลางวัน แย้มบานในเวลากลางคืน ส่วนดอกกมลแย้มบานในเวลากลางวัน หุบเข้าในเวลากลางคืน ข้อนี้เป็นสิ่งที่ปรากฏชัดเจนในโลก แม้กิริยาเปิดและปิดของจักษุก็ถูกยกขึ้นกล่าวโดยอ้อมในดอกกุมุทและดอกกมล จึงกล่าวว่า กุมุทานิ นิมีลนฺติ (ดอกกุมุทหุบเข้า) กมลานิ อุนฺมิษนฺติ (ดอกกมลแย้มบาน) ดังนั้น บทประพันธ์ที่ดำรงอยู่ในเนื้อความ โดยยกกิริยาของจักษุที่มิใช่ประธานไว้ในกิริยาของดอกบัวที่เป็นประธานในเรื่องนี้ จึงเป็นสมาธิคุณ

นิษฺณฺยูโตทฺคีรฺณวานฺตาทิ เคาณวฺฤตฺติวฺยปาศฺรยมฺ
อติสุนฺทร’มนฺยตฺร คฺรามฺยกกฺษำ วิคาหเต.[196]

“ศัพท์ว่า นิษฺณฺยูต (ถ่ม) อุทฺคีรฺณ (เรอ) และ วานฺต (อาเจียน) เป็นต้น เมื่อมีสภาพโดยอ้อมเป็นที่อาศัย ก็เป็นการดียิ่ง แต่ย่อมถึงความมัวหมองด้วยคามมโทษในความหมายโดยตรงอื่น”

---

[194] เรื่องเดียวกัน, 1/93.

[195] เรื่องเดียวกัน, 1/94.

[196] เรื่องเดียวกัน, 1/95.

คาถานี้กล่าวถึงการใช้คำที่เกี่ยวกับการถ่ม เรอ และอาเจียน เป็นต้นที่เหมาะสมถูกตามหลักภาษา กล่าวคือ ถ้ากล่าวถึงสภาวะเหล่านั้นไว้โดยตรง ย่อมจะไม่สุภาพ จัดเป็นคามมโทษ (โทษไม่สุภาพ) แต่ถ้ากล่าวโดยปริยายในลักษณะที่ยกขึ้นใส่ไว้ในสิ่งที่ไม่มีชีวิตจิตใจตามลักษณะของสมาธิคุณ ก็จัดเป็นสัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) อีกประการหนึ่งที่กวียกย่อง ท่านจะแสดงตัวอย่างในคาถาต่อไป

ปทฺมานฺยรฺกำศุนิษฺฐยูตาะ ปีตฺวา ปาวกวิปฺรุษะ
ภูโย วมนฺตีว มุไข รุทฺคีรฺณารุณเรณุภิะ.[197]

“ดอกปทุมดูดดื่มสะเก็ดไฟที่แสงสุริยาคายออก ราวกะว่าคายออก
อยู่เสมอด้วยช่องที่มีเกสรสีแดงระเรื่ออันถูกคลี่ออกแล้ว”

คาถานี้กล่าวถึงดอกบัวที่ขยายกลีบเกสรในเวลาลมรำเพยพัดมาในยามสายัณห์ ศัพท์ว่า นิษฺฐยูต (ถ่ม) เป็นต้น แม้จะกล่าวถึงการถ่มน้ำลายหรือเสลดได้โดยตรง ก็อาจใช้เป็นสำนวนที่กล่าวโดยอ้อมได้ จึงเป็นที่ชอบใจของกวี แต่ถ้าใช้เป็นคำกล่าวโดยตรง ก็เป็นคามมโทษ ดังนั้น จึงนับเข้าในสมาธิคุณ จะเห็นได้ว่า ในคาถานี้ ท่านกล่าวถึงดื่มแสงอาทิตย์และการคายรัศมีในลักษณะที่กล่าวโดยอ้อมโดยมีกัตตาคือดอกปทุมและกรรมคือสะเก็ดไฟซึ่งไม่มีชีวิตจิตใจ จึงพ้นไปจากคามมโทษ

อิติ หฺฤทมหฺฤทยนฺตุ นิษฺฐีวติ วธูริติ
ยุคปนฺไนกธรฺมาณา- มธฺยาสศฺจ สมฺฤโต ยถา.[198]

“บทดังกล่าวน่าชอบใจ ส่วนบทประพันธ์ว่า วธูะ นิษฺฐีวติ (หญิงสาวถ่มเสลด) ไม่น่าชอบใจ และพึงทราบว่าการยกสภาพของสิ่งที่ไม่มีจริงไว้ในสิ่งที่มีจริงอื่น [ชื่อว่า สมาธิคุณ] ดังตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไป”

ตามคำอธิบายข้างต้น บทว่า นิษฺฐีวติ (ถ่มเสลด) ที่ประกอบใช้ในความหมายโดยตรง ย่อมก่อให้เกิดความน่ารังเกียจ จึงเป็นคามมโทษ และบทว่า วธู (หญิงสาว) ที่ประกอบใช้ในพากย์นี้ก็ยิ่งทำให้เพิ่มความน่ารังเกียจมากขึ้นไปอีก สมาธิคุณจึงต้องเป็นการยกสภาพของสิ่งที่ไม่มีจริงไว้ในสิ่งที่มีจริง หรือเป็นการกล่าวโดยอ้อมเท่านั้น

---

[197] เรื่องเดียวกัน, 1/96.

[198] เรื่องเดียวกัน, 1/97.

คุรุครฺภภรกฺลานฺตาะ สฺตนนฺตฺโย เมฆปงฺกฺตยะ
อจลาธิตฺยโกตฺสงฺค- มิมาะ สมธิเศรเต.[199]
“กลุ่มเมฆเหล่านี้เหน็ดเหนื่อยเพราะเต็มไปด้วยครรภ์หนัก จึงพร่ำบ่นอยู่
นอนหนุนอ้อมอกของยอดเขาทิศใต้”

คาถานี้กล่าวถึงเรื่องที่หญิงตั้งครรภ์นอนหนุนอกของเพื่อนหญิง เรื่องครรภ์หนัก และเรื่องพร่ำบ่น โดยยกเรื่องเหล่านี้ขึ้นไว้พร้อมกันในสภาพของเมฆ จึงก่อให้เกิดความอัศจรรย์ และเป็นที่ชอบใจของกวี

อุตฺสงฺคศยนำ สขฺยาะ สฺตนนำ เคารวำ กฺลมะ
อิตีเม ครฺภิณีธรฺมา พหโว’ปฺยตฺร ทรฺศิตาะ.[200]
“สภาวะของหญิงมีครรภ์หลายประการเหล่านี้ คือ การที่หญิงสาวนอนหนุนอกของเพื่อนหญิง การพร่ำบ่น ความหนัก ความเหน็ดเหนื่อย ท่านแสดงไว้ในบทประพันธ์นี้”

คาถานี้กล่าวเปรียบข้อความที่กล่าวไว้ในคาถาก่อนว่า การที่หญิงสาวนอนหนุนอกของเพื่อนหญิง เหมือนเมฆนอนอาศัยยอดเขาทิศใต้ การพร่ำบ่นเหมือนเมฆคำราม ความหนักของครรภ์เหมือนเมฆก้อนใหญ่ และความเหน็ดเหนื่อยเหมือนเมฆที่ลอยต่ำลง

ตเทตฺ กาวฺยสรฺวสวำ สมาธิรฺนาม โย คุณะ
กวิสารฺถะ สมโคฺร’ปิ ตเมน’มนุคจฺฉติ.[201]
“เพราะฉะนั้น สมาธิคุณจึงเป็นแก่นสารของกาพย์ กวีสืบต่อ ๆ กันมาทั้งหมดย่อมไปตามสมาธิคุณนั้น”

คาถานี้เป็นคำลงท้ายเรื่องสมาธิคุณ หมายความว่า กวีฝ่ายเคาฑะและไวทรภะเป็นต้นยอมรับสมาธิคุณว่าเป็นรสคำอันสูงส่ง เป็นแก่นสารของกวีนิพนธ์ ดังนั้น กวีสืบต่อ ๆ กันมาจึงประพันธ์สมาธิคุณในบทประพันธ์ของตน

---

[199] เรื่องเดียวกัน, 1/98.

[200] เรื่องเดียวกัน, 1/99.

[201] เรื่องเดียวกัน, 1/100.

ตัวอย่างของสมาธิคุณ ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ เป็นประเภทรูปธรรมสมาธิ (รูปธรฺม สมาธิ) คือ การยกสภาพของสิ่งที่ประกอบด้วยรูปขึ้นไว้ในสิ่งที่ปราศจากรูป หมายถึงกล่าวถึงสิ่งที่ปราศจากรูปให้เหมือนมีรูป ดังตัวอย่างว่า

ยถา สเมฺตฺย ชฺวลิโต'ปิ ปาวกสฺตฏานฺตสํสกฺตชลำ มหานทีมฺ |
ปฺรศานฺติมายาติมโนชฺวลสฺตถา ศฺริตสฺย โลกทฺวิตยกฺษมำ กฺษมามฺ || 23 ||

"เปรียบเหมือนไฟ แม้จะลุกไหม้ร้ายแรง ถ้าได้พบกับแม่น้ำใหญ่มีน้ำเต็มฝั่ง ไฟนั้นก็ย่อมดับ ฉันเดียวกับไฟที่ลุกอยู่ในใจคนก็จะดับได้โดยอาศัยขันติ ซึ่งจะรับใช้เขาต่อไปในภพนี้และภพหน้า"

ข้อความในคาถานี้มีลักษณะของการนำเอาสภาพของสิ่งที่มีรูปมาใส่ไว้ในสิ่งที่ปราศจากรูป จะเห็นได้ว่า ไฟเป็นเรื่องของสิ่งที่ประกอบด้วยรูป แต่ท่านยกไปใส่ในอกุศลธรรมคือโทสะที่ไม่มีรูป และน้ำเป็นเรื่องของสิ่งที่ประกอบด้วยรูป แต่ยกไปใส่ในกุศลธรรมคือขันติโดยอุปมาว่า เปรียบเหมือนไฟ แม้จะลุกไหม้ร้ายแรง ถ้าได้พบกับแม่น้ำใหญ่มีน้ำเต็มฝั่ง ไฟนั้นก็ย่อมดับ ฉันเดียวกับไฟที่ลุกอยู่ในใจคนก็จะดับได้โดยอาศัยขันติ คาถานี้จึงเป็นสมาธิคุณ ประเภทรูปธรมสมาธิ คือ การยกสภาพของสิ่งที่ประกอบด้วยรูปขึ้นไว้ในสิ่งที่ปราศจากรูป

2. อัตถาลังการ (อรถาลงฺการ ตกแต่งทางความหมาย) ปรากฏในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้มี 3 ประเภท คือ

1) รูปกาลังการ (Rūpakālaṅkāra) คือ การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย

คัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวถึงลักษณะของรูปกาลังการ ดังต่อไปนี้

อุปไมว ติโรภูต- เภทา รูปกมุจฺยเต
ยถา พาหุลตา ปาณิ- ปทฺมำ จรณปลฺลวะ.[202]

"อุปมาที่มีความต่างกันถูกปกปิดไว้ ท่านเรียกว่า รูปกะ ดังอุทาหรณ์ว่า พาหุลตา (เถาวัลย์คือแขน), ปาณิปทฺมนฺ (ดอกบัวคือมือ), จรณปลฺลวะ (ใบไม้อ่อนคือบาท)"

[202] เรื่องเดียวกัน, 2/66.

คาถานี้แสดงเรื่องรูปกาลังการ คือ การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของอุปมานะและอุปไมย หมายความว่า รูปกะนั้นก็คืออุปมานั่นเอง แต่เป็นเรื่องปกปิดความต่างกัน โดยยกเอาแต่ความไม่ต่างกันของวัตถุที่เป็นอุปมานะและอุปไมยขึ้นกล่าวไว้ ก็เป็นที่เข้าใจกันดี โดยไม่ต้องมีศัพท์หรือความใด ๆ ระบุ เช่น พาหุลตา (เถาวัลย์คือแขน), ปาณิปทฺมนฺ (ดอกบัวคือมือ), จรณปลฺลวะ (ใบไม้อ่อนคือบาท) ตัวอย่างเหล่านี้ไม่ต้องระบุอุปมาเข้ามา ก็เป็นอันเข้าใจกันได้ว่าเป็นอุปมา การแต่งที่ประกอบศัพท์ทำนองนี้ เรียกว่า รูปกะ

ตัวอย่างรูปกาลังการ ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

มรกตหริตปฺรไภรฺชไลรฺวหติ นวามิว ศาทฺวลศฺริยำ |
กุมุทรุจิรเผนภูษณะ สลิลนิธิะ กตโม'ยมีกฺษฺยเต || 20 ||

"ทะเลที่เห็นอยู่บัดนี้มีลักษณะแปลกอีก น้ำสีเขียวเหมือนมรกต เหมือนเป็นท้องทุ่งอันงามมีฟองคลื่นเหมือนดอกบัว ทะเลนี้มีนามว่ากระไร"

ในคาถาข้างต้น คำว่า มรกตหริตปฺรไภะ (ด้วยน้ำสีเขียวเหมือนมรกต) เป็นบทอุปมานะและอุปไมยที่รวมเข้าเป็นบทเดียวกัน โดยไม่แยกว่าน้ำสีเขียวเป็นอุปมานะ มรกตเป็นอุปไมย และคำว่า กุมุทรุจิรเผน- (มีฟองคลื่นเหมือนดอกบัว) เป็นบทอุปมานะและอุปไมยที่รวมเข้าเป็นบทเดียวกัน โดยไม่แยกว่าฟองคลื่นเป็นอุปมานะ ดอกบัวเป็นอุปไมย จึงเป็นรูปกาลังการ

2) อุปมาลังการ (Upamālaṅkāra) คือ การเปรียบเทียบความเหมือนกันระหว่างสิ่งสองสิ่ง

คัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวถึงลักษณะของอุปมาลังการ ดังต่อไปนี้

ยถา กถญฺจิตฺ สาทฺฤศฺยำ ยโตฺรทฺภูตำ ปฺรตียเต
อุปมา นาม สา ตสฺยาะ ปฺรปญฺโจ'ยำ ปฺรทรฺศฺยเต.[203]

"ความเป็นสภาพเสมอกันอันปรากฏแล้วด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมรู้ได้ในอลังการใด อลังการนั้น ชื่อว่า อุปมาลังการ ข้าพเจ้าจะแสดงความพิสดารของอุปมาลังการนั้นดังต่อไปนี้"

คาถานี้แสดงเรื่องอุปมาลังการ คือ การเปรียบเทียบ ท่านกล่าวว่า อุปมา คือ ความเป็นสภาพเสมอกันระหว่างวัตถุอันเป็นตัวเปรียบและวัตถุที่รับเปรียบ หมายความว่า นำเอาวัตถุอีกอย่าง

[203] เรื่องเดียวกัน, 2/14.

หนึ่งซึ่งมีลักษณาการละม้ายกันมาเปรียบกับวัตถุอีกอย่างหนึ่ง คำที่นำมาเปรียบ เรียกว่า อุปมานะ สิ่งที่ถูกเปรียบ เรียกว่า อุปไมย เราใช้การเปรียบเทียบเพื่อช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจมากขึ้น สิ่งที่นำมาเปรียบนั้นเป็นสิ่งที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว จะช่วยให้เข้าใจสิ่งที่คนอ่านยังไม่เข้าใจ ตัวอย่างเช่น กรตลมฺ อมฺโภรุหมิว อาตามรมฺ (ฝ่ามือสีแดงระเรื่อเหมือนดอกบัว) ในข้อความนี้ ท่านแสดงความเปรียบเพื่อช่วยให้คนเข้าใจว่าฝ่ามือมีลักษณะอย่างไร บทว่า กรตลมฺ (ฝ่ามือ) เป็นบทอุปไมย ส่วนบทที่นำมาเปรียบคือ อมฺโภรุหมฺ (ดอกบัว) เป็นบทอุปมานะ บทอุปมานะนี้เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว เมื่อนำมาเปรียบจะช่วยให้เข้าใจว่า ฝ่ามือแดงระเรื่อเหมือนดอกบัว นอกจากบทอุปมานะและอุปไมยแล้ว ยังมีข้อความอีก 2 อย่างในประโยคอุปมา คือ อุปมา (ความเปรียบ) คือ ความเสมอกันระหว่างฝ่ามือและดอกบัว และอุปมาโชตกะ (คำแสดงความเปรียบ) คือ อิว (เหมือน) ข้อความทั้ง 4 อย่างนี้ คือ อุปมานะ อุปไมย อุปมา และอุปมาโชตกะ มักปรากฏในประโยคอุปมาเสมอ

ตัวอย่างอุปมาลังการ ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

ยถา อคฺคีว สุริโยว สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยํ.

(พวกพ่อค้าถามพระโพธิสัตว์ว่า)

ทะเลปรากฏเหมือนกองไฟและดวงอาทิตย์
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

คาถานี้เปรียบทะเลว่าเหมือนกองไฟ และดวงอาทิตย์ จึงเป็นอุปมาลังการ

3) รสีอลังการ (Rasī-alaṅkāra) คือ อลังการมีอรรถรส กล่าวคือ แต่งให้เกิดรสต่าง ๆ มีศฤงคารรส (ความซาบซึ้งในความรัก) เป็นต้น

คัมภีร์กาวยาทรรศะ (ปริจเฉทที่ 2 โศลก 280-292) กล่าวถึงรส 8 ประการโดยสังเขป แต่นาฏยศาสตร์ที่ภรตมุนี (อัธยายะที่ 6 และที่ 7) ได้จำแนกรสไว้ 9 ประการโดยพิสดาร ขอนำข้อความจากคัมภีร์กาวยาทรรศะมากล่าวไว้ในที่นี้ก่อน แล้วจึงนำข้อความจากนาฏยศาสตร์มาแสดงตามลำดับ ดังต่อไปนี้

มฺฤเตติ เปฺรตฺย สำคนฺตุ ยยา เม มรณำ มตมฺ
ไสษาวนฺวี มยา ลพฺธา กถมไตฺรว ชนฺมนิ.[204]

“ข้าสำคัญว่าเธอสิ้นชีพแล้ว จึงประสงค์ความตายเพื่อพบกับหญิงใด

[204] เรื่องเดียวกัน, 2/280.

ในปรโลก หญิงผู้มีเอวบางร่างน้อยนั้น ข้าได้พบอีกในชาตินี้ได้อย่างไร”

คาถานี้เป็นคำพูดของเจ้าชายกุวลยศวะผู้เป็นสามีซึ่งเห็นภรรยาของตนชื่อว่าเจ้าหญิงมทาลสา ซึ่งเสียชีวิตแล้วฟื้นคืนชีพใหม่อีกด้วยเดชานุภาพของพญานาค จัดเป็นตัวอย่างของศฤงคารรส (ศฺฤงฺคาร) ประเภทสัมโภคะ (ส์โภคศฺฤงฺคาร) คือ ความรักในเวลาอยู่ร่วมกัน หมายถึง ความรักของชายหญิงที่ครองคู่กันด้วยความรักใคร่ ซึ่งนำหน้าโดยวิปรลัมภะ (วิปฺรลมฺภ) หรือวิปปโยคะ คือ ความรักในเวลาพลัดพราก หมายถึง ความรักของชายหญิงที่ครองคู่แล้วหรือยังมิได้ครองคู่ แต่ต้องมาพลัดพรากจากกันด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง

(1) สิงคารรส (ศฤงคารรส Śringārarasa-ความซาบซึ้งในความรัก)

ปฺรากฺ ปฺรีติรฺ ทรฺศิตา เสยํ รติะ ศฺฤงฺคารตำ คตา
รูปพาหุลฺยโยเคน ตทิทำ รสวทฺวจะ.[205]

“ท่านแสดงความปีติยินดีในบทประพันธ์แรก ในบทประพันธ์หลังนี้แสดงความปีติยินดีนั้น[ที่มีภรรยาเป็นอารมณ์] จึงถึงความเป็นศฤงคารรส เพราะประกอบด้วยความมากแห่งสภาพ [คือ วิภาวะ อนุภาวะ และวยภิจารีภาวะ] ดังนั้น บทประพันธ์นี้จึงเป็นรสีอลังการ”

บทประพันธ์แรกคือข้อความที่กล่าวไว้ในคาถา 279 กล่าวถึงความปีติยินดีของพระนารายณ์ผู้มีเทพธิดาเป็นอารมณ์ แต่บทประพันธ์ดังกล่าวไม่นับว่าเป็นรสีอลังการประเภทสิงคารรส (ศฤงคารรส ความซาบซึ้งในความรัก) เพราะไม่ประกอบด้วยวิภาวะเป็นต้น จึงจัดเป็นปิยตราลังการ คือ การกล่าวถึงความพึงใจยิ่ง ส่วนข้อความในคาถา 280 ข้างต้นประกอบด้วยวิภาวะ อนุภาวะ และวยภิจารีภาวะ จึงเป็นรสีอลังการ จำแนกได้ดังต่อไปนี้

ก. รติสถายีภาวะ (อาการทางใจที่ยินดี) คือ ความยินดีที่เกิดแก่เจ้าชายกุวลยศวะ ซึ่งเห็นเจ้าหญิงมทาลสา ซึ่งเสียชีวิตแล้วฟื้นคืนชีพใหม่ กล่าวไว้ด้วยคาถา 280

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความยินดี) คือ เจ้าหญิงมทาลสา กล่าวไว้ด้วยคาถา 280

ค. อุทีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การที่เจ้าหญิงมทาลสาเสียชีวิต และฟื้นคืนชีพใหม่ กล่าวไว้ด้วยคาถา 280

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความยินดี) คือ การที่เจ้าชายกุวลยศวะกล่าวคาถานี้ กล่าวไว้ด้วยคาถา 280

---

[205] เรื่องเดียวกัน, 2/281.

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความผลุนผลัน (อาเวค) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. สิงคารรส (ศฤงคารรส ความซาบซึ้งในความรัก) คือ ความยินดีที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นสิงคารรส (ศฤงคารรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(2) รุททรส (เราทรรส Raudrarasa-ความแค้นเคือง)

นิคฺฤหฺย เกเศษฺวากฺฤษฺฏา กฺฤษฺณา เยนาคฺรโต มม
โส’ยํ ทุะศาสนะ ปาโป ลพฺธะ กึ ชีวติ กฺษณมฺ.[206]

“ทุหศาสันใดจับเกสาของพระนางเทราปตีแล้วฉุดดึงไปต่อหน้าข้า ทุหศาสันผู้หยาบช้านั้นถูกข้าจับกุมได้แล้ว จะมีชีวิตอยู่เพียงครู่เดียวได้อย่างไร”

อิตฺยารุหฺย ปรำ โกฏิ โกฺรโธ เราทฺราตฺมตำ คตะ
ภีมสฺย ปศฺยตะ ศตฺรุ- มิตฺเยตทฺรสวทฺวจะ.[207]

“ในบทประพันธ์ข้างต้น ความโกรธของภีมะผู้พบเห็นศัตรูได้ถึงความยิ่งยวดแล้วเข้าถึงสภาวะอันโหดร้าย ดังนั้น บทประพันธ์นี้จึงมีเราทรรส (เราทฺร)”

คาถา 282 เป็นตัวอย่างของรสีอลังการ ประเภทรุททรส (เราทรรส-ความแค้นเคือง) คาถาหลังเป็นคำอธิบายความเป็นรุททรส (เราทรรส ความแค้นเคือง) ให้ปรากฏชัดเจนด้วยวิภาวะเป็นต้น จำแนกได้ดังต่อไปนี้

ก. โกรธสถายีภาวะ (อาการทางใจที่โกรธ) คือ ความโกรธที่เกิดแก่ภีมะจับทุหศาสันได้ในการรบวันที่ 16 ของสงครามทุ่งกุรุเกษตร กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความโกรธ) คือ ทุหศาสันกล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การที่ภีมะระลึกถึงเรื่องที่ทุหศาสันจับเกสาของพระนางเทราปตีแล้วฉุดดึงไป กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความโกรธ) คือ การที่ภีมะด่าว่าทุหศาสันว่าเป็นผู้หยาบช้า กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

---

[206] เรื่องเดียวกัน, 2/282.

[207] เรื่องเดียวกัน, 2/283.

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความดุร้าย (อุคฺคตา) ความผยอง (คพฺพ) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. รุททรส (เราทรรส ความแค้นเคือง) คือ ความโกรธที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นรุททรส (เราทรรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(3) วีรรส (Vīrarasa-ความชื่นชมในความกล้าหาญ)

อชิตฺวา สารฺณวารฺมุวี- มนิษฏฺวา วิวิไธรฺ มไขะ
อทตฺวา จารฺถมรฺถิภฺโย ภเวยะ ปารฺถิวะ กถมฺ.[208]

“กษัตริย์ผู้มิได้รับชัยชนะเหนือปฐพีพร้อมด้วยสาคร มิได้บวงสรวง [ทวยเทพ] ด้วยการบูชายัญ มิได้บริจาคทรัพย์แก่ยาจกทั้งหลาย จะพึงเป็นกษัตริย์ได้อย่างไร”

อิตฺยุตฺสาหะ ปฺรกฤษฏาตฺมา ติษฐนฺ วีรรสาตฺมนา
รสวตฺตฺวํ คิรามาสำ สมรฺถยิตุมีศฺวระ.[209]

“ความอุตสาหะที่มีสภาพยิ่งยวดอย่างนี้ ดำรงอยู่ด้วยสภาพของวีรรส ย่อมสามารถให้สำเร็จความเป็นรสีอลังการแห่งถ้อยคำนี้ได้”

คาถา 284 เป็นคาถาของรสีอลังการ ประเภทวีรรส (ความชื่นชมในความกล้าหาญ) คาถาหลังเป็นคำอธิบายความเป็นวีรรสให้ปรากฏชัดเจนโดยจำแนกเป็นความกล้าหาญในการรบ (บาทที่ 1 ของคาถา 284) การประพฤติธรรม (บาทที่ 2 ของคาถา 284) และการบริจาค (บาทที่ 3 ของคาถา 284) จำแนกได้ดังต่อไปนี้

ก. วีรสถายีภาวะ (อาการทางใจที่กล้าหาญ) คือ ความกล้าหาญที่เกิดแก่พระราชาผู้อาจหาญในการรบ การประพฤติธรรม และการบริจาค กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความกล้าหาญ) คือ ศัตรู ยัญที่บูชาเทพ และยาจก กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ ความวุ่นวายในสนามรบ ความสงบในที่บูชายัญ และเสียงเอ็ดอึงของยาจก กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความกล้าหาญ) คือ การแสวงหาฝักฝ่าย เป็นต้น กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยคาถาทั้งหมด

---

[208] เรื่องเดียวกัน, 2/284.

[209] เรื่องเดียวกัน, 2/285.

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความพอใจ (ธิติ) ความปลาบปลื้ม (หริสะ) เป็นต้นที่เกิดแก่พระราชาดังกล่าว อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. วีรรส (ความชื่นชมในความกล้าหาญ) คือ ความกล้าหาญที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นวีรรส (ความชื่นชมในความกล้าหาญ) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(4) กรุณารส (การุณยรส Kāruṇyarasa-ความสงสาร)

ยสฺยาะ กุสุมศยฺยาปิ โกมลางฺคฺยา รุชากรี
สาธิเศเต กถํ ตนฺวี หฺตาศนวตี จิตาม.[210]

“แม้เตียงนอนบุปผชาติย่อมทำความเจ็บปวดแก่หญิงใดผู้มีผิวกายนุ่มนิ่ม หญิงนั้นจะนอนบนกองฟืนอันมีเปลวเพลิงเผาร้อนได้อย่างไร”

อิติ การุณฺยมุทฺริกฺต- มลงฺการตยา สมฺฤตมฺ
ตถาปเร’ปิ พีภตฺส- หาสฺยาทฺภุตภยานกาะ.[211]

“ความน่าสงสารที่ประกอบด้วยวิภาวะเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ในบทประพันธ์นี้ด้วยความเป็นรสอลังการ แม้พีภัตสรส หาสยรส อัทภุตรส และภยานกรสอื่นก็พึงทราบเหมือนอย่างนี้”

คาถา 286 เป็นตัวอย่างของรสอลังการ ประเภทกรุณารส (การุณยรส-ความสงสาร) คาถาหลังเป็นการระบุความเป็นกรุณารส (การุณยรส ความสงสาร) พร้อมทั้งแสดงถึงรสอื่น ๆ คือ พีภัตสรส (พีภตฺส-ความเบื่อระอาชิงชัง) หาสยรส (หาสฺย-ความสนุกสนาน) อัทภุตรส (อทฺภุต-ความอัศจรรย์ใจ) และ ภยานกรส (ความเกรงกลัว) นอกจากรส 4 ประเภทที่กล่าวมาแล้ว คือ ศฤงคารรส (ความซาบซึ้งในความรัก) เราทรรส (ความแค้นเคือง) วีรรส (ความชื่นชมในความกล้าหาญ) และการุณยรส (ความสงสาร) สรุปความว่า คัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวถึงรส 8 ประเภทในรสอลังการ โดยยกเว้นศานตรส (ความสงบใจ) แต่อลังการสันสกฤตบางฉบับกล่าวถึงรส 8 ประเภทโดยเพิ่มศานตรสไว้อีกด้วย

ตัวอย่างของการุณยรสข้างต้น จำแนกตามรสอลังการดังนี้

ก. การุณยสถายีภาวะ (อาการทางใจที่สงสาร) คือ ความสงสารที่เกิดแก่ผู้เห็นหญิงผู้มีผิวกายนุ่มนิ่มซึ่งใกล้จะเสียชีวิต กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

---

[210] เรื่องเดียวกัน, 2/286.

[211] เรื่องเดียวกัน, 2/287.

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความกล้าหาญ) คือ หญิงผู้มีผิวกายนุ่มนิ่มซึ่งใกล้จะเสียชีวิต กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การที่หญิงนั้นระลึกถึงเตียงนอนบุบผชาติ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความสงสาร) คือ การกล่าวถ้อยคำที่เปี่ยมด้วยความสงสารเช่นนี้ของผู้เห็น กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ การดำริในใจว่าหญิงนั้นจะนอนได้อย่างไร (จินฺตา) เป็นต้น ที่เกิดแก่ผู้เห็นหญิงนั้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. กรุณารส (การุณยรส ความสงสาร) คือ ความสงสารที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นกรุณารส (การุณยรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(5) พีภัจฉรส (พีภัตสรส Pībhatsarasa-ความเบื่อระอาชิงชัง)

ปายํ ปายํ ตวารีณำ โศณิตๆ ปาณิสมฺปุไฏะ
เกาณปาะ สห นฤตฺยนฺติ กพนฺไธ รนฺตฺรภูษณาะ.[212]

“ผีกระสือผู้มีไส้เป็นเครื่องประดับ ใช้อุ้งมือดื่มโลหิตแห่งศัตรูของพระองค์ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ย่อมร่ายรำพร้อมกับร่างกายที่ไร้หัว”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของพีภัจฉรส (พีภัตสรส ความเบื่อระอาชิงชง) จำแนกตามรสีอลังการดังนี้

ก. ชิคุจฉาสถายีภาวะ (อาการทางใจที่รังเกียจ) คือ ความรังเกียจที่เกิดแก่ผู้เห็นผีกระสือ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความรังเกียจ) คือ ผีกระสือผู้มีไส้เป็นเครื่องประดับ ใช้อุ้งมือดื่มโลหิตแห่งศัตรูซ้ำแล้วซ้ำเล่า กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ โลหิตของศัตรู และร่างกายที่ไร้หัว กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความรังเกียจ) คือ การถ่มน้ำลาย หรือการอาเจียนของผู้เห็นผีกระสือ อนุมานรู้โดยอ้อม

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความเพ้อคลั่ง (อปมาร) และความหลง (โมหะ) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

---

[212] เรื่องเดียวกัน, 2/288.

จ. พีภัจฉรัส (พีภัตสรส ความเบื่อระอาชิงชัง) คือ ความรังเกียจที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นพีภัจฉรส (พีภัตสรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(6) หัสสรส (หาสยรส Hāsyarasa-ความสนุกสนาน)

อิทมมฺลานมานายา ลคฺนำ สฺตนตเฏ ตว
ฉาทฺยตามฺตฺตรีเยณ นวำ นขปทำ สขิ.[213]

“สหายรัก เธอจงใช้ผ้าคลุมปิดรอยเล็บใหม่ที่ติดอยู่ข้างถันของเธอ
ผู้เย่อหยิ่งถือตัวเถิด”

คาถานี้เป็นคำกล่าวถึงหญิงสหายที่พูดล้อเลียนเพื่อนสาวที่ทำตัวเย่อหยิ่ง แต่ไปแอบนอนกับบุรุษในที่ลับ หมายความว่า แม้เธอจะทำตัวเย่อหยิ่ง แต่รอยเล็บใหม่ที่ติดอยู่ข้างถันของเธอแสดงว่าเธอมิได้มีความเย่อหยิ่งเหมือนที่แสดงออกภายนอก ถ้าเธอต้องการจะปกปิดเรื่องนี้ก็ควรใช้ผ้าคลุมรอยเล็บไว้เถิด

คาถานี้เป็นตัวอย่างของหัสสรส (หาสยรส ความสนุกสนาน) จำแนกตามรสีอลังการ ดังนี้

ก. หาสยสถายีภาวะ (อาการทางใจที่ขบขัน) คือ ความขบขันที่เกิดในหญิงผู้พูดข้อความนี้กับเพื่อนสาว กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความขบขัน) คือ หญิงสาวผู้แสร้งทำตัวเย่อหยิ่ง กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ รอยเล็บใหม่ กล่าวไว้ด้วยคำว่า นวำ นขปทำ

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความขบขัน) คือ การล้อเลียนของเพื่อนสาว กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ การแสร้งสำรวม (อพหิตฺถา) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. หัสสรส (หาสยรส ความสนุกสนาน) คือ ความขบขันที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นหัสสรส (หาสยรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(7) อัพภุตรส (อัทภุตรส Adphutarasa- ความอัศจรรย์ใจ)

อำศุกานิ ปฺรวาลานิ ปุษฺปำ หาราทิภูษณมฺ

[213] เรื่องเดียวกัน, 2/289.

ศาขาศฺจ มนฺทิราณฺเยษำ จิตฺรำ นนฺทนศาขินาม฻.[214]

“ยอดอ่อนของต้นไม้อันงดงามเหล่านี้ เป็นอาภรณ์ ดอกไม้เป็นเครื่องประดับ
มีสร้อยมุกเป็นต้น และกิ่งก้านสาขาก็เป็นเรือน ช่างน่าอัศจรรย์นัก”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของอัพภุตรส (อัทภุตรส ความอัศจรรย์ใจ) จำแนกตามรสีอลังการ ดังนี้

ก. วิมหยสถายีภาวะ (อาการทางใจที่พิศวง) คือ ความอัศจรรย์ของยอดอ่อน ดอกไม้ และกิ่งก้านสาขา กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความพิศวง) คือ ต้นไม้ในสวรรค์ที่กล่าวถึงเรื่องนี้ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ ความยิ่งใหญ่ของต้นไม้ในสวรรค์ที่มีอาภรณ์ สร้อยมุก และเรือนกล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความพิศวง) คือ ความแข็งที่อที่เกิดจากความพิศวง (ถมฺภ) และความเหน็ดเหนื่อย (เขท) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความตรึก (วิตกฺก) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. อัพภุตรส (อัทภุตรส ความอัศจรรย์ใจ) คือ ความพิศวงที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นอัพภุตรส (อัทภุตรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(8) ภยานกรส (Phayānakarasa-ความเกรงกลัว)

อิทำ มโฆนะ กุลิศ ธาราสนฺนิหิตานลม฻
สฺมรณำ ยสฺย ไทตฺยสฺตฺรี- ครฺภปาตาย กลฺปเต.[215]

“การระลึกถึงศาสตราใดย่อมเป็นไปเพื่อให้เมียของอสูรต้องแท้งครรภ์
ศาสตรานี้คือวชิราวุธที่มีไฟติดโชนอยู่ที่คมจักรของพระอินทร์”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของภยานกรส (ความเกรงกลัว) จำแนกตามรสีอลังการ ดังนี้

ก. ภยานกสถายีภาวะ (อาการทางใจที่กลัว) คือ ความกลัวแห่งเมียของอสูร กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

---

[214] เรื่องเดียวกัน, 2/290.

[215] เรื่องเดียวกัน, 2/291.

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความกลัว) คือ พระอินทร์ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ วชิราวุธ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความกลัว) คือ การแท้งครรภ์ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความรีบร้อนหลบหลีกให้ห่างไกล (อาเวค) ความหลงไม่รู้ว่าคืออะไรอย่างแน่ชัด (สมฺโมห) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. ภยานกรส (ความเกรงกลัว) คือ ความกลัวที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นภยานกรส (ความเกรงกลัว) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

วากฺยสฺยาคฺรามฺยตาโยนิร- มาธุรฺเย ทรฺศิโต รสะ
อิห ตฺวษฺฏรสายตฺตา รสวตฺตา สมฺมตา คิราม.[216]

“รสที่มีเหตุคือความไม่หยาบคายของบทประพันธ์ ข้าพเจ้าได้แสดงไว้ในมธุรตาคุณแล้ว ส่วนในรสีอลังการนี้ ได้กล่าวถึงความเป็นอลังการที่มีรสที่ประกอบด้วยรส 8 ประการ”

คาถากล่าวสรุปรส 8 ประการว่า มธุรตาคุณเป็นรสทางวรรณคดีที่ยกขึ้นกล่าวโดยอ้อม เพราะเป็นบทประพันธ์ไพเราะไม่หยาบคาย แต่ศฤงคารรสเป็นต้น 8 ประการที่กล่าวไว้ในรสีอลังการจัดเป็นรสทางวรรณคดีโดยตรง

9. สันตรส (ศานตรส Śāntarasa-ความสงบใจ) ศานตรสนี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์กาวยาทรรศะ แต่ปรากฏในอลังการสันสกฤตอื่น เช่น คัมภีร์รสจานทริกากล่าวว่า

กาเวฺย ศานฺโต’ปิ รโส’นุภวสิทฺธตฺวาตฺ. ตตฺร นิรฺเวทะ สฺถายิภาวะ. ตทุกฺตมฺ-
น ยตฺร ทุะขํ น สุขํ น จินฺตา น เทฺวษราเคา น จ กาจิทิจฺฉา
รสะ สะ ศานฺตะ กถิโต มุเนนฺทไระ สรฺเวศุ ภาเวษุ ศมปฺธานะ.[217]

“แม้ในกาพย์ก็พบศานตรส เพราะเป็นสิ่งที่สำเร็จได้ด้วยความรู้สึก สถายีภาวะในศานตรสนั้นเป็นความสงบไม่กระตือรือร้น ดังคำกล่าวว่า

‘ในรสใดไม่มีทุกข์ สุข ความคิด การแสวงหา ความกำหนัด และความอยากได้อย่างใดอย่างหนึ่ง รสนั้น ชื่อว่าศานตรส มุนีผู้ประเสริฐได้กล่าวไว้ มีความสงบเป็นประธานในภาวะทั้งปวง’

---

[216] เรื่องเดียวกัน, 2/292.

[217] วิศเวศวรปาณเฑยะ. **รสจานทริกา**. (พาราณสี: โรงพิมพ์เจาขัมภาสันสกฤต, 2516), หน้า 66.

อิติ มุทิตมนามยं นิราปตฺกุรุรฆุปูรุปุโรปมं ปุรं ตตฺ |
อภวทภยไทศิเก มหรฺเษา วิหรติ ตตฺร ศิวาย วีตราเค || 3/42 ||

ครั้นเมื่อพระมหาฤๅษี (พระพุทธเจ้า) ผู้ทรงปราศจากราคะ ผู้ทรงแสดงความไม่มีภัย ประทับอยู่เพื่อความร่มเย็นในเมืองนั้น เมืองนั้น จึงได้เป็นเมืองที่มีแต่ความเบิกบานยินดี ไม่มีโรค ไม่มีภัยพิบัติ เหมือนกับเมืองของพระราชานามว่ากุรุ พระราชานามว่าพระรฆุ และพระราชานามว่าปุรุ ด้วยประการฉะนี้[218]

คาถานี้เป็นตัวอย่างของสันตรส (ศานตรส ความสงบ) จำแนกตามรสีอลังการ ดังนี้

ก. สมสถายีภาวะ (อาการทางใจที่สงบ) คือ ความสงบที่เกิดแก่ชาวเมืองกปิลวาสดุ กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความสงบ) คือ พระพุทธเจ้า กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในเมืองเพื่อความร่มเย็นในเมืองนั้น กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

ฆ. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความพอใจในการปฏิบัติธรรมของชาวเมือง (ธิติ) ความเข้าใจในการปฏิบัติธรรม (มติ) และความรู้ตัวในขณะปฏิบัติธรรม (สติ) เป็นต้น กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยข้อความในพากย์ทั้งหมด

ง. อนุภาวะ (ผลของความสงบ) คือ การที่เมืองกปิลวาสดุเป็นเมืองที่มีแต่ความเบิกบานยินดี ไม่มีโรค ไม่มีภัยพิบัติ กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

จ. สันตรส (ศานตรส ความสงบใจ) คือ ความสงบที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นสันตรส (ศานตรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

เมื่อทราบรสของอลังการต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ต่อไปจะได้นำตัวอย่างจากคาถาในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาที่ประกอบด้วยรสีอลังการมากล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้

1. สิงคารรส (ศฤงคารรส Śringārarasa-ความซาบซึ้งในความรัก) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

---

[218] สำเนียง เลื่อมใส. **มหากาพย์เสานทรนันทะของอัศวโฆษ**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 38.

มาลฺยาสวสฺนานวิเลปนานำ สโ์มทคนฺธากุลิไตรฺทฺวิเรไผะ |

ททรฺศ กาสำจิทฺโปหฺยมานา ชาตสฺมิตสฺตฺราสวิลาสโศภาะ || 7 ||

พระองค์ทรงยิ้มเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นนารีบางคนแสดงความหวาดกลัว มีดวงหน้าพึงพิศยามเมื่อถูกภมรตอมรังแก เพราะมันหอมกลิ่นเครื่องปรุงสำหรับสรงสนานและสำหรับจุณเจิม ประกอบกับกลิ่นสุคนธชาติของมาลัยและเมรัย

สิงคารรส (ศฤงคารรส ความซาบซึ้งในความรัก) จำแนกตามรสีอลังการ ดังนี้

ก. รติสถายีภาวะ (อาการทางใจที่ยินดี) คือ ความยิ้มแย้มยินดีของพระราชาเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นนารีบางคนแสดงความหวาดกลัว มีดวงหน้าพึงพิศยามเมื่อถูกภมรตอมรังแก

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความยินดี) คือ นางสนมที่เล่นกันอย่างสนุกสนานเพลิดเพลิน กล่าวไว้โดยอ้อม

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ กลิ่นหอมเครื่องปรุงสำหรับสรงสนานและสำหรับจุณเจิม ประกอบกับกลิ่นสุคนธชาติของมาลัยและเมรัย กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความยินดี) คือ หมู่แมลงพากันบินมาตอมรังแกนางสนม ด้วยความปีติโสมนัส อนุมานรู้โดยอ้อม

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความผลุนผลัน (อาเวค) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. สิงคารรส (ศฤงคารรส ความซาบซึ้งในความรัก) คือ ความยินดีที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นสิงคารรส (ศฤงคารรส (ความซาบซึ้งในความรัก) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

2. รุทรส (เราทรรส Raudrarasa-ความแค้นเคือง) ตัวอย่างของความเป็นรุทรส (เราทรรส ความแค้นเคือง) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

อสฺมตฺเตชะ ขลีกฺฤตฺย ปศฺยนฺนนฺตะปุราณิ นะ |

มุนิเวษปฺรติจฺฉนฺนะ โก’ยำ ไวตำสิกายเต || 30 ||

“อ้ายคนเลวผู้นี้เป็นใคร หมิ่นบรมเดชานุภาพเมียของกู อ้ายคนเจ้าเล่ห์ผู้ปลอมเป็นมุนี กระทำเหมือนพรานนก”

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. โกรธสถายีภาวะ (อาการทางใจที่โกรธ) คือ ความโกรธที่เกิดแก่พระราชาในขณะที่เห็นพระสนมกำนัลนั่งลอมรอบพระฤษี กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความโกรธ) คือ พระโพธิสัตว์ผู้เป็นฤษี กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การที่พระราชาเห็นพระโพธิสัตว์ผู้เป็นฤษีซึ่งมีพระสนมกำนัลนั่งล้อมรอบเพื่อฟังธรรม กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความโกรธ) คือ การที่พระราชาด่าว่าพระโพธิสัตว์ว่าเป็นผู้ หมิ่นบรมเดชานุภาพเมียของกู เป็นคนเจ้าเล่ห์ผู้ปลอมเป็นมุนี กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความดุร้าย (อุคฺคตา) ความผยอง (คพฺพ) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. รุททรส (เราทรรส ความแค้นเคือง) คือ ความโกรธที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นรุททรส (เราทรรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

3. วีรรส (Vīrarasa-ความชื่นชมในความกล้าหาญ) ตัวอย่างของความกล้าหาญในการประพฤติธรรม ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

ปโรปโรเธษุ สทานภิชฺฌา วฺยวสฺถิติะ สตฺตฺววตำ มโนชฺฌา |
คุณาภินิรฺวารฺติตจารุสโชฺฌา กฺษเมติ โลการฺถการี กฺฤปาชฺฌา || 26 ||

“เป็นที่สรรเสริญว่า ใจอันหนักแน่นมั่นคงของสัตบุรุษนั้นงดงามยิ่งนัก แม้จะถูกผู้อื่นทำร้ายก็มิได้หวั่นไหว มีคุณสมบัติสมชื่อว่ากศมา เป็นคุณประโยชน์แก่มนุษยชาติ และมีความกรุณาสงสารรวมอยู่ด้วย”

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. วีรสถายีภาวะ (อาการทางใจที่กล้าหาญ) คือ ความกล้าหาญที่เกิดแก่พระโพธิสัตว์ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความกล้าหาญ) คือ พระนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายของการออกบวช กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การสละละทิ้งทรัพย์สมบัติทั้งปวง และการไปสู่ป่าเพื่อการบำเพ็ญตบะ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความกล้าหาญ) คือ การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณเป็นต้น กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความพอใจ (ธิติ) ความปลาบปลื้ม (หริสะ) เป็นต้น ที่เกิดแก่พระโพธิสัตว์ อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. วีรรส (ความชื่นชมในความกล้าหาญ) คือ ความกล้าหาญที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นวีรรส (ความชื่นชมในความกล้าหาญ) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

4. กรุณารส (การุณยรส Kāruṇyarasa-ความสงสาร) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

ปฺรติสำขฺยานมหตำ น ตถา กรุณาตฺมานามฺ |
พาธเต ทุะขมฺตฺปนฺนำ ปราเนว ยถาศฺรีตมฺ || 57 ||

แท้จริง ผู้มีเมตตายึดมั่นดำรงไว้ซึ่งความสงบระงับโดยตลอดนั้น ย่อมไม่เดือดร้อนในเวทนาที่เกิดขึ้นภายในตน แต่เป็นทุกข์ร้อนในความทุกข์ยากของผู้อื่น

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. การุณยสถายีภาวะ (อาการทางใจที่สงสาร) คือ ความสงสารที่เกิดแก่พระโพธิสัตว์ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความสงสาร) คือ พระราชาผู้ทำกรรมหนักต้องตกทุกข์ได้ยาก กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การเห็นผลกรรมชั่วของพระราชาผู้จะต้องตกทุกข์ได้ยากต่อไป กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความสงสาร) คือ การมีน้ำใจเปี่ยมล้นด้วยพระกรุณาตามธรรมชาติ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ การดำริในใจว่าจะช่วยเหลือผู้ตกทุกข์อย่างไร (จินฺตา) เป็นต้น ที่เกิดแก่พระโพธิสัตว์ อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. กรุณารส (การุณยรส ความสงสาร) คือ ความสงสารที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นกรุณารส (การุณยรส ความสงสาร) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

5. พีภัจฉรส (พีภัตสรส Pīphatsarasa-ความเบื่อระอาชิงชัง) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

ยं ปิตฺวา ภาเสยฺย อาภาสเนยฺยं
สภายมาสิโน อเปตวตฺโถ
สมฺมกฺขิโต วนฺตคโต พฺยสนฺโน
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วพึงพูดสิ่งที่ไม่ควรพูด
นั่งพูดพร่ำอยู่ในสภา ปราศจากเสื้อผ้า
มีกายเลอะเทอะเปรอะเปื้อน จมอยู่ในกองอาเจียน ถึงความพินาศ
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. ชิคุจฉาสถายีภาวะ (อาการทางใจที่รังเกียจ) คือ ความรังเกียจที่เกิดแก่บุคคลผู้พบเห็น กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความรังเกียจ) คือ คนดื่มสุราที่มีกายเลอะเทอะเปรอะเปื้อน จมอยู่ในกองอาเจียน กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การเห็นคนดื่มสุรามีอาการที่น่ารังเกียจ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความรังเกียจ) คือ การมีพระทัยที่ปวดร้าว การพิจารณาใคร่ครวญว่าโลกนี้ช่างมีแต่ความโง่เขลา ความปรารถนาที่จะทำลายโทษที่เกิดจากดื่มสุราโดยเร็ว กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความขวนขวาย (อุสฺสุกฺก) ความระลึกได้ (สติ) และความลำบากใจ (วิสาท) เป็นต้น ที่บังเกิดแก่บุคคลผู้พบเห็น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. พีภัจฉรส (พีภัตสรส ความเบื่อระอาชิงชัง) คือ ความรังเกียจที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นพีภัจฉรส (พีภัตสรส ความเบื่อระอาชิงชัง) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

6 หัสสรส (หาสยรส Hāsyarasa-ความสนุกสนาน) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

ส ตทฺวนำ นนฺทนรมฺยโศภมากีรฺณมนฺตะปุรสุนฺทรีภิะ |
อลำจกาเรว จรนฺ วิลาสี วิภูติมตฺยา ลลิตานุวฺฤตฺตฺยา || 5 ||

ขณะที่พระราชาทรงชอกแซกเที่ยวไปตามหมู่ไม้งามด้วยพระสนมกำนัลแผ่กระจายไปทุกด้าน ทำให้ความงามเพิ่มยิ่งเหมือนนันทอุทยาน ด้วยการเล่นกีฬาต่าง ๆ อันเจริญทัศนาของพระองค์เองและของราชบริพารผู้ร่าเริงสนุก

คาถานี้เป็นตัวอย่างของหัสสรส (หาสยรส ความสนุกสนาน) จำแนกตามรสีอลังการ ดังนี้

ก. หาสยสถายีภาวะ (อาการทางใจที่ขบขัน) คือ ความยิ้มแย้มที่เกิดในพระราชาผู้ทรงทัศนาและราชบริพารผู้ร่าเริงสนุกสนาน กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความขบขัน) คือ พระสนมกำนัลที่เล่นกีฬาต่าง ๆ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การเล่นกีฬาต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความสนุกสนาน

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความขบขัน) คือ ความสุขสำราญของพระราชาและราชบริพาร กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ การแสร้งสำรวม (อพหิตฺถา) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. หัสสรส (หาสยรส ความสนุกสนาน) คือ ความขบขันที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นหัสสรส (หาสยรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

7. อัพภุตรส (อัทภุตรส Adphutarasa-ความอัศจรรย์ใจ) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

โก ปาตุราสี ติทิวา นภมฺหิ
โอภาสยำ สำวรึ จนฺทิมาว
คตฺเตหิ เต รสฺมิโย นิจฺฉรนฺติ
สเตรตา วิชฺชุริวนฺตลิกฺเข.

(สรรพมิตตราชาทรงสนทนากับท้าวสักกะว่า)

ท่านเป็นใคร มาจากสวรรค์ชั้นไตรทศหรือ
ปรากฏอยู่ในนภากาศเหมือนดวงจันทร์ส่องสว่างในยามรัตติกาล

รัศมีทั้งหลายแผ่ซ่านออกจากกายท่านดุจสายฟ้าที่แลบอยู่ในอากาศ

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. วิมหยสถายีภาวะ (อาการทางใจที่พิศวง) คือ การที่อาการลอยตัวอยู่ในอากาศ และความแผ่ซ่านของรัศมีทั้งหลาย กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความพิศวง) คือ การปรากฏตัวของพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ที่ลอยอยู่ในอากาศ และมีกายที่แผ่รัศมีออกมา กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ ความกว้างใหญ่ไพศาลของท้องฟ้าในหมื่นจักรวาล และความกว้างใหญ่ของการแผ่ซ่านของรัศมีทั้งหลาย กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความพิศวง) คือ ความแข็งทื่อที่เกิดจากความพิศวง (ถมฺภ) และความเหน็ดเหนื่อย (เขท) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความตรึก (วิตกฺก) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. อัพภุตรส (อัทภุตรส ความอัศจรรย์ใจ) คือ ความพิศวงที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นอัพภุตรส (อัทภุตรส ความอัศจรรย์ใจ) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

8. ภยานกรส (Phayānakarasa-ความเกรงกลัว) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

สสฺวรำ รุรุทุะ เกจิทฺวิเลปุรถ จุกฺรุศุะ |
น กิญฺจิตฺปฺรตฺยปทฺยนฺต เกจิตฺตฺราสวิเจตสะ || 24 ||
วิเศษตะ เกจิทภิปฺรเณมุรฺเทเวนฺทรมารฺติปฺรหไตรฺมโนภิะ |
อาทิตฺยรุทฺรำศฺจ มรุทฺวสูศฺจ ปฺรเปทิเร สาครเมว จานฺเย || 25 ||
เชปุศฺจ มนฺตฺรานปเร วิจิตฺรานนฺเย ตุ เทวี˚ วิธิวตฺปฺรเณมุะ |
สุปารคำ เกจิทฺเปตฺย ตตฺตทฺวิเจษฺฏมานาะ กรุณำ วิเลปุะ || 26 ||

บางคนร้องไห้โฮ บางคนก็คร่ำครวญและตะโกน บางคนไม่ทำอะไรเลย เพราะตกตะลึง บางคนแม้ใจจะมีทุกข์ก็ยังบูชาเทพเจ้า มีพระอินทร์เป็นต้น บ้างก็บูชาพระอาทิตย์ รุทร มารุต วสุ และสาคร บ้างก็สวดอ้อนวอนพึมพำ และบางคนก็บูชาพระมหาเทวี บ้างก็มาที่สุปารคะ โดยอาการและวิธีต่าง ๆ เขาได้คร่ำครวญอย่างน่าสงสาร

คาถานี้เป็นตัวอย่างของภยานกรส (ความเกรงกลัว) จำแนกตามรสีอลังการ ดังนี้

ก. ภยานกสถายีภาวะ (อาการทางใจที่กลัว) คือ ความกลัวของพวกพ่อค้า กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความกลัว) คือ ทะเลที่ได้ชื่อว่าทวารแห่งมัจจุคืออัศวมุข กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ เสียงคลื่นทะเลที่ดังสนั่นที่แทงหูแทบจะแตกและแทงใจแทบจะสลาย อนุมานรู้โดยอ้อม

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความกลัว) คือ การร้องไห้ คร่ำครวญและตะโกนร้อง กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความรีบร้อนหลบหลีกให้ห่างไกล (อาเวค) ความหลงไม่รู้ว่าคืออะไรอย่างแน่ชัด (สมฺโมห) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. ภยานกรส (ความเกรงกลัว) คือ ความกลัวที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นภยานกรส (ความเกรงกลัว) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

9. สันตรส (ศานตรส Śāntarasa-ความสงบใจ) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

สฺวภาวภูตา มหตี กฺษมา จ ปราปกาเรษฺววิการธีรา |
ตทรฺถยุกฺตาศฺจ กถาวิเศษาะ กีรฺตฺยา มุนีˆ ตำ ปฺรถยำพภูวุะ || 3 ||

“ความอดกลั้น อันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นนิสัยของพระฤษี แสดงให้ประจักษ์โดยความสงบ อันมิได้แปรเปลี่ยนแม้เมื่อถูกผู้อื่นทำร้าย รวมทั้งการเทศนาอันวิเศษในหลักธรรมข้อนี้ กระทำให้มีกิตติคุณว่าเป็นมุนี”

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. สมสถายีภาวะ (อาการทางใจที่สงบ) คือ ความสงบที่เกิดแก่ชาวเมือง กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความสงบ) คือ พระโพธิสัตว์ กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญตบะอยู่ในป่าใกล้เมืองเพื่อความร่มเย็นในเมืองนั้น กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

ฆ. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความพอใจในการปฏิบัติธรรมของชาวเมือง (ธิติ) ความเข้าใจในการปฏิบัติธรรม (มติ) และความรู้ตัวในขณะปฏิบัติธรรม (สติ) เป็นต้น กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยข้อความในคาถาทั้งหมด

ง. อนุภาวะ (ผลของความสงบ) คือ การที่เมืองเป็นเมืองที่มีแต่ความเบิกบานยินดี ไม่มีโรค ไม่มีภัยพิบัติ กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

จ. สันตรส (ศานตรส ความสงบใจ) คือ ความสงบที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นสันตรส (ศานตรส ความสงบใจ) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

4.3 คุณค่าทางสังคม

ชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษากล่าวถึงหลักธรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมซึ่งเป็นคุณค่าทางสังคมของคนไทยได้เป็นอย่างดี โดยจะศึกษาในประเด็นเหล่านี้ คือ ค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เป็นลำดับดังต่อไปนี้

4.3.1 ค่านิยมในสังคมไทย

ค่านิยม มักเกิดจากกระแสความรู้สึกของคนในสังคม ที่ให้การยอมรับและให้คุณค่าแก่สิ่งใด ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ส่งผลให้สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การครอบครองหรือควรแก่การปฏิบัติ โดยขอยกค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามีและค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน โดยจะได้แสดงเป็นลำดับ ดังนี้

1. ค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี

วัฒนธรรมในสังคมไทย พอใจให้สตรีเป็นผู้มีจิตใจมั่นคงและจงรักภักดีต่อสามีของตนแต่ผู้เดียว พฤติกรรมที่ดีของผู้หญิงเช่นนี้มีในเรื่องกุมภชาดก ปรากฏนางสนมกำนัลเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อพระราชาอย่างไม่เปลี่ยนแปลง ในสังคมไทยมีค่านิยมในเรื่องพฤติกรรมของผู้หญิงที่ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามี หญิงใดมีสามีหลายคน จัดว่าเป็นหญิงที่ไม่ดีน่าประณาม ทั้งยังมีข้อปฏิบัติในสังคมไทยนอกจากเรื่องของศีลข้อ 3 แล้วยังมีบทประพันธ์ต่าง ๆ ไว้เตือนสติอีก เช่น กฤษณาสอนน้อง คำฉันท์ ที่กล่าวถึงข้อปฏิบัติที่ภรรยาที่ดีพึงกระทำต่อสามี คือต้องคอยปรนนิบัติรับใช้และรู้บุญคุณสามีในฐานะที่เป็นผู้คุ้มครองตน มีคติสอนใจมากมายหลายบท นอกจากนี้เกี่ยวกับการปฏิบัติตัวเป็นภรรยาที่ดีนั้น มีปรากฏว่าบิดาของนางวิสาขาได้สอนชีวิตการครองเรือนไว้เป็นโอวาท 10 ประการว่า

ไฟในอย่านำออก หมายถึง ไม่ควรนำความลับหรือเรื่องไม่ดีงามภายในครอบครัว ไปบอกเล่าให้คนภายนอกได้รับรู้ เป็นต้น[219]

สรุปได้ว่า ค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี ดังที่ปรากฏในเรื่องกุมภชาดก ยังคงมีปรากฏอยู่ในสังคมไทย ทำให้ครอบครัวและสังคมมีความสงบสุข หากภรรยาไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ทำให้ทั้งตนเอง ครอบครัวและสังคมมีความเดือดร้อน ซึ่งแท้จริงแล้วทั้งสามีและภรรยาก็ควรมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ให้เกียรติ เคารพซึ่งกันและกัน และรู้จักรักษาศีล ครอบครัวและสังคมก็จะไม่วุ่นวาย มีแต่ความสงบสุขอันเป็นผลที่ปฏิบัติหน้าที่ที่ดีต่อกันนั่นเอง

2. ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน

การอยู่ร่วมกันของคนในสังคม สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ คือ การอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ว่าจะเป็นการทำงานร่วมกันหรือการใช้ชีวิตร่วมกัน ต้องรู้จักประมาณตน ดังที่ปรากฏในเรื่องสุปปารกชาดก ที่พ่อค้าทั้งหลายรู้จักการประมาณในความรู้ความสามารถของตน ในการทำงานหรืออยู่ร่วมกับคนในสังคม จำเป็นจะต้องรู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน อย่าหลงตนว่าเก่งและก้าวร้าวต่อผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ย่อมผ่านเหตุการณ์และมีประสบการณ์มากกว่า รู้ว่าอะไรดีไม่ดี[220] และในเรื่องสุปปารกชาดก ปรากฏว่าพ่อค้าทั้งหลายได้อ่อนน้อมถ่อมต้นเข้าไปหาสุปปารกโพธิสัตว์ผู้มีประสบการณ์ในการเดินเรือมาช่วยเหลือจนได้ประสบความสำเร็จในชีวิต ดังนั้น ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความจำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมทั้งการทำงานร่วมกันหรือการใช้ชีวิตร่วมกัน และบุคคลในสังคมต้องรู้จักประมาณตน เพื่อให้สามารถอยู่ในสังคมร่วมกันได้อย่างปกติสุข หากไม่รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน และไม่รู้จักประมาณตน ตนเองนั่นแหละที่จะเป็นผู้ได้รับความเดือดร้อนในที่สุด

สรุปได้ว่า ค่านิยมในสังคมไทย ที่ได้ยกมาแสดงนี้ ชี้ให้เห็นได้ว่า หลักธรรมในชาดก ยังมีส่วนส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินชีวิตของคนไทย ในด้านของค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ต่อสามี แม้สามีเองก็ควรที่จะมีความซื่อสัตย์และมีความรับผิดชอบครอบครัวร่วมกัน นอกจากนี้ ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตนมีความจำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้เป็นสังคมที่น่าอยู่อาศัย ซึ่งยังพบได้ในสังคมไทยในปัจจุบันนี้

4.3.2 ความเชื่อในสังคมไทย

ความเชื่อ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดของคนในอดีตที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา และมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชน โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความเชื่อจะมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น คนไทยมีความเชื่อเรื่องต่าง ๆ แตกต่างกันออกไป

---

[219] มูลนิธิธรรมกาย. **มหาอุบาสิกาวิสาขา ยอดอุปัฏฐายิกาคูบุญพระพุทธศาสนา**. พิมพครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอส พี เค เปเปอรแอนดฟอรม, 2548), หนา 79-81 และ 100-104

[220] พรรณี เกษกมล, ดร. **จากชาดกสู่ไอที**. (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2549), หนา 218.

ตามสภาพของวัฒนธรรมที่รับมาจากบรรพบุรุษในอดีตมีอยู่ทุกภูมิภาค บางความเชื่อเป็นข้อห้าม ถ้าไม่เชื่อจะเกิดผลเสียต่าง ๆ ความเชื่อมีทั้งที่มีเหตุผลและไม่มีเหตุผล ความเชื่อที่สืบทอดกันมาจนกลายเป็นประเพณี ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนา ความเชื่อของคนในท้องถิ่นมีผลไปถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่นและเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ความเชื่อที่แตกต่างกันของแต่ละท้องถิ่น ส่งผลให้รูปแบบการปฏิบัติแตกต่างกันออกไปด้วย[221]

ผศ.วรวุธ สุวรรณฤทธิ์ ได้กล่าวไว้ว่า คนไทยส่วนใหญ่มีความเชื่อในเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด จึงมักนิยมทำบุญและประกอบการกุศล โดยถือว่าเป็นความสุขทางใจและเป็นการสะสมกุศลกรรมในปัจจุบัน เพื่อหวังจะได้รับประโยชน์สุขในอนาคต การทำบุญหมายถึงการทำบุญตามประเพณีนิยมในพระพุทธศาสนา และการให้ทาน ส่วนกุศล หมายถึง การประกอบการกุศลแก่ส่วนรวมหรือสาธารณกุศล เช่น การบริจาคเงินสร้างโรงเรียน ศาลาพักร้อน โรงพยาบาล เป็นต้น[222]

นอกจากนั้น ความเชื่อทางพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎกว่า มีความเชื่อ 4 ประการคือ

1) เชื่อเรื่องกรรม ดังปรากฏในวสลสูตรว่า “คนจะชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะชาติกำเนิดก็หามิได้ จะชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หามิได้ แต่ชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะกรรม ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม”[223]

2) เชื่อเรื่องผลของกรรม ดังปรากฏในสมุททกสูตรว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว”[224]

3) เชื่อว่าสัตว์เป็นผู้มีกรรมเป็นของตน ดังปรากฏในจูฬกัมมวิภังคสูตรว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”[225]

4) เชื่อเรื่องปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดังปรากฏในปาสราสิสูตรว่า “‘เราเป็นผู้รู้ธรรมทั้งปวง หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา ตรัสรู้ยิ่งเองไม่มีอาจารย์ ไม่มีผู้เสมอเหมือนหรือทัดเทียมทั้งในโลกและเทวโลก เราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม เราผู้เดียวเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ดับกิเลสใน

---

[221] อุดม เชยกีวงศ และคณะ. **ศิลปะ และวัฒนธรรมไทย**. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, 2548), หนา 51-52.

[222] วรวุธ สุวรรณฤทธิ์และคณาจารยมหาวิทยาลัยราชภัฏ. **วิถีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร, 2547), หนา 54.

[223] ขุ.สุ. (ไทย) 25/136/532-533.

[224] สำ.ส. (ไทย) 15/256/373-374.

[225] ม.อุ. (ไทย) 14/279/356.

โลกได้แล้ว”[226] และปรากฏในทสุตตรสูตรว่า “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า’...”[227]

ความเชื่อดังกล่าวที่สอดคล้องกับชาดก อาทิเช่น ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ คนในสังคมไทยจะถูกปลูกฝังเรื่องนี้มาตั้งแต่เด็ก โดยพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติผู้ใหญ่ จะอบรมสั่งสอนเด็กให้มีความเชื่อในเรื่องศีลธรรม อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องบุญบาป เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด สอนเรื่องการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เมื่อเป็นผู้ใหญ่ ความเชื่อนี้ยังคงมีอยู่ในคนไทยแทบทุกคน ด้วยเป็นเพราะว่าประเทศไทยนับถือพระพุทธศาสนาซึ่งสอนให้เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม อันมีเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ซึ่งปรากฏอยู่ในชาดกแทบจะทุกเรื่องมีตัวอย่างเช่น เรื่องสวรรค์ ในเรื่องกุมภชาดก เรื่องกรรมในเรื่องขันติวาทิชาดก โดยชาวพุทธทั่วไปล้วนตอบว่ามีความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ จึงได้มาปฏิบัติธรรมเพื่อทำให้จิตใจมีความสงบสุขในชาติปัจจุบัน และสะสมบุญกุศลไปสู่โลกหน้าคือสวรรค์ เป็นการยกระดับจิตใจให้สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป เหล่านี้เป็นตัวอย่างของความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ที่ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตคนไทย

จากข้อมูลที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า คนไทยส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชน จึงมีความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ที่ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตคนไทย

4.3.3 การประพฤติธรรม

การประพฤติธรรมถือว่าเป็นยารักษาจิตที่ต้องส่องเสพเพื่อเป็นภูมิคุ้มกันยามถึงคราวตกทุกข์ได้ยาก ย่อมได้รับความช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ แม้แต่เทวดายังต้องมาช่วยให้รอดปลอดภัย ดังปรากฏในเรื่องกุมภชาดก นอกจากนี้ ยังปรากฏผู้ที่ประพฤติธรรมแล้วพ้นภัยเมื่อยามตกทุกข์ ดังปรากฏในเรื่องสุปปารกชาดก

ในประเด็นเรื่องการประพฤติธรรมนี้ ขอกล่าวถึง 4 ข้อ คือ การให้ทาน การรักษาศีล การแสดงธรรม การสวดมนต์ พอสังเขปดังต่อไปนี้

1. การให้ทาน สำหรับการให้ทานที่สำคัญในสังคมไทยปัจจุบัน สามารถพบเห็นได้ทุกวันตอนเช้า คือ การทำบุญตักบาตร ถือได้ว่าเป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่โบราณกาล แม้ในปัจจุบันก็ยังคงเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนไทย โดยกฤษณา วงษาสันต์ ได้กล่าวว่า การทำบุญตักบาตรได้ประโยชน์ 3 ทางคือ (1) ผู้ทำได้บุญฝึกตนให้เป็นผู้เสียสละและแบ่งปัน (2) สงเคราะห์พระภิกษุสามเณร ให้สามารถยังชีพเพื่อจะได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย (3) เป็นการสืบทอด

---

[226] ม.มู. (ไทย) 12/285/310.

[227] ที.ปา. (ไทย) 11/355/379.

พระพุทธศาสนา[228] ซึ่งในวัดทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะในวันธรรมสวนะ จะมีการถวายสังฆทานแด่พระภิกษุสามเณร มีอุบาสกอุบาสิกานำอาหารของแห้งเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อพระภิกษุสามเณรมาถวาย นับว่าเป็นประเพณีที่ดีงามควรที่จะปฏิบัติให้สืบต่อไป

2. การรักษาศีล ชาวพุทธทั่วไปที่มาปฏิบัติธรรมรักษาศีลอุโบสถนั้น ล้วนมีความเชื่อในเรื่องของบุญ บาป นรก สวรรค์ เชื่อว่าการรักษาศีลนี้ทำให้ได้บุญกุศล เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วจะไปโลกสวรรค์ ทั้งเมื่อได้ฟังพระเทศน์เรื่องเกี่ยวกับนรก สวรรค์ บุญ บาป แล้วยิ่งมีความเชื่อมั่นมากขึ้น บางครั้งอาจเคยฟังพระเทศน์เรื่องในชาดก แต่ส่วนใหญ่อุบาสกอุบาสิกาเหล่านี้จะไม่ทราบว่าเป็นเรื่องใดบ้าง มีความหมายว่าอย่างไร บางครั้งมีโอกาสได้ฟังพระเทศน์จึงเข้าใจบ้าง แต่นาน ๆ ไปก็ลืม โดยเรื่องที่เคยฟังเกี่ยวกับการรักษาศีลอุโบสถที่เป็นชาดกซึ่งเป็นเรื่องกล่าวถึงอานิสงส์ของการรักษาศีลอุโบสถ แค่วันเดียวและครึ่งวันก็มีอานิสงส์มากแล้ว ทำให้เพิ่มความเชื่อมั่นให้กับอุบาสกอุบาสิกายิ่งขึ้น

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงอุโบสถไว้หลายที่ เช่น ในอุตตราวิมาน เทพธิดาได้กล่าวว่า “เมื่อยังครองเรือนอยู่ มิได้มีความริษยา ความตระหนี่ ความตีเสมอ ไม่มักโกรธ ประพฤติตามคำสั่งสามี และไม่ประมาทในการรักษาศีลอุโบสถเป็นนิตย์ เข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ 8 ทุกวัน 14 ค่ำ 15 ค่ำและ 8 ค่ำแห่งปักษ์ และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ สำรวมระวังในศีลตลอดเวลา และแจกจ่ายทานด้วยความเคารพ จึงได้ครอบครองวิมานนี้”[229]

ในวิถีชีวิตของคนไทยนั้น ยังมีการประพฤติธรรมด้วยการรักษาศีล โดยเชื่อว่าการรักษาศีลนี้ทำให้ได้บุญกุศล เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วจะไปเกิดในโลกสวรรค์

3. การแสดงธรรม ในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาแล้ว พระพุทธเจ้าได้ใช้ชาดกในการประกาศหลักธรรมคำสอนแก่พุทธบริษัททั้งหลาย ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมนั้น จะทรงปรารภเหตุก่อนที่จะตรัสเล่าชาดกในอดีตขึ้นมาแสดง เมื่อทรงประชุมชาดกเสร็จแล้ว ทรงแสดงธรรมคืออริยสัจ 4 จบลงด้วยผู้ฟังทั้งหลายได้บรรลุธรรมมีพระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ เช่นเดียวกันในสังคมไทยปัจจุบันยังปรากฏว่า ในการเทศนาธรรมของพระภิกษุในวัดวาต่าง ๆ จะมีการเทศน์ในพระวิหารหลวงทุกวันพระ และทุกคืน หลังจากที่พระภิกษุได้นำประชาชนทั้งหลายสวดมนต์ทำวัตรเย็นในเวลาเย็นของทุกวัน

ชาดกเป็นสื่อที่ดีอย่างหนึ่งในการสอน ดังนั้น พระธรรมกถึกจึงได้นำชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมาเทศนาโดยได้แสดงถึงหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในชาดกแต่ละเรื่องนั้นให้ประชาชนได้เข้าใจง่ายขึ้นและเป็นที่จดจำ เมื่อประชาชนพุทธศาสนิกชนได้ฟังเทศน์แล้วเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา เชื่อมั่น มีความมั่นใจ มั่นคงในพระพุทธศาสนา จนสามารถนำหลักธรรมไปปฏิบัติหรือประยุกต์ใช้ใน

---

[228] กฤษณา วงษาสันตและคณะ. **วิถีไทย**. (กรุงเทพมหานคร: เธิรดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, 2542), หน้า 100.

[229] ขุ.วิ. (ไทย) 26/124-136/22-23.

ชีวิตประจำวันได้ ดังนั้น จึงเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หลักธรรมในชาดก มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนต่อวัฒนธรรมประเพณีหรือวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

4. การสวดมนต์ ในหลาย ๆ วัดได้จัดกิจกรรมการสวดมนต์ ทุก ๆ วัน ภายในพระวิหาร ซึ่งนำโดยพระวิทยากรของวัด และมีหนังสือสวดมนต์ของทางวัดไว้สำหรับเป็นคู่มือของทุกคน เรื่องการสวดมนต์ของอุบาสกอุบาสิกา ส่วนมากจะมีทุกวันพระ ประชาชนทำวัตรเช้า ประกาศอุโบสถ สมาทานอุโบสถศีล ฟังพระธรรมเทศนาจบแล้วถวายสังฆทาน พระสงฆ์อนุโมทนา ภาคเที่ยงสวดมนต์บททำวัตรพระ แล้วเจริญกัมมัฏฐานจิตภาวนา ส่วนการสวดมนต์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ทำวัตรเย็นแล้วเจริญพระพุทธมนต์ สวดมนต์บทที่เกี่ยวข้องกับวันนั้น ๆ มาสวด[230] เช่น ถ้าเป็นวันอาสาฬหบูชาจะสวดมนต์บทธัมมจักกัปปวัตตนสูตร[231] เป็นต้น

การสวดมนต์นี้ นับได้ว่าเป็นวิธีการเจริญสมาธิภาวนาอย่างหนึ่ง ทั้งยังเป็นการทบทวนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วย ซึ่งผลของการสวดมนต์ถือเป็นการรักษาและประกาศคำสอน กำจัดกิเลสนิวรณ์ ให้พรประชาชนและตนเอง อุทิศกุศลแก่ผู้ล่วงลับ ดับทุกข์โรคภัย ข้ามโอฆสงสารถึงพระนิพพานในอนาคต[232] นับได้ว่าการสวดมนต์เป็นกิจกรรมที่ดี เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ควรแก่การรักษาให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยต่อไป

สรุปได้ว่า ในด้านการประพฤติธรรมนั้น ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งการให้ทาน การรักษาศีล การแสดงธรรม การสวดมนต์ โดยได้อาศัยสื่อจากเรื่องชาดกนำมาใช้ในการถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน เห็นได้ว่าหลักธรรมจากชาดกเหล่านี้ ยังส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม และมีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของคนไทยอยู่เป็นอันมาก

4.3.4 หลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

ชาดกทั้ง 3 เรื่องได้แสดงให้เห็นถึงทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจ-บารมี และเมตตาบารมี มุ่งแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการบำเพ็ญบารมีเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นให้พฤติกรรมของพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้อ่านเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติพัฒนาตน พัฒนาคนและสังคมให้มีความสงบสุข ผู้วิจัยขอกล่าวถึงบารมีต่าง ๆ ที่ปรากฏในชาดกทั้ง 3 เรื่อง โดยสังเขปดังนี้

---

[230] พระราชวิจิตรปฏิภาณ และคณะกรรมการโครงการเปิดพระอารามภาคกลางคืน. **สวดมนต์วัดสุทัศนเทพวราราม**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ม.ป.ป.), หนา (ฉ)-(ช).

[231] เรื่องเดียวกัน, หนา 86.

[232] พระราชวิจิตรปฏิภาณ. **มาสวดมนต์กันเถอะ**. (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ม.ป.ป.), หน้า (ช).

1. ทานบารมี

ชาดกทั้ง 3 เรื่องกล่าวถึงทานคือการให้ที่แตกต่างกันตามสถานการณ์นั้น การให้ทานนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย เราต้องยินยอมสละทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความเหนื่อยยากให้กับคนอื่น ดังที่พระพุทธเจ้าในตรัสไว้ว่า “ทานญฺจ ยุทฺธญฺจ สมานมาหุ[233] บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า การให้ทานกับการรบเสมอกัน” เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะเข้าสู่สนามรบแล้วคิดว่าจะรักษาชีวิต ย่อมเป็นไปไม่ได้ เมื่อตั้งใจว่าจะเข้าสู่สนามรบแล้ว จะต้องยอมสละชีวิต จึงจะเข้าสู่สนามรบได้ ฉันใด ผู้ให้ทานก็เช่นเดียวกัน หากคิดว่าจะรักษาทรัพย์ของตนเอง และจะให้ทาน ก็ย่อมเป็นไปไม่ ในขณะให้ทาน ผู้ให้ทานได้เปลี่ยนโลกิยทรัพย์ให้เป็นอริยทรัพย์เป็นเสบียงทิพย์ที่จะติดตามตัวเราต่อไป แม้จะเห็นว่าทรัพย์ของเราหมดสิ้นไป แต่ความเป็นจริงเราได้ฝากไว้ในธนาคารบุญเพื่ออนาคตของเราเองโดยแท้

การให้เป็นพื้นฐานความดีของมนุษยชาติและเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้ในการจรรโลงสันติสุข บิดามารดา ถ้าไม่ให้ คือไม่เลี้ยงเรามา เราเองก็ตายเสียตั้งแต่เกิดแล้ว สามีภรรยา หาทรัพย์มาได้ไม่ปันกันใช้ ก็บ้านแตก ครูอาจารย์ ถ้าไม่ให้ คือไม่ถ่ายทอดวิชาความรู้แก่เรา เราก็โง่ดักดาน คนเรา ถ้าโกรธแล้วไม่ให้อภัยกัน โลกนี้ก็เป็นกลียุค ชีวิตของคนเราจึงดำรงอยู่ได้ด้วยทาน เราโตมาได้ก็เพราะทาน เรามีความรู้ในด้านต่าง ๆ ก็เพราะทาน โลกนี้จะมีสันติสุขได้ก็เพราะทาน ทานจึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อมนุษยชาติ

ทานนั้น มี 3 ประเภท คือ

1) อามิสทาน คือการให้วัตถุสิ่งของ

2) ธรรมทาน คือการให้ความรู้ ถ้าเป็นความรู้ทางโลกมีให้ศิลปะวิทยาการต่าง ๆ เรียกว่าวิทยาทาน ถ้าเป็นความรู้ทางธรรม มีการสอนให้ละชั่ว ประพฤติดี ทำใจให้ผ่องใส เรียกว่าธรรมทาน

3) อภัยทาน คือการสละอารมณ์โกรธเป็นทาน ให้อภัย ไม่จองเวร สละอารมณ์โกรธพยาบาทให้ขาดออกจากใจ

การให้ธรรมะถือว่าเป็นการให้ที่ได้บุญสูงสุด มีคุณค่ากว่าการให้ทั้งปวง เพราะทำให้ผู้รับมีปัญญารู้เท่าทันโลก เท่าทันกิเลส สามารถนำไปใช้ได้ไม่รู้จักจบสิ้น ทั้งชาตินี้และชาติต่อ ๆ ไป ส่วนทานชนิดอื่น ๆ ผู้รับได้รับแล้วไม่ช้าก็หมดสิ้นไป

สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาติ
สพฺพรตึ ธมฺมรติ ชินาติ ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาติ[234]

การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรม ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง

---

[233] สำ.ส. (บาลี) 15/33/24.

[234] ขุ.ธ. (บาลี) 25/354/78.

ทานเป็นเรื่องของความชุ่มเย็น ผู้ที่ให้อยู่เสมอย่อมมีใจผ่องใสเยือกเย็น หมู่ชนที่นิยมการให้ย่อมไม่มีความเดือดร้อนใจ เนื่องจากต่างคนต่างมีอัธยาศัยไมตรีถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน อนึ่ง ผลบุญจากการให้จะสะสมอยู่ในใจของเรา ทำให้มีอำนาจมีพลังสามารถดึงดูดทรัพย์ได้ ถ้าใครสั่งสมการให้และการเสียสละมามากจะมีพลังดูดทรัพย์มาก ถ้าใครมีใจตระหนี่มีความโลภมาก จะมีพลังดูดทรัพย์น้อย โบราณท่านจึงกล่าวไว้ว่าคนทำทานมามากจะทำให้รวย แม้พระพุทธเจ้าก็ยังทรงยกย่องทานไว้หลายลักษณะ ดังนี้

นตฺถิ จิตฺเต ปสนฺนมฺหิ อปฺปกา นาม ทกฺขิณา เมื่อมีจิตเลื่อมใสแล้วทักษิณาทานหาชื่อว่าเป็นของน้อยไม่[235] ททโต ปุญฺญ ปวฑฺฒติ บุญของผู้ให้ย่อมเจริญก้าวหน้า[236] ททำ มิตฺตานิ คนฺถติ ผู้ให้ย่อมผูกไมตรีไว้ได้[237] พหุโน ชนสฺส ททมาโน ปิโย โหติ มนาโป ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก[238]

ดังนั้น โดยทั่วไปเรามักจะได้ยินว่า ผู้นำคือผู้เสียสละบ้าง ผู้นำคือผู้รับใช้บ้าง ผู้นำคือผู้บริการบ้าง ซึ่งคำเหล่านี้ล้วนเป็นลักษณะของผู้นำที่พึงประสงค์กล่าวได้ว่า หากผู้นำเป็นได้ดังนั้นก็เรียกได้ว่าเป็นผู้บำเพ็ญทานบารมี เพราะทานบารมีก็คือการเสียสละอย่างยิ่ง กล่าวคือมีชีวิตเป็นเดิมพัน หมายความว่าแม้แต่ชีวิตก็สละแทนคนอื่นได้ เพื่อให้คนอื่นรอดปลอดภัย แต่การกระทำนั้นต้องมีเหตุผล (ปัญญา) กำกับเสมอ ไม่ได้ทำด้วยความลุ่มหลงหรือเพื่อให้ใครมายกย่อง แต่มีปณิธานหรืออุดมการณ์แห่งคุณยิ่งใหญ่ คือพระโพธิญาณ สาวกบารมีญาณ เป็นต้น ทานเป็นหนึ่งในหลักสังคหวัตถุ 4 ประการ ทศพิธราชธรรม และบุญกิริยาวัตถุ เป็นต้น ดังพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญมาตั้งแต่อดีตอันยาวนาน แต่เรารู้จักทานได้ดีคือพระเวสสันดรที่ได้ทรงบำเพ็ญทานบารมีซึ่งเป็นพระชาติสุดท้ายก่อนจะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ทั้งนี้ สุปปารกะ ท้าวสักกเทวราช และกุณฑลดาบสโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญทานบารมี คือการเสียสละทรัพย์สมบัติเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น จัดเป็นอามิสทาน การให้อภัยเมื่อถูกทำร้ายเป็นอภัยทาน และการให้ “ธรรมทาน” คือสอนให้รู้จักพอเพียง โทษของน้ำเมาเป็นอเนกประการ และขันติความอดทนอดกลั้นรวมถึงธรรมตามหลักความอดกลั้น เป็นธรรมทาน

2. ศีลบารมี

ชาดกทั้ง 3 เรื่อง เช่นสุปปารกชาดก ปรากฏเรื่องของศีล 5 ที่สุปปารกโพธิสัตว์ใช้เป็นพลังในการกล่าวคำสัตว์เพื่อชวยเหลือพวกพ่อค้าและคนเรือผู้รู้เรื่องราวที่จะเกิดขึ้นจึงกลัวตาย ร้องไห้คร่ำครวญเหมือนสัตว์ที่ตกอยู่ในนรกอเวจี

---

[235] ขุ.วิ. (บาลี) 26/804/80.

[236] ขุ.อุ. (บาลี) 25/75/219.

[237] สำ.ส. (บาลี) 15/246/259.

[238] องฺ.ปญฺจก. (บาลี) 22/35/35.

ศีลในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นตามหลักเหตุผลของกฎธรรมชาติเป็นข้อปฏิบัติขั้นเริ่มแรก มุ่งไปที่ความประพฤติพื้นฐาน จึงเน้นไปที่การละเว้นความชั่วต่าง ๆ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้น แต่ศีลก็มิได้หมายถึงความประพฤติทางกาย วาจา ในภายนอกแต่อย่างเดียว จิตใจเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่ต้องประสานต่อเนื่องกันโดยตลอด โดยถือว่าจิตใจเป็นจุดเริ่มต้น จึงกำหนดที่ตัวเจตนาในใจเป็นหลัก ดังที่พระสารีบุตรเถระอัครสาวกฝ่ายขวาของพระพุทธเจ้ากล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถาว่า “เจตนาชื่อว่าศีล เจตสิกชื่อว่าศีล ความสำรวมชื่อว่าศีล ความไม่ล่วงละเมิดชื่อว่าศีล ศีลเป็นที่รวมแห่งความสำรวม เป็นที่รวมแห่งความไม่ล่วงละเมิด เป็นที่รวมแห่งเจตนาที่เกิดในขณะสำรวมและไม่ล่วงละเมิดนั้น”[239]

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้ตรัสถึงศีล 5 ในพระราชนิพนธ์เรื่องทศบารมี ทศพิธราชธรรม ว่าศีล 5 เป็นกฎหมายในทางปกครอง ตรัสอีกว่า

“เจตนาที่จะรักษากาย วาจา ใจให้เป็นปกติ เว้นจากการประพฤติทุจริตชื่อว่าศีล ศีลในทางปกครองคือการประพฤติตามกฎหมาย จารีตประเพณีอันดีงาม ในทางพระพุทธศาสนาอย่างต่ำคือ ศีล 5 ประชาชนทั่วไปสามารถสมาทานรักษาได้ ศีล 5 ประการนี้มีมาเก่าก่อนพุทธกาล พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นราชาแห่งแผ่นดิน ได้ทรงสมาทานรักษา และทรงประกาศแนะนำให้ราษฎรและจักรพรรดิมณฑลสมาทานรักษาศีล 5 ศีล 5 นี้จึงเป็นกฎหมายในทางปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิ ถึงแม้ว่าบัดนี้จะมีกฎหมายอยู่มากมายก็ยังต้องอาศัยศีล 5 อุปการะ ราษฎรจึงจะอยู่อย่างสงบสุข ถ้าพระมหากษัตริย์ทรงประพฤติดำรงอยู่ในศีล 5 ต่อประชาชน ทำให้ประชาชนมีความสบายใจ ไม่ต้องเกรงกลัวว่าจะได้รับราชภัยจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงมีพระมหากรุณา พระบรมราชูปถัมภ์ พระบรมราชานุเคราะห์ จึงจัดศีลว่าเป็นมหาทานด้วย เมื่อพระมหากษัตริย์มีราชธรรม เสด็จพระราชดำเนินไปที่ใด ประชาชนก็ชื่นบานรับเสด็จไม่ต้องหลบหนีซ่อนเร้น ทำมาหากินก็สะดวก เกิดโภคผลต่าง ๆ ผ่อนคลายความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชน ศีลเป็นหลักธรรมใหญ่สำหรับทุกฝ่าย ทุกคนควรยึดถือปฏิบัติ ทั้งฝ่ายที่เป็นผู้ปกครองและฝ่ายผู้ใต้ปกครอง ผู้ปกครองทุกระดับชั้นที่ไม่ตั้งอยู่ในศีลย่อมประพฤติทุจริต ทำให้ประชาชนผู้ใต้ปกครองเดือดร้อนด้วยอธรรม ผู้ปกครองที่ปราศจากเมตตา กรุณา ปราศจากศีล ทำตนเป็นคนชั่วเป็นผู้ร้าย ก่อความเดือดร้อนต่าง ๆ ศีลจึงจำเป็นสำหรับทุกฝ่าย ถ้าทุกฝ่ายตั้งมั่นอยู่ในศีล บ้านเมืองก็สงบสุข ปราศจากโจรผู้ร้ายและทุจริตทั้งปวง”[240]

ศีลมีมาก่อนพุทธกาล โดยที่นักปฏิบัติธรรม นักบวช ในสมัยก่อนพุทธกาล รักษาศีลอยู่เป็นนิตย์ ดังปรากฏในสรภังคชาดกที่พระอินทร์ถามสรภังคดาบสโพธิสัตว์ว่า บัณฑิตเรียกคนเช่นไรว่ามีศีล

---

[239] ขุ.ป. (ไทย) 31/39/60.

[240] สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ทศบารมีทศพิธราชธรรม**. พิมพ์เนื่องในมหาอุดมมงคลวโรกาสพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช 2 – 5 กรกฎาคม พุทธศักราช 2531, หนา 108.

มีคำตอบว่า “บุคคลใดในโลกนี้ สำรวมกาย วาจา ใจ ไม่ทำบาปกรรมอะไร ไม่พูดเหลาะแหละเพราะเหตุแห่งตน บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า ผู้มีศีล”[241] ฉะนั้น จึงเป็นการชี้ให้เห็นว่าศีลมีมาก่อนสมัยพุทธกาล

ทางด้านการเมืองการปกครอง นักการเมืองที่ทำหน้าที่แทนประชาชนในรัฐสภาต้องมีศีลธรรม โดยยึดหลักศีล 5 เป็นสำคัญ หากทุกคนได้ใช้ศีล 5 ในการดำเนินชีวิต คุกก็ไม่ต้องขยาย ตำรวจก็ไม่มีงานให้ทำ ศีลนั้นเป็นเรื่องสำคัญ แต่นักการเมืองมักจะมีศีลไม่ครบ โดยเฉพาะศีลข้อ 4 มีความจำเป็น บางทีต้องใช้เทคนิคการพูด หลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดความขัดแย้ง จึงจะทำให้เกิดความสงบสุขในประเทศได้ ดังจะเห็นได้ว่าศีล 5 สามารถใช้เป็นกฎหมายในทางการปกครองประเทศได้ ถ้าหากว่าทุกคนทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองประพฤติปฏิบัติตามศีล 5 บ้านเมือง สังคม ประเทศชาติก็จะสงบสุข สามารถสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ประเทศชาติได้ดังในเรื่องเนมิราชาดกว่า เมื่อพระเจ้าเนมิราชครองราชสมบัติ โปรดให้สร้างโรงทานริมประตูเมือง 4 แห่ง โรงทานกลางเมือง 1 แห่ง ทรงบริจาคทานแก่ประชาชนอยู่เป็นนิตย์ ทรงรักษาศีล และสั่งสอนประชาชนของพระองค์ให้ตั้งมั่นอยู่ในศีลในธรรม ดังนั้น จึงปรากฏว่าประชาชนทั้งหลายล้วนแต่เป็นผู้มีศีลมีสัตย์ ไม่มีการเบียดเบียนทำบาปหยาบช้า บ้านเมืองก็ร่มเย็นเป็นสุข

ศีล 5 ยังมีองค์ประกอบของมรรค 8 ดังที่พระวัลโปละราหุลได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องพระพุทธเจ้าทรงสอนอะไรว่า

ศีลมีองค์ประกอบของอริยอัฏฐังคิกมรรคอยู่ 3 ข้อ คือ สัมมาวาจา การเจรจาชอบ ไม่พูดปด ไม่พูดส่อเสียด คำหยาบ คำด่าทอ เสียดสี เพ้อเจ้อ ไร้สาระ ให้งดวาจาที่ผิดและเป็นโทษ ควรพูดแต่คำสัตย์ มีไมตรี เป็นประโยชน์ สุภาพ ไพเราะ พูดให้ถูกกาลเทศะ สัมมากัมมันตะ การงานชอบส่งเสริมความประพฤติที่มีศีลธรรม มีสันติ งดเว้นจากการทำลายชีวิต การลักทรัพย์ การกระทำที่ไม่ซื่อสัตย์สุจริตจากการประพฤติผิดในกาม รู้จักการช่วยเหลือผู้อื่น และสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ งดเว้นจากการเลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพที่นำความเดือดร้อนมาให้แก่ผู้อื่น ความประพฤติทางด้านศีลธรรมนี้ถือได้ว่าเป็นรากฐานสำคัญต่อการบรรลุธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไป[242]

สถานการณ์ในปัจจุบันของประเทศไทย ปรากฏความขัดแย้งทางความคิดจนนำไปสู่การรวมกลุ่มชุมนุมประท้วง แบ่งฝ่ายกันระหว่างประชาชนด้วยกันเอง แบ่งฝ่ายกันระหว่างประชาชนกับรัฐบาล มีการทะเลาะวิวาท ด่าทอเสียดสีกัน ขาดความสามัคคีของคนในประเทศ บางครั้งถึงขั้นมีการปะทะกันจนบาดเจ็บล้มตาย ทำให้การปกครองประเทศไม่เป็นไปอย่างราบรื่น เกิดความชะงักงันทางการพัฒนาประเทศชาติในด้านต่าง ๆ ติดตามมา เช่น สังคม เศรษฐกิจ เป็นต้น ประชาชนส่วน

---

[241] ขุ.ชา. (บาลี) 27/76/436., (ไทย) 27/76/607.

[242] พระวัลโปละ ราหุล. **พระพุทธพุทธเจ้าทรงสอนอะไร**. แปลและเรียบเรียงโดย รศ.ชูศักดิ์ ทิพยเกสร และคณะ, พิมพครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 86-88.

ใหญ่ของประเทศที่ไม่มีส่วนในความขัดแย้งนี้ก็พลอยได้รับผลกระทบไปด้วย ได้รับความเดือดร้อนทุกข์ยาก จากการทะเลาะวิวาทแตกความสามัคคีของคนส่วนนี้

นอกจากนี้ ยังปรากฏเรื่องการทะเลาะวิวาทจนถึงขั้นผูกโกรธ อาฆาตหมายเอาชีวิตกัน ดังเช่นในขันติวาทิชาดก ปรากฏความพิโรธของพระราชาที่มีต่อกุณฑลดาบสโพธิสัตว์เป็นเหตุให้ทำกรรมหนักต้องตกทุกข์ได้ยาก เช่นเดียวกับประเทศไทยในขณะนี้ ที่คนในประเทศมัวแต่ทะเลาะวิวาทขัดแย้งทางความคิด ไม่สามารถยอมรับทัศนคติของผู้อื่นได้ และคนในประเทศขาดหลักธรรมที่สำคัญอีกประการคือความเสียสละ ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ควรมีในสังคมคนไทยเป็นอย่างมากโดยเฉพาะผู้นำ ดังที่ปรากฏในเรื่องกุมภชาดก ซึ่งว่าด้วยการเสียสละของพระอินทร์โพธิสัตว์ที่ยอมสละความสุขของพระองค์ให้พระราชาและชาวเมือง เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความเสียสละของพระโพธิสัตว์ และผลจากการประพฤติตั้งอยู่ในธรรมคือความเสียสละและศีล 5 ทำให้พระราชาและชาวเมืองมีความสงบสุข

จากตัวอย่างเหตุการณ์ในชาดกที่ได้ยกมากล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า การทะเลาะวิวาทผูกความโกรธ อาฆาตหมายเอาชีวิตกันมีแต่การนำความเสื่อม ความเสียหายมาให้แก่ตนและผู้อื่น ดังที่ปรากฏในชาดกเรื่องขันตวาทิชาดก หากคนในประเทศยังมีการทะเลาะวิวาทกันอีก นั้นไม่เป็นผลดีเลย ประเทศชาติต้องพบกับความสูญเสีย ไม่มีความเจริญก้าวหน้า ประชาชนก็อยู่กันอย่างไม่สงบสุข

กรณีศึกษาในเรื่องกุมภชาดก ที่พระอินทร์ยอมเสียสละส่วนพระองค์เพื่อมาตักเตือนพระราชาและชาวเมืองไม่ให้ดื่มสุราอันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์โดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น พบหลักธรรมของพระอินทร์ที่สำคัญ 2 ประการคือ ความเสียสละและการรักษาศีล เป็นคุณธรรมที่สำคัญที่บุคคลที่เป็นผู้นำควรมี จึงทำให้เหตุการณ์จบลงด้วยดีในที่สุด เพราะธรรมย่อมคุ้มครองผู้ประพฤติธรรม ถ้าทั้งผู้นำหรือผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองในประเทศรู้จักเสียสละ ยอมเสียผลประโยชน์หรือความสุขส่วนตัวไปบ้าง เพื่อเห็นแก่ประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่ ทั้งทุกคนมีความมั่นคงในการรักษาศีล โดยเฉพาะศีล 5 ทุกข้อ ไม่ทำร้ายทำลายร่างกายและชีวิตของผู้อื่น ไม่ทำลายทรัพย์สินของใคร ไม่ทำลายของรักของใคร ไม่ด่าทอเสียดสีกันให้วาจาทำลายผู้อื่น ไม่พูดคำหยาบโกหกหลอกลวงใคร หรือทำให้ใครผิดใจกันเข้าใจอะไร ๆ ผิด ๆ บิดเบือนความจริง เอาดีใส่ตัวเอาชั่วใส่ผู้อื่น การผิดศีลข้อที่ 4 นี้พบได้บ่อยในเหตุการณ์ทะเลาะวิวาทกัน และสุดท้ายไม่ควรใช้ชีวิตอย่างประมาทขาดสติ เสพของมึนเมา แม้กระทั่งการเสพข้อมูลที่ผิด ๆ บิดเบือนความจริง ใส่ความผู้อื่น

3. ปัญญาบารมี

ปัญญาเป็นแสงสว่างนำโลก โดยทั่วไป บุคคลผู้นำย่อมมีปัญญาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการนำพาหมู่คณะหรือองค์กรไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ ปัญญาเป็นตัวเลือกแรกที่สังคมยกย่องและยอมแต่งตั้งให้ผู้มีปัญญาเป็นผู้นำ ดังนั้น ผู้นำจึงต้องนำองค์กรด้วยปัญญา ปัญญานั้นเกิดได้ 3 ทาง คือ สุตมยปัญญา จินตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา ดังเช่นสุปปารกโพธิสัตว์แสดงให้เห็นถึง

การบำเพ็ญปัญญาบารมีที่ต้องอาศัยความมีคุณธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐานในจิตใจในการแก้ปัญหาต่าง ๆ สามารถช่วยเหลือพ่อค้าและลูกเรือให้รอดพ้นจากภัยอันตรายในมหาสมุทรได้

4. ขันติบารมี

ขันติ ความอดทน หมายถึง ความอดกลั้นของจิตใจ ความอดทนมีอยู่ 3 ประการคือ

1) อดทนต่อความลำบาก

2) อดทนต่อการตรากตรำ

3) อดทนต่อความเจ็บใจ[243]

ขันติ ความอดทน คือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ ความหนักเอาเบาสู้[244] หมายถึง ความอดกลั้นไว้ได้ ไม่แสดงอาการทุกข์ร้อน หรือความไม่พอใจ ความฉุนเฉียวออกมาให้เห็น[245] หมายถึง ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ ความหนักเอาเบาสู้ เพื่อบรรลุจุดหมายที่ดีงาม[246] และหมายถึง อดกลั้นต่อความทุกข์ทั้งทางกาย และทางใจ ในเบื้องต้น เป็นความอดทนต่อความตรากตรำทั้งหนาวร้อน หิวกระหาย ทนต่อทุกขเวทนาในเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย สูงสุด สามารถทนต่อความเจ็บปวดใจต่อถ้อยคำที่คนอื่นดูถูกเหยียดหยาม[247]

ความอดทนแบ่งตามเหตุที่มากระทบได้เป็น 4 ประเภท คือ

1) อดทนต่อความลำบากตรากตรำ เป็นการอดทนต่อสภาพธรรมชาติ ดินฟ้าอากาศ ความหนาว ความร้อน ฝนตก แดดออก ฯลฯ ก็อดทนทำงานเรื่อยไป ไม่ใช่เอาแต่โทษเทวดาฟ้าดิน หรืออ้างเหตุเหล่านี้แล้วไม่ทำงาน

2) อดทนต่อทุกขเวทนา เป็นการอดทนต่อการเจ็บไข้ได้ป่วย ความไม่สบายกายของเราเอง ความปวด ความเมื่อย ผู้ที่ขาดความอดทนประเภทนี้ เวลาเจ็บป่วยจะร้องครวญคราง พร่ำเพ้อรำพัน หงุดหงิด ฉุนเฉียวง่าย ผู้รักษาพยาบาลทำอะไรไม่ทันใจหรือไม่ถูกใจ ก็โกรธง่าย พวกนี้จึงต้องป่วยเป็น 2 เท่า คือนอกจากจะป่วยกายที่เป็นอยู่แล้ว ยังต้องป่วยใจแถมเข้าไปด้วย ทำตัวเป็นที่เบื่อหน่ายแก่ชนทั้งหลาย

---

[243] ไสว มาลาทอง. **การศึกษาจริยธรรม**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2542), หน้า 127.

[244] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 21, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2556), หน้า 32.

[245] พระธรรมกิตติวงศ์. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, 2548), หน้า 89.

[246] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 21, หน้า 26.

[247] ญาณวชิระ. **ทศชาติ ปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง**. (กรุงเทพมหานคร: กองทุนพุทธานุภาพ, 2551), หน้า 27.

3) อดทนต่อความเจ็บใจ เป็นการอดทนต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ความขัดใจ อันเกิดจากคำพูดที่ไม่ชอบใจ กิริยามารยาทที่ไม่งาม การบีบคั้นทั้งจากผู้บังคับบัญชาและลูกน้อง ความอยุติธรรมต่าง ๆ ในสังคม ระบบงานต่าง ๆ ที่ไม่คล่องตัว ฯลฯ

คนทั้งหลายในโลกแตกต่างกันมากโดยอัธยาศัยใจคอ โอกาสที่จะได้อย่างใจเรานั้นอย่าพึงคิด เพราะฉะนั้น เมื่อเริ่มเข้าหมู่คนหรือมีคนตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไป ให้เตรียมขันติไว้ต่อต้านความเจ็บใจ

4) อดทนต่ออำนาจกิเลส เป็นการอดทนต่ออารมณ์อันน่าใคร่น่าเพลิดเพลินใจ อดทนต่อสิ่งที่เราอยากทำแต่ไม่สมควรทำ เช่น อดทนไม่เที่ยวเตร่ ไม่เล่นการพนัน ไม่เสพสิ่งเสพย์ติด ไม่รับสินบน ไม่คอร์รัปชั่น ไม่ผิดลูกเมียเขา ไม่เห่อยศ ไม่บ้าอำนาจ ไม่ขี้โอ่ ไม่ขี้อวด เป็นต้น

คุณธรรมที่ทำให้มีความอดทน

1) ต้องคำนึงถึงหิริโอตตัปปะให้มาก เมื่อมีความละอายและเกรงกลัวต่อบาป ความอดทนย่อมจะเกิดขึ้น ดังตัวอย่างในเรื่องของพระเตมีย์ใบ้

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ มีอยู่ชาติหนึ่ง พระองค์เกิดเป็นโอรสกษัตริย์นามว่าพระเตมีย์ ขณะอายุได้ 6-7 ขวบ ได้เห็นพระราชบิดาสั่งประหารโจรโดยใช้ไฟครอกให้ตาย ด้วยบุญบารมีที่ทำมาดีแล้ว ทำให้พระเตมีย์ระลึกชาติได้ว่าภพในอดีตพระองค์ก็เคยเป็นกษัตริย์ และก็เคยประหารโจร ทำให้ต้องตกนรกอยู่ช้านาน จึงคิดว่า ถ้าชาตินี้เราต้องเป็นกษัตริย์อีก ก็ต้องฆ่าโจรอีก แล้วก็จะตกนรกอีก

ตั้งแต่วันนั้นมา พระเตมีย์จึงแกล้งทำเป็นใบ้ ทำเป็นง่อยเปลี้ยเสียขา ไม่ขยับเขยื้อนร่างกาย เพื่อให้ทุกคนเข้าใจว่าตนพิการ จะได้ไม่ต้องเป็นกษัตริย์พระราชบิดาจะเอาขนมเอาของเล่นมาล่อ ก็ไม่สนใจ จะเอามดมาไต่เอาไรมากัด เอาไฟมาเผารอบตัวให้ร้อน เอาช้างมาทำท่าจะแทงก็เฉย ครั้นถึงวัยหนุ่ม เอาสาว ๆ สวย ๆ มาล่อ ก็เฉย เพราะคำนึงถึงภัยในนรก หิริโอตตัปปะเกิดขึ้นเต็มที่จึงมีความอดทนอยู่ได้

นานวันเข้าพระราชบิดาเห็นว่า ถ้าเอาพระเตมีย์ไว้ก็จะเป็นกาลกิณีแก่บ้านเมือง จึงสั่งให้คนนำไปประหารเสียนอกเมือง เมื่อออกมาพ้นเมืองแล้ว พระเตมีย์ก็แสดงตัวว่าไม่ได้พิการแต่อย่างใด มีพละกำลังสมบูรณ์พร้อม แล้วก็ออกบวช ต่อมาพระราชบิดา ญาติพี่น้อง ประชาชนก็ได้ออกบวชตามไปด้วย และได้สำเร็จฌานสมาบัติกันเป็นจำนวนมาก

2) ต้องรู้จักเชิดอารมณ์ที่มากระทบนั้นให้สูงขึ้น คือนึกเสียว่าที่เขาทำแก่เราอย่างนั้นดีแล้ว เช่น เขาด่าก็นึกเสียว่าดีกว่าเขาตี เขาตีก็นึกเสียว่าดีกว่าเขาฆ่า เมียที่มีชู้ยังดีกว่าเมียที่ฆ่าผัว ผัวมีเมียน้อยก็ยังดีกว่าผัวที่ฆ่าเมียเพราะเห็นแก่หญิงอื่น ถ้าเปรียบกับการชกมวย การสู้แบบนี้ก็คือการหลบหมัดของคู่ต่อสู้โดยวิธีหมอบลงต่ำ ให้หมัดเขาคร่อมหัวเราไปเสียเราไม่เจ็บตัว ตัวอย่างในเรื่องนี้ ดูได้จากพระปุณณะเถระ มีอุทาหรณ์ของผู้มีความอดทนเป็นเลิศอีกท่านหนึ่งคือพระโลมสนาคเถระ

ภยา หิ เสฏฺฐสฺส วโจ ขเมถ
สารมฺภเหตุ ปน สาทิสสฺส
โย จีธ หีนสฺส วโจ ขเมถ
เอตํ ขนฺตึ อุตฺตมมาหุ สนฺโต ฯ

บุคคลอดทนต่อคำของผู้สูงกว่าได้ เพราะความกลัวอดทนถ้อยคำของผู้เสมอกันได้ เพราะเหตุแห่งความแข่งดี ส่วนผู้ใดในโลกนี้ อดทนต่อคำของคนเลวกว่าได้ สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวว่าความอดทนนั้นสูงสุด[248]

ขันติมีประเภทเป็น 3 ประการ คือ ทนตรากตรำ ทนลำบาก ทนเจ็บใจ

1) ความอดทนต่อหนาว ร้อน ลมแดด สัมผัส เหลือบยุงและสัตว์เลื่อยคลาน มุ่งประกอบการงานเป็นใหญ่ ไม่พรั่นพรึงต่อหนาว ร้อน เป็นต้น ได้ชื่อว่า ทนตรากตรำ

2) ความอดทนต่อทุกขเวทนาอันเกิดเพราะความเจ็บไข้มีประการต่าง ๆ อย่างแรงกล้า ไม่แสดงอาการทุรนทุรายได้ ชื่อว่าทนลำบาก

3) ความอดทนต่อความหมิ่นประมาทที่ผู้อื่นกระทำ มีกล่าวคำเสียดสี เป็นต้น ได้ชื่อว่าทนเจ็บใจ[249]

อีกอย่างหนึ่ง ขันติ ความอดทนแบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ

1) ความอดทนทางใจแบ่งออกได้ดังนี้

(ก) ความอดทนต่อความเจ็บใจ ได้แก่ วาจาเสียดแทง ถ้อยคำด่าว่าหยาบคาย คำเสียดสีหรือคำกล่าวล่วงเกินให้เกิดความเสียหายสร้างความขุ่นเคืองใจด้วยประการต่าง ๆ อันบุคคลไม่พึงปรารถนา

(ข) ความอดทนต่อพลังอำนาจบีบคั้นของกิเลส ในเรื่องนี้จะเน้นเฉพาะเรื่องกิเลส 2 ด้าน คือ (1) ด้านโทสะ เช่นความโกรธ ความหงุดหงิด ความไม่สบายใจ ความก้าวร้าว ความไม่สมหวัง การมีปัญหาหรืออุปสรรคมาขัดขวางการเรียนหรือการทำงาน และ (2) กิเลสด้านโลภะ ความอยากได้ในสิ่งฟุ่มเฟือยหรือไม่จำเป็น

2) ความอดทนทางกาย แบ่งได้ดังนี้

(ก) ความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ได้แก่ ความอดทนต่อความยากลำบากเนื่องมาจากการทำงานหรือการเรียนที่ได้รับมอบหมาย

---

[248] ขุ.ชา. (บาลี) 27/66/434., (ไทย) 27/66/605.

[249] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. (กรุงเทพ-มหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 129-130.

(ข) ความอดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย ได้แก่ ความอดทนต่อความเหนื่อยล้า ความหิว ความร้อน ความหนาว และความเจ็บปวดเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยไม่สบายกายเกิดความทุกข์ทรมานขึ้นมาก็รู้จักอดกลั้นเอาไว้ไม่ก่อความทุกข์เพิ่มขึ้นอีก[250]

สรุปประเภทของขันติ ความอดทน ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงประเภทขันติบารมี ขันติอุปบารมีและขันติปรมัตถบารมี ทนตรากตรำ ทนลำบาก ทนเจ็บใจ และยังแบ่งความอดทนทางจิตใจและความอดทนทางร่างกาย

ความทนตรากตรำย่อมเป็นปัจจัยให้ทำการงานสำเร็จ ความทนลำบาก ย่อมเป็นปัจจัยไม่ให้เสียสติสัมปชัญญะ ความทนเจ็บใจ ย่อมเป็นปัจจัยไม่ให้ประพฤติผิดพลาดพลั้งด้วยกำลังโทสะ[251] ประโยชน์ของขันติ คือความอดทนต่อความลำบากตรากตรำทั้งทางจิตใจและร่างกาย ย่อมเป็นปัจจัยให้ทำงาน การดำเนินชีวิตสำเร็จ ไม่เสียสติสัมปชัญญะและยังเป็นปัจจัยไม่ให้ประพฤติผิดพลาดด้วยอำนาจแห่งกิเลส

สรุปได้ว่า ขันติธรรมทางพระพุทธศาสนา คือความอดทน อดกลั้นต่อความทุกข์ยาก ทั้งทางร่างกาย ทางจิตใจ ลักษณะของขันติ ก็มีลักษณะทนต่อทุกขเวทนา ความเจ็บใจโดยเฉพาะอดทนต่อกิเลสตัณหา ภาวะที่มายั่วยวนทางจิตใจ ประเภทของขันติทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงขันติบารมี ขันติอุปบารมี และขันติปรมัตถบารมี และแบ่งความอดทนทางร่างกายและทางจิตใจที่มีต่ออารมณ์ที่ไม่พึงพอใจ ประโยชน์ของขันติซึ่งกล่าวถึงประโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้รับความสำเร็จ ไม่ทิ้งหรือเสียสติสัมปชัญญะหรือมีสติสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่ทุกขณะและเป็นปัจจัยควบคุมไม่ให้มีประพฤติเป็นไปในทางที่ผิด หรือตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ตามที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องขันติความอดทน

ดังนั้น ขันติคือความอดทนอดกลั้นต่ออารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา อดทนต่อความผิดของคนอื่นที่ทำต่อตน คือไม่โกรธ สามารถระงับอารมณ์โกรธได้ ขันติเป็นหนึ่งในหลักธรรมที่ทำให้งาม 2 อย่าง คือ ขันติ ความอดทน โสรัจจะ ความสงบเสงี่ยม ในการบริหารงาน ผู้นำย่อมประสบกับปัญหาและอุปสรรคนานัปปการ จึงจำเป็นต้องมีความอดทนสูง เพราะเป็นที่รู้กันว่าจะต้องมีทั้งคนรักคนชังในโอกาสเดียวกัน ดังเช่นพระจันทกุมารใช้ความอดทนอดกลั้นต่อฝ่ายตรงข้ามที่ปองร้ายถึงขั้นจะเอาชีวิตทั้งของพระองค์และพระประยูรญาติ พระองค์ไม่โกรธตอบข่มใจไว้ได้ในที่สุดสามารถแก้ปัญหาได้สำเร็จลุล่วง ทุกคนปลอดภัยโดยสวัสดิภาพ

ทั้งนี้ สุปปารกะ ท้าวสักกเทวราช และกุณฑลดาบสโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญขันติบารมี คือความอดกลั้นต่อความยากลำบากกายและใจที่ได้รับเมื่อช่วยเหลือผู้อื่นและถูกทรมานจนถึงปางตาย

---

[250] มารศรี กลางประพันธ์. **การพัฒนาคุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี**. (ปริญญานิพนธ์วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์, 2548), หน้า 71.

[251] สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. หน้า 130.

5. สัจจบารมี

สัจจะ หมายถึง ความจริง หรือสิ่งที่มีอยู่จริงนั้น ท่านใช้คำในภาษาอังกฤษว่า “Reality” คำว่า Reality นั้น มีความหมายอยู่ 2 ประการ คือ

1) ความเป็นจริง หมายถึง ภาวะที่มีอยู่จริง ภาวะที่เป็นอย่างนั้นแน่แท้ไม่กลับกลายเป็นอย่างอื่น

2) สิ่งเป็นจริง หมายถึง สิ่งที่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริง ซึ่งอาจรู้ได้หรือไม่ได้ทางประสาทสัมผัส[252] สิ่งที่มีอยู่จริง คือ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอยู่จริง เป็นอยู่จริง จะมีสิ่งอื่นรับรู้ว่ามีอยู่จริงเป็นอยู่จริงหรือไม่ก็ตาม ก็มีอยู่และเป็นอยู่โดยภาวะของสิ่งนั้นเอง สิ่งที่มีอยู่จริงบางอย่างอาจรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส บางอย่างอยู่นอกเหนือประสาทสัมผัส

และคำว่า สัจจะ ยังหมายถึงความหมายเหล่านี้ คือ

1) สมมติสัจจะ (ความจริงโดยสมมติ) ความจริงที่ถือตามความกำหนดหมายตกลงกันไว้ของชาวโลก เช่นว่า คน สัตว์ โต๊ะ หนังสือ เป็นต้น

2) ปรมัตถสัจจะ (ความจริงโดยปรมัตถ์) ความจริงตามความหมายขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่กล่าวถึงได้ เช่นว่า รูป นาม เวทนา จิต เจตสิก เป็นต้น

3) ความจริง คือ จริงใจ ได้แก่ ซื่อสัตย์ จริงวาจา ได้แก่ พูดจริงและจริงการ ได้แก่ ทำจริง คือพูดอย่างไรทำอย่างนั้น

4) สัจจญาณ คือ ปรีชากำหนดรู้ความจริง ความหยั่งรู้สัจจะ คืออริยสัจ 4 แต่ละอย่างตามภาวะที่เป็นจริง ว่านี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย

5) สัจธรรม คือ ธรรมที่จริงแท้ หลักสัจจะ เช่น ในคำว่า อริยธรรมทั้งสี่

6) วาชเปยะ หรือวาจาเปยยะ (ความมีวาจาอันดูดดื่มน้ำใจ) คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัยไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ[253]

สัจจะ หมายถึง ความจริง[254] ได้แก่ พูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้ เรียกอีกอย่างว่ารักษาสัญญา ทำไว้อย่างไรก็แจ้งไปตามที่ทำนั้น เรียกว่ารับตามที่ทำนั้น หรือได้เห็นสิ่งใดก็รับว่าเห็นสิ่งนั้น

---

[252] ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ – ไทย**. (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, 2540), หน้า 86.

[253] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ประมวลศัพท์**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 87–88.

[254] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 21, หน้า 318.

การกระทำเช่นนี้เรียกว่า การพูดความจริงก็ได้ สัจจะนี้ มีลักษณะเป็นความซื่อตรง คำพูดจริงเป็นสัจจวาจา ตรงกันข้ามกับการพูดเท็จ[255]

สรุปได้ว่า สัจจะที่ปรากฏในชาดกมีความหมายของสัจจะ คือพฤติกรรมแสดงออกโดยความเห็นภาวะที่จริง ลักษณะของสัจจะเป็นธรรมะที่แสดงถึงความเป็นจริง และความเป็นจริงที่มีอยู่เช่นนั้น ประเภทของสัจจะจึงมี 2 คือ สมมติสัจจะ ความจริงตามสมมติ และปรมัตถสัจจะความเป็นจริงตามสภาวะ เรื่องสัจจะมีปรากฏในสุปปารกชาดกที่สุปปารกโพธิสัตว์ช่วยเหลือพวกพ่อค้าและคนเรือทั้งหลาย

ทั้งนี้ สุปปารกโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญสัจจบารมี คือกล่าวความจริงที่มีอยู่ในตัวจริง ๆ ทำให้เจ้าของสัจจะรอดพ้นจากภยันตรายต่าง ๆ ได้ และยังสามารถช่วยให้คนอื่นรอดพ้นจากภยันตรายได้ด้วย

6. เมตตาบารมี

เมตตา คือ ความรัก ความเยื่อใยที่มีต่อกัน ที่มีอยู่ในมิตร หรือให้เป็นไปแก่มิตรสหาย[256] ที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกัน “เมตตากรุณานี้ เป็นคุณธรรมที่ทำให้คนในโลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรัก ความปรารถนาดี สนิทสนมกลมเกลียวในหมู่มนุษย์”[257] ความรักที่เกิดจากเมตตานี้ ไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้นที่ต้องการแม้แต่สัตว์เดรัจฉานทั่วไป ก็มีความต้องการเหมือนกัน เช่นสัตว์ที่เราเลี้ยงหากเราเลี้ยงด้วยความรักใคร่เอ็นดูไม่ตบตีเขา ๆ ก็ยิ้มแย้มรื่นเริงกับเรา ตรงกันข้ามหากเลี้ยงอย่างนักโทษเฆี่ยนตีหรือรังแกอยู่ร่ำไป สัตว์เลี้ยงที่เราเลี้ยงนั้นก็ไม่รักเจ้าของ

การอยู่ร่วมกันในสังคมไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน สิ่งสำคัญที่จะทำให้สังคมนั้นอยู่ร่มเย็นเป็นสุขก็คือการมีความรักเมตตาต่อกันและกันไม่มีการชิงดีชิงเด่นหรือทำร้ายร่างกายกัน อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เพราะการแสวงหาความสุขด้วยการเบียดเบียนผู้อื่นนั้นชื่อว่าไม่ใช่เป็นการแสวงหาความสุขที่ถูกต้อง เพราะมีแต่จะนำความทุกข์มาให้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตนแต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย”[258] การที่จะได้รับความสุขที่แท้จริงนั้น ก็คือ การไม่เบียดเบียนคนอื่นหรือสัตว์อื่นนั่นเอง บุคคลผู้ไม่เบียดเบียนผู้อื่นนี้ก็คือมีความเมตตาต่อผู้อื่น เพราะผู้ที่มีเมตตาอยู่ในจิตใจย่อมไม่คิดเบียดเบียนใคร มีแต่จะมอบความรักความอบอุ่นหรือความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เป็นผู้ที่มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้แก่ผู้อื่น ไม่เห็นแก่

---

[255] สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**. หน้า 181.

[256] วิสุทฺธิ. (บาลี) 2/122, มิลินฺท.อ. (บาลี) 6/321.

[257] พระมหาบุญเรียน ปภงฺกโร (พิลาพันธ์). **“การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 41.

[258] ขุ.ธ. (บาลี) 25/131/40., (ไทย) 25/131/73., ขุ.อุ. (บาลี) 25/13/107., (ไทย) 25/13/193.

ตัว ดังนั้น เมตตาเป็นคุณธรรมที่เปิดจิตให้กว้างขวาง พ้นจากความเห็นแก่ตัว และขยายความรู้สึกที่ดีงามออกไปทั่วทั้งโลก แผ่ออกไปถึงสรรพสัตว์ เมื่อจิตพ้นจากความยึดติดในตัวตนและสิ่งที่จะเอาเป็นของตน ก็พร้อมที่จะรองรับและเปิดโอกาสให้คุณธรรมอื่น ๆ เจริญงอกงามขึ้นได้ คือพร้อมที่จะปฏิบัติคุณธรรมข้ออื่น ๆ ได้อย่างจริงใจและเต็มที่[259]

ทั้งนี้ สุปปารกะ ท้าวสักกเทวราช และกุณฑลดาบสโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญเมตตาบารมี คือความรัก ความเยื่อใยที่มีต่อกัน เห็นประโยชน์ของผู้อื่นเป็นสำคัญ เป็นคุณธรรมที่ทำให้สัตว์โลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรักความปรารถนาดี ความสุขแก่พ่อค้า ชาวเมืองและโลก ซึ่งได้แสดงให้เห็นคุณธรรมอันเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ซึ่งมิได้มีความลังเลใจแต่อย่างใดในการที่จะช่วยเหลือสัตว์โลกผู้เดือดร้อนนั้น ๆ เพื่อให้สามารถช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์ได้จนสำเร็จ

นอกจากนี้ยังสอดแทรกคำสั่งสอนที่แสดงให้เห็นถึงผลของผู้ที่ทำความชั่วไว้อย่างชัดเจน ลักษณะการแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นหลักจึงเป็นไปตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นเหตุให้เกิดพุทธภูมิ บุคคลผู้ที่จะบรรลุพุทธภูมิได้ต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มาก่อน จึงกล่าวได้ว่าการบำเพ็ญจริยธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นเหตุ พุทธภูมิเป็นผล หลักแห่งโพธิสัตว์ตจริยานั้นถือว่าจะต้องโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากทุกข์ พระโพธิสัตว์จึงถือว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา

ชาดกทั้ง 3 เรื่องได้สอดแทรกให้เห็นถึงผลดีของการปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ และโทษของการไม่มีคุณธรรมนั้นซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถพบเหตุการณ์เช่นนี้ได้ในชีวิตประจำวัน และล้วนแล้วแต่ทำให้ชีวิตประสบสุขหรือทุกข์ภัยต่าง ๆ ทั้งสิ้น คุณธรรมที่สอดแทรกอยู่ในชาดกทั้ง 3 เรื่องเพื่อสอนผู้อ่านคือการให้ทาน รักษาศีล ความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์สุจริต และความอดทน บทประพันธ์ที่ร้อยกรองด้วยวิธีการและลีลาการประพันธ์ที่มีระเบียบทางภาษาอันงดงามประณีตประหนึ่งพวงดอกไม้ที่งดงามเพื่อเป็นเสมือนดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์อีกทั้งยังช่วยให้ผู้อ่านได้รับสารธรรมผ่านความไพเราะงดงามของถ้อยคำภาษาด้วย

4.4 ความสัมพันธ์ระหว่างชาดกมาลา ชาดกพระบาลี และอรรถกถา

สุปารคชาดก (สุปารคชาตกมฺ 14) กุมภชาดก (กุมฺภชาตกมฺ 17) และกษานติชาดก (กฺษานฺติชาตกมฺ 28) เป็นชาดกในชาดกมาลา มีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับชาดกพระบาลี เรื่องสุปปารกชาดก (463) กุมภชาดก (512) และขันติวาทิชาดก (313) ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดก และในอรรถกถาชาดก เมื่อนำมาวิเคราะห์ในรายละเอียดต่าง ๆ มีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน โดยจะนำมาวิเคราะห์ในประเด็นเรื่องต่าง ๆ เฉพาะกุมภชาดกเพื่อเป็นแนวในการศึกษา ดังต่อไปนี้

---

[259] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **บุญ - บารมีที่จะกู้แผ่นดินไทย**. (กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ, โรงพิมพ์การศาสนา, 2543), หน้า 92.

4.4.1 ความสัมพันธ์ด้านองค์ประกอบ

องค์ประกอบของชาดก รูปแบบของวรรณกรรมชาดกมีองค์ประกอบที่สำคัญ 5 ประการ คือ ปัจจุบันนิทาน อดีตนิทาน คาถา เวยยากรณภาษิต และสโมธาน สุปารคชาดก กุมภชาดก และกษานติชาดก มีเนื้อหาตรงกับสุปปารกชาดก กุมภชาดก ขันติวาทิชาดก และอรรถกถาชาดก หากแต่ชาดกทั้ง 3 เรื่องก็มีลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

1. ปัจจุบันนิทาน (The stories of the present) คือ การกล่าวถึงเหตุการณ์อันเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงเรื่องอดีตชาติในขณะที่พระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์เพื่ออธิบายว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นมิได้มีเฉพาะในชาตินี้ หากแต่ได้เกิดขึ้นแล้วในอดีตกาล กุมภชาดกไม่ปรากฏเนื้อหาที่มีลักษณะเป็นปัจจุบันนิทานซึ่งแสดงสาเหตุอันเป็นที่มาของชาดกนี้ ชาดกทั้ง 3 เรื่องนี้ขึ้นต้นด้วยคาถาที่เป็นเนื้อหาในส่วนที่เป็นอดีตนิทานทันที ในขณะที่อรรถกถาของกุมภชาดก เปิดเรื่องด้วยปัจจุบันนิทาน คือ อรรถกถากุมภชาดก กล่าวถึงเหตุการณ์ขณะที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่เมื่อครั้งประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร และตรัสพระธรรมเทศนาถึงเหตุการณ์ในอดีตที่พระองค์ทรงทำให้เกิดความสังเวชแล้วทำให้พระราชาและชาวเมืองดื่มสุราอันเป็นสาเหตุให้ทรงนำอดีตนิทานมาแสดงให้อุบาสิกาทั้งหลายฟัง กุมฺภชาตกมฺมีลักษณะการเปิดเรื่องที่แตกต่างไปจากกุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดก คือ ไม่มีปัจจุบันนิทานเช่นเดียวกับกุมภชาดก แต่เริ่มต้นเนื้อหาด้วยหลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญของเรื่อง ไม่มีการอ้างว่าเป็นพุทธวจนะ ดังนั้น การเปิดเรื่องในกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺ จึงมีลักษณะที่แตกต่างกันดังนี้

กุมภชาดก	อรรถกถากุมภชาดก	กุมฺภชาตกมฺ
-	เมื่อเขาประกาศเรื่องมหรสพสุราในกรุงสาวัตถี หญิง 500 คนนั้นจัดสุราเข้มไว้เพื่อพวกสามีที่ไปเล่นมหรสพ แล้วปรึกษากันว่า “เราทั้งหลายจักเล่นมหรสพบ้าง” จึงพากันไปยังสำนักของนางวิสาขาทั้งหมด กล่าวชักชวนว่า “สหาย เราไปเล่นมหรสพด้วยกัน” เมื่อนางวิสาขากล่าวปฏิเสธว่า “มหรสพนี้เป็นมหรสพสุรา เราจักไม่ดื่มสุราเลย” จึงพากันกล่าวว่า “ท่านจงถวายทานแด่พระ	การดื่มน้ำเมาเป็นกรรมชั่ว มีโทษหลายอย่าง เมื่อใจคิดดังนี้แล้ว สัตบุรุษย่อมจะช่วยเหลือเพื่อนบ้านให้ห่างพ้นจากบาปนั้น และตัวเองก็ยิ่งกำจัดให้ห่างไกลออกไปมาก

	สัมมาสัมพุทธเจ้า พวกเราจักเล่นมหรสพกัน” นางวิสาขารับว่า “ดีแล้ว” จึงส่งหญิงเหล่านั้นไปให้นิมนต์พระศาสดา บำเพ็ญมหาทานถึงเวลาเย็น ถือเอาพวงมาลัยหอมพวงใหญ่แวดล้อมด้วยหญิงเหล่านั้น ไปยังพระเชตวันเพื่อสดับธรรมกถา ก็หญิงเหล่านั้นดื่มสุราไปพลางเดินไปกับนางวิสาขานั้น ยืนดื่มสุราที่ซุ้มประตูแล้วจึงได้ไปยังสำนักของพระศาสดาพร้อมกับนางวิสาขานั้น นางวิสาขาได้ถวายอภิวาทพระศาสดาแล้ว นั่งลง ณ ที่อันสมควร บรรดาหญิงเหล่านั้นบางพวกฟ้อนรำในสำนักของพระศาสดานั่นเอง บางพวกขับร้อง บางพวกก็คะนองมือคะนองเท้า บางพวกทะเลาะกัน พระศาสดาทรงเปล่งพระรัศมีออกจากพระโขนงโดยประสงค์จะให้หญิงเหล่านั้นเกิดความสังเวช ได้เกิดมืดมัวไปทั่ว หญิงเหล่านั้นสะดุ้งตกใจกลัวถูกมรณภัยคุกคามแล้ว พวกนางจึงพากันสร่างสุราเพราะเหตุนั้น พระศาสดาทรงหายไป ณ บัลลังก์ที่ประทับแล้วทรงประทับยืนอยู่ ณ ยอดภูเขาสิเนรุ เปล่งพระรัศมีออกจาก	

	พระอุณาโลม เป็นประดุจว่าได้มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นถึงพันดวง พระศาสดาประทับยืน ณ ที่นั้นนั่นเอง โดยประสงค์จะให้หญิงเหล่านั้นเกิดสังเวช	

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบลักษณะการเปิดเรื่องของกุมภชาดกทั้งทั้งพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาแล้วทำให้เห็นวิธีการเปิดเรื่องที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กุมภชาดก ขั้นต้นคาถาซึ่งเป็นเนื้อหาของเรื่อง โดยไม่กล่าวว่าเป็นพุทธสุภาษิตแต่อย่างใด ในขณะที่อรรถกถากุมภชาดก ผู้ประพันธ์แสดงให้เห็นถึงปัจจุบันนิทานกล่าวถึงเหตุการณ์ในอดีตของพระพุทธเจ้าและสาเหตุแห่งพุทธโอวาทอันเป็นที่มาของชาดกเรื่องนี้ อรรถกถากุมภชาดกกล่าวเชื่อมโยงชาดกว่าเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในอดีตของพระพุทธเจ้า ดังปรากฏเนื้อหาในปัจจุบันนิทานและมักเรียกชื่อตัวละคร “ท้าวสักกะ” ว่า “พระโพธิสัตว์” “พระมหาสัตว์” และอธิบายว่าเป็นพุทธโอวาท เช่น “พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงปรารภหญิงนักดื่มสุรา 500 คน ผู้เป็นสหายของนางวิสาขา ตรัสพระคาถาว่า “ท่านเป็นใคร มาจากสวรรค์ชั้นไตรทศหรือ (โก ปาตุรสิ)” ดังนี้” ในขณะที่กุมภชาตกมุขึ้นต้นเนื้อหาด้วยหลักธรรมคำสอนสำคัญของชาดกไม่มีปัจจุบันนิทาน มุ่งแสดงให้เห็นเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ คือ “ท้าวสักกะ” และพรรณนาให้เห็นถึงพระกรุณาที่ยิ่งใหญ่ไม่มีที่สิ้นสุดของท้าวสักกโพธิสัตว์ไว้ในเรื่องอย่างชัดเจน เนื้อหามุ่งแสดงเพื่อสรรเสริญพระโพธิสัตว์เป็นหลัก

นอกจากการกล่าวถึงหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ จากลักษณะการเปิดเรื่องที่แตกต่างกันแล้ว แสดงให้เห็นว่ากุมภชาดกพระบาลี เกิดขึ้นก่อนการแยกเป็นนิกายต่าง ๆ อรรถกถาเป็นคัมภีร์อธิบายความในพระบาลี (พระไตรปิฎก) อรรถกถากุมภชาดกจึงเป็นการอธิบายความกุมภชาดกไปตามหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีลักษณะการเปิดเรื่องเป็นปัจจุบันนิทาน ที่สอดคล้องกับหลักความเชื่อของศาสนาในนิกายของตนกล่าวคือตามหลักความเชื่อของพระพุทธศาสนาเถรวาทจะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นมนุษย์ธรรมดาผู้ทรงค้นพบดวงปัญญาและตัดกิเลสให้หมดไปได้ด้วยพระองค์เอง พระพุทธศาสนาถรวาทถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ธรรมดาที่ปรากฏในประวัติศาสตร์โลกเช่นเดียวกับมหาบุรุษทั้งหลาย พระพุทธองค์มีคุณสมบัติเหนือกว่ามนุษย์ทั้งหลายเพราะทรงสามารถตรัสรู้ธรรมตัดกองกิเลสทั้งปวงได้ แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในอรรถกถากุมภชาดกสอดคล้องกับแนวคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีเนื้อหาที่มุ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงมีชีวิตมีตัวตนจริง และเป็นที่มาแห่งหลักธรรมอันประเสริฐตาง ๆ ที่ทำให้สรรพสัตว์สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ รวมทั้งยังเป็นบุคคลที่น่าเคารพศรัทธาในการเป็นตนแบบของมนุษย์ธรรมดาที่เพียร

พยายามจนกระทั่งบรรลุธรรม ผู้อ่านซึ่งเป็นปุถุชนคนธรรมดาสามารถยึดพระพุทธองค์เป็นต้นแบบ ทำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสว่าการปฏิบัติตามหลักธรรมพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นบุคคลธรรมดาเช่นมนุษย์ทั่วไปไม่น่าจะเป็นเรื่องยากเกินกว่าที่คนทั่วไปจะปฏิบัติได้

การเปิดเรื่องด้วยปัจจุบันนิทานในอรรถกถากุมภชาดกทำให้ผู้อ่านได้รับทราบเรื่องราวของพระพุทธเจ้า อีกทั้งเชื่อถือตามหลักคำสอนที่พระพุทธองค์ได้กระทำให้เป็นแบบอย่าง ส่วนลักษณะการกล่าวเปิดเรื่องในกุมฺภชาตกมฺ ซึ่งมุ่งเน้นหัวข้อธรรมโดยไม่ได้กล่าวถึงที่มาของเรื่องว่าเป็นเหตุการณ์ในอดีตของพระพุทธเจ้าและมิได้กล่าวอ้างว่าเป็นพุทธวจนะ แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับหลักธรรมซึ่งคนในปัจจุบันจะสามารถนำไปยึดถือปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริงมากกว่าการมุ่งเน้นการกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีตที่มุ่งเน้นสรรเสริญถึงคุณธรรมของพระพุทธเจ้าและมุ่งให้พระจริยวัตรของพระพุทธเจ้าในขณะเป็นพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างกับผู้อ่าน ลักษณะความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าของพระพุทธศาสนามหายานซึ่งมีจำนวนมากและพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีลักษณะที่แตกต่างกันไปอันแสดงให้เห็นความเชื่อที่มีต่อพระพุทธเจ้าในลักษณะที่แตกต่างจากพระพุทธศาสนาเถรวาท อีกทั้งยังนับถือพระโพธิสัตว์ยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างแทนตัวพระพุทธเจ้า เพราะเห็นว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลายกำลังบำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ไปสู่ภูมิอันเป็นสุคติ แต่พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธ์ไปแล้ว เหลือไว้แต่ธรรมของพระพุทธองค์นั้น แนวความคิดของพระพุทธศาสนามหายานดังกล่าวจึงมีลักษณะสอดคล้องกับเรื่องราวการยกย่องถึงพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ในกุมฺภชาตกมฺ ผู้ประพันธ์เลือกใช้คุณธรรมมาเป็นจุดศูนย์กลางในการสั่งสอนผู้อ่านให้เข้าใจถึงหลักธรรมนั้น ๆ ในขณะที่ดำเนินชีวิตในปัจจุบัน เพื่อก้าวไปสู่พุทธภูมิมากกว่าการเน้นว่าเรื่องราวในชาดกเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้า

ลักษณะแนวความคิดที่แตกต่างกันจึงอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทจะให้ความสำคัญกับการยกย่องพระพุทธเจ้าและการสอนธรรมะ ในขณะที่พระพุทธศาสนามหายานนั้นให้ความสำคัญกับพระโพธิสัตว์และหลักธรรมเป็นหลัก แนวความคิดนี้นับว่าเป็นส่วนสำคัญทำให้ลักษณะการเปิดเรื่องมีความแตกต่างกัน กุมฺภชาตกมฺจึงมิได้ให้ความสำคัญกับการเปิดเรื่องด้วยปัจจุบันนิทานเช่นในอรรถกถากุมภชาดก

2. อดีตนิทาน (The stories of the past) เป็นการกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในชาติก่อนที่เรียกว่าพระโพธิสัตว์ในขณะที่บำเพ็ญบารมี หรือพระพุทธเจ้าตรัสเล่าโดยยกเอาเรื่องราวในอดีตมากล่าวเพื่อแก้ข้อสงสัยแก่สาวกที่อยู่ในเหตุการณ์ปัจจุบัน อดีตนิทานของนิบาทชาดกส่วนมากจะขึ้นต้นว่า อตีเต แปลว่า ในอดีตกาล องค์ประกอบในส่วนอดีตนิทานนั้นทั้งกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺ มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน คือ เป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ขณะให้การช่วยเหลือมนุษย์ผู้ต้องการดื่มสุรา ด้วยทรงดำริว่า “ถ้าพระเจ้าสรรพมิตรนี้ จักดื่มสุรานั้น

ชมพูทวีปทั้งสิ้นจากพินาศฉิบหาย เราจะต้องแก้ไขโดยประการที่เท้าเธอจะงดดื่ม” แต่มีลักษณะการลำดับเนื้อหาที่แตกต่างกัน (ดังตัวเลขที่แสดงถึงลำดับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน) ดังตารางเปรียบเทียบ

กุมภชาดก	อรรถกถากุมภชาดก	กุมฺภชาตกมฺ
1. สรรพมิตรราชาทรงสนทนากับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) 2. พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงโทษของสุรา 3. พระราชาทรงสดับแล้วเห็นโทษของสุรา จึงทรงชมเชยพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) และต้องการที่ประทานรางวัลให้กับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) 4. พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงตนว่าเป็นเทวดา	5. เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พรานป่าชาวแคว้นกาสีคนหนึ่งชื่อว่า สุระ ไปป่าหิมพานต์ เพื่อหาของใช้ที่ป่าหิมพานต์ 6. ต้นไม้ต้นหนึ่งมีลักษณะเป็นสามแฉก มีบ่อกว้างประมาณเท่าตุ่ม เต็มด้วยน้ำฝน มีผลสุกงอมของสมอไทยเป็นต้นหล่นลงในบ่อนั้น มีข้าวสาลีป่าที่นกแขกเต้าคาบรวงข้าวสาลีมาจับจิกกินที่ต้นไม้เมื่อพวกมันจิกกินอยู่ข้าวสาลี ข้าวสารตกลงในบ่อน้ำ เมื่อถูกแสงอาทิตย์แผดเผาจึงกลายเป็นน้ำมีสีแดงมีรสชาติ 7. มีดาบสนามว่า วรุณะ อาศัยอยู่ในป่านั้น 8. พรานป่าและดาบสเป็นสหายกัน ทั้ง 2 พากันกินเนื้อ ดื่มน้ำนั้น จึงมีชื่อว่า สุรา และ วารุณี เพราะพรานสุระและดาบสวรุณะได้พบเห็นเป็นคนแรก 9. คนทั้ง 2 มีความคิดเห็นเป็นอุบาย จึงบรรจุน้ำใส่กระบอกไม้ไผ่ แล้วหาบเข้าไปปัจจันตนคร เพื่อถวายให้พระราชาเสวยและชาวเมืองได้ดื่มกัน	5. พรรณนาคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ที่ประกอบด้วยความกรุณาอันยิ่งใหญ่ ตั้งใจจะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขให้แก่ผู้อื่นโดยบำเพ็ญทาน ความสงบการข่มตน และอื่น ๆ ได้เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ แต่ความเมตตากรุณายังคงมีอยู่ในดวงพระทัย ไม่ทำให้พระองค์หย่อนคลายซึ่งความพยายามในอันที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่โลก 6. ท้าวสักกะทอดพระเนตรดูหมู่มนุษย์ในโลก ได้เห็นกษัตริย์ทรงนามว่าสรรพมิตร ผู้ที่ได้คบกับมิตรชั่ว มีปกติชอบเสพน้ำเมารวมทั้งราษฎรชาวเมืองและชาวชนบท ทรงเข้าพระทัยดีว่ากษัตริย์ผู้นี้ไม่ทราบว่าการดื่มน้ำเมาเป็นบาป และพระองค์เองทรงทราบว่าการเสพน้ำเมาเป็นบาปอันใหญ่ จึงมีความสงสาร จึงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ ประทับยืนอยู่ในอากาศตรงพระพักตร์พระเจ้าสรรพมิตร 1. พระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ (ท้าว

	10. เมื่อพระราชาเสวยและชาวเมืองดื่มสุรากัน จนถึงมัวเมาประมาทไม่ทำการงานจึงยากจนเข็ญใจไปตาม ๆ กัน เมืองนั้นจึงกลายเป็นเมืองร้างว่างผู้คน 11. คนปรุงน้ำสุราทั้ง 2 จึงออกจากเมืองนั้นไปกรุงพาราณสี แล้วช่วยกันจัดการทำสุราขึ้นให้คนในกรุงพาราณสีนั้นดื่ม แม้เมืองนั้นก็พินาศไปเช่นนั้นเหมือนกัน 12. คนปรุงน้ำสุราทั้ง 2 จึงพากันออกจากเรือนนั้นไปเมืองสาเกต ออกจากเมืองสาเกตไปกรุงสาวัตถี 13. กรุงสาวัตถี พระราชาพระนามว่าสรรพมิตร ทรงทำการสงเคราะห์นายพรานสุระและดาบสวรุณะ คนทั้ง 2 จึงปรุงสุราใส่ตุ่ม 500 ใบ กลัวหนูจึงผูกแมวไว้ใกล้ตุ่มใบละหนึ่งตัวเพื่อเฝ้าตุ่ม เมื่อสุราเดือดขึ้นล้นปากตุ่ม แมวที่เฝ้าตุ่มพากันเลียกินสุราที่ไหลมาที่ข้างตุ่มแล้วต่างมึนเมาสลบไสล พวกหนูได้มากัดกินหู จมูก หนวด และหางแมวเหล่านั้นแล้วก็หลบหนีไป นายเสมียนสำคัญว่า “แมวกินสุราตาย” จึงทูลพระราชา พระราชาทรงสำคัญว่า “คน	สักกะ) 2. พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงโทษของสุรา 3. พระราชาทรงสดับแล้วเห็นโทษของสุรา จึงทรงชมเชยพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) และต้องการที่ประทานรางวัลให้กับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) 4. พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงตนว่าเป็นเทวดา

	พวกนี้คงปรุงยาพิษ” จึงโปรดให้ตัดศีรษะทั้ง 2 คนจนตายไป 14. พวกแมว เมื่อสร่างเมาก็ลุกขึ้นวิ่งเล่นได้ ราชบุรุษเห็นดังนั้นจึงทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชาทรงดำริว่า “ถ้าน้ำสุราเป็นยาพิษ แมวเหล่านี้คงตาย คงจะมีรสอร่อย เราจักลองดื่มดู” แล้วรับสั่งให้ประดับตกแต่งเมืองให้สร้างประรำขึ้นที่หน้าพระลานเสร็จแล้วประทับนั่งบนราชบัลลังก์ซึ่งยกเศวตรฉัตรไว้ในประรำ แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เริ่มจะเสวยสุรา 15. ท้าวสักกะทรงตรวจดูสัตว์โลก ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าสรรพมิตรประทับนั่งเพื่อจะเสวยสุรา ทรงวางหม้อใส่สุราจนเต็มใบหนึ่งบนฝ่าพระหัตถ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์ ประทับยืนอยู่ในอากาศตรงพระพักตร์พระเจ้าสรรพมิตร 1. พระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) 2. พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงโทษของสุรา 3. พระราชาทรงสดับแล้วเห็นโทษของสุรา จึงทรงชมเชยพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) และต้องการที่ประทานรางวัลให้กับ	

	พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) 4. พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงตนว่าเป็นเทวดา	

กุมภชาดกในพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลามีลักษณะเนื้อหาคล้ายคลึงกัน แตกต่างกันในเรื่องของการลำดับเหตุการณ์และการเพิ่มเติมเนื้อหาในการอธิบายขยายความของอรรถกถากุมภชาดก

3. คาถา (Verse) คือข้อความของชาดกแต่ละเรื่อง ผู้ประพันธ์ได้นำวรรณกรรมชาดกที่ประพันธ์เป็นคาถาภาษาบาลีทั้งเรื่องมาแปลคาถาจากภาษาบาลีร้อยกรอง คำร้อยกรองที่ปรากฏในเรื่องส่วนหนึ่งในอดีตนิทาน หรือบางทีเป็นส่วนหนึ่งในปัจจุบันนิทาน กุมภชาดกอยู่ในพระสุตตันต-ปิฎก ขุททกนิกายชาดก ซึ่งมีด้วยกัน 31 คาถา คาถาในกุมภชาดกตรงกับเนื้อหาในกุมฺภชาตกมฺ ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด 33 คาถา ซึ่งจากการพิจารณาเนื้อหามีความสอดคล้องกัน

กล่าวได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่อารยศูร (อารฺยศูร) น่าจะนำเนื้อหาเรื่องกุมฺภชาตกมฺ มาจากกุมภชาดกในพระไตรปิฎกนั่นเอง แต่เปลี่ยนแปลงการเน้นย้ำหลักธรรมคำสั่งสอนให้แตกต่างจากกุมภชาดก

4. เวยยากรณภาษิต (Commentary) หมายถึงการอธิบายศัพท์ในชาดก มีการแยกศัพท์และให้ความหมายศัพท์ เป็นการอธิบายความของคาถาที่ผู้เรียบเรียงนำมาแทรกไว้ในเรื่องแต่ละตอนด้วยภาษาบาลีที่ง่าย เป็นการอธิบายขยายความในคาถาให้ได้ความสมบูรณ์ เข้าใจง่ายขึ้น กุมภชาดกและกุมฺภชาตกมฺไม่พบการวิจารณ์ไวยากรณ์หรืออธิบายคาถา แต่พบลักษณะของการอธิบายความคาถาในอรรถกถากุมภชาดก อาทิเช่น “บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า โทษ (วชฺชานิ) ได้แก่ ผลร้าย คำว่า เดินโซเซ (คเหยฺย) คือ เดินซวนเซไปทุกย่างเท้า คำว่า ดื่มสุราชนิดใดแล้ว...พึงตก (ยํ ปิตฺวา ปเต) คือ ดื่มสุราใดแล้วพึงตก คำว่า บ่อ (โสพฺภ) คือ หลุม คำว่า หลุมน้ำครำและหลุมโสโครก (จนฺทนิโจฬิคลฺลํ) คือ บ่อน้ำครำและบ่อน้ำโคลน คำว่า ของที่ไม่ควรบริโภค (อโภชเนยฺยํ) ได้แก่สิ่งอันไม่สมควรเพื่อบริโภค คำว่า ไม่เป็นอิสระ (เนสมาโน) คือ ไม่เป็นใหญ่”

5. สโมธาน (Conclusion) เป็นส่วนประกอบสุดท้ายของเรื่องตอนท้ายของชาดกจะมีการกล่าวถึงตัวละครในอดีตนิทานว่าในปัจจุบัน กลับชาติมาเกิดเป็นผู้ใด กุมฺภชาตกมฺและกุมภชาดกในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏการสโมธานชาดกว่าผู้ใดกลับชาติมาเกิดเป็นใคร เพราะเนื้อหาไม่ได้เชื่อมโยงว่าเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ลักษณะการแสดงการสโมธานชาดกนี้พบในอรรถกถากุมภชาดก กล่าวว่าพระพุทธเจ้าคือท้าวสักกโพธิสัตว์ พระราชาคือพระอานนท์ ดังข้อความว่า “พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงจบแล้ว ทรงประชุมชาดกว่า “พระราชาในครั้งนั้นได้มาเป็นอานนท์ในบัดนี้ ส่วนเราตถาคตเองได้เป็นท้าวสักกะ”

ในขณะที่อรรถกถากุมภชาดกปิดเรื่องด้วยการประชุมชาดก กุมภชาดกและกุมภชาตกมไม่มีการประชุมชาดก กุมภชาดกปิดเรื่องโดยเน้นย้ำหลักธรรมที่ต้องการสอน ส่วนกุมภชาตกมปิดเรื่องโดยการเน้นให้เห็นถึงพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์และหลักธรรมที่ต้องการสอนในลักษณะเดียวกับการเปิดเรื่อง

เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของชาดกแล้วพบว่า กุมภชาตกมมีลักษณะโครงสร้างของชาดกที่คล้ายคลึงกับกุมภชาดกในพระไตรปิฎก คือ ประกอบไปด้วยอดีตนิทานเป็นหลัก และไม่พบปัจจุบันนิทาน เวยยากรณภาษิต และสโมธาน แต่กุมภชาดกในพระไตรปิฎกประกอบด้วยคาถาที่ร้อยเรียงด้วยภาษาที่สวยงาม 31 คาถา กุมภชาตกมมีลักษณะร้อยเรียงด้วยภาษาที่สวยงามเป็นคาถาจำนวน 33 คาถาผสมด้วยร้อยแก้ว ในขณะที่อรรถกถากุมภชาดก มีองค์ประกอบตามชาดกอย่างครบถ้วน ซึ่งแสดงให้เห็นการขยายความให้มีเนื้อหาเพิ่มเติมมากขึ้นต่างจากกุมภชาดก กุมภชาตกมจึงมีลักษณะเนื้อหาสอดคล้องใกล้เคียงกับกุมภชาดกมากกว่า ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับคุณธรรมในชาดกเดียวกันยิ่งกว่าการเชื่อมโยงว่าเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ แต่เปลี่ยนมุมมองการนำเสนอเนื้อหาตามพระพุทธศาสนามหายาน ทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนามหายานเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์แตกต่างกัน พระพุทธศาสนาเถรวาทมองว่าหลักการของความเป็นพระโพธิสัตว์เป็นเรื่องอดีตนิทาน ยกขึ้นมากล่าวเพื่อเป็นสื่อในการสอน เป็นแรงกระตุ้นให้กำลังใจและเป็นการเสริมคุณธรรม เพื่อให้ผู้ทำความดีไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคที่ขัดขวางอยู่ พระพุทธศาสนาเถรวาทมองหลักการนี้เป็นทฤษฎีแต่สามารถนำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ส่วนพระพุทธศาสนามหายานเห็นว่าหลักการนี้เป็นการปฏิบัติเป็นข้อบังคับโดยตรง ตามแนวทางของพระโพธิสัตว์จะละเลยไม่ได้ พระพุทธศาสนามหายานจึงเห็นเป็นหลักปฏิบัติ เนื้อหาของกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดกและกุมภชาตกมมีความสอดคล้องกับแนวคิดเบื้องต้นนี้ อรรถกถากุมภชาดกมุ่งให้ความรู้ สร้างศรัทธาและความเข้าใจเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า กุมภชาตกมอธิบายถึงพระกรุณาอันไร้ขอบเขตของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือผู้อื่น โดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของตนและชี้ให้เห็นถึงผลแห่งการดื่มน้ำเมา อีกทั้งให้ภาพในลักษณะคู่ขนานกันของผู้เสียสละประโยชน์ส่วนตนกับผู้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนของพรานป่าสุระกับดาบสวรุณะจนทำความชั่วต่อบุคคลอื่น กลวิธีการประพันธ์ของนักประพันธ์จึงใช้วิธีการประพันธ์ที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจคุณธรรมดังกล่าวได้ง่าย มีลักษณะใกล้ตัวผู้อ่านมากยิ่งขึ้น

4.4.2 ความสัมพันธ์ด้านการลำดับเนื้อเรื่อง

กุมภชาดกดำเนินเรื่องกลาวถึงพระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ซึ่งพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ก็สนทนาโดยแสดงโทษของสุรา เมื่อพระราชาทรงสดับแล้วเห็นโทษของสุรา จึงทรงชมเชยพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) และต้องการที่ประทานรางวัลให้กับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แต่พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ไม่รับและแสดงตนว่าเป็นเทวดาคือท้าวสักกะ

เนื้อหาในอรรถกถาชาดก (ฝ่ายบาลี) กล่าวถึงเรื่องราวตั้งแต่พระพุทธเจ้ามีพระชมน์ ทรงเล่าถึงอดีตสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์ กล่าวถึงเรื่องราวของพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พรานป่าชาวแคว้นกาสีคนหนึ่งชื่อว่า สุระ ไปป่าหิมพานต์ เพื่อหาของใช้ที่ป่าหิมพานต์ มีต้นไม้ต้นหนึ่งมีลักษณะเป็นสามแฉก มีบ่อกว้างประมาณเท่าตุ่ม เต็มด้วยน้ำฝน มีผลสุกงอมของสมอไทยเป็นต้นหล่นลงในบ่อนั้น มีข้าวสาลีป่าที่นกแขกเต้าคาบรวงข้าวสาลีมาจับจิกกินที่ต้นไม้เมื่อพวกมันจิกกินอยู่ ข้าวสาลี ข้าวสารตกลงในบ่อน้ำเมื่อถูกแสงอาทิตย์แผดเผาจึงกลายเป็นน้ำมีสีแดงมีรสชาติ มีดาบส นามว่า วรุณะ อาศัยอยู่ในป่านั้น พรานป่าและดาบสเป็นสหายกัน ทั้ง 2 พากันกินเนื้อ ดื่มน้ำนั้น จึงมีชื่อว่า สุรา และ วารุณี เพราะพรานสุระและดาบสวรุณะได้พบเห็นเป็นคนแรก คนทั้ง 2 มีความคิดเห็นเป็นอุบาย จึงบรรจุน้ำใส่กระบอกไม้ไผ่ แล้วหาบเข้าไปปัจจันตนคร เพื่อถวายให้พระราชาเสวยและชาวเมืองได้ดื่มกัน เมื่อพระราชาเสวยและชาวเมืองดื่มสุรากัน จนถึงมัวเมาประมาทไม่ทำการงานจึงยากจนเข็ญใจไปตาม ๆ กัน เมืองนั้นจึงกลายเป็นเมืองร้างว่างผู้คน คนปรุงน้ำสุราทั้ง 2 จึงออกจากเมืองนั้นไปกรุงพาราณสี แล้วช่วยกันจัดการทำสุราขึ้นให้คนในกรุงพาราณสีนั้นดื่ม แม้เมืองนั้นก็พินาศไปเช่นนั้นเหมือนกัน คนปรุงน้ำสุราทั้ง 2 จึงพากันออกจากเรือนนั้นไปเมืองสาเกต ออกจากเมืองสาเกตไปกรุงสาวัตถี ในกรุงสาวัตถี พระราชาพระนามว่าสรรพมิตร ทรงทำการสงเคราะห์นายพรานสุระและดาบสวรุณะ คนทั้ง 2 จึงปรุงสุราใส่ตุ่ม 500 ใบ กลัวหนูจึงผูกแมวไว้ใกล้ตุ่มใบละหนึ่งตัวเพื่อเฝ้าตุ่ม เมื่อสุราเดือดขึ้นล้นปากตุ่ม แมวที่เฝ้าตุ่มพากันเลียกินสุราที่ไหลมาที่ข้างตุ่มแล้วต่างมึนเมาสลบไสล พวกหนูได้มากัดกินหู จมูก หนวด และหางแมวเหล่านั้นแล้วก็หลบหนีไป นายเสมียนสำคัญว่า “แมวกินสุราตาย” จึงทูลพระราชา พระราชาทรงสำคัญว่า “คนพวกนี้คงปรุงยาพิษ” จึงโปรดให้ตัดศีรษะทั้ง 2 คนจนตายไป พวกแมว เมื่อสร่างเมาก็ลุกขึ้นวิ่งเล่นได้ ราชบุรุษเห็น ดังนั้น จึงทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชาทรงดำริว่า “ถ้าน้ำสุราเป็นยาพิษ แมวเหล่านี้คงตาย คงจะมีรสอร่อย เราจักลองดื่มดู” แล้วรับสั่งให้ประดับตกแต่งเมืองให้สร้างประรำขึ้นที่หน้าพระลานเสร็จแล้วประทับนั่งบนราชบัลลังก์ซึ่งยกเศวตรฉัตรไว้ในประรำ แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เริ่มจะเสวยสุรา ท้าวสักกะทรงตรวจดูสัตว์โลก ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าสรรพมิตรประทับนั่งเพื่อจะเสวยสุรา ทรงวางหม้อใส่สุราจนเต็มใบหนึ่งบนฝ่าพระหัตถ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์ ประทับยืนอยู่ในอากาศตรงพระพักตร์พระเจ้าสรรพมิตร พระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงโทษของสุรา พระราชาทรงสดับแล้วเห็นโทษของสุรา จึงทรงชมเชยพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) และต้องการที่ประทานรางวัลให้กับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แต่พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ไม่รับและแสดงตนว่าเป็นเทวดาคือท้าวสักกะตามคาถาในพระไตรปฎก และจบลงด้วยการประชุมชาดก อธิบายวา ท้าวสักกโพธิสัตว์ในอดีตคือพระพุทธเจา พระราชาคือพระอานนท์

ลักษณะการดำเนินเรื่องในกุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดกมีลักษณะที่แตกต่างจากกุมฺภชาตกมฺในชาดกมาลาซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์โดยลำดับเริ่มตั้งแต่การพรรณนาคุณสมบัติของ

พระโพธิสัตว์ที่ประกอบด้วยพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ตั้งใจจะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขให้แก่ผู้อื่น โดยบำเพ็ญทาน ความสงบ การข่มตน และอื่น ๆ ได้เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ แต่ความเมตตากรุณายังคงมีอยู่ในดวงพระทัย ไม่ทำให้พระองค์หย่อนคลายซึ่งความพยายามในอันที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่โลก ท้าวสักกะทอดพระเนตรดูหมู่มนุษย์ในโลก ได้เห็นกษัตริย์ทรงพระนามว่าสรรพมิตร ผู้ที่ได้คบกับมิตรชั่ว มีปกติชอบดื่มน้ำเมารวมทั้งราษฎรชาวเมืองและชาวชนบท ทรงเข้าพระทัยดีว่ากษัตริย์ผู้นี้ไม่ทราบว่าการดื่มน้ำเมาเป็นบาป และพระองค์เองทรงทราบว่าการดื่มน้ำเมาเป็นบาปอันใหญ่ จึงมีความสงสาร ได้แปลงเพศเป็นพราหมณ์ ประทับยืนอยู่ในอากาศตรงพระพักตร์พระเจ้าสรรพมิตร พระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงโทษของสุรา พระราชาทรงสดับแล้วเห็นโทษของสุรา จึงทรงชมเชยพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) และต้องการที่ประทานรางวัลให้กับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แต่พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ไม่รับและแสดงตนว่าเป็นเทวดาคือท้าวสักกะ กุมภชาดกลำดับเนื้อหาโดยเลาเรื่องราวย้อนกลับไปถึงเหตุการณ์ที่เป็นเหตุให้พระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ได้สนทนากัน โดยพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงโทษของน้ำเมาจนทำให้พระราชาล้มเลิกการเสวยน้ำเมา อรรถกถาชาดกยังคงการลำดับเนื้อหาดังเช่นในกุมภชาดก แต่เพิ่มการขยายความอธิบายถึงปัจจุบันนิทานและสรุปเรื่องโดยย่อก่อนที่จะกล่าวถึงเนื้อหาตามกุมภชาดกอีกครั้งพร้อมการขยายความศัพท์และเพิ่มการประชุมชาดกในตอนจบเรื่อง ความซับซ้อนของการลำดับเนื้อหาในอรรถกถากุมภชาดกจึงทำให้ผู้อ่านลำดับเรื่องได้ยากกว่าเนื้อหามีการซ้ำซ้อนกัน จึงอาจทำให้ผู้อ่านเกิดความเบื่อหน่ายได้ การลำดับเหตุการณ์ในกุมฺภชาตกมฺกระชับ ดำเนินเรื่องต่อเนื่อง ตามเวลาที่เกิดขึ้นทำให้เข้าใจได้ง่าย การลำดับเรื่องของกุมฺภชาตกมฺกุมภชาดก และอรรถกถากุมภชาดกจึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน

1. รายละเอียดเนื้อหา

รายละเอียดของเนื้อหาในกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และ กุมฺภชาตกมฺแตกต่างกันบ้างแม้โครงเรื่องของชาดกจะมีลักษณะเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน ดังต่อไปนี้

ตัวละคร กุมภชาดกในพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลามีตัวละครที่มีบทบาทในเรื่อง 4 ตัวละคร คือ ท้าวสักกะ พรานป่าสุระ ดาบสวรุณะ และพระราชา ท้าวสักกะและพรานป่ากับดาบสเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นลักษณะที่ตรงกันข้ามของผู้ที่ยอมสละประโยชน์ส่วนตน เห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นเป็นใหญ่กับบุคคลที่เห็นแกประโยชนสวนตนจนมิไดคิดถึงความทุกข์ของคนอื่น ความเสียสละของผูประพฤติธรรมกับความเปนผูตั้งอยูในกองกิเลส กุมภชาดก อรรกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺมุ่งให้ความสำคัญที่ความเป็นผู้มีคุณธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นหลัก ซึ่งมีรายละเอียดที่เหมือนกันและแตกต่างกันของตัวละคร ดังนี้

1.1 ท้าวสักกะในกุมภชาดก กล่าวถึง “ท้าวสักกะ” โดยใช้คำเรียกขานว่า “ท้าวสักกะ” และ “พระโพธิสัตว์” อรรถกถากุมภชาดก กล่าวถึง “ท้าวสักกะ” โดยใช้คำเรียกขานว่า “ท้าว

สักกะ” และ “พระโพธิสัตว์” ซึ่งเป็นจอมเทพทรงตรวจดูสัตว์โลกว่า “ชนเหล่าไหนหนอไม่ประมาทในการบำรุงบิดามารดาเป็นต้น บำเพ็ญสุจริต 3 ประการให้บริบูรณ์” ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าสรรพมิตรนั่นประทับนั่งเพื่อจะเสวยสุรา จึงทรงดำริว่า “ถ้าพระเจ้าสรรพมิตรนี้ จักดื่มสุรานั้น ชมพูทวีปทั้งสิ้นจักพินาศฉิบหาย เราจะต้องแก้ไขโดยประการที่ท้าวเธอจะงดดื่ม” ตามเนื้อหาที่มาจากกุมภชาดกแล้ว และยังกล่าวไว้ในการประชุมชาดกว่า “ท้าวสักกะได้มาเป็นเราผู้ตถาคต” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอรรถกถากุมภชาดกเพิ่มเติมการขยายความจากกุมภชาดกเพื่อให้ “ท้าวสักกะ” เป็นพระโพธิสัตว์หรือเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งมีสภาวะที่มิใช่เทวดาธรรดา กุมฺภชาตกมฺกล่าวถึง “ท้าวสักกะ” โดยใช้คำเรียกขานว่า “พระโพธิสัตว์” “พระมหาสัตว์” ลักษณะของท้าวสักกโพธิสัตว์เป็นผู้มีคุณธรรม มีเมตตากรุณาต่อสัตว์โลก ดังข้อความว่า “แต่การสอดส่องรักษาประโยชน์ของผู้อื่นนั้น พระองค์ก็ยังมีอยู่มากเสมอเช่นเดิม โดยความรักสัตว์ทั้งหลายเหมือนหนึ่งญาติ สัตว์ผู้ซึ่งถูกภัยพิบัติรบกวนบีฑา พระโพธิสัตว์จึงไม่ลืมรักษาประโยชน์ของผู้อื่น มีปณิธานอันมั่นคงหนักแน่นทั้งรู้จิตใจของพระองค์เองดีด้วย” แสดงถึงความเมตตาสงสารต่อสัตว์โลก

เมื่อพิจารณาตัวละคร “ท้าวสักกะ” ในกุมภชาดกพระบาลี อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺแล้วพบว่าแม้จะเสวยสุขบนสวรรค์ก็ตาม แต่ก็ทรงมีลักษณะของความบริสุทธิ์แห่งจิตเพราะความกรุณาอันยิ่งใหญ่ ตั้งใจจะนำประโยชน์และความสุขมาให้แก่ผู้อื่น แสดงกุศลวัตรจริยาโดยบำเพ็ญทาน ความสงบ การข่มตน และอื่น ๆ ทำให้พระองค์ไม่หย่อนคลายความพยายามในอันที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่สัตว์โลก

1.2 พรานป่าสุระ และดาบสวรุณะ กุมภชาดกเรียกขานด้วยคำว่า “พรานป่าสุระ” และ “ดาบสวรุณะ” โดยในกุมภชาดกให้ความสำคัญในการอธิบายเรื่องราวของคนทั้ง 2 ที่ปรุงน้ำปานะ ซึ่งต่อมาเรียกว่า “สุรา” และ “วารุณี” ตามชื่อของคนทั้ง 2 โดยกล่าวถึงลักษณะของคนทั้ง 2 ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและไม่รู้โทษของการดื่มน้ำสุรา มุ่งแต่จะทำประโยชน์ให้แก่ตน ไม่ตั้งอยู่ในธรรม อรรถกถากุมภชาดกเรียกคนทั้ง 2 ว่า “พรานป่า” และ “ดาบส” มีลักษณะเป็นมนุษย์ผู้เต็มไปด้วยกิเลส มิรู้โทษของการดื่มน้ำสุรา กุมฺภชาตกมฺใช้คำเรียกขานคนทั้ง 2 ว่า “มิตรชั่ว” โดยมีลักษณะเป็นคนทั่วไปที่มีกิเลส รักประโยชน์ส่วนตน จนสุดท้ายถูกสั่งประหารชีวิตทั้งคู่

ตัวละครพรานป่าและดาบสที่เป็นมิตรชั่ว ในกุมภชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลามีลักษณะคล้ายกันคือเป็นคนที่มีกิเลส มุ่งประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก จึงเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นถึงผลแห่งกรรมชั่วที่ได้กระทำผิด และเป็นผู้ที่เปรียบเทียบแสดงให้เห็นความแตกต่างของความเป็นมนุษย์แต่จิตใจชั่วร้ายกับเทวดาผู้ทรงคุณธรรมในชาดกที่กล่าวมาได้ชัดเจนขึ้น

1.3 พระราชา ในกุมภชาดก กล่าวถึงพระราชาว่าเป็น “พระราชาในกรุงสาวัตถี” อรรถกถากุมภชาดก เรียกพระราชาว่า “พระเจ้าสรรพมิตร” และกุมฺภชาตกมฺ ใช้คำว่า “พระราชาพระองค์หนึ่งพระนามว่า สารวมิตร” การระบุชื่อกษัตริย์และชื่อเมืองอย่างชัดเจนช่วยทำให้ความมี

ตัวตนของพระโพธิสัตว์และเรื่องราวดูเป็นเรื่องจริงที่อาจเกิดขึ้นได้ในประวัติศาสตร์มากขึ้น ทำให้สามารถสร้างภาพในจินตนาการได้ชัดเจนเหมือนมีหลักฐานที่อ้างอิงที่มาได้ในความรู้สึกของผู้อ่านอันเป็นการสอดคล้องกับการสร้างให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ซึ่งสั่งสมอบรมบารมีมาในอดีตของพระพุทธเจ้า

2. หลักธรรมคำสอน

เนื้อหาในกุมภชาดกมุ่งเน้นแสดงให้เห็นถึงผลกรรมของผู้ที่ประกอบกรรมชั่วต่อผู้ที่เป็นมิตรเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อหาที่มุ่งแสดงให้เห็นผลกรรมที่ชาย 2 คน คือ พรานป่าสุระและดาบสวรุณะผู้ปรุงน้ำสุราซึ่งเป็นสิ่งที่มีโทษเป็นความชั่วให้กับมิตร ผู้ประพันธ์ได้พรรณนาให้เห็นถึงผลกรรมที่ทำนั้นไว้อย่างชัดเจนคือถูกประหารชีวิตตายทั้งคู่

การให้รายละเอียดทั้งผลกรรมของคนปรุงน้ำสุราและโทษของการดื่มสุราที่ทำให้ชาวเมืองยากจนข้นแค้นกลายเป็นเมืองร้างแสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์กุมภชาดกต้องการสร้างภาพที่น่ากลัวให้ผู้อ่านเกรงกลัวต่อผลแห่งการผลิตและดื่มน้ำสุราซึ่งเป็นการประพฤติชั่วต่อมิตร โทษของการดื่มน้ำสุรานั้นท่านพรรณนาไว้มากมาย อาทิเช่น “การดื่มน้ำนี้จะทำให้คนนอนหลับสิ้นสติบนถนนหลวง มีร่างกายเปรอะเปื้อนด้วยอาหารที่สำรอก ซึ่งสุนัขกล้าเข้ามาเลียตามหน้า น้ำที่กรอบอยู่ในไหนี้มีลักษณะดังนี้ น่ารักที่จะซื้อไว้”[260] จึงเป็นส่วนสำคัญที่กระตุ้นเตือนให้ผู้อ่านไม่คิดที่ปรุงและเชิญชวนให้เขาดื่มสุราอันเป็นการกระทำร้ายต่อมิตรซึ่งเป็นการสร้างผลกรรมที่จะส่งผลร้ายต่อตนเองในที่สุด การเน้นย้ำสาระสำคัญในการปิดเรื่องที่กล่าวว่า “กล่าวโดยสรุป การดื่มน้ำเมาทำลายคุณธรรมเสียสิ้น ทำให้เสียศีลธรรม ฆ่าคุณความดี ขับความละอายให้ปลาสนาการ ทำให้ใจมีมลทินโทษ ดูก่อนมหาราชท่านจะยังปล่อยตัวให้เสพน้ำเมาเช่นนี้ต่อไปได้อย่างไร”[261] อรรถกถากุมภชาดกแม้จะเป็นการอธิบายเนื้อหาของเรื่องกุมภชาดก มีรายละเอียดเช่นเดียวกับกุมภชาดก แต่สิ่งที่อรรถกถาขยายความเพิ่มเติมและให้ความสำคัญเป็นพิเศษคือการเชื่อมโยงเนื้อหาเรื่องกุมภชาดกว่าเป็นเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้า และแสดงให้เห็นสาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม

เมื่อพิจารณาเนื้อหาในอรรถกถากุมภชาดกแสดงให้เห็นว่า นอกจากการดำเนินเรื่องตามกุมภชาดกในพระไตรปิฎกแล้ว อรรถกถากุมภชาดกต้องการเชื่อมโยงให้ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธเจ้า แม้จะยังคงยึดคำสั่งสอนไว้ในเรื่องโทษของการดื่มน้ำสุราอันเป็นการประทุษร้ายต่อมิตรดังเช่นในพระไตรปิฎก แต่ใช้การปิดเรื่องด้วยคุณธรรมดังกล่าวร่วมกับการกล่าวประชุมชาดกเพื่อเชื่อมโยงว่าท้าวสักกะในอดีตชาติคือพระพุทธเจ้า พระราชาในอดีตคือพระอานนท์[262]

---

[260] อารยศูร. **ชาดกมาลา**. แปลและเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษของ จ.ส. สเปเยอร์ โดยหลวง-รัชฎการโกศล. พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 195.

[261] อารยศูร. **ชาดกมาลา**. หน้า 197.

[262] ขุ.ชา.อ. (ไทย) **7/63/**226.

กุมภชาตกมุ่งเน้นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์แสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีกรุณาเสียสละประโยชน์ส่วนตนและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักโดยมีความรักสัตว์ทั้งหลายประดุจญาติ กุมภชาตกมุ่งให้ความสำคัญที่คุณธรรมของพระโพธิสัตว์และโทษของการดื่มน้ำสุราเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับการตั้งชื่อเรื่อง นอกจากนี้ในเนื้อหายังมีการบรรยายและพรรณนาถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่มีความกรุณา ซึ่งผู้ประพันธ์ปูพื้นเรื่องด้วยการอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะอันเป็นผู้มีคุณธรรมน่ายกย่องเป็นพื้นฐานก่อนที่จะแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมที่ปฏิบัติได้ยากยิ่งเหนือผู้อื่น อีกทั้งยังได้นำเสนอถึงพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้สั่งสอนธรรมะช่วยทำให้พระราชาและชาวเมืองหลุดพ้นจากความทุกข์โศกอันนับเป็นเนื้อหาที่สอดคล้องกับหลักของพระพุทธศาสนา

นอกจากเรื่องกุมภชาตกมุจะกล่าวเน้นถึงเรื่องเมตตาบารมีไว้อย่างชัดเจนแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมสำคัญคือ ทานบารมี การให้ “ธรรมทาน” ถือว่าเป็นทานที่ล้ำเลิศยิ่งกว่าทานทั้งปวง และแสดงให้เห็นพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสรรพสัตว์ มุ่งเน้นให้เห็นการบำเพ็ญเมตตาบารมีคือเกิดความสงสารต้องการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ทานบารมีคือมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ พระพุทธศาสนานั้นเน้นคุณธรรมเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น เช่น เมตตา กรุณา และทาน เป็นพิเศษ การให้หรือทานจึงมีนัยที่แสดงให้เห็นถึงการละความเห็นแก่ตัว การยกย่องเชิดชูพระโพธิสัตว์ในกุมภชาตกมุจึงเป็นลักษณะตามแนวคิดของพระพุทธศาสนามหายาน ดังจะเห็นได้จากชาดกเรื่องนี้ในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา แม้มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน แต่มีจุดมุ่งเน้นด้านคุณธรรมที่แตกต่างกันไป จึงเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เห็นความเป็นผู้มีคุณธรรมของท้าวสักกเทวราชโพธิสัตว์

3. การใช้ภาษา

กุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดก นอกจากใช้การบรรยายเพื่อดำเนินเรื่องแล้วยังมุ่งใช้ภาษาในการพรรณนาให้เห็นภาพของท้าวสักกะผู้ประกอบด้วยความเมตตาโดยใช้การเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดภาพในใจผู้อ่าน อาทิเช่น “ถ้าพระเจ้าสรรพมิตรนี้ จักดื่มสุรานั้น ชมพูทวีปทั้งสิ้นจากพินาศฉิบหาย เราจะต้องแก้ไขโดยประการที่ท้าวเธอจะงดดื่ม” แสดงถึงความเมตตาต้องการที่จะช่วยเหลือผู้คน สำหรับอรรถกถากุมภชาดกนอกจากจะมีสำนวนภาษาตามเนื้อหาจากกุมภชาดกแล้ว ในส่วนของการอธิบายเพิ่มเติมจะเป็นการใช้ภาษาในลักษณะของการบรรยายและอธิบายเพื่อให้ข้อมูลเป็นหลักซึ่งไม่ปรากฏในชาดกพระบาลี อาทิเช่น “พระราชาทรงดำริว่า ถ้าน้ำสุราเป็นยาพิษ แมวเหล่านี้คงตาย ชะรอยจะมีรสอร่อย เราจักลองดื่มมันดู” และยังมีพระพุทธวจนะที่เป็นพระคาถาซึ่งประกอบด้วยฉันท์ประเภทต่าง ๆ ถึงพร้อมด้วยสัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) และอัตถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) ที่ไพเราะงดงามและประณีตเป็นการเพิ่มเติมวรรณศิลป์นอกเหนือไปจากเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่ชาดกแต่ละเรื่องมุ่งนำเสนอ

กุมฺภชาตกมฺเป็นชาดกเรื่องหนึ่งในชาดกมาลาที่อารยศูร (อารฺยศูร) ประพันธ์ขึ้น เป็นเหมือนพวงมาลาเพื่อบูชาสรรเสริญพระโพธิสัตว์ ลักษณะคุณค่าในทางวรรณศิลป์ ที่ผู้ประพันธ์สร้างสรรค์ด้วยภาษาที่ประกอบด้วยสัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) และอัตถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) นับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้กุมฺภชาตกมฺทรงคุณค่าน่าอ่าน เป็นการเพิ่มเติมวรรณศิลป์นอกเหนือไปจากเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่ชาดกทั่วไปมุ่งนำเสนอ สอดคล้องกับที่กล่าวว่าพระสูตรฝ่ายมหายานซึ่งแต่งขึ้นจะมีลีลาหนักไปในแนววรรณคดีและมีสุนทรียภาพอันไพศาล ทั้งนี้เพื่อให้เกิดรสนิยมประทับใจของประชาชน พระโพธิสัตว์ส่วนมากจึงประดับไปด้วยอลังการวิภูษิตาภรณ์ต่าง ๆ อันเป็นสัญลักษณ์ของฆราวาสชนมิใช่สมณะ ฝ่ายมหายานมิได้คำนึงเรื่องใดมากเท่ากับเรื่องพระโพธิจิตซึ่งผูกพันมุ่งมั่นต่อพระโพธิญาณ ฉะนั้น ในบางกรณีฆราวาสซึ่งมีพระโพธิจิตจึงถูกยกย่องเทิดทูนเหนือพระภิกษุสงฆ์ที่ไม่มีอุดมคติมุ่งต่อพระโพธิญาณ[263] กุมฺภชาตกมฺจึงแสดงให้เห็นเมตตาบารมีและทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งมุ่งยึดประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้อ่านมากกว่าประโยชน์ของตนเอง การมุ่งเน้นให้เห็นถึงคุณธรรมที่เป็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติจึงเป็นคุณธรรมสำคัญที่แสดงให้เห็นความเป็น “พระโพธิสัตว์” ที่ต้องมีคุณธรรมทางด้านเมตตาเหนือกว่าบุคคลทั่วไป โดยร้อยกรองเป็นกาพย์ (กาวฺย) ที่งดงามและประณีต

4.5 หลักธรรมที่ควรนำมาปฏิบัติเพื่อความสงบสุขของตน คนในสังคม และประเทศชาติ

การศึกษาข้อมูลจากชาดกทั้ง 3 เรื่องที่นำมาเป็นกรณีศึกษานั้น หลักธรรมที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีเพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกปรากฏหลายอย่างตามที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยขอนำเรื่องสุราที่ปรากฏในกุมภชาดกมาเป็นประเด็นหลักในการบำเพ็ญศีลบารมี สัจจบารมี และขันติบารมี เพื่อความสงบสุขของตน คนในสังคม และประเทศชาติ ในขั้นต้นจะได้กล่าวถึงโทษของการดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัย และอานิสงส์ของการงดเว้นจากดื่มน้ำเมาด้วยหลักธรรมคือ ศีล สัจจะ และขันติ เป็นลำดับไป

4.5.1 โทษของการดื่มน้ำเมา

โทษของการดื่มน้ำเมาที่พรรณนาไว้ในกุมภชาดก มีการเดินโซเซ พึงตกเหว ตกบ่อ ตกถ้ำ เป็นต้น โดยสรุปคือ การดื่มน้ำเมาทำลายคุณธรรม ทำให้เสียศีลธรรม ฆ่าคุณความดี ขับความละอายให้ปลาสนาการ ทำให้ใจมีมลทินโทษ

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในปฐมเวรสูตร ความว่า “บุคคลผู้ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เพราะการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นปัจจัยจึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้าง ในสัมปรายภพบ้าง ต้องเสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง บุคคลผู้

---

[263] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต. **พระพุทธศาสนามหายาน**. (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา, พ.ศ. 2534), หน้า 91.

เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบัน ที่เป็นไปในสัมปรายภพ ทั้งไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสทางใจ บุคคลผู้เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท แล้วย่อมระงับภัยเวรนั้นได้อย่างนี้”[264]

ศีลข้อที่ 5 คือ **สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี** มีเจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เนื่องจากผู้ดื่มน้ำเมา เมาแล้วครองสติไม่อยู่ อารมณ์แปรปรวน ขาดความเป็นตัวของตัวเอง จากเดิมเป็นคนดีก็กลายเป็นคนชั่ว สิ่งที่ไม่เคยทำก็กล้าทำ ที่มักจะทำความเดือดร้อนมาสู่คนอื่น พูดในสิ่งที่ไม่ควรพูด ล้วนแล้วแต่ทำลายโสตประสาทของผู้ฟัง

ตามปกติคนที่มีสติสัมปชัญญะครบบริบูรณ์จะไม่กล้าประพฤติผิดศีล ครั้นควบคุมสติไม่อยู่จึงกล้าผิดศีลข้ออื่น ๆ ตามมา อาทิเช่น กล้าฆ่าสัตว์ กล้าลักขโมย กล้าประพฤติผิดลูกผิดเมียของคนอื่น กล้าพูดโกหก การพูดมุสาของคนขี้เมาถือว่าเป็นเรื่องปกติ และคนขี้เมาก็ปกปิดความลับไม่อยู่ จะพูดอะไรก็พูดไม่คิดว่าพูดไปแล้วจะทำตัวเองหรือคนอื่นเดือดร้อนหรือไม่ นี่คือเหตุผลว่าทำไมศีลข้อนี้จึงบังเกิดขึ้นในโลก

องค์ประกอบของการผิดศีลข้อ 5 ที่เกิดจากการดื่มน้ำเมา คือ 1) **มทนียำ** มีเครื่องดื่มที่ทำให้เมา 2) **ปาตุกมฺมยตาจิตฺตำ** มีจิตใคร่จะดื่ม 3) **ตชฺโชวายาโม** มีความพยายามใคร่จะดื่ม 4) **ปิตปฺป-เสวนำ** น้ำเมานั้นได้ไหลล่วงลำคอเข้าไป

น้ำเมาโดยทั่วไปหมายถึงสุราและเมรัย แต่ในที่นี้รวมถึงเครื่องดองของมึนเมาให้โทษทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นชนิดน้ำหรือชนิดผง รวมทั้งสิ่งเสพติดทุกชนิด ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเห็นโทษว่าคนที่ดื่มน้ำเมาเป็นอาจิน หรือเสพยาเสพติดสารเสพติดเหล่านี้ จะผลาญทรัพย์ ผลาญไมตรี ผลาญสุขภาพ ผลาญเกียรติยศ ผลาญศักดิ์ศรี ผลาญสติปัญญาของบุคคลนั้นไปตลอดชีวิต และยังตามติดไปข้ามชาติอีกด้วย การดื่มน้ำเมาหรือเสพสิ่งเสพติดทั้งหลาย นอกจากจะเป็นการมอมเมาตัวเองแล้ว ยังเป็นการบั่นทอนทุกสิ่งทุกอย่างของตัวเองอีกด้วย แม้ที่สุด ความสุขทางใจที่คนเมาเห็นว่าตนได้จากการเสพสิ่งเสพติดนั้นก็เป็นความสุขชั่วครู่ เมื่อติดแล้วจะกลับมาเลิกก็ยาก คนที่ดื่มน้ำเมาเป็นอาจินน้อยคนนักจะเลิกได้ บางคนอยากเลิกแต่เลิกไม่ได้ก็ต้องตายเพราะฤทธิ์น้ำเมา โทษของน้ำเมาหรือเสพสิ่งเสพติดทั้งหลายที่ปรากฏในปัจจุบันมีมากมาย

แต่น้ำเมานั้นไม่ได้มีโทษเฉพาะชาตินี้เท่านั้น ยังมีโทษติดตัวผู้ดื่มไปข้ามภพข้ามชาติมากมายหลายประการ ดังที่พุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย การดื่มสุราและเมรัยที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งการดื่มสุราและเมรัยอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผล ให้เป็นผู้วิกลจริตแก่ผู้

---

[264] องฺ.นวก. (ไทย) 23/27/487.

เกิดเป็นมนุษย์”[265] เอาเฉพาะวิบากกรรมของคนเมา หลังจากต้องไปเสวยวิบากกรรมอันเผ็ดร้อนในอบายภูมิแล้ว พอมาเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้ง จะต้องรับใช้วิบากกรรมอะไรบ้าง เริ่มตั้งแต่

1. ทำให้เกิดเป็นคนใบ้ พูดจาไม่รู้เรื่อง ได้แต่ส่งเสียงอ้อแอ เพราะตอนเมาหนัก ๆ มักจะคุยกับใครไม่รู้เรื่อง หรือชอบด่าทอผู้มีพระคุณเลยต้องมาเป็นคนใบ้

2. ทำให้เกิดเป็นคนบ้า เนื่องจากภพในอดีตดื่มเหล้ามามาก เวลาเมาก็ไปทุบตีคนอื่น ทุบตีบุตรภรรยา บางคนถึงขั้นฆ่าบิดามารดาผู้บังเกิดเกล้า พอตายแล้วก็ไปตกลงนรก จากนั้นเมื่อกลับมาเกิดใหม่ เวรนั้นติดตัวมาในภพชาตินี้จึงกลายเป็นบ้า อยู่ดี ๆ ก็ได้ยินเสียงคนมากระซิบข้างหูบ้าง เห็นภาพหลอนว่าคนนั้นคนนี้กำลังตามมาฆ่าบ้าง

3. ทำให้เกิดเป็นคนปัญญาอ่อน มีสติปัญญาไม่สมบูรณ์ แม้พอจะเรียนหนังสือได้บ้าง ฟังครูอาจารย์อธิบายหลายครั้งก็ยังไม่เข้าใจ หรืออ่านหนังสือหลายรอบก็จำไม่ได้ แตกต่างจากคนที่ไม่มีวิบากกรรมทางด้านน้ำเมา ที่เล่าเรียนเขียนอ่านวิชาอะไรก็แตกฉานไปหมด เข้าใจง่าย และก็นำไปใช้ได้ทันที

4. ทำให้เกิดเป็นสัตว์เลื้อยคลาน ไม่ว่าจะเป็นตัวเงินตัวทอง งู ไส้เดือน หรือนาคชั้นล่างทั้งหลาย มักเคยเป็นอดีตคนเมาทั้งนั้น เพราะซ้อมคลานตอนเมาอยู่บ่อย ๆ พอตายลงไปก็ได้ไปคลานสมใจ

สรรพสัตว์ทั้งหลายไม่รู้ว่าการที่เขาประสบวิบากกรรมเช่นนี้ เพราะทำกรรมอะไรเอาไว้ แม้มาเกิดเป็นคนใบ้ บ้า ปัญญาอ่อน พ่อแม่หรือญาติพี่น้องก็ไม่รู้ แต่ผู้รู้ท่านรู้เห็นจึงเอามาบอกได้ว่า นี่คือผลของการดื่มน้ำเมาและเสพสารเสพติดมาข้ามชาติ อันเป็นการผิดศีลข้อที่ 5 ปัจจุบันนี้คนส่วนใหญ่ทั้ง ๆ ที่รู้โทษของการดื่มน้ำเมากันดี แต่แสร้งทำเป็นเหมือนไม่รู้ ถึงแม้จะรู้โทษของน้ำเมา ก็รู้เฉพาะโทษที่เห็นด้วยตาในปัจจุบัน ยังไม่ได้ตระหนักถึงมหันตภัยในภายภาคหน้าที่เป็นปรโลก จึงยินดีที่จะดื่มน้ำเมาต่อไป เพราะฉะนั้น เมื่อเข้าใจกันแล้วก็ควรเลิกเสีย และตั้งใจพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นไปด้วยการสร้างความดี ในขั้นต้นพึงรักษาศีล สัจจะ และขันติ จะได้เกิดใหม่ในเส้นทางแห่งความดี เพื่อให้สรรพสิริมงคลได้หลั่งไหลมาในชีวิตของตน คนในสังคม และประเทศชาติ

พระพุทธเจ้าทรงสรุปโทษของการดื่มน้ำเมาไว้ 6 ประการ[266] คือ

1) ธนชานิ-ทำให้เสียทรัพย์ เพราะไหนจะต้องซื้อเหล้ามาดื่มเอง ไหนจะต้องเลี้ยงเพื่อน งานการก็ไม่ได้ทำ ดังนี้แม้เป็นมหาเศรษฐี ถ้าติดเหล้าก็อาจจะล่มจมได้

2) กลหปฺปวฑฺฒนี-ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท เพราะดื่มเหล้าแล้วขาดสติไม่สามารถควบคุมตนเองได้ จะเห็นได้ว่าในวงเหล้ามักจะมีเรื่องชกต่อยตีรันฟันแทงอยู่เสมอ เพื่อนรักกันพอเหล้าเข้าปาก ประเดี๋ยวเดียวก็ทะเลาะกัน ฆ่ากันเสียแล้ว

---

[265] องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) 23/40/301.

[266] ที.ปา. (บาลี) 11/248/158.

3) โรคานำ อายตนำ-ทำให้เกิดโรคในร่างกาย ทั้งโรคตับแข็ง โรคกระเพาะ โรคหัวใจ โรคเส้นโลหิตในสมองแตก โรคทางระบบประสาท ฯลฯ

4) อกิตฺติสญฺชนนี-ทำให้เสียชื่อเสียง เพราะไปทำสิ่งที่ไม่ดีเข้า ใครรู้ว่าเป็นคนขี้เมา ก็จะดูถูกเหยียดหยาม ไม่มีใครไว้วางใจ

5) หิริโกปินนิทฺทสนี-ทำให้ลืมตัวไม่รู้จักอายด้วยการแสดงอวัยวะที่ไม่เหมาะสม พอเมาแล้วอะไรที่ไม่กล้าทำ ก็ทำได้ จะนอนอยู่กลางถนน จะเอะอะโวยวาย จะถอดเสื้อผ้าในที่สาธารณะทำได้ทั้งนั้น

6) ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณี-ทำให้ทอนกำลังปัญญา ทำให้สติปัญญาเสื่อมถอย พอเมาแล้วจะคิดอะไรก็คิดไม่ออก อ่านหนังสือก็ไม่ถูก พูดจาวกวน พอดื่มหนัก ๆ เข้าอีกหน่อยก็กลายเป็นคนหลงลืม ปัญญาเสื่อม

4.5.2 อานิสงส์ของการไม่ดื่มน้ำมา

การดื่มน้ำเมาหรือใช้สารเสพติดทุดชนิดจึงเป็นสิ่งที่พึงหลีกเลี่ยง เนื่องจากเหตุผลดังกล่าวมานี้ และที่สำคัญคือ หนึ่งในศีล 5 ที่เป็นศีลประจำโลกนั้น ข้อสุดท้ายคือไม่ดื่มน้ำเมาและสิ่งเสพติด เพราะนำมาซึ่งความประมาท อันถือเป็นข้อที่สำคัญที่สุดในศีล 5 ข้อนั้นด้วย ดังนั้น การไม่ดื่มน้ำเมาและสารเสพติดจึงถือเป็นมงคลสูงสุดประการหนึ่ง

คำว่า ศีล ในพระพุทธศาสนานั้นมีปรากฏอยู่ในหลักธรรมคำสั่งสอนคือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา รวมทั้งนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงความหมายของศีลไว้หลายแห่งอาทิเช่น ในมหานามสูตร อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องศีล โดยเฉพาะศีล 5 โดยทรงมุ่งถึงการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อยว่า “มหานามะ เมื่อใดแล อุบาสก 1) เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ 2) เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ 3) เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม 4) เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ 5) เป็นผู้เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เมื่อนั้น อุบาสกชื่อว่าผู้มีศีล ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล”[267]

ในกูฏทันตสูตร ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระพุทธเจ้าตรัสศีล โดยทรงเรียกว่า สิกขาบท โดยให้เป็นข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับควบคุมกายวาจาว่า การที่บุคคลผู้มีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบททั้งหลาย คือ 1) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการฆ่าสัตว์ 2) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ 3) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการประพฤติผิดในกาม 4) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการพูดเท็จ 5) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติ 3 ประการมีองค์ประกอบ 16 กว่านิตยทานที่ทำสืบกันมา กว่าวิหารทาน และกว่าสรณคมน์นี้[268]

---

[267] องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) 23/25/269.

[268] ที.สี. (ไทย) 9/352/147.

ศีลข้อที่ 5 มีอานิสงส์โดยย่อ 6 ประการ ได้แก่ 1) รู้จักอดีต อนาคต ปัจจุบันได้รวดเร็ว 2) มีสติตั้งมั่นทุกเมื่อ 3) มีความรู้มาก มีปัญญามาก 4) ไม่บ้า ไม่ใบ้ ไม่มัวเมาหลงไหล 5) มีวาจาไพเราะ มีน้ำคำเป็นที่น่าเชื่อถือ 6)มีความซื่อสัตย์ สุจริตทั้งกาย วาจา ใจ

พระสีลวเถระแสดงธรรมด้วยคาถาทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับอานิสงส์ของศีลนี้ว่า “กุลบุตรในสัตว์โลกนี้ผู้ใคร่ประโยชน์พึงศึกษาศีลนั่นแหล่ะให้เป็นอันศึกษาดีแล้วในโลกนี้ เพราะศีลที่รักษาแล้วย่อมนำสมบัติทุกประเภทมาให้ได้ ผู้มีปัญญาเมื่อปรารถนาความสุข 3 อย่างคือ การสรรเสริญ 1 การได้ความปลื้มใจ 1 การตายไปแล้วบันเทิงในสวรรค์ 1 ควรรักษาศีล เพราะผู้มีศีล มีความสำรวม ย่อมได้มิตรมาก ส่วนผู้ทุศีล ประพฤติแต่ความชั่ว ย่อมแตกจากมิตร นรชนผู้ทุศีลย่อมได้รับการตำหนิและติเตียน นรชนผู้มีศีลย่อมได้รับความยกย่องชมเชย และสรรเสริญทุกเมื่อ ศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลาย เป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ สังวรศีลเป็นเครื่องกั้นทุจริต ทำจิตให้ร่าเริง และเป็นท่าสำหรับหยั่งลงมหาสมุทรคือนิพพานของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เพราะฉะนั้น ควรชำระศีลให้บริสุทธิ ศีลเป็นกำลังหาสิ่งเปรียบปานมิได้เป็นอาวุธชั้นเยี่ยม เป็นอาภรณ์อันประเสริฐ เป็นเกราะบังอย่างน่าอัศจรรย์ ศีลเป็นสะพานอันมีพลังมาก มีกลิ่นหอมอย่างยิ่ง เป็นเครื่องลูบไล้อย่างประเสริฐ ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้มีศีล มีชื่อเสียงระบือไปทั่วทุกทิศ ศีลเป็นกำลังที่ดีเลิศ เป็นเสบียงเดินทางชั้นเยี่ยม เป็นยานพาหนะชั้นประเสริฐ ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้มีศีลไปได้ทั่วทุกทิศ คนพาลมีใจไม่ตั้งมั่นในศีล ย่อมได้รับการติฉินนินทาในโลกนี้และตายไปแล้ว ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในอบายภูมิย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในที่ทั่วไป ธีรชนตั้งมั่นดีในศีล ย่อมได้รับชื่อเสียงในโลกนี้และตายไปแล้ว ย่อมได้รับสุขโสมนัสในสวรรค์ ย่อมได้รับสุขโสมนัสในที่ทั่วไป ศีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลกนี้ ส่วนผู้มีปัญญาเป็นผู้สูงสุดทั้งในหมู่มนุษย์และหมู่เทวดา ชัยชนะก็เพราะศีลและปัญญา”[269]

4.5.3 ประโยชน์ของสัจจะ

สัจจะ หมายถึง ความจริง คือพูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้ เรียกอีกอย่างว่ารักษาสัญญา ทำไว้อย่างไรก็แจ้งไปตามที่ทำนั้น เรียกว่ารับตามที่ทำนั้น หรือได้เห็นสิ่งใดก็รับว่าเห็นสิ่งนั้น การกระทำเช่นนี้เรียกว่า การพูดความจริงก็ได้ สัจจะนี้ มีลักษณะเป็นความซื่อตรง คำพูดจริงเป็นสัจจวาจา ตรงกันข้ามกับการพูดเท็จ[270]

สัจจะที่ปรากฏในชาดกมีความหมายของสัจจะ คือพฤติกรรมแสดงออกโดยความเห็นภาวะที่จริง ลักษณะของสัจจะเป็นธรรมะที่แสดงถึงความเป็นจริง และความเป็นจริงที่มีอยู่เช่นนั้น ประเภทของสัจจะจึงมี 2 คือ สมมติสัจจะ ความจริงตามสมมติ และปรมัตถสัจจะ ความเป็นจริงตามสภาวะ เรื่องสัจจะมีปรากฏในสุปปารกชาดกที่สุปปารกโพธิสัตว์ช่วยเหลือพวกพ่อค้าและคนเรือทั้งหลาย ทั้งนี้ สุปปารกโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญสัจจบารมี คือกล่าวความจริงที่มีอยู่ใน

---

[269] องฺ.ทสก. (ไทย) 24/1/1-3.

[270] สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**. หน้า 181.

ตัวจริง ๆ ทำให้เจ้าของสัจจะรอดพ้นจากภยันตรายต่าง ๆ ได้ และยังสามารถช่วยให้คนอื่นรอดพ้นจากภยันตรายได้ด้วย ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงประโยชน์ของความเป็นคนมีสัจจะ จึงสรุปได้ดังนี้

1. การนำสัจจะไปใช้ในสังคมนักการเมืองการปกครอง ถ้าหากปราศจากสัจจธรรมเพียงอย่างเดียวแล้ว ระบบการเมืองการปกครองย่อมล้มเหลว ทั้งนี้ เพราะการบริหารที่ดี และหลักการที่ถูกต้องนั้น จะต้องยึดหลักสัจจธรรมความจริงนำไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ และมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ นักการเมืองการปกครองที่มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความจริงใจต่อการปฏิบัติหน้าที่คือ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง การพูดจริง ทำจริง ไม่คดโกงกัน ไม่หลอกลวงกัน ไม่คดโกงหรือคอรัปชั่น ไม่ควรทำผิดกฎหมายและกฎกติกาของสังคมและควรมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ของตน ต่อประเทศชาติบ้านเมือง แล้วประเทศชาติ ประชาชนย่อมพบกับความเจริญก้าวหน้า และเกิดความผาสุกเป็นอย่างยิ่ง

2. การนำสัจจะไปใช้ด้านการศึกษา สัจจะในด้านการศึกษาซึ่งต้องเกี่ยวข้องทั้งด้านผู้สอนและผู้เรียนต้องมีความจริงใจต่อกัน โดยมุ่งเน้นให้เป็นผู้ที่สมบูรณ์ด้วยความประพฤติอันบุคคลจะพึงแสดงต่อกัน มีความบริสุทธิ์ใจและความจริงใจต่อกัน เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่น ประพฤติที่ดีงาม การเรียนการสอนนั้นจะต้องมุ่งที่ความบริสุทธิ์ใจหรือความจริงใจต่อกันเป็นสำคัญ จึงจะเกิดประโยชน์ต่อการศึกษา

3. การนำสัจจะไปใช้ในสังคมนักธุรกิจนั้น สังคมนักธุรกิจมุ่งเน้นสนองความต้องการของมนุษย์หรือวิธีการดับทุกข์ อันเกิดมาจากความต้องการของมนุษย์ เพราะชีวิตของเราดำรงอยู่ได้ด้วยปัจจัย 4 ซึ่งเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ซึ่งพระพุทธศาสนาได้สอนวิธีปฏิบัติเพื่อให้เหมาะสมกับความเป็นอยู่ จึงได้สอนหลักสัจจธรรม คือ ให้บุคคลมีความซื่อสัตย์สุจริต จริงใจต่อกัน โดยเน้นให้ประกอบสัมมาอาชีพด้วยสัจจะ การมีสัจจะต่อกันในการประกอบสัมมาอาชีพ ย่อมส่งผลให้เศรษฐกิจมั่งคงและเจริญก้าวหน้าและเกิดความสุขในสังคมได้ บุคคลในสังคมจะต้องมีความจริงใจซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเองและผู้อื่น เช่น การซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น ได้แก่เคารพในศักดิ์ศรีของตนเองให้เกียรติแก่ผู้อื่น ทำอะไรก็ทำด้วยความจริงใจ พูดโดยความสัตย์จริงรู้จักรักษาคำพูด จะคิดอะไรก็ให้เป็นประโยชน์อย่างจริงใจต่อผู้อื่น ไม่หลอกลวง ไม่เป็นคนเหลวไหล พยายามรักษาความสัตย์จริงไว้ให้ได้ แม้จะเสียทรัพย์สินเสียชีวิตแต่ไม่ยอมให้เสียคำพูด เข้าในลักษณะที่ว่า “ยอมสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ ยอมสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต ยอมสละชีวิตเพื่อรักษาความสัตย์จริง เพื่อรักษาความถูกต้อง” ดังวิธุรบัณฑิตเป็นตัวอย่าง เมื่อบุคคลในสังคมมีความจริงใจต่อกันมีสัจจะแล้วสังคมย่อมเกิดความสงบสุขร่มเย็น

ดังนั้น บุคคบพึงพัฒนาตนด้วยสัจจบารมี สัจจะ คือความซื่อสัตย์ จริงใจ ไม่กล่าวคำคลาดเคลื่อนไปจากหลักความเป็นจริง หรือจากหลักธรรม มีความมุ่งมั่นตั้งใจรักษาสัจจะ ดังเช่นสุปปารกะ สุวรรณสามกุมารและวิธุรบัณฑิตมุ่งรักษาสัจจะไว้ด้วยชีวิตทั้งสัจจะที่มีต่อตนเองและต่อผู้อื่น

4.5.4 ประโยชน์ของขันติ

ความอดทน มาจากคำบาลีว่า **ขนฺติ** หมายถึงการรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดินซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีคนเทอะไรลงไป ของเสีย ของสกปรกหรือของหอม ของดีงามก็ตาม

งานทุกอย่างในโลกไม่ว่าจะเป็นงานเล็กงานใหญ่ ที่สำเร็จขึ้นมาได้ นอกจากจะอาศัยปัญญาเป็นตัวนำแล้ว ล้วนต้องอาศัยคุณธรรมข้อหนึ่งเป็นพื้นฐานจึงสำเร็จได้ คุณธรรมข้อนั้นคือขันติ ถ้าขาดขันติเสียแล้ว จะไม่มีงานใดสำเร็จได้เลย เพราะขันติเป็นคุณธรรมสำหรับทั้งต่อต้านความท้อถอยหดหู่ ขับเคลื่อนเร่งเร้าให้เกิดความขยัน และทำให้เห็นอุปสรรคต่าง ๆ เป็นเครื่องท้าทายความสามารถ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ความสำเร็จของงานทุกอย่างทั้งทางโลกและทางธรรม คือผลงานของขันติทั้งสิ้น

ลักษณะของขันติ-ความอดทน มี 4 อย่าง คือ

1. อธิวาสนตา-มีความอดกลั้น คือเมื่อถูกคนพาลด่า ก็ทำราวกับว่าไม่ได้ยิน ทำหูเหมือนหูกระทะ เมื่อเห็นอาการยั่วยุก็ทำราวกับว่าไม่ได้เห็น ทำตาเหมือนตาไม้ไผ่ ไม่สนใจใยดี ไม่ปล่อยใจให้เศร้าหมองไปด้วย ใส่ใจสนใจแต่ในเรื่องที่จะทำความเจริญให้แก่ตนเอง เช่น เจริญศีล สมาธิ ปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

2. อจณฺฑิกฺกา-เป็นผู้ไม่ดุร้าย คือสามารถข่มความโกรธไว้ได้ ไม่โกรธ ไม่ทำร้ายทำอันตรายด้วยอำนาจแห่งความโกรธนั้น ผู้ที่โกรธง่ายแสดงว่ายังขาดความอดทน มีพระดำรัสของท้าวสักกะเป็นข้อเตือนใจอยู่ว่า

ตสฺเสว เตน ปาปิโย โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ
กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌนฺโต สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํ.[271]

ผู้ใดโกรธตอบผู้ที่โกรธก่อนแล้ว ผู้นั้นกลับเป็นคนเลวกว่าผู้ที่โกรธก่อน ผู้ที่ไม่โกรธต่อบุคคลผู้กำลังโกรธอยู่ ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ชนะสงครามอันชนะได้ยากยิ่ง

3. อนสฺสุโรโป-ไม่ปลูกน้ำตาให้แก่ใคร ๆ คือไม่ก่อทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือเจ็บแค้นใจจนน้ำตาไหล ด้วยอำนาจความเกรี้ยวกราดของเรา

4. อตฺตมนตา จิตฺตสฺส-มีใจเบิกบานแจ่มใสอยู่เป็นนิตย์ คือมีปีติอิ่มเอิบใจเสมอ ๆ ไม่พยาบาท ไม่โทษฟ้า โทษฝน โทษเทวดา โทษโชคชะตา หรือโทษใคร ๆ ทั้งนั้น พยายามอดทนทำการงานทุกอย่างด้วยใจเบิกบาน

ใครก็ตามรู้จักการอดทนอดกลั้นอดใจ ย่อมเป็นมงคลอันประเสริฐ ความอดใจไม่โลภ โกรธ หลงในอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกายนั้นเรียกว่า ขันติ ความอดใจไม่โกรธ พยาบาท อาฆาต จองเวร แช่งด่ามนุษย์ และสัตว์ทำจิตให้เป็นกลางไม่รักไม่ชัง ด้วยกำลังปัญญารู้เท่า

---

[271] สำ.ส. (บาลี) 15/188/195, 15/189/196.

ทันสังขารว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้ก็เรียกชื่อว่า ขันติ คือ ความอดใจอันเป็นที่สรรเสริญอห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายดังมีพระพุทธพจน์บทบาลีว่า “ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา” แปลว่า ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้นเป็นธรรมอันเป็นเครื่องเพียรเผากิเลสอย่างยิ่ง อนึ่ง ความอดทนซึ่งลมและแดด ความหนาว ความร้อน ความหิวข้าว กระหายน้ำ และความอดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดจากความอาพาธเจ็บไข ไม่ย่อท้อที่จะก่อสร้างทางกุศล ทาน ศีล ภาวนา ก็ชื่อว่า ขันติ ความอดทน

ขันติจะเกิดขึ้นเพราะมี 1) หิริ ความละอายใจ 2) โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป ธรรมทั้ง 2 ประการนี้ ย่อมสร้างให้เกิดความอดทนอดกลั้น ไม่ลุแก่อำนาจของกิเลสทั้งหลาย ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงประโยชน์ของความเป็นคนมีขันติ จึงสรุปได้ดังนี้

1. ทำให้ไม่เศร้าโศกาอาลัย
2. ทำให้ได้รับคำสรรเสริญจากบัณฑิต
3. ทำให้ไม่มากด้วยเวรภัย
4. เป็นปัจจัยให้บรรลุมรรคผลนิพพาน

เมื่อทราบถึงคุณและโทษของการดื่มน้ำเมา และประโยชน์ของประพฤติธรรมคือ ศีล สัจจะ และขันติแล้ว บุคคลผู้ปรารถนาความสุขความเจริญในชีวิต ซึ่งความสุขความเจริญย่อมเป็นที่ปรารถนาของทุก ๆ คน และทุก ๆ คนย่อมเคยประสบความสุขความเจริญมาแล้ว ในสังคมปัจจุบันโลกเต็มไปด้วยสารเสพติดที่มีทั้งคุณและโทษ โดยเฉพาะน้ำเมาเมื่อดื่มแล้วจะทำให้เกิดผลต่อระบบประสาทส่วนกลางโดยโทษของน้ำเมานั้นอาจมีตั้งแต่ขั้นเบา ไปจนถึงขั้นรุนแรงอย่างเช่น เสียการทรงตัว พูดไม่ชัด และที่รุนแรงคือหมดสติ ดังนั้น น้ำเมาจึงถูกควบคุมทั้งการจำหน่าย และการผลิต จากกฎหมายอย่างเคร่งครัด

โทษของการดื่มน้ำเมาต่ออวัยวะภายในของร่างกาย ด้านสุขภาพ เป็นสาเหตุหลักในการเสียชีวิต ทั้งผลเสียทั้งในระยะสั้นและระยะสะสม หากดื่มน้ำเมาติดต่อกันเป็นระยะเวลายาวนานจะส่งผลอย่างแน่นอนกับระบบความจำ ระบบประสาท ระบบเลือด ความดัน และที่ส่งผลโดยตรงต่ออวัยวะในร่างกายคือ “ตับ” พิษภัยจากน้ำเมายังส่งผลต่อสมองที่รุนแรงขึ้นหากดื่มตั้งแต่อายุยังน้อย ดังนั้น บุคคลที่หวังความเจริญให้กับชีวิตของตน คนในสังคม และประเทศชาติ พึงน้อมนำหลักธรรมคือการรักษาศีล โดยเฉพาะศีลข้อที่ 5 มารักษาอย่างจริงจัง เมื่อสมาทานแล้วก็ตั้งใจรักษาตามสัจจวาจาที่ได้เปล่งออกไป คือพูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้ การกระทำเช่นนี้เรียกว่า การพูดความจริงและหนุนด้วยหลักธรรมที่เป็นฐานสำคัญคือขันติ ความอดทนอดกลั้นเปนธรรมอันเปนเครื่องเพียรเผากิเลสอยางยิ่งโดยเฉพาะกิเลสคือความต้องการที่จะดื่มเมื่อคิดถึง รับรู้ และเห็นน้ำเมาที่ยั่วยวนให้เกิดความต้องการจะดื่ม บุคคลผู้ต้องการลด ละ เลิกน้ำเมา จึงต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งโดยประพฤติปฏิบัติตามศีล สัจจะ และขันติที่สมาทานเอาไว้อย่างตั้งใจจริงจึงจะสำเร็จผลตามปรารถนาได้

4.6 บทสรุป

สุปปารกชาดก (สุปารคชาดก) กุมภชาดก (กุมภชาดก) และขันติวาทิชาดก (กษานติชาดก) เป็นชาดกที่มีสาระสำคัญกล่าวถึงทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี และเมตตาบารมี มุ่งนำเสนอให้เห็นภาพของพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้มีเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ แสดงให้เห็นทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ทั้งการให้ความช่วยเหลือด้วยกำลังกาย การให้อภัยทาน ไม่คิดโกรธแค้นต่อพระราชาแม้จะถูกทำร้าย การให้ธรรมทานคือการแสดงธรรมสั่งสอนพระราชาและชาวเมือง ศีลบารมีคือการแสดงให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ที่รักษาศีล ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ต่าง ๆ ปัญญาบารมีคือการแก้ปัญหาโดยหาวิธีการที่ทำให้คนอื่นพ้นจากภัยอันตราย สัจจบารมีคือการกล่าวความจริงที่มีอยู่ในตัวจริง ๆ มาเป็นพลังนำผู้คนให้พ้นจากภัยอันตราย และขันติบารมีคือการอดทนต่อความทุกข์ยากทางกายในการช่วยเหลือและไม่โกรธแค้นอาฆาตเมื่อถูกทำร้ายจากพระราชา พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่สำคัญยิ่งคือการบำเพ็ญจริยธรรมของพระโพธิสัตว์ก่อน โดยมีหลักการสำคัญคือพระโพธิสัตว์จะต้องโปรดสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์เสียก่อน แล้วจึงบรรลุธรรมภายหลัง หรือต้องพยายามให้สรรพสัตว์ทั้งหลายรู้ธรรมด้วยการบำเพ็ญบารมี เป็นหลักจริยศาสตร์ของพระโพธิสัตว์ผู้ที่มุ่งพระโพธิญาณ บารมีธรรมที่พระโพธิสัตว์กวนบำเพ็ญให้บริบูรณ์เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในพระพุทธศาสนามหายานมีทั้งหมด 6 บารมีธรรม คือ ทานบารมี ศีลบารมี กษานติบารมี วิริยบารมี สมาธิบารมี และปัญญาบารมี พระโพธิสัตว์แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี และกษานติบารมี (ขันติบารมี) โดยอารยศูรมุ่งแสดงให้เห็นภาพการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นหลัก นอกเหนือจากคำสอนในเรื่องของบาปผลจากการดื่มน้ำเมาและโทษประทุษร้ายคนอื่นซึ่งมีเนื้อหาคล้ายคลึงกันกับเนื้อหาจากชาดกในพระไตรปิฎก แต่ด้วยการมุ่งเน้นที่แตกต่างกันจึงทำให้เนื้อหาและวิธีการนำเสนอเรื่องราวแตกต่างกันไปบ้าง ชาดกทั้ง 3 เรื่องในชาตกชาดกมุ่งให้ภาพยกย่องสรรเสริญพระโพธิสัตว์ จึงมีลักษณะเนื้อหาสอดคล้องกับพระพุทธศาสนามหายานมากกว่าอรรถกถาชาดกที่มีลักษณะเป็นไปตามพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงมุ่งอธิบายเชื่อมโยงเข้ากับประวัติของพระพุทธเจ้า ในขณะที่ชาดกในนิบาตชาดกที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกมุ่งเน้นหนักไปที่คำสอนและแสดงให้เห็นผลจากการกระทำที่ส่งผลต่อชีวิตมากกว่าการมุ่งให้ความสนใจที่พระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าที่ให้การยกย่องยอมรับกันเป็นอย่างดีแล้ว อารยศูรแม้จะดำเนินเรื่องในชาดกมาลาทั้ง 3 เรื่องคล้ายกับชาดกในพระไตรปิฎกทั้ง 3 เรื่อง แต่จะเห็นว่าตั้งใจจะสร้างให้เกิดความไพเราะน่าฟังมากขึ้น โดยพิจารณาจากวัตถุประสงค์การประพันธ์และการเลือกใช้สำนวนภาษาที่ประกอบด้วยสัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) และอัตถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) อย่างงดงามเพื่อพัฒนาเรื่องราวและยกย่องทางการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

อารยศูรมีเป้าหมายในการเผยแผ่พระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า โดยผ่านผลงานการประพันธ์ในฐานะที่เป็นนักประพันธ์ ดังนั้น ศิลปะมีนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดและบทประพันธ์ที่เป็น

การเป็นเพียงศาสตร์ที่ให้เข้าถึงศิลปะคือนิพพาน เป็นสิ่งปลอม[272] ท่านเป็นผู้แต่งบทประพันธ์ที่สำคัญ คือชาดกมาลามีการพัฒนารูปแบบการประพันธ์อย่างต่อเนื่องในฐานะที่เป็นกาพย์ ทำให้ชาดกมาลาได้รับการพัฒนาให้ประณีตยิ่งขึ้น

นอกจากการวางตัวละครอย่างเป็นระบบแล้ว ยังมีลักษณะของหลักไวยากรณ์ ฉันทลักษณ์ และอลังการ รวมถึงจินตนาการด้านศิลปกรรมเป็นต้นที่ปรากฏในชาดกทั้ง 3 เรื่องนี้ซึ่งเป็นอาภรณ์ที่ประดับประดาบทประพันธ์ให้สง่างามยิ่งขึ้น ขอสรุปในแต่ละประเด็น ดังนี้

4.6.1 ด้านไวยากรณ์

กระบวนการสร้างคำในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาตามสูตรกัจจายนะและอัษฎาธยายี มีความละเอียดลึกซึ้งด้านหลักไวยากรณ์อย่างมาก ภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาที่นับว่ามีความละเอียดลึกซึ้งและได้ผ่านการปรับปรุงแก้ไขมาเป็นอย่างดีทั้งในด้านเสียง อักษร และหลักไวยากรณ์

จากการศึกษากระบวนการสร้างคำในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ทำให้สามารถสร้างความคิดอย่างเป็นระบบในใจของผู้วิจัยเองได้ ด้วยว่าภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาที่มีระบบ มีหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนแน่นอนอย่างยิ่ง เพราะสูตรกัจจายนะและอัษฎาธยายีมีกฎเกณฑ์รายละเอียดปลีกย่อยอีกมาก สังเกตจากอุทาหรณ์ในคาถาต่าง ๆ ของชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ที่ได้แสดงขั้นตอนการสร้างคำโดยอ้างอิงสูตรตามที่กล่าวไว้แล้ว จะเห็นถึงความละเอียดทุกขั้นตอนของกระบวนการสร้างคำก่อนที่จะมาเป็นบท ๆ หนึ่งที่จะนำมาประกอบเป็นคาถาได้

การศึกษาภาษาบาลีสันสกฤตในชาดกโดยอ้างอิงสูตรจากกัจจายนะและอัษฎาธยายีจึงเป็นการฝึกฝนความคิดอย่างเป็นระบบระเบียบให้กับผู้วิจัยได้เป็นอย่างดี เนื่องจากผลลัพธ์อย่างเดียวกันแต่สภาพบริบทต่างกันก็ต้องใช้สูตรที่ต่างกัน ขั้นตอนการสร้างบทแต่ละบทนั้นล้วนมีกระบวนการในการอ้างอิงสูตรแตกต่างกัน ทั้งที่มีผลลัพธ์อย่างเดียวกัน ดังนั้น กระบวนการสร้างคำตามสูตรกัจจายนะและอัษฎาธยายี จึงสามารถเพาะบ่มความเป็นคนที่ละเอียดรอบคอบให้กับผู้ศึกษาได้จริง

4.6.2 ด้านฉันทลักษณ์

การศึกษาวิเคราะห์ด้านฉันทลักษณ์ คือการศึกษาตามคัมภีร์วฤตตรัตนากร คัมภีร์วุตโตทัย เป็นต้นที่แสดงฉันทลักษณ์อันว่าด้วยกฎระเบียบในการวางศัพท์ที่เป็นเสียงหนัก (ครุ) และเสียงเบา (ลหุ) เป็นแบบต่าง ๆ ในการประพันธ์ที่เป็นร้อยกรองซึ่งเรียกว่า ปัชชะ (ปทฺย) ต้องอาศัยความ

---

[272] Bhattacharya B. **Asvaghosa: A critical study**. (Culcatta: Santiniketan, Bisvabharati publication 1976), p. 245.

เชี่ยวชาญเฉพาะด้านในการประพันธ์ จึงจะผลิตผลงานการประพันธ์ให้เป็นที่ยอมรับของปราชญ์เมธีอื่น ๆ ได้

สุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก ทั้ง 3 เรื่องในชาดกพระบาลี มีจำนวน 48 บท ประกอบด้วยคาถา 6 ประเภท และในชาดกมาลา จำนวน 135 บท ประกอบด้วยคาถา 21 ประเภท รวมจำนวนทั้งสิ้น 183 บท ประกอบด้วยคาถา 23 ประเภท โดยแบ่งฉันท์ประเภทต่าง ๆ จำนวน 8 ฉันท์ เรียงจากมากไปหาน้อย ดังนี้

1) **อุปชาติ** (Upajāti) ประเภทอัฑฒสมวฤตติคือคาถาที่มีคณะเสมอกันครึ่งหนึ่ง เป็นคาถาที่ใช้มากที่สุดในสามเรื่องนี้ มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 11 พยางค์ และเป็นคาถาที่ผสมกันระหว่างคาถาตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป ส่วนใหญ่นิยมผสมกันระหว่างอินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) กับอุเปนทวชิระ (อุเปนฺทฺรวชฺรา Upendravajrā) หรือเป็นคาถาที่ผสมคาถาหลายประเภทซึ่งมีพยางค์ไม่เท่ากันในแต่ละคาถาก็เรียกว่า อุปชาติ ได้ จำนวน 88 บท

2) **อนุฏฐุภาฉันท์** (อนุษฺฏุภฺ Anuṣhṭubh) 8 พยางค์ จำนวน 46 บท ประกอบด้วย

2.1) ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร Pathyāvaktra) จำนวน 32 บท

2.2) ตติยมการวิปุลา (ตฺฤตียมการวิปุลา Tṛtīyamakāravipulā) จำนวน 5 บท

2.3) ปฐมสการ ตติยมการวิปุลา (ปฺรถมสการ ตฺฤตียมการวิปุลา Prathama sakāra Tṛtīyamakāravipulā) จำนวน 2 บท

2.4) วัตตะ (วกฺตฺร Vaktra) จำนวน 2 บท

2.5) ปฐมภการวิปุลา (ปฺรถมภการวิปุลา Prathamabhakāravipulā) จำนวน 1 บท

2.6) ปฐมนการ จตุตถนการวิปุลา (ปฺรถมนการ จตุรฺถนการวิปุลา Prathama-nakāra Caturthanakāravipulā) จำนวน 1 บท

2.7) ปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา (ปฺรถมภการ ปญฺจมีมการวิปุลา Prathama bhakāra Pañcamīmakāravipulā) จำนวน 1 บท

2.8) ตติยภการวิปุลา (ตฺฤตียภการวิปุลา Tṛtīyaphakāravipulā) จำนวน 1 บท

2.9) ตติยนการวิปุลา (ตฺฤตียนการวิปุลา Tṛtīyanakāravipulā) จำนวน 1 บท

3) **ชคติฉันท์** (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ จำนวน 23 บท ประกอบด้วย

3.1) วังสัฏฐะ (วꣳศสฺถ Vaṃśastha) จำนวน 21 บท กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 12 พยางค์ ประกอบด้วย ช, ต, ช และ ร คณะ

3.2) ปมิตักขรา (ปฺรมิตากฺษรา Pramitākṣarā) จำนวน 1 บท กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 12 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 4 คณะได้แก่ ส คณะ ช คณะ ส คณะ และ ส คณะ ในบาททั้ง 4

3.3) ทุตวิลัมพิตะ (ทฺรุตวิลมฺพิต Drutavilampita) จำนวน 1 บท กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 12 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 4 คณะได้แก่ น คณะ ภ คณะ ภ คณะ และ ร คณะ ในบาททั้ง 4

4) **สักกรีฉันท์** (ศกฺวรี Śakvarī) 14 พยางค์ จำนวน 10 บท ประกอบด้วย

4.1) วสันตติลกา (วสนฺตติลกา Vasantatilakā) จำนวน 9 บท กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 14 พยางค์ ประกอบด้วย ต, ภ, ช, ช คณะ และครุ 2 พยางค์ในบาททั้ง 4

4.2) ปหรณกลิกา (ปฺรหรณกลิกา Praharaṇakalikā) จำนวน 1 บท กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 14 พยางค์ ประกอบด้วย น, น, ภ, น คณะ ลหุ 1 พยางค์ และครุ 1 พยางค์ในบาททั้ง 4

5) **ชคติฉันท์** (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ และ**อติชคตีฉันท์** (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์ จำนวน 4 บท เป็น ปุปผิตัคคา (ปุษฺปิตาคฺรา Puṣpitāgrā) กำหนดจำนวนพยางค์คือบาทที่ 1 และ 3 มี 12 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 4 คณะได้แก่ น, น, ร, ย คณะ และบาทที่ 2 และ 4 มี 13 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 5 คณะได้แก่ น, ช, ช, ร คณะ และพยางค์สุดท้ายบังคับเสียงครุ

6) **ติฏฐุภาฉันท์** (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ จำนวน 3 บท ประกอบด้วย

6.1) สาลินี (ศาลินี Śālinī) จำนวน 2 บท กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 11 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ได้แก่ ม คณะ ต คณะ ต คณะ สองพยางค์สุดท้ายเป็นเสียงครุ

6.2) อินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) จำนวน 1 บท กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 11 พยางค์ ประกอบด้วย ต ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ในบาททั้ง 4

7) **อติธิติฉันท์** (อติธฺฤติ Atidhṛti) 19 พยางค์ จำนวน 3 บท เป็น สัททูลวิกกีฬิตะ (ศารฺทูลวิกฺรีฑิตะ Śārdūlavikrīḍita) กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 19 พยางค์ 18 พยางค์แรก บังคับคณะฉันท์ 6 คณะได้แก่ ม คณะ ส คณะ ช คณะ ส คณะ ต คณะ และ ต คณะ พยางค์สุดท้ายบังคับเสียงครุ ในบาททั้ง 4

8) **ติฏฐุภาฉันท์** (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ และ**ชคตีฉันท์** (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ จำนวน 2 บท เป็น อปรวัตตะ (อปรวกฺตฺร Aparavaktra) กำหนดจำนวนพยางค์คือบาทที่ 1 และ 3 มี 11 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 3 คณะได้แก่ น, น, ร คณะ, ลหุ และครุ และบาทที่ 2 และ 4 มี 12 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 4 คณะได้แก่ น, ช, ช และ ร คณะ

9) **อัจจัฏฐิฉันท์** (อตฺยษฺฏิ Atyaṣṭi) 17 พยางค์ จำนวน 2 บท เป็น สิขริณี (ศิขริณี Śikhariṇī) กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 17 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 5 คณะได้แก่ ย คณะ ม คณะ น คณะ ส คณะ ภ คณะ สองพยางค์สุดท้ายบังคับเสียงลหุและครุ ในบาททั้ง 4

10) **อติชคตีฉันท์** (Atijagatī) 13 พยางค์ จำนวน 1 บท เป็น ปหัสสิณี (ปฺรหรฺษิณี Praharṣiṇī) กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 13 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 4 คณะได้แก่ ม คณะ น คณะ ช คณะ ร คณะ และพยางค์สุดท้ายบังคับเสียงครุ ในบาททั้ง 4

11) **อติสักกรีฉันท์** (อติศกฺวรี Atiśakvarī) 15 พยางค์ จำนวน 1 บท เป็น มาลินี (มาลินี Mālinī) กำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 15 พยางค์ บังคับคณะฉันท์ 5 คณะ ได้แก่ น คณะ น คณะ ม คณะ ย คณะ และ ย คณะ

4.6.3 ด้านอลังการ

อลังการ คือ การเลือกใช้คำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกซึ้งให้เป็นประหนึ่งอาภรณ์ของบทประพันธ์ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ สัททาลังการ (ศัพทาลังการ ตกแต่งทางเสียง) และอัตถาลังการ (อรถาลังการ ตกแต่งทางความหมาย)

1. สัททาลังการ (ศัพทาลังการ ตกแต่งทางเสียง) คือการเลือกใช้คำเพื่อให้เกิดความไพเราะของเสียงในบทประพันธ์ นั่นก็คือคุณที่เกิดจากการเลือกใช้คำของผู้ประพันธ์ มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาทั้ง 10 ประเภท คือ

1) ปสาทคุณ (ปฺรสาท Prasādaguṇa) คือรสคำแจ่มกระจ่าง หมายความว่า มีเนื้อความชัดเจน และอ่านเข้าใจง่าย มีตัวอย่างของปสาทคุณในคาถาว่า

อุมฺมุชฺชนฺติ นิมุชฺชนฺติ มนุสฺสา ขุรนาสิกา
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยํ.

(พวกพ่อค้ากล่าวว่า)

มนุษย์ทั้งหลายมีจมูกแหลม ย่อมโผล่ขึ้น ดำลง
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

ในคาถานี้ บททุกบทแนบชิดกันเหมือนประโยคร้อยแก้วทั่วไปและไม่มีพยากิณณโทษ (โทษสับสน) คือวางบทไว้สับสนไม่เป็นระเบียบ

2) โอชคุณ (Ojaguṇa) คือความซาบซึ้งตรึงใจ กล่าวคือ การผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสยาว ๆ มีอุทาหรณ์ของโอชคุณในคาถาว่า

อเถนฺทฺรนีลปฺรกราภินีลํ สูรฺยาศฺตาปาทิว ขํ วิลีนมฺ |
สมนฺตโต’นฺตรฺหิตตีรเลขมคาธมมฺโภนิธิมธฺยมียุะ || 3 ||

ส่วนผิวน้ำเบื้องบนก็ประดับด้วยพวงบุบผานานาชนิด คือฟองคลื่น น้ำเป็นสีครามแก่ประดุจดังกองนิลแผ่อยู่บนผิว คล้ายกับว่าท้องฟ้าได้ถูกแสงอาทิตย์อันแรงกล้าเผาละลายลงมา ขณะนี้เรือได้มาพ้นฝั่งจนไม่แลเห็นตัว และอยู่ในมหาสมุทรอันลึกล้นคณนารอบทิศ

คาถานี้เป็นตัวอย่างของโอชคุณ จะเห็นได้ว่าบทสมาสมีอยู่ในบาททั้งสี่ของคาถานี้ คือ บทว่า อินฺทฺรนีลปฺรกราภินีลํ ในบาทที่ 1, บทว่า สูรฺยาศฺตาปาตฺ ในบาทที่ 2, บทว่า อนฺตรฺหิตตีรเลขมฺ ในบาทที่ 3 และบทว่า อมฺโภนิธิมธฺยมฺ ในบาทที่ 4 จึงเป็นโอชคุณ

3) มธุรตาคุณ (มธุวฺรตาคุณ Madhuvratāguṇa) คือการมีเสียงอ่อนหวาน กล่าวคือประกอบสิงคารรสเป็นต้นไว้ในบทประพันธ์ หรือประกอบสระและพยัญชนะที่มีสถาน, กรณ์ และมาตราเหมือนกันไว้ใกล้กัน หรือกล่าวซ้ำเสียงในพากย์ส่งผลให้มีเสียงคล้องจองกัน มีตัวอย่างของมธุรตาคุณในคาถาว่า

อหุ อตีตมทฺธาเน สมโณ ขนฺติทีปโน
ตํ ขนฺติยาเยว จิตํ กาสิราชา อเฉทยิ.

สมณะผู้ถึงสรรเสริญขันติมีในอดีตกาลนานมาแล้ว
พระเจ้ากาสีได้รับสั่งให้ประหารดาบสผู้ดำรงมั่นในขันติธรรมองค์นั้น

คาถาที่เป็นตัวอย่างนี้มีอักษรที่มีฐาน (สถาน) เหมือนกันอยู่ใกล้กัน เช่น

ก. ในบาทที่ 1 มีทันตฐานอยู่ใกล้กัน คือ ต, ท, ธ, น อักษรใน ตีตมทฺธาเน
ข. ในบาทที่ 2 มีทันตฐานอยู่ใกล้กัน คือ น, ต, ท อักษรใน นฺติทีปโน
ค. ในบาทที่ 3 มีทันตฐานอยู่ใกล้กัน คือ ต, น อักษรใน ตํ, นฺติ, ตํ
ฆ. ในบาทที่ 4 มีตาลุฐานอยู่ใกล้กัน คือ ช, ฉ, ย อักษรใน ชา, เฉทยิ

4) สมตาคุณ (Samatāguṇa) คือการมีเสียงสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับโดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก, พยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมากหรือพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งที่มีฐานเดียวกัน มีตัวอย่างของสมตาคุณ ประเภทมฤทุพันธะในคาถาว่า

สฺมรามิ ยต อาตฺมานํ ยตะ ปฺราปฺโต’สฺมิ วิชฺฌตามฺ |
นาภิชานามิ สญฺจินฺตฺย ปฺราณินำ หึสิตุ กฺวจิตฺ || 30 ||

“และจำเดิมแต่ข้ารู้สำนึกได้ถึงการกระทำ ข้าจำไม่ได้แม้จะได้นึกทบทวนว่า ข้าเคยกระทำอันตรายแก่สรรพสัตว์มีชีวิตทั้งหลายแม้แต่น้อย”

คาถานี้เป็นบทประพันธ์ที่ประกอบอักษรเสียงอ่อน จะเห็นได้ว่า ท่านผู้แต่งเริ่มต้นใช้มฤทุอักษรด้วยคำว่า สฺมรามิ เป็นต้นไปจนถึงคำสุดท้ายว่า หึสิตุ กฺวจิตฺ ดังนั้น จึงเป็นมฤทุสมตาคุณ

5) สุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ Sukumāratāguṇa) คือการมีเสียงนุ่มนวลชดช้อยโดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าธนิตอักษรและไม่มีอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ, สมาส และสังโยคที่ประกอบบทไว้ไม่ดี หรือเป็นความนุ่มนวลด้วยการประกอบคำที่สละสลวย โดยหลีกเลี่ยงจากความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสมมีตัวอย่างของสุขุมาลตาคุณในคาถาว่า

อนาคสๆ ปฺรวฺรชิตมวธีทฺ พฺราหฺมณๆ นฺฤปะ |

อิติ เต มตฺกฺฤเต มา ภูทฺยโศ วาจฺยวิชรฺชรมฺ || 49 ||

“อาตมาทูลเช่นนั้นก็เพื่อรักษาพระเกียรติคุณมิให้เสื่อม โดยถูกกล่าวโทษที่ทรงกระทำแก่อาตมา เมื่อมีผู้กล่าวว่าพระราชาองค์นี้ทรงฆ่านักพรตผู้ไม่มีผิด ผู้เป็นพราหมณ์”

คาถานี้ประกอบด้วยอักษรเสียงอ่อนเป็นอันมาก ในบาททั้ง 4 แต่มีเสียงแข็ง คือ ธฺ อักษรแทรกอยู่ในบาทที่ 2 และ ศฺ อักษรแทรกอยู่ในบาทที่ 4 จึงก่อให้เกิดสุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ) และหลีกเลี่ยงจากโทษที่มีอักษรเสียงอ่อนล้วน ๆ

6) สิเลสคุณ (ศฺลิษฺฏคุณ Śliṣṭaguṇa) คือการมีเสียงกลมกลืนกันด้วยอักษรเสียงอ่อน คือ สระเสียงสั้น, อักษรที่ 1 ที่ 3 และที่ 5 ของวรรคทั้งห้า และ ย ร ล มีตัวอย่างของสิเลสคุณในคาถาว่า

นิวสนฺติ หิ ยตฺไรว สนฺตะ สทฺคุณภูษณาะ |

ตนฺมงฺคลฺยๆ มโนชฺญๆ จ ตตฺตีรฺถๆ ตตฺตโปวนมฺ || 4 ||

เพราะว่าที่ใดมีผู้ใจบุญทรงคุณธรรมวิเศษพำนักอาศัย ที่นั้นก็เป็นสถานที่ประเสริฐ เป็นฝั่งควรสักการะอันพึงใฝ่แสวง เป็นอาศรมสำหรับบำเพ็ญพรต

คาถานี้ประกอบด้วยอักษรเสียงอ่อนเป็นอันมากในบาททั้ง 4 แต่มีเสียงแข็ง คือ ษฺ อักษรใน สทฺคุณภูษณาะ แทรกอยู่ในบาทที่ 2 และ ถ อักษรใน ตตฺตีรฺถๆ แทรกอยู่ในบาทที่ 4 จึงเป็นสิเลสคุณ (ศลิษฏคุณ)

7) อุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ Udāratvaguṇa) คือการแสดงคุณธรรมอันสูงส่งน่าอัศจรรย์ เช่น ความเสียสละ เป็นต้น หรือการประกอบบทวิเสสนะที่น่าชมเชย มีตัวอย่างของอุทารตาคุณในคาถาว่า

สฺวภาวภูตา มหตี กฺษมา จ ปราปกาเรษฺววิการธีรา |

ตทรฺถยุกฺตาศฺจ กถาวิเศษาะ กีรฺตฺยา มุนีꣳ ตๆ ปฺรถยำพภูวุะ || 3 ||

“ความอดกลั้น อันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นนิสัยของพระฤษี แสดงให้ประจักษ์โดยความสงบ อันมิได้แปรเปลี่ยนแม้เมื่อถูกผู้อื่นทำร้าย รวมทั้งการเทศนาอันวิเศษในหลักธรรมข้อนี้ กระทำให้มีกิตติคุณว่าเป็นมุนี”

คาถานี้ประกอบด้วยวิเสสนะที่น่าชมเชย คือบทว่า สฺวภาวภูตา มหตี กฺษมา จ ปราปกาเรษฺววิการธีรา (ความอดกลั้น อันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นนิสัยของพระฤษี แสดงให้ประจักษ์โดยความสงบอันมิได้แปรเปลี่ยนแม้เมื่อถูกผู้อื่นทำร้าย) และ ตทรฺถยุกฺตาศฺจ กถาวิเศษาะ กีรฺตฺยา มุนีꣳ ตๆ ปฺรถยำพภูวุะ (รวมทั้งการเทศนาอันวิเศษในหลักธรรมข้อนี้ กระทำให้มีกิตติคุณว่าเป็นมุนี) จึงเป็นอุทารตาคุณที่มีบทวิเสสนะที่ชมเชยพระฤษี

8) กันติคุณ (กานติคุณ Kāntiguṇa) คือรสคำที่น่าพึงใจ กล่าวคือ ไม่พูดเกินความจริง โดยสื่อความหมายตรงกับภาวะที่เป็นไปได้ ไม่เกินเลยจากความจริง มีตัวอย่างของกันติคุณในคาถาว่า

อลංกิริยนฺเต กุสุไมรฺมหีรุหาสฺตฑิฑฺคุไณสฺโตยวิลมฺพิโน ฆนาะ |
สรำสิ มตฺตภฺรมไระ สโรรุไหรฺคุไณรฺวิเศษาธิคไตสฺตุ เทหินะ || 19 ||

“ดอกไม้บานเป็นเครื่องประดับต้นไม้ให้งาม แสงฟ้าแลบเป็นเครื่องประดับกลุ่มเมฆฝน อุบลและกุมุทมีผึ้งเคล้าเป็นเครื่องประดับสระ แต่คุณธรรมอันได้อบรมถึงวิสุทธิแล้ว เป็นเครื่องประดับอันชอบสำหรับมนุษย์”

คาถานี้เป็นตัวอย่างของกันติคุณที่กล่าวพรรณนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามธรรมเนียมที่มีจริงในโลก จะเห็นได้ว่า ดอกไม้บานเป็นเครื่องประดับต้นไม้ แสงฟ้าแลบเป็นเครื่องประดับเมฆฝน อุบลและกุมุทที่มีผึ้งเคล้าคลอเป็นเครื่องประดับสระ และคุณธรรมที่ได้อบรมถึงความหมดจดแล้ว เป็นเครื่องประดับของคน ที่ท่านผู้แต่งพรรณนาไว้คาถานี้ เป็นสิ่งที่มีจริงในโลก จึงเป็นกันตคุณที่ดำรงอยู่ในธรรมเนียมของชาวโลก

9) อัตถพยัตติคุณ (อรถวยักติคุณ Arthavyaktiguṇa) คือความเป็นไปแจ่มแจ้งของเนื้อความ กล่าวคือ มีความหมายชัดเจน ไม่กำกวมก่อให้เกิดความสงสัย มีตัวอย่างของอัตถพยัตติคุณในคาถาว่า

ธญฺญํ ธนํ รชตํ ชาตรูปํ
เขตฺตํ ควํ ยตฺถ วินาสยนฺติ
อุจฺเฉทนี วิตฺตวตํ กุลานํ
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

ข้าวเปลือก ทรัพย์สิน เงิน ทอง
ไร่นา โค กระบือในตระกูลใด ย่อมพินาศไป
และความขาดสูญแห่งตระกูลที่มีทรัพย์เครื่องปลื้มใจ
ย่อมมีได้เพราะสุราชนิดใด
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

บทต่าง ๆ ในคาถานี้แสดงข้อความโดยตรง ไม่มีบทที่นำเพิ่มเข้ามาแปล จึงมีความหมายชัดเจนไม่กำกวม จัดเป็นอัตถพยัตติคุณ (อรถวยักติคุณ)

10) สมาธิคุณ (Samādhiguṇa) คือรสคำที่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีจริงให้เหมือนมีจริง เช่น กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต หรือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีรูปให้เหมือนมีรูป เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้มีภาพพจน์ชัดเจน มีตัวอย่างสมาธิคุณประเภทรูปธรรมสมาธิ คือ การยกสภาพของสิ่งที่ประกอบด้วยรูปขึ้นไว้ในสิ่งที่ปราศจากรูป เป็น การกล่าวถึงสิ่งที่ปราศจากรูปให้เหมือนมีรูป ในคาถาว่า

ยถา สเมตฺย ชฺวลิโต’ปิ ปาวกสฺตฏานฺตสංสกฺตชลำ มหานทีมฺ |

ปฺรศานฺติมายาติมโนชฺวลสฺตถา ศฺริตสฺย โลกทฺวิตยกฺษมำ กฺษมามฺ || 23 ||

“เปรียบเหมือนไฟ แม้จะลุกไหม้ร้ายแรง ถ้าได้พบกับแม่น้ำใหญ่มีน้ำเต็มฝั่ง ไฟนั้นก็ย่อมดับ ฉันเดียวกับไฟที่ลุกอยู่ในใจคนก็จะดับได้โดยอาศัยขันติ ซึ่งจะรับใช้เขาต่อไปในภพนี้และภพหน้า”

ข้อความในคาถานี้มีลักษณะของการนำเอาสภาพของสิ่งที่มีรูปมาใส่ไว้ในสิ่งที่ปราศจากรูป จะเห็นได้ว่า ไฟเป็นเรื่องของสิ่งที่ประกอบด้วยรูป แต่ท่านยกไปใส่ในอกุศลธรรมคือโทสะที่ไม่มีรูป และน้ำเป็นเรื่องของสิ่งที่ประกอบด้วยรูป แตยกไปใส่ในกุศลธรรมคือขันติโดยอุปมาว่า เปรียบเหมือนไฟ แม้จะลุกไหม้ร้ายแรง ถ้าได้พบกับแม่น้ำใหญ่มีน้ำเต็มฝั่ง ไฟนั้นก็ย่อมดับ ฉันเดียวกับไฟที่ลุกอยู่ในใจคนก็จะดับได้โดยอาศัยขันติ คาถานี้จึงเป็นสมาธิคุณ ประเภทรูปธรรมสมาธิ คือ การยกสภาพของสิ่งที่ประกอบด้วยรูปขึ้นไว้ในสิ่งที่ปราศจากรูป

2. อัตถาลังการ (อรถาลังการ ตกแต่งทางความหมาย) คือ การใช้โวหารเปรียบเทียบหรือโวหารแฝงความหมายเพื่อให้มีการตีความได้ลึกซึ้งต่าง ๆ กันไป ในระยะแรก ๆ มักเป็นโวหารง่าย ๆ ซึ่งเปรียบว่าสิ่งหนึ่งดีงาม ฯลฯ เหมือนอีกสิ่งหนึ่ง ต่อมาจึงพลิกแพลงให้สลับซับซ้อนมากขึ้น จนเป็นการใช้ความหมายที่ซ่อนเร้นเจตนาของผู้พูด

ตามทัศนะทัณฑิต (Dandin) มหากาพย์ควรจะมีอลังการ การกล่าวถึงคุณลักษณะอลังการนี้พบมากในมหากาพย์ อลังการเป็นลักษณะที่สำคัญของมหากาพย์ ตามความคิดของสำนักกวีสันสกฤตโบราณ บทกวีที่เป็นมหากาพย์สามารถดึงดูดทำให้คนสนใจได้ องค์ประกอบที่สำคัญอยู่ที่การใช้งานอย่างเหมาะสมของอลังการต่าง ๆ เช่น ยมก อุปมา เป็นต้น[273]

อัตถาลังการ (อรถาลังการ ตกแต่งทางความหมาย) ที่ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา มี 3 ประเภท คือ

1) รูปกาลังการ (Rūpakālankāra) การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย มีตัวอย่างรูปกาลังการปรากฏในคาถาว่า

มรกตหริตปฺรไภรฺชไลรฺวหติ นวามิว ศาทฺวลศฺริยำ |
กุมุทรุจิรเผนภูษณะ สลิลนิธิะ กตโม’ยมีกฺษฺยเต || 20 ||

“ทะเลที่เห็นอยู่บัดนี้มีลักษณะแปลกอีก น้ำสีเขียวเหมือนมรกต เหมือนเป็นท้องทุ่งอันงามมีฟองคลื่นเหมือนดอกบัว ทะเลนี้มีนามว่ากระไร”

ในคาถาข้างต้น คำว่า มรกตหริตปฺรไภะ (ด้วยน้ำสีเขียวเหมือนมรกต) เป็นบทอุปมานะและอุปไมยที่รวมเข้าเป็นบทเดียวกัน โดยไม่แยกว่าน้ำสีเขียวเป็นอุปมานะ มรกตเป็นอุปไมย และคำ

---

[273] In this respect **Asvaghosas Saundarananda** appear to be more successful as literary production than the Lalita vistara and the Maha vastu.

ว่า กุมุทรุจิรเผน- (มีฟองคลื่นเหมือนดอกบัว) เป็นบทอุปมานะและอุปไมยที่รวมเข้าเป็นบทเดียวกัน โดยไม่แยกว่าฟองคลื่นเป็นอุปมานะ ดอกบัวเป็นอุปไมย จึงเป็นรูปกาลังการ

2) อุปมาลังการ (Upamālankāra) การเปรียบเทียบความเหมือนกันระหว่างสิ่งสองสิ่ง มีตัวอย่างอุปมาลังการปรากฏในคาถาว่า

ยถา อคฺคีว สุริโยว สมุทฺโท ปฏิทิสฺสติ
สุปฺปารกํ ตํ ปุจฺฉาม สมุทฺโท กตโม อยํ.

(พวกพ่อค้าถามพระโพธิสัตว์ว่า)

ทะเลปรากฏเหมือนกองไฟและดวงอาทิตย์
ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร

คาถานี้เปรียบทะเลว่าเหมือนกองไฟ และดวงอาทิตย์ จึงเป็นอุปมาลังการ

3) รสีอลังการ (Rasī-alankāra) อลังการมีอรรถรส กล่าวคือ แต่งให้เกิดรสต่าง ๆ มีสิงคารรส (ศฤงคารรส Śringārarasa-ความซาบซึ้งในความรัก) เป็นต้น มีตัวอย่างที่ประกอบด้วยรสีอลังการ มีศฤงคารรสเป็นต้น ดังต่อไปนี้

(1) สิงคารรส (ศฤงคารรส Śringārarasa-ความซาบซึ้งในความรัก) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

มาลฺยาสวสฺนานวิเลปนานำ สโมทคนฺธากุลิไตรฺทฺวิเรไผะ |
ททรฺศ กาสำจิทุโปหฺยมานา ชาตสฺมิตสฺตราสวิลาสโศภาะ || 7 ||

พระองค์ทรงยิ้มเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นนารีบางคนแสดงความหวาดกลัว มีดวงหน้าพึงพิศยามเมื่อถูกภมรตอมรังแก เพราะมันหอมกลิ่นเครื่องปรุงสำหรับสรงสนานและสำหรับจุณเจิม ประกอบกับกลิ่นสุคนธชาติของมาลัยและเมรัย

สิงคารรส (ศฤงคารรส ความซาบซึ้งในความรัก) จำแนกตามรสีอลังการ ดังนี้

ก. รติสถายีภาวะ (อาการทางใจที่ยินดี) คือ ความยิ้มแย้มยินดีของพระราชาเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นนารีบางคนแสดงความหวาดกลัว มีดวงหน้าพึงพิศยามเมื่อถูกภมรตอมรังแก

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความยินดี) คือ นางสนมที่เล่นกันอย่างสนุกสนานเพลิดเพลิน กล่าวไว้โดยอ้อม

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ กลิ่นหอมเครื่องปรุงสำหรับสรงสนานและสำหรับจุณเจิม ประกอบกับกลิ่นสุคนธชาติของมาลัยและเมรัย กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความยินดี) คือ หมู่แมลงพากันบินมาตอมรังแกนางสนม ด้วยความปีติโสมนัส อนุมานรู้โดยอ้อม

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความผลุนผลัน (อาเวค) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. สิงคารรส (ศฤงคารรส ความซาบซึ้งในความรัก) คือ ความยินดีที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นสิงคารรส (ศฤงคารรส (ความซาบซึ้งในความรัก) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(2) รุททรส (เราทรรส Raudrarasa-ความแค้นเคือง) ตัวอย่างของความเป็นรุททรส (เราทรรส ความแค้นเคือง) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

อสฺมตฺเตชะ ขลีกฺฤตฺย ปศฺยนฺนนฺตะปุราณิ นะ |

มุนิเวษปฺรติจฺฉนฺนะ โก’ยำ ไวตำสิกายเต || 30 ||

“อ้ายคนเลวผู้นี้เป็นใคร หมิ่นบรมเดชานุภาพเมียของกู อ้ายคนเจ้าเล่ห์ผู้ปลอมเป็นมุนี กระทำเหมือนพรานนก”

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. โกรธสถายีภาวะ (อาการทางใจที่โกรธ) คือ ความโกรธที่เกิดแก่พระราชาในขณะที่เห็นพระสนมกำนัลนั้งลอมรอบพระฤษี กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความโกรธ) คือ พระโพธิสัตว์ผู้เป็นฤษี กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การที่พระราชาเห็นพระโพธิสัตว์ผู้เป็นฤษีซึ่งมีพระสนมกำนัลนั่งล้อมรอบเพื่อฟังธรรม กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความโกรธ) คือ การที่พระราชาด่าว่าพระโพธิสัตว์ว่าเป็นผู้หมิ่นบรมเดชานุภาพเมียของกู เป็นคนเจ้าเล่ห์ผู้ปลอมเป็นมุนี กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความดุร้าย (อุคฺคตา) ความผยอง (คพฺพ) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. รุททรส (เราทรรส ความแค้นเคือง) คือ ความโกรธที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นรุททรส (เราทรรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(3) วีรรส (Vīrarasa-ความชื่นชมในความกล้าหาญ) ตัวอย่างของความกล้าหาญในการประพฤติธรรม ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

ปโรปโรเธษุ สทานภิชฺญา วฺยวสฺถิตะ สตฺตฺววตำ มโนชฺญา |

คุณาภินิรฺวารฺติตจารุสำชฺญา กฺษเมติ โลการฺถการี กฺฤปาชฺญา || 26 ||

“เป็นที่สรรเสริญว่า ใจอันหนักแน่นมั่นคงของสัตบุรุษนั้นงดงามยิ่งนัก แม้จะถูกผู้อื่นทำร้ายก็มิได้หวั่นไหว มีคุณสมบัติสมชื่อว่ากศมา เป็นคุณประโยชน์แก่มนุษยชาติ และมีความกรุณาสงสารรวมอยู่ด้วย”

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. วีรสถายีภาวะ (อาการทางใจที่กล้าหาญ) คือ ความกล้าหาญที่เกิดแก่พระโพธิสัตว์ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความกล้าหาญ) คือ พระนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายของการออกบวช กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การสละละทิ้งทรัพย์สมบัติทั้งปวง และการไปสู่ป่าเพื่อการบำเพ็ญตบะ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความกล้าหาญ) คือ การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณเป็นต้น กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความพอใจ (ธิติ) ความปลาบปลื้ม (หริสะ) เป็นต้น ที่เกิดแก่พระโพธิสัตว์ อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. วีรรส (ความชื่นชมในความกล้าหาญ) คือ ความกล้าหาญที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นวีรรส (ความชื่นชมในความกล้าหาญ) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(4) กรุณารส (การุณยรส Kāruṇyarasa-ความสงสาร) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

ปฺรติสำขฺยานมหตำ น ตถา กรุณาตฺมานามฺ |
พาธเต ทุะขมฺตฺปนฺนำ ปราเนว ยถาศฺรีตมฺ || 57 ||

แท้จริง ผู้มีเมตตายึดมั่นดำรงไว้ซึ่งความสงบระงับโดยตลอดนั้น ย่อมไม่เดือดร้อนในเวทนาที่เกิดขึ้นภายในตน แต่เป็นทุกข์ร้อนในความทุกข์ยากของผู้อื่น

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. การุณยสถายีภาวะ (อาการทางใจที่สงสาร) คือ ความสงสารที่เกิดแก่พระโพธิสัตว์ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความสงสาร) คือ พระราชาผู้ทำกรรมหนักต้องตกทุกข์ได้ยาก กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การเห็นผลกรรมชั่วของพระราชาผู้จะต้องตกทุกข์ได้ยากต่อไป กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความสงสาร) คือ การมีน้ำใจเปี่ยมล้นด้วยพระกรุณาตามธรรมชาติ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ การดำริในใจว่าจะช่วยเหลือผู้ตกทุกข์อย่างไร (จินฺตา) เป็นต้น ที่เกิดแก่พระโพธิสัตว์ อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. กรุณารส (การุณยรส ความสงสาร) คือ ความสงสารที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นกรุณารส (การุณยรส ความสงสาร) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(5) พีภัจฉรส (พีภัตสรส Pībhatsarasa-ความเบื่อระอาชิงชัง) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

ยं ปิตฺวา ภาเสยฺย อาภาสเนยฺยं
สภายมาสิโน อเปตวตฺโถ
สมฺมกฺขิโต วนฺตคโต พฺยสนฺโน
ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ.

บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วพึงพูดสิ่งที่ไม่ควรพูด
นั่งพูดพร่ำอยู่ในสภา ปราศจากเสื้อผ้า
มีกายเลอะเทอะเปรอะเปื้อน จมอยู่ในกองอาเจียน ถึงความพินาศ
ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. ชิคุจฉาสถายีภาวะ (อาการทางใจที่รังเกียจ) คือ ความรังเกียจที่เกิดแก่บุคคลผู้พบเห็น กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความรังเกียจ) คือ คนดื่มสุราที่มีกายเลอะเทอะเปรอะเปื้อน จมอยู่ในกองอาเจียน กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุทีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การเห็นคนดื่มสุรามีอาการที่น่ารังเกียจ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความรังเกียจ) คือ การมีพระทัยที่ปวดร้าว การพิจารณาใคร่ครวญว่าโลกนี้ช่างมีแต่ความโง่เขลา ความปรารถนาที่จะทำลายโทษที่เกิดจากดื่มสุราโดยเร็ว กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความขวนขวาย (อุสฺสุกฺก) ความระลึกได้ (สติ) และความลำบากใจ (วิสาท) เป็นต้น ที่บังเกิดแก่บุคคลผู้พบเห็น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. พีภัจฉรส (พีภัตสรส ความเบื่อระอาชิงชัง) คือ ความรังเกียจที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นพีภัจฉรส (พีภัตสรส ความเบื่อระอาชิงชัง) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(6) หัสสรส (หาสยรส Hāsyarasa-ความสนุกสนาน) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

ส ตทฺวนำ นนฺทนรมฺยโศภมากีรฺณมนฺตะปุรสุนฺทรีภิะ |

อลำจกาเรว จรนฺ วิลาสี วิภูติมตฺยา ลลิตานุวฺฤตฺตฺยา || 5 ||

ขณะที่พระราชาทรงชอกแซกเที่ยวไปตามหมู่ไม้งามด้วยพระสนมกำนัลแผ่กระจายไปทุกด้าน ทำให้ความงามเพิ่มยิ่งเหมือนนันทอุทยาน ด้วยการเล่นกีฬาต่าง ๆ อันเจริญทัศนาของพระองค์เองและของราชบริพารผู้ร่าเริงสนุก

คาถานี้เป็นตัวอย่างของหัสสรส (หาสยรส ความสนุกสนาน) จำแนกตามรสีอลังการ ดังนี้

ก. หาสยสถายีภาวะ (อาการทางใจที่ขบขัน) คือ ความยิ้มแย้มที่เกิดในพระราชาผู้ทรงทัศนาและราชบริพารผู้ร่าเริงสนุกสนาน กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความขบขัน) คือ พระสนมกำนัลที่เล่นกีฬาต่าง ๆ กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การเล่นกีฬาต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความสนุกสนาน

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความขบขัน) คือ ความสุขสำราญของพระราชาและราช-บริพาร กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ การแสร้งสำรวม (อพหิตฺถา) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. หัสสรส (หาสยรส ความสนุกสนาน) คือ ความขบขันที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นหัสสรส (หาสยรส) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(7) อัพภุตรส (อัทภุตรส Adphutarasa-ความอัศจรรย์ใจ) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

โก ปาตุราสี ติทิวา นภมฺหิ

โอภาสยำ สำวรึ จนฺทิมาว

คตฺเตหิ เต รสฺมิโย นิจฺฉรนฺติ

สเตรตา วิชฺชุริวนฺตลิกฺเข.

(สรรพมิตตราชาทรงสนทนากับท้าวสักกะว่า)

ท่านเป็นใคร มาจากสวรรค์ชั้นไตรทศหรือ

ปรากฏอยู่ในนภากาศเหมือนดวงจันทร์ส่องสว่างในยามรัตติกาล

รัศมีทั้งหลายแผ่ซ่านออกจากกายท่านดุจสายฟ้าที่แลบอยู่ในอากาศ

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. วิมหยสถายีภาวะ (อาการทางใจที่พิศวง) คือ การที่อาการลอยตัวอยู่ในอากาศ และความแผ่ซ่านของรัศมีทั้งหลาย กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความพิศวง) คือ การปรากฏตัวของพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ที่ลอยอยู่ในอากาศ และมีกายที่แผ่รัศมีออกมา กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ ความกว้างใหญ่ไพศาลของท้องฟ้าในหมื่นจักรวาล และความกว้างใหญ่ของการแผ่ซ่านของรัศมีทั้งหลาย กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยคาถาทั้งหมด

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความพิศวง) คือ ความแข็งทื่อที่เกิดจากความพิศวง (ถมฺภ) และความเหน็ดเหนื่อย (เขท) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความตรึก (วิตกฺก) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. อัพภุตรส (อัทภุตรส ความอัศจรรย์ใจ) คือ ความพิศวงที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นอัพภุตรส (อัทภุตรส ความอัศจรรย์ใจ) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(8) ภยานกรส (Phayanakarasa-ความเกรงกลัว) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

สสฺวรํ รุรุทุะ เกจิทฺวิเลปุรถ จุกฺรุศุะ |
น กิญฺจิตฺปฺรตฺยปทฺยนฺต เกจิตฺตฺราสวิเจตสะ || 24 ||
วิเศษตะ เกจิทภิปฺรเณมุรฺเทเวนฺทรมารฺติปฺรหไตรฺมโนภิะ |
อาทิตฺยรุทฺรำศฺจ มรุทฺวสูศฺจ ปฺรเปทิเร สาครเมว จานฺเย || 25 ||
เชปุศฺจ มนฺตฺรานปเร วิจิตฺรานนฺเย ตุ เทวี˚ วิธิวตฺปฺรเณมุะ |
สุปารคำ เกจิทฺเปตฺย ตตฺตทฺวิเจษฺฏมานาะ กรุณำ วิเลปุะ || 26 ||

บางคนร้องไห้โฮ บางคนก็คร่ำครวญและตะโกน บางคนไม่ทำอะไรเลย เพราะตกตะลึง บางคนแม้ใจจะมีทุกข์ก็ยังบูชาเทพเจ้า มีพระอินทร์เป็นต้น บ้างก็บูชาพระอาทิตย์ รุทร มารุตวสุ และสาคร บ้างก็สวดอ้อนวอนพึมพำ และบางคนก็บูชาพระมหาเทวี บ้างก็มาที่สุปารคะ โดยอาการและวิธีต่าง ๆ เขาได้คร่ำครวญอย่างน่าสงสาร

คาถานี้เป็นตัวอย่างของภยานกรส (ความเกรงกลัว) จำแนกตามรสีอลังการ ดังนี้

ก. ภยานกสถายีภาวะ (อาการทางใจที่กลัว) คือ ความกลัวของพวกพ่อค้า กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความกลัว) คือ ทะเลที่ได้ชื่อว่าทวารแห่งมัจจุคืออัศวมุข กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ เสียงคลื่นทะเลที่ดังสนั่นที่แทงหูแทบจะแตกและแทงใจแทบจะสลาย อนุมานรู้โดยอ้อม

ฆ. อนุภาวะ (ผลของความกลัว) คือ การร้องไห้ คร่ำครวญและตะโกนร้อง กล่าวไว้ด้วยคาถาทั้งหมด

ง. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความรีบร้อนหลบหลีกให้ห่างไกล (อาเวค) ความหลงไม่รู้ว่าคืออะไรอย่างแน่ชัด (สมฺโมห) เป็นต้น อนุมานรู้โดยอ้อม

จ. ภยานกรส (ความเกรงกลัว) คือ ความกลัวที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นภยานกรส (ความเกรงกลัว) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

(9) สันตรส (ศานตรส Śāntarasa-ความสงบใจ) ปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา คือคาถาว่า

สฺวภาวภูตา มหตี กฺษมา จ ปราปกาเรษฺววิการธีรา |
ตทรฺถยุกฺตาศฺจ กถาวิเศษาะ กีรฺตฺยา มุนีˆ ตำ ปฺรถยำพภูวุะ || 3 ||

“ความอดกลั้น อันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นนิสัยของพระฤษี แสดงให้ประจักษ์โดยความสงบ อันมิได้แปรเปลี่ยนแม้เมื่อถูกผู้อื่นทำร้าย รวมทั้งการเทศนาอันวิเศษในหลักธรรมข้อนี้ กระทำให้มีกิตติคุณว่าเป็นมุนี”

คาถาข้างต้นจำแนกตามรสีอลังการ ดังต่อไปนี้

ก. สมสถายีภาวะ (อาการทางใจที่สงบ) คือ ความสงบที่เกิดแก่ชาวเมือง กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

ข. อารัมมณวิภาวะ (อารมณ์ของความสงบ) คือ พระโพธิสัตว์ กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

ค. อุททีปนวิภาวะ (สภาพแวดล้อม) คือ การที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญตบะอยู่ในป่าใกล้เมืองเพื่อความร่มเย็นในเมืองนั้น กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

ฆ. วยภิจารีภาวะ (อาการปรากฏในบางขณะ) คือ ความพอใจในการปฏิบัติธรรมของชาวเมือง (ธิติ) ความเข้าใจในการปฏิบัติธรรม (มติ) และความรู้ตัวในขณะปฏิบัติธรรม (สติ) เป็นต้น กล่าวไว้โดยอ้อมด้วยข้อความในคาถาทั้งหมด

ง. อนุภาวะ (ผลของความสงบ) คือ การที่เมืองเป็นเมืองที่มีแต่ความเบิกบานยินดี ไม่มีโรค ไม่มีภัยพิบัติ กล่าวไว้ด้วยคาถานี้

จ. สันตรส (ศานตรส ความสงบใจ) คือ ความสงบที่ถูกทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยภาวะเหล่านี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหรือชมนาฏศิลป์ แม้บทประพันธ์นี้ก็จัดเป็นสันตรส (ศานตรส ความสงบใจ) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งรส

4.6.4 ศิลปวรรณกรรมในชาดก

ชาดกทั้ง 3 เรื่องใช้ศิลปวรรณกรรมเชิงนวนิยายในการนำเสนอวิธีการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ลักษณะที่โดดเด่นของศิลปะนี้ประกอบด้วยบทสนทนาของตัวละครซึ่งมีพระโพธิสัตว์เป็นหลัก จากนั้นพระโพธิสัตว์ก็นำวิธีการของตนไปแก้ปัญหา ศิลปะนี้ประกอบด้วยการสร้างสถานการณ์ที่น่าทึ่งซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อกระตุ้นความอยากรู้อยากเห็นในใจของผู้อ่านให้ติดตามเนื้อหาและแนวโน้มของบทสนทนาและเพื่อรักษาความสนใจของผู้อ่านจนกว่าจะจบละครแบบความสุข วรรณศิลป์นี้ใช้อลังการในมหากาพย์มหาภารตะและปุราณะซึ่งได้รับอิทธิพลจากวยาสะถึงอารยศูร[274]

ในการพรรณาคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์นั้น อารยศูรแสดงความชำนาญในอรรถศาสตร์ของเกาติลยะ และงานอื่น ๆ พรรณนาพระโพธิสัตว์ขึ้นมาเพื่อเป็นบุคคลในอุดมคติโดยการมีศิลปะวิทยาและภูมิปัญญาของพระองค์เชื่อมโยงกับตัวละครอื่น ๆ และผู้มีประสบการณ์ ความแข็งแกร่งทางศีลธรรมและความเมตตากรุณา มีอธิปไตยและการมองการณ์ไกล พระโพธิสัตว์ในอุดมคติของอารยศูรนี้มีความสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

บทกวีไม่เพียงแต่นำไปสู่ความมีชื่อเสียง และความร่ำรวยเท่านั้น แต่ยังคงวัตถุประสงค์หลักคือความสุขอันประเสริฐที่หลังจากได้รับความเพลิดเพลินของการหยั่งถึงสุนทรียศาสตร์ ยังสามารถสอนหลักธรรมได้ด้วย บทกวีนั้นไม่ได้ประพันธ์ขึ้นเพื่อประโยชน์ของกวีอย่างเดียว แต่มีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดความจริงขั้นสูงสุด คือความหลุดพ้นและความสงบสุข หมายความว่า รูปแบบของบทกวีเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อวัตถุประสงค์ในการเผยแผ่สัจธรรมและหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ

4.6.5 การสร้างบทกวีเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยผ่านสื่อกลางทางบทกวีและการเขียนเอกสารวรรณกรรมเพื่อวัตถุประสงค์ในการสอนธรรมให้นำไปสู่การบรรลุธรรมเป็นเรื่องที่ยากอย่างมาก เพราะอาจจะทำให้ผู้อ่านละเนื้อหาสาระที่เป็นความจริงแท้ แต่จะนำผู้อ่านให้ยึดติดกับอารมณ์ของบทกวี กาพย์หรือบทกวีเป็นเรื่องของอารมณ์ซึ่งเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์และมีวิธีการแต่งโดยผ่านศิลปะที่มีทักษะความสามารถรอบรู้วิธีการแต่งด้วยสำนวนโวหารและขั้นตอนที่ดีจึงจะสามารถนำเสนอสาระหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไปสู่ผู้อ่านได้ อารยศูรจึงตัดสินใจที่จะนำบทกวีของท่านมาเป็นสื่อในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยใช้บทกวีของท่านเพื่อนำไปสู่ความเห็นแจ้งความจริงขั้นปรมัตถ์ ซึ่งจะนำไปสู่การหลุดพ้นและความสงบสุข เป็นการปฏิบัติหน้าที่ทั้งเป็นกวีและสาวกที่ซื่อสัตย์ของพระพุทธเจ้าในเวลาเดียวกัน

---

[274] Datta Dr. Samir Kumar. **Asvaghosa as a poet and Drametist – a critical study**. p. 15-17.

อารยศูรประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นความชำนาญด้านศิลปะด้วยบทกวีของท่านโดยวิธีการใช้ยาขม (ปรมัตถธรรม) เคลือบน้ำตาล (กวี)[275] เช่นเดียวกับการรักษาโรค เพราะโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่เต็มไปด้วยความทุกข์ ท่านจึงต้องพิสูจน์ตัวเองว่าเป็นกวีที่โดดเด่นและประพันธ์บทกวีให้อยู่ในเส้นทางของการหลุดพ้นซึ่งเป็นเรื่องน่าเบื่อและไม่น่าสนใจ เปรียบเสมือนยาขมที่ไม่ถูกใจคนไข้ และจะต้องประพันธ์ผลงานให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์รูปแบบของฉันทลักษณ์รวมถึงให้อยู่ในรูปแบบของบทกวีที่ประกอบด้วยอลังการต่าง ๆ จึงจะสามารถดึงดูดผู้คนให้สนใจใคร่เรียนรู้และมองเห็นคุณค่าของการอ่านวรรณกรรมและการเรียนรู้ ทั้งนี้ ก็เพื่อเป้าหมายคือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยผ่านสื่อบทกวีอันจะขับเคลื่อนหลักคำสอนสร้างความประทับใจให้ผู้อ่านได้ซาบซึ้งใจในพระพุทธคุณที่บำเพ็ญบารมีในฐานะที่เป็นพระโพธิสัตว์

4.6.6 ภาพจินตนาการในชาดก

การสร้างคำอุปมาอุปมัยได้รับการยกย่องว่ามีความสำคัญอย่างมากเพราะนำเสนอให้ผู้อ่านมีภาพจินตนาการซึ่งกวีต้องการที่จะให้เกิดกับผู้อ่าน ชาดกทั้ง 3 เรื่องมีการพรรณาภาพของป่าละเมาะที่พระราชอุทยาน การนำเสนอรูปแบบที่โดดเด่นด้วยอุปกรณ์วรรณกรรมนี้ ได้รับการยกย่องในตำราโบราณเกี่ยวกับการวิจารณ์และบทกวี บทกวีเชิงจินตนาการที่แทรกซึมชีวิตและวิญญาณในการสร้างศิลปินร่วมที่นำแบบของกวีไวทรภะมาใช้ อารยศูรได้นำรูปแบบนี้มาใช้ถือว่าเป็นการบ่งบอกความผูกพันของท่านกับแนวคิดของกวีไวทรภะซึ่งมีรูปแบบที่ได้รับมาจากศิลปินที่มีชื่อเสียง เช่น วาล-มีกิและกาลิทาส การพรรณนาพระราชอุทยาน อารยศูรได้พรรณนาว่ามีป่าละเมาะที่เหมาะกับการฝึกฝนวิถีพรตอย่างเข้มงวด ไม้เลื้อยและต้นไม้ในป่าละเมาะนี้สวยงามมากถูกปกคลุมด้วยหญ้าสีเขียวมันวาวและควันที่เกิดจากไฟสังเวยปรากฏอยู่ในนั้นเหมือนเป็นโซ่ของเมฆมืดคลุมภาคพื้น หาดทรายของแม่น้ำที่ไหลผ่านนั้นถูกปกคลุมด้วยดอกไม้ ประดับประดาอย่างสวยงาม ส่องประกายบนยอดต้นไม้และภูเขาทั้งลูก รอบแท่นบูชายัญ หมู่กวางย่างกรายเหมือนกับว่าถูกดึงดูดโดยการปรากฏตัวของดอกไม้และอาหารที่ใช้สำหรับการประกอบพิธีบูชายัญ ฝูงสัตว์ตัวเล็กตัวน้อยเหล่านี้เคลื่อนไหวได้อย่างอิสระ เนื่องได้รับคำสั่งสอนเกี่ยวกับจรรยาบรรณจากพระฤษีที่อาศัยอยู่ในอาศรม ปราชญ์ผู้ซึ่งตกอยู่ในภวังค์แห่งสรวงสวรรค์หลังจากที่นั่งกรรมฐานอย่างยาวนานในที่พำนักเพื่อฝึกฝนกรรมฐานอย่างเข้มงวด ความเหน็ดเหนื่อยดูเหมือนจะหมดสิ้นราวกับว่าจะปรีย์เปรมผ่านความงดงามของการฝึกฝนจิต การพรรณนาทั้งหมดของอาศรมจึงเต็มไปด้วยรูปกวีแบบเทพนิยาย ซึ่งถือได้ว่ามีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของรูปแบบมาตรฐานบทกวีอินเดีย[276]

---

[275] M. Wintermitz. **A History of Indian Literature**. (The calcutta University Press, 1933, Vol. II), p. 264.

[276] Datta Dr. Samir Kumar. **Asvaghosa as a poet and Drametist – a critical study**. p. 1-2.

ชาดกทั้ง 3 เรื่องในชาดกมาลาที่ได้นำมาเค้าเรื่องมาจากชาดกพระบาลีได้แสดงให้เห็นถึงสื่อการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อความพ้นทุกข์โดยผ่านสำนวนการการใช้ภาษาตามหลักไวยากรณ์ปาณินิ ความสัมพันธ์ระหว่างภาพจินตนาการของบทกวีและองค์ประกอบของฉันทลักษณ์รวมถึงรสของอลังการเป็นหนึ่งในการพึ่งพาอาศัยกันและกันที่กวีแสดงให้เห็นท่วงทำนองของรสทีละขั้นตอนทำให้กลายเป็นภาพที่ประสบความสำเร็จของการแสดงออกทางบทกวีได้เป็นอย่างดี

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะค้นคว้าและวิจัยเรื่อง **วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา** (An Analysis of Relationship of Jātakamālā and Jātaka Appearing in Pāli and commentary) ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ (1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา (2) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์ (3) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม (4) เพื่อนำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม รวมถึงความสัมพันธ์ของชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา สามารถสรุปผลการค้นคว้าและวิจัยได้ดังนี้

5.1.1 ความสัมพันธ์ของชาดกและชาดกมาลา พบว่า

ชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา เป็นเรื่องราวด้านสื่อสนับสนุนการเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นนามธรรมให้มองเห็นเป็นรูปธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น ชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษา คือ สุปารคชาดก (สุปารคชาตกมฺ 14) กุมภชาดก (กุมฺภชาตกมฺ 17) และกษานติชาดก (กฺษานฺติชาตกมฺ 28) เป็นชาดกในชาดกมาลา มีความสัมพันธ์กันในด้านเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับชาดกพระบาลี เรื่องสุปปารกชาดก (463) กุมภชาดก (512) และขันติวาทิชาดก (313) ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดก และในอรรถกถาชาดก นอกจากนั้น เมื่อนำมาวิเคราะห์ในรายละเอียดต่าง ๆ มีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน โดยจะนำมาวิเคราะห์ในประเด็นเรื่องต่าง ๆ เฉพาะกุมภชาดกเพื่อเป็นแนวในการศึกษา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ความสัมพันธ์ด้านองค์ประกอบ

องค์ประกอบของชาดก รูปแบบของวรรณกรรมชาดกมีองค์ประกอบที่สำคัญ 5 ประการ คือ ปัจจุบันนิทาน อดีตนิทาน คาถา เวยยากรณภาษิต และสโมธาน สำหรับกุมภชาดก เมื่อนำมาวิเคราะห์ในรายละเอียดต่าง ๆ มีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้

1.1 ปัจจุบันนิทาน กุมฺภชาตกมฺมีลักษณะการเปิดเรื่องที่แตกต่างไปจากกุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดก คือ ไม่มีปัจจุบันนิทานเช่นเดียวกับกุมภชาดก แต่เริ่มต้นเนื้อหาด้วยหลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญของเรื่อง ไม่มีการอ้างว่าเป็นพุทธวจนะ

1.2 อดีตนิทาน องค์ประกอบในส่วนอดีตนิทานนั้นทั้งกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺ มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน

1.3 คาถา กุมฺภชาตกมฺมีจำนวน 33 คาถา มีเนื้อหาสอดคล้องกับกุมภชาดกในพระไตรปิฎก ซึ่งมี 31 คาถา กล่าวได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่อารยศูรน่าจะนำเนื้อหาเรื่องกุมฺภชาตกมฺมาจากกุมภชาดกในพระไตรปิฎกนั่นเอง แต่เปลี่ยนแปลงการเน้นย้ำหลักธรรมคำสั่งสอนให้แตกต่างจากกุมภชาดก

1.4 เวยยากรณภาษิต กุมภชาดกและกุมฺภชาตกมฺไม่พบการวิจารณ์ไวยากรณ์หรืออธิบายคาถา แต่พบลักษณะของการอธิบายความคาถาในอรรถกถากุมภชาดก และ

1.5 สโมธาน กุมฺภชาตกมฺและกุมภชาดกในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏการสโมธานชาดกว่าผู้ใดกลับชาติมาเกิดเป็นใคร เพราะเนื้อหาไม่ได้เชื่อมโยงว่าเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ลักษณะการแสดงการสโมธานชาดกนี้พบในอรรถกถากุมภชาดก ในขณะที่อรรถกถากุมภชาดกปิดเรื่องด้วยการประชุมชาดก กุมภชาดกและกุมฺภชาตกมฺไม่มีการประชุมชาดก กุมภชาดกปิดเรื่องโดยเน้นย้ำหลักธรรมที่ต้องการสอน ส่วนกุมฺภชาตกมฺปิดเรื่องโดยการเน้นให้เห็นถึงพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์และหลักธรรมที่ต้องการสอนในลักษณะเดียวกับการเปิดเรื่อง

เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของชาดกแล้วพบว่า กุมฺภชาตกมฺมีลักษณะโครงสร้างของชาดกที่คล้ายคลึงกับกุมภชาดกในพระไตรปิฎก คือ ประกอบไปด้วยอดีตนิทานเป็นหลัก และไม่พบปัจจุบันนิทาน เวยยากรณภาษิต และสโมธาน แต่กุมภชาดกในพระไตรปิฎกประกอบด้วยคาถาที่ร้อยเรียงด้วยภาษาที่สวยงาม 31 คาถา กุมฺภชาตกมฺมีลักษณะร้อยเรียงด้วยภาษาที่สวยงามเป็นคาถาจำนวน 33 คาถาผสมด้วยร้อยแก้ว ในขณะที่อรรถกถากุมภชาดกมีองค์ประกอบตามชาดกอย่างครบถ้วน ซึ่งแสดงให้เห็นการขยายความให้มีเนื้อหาเพิ่มเติมมากขึ้นต่างจากกุมภชาดก กุมฺภชาตกมฺจึงมีลักษณะเนื้อหาสอดคล้องใกล้เคียงกับกุมภชาดกมากกว่า ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับคุณธรรมในชาดกเดียวกันยิ่งกว่าการเชื่อมโยงว่าเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ แต่เปลี่ยนมุมมองการนำเสนอเนื้อหาตามพระพุทธศาสนามหายาน ทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนามหายานเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์แตกต่างกัน พระพุทธศาสนาเถรวาทมองว่าหลักการของความเป็นพระโพธิสัตว์เป็นเรื่องอดีตนิทาน ยกขึ้นมากล่าวเพื่อเป็นสื่อในการสอน เป็นแรงกระตุ้นให้กำลังใจและเป็นการเสริมคุณธรรม เพื่อให้ผู้ทำความดีไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคที่ขัดขวางอยู่ พระพุทธศาสนาเถรวาทมองหลักการนี้เป็นทฤษฎีแต่สามารถนำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ส่วนพระพุทธศาสนามหายานเห็นว่าหลักการนี้เป็นการปฏิบัติเป็นข้อบังคับโดยตรง ตามแนวทางของพระโพธิสัตว์จะละเลยไม่ได้ พระพุทธศาสนามหายานจึงเห็นเป็นหลักปฏิบัติ เนื้อหาของกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดกและกุมฺภชาตกมฺมีความสอดคล้องกับแนวคิดเบื้องต้นนี้ อรรถกถากุมภชาดกมุ่งให้ความรู้ สร้างศรัทธาและความเข้าใจเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า กุมฺภชาตกมฺอธิบายถึงพระกรุณาอันไร้ขอบเขตของ

พระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือผู้อื่น โดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของตนและชี้ให้เห็นถึงผลแห่งการดื่มน้ำเมา อีกทั้งให้ภาพในลักษณะคู่ขนานกันของผู้เสียสละประโยชน์ส่วนตนกับผู้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนของพรานป่าสุระกับดาบสวรุณะจนทำความชั่วต่อบุคคลอื่น กลวิธีการประพันธ์ของนักประพันธ์จึงใช้วิธีการประพันธ์ที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจคุณธรรมดังกล่าวได้ง่าย มีลักษณะใกล้ตัวผู้อ่านมากยิ่งขึ้น

2. ความสัมพันธ์ด้านการลำดับเนื้อเรื่อง

กุมภชาดกดำเนินเรื่องกล่าวถึงพระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ซึ่งพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ก็สนทนาโดยแสดงโทษของสุรา เมื่อพระราชาทรงสดับแล้วเห็นโทษของสุรา จึงทรงชมเชยพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) และต้องการที่ประทานรางวัลให้กับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แต่พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ไม่รับและแสดงตนว่าเป็นเทวดาคือท้าวสักกะ

ลักษณะการดำเนินเรื่องในกุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดกมีลักษณะที่แตกต่างจากกุมฺภชาตกมฺในชาดกมาลาซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์โดยลำดับเริ่มตั้งแต่การพรรณนาคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ที่ประกอบด้วยพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ตั้งใจจะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขให้แก่ผู้อื่นโดยบำเพ็ญทาน ความสงบ การข่มตน และอื่น ๆ ได้เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ แต่ความเมตตากรุณายังคงมีอยู่ในดวงพระทัย ไม่ทำให้พระองค์หย่อนคลายซึ่งความพยายามในอันที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่โลก ท้าวสักกะทอดพระเนตรดูหมู่มนุษย์ในโลก ได้เห็นกษัตริย์ทรงพระนามว่าสรรพมิตร ผู้ที่ได้คบกับมิตรชั่ว มีปกติชอบดื่มน้ำเมารวมทั้งราษฎรชาวเมืองและชาวชนบท ทรงเข้าพระทัยดีว่ากษัตริย์ผู้นี้ไม่ทราบว่าการดื่มน้ำเมาเป็นบาป และพระองค์เองทรงทราบว่าการดื่มน้ำเมาเป็นบาปอันใหญ่ จึงมีความสงสาร ได้แปลงเพศเป็นพราหมณ์ ประทับยืนอยู่ในอากาศตรงพระพักตร์พระเจ้าสรรพมิตร พระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงโทษของสุรา พระราชาทรงสดับแล้วเห็นโทษของสุรา จึงทรงชมเชยพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) และต้องการที่ประทานรางวัลให้กับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แต่พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ไม่รับและแสดงตนว่าเป็นเทวดาคือท้าวสักกะ

กุมภชาดกลำดับเนื้อหาโดยเล่าเรื่องราวย้อนกลับไปถึงเหตุการณ์ที่เป็นเหตุให้พระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ได้สนทนากัน โดยพราหมณ์ (ท้าวสักกะ) แสดงโทษของน้ำเมาจนทำให้พระราชาล้มเลิกการเสวยน้ำเมา อรรถกถาชาดกยังคงการลำดับเนื้อหาดังเช่นในกุมภชาดก แต่เพิ่มการขยายความอธิบายถึงปัจจุบันนิทานและสรุปเรื่องโดยย่อก่อนที่จะกล่าวถึงเนื้อหาตามกุมภชาดกอีกครั้งพร้อมการขยายความศัพท์และเพิ่มการประชุมชาดกในตอนจบเรื่อง ความซับซ้อนของการลำดับเนื้อหาในอรรถกถากุมภชาดกจึงทำให้ผู้อ่านลำดับเรื่องได้ยากกว่า เนื้อหามีการซ้ำซ้อนกัน จึงอาจทำให้ผู้อ่านเกิดความเบื่อหน่ายได้ การลำดับเหตุการณ์ในกุมฺภชาตกมฺกระชับดำเนินเรื่องต่อเนื่อง ตามเวลาที่เกิดขึ้นทำให้เข้าใจได้ง่าย การลำดับเรื่องของกุมฺภชาตกมฺ กุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดกจึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน

2.1 รายละเอียดเนื้อหา

รายละเอียดของเนื้อหาในกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และ กุมฺภชาตกมฺแตกต่างกันบ้างแม้โครงเรื่องของชาดกจะมีลักษณะเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน ดังต่อไปนี้

ตัวละคร กุมภชาดกในพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลามีตัวละครที่มีบทบาทในเรื่อง 4 ตัวละคร คือ ท้าวสักกะ พรานป่าสุระ ดาบสวรุณะ และพระราชา ท้าวสักกะและพรานป่ากับดาบสเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นลักษณะที่ตรงกันข้ามของผู้ที่ยอมสละประโยชน์ส่วนตน เห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นเป็นใหญ่กับบุคคลที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนจนมิได้คิดถึงความทุกข์ของคนอื่น ความเสียสละของผู้ประพฤติธรรมกับความเป็นผู้ตั้งอยู่ในกองกิเลส กุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺมุ่งให้ความสำคัญที่ความเป็นผู้มีคุณธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นหลัก

เมื่อพิจารณาตัวละคร “ท้าวสักกะ” ในกุมภชาดกพระบาลี อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺแล้วพบว่าแม้จะเสวยสุขบนสวรรค์ก็ตาม แต่ก็ทรงมีลักษณะของความบริสุทธิ์แห่งจิตเพราะความกรุณาอันยิ่งใหญ่ ตั้งใจจะนำประโยชน์และความสุขมาให้แก่ผู้อื่น แสดงกุศลวัตรจริยาโดยบำเพ็ญทาน ความสงบ การข่มตน และอื่น ๆ ทำให้พระองค์ไม่หย่อนคลายความพยายามในอันที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่สัตว์โลก

ตัวละครพรานป่าและดาบสที่เป็นมิตรชั่ว ในกุมภชาดกพระบาลี อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺมีลักษณะคล้ายกันคือเป็นคนที่มีกิเลส มุ่งประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก จึงเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นถึงผลแห่งกรรมชั่วที่ได้กระทำผิด และเป็นผู้ที่เปรียบเทียบแสดงให้เห็นความแตกต่างของความเป็นมนุษย์แต่จิตใจชั่วร้ายกับเทวดาผู้ทรงคุณธรรมในชาดกที่กล่าวมาได้ชัดเจนขึ้น

ตัวละครพระราชา ในกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺ ใช้คำว่า “พระเจ้าสรรพมิตร (สารวมิตร)” การระบุชื่อกษัตริย์และชื่อเมืองอย่างชัดเจนช่วยทำให้ความมีตัวตนของพระโพธิสัตว์และเรื่องราวดูเป็นเรื่องจริงที่อาจเกิดขึ้นได้ในประวัติศาสตร์มากขึ้น ทำให้สามารถสร้างภาพในจินตนาการได้ชัดเจนเหมือนมีหลักฐานที่อ้างอิงที่มาได้ในความรู้สึกของผู้อ่านอันเป็นการสอดคล้องกับการสร้างให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ซึ่งสั่งสมอบรมบารมีมาในอดีตของพระพุทธเจ้า

2.2 หลักธรรมคำสอน

เนื้อหาในกุมภชาดกมุ่งเน้นแสดงให้เห็นถึงผลกรรมของผู้ที่ประกอบกรรมชั่วต่อผู้ที่เป็นมิตรเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อหาที่มุ่งแสดงให้เห็นผลกรรมที่ชาย 2 คน คือ พรานป่าสุระและดาบสวรุณะผู้ปรุงน้ำสุราซึ่งเป็นสิ่งที่มีโทษเป็นความชั่วให้กับมิตร ผู้ประพันธ์ได้พรรณนาให้เห็นถึงผลกรรมที่ทำนั้นไว้อย่างชัดเจนคือถูกประหารชีวิตตายทั้งคู่

เมื่อพิจารณาเนื้อหาในอรรถกถากุมภชาดกแสดงให้เห็นว่า นอกจากการดำเนินเรื่องตามกุมภชาดกในพระไตรปิฎกแล้ว อรรถกถากุมภชาดกต้องการเชื่อมโยงให้ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องราว

เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธเจ้า แม้จะยังคงยึดคำสั่งสอนไว้ในเรื่องโทษของการดื่มน้ำสุราอันเป็นการประทุษร้ายต่อมิตรดังเช่นในพระไตรปิฎก แต่ใช้การปิดเรื่องด้วยคุณธรรมดังกล่าวร่วมกับการกล่าวประชุมชาดกเพื่อเชื่อมโยงว่าท้าวสักกะในอดีตชาติคือพระพุทธเจ้า พระราชาในอดีตคือพระอานนท์

กุมภชาตกมุ่งเน้นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์แสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีกรุณาเสียสละประโยชน์ส่วนตนและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักโดยมีความรักสัตว์ทั้งหลายประดุจญาติ กุมภชาตกมุ่งให้ความสำคัญที่คุณธรรมของพระโพธิสัตว์และโทษของการดื่มน้ำสุราเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับการตั้งชื่อเรื่อง นอกจากนี้ในเนื้อหายังมีการบรรยายและพรรณนาถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่มีความกรุณา ซึ่งผู้ประพันธ์ปูพื้นเรื่องด้วยการอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะอันเป็นผู้มีคุณธรรมน่ายกย่องเป็นพื้นฐานก่อนที่จะแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมที่ปฏิบัติได้ยากยิ่งเหนือผู้อื่น อีกทั้งยังได้นำเสนอถึงพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้สั่งสอนธรรมะช่วยทำให้พระราชาและชาวเมืองหลุดพ้นจากความทุกข์โศกอันนับเป็นเนื้อหาที่สอดคล้องกับหลักของพระพุทธศาสนา

นอกจากเรื่องกุมภชาตกมุจะกล่าวเน้นถึงเรื่องเมตตาบารมีไว้อย่างชัดเจนแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมสำคัญคือ ทานบารมี การให้ “ธรรมทาน” ถือว่าเป็นทานที่ล้ำเลิศยิ่งกว่าทานทั้งปวง และแสดงให้เห็นพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสรรพสัตว์ มุ่งเน้นให้เห็นการบำเพ็ญเมตตาบารมีคือเกิดความสงสารต้องการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ทานบารมีคือมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ พระพุทธศาสนานั้นเน้นคุณธรรมเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น เช่น เมตตา กรุณา และทาน เป็นพิเศษ การให้หรือทานจึงมีนัยที่แสดงให้เห็นถึงการละความเห็นแก่ตัว การยกย่องเชิดชูพระโพธิสัตว์ในกุมภชาตกมุจึงเป็นลักษณะตามแนวคิดของพระพุทธศาสนามหายาน ดังจะเห็นได้จากชาดกเรื่องนี้ในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา แม้มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน แต่มีจุดมุ่งเน้นด้านคุณธรรมที่แตกต่างกันไป จึงเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เห็นความเป็นผู้มีคุณธรรมของท้าวสักกเทวราชโพธิสัตว์

2.3 การใช้ภาษา

กุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดก นอกจากใช้การบรรยายเพื่อดำเนินเรื่องแล้วยังมุ่งใช้ภาษาในการพรรณนาให้เห็นภาพของท้าวสักกะผู้ประกอบด้วยความเมตตาโดยใช้การเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดภาพในใจผู้อ่าน อาทิเช่น “ถ้าพระเจ้าสรรพมิตรนี้ จักดื่มสุรานั้น ชมพูทวีปทั้งสิ้นจากพินาศฉิบหาย เราจะต้องแก้ไขโดยประการที่ท้าวเธอจะงดดื่ม” แสดงถึงความเมตตาต้องการที่จะช่วยเหลือผู้คน สำหรับอรรถกถากุมภชาดกนอกจากจะมีสำนวนภาษาตามเนื้อหาจากกุมภชาดกแล้ว ในส่วนของการอธิบายเพิ่มเติมจะเป็นการใช้ภาษาในลักษณะของการบรรยายและอธิบายเพื่อให้ข้อมูลเป็นหลักซึ่งไม่ปรากฏในชาดกพระบาลี อาทิเช่น “พระราชาทรงดำริว่า ถ้าน้ำสุราเป็นยาพิษ แมวเหล่านี้คงตาย ชะรอยจะมีรสอร่อย เราจักลองดื่มมันดู” และยังมีพระพุทธวจนะที่เป็นพระคาถาซึ่งประกอบด้วยฉันท์ประเภทต่าง ๆ ถึงพร้อมด้วยสัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) และอัตถาลังการ

(ตกแต่งทางความหมาย) ที่ไพเราะงดงามและประณีตเป็นการเพิ่มเติมวรรณศิลป์นอกเหนือไปจากเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่ชาดกแต่ละเรื่องมุ่งนำเสนอ

กุมฺภชาตกมฺเป็นชาดกเรื่องหนึ่งในชาดกมาลาที่อารยศูร (อารฺยศูร) ประพันธ์ขึ้นเป็นเหมือนพวงมาลาเพื่อบูชาสรรเสริญพระโพธิสัตว์ ลักษณะคุณค่าในทางวรรณศิลป์ที่ผู้ประพันธ์สร้างสรรค์ด้วยภาษาที่ประกอบด้วยสัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) และอัตถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) นับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้กุมฺภชาตกมฺทรงคุณค่าน่าอ่าน เป็นการเพิ่มเติมวรรณศิลป์นอกเหนือไปจากเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่ชาดกทั่วไปมุ่งนำเสนอ สอดคล้องกับที่กล่าวว่าพระสูตรฝ่ายมหายานซึ่งแต่งขึ้นจะมีลีลาหนักไปในแนววรรณคดีและมีสุนทรียภาพอันไพศาล ทั้งนี้เพื่อให้เกิดรสนิยมประทับใจของประชาชน พระโพธิสัตว์ส่วนมากจึงประดับไปด้วยอลังการวิภูษิตาภรณ์ต่าง ๆ อันเป็นสัญลักษณ์ของฆราวาสชนมิใช่สมณะ ฝ่ายมหายานมิได้คำนึงเรื่องใดมากเท่ากับเรื่องพระโพธิ-จิตซึ่งผูกพันมุ่งมั่นต่อพระโพธิญาณ ฉะนั้น ในบางกรณีฆราวาสซึ่งมีพระโพธิจิตจึงถูกยกย่องเทิดทูนเหนือพระภิกษุสงฆ์ที่ไม่มีอุดมคติมุ่งต่อพระโพธิญาณ กุมฺภชาตกมฺจึงแสดงให้เห็นเมตตาบารมีและทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งมุ่งยึดประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้อ่านมากกว่าประโยชน์ของตนเอง การมุ่งเน้นให้เห็นถึงคุณธรรมที่เป็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติจึงเป็นคุณธรรมสำคัญที่แสดงให้เห็นความเป็น “พระโพธิสัตว์” ที่ต้องมีคุณธรรมทางด้านเมตตาเหนือกว่าบุคคลทั่วไป โดยร้อยกรองเป็นกาพย์ (กาวฺย) ที่งดงามและประณีต

จากการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาที่ผ่านมา สรุปได้ว่าชาดกทั้งในพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งด้านเนื้อเรื่อง คุณค่าด้านวรรณศิลป์ และคุณค่าด้านสังคม อันสามารถนำมาตอบวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ มีรายละเอียดต่อไปนี้

5.1.2 เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา พบว่า

ชาดกเป็นเรื่องเล่าเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งนิยมเล่าสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ นักปราชญ์หลายท่านที่มีความเห็นว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล เช่น ยวาหรลาล เนห์รู มีความเห็นว่า ชาดกในรูปโฉมที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบันเกิดขึ้นหลังจากพระพุทธองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เชื่อกันว่าชาดกเป็นเรื่องที่พรรณนาถึงชีวิตของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน ๆ ชาดกได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในวรรณคดีพระพุทธศาสนา แต่เป็นที่ประจักษ์แจ้งว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่ซึ่งเกิดขึ้นในอินเดียก่อนครั้งพุทธกาล และด้วยเหตุนี้จึงเป็นประโยชน์แก่เรามากในการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตชาวอินเดียในครั้งกระโน้น

ประวัติความเป็นมาของชาดกนั้นเป็นการยากที่จะสืบสาวที่มาของชาดกแต่ละเรื่อง เนื่องจากชาดกมีมากมายถึง 547 เรื่อง เท่าที่ท่านผู้รู้ได้ประมวลที่มาของชาดกในพระไตรปิฎกไว้อย่างกว้าง ๆ พอสรุปได้ดังนี้

1) พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้

2) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนานำเค้าเรื่องเดิมจากแหล่งต่าง ๆ มาแต่งใหม่

3) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาผูกเรื่องแต่งชาดกขึ้นมาเอง โดยไม่อาศัยเค้าโครงเรื่องจากที่อื่น

ดังนั้น ชาดกในพระไตรปิฎกแท้ ๆ นั้นเป็นคาถาล้วนอยู่ในพระไตรปิฎก ด้วยเหตุที่ชาดกในพระไตรปิฎกเฉพาะข้อความภาษิตไม่ได้ระบุเหตุการณ์ว่าพระพุทธเจ้าตรัสที่ไหน และมีเนื้อความที่สมบูรณ์ว่าอย่างไร ในสมัยต่อมา พระอรรถกถาจารย์จึงได้แต่งอรรถกถาเป็นร้อยแก้วห่อหุ้มคาถาเอาไว้อีกชั้นหนึ่ง เพื่ออธิบายเนื้อเรื่องเพิ่มเติมว่า พระพุทธองค์ตรัสเรื่องนั้นที่ไหน ว่าด้วยเรื่องอะไร เพื่อทรงแสดงหลักธรรมอะไร และทรงแสดงแก่ใคร รวมทั้งบทสโมธาน คือบทสรุปว่า ผู้นั้น ผู้นี้ กลับชาติมาเกิดเป็นใคร ในสมัยพระพุทธเจ้า อรรถกถาดังกล่าวเรียกว่า “ชาตกัฏฐกถา” หรือ “อรรถกถาชาดก” ชาดกทุกเรื่องประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ 5 ส่วนซึ่งอยู่ในโครงสร้างของชาดก

ส่วนเรื่องพระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาชาดกนั้น ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่าใครเป็นคนแต่ง แต่โดยทั่วไปเชื่อกันว่าอรรถกถาจารย์ได้มีมาตั้งแต่สมัยเดิมแล้ว ต่อมาในช่วง พ.ศ. 965 เมื่อพระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี จึงได้รวบรวมอรรถกถาชาดกฉบับปัจจุบันขึ้นด้วย ถึงกระนั้น พุทธศาสนิกชนคนไทยส่วนมากและนักวิชาการบาลีต่างชาติบางคนเชื่อว่า พระพุทธโฆสาจารย์เป็นผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาชาดกราวปี พ.ศ. 965

ชาดก หมายถึง เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงนำมาแสดงปรารภเหตุการณ์ในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งเรื่องราวชาดกต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องจริงที่พระพุทธองค์ทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติ-ญาณ (ไม่ใช่เรื่องที่แต่งขึ้นในภายหลัง) เรื่องราวชาดกต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเป็นบทสนทนากันที่ถือว่าเป็นแก่นเรื่องที่สำคัญ ยากสำหรับผู้ที่มิได้ศึกษาอรรถกถาชาดกประกอบ

ชาดกมาลาเป็นคัมภีร์ประเภทอวทาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ประเภทชาดกในพระพุทธศาสนาที่มีการเล่าในแบบชาดก ชาดกมาลาประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤตในรูปแบบของกถาหรือที่เรียกว่า “จมฺปู” (Campū) แม้ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า อารยศูร (อารฺยศูร) ผู้ประพันธ์ชาดกมาลาเป็นใครและเกิดเมื่อใด แต่จากหลักฐานที่ปรากฏ อารยศูรน่าจะมีชีวิตอยู่ตั้งแต่คริสต์ศักราชที่ 3 หรือ 4 เป็นต้นไป ที่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาสันสกฤตและประพันธ์ผลงานตามแบบไวยากรณ์ปาณินิ เช่น อัศวโฆษ (Aśvaghoṣa), นาคารชุน, อารยเทา, อสังคะ, วสุพันธุ, อารยศูร, กเศเมนทระ และอีกหลายท่าน หรือก่อนคริสต์ศักราชที่ 4 อารยศูรเป็นผู้ทรงคุณธรรม มีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา มีชื่อเสียงปรากฏไปถึงประเทศธิเบต เมื่อภิกษุอี้จิง (I-tsing) จาริกไปอินเดีย (ช่วง พ.ศ. 1214–1238) ก็ได้กล่าวอ้างถึงชาดกมาลาไว้ ภายในถ้ำอชันต้ามีการอธิบายเล่าเรื่องภาพจิตรกรรมด้วยบทร้อยกรองในชาดกมาลาของอารยศูร ซึ่งจารึกเหล่านี้สร้างในคริสต์ศักราชที่ 6 นอกจากนี้ ยังมีภาพสลักเรื่องราวจากชาดกมาลาปรากฏอยู่บนผนังด้านในของระเบียงชั้นที่ 1 ที่สถูปบูโรพุทโธ (Borobudur) บนเกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นสถูปในคติพุทธศาสนานิกาย

มหายานที่สร้างขึ้นในตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 14 หรือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 นอกจากนั้น ชาดกมาลายังมีผู้แปลเป็นภาษาจีนในคริสต์ศักราช 434 อีกด้วย ดังนั้น ชาดกมาลาคงจะประพันธ์ขึ้นก่อนเวลาเหล่านั้นซึ่งน่าจะอยู่ในราวคริสต์ศักราชที่ 350–400

เนื้อหาของชาดกที่เป็นกรณีศึกษา 3 เรื่องนั้น มีเนื้อเรื่องโดยสังเขป ดังนี้

สุปปารกชาดก (สุปารคชาดก) กล่าวว่าในสมัยที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรของต้นหน ได้ชื่อว่าสุปปารกกุมาร เมื่อสุปปารกกุมารอายุได้ 16 ปีก็สำเร็จการศึกษาวิชาต้นหน ครั้นบิดาสิ้นชีวิตได้เป็นนายต้นหนใหญ่แทน สุปปารกะเป็นคนมีความรู้และรอบคอบมาก เรือที่มีสุปปารกะเป็นต้นหนไม่เคยอับปาง ต่อมาสุปปารกะตาบอดสนิททั้งสองข้างเพราะถูกน้ำเค็ม ไม่อาจทำหน้าที่ต้นหนได้ จึงไปรับราชการอยู่กับพระราชาในตำแหน่งเจ้าพนักงานตีราคาวัตถุอันมีค่า เช่น ช้างแก้ว แก้วมณี ผ้ารัตกัมพล เป็นต้น ครั้งใดที่มีผู้นำของมีค่าที่ตนคิดว่าเป็นมงคลมาถวาย พระราชาก็จะมีรับสั่งให้นำของมีค่าเหล่านั้นไปให้สุปปารกะตรวจสอบ เมื่อสุปปารกะลูบคลำสิ่งนั้น ๆ แล้วก็สามารถวิจารณ์ข้อตำหนิอันไม่เป็นมงคลได้อย่างถูกต้องทุกครั้ง แต่ละครั้งพระราชาจะประทานรางวัลให้เพียง 8 กหาปณะ สุปปารกะเห็นว่ารางวัลน้อยนิดเพียงเท่านี้ไม่เหมาะสมแก่ตนจึงกลับไปอยู่ที่ตำบลท่าเรือดังเดิม ต่อมาพวกพ่อค้าพากันไปอ้อนวอนเชิญให้สุปปารกะทำหน้าที่เป็นต้นหนเรือกำปั่นของพวกตน สุปปารกะใจอ่อนยอมรับคำเชิญ เรือเดินทางไปในมหาสมุทรโดยสวัสดิภาพเป็นเวลา 4 เดือน ผ่านมหาสมุทรต่าง ๆ เช่น มหาสมุทรขุรมาลีซึ่งมีปลามีทรวงอกและมีจมูกคล้ายมนุษย์และมีเพชรเกิดขึ้นในมหาสมุทรนี้ มหาสมุทรอัคคิมาลีซึ่งมีน้ำเป็นประกายราวกับดวงอาทิตย์ที่เปล่งรัศมีในเวลาเที่ยงวัน และมีทองคำเกิดขึ้นในมหาสมุทรนี้ ฯลฯ สุปปารกะก็ให้ใช้ตาข่ายหย่อนลงไปในน้ำคล้ายกับวิธีจับปลา กวาดเอาของมีค่าเหล่านั้นขึ้นเรือมาพอประมาณ แล้วให้ทิ้งของมีค่าน้อยในเรือลงไปในมหาสมุทร ครั้นเดินทางมาถึงมหาสมุทรที่ชื่อพลวามุขซึ่งน้ำทะเลปั่นป่วน ระลอกคลื่นซัดรุนแรงเสียงดังสะท้านราวกับทะเลบ้า สุปปารกะบอกแก่พ่อค้าว่า เรือกำปั่นลำใดมาถึงมหาสมุทรนี้จะอับปางทุกลำ ผู้คนในเรือ 700 คนรู้ต่างก็พากันกลัวตาย ร้องไห้คร่ำครวญเหมือนสัตว์ที่ตกอยู่ในนรกอเวจี สุปปารกะจึงคิดจะช่วยให้ทุกคนพ้นภัยด้วยอำนาจแห่งสัตยาธิษฐานและอำนาจแห่งเบญจศีลที่สุปปารกะยึดมั่นทำให้เรือสามารถแล่นกลับไปถึงท่าเรือภรุกัจฉะได้ภายในเวลาวันเดียว สุปปารกะแบ่งแก้วมณีที่ได้มาแก่บรรดาพ่อค้าโดยทั่วหน้า พร้อมทั้งสั่งสอนให้รู้จักพอเพียงมิให้นำเรือออกมหาสมุทรอีก ส่วนสุปปารกะก็บำเพ็ญบุญทำทานจนสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในเทวโลก

กุมภชาดก (กุมภชาดก) กล่าวว่าในสมัยที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกเทวราช มีพรานป่าผู้หนึ่งชื่อสุระเดินทางไปล่าสัตว์ในป่าหิมพานต์ ในป่านั้นมีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ปลายลำต้นแตกเป็นค่าคบใหญ่ 3 ค่าคบ เกิดเป็นโพรงลึกคล้ายตุ่มน้ำ เมื่อฝนตกน้ำฝนก็ตกลงไปเต็มโพรงนั้น รอบ ๆ โพรงไม้มีต้นสมอ ต้นมะขามป้อม และเถาพริกไทย เมื่อผลสุกก็ร่วงลงไปในโพรง และยังมีรวงข้าวสาลีที่นกแขกเต้าคาบมากิน แล้วเมล็ดข้าวหลุดร่วงลงไปในโพรง เมื่อถูกแสงแดดเผา น้ำในโพรงไม้

ก็มีรสมีสี ฝูงนกที่กระหายน้ำและบินมากินน้ำในโพรงต่างก็ม่อยหลับ พลัดตกจากต้นไม้ ครั้นรู้สึกตัวก็เปล่งเสียงร้องอย่างร่าเริง สัตว์ต่าง ๆ ที่กินน้ำในโพรงนั้นต่างก็มีอาการเช่นเดียวกัน พรานป่าสุระสังเกตเห็นก็คิดว่าหากน้ำในโพรงไม้มีพิษ สัตว์เหล่านั้นคงตายแล้ว แต่กลับมีอาการร่าเริงกว่าเดิม พรานสุระลองดื่มก็รู้สึกมึนเมาอยากกินเนื้อสัตว์ จึงจับนกมาย่างกินพลางลุกขึ้นร่ายรำด้วยความสนุกสนาน แล้วเดินไปชวนดาบสชื่อวรุณะซึ่งอยู่ในบริเวณนั้นให้ดื่มน้ำในโพรงและกินเนื้อสัตว์ย่างอย่างสำราญใจ ทั้งสองเอากระบอกไม้ไผ่มาใส่น้ำนั้นหิ้วไปถึงปัจจันตนคร เมื่อถวายให้พระราชาทรงดื่มก็เป็นที่พอพระทัยมาก น้ำนั้นต่อมาเรียกกันว่าสุราบ้าง วารุณีบ้าง เพราะนายพรานป่าชื่อสุระและดาบสชื่อวรุณะเป็นผู้พบเห็น พระราชาเสวยได้เพียง 2-3 วัน น้ำสุราที่ทั้งสองตักไปก็หมดลง พระองค์จึงตรัสสั่งให้พรานป่ากับดาบสไปนำสุราจากป่าหิมพานต์มาเพิ่มเติม หลังจากขนสุรามาได้ 2-3 ครั้ง ทั้งสองคนก็คิดกันว่าคงจะลำบากที่ต้องเดินทางหลายเที่ยว จึงจดจำส่วนผสมทั้งปวงแล้วเก็บเอาเปลือกไม้ ผลไม้ ฯลฯ เข้าไปทำสุราในพระนคร ตั้งแต่นั้นมา ชาวเมืองก็พากันดื่มสุราเมามายจนประสบความทุกข์ยาก เมืองปัจจันตนครก็เหมือนเป็นเมืองร้าง พรานป่ากับดาบสจึงพากันไปเมืองพาราณสี แล้วทำสุราถวายพระเจ้าพรหมทัต ในไม่ช้าเมืองพาราณสีก็เกิดวิบัติเช่นกัน จากเมืองพาราณสีทั้งสองคนไปยังเมืองสาเกต เมื่อเมืองสาเกตวิบัติก็ไปยังเมืองสาวัตถี พระเจ้าสัพพมิตรแห่งเมืองสาวัตถีโปรดให้พรานป่าและดาบสทำสุราถวาย ทั้งสองคนใส่สุราลงในตุ่ม 500 ใบ เพื่อมิให้หนูลงไปในตุ่มจึงจับแมวมาผูกไว้ที่ตุ่มแต่ละใบ แมวเหล่านั้นพากันกินสุราในตุ่มจนเมาหมดสติไป พระเจ้าสัพพมิตรเข้าพระทัยว่าแมวตายเพราะกินสุราซึ่งเป็นยาพิษจึงให้จับพรานป่ากับดาบสประหารชีวิต แต่ต่อมาเมื่อสร่างเมา แมวเหล่านั้นก็ลุกขึ้นวิ่งเล่นได้ พระราชาทรงเห็นว่าน้ำสุรามิใช่ยาพิษและคงจะมีรสอร่อยก็ทรงคิดจะลองเสวย ท้าวสักกเทวราช (พระอินทร์) ทรงเห็นเช่นนั้นก็ทรงรำพึงว่า “หากพระราชาได้เสวยสุรา ต่อไปทั้งชมพูทวีปก็จะพินาศ” จึงเสด็จลงมาจากเทวโลก จำแลงร่างเป็นพราหมณ์ถือหม้อสุรายืนอยู่กลางอากาศตรงหน้าพระเจ้าสัพพมิตรแล้วทรงแจกแจงโทษอเนกประการของน้ำสุราในหม้อนั้น เช่น ผู้ใดได้ดื่มเข้าไปแล้วจะกลายเป็นคนกักขฬะหยาบช้าด่าพ่อแม่ได้ พูดคำที่ไม่ควรพูด เดินเปลือยกาย มีใจฮึกเหิม ก่อการทะเลาะวิวาท ฯลฯ เมื่อพระเจ้าสัพพมิตรทรงรู้โทษของสุราเช่นนั้นก็ได้พระสติ มิได้เสวยสุราดังที่ตั้งพระทัยแต่แรก ทรงสั่งให้ทำลายภาชนะสุราเสียให้สิ้น แต่ครั้นพระองค์สิ้นพระชนม์ไปเกิดในสวรรค์แล้ว การดื่มสุราก็เกิดแพร่หลายไปในชมพูทวีปต่อมา

ขันติวาทิชาดก (กษานติชาดก) กล่าวว่าในสมัยที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่อกุณฑลกุมาร มีสมบัติมากมาย เมื่อโตขึ้นได้ไปศึกษาที่เมืองตักสิลา แล้วกลับมาครอบครองทรัพย์ทั้งหมด เมื่อมารดาบิดาเสียชีวิต กุณฑลกุมารบริจาคสมบัติแล้วออกบวชในป่าหิมพานต์ วันหนึ่งมาที่เมืองพาราณสีพักอยู่ในอุทยาน และเที่ยวจาริกไปจนถึงบ้านของเสนาบดีผู้หนึ่ง เสนาบดีผู้นั้นเลื่อมใสจึงเชิญเข้าไปในเรือนให้บริโภคอาหารของตนและให้อาศัยอยู่ในอุทยาน วันหนึ่งพระเจ้ากลาปุเมาน้ำจัณฑ์แล้วไปประพาสอุทยานพร้อมพระสนมทั้งหลาย ทอด พระเนตรนางสนมฟ้อนรำแล้วบรรทม

หลับไป เหล่านางสนมเห็นว่าพระเจ้ากลาปุบรรทมหลับจึงเข้าไปเดินเล่นในอุทยาน ได้พบกุณฑลดาบส จึงชวนกันขอฟังธรรม เมื่อพระเจ้ากลาปุตื่นขึ้นรู้ว่าพวกนางสนมไปเฝ้าดาบสตนหนึ่งในอุทยาน ก็คว้าพระขรรค์หมายจะไปตัดศีรษะพระดาบส เมื่อไปถึงนางสนมคนโปรดก็เข้าแย่งพระขรรค์ไปจากพระหัตถ์ พระเจ้ากลาปุตรัสถามกุณฑลดาบสว่านับถืออะไร ดาบสตอบว่านับถือขันติคือความไม่โกรธเมื่อเขาด่าหรือประหารตน พระเจ้ากลาปุมีพระประสงค์ที่จะเห็นขันติของกุณฑลดาบสจึงให้ตามเพชฌฆาตมาทรมานดาบสด้วยการเฆี่ยน 2,000 ครั้ง ทั้งด้านหน้า ด้านหลัง ด้านซ้าย และด้านขวา เมื่อพระดาบสยังคงยืนยันว่ามีขันติอยู่ในใจ ไม่ได้อยู่ที่ผิวหนัง จึงทรงสั่งให้ตัดมือ ตัดเท้า ตัดหู และตัดจมูก แล้วทรงถามย้ำอยู่หลายครั้งว่านับถืออะไร ดาบสก็ตอบเหมือนเดิม พระเจ้ากลาปุได้สดับดังนั้นก็กริ้วมาก ยกพระบาทกระทืบยอดอกของพระดาบสโพธิสัตว์แล้วเสด็จไป เมื่อถึงประตูอุทยานพื้นดินได้แยกออกราวกับผ้าขาด พระเจ้ากลาปุก็ถูกธรณีสูบลงสู่อเวจีมหานรก

5.1.3 เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์ พบว่า

คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ คือความไพเราะของบทประพันธ์ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการตามรสความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน วรรณคดีบาลีสันสกฤตเรียกการประดับตกแต่งที่ทำให้บทกวีมีความไพเราะว่า “อลังการ” คือการใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกซึ้งให้เป็นประหนึ่งอาภรณ์ของบทประพันธ์ ทั้งนี้ คำศัพท์ที่ประกอบเป็นบทประพันธ์ล้วนริเริ่มมาจากหลักไวยากรณ์ทางภาษา โดยใช้สูตรต่าง ๆ ในคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสันสกฤตมาประกอบรูปศัพท์ต่าง ๆ ทั้งบทนามและบทกริยาเพื่อนำมาร้อยเรียงเป็นประโยคคำพูด เมื่อนำส่วนประกอบต่าง ๆ มารวมกันตามสูตรไวยากรณ์บาลีสันสกฤตแล้ว จึงเกิดเป็นบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น ผลงานที่ปรากฏทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองล้วนมาจากการประกอบรูปศัพท์ตามขั้นตอนการทำตัวของสูตรไวยากรณ์ ชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเป็นหนึ่งในผลงานที่ได้ประพันธ์เป็นบทร้อยกรองเป็นไปตามสูตรไวยากรณ์บาลีสันสกฤตซึ่งได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 อย่างละเอียดแล้ว ผู้วิจัยขอสรุปการศึกษาวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์เกี่ยวกับไวยากรณ์ ฉันทลักษณ์ และอลังการไปตามลำดับ โดยเฉพาะคัมภีร์ไวยากรณ์นั้น ขอเน้นเฉพาะคัมภีร์อัษฎาธยายีของปาณินิ ซึ่งเป็นคัมภีร์ต้นแบบของคัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งภาษาบาลีและสันสกฤตในยุคต่อมา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. คัมภีร์ไวยากรณ์

คัมภีร์ไวยากรณ์จัดเป็นคู่มือสำคัญในการสร้างคำศัพท์เพื่อก่อให้เกิดเป็นวรรณศิลป์ โดยเฉพาะคัมภีร์ไวยากรณ์ของปาณินิ ได้รับการยอมรับในระดับสากลเกี่ยวกับการวิเคราะห์ภาษาสันสกฤตอย่างลึกซึ้ง มีสูตรเป็นกฎอธิบายโครงสร้างของคำอย่างชัดเจน เป็นการศึกษาและอธิบายตามที่ได้สังเกตเห็นจริง ได้รับยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์เล่มแรกที่ศึกษาภาษาในแนววิทยาศาสตร์และวิเคราะห์ภาษาได้สมบูรณ์ที่สุด โดยใช้สูตรควบคุมและเชื่อมสัมพันธ์กับสูตรได้อย่างละเอียด ซึ่ง

สอดคล้องกับความคิดของทฤษฎีภาษาศาสตร์สมัยใหม่ คัมภีร์ไวยากรณ์ปาณินิมีองค์ประกอบสำคัญอยู่ 4 ประการ คือ (1) อัษฏาธยายี ว่าด้วยสูตรหรือกฎทางไวยากรณ์ ประมาณ 3,997 สูตร สำหรับประกอบรูปศัพท์ต่าง ๆ ทั้งบทนามและบทกริยา (2) มเหศวรสูตร หรือ ศิวสูตร ว่าด้วยสูตรที่ประกอบด้วยอักษรที่เป็นสัญลักษณ์เฉพาะเพื่อเป็นเครื่องหมายทางไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า อณฺ หมายถึงสระ อ อิ อุ สูตร เอโองฺ หมายถึง สระ เอ และ โอ ดังนี้ เป็นต้น (3) ธาตุปาฐะ ว่าด้วยธาตุต่าง ๆ ที่แสดงถึงความหมายพื้นฐานหรือความหมายหลักของคำ โดยจัดลำดับคำที่ประกอบด้วยรากศัพท์ (ธาตุ) ประมาณ 2,000 ธาตุ พร้อมกับการจัดเป็นคณะและมีปัจจัยเป็นเครื่องหมายของแต่ละคณะ (4) คณปาฐะ ว่าด้วยบทนามต่าง ๆ ที่เป็นคำศัพท์ซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่จะต้องแจกรูปศัพท์ตามคณะของคำนามด้วยสูตรเฉพาะของแต่ละคณะ

สูตรต่าง ๆ ในคัมภีร์อัษฏาธยายี จัดเป็นหลักสำคัญในการประกอบรูปศัพท์ต่าง ๆ ทั้งบทนามและบทกริยาเพื่อนำมาร้อยเรียงเป็นประโยคคำพูด เมื่อนำส่วนประกอบต่าง ๆ มารวมกันตามสูตรของปาณินิแล้วจึงเกิดเป็นบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น ผลงานที่ปรากฏทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองล้วนมาจากการประกอบรูปศัพท์ต่าง ๆ ตามขั้นตอนสูตรของปาณินิ ชาดกมาลาเป็นหนึ่งในผลงานของอารยศูรที่ได้ประพันธ์เป็นบทร้อยกรองเป็นไปตามสูตรของปาณินิ

2. บทในคัมภีร์ไวยากรณ์

คัมภีร์ไวยากรณ์กล่าวถึงเนื้อหาของหลักภาษา เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว มีส่วนประกอบที่เป็นบทต่าง ๆ ที่ปรากฏในชาดกทั้ง 3 เรื่องดังต่อไปนี้

บทสนธิ คือ เสียงสองเสียงที่ไม่มีเสียงอื่นคั่นอยู่ระหว่างกลางตามคำจำกัดความของปาณินิว่า ประ สนิกรฺษะ สหิตา แปลว่า การใกล้ชิดอย่างยิ่งของอักษรทั้งหลาย ชื่อว่า สนฺนิธิ (การสนธิ) โดยการสนธิทั้งภายใน คือการเปลี่ยนเสียงที่เกิดขึ้นภายในคำเดียวกัน ทั้งภายนอก คือการเปลี่ยนเสียงที่เกิดจากการเชื่อมศัพท์ 2 ศัพท์ที่ใกล้ชิดกัน มี 3 ประเภท คือ (1) สระสนธิ หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยสระหน้าของบทหลังเป็นเหตุ คือการต่อสระเข้ากับสระด้วยกัน เช่น อิว + อภวตฺ สนธิกันจะได้รูปเป็น อิวาภวตฺ (2) พยัญชนะสนธิ หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นเหตุ คือการต่อพยัญชนะเข้ากับพยัญชนะด้วยกัน กล่าวอย่างกว้าง ๆ คือการเปลี่ยนฐานกรณ์ และเปลี่ยนคุณภาพ เช่น อศิศฺริยตฺ + ยะ สนธิกันจะได้รูปเป็น อศิศฺริยทฺยะ (3) วิสรคสนธิ หมายถึงการสนธิที่มีการเปลี่ยนวิสรคะตามหลักไวยากรณ์ของปาณินิ มีเปลี่ยนวิสรคะเป็น สฺ เป็นต้น เช่น ยะ + จ สนธิกันจะได้รูปเป็น ยศฺจ การทำสนธิ มีจุดประสงค์ 3 ประการ คือ (1) ย่ออักษรให้น้อยลง (2) เป็นอุปการะในการแต่งฉันท์ (3) ทำให้คำพูดสละสลวย เกิดการกลมกลืนของเสียง

บทนาม คือ บทที่สื่อให้เข้าถึงความหมาย ได้แก่ คำที่สำหรับใช้เรียกคน สัตว์ สถานที่ และสิ่งของต่าง ๆ เป็นต้น เมื่อว่าโดยเพศ มี 3 ประเภท คือ (1) ปุงลิงค์ คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศชาย เช่น ปณฺฑิต, มงฺคลหตฺถี, ปุราชฺญ, ศิษฺย เป็นต้น (2) อิตถีลิงค์ (สตรีลิงค์) คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศ

หญิง เช่น นาวา, ฉายา, สิทฺธิ, ศานฺติ เป็นต้น (3) นปุงสกลิงค์ คือ นามที่สมมุติว่า ไม่ใช่ทั้งเพศชายและเพศหญิง เช่น ขีร, อหตวตฺถ, วชฺช, หฺฤทย, เกฺษตฺร เป็นต้น

บทอัพยยศัพท์ คือ ศัพท์ที่ประกอบวิภักตินามเพื่อให้ผ่านกระบวนการของการเป็นบทตามหลักภาษาแล้วลบทิ้งไป มีความคงที่ในเรื่องของลิงค์ วจนะ และวิภักติทั้งปวง ยกเว้นการทำสนธิ สมาส และ ตัทธิต มี 6 ประเภท คือ (1) อุปสัค คือคำที่เติมไว้ข้างหน้าคำอื่น เพื่อขยายความหมายของธาตุเป็นส่วนมาก หรือประกอบหน้าคำนาม เพื่อขยายคำนามบ้างเป็นบางครั้ง และเป็นคำที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูป (2) นิบาต คือคำที่ตั้งอยู่ข้างหน้า ท่ามกลางและท้ายคำอื่น เป็นคำที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูป (3) อวยยีภาวสมาส คือสมาสที่มีอัพยยศัพท์ (อุปสัคและนิบาต) อยู่หน้าและเป็นประธาน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปเพราะลิงค์ วจนะ และวิภักติทั้งปวง (4) อัพยยตัทธิต คือตัทธิตที่เป็นอัพยยศัพท์ หมายถึง ตัทธิตที่มีรูปศัพท์คงที่ไม่เปลี่ยนรูปตามลิงค์และวิภัตติอย่างใด (5) ปัจจัยใช้แทนวิภัตติ มี ตสิลฺ (ตะ), ตฺรลฺ (ตฺร), ห, อตฺ (อ), ธา, ทา, รฺหิลฺ (รฺหิ), ถาลฺ (ถา), ถมุ (ถม) ปัจจัยเป็นต้น (6) อัพยยปัจจัยกฤต คือ ปัจจัยกฤตที่เป็นอัพยยศัพท์มี ณมุลฺ (อมฺ), กตฺวา (ตฺวา), โตสุนฺ (โตะ), กสุนฺ (อะ) เป็นต้น

บทสมาส คือการนำศัพท์ตั้งแต่ 2 ศัพท์ขึ้นไปมาต่อกัน ให้เป็นศัพท์เดียวกันตามหลักไวยากรณ์สันสกฤตมี 2 ประเภท คือ (1) ลุตตสมาส สมาสที่มีการย่อโดยมีการลบวิภักติของบทหน้า (2) อลุตตสมาส สมาสที่มีการย่อโดยไม่มีการลบวิภักติของบทหน้า ว่าโดยสภาวะ มี 2 ประเภท คือ (1) นิตยสมาส สมาสที่ย่อแน่นอน (2) อนิตยสมาส สมาสที่ย่อไม่แน่นอน ว่าโดยชื่อ มี 6 ประเภท คือ (1) อัพยยีภาวสมาส (อวยยีภาวสมาส Avyayībhāvasamāsa) สมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตเป็นบทหน้าและเป็นประธาน (2) กัมมธารยสมาส (กรมธารยสมาส Karmadhārayasamāsa) สมาสที่มีบทหน้าขยายบทหลัง และมีบทหลังเป็นประธาน (3) ทิคุสมาส (ทวิคุสมาส Dvigusamāsa) สมาสที่มีบทหน้าเป็นสังขยาที่แสดงจำนวน บทหลังเป็นนามทั่วไป (4) ตัปปุริสสมาส (ตัตปุรุษสมาส Tatpuruṣa-samāsa) สมาสที่มีบทหน้าลงวิภักตินาม 6 ประเภท มีทวิตียาวิภัตติเป็นต้น และมีบทหลังเป็นประธาน (5) พหุพพีหิสมาส (พหุวรีหิสมาส Bahuvrīhisamāsa) สมาสที่มีความหมายเป็นบทอื่น คือ ย ต ศัพท์เป็นต้น และระบุถึงเป็นประธาน (6) ทวันทสมาส (ทวันทวสมาส Dvandvasamāsa สมาสที่มีบททั้งสองเป็นประธาน และในรูปวิเคราะห์ มี จ ศัพท์อยู่ด้วย การประกอบศัพท์สมาสมีจุดประสงค์ 3 ประการคือ (1) ทำพากย์ในภาษาบาลีสันสกฤตให้สละสลวยและขจัดความรุงรังด้วยวิภักติ (2) ทำศัพท์ให้น้อยลง คงความไว้เท่าเดิม (3) ทำนามนามให้กลายเป็นคุณนามและเปลี่ยนลิงค์ได้

บทตัทธิต คือการเชื่อมคำนามกับปัจจัย เป็นการสร้างคำใหม่เพื่อให้กระชับกว่าการใช้นามล้วน ๆ คือใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป เมื่อว่าโดยลักษณะเฉพาะแล้ว มีหลายประเภทด้วยกัน เช่น (1) สาธารณตัทธิต ตัทธิตที่มีรูปศัพท์เป็นได้ทั้ง 3 ลิงค์ และใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป (2) อปัจจตัทธิต

(อปัตยาธิการตัทธิต) ตัทธิตที่ใช้ปัจจัยแทนศัพท์ว่า อปตฺย ลูกหลาน, เชื้อสาย, เหล่ากอ เป็นต้น (3) รักตาทยรถกตัทธิต ตัทธิตที่ใช้ปัจจัยแทนศัพท์ รกฺต (ย้อม) เป็นต้น

บทกริยาคุมพากย์ คือบทที่เชื่อมธาตุ วิภัตติ ปัจจัยนำมารวมกันสำเร็จเป็นบทที่แสดงกริยาหรือศัพท์ที่กล่าวกริยา เพื่อใช้เป็นกริยาคุมพากย์ บทกริยาในภาษาบาลีสันสกฤตมีความคล้ายกับบทกริยาในภาษากรีกมากที่สุด เป็นกริยาที่มีระบบการบ่งบอกกาลเวลาที่มีการพัฒนาอย่างมาก ภาษาสันสกฤตสมัยพระเวท บทกริยาจะมีระบบมากพอ ๆ กับบทกริยาในภาษากรีก แต่ในภาษาสันกฤตคลาสสิก ระบบกริยาได้ถูกตัดออกเป็นจำนวนมาก

บทกิต (กฤต) คือบทเชื่อมธาตุกับปัจจัย เพื่อสร้างบทที่ทำหน้าที่เป็นผู้กระทำกิริยาเป็นต้น หมายความว่า เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งสร้างขึ้นมาโดยการนำเอาธาตุกับปัจจัยมาประกอบกันเป็นได้ทั้งบทนามและบทกริยา สำหรับบทกริยากฤตส่วนมากเป็นประเภทกริยาในระหว่างคือกริยาที่มีการกระทำที่ไม่สำเร็จบริบูรณ์ ยังมีการกระทำอย่างอื่นต่อไป

สรุป คือ การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างคำในชาดกทั้ง 3 เรื่องตามสูตรกัจจายนะและปาณินิ มีความละเอียดลึกซึ้งด้านหลักไวยากรณ์อย่างมาก ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจก่อนว่า เดิมทีเดียว ภาษาเป็นภาษาพูด เป็นภาษาที่เกิดก่อนจะมีหลักไวยากรณ์ หลักไวยากรณ์เปรียบเหมือนประตูห้อง ส่วนตัวภาษาเปรียบเหมือนตัวห้อง ถึงจะมีหลักไวยากรณ์ละเอียดสักปานใด ตัวภาษาก็ยังมีรายละเอียดปลีกย่อยอีกมาก ทั้งนี้เพราะเกิดจากการนำไปใช้นั่นเอง ภาษาบาลีสันสกฤตก็เป็นภาษาหนึ่งที่นับว่ามีความละเอียดลึกซึ้งและได้ผ่านการปรับปรุงแก้ไขมาเป็นอย่างดีทั้งในด้านเสียง อักษร และหลักไวยากรณ์เอง

3. ฉันทลักษณ์

ฉันทลักษณ์ เป็นหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เรียกว่า ปัชชะ (ปทฺย Padya) ประกอบด้วยคาถา 2 ประเภท คือ (1) มาตราพฤติ คือ คาถาที่นับมาตรา กำหนดมาตราของแต่ละบาทในแต่ละคาถา (2) วรรณพฤติ คือ คาถาที่นับพยางค์ กำหนดพยางค์ของแต่ละบาทในแต่ละคาถา ฉันท์จึงเป็นเหตุให้เกิดคาถา ส่วนคาถาเป็นผลของฉันท์ คณะในฉันทลักษณ์ คือ กลุ่มคำที่ท่านกำหนดด้วยครุและลหุ คณะฉันท์ในคาถาวรรณพฤติมีครุและลหุ คณะละ 3 พยางค์ ด้วยเหตุผล 3 อย่าง คือ (1) สภาพของพระศิวะที่มีอยู่ในอาตมันมี 3 อย่างคือ สัตตวะ รชะ ตมะ ท่านจึงจัดคณะฉันท์ให้มี 3 พยางค์ตามสภาพของพระศิวะ (2) เสียงสระมี 3 ระดับ คือ อุทาตตะ (เสียงสูง), อนุทาตตะ (เสียงต่ำ), สวริตะ (เสียงกลาง) คณะจึงมี 3 พยางค์ตามเสียงเหล่านี้ (3) ตามโวหารในพระวินัย คำว่า “คณะ” หมายถึงอักษร 3 พยางค์ คณะฉันท์ในคาถาวรรณพฤติจึงมี 8 คณะ ส่วนคณะฉันท์ในคาถามาตราพฤติกำหนดด้วยคณะที่มี 4 มาตรา มี 5 คณะ คณะในคาถาวรรณพฤติทั้ง 8 นั้นมีลักษณะ (หมายเลข 2 = ครุ, 1 = ลหุ) ดังต่อไปนี้ 1) ม คณะ มีครุล้วน (2 2 2) 2) น คณะ มีลหุล้วน (1 1 1) 3) ภ คณะ มีครุ

หน้า (2 1 1) 4) ย คณะ มีลหุหน้า (1 2 2) 5) ช คณะ มีครุกลาง (1 2 1) 6) ส คณะ มีครุหลัง (1 1 2) 7) ร คณะ มีลหุกลาง (2 1 2) 8) ต คณะ มีลหุหลัง (2 2 1)

ในคาถามีครุ หรือเสียงหนัก 4 ประเภท คือ (1) สังโยคาทิครุ ครุที่อยู่หน้าพยัญชนะสังโยค คือพยัญชนะที่ไม่มีสระคั่น ได้แก่ สระสั้น (2) ทีฆครุ ครุที่เป็นสระยาว (3) นิคคหีตปรครุ ครุที่มีนิคหิตอยู่หลัง (4) ปาทันตครุ ครุที่อยู่ท้ายบาทของคาถา คือสระสั้นที่ประกอบกับพยัญชนะอยู่ท้ายบาทของคาถา ส่วนฉันท์กลุ่มมาตราพฤติ มีกำหนดนับมาตราเฉพาะ 4 มาตราเท่านั้น และคณะที่มี 4 มาตราก็มี 5 คณะ คือ 1) ภ คณะ (2 1 1) 2) ช คณะ (1 2 1) 3) ส คณะ (1 1 2) 4) สัพพครุคณะ (2 2) 5) สัพพลหุคณะ (1 1 1 1)

สุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก ในชาดกพระบาลี มีจำนวน 48 บท ประกอบด้วยคาถา 6 ประเภท และในชาดกมาลา จำนวน 135 บท ประกอบด้วยคาถา 21 ประเภท รวมจำนวนทั้งสิ้น 183 บท ประกอบด้วยคาถา 23 ประเภท โดยแบ่งฉันท์ประเภทต่าง ๆ จำนวน 8 ฉันท์ คือ อนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣhṭubh) 8 พยางค์, ชคติฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์, สักกรีฉันท์ (ศกฺวรี Śakvarī) 14 พยางค์, อติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์, ติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์, อติธิติฉันท์ (อติธฺฤติ Atidhṛti) 19 พยางค์, อัจจัฏฐิฉันท์ (อตฺยษฺฏิ Atyaṣṭi) 17 พยางค์ และอติสักกรีฉันท์ (อติศกฺวรี Atiśakvarī) 15 พยางค์

การศึกษาวิเคราะห์ด้านฉันทลักษณ์ คือการศึกษาตามคัมภีร์วฤตตรัตนากรเป็นต้นที่แสดงฉันทลักษณ์อันว่าด้วยกฎระเบียบในการวางศัพท์ที่เป็นเสียงครุและลหุ ในรูปแบบต่าง ๆ ในการประพันธ์ที่เป็นร้อยกรองซึ่งเรียกว่าปัชชะ (ปทฺย) ดังนั้น ตัวอย่างที่เป็นคาถาในชาดกทั้ง 3 เรื่อง ซึ่งมีรายละเอียดปรากฏในบทที่ 4 นั้น ประกอบด้วยฉันท์ประเภทต่าง ๆ ดังนี้ 1) อุปชาติ (Upajāti) เป็นคาถาที่ผสมกันระหว่างคาถาตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป ส่วนใหญ่นิยมผสมกันระหว่างอินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) กับอุเปนทวชิระ (อุเปนฺทฺรวชฺรา Upendravajrā) หรือเป็นคาถาที่ผสมคาถาหลายประเภทซึ่งมีพยางค์ไม่เท่ากันในแต่ละคาถาก็เรียกว่า อุปชาติ ได้ จำนวน 88 บท 2) อนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣhṭubh) 8 พยางค์ จำนวน 46 บท ประกอบด้วย 2.1) ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร Pathyāvaktra) จำนวน 32 บท 2.2) ตติยมการวิปุลา (ตฺฤตียมการวิปุลา Tṛtīyamakāravipulā) จำนวน 5 บท 2.3) ปฐมสการ ตติยมการวิปุลา (ปฺรถมสการ ตฺฤตียมการวิปุลา Prathama sakāra Tṛtīyamakāravipulā) จำนวน 2 บท 2.4) วัตตะ (วกฺตฺร Vaktra) จำนวน 2 บท 2.5) ปฐมภการวิปุลา (ปฺรถมภการวิปุลา Prathama-bhakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.6) ปฐมนการ จตุตถนการวิปุลา (ปฺรถมนการ จตุรฺถนการวิปุลา Prathamanakāra Caturthanakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.7) ปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา (ปฺรถมภการ ปญฺจมีมการวิปุลา Prathama bhakāra Pañcamīmakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.8) ตติยภการวิปุลา (ตฺฤตียภการวิปุลา Tṛtīyaphakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.9) ตติยนการวิปุลา (ตฺฤตียนการวิปุลา Tṛtīyanakāravipulā) จำนวน 1 บท, 3) ชคติฉันท์ (ชคตี

Jagatī) 12 พยางค์ จำนวน 23 บท ประกอบด้วย 3.1) วังสัฏฐะ (วังศสฺถ Vaṃśastha) จำนวน 21 บท 3.2) ปมิตักขรา (ปฺรมิตากฺษรา Pramitākṣarā) จำนวน 1 บท 3.3) ทุตวิลัมพิตะ (ทฺรุตวิลมฺพิต Drutavilampita) จำนวน 1 บท, 4) สักกรีฉันท์ (ศกฺวรี Śakvarī) 14 พยางค์ จำนวน 10 บท ประกอบด้วย 4.1) วสันตติลกา (วสนฺตติลกา Vasantatilakā) จำนวน 9 บท 4.2) ปหรณกลิกา (ปฺรหรณกลิกา Praharaṇakalikā) จำนวน 1 บท, 5) ชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ และอติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์ จำนวน 4 บท เป็น ปุปผิตัคคา (ปุษฺปิตาคฺรา Puṣpitāgrā), 6) ติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ จำนวน 3 บท ประกอบด้วย 6.1) สาลินี (ศาลินี Śālinī) จำนวน 2 บท 6.2) อินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) จำนวน 1 บท, 7) อติธิติฉันท์ (อติธฺฤติ Atidhṛti) 19 พยางค์ จำนวน 3 บท เป็น สัททูลวิกกีฬิตะ (ศารฺทูลวิกฺรีฑิตะ Śārdūlavikrīḍita), 8) ติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ และชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ จำนวน 2 บท เป็น อปรวัตตะ (อปรวกฺตฺร Aparavaktra) 9) อัจจัฏฐิฉันท์ (อตฺยษฺฏิ Atyaṣṭi) 17 พยางค์ จำนวน 2 บท เป็น สิขริณี (ศิขริณี Śikhariṇī) 10) อติชคตีฉันท์ (Atijagatī) 13 พยางค์ จำนวน 1 บท เป็น ปหัสสิณี (ปฺรหรฺษิณี Praharṣiṇī) และ 11) อติสักกรีฉันท์ (อติศกฺวรี Atiśakvarī) 15 พยางค์ จำนวน 1 บท เป็น มาลินี (มาลินี Mālinī)

4. อลังการ

อลังการ หมายถึงอาภรณ์เครื่องประดับตกแต่งบทประพันธ์โดยใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายละเอียดลึกซึ้ง อลังการสันสกฤตแบ่งออกเป็นทฤษฎีสำคัญ 8 ทฤษฎี (1) ทฤษฎีรส ว่าด้วยอารมณ์ของผู้อ่าน (2) ทฤษฎีอลังการ ว่าด้วยความงามในการประพันธ์ (3) ทฤษฎีคุณ ว่าด้วยลักษณะเด่นของการประพันธ์ (4) ทฤษฎีริติ ว่าด้วยลีลาในการประพันธ์ (5) ทฤษฎีธวนิ ว่าด้วยความหมายแฝงในการประพันธ์ (6) ทฤษฎีวโกรกติ ว่าด้วยภาษาในการประพันธ์ (7) ทฤษฎีอนุมิติ ว่าด้วยการอนุมานความหมายในการประพันธ์ (8) ทฤษฎีเอาจิตยะ ว่าด้วยความเหมาะสมในการประพันธ์

ทฤษฎีรส คือ ปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี อารมณ์ต่าง ๆ ที่แสดงไว้ในผลงานการประพันธ์เรียกว่า ภาวะ มี 9 ภาวะ คือ (1) รติ-ความรัก (2) หาสะ-ความขบขัน (3) โศกะ-ความทุกข์โศก (4) โกรธะ-ความโกรธ (5) อุตสาหะ-ความมุ่งมั่น (6) ภยะ-ความน่ากลัว (7) ชุคุปสา-ความน่ารังเกียจ (8) วิสมยะ-ความน่าพิศวง (9) ศมะ-ความสงบ

วรรณคดีพระพุทธศาสนามีจุดประสงค์เพื่อเชิญชวนผู้อ่านให้เข้าถึงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา อาจแบ่งออกเป็นหลายประเภทตามวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อแสดงเรื่องที่เป็นนามธรรมคือความดีและความชั่วให้ปรากฏเป็นรูปธรรม เน้นภยรส 2) เพื่อแสดงความดีงามของ

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เน้นอุตสาหรสและศมรส 3) เพื่อแสดงความสูงส่งของพระพุทธศาสนาเน้นอัทภุตรส

ทฤษฎีอลังการ คือ การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกซึ้งให้เป็นเสมือนเครื่องประดับของบทประพันธ์ เสียงและความหมายของศัพท์ที่จัดเป็นบทประพันธ์ได้ ต้องร้อยกรองเรียบเรียงตามอลังการนั้น ๆ อย่างเป็นเรื่องเป็นราว อลังการแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) สัททาลังการ (ศัพทาลังการ ตกแต่งทางเสียง) คือการเล่นคำด้วยเสียงครุ เสียงลหุ เสียงที่มีฐานกรณ์เดียวกันเป็นต้น เพื่อให้เกิดความไพเราะของเสียงในบทประพันธ์ อลังการทางเสียงที่สำคัญ คือ (1) ยมก คือการซ้ำพยางค์ที่มีเสียงเหมือนกัน แต่สื่อความหมายต่างกันในคำประพันธ์วรรคเดียวหรือบทเดียวกัน (2) อนุปราสะ คือการซ้ำเสียงพยัญชนะ ซึ่งอาจเป็นพยัญชนะเดียวหรือพยัญชนะซ้อนก็ได้ในคำประพันธ์วรรคเดียวกัน 2) อัตถาลังการ (อรถาลังการ ตกแต่งทางความหมาย) คือ การใช้สำนวนโวหารเปรียบเทียบหรือสำนวนโวหารที่แฝงความหมายเพื่อให้มีการตีความได้ละเอียดลึกซึ้งต่าง ๆ กันไป อลังการทางความหมายที่สำคัญ คือ (1) อุปมา คือการนำสิ่งที่กวีต้องการแสดงลักษณะเด่นไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่นนั้นเป็นที่ยอมรับกันแล้ว โดยมีคำที่มีความหมายทำนองว่าเหมือน คล้าย เป็นคำแสดงความเปรียบเทียบ เช่น ดวงหน้านางนวลกระจ่างดุจดวงจันทร์ (2) รูปกะ คือการเปรียบเทียบทำนองเดียวกับอุปมา แต่ด้วยการกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ดวงหน้าของนางคือดวงจันทร์ (3) อติศโยกติ คือการกล่าวให้เกินความจริงจากสิ่งที่มีอยู่ตามปกติ กวีที่ใช้อลังการในผลงานการประพันธ์ของตนด้วยการใช้ภาษากวีนิพนธ์ที่ประดับด้วยอลังการจนต่างไปจากภาษาธรรมดา น่าจะมีความประสงค์ในการใช้ คือ 1) เพื่อแสดงความสามารถของตน 2) เพื่อแสดงความคิดหรืออารมณ์ที่ลึกซึ้ง 3) เพื่อเลี่ยงการกล่าวตรง ๆ ดังจะเห็นได้จากชาดกทั้ง 3 เรื่องที่เป็นผลงานการประพันธ์เป็นบทกวี

ชาดกทั้ง 3 เรื่องนี้เพียบพร้อมด้วยสัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) 10 ประการ และอัตถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) 3 ประเภท ดังที่นำมาเสนอตามลำดับ ดังนั้น จึงขอสรุปข้อความจากชาดกทั้ง 3 เรื่องที่ประดับด้วยอลังการนั้น ๆ ดังนี้ 1) สัททาลังการ มี 10 ประเภท คือ (1) ปสาทคุณ (ปฺรสาท Prasādaguṇa) คือ รสคำแจ่มกระจ่าง หมายความว่า มีเนื้อความชัดเจน และอ่านเข้าใจง่าย (2) โอชคุณ (Ojaguṇa) คือ ความซาบซึ้งตรึงใจ กล่าวคือ การผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสยาว ๆ (3) มธุรตาคุณ (มธุวฺรตาคุณ Madhuvratāguṇa) คือ การมีเสียงอ่อนหวาน กล่าวคือประกอบศฤงคารรสเป็นต้นไว้ในบทประพันธ์ หรือประกอบสระและพยัญชนะที่มีสถาน, กรณ์ และมาตราเหมือนกันไว้ใกล้กัน หรือกล่าวซ้ำเสียงในพากย์ส่งผลให้มีเสียงคล้องจองกัน (4) สมตาคุณ (Samatāguṇa) คือ การมีเสียงสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับโดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก, พยัญชนะเสียงแข็งสถานเดียวกันจำนวนมากหรือพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งที่มีสถานเดียวกัน (5) สุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ Sukumāratāguṇa) คือ การมีเสียงนุ่มนวลชด

ช้อย โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าธนิตอักษรและไม่มีอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ, สมาส และสังโยคที่ประกอบบทไว้ไม่ดี หรือเป็นความนุ่มนวลด้วยการประกอบคำที่สละสลวย โดยหลีกเลี่ยงจากความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม (6) สิเลสคุณ (ศฺลิษฺฏคุณ Śliṣṭaguṇa) คือ การมีเสียงกลมกลืนกันด้วยอักษรเสียงอ่อน คือ สระเสียงสั้น, อักษรที่ 1 ที่ 3 และที่ 5 ของวรรคทั้งห้า และ ย ร ล ว (7) อุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ Udāratvaguṇa) คือ การแสดงคุณธรรมอันสูงส่งน่าอัศจรรย์ เช่น ความเสียสละ เป็นต้น หรือการประกอบบทวิเสสนะที่น่าชมเชย (8) กันติคุณ (กานติคุณ Kāntiguṇa) คือ รสคำที่น่าพึงใจ กล่าวคือ ไม่พูดเกินความจริง โดยสื่อความหมายตรงกับภาวะที่เป็นไปได้ ไม่เกินเลยจากความจริง (9) อัตถพยัตติคุณ (อรถวยักติคุณ Arthavyaktiguṇa) คือ ความเป็นไปแจ่มแจ้งของเนื้อความ กล่าวคือ มีความหมายชัดเจน ไม่กำกวมก่อให้เกิดความสงสัย (10) สมาธิคุณ (Samādhiguṇa) คือ รสคำที่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีจริงให้เหมือนมีจริง เช่น กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต หรือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีรูปให้เหมือนมีรูปเป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้มีภาพพจน์ 2) อัตถาลังการ (อรถาลังการ ตกแต่งทางความหมาย) ที่ปรากฏในชาดกทั้ง 3 เรื่อง มี 3 ประเภท คือ (1) รูปกาลังการ (Rūpakālankāra) การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย (2) อุปมาลังการ (Upamālankāra) การเปรียบเทียบความเหมือนกันระหว่างสิ่งสองสิ่ง (3) รสีอลังการ (Rasī-alankāra) อลังการมีอรรถรส กล่าวคือ แต่งให้เกิดรสต่าง ๆ มีสิงคารรส (ศฤงคารรส Śringārararasa-ความซาบซึ้งในความรัก) เป็นต้น สรุปคือ รสมีปสาทคุณเป็นต้น 10 ประเภท เป็นรสทางวรรณคดีที่ยกขึ้นกล่าวโดยอ้อม เพราะเป็นบทประพันธ์ไพเราะไม่หยาบคาย แต่สิงคารรสเป็นต้น 9 ประเภทที่กล่าวไว้ในรสีอลังการจัดเป็นรสทางวรรณคดีโดยตรง

บทประพันธ์ที่ประกอบด้วยภาวะ วิภาวะ อนุภาวะ และวยภิจารีภาวะ จัดเป็นรสีอลังการ เช่น สิงคารรส (ศฤงคารรส Śringārararasa-ความซาบซึ้งในความรัก) นับเข้าในธรรมสิงคารรส (ธรฺมศฺฤงฺคาร) คือ รสรักที่เนื่องด้วยธรรมะ เป็นต้น

5.1.4 เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม พบว่า

เรื่องราวในชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเป็นเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงหลักธรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี โดยจะศึกษาในประเด็นเหล่านี้ คือ ค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เป็นลำดับดังต่อไปนี้

1. ค่านิยมในสังคมไทย

ค่านิยม มักเกิดจากกระแสความรู้สึกของคนในสังคม ที่ให้การยอมรับและให้คุณค่าแก่สิ่งใด ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ส่งผลให้สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การครอบครองหรือควรแก่การปฏิบัติ โดยขอยกค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามีและค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน โดยจะได้แสดงเป็นลำดับ ดังนี้

1.1 ค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี

วัฒนธรรมในสังคมไทย พอใจให้สตรีเป็นผู้มีจิตใจมั่นคงและจงรักภักดีต่อสามีของตนแต่ผู้เดียว พฤติกรรมที่ดีของผู้หญิงเช่นนี้มีในเรื่องกุมภชาดก ปรากฏนางสนมกำนัลเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อพระราชาอย่างไม่เปลี่ยนแปลง ในสังคมไทยมีค่านิยมในเรื่องพฤติกรรมของผู้หญิงที่ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามี หญิงใดมีสามีหลายคน จัดว่าเป็นหญิงที่ไม่ดีน่าประณาม

ดังนั้น ค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี ดังที่ปรากฏในเรื่องกุมภชาดก ยังคงมีปรากฏอยู่ในสังคมไทย ทำให้ครอบครัวและสังคมมีความสงบสุข หากภรรยาไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ทำให้ทั้งตนเอง ครอบครัวและสังคมมีความเดือดร้อน ซึ่งแท้จริงแล้วทั้งสามีและภรรยาก็ควรมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ให้เกียรติ เคารพซึ่งกันและกัน และรู้จักรักษาศีล ครอบครัวและสังคมก็จะไม่วุ่นวาย มีแต่ความสงบสุขอันเป็นผลที่ปฏิบัติหน้าที่ที่ดีต่อกันนั่นเอง

1.2 ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน

การอยู่ร่วมกันของคนในสังคม สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ คือ การอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ว่าจะเป็นการทำงานร่วมกันหรือการใช้ชีวิตร่วมกัน ต้องรู้จักประมาณตน ดังที่ปรากฏในเรื่องสุปปารกชาดก ที่พ่อค้าทั้งหลายรู้จักการประมาณในความรู้ความสามารถของตน ในการทำงานหรืออยู่ร่วมกับคนในสังคม จำเป็นจะต้องรู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน อย่าหลงตนว่าเก่งและก้าวร้าวต่อผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ย่อมผ่านเหตุการณ์และมีประสบการณ์มากกว่า รู้ว่าอะไรดีไม่ดี และในเรื่องสุปปารกชาดก ปรากฏว่าพ่อค้าทั้งหลายได้อ่อนน้อมถ่อมตนเข้าไปหาสุปปารกโพธิสัตว์ผู้มีประสบการณ์ในการเดินเรือมาช่วยเหลือจนได้ประสบความสำเร็จในชีวิต ดังนั้น ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความจำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมทั้งการทำงานร่วมกันหรือการใช้ชีวิตร่วมกัน และบุคคลในสังคมต้องรู้จักประมาณตน เพื่อให้สามารถอยู่ในสังคมร่วมกันได้อย่างปกติสุข หากไม่รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน และไม่รู้จักประมาณตน ตนเองนั่นแหละที่จะเป็นผู้ได้รับความเดือดร้อนในที่สุด

ค่านิยมในสังคมไทย ที่ได้ยกมาแสดงนี้ ชี้ให้เห็นได้ว่า หลักธรรมในชาดก ยังมีส่วนส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินชีวิตของคนไทย ในด้านของค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ต่อสามี แม้สามีเองก็ควรที่จะมีความซื่อสัตย์และมีความรับผิดชอบครอบครัวร่วมกัน นอกจากนี้ ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตนมีความจำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้เป็นสังคมที่น่าอยู่อาศัย ซึ่งยังพบได้ในสังคมไทยในปัจจุบันนี้

2. ความเชื่อในสังคมไทย

ความเชื่อ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดของคนในอดีตที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา และมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชน โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความเชื่อจะมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น คนไทยมีความเชื่อเรื่องต่าง ๆ แตกต่างกันออกไปตามสภาพของวัฒนธรรมที่รับมาจากบรรพบุรุษในอดีตมีอยู่ทุกภูมิภาค บางความเชื่อเป็นข้อห้าม ถ้าไม่เชื่อ

จะเกิดผลเสียต่าง ๆ ความเชื่อมีทั้งที่มีเหตุผลและไม่มีเหตุผล ความเชื่อที่สืบทอดกันมาจนกลายเป็นประเพณี ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนา ความเชื่อของคนในท้องถิ่นมีผลไปถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่นและเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ความเชื่อที่แตกต่างกันของแต่ละท้องถิ่น ส่งผลให้รูปแบบการปฏิบัติแตกต่างกันออกไปด้วย

ความเชื่อมีปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎกว่า มีความเชื่อ 4 ประการคือ

1) เชื่อเรื่องกรรม ดังปรากฏในวสลสูตรว่า “คนจะชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะชาติกำเนิดก็หามิได้ จะชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หามิได้ แต่ชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะกรรม ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม”

2) เชื่อเรื่องผลของกรรม ดังปรากฏในสมุททกสูตรว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว”

3) เชื่อว่าสัตว์เป็นผู้มีกรรมเป็นของตน ดังปรากฏในจูฬกัมมวิภังคสูตรว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”

4) เชื่อเรื่องปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดังปรากฏในปาสราสิสูตรว่า “‘เราเป็นผู้รู้ธรรมทั้งปวง หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา ตรัสรู้ยิ่งเองไม่มีอาจารย์ ไม่มีผู้เสมอเหมือนหรือทัดเทียมทั้งในโลกและเทวโลก เราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม เราผู้เดียวเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ดับกิเลสในโลกได้แล้ว” และปรากฏในทสุตตรสูตรว่า “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า’...”

ความเชื่อดังกล่าวที่สอดคล้องกับชาดก อาทิเช่น ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ คนในสังคมไทยจะถูกปลูกฝังเรื่องนี้มาตั้งแต่เด็ก โดยพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติผู้ใหญ่ จะอบรมสั่งสอนเด็กให้มีความเชื่อในเรื่องศีลธรรม อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องบุญบาป เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด สอนเรื่องการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เมื่อเป็นผู้ใหญ่ ความเชื่อนี้ยังคงมีอยู่ในคนไทยแทบทุกคน ด้วยเป็นเพราะว่าประเทศไทยนับถือพระพุทธศาสนาซึ่งสอนให้เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม อันมีเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ซึ่งปรากฏอยู่ในชาดกแทบจะทุกเรื่องมีตัวอย่างอาทิเช่น เรื่องสวรรค์ ในเรื่องกุมภชาดก เรื่องกรรมในเรื่องขันติวาทิชาดก โดยชาวพุทธทั่วไปล้วนตอบว่ามีความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ จึงได้มาปฏิบัติธรรมเพื่อทำให้จิตใจมีความสงบสุขในชาติปัจจุบัน และสะสมบุญกุศลไปสู่โลกหน้าคือสวรรค์ เป็นการยกระดับจิตใจให้สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป เหล่านี้เป็นตัวอย่างของความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ที่ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตคนไทย

3. การประพฤติธรรม

การประพฤติธรรมถือว่าเป็นยารักษาจิตที่ต้องส่องเสพเพื่อเป็นภูมิคุ้มกันยามถึงคราวตกทุกข์ได้ยาก ย่อมได้รับความช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ แม้แต่เทวดายังต้องมาช่วยให้รอดปลอดภัย ดังปรากฏในเรื่องกุมภชาดก ผู้ที่ประพฤติธรรมแล้วพ้นภัยเมื่อยามตกทุกข์ ดังปรากฏในเรื่องสุปปารกชาดก การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาอันถือเป็นการรักษาศีลทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุข ดังปรากฏในเรื่องกุมภชาดก นอกจากนี้ ยังปรากฏการประพฤติปฏิบัติขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นแม้ถูกทำร้ายก็ไม่คิดร้ายต่อผู้กระทำผิดและยังให้อภัยเขา ดังปรากฏในเรื่องขันติวาทิชาดก

ในประเด็นเรื่องการประพฤติธรรมนี้ ขอกล่าวถึง 4 ข้อ คือ การให้ทาน การรักษาศีล การแสดงธรรม การสวดมนต์ พอสังเขปดังต่อไปนี้

3.1 การให้ทาน คือการเสียสละทรัพย์สมบัติเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น ดังปรากฏในขันติวาทิชาดก อาทิเช่น “พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ มีทรัพย์สมบัติประมาณ 80 โกฏิ เป็นมาณพชื่อว่า กุณฑลกุมาร ถึงความเจริญวัยแล้ว ก็ศึกษาจบศิลปศาสตร์ในกรุงตักกสิลา ปกครองทรัพย์มรดก ตรวจดูกองทรัพย์มรดกโดยสมัยที่มารดาบิดาล่วงลับไป พิจารณาเห็นทรัพย์สมบัติทั้งปวงว่า “ญาติทั้งหลายของเราสะสมทรัพย์นี้ให้เกิดขึ้น เอาไปไม่ได้ ส่วนเราควรเอาทรัพย์ไปให้ได้” จึงบริจาคทรัพย์นั้นบำเพ็ญทานแก่ผู้สมควรบริจาค” การให้อภัยเมื่อถูกทำร้าย ดังปรากฏในขันติวาทิชาดก อาทิเช่น “สำหรับพระราชาผู้ตัดแขน ขา หู จมูก กระทำให้อาตมาผู้เป็นนักพรต อยู่ในป่า หาความผิดมิได้ ต้องพิการทุพพลภาพดังนี้ บุคคลอย่างอาตมาจะทำร้าย หรือคิดร้ายได้ดังฤๅ ขอพระราชาองค์นั้นจงมีพระชนม์ยืนนาน และขออย่าได้ประสบภัยพิบัติเลย” และการให้ “ธรรมทาน” คือการสอนให้รู้จักพอเพียง ดังปรากฏในสุปปารกชาดก อาทิเช่น “มหาสัตว์นั้นคิดว่า ถ้าเราจักบอกแก่ชนเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ‘นี้เป็นสมุทรเพชร’ พวกเขาขนเอาเพชรจำนวนมากเพราะความโลภ ก็จักทำให้เรือจมลง” สอนให้รู้จักโทษของของน้ำเมาเป็นอเนกประการ ดังปรากฏในกุมภชาดก อาทิเช่น “การดื่มน้ำเมาทำลายคุณธรรม ทำให้เสียศีลธรรม ฆ่าคุณความดี ขับความละอายให้ปลาสนาการ ทำให้ใจมืดมลทิน” และสอนเรื่องขันติความอดทนอดกลั้น ดังปรากฏในขันติวาทิชาดก อาทิเช่น “กล่าวกันว่าขันติเป็นผู้ประหารโมหะ ศัตรูของธรรมะ และเป็นเครื่องช่วยให้บรรลุถึงความพ้นทุกข์ได้อย่างสะดวก เมื่อเป็นดังนี้ใครบ้างจะไม่พยายามอย่างที่สุด เพื่อให้ได้ซึ่งขันติอันเป็นธรรมะนำไปสู่ความสุข” สำหรับการให้ทานที่สำคัญในสังคมไทยปัจจุบัน สามารถพบเห็นได้ทุกวันตอนเช้า คือ การทำบุญตักบาตร ถือได้ว่าเป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่โบราณกาล แม้ในปัจจุบันก็ยังคงเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนไทย กล่าวคือการทำบุญตักบาตรย่อมได้ประโยชน์ 3 ประการเริ่มต้นที่ (1) ผู้ทำได้บุญฝึกตนให้เป็นผู้เสียสละช่วยเหลือและแบ่งปันให้ผู้อื่น (2) ถวายแด่พระภิกษุสามเณร ให้สามารถยังชีพเพื่อจะได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย (3) เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา ซึ่งในวัดทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะในวันโกนวันพระ จะมีการถวายสังฆทานแด่พระภิกษุสามเณร มีอุบาสกอุบาสิกานำอาหารของแห้ง

เครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อพระภิกษุสามเณรมาถวาย นับว่าเป็นประเพณีที่ดีงามควรที่จะปฏิบัติให้สืบต่อไป

3.2 การรักษาศีล คือการประพฤติกายวาจาให้เป็นปกติเรียบร้อยเป็นปกติสุขของชีวิตที่ทำให้มีพละกำลังในการกล่าววาจาสัตย์ ดังปรากฏในสุปปารกชาดก อาทิเช่น “ก็พระโพธิสัตว์ได้กระทำสัจจกิริยาอีกด้วยสามารถศีล 5 อย่างนี้ว่า เราไม่เคยถือเอาสิ่งของของผู้อื่น หมายเอาแม้เพียงเส้นหญ้าไม่เคยจ้องมองภรรยาของคนอื่น ด้วยสามารถความโลภ ไม่เคยกล่าวเท็จ ไม่เคยดื่มน้ำเมา แม้ด้วยปลายหญ้า ก็แลครั้นได้กระทำแล้ว ก็ได้ราดรดน้ำในถาดที่เต็มลงที่ธูปเรือ” เป็นเหตุให้เรือแล่นกลับไปยังท่าภรุกัจฉะ พุทธศาสนิกชนทั่วไปที่มาปฏิบัติธรรมรักษาศีลอุโบสถนั้น ล้วนมีความเชื่อในเรื่องของบาป บุญ คุณ โทษ นรก สวรรค์ เชื่อว่าการรักษาศีลนี้ทำให้ได้บุญกุศล เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วจะไปโลกสวรรค์ ทั้งเมื่อได้รับฟังพระเทศน์เรื่องเกี่ยวกับนรก สวรรค์ บุญ บาป แล้วยิ่งมีความเชื่อมั่นมากขึ้น บางครั้งอาจเคยฟังพระเทศน์เรื่องในชาดก แต่ส่วนใหญ่อุบาสกอุบาสิกาเหล่านี้จะไม่ทราบว่าเป็นเรื่องใดบ้าง มีความหมายว่าอย่างไร บางครั้งมีโอกาสได้ฟังพระเทศน์จึงเข้าใจบ้าง แต่นาน ๆ ไปก็ลืม โดยเรื่องที่เคยฟังเกี่ยวกับการรักษาศีลอุโบสถที่เป็นชาดกซึ่งเป็นเรื่องกล่าวถึงอานิสงส์ของการรักษาศีลอุโบสถ แค่วันเดียวและครึ่งวันก็มีอานิสงส์มากแล้ว ทำให้เพิ่มความเชื่อมั่นให้กับอุบาสกอุบาสิกายิ่งขึ้น

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงอุโบสถไว้หลายที่ เช่น ในอุตตราวิมาน เทพธิดาได้กล่าวว่า “เมื่อยังครองเรือนอยู่ มิได้มีความริษยา ความตระหนี่ ความตีเสมอ ไม่มักโกรธ ประพฤติตามคำสั่งสามี และไม่ประมาทในการรักษาศีลอุโบสถเป็นนิตย์ เข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ 8 ทุกวัน 14 ค่ำ 15 ค่ำและ 8 ค่ำแห่งปักษ์ และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ สำรวมระวังในศีลตลอดเวลา และแจกจ่ายทานด้วยความเคารพ จึงได้ครอบครองวิมานนี้”

ในวิถีชีวิตของคนไทยนั้น ยังมีการประพฤติธรรมด้วยการรักษาศีล โดยเชื่อว่าการรักษาศีลนี้ทำให้ได้บุญกุศล เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วจะไปเกิดในโลกสวรรค์

3.3 การแสดงธรรม ในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาแล้ว พระพุทธเจ้าทรงใช้ชาดกในการประกาศหลักธรรมคำสอนแก่พุทธบริษัททั้งหลาย ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมนั้น จะทรงปรารภเหตุก่อนที่จะตรัสเล่าชาดกในอดีตขึ้นมาแสดง เมื่อทรงประชุมชาดกเสร็จแล้ว ทรงแสดงธรรมคืออริยสัจ 4 จบลงด้วยผู้ฟังทั้งหลายได้บรรลุธรรมมีพระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ เช่นเดียวกันในสังคมไทยปัจจุบันยังปรากฏว่า ในการแสดงธรรมของพระภิกษุในวัดต่าง ๆ จะมีการแสดงธรรมในพระวิหารหลวงทุกวันพระ และทุกคืน หลังจากที่พระภิกษุได้นำประชาชนทั้งหลายสวดมนต์ทำวัตรเย็นในเวลาเย็นของทุกวัน

ชาดกเป็นสื่อที่ดีอย่างหนึ่งในการสอน ดังนั้น พระธรรมกถึกจึงได้นำชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมาแสดงโดยได้แสดงถึงหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในชาดกแต่ละเรื่องนั้นให้ประชาชนได้เข้าใจง่ายขึ้นและเป็นที่จดจำ เมื่อประชาชนพุทธศาสนิกชนได้ฟังเทศน์แล้วเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา

เชื่อมั่น มีความมั่นใจ มั่นคงในพระพุทธศาสนา จนสามารถนำหลักธรรมไปปฏิบัติหรือประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังนั้น จึงเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หลักธรรมในชาดก มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนต่อวัฒนธรรมประเพณีหรือวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

3.4 การสวดมนต์ คือการกล่าวสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัยหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือเพื่อปกป้องคุ้มครองตนเองให้รอดพ้นจากภยันอันตรายต่าง ๆ ดังปรากฏในสุปปารกชาดก อาทิเช่น “บางคนร้องไห้โฮ บางคนก็คร่ำครวญและตะโกน บางคนไม่ทำอะไรเลย เพราะตกตะลึง บางคนแม้ใจจะมีทุกข์ก็ยังบูชาเทพเจ้า มีพระอินทร์เป็นต้น บ้างก็บูชาพระอาทิตย์ รุทร มารุต วสุ และสาคร บ้างก็สวดอ้อนวอนพึมพำ และบางคนก็บูชาพระมหาเทวี บ้างก็มาที่สุปารคะ โดยอาการและวิธีต่าง ๆ เขาได้ครำ่ครวญอย่างน่าสงสาร” ในปัจจุบัน หลาย ๆ วัดได้จัดกิจกรรมการสวดมนต์ ทุก ๆ วัน ภายในพระวิหาร ซึ่งนำโดยพระวิทยากรของวัด และมีหนังสือสวดมนต์ของทางวัดไว้สำหรับเป็นคู่มือของทุกคน เรื่องการสวดมนต์ของอุบาสกอุบาสิกา ส่วนมากจะมีทุกวันพระ ประชาชนทำวัตรเช้า ประกาศอุโบสถ สมาทานอุโบสถศีล ฟังพระธรรมเทศนาจบแล้วถวายสังฆทาน พระสงฆ์อนุโมทนา ภาคเที่ยงสวดมนต์บททำวัตรพระ แล้วเจริญกัมมัฏฐานจิตภาวนา ส่วนการสวดมนต์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ทำวัตรเย็นแล้วเจริญพระพุทธมนต์ นำบทสวดมนต์ที่เกี่ยวข้องกับวันนั้น ๆ มาสวด เช่น ถ้าเป็นวันอาสาฬหบูชาจะสวดมนต์บทธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นต้น

การสวดมนต์นี้ นับได้ว่าเป็นวิธีการเจริญสมาธิภาวนาอย่างหนึ่ง ทั้งยังเป็นการทบทวนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วย ซึ่งผลของการสวดมนต์ถือเป็นการรักษาและประกาศคำสอน กำจัดกิเลสนิวรณ์ ให้พรประชาชนและตนเอง อุทิศกุศลแก่ผู้ล่วงลับ ดับทุกข์โรคภัย ข้ามโอฆสงสารถึงพระนิพพานในอนาคต นับได้ว่าการสวดมนต์เป็นกิจกรรมที่ดี เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ควรแก่การรักษาให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยต่อไป

การประพฤติธรรมนั้น ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งการให้ทาน การรักษาศีล การแสดงธรรม การสวดมนต์ โดยได้อาศัยสื่อจากเรื่องชาดกนำมาใช้ในการถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน เห็นได้ว่าหลักธรรมจากชาดกเหล่านี้ ยังส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม และมีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของคนไทยอยู่เป็นอันมาก

4. หลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

ชาดกทั้ง 3 เรื่องได้แสดงให้เห็นถึงทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจ-บารมี และเมตตาบารมี และมุ่งแสดงให้เห็นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการบำเพ็ญบารมีเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นให้พฤติกรรมของพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้อ่านเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติพัฒนาตน พัฒนาคนและสังคมให้มีความสุข

ทั้งนี้ สุปปารกะ ท้าวสักกเทวราช และกุณฑลดาบสโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี และเมตตาบารมี โดยเฉพาะเมตตาบารมี คือ ความรัก ความเยื่อใยที่มีต่อกัน เห็นประโยชน์ของผู้อื่นเป็นสำคัญ เป็นคุณธรรมที่ทำให้สัตว์โลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรักความปรารถนาดี ความสุขแก่พ่อค้า ชาวเมืองและโลก ซึ่งได้แสดงให้เห็นคุณธรรมอันเป็นเลิศของพระโพธิสัตว์ซึ่งมิได้มีความลังเลใจแต่อย่าวใดในการจะช่วยเหลือสัตว์โลกผู้เดือดร้อนนั้น ๆ เพื่อให้สามารถช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์ได้จนสำเร็จ

นอกจากนี้ยังสอดแทรกคำสั่งสอนที่แสดงให้เห็นผลของผู้ที่ทำกรรมชั่วไว้อยางชัดเจน ลักษณะการแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นหลักจึงเปนไปตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาซึ่งเปนเหตุให้เกิดพุทธภูมิ บุคคลที่จะบรรลุพุทธภูมิได้ต้องผานการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มาก่อน จึงกล่าวได้ว่าการบำเพ็ญจริยธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นเหตุ พุทธภูมิเป็นผลหลักแห่งโพธิสัตว์จริยานั้นถือว่าจะต้องโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากทุกข์ พระโพธิสัตว์จึงถือว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา

ชาดกทั้ง 3 เรื่องได้สอดแทรกให้เห็นถึงผลดีของการปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ และโทษของการไม่มีคุณธรรมนั้นซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถพบเหตุการณ์เช่นนี้ในชีวิตประจำวัน และล้วนแล้วแต่ทำให้ชีวิตประสบสุขหรือทุกขภัยต่าง ๆ ทั้งสิ้น คุณธรรมที่สอดแทรกอยู่ในชาดกทั้ง 3 เรื่องเพื่อสอนผู้อ่าน คือ การให้ทาน รักษาศีล ความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์สุจริตและความอดทน บทประพันธ์ที่ร้อยกรองด้วยวิธีการและลีลาการประพันธ์ที่มีระบียบทางภาษาอันงดงามประณีตประหนึ่งพวงดอกไม้ที่งดงาม เพื่อเป็นเสมือนดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์อีกทั้งยังช่วยให้ผู้อ่านได้รับสารธรรมผ่านความไพเราะงดงามของถ้อยคำภาษาด้วย

5.1.5 เพื่อนำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม พบว่า

การศึกษาข้อมูลจากชาดกทั้ง 3 เรื่องที่นำมาเป็นกรณีศึกษานั้น หลักธรรมที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีเพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกปรากฏหลายอย่างตามที่กล่าวมาแล้ว ขอนำเรื่องสุราคือการดื่มน้ำเมาที่ปรากฏในกุมภชาดกมาเป็นประเด็นหลักในการบำเพ็ญศีลบารมี สัจจบารมี และขันติบารมี เพื่อความสงบสุขของตน คนในสังคม และประเทศชาติ

ศีลคือการรักษาภาวะให้เป็นปกติ การดื่มน้ำเมาหรือใช้สารเสพติดทุดชนิดเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตผิดปกติ จึงเป็นสิ่งที่พึงหลีกเลี่ยง เนื่องจากมีโทษต่อตัวเองและคนรอบข้างและที่สำคัญคือหนึ่งในศีล 5 ที่เป็นศีลประจำโลกนั้น ข้อสุดท้ายคือไม่ดื่มน้ำเมาและสิ่งเสพติด เพราะนำมาซึ่งความประมาทอันถือเป็นข้อที่สำคัญที่สุดในศีล 5 ข้อนั้นด้วย สำหรับโทษของการดื่มน้ำเมา เมื่อว่าโดยสรุปคือ

1. ทุกข์ที่เกิดทางใจ หมายความว่า จิตที่เป็นปกติสุขไม่อาจคิดบั่นทอนสติของตัวเองด้วยสิ่งใด ๆ การจะดื่มน้ำเมาหรือเสพสิ่งเสพติดที่มีผลข้างเคียงร้ายแรงได้ต้องใช้จิตใจที่เป็นทุกข์เท่านั้น เพราะคนเราจะรู้สึกดีที่สุดได้ก็ต่อเมื่อมีสติเป็นตัวของตัวเองอย่างสมบูรณ์ แม้แต่การจิบน้ำเมาเพียง

เล็กน้อย กลิ่นและรสของมันก็อาจมีมนต์ย้อมจิตใจให้นึกครึ้มได้ คิดอ่านพูดจาแปลกประหลาดไปกว่าตัวตนเดิม ๆ ได้ การถูกรบกวนโดยคนไร้สติสัมปชัญญะเป็นความทุกข์ของผู้ถูกรบกวน ถ้าเราเป็นคนรบกวนเขาอย่างไร้สติสัมปชัญญะ จิตใจเราจะเป็นสุขไปได้อย่างไร การนำตัวเรามาเปรียบจะทำให้เห็นทุกข์เป็นขณะ ๆ อย่างชัดเจน ทุกข์เริ่มต้นตั้งแต่เมื่ออยากดื่มน้ำเมาหรือเสพสิ่งเสพติด การนำตัวเรามาเปรียบจะรู้สึกถึงความผิดปกติที่ไม่อาจเป็นที่พึ่งให้ตัวเราเอง เหมือนจิตใจโหยหาบางสิ่งที่ขาดหายไป ทั้งที่เดิมทีกายและใจก็เบาอยู่แล้ว แต่กลับกระเสือกกระสนหาทางทำให้มันหนักอึ้งเพิ่มภาระให้กับตัวเราเอง ทุกข์จะเพิ่มพูนขึ้นเมื่อตัดสินใจดื่มน้ำเมาหรือเสพสิ่งเสพติด การนำตัวเรามาเปรียบจะเห็นอาการทุรนทุรายอย่างที่ต้องเอาให้ได้ เมื่อไม่ได้ดังใจก็ทุรนทุรายจะเป็นจะตาย ทุกข์จะเพิ่มพูนขึ้นอีกเมื่อพยายามดื่มน้ำเมาหรือเสพสิ่งเสพติด การนำตัวเรามาเปรียบจะเห็นคล้ายว่าเรากำลังกรอกยาลดความสามารถด้านการคิดอ่าน ลดสมรรถภาพในการเผชิญกับปัญหา หรือทำร้ายสุขภาพของตัวเราเอง ทุกข์จะเพิ่มพูนขึ้นถึงขีดสุดเมื่อดื่มน้ำเมาหรือเสพสิ่งเสพติดแบบไม่ยับยั้ง การนำตัวเรามาเปรียบจะเห็นคล้ายกับว่าเรากำลังตกอยู่ในห้วงฝันร้ายเรื่อยเปื่อยวกวน และในฝันร้ายก็อาจถูกหลอกว่ากำลังเป็นสุข ทั้งที่ท้องไส้ปั่นป่วนร่างกายวิปริตผิดปกติไปทั้งระบบอยู่ชัด ๆ แค่ทรงตัวให้อยู่นิ่งก็ยากเหลือเกินแล้ว ทุกข์จะไม่จบโดยง่ายแม้เมื่อสร่างเมาแล้ว การนำตัวเรามาเปรียบจะเห็นเป็นความรู้สึกมึนงง ซึมเซา บางครั้งก็ปวดหัวตัวร้อน แต่พอร่างกายกลับเป็นปกติก็อยากสร้างเหตุของความผิดปกติทางกายขึ้นอีก จึงมีแนวโน้มจะดื่มน้ำเมาหรือเสพสิ่งเสพติดมากขึ้นเรื่อย ๆ กระทั่งติดน้ำเมาอย่างที่เรียกว่าเป็นโรคพิษสุราเรื้อรัง ก่อให้เกิดอาการทางกายต่าง ๆ เช่น เสียงแห้ง มือสั่น ความจำเสื่อม ฟุ้งซ่านจัด ฉุนเฉียวง่าย ขี้ระแวงอย่างไร้เหตุผล ใช้ความรุนแรงโดยขาดสติ ที่สุดก็เป็นโรคตับแข็ง มีสิทธิ์ตายอย่างทรมาน กล่าวโดยสรุปคือเป็นทุกข์ได้ทั้งกับตัวเราเองและสังคมรอบข้างครบวงจร ในทางปฏิบัติแล้ว คนดื่มน้ำเมาและเสพสิ่งเสพติดจนติดแล้วส่วนใหญ่มีชีวิตที่เคร่งเครียดเป็นทุกข์ไม่ใช่เพราะอยากสนุกสนาน แต่อยากลืมความจริง อยากหนีจากโลกความจริงไปอยู่ในโลกของความฝันมากกว่า ซึ่งน้ำเมาและสิ่งเสพติดก็ปรากฏเป็นทางลัดที่หาง่ายกว่าอย่างอื่น และเมื่อเดินอยู่บนทางลัดนั้นแล้วก็ยากมากที่จะเห็นว่าตัวเองกำลังเดินลาดลงต่ำไปทุกที

2. การสั่งสมบาปที่มีผลเป็นความทุกข์ หมายความว่า เมื่อทราบแล้วว่าความมืดเป็นเครื่องหมายของบาปเราก็สามารถสำเรวจจิตใจตัวเราเองแล้วทราบได้ว่าการดื่มน้ำเมาและเสพสิ่งเสพติดเป็นบาป เพราะไม่มีการเมาครั้งใดที่ทำให้จิตใจของเราสว่างขึ้น มีแต่จะหม่นหมองลง กับทั้งไม่มีแก่ใจคิดอะไรในทางดีงาม ในทางที่เจริญเลย แรงผลักดันให้เมาน้ำเมาและยาได้ก็คือโลภะ โลภะต้องชนะความอยากมีสติ จึงขับให้เราดื่มน้ำเมาและเสพสิ่งเสพติดจนขาดสติได้ สิ่งที่กระตุ้นให้เกิดโลภะก็มิใช่อะไรอื่น เราเห็นกันจนคุ้นตาว่าในงานรื่นเริงบันเทิงกันนั้นต้องมีน้ำเมาและสิ่งเสพติดประกอบ ดื่มหรือเสพแล้วลืมทุกข์ หัวเราะง่าย เคลิ้มสำราญเหมือนฝันยวนใจ หลายครั้งอาจถูกพวกมากลากไป ถ้าไม่ยอมร่วมดื่ม ไม่ยอมร่วมเสพ ก็ไม่นับเป็นพวกเดียวกัน ทำงานหรือคบหากันไม่ได้สนิทสนมเป็นต้น ที่

น่ากลัวก็คือบาปสามารถสั่งสมก่อตัวได้ นั่นหมายความว่ายิ่งดื่มเมาและเสพสิ่งเสพติดมากขึ้นเท่าไร สติก็ยิ่งพร่าเลือนมากขึ้นเท่านั้น มองไปทางไหนเหมือนไม่ได้ความจริง กลายเป็นความฝันฉากหนึ่งไปหมด ตราบใดที่ไม่เมา ตราบนั้นไม่มีฉากฝันที่ชอบ ถ้าคิดว่ารู้จักตัวเองดีก็อย่าเพิ่งนึกคิดว่ารู้จักความเมาของเราด้วย เพราะความเมาจะย้อมจิตใจเราเปลี่ยนไปอีกแบบหนึ่งเหมือนเป็นคนละคน อาจพูดอาจทำอะไรเหลือเชื่อว่าจะพูดหรือทำได้ แม้อ้าปากดื่มน้ำเมาด้วยความคิดอยากลอง ปากของเราก็ได้ชื่อว่าเป็นประตูพาผีเข้ามาสิงแล้ว ยิ่งเข้ามาบ่อย ยิ่งเข้ามามากเท่าไร เราก็เสียความเป็นตัวเราให้กับผีน้ำเมามากขึ้นเท่านั้น ความคิดในทางพึ่งพาน้ำเมาและสิ่งเสพติดจะลดความฉลาดในการพึ่งพาตัวเราเองลง ทั้งที่ฝึกสติเพื่อเป็นที่เกาะที่พึ่งของตัวเองก็ได้ ฝึกสติเพื่อเป็นความบันเทิงให้ตัวเองก็ได้ แต่เพราะไม่รู้วิธีฝึก คนส่วนใหญ่จึงเลือกที่พึ่ง หาเครื่องทำความบันเทิงให้กับตัวเองกันแบบง่าย ๆ ฉะนั้นเพียงไม่ตั้งใจไว้ก่อนว่าจะเว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาก็นับว่ามีโทษแล้ว เพราะเมื่อถูกกระตุ้นให้เกิดโลภะอย่างแรงกล้า ความอยากมีสติก็ลดระดับแทบไม่เหลือ ยังผลให้สติพร่าเลือนลง เปิดช่องให้โลภะเข้าครอบงำจนโง่เขลา หลงนึกว่าบาปแห่งการดื่มน้ำเมาเสพสิ่งเสพติดเป็นสิ่งสมควรทำยิ่งกว่าบุญแห่งการเพียรฝึกสติให้เจริญขึ้น เมื่อถูกบาปครอบงำแล้วย่อมเกิดผลคือความทุกข์ตามมา

3. ความเป็นอยู่ที่เลวร้าย หมายความว่า ไม่มีความฟุ้งซ่านรำคาญใจอันใดย่ำแย่ไปกว่าความฟุ้งซ่านรำคาญใจที่เกิดจากการเป็นคนติดน้ำเมาติดสิ่งเสพติดเพราะบาปข้ออื่นยังทำลงด้วยมิจฉาสติกันได้ อาทิเช่น คนเราอาจใช้ศิลปะและไหวพริบเชิงดาบชั้นสูงในการฆ่าฟันคู่ต่อสู้ อาจปล้นธนาคารด้วยความรู้ความสามารถเกินธรรมดา อาจใช้อำนาจเสน่ห์สะกดให้คนมีเจ้าของมาพลีกายให้ อาจลวงโลกด้วยแผนการอันแยบยล แต่ถ้าต้องเมามายเพราะน้ำเมาหรือสิ่งเสพติดแล้ว คนเราจะไม่มีทางคงสติและความสามารถแบบเดิม ๆ ไว้ได้เลย คำว่า เมา จะไม่อยู่คู่กับคำว่า สติ อย่างเด็ดขาด เมื่อบาปจากการเมาน้ำเมาหรือสิ่งเสพติดถูกสั่งสมมากแล้ว คนเมาย่อมเลื่อนฐานะเป็นคนขี้เมา ดูเผิน ๆ เหมือนยังไม่ได้ทำผิดอะไร ไม่ได้ทำให้ใครเดือดร้อน แต่แท้จริงแล้วความเมาก็คือการขาดสติ การขาดสติก็คือต้นเหตุของบาปอันร้ายกาจได้ทุกข้อ ผู้คนเป็นจำนวนมากที่เข้าไปอยู่ในคุกเพราะมีน้ำเมาและสิ่งเสพติดนี้เองเป็นสายธารพัดพาเข้าไป การเมาแต่ละครั้งไม่ได้บั่นทอนเฉพาะสติในขณะนั้น แต่ยังส่งผลกับสติโดยรวมทั้งชีวิต กล่าวคือความฟุ้งซ่านรำคาญใจจะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ กับคนเมาซึ่งก็เป็นผลให้ความสามารถรับรู้ความจริงเฉพาะหน้าลดหย่อนลงเรื่อย ๆ เช่นกัน อาการคิดเองเออเองฉุนเฉียวเอง จะค่อย ๆ ทวีตัวขึ้นตามวันเวลาที่สั่งสมพิษน้ำเมาและสิ่งเสพติดไว้ในร่างกายและกลับคืนดีได้ยากยิ่ง จิตใจของคนขี้เมาย่อมมีความกระเจิดกระเจิงประดุจปีศาจที่พร้อมจะวิ่งพล่านไปอย่างไร้จุดหมายปลายทาง ฉะนั้น แม้มีวาสนาได้เกิดเป็นคนอีก ก็มีแนวโน้มว่าจะคลุ้งคลั่งเป็นบ้าได้ไม่ยาก นี่สะท้อนให้เห็นว่ากรรมแบบคนบ้าย่อมถางหนทางไปสู่ความเป็นคนบ้าในการเกิดครั้งต่อไป หรือดีไม่ดีก็อาจแห็นทันตาในชาติปัจจุบันที่เป็นคนขี้เมานั่นเอง หากตายเยี่ยงคนขี้เมาผู้ยังไม่อิ่มไม่พอกับน้ำเมาหรือสิ่งเสพติด แต่พอมีบุญพยุงไม่ให้ร่วงหล่นถึงนรก ก็อาจไปเสวยภพของพวกไร้สติในระดับเดรัจฉาน

ภูมิ อาทิเช่น ตัวต่อที่ทำร้ายคนและสัตว์อื่นได้โดยไม่ต้องถูกราวีก่อนเป็นต้น แต่หากตายเยี่ยงคนขี้เมาที่เผลอสติก่อคดีอาญาไว้มาก ก็จัดว่ามีความเหมาะกับสภาพความเป็นอยู่ที่ถูกทำร้ายให้ร้องโหยหวนครวญครางเป็นนิตย์ ดังเช่นนรกภูมิสถานเดียว ดังนั้น การไม่ดื่มน้ำเมาและไม่เสพสิ่งเสพติดจึงจัดเป็นอุดมมงคลนำพาความสงบสุขมาให้กับตน ครอบครัวและสังคม

ศีลข้อที่ 5 มีอานิสงส์โดยย่อ 6 ประการ ได้แก่ 1) รู้จักอดีต อนาคต ปัจจุบันได้รวดเร็ว 2) มีสติตั้งมั่นทุกเมื่อ 3) มีความรู้มาก มีปัญญามาก 4) ไม่บ้า ไม่ใบ้ ไม่มัวเมาหลงไหล 5) มีวาจาไพเราะ มีน้ำคำเป็นที่น่าเชื่อถือ 6) มีความซื่อสัตย์ สุจริตทั้งกาย วาจา ใจ

พระสีลวเถระแสดงธรรมด้วยคาถาทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับอานิสงส์ของศีลนี้ว่า “กุลบุตรในสัตว์โลกนี้ผู้ใคร่ประโยชน์พึงศึกษาศีลนั่นแหล่ะให้เป็นอันศึกษาดีแล้วในโลกนี้ เพราะศีลที่รักษาแล้วย่อมนำสมบัติทุกประเภทมาให้ได้ ผู้มีปัญญาเมื่อปรารถนาความสุข 3 อย่างคือ การสรรเสริญ 1 การได้ความปลื้มใจ 1 การตายไปแล้วบันเทิงในสวรรค์ 1 ควรรักษาศีล เพราะผู้มีศีล มีความสำรวม ย่อมได้มิตรมาก ส่วนผู้ทุศีล ประพฤติแต่ความชั่ว ย่อมแตกจากมิตร นรชนผู้ทุศีลย่อมได้รับการตำหนิและติเตียน นรชนผู้มีศีลย่อมได้รับความยกย่องชมเชย และสรรเสริญทุกเมื่อ ศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลาย เป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ สังวรศีลเป็นเครื่องกั้นทุจริต ทำจิตให้ร่าเริง และเป็นท่าสำหรับหยั่งลงมหาสมุทรคือนิพพานของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เพราะฉะนั้น ควรชำระศีลให้บริสุทธิ ศีลเป็นกำลังหาสิ่งเปรียบปานมิได้เป็นอาวุธชั้นเยี่ยม เป็นอาภรณ์อันประเสริฐ เป็นเกราะบังอย่างน่าอัศจรรย์ ศีลเป็นสะพานอันมีพลังมาก มีกลิ่นหอมอย่างยิ่ง เป็นเครื่องลูบไล้อย่างประเสริฐ ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้มีศีล มีชื่อเสียงระบือไปทั่วทุกทิศ ศีลเป็นกำลังที่ดีเลิศ เป็นเสบียงเดินทางชั้นเยี่ยม เป็นยานพาหนะชั้นประเสริฐ ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้มีศีลไปได้ทั่วทุกทิศ คนพาลมีใจไม่ตั้งมั่นในศีล ย่อมได้รับการติฉินนินทาในโลกนี้และตายไปแล้ว ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในอบายภูมิย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในที่ทั่วไป ธีรชนตั้งมั่นดีในศีล ย่อมได้รับชื่อเสียงในโลกนี้และตายไปแล้ว ย่อมได้รับสุขโสมนัสในสวรรค์ ย่อมได้รับสุขโสมนัสในที่ทั่วไป ศีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลกนี้ ส่วนผู้มีปัญญาเป็นผู้สูงสุดทั้งในหมู่มนุษย์และหมู่เทวดา ชัยชนะก็เพราะศีลและปัญญา”

สัจจะ หมายถึง ความจริง คือพูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้ เรียกอีกอย่างว่ารักษาสัญญา ทำไว้อย่างไรก็แจ้งไปตามที่ทำนั้น เรียกว่ารับตามที่ทำนั้น หรือได้เห็นสิ่งใดก็รับว่าเห็นสิ่งนั้น การกระทำเช่นนี้เรียกว่า การพูดความจริงก็ได้ สัจจะนี้ มีลักษณะเป็นความซื่อตรง คำพูดจริงเป็นสัจจวาจา ตรงกันข้ามกับการพูดเท็จ

สัจจะที่ปรากฏในชาดกคือพฤติกรรมแสดงออกโดยความเห็นภาวะที่จริง ลักษณะของสัจจะเป็นธรรมะที่แสดงถึงความเป็นจริง และความเป็นจริงที่มีอยู่เช่นนั้น ประเภทของสัจจะจึงมี 2 คือ สมมติสัจจะ ความจริงตามสมมติ และปรมัตถสัจจะ ความเป็นจริงตามสภาวะ เรื่องสัจจะมีปรากฏในสุปปารกชาดกที่สุปปารกโพธิสัตว์ช่วยเหลือพวกพ่อค้าและคนเรือทั้งหลาย ทั้งนี้ สุปปารกโพธิสัตว์

มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญสัจจบารมี คือกล่าวความจริงที่มีอยู่ในตัวจริง ๆ ทำให้เจ้าของสัจจะรอดพ้นจากภยันตรายต่าง ๆ ได้ และยังสามารถช่วยให้คนอื่นรอดพ้นจากภยันตรายได้ด้วย ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงประโยชน์ของความเป็นคนมีสัจจะ จึงสรุปได้ดังนี้

1. การนำสัจจะไปใช้ในสังคมนักการเมืองการปกครอง ถ้าหากปราศจากสัจจธรรมเพียงอย่างเดียวแล้ว ระบบการเมืองการปกครองย่อมล้มเหลว ทั้งนี้ เพราะการบริหารที่ดี และหลักการที่ถูกต้องนั้น จะต้องยึดหลักสัจจธรรมความจริงนำไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ และมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ นักการเมืองการปกครองที่มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความจริงใจต่อการปฏิบัติหน้าที่คือ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง การพูดจริง ทำจริง ไม่คดโกงกัน ไม่หลอกลวงกัน ไม่คดโกงหรือคอรัปชั่น ไม่ควรทำผิดกฎหมายและกฎกติกาของสังคมและควรมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ของตน ต่อประเทศชาติบ้านเมือง แล้วประเทศชาติ ประชาชนย่อมพบกับความเจริญก้าวหน้า และเกิดความผาสุกเป็นอย่างยิ่ง

2. การนำสัจจะไปใช้ด้านการศึกษา สัจจะในด้านการศึกษาซึ่งต้องเกี่ยวข้องทั้งด้านผู้สอนและผู้เรียนต้องมีความจริงใจต่อกัน โดยมุ่งเน้นให้เป็นผู้ที่สมบูรณ์ด้วยความประพฤติอันบุคคลจะพึงแสดงต่อกัน มีความบริสุทธิ์ใจและความจริงใจต่อกัน เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่น ประพฤติที่ดีงาม การเรียนการสอนนั้นจะต้องมุ่งที่ความบริสุทธิ์ใจหรือความจริงใจต่อกันเป็นสำคัญ จึงจะเกิดประโยชน์ต่อการศึกษา

3. การนำสัจจะไปใช้ในสังคมนักธุรกิจนั้น สังคมนักธุรกิจมุ่งเน้นสนองความต้องการของมนุษย์หรือวิธีการดับทุกข์ อันเกิดมาจากความต้องการของมนุษย์ เพราะชีวิตของเราดำรงอยู่ได้ด้วยปัจจัย 4 ซึ่งเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ซึ่งพระพุทธศาสนาได้สอนวิธีปฏิบัติเพื่อให้เหมาะสมกับความเป็นอยู่ จึงได้สอนหลักสัจจธรรม คือ ให้บุคคลมีความซื่อสัตย์สุจริต จริงใจต่อกัน โดยเน้นให้ประกอบสัมมาอาชีพด้วยสัจจะ การมีสัจจะต่อกันในการประกอบสัมมาอาชีพ ย่อมส่งผลให้เศรษฐกิจมั่งคงและเจริญก้าวหน้าและเกิดความสุขในสังคมได้ บุคคลในสังคมจะต้องมีความจริงใจซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเองและผู้อื่น เช่น การซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น ได้แก่เคารพในศักดิ์ศรีของตนเองให้เกียรติแก่ผู้อื่น ทำอะไรก็ทำด้วยความจริงใจ พูดโดยความสัตย์จริงรู้จักรักษาคำพูด จะคิดอะไรก็ให้เป็นประโยชน์อย่างจริงใจต่อผู้อื่น ไม่หลอกลวง ไม่เป็นคนเหลวไหล พยายามรักษาความสัตย์จริงไว้ให้ได้ แม้จะเสียทรัพย์สินเสียชีวิตแต่ไม่ยอมให้เสียคำพูด เข้าในลักษณะที่ว่า “ยอมสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ ยอมสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต ยอมสละชีวิตเพื่อรักษาความสัตย์จริง เพื่อรักษาความถูกต้อง” ดังวิธุรบัณฑิตเป็นตัวอย่าง เมื่อบุคคลในสังคมมีความจริงใจต่อกันมีสัจจะแล้วสังคมย่อมเกิดความสงบสุขร่มเย็น

ดังนั้น บุคคบพึงพัฒนาตนด้วยสัจจบารมี สัจจะคือความซื่อสัตย์ จริงใจ ไม่กล่าวคำคลาดเคลื่อนไปจากหลักความเป็นจริง หรือจากหลักธรรม มีความมุ่งมั่นตั้งใจรักษาสัจจะ ดังเช่นสุปปารกะมุ่งรักษาสัจจะไว้ด้วยชีวิตทั้งสัจจะที่มีต่อตนเองและต่อผู้อื่น

ความอดทน มาจากคำบาลีว่า ขนฺติ หมายถึงการรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดินซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีคนเทอะไรลงไป จะเป็นของเสีย ของสกปรกหรือของหอม ของดีงามก็ตาม

งานทุกอย่างในโลกไม่ว่าจะเป็นงานเล็กงานใหญ่ ที่สำเร็จขึ้นมาได้ นอกจากจะอาศัยปัญญาเป็นตัวนำแล้ว ล้วนต้องอาศัยคุณธรรมข้อหนึ่งเป็นพื้นฐานจึงสำเร็จได้ คุณธรรมข้อนั้นคือขันติ ถ้าขาดขันติเสียแล้ว จะไม่มีงานใดสำเร็จได้เลย เพราะขันติเป็นคุณธรรมสำหรับทั้งต่อต้านความท้อถอยหดหู่ ขับเคลื่อนเร่งเร้าให้เกิดความขยัน และทำให้เห็นอุปสรรคต่าง ๆ เป็นเครื่องท้าทายความสามารถ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ความสำเร็จของงานทุกอย่างทั้งทางโลกและทางธรรม คือผลงานของขันติทั้งสิ้น

ลักษณะของขันติ-ความอดทน มี 4 อย่าง คือ

1. อธิวาสนตา-มีความอดกลั้น คือเมื่อถูกคนพาลด่า ก็ทำราวกับว่าไม่ได้ยิน ทำหูเหมือนหูกระทะ เมื่อเห็นอาการยั่วยุก็ทำราวกับว่าไม่ได้เห็น ทำตาเหมือนตาไม้ไผ่ ไม่สนใจใยดี ไม่ปล่อยใจให้เศร้าหมองไปด้วย ใส่ใจสนใจแต่ในเรื่องที่จะทำความเจริญให้แก่ตนเอง เช่น เจริญศีล สมาธิ ปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

2. อจณฺฑิกฺกา-เป็นผู้ไม่ดุร้าย คือสามารถข่มความโกรธไว้ได้ ไม่โกรธ ไม่ทำร้ายทำอันตรายด้วยอำนาจแห่งความโกรธนั้น ผู้ที่โกรธง่ายแสดงว่ายังขาดความอดทน มีพระดำรัสของท้าวสักกะเป็นข้อเตือนใจอยู่ว่า

ตสฺเสว เตน ปาปิโย โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ
กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌนฺโต สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํ.

ผู้ใดโกรธตอบผู้ที่โกรธก่อนแล้ว ผู้นั้นกลับเป็นคนเลวกว่าผู้ที่โกรธก่อน ผู้ที่ไม่โกรธต่อบุคคลผู้กำลังโกรธอยู่ ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ชนะสงครามอันชนะได้ยากยิ่ง

3. อนสฺสุโรโป-ไม่ปลูกน้ำตาให้แก่ใคร ๆ คือไม่ก่อทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือเจ็บแค้นใจจนน้ำตาไหล ด้วยอำนาจความเกรี้ยวกราดของเรา

4. อตฺตมนตา จิตฺตสฺส-มีใจเบิกบานแจ่มใสอยู่เป็นนิตย์ คือมีปีติอิ่มเอิบใจเสมอ ๆ ไม่พยาบาท ไม่โทษฟ้า โทษฝน โทษเทวดา โทษโชคชะตา หรือโทษใคร ๆ ทั้งนั้น พยายามอดทนทำการงานทุกอย่างด้วยใจเบิกบาน

ใครก็ตามรู้จักการอดทนอดกลั้นอดใจ ย่อมเป็นมงคลอันประเสริฐ ความอดใจไม่โลภ โกรธ หลงในอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกายนั้นเรียกว่า ขันติ ความอดใจไม่โกรธ พยาบาท อาฆาต จองเวร แช่งด่ามนุษย์ และสัตว์ ทำจิตใจเป็นกลางไม่รักไม่ชัง ด้วยกำลังปัญญารู้เท่าทันสังขารว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่โลภ ไม่โกระ ไม่หลง ในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้ก็

เรียกว่า ขันติ คือ ความอดใจอันเป็นที่สรรเสริญแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายดังพระพุทธพจน์บทบาลีว่า “ขนตี ปรมๆ ตโป ตีติกฺขา” แปลว่า ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้นเป็นธรรมอันเป็นเครื่องเพียรเผากิเลสอย่างยิ่ง อนึ่ง ความอดทนซึ่งลมและแดด ความหนาว ความร้อน ความหิวข้าว กระหายน้ำ และความอดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดจากความอาพาธความเจ็บไข้ ไม่ย่อท้อที่จะก่อสร้างทางกุศล ทาน ศีล ภาวนา ก็ชื่อว่า ขันติ ความอดทน

ขันติจะเกิดขึ้นได้เพราะมี 1) หิริ ความละอายใจ 2) โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาปธรรมทั้ง 2 ประการนี้ ย่อมสร้างให้เกิดความอดทนอนกลั้น ไม่ลุแก่อำนาจของกิเลสทั้งหลาย ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงประโยชน์ของความเป็นคนมีขันติ จึงสรุปได้ดังนี้

1. ทำให้ไม่เศร้าโศกาอาลัย
2. ทำให้ได้รับคำสรรเสริญจากบัณฑิต
3. ทำให้ไม่มากด้วยเวรภัย
4. เป็นปัจจัยให้บรรลุมรรผลนิพพาน

เมื่อทราบถึงโทษของการดื่มน้ำเมา และประโยชน์ของประพฤติธรรมคือ ศีล สัจจะ และขันติแล้ว บุคคลผู้ปรารถนาความสุขความเจริญในชีวิต ซึ่งความสุขความเจริญย่อมเป็นที่ปรารถนาของทุก ๆ คน และทุก ๆ คนย่อมเคยประสบความสุขความเจริญมาแล้ว ในสังคมปัจจุบัน โลกเต็มไปด้วยสารเสพติดที่มีทั้งคุณและโทษ โดยเฉพาะน้ำเมาเมื่อดื่มแล้วจะทำให้เกิดผลต่อระบบประสาทส่วนกลางโดยโทษของน้ำเมานั้นอาจมีตั้งแต่ขั้นเบา ไปจนถึงขั้นรุนแรงอย่างเช่น เสียการทรงตัว พูดไม่ชัด และที่รุนแรงคือหมดสติ ดังนั้น น้ำเมาจึงถูกควบคุมทั้งการจำหน่ายและการผลิต จากกฎหมายอย่างเคร่งครัด

โทษของการดื่มน้ำเมาต่ออวัยวะภายในของร่างกาย ด้านสุขภาพ เป็นสาเหตุหลักในการเสียชีวิต มีผลเสียทั้งในระยะสั้นและระยะสะสม หากดื่มน้ำเมาติดต่อกันเป็นระยะเวลายาวนานจะส่งผลอย่างแน่นอนกับระบบความจำ ระบบประสาท ระบบเลือด ความดัน และที่ส่งผลโดยตรงต่ออวัยวะในร่างกายคือ “ตับ” พิษภัยจากน้ำเมายังส่งผลต่อสมองที่รุนแรงขึ้นหากดื่มตั้งแต่อายุยังน้อย ดังนั้น บุคคลที่หวังความเจริญให้กับชีวิตของตน คนในสังคม และประเทศชาติ พึงน้อมนำหลักธรรมคือการรักษาศีล โดยเฉพาะศีลข้อที่ 5 มารักษาอย่างจริงจัง เมื่อสมาทานแล้วก็ตั้งใจรักษาตามสัจจวาจาที่ได้เปล่งออกไป คือพูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้ การกระทำเช่นนี้เรียกว่า การพูดความจริงและหนุนด้วยหลักธรรมที่เป็นฐานสำคัญคือขันติ ความอดทนอดกลั้นเปนธรรมอันเปนเครื่องเพียรเผากิเลสอยางยิ่งโดยเฉพาะกิเลสคือความต้องการที่จะดื่มเมื่อคิดถึง รับรู้ และเห็นน้ำเมาที่ยั่วยวนให้เกิดความต้องการจะดื่ม บุคคลผู้ต้องการลด ละ เลิกน้ำเมา จึงต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งโดยประพฤติปฏิบัติตามศีล สัจจะ และขันติที่สมาทานเอาไว้อย่างตั้งใจจริงจึงจะสำเร็จผลตามปรารถนาได้

สรุปเป็นองค์ความรู้ตามแผนผัง

ผู้วิจัยได้รวบรวมเรียบเรียงหลักธรรมที่ปรากฏในชาดกเฉพาะที่นำมาใช้ในการลด ละ เลิกดื่มน้ำเมามาเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเป็นรูปภาพ ดังนี้

รูปภาพ ชุดความรู้ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา

5.2 ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า ชาดก หมายถึง เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงนำมาแสดงปรารภเหตุการณ์ในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งเรื่องราวชาดกต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องจริงที่พระพุทธองค์ทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ (ไม่ใช่เรื่องที่แต่งขึ้นในภายหลัง) เรื่องราวชาดกต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเป็นบทสนทนากันที่ถือว่าเป็นแก่นเรื่องที่สำคัญ ยากสำหรับผู้ที่มิได้ศึกษาอรรถกถาชาดกประกอบ ประวัติและผลงานอารยศูรเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง และนอกจากนี้ความสามารถในด้านต่าง ๆ ของอารยศูรยังเป็นเรื่องที่ควรศึกษา ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการศึกษาประวัติและผลงานในด้านต่าง ๆ ของอารยศูรอย่างละเอียดและเผยแพร่เพื่อการศึกษาประวัติและผลงานเชิงลึก

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า ลักษณะของฉันทลักษณ์และอลังการในชาดกทั้ง 3 เรื่องมีความงามในด้านฉันทลักษณ์ และมีรสของอลังการที่เป็นเลิศ แม้แต่การวางตัวละคร การ

ปรับปรุงแก้ไขคำให้มีรสของอลังการยังสามารถแสดงความสุนทรียรสออกมาได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเผยแพร่บทประพันธ์ผลงานให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์รูปแบบของฉันทลักษณ์ รวมถึงให้อยู่ในรูปแบบของบทกวีที่ประกอบด้วยอลังการต่าง ๆ จึงจะสามารถดึงดูดผู้คนให้สนใจใคร่รู้และนำจิตมุ่งตรงสู่การรู้แจ้งสัจธรรม

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า ได้เข้าใจค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี ยังคงมีปรากฏอยู่ในสังคมไทย ทำให้ครอบครัวและสังคมมีความสงบสุข และความเชื่ออาทิเช่น ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ คนในสังคมไทยจะถูกปลูกฝังเรื่องนี้มาตั้งแต่เด็ก โดยพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติผู้ใหญ่ จะอบรมสั่งสอนเด็กให้มีความเชื่อในเรื่องศีลธรรม อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องบุญบาป เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด สอนเรื่องการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว รวมการประพฤติธรรม และการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตน คน และสังคมได้ ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการนำเสนอค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรมในบทกวีให้ผู้อ่านมีภาพจินตนาการซึ่งกวีต้องการที่จะให้เกิดกับผู้อ่านให้ได้มากที่สุด

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 4 พบว่า โทษของการดื่มน้ำเมาและเสพสิ่งเสพติดนั้นมีมากมายที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน การนำหลักธรรม คือการรักษาศีล โดยเฉพาะศีลข้อที่ 5 มารักษาอย่างจริงจัง เมื่อสมาทานแล้วก็ตั้งใจรักษาตามสัจจวาจาที่ได้เปล่งออกไป และหนุนด้วยหลักธรรมที่เป็นฐานสำคัญคือขันติ ซึ่งต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งโดยประพฤติปฏิบัติตามศีล สัจจะ และขันติที่สมาทานเอาไว้อย่างตั้งใจจริงจึงจะสำเร็จผลตามปรารถนาได้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการออกแบบในการนำหลักธรรมดังกล่าวมาใช้ในการป้องกันและบำบัดเกี่ยวกับโรคสุรายาเสพติดต่อไป

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาเรื่อง **วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา** ผู้วิจัยพบว่ายังมีประเด็นที่เป็นสาระสำคัญที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้าอีกมาก เนื่องด้วยคำศัพท์ที่เป็นบทบาลีสันสกฤตนั้น มีบทบาลีสันสกฤตที่เป็นแนวทางในการนำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันอีกมาก แต่ยังขาดการวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์และด้านสังคมเพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ขาดความรู้ภาษาบาลีสันสกฤต จากคัมภีร์ที่เป็นต้นฉบับบทบาลีสันสกฤตด้วยคัมภีร์หลักภาษาคือกลุ่มคัมภีร์สัททาวิเสส ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นประเด็นที่จะศึกษาวิเคราะห์ถอดแบบองค์ความรู้ในบทบาลีสันสกฤตเพื่อเป็นแนวปฏิบัติที่ดีสำหรับผู้แรกเริ่มในการน้อมนำหลักธรรมมาพัฒนาชีวิตต่อไปได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

1. ภาษาบาลี-ไทย:

1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ 2500.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอัฏฐกถา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ, 2539.

_____. **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ, 2539.

1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ

กรมศิลปากร. **ปัญญาสชาดก ฉบับพระสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง**. พระนคร: ศิลปะบรรณาคาร, 2499.

กฤษณา วงษาสันตและคณะ. **วิถีไทย**. กรุงเทพมหานคร: เธิรดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, 2542.

กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะหวรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534.

เกทารภัฏฏะ. **วฤตตรัตนากร**. พาราณสี: โรงพิมพ์เจาขัมภาสันสกฤต, 1927.

ขุ.ชา.ฎีกา (บาลี) ฉบับ CD - ROM ธรรมทานของฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

คังคาทาสะ. **ฉันโทมัญชรี**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กัลกัตตา: โรงพิมพ์กัลกัตตา, 2353.

จำลอง สารพัดนึก. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. **“อลังการ” ในคีตวรรณกรรม**. กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

เฉลิม มากนวล. **“การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป”**, ปริญญานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครรินทรวิโรฒ, 2517.

ญาณวชิระ. **ทศชาติ ปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพมหานคร: กองทุนพุทธานุภาพ, 2551.

ฐานิสร์ ชาครัตพงศ์. **“ความรู้เรื่องชาดก”, อักษรสาร**. พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่ศาสตราจารย์ 9 กันยายน 2515. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515.

ทัณฑิน. **กาวยาทรรศะ**. ปูนา: โรงพิมพ์ภันดาร์การ์, 2513.

ธรรมสภา. **นิทานชาดกจากพระไตรปิฎก: พระเจ้า 500 ชาติ**. สถาบันบันลือธรรม เลขที่1/4-5 ถนนบรมราชนนนี แขวงศายาธรรมสพน์ เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร 10170.

ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และสงวน อั้นคง. **สารานุกรมวรรณคดี**. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2505.

ปิงคละ. **ปิงคลฉันทสูตร**. กัลกัตตา: โรงพิมพ์ลลิตะ, 2380.

เปลื้อง ณ นคร. **พจนะ - สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม 1**, พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2516.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภัค มหาวรากร. **การประยุกต์ใช้หลักธรรมในชีวิตประจำวันจากทศชาติชาดก: กรณีศึกษาจากเรียงความของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนในสังกัดกรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพมหานคร: กุมภาพันธ์, 2561.

พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ์. **วรรณคดีนานาชาติ**. กรุงเทพมหานคร: นำรุงสาส์น, 2528.

พรรณี เกษกมล, ดร. **จากชาดกสู่ไอที**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2549.

พระโกวิทะ. **ฉันโทภารตี**. มันดเลย์: โรงพิพมพ์มันดลาภุมมิปิฏกัต, 2481.

พระคันธสาราภิวงศ์. **วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, กรุงเทพมหานคร: หจก.ซีเอไอเซ็นเตอร์ จำกัด, 2551.

_____. **สังวรรณนามัญชรี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักอักษร, 2545.

_____. **สุโพธาลังการมัญชรี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, 2546.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **“ประวัติ พัฒนาการและอิทธิพลของพระไตรปิฎก”**. พุทธจักร, ปีที่ 46 ฉบับที่ 9 กันยายน, 2535.

พระธรรมกิตติมหาเถระ. **พาลาวตาโร**. ลำปาง: โรงพิมพ์จิตวัฒนาการพิมพ์, 2541.

พระธรรมกิตติวงศ์. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, 2548.

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี). **ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก**. พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2513.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **บุญ - บารมีที่จะกู้แผ่นดินไทย**. กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ, โรงพิมพ์การศาสนา, 2543.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **“พระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก”.** ในนิบาตชาดก เล่ม 10 ภาคผนวก.

_____. **“พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก”** ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5, กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2515.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 21, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2556.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 16, กรุงเทพมหานคร: บ.เอส. อาร์. พริ้นติ้ง โปรดักส์ จก, 2551.

พระพุทธัปปิยเถระ. **ปทรูปสิทฺธิ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2543.

พระมหาคุณารักษ์ อภิวฑฺฒโน และคณะ. **คัมภีร์ปทรูปสิทธิแปลและอธิบาย (ไวยากรณ์บาลี) เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อุษาการพิมพ์, 2536.

พระมหาบุญเรียน ปภงฺกโร (พิลาพันธ์). **“การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ. **พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.

พระมหาอำพล บุดดาหาร. **การศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญาและพุทธศิลป์จากภาพจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องบาลีชาดกวัดเครือวัลย์วรวิหาร**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย: สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา, 2546.

พระราชวิจิตรปฏิภาณ และคณะกรรมการโครงการเปิดพระอารามภาคกลางคืน. **สวดมนต์วัดสุทัศนเทพวราราม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ม.ป.ป.

_____. **มาสวดมนต์กันเถอะ**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ม.ป.ป.

พระราหุล. **พุทฺธิปฺปสาทนี**. มัณฑเลย์: โรงพิมพ์ธนวตี, 2510.

พระวัลโปละ ราหุล. **พระพุทธพุทธเจ้าทรงสอนอะไร**. แปลและเรียบเรียงโดย รศ.ชูศักดิ์ ทิพยเกสร และคณะ, พิมพครั้งที่ 7, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551.

พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติ สุตตมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**. แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร และคณะ, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, 2545.

_____. **สัททนีติธาตุมาลา**. แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ. 9 และคณะ, กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, 2546.

_____. **สัททนีติปกรณ์ ปทมาลา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2521.

พัฒน์ เพ็งผลา. **การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530.

_____. **ชาดกกับวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: คณะมนุษย์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530.

ภัฏฏนารายณะ. **วฤตตรัตนากรฎีกา**. พาราณสี: โรงพิมพ์นิรณยสาคร, 2433.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

มารศรี กลางประพันธ์. **การพัฒนาคุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี**. ปริญญานิพนธ์วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์, 2548.

มูลนิธิธรรมกาย. **มหาอุบาสิกาวิสาขา ยอดอุปัฏฐายิกาคูบุญพระพุทธศาสนา**. พิมพครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอส พี เค เปเปอรแอนดฟอรม, 2548.

ยวาหรลาล เนห์รู. **พบถิ่นอินเดีย**. แปลโดย กรุณา กุศลาสัย, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศูนย์การพิมพ์, 2515.

รังษี สุทนต์. **“เรียนพระไตรปิฎกจากพุทธศิลป์” ตอน 5**. พุทธจักร, ปีที่ 63 ฉบับที่ 4 เมษายน, 2552.

_____. **อบรมบาลีก่อนสอบภาค 2**. โครงการอบรมบาลีก่อนสอบ ภาค 2 ปีที่ 6 ระหว่างวันที่ 28 มกราคม - 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, 2546.

_____. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ – ไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, 2540.

วรวุธ สุวรรณฤทธิ์และคณาจารยมหาวิทยาลัยราชภัฏ. **วิถีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร, 2547.

วาคภฏะ. **อลังการศาสตร์**. แปลโดย ป.ส.ศาสตรี, ม.ป.ท., 2504. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพคุณหญิงริ้ว เกษตรหิรัญรักษ์ 23 พฤศจิกายน 2504.

วิศเวศวรปาณเฑยะ. **รสจานทริกา**. พาราณสี: โรงพิมพ์เจาขัมภาสันสกฤต, 2516.

วิสุทธ์ บุษยกุล. **อักษรวิสุทธ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2542.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺโน). **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**. พิมพ์เนื่องในมหาอุดมมงคลวโรกาสพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

มหาราช 2 – 5 กรกฎาคม พุทธศักราช 2531.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.

สำเนียง เลื่อมใส. **มหากาพย์เสานทรนันทะของอัศวโฆษ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ 16, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.

สุภาพร พลายเล็ก. **มหาปกิชาตกมฺ (Mahākapi-jātakam): ลักษณะเนื้อหาและคุณค่าทางวรรณศิลป์**. วารสารวรรณวิทัศน์ ปีที่ 5, 2558.

โสมเลขา. **อุณาทิโกษะ**. อุปปฺราจารฺยะ, สมฺสกฺฤต-วิภาคาธยกฺษศฺจ หริยาณาปฺรเทศียภิวานีนครสฺถราชกียสฺนาตโกตฺตรมหาวิทยาลยีเย, 2014.

ไสว มาลาทอง. **การศึกษาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2542.

หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป.ธ. 9). **ธาตุปฺปทีปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี - ไทย แผนกธาตุ**. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต. **พระพุทธศาสนามหายาน**. กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา, พ.ศ. 2534.

อารยศูร. **ชาดกมาลา**. แปลและเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษของ จ.ส. สเปเยอร์ โดยหลวงรัชฎาการโกศล. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

อิงอร สุพันธุ์วณิช. **วรรณกรรมวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พริ้นท์ จำกัด, 2547.

อุดม เชยกีวงศ และคณะ. **ศิลปะ และวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, 2548.

2. ภาษาต่างประเทศ:

A.A. Macdonell. **A History of Sanskrit Literature**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.

Bhāmaha. **Kāvyālaṅkāra**. Translated by P.V. Naganatha Sastry. Delhi: Motilal Banarsidass, 1991.

Bhattacharya B. **Asvaghosa: A critical study.** Culcatta: Santiniketan, Bisvabharati

Buddhist Birth Stories. 1880. translated from V. Fausböll's edition of the Pali Text by T. W. Rhys Davids. London: Trübner. new andrevised edition by Mrs. Rhys Davids. 1924. London: Routledge.

Charles Philip Brown. **Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained**.

Christmas Humphreys. **A Popular Dictionary of Buddha**. New York: The Citadel

Press, 1954.

Cunningham, Alexander. **The Stūpa of Bharhut**: A Buddhist Monument Ornamented with Numerous Sculptures Illustrative of Buddhist Legend and History in the Third Century B.C., London: Allen, 1879.

Datta Dr. Samir Kumar. **Asvaghosa as a poet and Drametist – a critical study**.

Dr. K.K. MISHRA. **A STUDY OF THE JATAKAMALA of ARYASHURA**. Research officer G.N. jha Kendriya Sanskrit Vidyapeetha Allahabad, 1977.

Edward Delavan Perry. **A Sanskrit Primer**, Fourth Edition. New York and London Columbia University Press, 1936.

Egaku Mayeda. **Genshi-bukkyō-seiten-no-seiritsu-shi-kenkyū**. Tokyo: Sankibo-busshorin, 1964.

F. Max Müller. **The Jātakamālā or GARKAND OF GIRTH-SIORIES**. London: henry frowde Oxford University Fress Warehouse amen corner, e.c, 1895.

G. K. Nariman**. Literary History of Sanskrit Buddhism**. Bombay: D. B. Taraporevala, 1920.

Ghosh Batakrishna. **Linguistic Introduction to Sanskrit**. Calcutta: Arunima Printing Works, 1937.

H. Dayal. **The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Literature**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1975.

https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=dingtech&month=06-2012&date=03&group=11&gblog=20.

In this respect **Asvaghosas Saundarananda** appear to be more successful as literary production than the Lalita vistara and the Maha vastu.

Jamea Hasting. **Encyclopedia of Religion and Ethics**. Vol 7 New York: Chales Scribner's Son, 1967.

Juhn Miksic, and Tranchini, Anita. **Borobudur Golden Tales of The Buddhas**. Singapore: Periplus. 1996.

Kapiladeva Dvivedī. **Laghusiddhāntakaumudī**. Vārānasī: visvavidyalaya, 1983.

Les Morgan. **Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech**. n.p.: Mahodara Press, 2011.

Locjtfeld, James G. **The Illustrated Encyclopedia of Hinduism: A-M**. New York: The

Rosen Publishing Group, 2002.

M. Wintermitz. **A History of Indian Literature**. The calcutta University Press, 1933.

Monier Monier-Williams. **Sanskrit–English Dictionary**. 16th ed. Oxford: Clarendon, 1997.

P. L. Vaidya. **Jātakamālā**. Bombay: The Mithila Institute, 1959. Publication, 1976.

Rājārādhākāntadeva. **ŚABDAKALPADRUMA**. Delhi: New Gian offset Printers, 1988), Vol. I.

_____. **ŚABDAKALPADRUMA**. Delhi: New Gian offset Printers, 1988), Vol. II.

_____. **ŚABDAKALPADRUMA**. Delhi: New Gian offset Printers, 1988), Vol. III.

_____. **ŚABDAKALPADRUMA**. Delhi: New Gian offset Printers, 1988), Vol. IV.

_____. **ŚABDAKALPADRUMA**. Delhi: New Gian offset Printers, 1988), Vol. V.

Suman Chatterjee. **A Critical Assessment of Saundarananda Kāvya**. Callcuta: University of Calcutta, 2016.

T.W. Rhys Davids and William, Stede. **The Pali Text Society's Pali – English Dictionary.** London: Luzac and Company, 1966.

The Jātaka. together with its Commentary, being Tales of the Anterior Births of Gotama Buddha vol.I-VI. 1877-1896. edited by V. Fausböll. London: PTS. reprint. 1990-1991. Oxford: PTS.

The jātaka-mālā, or Bodhisattvāvadāna-mālā. Edited by H. Kern. Boston: Published for Harvard University by Ginn. 1891.

Toyo Bunko. **Honshō-kyōrui-no-shisō-shiteki-kenkyū**. Tokyo: Sankibo-busshorin, 1954.

V. S. Apte. **The Practical Sanskrit-English Dictionary**.

Vaidya, P. L. (ed.). **Jātakamālā**. Darbhanga: Mithila Institute, 1959.

Whitney's attempt to discredit Pāṇini on matters of fact was almost unanimously repudiated by Sanskritists (Bühler 1894, von Schroeder 1895, Thieme 1935). The better we come to understand Pāṇini's rules, the more their accuracy is vindicated see e.g. Kiparsky 1979.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
หนังสือตอบรับและบทความวิจัย

ที่ วสมส 2566/ 136

วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์
สมาคมหลวงพ่อใหญ่
39/21 ม.9 ต.ทรงคะนอง
อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ
10130

3 กันยายน 2566

เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความในวารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
นมัสการ พระมหาโกมล กมโล (แก้วดีง), รศ.ดร.

ผู้เขียนได้ส่งบทความเรื่อง "วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา" เพื่อเผยแพร่ในวารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

บทความของท่านได้ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) จำนวน 3 ท่าน จาก 3 หน่วยงาน ดังนี้ 1) มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี 2) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย 3) มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร และได้รับการพิจารณาลงตีพิมพ์ในวารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 5 (กันยายน - ตุลาคม 2566) ท่านสามารถดาวน์โหลดบทความได้ที่ https://so04.tci-thaijo.org/index. php/jmhs1_s

อนึ่งวารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ได้ผ่านการประเมินคุณภาพจากศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI) โดยได้รับการจัดให้อยู่ใน **วารสารกลุ่มที่ 1: วารสารที่ผ่านการรับรองคุณภาพของ TCI (ตั้งแต่ 1 มกราคม 2565 จนถึง 31 ธันวาคม 2567)** ขอขอบคุณท่านมา ณ โอกาสนี้

นมัสการ

(ผศ.ดร.สมชาย ดำเนิน)
บรรณาธิการ

สำนักงานวารสาร
สมาคมหลวงพ่อใหญ่
39/21 ม.9 ต.ทรงคะนอง อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ 10130
Email: jmhsjournal@gmail.com
บรรณาธิการ ผศ.ดร.สมชาย ดำเนิน โทร 084-8282036
การเผยแพร่บทความ https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jmhs1_s
ISSN: 2697-6471 (Online)

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา

An Analysis of Relationship of Jātakamālā and Jātaka Appearing in Pāli and commentary

พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร.

Phramaha Komon Kamalo, Assoc.Prof., Dr.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Palisuksabuddhakosa campus, Thailand.

Email: [1]Pali.2015kamaro@gmail.com

Tel. 093-292-6941

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา” นี้ มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา 2) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์ 3) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม 4) เพื่อนำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม ผลการศึกษาพบว่า

1) ชาดกมาลามีความสัมพันธ์ในด้านเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับชาดกพระบาลี อรรถกถา กล่าวได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่อารยศูรน่าจะนำเนื้อหาในชาดกมาลามาจากชาดกพระบาลีนั่นเองแต่เปลี่ยนแปลงการเน้นย้ำหลักธรรมคำสั่งสอนให้แตกต่างออกไป

2) ชาดก คือ เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำมาแสดงปรารภเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ส่วนชาดกมาลาเป็นผลงานอารยศูรซึ่งประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤต ท่านน่าจะมีชีวิตอยู่ในราวคริสต์ศักราชที่ 350–400

3) คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ คือ ความไพเราะของบทประพันธ์ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการตามรสความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน วรรณคดีบาลีสันสกฤตเรียกการประดับตกแต่งที่ทำให้บทกวีมีความไพเราะว่า “อลังการ” ในชาดกทั้ง 3 เรื่องมีความงามในด้านฉันทลักษณ์ และมีรสของอลังการที่เป็นเลิศ แม้แต่การวางตัวละคร การปรับปรุงแก้ไขคำให้มีรสของอลังการยังสามารถแสดงความสุนทรียรสออกมาได้อย่างสมบูรณ์

4) คุณค่าด้านสังคม คือหลักธรรมในชาดกที่ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี มีค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามีและเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ การประพฤติธรรมอาทิเช่น การให้ทาน การรักษาศีล การแสดงธรรม และการสวดมนต์ และหลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เพื่อมุ่งแสดงให้เห็นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการบำเพ็ญบารมีเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นให้พฤติกรรมของพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้อ่านเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติพัฒนาตนและสังคมให้มีความสงบสุข

5) การนำองค์ความรู้ที่ได้ มาออกแบบพัฒนาคน อาทิเช่น พิษน้ำเมา ซึ่งโทษของการดื่มน้ำเมานั้นมีมากมายที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน การนำหลักธรรม คือการรักษาศีลอย่างจริงจัง เมื่อสมาทานแล้วตั้งใจรักษาตามสัจจวาจาที่ได้เปล่งออกไป และหนุนด้วยหลักธรรมสำคัญคือขันติ ซึ่งต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งโดยประพฤติปฏิบัติตามศีล สัจจะ และขันติที่สมาทานเอาไว้อย่างตั้งใจจริงย่อมสำเร็จผลตามปรารถนาได้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการออกแบบในการนำหลักธรรมดังกล่าวมาใช้ในการป้องกันและบำบัดเกี่ยวกับโรคสุราต่อไป

คำสำคัญ: ความสัมพันธ์; ชาดกมาลา; ชาดกในพระบาลีและอรรถกถา

Abstract

The research entitled "An Analysis of the Relationship of *Jātakamālā* and *Jātaka* Appearing in *Pāli* and commentary" aiming at 4 objectives; 1) to study the historical background of the *Jātakamālā* and *Jātaka*, 2) to analyze the literary value, 3) to analyze the social value, and 4) to utilize the acquired knowledge for the development of Buddhist academic works and society. The study's findings are as follows:

1) *Jātakamālā* is related in terms of content to *Jātaka* in the Pali Tipitaka and its commentaries. It is possible that Aryasura might have borrowed content from Jataka in the Tipitaka but with an emphasis on moral teaching.

2) Jataka refers to the past stories of the Buddha, presented to illustrate events happening in the present as the previous birth of the Buddha who accumulated the merits for complete enlightenment as the future Buddha, while *Jātakamālā* was the work of Aryasura, written in Sanskrit verses. He likely lived around AD 350-400.

3) The literary value lies in the poetic intricacy of the verses which evoke emotions and imagination of readers as words and language used by the composer create significant meanings that resonate with the readers. The embellishments in the Pali Jataka stories are described as “ornate.” In all three Jatakas, there found beauty in terms of rhetoric, and a taste of elegance, even in character placement and refinement of words to completely evoke the aesthetic essence.

4) The social value involves the ethical principles found in Jataka which promote morality, and cultural values in Thai society. It includes virtues such as the fidelity of wives to husbands, humility, confidence in Kamma, the existence of heaven, and hell, virtue performances such as generosity, precepts observing, moral teachings, and recitation were addressed, the virtues for perfection accumulation of the Bodhisatta were emphasized to highlight the Buddha’s perfection performance focusing on the Bodhisatta’s behavior as hero which encourages the readers to develop themselves and society for peace and happiness.

5) The application of acquired knowledge designed to develop people is, for example, the harm of alcohol consumption seen abundantly in the present, Dhamma performance such as precept observing with truthful utterance with supporting patience, requires a strong mind for accomplishing morality, truthfulness, and patience as observed intentionally, which results in the successful outcomes as wished. Any required organizations would implement these virtues to prevent and treat alcohol-related diseases etc.

Keywords: Relationship; *Jātakamālā; Jātaka* Appearing in Pāli and commentary

บทนำ

ภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาลำดับเริ่มแรกที่ใช้บันทึกหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และคัมภีร์ที่อธิบายหลักธรรมเหล่านั้นล้วนประพันธ์ด้วยภาษาบาลีสันสกฤต หากผู้ศึกษาประสงค์จะศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง จำเป็นต้องเข้าใจหลักภาษาบาลีสันสกฤต เพราะถ้าเข้าใจหลักภาษาแล้วย่อมจะทำให้เข้าใจเนื้อหาของหลักธรรมได้อย่างถูกต้อง และคัมภีร์เหล่านี้มีทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองอันแสดงถึงภูมิความรู้ความสามารถด้านหลักภาษาของนักปราชญ์ผู้ประพันธ์อธิบายขยายความหลักธรรมดังกล่าว โดยเฉพาะบทประพันธ์ทางวรรณกรรมบาลีสันสกฤตที่เป็นมหา

กาพย์ของกวีแต่ละท่านนั้น มีความโดดเด่นทางการประพันธ์ที่แตกต่างกันทั้งที่เป็นบทร้อยแก้วและบทร้อยกรอง

ความโดดเด่นในบทประพันธ์ที่สื่อถึงความสามารถของกวีแต่ละท่านเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดแรงจูงใจในการอ่าน ค้นคว้าและการประพันธ์งานอื่น ๆ ตามมา ทั้งยังก่อให้เกิดกวีรุ่นใหม่ ๆ ตามมาและเกิดวรรณกรรมบาลีสันสกฤตที่ดี ๆ อีกมากมาย รวมถึงชาดก อาทิเช่นชาดกมาลาด้วย

ชาดก เป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาล และพุทธสาวกได้ทรงจำสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ชาดกมาลา (Jātaka-mālā) นั้น เป็นชาดกที่รวบรวมเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยแบ่งตาม “บารมีสิบทัศ” มีทานบารมีเป็นต้น รวม 34 เรื่อง ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับชาดกในคัมภีร์ ขุททกนิกาย ตอนที่ว่าด้วย “ชาดก” และ “จริยาปิฎก” ต่างกันตรงที่รูปแบบเรื่องราว กล่าวคือ “ชาดกมาลา” นี้เป็นรูปแบบของ “ร้อยกรอง” และ “ร้อยแก้ว” ในการดำเนินเรื่องราว เป็นผลงานการประพันธ์ของอารยศูร (Āryaśūra) (Dr. K.K. MISHRA, 1977 : 45) มีทั้งต้นฉบับสันสกฤต และฉบับแปลทิเบตที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน แม้ต้นฉบับจะเป็นภาษาสันสกฤต แต่เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาและแนวหลักคำสอนโดยเฉพาะเรื่อง “บารมีสิบทัศ” แล้ว มีความใกล้เคียงกับพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมากกว่ามหายาน

การศึกษาชาดกมีหลากหลายวิธี หลายมุมมอง โดยเชื่อมโยงกับศาสตร์หลายสาขาวิชา ซึ่งจะทำให้มีความเป็นศาสตร์มากขึ้น โดยมีการสังเกตการณ์ วิเคราะห์จากข้อมูลจริงที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาที่เป็นต้นแบบแล้วนำกระบวนการในวิชาการต่าง ๆ มาอธิบาย ซึ่งเป็นระบบวิธีการศึกษาที่แน่นอนและมีความเป็นกลาง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาความสัมพันธ์ของชาดกมาลากับชาดกพระบาลี อรรถกถา ในประเด็นเหล่านี้คือ ด้านเนื้อหา ไวยากรณ์ คุณค่าด้านบทประพันธ์อลังการ และคุณค่าด้านค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรม

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา
2. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์
3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม
4. เพื่อนำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบหรือวิธีการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีแนวทางการศึกษาในการจัดเก็บข้อมูลมาเป็นองค์ความรู้เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 รวบรวมเนื้อหาชาดกพระบาลี อรรถกถาและชาดกมาลา

ขั้นตอนที่ 2 จัดสร้างคำศัพท์ที่ประกอบด้วย ธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ ตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต วิเคราะห์คุณค่าด้านบทประพันธ์และอลังการ คุณค่าด้านค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรม

ขั้นตอนที่ 3 จัดทำชุดองค์ความรู้เกี่ยวกับชาดกในพระบาลี อรรถกถาและชาดกมาลา

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลการวิจัย พร้อมเสนอแนะประเด็นเพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ทางวิชาการต่อไป

ขั้นตอนที่ 5 เรียบเรียงเนื้อหานำเสนอเป็นรูปเล่ม

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนี้ ได้พบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ของชาดกและชาดกมาลา พบว่า

ชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา เป็นเรื่องราวด้านสื่อสนับสนุนการเผยแผ่หลักคำสอนที่เป็นนามธรรมให้มองเห็นเป็นรูปธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น ชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษา คือ สุปารค-ชาดก (สุปารคชาตกมฺ 14) กุมภชาดก (กุมฺภชาตกมฺ 17) และกษานติชาดก (กฺษานฺติชาตกมฺ 28) เป็นชาดกในชาดกมาลา มีความสัมพันธ์กันในด้านเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับชาดกพระบาลี เรื่องสุปารกชาดก (463) กุมภชาดก (512) และขันติวาทิชาดก (313) ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดก และในอรรถกถาชาดก โดยนำมาวิเคราะห์ในลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน เฉพาะกุมภชาดกเพื่อเป็นแนวในการศึกษา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 ความสัมพันธ์ด้านองค์ประกอบ

องค์ประกอบชาดกที่สำคัญ 5 ประการ คือ ปัจจุบันนิทาน อดีตนิทาน คาถา เวยยากรณ ภาษิต และสโมธาน สำหรับกุมภชาดก เมื่อนำมาวิเคราะห์ในรายละเอียดต่าง ๆ มีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้ 1) ปัจจุบันนิทาน กุมฺภชาตกมฺมีลักษณะการเปิดเรื่องที่แตกต่างจากกุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดก คือ ไม่มีปัจจุบันนิทานเช่นเดียวกับกุมภชาดก แต่เริ่มต้นเนื้อหาด้วยหลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญของเรื่อง ไม่มีการอ้างว่าเป็นพุทธวจนะ 2) อดีตนิทาน องค์ประกอบในส่วนอดีตนิทานทั้งกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺ มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน 3) คาถา กุมฺภชาตกมฺมีจำนวน 33 คาถา มีเนื้อหาสอดคล้องกับกุมภชาดกในพระไตรปิฎก ซึ่งมี 31 คาถา กล่าว

ได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่อารยศูรน่าจะนำเนื้อหาเรื่องกุมฺภชาตกมฺ มาจากกุมภชาดกในพระไตรปิฎกนั่นเอง แต่เปลี่ยนแปลงการเน้นย้ำหลักธรรมคำสั่งสอนให้แตกต่าง 4) เวยยากรณภาษิต กุมภชาดกและกุมฺภชาตกมฺไม่พบการวิจารณ์ไวยากรณ์หรืออธิบายคาถา แต่พบลักษณะของการอธิบายความคาถาในอรรถกถากุมภชาดก และ 5) สโมธาน กุมฺภชาตกมฺและกุมภชาดกในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏการสโมธานชาดกว่าผู้ใดกลับชาติมาเกิดเป็นใคร เพราะเนื้อหาไม่ได้เชื่อมโยงว่าเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ลักษณะการแสดงการสโมธานชาดกนี้พบในอรรถกถากุมภชาดก ในขณะที่อรรถกถากุมภชาดกปิดเรื่องด้วยการประชุมชาดก กุมภชาดกและกุมฺภชาตกมฺไม่มีการประชุมชาดก กุมภชาดกปิดเรื่องโดยเน้นย้ำหลักธรรมที่ต้องการสอน ส่วนกุมฺภชาตกมปิดเรื่องโดยการเน้นให้เห็นถึงพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์และหลักธรรมที่ต้องการสอนในลักษณะเดียวกับการเปิดเรื่อง

เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของชาดกแล้วพบว่า กุมฺภชาตกมฺมีลักษณะโครงสร้างของชาดกที่คล้ายคลึงกับกุมภชาดกในพระไตรปิฎก คือ ประกอบไปด้วยอดีตนิทานเป็นหลัก และไม่พบปัจจุบันนิทาน เวยยากรณภาษิต และสโมธาน แต่กุมภชาดกในพระไตรปิฎกประกอบด้วยคาถาที่ร้อยเรียงด้วยภาษาที่สวยงาม 31 คาถา กุมฺภชาตกมฺมีลักษณะร้อยเรียงด้วยภาษาที่สวยงามเป็นคาถาจำนวน 33 คาถาผสมด้วยร้อยแก้ว ในขณะที่อรรถกถากุมภชาดกมีองค์ประกอบตามชาดกอย่างครบถ้วน ซึ่งแสดงให้เห็นการขยายความให้มีเนื้อหาเพิ่มเติมมากขึ้นต่างจากกุมภชาดก กุมฺภชาตกมฺจึงมีลักษณะเนื้อหาสอดคล้องใกล้เคียงกับกุมภชาดกมากกว่า ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับคุณธรรมในชาดกเดียวกันยิ่งกว่าการเชื่อมโยงว่าเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ แต่เปลี่ยนมุมมองการนำเสนอเนื้อหาตามพระพุทธศาสนามหายาน ทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนามหายานเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์แตกต่างกัน พระพุทธศาสนาเถรวาทมองว่าหลักการของความเป็นพระโพธิสัตว์เป็นเรื่องอดีตนิทาน ยกขึ้นมากล่าวเพื่อเป็นสื่อในการสอน เป็นแรงกระตุ้นให้กำลังใจและเป็นการเสริมคุณธรรม เพื่อให้ผู้ทำความดีไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคที่ขัดขวางอยู่ พระพุทธศาสนาเถรวาทมองหลักการนี้เป็นทฤษฎีแต่สามารถนำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ส่วนพระพุทธศาสนามหายานเห็นว่าหลักการนี้เป็นการปฏิบัติเป็นข้อบังคับโดยตรง ตามแนวทางของพระโพธิสัตว์จะละเลยไม่ได้ พระพุทธศาสนามหายานจึงเห็นเป็นหลักปฏิบัติ เนื้อหาของกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดกและกุมฺภชาตกมฺมีความสอดคล้องกับแนวคิดเบื้องต้นนี้ อรรถกถากุมภชาดกมุ่งให้ความรู้ สร้างศรัทธาและความเข้าใจเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า กุมฺภชาตกมฺอธิบายถึงพระกรุณาอันไร้ขอบเขตของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือผู้อื่น โดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของตนและชี้ให้เห็นถึงผลแห่งการดื่มน้ำเมา อีกทั้งให้ภาพในลักษณะคู่ขนานกันของผู้เสียสละประโยชน์ส่วนตนกับผู้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนของพรานป่า สุระกับดาบสวรุณะจนทำความชั่วต่อบุคคลอื่น กลวิธีการประพันธ์ของนักประพันธ์จึงใช้วิธีการประพันธ์ที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจคุณธรรมดังกล่าวได้ง่าย มีลักษณะใกล้ตัวผู้อ่านมากยิ่งขึ้น

1.2 ความสัมพันธ์ด้านการลำดับเนื้อเรื่อง

ลักษณะการดำเนินเรื่องในกุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดกมีลักษณะที่แตกต่างจากกุมฺภ-ชาตกมฺในชาดกมาลาซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์โดยลำดับเริ่มตั้งแต่การพรรณนาคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ที่ประกอบด้วยพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ตั้งใจจะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขให้แก่ผู้อื่น

กุมภชาดกลำดับเนื้อหาโดยเลาเรื่องราวย้อนกลับไปถึงเหตุการณ์ที่เป็นเหตุให้พระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ได้สนทนากัน โดยพราหมณ์แสดงโทษของน้ำเมาจนทำให้พระราชาล้มเลิกการเสวยน้ำเมา อรรถกถาชาดกยังคงการลำดับเนื้อหาดังเช่นในกุมภชาดก แต่เพิ่มการขยายความอธิบายถึงปัจจุบันนิทานและสรุปเรื่องโดยย่อก่อนที่จะกล่าวถึงเนื้อหาตามกุมภชาดกอีกครั้งพร้อมการขยายความศัพท์และเพิ่มการประชุมชาดกในตอนจบเรื่อง ความซับซ้อนของการลำดับเนื้อหาในอรรถกถากุมภชาดกจึงทำให้ผู้อ่านลำดับเรื่องได้ยากกว่า เนื้อหามีการซ้ำซ้อนกัน การลำดับเนื้อหาในกุมฺภชาตกมฺกระชับ ดำเนินเรื่องต่อเนื่องตามเวลาที่เกิดขึ้นทำให้เข้าใจได้ง่าย การลำดับเรื่องของกุมฺภชาตกมฺ กุมภชาดกและอรรถกถาจึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน

รายละเอียดของเนื้อหาในกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺแตกต่างกันบ้าง แม้โครงเรื่องของชาดกจะมีลักษณะเนื้อหาที่คล้ายกัน คือ ตัวละคร กุมภชาดกในพระบาลี อรรถกถาและชาดกมาลาที่มีบทบาทในเรื่อง 4 ตัวละคร คือ ท้าวสักกะ พรานป่าสุระ ดาบสวรุณะ และพระราชา ท้าวสักกะและพรานป่ากับดาบสเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นลักษณะที่ตรงกันข้ามของผู้ที่ยอมสละประโยชน์ส่วนตน เห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นเป็นใหญ่กับบุคคลที่เห็นแกประโยชนสวนตนจนมิไดคิดถึงความทุกข์ของคนอื่น ความเสียสละของผูประพฤติธรรมกับความเปนผูตั้งอยูในกองกิเลส กุมภชาดก อรรกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺมุ่งให้ความสำคัญที่ความเป็นผู้มีคุณธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นหลัก ส่วนตัวละครคือพระราชา ในกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺ ใช้คำว่า “พระเจ้าสรรพมิตร (สารวมิตร)” การระบุชื่อกษัตริย์และชื่อเมืองอย่างชัดเจนช่วยทำให้ความมีตัวตนของพระโพธิสัตว์และเรื่องราวดูเป็นเรื่องจริงที่อาจเกิดขึ้นได้ในประวัติศาสตร์มากขึ้น ทำให้สามารถสร้างภาพในจินตนาการได้ชัดเจนเหมือนมีหลักฐานที่อ้างอิงที่มาได้ในความรู้สึกของผู้อ่านอันเป็นการสอดคล้องกับการสร้างให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ซึ่งสั่งสมอบรมบารมีมาในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า

หลักธรรมคำสอน เนื้อหาในกุมภชาดกมุ่งเน้นแสดงให้เห็นถึงผลกรรมของผู้ที่ประกอบกรรมชั่วต่อผู้ที่เป็นมิตรเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อหาที่มุ่งแสดงให้เห็นผลกรรมที่ชาย 2 คน คือ พรานป่าสุระและดาบสวรุณะผู้ปรุงน้ำเมาซึ่งเป็นสิ่งที่มีโทษเป็นความชั่วให้กับมิตร ผู้ประพันธ์ได้พรรณนาให้เห็นถึงผลกรรมที่ทำนั้นไว้อย่างชัดเจนคือถูกประหารชีวิตตายทั้งคู่ เมื่อพิจารณาเนื้อหาในอรรถกถากุมภชาดกแสดงให้เห็นว่า นอกจากการดำเนินเรื่องตามกุมภชาดกในพระไตรปิฎกแล้ว อรรถกถากุมภชาดกต้องการเชื่อมโยงให้ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธเจ้า แม้จะยังคงยึด

คำสั่งสอนไว้ในเรื่องโทษของการดื่มน้ำเมาอันเป็นการประทุษร้ายต่อมิตรดังเช่นในพระไตรปิฎก แต่ใช้การปิดเรื่องด้วยคุณธรรมดังกล่าวร่วมกับการกล่าวประชุมชาดกเพื่อเชื่อมโยงว่าท้าวสักกะในอดีตชาติคือพระพุทธเจ้า พระราชาในอดีตคือพระอานนท์ (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Tipitaka (Thai), 7/63/226) ส่วนกุมภชาตกมุ่งเน้นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์แสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีกรุณาเสียสละประโยชน์ตนและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักโดยมีความรักสัตว์ทั้งหลายประดุจญาติ รวมทั้งมุ่งให้ความสำคัญที่คุณธรรมของ พระโพธิสัตว์และโทษของการดื่มน้ำเมาเป็นหลัก นอกจากนี้ในเนื้อหายังมีการพรรณนาถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่มีความกรุณา ซึ่งผู้ประพันธ์ปูพื้นเรื่องด้วยการอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะอันเป็นผู้มีคุณธรรม น่ายกย่องเป็นพื้นฐานก่อนที่จะแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมที่ปฏิบัติได้ยากยิ่งเหนือผู้อื่น อีกทั้งยังได้นำเสนอถึงพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้สั่งสอนธรรมะช่วยทำให้พระราชาและชาวเมืองหลุดพ้นจากความทุกข์โศกอันนับเป็นเนื้อหาที่สอดคล้องกับหลักของพระพุทธศาสนา

1.3 การใช้ภาษา

กุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดก นอกจากใช้การบรรยายเพื่อดำเนินเรื่องแล้วยังมุ่งใช้ภาษาในการพรรณนาให้เห็นภาพของท้าวสักกะผู้ประกอบด้วยความเมตตาโดยใช้การเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดภาพในใจผู้อ่าน อาทิเช่น “ถ้าพระเจ้าสรรพมิตรนี้ จักดื่มสุรานั้น ชมพูทวีปทั้งสิ้นจากพินาศฉิบหาย เราจะต้องแก้ไขโดยประการที่ท้าวเธอจะงดดื่ม” (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Tipitaka (Thai), 7/33/216) แสดงถึงความเมตตาต้องการที่จะช่วยเหลือผู้คน สำหรับอรรถกถากุมภชาดกนอกจากจะมีสำนวนภาษาตามเนื้อหาจากกุมภชาดกแล้ว ในส่วนของการอธิบายเพิ่มเติมจะเป็นการใช้ภาษาในลักษณะของการบรรยายและอธิบายเพื่อให้ข้อมูลเป็นหลักซึ่งไม่ปรากฏในชาดกพระบาลี อาทิเช่น “พระราชาทรงดำริว่า ถ้าน้ำสุราเป็นยาพิษ แมวเหล่านี้คงตาย ชะรอยจะมีรสอร่อย เราจักลองดื่มมันดู” (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Tipitaka (Thai), 7/33/216) และยังมีพระพุทธวจนะที่เป็นพระคาถาซึ่งประกอบด้วยฉันท์ประเภทต่าง ๆ ถึงพร้อมด้วยสัททาลังการ และอัตถาลังการ ที่ไพเราะงดงามและประณีตเป็นการเพิ่มเติมวรรณศิลป์นอกเหนือไปจากเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่ชาดกแต่ละเรื่องมุ่งนำเสนอ ส่วนกุมภชาตกเป็นชาดกเรื่องหนึ่งในชาดกมาลาที่อารยศูรประพันธ์ขึ้น เป็นเหมือนพวงมาลาเพื่อบูชาสรรเสริญพระโพธิสัตว์ลักษณะคุณค่าในทางวรรณศิลป์ที่ผู้ประพันธ์สร้างสรรค์ด้วยภาษาที่ประกอบด้วยสัททาลังการ และอัตถาลังการ นับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้กุมภชาตกมีทรงคุณค่าน่าอ่าน เป็นการเพิ่มเติมวรรณศิลป์นอกเหนือไปจากเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่กล่าวมาแล้ว สอดคล้องกับที่กล่าวว่าพระสูตรฝ่ายมหายานซึ่งแต่งขึ้นจะมีลีลาหนักไปในแนววรรณคดีและมีสุนทรียภาพอันไพศาล ทั้งนี้เพื่อให้เกิดรสนิยมประทับใจของประชาชน พระโพธิสัตว์ส่วนมากจึงประดับไปด้วยอลังการวิภูษิตาภรณ์ต่าง ๆ อันเป็นสัญลักษณ์ของฆราวาสชนมิใช่สมณะ ฝ่ายมหายานมิได้คำนึงเรื่องใดมากเท่ากับเรื่องพระโพธิจิตซึ่ง

ผูกพันมุ่งมั่นต่อพระโพธิญาณ ฉะนั้น ในบางกรณีฆราวาสซึ่งมีพระโพธิจิตจึงถูกยกย่องเทิดทูนเหนือพระภิกษุสงฆ์ที่ไม่มีอุดมคติมุ่งต่อพระโพธิญาณ (Apichai Phoprasitsat, 1991: 91) กุมภชาตกมุจึงแสดงให้เห็นเมตตาบารมีและทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งมุ่งยึดประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้อ่านมากกว่าประโยชน์ของตนเอง การมุ่งเน้นให้เห็นถึงคุณธรรมที่เป็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติจึงเป็นคุณธรรมสำคัญที่แสดงให้เห็นความเป็น “พระโพธิสัตว์” ที่ต้องมีคุณธรรมทางด้านเมตตาเหนือกว่าบุคคลทั่วไป โดยร้อยกรองเป็นกาพย์ (กาวฺย) ที่งดงามและประณีต

จากการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาที่ผ่านมา สรุปได้ว่าชาดกทั้งในพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งด้านเนื้อเรื่อง คุณค่าด้านวรรณศิลป์ และคุณค่าด้านสังคม อันสามารถนำมาตอบวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ มีรายละเอียดต่อไปนี้

2. ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา พบว่า

ชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งนิยมเล่าสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ นักปราชญ์หลายท่านที่มีความเห็นว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล เช่น ยวาหรลาล เนห์รู มีความเห็นว่า ชาดกในรูปโฉมที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบันเกิดขึ้นหลังจากพระพุทธองค์ได้เสด็จดับขันธ-ปรินิพพานไปแล้ว เชื่อกันว่าชาดกเป็นเรื่องที่พรรณนาถึงชีวิตของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน ๆ ชาดกได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในวรรณคดีพระพุทธศาสนา แต่เป็นที่ประจักษ์แจ้งว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่ซึ่งเกิดขึ้นในอินเดียก่อนครั้งพุทธกาล และด้วยเหตุนี้จึงเป็นประโยชน์แก่เรามากในการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตชาวอินเดียในครั้งกระโน้น (Yawaharlal Nehru, 1972: 395) ประวัติความเป็นมาของชาดกนั้นเป็นการยากที่จะสืบสาวที่มาของชาดกแต่ละเรื่อง เนื่องจากชาดกมีมากมายถึง 547 เรื่อง ดังนั้น ชาดกในพระไตรปิฎกแท้ ๆ นั้นเป็นคาถาล้วน ด้วยเหตุที่ชาดกในพระไตรปิฎกเฉพาะข้อความภาษิตไม่ได้ระบุเหตุการณ์ว่าพระพุทธเจ้าตรัสที่ไหน และมีเนื้อความที่สมบูรณ์ว่าอย่างไร ในสมัยต่อมา พระอรรถกถาจารย์จึงได้แต่งอรรถกถาเป็นร้อยแก้วห่อหุ้มคาถาเอาไว้อีกชั้นหนึ่ง เพื่ออธิบายเนื้อเรื่องเพิ่มเติมว่า พระพุทธองค์ตรัสเรื่องนั้นที่ไหน ว่าด้วยเรื่องอะไร เพื่อทรงแสดงหลักธรรมอะไร และทรงแสดงแก่ใคร รวมทั้งบทสโมธาน คือบทสรุปว่า ผู้นั้น ผู้นี้ กลับชาติมาเกิดเป็นใคร ในสมัยพระพุทธเจ้า อรรถกถาดังกล่าวเรียกว่า “ชาตกัฏฐกถา” หรือ “อรรถกถาชาดก” ชาดกทุกเรื่องประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ 5 ส่วนซึ่งอยู่ในโครงสร้างของชาดก โดยทั่วไปเชื่อกันว่าอรรถกถาจารย์ได้มีมาตั้งแต่สมัยเดิมแล้ว ต่อมาในช่วง พ.ศ. 965 เมื่อพระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี จึงได้รวบรวมอรรถกถาชาดกฉบับปัจจุบันขึ้นด้วย (Pat Pengphala,1987: 32)

ชาดกมาลาประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤตในรูปแบบของกถาหรือที่เรียกว่า “จมปู” (Campū) แม้ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า อารยศูรผู้ประพันธ์ชาดกมาลาเป็นใครและเกิดเมื่อใด แต่จากหลักฐานที่ปรากฏ อารยศูรน่าจะมีชีวิตอยู่ตั้งแต่คริสต์ศักราชที่ 3 หรือ 4 เป็นต้นไป ที่นักปราชญ์ทาง

พระพุทธศาสนาได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาสันสกฤตและประพันธ์ผลงานตามแบบไวยากรณ์ปาณินิ เช่น อัศวโฆษ, นาคารชุน, อารยเทา, อสังคะ, วสุพันธุ, อารยศูร, กเศเมนทระ และอีกหลายท่าน (Dr. K.K. MISHRA, 1977 : 40) หรือก่อนคริสต์ศักราชที่ 4 (P. L. Vaidya, 1959 : ix) อารยศูรเป็นผู้ทรงคุณธรรม มีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา มีชื่อเสียงปรากฏไปถึงประเทศธิเบต เมื่อภิกษุอี้จิง (I-tsing) จาริกไปอินเดีย (ช่วง พ.ศ. 1214–1238) ก็ได้กล่าวอ้างถึงชาดกมาลาไว้ (Aryasura, 1998: ค) ภายในถ้ำ อชันต้ามีการอธิบายเล่าเรื่องภาพจิตรกรรมด้วยบทร้อยกรองในชาดกมาลาของอารยศูร ซึ่งจารึกเหล่านี้สร้างในคริสต์ศักราชที่ 6 (P. L. Vaidya, 1959 : ix) นอกจากนี้ ยังมีภาพสลักเรื่องราวจากชาดกมาลาปรากฏอยู่บนผนังด้านในของระเบียงชั้นที่ 1 ที่สถูปบูโรพุทโธ (Borobudur) บนเกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นสถูปในคติพุทธศาสนานิกายมหายานที่สร้างขึ้นในตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 14 หรือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 (Juhn Miksic, and Tranchini, Anita, 1996 :71) นอกจากนั้น ชาดกมาลายังมีผู้แปลเป็นภาษาจีนในคริสต์ศักราช 434 อีกด้วย ดังนั้น ชาดกมาลาคงจะประพันธ์ขึ้นก่อนเวลาเหล่านั้นซึ่งน่าจะอยู่ในราวคริสต์ศักราชที่ 350–400 (P. L. Vaidya, 1959 : ix)

3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์ พบว่า

คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ คือความไพเราะของบทประพันธ์ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการตามรสความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน วรรณคดีบาลีสันสกฤตเรียกการประดับตกแต่งที่ทำให้บทกวีมีความไพเราะว่า “อลังการ” ทั้งนี้ คำศัพท์ที่ประกอบเป็นบทประพันธ์ล้วนริเริ่มมาจากหลักไวยากรณ์โดยใช้สูตรต่าง ๆ ในคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสันสกฤตมาประกอบรูปศัพท์ต่าง ๆ ทั้งบทนามและบทกริยาเพื่อนำมาร้อยเรียงเป็นประโยคคำพูด ดังนั้น ผลงานที่ปรากฏทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองล้วนมาจากการประกอบรูปศัพท์ตามขั้นตอนการทำตัวของสูตรไวยากรณ์ ชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเป็นหนึ่งในผลงานที่ได้ประพันธ์เป็นบทร้อยกรองเป็นไปตามสูตรไวยากรณ์บาลีสันสกฤต ผู้วิจัยขอสรุปการศึกษาวิเคราะห์ด้านไวยากรณ์ ฉันทลักษณ์ และอลังการไปตามลำดับ โดยเฉพาะคัมภีร์ไวยากรณ์นั้น ขอเน้นเฉพาะคัมภีร์อัษฎาธยายีของปาณินิ ซึ่งเป็นคัมภีร์ต้นแบบของคัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งภาษาบาลีและสันสกฤตในยุคต่อมา

คัมภีร์ไวยากรณ์ของปาณินิ ได้รับการยอมรับในระดับสากลเกี่ยวกับการวิเคราะห์ภาษาสันสกฤตอย่างลึกซึ้ง มีสูตรเป็นกฎอธิบายโครงสร้างของคำอย่างชัดเจน เป็นการศึกษาและอธิบายตามที่ได้สังเกตเห็นจริง ได้รับยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์เล่มแรกที่ศึกษาภาษาในแนววิทยาศาสตร์และวิเคราะห์ภาษาได้สมบูรณ์ที่สุด โดยใช้สูตรควบคุมและเชื่อมสัมพันธ์กับสูตรได้อย่างละเอียด ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของทฤษฎีภาษาศาสตร์สมัยใหม่

ส่วนประกอบที่เป็นบทต่าง ๆ ปรากฏในชาดกทั้ง 3 คือ บทสนธิ บทนาม บทอัพยยศัพท์ บทสมาส บทตัทธิต บทกริยาคุมพากย์ บทกิต สรุปคือ การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างคำในชาดก

ทั้ง 3 เรื่องตามสูตรกัจจายนะและปาณินิ มีความละเอียดลึกซึ้งด้านหลักไวยากรณ์อย่างมาก ภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาหนึ่งที่นับว่ามีความละเอียดลึกซึ้งและได้ผ่านการปรับปรุงแก้ไขมาเป็นอย่างดีทั้งในด้านเสียง อักษร และหลักไวยากรณ์เอง

ฉันทลักษณ์เป็นหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองเรียกว่า ปัชชะ (ปทฺย) สุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก ในชาดกพระบาลี มีจำนวน 48 บท ประกอบด้วยคาถา 6 ประเภท และในชาดกมาลา จำนวน 135 บท ประกอบด้วยคาถา 21 ประเภท รวมทั้งสิ้น 183 บท ประกอบด้วยคาถา 23 ประเภท คาถาในชาดกทั้ง 3 เรื่อง ประกอบด้วยฉันท์ประเภทต่าง ๆ ดังนี้ 1) อุปชาติ (Upajāti) จำนวน 88 บท 2) อนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣhṭubh) 8 พยางค์ จำนวน 46 บท ประกอบด้วย 2.1) ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร Pathyāvaktra) จำนวน 32 บท 2.2) ตติยมการวิปุลา (ตฺฤตียมการวิปุลา Tṛtīyamakāravipulā) จำนวน 5 บท 2.3) ปฐมสการ ตติยมการวิปุลา (ปฺรถมสการ ตฺฤตียมการวิปุลา Prathama sakāra Tṛtīyamakāravipulā) จำนวน 2 บท 2.4) วัตตะ (วกฺตฺร Vaktra) จำนวน 2 บท 2.5) ปฐมภการวิปุลา (ปฺรถมภการวิปุลา Prathamabhakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.6) ปฐมนการ จตุตถนการวิปุลา (ปฺรถมนการ จตุรฺถนการวิปุลา Prathamanakāra Caturthanakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.7) ปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา (ปฺรถมภการ ปญฺจมีมการวิปุลา Prathama bhakāra Pañcamīmakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.8) ตติยภการวิปุลา (ตฺฤตียภการวิปุลา Tṛtīyaphakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.9) ตติยนการวิปุลา (ตฺฤตียนการวิปุลา Tṛtīyanakāravipulā) จำนวน 1 บท 3) ชคติฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ จำนวน 23 บท ประกอบด้วย 3.1) วังสัฏฐะ (วํศสฺถ Vaṃśastha) จำนวน 21 บท 3.2) ปมิตักขรา (ปฺรมิตากฺษรา Pramitākṣarā) จำนวน 1 บท 3.3) ทุตวิลัมพิตะ (ทฺรุตวิลมฺพิต Drutavilampita) จำนวน 1 บท 4) สักกรีฉันท์ (ศกฺวรี Śakvarī) 14 พยางค์ จำนวน 10 บท ประกอบด้วย 4.1) วสันตติลกา (วสนฺตติลกา Vasantatilakā) จำนวน 9 บท 4.2) ปหรณกลิกา (ปฺรหรณกลิกา Praharaṇakalikā) จำนวน 1 บท 5) ชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ และอติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์ จำนวน 4 บท เป็น ปุปผิตัคคา (ปุษฺปิตาคฺรา Puṣpitāgrā) 6) ติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ จำนวน 3 บท ประกอบด้วย 6.1) สาลินี (ศาลินี Śālinī) จำนวน 2 บท 6.2) อินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) จำนวน 1 บท 7) อติธิติฉันท์ (อติธฺฤติ Atidhṛti) 19 พยางค์ จำนวน 3 บท เป็น สัททูลวิกกีฬิตะ (ศารฺทูลวิกฺรีฑิตะ Śārdūlavikrīḍita) 8) ติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ และชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ จำนวน 2 บท เป็น อปรวัตตะ (อปรวกฺตฺร Aparavaktra) 9) อัจจัฏฐิฉันท์ (อตฺยษฺฏิ Atyaṣṭi) 17 พยางค์ จำนวน 2 บท เป็น สิขริณี (ศิขริณี Śikhariṇī) 10) อติชคตีฉันท์ (Atijagatī) 13 พยางค์ จำนวน 1 บท เป็น ปหัสสิณี (ปฺรหรฺษิณี Praharṣiṇī) และ 11) อติสักกรีฉันท์ (อติศกฺวรี Atiśakvarī) 15 พยางค์ จำนวน 1 บท เป็น มาลินี (มาลินี Mālinī)

อลังการ หมายถึงเครื่องประดับตกแต่งบทประพันธ์โดยใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายละเอียดลึกซึ้ง ชาดกทั้ง 3 เรื่องนี้เพียบพร้อมด้วย 1) สัททาลังการ 10 ประเภท คือ (1) ปสาทคุณ (ปฺรสาท Prasādaguṇa) (2) โอชคุณ (Ojaguṇa) (3) มธุรตาคุณ (มธุวฺรตาคุณ Madhu-vratāguṇa) (4) สมตาคุณ (Samatāguṇa) (5) สุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ Sukumāratāguṇa) (6) สิเลสคุณ (ศฺลิษฺฏคุณ Śliṣṭaguṇa) (7) อุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ Udāratvaguṇa) (8) กันติคุณ (กานติคุณ Kāntiguṇa) (9) อัตถพยัตติคุณ (อรถวยักติคุณ Arthavyaktiguṇa) (10) สมาธิคุณ (Samādhiguṇa) 2) อัตถาลังการ ในชาดกทั้ง 3 เรื่อง มี 3 ประเภท คือ (1) รูปกาลังการ (Rūpakā-lankāra) การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย (2) อุปมาลังการ (Upamā-lankāra) การเปรียบเทียบความเหมือนกันระหว่างสิ่งสองสิ่ง 3) รสีอลังการ (Rasī-alankāra) อลังการมีอรรถรส กล่าวคือประพันธ์ให้เกิดรสต่าง ๆ มีสิงคารรส (ศฤงคารรส Śringārarasa-ความซาบซึ้งในความรัก) เป็นต้น

4. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม พบว่า

เรื่องราวในชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเป็นเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงหลักธรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี โดยจะศึกษาในประเด็นเหล่านี้ คือ ค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เป็นลำดับดังต่อไปนี้

1) ค่านิยมในสังคมไทย ค่านิยม มักเกิดจากกระแสความรู้สึกของคนในสังคม ที่ให้การยอมรับและให้คุณค่าแก่สิ่งใดทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ส่งผลให้เป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การครอบครองหรือควรแก่การปฏิบัติ โดยขอยกค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามีและค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน ดังนี้ (1) ค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี ค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี ปรากฏในเรื่องกุมภชาดก ยังคงมีปรากฏอยู่ในสังคมไทย ทำให้ครอบครัวและสังคมมีความสงบสุข หากภรรยาไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ทำให้ทั้งตนเอง ครอบครัวและสังคมมีความเดือดร้อน ซึ่งแท้จริงแล้วทั้งสามีและภรรยาก็ควรมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ให้เกียรติ เคารพซึ่งกันและกัน (2) ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน การอยู่ร่วมกันของคนในสังคม สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ คือการอ่อนน้อมถ่อมตน ต้องรู้จักประมาณตน ปรากฏในเรื่องสุปปารกชาดก ที่พ่อค้าทั้งหลายรู้จักการประมาณในความรู้ความสามารถของตน ในการทำงานหรืออยู่ร่วมกับคนในสังคม จำเป็นจะต้องรู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน

2) ความเชื่อในสังคมไทย ความเชื่อ หมายถึงความรู้สึกนึกคิดของคนในอดีตที่สืบทอดติดต่อ ๆ กันมา และมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชน โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความเชื่อจะมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ความเชื่อดังกล่าวที่สอดคล้องกับชาดก อาทิเช่น ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ คนในสังคมไทยจะถูกปลูกฝังเรื่องนี้มาตั้งแต่เด็กโดยพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติผู้ใหญ่ จะอบรมสั่งสอนเด็กให้มีความเชื่อในเรื่องศีลธรรม อันสืบ

เนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องบุญบาป เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด สอนเรื่องการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วเมื่อเป็นผู้ใหญ่ ความเชื่อนี้ยังคงมีอยู่ในคนไทยแทบทุกคน ซึ่งปรากฏอยู่ในชาดกแทบจะทุกเรื่องมีตัวอย่างเช่นเรื่องสวรรค์ ในกุมภชาดก เรื่องกรรมในขันติวาทิชาดก พุทธศาสนิกชนทั่วไปล้วนมีความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ จึงได้ปฏิบัติธรรมเพื่อทำให้จิตใจมีความสงบสุขในชาติปัจจุบัน และสะสมบุญกุศลไปสู่โลกหน้าคือสวรรค์ เหล่านี้เป็นตัวอย่างของความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ที่ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตคนไทย

3) การประพฤติธรรม การประพฤติธรรมถือว่าเป็นยารักษาจิตที่ต้องส่องเสพเพื่อเป็นภูมิคุ้มกันยามถึงคราวตกทุกข์ได้ยาก ย่อมได้รับความช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ แม้แต่เทวดายังต้องมาช่วยให้รอดปลอดภัย ปรากฏในกุมภชาดก ผู้ที่ประพฤติธรรมแล้วพ้นภัยเมื่อยามตกทุกข์ ปรากฏในสุปปารกชาดก การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาอันถือเป็นการรักษาศีลทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุข ปรากฏในกุมภชาดก นอกจากนี้ ยังปรากฏการประพฤติปฏิบัติขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นแม้ถูกทำร้ายก็ไม่คิดร้ายต่อผู้กระทำผิดและยังให้อภัยเขา ปรากฏในขันติวาทิชาดก

การประพฤติธรรมนั้นยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยได้อาศัยสื่อจากเรื่องราวในชาดกนำมาใช้ในการถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน เห็นได้ว่าหลักธรรมจากชาดกเหล่านี้ ยังส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม และมีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของคนไทยอยู่เป็นอันมาก

4) หลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ชาดกทั้ง 3 เรื่องได้แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีและมุ่งแสดงให้เห็นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการบำเพ็ญบารมีเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นให้พฤติกรรมของพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้อ่านเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติพัฒนาตนพัฒนาคนและสังคมให้มีความสุข ทั้งนี้ สุปปารกะ ท้าวสักกเทวราช และกุณฑลดาบสโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี และเมตตาบารมี โดยเฉพาะเมตตาบารมี คือความรัก ความเยื่อใยที่มีต่อกัน เห็นประโยชน์ของผู้อื่นเป็นสำคัญ เป็นคุณธรรมที่ทำให้สัตว์โลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรักความปรารถนาดี ความสุขแก่พ่อค้า ชาวเมือง และโลก ซึ่งได้แสดงให้เห็นคุณธรรมอันเป็นเลิศของพระโพธิสัตว์ซึ่งมิได้มีความลังเลใจแต่อย่างใดในการจะช่วยเหลือสัตว์โลกผู้เดือดร้อนนั้น ๆ เพื่อให้สามารถช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์ได้จนสำเร็จ

นอกจากนี้ยังสอดแทรกคำสั่งสอนที่แสดงให้เห็นผลของผู้ที่ทำกรรมชั่วไว้อย่างชัดเจน ลักษณะการแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นหลักจึงเปนไปตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาซึ่งเปนเหตุให้เกิดพุทธภูมิ บุคคลที่จะบรรลุพุทธภูมิได้ต้องผานการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มาก่อน จึงกล่าวได้ว่าการบำเพ็ญจริยธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นเหตุ พุทธภูมิเป็นผลหลักแห่งโพธิสัตว์จริยานั้นถือว่าจะต้องโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากทุกข์ พระโพธิสัตว์จึงถือว่าเป็นผู้

มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา ชาดกทั้ง 3 เรื่องได้สอดแทรกให้เห็นถึงผลดีของการปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ และโทษของการไม่มีคุณธรรมนั้นซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถพบเหตุการณ์เช่นนี้ในชีวิตประจำวัน และล้วนแล้วแต่ทำให้ชีวิตประสบสุขหรือทุกขภัยต่าง ๆ ทั้งสิ้น คุณธรรมที่สอดแทรกอยู่ในชาดกทั้ง 3 เรื่องเพื่อสอนผู้อ่าน คือ การให้ทาน รักษาศีล ความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์สุจริต และความอดทน บทประพันธ์ที่ร้อยกรองด้วยวิธีการและลีลาการประพันธ์ที่มีระบียบทางภาษาอันงดงามประณีตประหนึ่งพวงดอกไม้ที่งดงาม เพื่อเป็นเสมือนดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ อีกทั้งยังช่วยให้ผู้อ่านได้รับสารธรรมผ่านความไพเราะงดงามของถ้อยคำภาษาด้วย

5. นำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม พบว่า

การศึกษาข้อมูลจากชาดกทั้ง 3 เรื่องที่นำมาเป็นกรณีศึกษานั้น หลักธรรมที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีเพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกปรากฏหลายอย่างตามที่กล่าวมาแล้ว ขอนำเรื่องสุราคือการดื่มน้ำเมาที่ปรากฏในกุมภชาดกมาเป็นประเด็นหลักในการบำเพ็ญศีลบารมี สัจจบารมี และขันติบารมี เพื่อความสงบสุขของตน คนในสังคม และประเทศชาติ

ศีลคือการรักษาภาวะให้เป็นปกติ การดื่มน้ำเมาหรือใช้สารเสพติดทุดชนิดเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตผิดปกติ จึงเป็นสิ่งที่พึงหลีกเลี่ยง เนื่องจากมีโทษต่อตัวเองและคนรอบข้างและที่สำคัญคือหนึ่งในศีล 5 ที่เป็นศีลประจำโลกนั้น ข้อสุดท้ายคือไม่ดื่มน้ำเมาและสิ่งเสพติด เพราะนำมาซึ่งความประมาท อันถือเป็นข้อที่สำคัญที่สุดในศีล 5 ข้อนั้นด้วย ดังนั้น การไม่ดื่มน้ำเมาและไม่เสพสิ่งเสพติดจึงจัดเป็นอุดมมงคลนำพาความสงบสุขมาให้กับตนเอง ครอบครัวและสังคม ศีลจึงจำเป็นสำหรับทุกฝ่าย ถ้าทุกฝ่ายตั้งมั่นอยู่ในศีล บ้านเมืองก็สงบสุข ปราศจากโจรผู้ร้ายและทุจริตทั้งปวง” (Somdet Phra Nyanasamvara (Charoen Suvaḍḍhano) 1988: 108)

สัจจะ หมายถึง ความจริง (Phra Brahmagunabhorn (P.A.Paytto), 2013: 318) คือพูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้ ทำไว้อย่างไรก็แจ้งไปตามที่ทำนั้น หรือได้เห็นสิ่งใดก็รับว่าเห็นสิ่งนั้น สัจจะนี้มีลักษณะเป็นความซื่อตรง คำพูดจริงเป็นสัจจวาจา ตรงกันข้ามกับการพูดเท็จ สัจจะที่ปรากฏในชาดก คือพฤติกรรมแสดงออกโดยความเห็นภาวะที่จริง ลักษณะของสัจจะเป็นธรรมะที่แสดงถึงความเป็นจริง และความเป็นจริงที่มีอยู่เช่นนั้น เรื่องสัจจะนี้ปรากฏในสุปปารกชาดกที่สุปปารกโพธิสัตว์ช่วยเหลือพ่อค้าและคนเรือทั้งหลาย ทั้งนี้ สุปปารกโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญสัจจบารมีคือกล่าวความจริงที่มีอยู่ในตัวจริง ๆ ทำให้เจ้าของสัจจะรอดพ้นจากภยันตรายต่าง ๆ ได้ และยังสามารถช่วยให้คนอื่นรอดพ้นจากภยันตรายได้ด้วย

ดังนั้น บุคคบพึงพัฒนาตนด้วยสัจจบารมี สัจจะคือความซื่อสัตย์ จริงใจ ไม่กล่าวคำคลาดเคลื่อนไปจากหลักความเป็นจริงหรือจากหลักธรรม มีความมุ่งมั่นตั้งใจรักษาสัจจะ ดังเช่นสุปปารกะมุ่งรักษาสัจจะไว้ด้วยชีวิตทั้งสัจจะที่มีต่อตนเองและต่อผู้อื่น

ขันติ ความอดทน หมายถึงการรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดินซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีคนเทอะไรลงไป จะเป็นของเสีย ของสกปรกหรือของหอม ของดีงามก็ตาม

ลักษณะของขันติ ความอดทนมี 4 อย่าง (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Tipitaka (Pali), 34/1348/302) คือ 1) อธิวาสนตา-มีความอดกลั้น 2) อจณฺฑิกฺกำ-เป็นผู้ไม่ดุร้าย 3) อนสฺสุโรโป-ไม่ปลูกน้ำตาให้แก่ใคร ๆ 4) อตฺตมนตา จิตฺตสฺส-มีใจเบิกบานแจ่มใสอยู่เป็นนิตย์

ใครก็ตามรู้จักการอดทนอดกลั้นอดใจ ย่อมเป็นมงคลอันประเสริฐ ความอดใจไม่โลภ โกรธ หลงในอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกายนั้นเรียกว่า ขันติ ความอดใจไม่โกรธ พยาบาท อาฆาต จองเวร แช่งด่ามนุษย์ และสัตว์ ทำจิตใจเป็นกลางไม่รักไม่ชัง ด้วยกำลังปัญญารู้เท่าทันสังขารว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่โลภ ไม่โกระ ไม่หลง ในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้ก็เรียกว่า ขันติ คือ ความอดใจอันเป็นที่สรรเสริญแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายดังพระพุทธพจน์บทบาลีว่า “ขนตี ปรมำ ตโป ตีติกฺขา” (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Tipitaka (Pali), 10/90/43) แปลว่า ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้นเป็นธรรมอันเป็นเครื่องเพียรเผากิเลสอย่างยิ่ง อนึ่ง ความอดทนซึ่งลมและแดด ความหนาว ความร้อน ความหิวข้าว กระหายน้ำ และความอดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดจากความอาพาธความเจ็บไข้ ไม่ย่อท้อที่จะก่อสร้างทางกุศล ทาน ศีล ภาวนา ก็ชื่อว่า ขันติ ความอดทน

ขันติจะเกิดขึ้นได้เพราะมี 1) หิริ ความละอายใจ 2) โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป ธรรมทั้ง 2 ประการนี้ ย่อมสร้างให้เกิดความอดทนอนกลั้น ไม่ลุแก่อำนาจของกิเลสทั้งหลาย ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงประโยชน์ของความเป็นคนมีขันติ จึงสรุปได้ดังนี้ 1) ทำให้ไม่เศร้าโศกาอาลัย 2) ทำให้ได้รับคำสรรเสริญจากบัณฑิต 3) ทำให้ไม่มากด้วยเวรภัย 4) เป็นปัจจัยให้บรรลุมรรผลนิพพาน

เมื่อทราบถึงโทษของการดื่มน้ำเมา และประโยชน์ของประพฤติธรรมคือ ศีล สัจจะ และขันติแล้ว บุคคลผู้ปรารถนาความสุขความเจริญในชีวิต ซึ่งความสุขความเจริญย่อมเป็นที่ปรารถนาของทุก ๆ คน และทุก ๆ คนย่อมเคยประสบความสุขความเจริญมาแล้ว ในสังคมปัจจุบัน โลกเต็มไปด้วยสารเสพติดที่มีทั้งคุณและโทษ โดยเฉพาะน้ำเมาเมื่อดื่มแล้วจะทำให้เกิดผลต่อระบบประสาทส่วนกลาง โดยโทษของน้ำเมานั้นอาจมีตั้งแต่ขั้นเบา ไปจนถึงขั้นรุนแรงอย่างเช่น เสียการทรงตัว พูดไม่ชัด และที่รุนแรงคือหมดสติ ดังนั้น น้ำเมาจึงถูกควบคุมทั้งการจำหน่ายและการผลิต จากกฎหมายอย่างเคร่งครัด โทษของการดื่มน้ำเมาต่ออวัยวะภายในของร่างกาย ด้านสุขภาพ เป็นสาเหตุหลักในการเสียชีวิต มีผลเสียทั้งในระยะสั้นและระยะสะสม หากดื่มน้ำเมาติดต่อกันเป็นระยะเวลายาวนานจะส่งผลอย่างแน่นอนกับระบบความจำ ระบบประสาท ระบบเลือด ความดัน และที่ส่งผลโดยตรงต่ออวัยวะในร่างกายคือ “ตับ” พิษภัยจากน้ำเมายังส่งผลต่อสมองที่รุนแรงขึ้นหากดื่มตั้งแต่อายุยังน้อย ดังนั้น บุคคลที่หวังความเจริญให้กับชีวิตของตน คนในสังคม และประเทศชาติ พึงน้อมนำหลักธรรม

คือการรักษาศีล โดยเฉพาะศีลข้อที่ 5 มารักษาอย่างจริงจัง เมื่อสมาทานแล้วก็ตั้งใจรักษาตามสัจจ-วาจาที่ได้เปล่งออกไป คือพูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้ การกระทำเช่นนี้เรียกว่า การพูดความจริงและหนุนด้วยหลักธรรมที่เป็นฐานสำคัญคือขันติ ความอดทนอดกลั้นเปนธรรมอันเปนเครื่องเพียรเผากิเลสอยางยิ่งโดยเฉพาะกิเลสคือความต้องการที่จะดื่มเมื่อคิดถึง รับรู้ และเห็นน้ำเมาที่ยั่วยวนให้เกิดความต้องการจะดื่ม บุคคลผู้ต้องการลด ละ เลิกน้ำเมา จึงต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งโดยประพฤติปฏิบัติตามศีล สัจจะ และขันติที่สมาทานเอาไว้อย่างตั้งใจจริงจึงจะสำเร็จผลตามปรารถนาได้

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ผู้วิจัยได้รวบรวมเรียบเรียงหลักธรรมที่ปรากฏในชาดกเฉพาะที่นำมาใช้ในการลด ละ เลิกดื่มน้ำเมามาเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเป็นรูปภาพ ดังนี้

รูปภาพ ชุดความรู้ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา

พระพุทธเจ้าทรงสอนธรรมเพื่อนำมาประพฤติปฏิบัติคือลงมือทำจึงจะเกิดผล ดังนั้น การนำหลักธรรมมาพัฒนาชีวิตของตน ครอบครัว และสังคมที่อยู่รอบข้างให้มีความสงบสุขได้อย่างยั่งยืน โดยใช้หลักธรรมที่ปรากฏในชาดกเพื่อป้องกันการดื่มน้ำเมาของตนคนในครอบครัวและสังคมได้แล้ว ทำให้ประชาชนสนใจใส่ใจครอบครัวมากขึ้น เพราะเห็นคุณค่าของครอบครัวและบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นญาติมิตรที่อยู่ใกล้ชิด เมื่อมีความสงบสุข ครอบครัวจะเป็นสุข สังคมก็จะมีความสงบสุขไปด้วย เมื่อคนในสังคมร่วมแรงร่วมใจกันต่างทำหน้าที่ของตนอย่างเข้มแข็ง สามารถที่จะลด ละ เลิกปัญหาการดื่ม

น้ำเมาในสังคมไทยได้ เพราะคนไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันเริ่มมองเห็นโทษในการดื่มน้ำเมา และมองเห็นผลที่แท้จริงจากการลด ละ เลิกการดื่มน้ำเมาที่มีผลทั้งด้านร่างกายและจิตใจ มีการประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม โดยลด ละ เลิกพฤติกรรมที่ไม่ดีและดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำมาพัฒนาชีวิต ให้มีแก่นสารเป็นพื้นฐานให้กิเลสคือความโลภ โกรธ หลง เบาบางลงได้ ส่งผลให้เกิดคุณธรรมต่าง ๆ ในจิตใจ เป็นผู้มีเมตตากรุณา มีหิริโอตตัปปะ มีสัจจะและขันติ จึงส่งผลให้พฤติกรรมของตนเองแสดงออกมาในทางที่ดีและอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสงบร่มเย็นเป็นสุข

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง **วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา** ผู้วิจัยพบว่ายังมีประเด็นที่เป็นสาระสำคัญที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้าอีกมาก เนื่องด้วยคำศัพท์ที่เป็นบทบาลีสันสกฤตนั้น มีบทบาลีสันสกฤตที่เป็นแนวทางในการนำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันอีกมาก แต่ยังขาดการวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์และด้านสังคมเพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ขาดความรู้ภาษาบาลีสันสกฤต จากคัมภีร์ที่เป็นต้นฉบับบทบาลีสันสกฤตด้วยคัมภีร์หลักภาษาคือกลุ่มคัมภีร์สัททาวิเสส ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นประเด็นที่จะศึกษาวิเคราะห์ถอดแบบองค์ความรู้ในบทบาลีสันสกฤตเพื่อเป็นแนวปฏิบัติที่ดีสำหรับผู้แรกเริ่มในการน้อมนำหลักธรรมมาพัฒนาชีวิตต่อไปได้เป็นอย่างดี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

ในการวิจัยเรื่อง **วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา** ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมเนื้อหาชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา อันเป็นเรื่องราวด้านสื่อสนับสนุนการเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นนามธรรมให้มองเห็นเป็นรูปธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น โดยศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและคุณค่าของสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก คุณค่าด้านวรรณศิลป์ อันว่าด้วยการสร้างคำศัพท์ทางไวยากรณ์ บทประพันธ์ฉันทลักษณ์ อลังการในชาดก คุณค่าด้านสังคมในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา อันว่าด้วยค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรม รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา นำมาแยกแยะรากศัพท์ที่ประกอบด้วย ธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ กระบวนการสร้างคำศัพท์ด้วยสูตรทางไวยากรณ์ด้านบาลีสันสกฤตแบบดั้งเดิมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอันจะเป็นคู่มือและสื่อการสอนที่ช่วยให้ผู้สอนสามารถอธิบายคำศัพท์และที่มาของคำศัพท์ที่ปรากฏในชาดกและชาดกมาลาได้เป็นอย่างมีประสิทธิผล

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยการรวบรวมคำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตจากชาดกจำนวน 111 ศัพท์และชาดกมาลาจำนวน 191 ศัพท์ จัดสร้างวิเคราะห์รากศัพท์ที่ประกอบด้วย ธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ ตามหลักไวยากรณ์บาลีสันสกฤต ตลอดถึงคุณค่าด้านวรรณศิปล์ คุณค่าด้านสังคมและจัดทำชุดองค์ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมที่ปรากฏในชาดก แล้วสรุปผลการวิจัยพร้อมทั้งเสนอแนะประเด็นเพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ทางวิชาการ ต่อจากนั้นก็นำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยมาจัดกิจกรรมเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา ทั้งนี้ ได้เริ่มความหมายและความสัมพันธ์ของชาดกกับชาดกมาลา นำเสนอกระบวนการสร้างคำศัพท์ทั้งภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นลำดับไปดังนี้

1) ความหมายและความสัมพันธ์ของชาดกและชาดกมาลา

ชาดก คือ เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำมาแสดงปรารภเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ส่วนชาดกมาลาเป็นผลงานอารยศูรซึ่งประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤต ท่านน่าจะมีชีวิตอยู่ ในราวคริสต์ศักราชที่ 350–400

ชาดกมาลามีความสัมพันธ์ในด้านเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับชาดกพระบาลี อรรถกถา กล่าวได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่อารยศูรน่าจะนำเนื้อหาในชาดกมาลามาจากชาดกพระบาลีนั่นเอง แต่เปลี่ยนแปลงการเน้นย้ำหลักธรรมคำสั่งสอนให้แตกต่างออกไป

2) กระบวนการสร้างคำศัพท์บาลีสันสกฤตตามสูตรไวยากรณ์แบบดั้งเดิม

มนุสฺสา ศัพท์เดิมมาจาก มนุสฺส (√มน โพธเน-รู้, คพฺเพ-โอ้อวด, อภฺยาสปูชาสุ-เกิดบ่อย ๆ, บูชา, ธารเณ-ทรงไว้ /มนุ โพธเน-รู้ + อุสฺส) + โย ปฐมาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

มน/มนุ	มน/มนุ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
มนฺ ~~อ~~/มนฺ ~~อุ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
มนฺ/มนฺ + อุสฺส	ลง อุสฺส ปัจจัย	มนุปูรสุณาทีหิ อุสฺสนุสิสา (673:683)
มนฺ + อุสฺส	อุสฺส ปัจจัยชื่อว่ากิต	อญฺเญ กิตฺ (546:562)
มนฺ + อุสฺส	อุสฺส กิตปัจจัยลงในกัตตุวาจก	กตฺตริ กิตฺ (624:563)
มนุสฺส	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)
สำเร็จรูปเป็น **มนุสฺส**		
มนุสฺส	เป็นศัพท์กิต	
มนุสฺส	ตั้งให้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธพจน์	ชินวจนยุตฺตํ หิ (52:60)
มนุสฺส มนุสฺส มนุสฺส	ตั้งเป็นนาม	ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา ตเว ตุนาทีสุ จ (601:334)
มนุสฺส	ทำเป็นเอกเสส	สรูปานเมกเสสฺวสกึ 388:68)
มนุสฺส + โย	ลง โย วิภัตติ หลังนาม	ตโต จ วิภตฺติโย (54:62)
มนุสฺส + โย	โย ชื่อว่า ปฐมาวิภัตติ	สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ (55:63)
มนุสฺส + โย	โดยไม่แย้งกับพระพุทธพจน์	ตทนุปโรเธน (56:64)
มนุสฺส + โย	ลง โย ปฐมาวิภัตติเพื่อให้ทราบลิงค์	ลิงฺคตฺเถ ปฐมา (284:65)
มนุสฺส + โย>อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพฺพโยนีนมาเอ (107:69)
มนุสฺสฺ อ + อา	แยกพยัญชนะจากสระ	ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (10:12)
มนุสฺสฺ ~~อ~~ + อา	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (83:67)

มนุสฺสา	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **มนุสฺสา**

ปุจฺฉาม ศัพท์เดิมมาจาก √ปุจฺฉ ปญฺหปฺปมาณิสุ-สอบถาม, ประมาณ-เทียบ + อ + ม วัตตมานาวิภัตติ มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปุจฺฉ	ปุจฺฉ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตโว (457:424)
ปุจฺฉ ~~อ~~	ลบสระท้ายธาตุ	ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส (521:425)
ปุจฺฉ + ม	ม ชื่อว่า วัตตมานา	วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห (423:426)
ปุจฺฉ + ม	ลง ม วัตตมานาในปัจจุบัน	วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน (414:428)
ปุจฺฉ + ม	ม ชื่อว่าปรัสสบท	อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺส ปทานิ (406:429)
ปุจฺฉ + ม	ลงปรัสสบทในกัตตุวาจก	กตฺตริ ปรสฺสปทํ (456:430)
ปุจฺฉ + ม	ม ชื่อว่า อุตตมบุรุษ พหุวจนะ	เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา (408:431)
ปุจฺฉ + ม	ลง ม อุตตมบุรุษ พหุวจนะ	อมฺเห อุตฺตโม (412:437)
ปุจฺฉ + อ + ม	ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ	ภูวาทิโต อ (445:433)
ปุจฺฉ + อ>อา + ม	ทีฆะ อ เป็น อา	อกาโร ทีฆํ หิมิเมสุ (478:438)
ปุจฺฉาม	นำพยัญชนะประกอบสระหลัง	นเย ปรํ ยุตฺเต (11:14)

สำเร็จรูปเป็น **ปุจฺฉาม**

ชราชฺญยา ศัพท์เดิมมาจาก ชราชฺญา (ชรา [√ชฺฤษฺ + องฺ + ฏาปฺ] + อาชฺญา [อางฺ + √ชฺญา + องฺ + ฏาปฺ]) + ฏา มีวิธีทำรูปดังนี้

ชรา มาจาก ชฺฤษฺ + องฺ + ฏาปฺ มีวิธีทำดังนี้

ชฺฤษฺ	ชฺฤษฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ชฺฤษฺ + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
ชฺฤษฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
ชฺฤษฺ + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)

ชฺฤษฺ + องฺ	องฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
ชฺฤษฺ + องฺ	ลง องฺ ปรัตยยะ	ษิฑฺภิทาทิภฺโย’งฺ (3-3-104)
ชฺฤษฺ + องฺ	ษฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ชฺฤษฺ + องฺ	งฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
ชฺฤษฺ + อ	ลบ ษฺ และ งฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ช ฤ>อรฺ + อ	ฤ เป็นขั้นคุณคือ ฤ เป็น อรฺ	ฤทฺฤโศ’งิ คุณะ (7-4-16)
ชรฺ + อ + ฏาปฺ	ลง ฏาปฺ สตรีปรัตยยะ	อชาทฺยตษฺฏาปฺ (4-1-4)
ชรฺ + อ + ฏาปฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ชรฺ + อ + ฏาปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
ชรฺ + อ + ฏ อา ป	ลบ ฏ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ชรฺ + อ+อา>อา	เปลี่ยน อ กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **ชรา**

อาชฺญา มาจาก อางฺ + ชฺญา + องฺ + ฏาปฺ มีวิธีทำดังนี้

อางฺ + ชฺญา	ชฺญา ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
อางฺ + ชฺญา + กฺฤตฺ	ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤทติงฺ (3-1-93)
อางฺ + ชฺญา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะ หลังธาตุ	ธาโตะ (3-1-91)
อางฺ + ชฺญา + กฺฤตฺ	ลง กฺฤตฺปรัตยยะในกัตตุวาจก	กรฺตริ กฺฤตฺ (3-4-67)
อางฺ + ชฺญา + องฺ	องฺ ปรัตยยะ ชื่อว่ากฺฤตฺ	กฺฤตฺยาะ (3-1-95)
อางฺ + ชฺญา + องฺ	ลง องฺ ปรัตยยะ	อาตศฺโจปสรฺเค (3-3-106)
อางฺ + ชฺญา + องฺ	งฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)
อางฺ + ชฺญา + อ	ลบ งฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อาชฺญา + อ + ฏาปฺ	ลง ฏาปฺ สตรีปรัตยยะ	อชาทฺยตษฺฏาปฺ (4-1-4)
อาชฺญา + อ + ฏาปฺ	ฏ ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
อาชฺญา + อ + ฏาปฺ	ปฺ ชื่อว่าอิตฺ	หลนฺตฺยมฺ (1-3-3)
อาชฺญา + อ + ฏอาป	ลบ ฏ และ ปฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
อาชฺญา + อ + อา	ลบ อ (องฺ) ปรัตยยะ	อโต โลปะ (6-4-48)
อาชฺญ อา+อา>อา	เปลี่ยน อา กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)

สำเร็จรูปเป็น **อาชฺญา**

ชรา + อาชฺญา	เป็นศัพท์สมาส	
ชรฺ อา+อา>อา ชฺญา	เปลี่ยน อา กับ อา เป็น อา	อก สวรฺเณ ทีรฺฆะ (6-1-101)
ชราชฺญา	เป็นปราติปทิกะ (ลิงค์)	กฺฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ (1-2-46)

ชราชฺณา + ฏา	ลงปรัตยยะ หลังปราติปทิกะ	งฺยาปฺปราติปทิกาตฺ (4-1-1)
ชราชฺณา + ฏา	ฏา ชื่อว่า ตฤตียาปรัตยยะ	สฺเวาชสเมาฏฺฉษฏาภฺยามฺ ภิสฺเงภฺยำ ภฺยสฺงสิภฺยามฺภฺยสฺ งโสสามฺงฺโยสฺสุปฺ (4-1-2)
ชราชฺณา + ฏา	ฏา ปรัตยยะ เป็นเอกวจนะ	สุปะ (1-4-103)
ชราชฺณา + ฏา	ลง ฏา ปรัตยยะ ในฐานะอย่างเดียว	ทฺวฺเยกโยรฺทฺวิวจไนกวจเน (1-4-22)
ชราชฺณา + ฏา	ฏา ชื่อว่าวิภักติ	วิภกฺติศฺจ (1-4-104)
ชราชฺณา + ฏา	ฏ ของ ฏา ชื่อว่าอิตฺ	จุฏู (1-3-7)
ชราชฺณา + อา	ลบ ฏ ที่ชื่อว่าอิตฺ	ตสฺย โลปะ (1-3-9)
ชราชฺณ อา>เอ + อา	เปลี่ยน อา ท้าย ชราชฺณา เป็น เอ	อาเงิ จาปะ (7-3-105)
ชราชฺณ เอ>อยฺ + อา	เปลี่ยน เอ เป็น อยฺ	เอโจ’ยวายาวะ (6-1-78)
ชราชฺณยา	ตั้งเป็นบท	สุปฺติงนฺตำ ปทมฺ (1-4-14)

สำเร็จรูปเป็น **ชราชฺณยา**

ปริศงฺกฺยเต ศัพท์เดิมมาจาก ปริ + ศงฺกฺ ธาตุ + ยกฺ ปัจจัย + ต วิภักติ หมวด ลฏฺ ฝ่ายอาตมเนบท มีวิธีทำรูปโดยใช้สูตรต่อไปนี้

ปริ + ศงฺกฺ	ศงฺกฺ ชื่อว่าธาตุ	ภูวาทโย ธาตวะ (1-3-1)
ปริ + ศงฺกฺ + ลฏฺ	ลง ลฏฺ ในปัจจุบันกาล	วรฺตมาเน ลฏฺ (3-2-123)
ปริ + ศงฺกฺ + ลฏฺ	ลฏฺ เป็นฝ่ายอาตมเนบท	ตงานาวาตฺมเนปทมฺ (1-4-100)
ปริ + ศงฺกฺ + ลฏฺ>ต	ใช้ ต แทน ลฏฺ	ติปฺตสฺฌิสิปฺถสฺถมิพฺวสฺมสฺตา ตำฌถาสาถำธฺวมิฑฺวหิมหิงฺ (3-4-78)
ปริ + ศงฺกฺ + ต	ต เป็น ประถมบุรุษ	ติงสฺตรีณิ ตฺรีณิ ปฺรถม-มธฺยโมตฺตมาะ (1-4-101)
ปริ + ศงฺกฺ + ต	ต เป็น เอกวจนะ	ตานฺเยกวจนทฺวิวจน-พหุวจนานฺเยกศะ (1-4-102)
ปริ + ศงฺกฺ + ต>เต	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	ฏิต อาตฺมเนปทานำ เฏเร (3-4-79)
ปริ + ศงฺกฺ + ยกฺ + เต	ลง ยกฺ ปัจจัยในกรรมวาจก	สารฺวธาตุเก ยกฺ (3-1-67)
ปริ + ศงฺกฺ + ยกฺ + เต	กฺ ชื่อว่าอิตฺ	ลศกฺวตทฺธิเต (1-3-8)

ปริ + ศงฺกฺ + ย + เต ลบ กฺ ที่ชื่อว่าอิตฺ ตสฺย โลปะ (1-3-9)
สำเร็จรูปเป็น **ปริศงฺกฺยเต**

3) คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ คือ ความไพเราะของบทประพันธ์ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการตามรสความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน วรรณคดีบาลีสันสกฤตเรียกการประดับตกแต่งที่ทำให้บทกวีมีความไพเราะว่า “อลังการ” ในชาดกทั้ง 3 เรื่องมีความงามในด้านฉันทลักษณ์ และมีรสของอลังการที่เป็นเลิศ แม้แต่การวางตัวละคร การปรับปรุงแก้ไขคำให้มีรสของอลังการยังสามารถแสดงความสุนทรีย-รสออกมาได้อย่างสมบูรณ์

ฉันทลักษณ์ในชาดกและชาดกมาลา

ชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาเป็นวรรณคดีบาลีสันสกฤตซึ่งประพันธ์ด้วยภาษาบาลีสันสกฤต ในรูปแบบของร้อยแก้ว (Prose) โดยมีร้อยกรอง (Verse) ที่เรียกว่าคาถาแทรกผสมอยู่ด้วย คาถาคือบทร้อยกรองในภาษาบาลีสันสกฤตนิยมเรียกกันว่า ฉันท์ อันเป็นเหตุให้เกิดคาถา ส่วนคาถาเป็นผลของฉันท์ ฉันท์ 1 บทประกอบด้วยหน่วยนับซึ่งเรียกว่าบาท จำนวน 4 บาท แต่ละบาทมีการกำหนดกลุ่มพยางค์แตกต่างกันออกไปเรียกว่า คณะ (gaṇa) หนึ่งคณะมี 3 พยางค์ แต่ละกลุ่มพยางค์มีกำหนดพยางค์เสียงหนัก ครุ (คุรุ) ในงานวิจัยนี้ ขอใช้สัญลักษณ์ 2 แทนเสียงหนัก (ครุ) และพยางค์เสียงเบา (ลหุ) ใช้สัญลักษณ์ 1 แทนเสียงเบา (ลหุ) สลับกันไป ฉันท์แต่ละชนิดมีข้อกำหนดในการใช้คณะแตกต่างกันออกไป

คำประพันธ์ในส่วนที่เป็นร้อยกรองในสุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดกของชาดกพระบาลี จำนวน 48 บท ประกอบด้วยคาถา 6 ประเภท และชาดกมาลา จำนวน 135 บท ประกอบด้วยคาถา 21 ประเภท รวมจำนวนทั้งสิ้น 183 บท ประกอบด้วยคาถา 23 ประเภท โดยแบ่งฉันท์ประเภทต่าง ๆ จำนวน 9 ฉันท์

ทั้งนี้ มีการใช้คาถาแต่ละประเภท เรียงลำดับจากการใช้มากไปหาน้อย ดังนี้

อุปชาติ (Upajāti) มีจำนวน 88 บท เป็นคาถาที่ใช้มากที่สุดในสามเรื่องนี้ มีการกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 11 พยางค์ และเป็นคาถาที่ผสมกันระหว่างคาถาตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป ส่วนใหญ่นิยมผสมกันระหว่างอินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) กับอุเปนทวชิระ (อุเปนฺทฺรวชฺรา Upendravajrā) หรือเป็นคาถาที่ผสมคาถาหลายประเภทซึ่งมีพยางค์ไม่เท่ากันในแต่ละคาถาก็เรียกว่าอุปชาติ ได้

ตามนัยแรก อุปชาติเป็นคาถาผสมระหว่างอินทวชิระกับอุเปนทวชิระเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับคาถาอื่น ส่วนนัยหลัง คาถานี้เป็นคาถาผสมระหว่างคาถาหลายประเภทในฉันท์วรรณพฤติที่มีพยางค์เท่ากันและต่างกัน ดังนั้น อุปชาตินี้จึงมีประเภทมากมายนับไม่ถ้วน

ลักษณะของอุปชาติ คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

อนนฺตโรทีริตลกฺษฺมภาเชา ปาเทา ยทียาวุปชาตยสฺตาะ.

แปลว่า “คาถาที่มีบาทอันเข้าถึงลักษณะของอินทวชิระ และอุเปนทวชิระที่กล่าวติดกับคาถานี้ ชื่อว่าอุปชาติ”

อิตฺถ์ กิลานฺยาสฺวปิ มิศฺริตาสุ สฺมรนฺติ ชาติษฺวิทเมว นาม.

แปลว่า “บัณฑิตทั้งหลายระลึกอยู่ว่า เมื่อคาถาชนิดอื่น ๆ จากนั้นผสมกัน ก็เป็นอุปชาติโดยแท้”

อินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) คือ คาถาที่ประกอบด้วย ต ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ในบาททั้ง 4 คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

สฺยาทินฺทฺรวชฺรา ยทิ เตา ชเคา คะ.

แปลว่า “คาถาที่มี ต คณะ 2 คณะ, ช คณะ และครุ 2 ตัว ชื่อว่าอินทวชิระ”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

อินฺทาทิกา ตา วชิรา ชคาโค.

แปลว่า “คาถาที่มี ต ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ ชื่อว่าอินทวชิระ”

ลักษณะของอินทวชิระ

มีคณะ 3 คณะ คือ ต, ต, ช คณะ และครุ 2 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท ดังที่แสดงไว้ในตารางแสดง คือ

อินทวชิรคาถา มี 11 พยางค์				
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
ต	ต	ช	ค	ค
2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2

อุเปนทวชิระ (อุเปนฺทฺรวชฺรา Upendravajrā) คือ คาถาที่ประกอบด้วย ช ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ในบาททั้ง 4 คัมภีร์วฤตตรัตนากรกล่าวว่า

อุเปนฺทฺรวชฺรา ชตชาสฺตโต เคา.

แปลว่า “คาถาที่มี ช คณะ, ต คณะ, ช คณะ และครุ 2 ตัว ชื่อว่า อุเปนทวชิระ”

คัมภีร์วุตโตทัยกล่าวว่า

อุปาทิกา สาว ชตา ชคา โค.

แปลว่า “คาถาที่มี ช ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ ชื่อว่าอุเปนทวชิระ”

ลักษณะของอุเปนทวชิระ

มีคณะ 3 คณะ คือ ช, ต, ช คณะ และคุรุ 2 พยางค์เรียงลำดับกันไปในทุกบาท ดังที่แสดงไว้ในตาราง คือ

อุเปนทวชิรคาถา มี 11 พยางค์				
1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
ช	ต	ช	ค	ค
1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2

อุปชาตินัยแรก คือ คาถาผสมกันระหว่างอินทวชิระกับอุเปนทวชิระ มีปรากฏในชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

น เม ปิตา วา อถวาปิ มาตา
เอตาทิโส ยาทิสโก ตุวัสิ
หิตานุกมฺปี ปรมตฺถกาโม
โสหำ กริสฺสำ วจนำ ตวชช.

กุมภชาดก (พระบาลี) คาถาที่ 60

บาทที่	พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
1	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	น เม ปิ	ตา วา อ	ถ วา ปิ	มา	ตา
2	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	เอ ตา ทิ	โส ยา ทิ	ส โก ตุ	วำ	**สิ**
3	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	หิ ตา นุ	กมฺ ปี ป	ร มตฺ ถ	กา	โม

4	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	โส หำ ก	ริสฺ สำ ว	จ นำ ต	วชฺ	**ช**

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฏฺฐุภฺ Triṣṭuph) ประเภทอุปชาติ ผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 และที่ 3 ของคาถานี้ เป็นอุเปนทวชิระ ส่วนบาทที่ 2 และที่ 4 เป็นอินทวชิระ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างอุเปนทวชิระและอินทวชิระในบาททั้ง 4

พยางค์ว่า สิ ท้ายบาทที่ 2 และพยางค์ ช ท้ายบาทที่ 4 จัดเป็นปาทันตครุ คือสระสั้น ที่ประกอบกับพยัญชนะอยู่ท้ายบาท จัดเป็นครุพิเศษมีใช้เฉพาะในคาถาเท่านั้น

วิภิทฺยมาโนรฺมิวิกีรฺณเผนศฺจณฺฑานิลาสฺผาลนภีมนาทะ |
ไนภฺฤตฺยนิรฺมุกฺตสมครฺโตยะ กฺษเณน เราทฺระ สมภูตฺ สมุทฺระ || 4 ||
สุปารคชาดก (ชาดกมาลา) คาถาที่ 4

บาทที่	พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
1	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	วิ ภิทฺ ย	มา โนรฺ มิ	วิ กีรฺ ณ	เผ	นศฺ
2	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	จณฺ ฑา นิ	ลาสฺ ผา ล	น ภี ม	นา	ทะ
3	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	ไน ภฺฤตฺ ย	นิรฺ มุกฺ ต	ส มคฺ ร	โต	ยะ
4	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค

	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	กฺษ เณ น	เราทฺ ระ ส	ม ภูตฺ ส	มุทฺ	ระ

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฏุภฺ Triṣṭuph) ประเภทอุปชาติ ผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 และที่ 4 ของคาถานี้ เป็นอุเปนทวชิระ ส่วนบาทที่ 2 และที่ 3 เป็นอินทวชิระ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างอุเปนทวชิระและอินทวชิระในบาททั้ง 4

นิเษวฺย ยทฺทุศฺจริตปฺรสกฺตาะ ปตนฺติ ภีมานฺนรกปฺรปาตานฺ |
ติรฺยคฺคตึ ปฺเรตทริทฺรตำ จ โก นาม ตทฺทฺรษฏุมปิวฺยวสฺเยตฺ || 27 ||
กุมภชาดก (ชาดกมาลา) คาถาที่ 27

บาทที่	พยางค์				
	1 2 3	4 5 6	7 8 9	10	11
1	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	นิ เษวฺ ย	ยทฺ ทุศฺ จ	ร ตปฺ ร	สกฺ	ตาะ
2	**อุเปนทวชิระ**				
	ช	ต	ช	ค	ค
	1 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	ป ตนฺ ติ	ภี มานฺ น	ร กปฺ ร	ปา	ตานฺ
3	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	ติรฺ ยคฺ ค	ตึ ปฺเร ต	ท ริทฺ ร	ตำ	จ
4	**อินทวชิระ**				
	ต	ต	ช	ค	ค
	2 2 1	2 2 1	1 2 1	2	2
	โก นา ม	ตทฺ ทฺรษฺ ฏุ	ม ปิวฺ ย	วสฺ	เยตฺ

คาถานี้เป็นติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) ประเภทอุปชาติ ผสมกันหลายคาถา คือ บาทที่ 1 และที่ 2 ของคาถานี้ เป็นอุเปนทวชิระ ส่วนบาทที่ 3 และที่ 4 เป็นอินทวชิระ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติที่ผสมระหว่างอุเปนทวชิระและอินทวชิระในบาททั้ง 4

อลังการในชาดกและชาดกมาลา

อลังการ คือ การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะ และโวหารที่มีความหมายลึกซึ้ง จึงน่าจะเป็นส่วนสำคัญที่ผู้ประพันธ์มักจะใช้ในงานประพันธ์ของตน การใช้ภาษากวีนิพนธ์ที่ประดับด้วยอลังการจนต่างไปจากภาษาธรรมดา

วรรณคดีบาลีสันสกฤตนั้นมีอลังการ 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ สัททาลังการ (ตกแต่งทางเสียง) ซึ่งประกอบด้วยรส 10 รส และ อัตถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) ที่ปรากฏในวรรณคดี เฉพาะในงานวิจัยนี้ ขอนำมากล่าวเฉพาะที่ปรากฏในชาดก ส่วนอัตถาลังการ (ตกแต่งทางความหมาย) ในวรรณคดีบาลีสันสกฤตมีเป็นจำนวนมาก

อลังการที่ปรากฏในชาดก พระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา ที่นำมาเป็นกรณีศึกษานี้ เพียบพร้อมด้วยสัททาลังการ (ศัพทาลังการ) 10 ประการ และอัตถาลังการ (อรถาลังการ) 2 ประเภท ดังที่ผู้วิจัยจะนำมาเสนอตามลำดับ โดยจะนำข้อความจากคัมภีร์กาวยาทรรศะมาอธิบายอลังการแต่ละอย่างโดยสังเขป อีกทั้งจะนำข้อความจากชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลานี้ที่ประดับด้วยอลังการนั้น ๆ มาแสดงพอเป็นตัวอย่างตามสมควร

สัททาลังการ (ศัพทาลังการ ตกแต่งทางเสียง) มี 10 ประเภท อาทิเช่น

อุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ Udāratvaguṇa) คือ การแสดงคุณธรรมอันสูงส่งน่าอัศจรรย์ เช่น ความเสียสละ เป็นต้น หรือการประกอบบทวิเสสนะที่น่าชมเชย ดังคัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวว่า

> อุตฺกฺฤษฺวานฺ คุณะ กศฺจิตฺ ยสฺมินฺนฺกฺเต ปฺรตียเต
> ตทฺทาราหฺวยํ เตน สนาถา กาวฺยปทฺธติะ.
>
> “เมื่อบุคคลกล่าวบทประพันธ์ใด คุณธรรมอันสูงส่งอันใดอันหนึ่ง ย่อมปรากฏบทประพันธ์นั้นชื่อว่าประกอบด้วยอุทารตาคุณ ลำดับแห่งบทประพันธ์ย่อมทรงสง่าด้วยอุทารตาคุณนั้น”

คาถานี้กล่าวถึงลักษณะของอุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ) ว่า อุทารตาคุณ คือ การแสดงคุณธรรมอันสูงส่งน่าอัศจรรย์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การพลีชีพเป็นทาน การยอมสละชีพเพื่อรักษาศีล

ความเพียรกล้าจนไม่คำนึงถึงชีวิต เป็นต้น บทประพันธ์ที่เพียบพร้อมด้วยอุทารตาคุณนี้ ย่อมจะทรงความสง่างามน่าชื่นชมกว่าบทประพันธ์ทั่วไป อุทารตาคุณที่กล่าวถึงในที่นี้ดำรงอยู่ในเนื้อความ ส่วนอุทารตาคุณที่ดำรงอยู่ในศัพท์เป็นความสละสลวยของบทในพากย์

อรฺถินำ กฺฤปณา ทฺฤษฏิสฺตฺวนฺมุเข ปติตา สกฺฤตฺ
ตทวสฺถา ปุนรฺเทว นานฺยสฺย มุขมีกฺษเต.
“ข้าแต่สมมุติเทพ ดวงตาที่ยากไร้ของยาจกได้ประสบกับพระพักตร์ของพระองค์เพียงครั้งเดียว ระยะเวลานั้นย่อมจะไม่แลดูพักตร์ของผู้อื่นอีกเลย”

คาถานี้กล่าวถึงคุณธรรมอันสูงส่งยิ่งในการบริจาคทานของพระราชาว่า เมื่อบรรดาเหล่ายาจกได้เห็นพระพักตร์ที่เปี่ยมด้วยความการุญแล้ว ย่อมไม่แลดูพักตร์ของผู้อื่นอีก เพราะพวกเขาได้รับสิ่งที่ตนต้องการจากพระราชานั้นแล้ว

อิติ ตฺยาคสฺย วากฺเย’สฺมินฺ นฺฤกฺรษฺยะ สาธุ ลกฺษฺยเต
อเนไนว ปถานฺยตฺร สมานนฺยาย’มูหฺยตามฺ.
“ความยิ่งยวดของการบริจาค บุคคลย่อมทราบได้เป็นอย่างดีในพากย์นี้ ผู้มีปัญญาจงตรวจดูกาพย์ที่มีแนวทางเสมอกับนัยนี้เถิด”

ตัวอย่างข้างต้นกล่าวเชิญชวนให้ผู้มีปัญญาคิดแต่งกาพย์ที่มีแนวทางอันแสดงความยิ่งยวดในการบริจาคทานของพระราชาตามที่กล่าวไว้นี้

ศฺลายฺไยรฺ วิเศษไณรฺยุกฺต- มุทารำ ไกศฺจิทิษฺยเต
ยถา ลีลามฺพุชกฺรีฑา- สโร เหมางฺคทาทยะ.
“กวีบางท่านประสงค์เอาบทประพันธ์ที่ประกอบด้วยบทวิเสสนะที่น่าชมเชยว่าเป็นอุทารตาคุณ เช่น ลีลามฺพุช (ดอกบัวงาม) กฺรีฑาสรสฺ (สระเล่นน้ำ) เหมางฺคท (กำไลทอง)”

อุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ) ที่กล่าวไว้แล้วในคาถาก่อน หมายถึง การกล่าวถึงคุณธรรมอันสูงส่ง ตามนัยนี้ คำว่า อุทาร ใช้ในความหมายว่า “สูงส่ง” มีอุทารตาคุณอีกประเภทหนึ่งที่เกี่ยวกับการใช้บทวิเสสนะมาขยายความเพื่อแสดงการชมเชย ตามนัยหลังนี้ใช้ในความหมายว่า “ชมเชย”

อุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ) ตามนัยหลังเป็นความเห็นของกวีบางท่านที่เห็นว่า การประกอบใช้บทวิเสสนะเพื่อชมเชยวิเสสยะให้สูงส่งย่อมยังจิตของผู้อ่านผู้ชมให้รื่นรมย์ด้วยคุณอันสูงส่งเช่นเดียวกัน อนึ่ง ท่านประกอบใช้บทว่า ศฺลายฺไยรฺ (น่าชมเชย) เป็นต้นเป็นพหูพจน์เพื่อแสดงว่า การมีบทวิเสสนะ 1 หรือ 2 บท ไม่นับว่าเป็นอุทารตาคุณในเรื่องนี้ ต้องประกอบด้วยบทวิเสสนะตั้งแต่ 3 บทขึ้นไป จึงจะนับว่าเป็นอุทารตาคุณ

ท่านแสดงตัวอย่างของอุทารตาคุณตามนัยนี้ว่า ลีลามฺพุช (ดอกบัวงาม) คำว่า ลีลา (งาม) เป็นบทวิเสสนะชมเชยดอกบัว คำว่า กฺรีฑา (เล่น) เป็นบทวิเสสนะชมเชยสระ ส่วนคำว่า เหมางฺคท แปลว่า “กำไลทอง” โดยคำว่า เหม (ทอง) เป็นบทวิเสสนะชมเชยกำไลเท้าคือ องฺคท

ตัวอย่างของอุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ) ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

สฺวภาวภูตา มหตี กฺษมา จ ปราปกาเรษฺววิการธีรา |
ตทรฺถยุกฺตาศฺจ กถาวิเศษาะ กีรฺตฺยา มุนีˆ ตๆ ปฺรถยำพภูวุะ || 3 ||

“ความอดกลั้น อันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นนิสัยของพระฤษี แสดงให้ประจักษ์โดยความสงบ อันมิได้แปรเปลี่ยนแม้เมื่อถูกผู้อื่นทำร้าย รวมทั้งการเทศนาอันวิเศษในหลักธรรมข้อนี้ กระทำให้มีกิตติคุณว่าเป็นมุนี”

คาถานี้ประกอบด้วยวิเสสนะที่น่าชมเชย คือบทว่า สฺวภาวภูตา มหตี กฺษมา จ ปราปกาเรษฺววิการธีรา (ความอดกลั้น อันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นนิสัยของพระฤษี แสดงให้ประจักษ์โดยความสงบอันมิได้แปรเปลี่ยนแม้เมื่อถูกผู้อื่นทำร้าย) และ ตทรฺถยุกฺตาศฺจ กถาวิเศษาะ กีรฺตฺยา มุนีˆ ตๆ ปฺรถยำพภูวุะ (รวมทั้งการเทศนาอันวิเศษในหลักธรรมข้อนี้ กระทำให้มีกิตติคุณว่าเป็นมุนี) จึงเป็นอุทารตาคุณที่มีบทวิเสสนะที่ชมเชยพระฤษี

อัตถาลังการ (อรถาลงฺการ ตกแต่งทางความหมาย) ปรากฏในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้มี 3 ประเภท อาทิเช่น

รูปกาลังการ (Rūpakālaṅkāra) คือ การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย

คัมภีร์กาวยาทรรศะกล่าวถึงลักษณะของรูปกาลังการ ดังต่อไปนี้

อุปไมว ติโรภูต- เภทา รูปกมุจฺยเต
ยถา พาหุลตา ปาณิ- ปทฺมๆ จรณปลฺลวะ.

“อุปมาที่มีความต่างกันถูกปกปิดไว้ ท่านเรียกว่า รูปกะ ดังอุทาหรณ์ว่า พาหุลตา (เถาวัลย์คือแขน), ปาณิปทฺมนฺ (ดอกบัวคือมือ), จรณปลฺลวะ (ใบไม้อ่อนคือบาท)”

คาถานี้แสดงเรื่องรูปกาลังการ คือ การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของอุปมานะและอุปไมย หมายความว่า รูปกะนั้นก็คืออุปมานั่นเอง แต่เป็นเรื่องปกปิดความต่างกัน โดยยกเอาแต่ความไม่ต่างกันของวัตถุที่เป็นอุปมานะและอุปไมยขึ้นกล่าวไว้ ก็เป็นที่เข้าใจกันดี โดยไม่ต้องมีศัพท์หรือความใด ๆ ระบุ เช่น พาหุลตา (เถาวัลย์คือแขน), ปาณิปทฺมนฺ (ดอกบัวคือมือ), จรณปลฺลวะ (ใบไม้อ่อนคือบาท) ตัวอย่างเหล่านี้ไม่ต้องระบุอุปมาเข้ามา ก็เป็นอันเข้าใจกันได้ว่าเป็นอุปมา การแต่งที่ประกอบศัพท์ทำนองนี้ เรียกว่า รูปกะ

ตัวอย่างรูปกาลังการ ในชาดกที่เป็นกรณีศึกษานี้ ปรากฏในคาถาว่า

มรกตหริตปฺรไภรฺชไลรฺวหติ นวามิว ศาทฺวลศฺริยำ |
กุมุทรุจิรเผนภูษณะ สลิลนิธิะ กตโม’ยมีกฺษฺยเต || 20 ||

“ทะเลที่เห็นอยู่บัดนี้มีลักษณะแปลกอีก น้ำสีเขียวเหมือนมรกต เหมือนเป็นท้องทุ่งอันงามมีฟองคลื่นเหมือนดอกบัว ทะเลนี้มีนามว่ากระไร”

ในคาถาข้างต้น คำว่า มรกตหริตปฺรไภะ (ด้วยน้ำสีเขียวเหมือนมรกต) เป็นบทอุปมานะและอุปไมยที่รวมเข้าเป็นบทเดียวกัน โดยไม่แยกว่าน้ำสีเขียวเป็นอุปมานะ มรกตเป็นอุปไมย และคำว่า กุมุทรุจิรเผน- (มีฟองคลื่นเหมือนดอกบัว) เป็นบทอุปมานะและอุปไมยที่รวมเข้าเป็นบทเดียวกัน โดยไม่แยกว่าฟองคลื่นเป็นอุปมานะ ดอกบัวเป็นอุปไมย จึงเป็นรูปกาลังการ

4) คุณค่าด้านสังคม คือหลักธรรมในชาดกที่ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี มีค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามีและเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ การประพฤติธรรมอาทิเช่น การให้ทาน การรักษาศีล การแสดงธรรม และการสวดมนต์ และหลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เพื่อมุ่งแสดงให้เห็นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการบำเพ็ญบารมีเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นให้พฤติกรรมของพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้อ่านเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติพัฒนาตนและสังคมให้มีความสงบสุข

5) การนำองค์ความรู้ที่ได้ มาออกแบบพัฒนาคน อาทิเช่น พิษน้ำเมา ซึ่งโทษของการดื่มน้ำเมานั้นมีมากมายที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน การนำหลักธรรม คือการรักษาศีลอย่างจริงจัง เมื่อสมาทานแล้วตั้งใจรักษาตามสัจจวาจาที่ได้เปล่งออกไป และหนุนด้วยหลักธรรมสำคัญคือขันติ ซึ่งต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งโดยประพฤติปฏิบัติตามศีล สัจจะ และขันติที่สมาทานเอาไว้อย่างตั้งใจจริงย่อมสำเร็จผลตามปรารถนาได้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการออกแบบในการนำหลักธรรมดังกล่าวมาใช้ในการป้องกันและบำบัดเกี่ยวกับโรคสุราต่อไป

สถาบันการศึกษาสามารถนำองค์ความรู้และกระบวนการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนระดับปริญญาตรี โท เอก ในรายวิชาเกี่ยวกับชาดก กระบวนการสร้างคำศัพท์ ฉันทลักษณ์ อลังการ และหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยสถานศึกษาเหล่านี้ คือ

-มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม และสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ที่จัดการเรียนวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและภาษาบาลีสันสกฤต สามารถนำชุดความรู้ที่เกิดจากการวิจัย คือ คัมภีร์ที่เป็นเครื่องมือในการสร้างคำศัพท์บทบาลีสันสกฤต แนวทางการวิเคราะห์บทบาลีสันสกฤตในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และบทบาลีในคัมภีร์ภาษาบาลีสันสกฤตที่เกี่ยวกับการอธิบายคำศัพท์ อาจารย์ประจำหลักสูตรสามารถนำผลการศึกษามากำหนดเป็นนโยบายในการจัดทำและพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัย

-นักวิชาการและบุคคลทั่วไป สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์บทบาลีสันสกฤตตามแนวกลุ่มคัมภีร์สัททาวิเสสด้านคำศัพท์ ฉันทลักษณ์ อลังการและหลักธรรมที่ปรากฏในบทบาลีสันสกฤตของพระพุทธศาสนานำไปใช้ได้อย่างถูกต้องไม่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน

2. กิจกรรมด้านวิชาการ

-งานวิจัยเรื่อง **วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา** เป็นงานวิจัยใช้เป็นคู่มือการเรียนการสอนวิชาชาดกศึกษาโดยมีกระบวนการสร้างคำศัพท์บทบาลีสันสกฤตแบบโบราณที่มีปรากฏในพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยได้นำสูตรจากคัมภีร์สายกัจจายนะและปาณินิเป็นหลักในการประกอบรูปศัพท์ และมีคัมภีร์เกี่ยวกับหลักภาษารวมถึงคัมภีร์ประเภทฉันท์ อลังการอื่น ๆ ที่นำมาอ้างอิงทั้งที่เป็นภาษาบาลีและสันสกฤตอีกหลายคัมภีร์ อาทิเช่น ปทรูปสิทธิ สัททนีติ อภิธานัปปทีปิกาสูจิ ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ โมคคัลลานพยากรณะ ฉันโทมัญชรี สุโพธาลังการ ปิงคลฉันทสูตร พุทธิปปสาทนี ปาณินิ วฤตตรัตนากร วฤตตรัตนากรฎีกา กาวยา-ทรรศนะ ฉันโทภารตี อลังการศาสตร์ รสจานทริกา อุณาทิโกษะ ล้วนเป็นกลุ่มคัมภีร์สัททาวิเสสที่เป็นเครื่องมือในการศึกษาภาษาบาลีสันสกฤตที่ประเทศไทยเราขาดช่วงไป ทั้งที่โดยความเป็นจริงบุรพาจารย์ได้ศึกษาสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และในปัจจุบันก็มีสำนักเรียนหลายแห่งที่กำลังฟื้นฟูการเรียนคัมภีร์กลุ่มสัททาวิเสสเหล่านี้ที่เราได้ยินกันว่า มูลกัจจายน์ ดังนั้น ใน

รายงานวิจัยนี้ จึงได้ทำการวิเคราะห์และวินิจฉัยบทบาลีสันสกฤตที่ปรากฏในชาดกและชาดกมาลานี้ โดยใช้คัมภีร์หลักภาษาจากคัมภีร์สัททาวิเสสเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์ดังกล่าว

-มีการพัฒนาทักษะในการค้นคว้าและการวิจัยให้กับนิสิตในระดับปริญญาตรี โท และเอก ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อการเรียนรู้ในมิติที่หลากหลาย เช่น การจัดการศึกษาอิสระ การจัดสัมมนา ระเบียบวิธีวิจัยด้านคำศัพท์บาลีสันสกฤตอันเป็นการอนุรักษ์คัมภีร์สัททาวิเสสเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ตระหนักถึงพระธรรมคำสอนต่าง ๆ ที่อยู่ในรูปของบทบาลีสันสกฤต เมื่อแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ผู้สนใจจะได้ศึกษาค้นคว้าง่ายและสะดวกยิ่งขึ้น

-มีการหารือรับฟังความคิดเห็นและขอเสนอแนะจากพระเถรานุเถระ ผู้บริหารและบุคลากรของหน่วยงานที่เกี่ยวของกับการสงเสริมพระพุทธศาสนา เพื่อวิเคราะหหาแนวทางการอนุรักษ์คัมภีร์สัททาวิเสสสายบาลีสันสกฤต โดยเฉพาะในสวนที่เกี่ยวกับพระไตรปิฎกใหมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
1. ความสัมพันธ์ของชาดกและชาดกมาลา	พบว่า ชาดกมาลามีความสัมพันธ์ในด้านเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับชาดกพระบาลี อรรถกถา กล่าวได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่อารยศูรน่าจะนำเนื้อหาในชาดกมาลามาจากชาดกพระบาลีนั่นเอง แต่เปลี่ยนแปลงการเน้นย้ำหลักธรรมคำสั่งสอนให้แตกต่างออกไป	ข้อที่ 1 และชื่อเรื่องวิจัย	ทำให้ทราบเรื่องชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา เป็นเรื่องราวด้านสื่อสนับสนุนการเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นนามธรรมให้มองเห็นเป็นรูปธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น ชาดกในชาดกมาลา มีความสัมพันธ์กันในด้านเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับชาดกพระบาลีและในอรรถกถาชาดก เมื่อนำมาวิเคราะห์ในรายละเอียดต่าง ๆ มีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกันโดยนำมากล่าว เฉพาะกุมภชาดกดังนี้ 1. ความสัมพันธ์ด้านองค์ประกอบ รูปแบบของวรรณ-กรรมชาดกมีองค์

			ประกอบที่สำคัญ 5 ประการ มีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน คือ เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของชาดกแล้ว พบว่า กุมฺภชาตกมฺมีลักษณะโครงสร้างของชาดกที่คล้ายคลึงกับกุมภชาดกในพระไตร-ปิฎก คือ ประกอบไปด้วยอดีตนิทานเป็นหลัก และไม่พบปัจจุบันนิทาน เวยยากรณภาษิต และสโมธาน ในขณะที่อรรถกถากุมภชาดกมีองค์ประกอบตามชาดกอย่างครบถ้วน ซึ่งแสดงให้เห็นการขยายความให้มีเนื้อหาเพิ่มเติมมากขึ้น ต่างจากกุมภชาดก กุมฺภชาตกมฺ 2. ความสัมพันธ์ด้านการลำดับเนื้อเรื่อง ลักษณะการดำเนินเรื่องในกุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดกมีลักษณะที่แตกต่างจากกุมฺภชาตกมฺในชาดกมาลาซึ่งกล่าวถึงเหตุ-การณ์โดยลำดับเริ่ม

			ตั้งแต่การพรรณนาคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ที่ประกอบด้วยพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ตั้งใจจะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขให้แก่ผู้อื่นโดยบำเพ็ญทาน ความสงบ การข่มตน และอื่น ๆ ได้เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ แต่ความเมตตากรุณายังคงมีอยู่ในดวงพระทัยไม่ทำให้พระองค์หย่อนคลายซึ่งความพยายามในอันที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่โลก กุมภชาดกลำดับเนื้อหาโดยเล่าเรื่องราวย้อนกลับไปถึงเหตุการณ์ที่เป็นเหตุให้พระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ ได้สนทนากันโดยพราหมณ์แสดงโทษของน้ำเมาจนทำให้พระราชาล้มเลิกการเสวยน้ำเมา อรรถกถาชาดกยังคงการลำดับเนื้อหาดังเช่นในกุมภชาดก แต่เพิ่มการขยายความอธิบายถึงปัจจุบันนิทานและสรุปเรื่องโดยย่อก่อนที่จะกล่าวถึง

			เนื้อหาตามกุมภชาดกอีกครั้งพร้อมการขยายความศัพท์และเพิ่มการประชุมชาดกในตอนจบเรื่อง ความซับซ้อนของการลำดับเนื้อหาในอรรถกถากุมภชาดกจึงทำให้ผู้อ่านลำดับเรื่องได้ยากกว่า เนื้อหามีการซ้ำซ้อนกัน จึงอาจทำให้ผู้อ่านเกิดความเบื่อหน่ายได้ การลำดับเหตุการณ์ในกุมภชาตกมีกระชับดำเนินเรื่องต่อเนื่อง ตามเวลาที่เกิดขึ้นทำให้เข้าใจได้ง่าย การลำดับเรื่องของกุมภชาตกม กุมภชาดก และอรรถกถากุมภชาดกจึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน นอกเหนือจากเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่ชาดกแต่ละเรื่องมุ่งนำเสนอ สำหรับกุมภชาตกมที่อารยศูรประพันธ์ขึ้นเพื่อบูชาพระโพธิสัตว์ กล่าวถึงลักษณะคุณค่าในทางวรรณศิลป์ที่ผู้ประพันธ์สร้างสรรค์ด้วยภาษาที่ประกอบด้วยสัททา-ลังการ และอัตถาลังการ

			นับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้กุมภชาตกมุทรงคุณค่าน่าอ่าน เป็นการเพิ่มเติมวรรณศิลป์นอกจากเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่ชาดกทั่วไปนำเสนอการมุ่งเน้นให้เห็นถึงคุณ-ธรรมที่เป็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติจึงเป็นคุณ-ธรรมสำคัญที่แสดงให้เห็นความเป็น “พระโพธิสัตว์” ที่ต้องมีคุณธรรมทางด้านเมตตาเหนือกว่าบุคคลทั่วไปโดยร้อยกรองเป็นกาพย์ (กาวฺย) ที่งดงามและประณีต
2. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา	พบว่า ชาดก คือ เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำมาแสดงปรารภเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ส่วนชาดกมาลาเป็นผลงานอารยศูรซึ่งประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤต ท่าน	ข้อที่ 1	ทำให้ทราบว่าชาดกเป็นเรื่องเล่าเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งนิยมเล่าสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ นักปราชญ์หลายท่านที่มีความเห็นว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล เช่น ยวาหรลาล เนห์รู มีความเห็นว่า ชาดกในรูปโฉมที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบันเกิดขึ้นหลังจากพระพุทธองค์ได้เสด็จดับ

	น่าจะมีชีวิตอยู่ในราวคริสต์ศักราชที่ 350–400		ขันธปรินิพพานไปแล้ว เชื่อกันว่าชาดกเป็นเรื่องที่พรรณนาถึงชีวิตของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน ๆ ชาดกได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา แต่เป็นที่ประจักษ์แจ้งว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่ซึ่งเกิดขึ้นในอินเดียก่อนครั้งพุทธกาล และด้วยเหตุนี้จึงเป็นประโยชน์แก่เรามากในการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตชาวอินเดียในครั้งกระโน้น ประวัติความเป็นมาของชาดกนั้นเป็นการยากที่จะสืบสาวที่มาของชาดกแต่ละเรื่อง เนื่องจากชาดกมีมากมายถึง 547 เรื่อง เท่าที่ท่านผู้รู้ได้ประมวลที่มาของชาดกในพระไตรปิฎกไว้อย่างกว้าง ๆ พอสรุปได้ดังนี้ 1) พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้ 2) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนานำเค้าเรื่องเดิมจากแหล่งต่าง ๆ มาแต่ง

			ใหม่ 3) ผู้รู้ทางพระพุทธ-ศาสนาผูกเรื่องแต่งชาดกขึ้นมาเอง โดยไม่อาศัยเค้าโครงเรื่องจากที่อื่น ดังนั้น ชาดกในพระไตรปิฎกแท้ ๆ นั้นเป็นคาถาล้วนอยู่ในพระไตรปิฎก ด้วยเหตุที่ชาดกในพระไตรปิฎกเฉพาะข้อความภาษิตไม่ได้ระบุเหตุการณ์ว่าพระพุทธเจ้าตรัสที่ไหนและมีเนื้อความที่สมบูรณ์ว่าอย่างไร ในสมัยต่อมา พระอรรถกถาจารย์จึงได้แต่งอรรถกถาเป็นร้อยแก้วห่อหุ้มคาถาเอาไว้อีกชั้นหนึ่ง เพื่ออธิบายเนื้อเรื่องเพิ่มเติมว่า พระพุทธองค์ตรัสเรื่องนั้นที่ไหน ว่าด้วยเรื่องอะไร เพื่อทรงแสดงหลักธรรมอะไร และทรงแสดงแก่ใคร รวมทั้งบทสโมธาน คือ บทสรุปว่า ผู้นั้น ผู้นี้กลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยพระพุทธเจ้า อรรถกถาดังกล่าวเรียกว่า “ชาตกัฏฐกถา” หรือ

			“อรรถกถาชาดก” ชาดกทุกเรื่องประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ 5 ส่วนซึ่งอยู่ในโครงสร้างของชาดก ส่วนเรื่องพระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาชาดกนั้น ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่าใครเป็นคนแต่ง แต่โดยทั่วไปเชื่อกันว่าอรรถกถาจารย์ได้มีมาตั้งแต่สมัยเดิมแล้ว ต่อมาในช่วง พ.ศ. 965 เมื่อพระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี จึงได้รวบรวมอรรถกถาชาดกฉบับปัจจุบันขึ้นด้วย ถึงกระนั้น พุทธศาสนิกชนคนไทยส่วนมากและนักวิชาการบาลีต่างชาติบางคนเชื่อว่า พระพุทธโฆสาจารย์เป็นผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาชาดกราวปี พ.ศ. 965 ชาดกมาลาเป็นคัมภีร์ประเภทอวทานซึ่งเป็นคัมภีร์ประเภทชาดกในพระพุทธศาสนาที่มีการเล่าในแบบชาดก ชาดกมาลาประพันธ์เป็น

			ร้อยกรองภาษาสันสกฤตในรูปแบบของกถาหรือที่เรียกว่า “จมปู” แม้ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าอารยศูรผู้ประพันธ์ชาดกมาลาเป็นใครและเกิดเมื่อใด แต่จากหลักฐานที่ปรากฏ อารยศูรน่าจะมีชีวิตอยู่ตั้งแต่คริสต์-ศักราชที่ 3 หรือ 4 เป็นต้นไป นอกจากนั้นชาดกมาลายังมีผู้แปลเป็นภาษาจีนในคริสต์ศักราช 434 อีกด้วย ดังนั้นชาดกมาลาคงประพันธ์ขึ้นก่อนเวลาเหล่านั้นซึ่งน่าจะอยู่ในราวคริสต์-ศักราชที่ 350–400
3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์	พบว่า คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ คือ ความไพเราะของบทประพันธ์ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการตามรสความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน วรรณคดีบาลี	ข้อที่ 2	ทำให้ทราบว่าการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างคำในชาดกทั้ง 3 เรื่องตามสูตรกัจจายนะและปาณินิ มีความละเอียดลึกซึ้งด้านหลักไวยากรณ์อย่างมาก ภาษามีรายละเอียดปลีกย่อยอีกมาก ทั้งนี้เพราะเกิดจากการนำไปใช้ภาษาบาลีสันสกฤตก็เป็นภาษาหนึ่งที่นับว่ามีความ

	สันสกฤตเรียกการประดับตกแต่งที่ทำให้บทกวีมีความไพเราะว่า “อลังการ” ชาดกทั้ง 3 เรื่องมีความงามในด้านฉันทลักษณ์ และมีรสของอลังการที่เป็นเลิศ แม้แต่การวางตัวละคร การปรับปรุงแก้ไขคำให้มีรสของอลังการยังสามารถแสดงความสุนทรียรสออกมาได้อย่างสมบูรณ์		ละเอียดลึกซึ้งและได้ผ่านการปรับปรุงแก้ไขมาเป็นอย่างดีทั้งในด้านเสียงอักษร หลักไวยากรณ์เอง สุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก ในชาดกพระบาลีมีจำนวน 48 บท ประกอบด้วยคาถา 6 ประเภท และในชาดกมาลา จำนวน 135 บท ประกอบด้วยคาถา 21 ประเภท รวมทั้งสิ้น 183 บท ประกอบด้วยคาถา 23 ประเภท โดยแบ่งฉันท์ประเภทต่าง ๆ จำนวน 8 ฉันท์ คือ อนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣhṭubh) 8 พยางค์, ชคติฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์, สักกรีฉันท์ (ศกฺวรี Śakvarī) 14 พยางค์, อติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์, ติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์, อติธิติฉันท์ (อติธฺฤติ Atidhṛti) 19 พยางค์, อัจจัฏฐิฉันท์ (อตฺยษฏิ Atyaṣṭi) 17 พยางค์ และอติสักกรี

			ฉันท์ (อติศกฺวรี Atiśak-varī) 15 พยางค์ ชาดกทั้ง 3 เรื่องนี้ เพียบพร้อมด้วยสัททาลังการ 10 ประการ และอัตถาลังการ 3 ประเภท สรุปจากชาดกทั้ง 3 เรื่องที่ประดับด้วยอลังการนั้น ๆ ดังนี้ 1) สัททาลังการ มี 10 ประเภท อาทิเช่น ปสาทคุณ (ปฺรสาท Prasādaguṇa) 2) อัตถาลังการ มี 3 ประเภท อาทิเช่น รูปกาลังการ (Rūpakā-lankāra) การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย
4. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม	พบว่า คุณค่าด้านสังคม คือ หลักธรรมในชาดกที่ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี มีค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามีและเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ การประพฤติ	ข้อที่ 3	ทำให้ทราบเรื่องราวในชาดกที่กล่าวถึงหลัก-ธรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดีในประเด็นเหล่านี้ คือ ค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เป็นลำดับดังต่อไปนี้

	ธรรมอาทิเช่น การให้ทาน การรักษาศีล การแสดงธรรม และการสวดมนต์ และหลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เพื่อมุ่งแสดงให้เห็นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการบำเพ็ญบารมีเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นให้พฤติกรรมของพระโพธิ-สัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้อ่านเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติพัฒนาตนและสังคมให้มีความสงบสุข		1) ค่านิยมในสังคมไทย ค่านิยม มักเกิดจากกระแสความรู้สึกของคนในสังคม ที่ให้การยอมรับและให้คุณค่าแก่สิ่งใดทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ส่งผลให้เป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การครอบครองหรือควรแก่การปฏิบัติ โดยขอยกค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามีและค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน ดังนี้ (1) ค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี ปรากฏในเรื่องกุมภชาดก ยังคงมีปรากฏอยู่ในสังคมไทย ทำให้ครอบครัวและสังคมมีความสงบสุข หากภรรยาไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ทำให้ทั้งตนเองครอบครัวและสังคมมีความเดือดร้อน ซึ่งแท้จริงแล้วทั้งสามีและภรรยาก็ควรมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ให้เกียรติเคารพซึ่งกันและกัน (2) ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน การอยู่

			ร่วมกันของคนในสังคม สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ คือ การอ่อนน้อมถ่อมตน ต้องรู้จักประมาณตน ปรากฏในเรื่องสุปปารกชาดก ที่พ่อค้าทั้งหลายรู้จักการประมาณในความรู้ความสามารถของตน ในการทำงานหรืออยู่ร่วมกับคนในสังคมจำเป็นจะต้องรู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน 2) ความเชื่อในสังคมไทย ความเชื่อ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดของคนในอดีตที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา และมีผลต่อพฤติ-กรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชน โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความเชื่อจะมีลักษณะสอด-คล้องกับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ความเชื่อดังกล่าวที่สอดคล้องกับชาดก อาทิเช่น ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรก สวรรค์ คนในสังคมไทยจะถูกปลูกฝังเรื่องนี้มาตั้งแต่เด็ก โดยพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติผู้ใหญ่จะอบรมสั่งสอนเด็กให้มี

			ความเชื่อในเรื่องศีล-ธรรม อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องบุญบาป เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด สอนเรื่องการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เมื่อเป็นผู้ใหญ่ ความเชื่อนี้ยังคงมีอยู่ในคนไทยแทบทุกคน ซึ่งปรากฏอยู่ในชาดกแทบจะทุกเรื่องมีตัวอย่างเช่นเรื่องสวรรค์ในกุมภชาดก เรื่องกรรมในขันติวาทิชาดก พุทธ-ศาสนิกชนทั่วไปล้วนมีความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ จึงได้ปฏิบัติธรรมเพื่อทำให้จิตใจมีความสงบสุขในชาติปัจจุบัน และสะสมบุญกุศลไปสู่โลกหน้าคือสวรรค์ เหล่านี้เป็นตัวอย่างของความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ที่ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตคนไทย 3) การประพฤติธรรม ถือว่าเป็นยารักษาจิตที่ต้องส่องเสพเพื่อเป็นภูมิคุ้มกันยามถึงคราวตกทุกข์ได้ยาก ย่อมได้รับความช่วยเหลือให้พ้น

			ทุกข์ แม้แต่เทวดายังต้องมาช่วยให้รอดปลอดภัย ปรากฏในกุมภชาดก ผู้ที่ประพฤติธรรมแล้วพ้นภัยเมื่อยามตกทุกข์ ปรากฏในสุปปารกชาดก การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาอันถือเป็นการรักษาศีลทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุข ปรากฏในกุมภชาดก นอกจากนี้ยังปรากฏการประพฤติปฏิบัติขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นแม้ถูกทำร้ายก็ไม่คิดร้ายต่อผู้กระทำผิดและยังให้อภัยเขา ปรากฏในขันติวาทิชาดก การประพฤติธรรมนั้นยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยได้อาศัยสื่อจากเรื่องราวในชาดกนำมาใช้ในการถ่ายทอดหลัก-ธรรมทางพระพุทธ-ศาสนา ได้อย่างเหมาะ-สมกลมกลืน เห็นได้ว่าหลักธรรมจากชาดกเหล่านี้ ยังส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรม-

			เนียมประเพณีและวัฒน-ธรรม และมีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของคนไทยอยู่เป็นอันมาก 4) หลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ชาดกทั้ง 3 เรื่องได้แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีและมุ่งแสดงให้เห็นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการบำเพ็ญบารมีเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นให้พฤติกรรมของพระโพธิ-สัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้อ่านเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติพัฒนาตน พัฒนาคนและสังคมให้มีความสุข ทั้งนี้สุปปารกะ ท้าวสักกเทวราช และกุณฑลดาบสโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี และเมตตาบารมี โดยเฉพาะเมตตาบารมี คือความรัก ความเยื่อใยที่มีต่อกัน เห็นประโยชน์ของผู้อื่นเป็นสำคัญ เป็นคุณธรรมที่ทำ

			ให้สัตว์โลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรักความปรารถนาดี ความสุขแก่พ่อค้า ชาวเมืองและโลก ซึ่งได้แสดงให้เห็นคุณ-ธรรมอันเป็นเลิศของพระโพธิสัตว์ซึ่งมิได้มีความลังเลใจแต่อย่างใดในการจะช่วยเหลือสัตว์โลกผู้เดือดร้อนนั้น ๆ เพื่อให้สามารถช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์ได้จนสำเร็จ
5. เพื่อนำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม	พบว่า การนำองค์ความรู้ที่ได้มาออกแบบพัฒนาคนอาทิเช่น พิษน้ำเมา ซึ่งโทษของการดื่มน้ำเมานั้นมีมากมายที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน การนำหลักธรรม คือการรักษาศีลอย่างจริงจัง เมื่อสมาทานแล้วตั้งใจรักษาตามสัจจวาจาที่ได้เปล่งออกไป และหนุนด้วยหลักธรรมสำคัญคือขันติ ซึ่งต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งโดยประพฤติปฏิบัติตามศีล สัจจะและขันติที่สมาทานเอาไว้อย่างตั้งใจจริงย่อม	ข้อที่ 4	ทำให้ทราบถึงหลักธรรมที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีเพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกปรากฏหลายอย่างซึ่งสามารนำมาประพฤติตามได้ รวมถึงสุราคือการดื่มน้ำเมาที่ปรากฏในกุมภชาดกโดยนำมาเป็นประเด็นหลักในการบำเพ็ญศีลบารมี สัจจบารมี และขันติบารมี เพื่อความสงบสุขของตน คนในสังคม และประเทศชาติ

	สำเร็จผลตามปรารถนาได้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการออกแบบในการนำหลักธรรมดังกล่าวมาใช้ ในการป้อง-กันและบำบัดเกี่ยวกับโรคสุราต่อไป		
6. ข้อเสนอแนะอื่น	ทราบถึงประเด็นที่เป็นสาระสำคัญ อันน่าสนใจศึกษาค้นคว้าอีกมาก เนื่องด้วยคำศัพท์ที่เป็นบทบาลีสันสกฤตนั้นมีบทบาลีสันสกฤตที่เป็นแนวทางในการปฏิบัติตามหลักธรรมที่ปรากฏในชาดกอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ แต่ยังไม่ได้แยกธาตุ วิภัตติ ปัจจัยและแปลความหมายสำหรับผู้ที่ขาดความรู้ภาษาบาลีสันสกฤตจากบทบาลีสันสกฤตที่เป็นต้นฉบับ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นประเด็นที่จะศึกษาวิเคราะห์ถอดแบบองค์ความรู้ในบทบาลีสันสกฤตเพื่อเป็นแนวปฏิบัติที่ดีสำหรับผู้แรกเริ่มในการน้อมนำหลัก-ธรรมมาพัฒนาชีวิตต่อไปได้เป็นอย่างดี	ข้อที่ 1-2-3-4	ทำให้ได้ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินการในด้านการเรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้จากคัมภีร์บาลีสันสกฤตอันเป็นมรดกทางพระพุทธศาสนา

7. รายงานฉบับสมบูรณ์	ได้รายงานฉบับสมบูรณ์ที่ตอบวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยทั้ง 4 ข้อ คือ 1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา 2. เพื่อวิเคราะห์คุณ-ค่าด้านวรรณศิลป์ 3. เพื่อวิเคราะห์คุณ-ค่าด้านสังคม 4. เพื่อนำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม	ข้อ 1-2-3-4	ได้รายงานการวิจัยที่มีคุณค่าสามารถตอบวัตถุ-ประสงค์ของการวิจัย และการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้คัมภีร์บาลีสันสกฤตจากคัมภีร์ภาษาบาลีสันสกฤตมีพระไตรปิฎกเป็นต้นอันเป็นมรดกทางพระพุทธ-ศาสนาด้านคำศัพท์บทบาลีสันสกฤตที่ปรากฏในชาดกและชาดกมาลา

ภาคผนวก ง

แบบสรุปโครงการวิจัย
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่	ว.025 / 2566 MCU RS 800766025
ชื่อโครงการ	วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา
หัวหน้าโครงการ	พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร. อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม โทรศัพท์ 093-2926941 Email: Pali.2015Kamaro@gmail.com

หลักการและเหตุผล

ภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาลำดับเริ่มแรกที่ใช้บันทึกหลักธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งพระโบราณาจารย์ได้รวบรวมไว้ เรียกว่าพระไตรปิฎก และคัมภีร์ที่อธิบายหลักธรรมเหล่านั้นที่เป็นคัมภีร์ปฐมภูมิล้วนประพันธ์ด้วยภาษาบาลีสันสกฤต หากผู้ศึกษาประสงค์จะศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง จำเป็นต้องเข้าใจหลักภาษาบาลีสันสกฤตซึ่งเรียกว่า ไวยากรณ์ เพราะถ้าเข้าใจหลักภาษาแล้วย่อมจะทำให้เข้าใจเนื้อหาของหลักธรรมได้อย่างถูกต้อง และคัมภีร์เหล่านี้มีทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองอันแสดงถึงภูมิความรู้ความสามารถด้านหลักภาษาของนักปราชญ์ผู้ประพันธ์อธิบายขยายความหลักธรรมดังกล่าว โดยเฉพาะบทประพันธ์ทางวรรณกรรมบาลีสันสกฤตที่เป็นมหากาพย์ของกวีแต่ละท่านนั้น มีความโดดเด่นทางการประพันธ์ที่แตกต่างกัน เนื่องจากบทประพันธ์ที่เป็นมหากาพย์นั้นมีทั้งที่เป็นบทร้อยแก้วและบทร้อยกรอง กวีบางท่านมีความเชี่ยวชาญเฉพาะบทประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้ว บางท่านมีความเชี่ยวชาญเฉพาะบทประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง สำหรับบางท่านมีความเชี่ยวชาญทั้งบทร้อยแก้วและบทร้อยกรอง

ความโดดเด่นในบทประพันธ์ที่สื่อถึงความสามารถของกวีแต่ละท่านเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดแรงจูงใจในการอ่าน ค้นคว้าและการประพันธ์งานอื่น ๆ ตามมา ทั้งยังก่อให้เกิดกวีรุ่นใหม่ ๆ ตามมาและเกิดวรรณกรรมบาลีสันสกฤตที่ดี ๆ อีกมากมาย

ชาดก เป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาล และพุทธสาวกได้ทรงจำสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ (ท่องจำโดยศึกษาเล่าเรียนจากอาจารย์โดยตรง) ก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงชาดกว่า **“อุปฺปนฺนาย อฏฺฐุปฺปตฺติยา ชาตกกถนำ”** แปลว่า

“เมื่อเหตุต้นเรื่องเกิดขึ้น จึงตรัสชาดก” พระฎีกาจารย์ได้ให้ความหมายชาดกว่า “**ชาตๆ ภูตๆ ปุราวุตฺถๆ ภควโต ปุพฺพจริตๆ กายติ กเถติ ปกาเสตีติ ชาตกๆ** แปลว่า ชาดก คือเรื่องที่เป็นเหตุตรัสกล่าวหรือประกาศบุรพจริยาของพระพุทธเจ้าที่เกิดมีหรือประพฤติในกาลก่อน” สรุปได้ว่า ชาดกคือเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยที่พระพุทธองค์ทรงยกนำมาแสดงให้สาวกฟัง เมื่อปรารภเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน (สมัยพุทธกาล) ที่สอดคล้องกับเรื่องราวในชาดกนั้น ๆ เป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ ในเวรัญชกัณฑ์ พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “...เราระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป และชีวประวัติ...”

ชาดกมาลา (Jātaka-mālā) นั้น เป็นชาดกที่รวบรวมเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าโดยแบ่งตาม “บารมีสิบทัศ” มีทานบารมีเป็นต้น รวม 34 เรื่อง ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับชาดกในคัมภีร์ขุททกนิกาย ตอนที่ว่าด้วย “ชาดก” และ “จริยาปิฎก” ต่างกันตรงที่รูปแบบเรื่องราว กล่าวคือ “ชาดกมาลา” นี้เป็นรูปแบบของ “ร้อยกรอง” และ “ร้อยแก้ว” ในการดำเนินเรื่องราว เป็นผลงานการประพันธ์ของท่าน “อารยศูร” (Āryaśūra) มีทั้งต้นฉบับสันสกฤตและฉบับแปลทิเบตที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน แม้ต้นฉบับจะเป็นภาษาสันสกฤตก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาและแนวหลักคำสอน โดยเฉพาะเรื่อง “บารมีสิบทัศ” แล้ว มีความใกล้เคียงกับพระพุทธ-ศาสนาฝ่ายเถรวาทมากกว่ามหายาน

มีพระบรมราชาธิบาย เรื่องนิบาตชาดก โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ว่า ชาดกเป็นเรื่องเก่าขึ้นต้นด้วย “อตีเต” ทุกแห่ง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมให้ชัดขึ้นโดยยกนิทานมาสาธกให้ความกระจ่างขึ้น การที่จะทรงสั่งสอนสาวกทั้งหลายให้เข้าใจง่ายนั้น บางครั้งต้องยกนิทานขึ้นเทียบให้เข้าใจได้ชัดเจนง่ายขึ้น ความเข้าใจของคนย่อมยากง่ายต่างกัน บางคนถ้าจะยกแต่ข้อธรรมมาสอนก็อาจไม่เข้าใจ นิทานอย่างชาดกยังมีในชาติอื่น ๆ ด้วย เช่น อาหรับเปอร์เซีย นิทานอีสป มีเรื่องราวที่คล้ายคลึงเทียบเรื่องได้กับนิทานชาดกได้หลายเรื่อง นิทานชาดกมีธรรมหรือสุภาษิตที่เป็นความมุ่งหมายอยู่ในเรื่องราว ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ในชาดกยังมีเรื่องของการระลึกชาติได้ โดยพระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ คนโบราณแม้อยู่นอกพระพุทธศาสนาก็เชื่อเรื่องการระลึกชาติได้เหมือนกัน ท้ายที่สุดทรงแนะนำว่าผู้ที่ตั้งใจอ่านหนังสือชาดก ให้อ่านด้วยวิธีตั้งวงพิจารณากว้าง ๆ ดังที่ได้อธิบายมาในพระราชนิพนธ์นี้ ผู้อ่านด้วยความตั้งใจจะรู้ถึงประโยชน์ และเกิดความรื่นรมย์ใจ เข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง ใช้วิจารณปัญญาวินิจฉัยให้ชัดเจนถูกต้องตามความเป็นจริง

โดยทั่วไป เรามักจะศึกษาชาดกกันในแง่มุมของศาสนา หรืออาจวิเคราะห์วิจารณ์ในเชิงปรัชญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านจริยศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากเป็นที่ทราบกันว่า ชาดกเป็นวรรณกรรมส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก การศึกษาชาดกจึงมักมุ่งประเด็นไปที่ศาสนาเป็นสำคัญ ดังนั้นประเด็นศึกษาจึงมักอยู่ที่การศึกษาคติธรรมในการดำเนินชีวิต ได้ศึกษาชีวิตและจริยธรรมของ

พระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้ในอนาคต คำพูดที่ปรากฏในชาดกยังมีปริศนาชวนให้ขบคิด ทั้งที่อยู่ในรูปของสุภาษิต บทสนทนาและบทบรรยายเรื่องทั่วไป โดยมีชาดกเป็นเครื่องจูงใจและเป็นกุศโลบายนำร่องชวนให้น่าติดตาม

หากเราเปิดใจกว้างมองชาดกในแง่มุมอื่น ๆ นอกเหนือจากศาสนาและปรัชญาแล้ว เราจะพบว่าชาดกให้ความรู้แก่เรามากมายในหลายสาขาวิชา เช่น รัฐศาสตร์ การเมือง การปกครอง จิตวิทยา สังคมวิทยา การศึกษา วรรณกรรม ภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ เรื่องราวที่บันทึกอยู่ในชาดกได้บอกให้เรารู้ถึงระบบการเมืองการปกครองของอินเดียก่อนสมัยพุทธกาล สถาบันทางสังคม (social institution) วิถีชีวิต (folklore) วัฒนธรรม (culture) ปทัฏฐาน (norms) ทางสังคม สภาพและบทบาทของบุคคลในสังคมต่าง ๆ ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานและการอพยพตลอดจนพื้นที่อาณาเขตในยุคนั้น

การศึกษาชาดกมีหลากหลายวิธี หลายมุมมอง โดยเชื่อมโยงกับศาสตร์หลายสาขาวิชา ซึ่งจะทำให้มีความเป็นศาสตร์มากขึ้น โดยมีการสังเกตการณ์ วิเคราะห์จากข้อมูลจริงที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาที่เป็นต้นแบบแล้วนำกระบวนการในวิชาการต่าง ๆ มาอธิบาย ซึ่งเป็นระบบวิธีการศึกษาที่แน่นอนและมีความเป็นกลาง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาความสัมพันธ์ของชาดกมาลากับชาดกพระบาลี อรรถกถา ในประเด็นเหล่านี้คือ ด้านเนื้อหา ไวยากรณ์ คุณค่าด้านบทประพันธ์ อลังการ และคุณค่าชาดกด้านค่านิยม ด้านความเชื่อ ด้านการประพฤติธรรม และด้านหลักธรรม

ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ชาดกมาลาที่สัมพันธ์สอดคล้องกับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา เพื่อให้เห็นความงดงามในด้านภาษาบาลีสันสกฤตที่ใช้ประพันธ์มหากาพย์อันจะเป็นประโยชน์ในทางวิชาการด้านภาษาบาลีสันสกฤตและพระพุทธศาสนาต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยนี้มีเป้าหมายหลัก คือ สร้างองค์ความรู้ด้านภาษาบาลีสันสกฤตจากคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา โดยมีวัตถุประสงค์ย่อย ได้แก่

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา
2. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์
3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม
4. เพื่อนำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม

ผลการวิจัย

1. ความสัมพันธ์ของชาดกและชาดกมาลา

ชาดกพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา เป็นเรื่องราวด้านสื่อสนับสนุนการเผยแผ่หลักคำสอนที่เป็นนามธรรมให้มองเห็นเป็นรูปธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น ชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษา คือ สุปารคชาดก (สุปารคชาตกมฺ 14) กุมภชาดก (กุมฺภชาตกมฺ 17) และกษานติชาดก (กฺษานฺติชาตกมฺ 28) เป็นชาดกในชาดกมาลา มีความสัมพันธ์กันในด้านเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับชาดกพระบาลี เรื่อง สุปปารกชาดก (463) กุมภชาดก (512) และขันติวาทิชาดก (313) ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก และในอรรถกถาชาดก โดยนำมาวิเคราะห์ในลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน เฉพาะกุมภชาดกเพื่อเป็นแนวในการศึกษา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 ความสัมพันธ์ด้านองค์ประกอบ

องค์ประกอบชาดกที่สำคัญ 5 ประการ คือ ปัจจุบันนิทาน อดีตนิทาน คาถา เวยยากรณภาษิต และสโมธาน สำหรับกุมภชาดก เมื่อนำมาวิเคราะห์ในรายละเอียดต่าง ๆ มีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้ 1) ปัจจุบันนิทาน กุมฺภชาตกมมีลักษณะการเปิดเรื่องที่แตกต่างจากกุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดก คือ ไม่มีปัจจุบันนิทานเช่นเดียวกับกุมภชาดก แต่เริ่มต้นเนื้อหาด้วยหลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญของเรื่อง ไม่มีการอ้างว่าเป็นพุทธวจนะ 2) อดีตนิทาน องค์ประกอบในส่วนอดีตนิทานทั้งกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมฺภชาตกมฺ มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน 3) คาถา กุมฺภชาตกมฺมีจำนวน 33 คาถา มีเนื้อหาสอดคล้องกับกุมภชาดกในพระไตรปิฎก ซึ่งมี 31 คาถา กล่าวได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่อารยศูรน่าจะนำเนื้อหาเรื่องกุมฺภชาตกมฺ มาจากกุมภชาดกในพระไตรปิฎกนั่นเอง แต่เปลี่ยนแปลงการเน้นย้ำหลักธรรมคำสั่งสอนให้แตกต่าง 4) เวยยากรณภาษิต กุมภชาดกและกุมฺภชาตกมฺไม่พบการวิจารณ์ไวยากรณ์หรืออธิบายคาถา แต่พบลักษณะของการอธิบายความคาถาในอรรถกถากุมภชาดก และ 5) สโมธาน กุมฺภชาตกมฺและกุมภชาดกในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏการสโมธานชาดกว่าผู้ใดกลับชาติมาเกิดเป็นใคร เพราะเนื้อหาไม่ได้เชื่อมโยงว่าเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ลักษณะการแสดงการสโมธานชาดกนี้พบในอรรถกถากุมภชาดก ในขณะที่อรรถกถากุมภชาดกปิดเรื่องด้วยการประชุมชาดก กุมภชาดกและกุมฺภชาตกมฺไม่มีการประชุมชาดก กุมภชาดกปิดเรื่องโดยเน้นย้ำหลักธรรมที่ต้องการสอน ส่วนกุมฺภชาตกมฺปิดเรื่องโดยการเน้นให้เห็นถึงพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์และหลักธรรมที่ต้องการสอนในลักษณะเดียวกับการเปิดเรื่อง

เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของชาดกแล้วพบว่า กุมฺภชาตกมฺมีลักษณะโครงสร้างของชาดกที่คล้ายคลึงกับกุมภชาดกในพระไตรปิฎก คือ ประกอบไปด้วยอดีตนิทานเป็นหลัก และไม่พบปัจจุบันนิทาน เวยยากรณภาษิต และสโมธาน แต่กุมภชาดกในพระไตรปิฎกประกอบด้วยคาถาที่ร้อยเรียงด้วยภาษาที่สวยงาม 31 คาถา กุมฺภชาตกมฺมีลักษณะร้อยเรียงด้วยภาษาที่สวยงามเป็นคาถาจำนวน 33 คาถาผสมด้วยร้อยแก้ว ในขณะที่อรรถกถากุมภชาดกมีองค์ประกอบตามชาดกอย่างครบถ้วน ซึ่งแสดงให้เห็นการขยายความให้มีเนื้อหาเพิ่มเติมมากขึ้นต่างจากกุมภชาดก กุมฺภ-

ชาตกมุจึงมีลักษณะเนื้อหาสอดคล้องใกล้เคียงกับกุมภชาดกมากกว่า ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับคุณธรรมในชาดกเดียวกันยิ่งกว่าการเชื่อมโยงว่าเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ แต่เปลี่ยนมุมมองการนำเสนอเนื้อหาตามพระพุทธศาสนามหายาน ทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนามหายานเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์แตกต่างกัน พระพุทธศาสนาเถรวาทมองว่าหลักการของความเป็น พระโพธิสัตว์เป็นเรื่องอดีตนิทาน ยกขึ้นมากล่าวเพื่อเป็นสื่อในการสอน เป็นแรงกระตุ้นให้กำลังใจและเป็นการเสริมคุณธรรม เพื่อให้ผู้ทำความดีไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคที่ขัดขวางอยู่ พระพุทธศาสนาเถรวาทมองหลักการนี้เป็นทฤษฎีแต่สามารถนำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ส่วนพระพุทธศาสนามหายานเห็นว่าหลักการนี้เป็นการปฏิบัติเป็นข้อบังคับโดยตรง ตามแนวทางของพระโพธิสัตว์จะละเลยไม่ได้ พระพุทธศาสนามหายานจึงเห็นเป็นหลักปฏิบัติ เนื้อหาของกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมภชาตกมุมีความสอดคล้องกับแนวคิดเบื้องต้นนี้ อรรถกถากุมภชาดกมุ่งให้ความรู้ สร้างศรัทธาและความเข้าใจเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า กุมภชาตกมุอธิบายถึงพระกรุณาอันไร้ขอบเขตของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของตนและชี้ให้เห็นถึงผลแห่งการดื่มน้ำเมา อีกทั้งให้ภาพในลักษณะคู่ขนานกันของผู้เสียสละประโยชน์ส่วนตนกับผู้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนของพรานป่าสุระกับดาบสวรุณะจนทำความชั่วต่อบุคคลอื่น กลวิธีการประพันธ์ของนักประพันธ์จึงใช้วิธีการประพันธ์ที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจคุณธรรมดังกล่าวได้ง่าย มีลักษณะใกล้ตัวผู้อ่านมากยิ่งขึ้น

1.2 ความสัมพันธ์ด้านการลำดับเนื้อเรื่อง

ลักษณะการดำเนินเรื่องในกุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดกมีลักษณะที่แตกต่างจากกุมภชาตกมุในชาดกมาลาซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์โดยลำดับเริ่มตั้งแต่การพรรณนาคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ที่ประกอบด้วยพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ตั้งใจจะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขให้แก่ผู้อื่น

กุมภชาดกลำดับเนื้อหาโดยเล่าเรื่องราวย้อนกลับไปถึงเหตุการณ์ที่เป็นเหตุให้พระเจ้าสรรพมิตรทรงสนทนากับพราหมณ์ได้สนทนากัน โดยพราหมณ์แสดงโทษของน้ำเมาจนทำให้พระราชาล้มเลิกการเสวยน้ำเมา อรรถกถาชาดกยังคงการลำดับเนื้อหาดังเช่นในกุมภชาดก แต่เพิ่มการขยายความอธิบายถึงปัจจุบันนิทานและสรุปเรื่องโดยย่อก่อนที่จะกล่าวถึงเนื้อหาตามกุมภชาดกอีกครั้งพร้อมการขยายความศัพท์และเพิ่มการประชุมชาดกในตอนจบเรื่อง ความซับซ้อนของการลำดับเนื้อหาในอรรถกถากุมภชาดกจึงทำให้ผู้อ่านลำดับเรื่องได้ยากกว่า เนื้อหามีการซ้ำซ้อนกัน การลำดับเนื้อหาในกุมภชาตกมุกระชับ ดำเนินเรื่องต่อเนื่องตามเวลาที่เกิดขึ้นทำให้เข้าใจได้ง่าย การลำดับเรื่องของกุมภชาตกมุ กุมภชาดกและอรรถกถาจึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน

รายละเอียดของเนื้อหาในกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมภชาตกมุแตกต่างกันบ้างแม้โครงเรื่องของชาดกจะมีลักษณะเนื้อหาที่คล้ายกัน คือ ตัวละคร กุมภชาดกในพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลาที่มีบทบาทในเรื่อง 4 ตัวละคร คือ ท้าวสักกะ พรานป่าสุระ ดาบสวรุณะ

และพระราชา ท้าวสักกะและพรานป่ากับดาบสเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นลักษณะที่ตรงกันข้ามของผู้ที่ยอมสละประโยชน์ส่วนตน เห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นเป็นใหญ่กับบุคคลที่เห็นแกประโยชนสวนตนจนมิไดคิดถึงความทุกข์ของคนอื่น ความเสียสละของผูประพฤติธรรมกับความเปนผูตั้งอยูในกองกิเลส กุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมภชาตกมมุ่งให้ความสำคัญที่ความเป็นผู้มีคุณธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นหลัก ส่วนตัวละครคือพระราชา ในกุมภชาดก อรรถกถากุมภชาดก และกุมภ-ชาตกม ใช้คำว่า “พระเจ้าสรรพมิตร (สารวมิตร)” การระบุชื่อกษัตริย์และชื่อเมืองอย่างชัดเจนช่วยทำให้ความมีตัวตนของพระโพธิสัตว์และเรื่องราวดูเป็นเรื่องจริงที่อาจเกิดขึ้นได้ในประวัติศาสตร์มากขึ้น ทำให้สามารถสร้างภาพในจินตนาการได้ชัดเจนเหมือนมีหลักฐานที่อ้างอิงที่มาได้ในความรู้สึกของผู้อ่านอันเป็นการสอดคล้องกับการสร้างให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ซึ่งสั่งสมอบรมบารมีมาในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า

หลักธรรมคำสอน เนื้อหาในกุมภชาดกมุ่งเน้นแสดงให้เห็นถึงผลกรรมของผู้ที่ประกอบกรรมชั่วต่อผู้ที่เป็นมิตรเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อหาที่มุ่งแสดงให้เห็นผลกรรมที่ชาย 2 คน คือ พรานป่าสุระและดาบสวรุณะผู้ปรุงน้ำเมาซึ่งเป็นสิ่งที่มีโทษเป็นความชั่วให้กับมิตร ผู้ประพันธ์ได้พรรณนาให้เห็นถึงผลกรรมที่ทำนั้นไว้อย่างชัดเจนคือถูกประหารชีวิตตายทั้งคู่ เมื่อพิจารณาเนื้อหาในอรรถกถากุมภชาดกแสดงให้เห็นว่า นอกจากการดำเนินเรื่องตามกุมภชาดกในพระไตรปิฎกแล้ว อรรถกถากุมภชาดกต้องการเชื่อมโยงให้ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธเจ้า แม้จะยังคงยึดคำสั่งสอนไว้ในเรื่องโทษของการดื่มน้ำเมาอันเป็นการประทุษร้ายต่อมิตรดังเช่นในพระไตรปิฎก แต่ใช้การปิดเรื่องด้วยคุณธรรมดังกล่าวร่วมกับการกล่าวประชุมชาดกเพื่อเชื่อมโยงว่าท้าวสักกะในอดีตชาติคือพระพุทธเจ้า พระราชาในอดีตคือพระอานนท์ ส่วนกุมภชาตกมมุ่งเน้นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์แสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีกรุณาเสียสละประโยชน์ตนและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักโดยมีความรักสัตว์ทั้งหลายประดุจญาติ รวมทั้งมุ่งให้ความสำคัญที่คุณธรรมของพระโพธิสัตว์และโทษของการดื่มน้ำเมาเป็นหลัก นอกจากนี้ในเนื้อหายังมีการพรรณนาถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่มีความกรุณา ซึ่งผู้ประพันธ์ปูพื้นเรื่องด้วยการอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะอันเป็นผู้มีคุณธรรม น่ายกย่องเป็นพื้นฐานก่อนที่จะแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมที่ปฏิบัติได้ยากยิ่งเหนือผู้อื่น อีกทั้งยังได้นำเสนอถึงพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้สั่งสอนธรรมะช่วยทำให้พระราชาและชาวเมืองหลุดพ้นจากความทุกข์โศกอันนับเป็นเนื้อหาที่สอดคล้องกับหลักของพระพุทธศาสนา

1.3 การใช้ภาษา

กุมภชาดกและอรรถกถากุมภชาดก นอกจากใช้การบรรยายเพื่อดำเนินเรื่องแล้วยังมุ่งใช้ภาษาในการพรรณนาให้เห็นภาพของท้าวสักกะผู้ประกอบด้วยความเมตตาโดยใช้การเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดภาพในใจผู้อ่าน อาทิเช่น “ถ้าพระเจ้าสรรพมิตรนี้ จักดื่มสุรานั้น ชมพูทวีปทั้งสิ้นจากพินาศฉิบหาย เราจะต้องแก้ไขโดยประการที่ท้าวเธอจะงดดื่ม” แสดงถึงความเมตตาต้องการที่จะ

ช่วยเหลือผู้คน สำหรับอรรถกถากุมภชาดกนอกจากจะมีสำนวนภาษาตามเนื้อหาจากกุมภชาดกแล้ว ในส่วนของการอธิบายเพิ่มเติมจะเป็นการใช้ภาษาในลักษณะของการบรรยายและอธิบายเพื่อให้ข้อมูลเป็นหลักซึ่งไม่ปรากฏในชาดกพระบาลี อาทิเช่น “พระราชาทรงดำริว่า ถ้าน้ำสุราเป็นยาพิษแมวเหล่านี้คงตาย ชะรอยจะมีรสอร่อย เราจักลองดื่มมันดู” และยังมีพระพุทธวจนะที่เป็นพระคาถาซึ่งประกอบด้วยฉันท์ประเภทต่าง ๆ ถึงพร้อมด้วยสัททาลังการ และอัตถาลังการ ที่ไพเราะงดงามและประณีตเป็นการเพิ่มเติมวรรณศิลป์นอกเหนือไปจากเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่ชาดกแต่ละเรื่องมุ่งนำเสนอ ส่วนกุมภชาตกมเป็นชาดกเรื่องหนึ่งในชาดกมาลาที่อารยศูรประพันธ์ขึ้น เป็นเหมือนพวงมาลาเพื่อบูชาสรรเสริญพระโพธิสัตว์ ลักษณะคุณค่าในทางวรรณศิลป์ที่ผู้ประพันธ์สร้างสรรค์ด้วยภาษาที่ประกอบด้วยสัททาลังการ และ อัตถาลังการ นับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้กุมภชาตกมทรงคุณค่าน่าอ่าน เป็นการเพิ่มเติมวรรณศิลป์นอกเหนือไปจากเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่กล่าวมาแล้ว สอดคล้องกับที่กล่าวว่าพระสูตรฝ่ายมหายานซึ่งแต่งขึ้นจะมีลีลาหนักไปในแนววรรณคดีและมีสุนทรียภาพอันไพศาล ทั้งนี้เพื่อให้เกิดรสนิยมประทับใจของประชาชน พระโพธิสัตว์ส่วนมากจึงประดับไปด้วยอลังการวิภูษิตาภรณ์ต่าง ๆ อันเป็นสัญลักษณ์ของฆราวาสชนมิใช่สมณะฝ่ายมหายานมิได้คำนึงเรื่องใดมากเท่ากับเรื่องพระโพธิจิตซึ่งผูกพันมุ่งมั่นต่อพระโพธิญาณ ฉะนั้น ในบางกรณีฆราวาสซึ่งมีพระโพธิจิตจึงถูกยกย่องเทิดทูนเหนือพระภิกษุสงฆ์ที่ไม่มีอุดมคติมุ่งต่อพระโพธิญาณ กุมภชาตกมจึงแสดงให้เห็นเมตตาบารมีและทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งมุ่งยึดประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้อ่านมากกว่าประโยชน์ของตนเอง การมุ่งเน้นให้เห็นถึงคุณธรรมที่เป็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติจึงเป็นคุณธรรมสำคัญที่แสดงให้เห็นความเป็น “พระโพธิสัตว์” ที่ต้องมีคุณธรรมทางด้านเมตตาเหนือกว่าบุคคลทั่วไป โดยร้อยกรองเป็นกาพย์ (กาวฺย) ที่งดงามและประณีต

จากการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาที่ผ่านมา สรุปได้ว่าชาดกทั้งในพระบาลี อรรถกถา และชาดกมาลา มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งด้านเนื้อเรื่อง คุณค่าด้านวรรณศิลป์ และคุณค่าด้านสังคม อันสามารถนำมาตอบวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ มีรายละเอียดต่อไปนี้

2. ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกและชาดกมาลา

ชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งนิยมเล่าสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ นักปราชญ์หลายท่านที่มีความเห็นว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล เช่น ยวาหรลาล เนห์รู มีความเห็นว่า ชาดกในรูปโฉมที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบันเกิดขึ้นหลังจากพระพุทธองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เชื่อกันว่าชาดกเป็นเรื่องที่พรรณนาถึงชีวิตของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน ๆ ชาดกได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในวรรณคดีพระพุทธศาสนา แต่เป็นที่ประจักษ์แจ้งว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่ซึ่งเกิดขึ้นในอินเดียก่อนครั้งพุทธกาล และด้วยเหตุนี้จึงเป็นประโยชน์แก่เรามากในการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตชาวอินเดียในครั้งกระโน้น ประวัติความเป็นมาของชาดกนั้นเป็นการยากที่จะสืบสาวที่มาของชาดกแต่ละเรื่อง เนื่องจากชาดกมีมากมายถึง 547 เรื่อง ดังนั้น

ชาดกในพระไตรปิฎกแท้ ๆ นั้นเป็นคาถาล้วน ด้วยเหตุที่ชาดกในพระไตรปิฎกเฉพาะข้อความภาษิตไม่ได้ระบุเหตุการณ์ว่าพระพุทธเจ้าตรัสที่ไหน และมีเนื้อความที่สมบูรณ์ว่าอย่างไร ในสมัยต่อมาพระอรรถกถาจารย์จึงได้แต่งอรรถกถาเป็นร้อยแก้วห่อหุ้มคาถาเอาไว้อีกชั้นหนึ่ง เพื่ออธิบายเนื้อเรื่องเพิ่มเติมว่า พระพุทธองค์ตรัสเรื่องนั้นที่ไหน ว่าด้วยเรื่องอะไร เพื่อทรงแสดงหลักธรรมอะไร และทรงแสดงแก่ใคร รวมทั้งบทสโมธาน คือบทสรุปว่า ผู้นั้น ผู้นี้ กลับชาติมาเกิดเป็นใคร ในสมัยพระพุทธเจ้า อรรถกถาดังกล่าวเรียกว่า “ชาตกัฏฐกถา” หรือ “อรรถกถาชาดก” ชาดกทุกเรื่องประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ 5 ส่วนซึ่งอยู่ในโครงสร้างของชาดก โดยทั่วไปเชื่อกันว่าอรรถกถาจารย์ได้มีมาตั้งแต่สมัยเดิมแล้ว ต่อมาในช่วง พ.ศ. 965 เมื่อพระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี จึงได้รวบรวมอรรถกถาชาดกฉบับปัจจุบันขึ้นด้วย

ชาดกมาลาประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤตในรูปแบบของกถาหรือที่เรียกว่า “จมฺปู” (Campū) แม้ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า อารยศูรผู้ประพันธ์ชาดกมาลาเป็นใครและเกิดเมื่อใด แต่จากหลักฐานที่ปรากฏ อารยศูรน่าจะมีชีวิตอยู่ตั้งแต่คริสต์ศักราชที่ 3 หรือ 4 เป็นต้นไป ที่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาสันสกฤตและประพันธ์ผลงานตามแบบไวยากรณ์ปาณินิ เช่น อัศวโฆษ, นาคารชุน, อารยเทา, อสังคะ, วสุพันธุ, อารยศูร, กเศเมนทระ และอีกหลายท่าน หรือก่อนคริสต์ศักราชที่ 4 อารยศูรเป็นผู้ทรงคุณธรรม มีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา มีชื่อเสียงปรากฏไปถึงประเทศธิเบต เมื่อภิกษุอี้จิง (I-tsing) จาริกไปอินเดีย (ช่วง พ.ศ. 1214–1238) ก็ได้กล่าวอ้างถึงชาดกมาลาไว้ ภายในถ้ำอชันต้ามีการอธิบายเล่าเรื่องภาพจิตรกรรมด้วยบทร้อยกรองในชาดกมาลาของอารยศูร ซึ่งจารึกเหล่านี้สร้างในคริสต์ศักราชที่ 6 นอกจากนี้ ยังมีภาพสลักเรื่องราวจากชาดกมาลาปรากฏอยู่บนผนังด้านในของระเบียงชั้นที่ 1 ที่สถูปบูโรพุทโธ (Borobudur) บนเกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นสถูปในคติพุทธศาสนานิกายมหายานที่สร้างขึ้นในตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 14 หรือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 นอกจากนั้น ชาดกมาลายังมีผู้แปลเป็นภาษาจีนในคริสต์ศักราช 434 อีกด้วย ดังนั้น ชาดกมาลาคงจะประพันธ์ขึ้นก่อนเวลาเหล่านั้นซึ่งน่าจะอยู่ในราวคริสต์ศักราชที่ 350–400

3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์

คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ คือความไพเราะของบทประพันธ์ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ ความรู้สึกและจินตนาการตามรสความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน วรรณคดีบาลีสันสกฤตเรียกการประดับตกแต่งที่ทำให้บทกวีมีความไพเราะว่า “อลังการ” ทั้งนี้ คำศัพท์ที่ประกอบเป็นบทประพันธ์ล้วนริเริ่มมาจากหลักไวยากรณ์ โดยใช้สูตรต่าง ๆ ในคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสันสกฤตมาประกอบรูปศัพท์ต่าง ๆ ทั้งบทนามและบทกริยาเพื่อนำมาร้อยเรียงเป็นประโยคคำพูด ดังนั้น ผลงานที่ปรากฏทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองล้วนมาจากการประกอบรูปศัพท์ตามขั้นตอนการทำตัวของสูตรไวยากรณ์ ชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเป็น

หนึ่งในผลงานที่ได้ประพันธ์เป็นบทร้อยกรองเป็นไปตามสูตรไวยากรณ์บาลีสันสกฤต ผู้วิจัยขอสรุปการศึกษาวิเคราะห์ด้านไวยากรณ์ ฉันทลักษณ์ และอลังการไปตามลำดับ โดยเฉพาะคัมภีร์ไวยากรณ์นั้น ขอเน้นเฉพาะคัมภีร์อัษฏาธยายีของปาณินิ ซึ่งเป็นคัมภีร์ต้นแบบของคัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งภาษาบาลีและสันสกฤตในยุคต่อมา

คัมภีร์ไวยากรณ์ของปาณินิ ได้รับการยอมรับในระดับสากลเกี่ยวกับการวิเคราะห์ภาษาสันสกฤตอย่างลึกซึ้ง มีสูตรเป็นกฎอธิบายโครงสร้างของคำอย่างชัดเจน เป็นการศึกษาและอธิบายตามที่ได้สังเกตเห็นจริง ได้รับยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์เล่มแรกที่ศึกษาภาษาในแนววิทยาศาสตร์และวิเคราะห์ภาษาได้สมบูรณ์ที่สุด โดยใช้สูตรควบคุมและเชื่อมสัมพันธ์กับสูตรได้อย่างละเอียดซึ่งสอดคล้องกับความคิดของทฤษฎีภาษาศาสตร์สมัยใหม่

ส่วนประกอบที่เป็นบทต่าง ๆ ปรากฏในชาดกทั้ง 3 คือ บทสนธิ บทนาม บทอัพยยศัพท์ บทสมาส บทตัทธิต บทกริยาคุมพากย์ บทกิต สรุปคือ การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างคำในชาดกทั้ง 3 เรื่องตามสูตรกัจจายนะและปาณินิ มีความละเอียดลึกซึ้งด้านหลักไวยากรณ์อย่างมาก ภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาหนึ่งที่นับว่ามีความละเอียดลึกซึ้งและได้ผ่านการปรับปรุงแก้ไขมาเป็นอย่างดีทั้งในด้านเสียง อักษร และหลักไวยากรณ์เอง

ฉันทลักษณ์เป็นหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองเรียกว่า ปัชชะ (ปทฺย) สุปปารกชาดก กุมภชาดก และขันติวาทิชาดก ในชาดกพระบาลี มีจำนวน 48 บท ประกอบด้วยคาถา 6 ประเภท และในชาดกมาลา จำนวน 135 บท ประกอบด้วยคาถา 21 ประเภท รวมทั้งสิ้น 183 บท ประกอบ ด้วยคาถา 23 ประเภท คาถาในชาดกทั้ง 3 เรื่อง ประกอบด้วยฉันท์ประเภทต่าง ๆ ดังนี้ 1) อุปชาติ (Upajāti) จำนวน 88 บท 2) อนุฏฐุภาฉันท์ (อนุษฏุภฺ Anuṣhṭubh) 8 พยางค์ จำนวน 46 บท ประกอบด้วย 2.1) ปัถยาวัตตะ (ปถฺยาวกฺตฺร Pathyāvaktra) จำนวน 32 บท 2.2) ตติยมการวิปุลา (ตฺฤตียมการวิปุลา Tṛtīyamakāravipulā) จำนวน 5 บท 2.3) ปฐมสการ ตติยมการวิปุลา (ปฺรถมสการ ตฺฤตียมการวิปุลา Prathama sakāra Tṛtīyamakāravipulā) จำนวน 2 บท 2.4) วัตตะ (วกฺตฺร vaktra) จำนวน 2 บท 2.5) ปฐมภการวิปุลา (ปฺรถมภการวิปุลา Prathamabhakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.6) ปฐมนการ จตุตถนการวิปุลา (ปฺรถมนการ จตุรฺถนการวิปุลา Prathamanakāra Caturthanakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.7) ปฐมภการ ปัญจมีมการวิปุลา (ปฺรถมภการ ปญฺจมีมการวิปุลา Prathama bhakāra Pañcamīmakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.8) ตติยภการวิปุลา (ตฺฤตียภการวิปุลา Tṛtīyaphakāravipulā) จำนวน 1 บท 2.9) ตติยนการวิปุลา (ตฺฤตียนการวิปุลา Tṛtīyanakāravipulā) จำนวน 1 บท 3) ชคติฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ จำนวน 23 บท ประกอบด้วย 3.1) วังสัฏฐะ (วꣳศสฺถ vaṃśastha) จำนวน 21 บท 3.2) ปมิตักขรา (ปฺรมิตากฺษรา Pramitākṣarā) จำนวน 1 บท 3.3) ทุตวิลัมพิตะ (ทฺรุตวิลมฺพิต Drutavilampita) จำนวน 1 บท 4) สักกรีฉันท์ (ศกฺวรี Śakvarī) 14 พยางค์ จำนวน 10 บท

ประกอบด้วย 4.1) วสันตติลกา (วสนฺตติลกา Vasantatilakā) จำนวน 9 บท 4.2) ปหรณกลิกา (ปฺรหรณกลิกา Praharaṇakalikā) จำนวน 1 บท 5) ชคตีฉันท์ (ชคตี jagatī) 12 พยางค์ และอติชคตีฉันท์ (อติชคตี Atijagatī) 13 พยางค์ จำนวน 4 บท เป็น ปุปผิตัคคา (ปุษฺปิตาคฺรา Puṣpitāgrā) 6) ติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ จำนวน 3 บท ประกอบด้วย 6.1) สาลินี (ศาลินี Śālinī) จำนวน 2 บท 6.2) อินทวชิระ (อินฺทฺรวชฺรา Indravajrā) จำนวน 1 บท 7) อติธิติฉันท์ (อติธฺฤติ Atidhṛti) 19 พยางค์ จำนวน 3 บท เป็น สัททูลวิกกีฬิตะ (ศารฺทูลวิกฺรีฑิตะ Śārdūlavikrīḍita) 8) ติฏฐุภาฉันท์ (ตฺริษฺฏุภฺ Triṣṭuph) 11 พยางค์ และชคตีฉันท์ (ชคตี Jagatī) 12 พยางค์ จำนวน 2 บท เป็น อปรวัตตะ (อปรวกฺตฺร Aparavaktra) 9) อัจจัฏฐิฉันท์ (อตฺยษฺฏิ atyaṣṭi) 17 พยางค์ จำนวน 2 บท เป็น สิขริณี (ศิขริณี Śikhariṇī) 10) อติชคตีฉันท์ (Atijagatī) 13 พยางค์ จำนวน 1 บท เป็น ปหัสสิณี (ปฺรหรฺษิณี Praharṣiṇī) และ 11) อติสักกรีฉันท์ (อติศกฺวรี Atiśakvarī) 15 พยางค์ จำนวน 1 บท เป็น มาลินี (มาลินี mālinī)

อลังการ หมายถึงเครื่องประดับตกแต่งบทประพันธ์โดยใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายละเอียดลึกซึ้ง ชาดกทั้ง 3 เรื่องนี้เพียบพร้อมด้วย 1) สัททาลังการ 10 ประเภท คือ (1) ปสาทคุณ (ปฺรสาท Prasādaguṇa) (2) โอชคุณ (Ojaguṇa) (3) มธุรตาคุณ (มธุวฺรตาคุณ Madhuvratāguṇa) (4) สมตาคุณ (Samatāguṇa) (5) สุขุมาลตาคุณ (สุกุมารตาคุณ Sukumāratāguṇa) (6) สิเลสคุณ (ศฺลิษฺฏคุณ Śliṣṭaguṇa) (7) อุทารตาคุณ (อุทารัตวคุณ Udāratvaguṇa) (8) กันติคุณ (กานติคุณ Kāntiguṇa) (9) อัตถพยัตติคุณ (อรถวยักติคุณ Arthavyaktiguṇa) (10) สมาธิคุณ (Samādhiguṇa) 2) อัตถาลังการ ในชาดกทั้ง 3 เรื่อง มี 3 ประเภท คือ (1) รูปกาลังการ (Rūpakā-lankāra) การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย (2) อุปมาลังการ (Upamā-lankāra) การเปรียบเทียบความเหมือนกันระหว่างสิ่งสองสิ่ง 3) รสีอลังการ (Rasī-alankāra) อลังการมีอรรถรส กล่าวคือประพันธ์ให้เกิดรสต่าง ๆ มีสิงคารรส (ศฤงคารรส Śringārarasa-ความซาบซึ้งในความรัก) เป็นต้น

4. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคม

เรื่องราวในชาดกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเป็นเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงหลักธรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี โดยจะศึกษาในประเด็นเหล่านี้ คือ ค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม และหลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เป็นลำดับดังต่อไปนี้

1) ค่านิยมในสังคมไทย ค่านิยม มักเกิดจากกระแสความรู้สึกของคนในสังคม ที่ให้การยอมรับและให้คุณค่าแก่สิ่งใดทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ส่งผลให้เป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การครอบครองหรือควรแก่การปฏิบัติ โดยขอยกค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามีและค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน ดังนี้ (1) ค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี ค่านิยม

ในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี ปรากฏในเรื่องกุมภชาดก ยังคงมีปรากฏอยู่ในสังคมไทย ทำให้ครอบครัวและสังคมมีความสงบสุข หากภรรยาไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ทำให้ทั้งตนเอง ครอบครัวและสังคมมีความเดือดร้อน ซึ่งแท้จริงแล้วทั้งสามีและภรรยาก็ควรมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ให้เกียรติเคารพซึ่งกันและกัน (2) ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน การอยู่ร่วมกันของคนในสังคม สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ คือการอ่อนน้อมถ่อมตน ต้องรู้จักประมาณตน ปรากฏในเรื่องสุปปารกชาดก ที่พ่อค้าทั้งหลายรู้จักการประมาณในความรู้ความสามารถของตน ในการทำงานหรืออยู่ร่วมกับคนในสังคมจำเป็นจะต้องรู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน

2) ความเชื่อในสังคมไทย ความเชื่อ หมายถึงความรู้สึกนึกคิดของคนในอดีตที่สืบทอดติดต่อ ๆ กันมา และมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชน โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความเชื่อจะมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ความเชื่อดังกล่าวที่สอดคล้องกับชาดก อาทิเช่น ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ คนในสังคมไทยจะถูกปลูกฝังเรื่องนี้มาตั้งแต่เด็ก โดยพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติผู้ใหญ่ จะอบรมสั่งสอนเด็กให้มีความเชื่อในเรื่องศีลธรรม อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องบุญบาป เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด สอนเรื่องการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วเมื่อเป็นผู้ใหญ่ ความเชื่อนี้ยังคงมีอยู่ในคนไทยแทบทุกคน ซึ่งปรากฏอยู่ในชาดกแทบจะทุกเรื่องมีตัวอย่างเช่นเรื่องสวรรค์ ในกุมภชาดก เรื่องกรรมในขันติวาทิชาดก พุทธศาสนิกชนทั่วไปล้วนมีความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ จึงได้ปฏิบัติธรรมเพื่อทำให้จิตใจมีความสงบสุขในชาติปัจจุบัน และสะสมบุญกุศลไปสู่โลกหน้าคือสวรรค์ เหล่านี้เป็นตัวอย่างของความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ที่ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตคนไทย

3) การประพฤติธรรม การประพฤติธรรมถือว่าเป็นยารักษาจิตที่ต้องส่องเสพเพื่อเป็นภูมิคุ้มกันยามถึงคราวตกทุกข์ได้ยาก ย่อมได้รับความช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ แม้แต่เทวดายังต้องมาช่วยให้รอดปลอดภัย ปรากฏในกุมภชาดก ผู้ที่ประพฤติธรรมแล้วพ้นภัยเมื่อยามตกทุกข์ ปรากฏในสุปปารกชาดก การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาอันถือเป็นการรักษาศีลทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุข ปรากฏในกุมภชาดก นอกจากนี้ ยังปรากฏการประพฤติปฏิบัติขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นแม้ถูกทำร้ายก็ไม่คิดร้ายต่อผู้กระทำผิดและยังให้อภัยเขา ปรากฏในขันติวาทิชาดก

การประพฤติธรรมนั้นยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยได้อาศัยสื่อจากเรื่องราวในชาดกนำมาใช้ในการถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน เห็นได้ว่าหลักธรรมจากชาดกเหล่านี้ ยังส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม และมีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของคนไทยอยู่เป็นอันมาก

4) หลักธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ชาดกทั้ง 3 เรื่องได้แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีและมุ่งแสดงให้เห็นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการบำเพ็ญบารมีเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นให้พฤติกรรมของพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้อ่านเพื่อนำไปประพฤติ

ปฏิบัติพัฒนาตน พัฒนาคนและสังคมให้มีความสุข ทั้งนี้ สุปปารกะ ท้าวสักกเทวราช และกุณฑลดาบสโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี และเมตตาบารมี โดยเฉพาะเมตตาบารมี คือความรัก ความเยื่อใยที่มีต่อกัน เห็นประโยชน์ของผู้อื่นเป็นสำคัญ เป็นคุณธรรมที่ทำให้สัตว์โลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรักความปรารถนาดี ความสุขแก่พ่อค้า ชาวเมืองและโลก ซึ่งได้แสดงให้เห็นคุณธรรมอันเป็นเลิศของพระโพธิสัตว์ซึ่งมิได้มีความลังเลใจแต่อย่างใดในการจะช่วยเหลือสัตว์โลกผู้เดือดร้อนนั้น ๆ เพื่อให้สามารถช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์ได้จนสำเร็จ

นอกจากนี้ยังสอดแทรกคำสั่งสอนที่แสดงให้เห็นผลของผู้ที่ทำกรรมชั่วไว้อย่างชัดเจน ลักษณะการแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นหลักจึงเปนไปตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาซึ่งเปนเหตุให้เกิดพุทธภูมิ บุคคลที่จะบรรลุพุทธภูมิได้ต้องผานการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มาก่อน จึงกล่าวได้ว่าการบำเพ็ญจริยธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นเหตุ พุทธภูมิเป็นผล หลักแห่งโพธิสัตว์จริยานั้นถือว่าจะต้องโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากทุกข์ พระโพธิสัตว์จึงถือว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา ชาดกทั้ง 3 เรื่องได้สอดแทรกให้เห็นถึงผลดีของการปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ และโทษของการไม่มีคุณธรรมนั้นซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถพบเหตุการณ์เช่นนี้ในชีวิตประจำวัน และล้วนแล้วแต่ทำให้ชีวิตประสบสุขหรือทุกขภัยต่าง ๆ ทั้งสิ้น คุณธรรมที่สอดแทรกอยู่ในชาดกทั้ง 3 เรื่องเพื่อสอนผู้อ่าน คือ การให้ทาน รักษาศีล ความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์สุจริตและความอดทน บทประพันธ์ที่ร้อยกรองด้วยวิธีการและลีลาการประพันธ์ที่มีระบียบทางภาษาอันงดงามประณีตประหนึ่งพวงดอกไม้ที่งดงาม เพื่อเป็นเสมือนดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์อีกทั้งยังช่วยให้ผู้อ่านได้รับสารธรรมผ่านความไพเราะงดงามของถ้อยคำภาษาด้วย

5. นำองค์ความรู้ไปพัฒนาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและสังคม

การศึกษาข้อมูลจากชาดกทั้ง 3 เรื่องที่นำมาเป็นกรณีศึกษานั้น หลักธรรมที่พระโพธิ-สัตว์ได้บำเพ็ญบารมีเพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกปรากฏหลายอย่างตามที่กล่าวมาแล้ว ขอนำเรื่องสุราคือการดื่มน้ำเมาที่ปรากฏในกุมภชาดกมาเป็นประเด็นหลักในการบำเพ็ญศีลบารมี สัจจบารมี และขันติบารมี เพื่อความสงบสุขของตน คนในสังคม และประเทศชาติ

ศีลคือการรักษาภาวะให้เป็นปกติ การดื่มน้ำเมาหรือใช้สารเสพติดทุดชนิดเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตผิดปกติ จึงเป็นสิ่งที่พึงหลีกเลี่ยง เนื่องจากมีโทษต่อตัวเองและคนรอบข้างและที่สำคัญคือหนึ่งในศีล 5 ที่เป็นศีลประจำโลกนั้น ข้อสุดท้ายคือไม่ดื่มน้ำเมาและสิ่งเสพติด เพราะนำมาซึ่งความประมาท อันถือเป็นข้อที่สำคัญที่สุดในศีล 5 ข้อนั้นด้วย ดังนั้น การไม่ดื่มน้ำเมาและไม่เสพสิ่งเสพติดจึงจัดเป็นอุดมมงคลนำพาความสงบสุขมาให้กับตนเอง ครอบครัวและสังคม ศีลจึงจำเป็นสำหรับทุกฝ่าย ถ้าทุกฝ่ายตั้งมั่นอยู่ในศีล บ้านเมืองก็สงบสุข ปราศจากโจรผู้ร้ายและทุจริตทั้งปวง”

สัจจะ หมายถึง ความจริง คือพูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้ ทำไว้อย่างไรก็แจ้งไปตามที่

ทำนั้น หรือได้เห็นสิ่งใดก็รับว่าเห็นสิ่งนั้น สัจจะนี้มีลักษณะเป็นความซื่อตรง คำพูดจริงเป็นสัจจวาจาตรงกันข้ามกับการพูดเท็จ สัจจะที่ปรากฏในชาดก คือพฤติกรรมแสดงออกโดยความเห็นภาวะที่จริง ลักษณะของสัจจะเป็นธรรมะที่แสดงถึงความเป็นจริง และความเป็นจริงที่มีอยู่เช่นนั้น เรื่องสัจจะนี้ปรากฏในสุปปารกชาดกที่สุปปารกโพธิสัตว์ช่วยเหลือพ่อค้าและคนเรือทั้งหลาย ทั้งนี้ สุปปารกโพธิสัตว์มุ่งแสดงใหเห็นถึงการบำเพ็ญสัจจบารมีคือกล่าวความจริงที่มีอยู่ในตัวจริง ๆ ทำให้เจ้าของสัจจะรอดพ้นจากภยันตรายต่าง ๆ ได้ และยังสามารถช่วยให้คนอื่นรอดพ้นจากภยันตรายได้ด้วย

ดังนั้น บุคคบพึงพัฒนาตนด้วยสัจจบารมี สัจจะคือความซื่อสัตย์ จริงใจ ไม่กล่าวคำคลาด เคลื่อนไปจากหลักความเป็นจริงหรือจากหลักธรรม มีความมุ่งมั่นตั้งใจรักษาสัจจะ ดังเช่นสุปปารกะ มุ่งรักษาสัจจะไว้ด้วยชีวิตทั้งสัจจะที่มีต่อตนเองและต่อผู้อื่น

ขันติ ความอดทน หมายถึงการรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดินซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีคนเทอะไรลงไป จะเป็นของเสีย ของสกปรกหรือของหอม ของดีงามก็ตาม

ลักษณะของขันติ ความอดทนมี 4 อย่าง คือ 1) อธิวาสนตา-มีความอดกลั้น 2) อจณฺฑิกฺกา-เป็นผู้ไม่ดุร้าย 3) อนสฺสุโรปา-ไม่ปลูกน้ำตาให้แก่ใคร ๆ 4) อตฺตมนตา จิตฺตสฺส-มีใจเบิกบานแจ่มใสอยู่เป็นนิตย์

ใครก็ตามรูจักการอดทนอดกลั้นอดใจ ย่อมเป็นมงคลอันประเสริฐ ความอดใจไม่โลภ โกรธ หลงในอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกายนั้นเรียกว่า ขันติ ความอดใจไม่โกรธพยาบาท อาฆาต จองเวร แช่งด่ามนุษย์ และสัตว์ ทำจิตใจเป็นกลางไม่รักไม่ชัง ด้วยกำลังปัญญารู้เท่าทันสังขารว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่โลภ ไม่โกระ ไม่หลง ในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นดังนี้ก็เรียกว่า ขันติ คือ ความอดใจอันเป็นที่สรรเสริญแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายดังพระพุทธพจน์บทบาลีว่า “ขนตี ปรมำ ตโป ตีติกฺขา” แปลว่า ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้นเป็นธรรมอันเป็นเครื่องเพียรเผากิเลสอย่างยิ่ง อนึ่ง ความอดทนซึ่งลมและแดด ความหนาว ความร้อน ความหิวข้าว กระหายน้ำ และความอดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดจากความอาพาธความเจ็บไข้ ไม่ย่อท้อที่จะก่อสร้างทางกุศล ทาน ศีล ภาวนา ก็ชื่อว่า ขันติ ความอดทน

ขันติจะเกิดขึ้นได้เพราะมี 1) หิริ ความละอายใจ 2) โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาปธรรมทั้ง 2 ประการนี้ ย่อมสร้างให้เกิดความอดทนอนกลั้น ไม่ลุแก่อำนาจของกิเลสทั้งหลาย ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงประโยชน์ของความเป็นคนมีขันติ จึงสรุปได้ดังนี้ 1) ทำให้ไม่เศร้าโศกาอาลัย 2) ทำให้ได้รับคำสรรเสริญจากบัณฑิต 3) ทำให้ไม่มากด้วยเวรภัย 4) เป็นปัจจัยให้บรรลุมรรผลนิพพาน

เมื่อทราบถึงโทษของการดื่มน้ำเมา และประโยชน์ของประพฤติธรรมคือ ศีล สัจจะ และขันติแล้ว บุคคลผู้ปรารถนาความสุขความเจริญในชีวิต ซึ่งความสุขความเจริญย่อมเป็นที่ปรารถนาของทุก ๆ คน และทุก ๆ คนย่อมเคยประสบความสุขความเจริญมาแล้ว ในสังคมปัจจุบัน โลกเต็ม

ไปด้วยสารเสพติดที่มีทั้งคุณและโทษ โดยเฉพาะน้ำเมาเมื่อดื่มแล้วจะทำให้เกิดผลต่อระบบประสาทส่วนกลางโดยโทษของน้ำเมานั้นอาจมีตั้งแต่ขั้นเบา ไปจนถึงขั้นรุนแรงอย่างเช่น เสียการทรงตัว พูดไม่ชัด และที่รุนแรงคือหมดสติ ดังนั้น น้ำเมาจึงถูกควบคุมทั้งการจำหน่ายและการผลิต จากกฎหมายอย่างเคร่งครัด โทษของการดื่มน้ำเมาต่ออวัยวะภายในของร่างกาย ด้านสุขภาพ เป็นสาเหตุหลักในการเสียชีวิต มีผลเสียทั้งในระยะสั้นและระยะสะสม หากดื่มน้ำเมาติดต่อกันเป็นระยะเวลายาวนานจะส่งผลอย่างแน่นอนกับระบบความจำ ระบบประสาท ระบบเลือด ความดัน และที่ส่งผลโดยตรงต่ออวัยวะในร่างกายคือ “ตับ” พิษภัยจากน้ำเมายังส่งผลต่อสมองที่รุนแรงขึ้นหากดื่มตั้งแต่อายุยังน้อย ดังนั้น บุคคลที่หวังความเจริญให้กับชีวิตของตน คนในสังคม และประเทศชาติ พึงน้อมนำหลักธรรม คือการรักษาศีล โดยเฉพาะศีลข้อที่ 5 มารักษาอย่างจริงจัง เมื่อสมาทานแล้วก็ตั้งใจรักษาตามสัจจวาจาที่ได้เปล่งออกไป คือพูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้ การกระทำเช่นนี้เรียกว่า การพูดความจริง และหนุนด้วยหลักธรรมที่เป็นฐานสำคัญคือขันติ ความอดทนอดกลั้นเปนธรรมอันเปนเครื่องเพียรเผากิเลสอยางยิ่งโดยเฉพาะกิเลสคือความต้องการที่จะดื่มเมื่อคิดถึง รับรู้ และเห็นน้ำเมาที่ยั่วยวนให้เกิดความต้องการจะดื่ม บุคคลผู้ต้องการลด ละ เลิกน้ำเมาจึงต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งโดยประพฤติปฏิบัติตามศีล สัจจะ และขันติที่สมาทานเอาไว้อย่างตั้งใจจริงจึงจะสำเร็จผลตามปรารถนาได้

สรุปเป็นองค์ความรู้ตามแผนผัง

ผู้วิจัยได้รวบรวมเรียบเรียงหลักธรรมที่ปรากฏในชาดกเฉพาะที่นำมาใช้ในการลด ละ เลิกดื่มน้ำเมามาเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเป็นรูปภาพ ดังนี้

รูปภาพ ชุดความรู้ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา

องค์ความรู้ใหม่

พระพุทธเจ้าทรงสอนธรรมเพื่อนำมาประพฤติปฏิบัติคือลงมือทำจึงจะเกิดผล ดังนั้น การนำหลักธรรมมาพัฒนาชีวิตของตน ครอบครัว และสังคมที่อยู่รอบข้างให้มีความสงบสุขได้อย่างยั่งยืน โดยใช้หลักธรรมที่ปรากฏในชาดกเพื่อป้องกันการดื่มน้ำเมาของตนคนในครอบครัวและสังคมได้แล้ว ทำให้ประชาชนสนใจใส่ใจครอบครัวมากขึ้น เพราะเห็นคุณค่าของครอบครัวและบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นญาติมิตรที่อยู่ใกล้ชิด เมื่อมีความสงบสุข ครอบครัวจะเป็นสุข สังคมก็จะมีความสงบสุขไปด้วย เมื่อคนในสังคมร่วมแรงร่วมใจกันต่างทำหน้าที่ของตนอย่างเข้มแข็ง สามารถที่จะลด ละ เลิกปัญหาการดื่มน้ำเมาในสังคมไทยได้ เพราะคนไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันเริ่มมองเห็นโทษในการดื่มน้ำเมา และมองเห็นผลที่แท้จริงจากการลด ละ เลิกการดื่มน้ำเมาที่มีผลทั้งด้านร่างกายและจิตใจ มีการประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม โดยลด ละ เลิกพฤติกรรมที่ไม่ดีและดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำมาพัฒนาชีวิต ให้มีแก่นสารเป็นพื้นฐานให้กิเลสคือความโลภ โกรธ หลง เบาบางลงได้ ส่งผลให้เกิดคุณธรรมต่าง ๆ ในจิตใจ เป็นผู้มีเมตตากรุณา มีหิริโอตตัปปะ มีสัจจะและขันติ จึงส่งผลให้พฤติกรรมของตนเองแสดงออกมาในทางที่ดีและอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสงบร่มเย็นเป็นสุข

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1) นำต้นฉบับงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ที่ผ่านกระบวนการสร้างคำตามหลักคัมภีร์กัจจายนะและปาณินิ การแปล และวิเคราะห์ความหมายแล้วทราบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชาดกบทบาลีสันสกฤต เนื้อหาความหมายตามหลักคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอันเป็นแหล่งที่มาของเนื้อหาไปประยุกต์ใช้กับสังคมไทยปัจจุบัน

2) คณะสงฆ์และหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่รับผิดชอบเรื่องการจัดการศึกษาภาษาบาลีและสันสกฤตมีความตระหนักถึงคุณค่าของคำศัพท์บทบาลีสันสกฤตที่บันทึกหลักคำสั่งสอนด้านชาดกซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และเป็นอุปการะแก่การศึกษาภาษาบาลีสันสกฤต มีความรับผิดชอบต่อการศึกษาพระธรรมคำสอน และสามารถนำผลวิจัยคำศัพท์บทบาลีสันสกฤตต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหลักธรรมในชาดกมาอธิบายให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าใจถึงเนื้อหาอันเป็นแก่นสารของบทบาลีสันสกฤตนั้น ๆ เมื่อแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ผู้สนใจจะได้ศึกษาค้นคว้าหาความรู้ได้ง่ายและสะดวกยิ่งขึ้น

3) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ หน่วยวิทยบริการ ศูนย์ ห้องเรียนในสังกัด

4) สถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชนที่เปิดหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาภาษาบาลีสันสกฤต

5) พุทธศาสนิกชนทั่วไปที่สนใจ

การประชาสัมพันธ์

จัดทำแผ่นพับ, เวปไซต์, สื่อออนไลน์ประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับชุดความรู้เรื่องชาดกในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีพระไตรปิฎก อรรถกถา และชาดกมาลาเป็นต้นที่เป็นมรดกตกทอดจนถึงปัจจุบัน

ปญฺญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มจร

ภาคผนวก จ

เอกสารการส่งงานวิจัย การใช้ประโยชน์ และการขอรับรองผลงานวิจัย

แบบ สพ.๐๕.

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน มจร วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม โทร ๐๙๓-๒๙๒๖๙๔๑

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๖ E-mail: Pali.2015kamaro@gmail.com

เรื่อง ส่งร่างรายงานวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์ ปีงบประมาณ ๒๕๖๖

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ตามที่มหาวิทยาลัยได้อนุมัติให้ข้าพเจ้า พระมหาโกมล กมโล ตำแหน่ง อาจารย์ประจำ ส่วนงาน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ ทำวิจัยในปี งปม ๒๕๖๖ เรื่อง "วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา" ตามสัญญาเลขที่ ว.๐๒๕/๒๕๖๖ โดยกำหนดให้นักวิจัยจัดทำรายงานการวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์ ส่งสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ พิจารณาตรวจสอบ ความทราบแล้ว นั้น

บัดนี้ ข้าพเจ้า ได้จัดรายงานวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์ ๕ บท เรียบร้อยแล้ว จึงส่งรายงานการวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์ จำนวน ๔ ชุด พร้อมไฟล์ข้อมูล แก่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อดำเนินการพิจารณาตรวจสอบต่อไป ตามรายละเอียดที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และดำเนินการต่อไป

.....

(พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร.)
ผู้วิจัย

แบบ สพ.๐๖.

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน มจร วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม โทร ๐๙๓-๒๙๒๖๙๔๑

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖ วันที่ ๕ กันยายน ๒๕๖๖ E-mail: Pali.2015kamaro@gmail.com

เรื่อง ส่งรายงานวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์ (ฉบับแก้ไข) ปีงบประมาณ ๒๕๖๖

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ตามที่ข้าพเจ้า พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร. ตำแหน่ง อาจารย์ประจำ ส่วนงาน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ ได้ดำเนินงานวิจัย ปี งปม ๒๕๖๖ เรื่อง “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดในพระบาลีและอรรถกถา” ตามสัญญาเลขที่ ว.๐๒๕/๒๕๖๖ และได้เข้าร่วมประชุมตรวจสอบรายงานการวิจัยร่างสมบูรณ์ ในการประชุม ณ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เมื่อวันที่ ๒๖ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๖ ความทราบแล้ว นั้น

บัดนี้ ข้าพเจ้าได้ปรับปรุงแก้ไขรายงานวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์ ๕ บท ตามข้อเสนอแนะของกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเรียบร้อยแล้ว จึงส่งรายงานการวิจัยร่างสมบูรณ์ ฉบับแก้ไข ๑ ชุด ให้สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องตามรายละเอียดที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และดำเนินการต่อไป

.....

(พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร.)

ผู้วิจัย

แบบ สพ.๐๙.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยลัย

วันที่ 12 มิถุนายน 2566

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า พระประเทือง ขนฺติโก ตำแหน่ง อาจารย์

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วข.นาฬีศึกษาพุทธโปล นครปฐม

ที่อยู่ 108/5 หมู่ 2 วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม ต.หอมเกร็ด อ.สามพราน จ.นครปฐม 73110

โทรศัพท์ 082-2998752 โทรสาร

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดกในพระบาลีและอรรถกถา

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระมหาโกมล กมโล (แก้วดึง), รศ.ดร.

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- ☑ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- ☑ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- ☐ การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- ☐ การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- ☐ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่นำไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ 12 มิถุนายน 2566 จนถึง 27 กันยายน 2566 ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

1. เป็นคู่มือประกอบการเรียนการสอนวิชาชาดกศึกษา
2. นิสิตได้รับความรู้ ความเข้าใจเรื่องชาดกพระบาลีและชาดกมาลา
3. นิสิตได้รู้เรื่องกระบวนการสร้างศัพท์บาลีสันสกฤตตามสูตรไวยากรณ์บาลีสันสกฤตแบบดั้งเดิม ในคัมภีร์สายกัจจายนะ และปาณินิ
4. นิสิตได้รู้เรื่องฉันท์และอลังการ ในวรรณคดีบาลีสันสกฤต
5. นิสิตสามารถนำหลักธรรมในชาดกมาเป็นแนวทางในการแนะนำให้ประชาชนลดละเลิกการดื่มน้ำเมา

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ [signature]

(พระประเทือง ขนฺติโก)

ตำแหน่ง อาจารย์

สรุปคุณค่าของชาดก

แบบ สพ.๐๗.

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน มจร วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม โทร ๐๙๓-๒๙๒-๖๙๔๑

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖ วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๖๖

เรื่อง ส่งรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ปีงบประมาณ ๒๕๖๖ /และขออนุมัติเบิกงบงวดที่ ๒ และ ๓

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ตามที่มหาวิทยาลัยได้อนุมัติให้ข้าพเจ้า พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร. อาจารย์ประจำ ส่วนงาน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ ได้ดำเนินงานวิจัย ปี งปม ๒๕๖๖ เรื่อง "วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดในพระบาลีและอรรถกถา" ตามสัญญาเลขที่ ว.๐๒๕/๒๕๖๖ โดยได้รับการพิจารณาตรวจสอบจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเป็นที่เรียบร้อยแล้วทุกขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย ความทราบแล้ว นั้น

บัดนี้ ข้าพเจ้า ได้ปรับปรุงแก้ไขรายงานวิจัยดังกล่าวตามข้อเสนอแนะของกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเรียบร้อยแล้ว จึงส่งรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โดยได้รับการอนุมัติจบจากคณะกรรมการประจำสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ในวาระดังนี้

☑ ยังไม่ได้เข้าที่ประชุมเพื่อพิจารณาอนุมัติจบ (รอเข้าอนุมัติจบวาระถัดไป)

พร้อมกันนี้ ข้าพเจ้าได้ส่งเอกสารสำคัญในการเบิกเงินอุดหนุนการวิจัยงวดที่ ๒ และ ๓ ที่เหลือประกอบด้วย ๑) รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ จำนวน ๓ เล่ม ๒) บทความวิจัยที่เกี่ยวข้อง จำนวน ๑ ชุด ๓) ชุดความรู้จากการวิจัยในลักษณะของหนังสือเล่มเล็ก จำนวน ๑๐ เล่ม ๔) วีดีโอสรุปผลงานวิจัย จำนวน ๑ คลิป และ ๕) แบบตอบรับบทความในวารสาร จำนวน ๑ ชุด

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และดำเนินการต่อไป

.....

(พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร.)

ผู้วิจัย

แบบ สพ.๑๐.

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน มจร วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม โทร ๐๙๓-๒๙๒-๖๙๔๑

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖ วันที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๖๖

เรื่อง การรับรองผลงานวิจัยของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ตามที่ข้าพเจ้า พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร. ตำแหน่ง อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ได้รับทุนสนับสนุนทำการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๖ เรื่อง "วิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาดกมาลากับชาดในพระบาลีและอรรถกถา" ตามสัญญาเลขที่ ว.๐๒๕/๒๕๖๖ รหัสโครงการ MCU RS 800766025 ได้ดำเนินการส่งงานวิจัยเสร็จสมบูรณ์แล้ว

บัดนี้ ข้าพเจ้ามีความประสงค์ขอให้สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ออกใบรับรองผลงานวิจัยเรื่องดังกล่าว เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในทางวิชาการต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และดำเนินการต่อไป

(พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร.)
ผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

1. ชื่อ – นามสกุล : พระมหาโกมล กมโล (แก้วดึง), รศ.ดร.
(PhramahaKomon Kamalo (Kaeodueng))

2. การศึกษา : 1. เปรียญธรรมแปดประโยค
2. ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
3. หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ป.วค.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
4. ปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร
5. ปริญญาเอก ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร

3. ตำแหน่งทางวิชาการ : รองศาสตราจารย์ (สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต)
อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

4. ผลงานทางวิชาการ : **งานตำรา/เอกสารวิชาการเกี่ยวกับภาษาบาลี**
-พระมงคลปริตรตามแนวคัมภีร์สัททาวิเสส ชุด **รู้ศัพท์ รู้ธรรม**
-พระรตนปริตรตามแนวคัมภีร์สัททาวิเสส ชุด **รู้ศัพท์ รู้ธรรม 2**
-ปาฬิภาสา: ภาษาบาลี ไวยากรณ์ภาษาบาลี
-ศัพท์ไวยากรณ์ในพระคาถาธรรมบท 1

บทความวิชาการ
-สัมภเวสี: บริบทและนัยของภาษาบาลีในสังคมปัจจุบันที่เปลี่ยนไป
-ภาษาบาลี พื้นฐานทางการศึกษาพระพุทธศาสนา
-ปเหฬีในคำว่าอกตัญญูที่ควรรู้
-อนัตตา: ภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้พัฒนาจิตเพื่อรู้แจ้งรูปนาม
-คัมภีร์สัททาวิเสสอันป็นคัมภีร์คู่บารมีบาลีพระไตรปิฎก
-ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สัททาวิเสส
-แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าระหว่างเถรวาทกับมหายานที่ปรากฏในสัทธรรมปุณฑริกสูตร

-หลักปฏิบัติกรรมฐานที่เป็นลักษณะเฉพาะของการบรรลุธรรมของพระสาวกในสมัยพุทธเจ้า

-การตีความพุทธภาพเชิงอัตวิสัยที่มีผลต่องานวรรณกรรมสำคัญของพระอัศวโฆษ

-Influence of the Puzzle Word (*Pahelī*) for Virtue Growth in Example Term 'Akataññū'

-The Leadership in Sangha Governance in ASEAN Community

งานวิจัย

-ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในรตนสูตร ตามแนวคัมภีร์สัททาวิเสส

-ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สัททาวิเสส

-บทบาลีในคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี ปัญจิกา อัตถโยชนา ตามสูตรคัมภีร์สัททาวิเสส: ศึกษาเชิงวิเคราะห์

-นามานุกรมวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

5. สถานที่ทำงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม 73110
โทรศัพท์/โทรสาร 034-299356 โทรศัพท์มือถือ 093-2926941
E-mail: Pali.2015Kamaro@gmail.com